

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 33/1

Заснований у 2006 році
Видається чотири рази на рік

Переяслав–Хмельницький
2017

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань національної економіки України, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи та соціальної сфери.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Боголіб Т.М., докт. екон. наук (головний редактор);

Алексєєв І.В., докт. екон. наук; Гордей О.Д., докт. екон. наук; Горошкова Л.А., докт. екон. наук; Калюга Є.В., докт. екон. наук; Кириленко О.П., докт. екон. наук; Кужелєв М.О., докт. екон. наук; Лисецький А.С., докт. екон. наук; Лук'яненко І.Г., докт. екон. наук; Мех О.А., докт. екон. наук; Навальна М.І., докт. філол. наук; Оболенська Т.Є., докт. екон. наук; Оболенський О.Ю., докт. екон. наук; Петрук О.М., докт. екон. наук; Череп А.В., докт. екон. наук; Макачук І.М., канд. екон. наук; Паламарчук О.М., канд. екон. наук; Чабан Г.В., канд. екон. наук; Кучеренко С.Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Косєдовскі докт. екон. наук (Польща); В. Воронов докт. соц. наук (Латвія); І. Бойко докт. екон. наук (Росія); О. Ванкевич докт. екон. наук (Республіка Білорусь); О. Доріна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвія); Р. Нурсєв докт. екон. наук (Росія); М. Шефер докт. екон. наук (Німеччина); С. Полоник докт. екон. наук (Республіка Білорусь); М. Хітов докт. економіки (Болгарія); Т. Сорокіна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); Т. Тетєринєць канд. екон. наук (Республіка Білорусь).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». Протокол № 8 від 21 березня 2017 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Навальна М.І.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 22 березня, 2017 року. Формат 60х84/8.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 52,08.

Обл.-вид. арк. 51,74. Наклад 300 примірників.

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

08400, обл. Київська, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

(реєстрація: серія KB, №12268-1152 Р від 01.02.2007; перереєстрація: серія KB, №21383-11183 ПР від 17.06.2015.)

Тел./факс +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94; e-mail: ekon.dek@mail.ru, ekon.dek@ukr.net

Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зарєєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело, Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Російський індекс наукового цитування (РИНЦ), Всеросійський інститут наукової і технічної інформації Російської академії наук (BIHITI РАН), Ulrich's Periodicals Directory (CША), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Universal Impact Factor (UIF), Cite Factor, Google Scholar, Research Bible, Open Academic Journals Index (OAJI), CyberLeninka (Росія), Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

© ПХДПУ, 2017.

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 33/1

Основан в 2006 году
Издается четыре раза в год

Переяслав–Хмельницкий
2017

ББК 65.9 (4)
УДК 330.658.114
18Е

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам национальной экономики Украины, развития предпринимательства, аграрной экономики, функционирования финансовой системы и социальной сферы.

Для научных работников, преподавателей, студентов экономических специальностей, работников финансово-кредитных учреждений и предпринимательских структур.

Редакционный совет: Боголиб Т.М., докт. экон. наук (главный редактор);

Алексеев И.В., докт. экон. наук; Гордей О.Д., докт. экон. наук; Горошкова Л.А., докт. экон. наук; Калюга Е.В., докт. экон. наук; Кириленко О.П., докт. экон. наук; Кужелев М.А., докт. экон. наук; Лисецкий А.С., докт. экон. наук; Лукьяненко И.Г., докт. экон. наук; Мех О.А., докт. экон. наук; Навальная М.И., докт. филол. наук; Оболенская Т.Е., докт. экон. наук; Оболенский А.Ю., докт. экон. наук; Петрук А.М., докт. экон. наук; Череп А.В., докт. экон. наук; Макарчук И.Н., канд. экон. наук; Паламарчук О.Н., канд. экон. наук; Чабан Г.В., канд. экон. наук; Кучеренко С.Ю., канд. экон. наук (отв. секретарь).

Международный редакционный совет: В. Коседовски докт. экон. наук (Польша), В. Воронов докт. соц. наук (Латвия), И. Бойко докт. экон. наук (Россия), Е. Ванкевич докт. экон. наук (Республика Беларусь), Е. Дорина докт. экон. наук (Республика Беларусь); А. Левитская докт. экон. наук (Республика Молдова), В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвия), Р. Нуреев докт. экон. наук (Россия), М. Шефер докт. экон. наук (Германия), С. Полоник докт. экон. наук (Республика Беларусь), М. Хитов докт. экономики (Болгария), Т. Сорокина докт. экон. наук (Республика Беларусь), Т. Тетеринец канд. экон. наук (Республика Беларусь).

Рекомендован к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». Протокол № 8 от 21 марта 2017 г.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30, к. 107.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение "Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды".

Художник обложки: Попенко А.В.

Корректор: Навальная М.И.

Верстка: Сердюк А.В.

Подписан к печати 22 марта 2017. Формат 60х84/8.

Бумага офсет. № 1.

Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Ум. п.л. 52,08.

Обл.-изд. л. 51,74. Тираж 300 экземпляров.

Государственное высшее учебное заведение "Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды.

08400, Киевская обл., г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о внесении в Государственный реестр субъектов издательского дела

(регистрация: серия KB, № 12268-1152 P от 01.02.2007; перерегистрация: серия KB, №21383-11183 PP от 17.06.2015.)

Тел. / Факс +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94, e-mail: ekon.dek@mail.ru, ekon.dek@ukr.net

Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua

Периодическое научное издание «Экономический вестник университета» зарегистрировано в международной базе данных периодических изданий:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело», Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru

Международные информационные и наукометрические базы данных: Российский индекс научного цитирования (РИНЦ), Всероссийский институт научной и технической информации Российской академии наук (ВИНИТИ РАН), Ulrich's Periodicals Directory (США), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Universal Impact Factor (UIF), Cite Factor, Google Scholar, Research Bible, Open Academic Journals Index (OAJI), CyberLeninka (Россия), Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского, Украинские научные журналы.

©ПХДПУ, 2017.

Ministry of Education and Science of Ukraine
SHEE «Pereyaslav–Khmelnyskiy State
Pedagogical University after Grygoriy Skovoroda»

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post–graduate students

ISSUE 33/1

Established in 2006
Issued four per year

Pereyaslav–Khmelnyskiy
2017

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

The collection contains the scientific articles on the actual issues of the national economy of Ukraine, development of entrepreneurship, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: T.M. Bogolib, Doctor of Economics (chief editor);

I.V. Alekseyev, Doctor of Economics; O.D. Hordei Doctor of Economics; L.A. Goroshkova Doctor of Economics; Y.V. Kaliuga, Doctor of Economics; O.P. Kyrylenko, Doctor of Economics; M.O. Kuzheliev, Doctor of Economics; A.S. Lisetsky, Doctor of Economics; I.G. Lukianenko, Doctor of Economics; O.A. Mekh, Doctor of Economics; M.I. Navalna, Doctor of Philology; T.Y. Obolenska, Doctor of Economics; O.Y. Obolenskiy, Doctor of Economics; O.M. Petruk, Doctor of Economics; A.V. Cherep, Doctor of Economics; I.M. Makarchuk, Candidate of Economics, O.M. Palamarchuk, Candidate of Economics; G.V. Chaban, Candidate of Economics, S.Y. Kucherenko, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: V. Kosedovskiy, Doctor of Economics (Poland); V. Voronov, Doctor of Sociology (Latvia); I. Boyko, Doctor of Economics (Russia); O. Vankevych, Doctor of Economics (Republic of Belarus); O. Dorina, Doctor of Economics (Republic of Belarus); A. Levitska, Doctor of Economics (Republic of Moldova); V. Menshikov, Doctor of Sociology (Latvia); R. Nyreyev, Doctor of Economics (Russia); M. Shefer, Doctor of Economics (Germany); S. Polonyk, Doctor of Economics (Republic of Belarus); M. Khitov, Doctor of Economics (Bulgaria); T. Sorokina, Doctor of Economics (Republic of Belarus); T. Teterynets, Candidate of Economics (Republic of Belarus).

Recommended by the Academic Council of SHEE "Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU after Grygoriy Skovoroda". Protocol No 8 dated March 21, 2017.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles "University Economic Bulletin" was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students "University Economic Bulletin" is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

Address of Editorial Board:

08400, Pereyaslav-Khmelnytskyi, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU after Grygoriy Skovoroda".

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: M.I. Navalna

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on March 22, 2017. Format 60x84/8.

Offset paper №1.

Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 52,08.

Issued sheets 51,74. 300 copies.

State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda".

08400, Kyiv Region, Pereyaslav-Khmelnytskyi, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(registration: series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007; re-registration: series KB, No 21383-11183 PR dated 17.06.2015).

Tel./fax +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94; e-mail: ekon.dek@mail.ru, ekon.dek@ukr.net

Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua

Serial publication "University Economic Bulletin",

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo, Scientific Electronic Library eLIBRARY.ru

International information and scientometric data base: Russian Science Citation Index (RISC), Russian Institute for Scientific and Technical Information of Russian Academy of Sciences (VINITI), Ulrich's Periodicals Directory (USA), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Universal Impact Factor (UIF), Cite Factor, Google Scholar, Research Bible, Open Academic Journals Index (OAJI), CyberLeninka (Russia), Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), National Library of Ukraine after V.I. Vernadskyi, Ukrainian Scientific Journals.

©ПХДПУ, 2017.

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

УДК: 399

НОВІТНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Біла С.О.

Предмет дослідження статті – теоретико-методологічні та прикладні аспекти формування новітніх трендів розвитку глобалізаційних процесів, системні виклики, які постають внаслідок цього перед країнами світу.

Мета статті – висвітлити сутність, дослідити закономірності та новітні тренди розвитку глобалізаційних процесів від початку XXI ст. і до сьогодення, обґрунтувати сутність викликів, що постають перед країнами внаслідок переходу від «відкритості» до «неопротекціонізму», внаслідок переходу до вищого рівня постіндустріального розвитку.

Методологія. Під час підготовки статті використано загальнонаукові методи досліджень, у т.ч.: історичного та логічного – в процесі дослідження закономірностей розвитку глобалізаційних процесів; абстрактного та конкретного, аналізу та синтезу, які застосовано під час визначення новітніх трендів модифікації фінансової глобалізації та реформування виробничих процесів («Індустрія 4.0», «креативна економіка»). Каузальний (причинно-наслідковий) метод наукових досліджень використано в процесі висвітлення закономірностей впливу глобалізації на формування політики «неопротекціонізму» та обґрунтування її очікуваних наслідків. Синергетичний підхід дозволив узагальнити виклики, що постають перед країнами у сфері соціальних відносин.

Результати роботи. Новітні тренди розвитку глобалізаційних процесів впливають на національну економіку кожної країни, на економічний розвиток регіональних інтеграційних угруповань, на світову економіку в цілому. У статті досліджено закономірності розвитку глобалізації, що впливали на розвиток світової економіки на початку XXI ст. та продовжують свій вплив на сучасному етапі розвитку. Висвітлено особливості та новітні тренди модифікації фінансової глобалізації, базові тренди реформування виробничих процесів («Індустрія – 4.0», «креативна економіка»). Обґрунтовано виклики, які постають перед соціальною сферою на сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів.

Для глобалізованої світової економіки характерним стає ситуація невизначеності та «турбулентності», що має прояв через зростання зовнішньої заборгованості, структурних криз, стратифікації країн за доходами (у т.ч. загострення проблеми поляризації «багаті – бідні» у межах кожної окремо взятої країни). У XXI ст. формується глобальне світове виробництво, поряд з цим кардинально змінюється зміст світових господарських зв'язків та процесів: темпи зростання міжнародної торгівлі випереджають темпи зростання виробництва, вартісний обсяг послуг у ВВП перевищує обсяг реального виробництва, а вартісний вимір фінансових потоків перевищує транзакції, пов'язані з експортом товарів і послуг. Відбуваються стрімкі кардинальні та якісні перетворення у фінансовій сфері, в основі яких – «фінансова глобалізація», що ґрунтується на прогресуючому зростанні валютних, фондових, кредитних ринків та проникненні їх транзакцій в усі сфери національної економіки, світового господарства. Перехід від «відкритості» національної економіки до «неопротекціонізму» загострює системні проблеми розвитку світового господарства, а у поєднанні з викликами щодо переходу до «Індустрії – 4.0» та реформування системи соціальних відносин у постіндустріальний період – започатковує нову систему виробничих, економічних та соціальних відносин, що визначатимуть рівень розвитку людської цивілізації у XXI ст.

Галузь застосування результатів. Міжнародні економічні відносини та світове господарство.

Висновки. Розвиток глобалізації призвів до домінування наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. концепції та практики «відкритості» національної економіки. Водночас, післякризовий період та рецесія світової економіки призводять до швидкого розповсюдження ідей «неопротекціонізму». Така ситуація породжує низку ризиків для національної економіки країн, прихильниць «неопротекціонізму». Насамперед, йдеться про ризик втрати традиційних ринків збуту для експортозалежних країн (внаслідок заходів «неопротекціонізму»), що може призвести до загострення «торговельних війн», а у найгіршому випадку – до прагнень «встановлення нового світового порядку» та «переділу світових ринків», що формує загрози розв'язування нових гібридних та «гарячих» локальних війн. Повернення до «неопротекціонізму» формує ризики зростання зовнішньої заборгованості країн світу, настання глобальної «боргової кризи» у світових масштабах. І хоча перехід до «неопротекціонізму» дозволяє ще певний період часу забезпечити економічне зростання на старій технологічній основі, все ж «неопротекціонізм» лише «відтерміновує» для розвинених країн світу неминучість переходу до нової стадії постіндустріального розвитку, що ґрунтується на «Індустрії – 4.0», на домінуванні системи NBIC-технологій, розвитку робототехніки. Відповідно, «неопротекціонізм» відтерміновує і вирішення низки інших актуальних соціально-економічних проблем: вирішення проблеми зростання безробіття та пошуку принципово нових форм зайнятості; реформування політики доходів, оплати праці, вирішення демографічних та екологічних проблем. Відтермінування вирішення цих актуальних питань в наш час вкрай загострить їх вирішення для наступних поколінь.

Ключові слова: глобалізація; глобалізаційні процеси; новітні тренди; «неопротекціонізм»; лібералізація; «відкритість економіки»; ризики; експортозалежні країни; фінансова глобалізація; «Індустрія – 4.0»; постіндустріальний розвиток; сфера послуг; креативна економіка; соціальні проблеми; доходи.

НОВЫЕ ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Белая С.А.

Предмет исследования статьи – теоретико-методологические и прикладные аспекты формирования новых трендов развития глобализационных процессов, системные вызовы, возникающие вследствие этого перед странами мира.

Цель статьи – раскрыть сущность, исследовать закономерности и показать новые тренды развития глобализационных процессов с начала ХХІ ст. и до современности, обосновать сущность вызовов, которые возникают перед странами вследствие перехода от «открытости» к «неопротекционизму», вследствие перехода к высшему уровню постиндустриального развития.

Методология. В процессе подготовки статьи использованы общенаучные методы исследований, в т.ч.: исторического и логического – в процессе исследований закономерностей развития глобализационных процессов; абстрактного и конкретного, анализа и синтеза, которые используются в процессе определения новых трендов модификации финансовой глобализации и реформирования производственных процессов («Индустрия – 4.0», «креативная экономика»). Каузальный (причинно-следственный) метод научных исследований использован в процессе анализа закономерностей влияния глобализации на формирование политики «неопротекционизма» и обоснования ее ожидаемых последствий. Синергетический подход позволил обобщить вызовы, которые возникают перед странами в сфере социальных отношений.

Результаты работы. Новые тренды развития глобализационных процессов влияют на национальную экономику каждой страны, на экономическое развитие региональных интеграционных объединений, на мировую экономику в целом. В статье исследованы закономерности развития глобализации, которые влияли на развитие мировой экономики в начале ХХІ ст. и продолжают свое влияние на современном этапе развития. Рассмотрены особенности и новые тренды модификации финансовой глобализации, базовые тренды реформирования производственных процессов («Индустрия – 4.0», «креативная экономика»). Обосновано вызовы, которые возникают перед социальной сферой на современном этапе развития глобализационных процессов.

Для глобализированной мировой экономики характерной становится ситуация неопределенности и «турбулентности», которая проявляется через увеличение внешней задолженности, структурных кризисов, стратификации стран по доходам (в т.ч. обострения проблемы поляризации «богатые – бедные» применительно к каждой отдельно взятой стране). В ХХІ ст. формируется глобальное мировое производство, наряду с этим кардинально изменяется содержание мировых хозяйственных связей и процессов: темпы роста международной торговли опережают темпы роста производства, стоимостной объем услуг в ВВП превышает объем реального производства, а стоимостное измерение финансовых потоков превышает транзакции, связанные с экспортом товаров и услуг. Происходят стремительные кардинальные и качественные преобразования в финансовой сфере, в основе которых – «финансовая глобализация», которая основывается на прогрессирующем росте валютных, фондовых, кредитных рынков и проникновении их транзакций во все сферы национальной экономики, мирового хозяйства. Переход от «открытости» национальной экономики к «неопротекционизму» обостряет

системные проблемы развития мирового хозяйства, а в процессе объединения с вызовами перехода к «Индустрии – 4.0» и реформирования системы социальных отношений в постиндустриальный период – формирует новую систему производственных, экономических и социальных отношений, которые будут определять уровень развития человеческой цивилизации в XXI ст.

Сфера использования результатов. Международные экономические отношения и мировое хозяйство.

Выводы. Развитие глобализации привело к доминированию в конце XX – в начале XXI ст. концепции и практики «открытости» национальной экономики. В то же время, послекризисный период и рецессия мировой экономики приводят к быстрому распространению идей «неопротекционизма». Такая ситуация порождает риски развития для национальной экономики стран, приверженных «неопротекционизму». Прежде всего, речь идет о риске потери традиционных рынков сбыта для экспортнозависимых стран (вследствии использования методов «неопротекционизма»), что может привести к обострению «торговых войн», а в наихудшем случае – к стремлениям «установить новый мировой порядок» и осуществить «передел мировых рынков», что формирует угрозы развязывания новых гибридных и «горячих» локальных войн. Возврат к «неопротекционизму» формирует риски возрастания внешней задолженности стран мира, риски нарастания глобального «долгового кризиса» в мировых масштабах. И хотя переход к «неопротекционизму» позволяет еще определенный период времени обеспечивать экономический рост на старой технологической основе, все же «неопротекционизм» лишь «откладывает» для развитых стран мира неизбежность перехода к новой стадии постиндустриального развития, которая базируется на «Индустрии – 4.0», на доминировании системы NBIC-технологий, на развитии робототехники. Соответственно, «неопротекционизм» откладывает и решение ряда других актуальных социально-экономических проблем: решения проблем роста безработицы и поиска принципиально новых форм занятости; реформирования политики доходов, оплаты труда, решения демографических и экологических проблем. Откладывание решения этих актуальных вопросов в наше время крайне обострит их решение для последующих поколений.

Ключевые слова: глобализация; глобализационные процессы; новые тренды; «неопротекционизм»; либерализация; «открытость экономики»; риски; экспортнозависимые страны; финансовая глобализация; «Индустрия – 4.0»; постиндустриальное развитие; сфера услуг; креативная экономика; социальные проблемы; доходы.

NEWEST TRENDS OF GLOBALIZATION PROCESSES DEVELOPMENT

Bila S.O.

Subject of this article investigation is theoretical and methodological aspects as well as applied ones of the newest trends formation of globalization processes development, systems challenges the world countries face as its result.

Object of the article is to highlight the core and investigate into general and newest trends of globalization processes development within the 2000s and 2017, substantiate the essence of challenges the world countries face with as the result of transition from 'openness' to 'protectionism' as well as of transition to the higher level of postindustrial growth,

Methodology. When in use for article preparation the following general scientific research methods were used: historical and logical methods while investigating into general trends of globalization processes development; abstract and specific methods, methods of analysis and synthesis were applied to define the newest trends of financial globalization modification and production processes reformation ('Industry 4.0', 'creative economy'). Causal (cause-and-effect) method of scientific research was used to highlight the general trends of globalization effect on 'neoprotectionism' policy shaping and grounds for expected consequences. Synergetic approach allows to summarize the challenges the countries face in the sphere of social relations.

Results. The newest trends of globalization processes development affect the every country's national economy, regional integration communities' economic development, world economy in general. In the article the general trends of globalization development affecting the world economy growth at the beginning of the 21st century and continuing to influence at the up-to-date stage of development are investigated. The peculiarities and the newest trends of financial globalization modification, basic trends of production processes reformation ('Industry 4.0', 'creative economy') are highlighted. The challenges social sphere faces with at the contemporary stage of globalization processes development are grounded.

The situation of uncertainty and turbulence is of being characteristic for globalized world economy, one is reflected by external obligations, structural crisis, countries' stratification by income (including the sharpened problem of polarization between the rich and the poor within the borders of each single country). Globalized world production is shaped in the 21st century, alongside the core of world economic ties is being changed including the following: rate of international trade runs ahead of production growth rate, monetary service capacity in GDP runs ahead of real production capacity, monetary amount of financial flows runs ahead of transaction concerning goods and services export. Accelerated drastic and qualitative changes in finances happen based on 'financial globalization' which is grounded on progressive growth of currency, stock and loan markets and penetration of their transactions into all national economy spheres as well as into the world

economy spheres. Transition from national economy 'openness' to 'neoprotectionism' aggravates system problems of world economy development, and combining with challenges regarding the transition to 'Industry 4.0' and reformation of social relations system in postindustrial period it launches new system of production, economic and social relation defining the human civilization development level in the 21st century.

Range of results application. *International economic affairs and world economy.*

Conclusions. *At the turn of the 21st century globalization development has led to domination of national economy 'openness' concept and practice. Meanwhile post-crisis period and world economy recession have caused 'neoprotectionism' idea wide spreading. Such situation bears a range of challenges for countries' national economies which are the 'neoprotectionism' supporters. First and foremost, it is the threat of traditional sales markets loss for countries relying on export (due to 'neoprotectionism' measures) which can lead to aggravation of 'trade wars', as well as striving to 'maintain the new world order' and 'world market repartitioning' which shapes the threat for new hybrid and 'heated' local wars breaking out at its worst. The comeback to 'neoprotectionism' shapes the risks of world countries' external debts growth, global 'debt crisis' in global scales occurrence. Even though the transition from 'neoprotectionism' allows to provide the economic growth based on the old technological ground for some time, 'neoprotectionism' only delays the transition imminence to the new stage of postindustrial development grounded on 'Industry 4.0', on NBIC-technology system domination, robotics growth for developed world countries. Correspondingly, 'neoprotectionism' postpones a solution to the range of other topical socio-economic problems: solution to the problem of unemployment growth and search for radically new forms of employment; policy reformation of income and remuneration; resolution of demographic and environmental problems. Nowadays extension of these urgent problems solving is imperative for the next generation who will face them in future.*

Key words: *globalization, globalization processes; the newest trends; 'neoprotectionism'; liberalization; 'economy openness', risks, threats; countries relying on export; financial globalization; 'Industry 4.0'; post-industrial development; services sphere; creative economy; social problems; income.*

Вступ. Актуальність. Впродовж 2015 – 2016 рр. у світовій геополітичній та гео економічній системі відбуваються системні кардинальні зрушення. Вчені та політики все частіше говорять про новий етап розвитку, що призведе до зміни не тільки економічних, але й політичних, соціальних, інституційних засад світового устрою. Ці зміни стосуються не тільки розвинених країн світу (США, країн ЄС), але й країн, що перебувають на перехідному етапі, прагнуть здійснити кардинальні реформи, підвищити конкурентоспроможність національної економіки відповідно до викликів сьогодення. Одним з таких викликів є дилема: «неопротекціонізм» чи «відкрита» економіка, що супроводжується дискусією між прихильниками «відгороджування» та розбудови національно-зорієнтованої економіки та прихильниками глобалізації у її класичному вигляді, поглибленням процесів міжнародного поділу праці, розвитком інтернаціоналізації виробництва. Теоретичне підґрунтя таких дискусій, на нашу думку, було закладено концепцією «nation – building» (дослівно з англ. – «національне будівництво»). В основі такої концепції – ідея про потребу розбудови національної свідомості, патріотизму, згуртування нації навколо спільної національної ідеї, що є відповіддю на вплив зовнішніх ризиків та загроз, відповіддю на різновекторний вплив зовнішнього середовища, яке породжує глобалізація [1; 2]. Концепція «nation – building» логічно доповнюється концепцією «state – building» (з англ. – «державне будівництво»), що передбачає розбудову нової, або ж реформування вже діючої державної політичної, економічної, інституційної системи таким чином, щоб вся система влади, а також правлячі еліти з самого початку були зорієнтовані на мінімізацію зовнішніх ризиків, що несе з собою глобалізація, на захист національної безпеки та національних інтересів країни в умовах глобалізації. Джозеф Стігліц (лауреат Нобелівської премії у сфері економіки) зазначав: «Я не настільки дурний, щоби повірити, що ринок сам по собі вирішить всі соціальні проблеми. Нерівність, безробіття, забруднення навколишнього середовища нездоланні без активної участі держави» [3, с. 86]. Світова фінансово-економічна криза (2008 – 2009 рр.), міграційна криза, загострення боргової кризи та інші виклики початку ХХІ ст. підтверджують актуальність дослідження питання про віднайдення нових моделей поведінки, про визначення нової ролі держави у вирішенні як поточних, так і стратегічних завдань розвитку країни (у т.ч. і для України) під впливом новітніх трендів розвитку глобалізаційних процесів.

Ступінь дослідження проблеми. В українській економічній літературі проблематику формування новітніх трендів глобалізаційних процесів фахово досліджують В.Геєць, Е.Лібанова, А.Гальчинський, В.Горбулін, О.Власюк, А.Філіпенко, С.Гасанов, В.Бодров та інші вчені. Сучасні тренди глобалізації, вплив концепцій «nation – building» та «state – building» на модифікацію національної економічної політики у західній економічній літературі досліджують А. Алесіна, Б. Бріоні, К. Стефенсон, Дж. Стігліц та інші вчені [1; 2; 3]. Натомість, зазначимо, що підґрунтям наукових досліджень у ХХІ ст. стають реальні процеси та виклики господарювання, реальні події у геополітиці та економіці, науковий аналіз яких з часом знаходить своє відображення у системних дослідженнях вчених.

Предмет дослідження статті – теоретико-методологічні та прикладні аспекти формування новітніх трендів розвитку глобалізаційних процесів, системні виклики, які постають внаслідок цього перед країнами світу.

Мета статті – висвітлити сутність, дослідити закономірності та новітні тренди розвитку глобалізаційних процесів від початку ХХІ ст. і до сьогодення, обґрунтувати сутність викликів, що постають перед країнами внаслідок переходу від «відкритості» до «неопротекціонізму», внаслідок переходу до вищого рівня постіндустріального розвитку.

Для досягнення означеної мети, у статті поставлені та розглядаються наступні завдання:

- дослідити закономірності розвитку глобалізації, що впливали на розвиток світової економіки на початку XXI ст. та продовжують свій вплив на сучасному етапі розвитку;
- висвітлити особливості та новітні тренди модифікації фінансової глобалізації та реформування виробничих процесів («Індустрія 4.0», «креативна економіка») в умовах глобалізації у XXI ст.;
- обґрунтувати виклики, які постають перед соціальною сферою на сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів.

Методологія. Під час підготовки статті було використано загальнонаукові *методи* досліджень, у т.ч.: *історичного та логічного* – в процесі дослідження закономірностей розвитку глобалізаційних процесів на початку XXI ст.; *абстрактного та конкретного, аналізу та синтезу*, які застосовано під час визначення новітніх трендів модифікації фінансової глобалізації та реформування виробничих процесів («Індустрія 4.0», «креативна економіка») в умовах глобалізації. *Каузальний (причинно-наслідковий) метод* наукових досліджень використано в процесі висвітлення закономірностей впливу глобалізації на формування політики «неопротекціонізму». *Синергетичний підхід* дозволив узагальнити виклики, що постають перед країнами у сфері соціальних відносин.

Постановка проблеми. Новітні тренди розвитку глобалізаційних процесів впливають на національну економіку кожної країни, на економічний розвиток регіональних інтеграційних угруповань, на світову економіку в цілому. Особливістю формування таких трендів є синергія геополітики, геоекономіки, інституційних чинників та реформ, а також демографічні та гуманітарні чинники (міграційна криза, кліматичні зміни тощо), що у поєднанні формують надзвичайно складний «мікс» проблем та процесів, що мають різноспрямований вектор розвитку світового господарства. В таких умовах загострюється питання щодо практичного втілення концепцій «nation – building» та «state – building» в практиці господарювання країн світу. Як приклад – «центробіжні тенденції» Brexit, зростання популярності ліворадикальних партій у Греції, Франції; офіційні заяви про зміни базових трендів економічної політики у США (від «відкритості» до «неопротекціонізму»). Такі тренди розвитку глобалізаційних процесів актуалізують питання про пошук відповідей і перед Україною, що переживає надзвичайно складний період трансформаційних перетворень всіх сфер державотворення та економічної моделі господарювання.

Результати. Глобалізація є складним, різноспрямованим та багатоієрархічним процесом, що розвивається під впливом економічних, неекономічних та інституційних чинників: геополітичних, ідеологічних, культурологічних, цивілізаційних, релігійних, інформаційних, екологічних та ін. Водночас, для процесів глобалізації притаманні певні закономірності, «вектори» розвитку, які часто, розпочинаючи своє формування у одній сфері (наприклад – у економічній), з часом продовжують дію у інших сферах суспільного розвитку (політика, екологія, демографія, міграційні процеси, військові конфлікти тощо). Серед закономірностей розвитку глобалізації наприкінці XX – на початку XXI ст. слід відзначити наступне:

- *формується глобальне світове виробництво* на основі планетарного охоплення світової економіки виробничо-збутовою мережею транснаціональних корпорацій та транснаціональних банків, у т.ч. шляхом розвитку міждержавних довгострокових виробничих зв'язків, стратегічних альянсів, договорів про співдружність, формування кластерних об'єднань;

- *кардинально змінюється зміст світових господарських зв'язків та процесів*: темпи зростання міжнародної торгівлі випереджають темпи зростання виробництва, вартісний обсяг послуг у ВВП перевищує обсяг реального виробництва, а вартісний вимір фінансових потоків перевищує трансакції, пов'язані з експортом товарів і послуг (див. Таблицю 1);

Таблиця 1. Питома вага сфери послуг у ВВП країн світу (2014 р.)

Розвинуті країни	Частка (%) у ВВП	Нові індустріальні країни	Частка (%) у ВВП
США	78,6	Гонконг	92,88
Японія	73,15	Сінгапур	74,86
Німеччина	71,19	Аргентина	64,56
Велика Британія	79,02	Туреччина	64,41
Канада	70,79	Бразилія	69,32
Країни з перехідною економікою	Частка (%) у ВВП	Країни, що розвиваються	Частка (%) у ВВП
Україна	62,64	ОАЕ	38,78
Росія	59,9	Єгипет	46,32
Грузія	66,81	Ангола	32,18
Молдова	59,85	Колумбія	56,75
Білорусь	64,83	Еквадор	50,19

Джерело: складено за даними: [4; 5].

- *змінюється спрямованість і структура міжнародної торгівлі*, зростає товарообмін наукомісткою, високотехнологічною продукцією, авторськими правами, ліцензіями, «ноу-хау» та ін. між країнами світу; неухильно зростає питома вага послуг (у тому числі фінансових, страхових, інтелектуальних, інформаційних, «креативних» тощо) у структурі міжнародної торгівлі;

- відбуваються стрімкі кардинальні та якісні перетворення у фінансовій сфері, в основі яких – розширення пропозиції фінансових послуг, їх синергія з діяльністю корпоративного та некорпоративного сектора, сектора загального державного управління, обслуговування домашніх господарств та ін.;

- з'являється окремий напрям – «фінансова глобалізація», що ґрунтується на прогресуючому зростанні валютних, фондових, кредитних ринків та проникненні їх транзакцій в усі сфери життєдіяльності країни, світового господарства.

Для глобалізованої світової економіки характерним стає ситуація невизначеності та «турбулентності», що має прояв через зростання зовнішньої заборгованості, структурних криз, стратифікації країн за доходами (у т.ч. загострення проблеми поляризації «багаті – бідні» у межах кожної окремо взятої країни). Станом на жовтень 2016 р. за оцінками МВФ, рівень сукупного боргу урядів, домогосподарств та нефінансових корпорацій світової економіки досяг 152 трлн. дол. США (що дорівнювало 225 % світового ВВП) [6]. Для того, щоб розрахуватись з таким боргом, всі країни світу мали б працювати понад два роки без вихідних. Сам по собі державний борг не несе руйнівних наслідків, якщо він використовується на стимулювання економічного зростання, але якщо отримані у борг кошти традиційно «проїдаються» на соціальні потреби, на потреби вирішення питань дефіциту державного бюджету на короткостроковому часовому періоді (без формування гарантованих «точок економічного зростання» у межах національної економіки), то проблема суттєво загострюється. Як приклад – для низки країн (у т.ч. для України) зростає хронічна залежність від міжнародної фінансової допомоги (транші МВФ). Які надаються під певні гарантії реформування національної економіки за чітко визначеним вектором національного розвитку: «відкритість» економіки, лібералізація монетарних реформ, масова приватизація державних підприємств, «затягування пасків» у соціальній сфері, відмова від підтримки національних товаровиробників (малого та середнього бізнесу, самозайнятих), від підтримки домогосподарств.

З урахуванням сказаного вище, серед новітніх трендів розвитку глобалізації, які впливають на світову економіку, слід відзначити наступне:

- загострюється проблема світової заборгованості, боргових зобов'язань країн світу (невиконання яких може призвести як до дефолту, так і до інших вкрай небажаних соціально-економічних наслідків як для країни – боржника, так і для всієї світової фінансової системи в цілому);

- набувають поширення нові різновиди криз різновекторного спрямування (фінансові, структурні, енергетичні, міграційні, політичні та ін.), які досягають світових масштабів і вихід з яких потребує одночасного застосування уніфікованих антикризових заходів як на національному, так і на міжнародному рівні (зазначимо, що вихід з «нових криз», породжених глобалізацією, часто триває десятиліттями). Так, «Світова фінансова криза» розпочалась ще у 2008 р., а системні антикризові заходи щодо її подолання (у окремих сферах національного та світового господарства) застосовуються і донині;

- загострюється проблема «поляризації багатства», збільшується «розрив» між «багатими» та «бідними» країнами у глобальному світі; посилюються диспропорції розподілу доходів у світовій економіці (зокрема, зростають диспропорції розподілу багатства та доходів між країнами «золотого мільярду» та країнами, що розвиваються, країнами з перехідною економікою);

- зростають ризики розвитку світової економіки, пов'язані з волатильністю потоків капіталів та «тиском» на валютні курси, що можуть посилюватися внаслідок зростання розбіжностей у глобальних відсоткових ставках (у різних країнах світу), а також внаслідок падіння цін на світових ринках сировини та напівфабрикатів. Зокрема, це призводить до загострення проблеми обслуговування зовнішнього боргу для країн, економіка яких залежить від розвитку сировинного сектору (експорту сировини та напівфабрикатів);

- загострюється проблема нерівності між країнами світу (а також – стратифікації доходів у межах однієї країни), у сфері оплати праці, зростають диспропорції у сфері праці (зайняті – безробітні), у т.ч. йдеться про складнощі працевлаштування за гендерною, віковою, національною дискримінацією та ін.; загострюється проблема бідності та соціальної стратифікації населення, що вимагає активного втручання держави, вирішення означених системних проблем суспільного розвитку як на національному, так і на міжнародному рівні;

- посилюються тенденції щодо міжнародної міграції під впливом багатьох чинників: трудова міграція (внаслідок низького рівня оплати праці, загострення проблем бідності в країнах, що розвиваються та країнах з перехідною економікою); міграція молоді (з метою навчання та ін.); мігранти-біженці (внаслідок військових конфліктів, настання гуманітарних катастроф та ін.). Міграційні процеси супроводжуються загостренням низки економічних, соціальних, політичних, безпекових, етнічних проблем як у країнах «донорах», так і у країнах – «реципієнтах» мігрантів. Наприклад – актуальною проблемою залишається «міграційна криза» для ЄС, викликана потоком нелегальних мігрантів з Сирії, на території якої і 2017 р. тривають військові дії. Проблемою стає зростання міграційних потоків молоді, що їде на навчання з країн з перехідною економікою, з України до розвинутих країн світу, до ЄС. Як правило, навчання завершується отриманням молодими фахівцями права на постійне місце проживання в країні, де відбувається навчання. У довгостроковому часовому періоді це призведе до «відтоку мізків», загострить проблему «постаріння працюючого населення» для країни-донора молодих фахівців, унеможливить існування солідарної пенсійної системи.

У ХХІ ст. спостерігаються кардинальні зрушення у сфері світового виробництва. У технологічній сфері глобалізація відтворює «другу природу» цивілізації – виробничу, транспортну, інфраструктурну, комунікаційну

тощо, а технологічні зв'язки між суб'єктами господарювання, між країнами, континентами (у т.ч. за допомогою Інтернет, цифрових мереж, цифрової економіки та цифрового «е-управління») долають національні кордони, охоплюють увесь світ, формуючи нові виклики та вимоги щодо «деполітизації», «зняття національних бар'єрів» між країнами світу заради розвитку технічного прогресу, сприяння високотехнологічному розвитку людської цивілізації. Натомість, на зміну традиційної, індустріальної та постіндустріальної економіки приходить «Індустрія 4.0», про що офіційно було заявлено 2016 р. на Світовому Економічному Форумі у Давосі.

Серед тенденцій розвитку промислового виробництва, які притаманні «Індустрії 4.0» фахівці називають: широке розповсюдження технологій управління клієнтським досвідом; перехід від масового виробництва товарів/виробів до «масової кастомізації» - виробництва індивідуальних замовлень (mass customization); перехід від принципу глобалізації до «глокалізації» (сутність якої у впровадженні принципу «Думай глобально – дій локально». Швидкими темпами буде розвиватись The Internet of Things (IoT) – Інтернет речей (Інтернет усього). У кожній країні з'являться можливості дистанційного управління всіма процесами, в тому числі й виробництвом. Швидко розвиватиметься 3D Друк (попит на 3D принтери нині швидко зростає). Популярності та розповсюдження набуватимуть «Смарт-об'єкти», «Смарт-прилади», «Смарт-сенсори». Виробництво повертається «в країну-базування», тобто розвиток автоматизації і роботизації виробництва нівелюють переваги дешевизни трудових ресурсів за кордоном. Будуть впроваджені глобальні стандарти технологій, якості, безпеки, екологічності тощо, дотримання яких стане необхідністю і буде вимагатися навіть на локальних, регіональних ринках. Такі революційні зрушення призведуть до кардинальних змін на ринках праці, у сфері розподілу доходів, у сфері охорони здоров'я, демографії та інших сферах соціального розвитку суспільства [7].

Внаслідок впровадження «Індустрії 4.0» (насамперед, у розвинених країнах світу) вкрай загостриться проблема безробіття, демографічна проблема, оскільки будуть ліквідовуватися традиційні робочі місця (очікується, що до 2020 року – щонайменше 1 млн. традиційних професій чекає на самоліквідацію). Вивільнення працівників потребуватиме соціальної державної підтримки, підтримки самозайнятості та реформування системи соціальної допомоги. Впродовж усього 2016 р. у світі тривали гострі дискусії про необхідність та доцільність запровадження інституту «безумовний базовий дохід» (ББД). Актуальність такого рішення пояснюється тим, що високий рівень продуктивності праці дозволяє це зробити (у розвинутих країнах світу), що знизить соціальну напругу та позитивно позначиться на упорядкуванні всіх різновидів соціальної допомоги, соціальних виплат. Так, з січня 2017 р. уряд Фінляндії розпочав експеримент по впровадженню та виплаті безумовного основного доходу (560 євро на місяць), які виплачуються для двох тисяч вибраних випадковим чином безробітним громадянам від 25 до 58 років [8]. А у Швейцарії влітку 2017 р. буде проведено референдум про доцільність виплат 2,5 тис. швейцарських франків (еквівалент 2447 дол.США) кожному громадянину країни (дітям – по 625 швейцарських франків). Цікаво, що лише 2 % респондентів планують звільнитися після отримання ББД, а інші – планують працювати і надалі [9]. Перспективною сферою щодо працевлаштування вивільненої робочої сили внаслідок прогресу революції «Індустрії - 4.0» стане «креативна економіка», що тісно пов'язана з використанням інтелектуальної власності та людського капіталу. Йдеться про рекламу, архітектуру, дизайн, музику, ТВ та радіо, модельний бізнес, інтерактивні розважальні програми, розвиток ремесел, програмного забезпечення та IT-сервісу тощо. Креативна економіка швидко розвивається у сфері послуг, у сфері економіки здоров'я, культури та освіти (у т.ч. LLL). Отже, домінує орієнтація розвинутих країн світу та країн, що розвиваються (і які стратегічно прагнуть приєднатися до складу розвинених країн), на активне залучення «людського капіталу», на підтримку «економіки знань» та розвиток освіти задля віднайдення нових, інноваційних «рецептів» вирішення системних проблем суспільного розвитку, пов'язаних з якісною та безпечною життєдіяльністю людини (від збільшення тривалості життя людини до вирішення проблем нестачі продовольства, питної води, переходу до сталого економічного зростання) та ін.

Серед актуальних викликів глобалізації – забруднення навколишнього природного середовища у світових масштабах, що поступово призводить до руйнування екологічного балансу Землі. Як наслідок – загострення проблеми кліматичних біженців, глобальні катаклізми (пожежі, підтоплення, посухи та ін.). Причиною цього є те, що як у деяких розвинутих країнах світу, так і у більшості країн, що розвиваються, все ще зберігається або ж взагалі – домінує розвиток промисловості, заснованої на енергомісткому, ресурсномісткому виробництві. У окремих країнах, що розвиваються та у країнах з перехідною економікою і досі триває перехід до постіндустріальної стадії розвитку виробництва, домінує прагнення забезпечити високі темпи економічного зростання за рахунок збільшення використання обсягів не відновлюваних природних ресурсів, що залучаються до процесу виробництва (нафта, газ). Це призводить до вкрай негативних наслідків – до руйнування екології, породжує «ефект глобального потепління», призводить до дефіциту питної води, забруднення земель, повітря, збільшення викидів CO₂, зростають масштаби знищення лісів та ін. Збереження та поширення у світових масштабах господарської практики, що ґрунтується на консервації екстенсивного типу економічного зростання, на нераціональному використанні не відновлюваних природних ресурсів ставить перед людством виклик щодо негайного переходу до сталого економічного зростання задля збереження Землі, гарантування безпечного життя нинішніх та наступних поколінь [10].

Висновки. Розвиток глобалізації призвів до домінування наприкінці XX – на початку XXI ст. концепції та практики «відкритості» національної економіки, що передбачає вільний рух товарів, доходів, капіталів, робочої сили. Водночас, після 2008 – 2009 років післякризовий період та рецесія світової економіки призводять до

швидкого розповсюдження ідей «неопротекціонізму». Багато у чому це пов'язано із прагненням розвинутих країн світу (США, Великобританії, країн ЄС) «повернути» виробництво на національні ринки, зберегти та затвердити статус лідерів світового економічного розвитку на віднайти цивілізовану протидію новим країнам-лідерам (КНР та ін.), що вдало скористалися перевагами «відкритості», наросити експорт. Така ситуація, на нашу думку, породжує низку ризиків для національної економіки країн, прихильниць «неопротекціонізму». Насамперед, ризик втрати традиційних ринків збуту для експортозалежних країн (внаслідок заходів «неопротекціонізму») може призвести до загострення «торговельних війн», а у найгіршому випадку – до прагнень «встановлення нового світового порядку» та «переділу світових ринків», що формує загрози розв'язування нових гібридних та «гарячих» локальних війн. Повернення до «неопротекціонізму» формує ризики щодо перегляду сформованої системи міжнародного поділу праці, що може призвести до великих втрат ресурсів та капіталів, зростання зовнішньої заборгованості країн світу, настання глобальної «боргової кризи» у світових масштабах. І хоча перехід до «неопротекціонізму» дозволяє ще певний період часу забезпечити економічне зростання на старій технологічній основі, все ж «неопротекціонізм» лише «відтерміновує» для США та інших розвинених країн світу неминучість переходу до нової стадії постіндустріального розвитку, що ґрунтується на «Індустрії 4.0», на домінуванні системи NBIC-технологій, розвитку робототехніки. Відповідно, ці системні проблеми лише «відтермінують» вирішення низки інших актуальних соціально-економічних проблем: вирішення проблеми зростання безробіття та пошук принципово нових форм зайнятості; реформування політики доходів, оплати праці, розвитку «людського капіталу», вирішення демографічних та екологічних проблем тощо. Відтермінування вирішення цих актуальних питань в наш час, вкрай загострить їх вирішення для наступних поколінь.

Сисок використаних джерел

1. Alberto Alesina Harvard and IGIER Bocconi Bryony. *Nation-building**. – Reich University College London. First Draft: October 2012 Latest Revision: February 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://scholar.harvard.edu/files/alesina/files/nation_building_feb_2015_0.pdf
2. Carolyn Stephenson *Nation Building*. By January 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.beyondintractability.org/essay/nation-building>
3. Стігліц Джозеф. Глобалізація та її тягар: Пер. з англ. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 252 с.
4. Конференція ООН по торгівлі та розвитку. ЮНКТАД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unctad.org>
5. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>
6. Офіційний сайт МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>
7. Індустрія 4.0 – 4 Індустріальна революція. Офіційний сайт Асоціації Підприємств Промислової Автоматизації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://appau.org.ua/Industry_4-0-4_Industry_revolution
8. У Фінляндії безробітним почали виплачувати 560 євро на місяць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/127054-u_finlyandii_bezrobitnim_pochali_viplachuvati_560_evro_na_mi.html
9. Швейцарія проведе референдум з приводу виплати громадянам щомісячної допомоги \$ 2500 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/shveycariya-provede-referendum-z-privodu-viplati-gromadyanam-schomisyachnoi-dopomogi-2500-198397_.html
10. Water & Climate Adaptation Plan for the Sava River Basin ANNEX 2 – Guidance Note on Adaptation to Climate Change for – Flooding August 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/22946/Annex02000guid00change0for0flooding.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

References

1. Alberto Alesina Harvard and IGIER Bocconi Bryony. *Nation-building**. – Reich University College London. First Draft: October 2012 Latest Revision: February 2015 : http://scholar.harvard.edu/files/alesina/files/nation_building_feb_2015_0.pdf
2. Carolyn Stephenson *Nation Building*. By January 2005 : <http://www.beyondintractability.org/essay/nation-building>
3. Stiglits Dzhozef. *Hlobalizatsiia ta yii tiahhar*: Per. z anhl. – K. : Vyd. dim «KM Akademiia», 2003. – 252 s.
4. Konferentsiia OON po torhivli ta rozvytku. YuNKTAD : <http://www.unctad.org>
5. Ofitsiinyi sait Svitovoho banku : <http://www.worldbank.org>
6. Ofitsiinyi sait MVF : <http://www.imf.org>
7. Industriia 4.0 – 4 Industrialna revoliutsiia. Ofitsiinyi sait Asotsiatsii Pidpriemstv Promyslovoi Avtomatyzatsii Ukrainy: http://appau.org.ua/Industry_4-0-4_Industry_revolution
8. U Finliandii bezrobitnym pochaly vyplachuvaty 560 yevro na misiats : http://zib.com.ua/ua/127054-u_finlyandii_bezrobitnym_pochaly_viplachuvaty_560_evro_na_mi.html
9. Shveitsariia provede referendum z pryvodu vyplaty hromadianam shchomisiachnoi dopomohy \$ 2500 : http://dt.ua/ECONOMICS/shveycariya-provede-referendum-z-privodu-viplati-gromadyanam-schomisyachnoi-dopomogi-2500-198397_.html
10. Water & Climate Adaptation Plan for the Sava River Basin ANNEX 2 – Guidance Note on Adaptation to Climate Change for – Flooding August 2015 : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/22946/Annex02000guid00change0for0flooding.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Біла Світлана Олексіївна, доктор наук з державного управління, професор, заслужений економіст України, професор кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу, Навчально-науковий інститут Міжнародних відносин (ННІМВ), Національний авіаційний університет (НАУ), м. Київ, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Белая Светлана Алексеевна, доктор наук государственного управления, профессор, заслуженный экономист Украины, профессор кафедры международных экономических отношений и бизнеса Учебно-научный институт Международных отношений (УНИМО), Национальный авиационный университет (НАУ), г. Киев, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Bila Svitlana Oleksiivna, Doctor of Public Administration, Professor, Honoured Economist of Ukraine, Professor of international economic affairs and business Department, Educational and Scientific Institute of International Affairs (IIA), National Aviation University (NAU), Kyiv, Ukraine

УДК 658.336

ДОМІНАНТИ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Волосович С.В.

***Предметом** дослідження є теоретичні та практичні питання впровадження та функціонування технологічних інновацій у фінансовій сфері.*

***Мета статті** полягає в аналізі ролі технологічних інновацій в модернізації фінансової сфери.*

***Методи дослідження.** У статті застосовано методи теоретичного узагальнення і порівняння, системного аналізу.*

***Результати роботи.** Технологічні інновації у фінансовій сфері є інструментом державного управління в інформаційному суспільстві, протидії корупції, підвищення конкурентоспроможності продавців фінансових послуг, задоволення потреб споживачів послуг. Підґрунтям технологічних інновацій є блокчейн-технології.*

На ринку фінансових послуг блокчейн-технології використовуються для поліпшення грошових переказів, надання платіжних, кредитних, інвестиційних та страхових послуг. Блокчейн-технології сприяють підвищенню прозорості трансакцій, фінансовій інклюзивності, протидії фінансуванню тероризму та відмиванню грошей.

У сфері державних фінансів застосовуються такі види технологічних інновацій як впровадження державними фінансовими інститутами порталів відкритих даних та технологічних рішень на основі блокчейн-технологій. Застосування блокчейн-технологій у сфері державних фінансів стосується функціонування електронної системи «Прозорий бюджет», системи державних закупівель, надання соціальної допомоги населенню, реалізації державної політики у сфері соціального страхування, системи охорони здоров'я, сфери контролю за платниками податків.

***Галузь застосування результатів.** Отримані результати створюють теоретичне підґрунтя для активізації впровадження технологічних інновацій у фінансовій сфері.*

***Висновки.** Складність існуючої фінансової систем породжує значні ризики для її суб'єктів. Широке впровадження технологічних інновацій сприятиме їх мінімізації та створенню нових фінансових продуктів. Це дозволить підвищити фінансову інклюзивність, прозорість фінансових потоків та зменшити затрати учасників фінансових відносин. Технологічні інновації здатні підвищити ефективність функціонування системи державних фінансів. Вони призводять до здорової децентралізації, надаючи доступ населенню до процесу управління державними фінансами на основі збільшення рівня їх прозорості та розширення можливостей і прав людини. Застосування технологічних інновацій у фінансовому секторі створить передумови для детінізації національної економіки та зростання міжнародних рейтингів України. Прозорість переміщення коштів сприятиме проведенню аудиту, підвищенню інвестиційної привабливості країни.*

***Ключові слова:** технологічні інновації, ринок фінансових послуг, державні фінанси, блокчейн-технології, фінансова інклюзивність.*

ДОМИНАНТЫ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ В ФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ

Волосович С.В.

***Предметом** исследования являются являются теоретические и практические вопросы внедрения и функционирования технологических инноваций в финансовой сфере.*

Цель статьи заключается в анализе роли технологических инноваций в модернизации финансовой сферы.

Методы исследования. В статье применены методы теоретического обобщения и сравнения, системного анализа.

Результаты работы. Технологические инновации в финансовой сфере является инструментом государственного управления в информационном обществе, противодействия коррупции, повышение конкурентоспособности продавцов финансовых услуг, удовлетворение потребностей потребителей услуг. Основой технологических инноваций являются блокчейн-технологии.

На рынке финансовых услуг блокчейн-технологии используются для улучшения денежных переводов, предоставления платежных, кредитных, инвестиционных и страховых услуг. Блокчейн-технологии способствуют повышению прозрачности сделок, финансовой инклюзивности, противодействия финансированию терроризма и отмыванию денег.

В сфере государственных финансов применяются такие виды технологических инноваций как внедрение государственными финансовыми институтами порталов открытых данных и технологических решений на основе блокчейн-технологий. Применение блокчейн-технологий в сфере государственных финансов касается функционирования электронной системы «Прозрачный бюджет», системы государственных закупок, предоставления социальной помощи населению, реализации государственной политики в сфере социального страхования, системы здравоохранения, сферы контроля за налогоплательщиками.

Область применения результатов. Полученные результаты создают теоретическую основу для активизации внедрения технологических инноваций в финансовой сфере.

Выводы. Сложность существующей финансовой системы порождает значительные риски для ее субъектов. Широкое внедрение технологических инноваций будет способствовать минимизации рисков и созданию новых финансовых продуктов. Это позволит повысить финансовую инклюзивность, прозрачность финансовых потоков и уменьшить затраты участников финансовых отношений. Технологические инновации способны повысить эффективность функционирования системы государственных финансов. Они приводят к здоровой децентрализации, предоставляя доступ населению к процессу управления государственными финансами на основе увеличения уровня их прозрачности и расширения возможностей и прав человека. Применение технологических инноваций в финансовом секторе создаст предпосылки для дегенизации национальной экономики и роста международных рейтингов Украины. Прозрачность перемещения средств будет способствовать проведению аудита, повышению инвестиционной привлекательности страны.

Ключевые слова: технологические инновации, рынок финансовых услуг, государственные финансы, блокчейн-технологии, финансовая инклюзивность.

DOMINANTS OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN THE FINANCIAL SPHERE

Volosovich S.V.

The subject of the research consists of theoretical and practical issues of technological innovations implementation and operation in the financial sector.

The purpose of the article is to analyze the role of technological innovation in the modernization of the financial sector.

Methods of the research. The methods of theoretical generalization, comparison and system analysis are used in the article.

Results. Technological innovations in a financial sphere are the instrument of governance, counteraction to corruption, competitiveness increase for the financial services sellers, consumer needs satisfaction. Blockchain technology is the basis of technological innovation in a financial sphere.

Blockchain technology is used to improve money transfer, sale payment, credit, investment and insurance services in the financial services market. Blockchain technology enhances the transparency of transactions, financial inclusiveness, counteraction to the terrorist financing and money laundering.

The types of technological innovation in public finance are the following: implementation of open data portals and technology solutions based on blockchain by public financial institutions.

The use of blockchain technology in public finance applies to the functioning of the electronic system «Transparent Budget», the state procurement system, provision of social assistance, the state policy in the field of health care, control of taxpayers.

Area of the results application. The obtained results provide the theoretical basis for the promotion of technological innovations in the financial sphere.

Conclusions. The complexity of the existing financial system creates significant risks for its subjects. The widespread introduction of technological innovations will help to minimize them and to create new financial products. This will increase financial inclusion, transparency of financial flows and reduce costs of financial relations for its participants. Technological innovations are able to raise the efficiency of public finances. They lead to healthy decentralization, giving the public access to the process of state finance management by increasing transparency and expanding human rights.

The use of technological innovations in the financial sector will create conditions for the deshadowing of the national economy and the growth of international ratings of Ukraine. The transparency of funds movement will promote the audit, improve the investment climate in country.

Keywords: technological innovations, public finance, blockchain technology, financial services market, financial inclusion.

Актуальність теми. Посилення процесів глобалізації, конвергенції на тлі активізації інноваційних чинників призводить до трансформацій у різних ланках та сферах фінансової системи. Технологічні інновації виникають переважно у сфері електроніки чи телекомунікацій. У фінансовій системі вони спочатку впроваджуються на фінансовому ринку, а вже потім у сфері державних фінансів.

Ступінь дослідження даної проблематики вченими. Питанням необхідності активізації інноваційних процесів у діяльності різних суб'єктів фінансових відносин присвячено праці таких вчених як Д. Жариніна, А. Мазаракі, Д. Мохан, О. Олефіренко, О. Шевлюга, О. Олефіренко, С. Шароян, О. Шевлюга, та ін. Незважаючи на досягнення зарубіжних та вітчизняних учених у цьому напрямі, актуальними залишаються дослідження ролі технологічних інновацій у модернізації вітчизняної фінансової сфери.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання впровадження та функціонування технологічних інновацій у фінансовій сфері.

Мета статті полягає в аналізі ролі технологічних інновацій в модернізації фінансової сфери.

Завдання дослідження. На основі вказаної мети у статті визначаються можливості застосування технологічних інновацій у фінансовій сфері, обґрунтовуються особливості використання технологічних інновацій у різних сегментах ринку фінансових послуг та у сфері державних фінансів.

Методи дослідження. У статті застосовано методи теоретичного узагальнення і порівняння, системного аналізу.

Постановка проблеми. Незважаючи на значні здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо аналізу проблем впровадження технологічних інновацій, у сучасних умовах розвитку фінансових систем важливим є поглиблення досліджень, пов'язаних із їх застосуванням у сфері державних фінансів та у фінансовому секторі.

Результати дослідження. Під технологічними інноваціями розуміють нові або вдосконалені вироби, технології, методи, які принципово змінюють або значно покращують існуючий технологічний уклад і підвищують ефективність виробництва [5]. Внаслідок реалізації технологічних інновацій відбуваються зміни в технологічних процесах і, відповідно, в технологічній структурі економіки [9, с. 20]. Існує думка, що технологічні інновації пов'язують між собою інші види інновацій – продуктові, організаційно-управлінські, ресурсні та ринкові [13, с. 39].

Призначення впровадження технологічних інновацій у фінансовому секторі та сфері державних фінансів дещо відрізняється. Так, у фінансовому секторі вони є інструментом підвищення, з одного боку, конкурентоспроможності продавців фінансових послуг та, з другого боку, задоволення потреб споживачів послуг. У сфері державних фінансів технологічні інновації виступають багатофункціональним інструментом державного управління в інформаційному суспільстві та засобом протидії корупції в умовах процесу медіа конвергенції.

У фінансовому секторі позитивними можливостями, пов'язаними із практичним застосуванням технологічних інновацій, є:

- спрощення доступу до фінансових послуг для жителів країн, що розвиваються;
- поліпшення залучення продавцями фінансових послуг нових клієнтів;
- поява нових стартапів і компаній;
- удосконалення методів ведення бухгалтерії;
- гнучкіше управління грошовими резервами фінансових посередників;
- поліпшення взаємодії продавців фінансових послуг із регуляторами;
- стимулювання розвитку страхових продуктів, що реалізуються он-лайн;
- підвищення якості фінансових послуг.

Нині потужними гравцями ринку фінансових послуг стають стартапи. Нові учасники ринку набувають особливого значення в азієському фінансовому секторі завдяки значним вкладенням венчурних інвесторів. Азієські FinTech стартапи є найпотужнішими у світі та визначають тренди розвитку стартапів в інших регіонах світу. Розвиток азієських FinTech стартапів обумовлений відсутністю фінансового регулювання, що знижує витрати на експлуатацію таких сервісів в регіоні. Стартапи в обмін на фінансову підтримку і співучасть пропонують своїм інвесторам певний рівень доступу до своєї технології або послуг. Консорціум китайських державних і приватних компаній створив інвестиційний фонд вартістю 1,44 млрд доларів, який буде займатися злиттями й поглинаннями (Mergers and Acquisitions, M & A) в сфері фінансових технологій. В фонд, який отримав назву FinTech Merger and Acquisition Fund of Funds, входять такі китайські компанії, як Credit China FinTech Holdings, Shanghai Xinhua Distribution Group, China Huarong International і вісім інших компаній. Інвестиції будуть спрямовані в Фінтех-сфери, такі як великі дані, штучний інтелект, мобільні платежі, фінансування ланцюга поставок і технологія блокчейн. Створення Фінтех-фонду є підтвердженням того, що Китай продовжує прагнути до статусу лідера на глобальному ринку фінансових технологій. Згідно з оцінками Credit China FinTech, інвестиції Китаю в сферу фінансових технологій з липня 2015 року по червень 2016 року досягли 8,8 млрд дол. США, що вдвічі більше, ніж у 2010 році [6].

Проблеми у банківській сфері, що пов'язані з надмірної централізацією, участю у фінансуванні тероризму та відмиванням грошей, змушують трансформувати існуючу систему міжнародної банківської взаємодії та логістику фінансових потоків. Альтернативою стала технологія блокчейн, що є розподіленою базою даних, яка формується як безперервно зростаючий ланцюжок блоків з записами про всі попередні транзакції. Ця технологія виникла у середовищі криптовалютного ринку [4, с. 70]. У подальшому рішення на основі блокчейна поширилася на інші складові фінансового ринку. Застосування цієї технології дозволить здійснити певну децентралізацію процесів, підвищити фінансову інклюзивність при низьких затратах на обслуговування [4, с. 71]. Впровадження блокчейн-технологій дозволить скоротити в світовій індустрії фінансових послуг 110 млрд дол. США [3]. При цьому відбувається потенційне зниження витрат на [1]:

- основну фінансову звітність на 70% в результаті оптимізації якості даних, прозорості та внутрішнього контролю;

- дотримання відповідності вимогам нормативно-правового регулювання на 30-50% завдяки підвищенню прозорості та простоті перевірки фінансових транзакцій;

- централізовану діяльність на 50% завдяки поліпшеним механізмам цифрової ідентифікації особистості і спрощення спільного доступу до клієнтських даних для всіх учасників процесу;

- бізнес-операції на 50%, що стосується діяльності фахівців підтримки і контролю операцій, кліринг і взаєморозрахунки, розслідування, можуть бути повністю або частково автоматизовані за рахунок зниження потреби в таких ключових на сьогоднішній день елементах, як звірка і підтвердження угод і аналіз помилкових операцій.

Міжнародний валютний фонд у своїй доповіді про біткоіни і блокчейни вказує на можливості застосування блокчейн-технологій для поліпшення грошових переказів, земельних і кредитних реєстрів, операцій з цінними паперами та іншими активами. Використання блокчейн-технологій у фінансовій сфері схвалено зокрема конгресом США, про що свідчить резолюція Палати представників США від 13 вересня 2016 року. У Казахстані планується створення «Центру фінансових технологій» з подальшим створенням «Центру блокчейн-технологій» за підтримки IBM, що збільшує інвестиційну привабливість країни для розвитку сфери фінансових технологій.

Згідно з опитуванням керівників банків, фінансових компаній, трейдерів і урядових установ, проведеним Post-Trade Distributed Ledger Group у жовтні-листопаді 2016 року, 48% респондентів сказали, що blockchain-технологія буде прийнята у найближчі три-п'ять років та 29% підтвердили її реалізацію протягом двох років [15].

Іспанський банк Santander, що займає 10-е місце за активами в світі, стверджує, що зможе використовувати блокчейн в двох десятках робочих процесів усередині банку. Застосування технології, за підрахунками аналітиків Santander, може до 2022 року скоротити витрати фінансових організацій на 15-20 млрд дол. США, перш за все за рахунок економії на транскордонних платежах, торгівлі цінними паперами і комплаєнс [12]. Інші світові фінансові гіганти - Goldman Sachs, JP Morgan і Credit Suisse і ще шість транснаціональних банків - планують розробити загальні стандарти для технології блокчейна і знайти можливості для застосування в секторі фінансових послуг. Реалізовувати свої плани вони збираються в рамках стартапу R3CEV, увійшовши в його капітал.

Банк Англії у 2016 році узгодив дорожню карту щодо модернізації фінансової інфраструктури Великобританії з урахуванням можливості використання технологій розподілених реєстрів, а з 2017 року приступив до її технологічної розробки. Bank of America, другий за розмірами банк США знаходиться в процесі складання 20 нових патентних заявок на сервіси і продукти, пов'язані з технологією блокчейн. Зокрема одна з заявок описує «систему оповіщення про підозрілу криптовалютну активність». У січні 2016 році банківський консорціум R3 провів тестові випробування технології блокчейн для банківських структур. У випробуваннях взяли участь BMO Financial Group, Credit Suisse, Commonwealth Bank of Australia, HSBC, Natixis, Royal Bank of Scotland, TD Bank, UBS, UniCredit і Wells Fargo, які п'ять днів обмінювалися записами в розподіленій базі даних на open-source блокчейн технології.

У сфері платіжних послуг блокчейн надає можливість скоротити терміни розрахунків та виявити зв'язок між різними транзакціями господарюючих суб'єктів. Це досягається за рахунок збереження записів щодо здійснених транзакцій у єдиному реєстрі, на відміну від існуючих окремих записів в окремих банках, що скоротить або унеможливить тіньові грошові потоки. Безпека транзакцій забезпечується тим, що в блокчейн в кожен блок даних вбудовується обчислена контрольна сума попереднього блоку, таким чином, кожен блок має посилання на попередній. Завдяки цій особливості технологія блокчейн дозволить істотно підвищити прозорість транзакцій і зробити процедури перевірки в частині протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму простими і ефективними.

У страховому секторі технологія blockchain допоможе вирішити наступні завдання:

- автоматизація процесів створення і моніторингу страхової історії;
- оперативний доступ до довідок з державних органів;
- облік страхових подій, їх миттєва фіксація;
- укладення онлайн-договорів страхування;
- експертиза і попередня оцінка ризиків;
- взаємодія з брокерами та мережею продажів;

- прозорість врегулювання і реагування на запити клієнтів.

Першим кроком для застосування Blockchain-технологій страховими компаніями, ймовірно, буде укладення смарт-контрактів з подальшим пошуком підтвердження ідентичності та створенням нових структурних механізмів, коли сторонам вже не потрібно знати або довіряти один одному. Смарт-контракти із застосуванням blockchain мають такі переваги як автоматизація обробки вимог, забезпечення надійності і прозорості механізму виплат для клієнта, забезпечують виконання правил, визначених контрактом. Смарт-контракт, підґрунтям якого є blockchain, для страховиків є прозорим та гнучким засобом управління претензіями клієнтів. Контракти та претензії записуються на blockchain, підтверджуються у мережі, забезпечуючи виплати лише за обґрунтованими претензіями.

Блокчейн може використовуватися у мікстрахуванні. Зрозумілість та прозорість продукту зацікавлять людей, з менш розвинених країн. Віртуальна природа угод дозволяє обійти урядову бюрократію, і зробити географічні обмеження не важливими. Ще одним прикладом використання блокчейна є параметричне страхування. Замість того, щоб відшкодувати чисту суму збитків, страховики могли б погодитися заплатити певну суму після виникнення спускового механізму, заданого розумним контрактом. Наприклад, якщо в зазначеному регіоні стався землетрус заданої сили, розумний контракт може автоматично здійснити певну частку виплат власникам страхових полісів.

Інновації в галузі страхування є досить регіональними. Так, розробка та впровадження інструментів інновацій в основному здійснюються в США; інновації в медичному страхуванні знаходяться в центрі уваги в азійських країнах. Окремі insurtech компанії знайшли успіх з P2P страхування та управління ризиками лише в деяких країнах Африки [14].

На ринку цінних паперів нині блокчейн-технології використовуються перш за все у біржовій торгівлі. Є свідчення, що технологія блокчейн дозволить скоротити вартість обробки угод з цінними паперами мінімум на 30% [2]. 16 листопада 2017 року Korea Exchange оголосила про запуск нового вторинного ринку для корейських стартапів під назвою Korea Startup Market. Цей майданчик побудований на блокчейн-платформі, розробленої Coinstack, дозволить інвесторам торгувати акціями стартапів на відкритому ринку. У 2015 році Нью-Йоркська електронна фондова біржа NASDAQ запустила блокчейн-платформу Linq для торгівлі приватними акціями. На цій платформі першою компанією, що емітувала акції, був стартап з розвитку блокчейна Chain. Австралійська біржа цінних паперів ASX є ще однією глобальною біржею, яка активно тестує розподілену технологію, співпрацюючи з Digital Assets Holdings для розробки на основі блокчейна розрахунково-клірингової системи. Це полегшить і прискорить процеси пост-трейдингу, а також знизить ризики і витрати як для біржі, так і для інвесторів. Фондова біржа Сіднея SSX створила разом з блокчейн-стартапом Bit Trade Labs, спільну компанію APX Settlement Pty Limited (APXS), щоб розробити систему емісії та розподілу акцій в режимі реального часу з миттєвим розрахунком і передачею цінних паперів при виконанні контракту.

Водночас Бостонської фінансовою корпорацією StateStreet в партнерстві з каліфорнійським блокчейн-стартапом PeerNova вже створюється блокчейн-рішення для відстеження транзакцій, які мають відношення до інвестиційних активів. Це дозволить корпорації залучити додаткові активи для управління, поліпшивши свій фінансовий стан і підвищивши безпеку транзакцій.

У сфері державних фінансів застосовуються такі види технологічних інновацій як:

1) впровадження державними фінансовими інститутами порталів відкритих даних. Дослідження, проведені в Європейському Союзі та США, засвідчують, що відкриті дані мають позитивний вплив на валовий внутрішній продукт. За деякими даними в Україні активізація впровадження порталів відкритих даних може дати 1-2% зростання ВВП [10];

2) впровадження технологічних рішень на основі блокчейн-технології. На сучасному етапі розвитку блокчейн-технології мають місце у бюджетній сфері, системі соціального забезпечення. Високий інноваційний потенціал блокчейн-технологій дозволить забезпечити високий рівень фінансової інклюзивності [8, с. 19]. Впровадження блокчейна дозволить спростити видачу будь-яких документів, позбавивши від необхідності збирати безліч довідок. Уряди та корпорації звертаються до використання блокчейну як засобу для оптимізації власних реєстрів. Уряд Гондурасу для збільшення прозорості та надійності інституту приватної власності звернувся до американського блокчейн-стартапу Factom щодо розробки на основі нової технології земельного кадастру. Зацікавленість цією ідеєю проявив також уряд Греції, земельний кадастр якої адекватно відображає тільки 7% її території [12]. Правління Національного банку України схвалило і презентувало дорожню карту Cashless Economy. Зокрема, в ній вперше прописані плани щодо використання технології блокчейн в Україні [11].

Застосування блокчейн-технологій у системі державних фінансів стосується:

- електронної системи «Прозорий бюджет», яка сприяє посилити контроль суспільства за використанням державних коштів. Функціонування модуля системи i.data дозволяє будь-кому перевірити використання публічних фінансів. Модуль i.data відповідає стандартам Світового банку та МВФ. У ньому будуть інтегруватися дані Державної фіскальної служби України, Національного банку України, Державної казначейської служби і системи Prozoro. Всі документи будуть автоматично вноситися до Єдиного службового кабінету у цій системі. У електронній системі можна сформувати базу даних з обліку блоків транзакцій, при якій створюються контрольовані рахунки, між якими здійснюється переказ коштів. Завдяки публічності блокчейну можливо з легкістю відстежувати не лише рух коштів між рахунками, а й залишки

коштів, що сприятиме контролю населення за державними фінансами й довірі з боку міжнародних фінансових організацій;

- системи державних закупівель, яка представлена Українською системою публічних електронних закупівель ProZorro, що було визнано найкращою в світі за версією престижної премії Open Government Awards. Пізніше в Україні було запущено проект децентралізованих електронних аукціонів Decentralised e-Auction 3.0, у якій відсутня єдина база даних, що підконтрольна державі. Через цю систему держава продаватиме або надаватиме в оренду свої активи. Як і в ProZorro, Decentralised e-Auction 3.0 розвиватиметься приватними площадками з окремими сайтами та базами даних;

- надання соціальної допомоги населенню. Так, на початку липня 2016 року Міністерство праці та пенсійного забезпечення Великобританії оголосило про початок випробування прототипу платформи на основі технології блокчейн, яка може бути використана для підвищення ефективності соціальної допомоги;

- реалізації державної політики у сфері соціального страхування. Так, уряд КНР застосовує блокчейн-технологію для управління пенсійними накопиченнями і виплатами з безробіття. У 2016 році під управлінням Фонду соціального страхування Китаю перебувало близько 285 млрд. доларів США. Це досить велика кількість грошових коштів продовжує неухильно зростати і вже у 2017 році планується їх збільшення на 25% [7]. На думку китайських чиновників, технологія блокчейн дозволить усунути посередників, скоротить витрати, полегшить формування звітності і збільшить ефективність платіжної системи сфери соціального страхування. Для впровадження блокчейна в економіку КНР було створено робочу групу, до якої увійшли деякі китайські компанії. Так, China Ledger Alliance відповідає за створення нових додатків на основі блокчейна, а на Wanxiang Blockchain Lab покладено дослідження і розробка самої технології. Щоб реалізувати весь потенціал блокчейн-технології необхідно співпрацювати на загальній платформі, що допоможе уникнути війни стандартів, в якій заплутувалися в минулому багато нових технологій;

- системи охорони здоров'я. Сервіс, побудований на основі блокчейн-технологій дозволить систематизувати всі дані про пацієнтів, поміщаючи їх у хмарне сховище, створюючи свого роду електронні медичні карти без реєстратур і черг. Таким чином, в разі переїзду в інше місто, історія хвороби людини завжди буде доступною лікарям. Розробники відзначають можливість того, що всі дані про хвороби пацієнтів передаватимуться до Міністерства охорони здоров'я, що дозволить відстежувати епідемії, заздалегідь заготовлювати вакцини і регулювати спалахи захворювань. Для реалізації проекту на території Одеської області буде потрібно 15-20 млн грн. [10]. Заробляти на проекті планують за рахунок взаємодії та обміну даними з фармацевтичними компаніями. Зазначена система підвищить ефективність медичної допомоги та попереджуватиме епідемії;

- сфери контролю за платниками податків, що передбачає забезпечення фіскалізації розрахунково-касових операцій. Головними завданнями впровадження фіскальних функцій реєстрації розрахункових операцій між суб'єктами господарювання була боротьба з тіньовим сектором, ухиленням від сплати податків, захист державних інтересів. Це сприятиме захисту державних інтересів, забезпечення прозорості контролю сплати податків та виконання Україною умов Меморандуму із МВФ, який передбачає запровадження більш ефективних механізмів адміністрування податків, детінізації економіки та підвищення контролю за готівковим обігом.

Висновки. Таким чином, складність існуючої фінансової систем породжує значні ризики для її суб'єктів. Широке впровадження технологічних інновацій сприятиме їх мінімізації та створенню нових фінансових продуктів. Це дозволить підвищити фінансову інклюзивність, прозорість фінансових потоків та зменшити затрати учасників фінансових відносин. Технологічні інновації здатні підвищувати ефективність функціонування системи державних фінансів. Вони призводять до здорової децентралізації, надаючи доступ населенню до процесу управління державними фінансами на основі збільшення рівня прозорості та розширення можливостей і прав людини. Застосування технологічних інновацій у фінансовому секторі створить передумови для детінізації національної економіки та зростанню міжнародних рейтингів України. Прозорість переміщення коштів сприятиме проведенню аудиту, підвищенню інвестиційної привабливості країни.

Список використаних джерел

1. Блокчейн в банкинге: анализ ценности технологии для инвестиционных банков [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <https://geektimes.ru/company/wirex/blog/284544/>
2. Блокчейн для рынков капитала: EquiChain запустили рабочий прототип [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <https://coinspot.io/technology/itrinok/blokchejn-dlya-rynkov-kapitala-equichain-zapustili-rabochij-prototip/>
3. Блокчейн позволит сократить \$110 миллиардов расходов в мировой индустрии финансовых услуг [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <http://coinspot.io/world/blokchejn-pozvolit-sokratit-110-milliardov-rashodov-v-mirovoj-industrii-finansovyh-uslug/>
4. Волосович С.В. Виртуальная валюта: глобализаційні виклики і перспективи розвитку / С.В. Волосович // Економіка України. – 2016. - №4. – С. 68-78.
5. Жарынина Д.Э. Формирование инновационной стратегии организации / Д.Э. Жарынина [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <http://www.scienceforum.ru/2014/pdf/4700.pdf>
6. Китай запустит финтех-фонд вартістю \$ 1,5 млрд [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <http://news.finance.ua/ua/news/-/392198/kytaj-zapustyt-finteh-fond-vartistyu-1-5-mlrd>

7. Китайское правительство планирует задействовать блокчейн [Электронный ресурс]. – [Режим доступа]: <https://bit.news/kitajskoe-pravitelstvo-planiruet-zadejstvovat-blokchejn/>
8. Мазаракі А. Домінанти інституційної модернізації фінансової системи України / А. Мазаракі, С. Волосович // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2016. – С. 5-23.
9. Руководство Осло: рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. Совместная публикация ОЭСР и Евростата. – М. : ГУ «Центр исследований и статистики науки», 2006. – 192 с.
10. Стратегія – 2020. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: http://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_tehnologii/7.pdf
11. Українські електронні гроші: перспективи і реалії [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: http://24tv.ua/ukrayinski_elektronni_groschi_perspektivi_i_realii_n750143
12. Шароян С. Настоящее будущее: зачем банкам и правительствам технология биткойна. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <http://www.rbc.ru/ins/finances/22/12/2015/5672d0e19a79476dabf5f683>
13. Шевлюга О.Г. Дослідження впливу технологічних інновацій на ринок технологій і розвиток підприємства / О.Г. Шевлюга, О.М. Олефіренко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4, Т. I. – С. 38-44
14. Mohan D. Top 5 Insurtech Trends for 2017. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <https://thefinancialbrand.com/62732/insurance-technology-insurtech-trends/>
15. 3/4 of financial execs see blockchain adoption for post-trade by 2020. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <http://www.thepayers.com/cryptocurrencies-bitcoin-virtual-currencies/3-4-of-financial-execs-see-blockchain-adoption-for-post-trade-by-2020/767956-39>

Reference

1. Blockchain v banking: analiz tsennosti tehnologii dlia investitsionnyh bankov [Blockchain in banking: analysis of the technology value for investment banks]: <https://geektimes.ru/company/wirex/blog/284544/>
2. Blockchain dlia rynkov kapitala: EquiChain zapustili rabochij prototip [Blockchain for the capital markets: EquiChain launched a working prototype]: <https://coinspot.io/technology/itrynok/blokchejn-dlya-rynkov-kapitala-equichain-zapustili-rabochij-prototip/>
3. Blockchain pozvolit sokratit' \$110 milliardov rashodov v mirovoj industrii finansovyh uslug [Blockchain will reduce the \$ 110 billion costs of the global financial services industry] : <http://coinspot.io/world/blokchejn-pozvolit-sokratit-110-milliardov-rashodov-v-mirovoj-industrii-finance-uslug/>
4. Volosovych S.V. Virtual'na valuta: globalizatsijni vyklyky i perspektivy rozvytku [Virtual currency: global challenges and development determinants]. *Ekonomika Ukrainy*. – 2016. - №4. – S. 68-78.
5. Zsharynina D.E. Formirovanie innovatsionnoj strategii organizatsii [Formation of innovative strategy of the organization] : <http://www.scienceforum.ru/2014/pdf/4700.pdf>
6. Kytaj zapustyt' fintekh-fond vartistu \$ 1,5 mlrd [China will launch fintech fund worth \$ 1.5 billion] : <http://news.finance.ua/ua/news/-/392198/kytaj-zapustyt-fintekh-fond-vartistyu-1-5-mlrd>
7. Kitajskoe pravitel'stvo planiruet zadejstvovat' blokchain [The Chinese government plans to use blockchain]: <https://bit.news/kitajskoe-pravitelstvo-planiruet-zadejstvovat-blokchejn/>
8. Mazaraki A., Volosovich S. Dominanty instytutsijnoj modernizatsii finansovoy systemy Ukrainy [Dominants of institutional modernization of the Ukrainian financial system]. *Visnyk Kyjvs'koho natsional'noho torovel'no-ekonomichnoho universytetu*. – 2016. – S. 5-23.
9. Rukovodstvo Oslo: rekomendatsii po sbory i analizu dannyh po innovatsiiam. Sovmestnaia publikatsiia OESR i Evrostat. [Oslo Guidelines: recommendation for collecting and analyzing data on innovation. The joint OECD-Eurostat publication] – М. : ГУ «Тсентр исследований и статистики науки», 2006. – 192 с.
10. Strategiiia – 2020. [Strategy - 2020] : http://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_tehnologii/7.pdf
11. Ukrains'ki elektronni groschi: perspektivy i ralii [Ukrainian electronic money: Prospects and Realities] : http://24tv.ua/ukrayinski_elektronni_groschi_perspektivi_i_realii_n750143
12. Sharoian S. Nastoiashchee budushchee: zachem bankam i pravitel'stvam tehnologiiia bikojna. [A real future: why banks and governments need bitcoin technology] : <http://www.rbc.ru/ins/finances/22/12/2015/5672d0e19a79476dabf5f683>
13. Shevluga O.G., Olefirenko O.M. Doslidzshennia vplyvu tehnologichnyh innovatsij na rynek tehnologii i rozvytok pidpryemstva [Investigation of technological innovation to the technology market and development of enterprise] // *Marketing i menedgment innovatsij*. – 2011. – № 4, Т. I. – С. 38-44
14. Mohan D. Top 5 Insurtech Trends for 2017: <https://thefinancialbrand.com/62732/insurance-technology-insurtech-trends/>
15. 3/4 of financial execs see blockchain adoption for post-trade by 2020: <http://www.thepayers.com/cryptocurrencies-bitcoin-virtual-currencies/3-4-of-financial-execs-see-blockchain-adoption-for-post-trade-by-2020/767956-39>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Волосович Світлана Василівна, д.е.н., професор, професор кафедри фінансів
 Київський національний торговельно-економічний університет
 e-mail: volosovich_sv@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Волосович Светлана Васильевна, д.э.н., профессор, профессор кафедры финансов
Киевский национальный торгово-экономический университет
e-mail: volosovich_sv@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Volosovich S.V., Doctor of Science, Economics, Professor, Professor of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics
e-mail: volosovich_sv@ukr.net

УДК 338.124.4

АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОГО І ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Гудкова А.О.

Турко Т.І.

Ключові слова: інноваційний розвиток, технологічний розвиток, індекс ділової активності, економічні та внутрішні чинники.

АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОГО И ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Гудкова А.А.

Турко Т.И.

Предмет статьи – исследование тенденций инновационного и технологического развития Российской Федерации с учетом влияния внешнеполитической ситуации.

Цель работы – выполнить анализ реального состояния инновационного и технологического потенциалов с учетом факторов (параметров), определяющих технологичность национальной экономики.

Методология – применен общий эконометрический подход, использованы методы анализа и синтеза.

Результат и область применения. Проанализированы уровень и динамика технологического развития и инновационной активности организаций отечественной экономики за период 2012–2015 гг. Сделан вывод, что в 2014–2015 гг. действие западных санкций не отразилось на темпах технологического развития страны. Полученные результаты могут быть использованы при определении перспектив развития инновационной деятельности в Российской Федерации.

Выводы. На развитие российской экономики не оказывает существенное влияние действие внешнеполитических факторов. Основные вызовы связаны с внутренними факторами (недоинвестирование в основной капитал, направляемый на реконструкцию и модернизацию, высокий экономический риск нововведений и др.). При этом Российская Федерация имеет экономический потенциал прочности для дальнейшего развития.

Ключевые слова: инновационное развитие, технологическое развитие, индекс деловой активности, экономические и внутренние факторы.

ANALYSIS OF INNOVATION AND TECHNOLOGICAL OF THE RUSSIAN FEDERATION

Gudkova A.A.

Turko T.I.

The subject of the article is research of the trends of innovative and technological development of the Russian Federation taking into account the impact of the foreign policy environment.

The aim of this paper is to perform analysis of the real state of innovative and technological capacity taking into account the parameters of technological effectiveness of the national economy.

Methodology – common econometric approach is applied, analysis and synthesis methods are used.

Result and area of application – the level and dynamics of technological development and innovative activity of organizations of domestic economy for 2012-2015 are analyzed. The conclusion is that in 2014 and 2015 the pressure of Western sanctions has not been reflected on the pace of technological development of the country. Obtained results can be used to determine prospects for development of innovative activity in the Russian Federation.

Conclusions - Foreign policy factors have no significant impact on the development of the Russian economy. The main challenges are caused by internal factors such as underinvestment in fixed capital, aimed at reconstruction and modernization, high economic risk of innovations etc. However, there is enough economic capacity for further development in the Russian Federation.

Key words: innovative development, technological development, index of business activity, economic and internal factors.

Анализ основных параметров развития российской экономики в последние годы показывает, что страна обладает запасом прочности, несмотря на резкое снижение цен на нефть и введение санкций.

Снижение нефтяных цен ниже 30 долларов за баррель не оказало существенного влияния на краткосрочную динамику экономических показателей. Успешность прохождения «нефтяного шока» связано с воздействием двух основных факторов. Во-первых, за годы высокой стоимости нефти (до 2014 г.) в стране были накоплены достаточные золотовалютные резервы. В [1, с. 14] приводятся такие данные: в 2015 г. золотовалютные резервы в три раза превысили объем импорта; население накопило более 250 млрд долларов на счетах в банках. Во-вторых, в стране в достаточной степени были либерализованы экономические отношения. Свидетельством этому, в частности, является то, что установление цен на основные товары и услуги определялись на основе рыночного баланса и даже курс рубля определялся по рыночным правилам (несмотря на участие Центрального банка России как крупнейшего игрока).

Применение санкций также не оказало существенного влияния на развитие российской экономики, что обусловлено самой сутью санкций. Ограничения, введенные санкциями, касаются запрета на: 1) заимствования на международных рынках для ограниченного числа российских коммерческих организаций; владение активами в ряде стран; 2) передачу узкого перечня технологий, связанных с разработкой недр и созданием военной техники; 3) въезд ряда российских граждан в страны ЕС и США.

Россия в последние годы последовательно сокращала свой внешний долг, поэтому санкционный режим на заимствования ни в какой мер не мог оказать влияние на экономику. Ограничения по передаче технологий разведки и добычи также не сказываются на уровнях добычи нефти и углеводородов. Все это является свидетельством того, что в целом масштаб применяемых санкций не привел к обвалу российской экономики.

Согласно докладу Минэкономразвития России «Об итогах социально-экономического развития Российской Федерации в 2016 году» [2] в прошедшем году наметился рост основных показателей развития национальной экономики (таблица 1). В частности, в 2016 г. в положительную область вышла динамика обрабатывающих производств (0,1% по отношению с предыдущим годом), индекс промышленного производства увеличился на 1,1%, на 1,5% возросло производство и распределение электроэнергии, газа и воды.

Свидетельством наличия позитивной тенденции в российской экономике являются данные глобального индекса деловой активности (Global PMI) за декабрь 2016 г. (таблица 2).

Таблица 1. Основные показатели развития российской экономики (к предыдущему году)

	2015	2016
Валовой внутренний продукт (ВВП), %	- 2,8	- 0,2
Потребительская инфляция на конец периода	12,9	5,4
Промышленное производство, %	- 3,4	1,1
Обрабатывающие производства, %	- 5,4	0,1
Продукция сельского хозяйства, %	2,6	4,8
Экспорт товаров, млрд. долл. США	341,5	279,2
Импорт товаров, млрд. долл. США	193,0	191,4
Средняя цена за нефть Urals, долл. США	51,2	41,7

Источник: Минэкономразвития России.

Усиление деловой активности произошло на фоне роста новых заказов и стабилизации объемов незавершенных заказов в промышленности при сокращении складских запасов. При этом, как отмечается в [2], рост новых заказов был ограничен спросом в связи с падением экспортных заказов. Однако темпы сокращения заказов в целом были незначительными.

Таблица 2. Индексы деловой активности (PMI, 2016)

	Производство		Услуги		Композитный	
	декабрь	ноябрь	декабрь	ноябрь	декабрь	ноябрь
Мировой	52,7	52,1	53,3	53,3	53,4	53,3
США (Markit)	54,3	54,1	53,9	54,6	54,1	54,9
Китай	51,9	50,9	53,4	53,1	53,5	52,9
Япония	52,4	51,3	53,2	51,8	52,8	52,0
Еврозона	54,9	53,7	53,7	53,8	54,4	53,9
Германия	55,6	54,3	54,3	55,1	55,2	55,0
Франция	53,5	51,7	52,9	51,6	53,1	54,1
Великобритания	56,1	53,6	56,2	55,2	-	55,2
Россия	53,7	53,6	56,5	54,7	56,6	55,8

Источник: Markit

О восстановление динамики роста российской экономики свидетельствуют результаты прогнозов Международного Валютного Фонда и Мирового Банка, согласно которым в России наряду с другими странами ожидается ускорении роста экономики (таблица 3).

Таблиця 3. Прогноз изменения развития мировой экономики на среднесрочную перспективу: январь 2017, (в процентах)

	Прогноз МВФ			Прогноз Мирового Банка		
	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Мир	3,1	3,4	3,6	3,0	3,5	3,7
Развитые экономики	1,6	1,9	2,0	1,6	1,8	1,8
США	1,6	2,3	2,5	1,6	2,2	2,1
Еврозона	1,7	1,6	1,6	1,6	1,5	1,4
Германия	1,7	1,5	1,5	-	-	-
Франция	1,3	1,3	1,6	-	-	-
Великобритания						
Япония						
Развивающиеся экономики	4,1	4,5	4,8	3,5	4,4	4,8
Россия	- 0,6	1,1	1,2	- 0,6	1,5	1,7
Китай	6,7	6,5	6,0	6,7	6,5	6,3
Индия	6,6	7,2	7,7	7,0	7,6	7,8
Бразилия	- 3,5	0,2	1,5	- 3,4	0,5	1,8
Мировая торговля	1,9	3,8	4,1	2,5	3,6	4,0
Цена нефти	42,7	51,2	52,7	43,7	54,7	58,3

Источники: IMF and World Bank

В январском прогнозе 2017 г. Мирового Банка ожидается ускорение темпов роста российской экономики до 1,5 % в 2017 г. и до 1,7 % в 2018 г. в условиях ослабления факторов, препятствующих экономической эффективности и сохранения стабильного внутреннего спроса в странах импортерах биржевых товаров.

Индексы физического объема произведенного ВВП и валовой добавленной стоимости по видам экономической деятельности за 2015–2016 гг., представленные Федеральной службы государственной статистики (Росстат), свидетельствуют о наличии позитивной тенденции развития российской экономики (таблица 4). В частности, ВВП в рыночных ценах увеличился на 2,6 процентных пункта.

Таблиця 4. Индексы физического объема произведенного ВВП и валовой добавленной стоимости по видам экономической деятельности за 2015–2016 гг. (в постоянных ценах, в % к предыдущему году)

	2015	2016
Валовой внутренний продукт в рыночных ценах	97,2	99,8
включая:		
добыча полезных ископаемых	100,4	100,2
обрабатывающие производства	95,9	101,4
производство и распределение электроэнергии, газа и воды	98,8	102,4
сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство	103,0	103,5
Чистые налоги на продукты	93,4	99,9

Источник: Росстат

На развитие российской экономики оказывает влияние ряд факторов. Характерно, что их действие (торможение) активно проявлялось задолго до рассматриваемого периода. Такими факторами являются недостаточный уровень инвестирования в основной капитал, нехватка трудовых ресурсов (квалифицированных рабочих), высокий процент коммерческого кредита и др. Существенную проблему составляет высокая степень износа основных фондов (таблица 5) и, как результат, снижение их обновления (таблица 6).

Таблиця 5. Степень износа основных фондов, в том числе относящихся к различной степени технологичности за 2015–2016 гг., (в процентах)

	2012	2013	2014	2015	Средний уровень
Все основные фонды	46,0	46,5	47,3	48,2	47,0
включая:					
добыча полезных ископаемых	49,6	52,3	53,0	52,8	51,9
обрабатывающие производства	43,4	43,6	44,7	45,9	44,4
производство и распределение электроэнергии, газа и воды	39,3	39,2	39,6	40,2	39,6
в том числе основные фонды по уровню технологичности:					
высокотехнологичные виды деятельности	50,2	48,1	47,1	44,0	47,4
среднетехнологичные высокого уровня виды деятельности	45,1	45,9	46,0	44,7	45,4
среднетехнологичные низкого уровня виды деятельности	41,4	41,3	42,9	46,0	42,9
низкотехнологичные виды деятельности	44,1	45,1	47,6	48,0	46,2

Источник: Росстат

За період 2012–2015 гг. середній рівень износу основних фондів в цілому склав 47,0 %, а оновлення – 10,2 %.

Положитивним явищем 2012–2015 гг. стало те, що в цей період суттєво оновився виробничий апарат високотехнологічних і середнетехнологічних високого рівня виробств: в першому випадку коефіцієнт оновлення основних фондів склав 17,6 % (11,6 % в 2012 г.), во другому – 13,3 % (залишаючись на рівні 2012 г.).

Таблиця 6. Коефіцієнт оновлення основних фондів, в тому числі стосуються до різної ступені технологічності за 2015–2016 гг., (в відсотках)

	2012	2013	2014	2015	Середній рівень
Всі основні фонди	11,4	11,2	9,6	8,6	10,2
включаючи:					
добування корисних копалин	12,9	14,1	11,0	12,6	12,7
обробляючі виробництва	12,9	14,1	12,7	11,4	12,8
виробництво і розподіл електроенергії, газу і води	13,1	11,4	9,7	8,1	10,6
в тому числі основні фонди за рівнем технологічності:					
високотехнологічні види діяльності	11,6	14,0	13,2	17,6	14,1
середнетехнологічні високого рівня види діяльності	13,1	12,1	11,8	13,3	12,6
середнетехнологічні низкого рівня види діяльності	14,0	16,1	13,8	10,2	13,5
низкотехнологічні види діяльності	11,0	12,9	11,5	10,4	11,5

Джерело: Росстат

Згідно даним Росстата частка активної частини основних фондів високотехнологічних виробств за 2012–2015 гг. зросла з 50,5 % до 53,3 %, середнетехнологічних високого рівня виробств – з 54,7 % до 55,15 %.

Ще одним фактором, що затримує інноваційне і технологічне оновлення економіки, є недостатній рівень інвестування на реконструкцію і модернізацію основного капіталу. В 2015 г. частка інвестицій за цим напрямком в загальному обсязі інвестицій в основний капітал в цілому по Росії зменшилася до 17,3 % (19,5 % в 2012 г.), склавши в середньому за період 2012–2015 гг. 18,3% при середньому темпі зниження в 3,91% (таблиця 7).

Таблиця 7. Частка інвестицій, направлених на реконструкцію і модернізацію, в загальному обсязі інвестицій в основний капітал за окремими видами економічної діяльності в період 2012–2015 гг., (в відсотках)

	Частка інвестицій на реконструкцію і модернізацію				2012–2015 Середній рівень	2012–2015 Середній темп в рік
	2012	2013	2014	2015		
Всього	19,5	18,8	17,4	17,3	18,3	-3,91
Окремі види економічної діяльності						
добування сирової нафти і природного газу; надання послуг в цих областях	9,2	9,1	8,5	8,0	8,7	-4,55
виробництво коксу і нафтопродуктів	26,2	22,6	20,4	15,7	21,2	-15,69
хімічне виробництво	27,5	26,3	31,7	20,1	26,4	-9,92
металургічне виробництво	36,5	32,0	29,6	25,0	30,8	-11,85
виробництво машин і обладнання	16,3	17,2	22,7	18,9	18,8	+5,06
виробництво судів, літальних апаратів і інших транспортних засобів	24,3	26,5	25,2	27,8	26,0	+4,59
виробництво, передача і розподіл електроенергії, газу, пари і гарячої води	33,8	38,1	33,7	34,4	35,0	+0,59
наукові дослідження і розробки	30,5	27,1	30,4	35,7	30,9	+5,39

Джерело: Росстат

Згідно даним Росстата, падіння індексу фізичного обсягу інвестицій в основний капітал, направлених на реконструкцію і модернізацію, стало відзначатися з 2013 г., складаючи до рівня попереднього року в 2013 г. 95,7%, в 2014 г. – 92,5%, в 2015 г. – 91,1%.

Приведені в таблиці 7 дані за окремими видами економічної діяльності показують, що найбільше підвержені спаду в області інвестування на реконструкцію і модернізацію виявилися такі обробляючі виробництва як виробництво коксу і нафти (середній темп спаду 15,69%) і хімічне виробництво (9,92%). Таке положення, в свою чергу, обумовлено такими факторами як високий відсоток комерційного кредиту і брак фінансових засобів.

Период 2012–2015 гг. стал благоприятным для видов экономической деятельности, связанных с производством машин и оборудования, производством судов, летательных аппаратов и прочих транспортных средств. Здесь средний показатель доли инвестиций на реконструкцию и модернизацию составил 18,8% и 26,5% при среднегодовых темпах роста в 5,06% и 4,59% и 5,39% соответственно. Рост инвестиций отмечался и в производстве, передаче и распределении электроэнергии, газа, пара и горячей воды, достигнув в среднем 35,0% (хотя и с небольшим темпом роста в год в 0,59%) (таблица 7).

Снижение инвестиций в основной капитал отразилось и на обновлении активной части основных фондов. Данные, приведенные в таблице 8, показывают, что при средней по Российской Федерации величине доли инвестиций в машины, оборудование и транспортные средства в общем объеме инвестиций в основной капитал в 30,4% средний темп ее снижения составил 4,77% (таблица 8). При невысоких объемах инвестиций на реконструкцию и обновление добычи сырой нефти и природного газа средний темп снижения технологического оснащения этого вида экономической деятельности фиксировался на уровне почти 16,0%.

На общем фоне недоинвестирования основного капитала положительные тенденции отмечались в сфере деятельности, связанной с научными исследованиями и разработками. Здесь среднегодовой темп роста инвестиций за 2012–2015 гг. по этому виду деятельности составил в целом 5,39%, а на обновление машин и оборудования – 1,0% (таблицы 7 и 8).

Таблица 8. Доля инвестиций в машины, оборудование и транспортные средства в общем объеме инвестиций в основной капитал, направленных на реконструкцию и модернизацию по отдельным видам экономической деятельности в период 2012–2015 гг., (в процентах)

	Доля инвестиций на реконструкцию и модернизацию				2012-2015 Средний уровень	2012-2015 Средний темп в год
	2012	2013	2014	2015		
Всего	32,3	32,5	29,0	27,9	30,4	-4,77
Отдельные виды экономической деятельности						
добыча сырой нефти и природного газа; предоставление услуг в этих областях	13,5	11,0	10,3	8,2	10,8	-15,31
производство кокса и нефтепродуктов	43,4	49,3	48,5	29,3	42,6	-4,27
химическое производство	50,4	50,5	51,6	52,5	51,3	+1,37
металлургическое производство	63,5	61,0	60,7	57,5	60,7	-3,25
производство машин и оборудования	50,1	49,4	25,3	49,9	43,7	-0,13
производство судов, летательных аппаратов и прочих транспортных средств	32,2	31,8	42,6	30,7	34,3	-1,58
производство, передача и распределение электроэнергии, газа, пара и горячей воды	46,4	46,8	48,6	48,7	47,6	+1,63
научные исследования и разработки	34,2	31,6	27,4	34,3	31,9	+1,00

Источник: Росстат

Мониторинг деловой активности организаций, проводимый Минэкономразвития России, дает представление о среднем уровне загрузки производственных мощностей и об основных факторах, сдерживающих рост производства. В частности, в июле 2016 г. средний уровень загрузки производственных мощностей составил 64,0% [4].

Основными факторами, ограничивающими загрузку производственных мощностей, по мнению руководителей организаций, являлись изношенность оборудования, недостаточный спрос на внутреннем рынке, неопределенность экономической ситуации, а также недостаток квалифицированных кадров.

Воздействие внутренних и внешних факторов обусловило «сжатие» российской экономики, но, однако, не привело к значительным ее «деформациям». В частности, доля продукции высокотехнологичных и наукоемких отраслей в ВВП увеличилась до 22,3 % (таблица 9).

Таблица 9. Доля продукции высокотехнологичных и наукоемких отраслей в валовом внутреннем продукте, (в процентах)

2012	2013	2014	2015	2016
20,1	21,0	21,8	21,5	22,3

Источник: Росстат

На повышение уровня технологичности российской экономики влияет наращивание результатов в области используемых и новых передовых производственных технологий. За 2012–2015 гг. количество используемых передовых производственных технологий в целом по Российской Федерации увеличилось на

13,9%. Данные таблицы 10 показывают, что значительная доля этих технологий приходилась на организации обрабатывающих производств (62,3% в 2012 г. и 67,3% в 2015 г.).

Сопоставление в разрезе видов экономической деятельности показывает, что за 2012–2015 гг. на 27,1% сократилось количество используемых передовых производственных технологий при выполнении исследований и разработок и на 13,0% в наукоемких видах деятельности. При этом на 46,7% возросло их количество в высокотехнологичных видах экономической деятельности (таблица 10).

Для периода 2012–2015 гг. характерна тенденция к снижению приобретения новых технологий (технических достижений) и программных средств. В целом по Российской Федерации количество приобретенных новшеств сократилось на 23,0%. Спад отмечался по всем видам деятельности: и, если в высокотехнологичных видах деятельности он составил 22,4%, то в обрабатывающих производствах – 27,7%, в производстве и распределении электроэнергии, газа и воды – более 70,0% (таблица 11).

Важным аспектом повышения технологичности экономической системы является наличие принципиально новых разработанных технологий, а также новых для России.

За 2012–2015 гг. количество новых технологий в целом по Российской Федерации возросло на 29,6%, а в разрезе видов экономической деятельности на 44,9% по научным исследованиям и разработкам, на 42,5% по наукоемким видам и на 33,3% по высокотехнологичным видам экономической деятельности (таблица 12).

Что касается новых для России передовых технологий, то их количество в 2015 г. по сравнению с 2012 г. увеличилось на 2,9%, однако в разрезе видов экономической деятельности отмечалась иная тенденция. Если в высокотехнологичных видах количество технологий увеличилось почти вдвое, то по научным исследованиям и разработкам отмечалось снижение на 13,0% (таблица 13).

Общую картину технологичности российской экономики дополняют сводные данные по количеству разработанных передовых технологий по видам экономической деятельности (таблица 14).

Анализ структуры разработанных передовых технологий по видам экономической деятельности свидетельствует о динамичном росте доли обрабатывающих производств (с 25,4% в 2012 г. до 31,6% в 2015 г.), высокотехнологичных и среднетехнологичных видов экономической деятельности (с 6,0% до 10,9% и с 6,0% до 6,5% соответственно). При этом сокращение в 2015 г. по сравнению с 2012 г. общего количества передовых технологий, разработанных в научно-технической сфере, на 5,9% обусловило снижение доли этого вида деятельности в общей структуре разработанных передовых технологий по видам экономической деятельности (таблица 14).

Выполненный разрез анализа по разработанным передовым технологиям свидетельствует о качественных сдвигах, происходящих в обрабатывающих производствах и высокотехнологичных видах экономической деятельности. В течение последних двух лет здесь отмечался рост количества разработанных передовых технологий в первом случае на 6,7%, во втором – на 14,3%.

Как же происходящие изменения в технологическом развитии страны оказывают влияние на динамику инновационного и технологического развития? Следует отметить, что основной тенденцией периода 2012–2015 гг. стало снижение основных показателей инновационного развития страны. Средний уровень инновационной активности, отражающий удельный вес организаций, осуществляющих технологические, организационные и маркетинговые инновации, составлял всего 9,9%. Темп спада инновационной активности организаций отмечался на уровне 3,35% (таблица 15).

Как следует из данных таблицы 15, доля организаций, осуществляющих технологические инновации, составила в среднем только 8,8% с тенденцией снижения на протяжении всего периода 2012–2015 гг. Такое положение не соответствует потребностям устойчивого экономического роста.

При этом отмечалась определенная тенденция к более интенсивному продвижению технологических инноваций при среднем темпе роста в год в 1,04%. Однако средняя величина затрат на технологические инновации в размере 2,7%, безусловно, не достаточна для создания новой конкурентоспособной продукции.

Что касается организационных инноваций, то удельный вес организаций, внедряющих этот вид инноваций, в среднем составил 2,9% (что близко к тенденции осуществления технологических инноваций). Однако темп спада удельного веса таких организаций (3,35%) свидетельствует об отсутствии заинтересованности организаций в использовании новых методов ведения бизнеса, организации рабочих мест или организации внешних связей.

Незначительная величина удельного веса организаций, осуществляющих маркетинговые инновации (1,8%) показывает, что организации не рассматривают этот вид инноваций как средство продвижения своей продукции и товаров на рынки сбыта. Темп спада удельного веса таких организаций в среднем по стране составил 1,79% (таблица 15).

В технологическом развитии значительная роль принадлежит технологическим инновациям, что обусловлено самим их предназначением, а именно: технологические инновации представляют собой результат инновационной деятельности, получивший воплощение в виде нового или усовершенствованного продукта или услуги, внедренных на рынке, нового или усовершенствованного технологического процесса или способа производства (передачи) услуг, используемых в практической деятельности [5].

Таблица 10. Количество используемых передовых производственных технологий по видам экономической деятельности в целом по Российской Федерации

	2012		2013		2014		2015		Изменение 2015 г. к 2012 г., %
	число	доля	число	доля	число	доля	число	доля	
Всего	191372	100,0	193830	100,0	204546	100,0	218018	100,0	13,9
Из них:									
Добыча полезных ископаемых	9527	5,0	9050	4,7	8892	4,3	9222	4,2	-3,2
Обрабатывающие производства	119182	62,3	121103	62,5	127492	62,3	146700	67,3	23,1
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	14237	7,4	15959	8,2	16971	8,3	18443	8,5	29,5
Научные исследования и разработки	30454	15,9	28765	14,8	29969	14,7	22195	10,2	-27,1
Высокотехнологичные виды экономической деятельности	22085	11,5	22571	11,6	23946	11,7	32399	14,9	46,7
Среднетехнологичные виды экономической деятельности	39392	20,6	39501	20,4	40445	19,8	42073	19,3	6,8
Наукоёмкие виды экономической деятельности	35413	18,5	34820	18,0	37594	18,4	30819	14,1	-13,0

Источник: Росстат

Таблица 11. Количество приобретенных организациями новых технологий (технических достижений), программных средств в целом по Российской Федерации

	2012		2013		2014		2015		Изменение 2015 г. к 2012 г., %
	число	доля	число	доля	число	доля	число	доля	
Всего	31639	100,0	33280	100,0	28705	100,0	24361	100,0	23,0
Из них:									
Добыча полезных ископаемых	484	1,5	428	1,3	338	1,2	266	1,1	-45,0
Обрабатывающие производства	12050	38,1	9989	30,0	9963	34,7	8716	35,8	-27,7
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	1556	4,9	5042	15,2	730	2,5	423	1,7	-72,8
Научные исследования и разработки	10169	32,1	9499	28,5	7530	26,2	6221	25,5	-38,8
Высокотехнологичные виды экономической деятельности	3520	11,1	3548	10,7	4420	15,4	2733	11,2	-22,4
Среднетехнологичные виды экономической деятельности	3491	11,0	2857	8,6	1640	5,7	1640	6,7	-53,0
Наукоёмкие виды экономической деятельности	17452	55,2	17692	53,2	18050	62,9	15308	62,8	-12,3

Источник: Росстат

Таблица 12. Количество принципиально новых разработанных передовых технологий по видам экономической деятельности в целом по Российской Федерации

	2012		2013		2014		2015		Изменение 2015 г. к 2012 г., %
	число	доля	число	доля	число	доля	число	доля	
Всего	135	100,0	153	100,0	164	100,0	175	100,0	29,6
Из них:									
Добыча полезных ископаемых	2	1,5	3	2,0	2	1,2	1	0,6	-50,0
Обрабатывающие производства	16	11,9	24	15,7	32	1,2	26	14,9	62,5
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	-	-	-	-	1	1,2	-	-	-
Научные исследования и разработки	69	51,1	83	54,2	85	1,2	100	57,1	44,9
Высокотехнологичные виды экономической деятельности	6	4,4	9	5,9	10	1,2	8	4,6	33,0
Среднетехнологичные виды экономической деятельности	3	2,2	6	3,9	14	1,2	3	1,7	0
Наукоёмкие виды экономической деятельности	73	54,1	88	57,5	90	1,2	104	59,4	42,5

Источник: Росстат

Таблица 13. Количество разработанных передовых технологий новых для России по видам экономической деятельности в целом по Российской Федерации

	2012		2013		2014		2015		Изменение 2015 г. к 2012 г., %
	число	доля	число	доля	число	доля	число	доля	
Всего	1188	100,0	1276	100,0	1245	100,0	1223	100,0	2,9
Из них:									
Добыча полезных ископаемых	12	1,0	12	0,9	23	1,8	17	1,4	41,7
Обрабатывающие производства	320	26,9	374	29,3	382	30,7	416	34,0	30,0
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	32	2,7	38	3,0	32	2,6	28	2,3	-12,5
Научные исследования и разработки	493	41,5	536	42,0	461	37,0	429	35,1	-13,0
Высокотехнологичные виды экономической деятельности	73	6,1	107	8,4	123	9,9	144	11,8	97,3
Среднетехнологичные виды экономической деятельности	77	6,5	86	6,7	73	5,9	88	7,2	14,3
Наукоемкие виды экономической деятельности	524	44,1	568	44,5	495	39,8	476	38,9	-9,2

Источник: Росстат

Таблица 14. Количество разработанных передовых технологий по видам экономической деятельности в целом по Российской Федерации

	2012		2013		2014		2015		2015/2012
	число	доля	число	доля	число	доля	число	доля	
Всего	1323	100,0	1429	100,0	1409	100,0	1398	100,0	5,7
Из них:									
Добыча полезных ископаемых	14	1,1	15	1,0	25	1,8	18	1,3	28,6
Обрабатывающие производства	336	25,4	398	27,9	414	29,4	442	31,6	31,5
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	32	2,4	38	2,7	33	2,3	28	2,0	-12,5
Научные исследования и разработки	562	42,5	619	43,3	546	38,8	529	37,8	-5,9
Высокотехнологичные виды экономической деятельности	79	6,0	116	8,1	133	9,4	152	10,9	92,4
Среднетехнологичные виды экономической деятельности	80	6,0	92	6,4	87	6,2	91	6,5	13,8
Наукоемкие виды экономической деятельности	597	45,1	656	45,9	585	41,5	580	41,5	-2,8

Источник: Росстат

Таблица 15. Динамика основных показателей инновационной деятельности в целом по Российской Федерации в период 2012–2015 гг., (в процентах)

	2012	2013	2014	2015	Средний уровень	Средний темп
1 Инновационная активность организаций, осуществляющих технологические, организационные и маркетинговые инновации	10,3	10,1	9,9	9,3	9,9	-3,35
2 Удельный вес организаций, осуществляющих технологические инновации	9,1	8,9	8,8	8,3	8,8	-3,02
3 Удельный вес инновационных товаров, выполненных работ и услуг в общем объеме отгруженных товаров, выполненных работ и услуг организаций промышленного производства и сферы услуг	8,0	9,2	8,7	8,4	8,6	+1,64
4 Удельный вес затрат на технологические инновации	2,5	2,9	2,9	2,6	2,7	+1,01
5 Удельный вес организаций, осуществляющих организационные инновации	3,0	2,9	2,8	2,7	2,9	-3,35
6 Удельный вес организаций, осуществляющих маркетинговые инновации	1,9	1,9	1,7	1,8	1,8	-1,79
7 Удельный вес организаций, осуществляющих экологические инновации	2,7	1,5	1,6	1,6	1,9	-16,01

Источник: Росстат

В период 2012–2015 гг. практически не изменилась доля организаций обрабатывающих производств, осуществляющих технологические инновации, фиксируясь на уровне 12,1% (таблица 16). Наиболее активно

процессы внедрения технологических инноваций были характерны для целого ряда видов экономической деятельности в сфере обрабатывающей промышленности. К примеру, в химическом производстве средний удельный вес организаций, осуществляющих технологические инновации, составил 22,3% при среднегодовом темпе в 2,72%.

Таблица 16. Удельный вес организаций, осуществляющих технологические инновации, в целом по Российской Федерации по видам экономической деятельности, (в процентах)

	2012	2013	2014	2015	Средний уровень	Средний темп
Всего	9,1	8,9	8,8	8,3	8,8	-3,02
Добыча полезных ископаемых	7,0	6,4	6,5	5,8	6,4	-6,08
Обрабатывающие производства	12,0	11,9	12,2	12,1	12,1	+0,28
их них:						
Производство пищевых продуктов, включая напитки, и табака	9,3	9,0	10,3	10,2	9,7	+3,13
Текстильное и швейное производство	7,3	7,0	7,5	9,0	7,7	+7,23
Производство кожи, изделий из кожи и производство обуви	3,8	10,8	11,7	11,1	9,4	+42,95
Обработка древесины и производство изделий из дерева	4,7	5,1	6,0	7,6	5,9	+17,37
Целлюлозно-бумажное производство; издательская и полиграфическая деятельность	2,9	3,2	2,8	2,4	2,8	-6,11
Химическое производство	21,5	23,0	21,4	23,3	22,3	+2,72
Производство резиновых и пластмассовых изделий	10,9	10,0	9,7	10,0	10,2	-2,83
Производство прочих неметаллических минеральных продуктов	8,9	8,2	7,9	7,9	8,2	-3,90
Металлургическое производство и производство готовых металлических изделий	13,9	13,0	13,0	12,8	13,2	-2,71
Производство машин и оборудования	14,8	14,9	14,6	12,9	14,3	-4,48
Производство электрооборудования, электронного и оптического оборудования	26,5	25,9	27,0	26,5	26,5	0,00
Производство транспортных средств и оборудования	20,8	20,4	19,4	16,9	19,4	-6,69
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	4,9	4,7	4,5	4,3	4,6	-4,26
Деятельность, связанная с использованием вычислительной техники и информационных технологий	8,3	8,4	8,0	7,3	8,0	-4,19
Научные исследования и разработки	29,1	29,6	31,6	30,3	30,2	+1,36
Высокотехнологичные виды экономической деятельности	30,1	29,3	30,6	30,3	30,1	+0,22
Среднетехнологичные виды экономической деятельности	17,7	18,0	17,4	16,2	17,3	-2,91
Наукоёмкие виды экономической деятельности	7,9	7,7	7,6	6,8	7,5	-4,88

Источник: Росстат

В добыче полезных ископаемых организаций доля организаций, осуществляющих технологические инновации, имела тенденцию к снижению. Средний темп спада составил 6,08% (таблица 16).

Как следует из данных таблицы 16, почти треть организаций высокотехнологичных видов экономической деятельности и организаций, выполняющих исследования и разработки, осуществляли технологические инновации (в среднем 30,1% и 30,2% соответственно). При этом наиболее высокий темп роста был характерен для научно-технической сферы.

Анализ показателя удельного веса инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, работ, услуг организаций промышленного производства в целом по Российской Федерации за 2012–2015 гг. показал, что наихудшую динамику имеют организации, связанные с добычей полезных ископаемых. Здесь средний темп спада доли инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме реализованной продукции составил 17,12% (таблица 17).

Аналогичная ситуация сложилась в организациях наукоёмких видов продукции (издательская деятельность, область права, бухгалтерского учета и аудита, область архитектуры, инженерно-техническое проектирование, геологоразведочные работы и пр.)

Реализация интенсивных факторов производства на основе технологических инноваций обусловила, в частности рост удельного веса инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, работ, услуг в производстве электрооборудования, электронного и оптического оборудования (средний темп роста 12,47%), в обработке древесины и производстве изделий из дерева (36,72%) (таблица 17).

Следует также отметить, что ряд видов деятельности, спрос на продукцию которых подтвержден влиянию динамично изменяющейся конъюнктуры, отличается достаточно высокими темпами роста. Речь, в частности, идет о текстильном и швейном производстве, где средний темп роста удельного веса инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, работ, услуг организаций промышленного производства составил 27,79%, производстве кожи, изделий из кожи и производство обуви – 18,0% (таблица 17).

Таблица 17. Удельный вес инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, работ, услуг организаций промышленного производства в целом по Российской Федерации по видам экономической деятельности, (в процентах)

	2012	2013	2014	2015	Средний уровень	Средний темп
Всего	7,8	8,9	8,2	7,9	8,2	+0,43
Добыча полезных ископаемых	6,5	6,0	7,2	3,7	5,9	-17,12
Обрабатывающие производства	9,6	11,6	9,9	10,6	10,4	+3,36
из них:						
Производство пищевых продуктов, включая напитки, и табака	3,9	3,9	5,0	4,8	4,4	+7,17
Текстильное и швейное производство	2,3	2,4	0,9	4,8	2,6	+27,79
Производство кожи, изделий из кожи и производство обуви	1,4	1,6	2,9	2,3	2,1	+18,00
Обработка древесины и производство изделий из дерева	1,8	3,0	2,8	4,6	3,1	+36,72
Целлюлозно-бумажное производство; издательская и полиграфическая деятельность	4,7	3,2	4,6	5,8	4,6	+7,26
Химическое производство	10,0	9,6	8,7	9,4	9,4	-2,04
Производство резиновых и пластмассовых изделий	10,4	9,2	8,7	10,2	9,6	-0,65
Производство прочих неметаллических минеральных продуктов	2,9	4,1	4,9	4,0	4,0	+11,32
Металлургическое производство и производство готовых металлических изделий	5,9	7,5	7,8	8,3	7,4	+12,05
Производство машин и оборудования	6,0	6,2	5,3	5,2	5,7	-4,66
Производство электрооборудования, электронного и оптического оборудования	9,7	10,7	12,9	13,8	11,8	+12,47
Производство транспортных средств и оборудования	26,2	28,1	24,1	23,7	25,5	-3,29
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	0,4	0,8	0,6	0,8	0,7	+25,99
Высокотехнологичные виды экономической деятельности	14,3	16,9	17,7	18,6	16,9	+9,16
Среднетехнологичные виды экономической деятельности	16,1	15,4	14,8	13,8	15,0	-5,01
Наукоёмкие виды экономической деятельности	0,3	0,3	0,1	-	0,23	-42,26

Источник: Росстат

Динамика удельного веса инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, работ, услуг организаций промышленного производства высокотехнологичных и среднетехнологичных видов деятельности отражает достаточно благоприятную ситуацию для организаций высокотехнологичных видов деятельности. Здесь доля инновационной продукции в среднем составила 16,9% (таблица 18). Хотя это и выше сложившего в целом по России уровне (8,2%), однако существенно ниже, чем в среднем по странам Европейского Союза (47,0%).

Таблица 18. Удельный вес инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, работ, услуг организаций промышленного производства высокотехнологичных и среднетехнологичных видов деятельности в целом по Российской Федерации, (в процентах)

	2012	2013	2014	2015	Средний уровень	Средний темп
Высокотехнологичные виды экономической деятельности	14,3	16,9	17,7	18,6	16,9	+9,16
Производство фармацевтической промышленности	15,8	16,4	9,1	11,3	13,2	-10,57
Производство офисного оборудования и вычислительной техники	2,2	1,7	8,9	11,1	6,0	+71,51
Производство электронных компонентов, аппаратуры для радио, телевидения и связи	10,5	13,4	16,0	13,3	13,3	+8,20
Производство медицинских изделий; средств измерений, контроля, управления и испытаний; оптических приборов, фото- и кино-оборудования, часов	15,2	18,3	18,7	21,4	18,4	+12,08
Производство летательных аппаратов, включая космические	16,7	19,5	21,6	22,3	20,0	+10,12
Среднетехнологичные виды экономической деятельности	16,1	15,4	14,8	13,8	15,0	-5,01
Химическое производство (без производства фармацевтической продукции и взрывчатых веществ)	9,3	8,6	8,7	9,2	9,0	-0,36
Производство машин и оборудования	6,0	6,2	5,3	5,2	5,7	-4,66
Производство электрических машин и оборудования	6,6	5,2	6,9	7,3	6,5	+3,42
Производство автомобилей, прицепов и полуприцепов	31,4	29,3	29,9	30,3	30,2	-1,18
Производство железнодорожного подвижного состава	18,3	20,5	13,8	12,3	16,2	-12,40

Источник: Росстат

При этом в группе высокотехнологичных организаций отмечался спад выпуска инновационной продукции в производстве фармацевтической продукции, составивший за четыре года 10,57%. Для видов экономической деятельности среднетехнологичных производств практически по всем видам отмечался спад, составив в среднем 5,01% (таблица 18).

Особо следует подчеркнуть, что на динамику инновационного и технологического развития существенное влияние оказывают экономические факторы. Располагая данными статистических наблюдений за 2003 – 2013 гг., отметим, что основным сдерживающим фактором развития на протяжении всего этого периода рассматривался недостаток у организаций собственных денежных средств. В 2011 – 2013 гг. для организаций добывающих, обрабатывающих производств, производства и распределения электроэнергии, газа и воды стала снижаться роль такого сдерживающего фактора как спрос на новые товары, работы, услуги. На этом фоне возросло значение таких препятствий на пути к инновациям как высокая стоимость нововведений и высокий экономический риск.

В 2011 – 2013 гг. усилилась роль такого фактора как неопределенность экономической выгоды от использования интеллектуальной собственности, неразвитость инновационной инфраструктуры в части посреднических, информационных, юридических, банковских и прочих услуг [6].

В заключении следует подчеркнуть, что Российская Федерация обладает экономическим и инновационным потенциалом прочности. Для преодоления имеющихся в настоящее время внешних вызовов необходимо стимулирование инновационной активности организаций, обеспечение реализации национальной технологической инициативы посредством занятия лидерских позиций на рынках, дальнейшая технологическая модернизация ключевых отраслей промышленности.

Список использованных источников

1. Мовчан Андрей. Коротко о главном: российская экономика – 2017. Рабочие материалы Карнеги. М.: Московский Центр Карнеги. 2017.
2. Доклад Минэкономразвития России «Об итогах социально-экономического развития Российской Федерации в 2016 году» – <http://economy.gov.ru/minrec/resources/9056bb04-390c-47f9-b47f-8e3b061bc7b8/monitor-12.pdf> (дата обращения 16.02.2017).
3. Федеральная служба государственной статистики (Росстат) – http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/economydevelopment/ (дата обращения 13.02.2017).
4. Деловая активность организаций в России в июле 2016 года – http://www.gks.ru/bgd/free/B09_03/IssWWW.exe/Stg/d01/149.htm (дата обращения 20.02.2017).
5. Статистика науки и инноваций: Краткий терминологический словарь /Под ред. Л.М. Гохберга. – М.: ЦИСН, 1996
6. Индикаторы инновационной деятельности: 2016: статистический сборник / Н.В. Городникова, Л.М. Гохберг, К.А. Дитковский и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2016 (дата обращения 01.03.2017).

References

1. Movchan Andrey. Korotko o glavnom: rossiyskaya ekonomika – 2017. Rabochie materialy Karnegi. M.: Moskovskiy Tsentr Karnegi. 2017.
2. Doklad Minekonomrazvitiya Rossii «Ob itogakh sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Rossiyskoy Federatsii v 2016 godu» – <http://economy.gov.ru/minrec/resources/9056bb04-390c-47f9-b47f-8e3b061bc7b8/monitor-12.pdf>
3. Federal'naya sluzhba gosudarstvennoy statistiki (Rosstat) – http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/economydevelopment/
4. Delovaya aktivnost' organizatsiy v Rossii v iyule 2016 goda – http://www.gks.ru/bgd/free/B09_03/IssWWW.exe/Stg/d01/149.htm
5. Statistika nauki i innovatsiy: Kratkiy terminologicheskiy slovar' / Pod red. L.M. Gokhberga. – M.: TsISN, 1996.
6. N.V. Gorodnikova, L.M. Gokhberg, K.A. Ditkovskiy i dr. Indikatory innovatsionnoy deyatel'nosti: 2016: statisticheskiy sbornik ; Nats. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki». – M.: NIU VShE, 2016.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Гудкова Ангелина Александровна, кандидат экономических наук, начальник отдела.

e-mail: ang-gudkova@yandex.ru

Турко Тамара Ивановна, кандидат биологических наук, директор Центра

e-mail: ttamara16@extech.ru

ФГБНУ НИИ – Республиканский исследовательский научно-консультационный центр экспертизы.

Ул. Антонова-Овсеенко, 13, стр. 1, 123317, Москва, Российская Федерация.

DATA ABOUT THE AUTHORS

Angelina A. Gudkova, Ph.D. of Economics, Head of Department.

e-mail: ang-gudkova@yandex.ru

Tamara I. Turko, Ph.D. of Biology, Director

УДК 001.895: [004.775:37]

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ У ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Дрок П.В.

Предметом дослідження є теоретичний аспект інноваційних інформаційно-технологічних засобів у освітній діяльності.

Метою дослідження є пошук методів вдосконалення вітчизняних інформаційно-технологічних засобів у освітній діяльності.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. Визначено особливості реалізації вітчизняної інформаційної діяльності та методів вдосконалення вітчизняних інформаційно-технологічних засобів у освітній діяльності.

Галузь застосування результатів роботи. Суспільна діяльність.

Висновки. Інноваційність розвитку освітньої діяльності – це постійні нововведення в діяльність навчально-виховних закладів, в навчально-виховний процес - є тією нагальною потребою, без задоволення якої вона втратить взаємозв'язок з життям, загубить свій творчий потенціал, перетвориться в рутинну справу, не потрібну ні суспільству, ні особистості. Життя вимагає інтенсифікації пошуку, експериментування, введення новітніх технологій, застосування нових засобів навчання. Разом з тим, реалізація цих вимог не може здійснюватись хаотично, безсистемно, непередбачено й без урахування того педагогічного досвіду, який в минулому приводив до відомих, а в багатьох випадках і до видатних педагогічних успіхів. У ряді підходів цей досвід не втратив свого значення ще й сьогодні. Зрозуміло, що інновації мають розгортатись з урахуванням минулого досвіду, а не ігноруючи його. В основі інноваційного розвитку освіти мають знаходитись педагогічна, ширше - соціогуманітарні науки (філософія, політологія, соціологія тощо), які як і в інших галузях суспільного виробництва, прокладають дорогу практиці. Зважаючи на це ми й обрали проблему інноваційного розвитку у якості об'єкта самостійного теоретичного аналізу

Ключові слова: інновації, інформаційно-технологічні засоби, освітня діяльність, інформаційна діяльність.

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ИНФОРМАЦИОННО-ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Дрок П.В.

Предметом исследования является теоретический аспект инновационных информационно-технологических средств в образовательной деятельности.

Целью исследования является поиск методов совершенствования отечественных информационно-технологических средств в образовательной деятельности.

Методы исследования. В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. Определены особенности реализации отечественной информационной деятельности и методов совершенствования отечественных информационно-технологических средств в образовательной деятельности ..

Область применения результатов работы. Общественная деятельность.

Выводы. Инновационность развития образовательной деятельности - это постоянные нововведения в деятельности учебно-воспитательных заведений, в учебно-воспитательный процесс - является тем насущной необходимостью, без удовлетворения которой она потеряет взаимосвязь с жизнью, потеряет свой творческий потенциал, превратится в рутинную дело, не нужную ни обществу, ни личности. Жизнь требует интенсификации поиска, экспериментирования, введение новейших технологий, применение новых средств обучения. Вместе с тем, реализация этих требований не может осуществляться хаотично, бессистемно, необдуманно и без учета того педагогического опыта, который в прошлом приводил к известным, а во многих случаях и к выдающимся педагогическим успехам. В ряде подходов этот опыт не потерял своего значения и сегодня. Понятно, что инновации должны разворачиваться с учетом прошлого опыта, а не игнорируя его. В основе инновационного развития образования должны находиться педагогическая, шире – социогуманитарные науки (философия,

политология, социология и т.д.), как и в других отраслях общественного производства, прокладывают дорогу практике. Несмотря на это мы и выбрали проблему инновационного развития в качестве объекта самостоятельного теоретического анализа

Ключевые слова: инновации, информационно-технические средства, образовательная деятельность, информационная деятельность.

APPLICATION OF INNOVATIVE INFORMATIONAL- TECHNICAL MEANS IN EDUCATIONAL ACTIVITY

Drok P.V.

The subject of research is the theoretical aspect of innovative information technology tools in educational activities.

The study aims to find methods of improving domestic information technology tools in educational activities.

Research methods. The paper used a set of scientific methods and approaches, including systemic, structural, comparative, factorial, allowing realize conceptual integrity of the study.

The results of the work. The features of the implementation of the national information and methods of improving domestic information technology tools in educational activities ..

Range of application results. Public activity.

Conclusions. The innovation of educational activities - is a constant innovation in the activities of educational institutions in the educational process - is that imperative, without which it would lose the pleasure relationship with life, lose your creativity to turn a routine job, do not need society or individual. Life requires intensifying the search of experimentation, the introduction of new technologies, the use of new learning tools. However, implementation of these requirements can not be done randomly, haphazardly, ill-conceived and excluding of teaching experience, which in the past led to well-known, and in many cases to the outstanding educational achievements. A number of approaches that experience has not lost its importance even today. It is clear that innovations are deployed on the basis of past experience, not ignoring it. The basis of innovative development of education should be in teaching, wider - Socio Humanities (philosophy, political science, sociology, etc.) that as in other areas of social production, paving the way practice. Because of this problem we chose innovation development as an independent object of theoretical analysis

Keywords: innovations, information technology facilities, educational activities information activities.

Постановка проблеми. Невід'ємними складовими сучасних уявлень про світ стали поняття «інформація», «інформатика», «інформаційна діяльність». Без них не можлива діяльність сучасних навчальних закладів і галузі освіти в цілому. В нашому дослідженні ми будемо досліджувати важливість вдосконалення їх на сучасному ринку праці, як результату освітньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою обґрунтування теоретичних концепцій розвитку інформаційної діяльності займаються такі всесвітньовідомі вчені як: Сурмін Ю.П., Туленков Н.В., Туркот Т.І., Хедоурі Ф., Грейсон Дж., Котлер Ф., Кузьмін І.І., Красильников С.А., Романов А.Н. та ін. Однак проблема розвитку інформаційної діяльності в специфічних умовах ведення бізнесу в Україні залишається актуальною і малодослідженою.

Предметом дослідження є теоретичний аспект інноваційних інформаційно-технологічних засобів у освітній діяльності.

Метою дослідження є пошук методів вдосконалення вітчизняних інформаційно-технологічних засобів у освітній діяльності.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати дослідження. Термін «інформаційні технології» – вчення, наука. Спершу його використовували в системі технічних знань для означення наукової дисципліни, яка визначала сукупність даних про різноманітні засоби обробки сировини, напівфабрикатів і виробів у галузі виробництва. Пізніше цей термін отримав значне поширення і в інших сферах суспільного життя: політиці, економіці, освіті.

Технологія передбачає мистецтво володіння процесом, певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів (матеріалів, інструментарію та алгоритму дій), тобто у процесуальному розумінні технологія має дати відповідь на запитання: «Як досягти результату діяльності (з використанням чого і якими засобами)?». Тлумачний словник С.І. Ожегова визначає технологію як сукупність виробничих процесів у певній галузі виробництва, а також науковий опис засобів виробництва. Поняття технології відображає спрямованість досліджень (у тому числі і педагогічних) на радикальне вдосконалення діяльності людини, підвищення її результативності, інструментальності, технічності.

Технології в галузі навчання і виховання принципово відрізняються від промислових технологій. Основна відмінність полягає у більшій гнучкості перших, центром ваги яких, вихідним і кінцевим результатом, є людина, а основним параметром виміру виступає рівень її розвитку.

Освітні технології, як найбільш загальні утворення, характеризують загальну стратегію розвитку освіти і освітнього середовища (єдиного освітнього простору).

Основне призначення освітніх технологій – прогнозування розвитку освітніх систем, їх проектування, планування та визначення факторів, які відповідають освітнім цілям.

Ю.П. Сурмін та Н.В. Туленков розглядають освітні технології як особливим різновид соціальних технологій – як складні і відкриті системи певних прийомів і методик, концептуально об'єднаних пріоритетними освітніми цілями, а також пов'язаних між собою завданнями і змістом, формами і методами організації навчально-виховного процесу, де кожен елемент ЦІЄ системи накладає відбиток на всі інші елементи. На сучасному етапі суспільного розвитку підґрунтям освітніх технологій постає гуманістична концепція освіти.

У структурному відношенні освітні технології (вважає Т.І. Туркот) містять декілька послідовно виконуваних блоків-операцій:

- Маркетинг і прогноз суспільних та особистих потреб в отриманні професійних знань.
- Діагностика об'єктів навчання і виховання.
- Формування навчально-виховних цілей і завдань.
- Визначення змісту і методів навчально-виховного процесу.
- Перевірка ефективності отриманих результатів.
- Корекція і упровадження освітніх технологій в реальну педагогічну практику [2].

Якщо освітні технології – це відбиток стратегії освіти, то педагогічні технологи призначені втілювати тактику її реалізації. Наразі нараховують понад 300 визначень поняття «педагогічна технологія». На нашу думку, найбільш повне визначення сутності педагогічної технології запропонувала С.О. Сисоєва, яка розглядає її як створену адекватно до потреб і можливостей особистості і суспільства теоретично обґрунтовану навчально-виховну систему соціалізації, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку, яка внаслідок упорядкованих професійних дій педагога при оптимальності ресурсів і зусиль всіх учасників освітнього процесу, гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної освітньої мети та можливість відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога.

С.С. Вітвицька стверджує, що кожна педагогічна технологія має відповідати основним методологічним вимогам, критеріям технологічності:

- концептуальності, тобто мати підґрунтям певну концепцію, що містить філософське, психологічне, дидактичне та соціально-педагогічне обґрунтування освітніх цілей;
- системності (мати всі ознаки системи);
- логічності, цілісності та взаємозв'язку усіх елементів системи;
- керованість, тобто можливість цілепокладання, проектування процесу навчання і виховання, поетапної діагностики, варіювання методами та засобами навчання і корекції знань та вмінь;
- відтворюваності, тобто можливості застосування в інших однотипних умовах та іншими суб'єктами;
- єдності змістової та процесуальної частин, їх взаємообумовленості;
- ефективності, тобто оптимальності зусиль для отримання гарантованого запланованого результату – певного стандарту навчання [3].

Навчальна (дидактична) технологія – поняття близьке, але не тотожне поняттю «педагогічна технологія». Навчальна технологія окреслює шляхи засвоєння конкретного навчального матеріалу в межах навчальної дисципліни, теми, проблеми. Дидактична технологія потребує чіткого визначення цілей навчання, спеціального структурування навчального змісту, адекватних йому форм і методів навчання. За означенням ЮНЕСКО технологія навчання в загальному розумінні - це системний метод створення, застосування і визначення усього процесу навчання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти [1].

Реалізуються дидактичні технології засобами педагогічної техніки, яку слід розглядати як комплекс знань, умінь і навичок, необхідних педагогу для чіткої й ефективної організації навчальних занять, ефективного застосування на практиці методів педагогічної взаємодії в системі «Викладач/Вчитель – Студент/Учень».

При вивченні педагогічної літератури звертає на себе увагу використання у деяких випадках понять «методика викладання» та «технологія навчання» як ідентичних. В основу дидактичної технології покладено ідеї проектування та відтворення навчального циклу, а також забезпечення оптимального зворотного зв'язку. В.О. Сластьонін підкреслює, що поняття технологія навчання слід розглядати як педагогічну діяльність, котра реалізує науково-обґрунтований проект дидактичного процесу й має більш високий ступінь ефективності, надійності та гарантованості результатів, ніж це має місце при традиційних методиках навчання [5].

Слід зазначити, що у вищій школі протягом століть традиційно домінувала спочатку лекційна, а потім лекційно-практична методика навчання.

Традиційна система навчання більш чи менш задовольняла суспільні потреби, однак кінець ХХ – початок ХХІ століття ознаменувалися революційними соціально-економічними, інформаційними змінами, які вимагали кардинальних змін в освітньому середовищі.

У цей період:

- освіта перетворюється в одну з ключових сфер суспільства, у якій формується його майбутнє інтелектуальне багатство, у тому числі і основні ресурси;
- освіта найактивніше діє на оновлення і розвиток усіх галузей суспільного життя, що сприяє підвищенню рівня освіти в найбільш розвинених країнах світу і активізує проблему переходу до загальної вищої освіти населення;
- відбувається швидке зростання об'ємів інформації, що потребує швидкого оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання, подовження термінів навчання, утвердження принципу неперервності освіти впродовж усього життя, всебічної технологізації освітнього процесу.

Якщо у традиційному навчанні увага акцентувалася на запам'ятовуванні і відтворенні інформації, то у нових умовах виникла потреба розвитку творчого (продуктивного) мислення студента, формування його комунікативних умінь та практичної підготовки до активної життєдіяльності у постійно мінливому соціальному середовищі. Слід зважати на особливості сучасної системи вищої освіти в Україні, де має місце співіснування традиційних та інноваційних технологій навчання з яскравим нахилом у бік традиціоналізму, що повною мірою не забезпечує сучасних вимог до випускників ВНЗ. Отже, постає нагальна потреба широкого запровадження інновацій у навчальний процес.

Педагогічна інновація – це введення нового в цілі, зміст методи і форми навчання і виховання, в організацію діяльності педагога.

Характерною рисою інноваційних педагогічних і, зокрема, дидактичних технологій є особистісно-орієнтована освіта. Інноваційні технології відрізняються від традиційних перш за все місцем і роллю основних учасників навчального процесу – викладача і студентів, їх взаємовідносинами, характером і змістом освітньої діяльності. І якщо в традиційному навчанні яскраво виражена підсистема «суб'єкт-об'єкт», у якій тільки викладач відіграє роль суб'єкта, котрий визначає зміст, методи навчання та стиль взаємовідносин, то в інноваційному навчальному процесі зникає жорсткий розподіл ролей між викладачем і студентом. Студент у цьому варіанті перетворюється у важливий освітній суб'єкт, залучаючись до активного спілкування з викладачем і використанням знань, отриманих у процесі самостійної роботи з різними джерелами інформації. Спрямованість на суб'єкт-суб'єкту, діалогічну взаємодію закономірно приводить до необхідності реалізувати навчально-виховний процес як через традиційні, так і через інноваційні форми у їх гармонійному поєднанні[7].

Список використаних джерел

1. Єжова Л.Ф. «Інформаційна діяльність». Навч. посібник / Під заг. ред. Єжової Л.Ф., 2006. - 506 с.
2. Гриценко Г.П. «Інформаційні ресурси». Навчальний посібник / Під заг. ред. Гриценка Г.П., 2008. - 401 с.
3. [Електронний ресурс]: <http://mmlib.net/knigi/marketing/kniga-29/>
4. Белявцев М.І., Воробйов В.Н. Інформаційний менеджмент: Навч. посібник / Під заг. ред. М.І. Белявцева, В.Н. Воробйова. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 407 с
5. Павленко А. Ф., Войчак А. В. Маркетинг. Підручник - К.: КНЕУ, 2003. – 246 с.
6. Циганкова Т.М. Сучасні моделі та тенденції розвитку стратегічного маркетингу // Маркетинг в Україні. - 2004. - №2. - С 31 - 36.
7. Котлер Ф., Вероника Вонг, Джон Сондерс, Гари Армстронг Основы маркетинга, 4-е европейское издание = *Principles of Marketing: European Edition 4th*. - М.: «Вильямс», 2007. - С. 1200.

References

1. Yezhov L.F. Information activity. Teach. Manual, 2006. - 506 p.
2. Gritsenko G.P. Information resource. Textbook, 2008. - 401 p.
3. [Http://mmlib.net/knigi/marketing/kniga-29/](http://mmlib.net/knigi/marketing/kniga-29/)
4. Belyavtsev M.I., Vorobyev V.N. Informative Management: Training. manual. – K.: Center of educational literature, 2006. - 407 p
5. Pavlenko A.F., Voychak A.V. Marketing Handbook - K.: KNEU, 2003. - 246 p
6. Tsygankov T.N. Current models and trends in strategic marketing // Marketing in Ukraine. - 2004. - №2. - S 31 - 36.
7. F. Kotler, Veronica Wong, John Saunders, Gari Armstrong Fundamentals of Marketing, Principles of Marketing: European Edition - M.: Williams, 2007. - S. 1200.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Дрок Павло Валерійович, кандитат історичних наук, старший викладач кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
08401, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського 30
e-mail: drok_pavel@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Дрок Павел Валерьевич, кандитат исторических наук, старший преподаватель кафедры документоведения
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
08401, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского 30
e-mail: drok_pavel@mail.ru

ABOUT THE AUTHOR

Drok Pavlo Valeriyovich, Ph.D. in History, Senior of Document Science Department
Pereyaslav-Khmenytsky Hryhoriy Skovoroda Pedagogical University
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmelnytsky, 08401, Ukraine
e-mail: drok_pavel@mail.ru

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЕКТАМИ
І ПРОГРАМАМИ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ****Куліченко В.О.**

Предмет дослідження. Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання формування та розвитку системи управління інноваційними проектами та програмами в Україні як ключового фактора при реформуванні бюджетного менеджменту.

Мета роботи полягає у дослідженні процесу становлення системи управління інноваційними проектами і програмами в Україні, визначенні основних передумов, позитивних тенденцій та недоліків її розвитку.

Методи та методологія дослідження. Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять праці зарубіжних і вітчизняних учених. У роботі застосовано низку наукових методів, у тому числі – методи аналізу та синтезу, узагальнення та порівняння, абстрактно-логічний та історичний, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. У статті визначено передумови, що, на думку автора, сприяли побудові та трансформації системи управління інноваційними проектами і програмами в Україні. З'ясовано роль програмно-цільового методу та реалізації національних проектів в становленні системи управління інноваційними проектами і програмами. Окреслено основні фактори розповсюдження технології проектного управління в Україні. Особливу увагу приділено дослідженню розвитку системи управління інноваційними проектами та програмами, що фінансуються міжнародними фінансовими організаціями.

Галузь застосування результатів. Управління проектами та програмами. Бюджетний менеджмент. Інноваційна політика.

Висновки. Система управління проектами та програмами, що існує сьогодні в Україні, є результатом хаотичного застосування сучасних практик проектного управління зарубіжних країн, але, на жаль, не має достатнього нормативно-правового та інституційного забезпечення. Вагомим кроком на шляху становлення сучасної системи управління інноваційними проектами і програмами стало, по-перше, впровадження програмно-цільового методу, який передбачає обов'язкову оцінку ефективності програм за допомогою визначення кількісних та якісних результативних показників, і, по-друге, реалізація національних проектів, на етапі підготовки яких було вперше впроваджено практику створення проектних офісів.

Ключові слова: система управління, інноваційні проекти, інноваційні програми, програмно-цільовий метод, проектне управління, проектний офіс.

**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ
И ПРОГРАММАМИ В БЮДЖЕТНОЙ СФЕРЕ В УКРАИНЕ****Куліченко В.О.**

Предмет исследования. Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы формирования и развития системы управления инновационными проектами и программами в Украине как ключевого фактора при реформировании бюджетного менеджмента.

Цель работы заключается в исследовании процесса становления системы управления инновационными проектами и программами в Украине, определении основных предпосылок, положительных тенденций и недостатков ее развития.

Методы и методология исследования. Методологическую и теоретическую основу исследования составляют труды зарубежных и отечественных ученых. В работе применен ряд научных методов, в том числе - методы анализа и синтеза, обобщения и сравнения, абстрактно-логический и исторический, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. В статье определены предпосылки, которые, по мнению автора, способствовали построению и трансформации системы управления инновационными проектами и программами в Украине. Выяснена роль программно-целевого метода и реализации национальных проектов в становлении системы управления инновационными проектами и программами. Определены основные факторы распространения технологии проектного управления в Украине. Особое внимание уделено исследованию развития системы управления инновационными проектами и программами, которые финансируются международными финансовыми организациями.

Область применения результатов. Управление проектами и программами. Бюджетный менеджмент. Инновационная политика.

Выводы. Система управления проектами и программами, которая существует сегодня в Украине, является результатом хаотичного применения современных практик проектного управления зарубежных стран, но, к сожалению, не имеет достаточного нормативно-правового и институционального обеспечения. Важным шагом на пути становления современной системы управления инновационными проектами и программами стало, во-первых, внедрение программно-целевого метода, который предполагает обязательную оценку эффективности программ посредством определения количественных и качественных результативных показателей, и, во-

вторых, реализация национальных проектов, на этапе подготовки которых впервые внедрена практика создания проектных офисов.

Ключевые слова: система управления, инновационные проекты, инновационные программы, программно-целевой метод, проектное управление, проектный офис.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE PROJECT AND PROGRAM MANAGEMENT SYSTEM IN THE BUDGETARY SPHERE IN UKRAINE

Kulichenko V.O.

The subject of research is the theoretical and practical issues of the formation and development of the innovative project and program management system in Ukraine as a key factor in the reform of budget management.

The article purpose is to investigate the process of establishing the innovative project and program management system in Ukraine, determining the main prerequisites, positive trends and deficiencies in its development.

Research methods. Methodological and theoretical basis of the research consists of the works of foreign and national scholars. It is used methods of analysis and synthesis, methods of generalization and comparison, abstract-logical and historical that allowed realizing conceptual integrity of the study.

Results of the work. The article defines the prerequisites that, in the opinion of the author, contributed to the construction and transformation of the innovative project and program management system in Ukraine. The role of the program-target method and the implementation of national projects in the development of the innovative project and program management system is clarified. The main factors of the spread of technology of project management in Ukraine are determined. Particular attention is paid to research the development of the management system of innovative projects and programs supported by international financial institutions.

Scope of results. Project and Program Management. Budget management. Innovation policy.

Conclusions. Current state of the project and program management system in Ukraine is the result of the chaotic application of modern project management practices of foreign countries, but, unfortunately, does not have sufficient legal and institutional support. An important step towards the establishment of a modern management system for innovative projects and programs was, firstly, the introduction of program-target method that involves mandatory assessment of the effectiveness of programs by determining quantitative and qualitative performance indicators and, secondly, the implementation of national projects because of implementation practice of creating project offices in the preparatory phase.

Keywords: management system, innovative projects, innovative programs, program-target method, project management, project office.

Постановка проблеми. Бюджетна сфера в нашій країні перебуває на стадії глобального реформування. Уряд України провадить системне зміцнення системи управління державними фінансами на інноваційних засадах відповідно до міжнародної практики бюджетного реформування таких країн, як Японія, США, Польща, Нідерланди, Велика Британія та ін. Як показує проміжний аналіз цієї реформи, багато труднощів впровадження інновацій, пов'язані саме з недосконалістю системи управління проектами і програмами, що направлені на модернізацію бюджетної сфери.

Ступінь дослідження проблеми. Окремі аспекти розвитку системи управління проектами та програмами у публічній сфері розглядали в своїх працях такі українські науковці як Ф.О. Ярошенко, С.Д. Бушуєв, Н.С. Бушуєва, Т.М. Безверхнюк, С.А. Попов, Н.О. Котова, С.М. Ілляшенко, О.В. Федорчак. Зокрема, Безверхнюк Т.М. [3] проаналізувала особливості організації управління проектами в публічній сфері в Україні, їх принципи відмінності від управління комерційними проектами, а також разом з Н.О. Котовою та С.А. Поповим [18] дослідила концепції управління проектами, нормативно-правове регулювання проектної діяльності в публічній сфері. Науково-практичну цінність при використанні методології управління проектами в публічній сфері становить робота «Системи прогнозованого активного управління проектами та програмами соціально-економічного розвитку України в сферах освіти, науки і виробництва» [4]. Під редакцією Ф.О. Ярошенка [5] була видана українська версія P2M – Керівництво з управління інноваційними проектами і програмами організацій – підготовлена до видання відповідно до планів кооперації Міністерства фінансів України з Японською, Українською асоціаціями управління проектами.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Водночас, більшість робіт присвячена дослідженню управління проектами та програмами в конкретних хронологічних межах, які не вичерпують всієї повноти і складності даної проблеми. Залишається необхідним комплексне дослідження становлення та розвитку системи управління інноваційними проектами і програмами в Україні, що становитиме вагоме підґрунтя для обґрунтування пріоритетних напрямів управління інноваційними проектами та програмами у системі бюджетного менеджменту.

Метою статті є дослідження процесу становлення системи управління інноваційними проектами і програмами в Україні, визначення основних передумов, позитивних тенденцій та недоліків її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із зростанням соціальної ролі держави наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, а також з накопиченням різномірних проектів і програм національного та галузевого масштабу загострювався ряд управлінських проблем, пов'язаних з неоднорідністю управлінського поля програмування [8, с.6]. Основними передумовами, що, на нашу думку, сприяли побудові та трансформації системи управління інноваційними проектами і програмами в Україні були:

- 1) розпорошеність видатків держави;
- 2) необхідність запровадження інструментів, які б дозволили виявити системний ефект для різних варіантів витрачання бюджетних коштів, що принесе найбільшу користь громадянам;
- 3) необхідність контролю ефективності реалізації окремих проектів.

Вагомим кроком на шляху становлення сучасної системи управління інноваційними проектами і програмами, як елемента загальної системи управління видатками бюджету, є впровадження програмно-цільового методу, як вагомого інструменту державних структур при схваленні цілей соціально-економічного розвитку на коротко-, середньо- і довготривалу перспективи та заходів, які забезпечать їх досягнення на основі визначення необхідних для цього матеріально-технічних, фінансових, трудових та інформаційних ресурсів. Законодавче запровадження програмно-цільового методу в бюджетний процес в Україні відбулося з прийняттям Бюджетного кодексу в червні 2001 р.

У 2002 р. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі, у якій була визначена мета та основні принципи застосування програмно-цільового методу, а також його елементи. Мета запровадження програмно-цільового методу полягає у встановленні безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання [10, с.19]. Це особливо актуально при управлінні інноваційними проектами та програмами в бюджетній сфері, адже, маючи високий ступінь ризикованості, результати від таких проектів і програм найчастіше провокують позитивний системний ефект для широкого кола громадян.

Управління проектами і програмами на основі програмно-цільового підходу мало надати наступні переваги:

- точне визначення функцій всіх учасників програми і їх «зон відповідальності» як в рамках одного відомства, так і на рівні міжвідомчих відносин;
- координація діяльності виконавців на основі загальної системи управління;
- визначення загальної кінцевої мети для всіх завдань, заходів і процесів, що реалізуються в рамках проекту чи програми, а також кінцевого результату, отриманого за допомогою об'єднання дій всіх учасників;
- наявність в програмі кількісних і якісних індикаторів виконання;
- можливість обліку проміжних результатів, що представляють собою етапи досягнення кінцевої мети;
- визначення оптимального механізму реалізації;
- формування гнучкої системи управління, що відповідає специфіці програми;
- *підвищення ефективності використання бюджетних коштів та обізнаності громадськості у даному питанні;*
- можливість моніторингу і постійного контролю реалізації програми на кожному етапі.

Однак, як показує практика, недосконалість системи управління державними цільовими програмами зумовлює комплекс системних недоліків їх виконання, що, у свою чергу, впливають на загальну ефективність управління інноваційними проектами і програмами, а саме:

- державні цільові програми так і не стали дієвим та ефективним інструментом реалізації державної політики, що забезпечує розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць. Державні програми, розроблені на основі програмно-цільового підходу, окрім підпрограм мали включати велику кількість конкретних взаємопов'язаних проектів [17, с.6]. Натомість державні цільові програми мають декларативний характер внаслідок наступних недоліків:
- відсутності чітко визначених термінів виконання та обсягів фінансування заходів, що передбачені в межах програми;
- неузгодженості потреб ресурсного забезпечення проектів і програм з щорічними бюджетними можливостями. На жаль, широкий арсенал методів прогнозування, які дають можливість передбачати майбутній розвиток не лише на основі ретроспективного аналізу, а й ідентифікації зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, врахування кількісних і якісних змін на сьогоднішній день не використовується на повну міру;
- недосконалої методики оцінки ефективності виконання проектів і програм;
- відсутності системного підходу, а також недотримання критерію пріоритетності при плануванні та використанні коштів державного бюджету, розробці та виконанні програм;
- дублювання окремих заходів програм декількома міністерствами та відомствами;
- відсутності можливості здійснення контролю з боку громадськості;
- недотримання строків подання звітів державними замовниками, існування практики надання неповної інформації та не за всіма виконавцями.

«Порядок розроблення та виконання державних цільових програм», підготовлений відповідно до Закону України «Про державні цільові програми» певною мірою визначає механізм розроблення, погодження і подання для затвердження та виконання інноваційних проектів і програм в бюджетній сфері, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів. Хоча у даній методиці вказано на необхідність врахування інноваційної спрямованості під час погодження проекту концепції програм, однак практичного підґрунтя для цього не створено. Методика не враховує особливостей інноваційних проектів і програм, що полягають у нематеріальному характері інновацій. Окрім цього, необхідне врахування того, що інновації і ризик є взаємозв'язаними компонентами економічної системи, адже інноваційні проекти залежні від чинників невизначеності, які є причиною виникнення фінансових ризиків.

Кризові явища в економіці України у 2008-2009 рр. посилили комплекс проблем у системі бюджетного менеджменту країни. Розуміння того, що динамічне відновлення економіки неможливе без збалансування бюджетної системи, модернізації податкової системи та підвищення ефективності механізмів перерозподілу фінансових ресурсів зумовило розпочати в 2010 р. реформи системи державних фінансів. Інноваційний підхід, який притаманний оновленому Бюджетному кодексу України та Податковому кодексу України, зумовив пошук нових інноваційних підходів до управління державними фінансами. Вагомим здобутком даного етапу реформ є впровадження новацій з управління інноваційними проектами та програмами у бюджетну сферу.

Так, у 2010 р. в Україні було розпочато процес реалізації національних проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку. Одним із базових принципів роботи над «Національними проектами» було визначено проектний підхід до реалізації стратегічних пріоритетів суспільного розвитку. Адже реалізація проектів національного масштабу передбачає як необхідність залучення значних фінансових ресурсів, так і грамотно організованого управління.

Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України було визнано центральним органом виконавчої влади, що здійснює управління національними проектами. До законодавчого підґрунтя реалізації проектного підходу належать наступні нормативно-правові акти:

- Указ Президента України від 8.09.2010 р. №895 «Про заходи щодо визначення і реалізації проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку»;
- Указ Президента України від 12.05.2011 р. №583 «Про Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами»;
- Постанова КМУ від 3.09.2011 р. № 847 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки з метою реалізації національних проектів на умовах співфінансування»;
- Постанова КМУ від 8.12.2010 р. №1255 «Про затвердження Положення про проекти із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти)»;
- Постанова КМУ від 8.12.2010 р. № 1256 «Про затвердження переліку проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти)».

Ще одним важливим досягненням даного етапу розвитку системи управління проектами є створення спеціалізованих підрозділів для управління проектами і програмами – офісів управління проектами і програмами (далі – проектних офісів).

Першим етапом організації проектних офісів з управління національними проектами стало створення Робочої групи «Національні проекти» Комітету економічних реформ та Науково-експертної ради для аналізу проектних пропозицій, а також розроблення Положення про діяльність державних підприємств, що будуть здійснювати координацію проектних дій з реалізації Національних проектів [16, с.85].

Впроваджуючи в практику такий інноваційний механізм для управління проектами і програмами, як проектний офіс, не було враховано того факту, що в Україні й досі зберігається низький компетентнісний потенціал проектної діяльності органів, що беруть участь в бюджетному процесі. Як наслідок, на сьогодні функції проектного офісу в органах публічної влади здебільшого виконуються різними підрозділами аналітичного напрямку, що не мають методичної і технічної підтримки та потребують професійних кадрів.

У вітчизняній практиці технологія проектного управління давно отримала широке застосування на рівні підприємств. Натомість, у зарубіжних країнах проектне управління є невід'ємною складовою управління державними проектами та програмами, наряду з програмним управлінням [1; 2]. Важливо розуміти, що «формування нового підходу до стратегічного планування для інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності національної економіки є об'єктивною необхідністю, адже зосередження зусиль лише на поточних економічних інтересах обмежує подальший розвиток» [7, с.508]. На цьому акцентується увага у працях І.Я. Чугунова [19; 20].

В Україні розповсюдження технології проектного управління на державному, регіональному і галузевому рівнях має особливе значення і обумовлюється наступними основними факторами:

- зростаюча кількість, складність проектів і їх організація;
- необхідність скорочення життєвого циклу проектів, що дозволить мінімізувати тимчасові витрати шляхом використання чіткого планування, організації проектних робіт та їх своєчасного контролю;
- активізація інноваційної діяльності в бюджетній сфері, що вимагає «прозорості» управління на всіх стадіях життєвого циклу послуг;
- гостра потреба у збільшенні прозорості виконуваних заходів за проектами та програмами, що обмежені фінансовими ресурсами;
- необхідність налагодження взаємовигідних міжвідомчих відносин при реалізації проектів та програм, а також чіткий розподіл відповідальності для кожного учасника команди виконавців.

Особливої уваги потребує дослідження розвитку системи управління інноваційними проектами та програмами, що фінансуються за рахунок коштів міжнародних донорів.

Наслідком побудови партнерських відносин між незалежною Україною та міжнародними фінансовими організаціями (далі – МФО) після 1992 р. стали безліч спільних проектів, що сприяють вдосконаленню державного і приватного секторів, підвищенню ефективності сільського господарства і енергетики, захисту

довкілля та зміцненню соціального сектору. Необхідність масштабних економічних перетворень посилилася із проголошенням наміру України вступити до ЄС. Необхідність забезпечення процесу інтеграції України до ЄС вплинула на формування великої кількості проектів, направлених на реалізацію Стратегії інтеграції України до ЄС, за такими напрямками [12]:

- адаптація законодавства України до законодавства ЄС,
- забезпечення прав людини,
- економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною та ЄС,
- інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки,
- політична консолідація та зміцнення демократії,
- адаптацію соціальної політики України до стандартів ЄС,
- культурно-освітня і науково-технічна інтеграція,
- регіональна інтеграція України,
- галузева співпраця,
- співробітництво в галузі охорони довкілля.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС та виконання заходів, передбачених у розпорядженні КМУ від 17 вересня 2014 р. № 847-р «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» сприяло збільшенню кількості та важливості інноваційних проектів і програм в Україні направлених на удосконалення системи управління державними фінансами, удосконалення бюджетного процесу, посилення попереднього й поточного бюджетного контролю, забезпечення ефективності боротьби з корупцією, розвитку громадянського суспільства та ін.

Постановою КМУ від 10 жовтня 2001р. №1317 «Про порядок підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, які підтримуються міжнародними фінансовими організаціями» [13] встановлені вимоги до ініціювання та підготовки, реалізації та завершення реалізації цих проектів. Цей документ став першим кроком у побудові системи управління проектами і програмами в Україні. У 2008 р. дану постанову було модифіковано та визначено, що управління проектами має здійснюватися за такими основними фазами:

- 1) підготовка інвестиційного проекту;
- 2) підготовка системного проекту;
- 3) реалізація інвестиційного проекту;
- 4) моніторинг проектів;
- 5) завершення реалізації інвестиційного проекту;
- 6) завершення реалізації системного проекту.

Таким чином, до 2016р. управління проектами міжнародної технічної допомоги здійснювалось відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1027 «Про порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями» [14]. Відповідно до вимог даного порядку у місячний строк після отримання від Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку) інформації щодо надходження повідомлення МФО про підтримку проекту відповідальний виконавець мав призначити координатора проекту та утворити групу управління проектом.

Група управління проектом здійснює свою діяльність відповідно до Наказу Міністерства Юстиції України «Про затвердження Порядку діяльності груп управління проектами економічного і соціального розвитку України, які підтримуються міжнародними фінансовими організаціями» від 29.10.2002 № 905/308/550/93/5 [11]. Відповідно до наказу у проектній структурі для кожного окремого проекту створюється спеціальна робоча група, яка після завершення роботи над проектом розпускається. При цьому, відповідний персонал і ресурси, раніше притягнуті до роботи, повертаються у свої підрозділи.

Як показує аналіз реалізованих інноваційних проектів та програм в Україні, для кожного проекту призначається керівник проекту, який відповідає за загальне керівництво Проектом за всіма компонентами Проекту (рис.1).

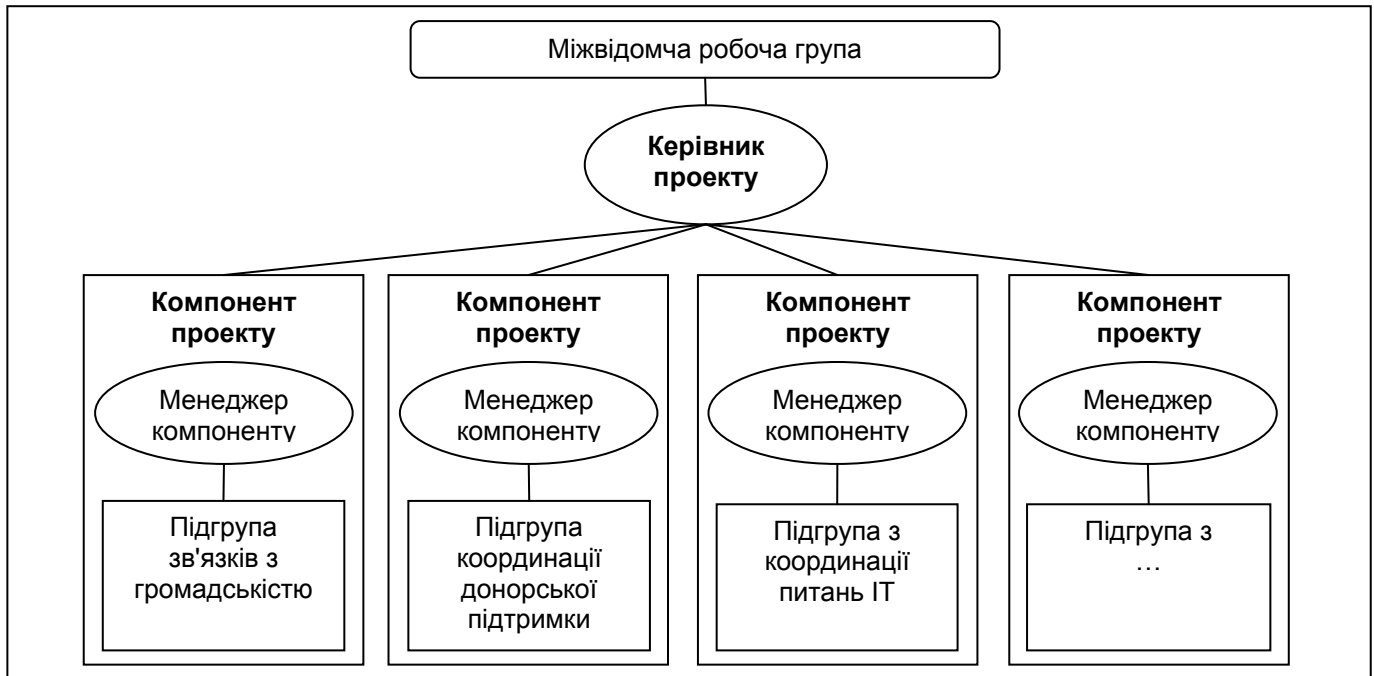
До міжвідомчої робочої групи також входять менеджери компонентів проекту та представники усіх міністерств та відомств, які є зацікавленими сторонами проекту.

Менеджери компонентів несуть відповідальність за доручені їм компоненти проекту відповідно до своїх функціональних обов'язків. При цьому склад компонентів та відповідних підгруп визначається для кожного проекту окремо. Так, «Проект модернізації державних фінансів» складався з наступних компонентів: координація питань ІТ, підтримка адміністративного управління та закупівель та координація донорської підтримки [9]. Натомість, управління за проектом «Модернізація державної податкової служби України - 1» здійснювалось такими підгрупами: підгрупа зв'язків з громадськістю; підгрупа з податкового законодавства та аналізу податкової політики; підгрупа з міжвідомчого обміну інформацією.

Менеджери компонентів надають будь-яку необхідну інформацію, пропозиції та виконують завдання, пов'язані з реалізацією цілей проекту, згідно доручень керівника проекту.

Офіційна документація за проектами дійсно підтверджує створення таких груп, однак показує й те, що діяльність груп була не стандартизована. Основні завдання та права Групи управління визначаються

окремо за кожним проектом на власний розсуд виконавця проекту. Так, наприклад, до завдань Групи управління проектом «Sustainable Urban Demonstration Projects» належать: забезпечення реалізації проекту на засадах проектного менеджменту; координація діяльності членів Групи управління щодо підготовки, аналізу та обробки усієї необхідної інформації; здійснення аналізу ефективності та контролю виконання завдань проекту. Натомість завдання групи управління проектом «Підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання України»: координація щоденного управління Проектом; здійснення контролю виконання завдань, що включені до Проекту та стосуються використання коштів; проведення закупівель; фінансове управління; звітування за Проектом.

Структура управління інноваційними проектами та програмами в бюджетній сфері (складено автором за [11] та звітів щодо реалізації проектів)

З метою вдосконалення процедури ініціювання, підготовки, реалізації, моніторингу та завершення спільних із МФО проектів, забезпечення швидкого й ефективного використання кредитних ресурсів МФО для фінансування пріоритетних проектів соціального та економічного розвитку України постановою КМУ від 27 січня 2016 р. № 70 «Про порядок підготовки, реалізації, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями» [15] було затверджено новий порядок підготовки, реалізації, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів таких проектів, що передбачає [17, с. 30]:

- передачу Мінфіну повноважень на прийняття рішення про доцільність підготовки інвестиційного проекту для залучення кредитних ресурсів МФО та про визначення відповідального виконавця;
- удосконалення механізму планування, забезпечення обґрунтованості видатків Державного бюджету на фінансування проектів МФО;
- синхронізацію етапів ініціювання та підготовки проектів із бюджетним процесом та передбачення Мінфіном позик МФО у державному бюджеті на відповідний період;
- оптимізацію процедури, скорочення часу та кількості необхідних документів для започаткування підготовки інвестиційного проекту та початку переговорів із МФО; визначення процедури залучення авансу для підготовки інвестиційного проекту, додаткового фінансування для спільних із МФО проектів у рамках укладених договорів, реструктуризації проектів, які знаходяться на стадії реалізації;
- підвищення відповідальності за результативність реалізації проектів МФО;
- удосконалення моніторингу та звітності у процесі реалізації спільних із МФО проектів;
- встановлення більш дієвого контролю за виконанням міжнародних договорів між Україною та МФО;
- визначення чіткої процедури завершення інвестиційних та системних проектів МФО.

Окремо, необхідно відзначити, що підготовка, реалізація, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються Кредитною установою для відбудови, яка діє на підставі повноважень від Уряду Федеративної Республіки Німеччина, здійснюються також з урахуванням положень міжнародних договорів між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про фінансове співробітництво.

Управління проектом з метою досягнення запланованих результатів та управління бюджетом проекту здійснює відповідальний виконавець безпосередньо або через бенефіціара.

Проблема ефективності реалізації інноваційних проектів та програм породжена, зокрема, недосконалістю нормативно-правової бази щодо управління ними. Протягом десятиріччя Мінекономрозвитку як координатор роботи, пов'язаної з ініціюванням, підготовкою та реалізацією проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями, не розробило жодних методологічних рекомендацій для впроваджувальних установ щодо забезпечення належної якості управління інноваційними проектами та програмами на стадії підготовки та реалізації, що призвело до подовження термінів реалізації проектів або взагалі дострокового завершення проблемних проектів.

Висновок. Проведений аналіз становлення та розвитку системи управління інноваційними проектами та програмами дозволяє зробити висновок, що система управління проектами та програмами, що існує сьогодні в Україні є результатом хаотичного застосування сучасних практик проектного управління зарубіжних країн, але, на жаль не має достатнього нормативно-правового та інституційного забезпечення.

Вагомим кроком на шляху становлення сучасної системи управління інноваційними проектами і програмами в Україні стало, по-перше, впровадження програмно-цільового методу, який передбачає обов'язкову оцінку ефективності програм за допомогою визначення кількісних та якісних результативних показників, і, по-друге, реалізація національних проектів, на етапі підготовки яких було вперше впроваджено практику створення проектних офісів.

На нашу думку, існуючі на сьогодні недоліки застосування програмно-цільового методу можна подолати при системному використанні його з інструментами проектного управління, що становить перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Kwak Y. H. *Challenges and Best Practices of Managing Government Projects and Programs* / Y. H. Kwak, M. Liu, P. Patanakul, O. Zwikael. – Project Management Institute, Inc. – 2014.
2. Marshall P. *Improving Program Management in the Federal Government* / P. Marshall, Ch. Dan Chenok, J. Wholey. - National Academy of Public Administration. – 2015. – 32 p.
3. Безверхнюк Т.М. Публічна сфера як предметна область проектного менеджменту / Т.М. Безверхнюк // Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. – № 1. – 2011. – С. 27-31.
4. Биков В.Ю. Системи управління проектами та програмами – сучасні інструменти інноваційного соціально-економічного розвитку України / В.Ю. Биков // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – 2010. – №26. – С. 61-71.
5. Керівництво з управління інноваційними проектами і програмами організацій: монографія // Переклад на українську мову під редакцією проф. Ярошенка Ф.О. / К.: Новий друк, 2010. – 160 с.
6. Колосова В. Напрями вдосконалення механізмів залучення фінансових ресурсів міжнародних інституцій в умовах фінансової глобалізації та євроінтеграції / В. Колосова // СХІД. – 2016. – № 6 (146). – С. 27-34.
7. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : [монографія] / Л. В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
8. Національні проекти у стратегії економічної модернізації України / Я.А. Жаліло, Д.С. Покришка, Я.В. Бережний, А.П. Павлюк [та ін.]. – К.: НІСД, 2013. – 144 с.
9. Остаточний звіт за результатами реалізації спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку Проекту модернізації державних фінансів [Електронний ресурс] / Міністерство Фінансів України. – 2015. – Київ. – 66с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Intel Pentium 1 ГГц ; 256 Мб RAM; Microsoft Windows 2000 SP 4 / XP SP 2 / Vista (32 біт) ; Adobe Reader 7.0 (або аналогічний продукт для читання файлів формату PDF). – Назва з титул. екрану.
10. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: Навчальний посібник / [Під заг. ред., В.В.Зубенко]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження». – 5-те видання, виправлене та доповнене. – К., 2015. – 120 с.
11. Про затвердження Порядку діяльності груп управління проектами економічного і соціального розвитку України, які підтримуються міжнародними фінансовими організаціями : Наказ Мінфін України, Мінекономіки з пит. європ. інтеграції, Мінпраці України від 29.10.2002 № 905/308/550/93/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0853-02>.
12. Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС: Указ Президента України від 11.06.1998 р. №615/98 (із змінами, внесеними згідно з Указами Президента №587/2000 від 12.04.2000 р., № 8/2001 від 11 січня 2001 р., № 1146/2001 від 26 листопада 2001 р., № 573/2003 від 5 липня 2003 р.) // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 129.
13. Про порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1317 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1317-2001-%D0%BF>.
14. Про порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями : Постанова Кабінету Міністрів

України від 26.11.2008 № 1027 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1027-2008-%D0%BF>.

15. Про порядок підготовки, реалізації, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2016 № 70 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/70-2016-%D0%BF>.

16. Ракоцило О. М. Організація проектного офісу в органах публічної влади / О. М. Ракоцило // Держава та регіони. – № 4 (40). – 2012. – С. 82–86.

17. Стан виконання державних цільових програм у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-A&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.

18. Управління проектами в публічній сфері: навч. посібн. / Т.М. Безверхнюк, Н.О. Котова, С.А. Попов / За заг. ред. Безверхнюк Т.М. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. – 295 с.

19. Чугунов І.Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності / І.Я. Чугунов // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 5. – С. 64–77.

20. Чугунов І.Я. Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки / І.Я. Чугунов, М.Д. Пасічний // Вісник КНТЕУ. – 2016. – № 5. – С. 5–18.

References

1. Kwak Y.H., Liu M., Patanakul P., Zwikael O. Challenges and Best Practices of Managing Government Projects and Programs. - Project Management Institute, Inc. – 2014.

2. P. Marshall, Ch. Dan Chenok, J. Wholey Improving Program Management in the Federal Government. - National Academy of Public Administration. – 2015. – 32 p.

3. Bezverkhnyuk T.M. Publichna sfera yak predmetna oblast proektnoho menedzhmentu [The public sphere of object areal by project management] // Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. - № 1. - 2011. - С. 27-31.

4. Bykov V.Iu. Systemy upravlinnia proektamy ta prohramamy – suchasni instrumenty innovatsiinoho sotsialno- ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Systems by management of projects and programs – modern instrument of innovative social and economic development of Ukraine] // Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity. – 2010. – №26. – С. 61-71.

5. Kerivnytstvo z upravlinnia innovatsijnymy proektamy i prohramamy orhanizatsij [Guidelines for the management of innovative projects and programs] // Pereklad na ukrainsku movu pid redaktsiieiu prof. Yaroshenka F.O. / Kyiv.: Novyj druk, 2010. – 160 c.

6. Kolosova V. Napriamy vdoskonalennia mekhanizmiv zaluchennia finansovykh resursiv mizhnarodnykh instytutstii v umovakh finansovoi hlobalizatsii ta yevrointehratsii [Areas of improvement of mechanisms of attracting financial resources of international institutions in the financial globalization and European Integration] // SKhID. – 2016. – № 6 (146). – С. 27-34.

7. Lisyak L. V. Byudzhetna politika u sistemi derzhavnogo reguluvannya sotsialno-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy [Fiscal policy in the system of state regulation of social and economic development in Ukraine]. – K. : DNU AFU, 2009. – 600 s.

8. Ya.A. Zhalilo, D.S. Pokryshka, Ya.V. Berezhnyi, A.P. Pavliuk ta in. Natsionalni proekty u stratehii ekonomichnoi modernizatsii Ukrainy [National projects in the strategy of economic modernization of Ukraine]. – K. : NISD, 2013. – 144 c.

9. Ostatochniy zvit za rezultatami realizatsiyi spilnogo z Mizhnarodnim bankom rekonstruktsiyi ta rozvytku Proektu modernizatsiyi derzhavni finansiv [The final report on the results of implementation of the project of modernization of public finances conducted with the International Bank for Reconstruction and Development] / Ministerstvo Finansiv Ukrainy. – 2015. – Kyiv. – 66s. – 1 elektron. opt. disk (CD-ROM) ; 12 sm. – Sistem. Vimogi : Intel Pentium 1 GGts ; 256 Mb RAM; Microsoft Windows 2000 SP 4 / XP SP 2 / Vista (32 bit) ; Adobe Reader 7.0 (abo analogichniy produkt dlya chitannya fayliv formatu PDF).

10. Planuvannya mistsevykh biudzhativ na osnovi prohramno-tsilovoho metodu: Navchalnyi posibnyk [Planning of local budgets on the basis of program-target method] / [Pid zah. red., V.V.Zubenko]; IBSED, Proekt «Zmitsnennia mistsevoi finansovoi initsiatyvy (ZMFI-II) vprovadzhennia». – K., 2015. – 120c.

11. Pro zatverdzhennia Poriadku diialnosti hrup upravlinnia proektamy ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy, yaki pidtrymuiutsia mizhnarodnyimi finansovymi orhanizatsiyami [On approval of the project management groups of economic and social development of Ukraine, supported by international financial organizations] : Nakaz Minfin Ukrainy, Minekonomiky z pyt. yevrop.intehratsii, Minpratsi Ukrainy vid 29.10.2002 № 905/308/550/93/5 : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0853-02>.

12. Pro zatverdzhennia Strategii' integracii' Ukrai'ny do JeS [On approval of the Strategy of Integration of Ukraine to the European Union]: Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 11.06.1998 №615/98 // Urjadovyy kur'jer. – 2003. – № 129.

13. Pro poryadok initsiyuvannya, pidgotovki ta realizatsii proektiv ekonomichnoho i sotsial'nogo rozvytku Ukraini, shcho pidtrimuyut'sya mizhnarodnimi finansovimi organizatsiyami [On the order initiation, preparation and implementation of economic and social development of Ukraine, supported by international financial institutions] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 10.10.2001 №1317 : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1317-2001-%D0%BF>

14. Pro poryadok initsiyuvannya, pidgotovki ta realizatsii proektiv ekonomichnogo i sotsial'nogo rozvitku Ukraini, shcho pidtrimuyut'sya mizhnarodnimi finansovimi organizatsiyami [On the order initiation, preparation and implementation of economic and social development of Ukraine, supported by international financial institutions] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 26.11.2008 №1027 : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1027-2008-%D0%BF>

15. Pro poryadok pidgotovki, realizatsii, provedennya monitoringu ta zavershennya realizatsii proektiv ekonomichnogo i sotsial'nogo rozvitku Ukraini, shcho pidtrimuyut'sya mizhnarodnimi finansovimi organizatsiyami [On the preparation, implementation, monitoring and completion of projects of economic and social development of Ukraine, supported by international financial institutions] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 27.01.2016 № 70 : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/70-2016-%D0%BF>

16. Rakotsilo O. M. Organizatsiya proektnogo ofisu v organakh publichnoi vladi [Organization of project office in the organs of public administration] // Derzhava ta regioni. – № 4 (40). – 2012. – С. 82-86.

17. Stan vikonannya derzhavnikh tsil'ovikh program u 2015 rotsi [State of implementation of Government Targeted Programs in 2015] : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-A&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.

18. M. Bezverkhnuyuk, N.O. Kotova, S.A. Popov Upravlinnya proektami v publichniy sferi [Project Management in the Public Sphere]. – Odesa: ORIDU NADU, 2011. – 295 с.

19. Chugunov I.Ya. Dovgostrokovaya byudzhetna strategiya u sistemi ekonomichnoi tsiklichnosti [Longterm budget strategy in a system of economic cyclicity] // Visnik KNTEU. – 2014. – № 5. – С. 64-77.

20. Chugunov I.Ya., Pasichnyi M.D. Finansova politika Ukraini v umovakh globalizatsii ekonomiki [Financial policy in Ukraine in the terms of economic globalization] // Visnik KNTEU. – 2016. – № 5. – С. 5-18.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Куліченко Вероніка Олегівна, аспірантка кафедри фінансів
Університет митної справи та фінансів
вул. Володимира Вернадського 2/4, м. Дніпропетровськ, 49000, Україна
e-mail: nika.kulichenko@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Куличенко Вероника Олеговна, аспирантка кафедры финансов
Университет таможенного дела и финансов
ул. Владимира Вернадского 2/4, г. Днепропетровск, 49000, Украина
e-mail: nika.kulichenko@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kulichenko Veronika Olehivna, Ph.D. Student.
University of Customs and Finance
2/4 Vladimir Vernadsky Str., Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine
e-mail: nika.kulichenko@gmail.com

Рецензент: Лисяк Любов Валентинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Університету митної справи та фінансів

УДК 331.101

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Різник В.В.

Метою статті є аналіз ключових проблем трансформації та основних напрямів розвитку вищої освіти України. Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних аспектів трансформації та перспектив розвитку вищої освіти України.

У статті використані теоретичні методи дослідження: аналіз та узагальнення наукової літератури, порівняння, систематизація, які дали змогу узагальнити теоретичний матеріал з проблеми дослідження, систематизувати проблеми трансформації та обґрунтувати перспективи розвитку вищої освіти України.

За останні роки процес трансформації системи вищої освіти в Україні набув перманентного, проте, певною мірою безсистемного характеру. Однією з основних проблем реформування української системи вищої освіти є визначення форм і меж автономії ВНЗ задля ефективного їх функціонування, а також підтримання балансу між ступенем автономії та державним регулюванням навчального процесу.

В умовах глобалізації вища освіта вже не може обмежуватись підготовкою фахівців для місцевого чи національного ринку праці, відповідно необхідність забезпечення їх конкурентоспроможності стає стратегічним завданням усіх університетів. Передумовою цього є відкритість навчальних закладів, їх

готовність до співпраці з бізнесом, толерантність та інтернаціоналізація. Успішними та процвітаючими установами в майбутньому, на наш погляд, будуть ті університети, які здатні постійно і безперервно змінюватися відповідно до нових вимог.

Ключові слова: система вищої освіти, трансформація вищої освіти, реформування вищої освіти, глобалізація вищої освіти, ринок освітніх послуг, навчальні заклади.

ПРОБЛЕМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Резник В.В.

Целью статьи является анализ ключевых проблем трансформации и основных направлений развития высшего образования Украины. Предметом исследования является совокупность теоретических и практических аспектов трансформации и перспектив развития высшего образования Украины.

В статье использованы теоретические методы исследования: анализ и обобщение научной литературы, сравнение, систематизация, которые позволили обобщить теоретический материал по проблеме исследования, систематизировать проблемы трансформации и обосновать перспективы развития высшего образования Украины.

За последние годы процесс трансформации системы высшего образования в Украине приобрел перманентный, однако, в определенной степени бессистемный характер. Одной из основных проблем реформирования украинской системы высшего образования является определение форм и границ автономии вузов для эффективного их функционирования, а также поддержание баланса между степенью автономии и государственным регулированием учебного процесса.

В условиях глобализации высшее образование уже не может ограничиваться подготовкой специалистов для местного или национального рынка труда, таким образом, необходимость обеспечения их конкурентоспособности становится стратегической задачей всех университетов. Основой этого является открытость учебных заведений, их готовность к сотрудничеству с бизнесом, толерантность и интернационализация. Успешными и процветающими учреждениями в будущем, на наш взгляд, будут те университеты, которые способны постоянно и непрерывно изменяться в соответствии с новыми требованиями.

Ключевые слова: система высшего образования, трансформация высшего образования, реформирование высшего образования, глобализация высшего образования, рынок образовательных услуг, учебные заведения.

PROBLEMS OF TRANSFORMATION AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF UKRAINES HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Riznyk V.V.

The article considered the main problems of transformation and the main directions of the development of higher education in Ukraine. The theoretical and practical aspects of transformation and prospects of development of higher education in Ukraine was the subject of the research.

The article uses theoretical research methods: analysis and generalization of scientific literature, comparison, systematization, which allowed generalizing theoretical material on the research problem, systematize the problems of transformation and substantiate the prospects for the development of higher education in Ukraine.

In recent years, the process of transforming the system of higher education in Ukraine has acquired a permanent, but to a certain extent, unsystematic character. One of the main problems of reforming the Ukrainian higher education system is the definition of the forms and boundaries of the autonomy of universities for their effective functioning, as well as maintaining a balance between the degree of autonomy and state regulation of the educational process.

In the context of globalization, higher education can no longer be limited to training specialists for the local or national labor market, so it becomes necessary to ensure their competitiveness, which becomes a strategic task for all universities. The bases of this are openness of educational institutions, their willingness to cooperate with business, tolerance and internationalization. Successful and prosperous institutions in the future, in our view, will be those universities that are capable of constantly and continuously changing in accordance with new requirements.

Keywords: higher education system, higher education transformation, higher education reform, globalization of higher education, educational services market, educational institutions.

Актуальність дослідження. Сьогодні у всьому світі зростає попит на вищу освіту та відбувається її диверсифікація поряд із дедалі більшим усвідомленням її вирішального значення для соціально-культурного та економічного розвитку і створення такого майбутнього, в якому молодші покоління повинні будуть опановувати нові навички, знання та ідеї. Проте вища освіта зустрічається з серйозними проблемами і труднощами в таких сферах, як фінансування, створення справедливих умов доступу до навчальних курсів і самого навчання на цих курсах, сприяння підвищенню професійної кваліфікації, орієнтація підготовки на придбання конкретних навичок, підвищення і збереження якості викладання, наукових досліджень і послуг, забезпечення адекватності програм, можливості працевлаштування випускників. В тож же час перед вищою

освітою відкриваються нові горизонти, пов'язані з технологіями, які сприяють створенню знань, управління ними, їх поширенню, доступу до них і контролю за ними [3].

Ступінь дослідження. Вивченням української реальності та світового досвіду розвитку вищої освіти займається ціла плеяда вчених з різних сфер знань, зокрема: Л. Антонюк, І. Бабин, Н. Василькова, О. Другов, О. Касаткіна, В. Ликова, А. Мельниченко, А. Павленко, Н. Сафонова, В. Шадура, А. Шевченко та ін. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, проблема трансформації та пошуку перспективних напрямів розвитку вищої освіти в Україні залишається актуальною та набуває особливої гостроти в контексті сучасних глобалізаційних змін.

Мета написання статті полягає у розгляді проблеми трансформації та аналізі перспектив розвитку вищої освіти України в контексті сучасних глобалізаційних змін.

Виклад основного матеріалу. У наш час університет безперечно є найпоширенішою формою вищої освіти. Але освітою, у вузькому, буденному розумінні цього слова, функції університету не вичерпуються. Крім того, що університет готує фахівців різних галузей народного господарства, він покликаний формувати людину. При цьому, обов'язковою умовою є всебічність освіти, яка завжди дасть людині можливість бути творцем і громадянином. Насправді перед університетом стоять найважливіші суспільні задачі. Він – школа вільного громадянина демократичного суспільства, якщо говорити про такий концепт як громадянське суспільство. Можна сказати, що стан суспільства залежить від стану університетів. Таким чином, універсальною освітою можна вважати таку, котра дає людині можливість відчувати себе сполучною ланкою, центром, що поєднує фізичне, біологічне, соціальне та культурне [7].

Сучасні університети в багатьох напрямках своєї діяльності зіштовхуються віч-на-віч зі складними проблемами різного роду, які очевидні керівникам і викладачам, та обумовлюють необхідність трансформаційних змін. Оскільки трансформаційними змінами можуть називатися найрізноманітніші речі, ми почнемо з робочого визначення. Трансформація розвиває культуру установи шляхом зміни основних положень, деяких поведінкових моделей, процесів і продуктів; глибокий і всеосяжний процес, який впливає на установу в цілому; є навмисним актом, що відбувається протягом певного періоду часу.

Трансформаційні зміни передбачають перегляд основних положень так, щоб вони відповідали бажаним змінам. Наприклад, більшість установ оперують таким основним положенням: викладач – головна дійова особа процесу освіти. Щоб змінити ситуацію таким чином, щоб в центрі даного процесу виявився студент, потрібно змінити дане основне положення. Далі наступна трансформація спричинить за собою деяку зміну проголошених і підтримуваних цінностей (у тому випадку, якщо такі цінності вже прийняті установою, тобто, воно вже зосереджено на першорядності процесу вивчення) і принципів (наприклад, зміни практики найму, критеріїв просування, інструментів оцінки студентської діяльності, взаємовідносин викладача і студента і типового досвіду аудиторної роботи) [6].

Трансформація передбачає глибинну зміну, зачіпає ядро установи. Даний тип зміни також характеризується як всеосяжний процес. Це колективний рух всієї установи, навіть, якщо воно відбувається тільки в межах однієї структури (або з однією людиною). Коли досить велике число людей починає думати або діяти по-новому, ця новизна стає нормою.

Трансформація відбувається тоді, коли установи визначили зміст необхідних змін і рухаються в обраному напрямку. Можна посперечатися про те, що навмисність рідко буває ясною і очевидною; намічений, спланований курс – часто реакція на зміни в навколишньому середовищі. Для деяких установ вибір порядку запланованих перетворень починається з трансформації в свідомості. Інші не можуть визначитися з метою трансформаційних перетворень. Проте з часом їх розуміння ступеня важливості змін буде експоненціально збільшуватися. Отже, яким би чином установа не рухалася в напрямку трансформації, це завжди шлях до певної мети.

Найсуворіші критики вищої освіти стверджують, що вона просто не здатна до трансформацій, оскільки університети консервативні в багатьох сферах та мають багато традицій. Внаслідок того, що трансформаційний процес важкий і незрозумілий, а університети є складовою комплексної освітньої системи, навряд чи результати цих процесів будуть надто помітними і проходять з великим успіхом, але з часом установи вищої освіти обов'язково трансформуються [6].

Основними завданнями реформування та трансформації вищої освіти в Україні до 2020 року визначено:

1. Забезпечення конституційних прав громадян на безоплатну вищу освіту на конкурсній основі та рівного доступу до якісної вищої освіти.
 2. Реорганізація системи управління вищої освіти. Дебюрократизація, децентралізація, забезпечення автономії та відповідальності закладів вищої освіти. Залучення громадських, професійних об'єднань, асоціацій закладів вищої освіти (ЗВО) до прийняття рішень.
 3. Трансформація університетів у центри незалежної думки, які здатні підготувати професіоналів та згенерувати ідеї для прискореної модернізації країни.
 4. Забезпечення справедливої конкуренції між ЗВО як запоруки високої якості вищої освіти.
 5. Створення належного зв'язку між ринком праці та системою вищої освіти.
 6. Інтеграція вищої освіти України у світовий і європейський освітньо-науковий простір [9].
- Основними механізмами реформ визначено:

1. Забезпечення справедливої конкуренції на ринку освітніх послуг на основі об'єктивного оцінювання якості вищої освіти.
2. Поєднання колегіальних та менеджеріальних підходів в управлінні закладами вищої освіти. Залучення стейкхолдерів, які зацікавлені у досягненні мети стратегії, до ключових процесів функціонування закладів вищої освіти.
3. Запровадження регулярних діагностик ринку праці з метою раціонального використання бюджетних коштів на вищу освіту.
4. Забезпечення, разом з академічною, фінансової автономії ЗВО. Переведення ЗВО зі статусу бюджетних установ до статусу некомерційних організацій із збереженням пільг бюджетних установ. Поступове передавання державним і комунальним ЗВО майна у власність.
5. Залучення до процесу здійснення реформ провідних вчених – викладачів закладів вищої освіти, які мають досвід наукової, педагогічної та організаційної співпраці з провідними університетами світу.
6. Трансформація системи бюджетного фінансування вищої освіти на основі конкурсного підходу та об'єктивізованої системи оцінювання якості діяльності ЗВО.
7. Стимулювання інтеграції університетів і наукових установ шляхом фінансування спільних проектів.
8. Підвищення соціального статусу науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників.
9. Концентрація фінансових ресурсів держави у провідних університетських центрах при збереженні фінансування провідних регіональних та галузевих ЗВО.
10. Заохочення приватного інвестування у сферу вищої освіти і наукових досліджень [9].

Сьогодні особливості розвитку суспільства диктують нові умови «виживання» університету як такого. Найчастіше, університети, намагаючись встигати за новітніми викликами, змушені йти «шляхом найменшого опору», адаптуючись під вимоги зовнішнього середовища. При цьому, через комерційні та інші причини, університети часто нехтують саме дослідницькою та інноваційною складовими.

В умовах споживацького суспільства освіта стає заручником ринкових відносин, перетворюючи знання в послугу. Виключно прагматичне, цинічне ставлення до університетської освіти в таких умовах зводить сам процес розвитку особистості в стінах навчальних закладів до одержання документальних свідоцтв і, по суті, до деконструкції особистісних начал людини.

У дійсності, ринок праці перенасичений не фахівцями за покликанням, а власниками дипломів, які і є основним конкурентним чинником. В умовах такої тенденції, в остаточному підсумку, страждає сама економіка країни, піддаючи ризику й інші сфери життєдіяльності суспільства [7].

Як свідчить статистика – охоплення населення вищою освітою (10-те місце з 148 країн), якість викладання математики і природничих наук (28-ме місце), наявність наукових та інженерних кадрів (46-те місце), – Україна має висококонкурентний людський капітал, що працює в неоновлюваних наукових інституціях середньої якості (69-те місце). Економічне оточення характеризується низькою потребою держави і приватних структур у наукових розробках та продукції: 118-те місце із держзакупівель високотехнологічної продукції, 112-те місце за витратами приватних компаній на НДДКР і 100-те місце із впровадження технологій [11].

З одного боку збільшення кількості тих, хто навчається у вищій школі, свідчить про зростання престижу вищої освіти. Але це – досить формальний показник. Бум вищої освіти ще не є ані ознакою її ефективного застосування, ні тим більш – зростання економічного рівня держави. Суспільство повинно уникнути ілюзії, що з досягненням певного освітнього рівня, скажімо, половиною населення виникне кардинально нова економічна ситуація. Для того, щоб отримана освіта, персоніфіковані знання здатні були впливати на стан економіки, необхідне функціонування механізму їх ефективного використання, а також деякий час, щоб відчувти позитивні зміни.

Існуючий принцип відповідності освіти потребам ринку праці поступово отримав домінуючий характер. Сучасні вищі навчальні заклади в умовах ринку перетворюються на своєрідні економічні корпорації та стають суб'єктами ринкових відносин, а їх діяльність теж підлягає принципу «те, що не продається, не повинно вироблятися». Звідси вища освіта стає суб'єктом підприємницької діяльності з усіма наслідками. Тут простежуються два моменти. Перший полягає у тому, що питома вага працюючих за отриманим фахом завжди буде суттєво відрізнятись від кількості випускників-спеціалістів. Далі слід пам'ятати, що принцип «ціна – якість» під час надання освітніх послуг має відображати фактичну ситуацію, бо саме цей принцип перетворюється інколи у вирішальний фактор під час вибору вищого навчального закладу абітурієнтами або їх батьками.

Масовий характер вищої освіти вже сьогодні має істотний недолік – профанацію вищої освіти. Наявність дипломів про вищу освіту, додаткову чи післядипломну, не завжди відповідає реальним знанням, реальному освітньому рівню його власника. В подальшому є загроза поглиблення цієї тенденції, котра здатна деформувати моральний та економічний стан розвитку суспільства.

Свої наукові кадри Україна мусить виростити сама, дбаючи про національний інтелектуальний потенціал. Саме тому ідеологічним постулатом трансформації освіти стає формула: працювати на українське суспільство знань, а не на ринок дешевої робочої сили.

Сьогодні національну ідею, навколо якої намагаються згуртувати українців, шукають будь-де і будь-чому. Якість, що перетворено у національну ідею, дозволяє в свою чергу країнам, що опинилися у стані економічної депресії, з успіхом вийти з кризи. Тож поняття «якість» стає категорією, яка поширюється на

різні аспекти, в тому числі й на сферу освіти. Нова концепція якості і корисності освіти – найважливіша, але поки ще не вирішальна і, навіть, невивантажувача ланка у житті вищого навчального закладу [8].

Потужну силу керування перетвореннями закладено в партнерстві та зв'язках між зацікавленими сторонами – особами, відповідальними за розробку політики на національному й інституційному рівнях, викладацьким складом та іншими співробітниками, дослідниками і студентами. Ключова роль у цьому процесі належить також неурядовим організаціям. Таким чином партнерство на основі спільних інтересів, взаємної поваги і довіри має бути основним методом оновлення вищої освіти [3].

Яскравим прикладом ефективної взаємодії університетської освіти, науки та бізнесу є силіконова долина у США. Єдина територія, університет, дослідна, виробнича й фінансова інфраструктури, венчурні фірми. Все разом створює так званий інформаційний пул – інтенсивний обмін високопрофесійними знаннями, відкрити систему обміну навичками та людьми за наявності необхідної інфраструктури. І, хоча головними діючими особами є венчурні фірми з творчим лідером – «людина-факел», саме «інформаційний пул» – те середовище, всередині якого «плавають» фірми. Роль університетів (їх уже 4 в Силіконовій долині) полягає в постачанні талановитої молоді, а інструментом передачі знань та навичок є вся інфраструктура [11].

Спроби створити аналог Силіконової долини потребують величезних фінансових витрат, які під силу тільки великим країнам, таким як Китай, США, Індія. У Європі локальними аналогами стали технологічні парки, що підтримуються відповідними галузями і створюються як інкубатори для малих підприємств. Проте останнім часом з'явилися застереження стосовно схильності великих компаній поглинати такі технопарки, що заважає їх використанню малими підприємствами [11].

При здійсненні реформ системи вищої освіти в Україні має враховуватися те, що автономія університетів у державах сталої демократії дозволяє університету в якості складової соціального середовища, що забезпечує безперервний процес соціалізації особистості, здатної до відповідальності й конструктивної самореалізації, зосередитися на суто навчальних та науково-дослідних завданнях. Процеси децентралізації управління вищою школою і посилення її автономії, що розглядаються у двох вимірах: 1) як засіб децентралізації управління; 2) як засіб підвищення якості освіти та гнучкості системи вищої освіти, тривають в Західній Європі з 80-х років ХХ ст., в латиноамериканських, східноєвропейських країнах та азійсько-тихоокеанському регіоні – з 90-х. У країнах СНД ці загальносвітові тенденції проявляються із запізненням, оскільки з радянських часів успадковано традицію жорстко централізованого управління. Традиційна повна фінансова залежність системи вищої освіти від органів і структур державної влади є головним важелем тиску на університети. Справжню автономію вітчизняні університети набудуть лише за умови диверсифікації джерел фінансування та залучення до захисту академічних свобод у виборі наукових пріоритетів інституцій громадянського суспільства. Проте якщо державне фінансування вищої школи припинити, можлива втрата державного контролю над системою освіти, і вища освіта може перестати бути суспільним благом [1].

Ілюзія повної самодостатності, можливо, якийсь період може слугувати ресурсом для виживання університетської освіти України. Однак в умовах інтеграції вищої освіти у єдиний простір вищої освіти (ЄПВО) він швидко вичерпується. Самоізоляція від процесів, які розвиваються в ЄПВО, гальмує розвиток будь-якого вищого навчального закладу. Для власного блага українській освіті необхідно вбудовуватися в ЄПВО, зберігаючи при цьому національну ідентичність. Як зазначається в багатьох ключових документах Болонського процесу, трансформація вищої освіти не вимагає її уніфікації.

Завдяки реформам, які проведено в країнах-учасниках Болонського процесу, в ЄПВО досягнуто більшої сумісності і порівнянності кваліфікацій (ступенів) на національному і міжнародному рівнях. Викликом для вищих навчальних закладів є розроблення профілів і змісту кваліфікацій з використанням основних інструментів, які стали загальноприйнятими у ЄПВО – Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС), Додатку до диплома європейського зразка, Національної рамки кваліфікацій.

Участь у Болонському процесі – це відповідь на спільні виклики, що стоять перед системами вищої освіти європейських країн. ЄПВО – це не єдина система вищої освіти, а об'єднання 49 національних систем, що розвиваються відповідно до спільно погоджених принципів. ЄПВО сприяє узгодженню, сумісності, порівнянності та визнанню різноманітних систем вищої освіти. Він не вимагає уніфікації змісту, технологій навчання і забезпечення якості у вищих навчальних закладах [2].

Ключовою умовою ефективної трансформації університетів України є необхідність забезпечити подолання системних проблем, що накопичилися у вітчизняній системі вищої освіти. Серед найгостріших із цих проблем можна виділити:

1. Незбалансованість мережі ВНЗ. Вища освіта в Україні стала дійсно масовою, що не підкріплювалося збільшенням державних видатків до рівня, який гарантував би якісну освіту всім бажаючим її отримати. Таке збільшення державних видатків неможливе. Наразі, в умовах катастрофічного недофінансування усіх сфер суспільного, життя постає питання про необхідність скорочення кількості вищих навчальних закладів.

2. Високий рівень корупції. Введення системи ЗНО випускників шкіл, яке, поза сумнівом, є дуже позитивним процесом, знизило рівень корупції при вступі до ВНЗ, але корупція під час навчання набула майже неконтрольованих обсягів.

3. Інфляція стандартів освіти. Надмірне зростання кількості державних, відомчих та приватних вузів, не підкріплене системою контролю відповідності їх матеріально-технічної та інтелектуальної бази освітнім

стандартам, нечіткість визначення цих стандартів, призвели до появи «дипломованих фахівців», які не мають інколи навіть базових фахових знань, що веде до втрати суспільного престижу української вищої освіти.

4. Низький рівень оплати праці викладачів та співробітників. Кар'єра викладача стає дедалі менш привабливою для талановитої та амбітної молоді.

5. Ізоляція від міжнародної інтелектуальної спільноти. Брак фінансування наукової діяльності вищих навчальних закладів, обмеженість доступу до сучасної наукової літератури, старі наукові кадри, котрі не володіють іноземними мовами та сучасними засобами комунікації, «радянський менеджмент» призвели до втрати позицій університетських науковців України в міжнародному науковому співтоваристві.

6. Відрив викладання від сучасної науки. Розрив між навчальним процесом і науковими дослідженнями зумовлюється відсутністю ефективної системи підвищення кваліфікації викладачів вищої школи та відсутністю в більшості університетів необхідної науково-дослідної бази, яка з радянських часів залишається прерогативою науково-дослідних інститутів системи Національної академії наук України [1].

На сучасному етапі реформа вищої освіти України здійснюється у двох площинах:

- національної стратегії соціально-економічного розвитку;
- співпраці та інтеграції в європейський і світовий освітній простір;

Запровадження основних положень Болонського процесу передбачає врахування національних підходів до організації навчання, змісту освіти, традицій у підготовці майбутніх фахівців з вищою освітою. У багатьох керівних європейських документах, щодо розвитку вищої освіти зазначається, що університети в значній мірі повинні зберігати свої власні традиції, надбання, досвід. Тому мова не йде про пряме запровадження закордонного досвіду в навчальний процес українських університетів або так званої «Болонської системи організації навчального процесу», якої, в природі, не існує.

Міністерством освіти і науки особлива увага приділяється тому, щоб кожен університет, поряд із врахуванням загальних рекомендацій та порад міністерства для всіх університетів України, формував своє власне освітнє середовище, культуру організації навчання, культуру викладачів і студентів, культуру оцінювання навчальних досягнень студентів, культуру забезпечення якості підготовки майбутніх фахівців та науково-педагогічних працівників.

Представники Ради Європи, Європейської комісії, Болонського Секретаріату, які відповідають за розвиток вищої освіти в ЄПВО зазначають, що центральні органи управління вищою освітою кожної країни-учасниці повинні сприяти підтримці, консультуванню та координації діяльності університетської освіти в запровадженні положень Болонського процесу за такими основними напрямками діяльності:

- розроблення, запровадження та розвиток національної рамки кваліфікацій (HPK–NQF);
- запровадження інноваційної Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС–ECTS) та Додатку до диплома (Diploma Supplement);
- координація діяльності європейської мережі та європейського реєстру забезпечення якості (ЄМЗЯ/ЄРЗЯ – ENQA/EQAR);
- координація діяльності європейської мережі із визнання періодів і термінів навчання (ENIC-NARIC);
- розроблення процедур визнання попереднього навчання та розвиток національної рамки кваліфікацій впродовж життя (LLL NQF – НРК ВПЖ) з метою забезпечення індивідуальної траєкторії навчання громадян країн-підписантів Болонського процесу [2].

Відповідно до стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року метою реформування є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір (ЄДП) [9].

Основне завдання ЄПВО полягає в забезпеченні високого рівня якості вищої освіти і сприянні мобільності суб'єктів європейських університетів шляхом кроскультурного визнання кваліфікацій та їх профілів. На сучасному етапі розвитку ЄПВО важливим викликом є запровадження стандартів, рекомендацій і основних інструментів, що сприятимуть сумісності, порівнянності, визнанню періодів і термінів підготовки (навчання) фахівців, а саме:

- запровадження трициклової системи (бакалавр, магістр, інтегрований магістр (професійна підготовка), доктор філософії PhD);
- трансформація мережі вищих навчальних закладів (інституційної структури) в університети, політехнічні університети, академії, коледжі тощо та їх розвиток відповідно до тенденцій розвитку мережі ЄПВО;
- проведення в університетах прикладних досліджень (навчання через наукові дослідження);
- трансформація університету в університет навчання впродовж життя;
- вирішення проблеми формування змісту освіти за академічними та професійними кваліфікаціями із врахуванням відповідного рівня компетентності, компетенцій і результатів навчання;
- трансформація освітніх стандартів, розвиток університетських програм навчання відповідно до вимог Болонського процесу, участь в спільних проектах «ТЮНІНГ» (TUNING);
- запровадження спільних ступенів та спільних (спеціальних) програм для іноземних студентів;
- запровадження сучасних процедур визнання попереднього навчання (формального, неформального, неофіційного) та розроблення національної рамки кваліфікацій навчання впродовж життя (FQ LLL);
- запровадження соціального виміру ЄПВО вищої освіти через: проведення моніторингу соціального виміру в університетах; врахування національних традицій, підходів тощо; запровадження інклюзивної освіти;

- підвищення мобільності студентів і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів у двосторонніх напрямках;
- забезпечення портативності студентських грантів та позик мобільності;
- забезпечення справедливого доступу до якісної вищої освіти;
- підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів, вдосконалення їх компетенцій відповідно до сучасних вимог з метою забезпечення сталого розвитку системи вищої освіти і держави;
- розроблення і запровадження професійних стандартів як основи для модернізації державних освітніх стандартів (навчальних програм, навчальних планів) з метою підвищення якості змісту професійної освіти і навчання та приведення його у відповідність до вимог роботодавців;
- розроблення сучасних механізмів врахування потреб ринку праці з метою сприяння належному працевлаштуванню випускників;
- розвиток українських і світових культурних цінностей, орієнтація на ідеали демократії і гуманізму, які необхідні для існування та розвитку громадянського суспільства України;
- запровадження системи якості вищої освіти відповідно до стандартів та рекомендацій Європейської асоціації забезпечення якості (ENQA), що включає:
 - стандарти та рекомендації щодо: процесів внутрішньої якості освіти ВНЗ; процесів зовнішньої якості освіти ВНЗ; процесів зовнішньої якості в агенціях із забезпечення якості; створення незалежних агенцій із забезпечення якості;
 - приєднання національних незалежних агенцій із забезпечення якості до Європейського реєстру агенцій із забезпечення якості (EQAR);
 - створення агенції з академічного визнання і міжнародного обміну - національного центру європейської інформаційної мережі із визнання (ENIC/NARIC);
 - запровадження національної системи рейтингів вищих навчальних закладів відповідно до Берлінських принципів ранжування та національної системи класифікації університетів [2].

Інтеграція системи вищої освіти України в ЄПВО сприяє: забезпеченню якості вищої освіти; визнанню періодів і термінів підготовки у ЄПВО та інших регіонах світу; мобільності студентів, викладачів, наукових працівників;- забезпеченню справедливого доступу до вищої освіти; зміцненню позицій українських університетів на національному, європейському і світовому ринку праці та ринку освітніх послуг [2].

Європейський вибір є реальністю для суверенної України. Проте слід зважити, що Європа сама сьогодні шукає механізм підвищення ефективності і конкурентоздатності власної освіти. Узагальнення досвіду освітянських реформ в історичному аспекті дозволить переорієнтувати інтелектуальну сферу України на кінцевий результат, яким є поживлення інноваційного процесу [8].

На жаль, на сьогоднішній день, упровадження Європейської кредитно-трансферної системи (ESTS) та додатку до диплому міжнародного зразка (DS) не підвищили академічної мобільності українського студентства і не привели до визнання української вищої освіти за кордоном. Загалом непродумані заходи з реформування часто викликають опір викладачів, які вважають реформи недоцільними, натомість віддаючи перевагу апробованим національним освітнім традиціям.

При розробці і втіленні заходів з розширення університетської автономії необхідно передбачити ефективні запобіжники від узурпації влади у ВНЗ. Європейський і світовий досвід свідчить, що адміністрування та керування вищими навчальними закладами має ґрунтуватися на визначальних принципах поваги до інституційної автономії та академічної свободи; відкритості й прозорості; суспільної відповідальності. Міністерству освіти і науки України за участі університетської спільноти доцільно скоординувати роботу з вироблення і подальшого впровадження загальноукраїнських, стандартизованих у межах профілю ВНЗ чітких критеріїв для рейтингів, згідно з якими буде проводитись відкрите і прозоре затвердження річного кошторису навчальних закладів та звіт про його виконання, визначення пріоритетів і розподіл фінансування, встановлення персональних надбавок фахівцям, преміювання та заохочення наукових і педагогічних колективів. Суспільна відповідальність вищих навчальних закладів щодо забезпечення належної якості освітніх послуг повинна стимулюватися не лише міністерськими перевітками, а й регулярним проведенням єдиного всеукраїнського рейтингу ВНЗ, основним критерієм якого мають бути працевлаштування випускників за фахом та відгуки роботодавців. Цей рейтинг має впливати на збільшення державного фінансування ВНЗ і широко оприлюднюватися ЗМІ. Реальний вихід українських університетів на європейський ринок освітніх послуг має відбуватися шляхом акредитації навчальних планів та програм відповідними європейськими агенціями контролю якості. Така акредитація унеможливить штучне завищення показників щодо якості навчання, до яких часом вдаються ВНЗ під час отримання/підтвердження рівнів акредитації та отримання/подовження ліцензії на надання освітніх послуг [1].

Тож Україна перебуває у стані очікування змін щодо зростання якості вищої освіти та подальшого розширення комерційної діяльності університетів на фундаменті їх широкої автономії, якісного управління інтелектуальною власністю та її комерціалізації. За рівнем якості освіти більшість країн ЄС випереджають Україну, про що свідчать низькі позиції вітчизняних університетів у міжнародних рейтингах та домінування показника виїзду студентів на навчання до країн ЄС над показником їх приїзду із цих країн, який надто низький. Зростання добробуту населення України в разі відсутності суттєвих реформ чи інших зрушень у сфері якості вищої освіти призводитиме до зростання кількості платоспроможних студентів, що виїжджають на навчання за кордон (яка є однією з найбільших у Європі), зокрема до країн ЄС. Таким чином, ступінь

інтернаціоналізації вітчизняної галузі вищої освіти є помірною і відповідає рівню економічного розвитку країни та є вищою, ніж її характеристики міжнародними рейтингами університетів, а Україна посідає міцні позиції на міжнародному освітньому ринку. Однак займаючи провідне місце в інформаційній економіці, до якої рухається Україна, галузь вищої освіти в цілому та окремі університети мають вживати заходи з посилення конкурентних позицій та розвитку міжнародного співробітництва [4, с. 276].

Система вищої освіти України, яка в епоху економіки знань стає однією з визначальних для конкурентоспроможності галузей країни, потребує модернізації з метою приведення її у відповідність до стандартів розвинених країн та посилення наукової компоненти діяльності ВНЗ. Для здійснення модернізації доцільно змінити організаційну структуру системи вищої освіти в Україні. За модель варто взяти організаційну структуру вищої освіти в США, оскільки вона є однією з найефективніших. При переході до нової організаційної структури потрібно зважати на особливості вітчизняної економіки та системи організації наукових досліджень. Зокрема доцільно встановити додаткові нормативи оцінки наукової діяльності ВНЗ, що дозволить більш об'єктивно віднести заклади освіти до визначеної групи. Здійснення такої реформи дозволить підвищити вимоги стандартів щодо надання освітніх послуг та рівня підготовки науково-педагогічних працівників, шляхом стимулювання їх до наукової роботи; створить передумови для зміни підходів до фінансування та інвестування ВНЗ; стимулюватиме вітчизняні заклади освіти до здійснення наукових розробок та отримання наукових результатів [5, с. 134-135].

Зростання складності навчальних планів, необхідність використання новітніх лабораторій та технічних засобів навчання, залучення висококваліфікованих викладачів обумовлює невпинне зростання витрат на освіту. У всьому світі урядам стає все складніше забезпечувати фінансування вищої освіти, особливо в умовах тривалої економічної кризи. Внаслідок цього формується нагальна потреба залучення коштів бізнесу, домогосподарств, благодійників, які здобувають право на запровадження більш жорстких оцінок ефективності освіти.

Гарні освітні системи абсорбують кращий світовий досвід та зберігають унікальні національні цінності. Тому українські університети приречені не тільки запозичувати моделі навчання американської освітньої системи, схеми фінансування схожих на нас країн Центральної та Східної Європи, але й плекати рідну мову, зберігати історію успіхів і поразок країни та виховувати справжніх лідерів європейської України [10].

Висновки. Трансформаційні зміни базуються на перегляді основних положень таким чином, щоб вони відповідали бажаним змінам. Трансформація передбачає глибинну зміну, зачіпає ядро установи. Трансформація відбувається за умови, коли установи визначили зміст необхідних змін і рухаються в обраному напрямку.

За останні роки процес трансформації системи вищої освіти в Україні набув перманентного, проте, певною мірою безсистемного характеру. Однією з основних проблем реформування української системи вищої освіти є визначення форм і меж автономії ВНЗ задля ефективного їх функціонування, а також підтримання балансу між ступенем автономії та державним регулюванням навчального процесу з метою адекватного задоволення соціальних очікувань, зокрема поєднання ідеології вільного ринку з дотриманням принципів соціальної справедливості. Міжнародні та європейські документи пропонують вирішувати цю дилему шляхом посилення суспільного контролю за якістю освіти, оптимізації й певної децентралізації управління вищою освітою.

В умовах глобалізації вища освіта вже не може обмежуватись підготовкою фахівців для місцевого чи національного ринку праці. Фактично для студентів весь світ є відкритим, а значить необхідність забезпечення їх конкурентоспроможності стає стратегічним завданням усіх університетів. Передумовою цього є відкритість навчальних закладів, їх готовність до співпраці з бізнесом, толерантність та інтернаціоналізація. Успішними та процвітаючими установами в майбутньому, на наш погляд, будуть ті університети, які здатні постійно і безперервно змінюватися відповідно до нових вимог.

Список використаних джерел

1. Автономізація університетів як складова реформи вищої освіти в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/895/> (дата звернення 11.03.2017 р.).
2. Бабин І. Стратегія та сучасні тенденції розвитку університетської освіти України в контексті Європейського простору вищої освіти на період до 2020 р. [Електронний ресурс] / Іван Бабин, Вікторія Ликова. – Режим доступу: <https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/238-strategija-ta-suchasni-tendenciji-rozvitku-universitetskoji-osviti-ukrajini-v-konteksti-jevropejskogo-prostoru-vishhoji-osviti-na-period-do-2020-r-.html> (дата звернення 11.03.2017 р.).
3. Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipehea.in.ua/sites/default/files/documents/2014/10/07/vsemyrnaa_deklaraciya_o_vysshem_obrazovanuu_dlya_xxi_veka-1.pdf.] (дата звернення 6.03.2017 р.).
4. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія / [А. Ф. Павленко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова та ін.] ; за ред. А. Ф. Павленка та Л. Л. Антонюк ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана, Ін-т вищ. освіти. – Київ : КНЕУ, 2014. – 350 с.
5. Другов О. Проблеми та напрями модернізації вищої освіти в Україні / О. Другов // Вісник КНТЕУ. – Вип. 5. – 2010. – С.127-135.
6. Еккель П. На пути к трансформации / П. Еккель, Б. Хилл, М. Грин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/univman/msg/16690977.html>. (дата обращения 12.03.2017 г.)
7. Мельниченко А.А. Трансформація ідеї університету як основи інноваційного розвитку: філософський та соціологічний аспекти [Електронний ресурс] / А.А. Мельниченко, О.А. Касаткіна //

Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць, № 2(26). — Режим доступу: <http://www.eln.kpi.ua/handle/123456789/9339>. (дата звернення 6.03.2017 р.).

8. Сафонова Н. М. Стратегія трансформації вищої освіти суверенної України: історичний перебіг та перспективи [Електронний ресурс]. / Н. М. Сафонова. — Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1917/52/>. (дата звернення 6.03.2017 р.).

9. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reform/43883/>. (дата звернення 5.03.2017 р.).

10. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (Проект) — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/>. (дата звернення 6.03.2017 р.).

11. Шевченко А. Дослідницька «парасолька», або реформа НАНУ [Електронний ресурс] / Шадюра В., Шевченко А // Дзеркало тижня. Україна (http://gazeta.dt.ua/science/doslidnicka-parasolka-abo-reforma-nanu_.html). — 2014. — 16–23.05. — — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SCIENCE/doslidnicka-parasolka-abo-reforma-nanu_.html. (дата звернення 9.03.2017 р.).

References

1. Avtonomizatsiia universytetiv yak skladova reformy vyshchoi osvity v Ukraini [Autonomous universities as part of the reform of higher education in Ukraine]. : <http://www.niss.gov.ua/articles/895/>

2. Babyn I., Lykova V. Stratehiia ta suchasni tendentsii rozvytku universytetskoï osvity Ukrainy v konteksti Yevropeiskoho prostoru vyshchoi osvity na period do 2020 r. [Strategy and current trends in university education Ukraine in the context of the European Higher Education until 2020] : <https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/238-strategija-ta-suchasni-tendenciji-rozvitku-universitetskoji-osviti-ukrajini-v-konteksti-jevropejskogo-prostoru-vishhoji-osviti-na-period-do-2020-r-.html>

3. Vsesvitnia deklaratsiia pro vyshchu osvitu dlia KhKhI stolittia: pidkhody i praktychni zakhody [World Declaration on Higher Education for the XXI century: approaches and practical measures] : http://lpehea.in.ua/sites/default/files/documents/2014/10/07/vseymyaya_deklaratsiia_o_vysshem_obrazovanii_dlya_xxi_veka-1.pdf

4. Doslidnytski universytety: svitovyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini : monohrafiia [Research universities: international experience and prospects in Ukraine: monograph] / [A.F. Pavlenko, L.L. Antoniuk, N.V. Vasylova ta in.] ; za red. A.F. Pavlenka ta L.L. Antoniuk ; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Kyiv. nats. ekon. un-t im. Vadyma Hetmana, In-t vyshch. osvity. — Kyiv : KNEU, 2014. — 350 s.

5. Druhov O. Problemy ta napriamy modernizatsii vyshchoi osvity v Ukraini [Problems and directions of modernization of higher education in Ukraine] // Visnyk KNTEU. — Vyp. 5. — 2010. — S.127-135.

6. Ekkel P., Khill B., Grin M. Na puti k transformatsii [On the road to transformation] : <http://ecsocman.hse.ru/univman/msg/16690977.html>.

7. Melnychenko A.A., Kasatkina O.A. Transformatsiia idei universytetu yak osnovy innovatsiinoho rozvytku: filosofskyi ta sotsiologichnyi aspekty [The transformation of the idea of the university as the basis of innovation: a philosophical and sociological aspects] // Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedagogika: zbirnyk naukovykh prats, №2(26). : <http://www.eln.kpi.ua/handle/123456789/9339>.

8. Safonova N.M. Stratehiia transformatsii vyshchoi osvity suverennoi Ukrainy: istorychnyi perebih ta perspektyvy [Strategy Transformation of Higher Education of sovereign Ukraine: historical progress and prospects] : <http://vuzlib.com/content/view/1917/52/>.

9. Stratehiia reformuvannia vyshchoi osvity v Ukraini do 2020 roku [The strategy of reforming higher education in Ukraine 2020] : <http://osvita.ua/vnz/reform/43883/>.

10. Stratehiia reformuvannia vyshchoi osvity v Ukraini do 2020 roku (Pro [The strategy of reforming higher education in Ukraine 2020 (Draft)] : <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/>.

11. Shevchenko A., Shadura V. Doslidnytska «parasolka», або реформа НАНУ [The research «umbrella», Reform or NASU] // Dzerkalo tyzhnia. Ukraina (http://gazeta.dt.ua/science/doslidnicka-parasolka-abo-reforma-nanu_.html). — 2014. — 16–23.05. : http://gazeta.dt.ua/SCIENCE/doslidnicka-parasolka-abo-reforma-nanu_.html.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Різник В'ячеслав Володимирович — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». вул. Миру 4, кв. 28, м. Переяслав-Хмельницький, 08400 Україна

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Резник Вячеслав Владимирович - кандидат педагогических наук, доцент кафедры профессионального образования

ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». ул. Мира 4, кв. 28 м. Переяслав-Хмельницкий, 08400 Украина

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Vyacheslav Riznyk - PhD, Assistant Professor of Vocational Education SHEE «Pereiaslav-Khmelnitskyi SPU named Gryhoriy Skovoroda» Str. Myru 4, r. 28, Pereiaslav-Khmelnitskyi, Ukraine 08400

УДК 330.341.1(477)

НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Романишин В.О.

Предметом дослідження є теоретичні аспекти визначення місця і ролі нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України.

Метою статті є обґрунтування особливостей нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України.

З метою вирішення завдань наукового дослідження у статті застосовано загальнонаукові теоретичні методи: узагальнення, пояснення, групування, схематичного та графічного зображення, а також спеціальні методи наукового пізнання: формально-логічний; порівняння, статистичний.

У статті обґрунтовано соціально-економічну роль інноваційного розвитку національної економіки. Виявлено теоретичні основи формування системи нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України. Досліджено сучасний стан інноваційного розвитку національної економіки. Визначено напрями забезпечення ефективного нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України.

Обґрунтовано, що для формування інноваційної економіки необхідна посиленна підтримка на рівні держави і проведення політики активного стимулювання розвитку національної фундаментальної науки, вироблення довготермінових мотивів до розробки і впровадження інновацій.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, капітал, нагромадження капіталу, національна економіка, інноваційний розвиток економіки України.

НАКОПЛЕНИЕ КАПИТАЛА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Романишин В.О.

Предметом исследования являются теоретические аспекты определения места и роли накопления капитала в обеспечении инновационного развития экономики Украины.

Целью статьи является обоснование особенностей накопления капитала в обеспечении инновационного развития экономики Украины.

Для решения задач научного исследования в статье использованы общенаучные теоретические методы: обобщение, объяснение, группировки схематического и графического изображения, а также специальные методы научного познания: формально-логический; сравнения, статистический.

В статье обоснована социально-экономическая роль инновационного развития национальной экономики. Определены теоретические основы формирования системы накопления капитала в обеспечении инновационного развития экономики Украины. Исследовано современное состояние инновационного развития национальной экономики. Определены направления обеспечения эффективного накопления капитала в обеспечении инновационного развития экономики Украины.

Обосновано, что для формирования инновационной экономики необходима усиленная поддержка на уровне государства и проведения политики активного стимулирования развития национальной фундаментальной науки, выработки долгосрочных мотивов к разработке и внедрению инноваций.

Ключевые слова: инновации, инновационное развитие, капитал, накопления капитала, национальная экономика, инновационное развитие экономики Украины.

CAPITAL ACCUMULATION PROVISION IN INNOVATIVELY DEVELOPMENT OF ECONOMY OF UKRAINE

Romanyshyn V.O.

The subject of the research is theoretical aspects of determining the place and role of capital accumulation in providing innovative economic development of Ukraine. The purpose of the article is to study features of capital accumulation in innovative development of economy of Ukraine.

In order to meet the challenges of scientific research in general scientific paper the following theoretical methods as generalization, explanation, grouping, schematic & graphical as wells as special methods of scientific knowledge: formal logical; comparison, statistical were used.

It is justified the socio-economic role of innovative development of national economy in the article. It reveals the theoretical principles of the formation of the capital accumulation system in ensuring innovative development of economy of Ukraine. It was investigated the modern condition of innovative development of national economy. It was determined the directions of ensuring effective accumulation of capital in ensuring innovative development of economy of Ukraine.

It was proved that formation of an innovative economy requires enhanced governmental support and active policies to stimulate the development of national fundamental science to create long-term motives for development and implementation of innovations.

Keywords: innovations, innovative development, capital, capital accumulation, national economy, innovative development of economy of Ukraine.

Актуальність теми дослідження. Трансформація економіки України передбачає створення умов для економічного зростання, тісно пов'язаного з накопиченням капіталу і активізацією процесу інноваційного розвитку економіки України. У структурі валового національного накопичення постійно зменшується частка чистого нагромадження, що призводить до уповільнення темпів оновлення основного капіталу і погіршення вікової структури фондів. Тому виникає об'єктивна необхідність посилення державного впливу на процес акумулювання фінансових ресурсів та інвестування їх в реальний сектор економіки.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Інвестиції, інвестиційна та інноваційна діяльність стали об'єктами аналізу таких вчених як: С. А. Бондаренко [2], П. В. Володін [3], В. В. Гурочкіна [4], О. Ф. Овсянюк-Бердадіна [6], І. П. Сидорчук [7], О. В. Тарасова [8] та ін.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є теоретичні аспекти визначення місця і ролі нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України.

Мета дослідження. Метою статті є обґрунтування особливостей нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

- з'ясувати соціально-економічну роль інноваційного розвитку національної економіки;
- виявити теоретичні основи формування системи нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України;
- дослідити сучасний стан інноваційного розвитку національної економіки;
- обґрунтувати напрями забезпечення ефективного нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України.

Методи. З метою вирішення завдань наукового дослідження в науковій статті застосовано загальнонаукові теоретичні методи: узагальнення, пояснення, групування, класифікації; схематичного та графічного зображення. У процесі вирішення завдань дослідження використано також спеціальні методи наукового пізнання: формально-логічний; порівняння, порівняльного аналізу, статистичний. Опрацювання отриманих даних виконано із застосуванням сучасних інформаційних технологій.

Постановка проблеми. З запровадженням в Україні системи національних рахунків оцінка обсягів і структури інвестицій істотно ускладнилася. Вони подекуди є незрозумілими не лише українським вченим і практикам, а й зарубіжним фахівцям, які звикли до уніфікованої інформації стосовно накопичення капіталу, його норми і структури. Справа в тому, що багато елементів, які відображають склад накопичення, в нашій статистиці ще не розроблені, а окремі позиції вимагають додаткових пояснень і уточнень. Також не приділяється достатньої уваги вивченню нових форм нагромадження капіталу за умов інноваційного розвитку економіки.

Результати дослідження. На сьогодні інноваційний шлях розвитку є невід'ємною або навіть визначальною складовою економічного зростання України. Перспективи розвитку країни у світовому господарстві зумовлені конкурентоспроможністю національної економіки. Поглиблення глобалізаційних процесів, актуалізація конкурентного суперництва, формування конкурентних переваг породжує нові вимоги до державної політики у напрямі підвищення та створення умов забезпечення конкурентоспроможності економічних суб'єктів. Сталий економічний розвиток у довгостроковому періоді насамперед обумовлений впровадженням зарубіжного досвіду інноваційної діяльності високорозвинутих країн, дією чинників, що спрямовані на підтримку освоєння передових досягнень вітчизняної техніки і науки, технології. Інноваційні чинники є визначальними в системі підвищення конкурентоспроможності економіки країни і слугують прискоренню, перманентності інноваційного процесу та розвитку, ефективності функціонування інноваційної системи.

Пошук нових рушійних сил прискорення економічної динаміки, адекватних сучасному стану розвитку світової економіки, постало перманентним завданням сьогодення, що пов'язано, насамперед, із вичерпання чинників екстенсивного економічного розвитку. Прояв негативних тенденцій розвитку економіки України свідчить про відсутність системного підходу до управління інноваційним розвитком та процесами. Така ситуація ініціює питання формування інноваційної стратегії на всіх рівнях управління, що постане ефективним інструментом розроблення та втілення системи підвищення конкурентоспроможності економіки країни для стимулювання її інноваційного та соціально-економічного розвитку. Інноваційний розвиток постає єдиною передумовою забезпечення економічної незалежності України, дає змогу подолати разючий розрив із передовими конкурентоспроможними державами. Це обґрунтовує актуальність розроблення теоретичних і методологічних основ формування інноваційних стратегій, врахування чинників, важелів та інструментів підвищення конкурентоспроможності національної економіки, урегулювання процесів інноваційного розвитку.

Потреба переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку зумовлена вичерпанням джерел економічного зростання, зменшенням кількості капіталовкладень у відтворення матеріально-технічного забезпечення та розвиток нових знань, посиленням проблемних завдань, що стосуються збереження інноваційного потенціалу.

Нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України уявляється у вигляді процесу та сукупності дій, спрямованих на трансформацію наукових досягнень у ході інноваційної діяльності, в реально нові товари та послуги в ринковому просторі, що об'єднує матеріальне виробництво і соціальну сферу. Подання нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України у вигляді процесу (рис. 1) передбачає не тільки трансформацію результатів інноваційної діяльності у відповідні товари та послуги, а і своєчасність цих дій, тобто перспективність їх затребуваності суспільством [2, с. 129].

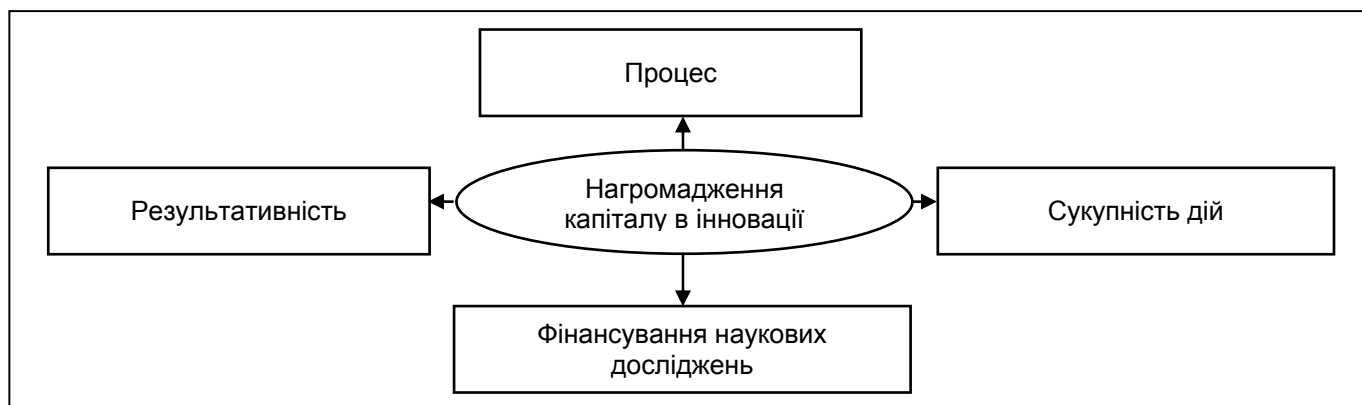

Рисунок 1. Процесний зміст нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України [2, с. 130]

Результативність нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України, крім традиційного збільшення обсягу випуску нової продукції, підвищення її якісних параметрів, стабілізації і зниження ціни, також формує можливість повернення інвестицій в наукові дослідження і продовження їх подальшого фінансування. Комерціалізація слугує каталізатором, який породжує нові сектори в реальному виробництві та соціальній сфері, сприяє всебічній модернізації діючих економічних суб'єктів [3, с. 115].

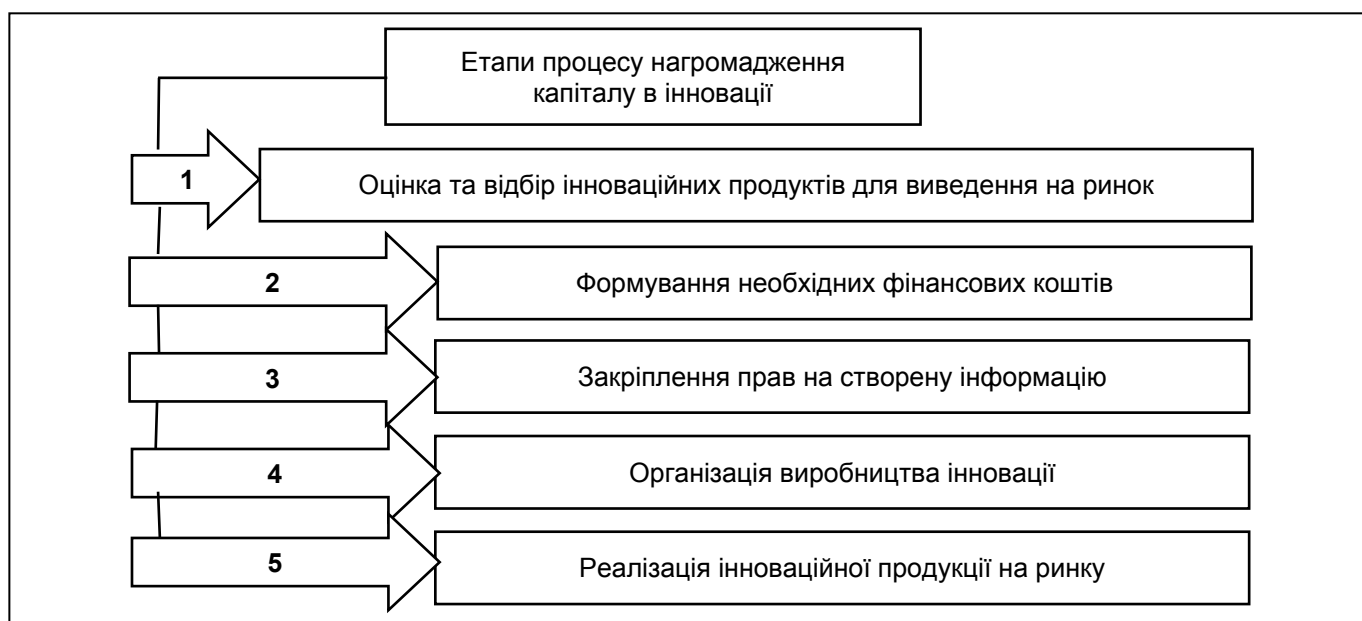

Рисунок 2. Етапи процесу нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України [4, с. 53]

Зокрема, огляд наукової літератури за даним напрямком показав відсутність докладної інформації про етапи процесу нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України та їхній зміст. Більшість авторів наводять узагальнену інформацію щодо кількості, порядку та змісту етапів процесу нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України, причому у різних авторів різна кількість етапів в залежності від того, що вони вкладають в поняття процесу нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України. Вказаний процес включає в себе кілька послідовних етапів (рис. 2).

Всі етапи процесу нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України відбуваються за допомогою внутрішніх комунікацій, а п'ятий етап – реалізація інноваційної продукції на ринку, відбувається за рахунок зовнішніх комунікацій (реклама, перевезення і т.д.), в результаті чого учасник процесу нагромадження капіталу, що має на це право, отримує дохід.

Кардинальні зміни в умовах функціонування вітчизняних підприємств, які відбулися за останні 20 років і надалі будуть посилюватися внаслідок поглиблення інтеграції України у світовий економічний простір, є неминучими в їхній діяльності, передусім у напрямку узгодження загальної системи менеджменту та організації виробництва з міжнародними стандартами, а також підвищення якості вітчизняної промислової продукції для забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках [7, с. 98].

Загальний обсяг нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку України у 2015 р. становив 13813,7 млн. грн. або 0,7% ВВП проти 7695,9 млн. грн. (0,5% ВВП) у 2014 р. (рис. 3).

Рисунок 3. Динаміка основних показників нагромадження капіталу у забезпечення інноваційного розвитку України [9]

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств – 13427,0 млн. грн. Обсяг коштів вітчизняних та іноземних інвесторів становив 132,9 млн. грн., кредитів – 113,7 млн. грн., державного бюджету – 55,1 млн. грн., місцевих бюджетів – 38,4 млн. грн.

Важливим чинником забезпечення інноваційного розвитку і міжнародної конкурентоспроможності України є фінансування освіти і науки, які є недостатніми. Якщо в 1991 році Україна на фінансування науки і техніки використовувала більше 2,4 % ВВП, то у 2005-му – 0,38 %, у 2006-му – 0,4 %, у 2008-му – менше 0,4% ВВП (рис. 4). Водночас розвиток інновацій є важливим чинником забезпечення економічного зростання, модернізації та міжнародної конкурентоспроможності. В складних умовах становлення розвитку вітчизняної ринкової системи, інтеграції України у світовий економічний простір роль інноваційних процесів є об'єктивною, невід'ємною складовою поступового зростання, удосконалення будь-якої економічної системи.

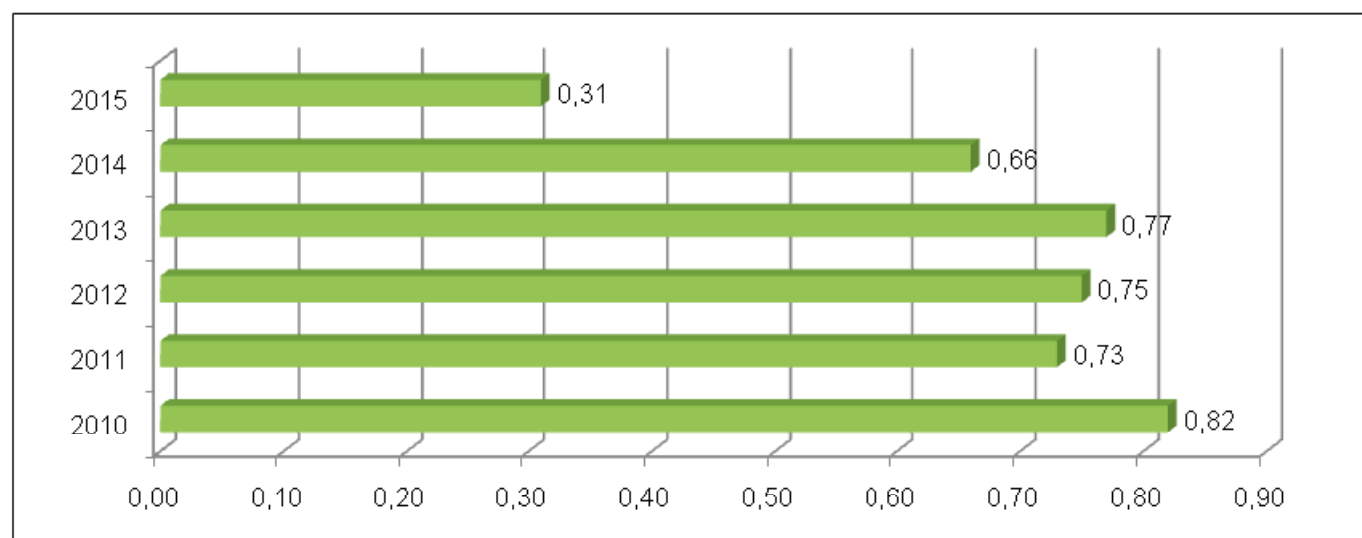

Рисунок 4. Динаміка наукоємності ВВП, % [9]

Інноваційний розвиток розглядається як процес суспільного виробництва, який характеризується збільшенням обсягів виробленої продукції, підвищенням її конкурентоспроможності, що досягається за рахунок активного використання нових знань. Водночас спостерігається низька інноваційна активність вітчизняного бізнесу. Частка підприємств, що впроваджують інновації, у 2015 році склала 12,9 % в порівняно з 2010 р. – 11,5% (рис. 5).

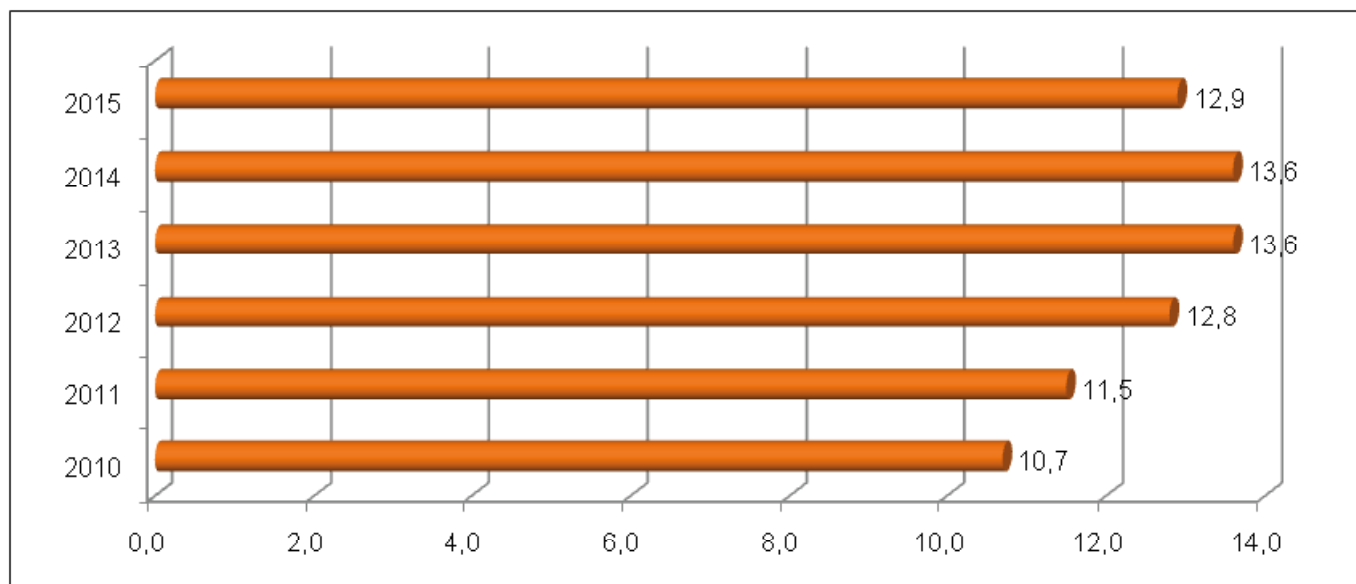

Рисунок 5. Частка вітчизняних підприємств, що впроваджують інновації [9]

Отже, в Україні тільки 6,5 % загального обсягу реалізованої промислової продукції українських виробників мають ознаки інновацій, у той час як в ЄС цей показник сягає 60 %, в Японії – 67 %, у США – 78 %. Ризиком для забезпечення економічної безпеки країни є не лише нарощення тенденції деіндустріалізації національної економіки, а й несформованість нових конкурентних, інноваційних драйверів її розвитку. Акцентування на потенціалі розвитку агросектору та ІТ-секторі не вирішує проблеми зайнятості, ефективного використання наявних ресурсів, забезпечення конкурентоспроможності економіки в умовах переходу на нові технологічні засади розвитку світової економіки [5, с. 109].

В інноваційній економіці економічне зростання відбувається завдяки індивідуалізації процесу виробництва товарів і його споживання, економічна ефективність отримується через максимальну віддачу за найменших витрат у процесі використання обмежених виробничих ресурсів, а економічна свобода проявляється як висока ступінь свободи управління інноваційною підприємницькою діяльністю, працівниками тощо. Оптимальне досягнення економічної забезпеченості (підвищення інноваційного потенціалу завдяки поділу і кооперації праці) та постійне зниження цін на інноваційну продукцію є першочерговими цілями суспільного розвитку та інноваційної економіки. Компоненти формування інноваційної економіки наведені у табл. 1. Інноваційна економіка в регіоні формується під впливом двох основних чинників: створення умов для переходу на інноваційний шлях розвитку, поява мотивацій у суб'єктів ринку для активізації інноваційних процесів.

Таким чином, теорія інноваційної економіки виконує такі головні функції: пізнавальна (націлена на розкриття глибинних законів, явищ і процесів, підґрунтям яких є інновації й інноваційна діяльність, вивчення та роз'яснення процесів, що протікають у сучасних економічних системах); практична (націлена на відображення інтересів суспільства, людства, яке прагне до динамічного та стабільного розвитку, водночас не гарантує досягнення максимально високого рівня добробуту для усіх); методична (виявлення глибинних явищ, що виникають у сферах дослідження теорії інноваційної економіки, яка є фундаментом для значної сукупності економічних наук і комплексу наук, що виникають у процесі конвергенції різних наук з економікою, зокрема економічна філософія, економічна психологія); ідеологічна (реалізується у випадку створення наукового світогляду об'єктивної реальності, інноваційної свідомості усіх економічних суб'єктів, проявляється через виявлення застарілих методів і форм ведення господарської діяльності, виробництва продукції тощо).

У звичайній економічній системі увага зосереджена на виробництві та розподілі суспільного продукту, а сприйняття впливу науково-технічних перетворень здійснюється як революція у продуктивних силах, тобто в техніці, технології й організації виробництва. В інноваційній економіці до зазначених перетворень додаються якісні зміни у сферах обігу і споживання [4, с. 55].

Економічний розвиток країни в умовах глобалізації міцно поєднаний з поліпшенням інвестиційної привабливості для інвесторів, що водночас нерозривно пов'язано із створенням і впровадженням інновацій.

Низький рівень інвестиційної активності, ігнорування необхідності технологічної модернізації, висока зношеність основних засобів і низький рівень їхнього оновлення внаслідок непродуманої амортизаційної та облікової політики є одними із визначальних чинників, що впливають на низьку продуктивність капіталу в Україні.

Для проведення аналізу продуктивності капіталу України здебільшого використовують індексний метод, коли продуктивність капіталу обчислюють співвідношенням темпів зростання ВВП та темпів зростання вартості основних засобів [5, с. 112]. В Україні продуктивність капіталу починаючи з 2003 року поступово зменшувалась. Найменше значення цього показника спостерігалось у 2009 році, що було спричинене світовою фінансовою й економічною кризами. Непродумана урядова політика також зумовила суттєве зниження продуктивності капіталу.

Таблиця 1. Компоненти формування інноваційної економіки [8, с. 39]

Елементи	Обґрунтування елементів формування інноваційної економіки
Ключові поняття	інновація, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, інноваційна інфраструктура, інноваційна система, інноваційна сфера
Ознаки	глобальність; інформаціональність (ефективне використання інформації, що ґрунтується на знаннях); інформаціологічність (гармонійний розвиток суспільства); перманентна інноваційність; необхідність гармонізації інтересів суб'єктів на різних економічних рівнях; відкритість бізнесу; соціальна відповідальність
Цілі	- економічне зростання, економічна ефективність, економічна свобода, постійне зниження цін, економічна забезпеченість; - радикальна трансформація традиційних сфер матеріального виробництва, засобів отримання й оброблення, передавання та виробництва інформації; ускладнення інформаційних потоків і форм комунікацій; технологізація інтелектуальної діяльності; якісні зміни у сферах обігу та споживання; становлення нових людських відносин
Умови формування	насичення інноваційної активності, ефективного механізму інформаційного забезпечення інноваційної діяльності
Засоби	наукові і технологічні знання, інтелектуальний капітал, інформація
Базові системи	інформаційні технології, комп'ютеризовані системи і високі виробничі технології
Функції	пізнавальна, практична, ідеологічна, методична
Індикатори	індекс економічної свободи, рівень розвитку освіти і науки, рівень життя, створення й ефективне втілення у практику інновацій, частка інноваційних підприємств, ефективна інноваційна політика, попит на інновації, розвинена інфраструктура
Чинники, що впливають на формування інноваційної економіки	- зовнішні та внутрішні чинники; - чинники, що націлені на створення умов для зміни напрямів розвитку на інноваційний (створення інноваційної сфери); чинники, що пов'язані із виробленням стимулу у суб'єктів інноваційної підприємницької діяльності до формування, відновлення та розвитку інноваційного потенціалу, втілення ідей, виробництва нововведень (чинники розвитку інноваційного підприємництва)
Особливості	зміна виду діяльності у напрямі створення високотехнологічних товарів; впровадження інновацій, сучасних передових, високих технологій; ухвалення стратегічних, прогресивних рішень для виробництва та дифузії нововведень, а саме: акцент на множинності організаційних структур інноваційної діяльності, інтелектуалізації виробничої діяльності, підвищенні питомої ваги та значення інтелектуальних послуг, створенні новітніх форм задоволення суспільних потреб, виробленні та втіленні політики ресурсозбереження, енергозбереження
Методи пізнання об'єктивної реальності	статистичне спостереження, аналіз, індукція, дедукція, висування і перевірка робочих гіпотез теоретичних аспектів, моделювання економічних процесів, проведення різноманітних експериментів, метод наукової абстракції тощо

Отримані результати обчислень індикаторів продуктивності капіталу засвідчують порівняно низький рівень його продуктивності. Можна зауважити, що кожна гривня, яка була авансована в основні засоби (капітал) впродовж років виробляла незначну кількість копійок валової доданої вартості, які ще й з кожним роком зменшувались (табл. 2), а найвищим рівень індикатора був у 2007 році та цього надто недостатньо для відродження і зростання виробництва.

На кожную гривню амортизаційних відрахувань, тобто спожитого основного капіталу (споживання поточної вартості основних засобів упродовж звітного періоду через зношення), у 2002 р. було відведено 5,32 грн. ВДВ, у 2009 р. – 9,37 грн., у 2014 р. – 6,82 грн. Такі результати засвідчують доволі високий рівень зношення основних засобів [9].

Щодо валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) то, циклічні тенденції демонструють непривабливу картину для потенційних інвесторів, оскільки свідчать про досить незначний рівень і низьку якість інвестиційної діяльності підприємств. А згідно обчислень показника відносно 2001 р. продуктивність капіталу на кожную 1 грн., авансовану у ВНОК, починаючи із 2002 р. із значенням 4,03 з кожним роком знижується.

Відсутність дієвих стимулів для інвестування у технологічне переобладнання виробництва призвела до критичного стану основних засобів у таких галузях реального сектору, як транспорт і зв'язок, переробна промисловість, виробництво та розподіл електроенергії. Однак найкритичніша ситуація складається на підприємствах машинобудівної галузі, хімічної та нафтохімічної промисловості, виробництва коксу і продуктів нафтоперероблення [4, с. 56].

В цілому наскрізною проблемою макроекономічного регулювання інвестиційної діяльності є формування і підтримання на оптимальному рівні суспільно необхідної норми накопичення, величина якої повинна відповідати реальним потребам суспільства у інвестиціях. Важливим елементом державного регулювання процесу інвестування в сучасних умовах є визначення ринкового співвідношення попиту і

пропозиції на інвестиційні ресурси з точки зору аналізу об'єктів інвестування, першочерговості їх інвестування з позиції їх ролі в економічній системі, аналіз прибутковості, управління їх надходженнями.

Таблиця 2. Динаміка індикаторів продуктивності капіталу в Україні за період 2002–2015 рр. [9]

Роки	Валова додана вартість (ВДВ), млрд. грн.	Вартість основного капіталу чи засобів (ВОЗ), млн. грн.	Продуктивність капіталу (зростання ВВП/ зростання ВОЗ)	Споживання основного капіталу (СОК), млн. грн.	Валове нагромадження основного капіталу (ВНОК) у фактичних цінах, млн. грн.	Продуктивність капіталу, грн. / на 1 грн.						Капіталовіддача, грн.	Капіталомісткість, грн.
						ВДВ/ ВОЗ	ВДВ/ ВОЗ відносно 2001 року	ВДВ / СОК	ВДВ/ СОК відносно 2001 року	ВДВ / ВНОК	ВДВ / ВНОК відносно 2001 року		
2002	182,58	915,48	1,90	34303	40211	0,199	0,177	5,32	4,73	4,54	4,03	0,22	4,49
2003	202,54	964,8	2,00	36534	48943	0,21	0,176	5,54	4,64	4,14	3,46	0,23	4,27
2004	245,18	1026,16	2,86	38885	55075	0,239	0,201	6,31	5,31	4,36	3,75	0,26	3,84
2005	313,05	1141,07	2,62	46576	77820	0,274	0,214	6,72	5,23	4,02	3,13	0,3	3,30
2006	388,6	1276,2	2,34	50545	96965	0,305	0,211	7,69	5,33	4,01	2,78	0,35	2,89
2007	484,8	1568,89	1,02	58265	133874	0,309	0,194	8,32	5,23	3,62	2,28	0,35	2,88
2008	656,5	2047,36	1,06	73071	198348	0,321	0,181	8,98	6,06	3,31	1,86	0,35	2,84
2009	824,18	3149,62	0,59	87914	250158	0,262	0,126	9,37	4,53	3,29	1,59	0,3	3,32
2010	796,48	3903,71	-0,16	107204	167644	0,204	0,081	7,43	2,93	4,75	1,88	0,23	4,28
2011	954,16	6648,86	0,26	115338	195927	0,144	0,050	8,27	2,91	4,87	1,71	0,16	6,14
2012	1119,8	7396,95 ¹	2,16	125809	241785	0,151	0,049	8,90	2,87	4,63	1,49	0,18	5,49
2013	1262,16	9148,02	0,39	186295	283116	0,138	0,043	6,78	2,09	4,46	1,37	0,16	6,21
2014	1267,2	10401,32	-0,01	185718	264336	0,12	0,04	6,82	2,1	4,79	1,48	0,14	7,15
2015	1382,72	13752,1	0,33	196090	224327	0,1	0,022	7,05	1,55	6,16	1,36	0,11	8,78

Обсяги інвестицій в основний капітал (капітальних вкладень) передбачають витрати на капітальне будівництво (нове будівництво, технічне переоснащення, реконструкція, розширення діючих підприємств; будівництво об'єктів житлово-цивільного призначення); придбання обладнання та машин без проведення капітального будівництва, використання виробничого інструменту та господарчого інвентарю й інші капітальні роботи та витрати.

Капіталовіддача (відношення обсягів виробленої продукції до вартості основних засобів) вітчизняної економіки є вкрай низькою, за останнє десятиліття скоротилась у 2,5 рази, а капіталомісткість (середній обсяг основного капіталу на 1 грн. виробленої продукції) навпаки зросла більш ніж у 2 рази. Все це вказує на вкрай низьку ефективність використання основного капіталу в економіці України, процесу інвестування в основні засоби, неефективність інвестиційної політики країни [6, с. 120].

Використання інвестицій у державі мотивує до розвитку конкурентоспроможних та економічно ефективних виробників, сприяє забезпеченню потреб підприємств у необхідній матеріально-технічній базі, технології, продукції. Іноземні інвестиції забезпечують інтеграцію будь-якої держави у світову економіку завдяки залученню підприємств до прогресивного виробничого і фінансово-господарчого досвіду, науково-технічній і виробничій співпраці; служать джерелом капіталовкладень, зокрема у формі новітніх засобів виробництва; зумовлюють поширення інновацій, стимулюють до запозичення та імітації інновацій, створених у розвинених країнах; сприяють збільшенню продуктивності праці; підвищенню конкурентоспроможності країни.

Таким чином, основним важелем інноваційного розвитку економіки держави, підвищення конкурентоспроможності підприємств та продукції є зростання обсягу інвестицій. Законодавчі та виконавчі органи держави, наукові організації зосереджують увагу на вирішенні питань ефективності інвестиційного забезпечення стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємств.

Висновки. Отже, для формування інноваційної економіки необхідна посиленна підтримка на рівні держави і проведення політики активного стимулювання розвитку національної фундаментальної науки, вироблення довготермінових мотивів до розробки і впровадження інновацій. Державні кошти, які виділяються на наукові дослідження й інноваційну діяльність у більшій частці секторів економіки витрачаються неефективно, наприклад, практично 60% державних грантів на інноваційні розробки не дають очікуваного результату. Державні кошти спрямовуються на вже існуючі проекти, які реалізуються і виконуються в рамках паралельних науково-інноваційних програм і бюджетів, а виділені кошти фактично ідуть на виплату преміальних членам дослідницької групи. У багатьох країнах, що розвиваються, утворився пласт інноваторів-шахраїв, які зайняті освоєнням виділених грантів завдяки формальній адаптації їх до вже введених проектів.

Список використаних джерел

1. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 за № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
2. Бондаренко С. А. Сучасні принципи формування механізму інноваційного розвитку промислового підприємства / С. А. Бондаренко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2015. – Випуск 1 (56). – С. 129-136.
3. Володін П. В. Науково-технічний процес як об'єкт соціально-філософського дискусу / П. В. Володін // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 52. – С. 115-124.
4. Гурочкіна В. В. Інноваційний потенціал підприємства: сутність та система захисту / В. В. Гурочкіна // ЕКОНОМІКА: реалії часу. – 2015. – № 5 (21). – С. 51-57.
5. Маркіна І. Конкуренстоспроможність національної економіки та стратегія інноваційного розвитку підприємств / І. Маркіна, І. Школа // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 2015. – Вип. 52. – С. 107-112.
6. Овсянюк-Бердадіна О. Ф. Інноваційний розвиток вітчизняних підприємств: реалії та інструменти забезпечення / О. Ф. Овсянюк-Бердадіна // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. – Том 19. – № 2. – С. 117-121.
7. Сидорчук І. П. Сутність, структура та особливості оцінювання інноваційного потенціалу промислового підприємства / І. П. Сидорчук // Економіка і регіон. – 2014. – № 2 (45). – ПолтНТУ. – С. 97-101.
8. Тарасова О. В. Теоретико-методологічні основи інноваційної діяльності підприємств / О. В. Тарасова // Економіка рекламної індустрії. – 2013. – № 1 (13). – С. 37-41.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

References

1. Pro innovatsiynu diyal'nist' : Zakon Ukrayiny vid 04.07.2002 za № 40-IV [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
2. Bondarenko S. A. Suchasni pryntsypy formuvannya mekhanizmu innovatsiynoho rozvytku promyslovoho pidpryyemstva / S. A. Bondarenko // Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'. – 2015. – Vypusk 1 (56). – S. 129-136.
3. Volodin P. V. Naukovo-tekhnichnyy protses yak ob'yekt sotsial'no-filosofs'koho dyskusu / P. V. Volodin // Humanitarnyy visnyk ZDIA. – 2013. – № 52. – S. 115-124.
4. Hurochkina V. V. Innovatsiynyy potentsial pidpryyemstva: sutnist' ta systema zakhystu / V. V. Hurochkina // EKONOMIKA: realiyi chasu. – 2015. – № 5 (21). – S. 51-57.
5. Markina I. Konkurentospromozhnist' natsional'noyi ekonomiky ta stratehiya innovatsiynoho rozvytku pidpryyemstv / I. Markina, I. Shkola // Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya ekonomichna. – L'viv : Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka. – 2015. – Vyp. 52. – S. 107-112.
6. Ovsyanyuk-Berdadina O. F. Innovatsiynyy rozvytok vitchyznyanykh pidpryyemstv: realiyi ta instrumenty zabezpechennya / O. F. Ovsyanyuk-Berdadina // Ekonomichnyy analiz: zb. nauk. prats' / Ternopil's'kyi natsional'nyy ekonomichnyy universytet; redkol.: V. A. Deriy (holov. red.) ta in. – Ternopil': Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu «Ekonomichna dumka», 2015. – Tom 19. – № 2. – S. 117-121.
7. Sydorochuk I. P. Sutnist', struktura ta osoblyvosti otsinyuvannya innovatsiynoho potentsialu promyslovoho pidpryyemstva / I. P. Sydorochuk // Ekonomika i rehion. – 2014. – № 2 (45). – PoltNTU. – S. 97-101.
8. Tarasova O. V. Teoretyko-metodolohichni osnovy innovatsiynoyi diyal'nosti pidpryyemstv / O. V. Tarasova // Ekonomika reklamnoyi industriyi. – 2013. – № 1 (13). – S. 37-41.
9. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Романишин Володимир, доцент, кандидат економічних наук кафедри корпоративних фінансів і контролінгу
03142, м. Київ, проспект Палладіна, буд. 22, кв. 190
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
e-mail: rvolodymyr@ukr.net

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Романишин Владимир, доцент, кандидат экономических наук кафедры корпоративных финансов и контроллинга
03142, г. Киев, проспект Палладина, д. 22, кв. 190
ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»
e-mail: rvolodymyr@ukr.net

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Romanyshyn Volodymyr, PhD in Economics, associate Professor of Department of Corporate Finance and Controlling 03142, Ukraine, Kyiv, Prospect Palladina, house 22, apartment 190
Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman
e-mail: rvolodymyr@ukr.net

УДК 330

ІННОВАЦІЙНИЙ ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Федулова Л.І.

Предмет дослідження - особливості економічних процесів сталого розвитку суб'єктів господарювання на рівні регіонів в умовах здійснення економічних реформ на інноваційній основі.

Метою написання статті є визначення сутності сучасного етапу реалізації концепції сталого економічного розвитку та ролі інноваційного фактора в його забезпеченні на рівні регіонів України з врахуванням особливостей зарубіжного досвіду.

Методологія проведення роботи - положення теорій нового регіоналізму, концепцій сталого розвитку та інноватики – науки і практики управління інноваційними процесами на усіх рівнях економічної системи в умовах мережевої економіки. На основі системного підходу визначено внутрішні та зовнішні причини, що впливають на характер сталого розвитку регіонів України. З використанням методів статистичного аналізу виявлено стан впливу інноваційного фактора на забезпечення сталого розвитку регіонів України. Методами структурування та синтезу обґрунтовано передумови активізації інноваційного розвитку економіки України та розроблено пропозиції щодо посилення ролі інновацій у забезпеченні реалізації цілей сталого розвитку (ЦСР).

Результати роботи - визначено вплив інноваційного фактора на процес досягнення поставлених цілей сталого розвитку регіонів та обґрунтовано проблеми, що вимагають посилення ролі державної регіональної політики.

Висновки - сучасна регіональна економічна політика потребує специфічних, відмінних від традиційної економіки, підходів до визначення і реалізації завдань сталого інноваційного розвитку. Ці особливості в узагальненому вигляді зводяться до упровадження механізмів забезпечення збалансованості зусиль держави і регіонів для отримання максимального результату економічного і соціального розвитку з врахуванням інноваційного фактора.

Ключові слова: сталий розвиток, регіони, інноваційний фактор, регіональна політика, інноваційна діяльність.

ИННОВАЦИОННЫЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Федулова Л.И.

Предмет исследования - особенности экономических процессов устойчивого развития субъектов хозяйствования на уровне регионов в условиях осуществления экономических реформ на инновационной основе.

Целью написания статьи является определение сущности современного этапа реализации концепции устойчивого экономического развития и роли инновационного фактора в его обеспечении на уровне регионов Украины с учетом особенностей зарубежного опыта.

Методология проведения работы - положения теорий нового регионализма, концепций устойчивого развития и инноватики – науки и практики управления инновационными процессами на всех уровнях экономической системы в условиях сетевой экономики. На основе системного подхода определены внутренние и внешние причины, влияющие на характер устойчивого развития регионов Украины. С использованием методов статистического анализа выявлено состояние влияния инновационного фактора на обеспечение устойчивого развития регионов Украины. Методами структурирования и синтеза обоснованы предпосылки активизации инновационного развития экономики Украины и разработаны предложения относительно усиления роли инноваций в обеспечении реализации целей устойчивого развития (ЦУР).

Результаты работы - определено влияние инновационного фактора на процесс достижения поставленных целей устойчивого развития регионов и обоснованы проблемы, требующие усиления роли государственной региональной политики.

Выводы - современная региональная экономическая политика нуждается в специфических, отличных от традиционной экономики, подходов к определению и реализации задач устойчивого инновационного развития. Эти особенности в обобщенном виде сводятся к внедрению мероприятий по обеспечению сбалансированности усилий государства и регионов для получения максимального результата экономического и социального развития с учетом инновационного фактора.

Ключевые слова: устойчивое развитие, регионы, инновационный фактор, региональная политика, инновационная деятельность.

INNOVATIVE FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE REGIONS

Fedulova L.I.

Subject of research - features of the economic processes of sustainable economic entities development on the regional level in the conditions of implementation economic reforms based on innovation.

Purpose of the article is identification of the essence of the current stage implementation of the concept of sustainable economic development and the role of innovation factor in securing the level in Ukraine regions with peculiarities of foreign experience.

The methodology of research - aspects of theories of new regionalism, concepts of sustainable development and innovation science and practice of management of innovative processes at all levels in the network economic system. On the basis of a systematic approach identified the internal and external factors influencing the nature of sustainable development of regions of Ukraine. With the use of statistical analysis techniques identified as the impact of innovation factor on the security. Grounded on methods of structuring and synthesis justified preconditions for activation of Ukraine innovative development and developed proposals for strengthening the role of innovation in ensuring the implementation of the sustainable development goals (SDG).

The results of the of the article - the influence of innovation factor on the process of achieving the goals of sustainable development of regions and substantiated problems that require the strengthening of the role of the state regional policy.

Conclusions - modern regional economic policy needs to be specific, different from the traditional economy, approaches to the definition and implementation of sustainable innovative development. These features were summarized as the introduction of measures to balance the efforts of the state and the regions to get the maximum results for economic and social development, taking into account the innovation factor.

Key words: sustainable development, regions, innovation factor, regional policy, innovation.

Актуальність дослідження. В розвинутих країнах реалізація стратегії сталого розвитку передбачає перехід до постіндустріального суспільства, розвиток інноваційного потенціалу та інтелектуального капіталу як основи конкурентоспроможності економіки. В сучасних умовах на регіональний розвиток в Україні здійснює значний вплив сукупність негативних як внутрішніх чинників, обумовлених економічною, політичною нестабільністю та збройним протистоянням на Сході, так і зовнішніх чинників, спричинених суттєвими структурними змінами, у тому числі й геополітичними, що потребує системного дослідження нових умов відтворення потенціалу регіонів України та забезпечення їх сталого розвитку. З цих позицій, розвиток регіонів у контексті реалізації Стратегії сталого розвитку України до 2020 року (Стратегія 2020) [1], повинно сприяти реалізації завдань за вектором відповідальності, що передбачає реформу регіональної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Теоретико-методологічні засади регіонального розвитку та формування регіональної політики розвинули такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Б. Асхайм та А. Ізаксен, Е. Дж. Блейклі, М. Габрель, Б.-А. Лундвал і Б. Йонсон, З. Герасимчук, С. Дорогунцов, В. Загорський, В. Кравців, О. Шаблій, М. Чумаченко та інші. Заслужують на увагу дослідження й обґрунтування важливої ролі сприятливого екосередовища як системи взаємодії окремих елементів природного середовища, що обумовлює економічний розвиток регіонів [2]. Разом усі ці питання набирають нового підтексту після прийняття у вересні 2015 року в Нью-Йорку 193 державами-членами Організації Об'єднаних Націй нового Порядку денного у сфері сталого розвитку на період після 2015 року [3] - глобальної програми по ліквідації бідності до 2030 року й забезпеченню сталого майбутнього. Цілі сталого розвитку (ЦСР) стосуються найбільш важливих економічних, соціальних, екологічних і управлінських проблем сьогодення, отже дослідження проблем сталого розвитку актуалізуються.

Метою написання статті є визначення характеру та особливостей забезпечення сталого розвитку регіонів України, що спричиняють необхідність посилення інноваційного фактору та реалізації інноваційних механізмів.

Для досягнення мети ставилися такі **завдання**: визначити та охарактеризувати сутність сучасного етапу концепції сталого розвитку та її значення для економіки регіонів України; виявити стан впливу інноваційного фактору на забезпечення сталого регіонального розвитку; обґрунтувати передумови та розробити пропозиції щодо посилення процесів інноваційного розвитку на рівні регіональної економіки.

Постановка проблеми. В сучасних умовах виникає необхідність у новому підході до формування соціально-економічної політики на регіональному рівні й розробці методів економічного регулювання процесів соціо-еколого-економічного розвитку регіонів на основі аналізу проблем світового досвіду формування системи управління в регіоні з урахуванням взаємодії з різними господарюючими суб'єктами, вивчення економічних передумов і закономірностей формування структури цієї системи. Оскільки пріоритетним завданням сталого розвитку регіонів України має бути забезпечення стабільного економічного зростання, особливої уваги потребують питання встановлення основних чинників цього зростання, особливості їх залучення в практику господарювання та оцінки ефективності механізмів регулювання цих процесів. У цьому контексті регіональні аспекти економічного зростання для досягнення цілей сталого

розвитку повинні, на нашу думку, започатковуватися на положеннях нового регіоналізму та інноваційної теорії розвитку та механізмах їхнього практичного упровадження.

Результати дослідження. До початку XXI століття в державах планети склалося небезпечне соціально-політичне розшарування рівня якості життя людей, домінував залишковий підхід до Цілей Декларації тисячоріччя. Найбільш розвинені країни (США, Євросоюз, Японія та ін.), так звані суспільства споживання, де проживає близько 20% населення планети, витрачають більше 80% ресурсів Землі, виробляючи три чверті усіх відходів. У цих країнах на душу населення припадає від 25 до 50 тис. дол. США валового внутрішнього доходу. Нагадаємо, що у середині 70-х рр. XX-го ст. Програмою ООН по навколишньому середовищу була сформульована концепція й поняття «розвиток без руйнування». Надалі на зміну їй прийшла концепція «екорозвитку» - екологічно прийнятний розвиток або розвиток, що прагне нанести найменший негативний вплив на навколишнє середовище й, отже, найменший екологічний збиток. Поняття сталого розвитку («sustainable development») вперше увійшло в міжнародний оборот в 1987 році після опублікування й схвалення Генеральною асамблеєю ООН доповіді Комісії з навколишнього середовища й розвитку, очолюваної прем'єр-міністром Норвегії Г.Х. Брутланд, як тривалий безперервний розвиток, що забезпечує потреби людей, що живуть сьогодні, без шкоди задоволенню потреб майбутніх поколінь [4]. Як правило, у змісті терміна виділено два імперативи: імператив екологічної стабільності й імператив соціально-економічної стабільності.

На початку XXI ст. ноосферний підхід до формування стратегій економічного розвитку отримав більш реальну конструкцію і сьогодні, в умовах становлення нової техніко-економічної парадигми виробництва, стає провідною ідеологією теоретичної та практичної економіки постіндустріального суспільства. У цьому контексті, слід значити, що у щоденнику 1931 року В.І. Вернадський зазначав: «Ми переживаємо не кризу, що хвилює слабкі душі, а найбільший перелом у житті людства, що відбувається один раз у тисячоріччя, переживаємо наукові досягнення, рівних яким не бачили довгі покоління наших предків. ... Ми тільки починаємо усвідомлювати могутність вільної наукової думки, найбільшої творчої сили *homo sapiens*, людської вільної особистості, величого нам відомого прояву космічної сили, царство якого попереду. Воно цим шляхом неочікувано швидко до нас наближається [5]».

Основні компоненти сталого розвитку, а саме, економічне зростання, соціальний добробут й захист навколишнього середовища, мають однаково велике значення. Вони взаємозалежні й повинні розглядатися на комплексній і збалансованій основі. Як правило, на практиці це означає пошук компромісу (найчастіше, у короткостроковій перспективі) між складовими. Звідси, сталий розвиток вважається безперервним процесом інтеграції, рівноваги й управління компромісами. До того ж, у центрі піраміди перебуває управління, що здійснюється відповідними інститутами. Цей четвертий компонент був доданий Комісією ООН з питань сталого розвитку пізніше як центральне ядро.

У вже згаданому Порядку денному у сфері сталого розвитку на період після 2015 року [3] слід звернути на цілі, що мають безпосереднє відношення до теми нашого дослідження: «Ціль 8 - Сприяти неухильному, комплексному й сталому економічному зростанню, повній й продуктивній зайнятості й гідній роботі для всіх; Ціль 9 - створити гнучку інфраструктуру, сприяти всеосяжній і стійкій індустріалізації, заохочувати інновації. Ціль 10: Зменшити нерівність усередині країн і між ними. Ціль 11: Зробити міста й населені пункти відкритими, безпечними, життєздатними й стійкими».

Важливість стратегічного планування в якості важеля для прямого державного впливу на процеси сталого відтворення регіональних систем збільшується на сучасному етапі реформування системи регіонального розвитку. Стратегічне планування регіонального розвитку було започатковане в Україні у 2006 році - з моменту прийняття Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року. Проте аналіз чинного інституційно-правового поля України у сфері забезпечення стабільного збалансованого регіонального розвитку дозволяє визначити системні проблеми, що гальмують процес реформування державного управління регіональним розвитком. Недосконалість інституційно-правового забезпечення створює реальні перешкоди формуванню стратегічних орієнтирів регіонального розвитку.

Дослідження показують, що значні територіальні деформації у рівні економічного розвитку спричинені наступними факторами: галузеве планування за командно-адміністративної системи не дозволяло ставити на перше місце проблеми регіонів; застаріле та недосконале інфраструктурне забезпечення; старі промислові підприємства, їх неконкурентоспроможність та неадаптованість до умов ринкової економіки; низька інноваційна активність; відсутність складених карт інвестиційної привабливості територій; складна ситуація на ринку праці; деградує докілья [6]. У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року підвищення рівня інноваційної та інвестиційної спроможності регіонів визнано головною метою державної регіональної політики [7].

Приклади країн. вказують саме на інноваційні чинники забезпечення сталого розвитку. Зокрема, міжнародні експертні порівняння показують, що до п'ятірки країн, які лідирують за обсягами інвестицій у НДДКР в абсолютному вираженні (видатки на НДДКР) увійшли великі економічні держави: США, за якими йдуть Китай, Японія, Німеччина й Республіка Корея. Однак рейтинг змінюється докорінно при використанні даних, які будуть застосовуватися для моніторингу ЦСР 9 (видатки на НДДКР у відсотковому відношенні до ВВП): світовим лідером є Республіка Корея, за якою йдуть Ізраїль, Японія, Фінляндія й Швеція. Протягом деякого часу регіони встановлювали свої власні планові норми видатків, зокрема, найбільш відомою є мета Європейського Союзу, що передбачає збільшення загального обсягу інвестицій у НДДКР до 3% ВВП до 2020 року.

У розрізі окремих прикладів, більшість патентів, виданих індійським громадянам, стосуються високотехнологічних винаходів. Для підтримки цього потенціалу уряд інвестує такі нові галузі, як проектування літальних апаратів, нанотехнології й «зелені» джерела енергії й використовує індійський потенціал в галузі ІКТ для скорочення нерівності між містами й сільською місцевістю та створює центри передового досвіду в сфері сільськогосподарських наук, намагаючись переломити тривожну тенденцію падіння урожайності деяких основних продовольчих культур. Крім того, Індія стає центром «помірних інновацій» з її зростаючим місцевим ринком винаходів для малозабезпечених верств населення, таких як недороге медичні обладнання або мікроавтомобіль Тата – «Нано Твіст» [8].

Катастрофа на Фукусімі в березні 2011 р. зробила глибокий вплив на науку. Вона підірвала довіру громадянськості Японії не тільки до ядерної технології, але й до нанотехнологій у цілому. Уряд почав кроки по відновленню довіри населення, зокрема, були організовані дискусії, і вперше визнана важливість наукового консультування в процесі прийняття рішень. Після катастрофи на Фукусімі уряд вирішив активізувати роботу з розвитку й використання поновлюваних джерел енергії. Опублікований через усього кілька місяців після фукусімської катастрофи *Четвертий план основних заходів у галузі науки й технологій* (2011 р.) докорінно відрізнявся від своїх попередників. У ньому вже не було пріоритетних сфер для НДДКР, а замість цього минулого позначені три ключові сфери подальших зусиль: відновлення й реконструкція після катастрофи на Фукусімі, «зелені інновації» і «інновації для життя» [8].

Слід також зазначити, що у 2014 р. у результаті зниження на 80% видатків, пов'язаних з виробництвом систем перетворення сонячної енергії, глобальні інвестиції в технології використання поновлюваних джерел енергії збільшилися на 16%. Варто очікувати, що в результаті прагнення країн до досягнення нових цілей сталого розвитку тенденція забезпечення «зеленого» росту прискориться.

Стосовно України, то характерною ознакою сучасного стану економіки регіонів залишається переважно ресурсний тип розвитку, коли більшу частку в обсязі реалізованої продукції на внутрішньому ринку та у експорті займає сировина та ресурсомістка продукція, що у більшому ступені обумовлено фінансовими проблемами. Згідно з результатами моніторингу, бюджетний процес на місцевому рівні має цілу низку недоліків: не оприлюднення проектів рішення про бюджет чи недотримання термінів та повноти оприлюднення, недотримання термінів затвердження бюджету, передбачених законодавством, обмеження доступу громадян на сесії місцевих рад та небажання органів влади проводити консультації з громадянами щодо проектів бюджетів. Зазначене суттєво знижує якість життя населення у більшості регіонів. Так, за національною межею відносної бідності у 2013 р. до бідного населення відносилося 24,5% населення, а серед домогосподарств сільської місцевості – 34,1%, серед домогосподарств з трьома та більше дітьми – 59,2%. Оцінка бідності за умовами життя на основі показників депривації показує, що у 2013 р. 24% домогосподарств України слід було віднести до бідних, а у сільській місцевості – 45%, оскільки вони мали 6 та більше ознак деривації [9].

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України оприлюднило комплексне рейтингове оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2015 року. Так, згідно Моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за переліком показників оцінки, наведених у додатку 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики», оцінка здійснювалася та такими напрямками: 1) економічна ефективність; 2) інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця; 3) фінансова самодостатність; 4) ефективність ринку праці (дані за показниками: рівень безробіття та рівень зайнятості розраховані за січень – вересень 2015 року); 5) розвиток інфраструктури; 6) відновлювана енергетика та енергоефективність [10]. За результатами зазначеного оцінювання в 2015 році найкращими регіонами за рівнем соціально-економічного розвитку стали місто Київ, Дніпропетровська, Київська, Вінницька та Харківська області. У свою чергу останні 5 позицій у списку зайняли Черкаська, Тернопільська, Одеська, Донецька та Луганська області (рис. 1). Так, зокрема, самодостатність Дніпропетровської області зросла в порівнянні з 2014 роком на 33,2%, а Київської – на її самодостатність 45%.

Результати ще одного дослідження показали, що найсильнішими областями в інфраструктурному розвитку були: Кіровоградська, Тернопільська, Чернівецька, Житомирська та Черкаська; найгірші показники розвитку інфраструктури належали таким областям: Сумська, Хмельницька, Закарпатська, Івано-Франківська та Одеська. Найсильнішими складовими інфраструктури за досліджуваний період стали: складова житлово-комунального господарства, складова зв'язку та рекреаційна складова. Експерти також розробили рекомендації для української влади та органів самоврядування щодо проектів, які слід врахувати при розробці стратегій регіонального розвитку та цільових регіональних програм.

Дані дослідження розвитку інфраструктури 22-х областей України було представлено під час круглого столу «Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації», що пройшов 19 січня у м.Києві. Захід відбувся в рамках проекту, що було реалізовано Представництвом Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні у партнерстві з Поліським фондом міжнародних та регіональних досліджень і Асоціацією регіональних аналітичних центрів [11].

Досягти сталого розвитку регіонів та країни в цілому можливо лише на основі реалізації довгострокової програми переходу економіки України на інноваційну модель розвитку та її конкретизації на регіональному рівні, що базується на використанні принципово нової техніки, сучасної технології та

залученні робочої сили нової якості. Однак держава не здійснює підтримку інноваційного розвитку регіонів, не стимулює інноваційну діяльність підприємств. Гістограма розподілу обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності за регіонами у 2015 році (рис. 2) показує, що 2 регіони – м. Київ та Дніпропетровська область здійснювали витрати на інноваційну діяльність в інтервалі від 1 до 8 млрд. грн., найбільша частка регіонів припадає на інтервал витрат 14-49 млн. грн.. Загалом, цей процес вкрай нерівномірний.

Рисунок 1. Оцінка соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2015 року за напрямом «економічна ефективність».

Джерело: [10].

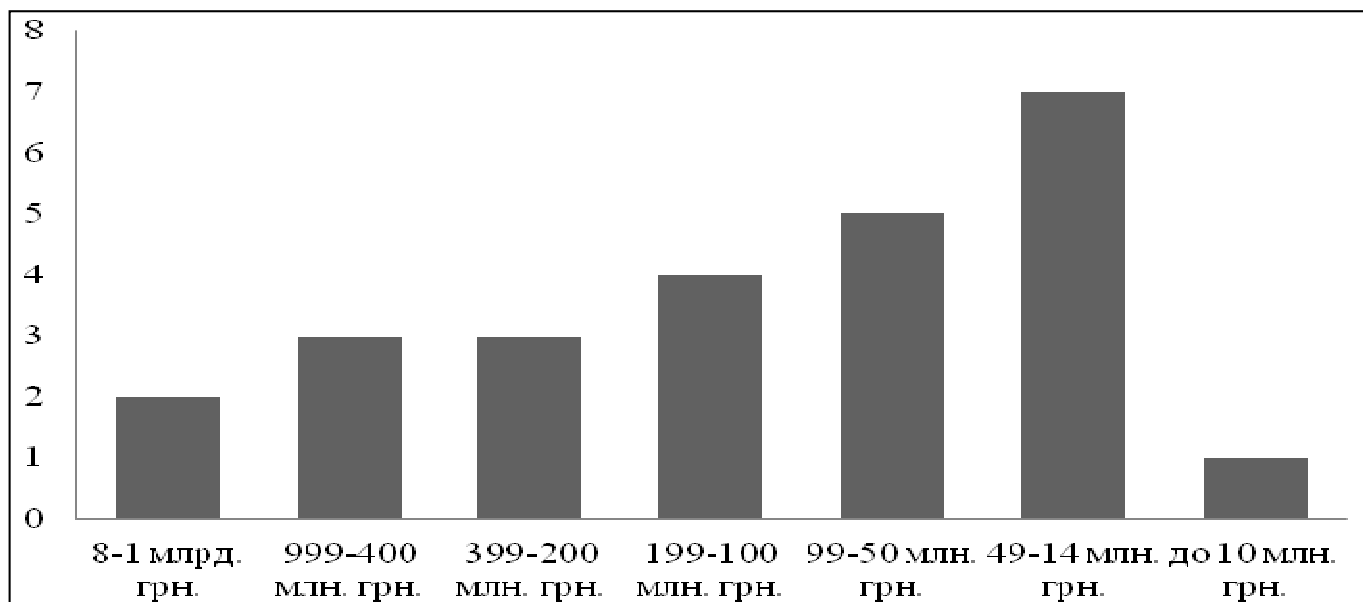

Рисунок 2. Гістограма розподілу обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності за регіонами у 2015 році

Джерело: побудовано за даними [12].

За даними обстеження 2012–2014 рр.[12] найвищий рівень інноваційної активності спостерігався на підприємствах Рівненської, Івано-Франківської та Харківської областей. Найвища частка технологічно інноваційних підприємств у Харківській (16,8%), Івано-Франківській (16,4%) та Рівненській (15,1%) областях;

нетехнологічно інноваційних підприємств – у Рівненській (14,7%), Київській (11,6%) та Вінницькій (11,0%) областях. Серед вагомих причин не здійснювати інновації протягом 2012–2014рр. були: низький попит на інновації на ринку, впроваджені раніше інновації, через дуже низьку конкуренцію підприємства на ринку, відсутність хороших ідей або можливостей для інновацій. Також здійснювати інновації перешкоджали такі фактори, як відсутність коштів у межах підприємства, кредитів або прямих інвестицій, кваліфікованих працівників в рамках підприємства, труднощі в отриманні державної допомоги або субсидій для інновацій, відсутність партнерів по співпраці, невизначений попит на інноваційні ідеї, занадто велика конкуренція на ринку.

Важливу роль в реалізації концепції сталого розвитку відіграють екоінновації. В оприлюдненій офіційній статистиці України щодо стану наукової та інноваційної діяльності в 2015 році вперше були представлені дані щодо впровадження природоохоронних інновацій, які показують, що в період 2012-2014 рр. найбільшою була частка підприємств Луганської та Рівненської області (табл. 1), в тому числі під час виробництва товарів і послуг. Стосовно впроваджених природоохоронних інновацій з метою заміни частини викопних джерел енергії на відновлювальні, частка підприємств була досить низькою в усіх регіонах, а в Тернопільській, Хмельницькій та Чернівецькій областях взагалі відсутня.

Таблиця 1. Розподіл підприємств за видами впроваджених природоохоронних інновацій протягом 2012-2014 рр. за регіонами (відсотків від загальної кількості інноваційно активних підприємств)

№ п/п		кількість підприємств, які впроваджували природоохоронні інновації	з них з метою	
			під час виробництва товарів і послуг на підприємстві	заміни частини викопних джерел енергії на відновлювальні
	Україна	24,4	21,5	2,4
1	АРК	-	-	-
2	Вінницька	34,2	30,8	2,7
3	Волинська	16,2	14,9	1,4
4	Дніпропетровська	27,4	26,2	2,3
5	Донецька	28,9	26,7	-
6	Житомирська	22,2	20,2	4,0
7	Закарпатська	16,7	15,2	3,0
8	Запорізька	22,5	19,7	2,9
9	Івано-Франківська	21,6	19,4	2,2
10	Київська	26,5	23,5	1,9
11	Кіровоградська	23,8	22,6	7,1
12	Луганська	50,0	33,3	-
13	Львівська	26,0	23,0	3,0
14	Миколаївська	19,3	18,3	1,8
15	Одеська	23,7	20,5	3,3
16	Полтавська	31,7	25,0	3,3
17	Рівненська	48,3	45,6	3,4
18	Сумська	24,6	23,1	1,5
19	Тернопільська	20,5	17,9	-
20	Харківська	20,6	16,6	1,1
21	Херсонська	27,4	26,0	2,7
22	Хмельницька	16,3	12,5	-
23	Черкаська	11,8	11,8	1,2
24	Чернівецька	22,7	18,2	-
25	Чернігівська	28,7	27,7	3,0
26	м. Київ	21,8	18,0	2,9
27	м. Севастополь	-	-	-

Джерело: складено за даними [12]

Узагальнені дослідження показують, що скорочення обсягів виробництва у промисловій галузі після розпаду СРСР відповідно відобразилось на викидах парникових газів (ПГ) в даному секторі. Також важливу роль у тренді викидів ПГ відіграє кон'юнктура ринку на метали та продукти хімічної промисловості, виробництво яких в Україні є значним. Найбільшим джерелом викидів вуглекислого газу в секторі є діяльність, пов'язана із виробництвом чавуну, сталі та феросплавів. Зазначене суттєво впливає на якість життя населення. Слід зазначити, що Україна має значний досвід в упровадженні ринкових механізмів Кіотського протоколу, а тому має можливість взяти активну участь у розбудові інноваційних механізмів, що започатковуються на Механізмі Чистого Розвитку (МЧР), Спільного Впровадження (СВ) і Міжнародної Торгівлі Викидами. Для цього можливість доступу до фінансових інструментів на кшталт Зеленого Кліматичного Фонду, Адаптаційного Фонду, Фонду Компенсації Збитків має бути додатково досліджена і

узгоджена з країнами-донорами, зважаючи на особливості ситуації в Україні. Наразі доступ до цих інструментів мають лише країни, що розвиваються [13].

З економічної точки зору, якість життя показує, наскільки держава виконує свою основну функцію - розподіляє обмежені ресурси. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), якість життя - сприйняття індивідом свого положення в культурному й ціннісному контекстах його життя й у зв'язку із цілями, потребами й інтересами цього індивіда. Вибір показників для оцінки якості життя – досить складна й відповідальна процедура і не тільки тому, що багатомірним є саме поняття. Більшість із цих оцінок мають суб'єктивний характер, так як різні пріоритети різних груп людей у різних країнах. Тому в міжнародних дослідженнях поєднуються об'єктивні (статистичні) і суб'єктивні виміри (наприклад, соціальні зв'язки, сімейні цінності, політична й соціальна стабільність), засновані на регулярних масових опитуваннях населення або оцінках експертів. Такі інструменти розроблені ООН і Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Світовим банком, Міжнародною організацією досліджень якості життя (International Society for Quality-of-Life Studies), деякими ЗМІ.

Для регіонів України використання суб'єктивних оцінок поки неможливо - для цього потрібні регулярні соціологічні обстеження, репрезентативні для кожного регіонального суб'єкта. Тому в нашому дослідженні будемо використовувати об'єктивні (статистичні) дані, хоча з їхньою допомогою можна виміряти далеко не всі компоненти якості життя. Для здійснення розрахунків нами були складені відповідні матриці, а узагальненні результати дали можливість здійснити групування регіонів, яке показало, що дуже високий рівень життя у 2015 році спостерігався у м. Києві (рис. 3). Високий – у Київській області, середній рівень - Івано-Франківській, Львівській, Одеській, Чернівецькій, Полтавській областях решта регіонів – відносяться до градації «низький рівень» якості життя. З моменту минулого дослідження (2011 р.) стан майже не змінився.

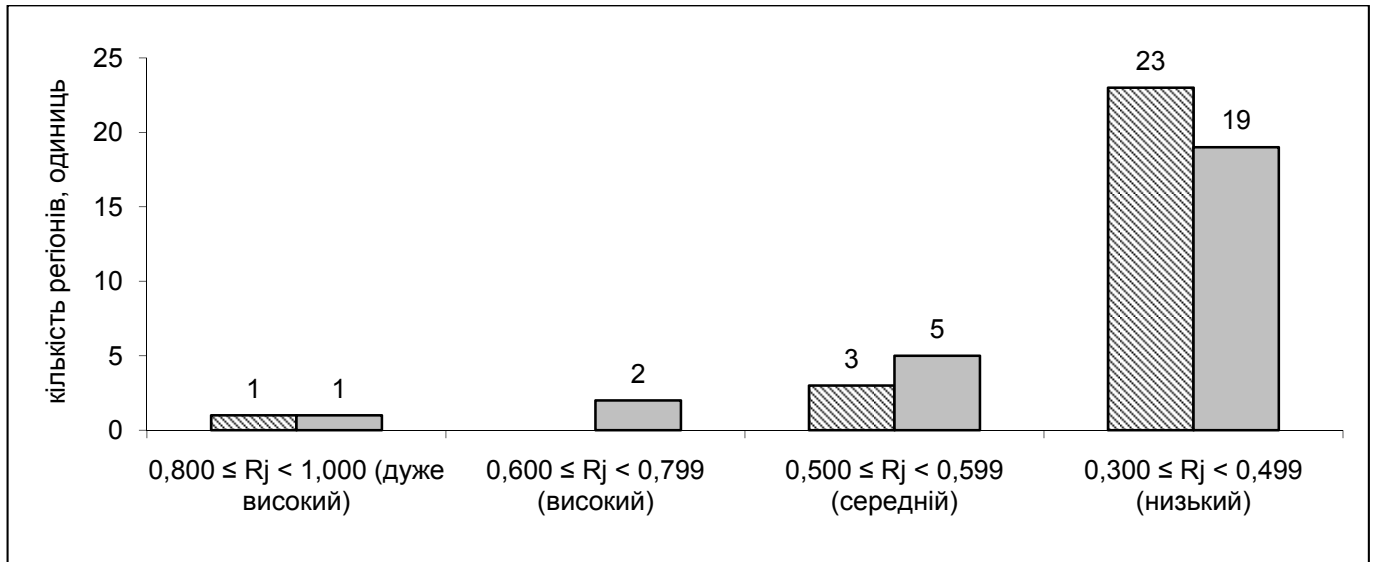

Рисунок 3. Гістограма групування регіонів України за індексом якості життя у 2011 та 2015 рр.

Джерело: складено автором на основі відповідних розрахунків

Однією з найбільш комплексних методик оцінки успіхів країн у забезпеченні сталого розвитку є методика, запропонована Світовим центром даних з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна). Відповідно до зазначеного методичного підходу успіхи країн у напрямку реалізації концепції сталого розвитку оцінюються за значенням інтегрального показника, який розраховується на основі двох комплексних показників: «Якість життя» та «Безпека життя». Так, відповідно до результатів дослідження СЦД-Україна протягом 2007-2013 рр. країнами-лідерами в реалізації концепції сталого розвитку є (в алфавітному порядку): Австралія, Австрія, Великобританія, Данія, Ірландія, Ісландія, Канада, Люксембург, Нова Зеландія, Норвегія, США, Фінляндія, Швейцарія, Швеція. Всі зазначені країни-лідери рейтингу сталого розвитку є: високорозвиненими країнами, що є досить логічним, оскільки не всі країни можуть собі дозволити реалізацію концепції сталого розвитку [14].

Досвід країн Європейського Союзу показує, що політика вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів, характерна для епохи первинної індустріалізації, і розрахована на розміщення в регіонах основних фондів, призначених для випуску типової масової продукції й концентрації робочої сили, була замінена на політику вирівнювання наслідків відкриття внутрішнього ринку. В Україні ж бюджетне вирівнювання відсталих в адаптації до ринкових умов регіонів поки не привело до очікуваних результатів. Для управління регіональним розвитком в країні в цілому й до цього часу використовується обмежений набір інструментів, що зводиться в основному до бюджетних трансфертів і державних цільових програм.

В регіоні на даний момент створено немало інструментів підтримки інноваційної діяльності і об'єктів інноваційної інфраструктури. Проте, вони працюють недостатньо ефективно, зважаючи на нескоординованість між собою, низького рівня кооперації, горизонтальної і вертикальної взаємодії. Територіальні інноваційні

кластери, технологічні платформи, інжинірингові центри, держкомпанії, що реалізують програми інноваційного розвитку, центри акселерації стартапів при вузах і так далі діють, не використовуючи можливої синергії з іншими гравцями ринку інновацій. Тому РІЦ може взяти на себе функцію синхронізації діяльності суб'єктів інноваційної екосистеми і державних інструментів підтримки інновацій.

Основою пропозиції РІЦ як центру компетенцій в сфері розвитку інноваційної екосистеми є розробка і пропозиція на ринку інтегрованих продуктів, що забезпечують формування ефективних інноваційних екосистем на користь основних груп клієнтів: органів регіональної влади, суб'єктів України, вищих учбових закладів і наукових центрів, корпорацій. РІЦ виявлятиме внутрішні конфлікти і «розриви» в рамках локальних інноваційних екосистем або регіональної інноваційної екосистеми в цілому, вироблятиме оптимальні підходи до вирішення наявних проблем, а також забезпечуватиме проектування і збірку ефективних екосистем на підставі знань про інструменти, що існують на ринку, та їх постачальників.

Для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів необхідно створити дієву державну систему економічного (податкового, кредитного, страхового) стимулювання інноваційної діяльності, відновити пільгове оподаткування для інноваційного бізнесу, покращити фінансування сфери науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, так, щоб воно було спрямовано на постійний потік наукових розробок, випереджаючих закордонні аналоги, і передбачало доведення їх до реалізації. Це сприятиме переведенню економіки регіонів на більш високий технологічний рівень, збільшенню частки високотехнологічних виробництв новітніх технологічних укладів.

Інноваційний розвиток економіки регіонів не може бути забезпечений за рахунок державного фінансування, але ці кошти повинні слугувати каталізатором інноваційних процесів, збереження науково-дослідних і проектних інститутів з поступовим їх «вбудовуванням» у нову інноваційну екосистему; формування динамічних інноваційних кластерів у границях старих промислових агломерацій, що сполучають інноваційну діяльність великих підприємств як важливих гравців нової системи; створення пріоритетної підтримки в коротко- і середньостроковій перспективі інноваційних проектів, що реалізують перспективні технологічні розробки, які здійснюють внесок у стійкий розвиток сформованих технологічних кластерів; надання Регіональним фондом інноваційного розвитку технологічних послуг, що включають навчання персоналу, сприяння сертифікації продукції й т.і. Отже, Регіональний фонд інноваційного розвитку (РФІР) повинен діяти на наступних положеннях: орієнтація на перших етапах повинна бути не стільки на макроекономічні результати реалізації проектів, скільки на демонстрацію більш ефективної й сучасної моделі інноваційного зростання державно-приватного партнерства; формування довіри до нових інститутів повинна досягатися за рахунок того, що до складу вищих органів управління й наглядових рад РФІР входять представники держави й бізнесу, які користуються визнаною повагою в суспільстві й у діловому середовищі; При цьому на регіональному рівні вирішуються наступні завдання: стратегічне й оперативне (у рамках своєї компетенції) управління інноваційною сферою; фінансування регіональних інноваційних проектів; підтримка «місцевих» інноваційно-активних підприємств; залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій в інноваційні проекти; налагодження внутрішньої й зовнішньої кооперації й інші. Важливою є й підтримка регіональною адміністрацією інноваційно-активних компаній при їхній участі у державних тендерах і при зверненні в державні «інститути розвитку» шляхом надання гарантійних листів, що підтверджують благонадійність компанії й зацікавленість регіону в реалізації інноваційного проекту, що подається..

Ефективними інструментами регулювання в нових умовах можуть стати гнучке регулювання ринку робочої сили, більш дієва міграційна політика, державні закупівлі, «розумна» спеціалізація регіонів (цільова орієнтація державних інвестицій на області, що володіють більшим потенціалом розвитку і які забезпечують міжрегіональні конкурентні переваги). Відмінністю стратегій «розумної» спеціалізації від традиційних підходів має стати активний процес пошуку підприємців, фокус на формуванні кращого середовища для взаємодії й реалізації потенціалу різних економічних агентів, посилення значення суспільних інтересів і потреб (розбудові інноваційних екосистем).

Таким чином, якими б не були світові події та якби не впливали глобалізаційні виклики на розвиток національної економіки, завдання інноваційного розвитку й створення розвинутої виробничої та соціальної інфраструктури як основи для економічного зростання й підвищення якості життя населення залишаються невідкладними. В умовах невизначеності та постійних ризиків для функціонування бізнес-середовища виникає необхідність створення системи інститутів розвитку регіонів, спрямованої на активізацію механізмів розробки та реалізації державної економічної політики при виявленні організаційних, функціональних та структурних проблем просторового розвитку. Саме з позицій технологічної модернізації повинні формуватися адекватні методи участі держави в регулюванні та управлінні, економіко-правові норми, правила, регулятори. Механізмом, що сприяє розв'язанню зазначених вище завдань щодо розвитку й диверсифікованості економіки й дозволяє підвищити ефективність використання державних ресурсів, є спеціалізовані організації з державною участю - інститути розвитку, які можуть стати каталізаторами приватних інвестицій у пріоритетні сектори й галузі економіки, будуть сприяти впровадженню інновацій, поліпшуватимуть інституціональне середовище.

При здійсненні такої трансформації підходів до проектування і управління розвитком з'являються нові і змінюється зміст діючих механізмів: екологічний менеджмент трансформується в регіональний екологічний інноваційний менеджмент; використання підходу процесних інновацій у новій ідеології дозволяє не тільки модернізувати виробництво, але й організувати генерацію і реалізацію затребуваних ресурсозберігаючих

технологічних рішень; нормативно-праве поле трансферу знань і технологій дозволяє, по суті, нормативно закріпити інноваційний імператив, як головну вимогу до будь-якої діяльності.

Висновки. Забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України сприяє економічному зростанню, підвищенню рівня і якості життя населення та є суттєвою передумовою забезпечення стабільності в державі. При цьому, зважаючи на складні суспільні процеси, що характерні для нашої країни в останній період та наявні підходи і тенденції в управлінні регіональним розвитком європейських країн, все більшої актуальності в сучасних умовах набуває використання підходів концепції сталого розвитку.

Створення інституційних умов і стимулів для поширення та впровадження інновацій в силу взаємообумовленості розвитку різномірних господарюючих систем, дозволить забезпечити ефективне використання і розвитку науково-технологічного потенціалу регіонів. Окрім того, сприятиме підвищенню результативності науково-технологічної співпраці між учасниками регіональної інноваційної екосистеми (PIEC), що проявлятиметься у розширенні сфери технологічної кооперації, нарощуванні технологічного потенціалу економіки регіону, збільшенні його участі у міжнародному ринку високотехнологічної продукції. Ефективна PIEC забезпечить включення регіонів в глобальний науково-технологічний розвиток та світовий знаннєвий простір, що сприятиме масштабному залученню фінансових і кадрових ресурсів у соціально-економічний розвиток економіки, збільшенню обороту зовнішньої торгівлі високотехнологічною продукцією та технологіями. На рівні країни, це дозволить довести частку інноваційної продукції в обсязі виробництва продукції до рівня 50%; рівень наукоємності продукції складе більше 4%. Частка технологій п'ятого технологічного укладу в промисловості збільшиться у 3-4 рази. Питома вага інвестицій інноваційного спрямування складе більше 25%.

Досягнення цілей сталого регіонального розвитку на інноваційній основі передбачає істотне підвищення ролі та відповідальності місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування і територіальних громад за соціально-економічний розвиток регіонів.

Для найшвидшого вирішення завдань ліквідації кризових явищ та пошуку механізмів економічного розвитку України необхідно прискорити процес формування регіональної інноваційної системи, спрямованої на активізацію господарської діяльності територій. Це повинно стати одним із головних напрямів державної економічної політики стосовно залучення науково-технологічного та інноваційного потенціалу регіонів до виконання стратегічних завдань забезпечення конкурентоспроможності країни.

Домінуючим для регіонів України має стати розвиток нарощування інтелектуального потенціалу на задалегідь визначених пріоритетних напрямках: розбудови знань і розвитку людського потенціалу, навчання протягом життя, розвитку інформаційно-технологічної інфраструктури, впровадження критичних технологій, в тому числі: ресурсозберігаючих технологій, виробництва нових матеріалів, впровадження біотехнологій, енергозберігаючих технологій; збільшення частки ВРП, розподіленої на наукоємні галузі сфери послуг; збільшення темпів зростання сектору креативних продуктів і послуг в економіці; постійне збільшення чисельності дослідницького потенціалу; збільшення питомої ваги працівників високотехнологічних галузей промисловості; зростання середнього рівня освіченості економічно активного населення України; зростання мобільності працівників інтелектуальної праці; випереджаючі темпи зростання середніх доходів працівників інтелектуальної діяльності.

Список використаних джерел

1. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print144364_0573621204.
2. Jackson D.J. (2014) What is an innovation ecosystem? National Science Foundation, Arlington, VA. Available at: http://erc-assoc.org/sites/default/files/topics/policy_studies/DJackson_Innovation%20Ecosystem_03-15-11.pdf
3. Draft resolution referred to the United Nations summit for the adoption of the post-2015 development agenda by the General Assembly at its sixty-ninth session «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development». - <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/285/73/PDF/N1528573.pdf?OpenElement>
4. Брунланд Г.Х. Наше общее будущее. Доклад Комиссии ООН по окружающей среде и развитию. 1987. - М.: Прогресс, 1988. - 374 с..
5. Вернадский, В. И. Биосфера и ноосфера. - М. : Айрис-пресс, 2012. - 576 с
6. Свида І.В. Зарубіжний досвід формування та реалізації політики сталого регіонального розвитку: приклад для України //Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 11. Частина 4. – 2015. – С. 104-109.
7. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. №385. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: - <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
8. UNESCO. Science Report Towards 2030. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235406e.pdf>
9. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2013 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
10. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2015 року. - <http://oda.zt.gov.ua/images/golovna/soczialno-ekonomichnij-rozvitok-oblasti/rejtingova-oczinka-soczialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv-za-sichen-gruden-2015-roku.pdf>

11. Стан та перспективи розвитку інфраструктури регіонів України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://pfirs.org/novini-fondu/vidviduj/item/373-373.html>
12. Наукова та інноваційна діяльність у 2015 році / Статистичний збірник. – К., 2016. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Очікуваний національно-визначений внесок (ОНВВ) України до нової глобальної кліматичної угоди: Аналітичні матеріали «Україна – 2030: політика розвитку і клімат». – К., ПРООН в Україні, 2015. – 402 с.
14. Профілі країн // Український підрозділ Світового центру геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна) - Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/services/countryprofiles-visualization>.

References

1. Stratehiya staloho rozvytku «Ukrayina-2020»: [Strategy of steady development is «Ukraine-2020»]: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 12.01.2015 no 5/2015. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1443640573621204>.
2. Jackson D.J. (2014) What is an innovation ecosystem? National Science Foundation, Arlington, VA. : http://erc-assoc.org/sites/default/files/topics/policy_studies/DJackson_Innovation%20Ecosystem_03-15-11.pdf
3. Draft resolution referred to the United Nations summit for the adoption of the post-2015 development agenda by the General Assembly at its sixty-ninth session «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development». <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/285/73/PDF/N1528573.pdf?OpenElement>
4. Vernadsky, V. Y. Byosfera y noosfera. [Biosphere and noosphera]. Moscow : Ayrys-press, 2012. 576 p.
5. Brutland H.Kh. Nashe obshchee budushchee. Doklad Komysyy OON po okruzhayushchey srede y razvytyyu. 1987. [Nashe the general future. Lecture to Commission of UNO on an environment and development]. Moscow: Prohress [Progress], 1988. 374 p
6. Svyda I.V. Zarubizhnyy dosvid formuvannya ta realizatsiyi polityky staloho rehional'noho rozvytku: pryklad dlya Ukrayiny [Foreign experience of forming and realization of policy of steady regional development: example for Ukraini]. Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu [Naukoviy announcer of the Kherson state university]. Vyp. 11. Chastyna 4. 2015. P. 104-109.
7. Derzhavna stratehiya rehional'noho rozvytku na period do 2020 roku: [State strategy of regional development on a period to 2020 year]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny [Decision of Cabinet of Ministers of Ukraine]. 06.08.2014. No 385. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
8. UNESCO. Science Report Towards 2030. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235406e.pdf>
9. Sotsial'no-ekonomichne stanovishche domohospodarstv Ukrayiny u 2013 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv) [Socio-economic position of housekeepings of Ukraine is in 2013 years (from data of selective inspection of terms of life of housekeepings)]. www.ukrstat.gov.ua.
10. Monitorynh sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehioniv za sichen'-hruden' 2015 roku. [Monitoring of socio-economic development of regions is for January-December, 2015]. <http://oda.zt.gov.ua/images/golovna/sotsialno-ekonomichnij-rozvitok-oblasti/rejtingova-oczinka-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv-za-sichen-gruden-2015-roku.pdf>
11. Stan ta perspektyvy rozvytku infrastruktury rehioniv Ukrayiny. [State and prospects of development of infrastructure of regions of Ukraine]. <http://pfirs.org/novini-fondu/vidviduj/item/373-373.html>
12. Naukova ta innovatsiyna diyal'nist' u 2015 rotsi [Scientific and innovative activity is in 2015 year }/ Statistical collection [Statystychnyy zbirnyk.]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Ochikuvanny natsional'no-vyznachenyy vnesok (ONVV) Ukrayiny do novoyi hlobal'noyi klimatichnoyi uhody: Analitychni materialy «Ukrayina - 2030: polityka rozvytku i klimat» [Expected nationally certain payment (ONVV) of Ukraine to the new global climatic agreement: Analytical materials are «Ukraine - 2030: policy of development and climate»]. K., PROON v Ukrayini, 2015, 402 p.
14. Profili krayin [Types of countries] Ukrayins'kyi pidrozdil Svitovoho tsentru heoinformatyky ta staloho rozvytku [Ukrainian subsection of the World center of geoinformatics and steady development]. <http://wdc.org.ua/uk/services/countryprofiles-visualization>.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Федулова Любов Іванівна, доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту
Київський національний торговельно-економічний університет
e-mail: fedulova2010@rambler.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Федулова Любовь Ивановна, доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента
Киевский национальный торгово-экономический университет
e-mail: fedulova2010@rambler.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Fedulova Ljubov Ivanovna, doctor of economic sciences, professor of management department
Kiev national trade and economic university
e-mail: fedulova2010@rambler.ru

УДК: 379.85

ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ЗАНЕПАД ЧИ НИЗЬКИЙ СТАРТ?

Доброскок І.І.
Карпович М.Г.

Предметом роботи виступає туристична галузь України її проблеми, причини, ознаки занепаду, а також визначення основних показників та модель подальшого розвитку туризму в Україні.

Мета написання статті. Теоретично обґрунтувати значення туризму для України, з'ясувати основні причини занепаду, та визначити перспективи розвитку туристичної сфери України.

Завдання дослідження. Дослідити проблеми, причини та ознаки занепаду туристичної сфери України, а також визначити основні показники та модель подальшого розвитку туризму в Україні.

Методологічною основою статті стали загальнонаукові методи пізнання, а також результати дослідження сучасних поглядів вітчизняних вчених галузі туристичної діяльності.

Результат роботи. Досліджено проблеми, причини та ознаки занепаду туристичної сфери України, визначено основні показники та модель розвитку туризму в Україні в найближчій перспективі.

Висновки. Зробивши аналіз сучасного стану туристичної сфери України, звертаючись за деякими аспектами до історичного розвитку, ми спробували визначити основні причини, які стримують розвиток туризму. Також ми намагались відшукати шляхи виходу з кризового становища туристичної галузі України. Звичайно, дана робота є далеко не всеосяжною і не повністю вичерпує всю проблематику досліджуваного питання. Але, незалежно від рівня освіченості за даною проблемою, на сучасному етапі є кілька речей, явних, кожному пересічному громадянину України. Найважливішим з усього ми визначили – для того, щоб досягти успіху і реального розвитку слід докласти максимум загальних зусиль до розв'язання туристичної проблеми. Туристична галузь України, хоч і дуже повільно починає розвиватися, але головним є те, що не можна зупинятися на досягнутому. Саме від того, яким напрямком піде сучасний розвиток галузі, залежить її майбутнє зокрема майбутнє української економіки, а, отже, і життя України в цілому.

Ключові слова: занепад туристичної сфери, значення туризму, модель розвитку, ознаки занепаду, перспективи розвитку, причини занепаду українського туризму, туризм, туристична галузь.

ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: УПАДОК ИЛИ НИЗКИЙ СТАРТ?

Доброскок И.И.
Карпович М.Г.

Предметом работы выступает туристическая отрасль Украины ее проблемы, причины, признаки упадка, а также определения основных показателей и модель дальнейшего развития туризма в Украине.

Цель написания статьи. Теоретически обосновать значение туризма для Украины, выявить основные причины упадка, и определить перспективы развития туристической сферы Украины.

Задачи исследования. Исследовать проблемы, причины и признаки упадка туристической сферы Украины, а также определить основные показатели и модель дальнейшего развития туризма в Украине.

Методологической основой статьи послужили общенаучные методы познания, а также результаты исследования современных взглядов отечественных ученых области туристической деятельности.

Результат роботи. *Исследованы проблемы, причины и признаки упадка туристической сферы Украины, определены основные показатели и модель развития туризма в Украине в ближайшей перспективе.*

Выводы. *Сделав анализ современного состояния туристической сферы Украины, обращаясь за некоторыми аспектами исторического развития, мы попытались определить основные причины, которые сдерживают развитие туризма. Также мы пытались отыскать пути выхода из кризисного состояния туристической отрасли Украины. Конечно, данная работа является далеко не всеобъемлющей и не полностью исчерпывает всю проблематику изучаемого вопроса. Но, независимо от уровня образованности по данной проблеме, на современном этапе есть несколько вещей, явных, каждому рядовому гражданину Украины. Важнейшим из всего мы определили – для того, чтобы достичь успеха и реального развития следует приложить максимум общих усилий для решения туристической проблемы. Туристическая отрасль Украины, хоть и очень медленно начинает развиваться, но главным является то, что нельзя останавливаться на достигнутом. Именно от того, каким направлением пойдет современное развитие отрасли, зависит ее будущее, в частности будущее украинской экономики, а, следовательно, и жизни Украины в целом.*

Ключевые слова: *упадок туристической сферы, значение туризма, модель развития, признаки упадка, перспективы развития, причины упадка украинского туризма, туризм, туристическая отрасль.*

TOURISM IN UKRAINE: DECLINE OR A SLOW START?

Dobroskok I.I.
Karpovych M.G.

The object of study *is tourism industry of Ukraine, its problems, causes, signs of decline, as well as definitions of key indicators and model further development of tourism in Ukraine.*

The purpose of this writing. *To substantiate theoretically the importance of tourism for Ukraine, find out the main causes of decline and to determine the prospects of development of tourism sphere of Ukraine.*

Objectives of the study. *To explore the problems, causes and signs of decline of the tourist sphere of Ukraine, as well as identify key indicators and model further development of tourism in Ukraine.*

The methodological basis *of the article is based on General scientific methods of cognition, as well as the results of the study of modern views of domestic scientists the field of tourism.*

The result of the work. *The problems, causes and signs of decline of the tourist sphere of Ukraine, identifies key indicators and model of tourism development in Ukraine in the nearest future.*

Conclusions. *Making an analysis of the current state of the tourist sphere of Ukraine, addressing some aspects of historical development, we tried to determine the main factors hindering the development of tourism. We also tried to find ways out of the crisis state of the tourism industry of Ukraine. Of course, this work is not comprehensive and does not fully exhaust all the problems of the issue being studied. Nevertheless, regardless of level of education on this issue, at the present stage there are several things obvious to every ordinary citizen of Ukraine. The most important of all, we identified – in order to achieve success and real development should make maximum common efforts to solve the tourism problem. The tourism industry of Ukraine, though very slowly beginning to develop, but the main thing is that we cannot be complacent. From which direction will go the development of modern industry depends for its future, particularly the future of the Ukrainian economy and, consequently, and life of Ukraine in General.*

Key words: *the decline of tourism, importance of tourism, development model, the signs of decline, prospects for development, the reasons for the decline of the Ukrainian tourism, tourism, tourism industry.*

Актуальність. Поглиблення інтеграційних процесів на європейському континенті, розширення географії туристичних центрів і маршрутів у глобалізованому соціально-економічному просторі, зростання привабливості України для іноземних туристів роблять актуальним завдання подальшого розвитку вітчизняної галузі туристичних послуг. Успіх реалізації цього завдання значною мірою визначається якістю дослідження проблем, причин та ознак занепаду туристичної галузі, а також визначення шляхів подальшого бурхливого розвитку на благо держави і громадян України. Тому дана тема є актуальною на сучасному етапі розвитку туристичної справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми розвитку та перспектив функціонування туристичної сфери здійснили такі вітчизняні вчені як: Ю.М. Бажал, О.О. Лапко, Л.С. Гринів, О.О. Гранберга, А.П. Дурович, В.С. Кравців, В.І. Карсекін, Л.Г. Агафонов та інші. Значний вклад в розвиток дослідження туристичної галузі внесли такі іноземні науковці: А.Ю. Олександрова, Д.В. Миколаєнко, А.В. Даринський, Ю.Д. Дмитрівський, Н.С. Мироненко, А.М. Сазикіна, А.А. Романова, І.В. Зоріна, Т.А. Ірісова та інші. Важливість і актуальність проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість, а також соціальна значущість зумовила вибір теми для детального дослідження.

Метою статті. Теоретично обґрунтувати значення туризму для України, з'ясувати основні причини занепаду, та визначити перспективи розвитку туристичної сфери України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здобуття Україною незалежності відкрило бар'єри на шляху розвитку тих галузей, яким не приділялася достатня увага через надуману непродуктивність. Історія економіки СРСР переконливо свідчить про пріоритетність розвитку важкої металургії, добувної

промисловості та машинобудування як максимально прибуткових. Про потреби простих людей намагалися не згадувати. Зміни не спостерігалися, а суспільство все далі котилося вниз, вгрузаючи в болото власної нерозвиненості. Ізолюваність від навколишнього світу та глибока технологічна відсталість – невже це найбільше досягнення? Треба було робити рішучий крок, відчайдушний, але мужній, і цим кроком стало проголошення Україною незалежності. [1]

Зміни не примусили довго чекати на себе, вибраний шлях ринкового розвитку стрімко почав даватися в ознаки, приносячи перші омріяні плоди: лібералізація та обмеження монополії, розвиток приватної власності та підприємництва, об'єктивні економічні закони [6], становлення механізму ефективного державного регулювання та форсування курсу на максимальне задоволення потреб простого населення.

Простим громадянам стала приділятися більша увага, як індивідуальностям. Яскравим свідченням цього став стрімкий розвиток сфери невиробничих послуг, орієнтованих саме на задоволення наших особистих потреб. Банківські та комерційні, ділові та наукові, готельні та розважальні, медичні й культурні, туристичні й транспортні підприємства – без яких вже не можливо уявити сучасне повноцінне життя і які, безумовно, є нашим величезним надбанням.

Якими ж реальними ресурсами Україна володіє на сьогодні? Центральне положення на європейському континенті, м'який клімат, вихід до Світового океану, родючі ґрунти, унікальні поклади природних ресурсів, два гірських хребти, що не поступаються один одному за мальовничістю та природною довершеністю, вдалий історичний транзитний коридор, привітне населення, самобутні традиції регіонів тощо. Розумне поєднання та раціональне використання всього цього багатства може стати найсильнішим козиром в наших руках. Якщо, звісно, буде вжито за призначенням.

Ми обрали для дослідження таку галузь, яка досі практично не отримала достатнього права на «самовизначення» і тільки починає розвиватися. Найприбутковіша та найзанедбаніша, найатрактивніша, але практично забута, така, що створює беззаперечний імідж, але фактично витіснена за межі державної уваги: туризм. Він створює надприбутки, поступаючись хіба що видобутку нафти, але є фактично повністю позбавленим будь-якої уваги з боку сучасної української економіки.

Підтвердимо все вищезазначене конкретними статистичними фактами. Наприклад, за даними Всесвітньої туристичної організації, на туризм припадає близько 10 % виробленого у світі валового продукту, це одна з ключових галузей, яка приносить дохід державі. І фактично, кожне 15-те робоче місце є робочим місцем у галузі туризму. У більш як 40 країнах світу туризм є головним джерелом надходжень до державного бюджету. Що ж має Україна? Україна має величезний потенціал, але не має достатнього, належного, достойного регулювання, причому на різних рівнях. [2]

Задаймо знову питанням, так що ж має Україна? Коли чесно, – то глибоку кризу та занепад! Незважаючи на широку «географію» туристів, які приїжджають до нашої країни, їх переважну частину (78%) складають туристи з колишнього СРСР, і в першу чергу – з Росії, Білорусії та Молдови. Щодо інших країн, то найбільше Україну відвідують туристи з Угорщини, Словаччини та Польщі. При цьому частина іноземних туристів, які подорожували в туристичних групах, є досить незначною – лише 1,2%. Більшість громадян, які, за існуючою класифікацією, розглядаються як іноземні туристи, фактично такими не є, а відвідують Україну зі службовими або приватними цілями. Це водночас є яскравим свідченням недостатності розвитку в Україні організованого туризму. Найбільшим попитом користується м. Київ, далі – Карпатський регіон (від 20 до 50 тис. відвідувань) і решта країни, на яку в середньому припадає близько 3-5 тис. відвідувань щороку. Так, наведені цифри аж ніяк не вражають. Ми стикнулися з реальною проблемою, яка не може терпіти затягувань та ігнорувань. Туризм в Україні має бути, бо на це є грандіозний потенціал, що може приносити 4 млрд. доларів щороку до Державного бюджету [3].

Які проблеми гальмують бурхливий розвиток? Фактори, що спричиняють розвиток туризму, не адекватний природо-ресурсному, історико-архітектурному та рекреаційному потенціалові України, знаходяться як у суто внутрішній, галузевій, так і в зовнішній (переважно загальноекономічній) площинах.

Основними причинами занепаду українського туризму, на наш погляд, є такими:

- відсутність належних умов для розвитку пріоритетних для держави в'їзного і внутрішнього туризму, податкового і фінансового стимулювання державою експорту туристичних послуг та вітчизняних туроператорів, які займаються цим видом діяльності;

- відсутність скоординованої висококваліфікованої та грамотної системи дій з проведення туристичного продукту України на світовий ринок, яка б давала відчутні результати. Проблеми виникають насамперед з рекламою вітчизняних курортів. Спрямування переважної частини коштів на рекламу України по всьому світу та її широкі туристичні можливості, на нашу думку, буде правильним рішенням;

- найдорожчі авіаперельоти в Європі. Вартість перельоту з Лондона до Братислави чи Прагу обійдеться британському туристові в 40-50 \$, в Київ же буде коштувати прилетіти 600-700 \$;

- Недостатній рівень розвинутої безпосередньо мережі та об'єктів туристичної інфраструктури, їх невідповідність світовим стандартам. Слід пам'ятати, що виробнича база галузі формувалася, в основному, за радянських часів з орієнтацією переважно на невибагливого туриста, тому серед об'єктів інфраструктури переважають великі (порівняно з аналогічними закордонними) комплекси, із значною концентрацією місць та низьким рівнем комфортності;

- неефективність діяльності центральних органів виконавчої влади у сфері туризму;

- незадовільна робота з формування та зміцнення туристичного іміджу України, розробки та просування національного туристичного турпродукту на міжнародному та внутрішньому ринках;
- нехтування міжнародним досвідом розвитку туризму;
- Низький рівень обслуговування, зумовлений загальною кваліфікацією працівників галузі. На сьогодні в Україні практично відсутня відповідна система в галузі туризму для підготовки і перепідготовки кадрів, а також чіткі та адекватні світовим стандартам кваліфікаційні вимоги;
- Стан українських шляхів. Одним із дійових засобів прискорення розвитку туризму в Україні є розвиток туристичної інфраструктури у мережі міжнародних транспортних коридорів (МТК). За оцінками експертів, вона має найвищий в Європі коефіцієнт транзитності (з 13 тис. км автомобільних шляхів державного значення понад 9 тис. км є магістралями, зв'язаними з МТК);
- Технологічна відсталість галузі. В Україні практично не застосовуються туристичні технології, які в розвинутих країнах набули ознак повсякденної ужитковості: електронні інформаційні довідники щодо готелів, транспортних маршрутів і туристичних фірм з переліком і вартістю послуг, які ними надаються; у світі практично всі довідники з туризму випускаються в електронному, а більшість – у Internet-форматах, що дає їх користувачам можливість бронювати місця в готелях і на транспортні у режимі реального часу – «on-line». Останнім часом в галузі інформаційних технологій України спостерігається значне похвалення. Тому слід також активно використовувати цю можливість для наближення до виходу на світовий рівень обслуговування клієнтів [3].

Головними зовнішніми факторами, які стримують розвиток туризму в Україні, є викликана млявістю та несподіваністю економічних реформ несприятливість існуючих умов для підприємництва взагалі та туристичного зокрема, недосконалість і навіть певна агресивність нормативно-правового поля (і в тому числі – правил і умов перетинання кордонів іноземцями) і, як наслідок, відсутність необхідних інвестицій для розвитку туризму – як внутрішніх (через тривалу економічну кризу), так і іноземних (через несприятливий інвестиційний клімат). Несприятливість бізнесового клімату спричинила той факт, що з майже 3000 українських туристичних підприємств, які мають дійсні ліцензії на надання туристичних послуг, фактично на ринку працюють лише близько третини. А якщо додати до цього ще й не підйомний тягар податків і відсутність будь-яких преференцій з боку держави, то виходить взагалі повний пакет перешкод для розвитку туристичного бізнесу.

Зараз ми визначимо ознаки та наслідки занепаду:

- скорочення практично удвічі туристичних потоків в Україну іноземних туристів,
- деградація ринку внутрішнього туризму,
- значне скорочення питомої ваги туризму у ВВП країни та в регіональному валовому продукті, в тому числі доходів від туристичних послуг та послуг готелів, туристичного збору, валютних надходжень від експорту туристичних та готельних послуг, інвестицій в туристичну інфраструктуру, робочих місць.

За підрахунками експертів, держава щорічно недоотримує тільки від експорту туристичних послуг до 1 млрд. валютних надходжень. Як вже зазначалося, саме ці зовнішні та внутрішні фактори можуть бути базою, на основі якої розроблятимуться пропозиції щодо виходу галузі з кризового становища та слугувати вказівниками подальших напрямків її розвитку [4].

І цими проблемами не можна нехтувати, адже Україна, з її унікальним історичним минулим, з її неповторним мальовничим ландшафтом та гостинними людьми, є ідеальним простором для розвитку туризму. Карпати дивовижні в усі пори року. Взимку сюди приїждять тисячі любителів гірськолижного спорту, влітку – любителі активного відпочинку – гірського та велотуризму, альпінізму. А сільський зелений туризм – кращий та найдоступніший вид відпочинку в Карпатах. Неповторна краса гірський хребтів, гірські річки, дивовижна аура смерекових лісів захоплюють тишею, спокоєм, здоровим хвойним ароматом.

І Карпати – це далеко не весь туристичний потенціал, який має в активах наша держава. Так, вагомою його складовою є історико-культурні пам'ятки. Найбільше туристів приваблюють розкопки античних міст Північного Причорномор'я (Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей); пам'ятки Київської Русі IX-XII ст. у Києві, Чернігові, Каневі, Овручі, Володимирі-Волинському; пам'ятки оборонної архітектури (фортеці в Луцьку, Меджибожі, Кам'янці-Подільському, Хотині, Білгороді-Дністровському, Ужгороді); палацеві комплекси на Львівщині та Чернігівщині; пам'ятки культової архітектури в Києві, Львові, на Івано-Франківщині, у Почаєві і Чернівцях, а також дерев'яної культової та цивільної архітектури в Карпатах.

Природний потенціал України складають узбережжя Чорного та Азовського морів, рельєф, водні (понад 70 тис. річок, більше 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водоймищ), лісові, рослинні та тваринні ресурси. На їх основі створено 5 національних природних парків, 15 державних заповідників, заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва, які належать до природоохоронних територій. Родовища лікувальних грязей, а також мінеральних і радонових вод входять до рекреаційного потенціалу нашої країни, який має не тільки внутрішнє, а й міжнародне значення. Крім того, Україна розташована на перехресті шляхів між Європою і Азією: важливі залізничні та автомобільні магістралі, порти Чорного і Азовського морів, а також Дунаю, авіа мережа здатні забезпечити її інтенсивні багатосторонні зв'язки з багатьма країнами [3].

І не забуваймо про «зелений туризм», всі передумови до розвитку якого в нашій державі існують. Адже саме Україна з давніх часів славилася красою та мальовничістю своїх пейзажів. Більш того, саме сільський туризм дає можливість подивитись на сільськогосподарське виробництво; на майстерність

ремісників та на дивовижні принади національної кухні і традицій. Розвиток сільського туризму міг би стати не менш як візитівкою України, поширеним видом відпочинку внутрішніх і міжнародних туристів, підґрунтям сталого та безмежно стрімкого економічного зростання. Але це поки що не виходить за межі якихось віддалених мрій та прийдешніх сподівань.

Зрозуміло, приватний капітал ще не вбачає значних перспектив у подібній діяльності, а тому вона й тягне своє існування доволі мляво. Але тут є й прорахунок неурядових організацій, які більшою мірою байдують, хоча реально могли б здійснювати неабиякий вплив на розвиток цього сектора. Використання маркетингових стратегій, керування, лідерство, пряма підтримка – все це стало б вагомим внеском у становлення України як потужної туристичної країни. Це досягалося б шляхом використання таких підходів як тренінги та послуги для приватного сектора, підтримка інформаційної продукції та дистрибуція, презентація виставок і шоу, організація семінарів для певної частини індустрії, розвиток та менеджмент системи резервування місць, надання грантів, кредитів або інших фінансових стимулів для розвитку галузі тощо.

Певний прорив у розвитку туристичної галузі зробив Славутич. Упродовж останніх чотирьох років це місто стало відомо поза межами України своїми екстремальними туристичними маршрутами до ЧАЕС. Такі тури влаштовуються на індивідуальні замовлення і можуть включати в себе як відвідання саркофагу, так і національні вечорниці.

Сумська область має непогані туристичні можливості, однак вони використані лише на третину. Туристів можуть зацікавити історично-культурні пам'ятки, такі як давньоруське місто Путивль, колишня гетьманська столиця Глухів, родове село останнього кошового Запорізької Січі Петра Калнишевського. Недаремно згадані міста, а також Лебедин і Ромни входять до системи туристично-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича». Ліси, що займають велику частину півночі області та Михайлівська цілина з її прадавніми ландшафтами обіцяють непогані рекреаційні можливості. Але перетворити можливості в прибуткову галузь не так-то легко. Основними проблемами є: практично повна відсутність інфраструктури (кемпінги, готелі), інформаційного забезпечення (фільми, буклети) і навіть сувенірної продукції.

Заповідник «Козацькі могили» поблизу Берестечка та знамениті Шацькі озера з волинською перлиною «Світязь» упродовж останнього десятиліття є справжніми туристичними «мекками» Волинського регіону. Але якщо масові паломництва до місця козацької битви з польським військом відбуваються епізодично (традиційне свято під Берестечком відбувається щороку наприкінці червня за участю тисяч туристів із різних регіонів України), то узбережжя Світязя й навколишніх озер привертає увагу туристів, починаючи з кінця травня й аж до останніх теплих днів осені [3].

Далеко за межами України відомі історичні та культурні пам'ятки Черкащини, які викликають зацікавленість у усьому світі. Це Канів з музеєм-заповідником Тараса Шевченка, Умань зі славетним Софіївським парком та святиною брацлавських хасидів - могилою цадика Нахмана, села Шевченкове та Моринці на Звенигородщині, де народився і виріс Тарас Шевченко, Корсунь-Шевченківський, де в 1943 році палала одна з найзапекліших битв Вітчизняної війни.

Але багатоаспектні проблеми, наче палки в колесах, не дають розвернутися навіть маючи такі скарби. Це, перш за все, щорічна біда з паломництвом брацлавських хасидів. Вони раз на рік, у другій або третій декаді вересня масово приїждять до Умані, аби за заповітом Нахмана відсвяткувати свій Новий рік (Рош-Гашан) біля його поховання. До сьогодні на державному рівні не вирішено проблему розташування тисяч віруючих. Сотні тисяч доларів, які могли б поповнити бюджет області, осідають у кишенях комерційних фірм або приватних осіб. На цьому фоні єдиним острівцем благополуччя виглядає дендропарк «Софіївка» - державний заповідник, на утримання якого централізовано виділяються кошти з держбюджету.

Ідемо далі, на захід. Чернівецька область лише починає розвивати свій туристичний потенціал. А він є досить значним: це передгір'я та низькогір'я Карпат, гірські села зі своїми автентичними принадами, тисячолітня Хотинська фортеця, комплекс печер на кордоні з Молдовою, включно зі 100-кілометровою печерою «Попелюшка», яка є третьою за розміром у світі гіпсовою печерою. Серед науковців побутує гіпотеза й про те, що є доступні печери, які проходять під річкою Дністер. Однак коштів на детальні дослідження немає.

Чернівецька влада може звітувати лише про початок налагодження зеленого туризму та спроби налагодження бізнес-туризму (побудовано кілька невеличких готелів на 40-50 місць, придатних як для клімато-фіто-грязетерапії, так і для проведення різних зустрічей та семінарів).

Північ України – Чернігів. Його називають міні-Києвом за кількістю історичних та культових пам'яток, однак туристичний належний сервіс у цьому місті відсутній. Досі не налагоджено місця зупинки та відпочинку навіть для тих туристів, які приїждять на вихідні дні подивитися церкви та історичну частину міста. Готелі Чернігова класифікують не вище як двозіркові.

Поки що нічого суттєвого не зроблено для відновлення туристичних поїздок до унікального заповідника Асканія-Нова на Херсонщині, хоча заповідник функціонує, і на його території розташовано науково-дослідний інститут тваринництва степових районів. Нагадаємо, що Асканія-Нова - єдиний в Європі куточок степу із унікальною рослинністю, яку ніколи не розорювали. Тут створено зоопарк, де зібрано тварин та птахів майже з усього світу. Велику частину займає парк, у якому відтворено різні кліматичні зони землі. Історія парку починається з 1874 року.

Центр країни: природні, історичні, етнографічні та інші ресурси Полтави, Кременчука, Миргорода, Диканьки, Сорочинців чи Опішного ще чекають своїх поціновувачів. І місцева влада має зрозуміти, що

розвивати Полтавщину можна, не лише добуваючи газ та нафту, але й дбаючи про природу та історію, приваблюючи туристів, як це робиться в усьому світі.

Отже, підсумовуючи все вищенаведене, приходимо до досить простого, але водночас вирішального висновку. Так, можна з впевненістю стверджувати, що в галузі туризму проблемним сьогодні є неефективне та нераціональне використання відповідних ресурсів, і, більш того, - сьогоднішній рівень розвитку туристичної індустрії не відповідає наявному потенціалу.

Якщо розглядати альтернативи, що існують сьогодні перед українським туризмом, то є лише два шляхи, тобто два сценарії подальшого перебігу подій. Саме зараз відбувається той вирішальний момент, від якого залежить майбутнє, коли з'ясовується, чи стане туризм однією з головних статей доходу у бюджеті, як це відбувається у більшості цивілізованих країн світу, чи залишиться на тому ж рівні, на якому він існував до сьогодні. Все це визначається тими орієнтирами, що будуть закладені в політику розвитку туризму, тобто, якщо говорити доступніше, тим, на кого буде спрямований наш ринок туристичних послуг. Таким чином, стоїть альтернатива: чи робити акцент на іноземного споживача, чи реанімувати внутрішній туристичний процес [3].

Зрозуміло, що палкі суперечки, які ведуться з цього приводу, базуються на перевагах та недоліках як першого, так і другого шляху розвитку. Якщо орієнтуватися насамперед на іноземного споживача, то це потребуватиме серйозного перегляду всієї суті самого поняття туристичної послуги як такої. Не треба втішати себе ілюзіями, що при наявності сучасного рівня комфорту на кількох туристичних об'єктах в цілій державі можна істотно змінити ситуацію. Адже іноземний турист їде в Україну насамперед за враженнями, і готовий платити за них у державу, а не в ізолюваний від неї туристичний об'єкт. За оцінками фахівців, за останні 4 роки наші можливості по прийому іноземних туристів використані на 10 %, від чого ми втратили 80 % валютних надходжень. Отже, будьмо реалістами - «буму» іноземних туристів в найближчі роки очікувати не варто.

Саме тому, слід обрати, чи форсованими темпами довести рівень туристичного комфорту до міжнародних стандартів, чи поступово налагоджувати сервіс та реанімувати внутрішній туристичний процес. Зрозуміло, що така постановка питання є досить умовною, але на рівні концептуального обґрунтування програм на найближчу перспективу, перевагу слід віддати другому варіанту. Звичайно, це не значить, що при цьому треба ігнорувати вигоди від міжнародного туризму. Йдеться, насамперед про те, щоб піднятися на ноги за рахунок власних споживачів, і тоді вже, маючи відповідну базу, прагнути максимізувати свої досягнення на світовому рівні.

Не менш важливим є питання розвитку «нетрадиційного» туризму, бо розмір сільського, мисливського та інших спеціалізованих видів становлять лише 9%. Важливо зазначити ще й наступне: при впровадженні Закону «Про туризм» [6] його метою визначалося створення правової бази для становлення туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, захист законних прав та інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності, визначення їх обов'язків і відповідальності. Як бачимо, пройшло вже понад 14 років, а ситуація в туристичній галузі реально не змінилася.

Тому можна дійти до цілком логічного висновку, що вся створена система органів, видана кількість законів, розпоряджень, указів є черговою жертвою бюрократизму в нашій державі. І саме це є головною проблемою сьогодні у суспільстві. Не можна вважати, що, видавши пару законів, ситуацію можна змінити на краще. Доки не прийде усвідомлення у потребі туризму як провідної галузі економіки, ніяких змін на краще не відбуватиметься.

Зараз існує стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» схваленої Указом Президента України № 5/2015, а також із виконання Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в галузі туризму. Зокрема, не налагоджено системну роботу із залучення науковців, туристичних фахівців для розробки проекту Стратегії розвитку туризму та курортів до 2025 року та проектів державних цільових програм для реалізації даної Стратегії, а також національних стандартів туристичних послуг, з урахуванням чинних міжнародних та європейських стандартів у сфері туризму [5].

Бездіяльність Координаційної Ради, незабезпечення нею координації органів виконавчої влади щодо формування і реалізації державної політики не тільки гальмує розвиток конкурентоспроможної туристичної галузі як генератора економічного зростання та стимулювання економіки, зайнятості та валютних надходжень, але й не сприяє виконанню Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в галузі туризму.

І ще одне принципове питання. Всі плани, програми та проекти щодо розвитку туристичної індустрії повинні бути максимально зорієнтовані не тільки на створення належних умов для туристів, а й на забезпечення високого комфорту проживання корінних жителів регіону. Іншими словами, розвиток туристичної галузі треба розглядати як фактор стабілізації місцевих ринків праці та розширення зайнятості населення.

Висновки. Зробивши аналіз сучасного стану туристичної сфери України, звертаючись за деякими аспектами до історичного розвитку, ми спробували визначити основні причини, які стримують розвиток туризму. Також ми намагались відшукати шляхи виходу з кризового становища туристичної галузі України. Звичайно, дана робота є далеко не всеосяжною і не повністю вичерпує всю проблематику досліджуваного питання. Але, незалежно від рівня освіченості за даною проблемою, на сучасному етапі є кілька речей, явних, кожному пересічному громадянину України. Найважливішим з усього ми визначили – для того, щоб досягти успіху і реального розвитку слід докласти максимум загальних зусиль до розв'язання туристичної

проблеми. Це мають бути не лише викладені на папері думки законодавців з приводу того, якою б вони хотіли бачити галузь туризму у майбутньому, а конкретні вчинки з їх боку. І починати слід не тільки з економічних та законодавчих нюансів. Так, на сьогодні можна говорити про деяке покращення загальної ситуації. Так, спостерігається певна зацікавленість іноземних інвесторів. Розпочато реконструкцію ряду київських готелів; в Карпатському регіоні почала свою діяльність з розвитку туристичної галузі міжнародна організація TACIS; британський фонд «Ной-хау» взяв на себе витрати на відновлення туристичних об'єктів Львова. Туристична галузь України, хоч і дуже повільно починає розвиватися, але головним є те, що не можна зупинятися на досягнутому. Саме від того, яким напрямком піде сучасний розвиток галузі, залежить її майбутнє зокрема майбутнє української економіки, а, отже, і життя України в цілому.

Таким чином, рішення проблем пов'язаних з туризмом дозволить повноцінно виконувати економічні, соціальні, гуманітарні функції держави – підвищення якості життя населення, збереження навколишнього середовища України та культурно-історичної спадщини, наповнення бюджетів усіх рівнів, створення нових робочих місць, розвиток регіонів, збільшення частки сфери послуг у ВВП України, Європейського та світового визнання.

Список використаних джерел

1. ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР «Про проголошення незалежності України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, ст.502 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України офіційний веб-портал: – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>. – Дата звернення: 19.03.17. – Назва з екрану.
2. Парламентські слухання [Електронний ресурс] / Сироїд О.І. / Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України сесійний зал верховної ради України 6 квітня 2016 року, 15 година – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl0604116.htm. – Дата звернення: 20.03.17. – Назва з екрану.
3. Туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Все о туризме. Туристическая Библиотека – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/tourism_ukr.htm – Дата звернення: 20.03.17. – Назва з екрану.
4. Всесвітня Туристська Організація ЮНВТО [Електронний ресурс] / Спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй – Режим доступу: <http://www2.unwto.org/> – Дата звернення: 19.03.17. – Назва з екрану.
5. Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020» Президент України; Указ, Стратегія від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України офіційний веб-портал: – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. – Дата звернення: 19.03.17. – Назва з екрану.
6. Закон України «Про туризм» № 324/95-ВР від 15.09.1995 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України офіційний веб-портал: – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-vr/page2>. – Дата звернення: 19.03.17. – Назва з екрану.

References

1. POSTANOVA VERKHOVNOI RADY UKRAINSKOI RSR «Pro proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy» (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1991, N 38, st.502 / Verkhovna Rada Ukrainy ofitsiyni veb-portal : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
2. PARLAMENTSKI slukhannia / Syroid O.I. / Rozvytok turystychnoi industrii yak instrument ekonomichnoho rozvytku ta investytsiinoi pryvabyvosti Ukrainy sesiyni zal verkhovnoi rady Ukrainy 6 kvitnia 2016 roku, 15 hodyna : http://gska2.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl0604116.htm.
3. Turyzm v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku / Vse o turyzme. Turystycheskaia Byblyoteka : http://tourlib.net/statti_ukr/tourism_ukr.htm
4. Vsesvitnia Turystska Orhanizatsiia YuNVTO / Spetsializovana ustanova Orhanizatsii Obiednanykh Natsii : <http://www2.unwto.org/>
5. Pro Stratehiu staloho rozvytku «Ukraina - 2020» Prezydent Ukrainy; Ukaz, Stratehiia vid 12.01.2015 № 5/2015 / Verkhovna Rada Ukrainy ofitsiyni veb-portal : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
6. Zakon Ukrainy «Pro turyzm» № 324/95-VR vid 15.09.1995 r. / Verkhovna Rada Ukrainy ofitsiyni veb-portal : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-vr/page2>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Доброскок Ірина Іванівна – д.пед.н., професор, завідувач кафедри професійної освіти,
Карпович Марина Григорівна – викладач кафедри професійної освіти,
 ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»,
 вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Доброскок Ирина Ивановна – д.пед.н., профессор, заведующая кафедрой профессионального образования,
Карпович Марина Григорьевна – преподаватель кафедры профессионального образования,
 ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»,
 ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Dobroskok Irina Ivanovna – doctor of pedagogical Sciences, Professor, head of the Department of vocational education

Karpovych Maryna Grygorivna – lecturer of the Department of professional education
SHEI «Pereyaslav-Khmelnytsky State pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda»
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmelnytsky, 08401, Ukraine

УДК 658.1

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ГОСПОДАРСЬКИМИ РИЗИКАМИ ОРГАНІЗАЦІЙ ПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Ізмайлович С.В.

У статті подано класифікацію економічних ризиків (ризик-факторів) організацій промислового сектора економіки, яка заснована на видах і типах ризиків; проаналізовано методику оцінки рівня економічних ризиків; методику кількісної оцінки наслідків впливу економічних ризиків на фінансово-економічні результати діяльності організацій промислового сектора економіки; сформовано рекомендації зі стратегічного управління ризиками для організацій промислового сектора економіки, в тому числі для систем управління економічними ризиками; сформовано практичні пропозиції управлінням ризик-ситуаціями в організаціях промислового сектора економіки.

Результати дослідження схвалені, розглянуті і рекомендовані для використання в економічній і адміністративно-управлінській діяльності організацій промислового сектора економіки й у підвідомчих їм організаціях при оцінці ризиків, зокрема для використання в ситуаціях економічного середовища і формування економічних ризиків системи управління і стратегії, координації і регулювання діяльності організацій промислового сектора економіки, розробки бізнес-планів; використання в навчальних процесах ВНЗ та інститутів перепідготовки кадрів й підвищення кваліфікації керівників і фахівців в галузях економіки і управління.

Результати статті можуть бути використані в практичній діяльності експертів і керівників організацій промислового сектора економіки і їх підвідомчих організацій, розробці бізнес-планів, в навчальному процесі вищих навчальних закладів.

Метою дослідження є розробка теоретичних, методичних і практичних основ управління економічними ризиками організацій промислового сектора економіки Республіки Білорусь.

Методи дослідження є загальнонаукові методи, такі як аналіз, синтез, спостереження, порівняння, висновки за аналогією, системний підхід, а також спеціальні методи і прийоми фінансово-економічного аналізу.

Ключові слова: ризик, невизначеність, фактори ризику, виробничі, фінансові, комерційні ризики, методи оцінки та система управління ризиками, діагностика.

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ РИСКАМИ ОРГАНИЗАЦИЙ ПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Ізмайлович С.В.

Условия хозяйственной деятельности предприятий и организаций подвержены изменениям, как в результате закономерных экономических процессов, так и случайных событий. Важной особенностью деятельности организаций является возможность управления рисками внутренней среды, т.е. хозяйственными, поскольку, управляя ими, организации получают возможность успешно действовать в условиях постоянных изменений внешней среды. Однако, несоответствие сложившейся системы производства, снабжения, сбыта и в целом управления организациями современному уровню социально-экономических потребностей, а также неразвитость, фрагментарность или отсутствие подходов к управлению рисками не позволяют им своевременно реагировать на динамику риск-факторов хозяйственной деятельности.

Поэтому актуальность и важность управления хозяйственными рисками, в том числе разработка методического аппарата их оценки, обусловлены решающим теоретико-методологическим и практическим значением для успешного развития организаций в условиях нестабильности среды хозяйственной деятельности.

Предмет исследования – управление хозяйственными рисками промышленных предприятий.

Цель исследования: разработка теоретико-методических и практических основ управления хозяйственными рисками организаций.

Методы исследования: анализ, синтез, наблюдение, сравнение, умозаключение по аналогии, системный подход, а также специальные методы и приемы финансово-экономического анализа.

Область применения: результаты исследования могут быть использованы в практической деятельности специалистами и руководителями промышленных предприятий и организаций для стратегического управления, при разработке бизнес-планов, в учебном процессе вузов.

Выводы. Предложена усовершенствованная классификация рисков (риск-факторов), разработанная на основе системы взаимосвязи рисков по уровням классификации, что позволяет рассматривать риск-ситуацию комплексно, формирует основы для разработки методического аппарата анализа и оценки рисков и создает возможности для эффективного применения соответствующих методов и приемов управления риск-ситуациями.

Разработаны методика оценки уровня влияния рисков на производственную, коммерческую и финансовую сферу деятельности организаций, и методика количественной оценки финансово-экономических последствий влияния хозяйственных рисков на результаты деятельности организации. Их применение обеспечивает дифференцированную, комплексную и всестороннюю оценку риск-ситуации.

Разработан комплекс практических рекомендаций по управлению организациями, который основан на приоритете мер стратегического характера и комплексном методическом аппарате количественной оценки риск-ситуаций.

Ключевые слова: риск, неопределенность, факторы риска, производственные, финансовые, коммерческие риски, методы оценки и система управления рисками, диагностика.

PECULIARITIES OF MANAGING OF ECONOMIC RISKS ORGANIZATIONS OF INDUSTRIAL SECTOR OF ECONOMICS

Izmailovich S.V.

The article presents a classification of economic risks (risks-factors) organizations of industrial sector of economics, which is based on new classification signs - a kind and risk type; a technique of an estimation of level of economic risks, which is based on the offered classification of risks; a technique of a quantitative estimation of consequences of economic risks influence on financial and economic results of activity of organizations of industrial sector of economics; recommendations about strategic risk management for organizations of industrial sector of economics, including a control system of economic risks; functional stages of risk managerial process with risks-factors diagnostics; practical offers on active and passive management of risks-situations for organizations of industrial sector of economics.

Usage of the results of the research: results of research are approved, considered and recommended to use in economic and administrative-managerial work of organizations of industrial sector of economics and it's subordinated organizations at an estimation of risks-situations of the economic environment and forming of economic risks management system and strategy, coordination and regulation of activity of organizations of industrial sector of economics, working out of business plans; used in educational process of high schools and Institute of professional skill improvement and heads and experts retraining in the field of economy and management.

Sphere of application: results of the article can be used in practical activities by experts and heads of organizations of industrial sector of economics and it's subordinated organizations for strategic management, working out of business plans, in educational process of high schools.

Purpose of research: a development of theoretical, methodical and practical bases of management by economic risks of organizations of industrial sector of economics of the Republic of Belarus.

Methods of research: general scientific methods, such as analysis, synthesis, supervision, comparison, conclusion on analogies, system approach, and also special methods and receptions of financial and economic analysis.

Key words: risk, uncertainty, risk factors, industrial, financial, commercial risks, methods of estimation, risk management system, diagnostics

Анализ генезиса теории риска показал, что ее истоками выступают методологические основы, сформированные представителями классической и нео-классической экономических школ.

Объективность наличия риска в хозяйственной деятельности и возможность управления внутренней средой организации посредством принятия и реализации управленческих решений позволяют выделить хозяйственный риск. Способность противостоять чрезмерной степени хозяйственных рисков дает возможность оценить качество управления в конкретной организации. В исследовании хозяйственный риск рассматривается через действия (целенаправленную деятельность, решения, выбор) экономических субъектов или их результаты, связанные с возможностью изменения управляемых состояний внутренней среды организации (предприятия).

Деятельность и развитие организации осуществляются при наличии ресурсных ограничений, существенной неполноты или неточности информации, неопределенности протекания экономических процессов. Следовательно, риск обусловлен ограничениями и неопределенностью, которые оказывают влияние на хозяйственный процесс и условия принятия и реализации альтернативных управленческих решений.

Сущность риска конкретизируется через изучение элементов и черт ему присущих. Такого рода системные исследования уже проведены учеными – Альгин А.П. [1, с. 19], Врублевский В.М. [2, с. 72-73], Догиль Л.Ф. [3, с. 6-9], Рымкевич В.В. [4, с. 36], и по нашему мнению не требуют дополнений. Однако, существуют особенности в проявлении различных составляющих макроэкономических, отраслевых и микроэкономических рисков.

Опишем сущность хозяйственного риска через ряд особенностей его проявления в деятельности субъектов экономики. Наши исследования по данному вопросу показали, что наиболее полно особенности

риска раскрыты Агафоновой И.П. по отношению к рискам инновационного проекта [19, с. 37-38]. Взяв их за основу, мы адаптировали их к сущности хозяйственного риска, существенно расширив и дополнив особенностями, обладающими как теоретической, так и практической ценностью, основными из которых являются следующие:

- Хозяйственный риск - это неотъемлемая возможность изменений в производственно-хозяйственной деятельности предприятия, связанных в первую очередь с благоприятным и (или) неблагоприятным воздействием множества факторов, находящихся в зависимости и независимости от хозяйствующего субъекта. Поэтому первопричиной его проявления выступают - факторы хозяйственного риска, характеризующиеся, в большинстве случаев, непредсказуемостью и неожиданностью воздействия на объект исследования.

- Хозяйственный риск в силу объективно существующей неопределенности производственно-хозяйственной среды никогда не бывает нулевым, и представляет собой динамичный показатель, изменяющий свои характеристики в зависимости от изменения пространственно-временных параметров. Основу хозяйственного риска составляет частичная или полная неопределенность развития событий, а также отсутствие полноценной базы анализа и данных прошедшего периода, в силу специфичности организации хозяйственного и управленческого процессов (т.е. отсутствия сопоставимых данных по всем параметрам деятельности предприятия). Основными источниками хозяйственного риска являются, с одной стороны, объективная неполнота или недостаточность информации и, с другой стороны, субъективность восприятия информации и возможность принятия неверного решения. Первая группа факторов соответственно приводит к проблеме планирования и прогнозирования деятельности и развития субъектов хозяйствования, а вторая группа факторов - к проблеме идентификации (распознавания) рисков. Таким образом, хозяйственный риск связан с наличием объективной неполноты информации, а значит с возможностью неправильного ее восприятия и поэтому, принятия нерационального решения по управлению им.

- Хозяйственный риск - это всегда совокупность рисков, состоящая из ряда элементарных рисков, специфических и традиционных для объекта исследования, продуцируемых совокупностью источников хозяйственной деятельности предприятия (внутренней среды) и внешней среды. Особенности проявления хозяйственного риска всегда связаны с возможностями, определяемыми спецификой конкретного вида деятельности.

- Наличие хозяйственного риска не является отрицательным фактом. Осознание факта наличия риска мотивирует к самостоятельному решению управленческих задач, творческому поиску. Хозяйственный риск всегда содержит в себе побудительный мотив к действию либо осознанному бездействию и в связи с этим проявляется в различных приемах и методах действий в рискованной ситуации. Более подробно остановимся на особенности хозяйственного риска как деятельности. Если рассматривать деятельность как специфическую человеческую форму активного отношения человека к окружающему миру, содержание которой составляет его целесообразное изменение и преобразование, то не все проявления риска можно определить как форму активного отношения человека к окружающему миру. Однако, если существенно расширить рамки рассматриваемой особенности хозяйственного риска, то вместе с деятельностью для проявления риска характерна и бездеятельность человека (например, стихийные бедствия, систематический риск и т.п.). Следовательно, особенность хозяйственного риска как деятельности субъектов хозяйствования не вполне корректно, однако вполне логично рассматривать его как действия (деятельность), так и бездействия.

- В основе управления хозяйственным риском лежит возможность принятия альтернативных решений (среда принятия решений), поэтому процесс управления хозяйственным риском следует рассматривать как сложную, динамическую, открытую систему управления угрозами и возможностями предприятия. Следовательно, наравне с традиционными функциями управления должны иметь место нетрадиционные функции управления хозяйственным риском. В процессе управления хозяйственным риском, а также в процессе определения уровня его приемлемости всегда лежит субъективная оценка лица, принимающего решения, поэтому одной из особенностей хозяйственного риска является субъективное отношение к нему.

- Хозяйственный риск имеет сложную двойственную природу, поскольку, с одной стороны, является объектом управления, а с другой стороны, оказывает воздействие на деятельность субъектов экономики, заставляя их вырабатывать механизм приспособляемости к рискам, называемый многими авторами (Буянов В.П., Кирсанов К.А., Балдин К.В., Воробьев С.Н.) механизмом рискоадаптации.

При выяснении сущности и особенностей хозяйственного риска доказано, что риск побуждает субъекта к действию. Поэтому автором выделена побуждающая к действию составляющая риска, которая имеет два проявления – побуждает субъекта к принятию каких-либо мер по отношению к риску, или к его игнорированию в случае, если риск несущественный или неуправляемый для лица, принимающего решение.

Поскольку любое действие всегда связано с определенным мотивом для лица, принимающего решение, то автором предложено данную существенную особенность риска выделить как мотивирующую (мотивационную) составляющую, которая обосновывает возможность и необходимость управления рисками хозяйственной среды.

При детальном и глубоком рассмотрении рискованной ситуации в работе акцентируется внимание на первоисточнике ее возникновения в виде рискообразующих факторов. Предложена классификация факторов риска, построенная на систематизации встречающихся в специальной экономической литературе подходов и введении автором новых классификационных признаков, характеризующих специфику хозяйственной

деятельности. На ее основе автором систематизированы хозяйственные риски по следующим признакам: структура системы - класс рисков; системное качество - группа рисков (производственный, коммерческий и финансовый); совокупность элементов системы - вид рисков; элемент системы - тип риска, что дает возможность целостно и системно исследовать риски хозяйственной деятельности организаций (рисунок 1).

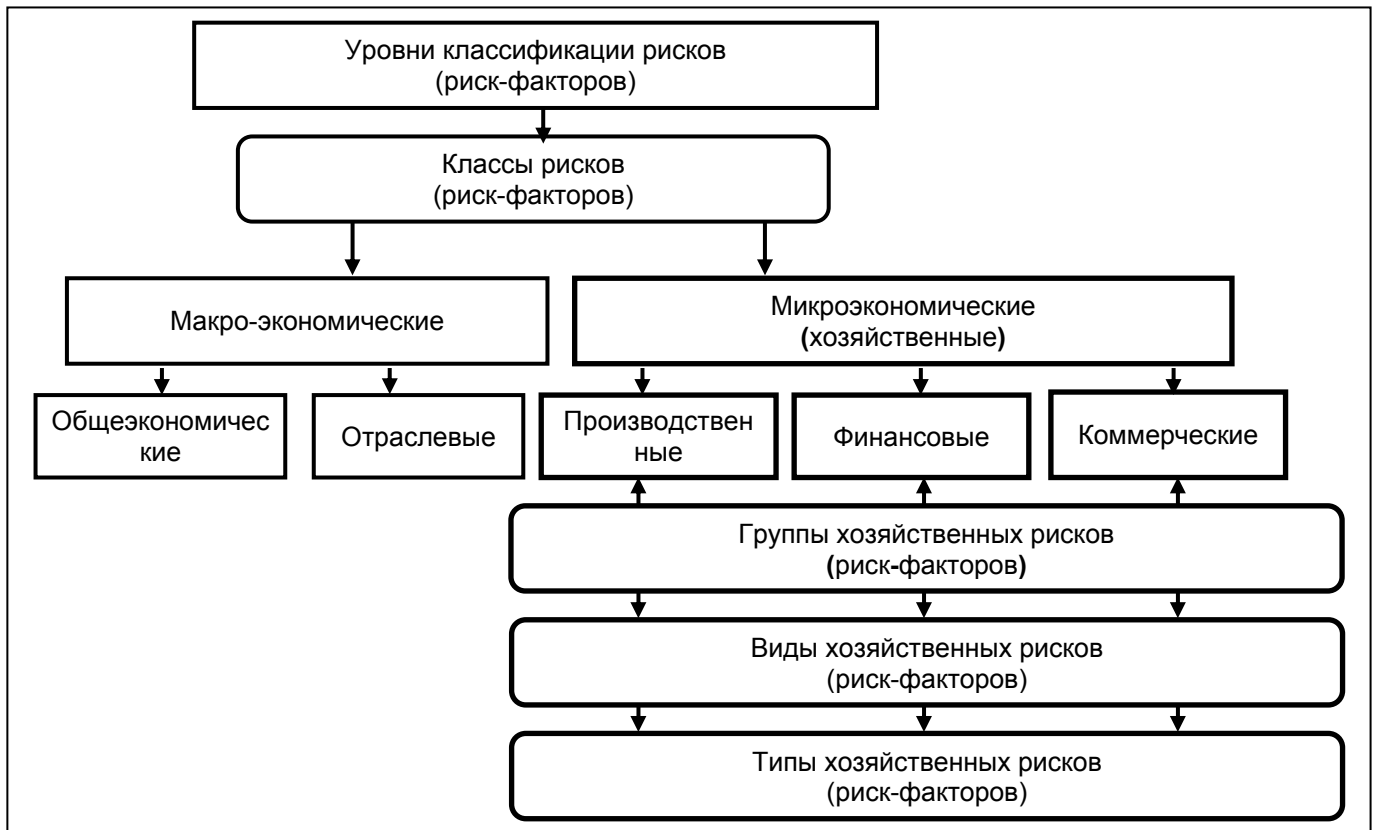

Рисунок 1. Предлагаемая классификация риск-факторов (рисков) субъектов хозяйствования

Новизна предлагаемой классификации заключается во введении классификационных признаков - вид и тип риска, которые позволяют перейти от сложного состава рисков к простому элементарному риску и его конкретной причине.

Видом рисков являются риски, влияющие на совокупность элементов процессов производства, реализации и финансовой деятельности организации.

Тип риска - это элементарный простой риск, связанный с конкретным элементом хозяйственной деятельности и конкретной причиной риск-ситуации.

Производственный риск в исследовании рассматривается, как риск, связанный с производством продукции, товаров, работ и услуг, в процессе которого руководители различных уровней управления решают вопросы использования трудовых ресурсов и активов, методов производства и управления. Основными факторами производственного риска организаций являются внеоборотные и оборотные активы, персонал.

Коммерческий риск - это риск, возникающий в процессе снабжения и реализации произведенных или закупленных товаров, работ и услуг, а также в процессе маркетинговой деятельности. Наиболее важными факторами коммерческого риска организаций являются сбытовой, снабженческий, маркетинговый.

Под финансовым в исследовании рассматривается риск, возникающий в процессе движения финансовых ресурсов, а также осуществления расчетов (вложений). Основными факторами финансового риска организаций являются структура капитала, платежеспособность, инвестиции.

В трактовках риска явно прослеживаются два направления выяснения его сущности: как экономической категории и как оценочной, т.е. поддающейся измерению. Поэтому в статье в контексте оценки хозяйственных рисков на уровне конкретной организации понимается мера отклонения фактически полученного экономического результата от принятого за базу сравнения, учитывающая вероятность изменений состояния объекта в конкретной ситуации принятия и реализации управленческих решений.

Для оценки хозяйственных рисков организаций промышленности автором систематизированы методы оценки рисков ситуаций. Проведенный анализ достоинств и недостатков существующих методологических подходов, а также возможности и целесообразности их применения для оценки рисков ситуаций в организациях промышленности выявил ряд ограничений, которые делают невозможным их применение на большинстве отечественных промышленных предприятий (особенно на стадии внедрения риск-менеджмента в управленческую деятельность). Последнее обусловило необходимость разработки

альтернативных подходов к оценке рисков, которые реализованы в работе на основе использования комбинации аналитического и эвристического методов.

В рамках использования данных методов автором предложена методика анализа и оценки уровня хозяйственных рисков, сущность которой состоит в следующем: для оценки степени воздействия риска на основе анализа состояния и перспектив развития отрасли, подотрасли или конкретной организации выбирают наиболее информативные критерии (риск-факторы). Им присваивают определенные уровни, которые сравнивают с фактическими или прогнозными значениями, выявляют фактические (прогнозные) отклонения, что позволяет определить степень риска. Итоговую оценку уровня влияния риск-факторов осуществляют по частным и обобщающему коэффициентам риска.

В методике оценки уровня влияния хозяйственных рисков каждый фактор оценивают следующими показателями:

1. Экспертная оценка (ЭО), которая ставится экспертами с ранжированием от «1» (лучшая динамика факторов риска) до «10» (худшая динамика факторов риска).

2. Приоритет (П), который определяется экспертами с учетом ранжирования факторов риска по уровню весомости (значимости) воздействия на анализируемую рисковую ситуацию: от «1» – наиболее важный фактор до «4» – наименее важный фактор. Приоритеты определяют значения весовых коэффициентов, соответствующих значимости факторов рисков. В основу расчетов весовых коэффициентов положено их доленое участие в заранее заданном значении общего весового коэффициента (вероятности p) по конкретной группе риска. Значение i -того весового коэффициента (BK_i) определяется по формуле (формула 1):

$$p_i = \frac{(n+1-P_i) \cdot p}{\sum_{i=1}^m (n+1-P_i)}, \quad (i = \overline{1, m}), \quad (1)$$

где n – максимальное значение приоритета по предложенной шкале; m – количество факторов риска; P_i – среднее значение i -того приоритета.

3. Частные коэффициенты риска (KP_i) и общий коэффициент риска (KP) характеризуют оценку вероятности наступления рискового события. Их значения рассчитываются по следующим формулам (формулы 2, 3):

$$KP_i = \frac{1}{M} \sum_{i=1}^m (\mathcal{EO}_i \times p_i) \quad (2)$$

$$KP = \sum_{i=1}^m KP_i, \quad (3)$$

где KP_i – частный коэффициент i -того вида риска; M – максимальное значение балльной шкалы, используемой при оценке факторов риска; $\mathcal{EO}_i$ – среднее значение экспертной оценки i -того фактора риска; BK_i – весовой коэффициент i -того фактора риска; KP – общий коэффициент риска.

В риск-менеджменте исключительную важность имеет информация о последствиях риска, поэтому разработана методика оценки размера экономических последствий. Потери или дополнительные доходы по исследуемым группам хозяйственных рисков могут быть рассчитаны в сравнении с запланированными показателями, показателями предыдущих периодов или по сравнению с устанавливаемыми плановыми заданиями. Основой построения методики являются выявленные в исследовании автора взаимосвязи между риск-факторами и итоговыми финансово-экономическими показателями деятельности предприятия с точки зрения возможности отражать последствия исследуемых групп рисков. Информационной основой расчетов по предлагаемому алгоритму являются данные форм бухгалтерской отчетности.

Последствиями производственного риска ($E(PP)$) являются изменения себестоимости реализованной продукции (товаров, работ, услуг), в том числе управленческих расходов, скорректированных на сумму влияния налогов, отчислений, сборов и вероятность наступления производственного риска.

Последствия коммерческого риска ($E(KP)$) определяются изменениями стоимостной оценкой расходов на реализацию продукции, затрат на маркетинговую деятельность, а также других коммерческих затрат (расходов) организации, изменения остатков нерезализованной продукции, скорректированных на вероятность возникновения коммерческого риска.

Последствиями финансового риска ($E(FP)$) являются изменения финансирования по текущей, инвестиционной, финансовой деятельности, скорректированные на сумму влияния внешних финансовых условий и вероятность наступления финансового риска.

Итоговая оценка последствий хозяйственных рисков ($E(XP)$) определяется как сумма экономических последствий (формула 4):

$$E(XP) = E(PP) + E(KP) + E(FP) \quad (4)$$

Предлагаемые методики имеют научную новизну и практическую значимость, поскольку позволяют выявить уровень хозяйственных рисков и их экономических последствий, определить приоритетные

направления стабилизационных и превентивных управленческих воздействий, а также ключевые факторы успеха для разработки стратегии поведения на потребительском рынке, что в свою очередь позволит обеспечить стабильное финансово-экономическое состояние организаций отрасли.

Необходимо отметить, что подходы к оценке рисков, предложенные в статье, не призваны конкурировать с уже существующими методами и критериями. Их роль заключается в заполнении того пробела, где инструментарий многих методик недостаточен или в принципе неприменим.

Для поиска наиболее оптимальных подходов к управлению риск-ситуациями в организации исследованы возможности и предложены рекомендации по стратегическому управлению рисками на основе формирования системы управления риск-ситуациями и адаптации ее составляющих к условиям деятельности и развития организаций.

Сложное положение, в котором находятся многие организации промышленности, является следствием запаздывания реагирования на изменения риск-факторов внутренней и внешней среды их деятельности. У руководителей предприятий отсутствует своевременная и полная информация о состоянии и тенденциях развития внешней среды. Это затрудняет принятие эффективных решений по адаптации к ней внутренних параметров деятельности организаций промышленности. Следовательно, возникает необходимость перехода к управлению хозяйственными рисками на стратегической основе.

В связи с этим разработан комплекс конкретных мероприятий по стратегическому управлению риск-ситуациями:

- предложена модель системы управления рисками как совокупность семи подсистем управления (рисунок 2);

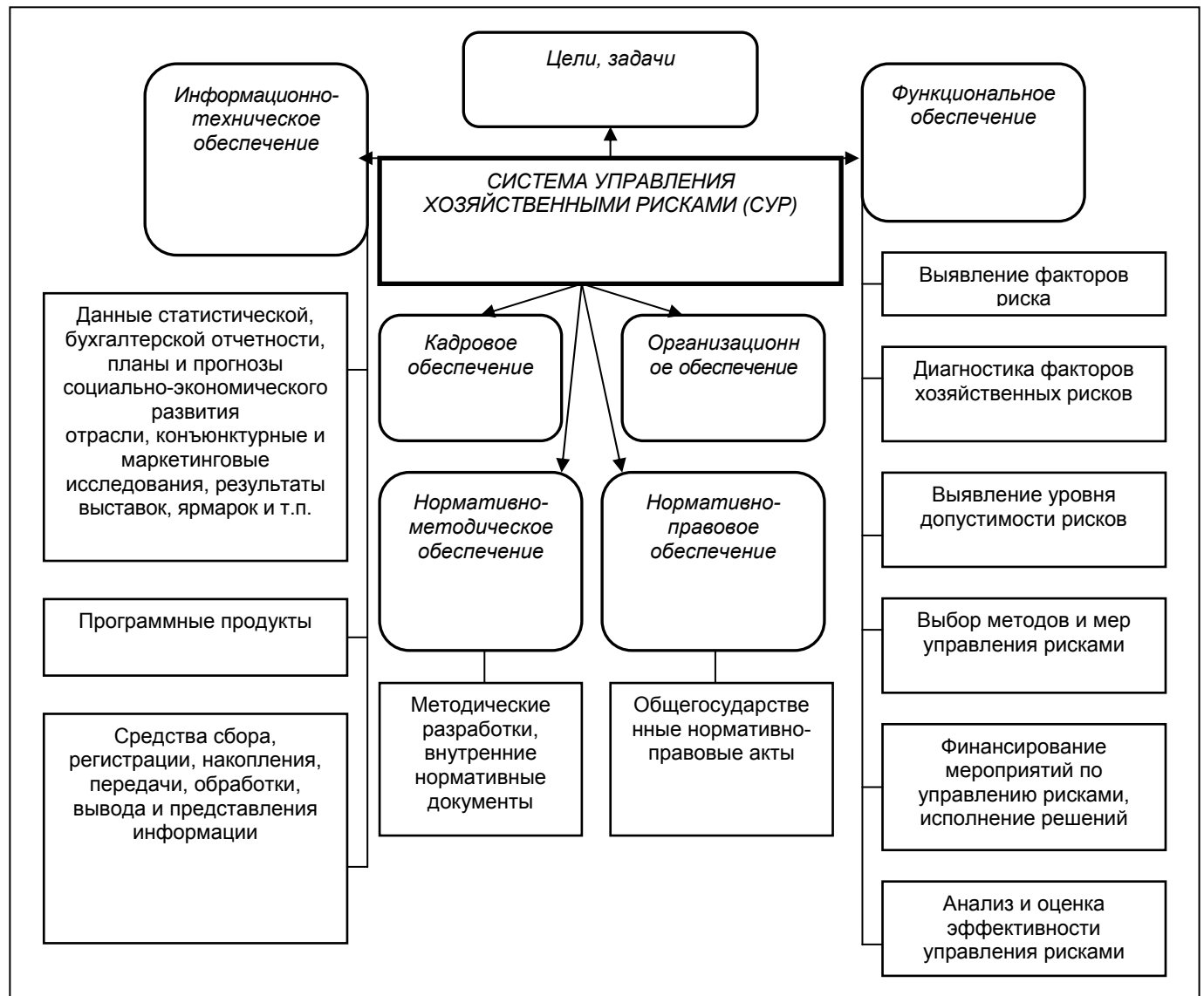

Рисунок 2. Система управления хозяйственными рисками

- предложен детализированный процесс управления рисками, что позволило выделить три стадии, в том числе диагностику риск-факторов (рисунок 3);

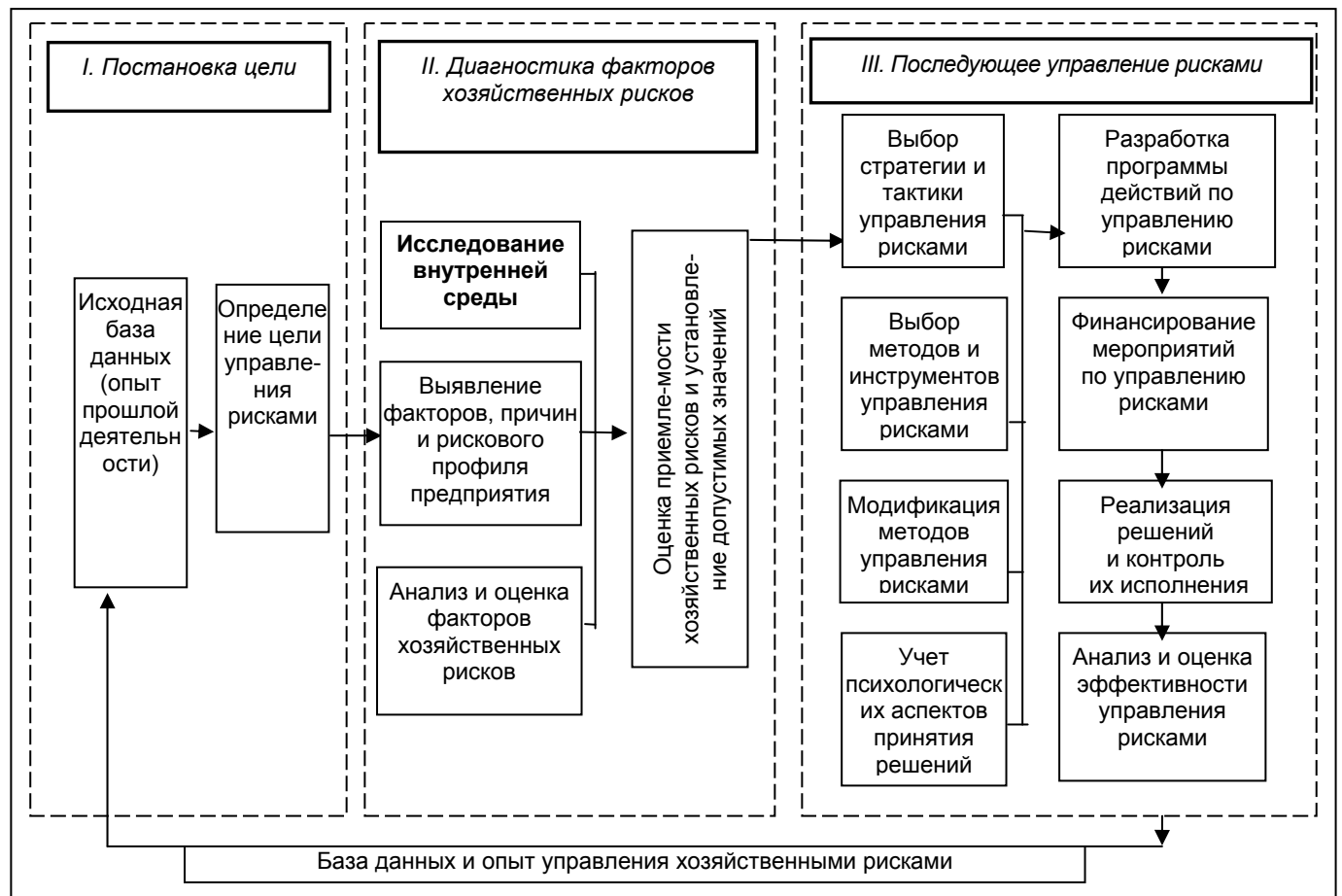

Рисунок 3. Формирование стадий и детализация этапов в процессе управления хозяйственными рисками

- рекомендованы методы и инструменты пассивной и активной стратегий управления рисками.

В соответствии с концепцией инновационного развития организации промышленности представляют собой систему, объединяющую три хозяйственных процесса: производство, реализация, финансы с соответствующими риск-факторами, и три соответствующих им инновационных процесса, для каждого из которых определим основные стратегические варианты трансформации деятельности и перспективы развития, что соответствует активной стратегии управления рисками:

- осуществление технологических нововведений (инноваций) на основе технического перевооружения и модернизации производства, внедрения новых технологий и создания высокопроизводительных производств, обеспечивающих решение проблем ресурсосбережения и экологической безопасности процессов и продукции, технологической и товарной зависимости отрасли от зарубежных стран; выпуска наукоемкой продукции для населения, медицины, образовательной сферы, силовых структур и ведомств, строительной, мебельной и транспортной индустрии и др.;

- проведение инноваций в области маркетинга и реализации продукции за счет формирования цивилизованного потребительского рынка и рыночной инфраструктуры, развития собственной, межрегиональной и межотраслевой товаропроводящей сети, коммерческих связей со странами ближнего и дальнего зарубежья; формирования оптовых рынков снабжения и сбыта; обеспечения роста экспорта продукции; вовлечения в международное разделение труда; освоения узкоспециализированных сегментов рынка; совместных маркетинговых исследований и др.;

- внедрение инноваций в финансовые процессы через осуществление эволюционного перехода от ведомственной к кластерной ориентации, что позволит на последующих этапах сформировать на национальном уровне международные ФПГ и встроить их в структуру ТНК; углубление процессов кооперации, интеграции и развития межтерриториальной и межотраслевой организации взаимодействия субъектов науки, промышленности и хозяйствования; разработку эффективных механизмов стимулирования инвестиционной активности, рост финансирования НИОКР, направленных на разработку новых материалов и технологий, применение лизинговых схем, привлечение средств инновационных фондов и иностранных инвестиций; развитие системы воспроизводства трудовых ресурсов, подготовки и переподготовки рабочих, специалистов и административно-управленческого персонала.

Таким образом, по результатам исследований автора, представленных в данной статье, можно сделать следующие основные выводы: особенности управления хозяйственными рисками определяются местом каждого риска в их общей системе, поэтому автором предложена систематизация рисков (риск-

факторов), розроблена на основі взаємозв'язи ризиків по рівням класифікації, що дозволяє розглядати ризик-ситуацію комплексно, формує основи для розробки методичного апарату аналізу і оцінки ризиків і створює можливості для ефективного застосування відповідних методів і прийомів управління ризик-ситуаціями.

Розроблені методика оцінки рівня впливу ризиків на виробничу, комерційну і фінансову сферу діяльності організацій, і методика кількісної оцінки фінансово-економічних наслідків впливу господарських ризиків на результати діяльності організації. Їх застосування забезпечує диференційовану, комплексну і всебічну оцінку ризик-ситуації.

Розроблено комплекс практичних рекомендацій по управлінню організаціями в умовах неопределенності середовища їх діяльності, який оснований на пріоритеті заходів стратегічного характеру і комплексному методичному апараті кількісної оцінки ризик-ситуацій.

Список использованных источников

1. Альгин, А. Риск и его роль в общественной жизни / А. Альгин. - М.: Мысль, 1989. - 160 с.
2. Врублевский, В.М. Основы предпринимательской деятельности / В.М. Врублевский. - Гомель, 1993. - 286 с.
3. Догиль, Л.Ф. Хозяйственный риск и финансовая устойчивость предприятий АПК. Методологический и практический аспекты / Л.Ф. Догиль. - Минск: БГЭУ, 1999. - 239 с.
4. Рымкевич, В.В. Экономическая теория рисков / В.В. Рымкевич. - Минск: Бел. гос. экон. ун-т, 2001. - 208 с.

References

1. Al'gin, A. Risk i ego rol' v obshchestvennoy zhizni. - M. : Mysl', 1989. - 160 p.
2. Vrublevskij, V.M. Osnovy predprinimatel'skoj dejatel'nosti. - Gomel', 1993. - 286 p.
3. Dogil', L.F. Hozjajstvennyj risk i finansovaja ustojchivost' predpriyatij APK. Metodologicheskij i prakticheskij aspekty. - Minsk: BGJEU, 1999. - 239 p.
4. Rymkevich, V.V. Ekonomicheskaja teorija riskov. - Minsk: Bel. State ekon. university, 2001. - 208 p.

ДАЊ ПРО АВТОРА:

Ізмайлович Світлана Вікторівна, к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та галузевої економіки
Полоцький державний університет, м. Новополоцьк, Республіка Білорусь
e-mail: dsd1095@yandex.ru

ДАЊНЕ ОБ АВТОРЕ:

Измайлович Светлана Викторовна, к.э.н., доцент, доцент кафедры финансов и отраслевой экономики
Полоцкий государственный университет, г. Новополоцк, Республика Беларусь
e-mail: dsd1095@yandex.ru

INFORMATION ON THE AUTHOR

Svetlana Izmailovich, Ph.D. in Economic Sciences, Associate Professor
Polotsk State University, Novopolotsk, Belarus
e-mail: dsd1095@yandex.ru

УДК 330.112

МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРОТУРИЗМУ В БІЛОРУСІ ТА ФАКТОРИ, ЩО НА НЬОГО ВПЛИВАЮТЬ

**Карпенко О.М.,
Карпенко В.М.,
Павлова Д.О.**

Ключові слова: агротуризм, екологічний маршрут, агросадина, очікувана тривалість життя при народженні, валовий внутрішній продукт на душу населення за ПКС, охоплення населення вищою освітою.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ АГРОТУРИЗМА В БЕЛАРУСИ И ФАКТОРЫ ЕГО ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ

**Карпенко Е.М.,
Карпенко В.М.,
Павлова Д.А.**

Предметом исследования социально-экономические факторы определяющие развитие агротуризма.
Целью исследования является исследование влияния на перспективы развития агротуризма различных социально-экономических факторов.

Методами исследования, использованными в работе являются сравнение, группировка, корреляционно-регрессионный анализ, кластерный анализ, системный подход.

Результаты работы. В работе исследованы социально-экономические факторы, влияющие на развитие агротуризма в Беларуси; построены корреляционно-регрессионные модели; предложены направления усовершенствования социально-экономической политики государства с целью развития агротуризма.

Областью применения результатов исследования является социально-экономическая политика государства.

Выводы. Агротуризм в Республике Беларусь находится на этапе становления. Нормативная база слабая, экономическая образованность мелких игроков низкая, государственные инициативы часто не реализуются. Количество же игроков достаточно большое. Это не только мелкие агроусадьбы, но и большие туристические загородные комплексы, базы отдыха, историко-культурные объекты, загородные музеи, природоохранные учреждения. Большинство игроков в данном бизнесе играет каждый сам за себя. Тенденции к кооперации в туристические дестинации и кластеры только начинают появляться. На основе стохастического анализа была построена регрессионная модель, позволившая выявить, что на число агроусадьб влияют следующие факторы: потребление населением алкоголя, наличие у населения легковых автомобилей, количество абонентов сотовой связи.

Ключевые слова: агротуризм, экотуризм, экологический маршрут, агроусадьба, ожидаемая продолжительность жизни при рождении, валовой внутренний продукт на душу населения по ППС, охват населения высшим образованием.

THE POSSIBILITY OF AGROTOURISM DEVELOPMENT IN BELARUS AND DETERMINANT FACTORS

Karpenka E.M.,
Karpenka V.M.,
Pavlova D.A.

Research subject is the socio-economic factors determining the development of agritourism.

Research aim is to study the influence on prospects of development of agro-tourism in various socio-economic factors.

Research methods used are comparison, grouping, correlation and regression analysis, cluster analysis, system approach.

Research results. The paper studies the socio-economic factors influencing on the development of agritourism in Belarus; the correlation-regression models are built; the directions of improvement of socio-economic policy with the aim of agrotourism development are suggested.

Branch of applying research results is socio-economic policy of the country.

Conclusions. Agritourism in Belarus is in the formative stage. The regulatory framework is weak, economic education small players low, state initiatives are often not implemented. The number of players is large enough. It's not only the small farm and large country tourist complexes, recreation centers, historical and cultural sites, country museums, environmental agencies. Most of the players in this business is played every man for himself. Trends of cooperation in a tourist destination and clusters are just starting to appear. Based on the stochastic analysis was presented for a regression model which revealed that the number of homesteads affected by the following factors: the population's consumption of alcohol, possession of cars, the number of cellular subscribers.

Key words: Agritourism, ecotourism, cultural tourism, farmstead, expected duration of living at birth, gross domestic product per capita in PPP terms, coverage of population by high education.

Актуальность. Сельский (аграрный) туризм – путешествия граждан в сельскую местность с туристическими целями – завоевал свою нишу в туристическом бизнесе западных стран. Цели туристов могут быть как образовательными (ознакомление с достопримечательностями и культурным наследием региона, бытом местного населения, посещение музеев, предприятий, природоохранных территорий), так и просто отдых в сельской местности. Агротуризм, как сопутствующий сельскохозяйственному труду вид экономической деятельности, зародился в Европе около 30 лет назад, прежде всего, в связи с необходимостью оказания со стороны государства социальной поддержки отсталым регионам. В настоящее время в международной практике агротуризм выступает в качестве катализатора развития целого ряда направлений экономики и социальной сферы, вовлечённых в создание комплексного регионального туристского продукта. Эта отрасль хозяйствования способна дать толчок к более рентабельному использованию природных и историко-культурных ресурсов региона, поддержать становление малого и среднего бизнеса, поспособствовать диверсификации экономики сельскохозяйственных регионов. В развитых европейских странах сельский туризм по популярности занимает второе место после пляжного отдыха. Доход от агротуризма в Европе составляет около 20-30% от общего дохода туристической индустрии. Лидерами в области агротуризма являются Швейцария, Италия, Чехия [1].

Актуальность темы работы заключается в её новизне для Беларуси. Агротуризм в нашей стране находится ещё на этапе становления. Нормативная база слабая, экономическая образованность мелких игроков низкая, государственные инициативы часто остаются лишь на бумаге. Количество же игроков

достаточно большое. Это не только мелкие агроусадьбы, но и большие туристические загородные комплексы, базы отдыха, историко-культурные объекты, загородные музеи, природоохранные учреждения. Большинство игроков в данном бизнесе играет каждый сам за себя. Тенденции к кооперации в туристические дестинации и кластеры только начинают проникать в сознание белорусов. Хозяева усадеб часто ведут свой бизнес по наитию, не применяя никаких специальных маркетинговых шагов, используя предлагаемые ресурсы не в полной мере.

Постановка проблемы. Для Беларуси отрасль агротуризма является относительно новым рынком сбыта туристических услуг. С 2003 г. существует Белорусское общественное объединение «Отдых в деревне». В его состав входит более 700 человек. Это главным образом жители сельской местности Беларуси. Первым шагом развития агротуризма в Республике Беларусь стала лояльная политика государства в этом направлении: Указ Президента Республики Беларусь от 02. 06. 2006 г. № 372 «О мерах по развитию агротуризма в Республике Беларусь», освобождающий основателей агроусадб от налогов, соответствующее Постановление Совмина, льготные кредиты «Белагропромбанка». Осуществлять деятельность в сфере агротуризма может как частное лицо (фермер), индивидуальный предприниматель и как зарегистрированное предприятие. Согласно официальной информации, с момента принятия Указа №372 количество сельских усадеб постоянно увеличивается. За 10 лет (2006-2016 гг.) количество усадеб увеличилось с 34 до 2363. Эти цифры показывают, что конкуренция в области агротуризма растёт. Для успешного бизнеса в данной сфере уже мало просто предложить ночлег, питание и элементарный досуг. Для успешного функционирования бизнеса необходимо комплексно использовать маркетинговый инструментарий, начиная от элементарного анкетирования с целью выявления предпочтений клиентов до проведения маркетинговых исследований с использованием SWOT-анализа, PEST-анализа и других методик. Также необходимо следить за европейскими тенденциями в данной сфере, использовать приёмы бенчмаркинга. Следует отметить одну важную особенность агротуризма. Здесь мы продаём не ночлег и еду, а удовлетворяем потребность клиентов в новых впечатлениях. На Западе уже давно к этому пришли и предлагают агродестинацию как комплексный маркетинговый продукт. Туриста вовлекают в интерактивное общение в приятной и удобной форме. В идеале, турист должен не только отдохнуть в деревне, но и узнать что-то новое, получить положительные эмоции и даже поучаствовать в игровой интерактивной анимации. Таким образом, маркетинг в сфере агротуризма - это маркетинг впечатлений. Суть такой концепции заключается в том, чтобы усилить эмоциональную связь туриста с дестинацией. Это достигается путём создания физических, интерактивных впечатлений. Мощный позитивный социально-психологический эффект от контакта с фермером, природой, деревенским бытом имеет ряд последствий: турист начинает больше ценить отдых в своей стране, пробуждается чувство гордости за свою страну, её историю и культуру. После такого отдыха туристы готовы покупать продукты фермерского хозяйства.

Политические факторы, влияющие на развитие агротуризма. Во-первых, это Указ Президента РБ №372 от 02.06.2006 «О мерах по развитию агротуризма в Республике Беларусь», которым регулируются бизнес-процессы в данной области [2]. За 10 лет этот документ устарел и сейчас правительство готовит изменения. В октябре 2016 года Министерство спорта и туризма разместило для обсуждения на своём сайте проект президентского указа по внесению изменений в законодательство об агротуризме. В проекте прописано, что владельцам агроусадб могут запретить размещать одновременно больше 20 туристов. Но с оговоркой – ограничение по количеству гостей не будет распространяться на экскурсионные группы и участников событийных мероприятий. Еще одно изменение, которое предлагается принять, – запретить проводить в агроусадбах свадьбы, юбилеи и ритуальные мероприятия. Чтобы оказывать такие услуги, придется открыть ИП либо уплачивать повышенный налог. Обновленный указ, как предлагается, должен заработать с 1 января 2019 года. У владельцев усадеб, как ожидается, будет переходный период почти в 2 года на приведение своей деятельности в соответствие с нормами указа. Таким образом, мы видим, что грядут изменения в законодательной базе, что непременно скажется на бюрократической процедуре регистрации бизнеса, изменится налогообложение.

Во-вторых, изменение визового режима. С 12 февраля 2017 г. граждане 80 стран могут посещать Беларусь без виз сроком до 5 дней. В этот перечень входят 39 стран Европы, включая весь Евросоюз, а также Бразилия, Индонезия, США, Япония и другие государства. Воспользоваться безвизовым въездом могут лишь туристы, прибывающие в Беларусь через Национальный аэропорт «Минск». Насколько это изменение поспособствует притоку туристов в страну, говорить ещё рано. Однако сам шаг по упрощению визового режима можно оценить положительно для туристической отрасли и для имиджа страны.

В-третьих, проект USAID «Местное предпринимательство и экономическое развитие», который был реализован ПРООН в 2012-2015 гг. В рамках проекта было отобрано 17 туристских дестинаций. При поддержке проекта и с помощью экспертов местные инициативные группы повысили квалификацию в области стратегического планирования и разработали стратегии развития экотуризма своих дестинаций. На данный момент проект завершён. На сайте ООН выложены результаты проекта и информация по всем 17 дестинациям Брестской и Гродненской области. Это богатый материал для изучения и бенчмаркинга [3].

Экономические факторы, влияющие на развитие агротуризма. Во-первых, это программа кредитования субъектов агротуризма ОАО «Белагропромбанк». Действует с 2007 г. Реализация Программы

обеспечивается при тесном взаимодействии Банка с областными (районными) исполнительными комитетами и БОО «Отдых в деревне», представляющим интересы субъектов агроэкотуризма, на основе заключенных трехсторонних Соглашений о сотрудничестве. Реализация Соглашений в регионах осуществляется созданными рабочими группами, сформированными из представителей трех сторон – райисполкома, Банка и общественного объединения. Программа предусматривает выдачу кредитов субъектам агроэкотуризма (физическим лицам – хозяевам сельских усадеб и фермерским (крестьянским) хозяйствам) на цели, связанные с реализацией проектов в сфере развития агроэкотуризма, включая модернизацию, восстановление, реконструкцию сельских усадеб, приобретение товарно-материальных ценностей для осуществления строительства, реконструкции, ремонта, оплату услуг, работ, приобретение предметов бытового назначения, транспортных средств и т. д. Кредиты выдаются на срок до 7 лет, под 5% годовых, без залога, под поручительство. Сумма кредита может достигать 2000 базовых величин.

Во-вторых, проведение республиканского конкурса ОАО «Белагропромбанк» «Лучшая агроэкоусадьба года». ОАО «Белагропромбанк» проводит данный конкурс совместно с БОО «Отдых в деревне» и Министерством спорта и туризма Республики Беларусь. Конкурс проводится по итогам деятельности субъектов агроэкотуризма за год по следующим номинациям: «Лучший старт»; «Этнокомплекс»; «Белорусская национальная кухня»; «Экоусадьба года»; «Стиль и гармония»; «Сохранение национальных традиций»; «Спорт и туризм»; «Продвижение банковских инноваций в АЭТ» [4].

В-третьих, уменьшение доходов населения. Согласно данным статкомитета средняя зарплата белорусов в декабре 2014 г. была 619 долл., а в декабре 2016 г. снизилась до 408 долл. Это, с одной стороны говорит о том, что у людей стало меньше денег и, естественно, люди будут тратить меньше денег на отдых. С другой стороны, отказавшись от дорогого отдыха на море, люди задумываются о более бюджетном варианте отдыха внутри страны. Так на фоне падения доходов населения возрастает число потенциальных клиентов агроусадеб.

В-четвертых, ежегодный рост численности внутренних и иностранных туристов согласно официальной статистике. Из общего числа иностранных туристов на долю россиян приходилось 88,3% в 2015 г. [5]. Опрос, проведенный среди иностранных посетителей популярнейшего белорусского музея сельского быта «Дудutki», позволил выявить приоритеты в их отношении к достопримечательностям Беларуси. Интересы туристов можно расположить в следующей последовательности: красота сельских ландшафтов, природа; заповедники и заказники; традиции, обычаи, гостеприимство людей; памятники архитектуры и культуры; театры, в первую очередь балет; музеи, галереи, мастерские художников; развлечения.

В-пятых, рост конкуренции в сфере агроэкотуризма [6]. Согласно официальной информации, с момента принятия Указа №372 количество сельских усадеб постоянно увеличивается: 2006 г. – 34; 2009 г. – 474; 2011 г. – 1576; 2016 г. – 2363.

Они предоставляют самые разнообразные услуги для туристов. Часто усадьбы оформлены с национальным белорусским колоритом или в современном экостиле. Много сельских домиков для туристов находится на территории или вблизи национальных парков. Хозяева агроусадеб предлагают гостям различные варианты развлечений в соответствии со своей специализацией. Это может быть:

- спокойный отдых на своё усмотрение на природе;
- активный отдых (рыбалка и охота, катание на лодках, «зеленые» походы, командные игры, знакомство с белорусской кухней, экскурсии по местным достопримечательностям);
- семейный отдых (прогулки в лесу, сбор ягод и грибов, купание в озере, развлечения для детей и взрослых, еда из экологически чистых деревенских продуктов, изготовление сувениров);
- знакомство с уникальными белорусскими традициями и бытом сельских жителей.

Именно белорусский колорит – главная изюминка агроусадеб в национальном стиле, хозяева которых разрабатывают специальные культурные программы. Здесь можно услышать местные легенды и аутентичные песни, разучить белорусские танцы и принять участие в старинных народных обрядах, например, на Коляды, Масленицу или Купалье. Можно даже сыграть свадьбу в белорусских традициях.

В некоторых усадьбах можно поближе познакомиться с бытом белорусских сельчан и испробовать на себе старинные занятия. Хозяева могут предложить отправиться на сенокос ранним утром, накормить животных на домашнем подворье, проверить соты на пчелиной пасеке или испечь настоящий белорусский хлеб. И конечно, практически в любой агроусадьбе можно попариться в бане, где приготовлены ароматные веники и целебные травы и познакомитесь с народными рецептами ухода за собой. Ежегодно в третье воскресенье мая проходит День открытых дверей в белорусских усадьбах. По традиции, в этот день хозяева усадеб показывают желающим свои дома, рассказывают о предлагаемых услугах, достопримечательностях, готовят угощение. Многие участники акции разрабатывают особые программы с экскурсиями и эксклюзивными блюдами.

В-шестых, наличие крупных игроков (как государственных так и частных) на рынке загородного отдыха Беларуси. Они берут на себя большой процент туристов. Условно их можно разделить на следующие категории [7]:

1. Этнокультурные комплексы (Музей архитектуры и быта в д. Озерцо, Музейный комплекс старинных ремесел и технологий «Дудutki», Этнокультурный комплекс «Наносы-Новоселье», усадебно-парковый комплекс «Дукорскі маёнтак», парк-музей интерактивной истории «Сула», туристическая деревня «Белые луга»).

2. Загородные базы отдыха.
3. Государственные музеи и памятники истории.
4. Национальные парки, заповедники, охотничьи хозяйства.
5. Спортивные центры (Раубичи, Силичи, Якутские горы, Ратомка, Стайки).
6. Санаторно-курортные комплексы.

Социально-культурные факторы, влияющие на развитие агротуризма. Во-первых, с 2003 г. существует Белорусское общественное объединение «Отдых в деревне» [8]. В его состав входит более 700 человек. Это главным образом жители сельской местности Беларуси, которые хотят освоить новую профессию и организовать на своих усадьбах мини гостиницы типа «Bed&Breakfast». Основные направления деятельности:

- подготовка обучающихся программ, проведение семинаров, тренингов;
- разработка стандартов для классификации усадеб, сертификация усадеб в соответствии со стандартом организации;
- продвижение туристического продукта «Отдых в белорусской деревне» на международном и внутреннем рынках;
- взаимодействие с другими организациями в области развития агроэкотуризма;
- совершенствование и разработка новых туристических продуктов.

Во-вторых, туристические кластеры и дестинации – тренд последних лет в Беларуси. Кластер – это группа географически соседствующих компаний и связанных с ними организаций (органов госуправления, инфраструктурных субъектов хозяйствования), взаимодополняющих друг друга. Агроэкотуризм в Беларуси становится все более востребованным. Сегодня хозяева агроусадьб, фермеры, ремесленники, представители турбизнеса, региональные отделы по туризму, БРОО «Отдых в деревне» объединяют свои усилия для создания туристических кластеров. Цель этой работы – предложить гостям широкий комплекс услуг, создать уникальные туристические предложения и собственные бренды.

Примерами кластерной модели развития могут быть два проекта, реализованных в Мядельском районе: «Создание кластера сельского туризма в деревне Комарово» и «Распространение опыта работы кластера сельского туризма». Результатом реализации проектов явилось создание сообщества (кластера) людей, которые объединены единой целью – развитие сельского туризма. Первый опыт приема туристов показал, что в одиночку привлечь большое количество туристов в сельскую местность сложно. Поэтому нужно объединить усилия по предоставлению различных видов услуг и развлечений, чтобы людям было интересно. При этом очень важно в деревне устраивать интересные праздники, о которых знал бы широкий круг потенциальных туристов. Например, в декабре проводятся «Камаароўскія калядкі», в июле – выставка-ярмарка народных ремесел и промыслов «Камарова – кола дзён». В качестве ещё одного примера создания кластера можно привести проект «Кластер агроэкотуризма Гомельщины», разработанный в 2006 г. Гомельским городским научно-просветительским общественным объединением «Оракул» совместно с Гомельским государственным университетом имени Ф. Скорины. Целью проекта являлась разработка кластерной стратегии развития сельского туризма в регионе, которая направлена на создание региональных и местных агротуристических сетей, объединяющих различные модели агротуристических хозяйств и предприятий [9].

В-третьих, рост интереса к внутреннему туризму. Много памятников отреставрировано и включено в туристическую инфраструктуру. Туроператоры предлагают большое количество экскурсионных маршрутов. БОО «Отдых в деревне» вместе с германским Грайфсвальдским университетом провела в 2013 г. социальное исследование. На обработку данных в Германию было отправлено 863 анкеты со всей Беларуси. Больше половины опрошенных на отдыхе хотят просто тишины и спокойствия. Среди развлечений наиболее востребованы прогулки пешком, на велосипедах, возможность поплавать. Кроме того, для туристов очень важно наличие сауны и бани. Возрастает спрос на услуги оздоровления и спа-процедуры. Многие из опрошенных хотели бы во время отдыха побывать на фестивалях и праздниках. Неоднозначное мнение у исследователей вызвало то, что около 200 респондентов считают, что фестивали и праздники, которые проходят у них в области, неинтересны. Заинтересованы туристы в географической доступности усадьбы. 589 из опрошенных особенно подчеркнули важность «красивого места». Сельский дизайн, на взгляд респондентов, должен сочетаться с гигиеническими удобствами, чистотой усадьбы. Отмечена и значимость гостеприимства хозяев.

В-четвертых, мода на национальный компонент. Причём это не только оформление усадьбы в национальном стиле и белорусская кухня. Гостям зачастую предлагают целую развлекательную программу, основанную на народных праздниках и традициях. Это могут быть календарные праздники (Гуканне вясны, Масленица, Купалье, Коляды), тематические вечера (музыкальные, исторические), обрядовые программы (свадьба, день рождения). На многих усадьбах предлагают интерактивные элементы знакомства с народными ремёслами (гончарство, ткачество, соломоплетение, лозоплетение, шаповальство, выпечка). Интерес проявляют не только интуристы, но и местное население. Именно уникальность белорусского быта и культуры являются магнитом для притяжения туристов.

В-пятых, мода на ЗОЖ и экопродукты. Спорту и здоровью уделяется большое внимание в Беларуси, и молодёжь поддерживает этот общеевропейский тренд. Велосипедные прогулки, походы с палатками,

выходные за городом стали привычным делом для минчан. Многие увлекаются йогой. Люди стали больше обращать внимания на здоровые продукты питания. Многие белорусские производители предлагают качественные продукты питания и конкуренция на этом рынке большая.

В-шестых, мода на проведение корпоративных и семейных мероприятий за городом. Это могут быть свадьбы в разных стилях с выездной регистрацией брака, поминальные мероприятия, различные корпоративные празднования.

В-седьмых, урбанизация населения. Сельский быт для молодого поколения – это скорее развлечение, а не естественная среда обитания. Главными потребителями продукта агроэкотуризма являются городские жители Беларуси. Урбанизация, неблагоприятная экологическая обстановка в городе, загрязнение промышленными и бытовыми отходами территорий вокруг крупных городов, постоянный стресс от городской жизни определили тенденцию развития экологоориентированных видов туризма. Выезжая в сельскую местность, городской житель получает возможность отдохнуть в экологически чистой среде, питаться натуральными и доступными по цене продуктами, выращенными хозяевами сельских усадеб. Важной предпосылкой для выбора отдыха в деревне являются также устоявшиеся в Беларуси традиции отдыха в сельской местности.

Технологические факторы, влияющие на развитие агротуризма. Во-первых, распространение интернета. Вся Беларусь покрыта сетью Интернет, и белорусы активно пользуются этим ресурсом. В интернете работают специализированные сайты-каталоги, где можно выбрать и заказать усадьбу для отдыха в любом регионе страны (usadby.by, holiday.by, belkraj.by, traveling.by, trofei.by, hutor.by, agro-usadba.by, vusadbe.by, kotteji.by). Молодое поколение активно использует социальные сети. Этот факт даёт возможность активно продвигать свой продукт посредством интернета, контактировать с клиентами, реагировать на запросы.

Во-вторых, рост мобильности населения в связи с увеличением количества автомобилей. По данным Белстата, на 1 января 2016 г. в Республике Беларусь было зарегистрировано 2920,2 тыс. легковых автомобилей, что на 93 тыс. больше, чем по состоянию на 1 января 2015 г. Если в 2000-м году на тысячу белорусов приходилось всего 139 автомобилей, в 2005-м их было уже 180, в 2010-м – 264, а в 2015-м – 307 [5]. Для сельского туризма это немаловажный фактор, так как зачастую добраться до усадьбы на общественном транспорте не представляется возможным.

В-третьих, наличие городского бытового комфорта в деревне (плита, электроприборы, отопление, санузел, телевизор). Городской житель, приезжая в деревню, оказывается не всегда готовым погрузиться в простой деревенский быт. Городской комфорт стал неотъемлемой частью нашей жизни и от него люди не готовы отказываться, даже выезжая за город.

В-четвертых, наличие средств коммуникации в деревне (Интернет, телефон). Быть всегда на связи, иметь доступ к информации – это неотъемлемая часть жизни современного человека.

Анализ влияния социально-экономических показателей на количество агроусадоб в Беларуси. Проведём стохастический анализ показателей, влияющих на количество агроусадоб в Беларуси. Фрагмент исходных данных для анализа приведён в таблице 1 [5].

Таблица 1. Фрагмент исходных данных

Год	AGRO	LIFE	ALCG	CAR	EDU	USD	MBPH
Республика Беларусь							
2016	2548,00	70,00	5,00	3148,56	0,75	19585	1429,00
2010	1247,00	64,60	7,50	2501,20	1,46	3000	1090,00
...	...	...	...	...	...	...	...
2002	2,00	62,30	10,20	1563,53	2,09	1920	128,00
Минская область							
2015	597,00	67,60	5,03	433,65	0,79	18569	48,00
2010	329,00	62,90	7,50	373,84	1,46	3000	49,00
...	...	...	...	...	...	...	...
2004	4,00	61,70	9,80	264,02	1,90	2170	52,00

Примечание: AGRO – количество агроусадоб; LIFE – продолжительность жизни мужчин, лет; ALCG – потребление алкоголя, в % к потребительским расходам; CAR – наличие легковых автомобилей в личной собственности граждан, тыс. шт.; EDU – расходы на высшее образование, в % к потребительским расходам; USD – курс USD; MBPH – количество абонентов сотовой связи на 100 человек населения, ед.

На основе стохастического анализа с помощью пакета анализа EViews была построена регрессионная модель следующего вида:

$$Agro = 1481,46 - 0,45 * CAR - 72,9 * ALCG + 1,87 * Mbph + 176,65 * Life + 0,03 * USD, \quad (1)$$

(1) (2,57) (3,19) (4,26) (10,04) (1,6)

Коэффициент детерминации составил 94,09%, т.е. модель адекватна.

Выводы: на число агроусадеб влияют следующие факторы: потребление населением алкоголя, наличие у населения легковых автомобилей, количество абонентов сотовой связи. Чем меньше люди тратят деньги на алкоголь – тем больше посещают агроусадеб, чем больше в их владении автомобилей и устройств связи – тем также больше они посещают агроусадеб. Также можно заметить, чем больше пожилых мужчин – тем больше агроусадеб, также рост курса USD увеличивает их количество, причем эти факторы влияют на рассматриваемый показатель в наименьшей степени. Остальные факторы не оказывают никакого влияния на число агроусадеб.

Список использованных источников

1. Костин К.Б. Использование маркетингового инструментария для продвижения развития агротуризма. //Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета № 4 (88) / 2014 [Электронный ресурс] – 2014 – Режим доступа <http://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-marketingovogo-instrumentariya-dlya-prodvizheniya-i-razvitiya-agroturizma> – Дата доступа: 10.01.2017
2. Указ Президента Республики Беларусь от 2 июня 2006 г. №372 «О мерах по развитию агроэкотуризма в Республике Беларусь» [Электронный ресурс] – 2008 – Режим доступа <http://laws.newsby.org/documents/ukazp/pos01/ukaz01380.htm> – Дата доступа: 20.11.2016
3. Местное предпринимательство и экономическое развитие //Программа развития Организации Объединенных Наций. Беларусь. [Электронный ресурс]. – 2015 – Режим доступа: http://www.by.undp.org/content/belarus/ru/home/operations/projects/poverty_reduction/LEED/ – Дата доступа: 20.01.2017
4. Программа поддержки агроэкотуризма //Белаагропромбанк [Электронный ресурс]. – 2017 – Режим доступа <http://www.belapb.by/about/agrotourism/> - Дата доступа: 10.01.2017
5. Официальная статистика //Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2016 – Режим доступа: <http://www.belstat.gov.by/> – Дата доступа: 10.12.2016
6. Сайт БОО «Отдых в деревне». Режим доступа <http://www.ruralbelarus.by/> – Дата доступа: 01.12.2016
7. Калейник и др. Лучшее в Беларуси: туристический путеводитель. Минск, 2016
8. Сайт БОО «Отдых в деревне». Режим доступа <http://www.ruralbelarus.by/> – Дата доступа: 01.12.2016
9. Тарасенок А.И и др. Бизнес в агро- и экотуризме: пособие. Минск, 2014

References

1. Kostin K.B. Use of marketing tools to promote the development of agro-tourism. // Proceedings of the St. Petersburg State Economic University № 4 (88) / 2014 : <http://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-marketingovogo-instrumentariya-dlya-prodvizheniya-i-Development-agrotourism>
2. Decree of the President of the Republic of Belarus of June 2, 2006 №372 : <http://laws.newsby.org/documents/ukazp/pos01/ukaz01380.htm>
3. Local Entrepreneurship and Economic Development // United Nations Development Program. Belarus. - 2015 : http://www.by.undp.org/content/belarus/ru/home/operations/projects/poverty_reduction/LEED/
4. Program of support of agroecotourism // Belagroprombank. 2017 : <http://www.belapb.by/about/agrotourism/>
5. Official statistics // National Statistical Committee of the Republic of Belarus. 2016 : <http://www.belstat.gov.by/>
6. The site of the BOO «Rest in the village.» : <http://www.ruralbelarus.by/>
7. Kaleinik M.B. The best in Belarus: tourist guide. Minsk, 2016
8. The site of the BOO «Rest in the village.» : <http://www.ruralbelarus.by/>
9. Tarasenko AI, etc. Business in agro- and ecotourism: allowance. Minsk, 2014

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Карпенко Олена Михайлівна, доктор економічних наук, професор кафедри міжнародного менеджменту Білоруський державний університет

пр. Незалежності 4, м. Мінськ, 220050, Білорусь

Карпенко Валерій Михайлович, кандидат технічних наук, доцент кафедри економіки та організації підприємств АПК

Білоруський державний аграрний технічний університет

пр. Незалежності 99, м. Мінськ, 220048, Білорусь

Паулава Дар'я Олексіївна, студент

Білоруський державний університет

пр. Незалежності 4, м. Мінськ, 220050, Білорусь

e-mail: emkarpenko@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Карпенко Елена Михайловна, доктор экономических наук, профессор кафедры международного менеджмента

Белорусский государственный университет

пр. Независимости 4, г. Минск, 220050, Беларусь

Карпенко Валерий Михайлович, кандидат технических наук, доцент кафедры экономики и организации предприятий АПК

Белорусский государственный аграрный технический университет
пр. Независимости 99, г. Минск, 220048, Беларусь

Павлова Дарья Алексеевна, студент

Белорусский государственный университет
пр. Независимости 4, г. Минск, 220050, Беларусь
e-mail: emkarpenko@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Karpenko Elena, PhD, Professor of International Management
Belarusian State University
pr. Nezavisimosti 4, Minsk, 220050, Belarus

Karpenko Valery, PhD, assistant professor of economics and organization of agricultural enterprises
Belarusian State Agrarian Technical University
pr. Nezavisimosti 99, Minsk, 220048, Belarus

Pavlova Darya, student
Belarusian State University
pr. Nezavisimosti 4, Minsk, 220050, Belarus
e-mail: emkarpenko@mail.ru

УДК 338.486.5 [476]

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОГНОЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Корсак М.М.,
Сурдо А.П.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, довгострокове прогнозування, методи прогнозування, екстраполяція, експертна оцінка, Форсайт, експертні панелі, метод Дельфі, SWOT-аналіз, мозковий штурм, побудова сценаріїв, технологічні дорожні карти.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: ОПЫТ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Корсак М.М.,
Сурдо А.П.

В статье рассматриваются современное состояние, проблемы и методы прогнозирования социально-экономического развития Республики Беларусь и предлагаются основные направления его совершенствования, что и составляет **предмет исследования**.

С учетом новой стадии экономического развития Республики Беларусь, основанной на реализации инновационной политики, особую актуальность в Республике Беларусь приобретают исследования по проблеме учета процессов создания, освоения и использования инноваций при долгосрочном прогнозировании социально-экономического развития.

Цель статьи: заключается в разработке основных направлений исследований и прикладных разработок по совершенствованию долгосрочного прогнозирования социально-экономического развития.

Для достижения указанной цели применялись следующие **методы исследования:** абстрактно-логический, анализ и синтез, индукция и дедукция, сравнение, обоснование, обобщение, оценивание, системный и комплексный подходы.

Результаты работы: Обоснована необходимость внедрения в практику долгосрочного прогнозирования социально-экономического развития нового инструмента – Форсайта, который предполагает повышение инновационной активности и конкурентоспособности предприятий Беларуси. Методология Форсайт включает в себя десятки традиционных и достаточно новых экспертных методов. При этом происходит их постоянное совершенствование, отработка приёмов и процедур, что обеспечивает повышение обоснованности предвидения перспектив научно-технического и социально-экономического развития. Чтобы учесть все возможные варианты привлекается, как правило, значительное число экспертов. Обычно в каждом из Форсайт-проектов применяется комбинация различных методов, в числе которых метод Дельфи, SWOT-анализ, мозговой штурм, построение сценариев, технологические дорожные карты, формирование экспертных панелей и дерева релевантности. При этом в Форсайте нет единственно правильного метода, так как его необходимо каждый раз адаптировать к определенным условиям, в контексте которых он выполняется. Установлена прямая зависимость успешности Форсайт-проекта от

комплексности применения упомянутых методов прогнозирования, причем сама система комбинирования их использования постоянно усложняется.

Областью применения результатов работы является: совершенствование системы долгосрочного прогнозирования в целом по республике, по народнохозяйственным комплексам, отраслям экономики и предприятиям Республики Беларусь.

Выводы: Использование Форсайта в прогнозировании социально-экономического развития Республики Беларусь послужит средством учета инновационных процессов, выявления наиболее острых проблем долгосрочного характера, оценки долгосрочных перспектив и возможных вариантов социально-экономического развития; обеспечит обсуждение экспертами (учеными, бизнесменами, руководителями предприятий, чиновниками) приемлемых траекторий развития Беларуси и выработку мер по движению в выбранном, приемлемом для всех сторон направлении.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, долгосрочное прогнозирование, методы прогнозирования, экстраполяция, экспертная оценка, форсайт, экспертные панели, метод Дельфи, SWOT-анализ, мозговой штурм, построение сценариев, технологические дорожные карты.

IMPROVEMENT OF FORECASTING SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Korsak M.M.,
Surdo A.P.

*This article examines the current state, problems and methods of forecasting social and economic development of the Republic of Belarus, and proposes primary directions of its improvement, which is **the subject of the research**.*

With considering of a new stage of economic development of the Republic of Belarus, which based on the implementation of innovation policy crucial relevance in the Republic of Belarus attain researches in accounting processes of creation, implantation and applying of innovations in long-term forecasting social and economic development.

***The aim of the article** is to elaborate main research areas and applied projects on improving long-term forecasting social and economic development.*

*We used following **research methods** to reach this aim: abstract-logical, analysis and synthesis, induction and deduction, comparison, rationale, generalization, appraising, systemic and complex approaches.*

***Results:** The necessity of implementation of a new instrument for the long-term forecasting social and economic development was substantiated. This instrument is Foresight, which involves the increase of innovative activity and advancing growth of competitiveness of Belarusian enterprises. The Foresight methodology includes dozens of traditional and new expert methods. At the same time this methods continue their improvement working off processes and procedures, which provides the increase of validity of foresight in scientific, technical, social, and economic development. In order to account all possible options it is commonly involved a considerable number of experts. It is usually applied a combination of different methods in every Foresight project including the Delphi method, SWOT-analysis, brainstorm, scripting, technological road maps, creating expert panels and relevance trees. At the same time, there is no single correct method in Foresight because it must be always adapted to certain conditions in which it is carried out. There was found the direct dependence between success of the Foresight project and the complexity of applying mentioned methods of forecasting while the system of combining their usage is constantly becoming more complicated.*

***The area of usage results of the research:** is the improvement in system of long-term forecasting on the levels of country, economic complexes, economic sectors and enterprises of the Republic of Belarus.*

***Conclusions:** The usage of Foresight in forecasting social and economic development of the Republic of Belarus will improve the accounting innovative processes, identify the most acute long-term problems, assess long-term prospects and possible options for social and economic development, provide expert discussion (scientists, businessmen, heads of enterprises, officials) about acceptable directions in the further development of Belarus and create measures for movement in the chosen direction, which is acceptable for all parties.*

***Keywords:** social and economic development, long-term forecasting, forecasting methods, extrapolation, expert assessment, foresight, expert panels, The Delphi method, SWOT-analysis, brainstorm, scripting, technological road maps.*

В начале XXI века Беларусь выбрала инновационный путь развития экономики в качестве магистрального. Ее генеральной стратегией стала всесторонняя государственная поддержка процессов создания, освоения и использования инноваций, как основы инновационной политики, являющейся главной составляющей социально-экономической политики государства. Условием предстоящих масштабных преобразований становится выбор вектора развития отраслей народного хозяйства, народнохозяйственных комплексов и Республики Беларусь в целом. Задачей современного этапа является целенаправленный поиск оптимальных сочетаний ресурсов и результатов инновационного процесса исходя из обоснованной модели экономического развития. Эту задачу невозможно решить без создания эффективной системы долгосрочного прогнозирования социально-экономического развития Республики Беларусь, что является основной целью настоящего исследования. Таким образом, актуальность темы исследования не подлежит сомнению.

Несмотря на то, что в последние годы появилось значительное количество работ, в которых в основном делаются попытки обобщить соответствующие теорию и практику прогнозирования [1, 4, 6], наблюдается явное отставание как теоретических, так и практических исследований по проблеме учета процессов создания, освоения и использования инноваций при прогнозировании социально-экономического развития.

В Республике Беларусь создана достаточно эффективная система прогнозирования социально-экономического развития. Принят Закон Республики «О государственном прогнозировании и программах социально-экономического развития Республики Беларусь», который определяет: основные концептуальные и методологические подходы к разработке прогнозов, последовательность и порядок их подготовки, взаимообусловленность и характер взаимодействия друг с другом, и другими прогнозными и программными документами. Определены основные цели разработки прогнозов, их временные рамки. Установлены критерии, принципы, приоритеты социально-экономического развития Беларуси на соответствующий период с указанием основных прогнозируемых показателей, целевых ориентиров и мер по их достижению [3].

Прогнозы социально-экономического развития включают количественные показатели и качественные характеристики макроэкономической ситуации, экономической и социальной структуры, научно-технического развития, внешнеэкономической деятельности, динамики производства и потребления, уровня и качества жизни, экологической обстановки. Прогнозы социально-экономического развития разрабатываются в нескольких вариантах с учетом вероятностного воздействия внутренних и внешних политических, экономических и других факторов.

Система государственных прогнозов социально-экономического развития Республики Беларусь включает разработку прогнозов на долгосрочную, среднесрочную, краткосрочную перспективу:

1. Государственное прогнозирование социально-экономического развития Республики Беларусь на долгосрочную перспективу: Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на 15 лет (разрабатывается один раз в пять лет на 15-летний период за два с половиной года до начала прогнозируемого периода и определяет социально-экономическую и научно-техническую политику государства на перспективу с учетом состояния окружающей среды, а также направления эффективного использования демографического, социального, природного, производственного и инновационного потенциалов страны.

2. Программу социально-экономического развития на среднесрочную перспективу (определяет социально-экономическую и научно-техническую политику государства на перспективу) разрабатывается за год до начала прогнозируемого периода на пятилетие, утверждается Президентом Республики Беларусь.

3. Прогноз социально-экономического развития на краткосрочную перспективу разрабатывается ежегодно и утверждается Президентом Республики Беларусь. Порядок и сроки разработки годового прогноза социально-экономического развития согласуются с порядком и сроками разработки бюджета Республики Беларусь. Годовой прогноз социально-экономического развития является исходной базой для составления проектов республиканского и местных бюджетов и разработки основных направлений денежно-кредитной и валютной политики Республики Беларусь.

Разработка прогнозов социально-экономического развития осуществляется в целом по республике, по народнохозяйственным комплексам и отраслям экономики, а также по административно-территориальным единицам и обеспечивается республиканскими органами государственного управления, местными исполнительными и распорядительными органами.

Долгосрочный прогноз выражает общую стратегию развития государства. Разработка каждого последующего прогноза, рассчитанного на меньший срок, должна опираться на прогноз более длительного действия. В этом состоит преемственность и взаимосвязь прогнозов социально-экономического развития. При разработке каждого из указанных прогнозов рассматриваются те устойчивые циклы и процессы в развитии народного хозяйства, продолжительность которых укладывается в соответствующий временной горизонт.

В рамках долгосрочного прогнозирования рассматриваются: сроки создания территориально-производственных комплексов и освоение природных богатств обширных территориальных зон; периоды окупаемости капитальных вложений; время службы основного капитала; дистанция от обоснования фундаментальных научных принципов до их воплощения в производстве; ряд демографических временных категорий.

Разрабатываемые прогнозы опираются на определенные источники: краткосрочные – на имеющиеся виды продукции и финансовые ресурсы; среднесрочные – на накопленный инвестиционный потенциал; долгосрочные – на определенные направления научно-технического прогресса.

В результате системного исследования экономики в последние годы в Республике Беларусь составлена концепция создания модельного имитационного комплекса долгосрочного прогнозирования социально-экономического развития страны. Применяются многофакторные модели балансового типа с использованием матрицы финансовых потоков, модели межотраслевого баланса и агрегированные эконометрические модели. При математическом моделировании и решении экономических задач все больший интерес концентрируется вокруг профессиональных пакетов прикладных программ. В настоящее время в Беларуси принято прогнозирование социально-экономического развития решать с помощью модели межотраслевого баланса; прогноз финансовых и материальных потоков осуществлять на основе балансовой модели взаимодействия счетов; использовать для описания основных причинно-следственных зависимостей эконометрические модели, реализующие сценарий экономического развития для достижения главных целей прогнозирования – устойчивого экономического роста, высокой степени занятости,

стабілізації цін, внешнеэкономического равновесия и на этой основе – повышения уровня жизни народа. В Беларуси накоплен значительный опыт прогнозных работ в области науки и технологий: сформирована нормативная база проведения Комплексного прогноза научно-технического прогресса Республики Беларусь; определены его участники, как на уровне министерств и ведомств, так и эксперты в научном сообществе; сформирована система мониторинга.

В настоящее время для совершенствования системы долгосрочного прогнозирования в целом по республике, по народнохозяйственным комплексам и отраслям экономики особое внимание в Республике Беларусь уделяется следующим направлениям прикладных разработок исследований[5]:

- разработка и обоснование методологии прогнозирования и моделирования социально-экономического развития, в том числе основных инструментов государственной политики (бюджетно-налоговой, кредитно-денежной, ценовой, внешнеэкономической);
- разработка экономико-математических моделей (общего равновесия, балансовых, эконометрических, оптимизационных и имитационных);
- разработка методологии моделирования и прогнозирования экономики регионов с учетом специфических факторов регионального развития;
- разработка методологии, математических и инструментальных средств управления финансово-экономическими системами в условиях неопределенности и риска.

Следует отметить, что в Республике Беларусь особую актуальность приобретают как теоретические, так и практические исследования по проблеме учета процессов создания, освоения и использования инноваций при долгосрочном прогнозировании социально-экономического развития.

Темпы перехода Беларуси к инновационной экономике зависят от востребованности инноваций и новых технологий отраслями экономики; усилий органов государственной власти в развитии инновационно-технологической сферы.

В настоящее время развивается новый VI технологический уклад (ТУ), разворачивается процесс замещения им предыдущего ТУ, достигшего пределов своего роста и формируется новая структура экономики. Между пятым и шестым технологическими укладами существует преемственность. Пятый ТУ основывается на применении достижений микроэлектроники в управлении физическими процессами на микронном уровне, а шестой – на использовании нанотехнологий, использование которых позволяет менять молекулярную структуру вещества, придавать ему целевым образом принципиально новые свойства, видоизменять клеточную структуру живых организмов.

Учитывая мировой опыт в процессе замещения технологических укладов отстающие страны получают значительное преимущество и могут догнать развитые страны: не будучи обременены чрезмерным перенакоплением капитала в рамках устаревшего ТУ. При формировании воспроизводственного контура нового ТУ они могут ориентироваться на уже накопленный инвестиционно-технологический опыт развитых стран, оптимизируя состав создаваемых технологических цепочек.

Следует также рационально использовать мировой опыт создания эффективной системы долгосрочного прогнозирования. Традиционно в мире выделяют две основные модели прогнозирования [6]:

Англосаксонская модель основана на бюджетном планировании, а все остальные прогнозы и планы выполняют в большей мере вспомогательную роль. К числу наиболее ярких представителей подобной модели относят США, Великобританию, Канаду.

Индийская модель предполагает наличие строго организованной системы государственных органов планирования и прогнозирования. Приоритетом их деятельности является разработка планов (прогнозов) развития страны, отдельных регионов и отраслей на различные сроки. Страны, использующие подобную модель: Индия, Япония, Южная Корея, Китай, Латиноамериканский страны.

Считаем, что инновационная политика в Республике Беларусь должна строиться не каким-то особым экзотическим способом, а на основе принципов, утвердившихся в мировой практике. Поэтому особое внимание нужно обратить на использование в долгосрочном прогнозировании в целом по республике, по народнохозяйственным комплексам и отраслям экономики Республики Беларусь нового инструмента – Форсайт, который уже достаточно успешно апробирован в ряде зарубежных стран и представляет собой методику долгосрочного прогнозирования научно-технологического и социального развития, основанную на опросе экспертов. [2].

Форсайт – это система методов экспертной оценки стратегических направлений социально-экономического и инновационного развития, выявления технологических прорывов, способных оказать воздействие на экономику и общество в долгосрочной перспективе. Основываясь на объективном анализе сильных и слабых сторон различных стран, возможностей и рисков, Форсайт позволяет определить наиболее перспективные направления развития экономики, науки и технологий, нацеленные на повышение конкурентоспособности и максимально эффективное развитие социально-экономической сферы.

Изначально основной целью Форсайтов считалось технологическое прогнозирование: экспертное сообщество обсуждало, чем могут удивить наука и технологии через 20–30 лет. Подобными прогнозами еще в конце 50-х годов прошлого века занималась американская некоммерческая исследовательская организация RAND Corporation. В начале 1970-х долгосрочным прогнозированием научно-технологического развития заинтересовалась Япония, которая с тех пор использует мнения экспертов, каждую пятилетку составляя Форсайты на тридцатилетний период. На основании прогнозов японский Совет по науке и технологиям

принимает решения о будущей государственной политике в научно-технологической области. Потрясающие успехи Японии в научно-техническом прогрессе – отчасти следствие такого подхода. В конце 1980-х годов Форсайт начали применять практически все страны Западной Европы, к которым в середине 1990-х присоединились многие страны Азии, Латинской Америки, в том числе государства с переходной экономикой.

Прогнозирование структурных сдвигов в экономике и перспективных изменений характера отраслей в результате технологических нововведений, прежде всего в прогрессивных инновационных областях, где технологии приближаются к своим пределам в рамках V и VI технологических укладов, является сложной проблемой при долгосрочном социально-экономическом прогнозировании развития Республики Беларусь.

Методология Форсайт вобрала в себя десятки традиционных и достаточно новых экспертных методов. При этом происходит их постоянное совершенствование, отработка приёмов и процедур, что обеспечивает повышение обоснованности предвидения перспектив научно-технического и социально-экономического развития. Основной вектор развития методологии направлен на более активное и целенаправленное использование знаний, как правило, значительного числа экспертов, участвующих в проектах. Обычно в каждом из форсайт-проектов применяется комбинация различных методов: мозговой штурм, метод Дельфи (опросы экспертов в два этапа), SWOT-анализ, построение сценариев, технологические дорожные карты, формирование экспертных панелей, деревья релевантности, анализ взаимного влияния.

В основе метода Дельфи (применяется в Японии, Германии, Великобритании) – опрос до 2-3 тысяч экспертов, и организация так называемой обратной связи (через проведение второго тура опроса). Результаты исследования включают сводные оценки потенциальных научно-исследовательских достижений, а также аналитические обзоры по важнейшим направлениям науки и технологий.

Перечень критических технологий (успешно применяется в США, Франции, Чехии, России), способных обеспечить повышение конкурентоспособности экономики и решение важнейших социальных проблем, формируется на основе знаний экспертов, обладающих самой высокой квалификацией в соответствующих областях.

Метод разработки сценариев предполагает создание сценариев развития тех или иных технологических областей и наиболее эффективен как дополнение к исследованиям, выполненным с использованием других методов – SWOT анализа, мозговых штурмов.

Метод технологической дорожной карты используют для выработки долгосрочных стратегий развития технологий отрасли или крупной компании. «Дорожная карта» иллюстрирует этапы перехода от текущего состояния к фазам развития в долгосрочной перспективе за счет синхронного развития технологий, продуктов, услуг, бизнеса и рынка.

Метод экспертных панелей считается базовым и используется практически во всех Форсайт-проектах. При данном методе группам экспертов из 12-20 человек предлагается в течение нескольких месяцев обдумать возможные варианты будущего по заданной тематике, используя новейшие аналитические и информационные материалы и разработки. Основное преимущество метода состоит во взаимодействии экспертов, представителей различных научных дисциплин и областей деятельности во время всего процесса работы.

Наиболее распространенными методами, используемыми практически во всех проектах традиционного «Форсайта», являются: обзор литературы, «мозговой штурм», работа экспертных групп.

Во вторую группу методов, также популярную, входят: рабочие совещания по футуристическим оценкам, проведение опросов по методу Дельфи, определение ключевых технологий, SWOT-анализ, анализ ситуации и экстраполяция.

В третью группу входят методы, только получающие в настоящее время распространение: «технологические карты», «картирование» основных игроков, совещания групп жителей, анализ частотности упоминания.

Кроме перечисленных выше иногда используются такие методы, как написание эссе, игровой метод, анализ взаимного влияния, мегатренды, многокритериальный и библиометрический анализ.

В случае технологического форсайта отбор перспективных направлений, как правило, проводится с использованием метода Дельфи и не предусматривает разработку альтернативных сценариев. В целом, используются качественные и количественные методы, но с преобладанием первых.

Форсайт обычно сопровождается массовой информационной программой, большим количеством конференций, семинаров, презентаций, интернет-форумов, в ходе которых решаются три задачи: создание сетей по обмену информацией; широкое обсуждение инновационной политики; изменение отношения общества к инновациям.

Необходимо отметить, что в Республике Беларусь накоплен некоторый опыт использования форсайта, как прогнозно-проектной, информационно-аналитической и оптимизационной методологии при разработке в 2006 году Комплексного прогноза научно-технического прогресса на период до 2025 года, подготовленного в Институте экономики Национальной академии наук. В работе над долгосрочным прогнозом приняли участие около 200 ученых и специалистов основных отраслей народнохозяйственного комплекса.

В результате двухлетнего труда экспертов проведена следующая работа: анализ мировых тенденций инновационного развития экономики; разработка механизмов стимулирования инновационной деятельности; организация технологических парков, защита интеллектуальной собственности; обоснование путей формирования новых форм кооперации НИОКР в условиях глобализации экономики; оценка состояния инновационного потенциала системообразующих отраслей национальной экономики; разработка

долгосрочного прогноза инновационного развития экономики; оценка инновационного потенциала регионов, определение задач и перспектив его повышения; прогноз развития всех направлений науки, промышленности, сельского хозяйства, социальной сферы и других секторов экономики; обоснование агрегированных данных, отражающих деятельность во всех сферах белорусской экономики.

В дальнейшем в Институте экономики Национальной академии наук Республики Беларусь проводились исследования по изучению мирового опыта форсайтных исследований, методологических основ и методических подходов к форсайту [5]. Так, в 2011-2012 гг. проведены:

- научные исследования по использованию методологии форсайтных исследований при разработке методики выбора приоритетных направлений научных исследований в Республике Беларусь;
- комплексный анализ мирового опыта выбора приоритетных направлений развития науки, техники и технологий;
- подготовка методических рекомендаций по разработке Комплексного прогноза научно-технического прогресса Республики Беларусь с применением подходов форсайта;
- разработка и апробация алгоритма и инструментария проведения форсайт-исследований (метода Дельфи, экспертных панелей, сценарного метода) по формированию и ранжированию перечней приоритетных направлений научно-технической деятельности в Республике Беларусь.

Сущность методологии Форсайт заключается в целенаправленном выявлении и использовании знаний экспертов и обеспечивает системное прогнозирование, в котором учитываются наиболее значимые факторы, определяющие развитие в научной, образовательной, экономической и социальной сферах. Основные параметры Форсайта – зона охвата, временные рамки, количество участников и имеющиеся ресурсы.

Форсайт ориентирован не только на определение возможных альтернатив, но и на выбор наиболее предпочтительных из них. В процессе выбора применяются различные критерии для определения наиболее предпочтительных вариантов. Так, например, при выборе критических технологий, может использоваться критерий достижения максимального экономического роста, а при построении технологической дорожной карты для отрасли – выявление потенциальных рыночных ниш и выбор технологий, позволяющих максимально быстро разработать конкурентоспособные продукты для возникающих рынков.

Выбор стратегии развития производится на основе последовательности широких экспертных консультаций, что позволяет предвидеть самые неожиданные пути развития событий и возможные угрозы. Форсайт не предсказывает будущее, а помогает его строить. Форсайт исходит из того, что наступление «желательного» варианта будущего во многом зависит от действий, предпринимаемых сегодня, поэтому выбор вариантов сопровождается разработкой мер, обеспечивающих оптимальную траекторию инновационного развития. Участие в форсайте представителей власти, бизнеса, широких научных кругов, общественности позволяет составить консолидированный прогноз, который способен удовлетворить интересы всех сторон. Предприниматели смогут более осмысленно развивать свой бизнес, если они будут иметь четкие данные, какие приоритеты выбрало правительство в долгосрочной перспективе.

Таким образом, Форсайт позволяет выработать конкретные меры и сформировать государственную политику в области науки и технологий. Форсайт представляет более качественную информационную базу для принятия решений. Форсайт-проекты ориентированы не только на получение новых знаний (в форме докладов, набора сценариев, рекомендаций и т.п.), но и на развитие неформальных взаимосвязей. В ряде Форсайт-проектах формирование горизонтальных сетей, площадок, в рамках которых представители различных слоев общества могут систематически обсуждать общие проблемы и создавать единое представление о ситуации рассматривается как один из главных эффектов данного метода. Результатом таких обсуждений становится появление новых идей, связанных с совершенствованием механизмов управления наукой, интеграцией науки, образования и промышленности и, в конечном счёте, повышение конкурентоспособности страны, отрасли или региона. Кроме того, уже сама организация систематических попыток «заглянуть в будущее» приводит к формированию более высокой культуры управления и в итоге – к формированию более обоснованной научно-технической и инновационной политики.

Особое место принадлежит использованию результатов Форсайта. После того как экспертные группы добились непротиворечивого видения набора возможных трендов развития, наступает этап выбора оптимальной долгосрочной стратегии. К этому этапу экспертного анализа необходимо подключать другую группу экспертов – представителей сложившихся в обществе групп интересов. Следует отметить, что долгосрочные стратегии могут реализовываться только при условии согласия между заинтересованными сторонами в отношении поставленных целей и предлагаемых мер по их достижению.

Форсайт организуется как систематический процесс, который должен быть тщательно спланирован и организован. Как правило, Форсайт-проекты осуществляются достаточно регулярно, иногда по повторяющейся схеме или проводятся как последовательность взаимосвязанных проектов, нацеленных на решение комплекса взаимосвязанных задач и формирование согласованного представления о долгосрочных перспективах развития технологий, инноваций и общества. Целью форсайта является определение новых стратегических научных направлений и технологических достижений, которые в долгосрочной перспективе смогут оказать серьезное воздействие на экономическое и социальное развитие страны.

Следует отметить, что Форсайт проводится с использованием комплексного подхода и характеризуется рядом отличительных принципов по сравнению с традиционным прогнозированием [6]:

1. прогнозы, как правило, формируются узким кругом экспертов и в большинстве случаев предсказывают малоуправляемые события (прогноз курсов акций, погоды, спортивных результатов). В рамках форсайта производится оценка возможных перспектив инновационного развития, связанных с прогрессом науки и технологий, определяются возможные технологические горизонты, которые могут быть достигнуты при вложении определённых средств и организации систематической работы;

2. форсайт всегда подразумевает участие (часто путём проведения интенсивных взаимных обсуждений) многих экспертов из всех сфер деятельности, в той или иной степени связанных с тематикой конкретного форсайт-проекта, а иногда и проведение опросов определённых групп населения (жителей региона, молодёжи и др.), прямо заинтересованных в решении проблем, обсуждающихся в рамках форсайт-проекта;

3. форсайт нацелен на разработку практических мер по приближению выбранных стратегических ориентиров.

Суть нового подхода к долгосрочному прогнозированию с использованием форсайта заключается в том, что государство с помощью компаний определяет: перспективные технологии и рынки на ближайшие 10–20 лет; направления сотрудничества «бизнес–государство» в деле создания конкурентоспособных инноваций; мероприятия, которые позволят использовать новые возможности в целях повышения качества жизни, ускорения экономического роста и сохранения международной конкурентоспособности страны.

Форсайт дает возможность собрать необходимую для принятия решений информацию о состоянии и направлениях финансируемых государством НИОКР; создать новую культуру взаимодействия между учеными и бизнесом; определить ресурсы, необходимые для достижения поставленных задач. Причем, отличительная особенность нового подхода – определение не конкретных технологий, а направлений развития, многовариантность сценариев, непрерывность этапов программы «Форсайт» по времени.

Одним из главных условий успешного использования этого метода является готовность общества (административного аппарата, руководителей компаний, отдельных специалистов, общественности) совместно оценить долгосрочные перспективы развития страны, отвлекаясь от краткосрочных конъюнктурных моментов.

Таким образом, новый механизм «Форсайт» содержит 4 ключевых элемента:

1. «Форсайт» является процессом систематическим;
2. центральное место в этом процессе занимают научно-технические направления (а не конкретные технологии);

3. временной горизонт предвидения должен превышать горизонт делового планирования;

4. приоритеты рассматриваются с точки зрения их влияния на социально-экономическое развитие страны.

Использование форсайта требует значительных ресурсов, поскольку в процесс открытого обсуждения и консультаций вовлекаются широкие слои научной, деловой общественности, центральной и региональной администрации. Финансирование конкретных проектов осуществляется из бюджетных и внебюджетных источников (в зависимости от того, кто является инициатором программы). Форсайт может проводиться на национальном, региональном уровнях и корпорациями.

При внедрении Форсайта в систему долгосрочного прогнозирования особое внимание следует уделить экспертному подходу. Необходимо осуществить формирование широкого круга экспертов по различным тематическим направлениям (которые будут представлены всеми заинтересованными группами населения), создание и использование структурной системы методов предвидения. Все это обеспечит высокую креативность, активное взаимодействие экспертов, максимальную ориентацию на предметность и эффективность результатов инновационной деятельности. Знание перспективных возможностей, а также важнейших проблем, с которыми Беларусь может столкнуться в перспективе позволит обосновать возможные направления инновационного развития страны и осуществить выбор согласованного варианта, оптимального с точки зрения получения максимального интегрального эффекта: для государства, общества, экономики в целом. Решающую роль при этом играет использование такого сочетания методов прогнозирования, которое обеспечивает максимально эффективное использование потенциала привлекаемых экспертов.

Широкое внедрение Форсайта в долгосрочное прогнозирование социально-экономического развития Республики Беларусь должно сопровождаться насыщением действующих в настоящее время подходов, основанных на общесистемных принципах: (объективность и адекватность; системность и комплексность; альтернативность и непротиворечивость; непрерывность) специфическими присущими Форсайту методиками (прежде всего: Дельфи и критических технологий).

Заключение. В Форсайте нет единственно правильного метода, так как его необходимо каждый раз адаптировать к определенным условиям, в контексте которых он выполняется. Мировой опыт свидетельствует о прямой зависимости успешности Форсайт-проекта от комплексности применения упомянутых методов прогнозирования, причем сама система комбинирования их использования постоянно усложняется.

Ключевыми направлениями использования Форсайта в Беларуси могут стать:

- выявление системы целей развития страны и роли науки и технологий в их достижении;
- определение приоритетных направлений экономического развития, производственно-научной специализации и системы ее встраивания в международное разделение труда, выделение перспективных групп товаров и услуг, производство которых национальные предприятия смогут обеспечить с максимальной конкурентоспособностью;

- определение долгосрочных технологических приоритетов, реализация которых позволит обеспечить конкурентоспособность белорусских предприятий;
- формирование системы мер научно-технической и инновационной политики, обеспечивающих радикальное повышение эффективности национальной инновационной системы.

Использование Форсайта в прогнозировании социально-экономического развития Республики Беларусь послужит средством выявления наиболее острых проблем долгосрочного характера, оценки долгосрочных перспектив и возможных вариантов развития, обеспечит обсуждение экспертами (учеными, бизнесменами, руководителями предприятий, чиновниками) приемлемых траекторий развития Беларуси и разработку мер по движению в выбранном, приемлемом для всех сторон направлении, предполагающем повышение инновационной активности и конкурентоспособности национальных производителей.

Список использованной литературы

1. Абрамс, Р. Бизнес-план на 100% : Стратегия и тактика эффективного бизнеса / Ронда Абрамс ; Пер. с англ. – 2-е изд. – Москва, Альпина Пабlishер, 2016. – 486 с.
2. Войтов, И.В. Мировые тенденции анализа и оценок состояния и развития технологического прогнозирования и достижений промышленных производств / И.В. Войтов, М.А. Гатих, А.Л. Топольцев, В.И. Хитко; под ред. И.В. Войтова. – Минск: БГУ, 2013. – 478 с.
3. Закон Республики Беларусь от 5 мая 1998 г. № 157-З «О государственном прогнозировании и программах социально-экономического развития Республики Беларусь». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/zakb0915.htm>. – Дата доступа: 6.03.2017.
4. Кеннет, Ли; Антилл, Ник Оценка компаний: Анализ и прогнозирование с использованием отчетности по МСФО.– Москва, Альпина Пабlishер, 2017. – 440 с.
5. Научный прогноз экономического развития Республики Беларусь до 2030 года / [В. Г. Гусаков (руководитель авторского коллектива) и др.]; под редакцией В. Г. Гусакова; Национальная академия наук Беларуси, Институт экономики, Центр системного анализа и стратегических исследований, 2015. – 243 с.
6. Пирс Дж., Робинсон Р. Стратегический менеджмент. – 12-изд. – СПб: Питер, 2013. – 560 с.

References

1. Abrams, R. Biznes-plan na 100% : Strategiya i taktika effektivnogo biznesa. – Moskva, Al'pina Pablisher, 2016. – 486 s.
2. I.V. Voytov, M.A. Gatikh, A.L. Topol'tsev, V.I. Khit'ko. Mirovye tendentsii analiza i otsenok sostoyaniya i razvitiya tekhnologicheskogo prognozirovaniya i dostizheniy promyshlennykh proizvodstv. – Minsk: BGU, 2013. – 478 s.
3. Zakon Respubliki Belarus' ot 5 maya 1998 g. № 157-Z «O gosudarstvennom prognozirovanii i programmakh sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus'». : <http://www.pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/zakb0915.htm>.
4. Kennet, Li; Antill, Nik Otsenka kompaniy: Analiz i prognozirovanie s ispol'zovaniem otchetnosti po MSFO.– Moskva, Al'pina Pablisher, 2017. – 440 s.
5. V.G. Gusakov Nauchnyy prognoz ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus' do 2030 goda ; Natsional'naya akademiya nauk Belarusi, Institut ekonomiki, Tsentr sistemnogo analiza i strategicheskikh issledovaniy, 2015. – 243 s.
6. Pirs Dzh., Robinson R. Strategicheskii menedzhment. – SPb: Piter, 2013. – 560 s.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Корсак Марина Михайлівна, доцент, канд. екон. наук, доцент кафедри «Економіки і організації підприємств АПК»

Білоруський державний аграрний технічний університет

220012, м.Мінськ, просп. Незалежності 99

e-mail: Korsak22948@yandex.ru

Сурдо Андрій Павлович, аспірант кафедри банківської економіки, Економічного факультету

Білоруський державний університет

220030, м.Мінськ, просп. Незалежності 4

e-mail: surdo.a@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Корсак Марина Михайловна, доцент, канд. экон. наук, доцент кафедры. «Экономики и организации предприятий АПК»

Белорусский государственный аграрный технический университет

220012, г. Минск, просп. Независимости 99

e-mail: Korsak22948@yandex.ru

Сурдо Андрей Павлович, аспирант кафедры банковской экономики, Экономического факультета

Белорусский государственный университет

220030, г. Минск, просп. Независимости 4

e-mail: surdo.a@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Korsak Marina Mikhailovna, Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor.
«Economics and organization of agro-industrial enterprises» Belarusian State Agrarian Technical University
220012, Minsk, prosp. Independence 99
e-mail: Korsak22948@yandex.ru

Surdo Andrey Pavlovich, post-graduate student of the Chair of Banking Economics, Faculty of Economics,
Belarusian State University
220030, Minsk, prosp. Independence 4
e-mail: surdo.a@gmail.com

УДК 620.9(477): 33.021.8

РЕФОРМУВАННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ УКРАЇНИ

**Костін Ю.Д.,
Телегін В.С.**

Предмет дослідження: теоретичні засади, методологічні підходи формування і реалізації стратегії державних інфраструктурних електроенергетичних підприємств в умовах лібералізації ринку електроенергії України.

Мета роботи: аналіз впливу реформування ринку електроенергії України на діяльність ДП «НЕК Укренерго».

Метод проведення роботи: наукова абстракція, узагальнення та порівняння – для виділення принципів формування ціни на електроенергію; аналіз і синтез – для визначення факторів, що зумовлюють нерівноправність суб'єктів ринку електроенергії в умовах його трансформації; кореляційний аналіз – для оцінки надійності та достовірності прогнозів розвитку ОЕС; системний підхід для розробки інтегральних багатомірних показників ефективності ціноутворення.

Результати роботи: розроблено методичні підходи та рекомендації щодо формування і реалізації стратегії державних підприємств в умовах лібералізації ринку електроенергії України; обґрунтовано об'єктивну необхідність комерціалізації державних підприємств як напряму їх реформування через запровадження повноцінного ринку електроенергії та як наслідок – підвищення тарифу на їх послугу, що не тільки не суперечить, а й сприяє реалізації суспільних цілей, розроблене методичне підґрунтя проведення програмних заходів з реалізації стратегії державних підприємств в умовах конкурентної моделі ринку електроенергії, а саме: механізм корпоратизації підприємств з виділенням низки взаємопов'язаних складових – інституціональних, організаційних, кадрових, фінансово-економічних з урахуванням ризиків.

Галузь застосування результатів: електроенергетика України.

Висновки: обґрунтовано об'єктивну необхідність комерціалізації державних підприємств як напряму їх реформування, зумовлену запровадженням повноцінного ринку електроенергії, та незворотне внаслідок цього підвищення тарифу на їх послуги, що не тільки не суперечить, а й сприяє реалізації суспільних цілей. Обґрунтовано, що домогосподарства та підприємницький сектор не отримують вагомого ефекту від штучного стримування зростання тарифу, натомість їх втрати через ненадійну роботу підприємств можуть бути значними, що дозволяє відійти від розуміння природної інфраструктурної монополії в електроенергетиці як засобу соціального забезпечення, надати можливість організувати її діяльність як бізнес з високим ступенем суспільної відповідальності.

Ключові слова: ринок електричної енергії, об'єднана енергосистема, системний оператор, електропередавальне підприємство, реорганізація, ДП «НЕК «Укренерго».

РЕФОРМИРОВАНИЕ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ УКРАИНЫ

**Костин Ю.Д.,
Телегин В.С.**

Предмет исследования: теоретические основы, методологические подходы формирования и реализации стратегии государственных инфраструктурных электроэнергетических предприятий в условиях либерализации рынка электроэнергии Украины.

Цель работы: анализ влияния реформирования рынка электроэнергии Украины на деятельность ГП «НЭК Укрэнерго».

Метод проведения работы: научная абстракция, обобщение и сравнение – для выделения принципов формирования цены на электроэнергию; анализ и синтез – для определения факторов, обуславливающих неравноправие субъектов рынка электроэнергии в условиях его трансформации; корреляционный анализ – для оценки надежности и достоверности прогнозов развития ОЭС; системный подход для разработки интегральных многомерных показателей эффективности ценообразования.

Результаты работы: разработаны методические подходы и рекомендации по формированию и реализации стратегии государственных предприятий в условиях либерализации рынка

електроенергії України; обоснована об'єктивна необхідність комерціалізації державних підприємств як напрямлення їх реформування путем введення повноцінного ринку електроенергії і як следствие – підвищення тарифа на їх послугу, що не тільки не суперечить, а і сприяє реалізації суспільних цілей, розроблено методичне обґрунтування проведення програмних заходів по реалізації стратегії державних підприємств в умовах конкурентної моделі ринку електроенергії, а саме: механізм корпоратизації підприємств з виділенням ряду взаємопов'язаних складових – інституціональних, організаційних, кадрових, фінансово-економічних з урахуванням ризиків.

Область застосування результатів: електроенергетика України.

Висновки: обґрунтована об'єктивна необхідність комерціалізації державних підприємств як напрямлення їх реформування, обумовлена введенням повноцінного ринку електроенергії, і невідворотне внаслідок цього підвищення тарифа на їх послуги, що не тільки не суперечить, а і сприяє реалізації суспільних цілей. Обґрунтовано, що домогосподарства і підприємницький сектор не отримують вагомого ефекту від штучного стримування зростання тарифа, зате їх втрати з-за ненадійної роботи підприємств можуть бути значущими, що дозволяє відійти від розуміння природної інфраструктурної монополії в електроенергетиці як засобу соціального забезпечення, надати можливість організувати її діяльність як бізнес з високою ступенем суспільної відповідальності.

Ключові слова: ринок електричної енергії, єдиний енергосистема, системний оператор, електропередаюче підприємство, реорганізація, ГП «НЭК «Укренерго».

THE REFORM OF THE ELECTRICITY MARKET OF UKRAINE

Kostin Yu.D.,
Telegin V.S.

Subject of research: theoretical concepts, methodological approaches to strategy formation and implementation of state-owned infrastructure of electric power enterprises in a liberalized electricity market of Ukraine.

Objective: To analyze the impact of electricity market reforms on the activity of state-owned national electricity company «Ukrenergo».

Methods of research: scientific abstraction, generalization and comparison - to highlight the principles of electricity prices; analysis and synthesis - to determine factors that cause inequality of the electricity market in terms of its transformation; correlation analysis - to assess the reliability and accuracy of forecasts for JES; systematic approach to develop integrated multidimensional indexes of pricing efficiency.

The results of the research: methodical approaches and recommendations for the formulation and implementation of strategies' state-owned enterprises in a liberalized electricity market of Ukraine were formed; reasonably objective need for the commercialization of public enterprises as the direction of reform through the introduction of full electricity market and as a result - increase tariffs for their services, which not only does not contradict, but also contributes to the social objectives was proved; methodical basis of program activities from the state strategy companies in a competitive electricity market model, namely the mechanism corporatization of enterprises with the formation of a number of interconnected components - institutional, organizational, personnel, financial and economic risk-based factors.

Range of application of results: electricity market of Ukraine.

Conclusions: reasonably objective need for the commercialization of public enterprises as the direction of reform, caused by the introduction of full electricity market, and therefore irreversible increase tariffs for their services not only contrary, but also contributes to the public purpose. It was proved, that households and the business sector are not getting meaningful effect of artificially limit of tariff growth, while their losses due to unreliable operation of enterprises can be significant, which allows to move away from understanding natural infrastructure monopoly in the electricity sector as a means of social security given the opportunity to organize its activities as a business with a high degree of social responsibility.

Keywords: electricity market, unified power system, system operator, electricity transfer enterprise, reorganization, NPC «Ukrenergo».

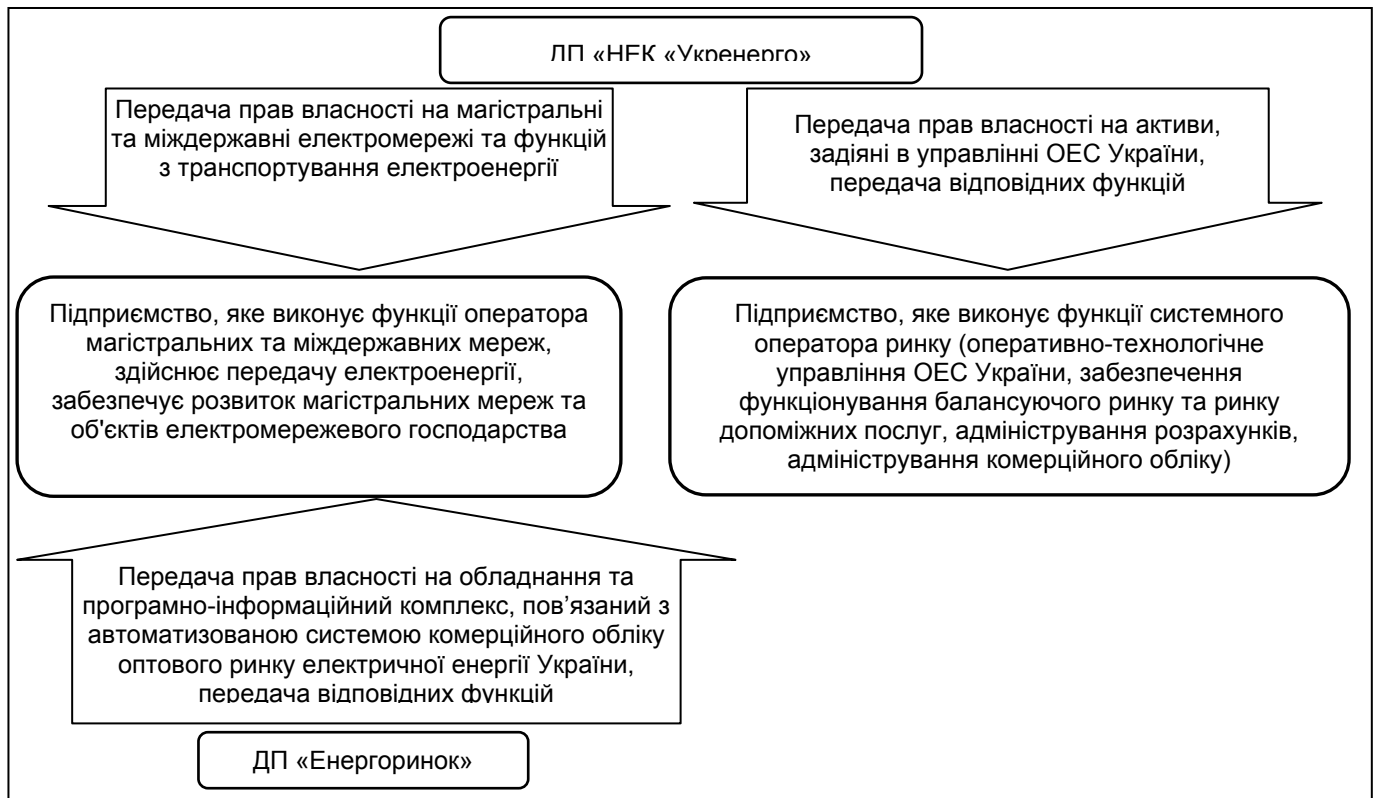
Постановка проблеми. Кінцевою метою реформування ринку електричної енергії України є повномасштабна лібералізація ринкових відносин та розбудова ефективного конкурентного середовища. З огляду на це, основними принципами функціонування оновленого ринку електроенергії стають забезпечення для усіх його суб'єктів рівних можливостей доступу, у тому числі недискримінаційного доступу до магістральних і міждержавних електромереж, а також незалежність державного регулювання [1, ст. 3]. Перехід до нової моделі ринку електроенергії зумовлює значні зміни у діяльності ДП «НЕК «Укренерго», які необхідно враховувати при прийнятті управлінських рішень щодо розбудови ефективної стратегії розвитку підприємства.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Визначенню перспектив нової моделі ринку електроенергії присвячена чимала кількість досліджень. У економічній літературі активно дискутуються принципи організації різних сегментів ринку (С. Мехович [2], Ю. Носулько [3], В. Цаплін [4]), досліджуються ризики лібералізації, вивчаються фактори, які можуть негативно вплинути на перебіг реформування (А. Завербний [5], Т. Процюк [6], Н. Стрельбіцька [7], О. Суходоля [8]). Проте вплив реформи на діяльність підприємств, які мають бути примусово

реорганізовані згідно нормативним вимогам, залишається недостатньо дослідженим. До таких підприємств відноситься і ДП «НЕК «Укренерго». Зокрема, дискусійними залишаються питання щодо необхідності його корпоративізації, а також щодо організаційно-правових форм підприємств, які стануть його «спадкоємцями».

Постановка завдання. Метою статті є аналіз впливу реформування ринку електричної енергії України на діяльність ДП «НЕК «Укренерго», зокрема визначення наслідків реорганізації підприємства та оцінка пов'язаних з нею ризиків.

Виклад основного матеріалу. До найбільш суттєвих змін, які у найближчій перспективі очікують ДП «НЕК «Укренерго», слід віднести його реорганізацію, яка має відбутися до 1 січня 2016 р. [1]. Згідно з вимогами вітчизняного законодавства, на базі ДП «НЕК «Укренерго» мають бути створені два юридично самостійних підприємства: перше працюватиме як системний оператор, друге здійснюватиме передачу електроенергії (рис.). Така реорганізація є невід'ємною складовою лібералізації ринку електроенергії, адже можливість постачати електроенергію залежить від доступу до мереж. Відповідно, рівність умов постачання передбачає, у тому числі, забезпечення недискримінаційного доступу до мереж передачі електроенергії. З цієї точки зору виокремлення функцій, пов'язаних з передачею електроенергії, є виправданим, адже ця діяльність має здійснюватися незалежно від інших суб'єктів ринку електроенергії.

Реорганізація ДП «НЕК «Укренерго»

Схожі вимоги містить і європейське законодавство. Так, Директивою 2003/54/ЄС [9] визначена необхідність відокремлення сфер діяльності, в яких конкуренція неможлива (транспортування електроенергії), від тих, де можна започаткувати конкурентні відносини (виробництво, продаж). Згідно Директиви, транспортування, виробництво та продаж електроенергії мають здійснювати різні, незалежні одне від одного підприємства. Проте слід зазначити, що у згаданому документі поняття «незалежність» трактується двоїсто. З одного боку, оператори мереж можуть бути самостійними юридичними особами. З другого боку, якщо вони є складовою вертикально інтегрованих підприємств, їх статус має забезпечити автономність «принаймні з точки зору організаційно-правової форми, структури та механізмів прийняття рішень» [9, ст. 10.1]. Таким чином, європейське законодавство не містить прямої вказівки на необхідність реструктуризації ДП «НЕК «Укренерго» з відділенням активів енергопередавального підприємства.

При здійсненні реорганізації ДП «НЕК «Укренерго» слід враховувати деякі особливості. По-перше, цей процес виходить за межі одного підприємства, оскільки за майбутнім системним оператором закріплюються не тільки функції, які раніше виконувалися ДП «НЕК «Укренерго» (оперативно-технологічне управління ОЕС України, організація паралельної роботи з енергосистемами сусідніх країн), а й ті, що належали ДП «Енергоринок» (адміністрування розрахунків, адміністрування комерційного обліку). По-друге, деякі функції системного оператора можна розглядати як «умовно нові», а саме: забезпечення функціонування балансуючого ринку, ринку допоміжних послуг. Якщо планування режиму роботи об'єднаної енергетичної системи на наступну добу здійснювалося і раніше, то купівля-продаж електроенергії для балансування

обсягів попиту та пропозиції у поточній добі, а також для врегулювання небалансів сторін, відповідальних за баланс, є відносно новими. При цьому необхідні обсяги витрат планується покривати за рахунок тарифу на централізоване оперативно-диспетчерське обслуговування.

Запланована реорганізація ДП «НЕК «Укренерго» також вимагає певних бюджетних витрат. Так, для централізованого диспетчерського управління об'єднаною енергетичною системою України до 1 січня 2016 р. планується здійснити закупівлю та впровадження у промислову експлуатацію програмного та технічного забезпечення, необхідного для функціонування балансуючого ринку, а також для виконання функцій системного оператора, адміністратора розрахунків та адміністратора комерційного обліку. Необхідний для цього обсяг грошових коштів має бути передбачений у державному бюджеті на 2015 р.

Розглянемо особливості роботи виокремлених підприємств більш детально.

1. Системний оператор. Зазначимо, що у вітчизняному законодавстві, яким регулюється функціонування ринку електроенергії, системний оператор – це виключно державне підприємство. Проте чіткої вказівки на його організаційно-правову форму (унітарне або корпоративне підприємство) законодавчі норми не містять [1; 10, ст. 14]. За сукупністю правових ознак, а саме: особливостей утворення (утворюється компетентним органом державної влади у розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності та входить до сфери його управління); закріплення майна на основі прав господарського відання; відсутність відповідальності за зобов'язаннями підприємства у органів, до сфери управління яких воно входить, – можна вважати, що системний оператор буде існувати в формі державного унітарного комерційного підприємства.

Важливим є те, що чинне законодавство не передбачає зміни форми власності для системного оператора. Так, не підлягає приватизації майно, що забезпечує цілісність об'єднаної енергетичної системи України та централізоване диспетчерське (оперативно-технологічне) управління, магістральні і міждержавні електричні мережі, а також майно наукових установ загальнодержавного значення [10, ст. 6].

За системним оператором закріплюються такі функції [1]:

- централізоване диспетчерське (оперативно-технологічне) управління режимами роботи об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) України, забезпечення операційної безпеки її існування;

- забезпечення функціонування балансуючого ринку (надання учасникам балансування команди на збільшення/зменшення їх навантаження відповідно до акцептованих ним пропозицій учасників балансування, на підставі яких системний оператор купує/продає електричну енергію на балансуючому ринку, а також здійснює купівлю-продаж небалансів електричної енергії);

- забезпечення роботи ринку допоміжних послуг (придбання допоміжних послуг з метою дотримання стандартів операційної безпеки ОЕС України, моніторинг виконання постачальниками допоміжних послуг зобов'язань з їх надання);

- адміністрування розрахунків (розрахунки за закуплену/продану електричну енергію на балансуючому ринку);

- адміністрування комерційного обліку (отримання від усіх учасників ринку погодинних добових графіків відпуску та/або споживання та/або експорту та/або імпорту електричної енергії на наступну добу; отримання від адміністратора розрахунків інформації щодо договірних обсягів купівлі-продажу електричної енергії на ринку двосторонніх договорів та на ринку на «добу наперед», імпортованої та експортованої електричної енергії).

Одним з головних питань, які виникають при створенні системного оператора, залишається питання щодо забезпечення його незалежності та рівновіддаленості від зацікавлених осіб – учасників ринку. Серед механізмів, спрямованих на реалізацію цього завдання, слід виділити такі:

- купівля допоміжних послуг на конкурентних засадах [1, ст. 9, п. 10, 11];

- публічність інформації щодо необхідних допоміжних послуг, їх обсягів, вартості, термінів придбання/надання [1, ст. 9, п. 9, 14]; а також інформації про вимоги до постачальників допоміжних послуг, яка підлягає оприлюдненню системним оператором у порядку, визначеному правилами ринку [1, ст. 9, п. 6];

- ведення окремого обліку витрат та доходів від здійснення діяльності з централізованого диспетчерського управління від інших видів діяльності [1, ст. 17, п. 9];

- надання доступу до пропускнуої спроможності міждержавних електричних мереж від імені електропередавального підприємства шляхом проведення електронних аукціонів з розподілення пропускнуої спроможності мереж [1, ст. 10, п. 1];

- внесення на розгляд КМУ України Плану розвитку ОЕС України навіть у випадку непогодження з зацікавленими інстанціями (центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в електроенергетичному комплексі, з національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сферах ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива) [1, ст. 17, п. 10].

Незважаючи на те, що системному оператору передається значна кількість функцій, в результаті чого його роль на ринку електроенергії має суттєво посилитися, вважати це підприємство повністю незалежним від зовнішнього впливу навряд чи можливо.

По-перше, увесь процес ціноутворення на послуги підприємства контролюється ззовні. Так, оплата послуг з централізованого диспетчерського управління здійснюється за тарифом, який регулюється національною комісією,

що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, відповідно до затвердженої нею методики. Тариф включає витрати системного оператора на закупівлю допоміжних послуг та врегулювання системних обмежень в об'єднаній енергетичній системі України. Враховуючи «вразливість» регулюючого органу до політичних та лобістських впливів, економічна обґрунтованість встановлених тарифів може виявитися сумнівною. Значну небезпеку для діяльності підприємства також становлять неплатежі та заборгованість учасників ринку. Підприємство позбавлене можливості укладати контракти з суб'єктами ринку на індивідуальній основі. Договори є типовими, затвердженими національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики.

По-друге, широкий набір функцій системного оператора зумовлює акумулювання на підприємстві величезних масивів інформації, що становить комерційну таємницю. Незважаючи на формальні вимоги щодо її нерозголошення, загроза витоку інформації та подальшого її використання на користь зацікавлених осіб є доволі високою. Ризики опортуністичної поведінки у цьому випадку будуть лише посилюватися чинними нормативними обмеженнями у сфері регулювання оплати праці робітників державних підприємств. Адже чим нижче оплата праці працівника, тим сильніша мотивація отримання додаткових вигод і переваг від опортуністичної поведінки (прямі грошові заохочення від зацікавлених осіб, перспективи подальшого працевлаштування тощо).

2. Електропередавальне підприємство. Особливістю цього напряму реорганізації ДП «НЕК «Укренерго» є не стільки закріплення за новоствореним підприємством функцій з передачі електроенергії та з розвитку магістральних електромереж, скільки переведення на його баланс величезного майнового комплексу. Як і у попередньому випадку, відкритим залишається питання про організаційно-правову форму електропередавального підприємства. Адже хоча вітчизняне законодавство і містить пряму заборону приватизації магістральних та міждержавних електричних мереж [10, ст. 6], однак не визначено, чи буде це підприємство унітарним або корпоративним зі 100 % акцій у власності держави.

З одного боку, створення публічного акціонерного товариства дає можливість залучати додаткові джерела інвестицій завдяки більш прозорій фінансово-економічній політиці підприємства (фінансові звіти ПАТ підлягають оприлюдненню) та запровадженню комерційно орієнтованого менеджменту, що має підвищити ефективність роботи підприємства. Причому з юридичної точки зору корпоративне підприємство стає власником усього майна, в обмін держава отримує акції, через володіння якими здійснюється управління.

З другого боку, публічне акціонерне товариство, у якому 100 % акцій належать державі, нездатне реалізувати головну мету корпоративізації – залучення фінансових ресурсів на безоплатній, безповоротній основі за рахунок продажу акцій. У експертному середовищі висловлюється думка про те, що корпоративізація державних підприємств взагалі не впливатиме на залучення інвестицій, оскільки інвестиційний клімат визначається зовсім іншими чинниками – стабільністю законодавства, ступенем захищеності права власності, успіхами у боротьбі з корупцією тощо [11]. Є певні сумніви і щодо змін в ефективності управління. Адже і зараз існують механізми, які дозволяють забезпечити її прийнятний рівень. Зокрема, керівник ДП «НЕК «Укренерго» призначається Кабінетом міністрів України. У контракті з ним передбачені фінансові показники, які він має забезпечити. Моніторинг виконання контрактних зобов'язань здійснюється щомісячно.

Як і підприємство, що виконує функції системного оператора, електропередавальне підприємство теж навряд чи можна вважати економічно незалежним. Тарифи на його послуги жорстко регулюються державними органами, які здійснюють регулювання у сфері енергетики. Послуги надаються на основі узгоджених з органами державного регулювання типових контрактів. Проведення аукціонів з розподілу пропускної спроможності здійснюється від його імені системним оператором. Рішення про збільшення пропускної спроможності, будівництво нових ліній також приймаються за погодженням з системним оператором. Хоча де-юре електропередавальне підприємство розглядається як самостійний суб'єкт, де-факто воно таким не є, адже практично усі господарські рішення воно має узгоджувати з іншими інстанціями – органами державного регулювання або системним оператором.

При цьому споживачі послуг нового передавального підприємства отримують більший ступінь свободи. Адже, по-перше, забезпечуються недискримінаційні умови доступу електропостачальників до магістральних та міждержавних електричних мереж при здійсненні експорту та/або імпорту електричної енергії (проведення електронних аукціонів з розподілення пропускної спроможності [1, ст. 10]). Причому пріоритетним є використання мереж для забезпечення потреб вітчизняних споживачів. По-друге, електропостачальники, які отримали доступ до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж, мають право передати на договірних засадах іншим електропостачальникам доступ до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж [1, ст. 10]. По-третє, у деяких випадках [1, ст. 10, п. 7] споживачі можуть отримати доступ до мереж поза аукціонами за умов здійснення інвестицій у збільшення пропускної спроможності електромереж.

Основною проблемою при створенні електропередавального підприємства, на нашу думку, є оцінка вартості майна, яке буде передане новому підприємству. Вартість основних засобів ДП «НЕК «Укренерго» у бухгалтерських документах не відповідає їх реальній (справедливій) вартості. Так, за даними фінансової звітності, протягом 2010-2014 рр. технічний стан основних засобів підприємства в цілому та окремо по електропідстанціях і лініях електропередачі покращився: коефіцієнти зношування знизилися, а коефіцієнти придатності – зросли. І все це мало місце тоді, коли частка основних засобів, що знаходилося в експлуатації понад 40 років, суттєво збільшилася. На нашу думку, природа цього протиріччя полягає у викривленні реальних даних щодо первісної та залишкової вартості основних засобів ДП «НЕК «Укренерго». Зазначена проблема є типовою для українських підприємств, особливо для тих, що були засновані ще за радянських часів. Причини цього явища різні, але

частіше незалежні від самого підприємства – багаторазові переоцінки та індексації вартості основних засобів, методика проведення яких не завжди була досконалою, гіперінфляція середини 90-х рр. тощо.

Незалежна оцінка вартості необоротних активів ДП «НЕК «Укренерго», що дістала позитивного висновку після проведення рецензування Фондом державного майна України (лист ФДМУ від 12.12.2013 р.), показала, що в результаті переоцінки балансова вартість основних засобів підприємства має зрости у 5,387 рази. Разом з тим, наслідком переоцінки має стати суттєве зростання амортизаційних відрахувань, що, у свою чергу, має призвести до зростання тарифу. За існуючого тарифу підвищення амортизаційних відрахувань перетворить підприємство на збиткове та посилить його залежність від зовнішніх суб'єктів – кредиторів, органів державної влади. Якщо ж переоцінку не проводити, а передати майно за балансовою вартістю, можливості новоствореного підприємства з залучення інвестицій у розширення пропускної спроможності будуть значно меншими, ніж можна було б очікувати. Враховуючи рівень зношеності основних фондів, це може стати серйозною загрозою для функціонування електропередавального підприємства у довгостроковій перспективі.

Окрім цього реорганізація ДП «НЕК «Укренерго» дасть можливість розв'язати ще одне принципово важливе питання – оптимізацію кадрового складу. Йдеться, насамперед, про Державну інспекцію з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної і теплової енергії (Держенергонагляду). Загальна чисельність робітників цього підрозділу у 2013 р. становила 1637 осіб або 10,6 % загальної середньооблікової чисельності працівників підприємства. Проте за своїми функціями, і за підпорядкуванням, Держенергонагляд не має прямого відношення до діяльності ДП «НЕК «Укренерго». Об'єктами його контролю є не магістральні та міждержавні електромережі, що стоять на балансі ДП «НЕК «Укренерго», а розподільчі електричні мережі, а також енергетичні об'єкти та електроустановки. До того ж за чинним законодавством підприємство або його структурний підрозділ не можуть бути уповноваженим органом щодо виконання функцій державного нагляду.

Висновки. Реформування ринку електроенергії України, основою якого є повномасштабна лібералізація та розбудова ефективного конкурентного середовища, передбачає, серед іншого, забезпечення недискримінаційного доступу до магістральних і міждержавних електричних мереж. У нормативних документах заходом, спрямованим на вирішення цього завдання, визначена реструктуризація ДП «НЕК Укренерго», яка має відбутися до 1 січня 2016 р. На базі ДП «НЕК «Укренерго» має бути створено два юридично самостійних підприємства: перше працюватиме як системний оператор, друге як електропередавальне підприємство.

До чинників, що ускладнюють процес реорганізації, можна віднести такі: передача функцій та активів системному оператору одночасно від двох підприємств (ДП «НЕК «Укренерго» та ДП «Енергоринок»), в результаті чого системний оператор набуває відносно нових функцій (адміністрування розрахунків, адміністрування комерційного обліку); необхідність виділення бюджетних коштів на закупівлю та впровадження у промислову експлуатацію програмного та технічного забезпечення (від своєчасного фінансування залежить організації роботи балансового ринку); невизначеність стосовно організаційно-правової форми новостворених підприємств, зокрема електропередавального підприємства (що може суттєво ускладнити залучення інвестицій у підвищення пропускної спроможності).

Процес реструктуризації пов'язаний з чималими ризиками. Найбільш значущим серед них є недооцінка вартості активів ДП «НЕК «Укренерго» (справедлива оцінка вартості активів – кропіткий та тривалий процес, результатом якого має стати різке підвищення амортизаційних відрахувань, внаслідок чого має зрости тариф на передачу електроенергії). Якщо під час реорганізації переоцінку не буде здійснено, можливості електропередавального підприємства з залучення інвестицій у розширення пропускної спроможності будуть значно меншими, ніж можна було б очікувати. Іншим ризиком і для системного оператора, і для електропередавального підприємства, є сумнівна економічна самостійність: ззовні (державними органами) майже повністю контролюється процес ціноутворення на обох новостворених підприємствах, послуги надаються ними на основі типових контрактів, затверджених регулятором. Враховуючи чутливість органів державного регулювання до політичних та лобістських впливів, є значний ризик недооцінки послуг обох підприємств та перерозподілу у такий спосіб фінансових потоків з державного сектору у приватний. Нарешті, внаслідок акумулювання у системного оператора величезного масиву комерційної інформації зростають ризики опортуністичної поведінки його працівників (розголошення інформації може призвести до викривлення умов конкуренції на ринку).

У цілому реструктуризація ДП «НЕК «Укренерго» має як позитивні наслідки (оптимізація кадрового складу, перехід до справедливої оцінки вартості активів, забезпечення недискримінаційного доступу до мереж, публічність інформації щодо купівлі системним оператором допоміжних послуг, розподілу електропередавальним підприємством пропускної спроможності тощо), так і негативні (необхідність подолання організаційного опору, скорочення штатів, зростання тарифів на передачу електроенергії, збереження залежності обох підприємств від органів державного регулювання тощо).

Подальші дослідження наслідків реформування ринку електроенергії та примусової реструктуризації окремих державних підприємств доцільно присвятити оцінці балансу позитивних і негативних наслідків цього процесу. Водночас слід вказати, що обґрунтованість такої оцінки залежить, насамперед, від визначеності у питанні щодо організаційно-правових форм новостворених підприємств.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/663-18>

2. Мехович, С.А. Державний вектор вирішення проблеми небалансів оптового ринку електричної енергії України [Електронний ресурс] / С.А. Мехович, А.С. Колесніченко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – №3. – Т.1. – С. 31-35. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/24118/1/mmi2011_3_1_31_35_0.pdf.

3. Носулько, Ю. Реформування енергоринку. Нова модель. Правове регулювання [Електронний ресурс] / Ю. Носулько // Актуальні питання реформування енергоринку // Комітет з питань енергетики, нафти і газу Асоціації правників України 04.06.2014 р. : матеріали засідання. – Режим доступу : http://www.uba.ua/documents/doc/julia_nosulko_04_06_14.pdf.

4. Цаплін, В. Реформування оптового ринку електричної енергії України [Електронний ресурс] / В. Цаплін // ДП «Енергоринок України». – Режим доступу : http://www.er.gov.ua/data/seminar140409/Tsaplin_ElCom.zip.

5. Завербний, А.С. Аналізування проблем реформування українського ринку електричної енергії [Електронний ресурс] / А.С. Завербний // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 748. – С. 311-321. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPM_2012_748_46.pdf.

6. Процюк, Т.Б. Реформирование рынка электрической энергии Украины с учетом опыта зарубежных стран / Т.Б. Процюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип.5. – Ч.1. – С. 245-248.

7. Стрельбицька, Н.Є. Лібералізація оптового ринку електроенергетики України: перші наслідки / Н.Є. Стрельбицька // Бізнес Інформ. – 2014. – №4. – С. 135-139.

8. Суходоля, О.М. Досвід реформування ринку електричної енергії в Україні / О.М. Суходоля // Стратегічні пріоритети. – 2014. – №1. – С. 59-68.

9. Директива 2003/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу стосовно спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії, яка скасовує Директиву 96/92/ЄС [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_571.

10. Закон України «Про електроенергетику» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-ep>.

11. Поліщук, О. Корпоративізація «Укренерго» та «Енергоатому»: що і навіщо [Електронний ресурс] / О. Поліщук // Українська енергетика. – 20 березня 2012 р. – Режим доступу : <http://ua-energy.org/post/18174>.

References

1. Zakon Ukrayiny «Pro zasady funktsionuvannya rynku elektrychnoyi enerhiyi Ukrayiny» [The Law of Ukraine «On Principles of Ukrainian Electric Power Market Performance»] / Verkhovna Rada of Ukraine. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/663-18>

2. Mekhovich S.A., Kolyesnichenko A.S. Derzhavnyy vektor vyrishennya problemy nebalansiv optovoho rynku elektrychnoyi enerhiyi Ukrayiny [State Vector of Solving the Problem of Ukrainian Wholesale Electrical Energy Market Imbalance] // Marketynh i menedzhment innovatsiy. – 2011. – №3. – V.1. – P.31-35. : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/24118/1/mmi2011_3_1_31_35_0.pdf.

3. Nosul'ko, Yu. Reformuvannya enerhorynku. Nova model'. Pravove rehulyuvannya [Reforming of Power Market. New Model. Legal Regulation.] // Aktual'ni pytannya reformuvannya enerhorynku // [Topical Questions of Power Market Reforming // Komitet z pytan' enerhetyky, nafty i hazu Asotsiatsiyi pravnykiv Ukrayiny 04.06.2014 r. : materialy zasidannya : http://www.uba.ua/documents/doc/julia_nosulko_04_06_14.pdf.

4. Tsaplin V. Reformuvannya optovoho rynku elektrychnoyi enerhiyi Ukrayiny [Reforming of Ukrainian Wholesale Electrical Energy Market] // DP «Enerhorynok Ukrayiny». : http://www.er.gov.ua/data/seminar140409/Tsaplin_ElCom.zip.

5. Zaverbnyy A.S. Analizuvannya problem reformuvannya ukrayins'koho rynku elektrychnoyi enerhiyi [Analyzing the Problem of Ukrainian Electricity Market Reforming] // Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika». Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukrayini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku. – 2012. – №748. – P.311-321. : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPM_2012_748_46.pdf.

6. Protsyuk T.B. Reformirovaniye rynku elektricheskoy energii Ukrainy s uchedom opyta zarubezhnykh stran [Ukrainian Electricity Market Reforming upon experience of foreign countries] // Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. – 2014. – Issue. 5. – Part.1. – P. 245-248.

7. Strel'bytska N.Je. Liberalizaciya optovoho rynku elektroenerkhetky Ukrayiny: pershi naslidky [Liberalization of Ukrainain Wholesale Electricity Market. First Effects.] // Biznes Inform.– 2014. – №4. – P. 135-139.

8. Sukhodolia O.M. Dosvid reformuvannia rynku elektrychnoi enerhii v Ukraini [Experience of Ukrainian Electricity Market Reforming] // Stratehichni priorytety. – 2014. – №1. – P.59-68.

9. Dyrektyva 2003/54/ES Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady Yevropeiskoho Soiuzu stosovno spilnykh pravyl dlia vnutrishn'oho rynku elektroenerhii, yaka skasovuye Dyrektyvu 96/92/ES [Directive of the EU Parliament and Council of the European Union 2003/54/EU as for general rules for Internal Electricity Market cancelling Directive 96/92/EU] / Verkhovna Rada of Ukraine. : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_571.

10. Zakon Ukrainy «Pro elektroenerhetyku» [Law of Ukraine «On Electric Power Industry»] / Verkhovna Rada of Ukraine. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-ep>.

11. Polischuk O. Korporatyvizatsiia «Ukrenerho» ta «Enerhoatomu»: scho i navischo [Corporatization of «Ukrenergo» and «Energoatom»: What and why.] // Ukrainська enerhetyka – 20th of March 2012. : <http://ua-energy.org/post/18174>.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Костін Юрій Дмитрович, доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики,
Телегін Віталій Сергійович, аспірант,
 Харківський національний університет радіоелектроніки
 просп. Науки, 14, м. Харків, 61166, Україна,
 e-mail: nsipatova@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Костин Юрий Дмитриевич, доктор экономических наук, профессор кафедры экономической кибернетики,
Телегин Виталий Сергеевич, аспирант
 Харьковский национальный университет радиоэлектроники
 просп. Науки, 14, г. Харьков, 61166, Украина,
 e-mail: nsipatova@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kostin Yuriy, Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Cybernetics
Telegin Vitaliy, post-graduate student,
 Kharkiv National University of Radio Electronics
 prosp. Science, 14, Kharkov, 61166, Ukraine
 e-mail: nsipatova@gmail.com

УДК 331: 664 (477)

ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНСЬКИХ ІМІГРАНТОК ЗА КОРДОНОМ

Кошулько О.П.

У даній статті представлені загальні риси і відмінності у стратегіях поведінки українських жінок-іммігранток в Польщі і Туреччині.

Основні причини, що змушують українських жінок їхати за кордон, є безробіття в країні походження; бідність, низький рівень заробітної плати та пенсій, борги, насильство в родині, бажання досліджувати нові країни, одруження з іноземцями, бажання самореалізації й кращого майбутнього для своїх дітей, медичні причини або й політичні переслідування.

Більшість українських іммігранток у Польщі є трудовими мігрантками, тоді як у Туреччину українки їдуть переважно для вступу в шлюб. У дослідженні представлений аналіз проблем і труднощів українських іммігранток у Туреччині і Польщі. Дослідження являє собою аналіз даних Міністерства праці та соціальної політики Польщі щодо жіночої міграції з України, а також результати опитування українських іммігранток у Туреччині. У дослідженні прийняло участь більше 60 українок, які проживають у Туреччині. Результати опитування допоможуть зрозуміти причини, проблеми, труднощі, можливості, перспективи, досягнення і результати українських іммігранток в Туреччині.

Ключові слова: стратегії поведінки, Польща, Туреччина, українські жінки-іммігрантки, опитування, проблеми

ВЫЗОВЫ И СТРАТЕГИИ ПОВЕДЕНИЯ УКРАИНСКИХ ИММИГРАНТОК ЗА РУБЕЖОМ

Кошулько О.П.

В данной статье представлены сходства и различия в стратегиях поведения украинских иммигранток в Польше и Турции.

Основными причинами, побуждающими украинских женщин выезжать за границу, являются безработица в стране происхождения; бедность, низкие заработные платы и пенсии, долги, насилие в семье, желание работать за границей и исследовать новые страны, браки с иностранцами, желание самореализации, желание создать лучшее будущее для детей, медицинские цели и политические преследования.

Большинство украинских иммигранток отправляются в Польшу, чтобы найти работу, а в Турцию, чтобы выйти замуж. В исследовании представлен анализ проблем и трудностей украинских иммигранток в Турции и Польше. В исследовании представлен анализ данных Министерства труда и социальной политики Польши относительно миграции женщин из Украины в Польшу и результаты опроса среди украинских иммигранток в Турции. В опросе приняли участие 60 украинок, которые живут в Турции. Результаты опроса помогут понять причины, проблемы, трудности, возможности, перспективы, достижения и результаты украинских иммигранток в Турции.

Ключевые слова: стратегии поведения, Польша, Турция, украинские женщины-иммигрантки, опросы, проблемы

CHALLENGES AND STRATEGIES OF BEHAVIOR OF UKRAINIAN FEMALE IMMIGRANTS ABROAD

Koshulko O.P.

This article presents similarities and differences in strategies of behavior of Ukrainian female migrants in Poland and Turkey.

The main causes forcing Ukrainian women to go abroad are unemployment in the country of origin; poverty, low wages and pension, debts, domestic violence, seeking work abroad by choice, desire to explore new countries, marriage with foreign men, self-fulfillment, a better future for children, medical purposes, and political persecution.

The majority of Ukrainian female migrants go to Poland to find jobs but they go to Turkey to marry. The study presents the analysis of the problems and difficulties of Ukrainian female migrants in Turkey and Poland. The research presents an analysis of the data the Ministry of Labour and Social Policy of Poland concerning female migration from Ukraine in Poland and the results of a survey among Ukrainian female migrants in Turkey. The survey consists of 60 women who are living in Turkey. Results of a survey will help to understand causes, problems, difficulties, opportunities, prospects, achievements and outcomes for Ukrainian female migrants in Turkey.

Keywords. strategies of behavior, Poland, Turkey, Ukrainian female immigrants, survey, challenges

Introduction. Around the end of the 20th and the start of the 21st century migration of women from Ukraine abroad became possible as an independent and personal choice. Ukrainian women have always been very strong and a hard-working part of the society because of all that they have endured throughout the history of the state with wars, revolutions, the genocide, the famine and the communist past. After the «Iron Curtain» of the communist past was destroyed, Ukrainians began to seek better opportunities for jobs and hosting abroad. Among Ukrainian women who decide to go abroad are intellectuals and workers, brides and housewives, professionals and students, business women and scientists, victims of Human Trafficking etc.

This research has explored and analyzed reasons that forced Ukrainian women to go abroad; also similarities and differences in strategies of behavior of Ukrainian female migrants in Poland and Turkey etc.

Data and methodology. For the research we used primary and secondary statistical data. For studies in Poland we used secondary statistical data from the Ministry of Labour and Social Policy of Poland (Danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej), and in Turkey we used the data of the Turkish Statistical Institute (TurkStat) and primary statistical data collected from questionnaires and interviews with Ukrainian female migrants in the host country. We also used the method «Snowball sampling» because it was necessary to find women for questionnaires and interviews in the framework of our study in Turkey. In the research of Ukrainian female migration in Turkey we used quantitative research methods (sociological observations; questionnaires methods (questionnaires, interviews); and detection of expert assessments), and qualitative research methods (field research; participant observation; narrative interviews; semi-structured interviews; focus group interviews) etc.

Table 1. Reasons that forced Ukrainian women to go abroad

Reasons	The explanation of these causes
Needs in Ukrainian families	Financial problems in Ukrainian families because of poverty, unemployment, low wages, debts
Job abroad as forced work	Young girls, victims of human trafficking
Violence in families	Sometimes Ukrainian women can't find protection or support from society or the state from domestic violence. They are afraid of their partners and the only way for them to survive is migration
Interest	The desire to know other countries, cultures, languages, societies, and traditions
Marriage to foreign men	Ukrainian women marry foreign men for better prospects in life
Self-fulfillment	Ukrainian women can use their talents as painters, poets, writers, photographers, journalists abroad when they are unable to develop these talents in their country of origin
A better future for children	Female migrants work abroad to secure a better future for their children, and because of the possibility of reuniting their family in a host country, they take their children with them to obtain a good education, and the chance of a better life
Medical purposes	Some Ukrainian female migrants are forced to go abroad because of the sickness of members of their family. Others, due to their poverty, go abroad to be surrogate mothers or organ donors
Political persecution	Some Ukrainian women were forced leave the country of origin due to political persecution

Similarities and differences in strategies of behavior of Ukrainian female migrants in Poland and Turkey

Ukrainian women try to find better opportunities abroad because of problems within families - unemployment in the country of origin, poverty, low wages and pension, debts, domestic violence. In these cases Poland and Turkey are the nearest countries to the Ukrainian border and in these host countries female migrants try to find better opportunities and prospects.

Many categories of Ukrainian women go to Poland to work, from cleaners to scientists, and the number of job applications from them in 2014 was 143956, and this number of job applications will be increase every year because of the situation in Ukraine.

Young, educated Ukrainian women with Graduate degrees are going to Turkey to marry and the majorities of them do not work and do not develop their careers in the host country for various reasons.

Ukrainian female immigrants in Poland

Ukrainians are the largest group of immigrants in Poland. Today the number of Ukrainian migrants in Poland is larger than in Spain, Italy, and Portugal. Every year the number of Ukrainian migrants in Poland increases including female migrants. According to the data of the Ministry of Labour and Social Policy in Poland (Danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej), during 2007-2014 the number of Ukrainian female migrants who would like to get an official job in Poland increases 18 times, from 7968 Ukrainian women in 2007 to 143956 in 2014 (Table 2).

Table 2. Number of applications for job from Ukrainian labor migrants during 2007-2014 in Poland (Ministry of Labour and Social Policy of Poland, 2014)

Years	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Number of all applications	20260	142960	180133	169490	153779	223671	80243	372946
Number of applications from Ukrainian female migrants	7968	69310	88895	77889	69089	86073	35114	143956
% of female migrants	39,3	48,4	49,3	45,95	44,9	38,48	43,75	38,59
Women under 26 years	3186	24404	36345	36644	33684	53350	18921	98263
26-40	9758	66054	82732	76364	69511	97670	34457	161381
41-65	6991	51903	62220	56037	50275	72122	26629	112612
over 65	74	709	562	393	309	529	236	690

Of all Ukrainian migrants in Poland female migration occupied 39-49%, and the majority of these women are under 40 years old. The majority of Ukrainian female migrants working officially in Poland during 2007-2010 were in agriculture (permanent or seasonal work), domestic service, trade, industry, food service, the hotel industry etc. (Table 3), and during 2011-2014 including manufacturing, information and communication, financial and insurance activities (Table 4).

Table 3. Number of Ukrainian migrants wanting to work officially in Poland during 2007-2010 (Ministry of Labour and Social Policy of Poland, 2014)

Years	2007	2008	2009	2010
Agriculture	6336	74079	119665	107742
Home services	1218	7614	8399	6245
Trade	671	3343	3018	2111
Industry	2705	8926	5993	5430
Food service	420	2014	1720	2065
Hotel industry	186	1203	1379	1272
Employment agency	972	9860	10872	9912
Other	2016	11878	10638	14200

According to data from the Ministry of Labour and Social Policy in Poland (Danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej), during 2011-2014 Ukrainian female migrants obtained the following number of work permits: in 2011 - 7376; in 2012 - 8429; in 2013 - 8956; in 2014 - 10300 (Table 5).

Table 4. Number of Ukrainian migrants wanting to work officially in Poland during 2011-2013 (Ministry of Labour and Social Policy of Poland, 2014)

Years	2011	2012	2013
Agriculture	95989	111616	32138
Manufacturing	6399	13439	8004
Wholesale and retail trade	2017	5735	5119
Activity connected with accommodation and food service	2015	3901	1363
Financial and insurance activities	123	114	472
Other professional, scientific and technical activities	180	736	581
Education	29	100	48
Health care and social assistance	336	867	178
Households with employed persons	5659	6749	2350
Others	12780	26442	16095

Therefore, Ukrainian female migrants during 2011-2014 in Poland obtained 21,5% of all work permits in Poland for foreigners, and 40,9% of all citizens of Ukraine in general (Table 5).

Table 5. The number of work permits for Ukrainian female migrants in Poland during 2011 -2014 (Ministry of Labour and Social Policy of Poland, 2014)

Years	Total number of work permits for foreigners	Citizens of Ukraine in general	Female migrants from Ukraine	% of female migrants from all Ukrainian citizens	% of female migrants from all work permits for foreigners in Poland
2011	40808	18669	7376	39,5%	18,1%
2012	39144	20295	8429	41,5%	21,5%
2013	39078	20416	8956	43,8%	22,9%
2014	43663	26315	10300	39,1%	23,6%
Total	162693	85695	35061	40,9%	21,5%

The ratio between the number of statements from Ukrainian female migrants and the number of work permits that Ukrainian female migrants obtained in Poland in 2014 is 7,15% (Table 6).

Table 6. The ratio of applications and work permits for Ukrainian female migrants in Poland during 2011-2014 (Ministry of Labour and Social Policy of Poland, 2014)

Years	2011	2012	2013	2014
Number of applications from Ukrainian female migrants	69089	86073	35114	143956
The number of work permit for Ukrainian female migrants	7376	8429	8956	10300
The ratio of statements and work permits, %	10,66	9,8	25,5	7,15

However, the majority of Ukrainian women in Poland can't work legally and because of this they are working illegally in the host country. It is the primary problem of female migrants in Poland. The second problem is the level of salaries as they receive even lower salaries than female migrants who have official work permits in Poland. Another problem of Ukrainian female migrants is the lack of possibility for them to add the time of their employment in Poland to their pension entitlement in Ukraine according to the Agreement between the Republic of Poland and Ukraine on social security that was signed on May 18, 2012 in Kiev between Poland and Ukraine. Before that another agreement between the government of Ukraine and the government of the republic of Poland was signed on February 16, 1994 in Warsaw concerning the mutual employment of workers (Table 7).

Table 7. Agreements between the Republic of Poland and Ukraine on social security and the mutual employment of workers

Name of agreements	Date of signing	Date of ratification or entry into effect
Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Poland on the mutual employment of workers	Signed in Warsaw on February 16, 1994 for 3 years, renewed automatically for 1 year	Came into force on December 19, 1994
Agreement between the Republic of Poland and Ukraine on social security	Signed in Kiev on May 18, 2012	Ratified on October 10, 2012

Ukrainian female immigrants in Turkey

This group of Ukrainian female migrants in Turkey consists of thousands of women and it is possible to separate these women according to their reasons for staying in the host country: a job and career, labor migration, marriage, business, new opportunities etc. According to data of the Turkish Statistical Institute (TurkStat) (Turkish Statistical Institute, 2014), the number of Ukrainians in Turkey during 2006-2014 increased to 112,032 people or 21% (Table 8).

Table 8. The number of Ukrainians in Turkey, 2006-2014

Years	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Number of Ukrainians in Turkey	426 305	462 821	574 923	460 980	455 159	489 140	496 190	598 668	538 337

The Turkish Statistical Institute doesn't keep separate data for male and female Ukrainian migrants in Turkey, but we are sure that the majority of them are women.

It is necessary to divide this group of women into further categories: professional women, who are staying in Turkey because of their contracts of employment; business woman who are owners of companies and employers; female labour migrants, who are working legally or illegally in Turkey in the domestic sector of the economy or similar; female victims of Human Trafficking or crime; women who are seasonal workers in the hotels of the Turkish tourist trade; the wives of Turkish men.

So it is necessary to describe the categories of women in Turkey.

The first category of professional women constitutes a small percentage of all women from former Ukraine because is not easy for women to find a legal job with contracts of employment. These women are working legally in Turkey.

The second category is business women who are owners of companies and are also employers. These women have their own businesses and the majority of these businesses are in tourism, the service sector or commerce in Turkey.

The third category of women is labor migrants, who are working in the host country legally or illegally, or who come to the host country for a limited period on tourist visas (a pendulum migration). Depending on their visas they can stay in the host country as 'visible' people or as 'invisible' when they do not have the right to stay in the host country.

Female victims of Human Trafficking constitute a fourth category of women. They are totally 'invisible' and is not possible to know their real number in the host country because more and more victims arrive every day into the country.

The fifth category is seasonal workers in hotels of the Turkish tourist trade. These women come to Turkey during the holiday season and they need to leave the country at the end of the season. However the majorities of these women try to find husbands or new prospects and attempt to stay in the host country.

The last, sixth, category of women are the wives of Turkish men. This category is the most numerous.

The survey among Ukrainian female migrants in Turkey

With the aim of exploring strategies of behavior of Ukrainian female migrants in Turkey, we conducted a survey among women in Turkey. The sample consists of 60 Ukrainian women in Turkey. The aim of this survey was to explore causes, problems, difficulties, opportunities, prospects, achievements and outcomes of female migrants (Table 9).

Table 9. Results of the survey among Ukrainian female migrants in Turkey

Questions	Answers	Number of women	%
Your nationality	Ukrainian	57	95
	Crimean Tatars	3	5
	Total	60	100
Your citizenship	Ukrainian	41	68
	Ukrainian & Turkish	19	32
Have you changed your citizenship?	Yes	19	32
	No	37	62
	Do not answer	2	3
	I would like to change	2	3
What is your age?	20-29	14	23
	30-39	29	49
	40-49	9	15
	50-59	3	5
	Without answer	5	8
Your purpose(s) in coming to Turkey?	Marriage	45	75
	Jobs and Careers	11	18
	Labor migration	1	2
	Other reasons	3	5
Your religion?	Orthodoxy	43	72
	Muslim	6	10
	Atheism	5	8
	Without answer	6	10
Have you changed your religion in Turkey?	Yes	4	7
	No	54	90
	Without answer	2	3
Your level of knowledge of the Turkish language	Native	8	13
	Advanced	26	43
	Intermediate	17	29
	Elementary	9	15
How long have you been here?	11-20 years	15	25
	10 years	8	13
	1-9 years	29	48
	1 month – till 1 year	7	12
	Without answer	1	2
How long did it take for you to adapt here?	16 years	1	2
	9-10 years	2	3
	4-5 years	5	9
	3 years	9	15
	2 years	11	18
	1-1,5 years	9	15
	1 month - 1 year	20	33
	Without answer	3	5
Your marital status	Married	46	77
	Single	8	13
	Divorced	4	7
	Widow	2	3
If you are married, is this is your first marriage?	Yes	37	62
	No	11	18
	Without answer	12	20

So, the nationalities of these women are Ukrainians and Crimean Tatars. The majority of them have Ukrainian citizenship (68%), but 32% of them have changed their citizenship to Turkish even if it is prohibited by Ukrainian law. The majority of Ukrainians are women under 40 years old - 72%. The purpose of the majority of them in coming to Turkey is marriage (75%), and because of traditions of host country 7% of them have changed their religion from Orthodoxy to Muslim. Out of all the respondents of the survey, 38% have been living in the host country 10 years and more, and the level of knowledge of the Turkish language for the majority of them, 56%, is native and advanced. Most of these women adapted to the host country in first few years. The majority of women, 77%, are married, and for 62% of women this is their first marriage.

The majority of women-respondents of a survey, 72%, have children. In the Table 10 we have found that one woman has three children (2% of all the women who have children), 28% of the women have two children, and 70% of the women have one child. Of the children of Ukrainian female migrants 40% are boys and 60% are girls. 58% of these children were born in the host country and are Muslim, but mothers of children (39%) didn't mark it in the questionnaire of the survey. Therefore, 25% of children are orthodox, 36% are Muslim.

The ages of children of Ukrainian female migrants, who were respondents of a survey, are 0-5 years - 36%; 5-9 years - 25%; 10-19 years - 25% etc.

Table 10. The part of a survey about children of Ukrainian female migrants in Turkey

Questions	Answers	Number of women	%
Do you have children?	I have children	43	72
	I do not have children	17	28
How many children do you have?	Three Kids	1	2
	Two children	12	28
	One Child	30	70
Gender of your children	Boys	23	40
	Girls	34	60
Were your children born here?	Yes	25	58
	No	12	28
	Yes & No	6	14
What is the age of your children?	31-35 years	2	4
	20-26 years	3	6
	10-19 years	14	25
	5-9 years	14	25
	0-5 years	20	36
	Without answer	2	4
Religion of your children?	Orthodoxy	11	25
	Muslim	16	36
	Without answer	17	39

The educational level of women from Ukraine also is very important to explore. So, in the study we have explored this educational level of women from Ukraine in Turkey, their opportunities to work (legally) and in their professions (Table 11). According to results of the survey, 5% of women are PhD holders; 82% of women are with a Graduate degree; and 13% are with a College Degree. 42% of women are working, and only 36% of them are working in their professions. 82% women had the opportunity to work.

Table 11. The educational level of women from Ukraine in Turkey

Your educational level	Number of women	%	Employment	Number of women	%
Ph.D Degree	3	5	I work	25	42
Graduate degree	49	82	I do not work	35	58
College Degree	8	13			
Total	60	100	Total	60	100
Do you work in your profession?			Do you have the opportunity to work (legally)?		
Yes	9	36	Yes	49	82
No	16	64	No	11	18

A very important achievement for the research is to study the experiences of women in respect of discrimination or harassment within their Turkish families and the host society (Table 12). Therefore, 28% of women replied that they have experienced discrimination or harassment in the host society, and also 13% of women answered the same about their Turkish families.

Conclusions. Similarities in strategies of behavior of Ukrainian female migrants in Poland and Turkey concern their desire to find a better life and better prospects abroad. Differences in strategies of behavior of these

migrants in Poland and Turkey are in their choice of methods to achieve a better life abroad because the majority of Ukrainian female migrants go to Poland to find jobs, but to Turkey to marry.

Table 12. Experiences of women in respect of discrimination or harassment within their Turkish families and the host society

Have you experienced any discrimination or harassment in the host society?	Number of women	%	Have you experienced any discrimination or harassment within your Turkish family?	Number of women	%
Yes	17	28	Yes	8	13
No	43	72	No	49	82
			Without answer	3	5
Total	60	100	Total	60	100

The main causes forcing Ukrainian women to go abroad are unemployment in the country of origin; poverty, low wages and pension, debts, domestic violence, seeking work abroad by choice, desire to explore new countries, marriage with foreign men, self-fulfillment, a better future for children, medical purposes, and political persecution.

According to data from the Ministry of Labour and Social Policy of Poland, 143956 Ukrainian female migrants in Poland have asked about legal jobs in 2014, and the majority of them were under 40 years old. Also according to data from the Turkish Statistical Institute (TurkStat), the number of Ukrainians in Turkey in 2014 was 538337 people, and the majority of them are women.

With the aim of exploring strategies of behavior of Ukrainian female migrants in Turkey, we conducted a survey among women in Turkey. The sample consists of 60 Ukrainian women in Turkey. The majority of Ukrainians are women under 40 years old - 72%. According to the results of a survey, 5% of women are PhD holders; 82% of women have a Graduate degree; and 13% have a College Degree. 42% of the women are working, and of them only 9 women out of 60 respondents are working in their professions. 82% of women had the opportunity to work.

So, while in Poland Ukrainian women are seeking jobs but in Turkey they are housewives even if they have Graduate degree, but they are unable to achieve personal success in the host country. Even if Ukrainian female migrants are seeking jobs in both host countries, it is a very big problem for them to find legal jobs. The time in a legal job in Poland may be added to future pension entitlement for of women in Ukraine because an agreement between Ukraine and Poland exists on social security, signed in Kiev on May 18, 2012. Thinking about returning migrants, only a few of Ukrainian female migrants will back to the country of origin ever, and Ukraine need to analyze causes that have forced Ukrainian women to go abroad.

References

1. Act of 10 October 2012 on the ratification of Agreement between the Republic of Poland and Ukraine on social security, signed in Kiev on 18 May 2012 (Text No. 1378). (*Ustawa z dnia 10 października 2012 r. o ratyfikacji Umowy między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o zabezpieczeniu społecznym, sporządzonej w Kijowie dnia 18 maja 2012 r.*) *Dziennik Ustaw*, 2012-12-10, Vol. 232, ISSN: 0867-3411. Retrieved from ILO: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex_browse.details?p_lang=en&p_country=UKR&p_classification=23.01&p_origin=COUNTRY&p_sortby=SORTBY_COUNTRY, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=PROJUSTST&NrKadencji=7&KodKom=SZ>
2. Koshulko, O. (2016). *Women from North move to South: Contemporary migration from the Former Soviet Union countries to Turkey*. Transnational Press London Ltd., UK, 126 p. ISBN 978-1-919781-31-9. <http://www.tplondon.com/books/koshulko>.
3. Koshulko, O. (2016). *Discourse about Women-Immigrants from Former Soviet Union Countries as a Special Social Group in Turkey*. In: *Gender in Transnational Societies: Feminist Scholarship and Personal Narratives* by Rujuta Chincholkar-Mandelia and Moiyattu Banya, pp. 165-167, Cognella Academic Publishing, San Diego, USA.
4. Koshulko, O., Koshulko V. (2016). *The role of Ukrainians in the economic growth of Poland*. *An International Research On-line Journal World Scientific News*, Vol. 42, pp. 256-266, Feb. 2016, Poland. EISSN: 2392-2192.
5. Koshulko, O. (2015). *Exploring of the Human Capital Depreciation of Ukrainian Labor Migrants Abroad: Results of a Survey*, *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, Vol. 64, pp. 66-72, Nov., SciPress Ltd., Switzerland doi: 10.18052/www.scipress.com/ILSHS.64.66.
6. Koshulko, O. (2015). *The «Value of Life and Labor» of Ukrainian Migrants Abroad*, *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, Vol. 59, pp. 1-8, Sep. 2015. SciPress Ltd., Switzerland doi:10.18052/www.scipress.com/ILSHS.59.1.
7. Koshulko, O., Onkal, G. (2015). *Issues in countries of the former Soviet Union as the driving force for female migration to Turkey*. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, Vol. 56, pp. 120-126. Online: 2015-07-17. SciPress Ltd., Switzerland doi:10.18052/www.scipress.com/ILSHS.56.120.
8. Ministry of Labour and Social Policy of Poland. <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/>
9. Turkish Statistical Institute (TurkStat) <http://www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

10. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2012 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Retrieved from Biuletyn Informacji Publicznej: http://bip.udsc.gov.pl/?cid=61&bip_id=291

11. Zezwolenia na pracę dla cudzoziemców w 2011 r. <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/36-czerwiec-2012/zezwolenia-na-prace-dla-cudzoziemcow-w-2011-r>

ДАНИ ПРО АВТОРА:

Кошулько Оксана Павлівна, к.е.н., доцент,
Полоцький державний університет, м. Новополоцьк, Республіка Білорусь
e-mail: oksanakoshulko2015@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Кошулько Оксана Павловна, к.э.н., доцент,
Полоцкий государственный университет, г. Новополоцк, Республика Беларусь
e-mail: oksanakoshulko2015@gmail.com

INFORMATION ON THE AUTHOR

Koshulko Oksana, Ph.D. in Economic Sciences, Associate Professor
Polotsk State University, Novopolotsk, Belarus
e-mail: oksanakoshulko2015@gmail.com

УДК: 339.137.2

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ КРАЇН СНД: ПОКАЗНИКИ ТА ФАКТОРИ РОСТУ

Лисиця К.С.

Ключові слова: конкурентоспроможність, країни СНД, інновації, логістика, міжнародні індекси конкурентоспроможності, ВВП.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ СТРАН СНГ: ПОКАЗАТЕЛИ И ФАКТОРЫ РОСТА

Лисиця Е.С.

Предмет исследования: взаимосвязь между торговлей и конкурентоспособностью стран СНГ.

Цель исследования: на основе анализа мировых индексов конкурентоспособности стран СНГ определить основные факторы роста и возможные пути усиления конкурентоспособности и улучшения условий торговли стран СНГ в мировой торговле.

Методы: общенаучные методы анализа и синтеза, методы группировок, обобщения и систематизации данных, а также экономико-математические модели.

Результаты работы: В статье содержится анализ подходов к определению понятия «конкурентоспособность», в особенности «международная конкурентоспособность», как с теоретической, так и с практической точки зрения. На основе анализа мировых индексов (индекс глобальной конкурентоспособности, индекс «Ведения бизнеса», индекс экономической свободы, индекс развития логистики, индекс инновационного развития) выделены доминирующие факторы роста конкурентоспособности в странах СНГ, а также предложены различные пути формирования стратегии конкурентоспособности и улучшения условий торговли в мировой экономике.

Результаты исследования могут быть использованы для формирования национальных стратегий развития конкурентоспособности стран СНГ, как на национальном уровне, так и на уровне региональной интеграции; для стимулирования экономического роста в краткосрочной и долгосрочной перспективах.

Выводы: Существует множество мировых индексов, которые анализируют различные аспекты (политические, экономические и нормативные) развития стран. В мировой экономике эти индексы используются правительствами стран, иностранными инвесторами, национальными предприятиями. Реформы, направленные на устранение структурных недостатков, с одной стороны, и повышение конкурентоспособности, с другой, сосредоточены, как на повышении эффективности государственного регулирования и региональной конкурентоспособности, так и либерализации различных секторов экономики.

Страны СНГ в формировании национальной конкурентоспособности базируются на различных точках роста. При этом в большей мере используются «базовые составляющие», а не инновационные. Это приводит к формированию различных стратегий развития конкурентоспособности, различному уровню торговой специализации, различным подходам к улучшению условий торговли и созданию административной системы. Для устранения элементов непрозрачности и разработки единых принципов развития и регулирования, страны СНГ на уровне региональной интеграции должны предусмотреть единые принципы и механизмы развития конкурентоспособности, не противоречащие национальным.

Ключевые слова: конкурентоспособность, страны СНГ, инновации, логистика, международные индексы конкурентоспособности, ВВП.

CIS COUNTRIES COMPETITIVENESS: MEASUREMENT AND DRIVERS

Lisitsa E.S.

The object of the research: interrelations of trade patterns and competitiveness in CIS countries.

The main aim of the research: on the ground of revealing the world competitiveness indices of CIS countries to define the main drivers of economic growth and to find some possible solutions for strengthening competitiveness and trade facilitation of CIS countries in international trade.

The methods: general scientific methods of analysis and synthesis, methods of grouping, detailing, generalization and systematization of data, as well as economic and mathematical models.

The results: The article shows main approaches to definition of competitiveness, especially international competitiveness. The analysis of world indices (Global Competitiveness index, Doing Business Rank, Economic freedom index, Logistics Performance Index, Global innovation index) determine the main dominant drivers of competitiveness of CIS countries, and define different ways to develop the strategy of competitiveness and trade facilitation methods in world economy.

The results can be used to form national strategies for strengthening competitiveness of CIS countries on national and regional integration levels; to stimulate economic growth in short and long run.

Conclusion: There are a lot of world indices which analysis different aspects of countries development (political, economic, regulatory). These indices help countries' governments, trade partners, foreign investors, national enterprises and etc. in world economy. Wide-ranging reforms to address structural weaknesses and improve overall economic competitiveness have put greater emphasis on improving regulatory efficiency, enhancing regional competitiveness, and liberalizing different economic sectors.

CIS countries use a lot of factors for economic growth forming national competitiveness. And, «basic requirements» are leading, then «innovation requirements». Thus, there are different strategies of competitiveness, different levels of specialization, different trade facilitation mechanisms and administration framework. To develop transparency and the same rules for development and regulation on integration level, CIS countries need to create common principles and mechanisms for development of competitiveness, that do not conflict with national.

Key words: competitiveness, CIS countries, innovations, logistics performance, world indices of competitiveness, GDP.

Relevance: Today to strengthen the competitiveness (of enterprise, industry, country) is one of the most actual problems of fundamental and applied research in the economy. Globalization is one of the main factors, that determine the constituent elements of competitiveness. The competition has intensified for markets, foreign investments and innovations on the basis of globalization. To create balanced strategy for strengthening competitiveness governments use different international indices on all levels of regulation for comparison and definition of common economic drivers.

Object of the research: interrelations of trade patterns and competitiveness in CIS countries.

Reference review: There are a lot research papers on the sphere of competitiveness (Porter M.E., Aghion P., Howitt P., Arslan N., Tathdil H., Baldwin R., Bloch H., Kenyon P., Dosi G., Pavitt K., Soete L., Grossman G., Rossi-Hansberg E., Helpman E., Idrisov G., Taganov B., Leichter J., Mocchi C., Pozzoli S., Mazol S., Miozzo M., Walsh V., Posner M.V., Siggel E., Stanovnik P., Kovačič A., Yacheistova N. and oths.). There are different theoretical approaches to the measurement of competitiveness among international organizations like OECD, World Economic Forum, IMD, European Commission, The Heritage Foundation, UNIDO and others.

The aim of the work: on the ground of revealing the world competitiveness indices of CIS countries to define the main drivers of economic growth and to find some possible solutions for strengthening competitiveness of CIS countries in international trade.

Targets of the research are the following:

- analysis of world indices;
- revealing the main components of competitiveness in CIS countries;
- giving the recommendation to promote competitiveness and trade in CIS countries.

The methods: general scientific methods of analysis and synthesis, methods of grouping, detailing, generalization and systematization of data, as well as economic and mathematical models.

The content of the article: The term «competitiveness» relates to productivity, which, in turn, derives from the ability to innovate in using the available resources for increasing output, or doing more with less. Competitiveness at each level of operation is interlinked—an economy or an industry cannot be competitive unless its enterprise sector is competitive, and firms can be optimally productive only if given the right macro and industry ecosystem.

Export competitiveness can cover a wide range of aspects that enable the country to produce and sell goods and services in foreign markets of a quality and at prices that ensure long-term viability and sustainability. Improved trade logistics and facilitation could have a significant impact on improving trade competitiveness by: (a) increasing the profitability of existing exports and encouraging expansion in production, (b) reducing the delivery time and cost of imports, benefiting both domestic and export sectors, (c) allowing manufacturers to enter higher value market

segments, such as premium garments, which require shorter delivery cycles, and (d) opening up new markets, such as high value horticulture (for example, flowers and fruit).

Enhancing global competitiveness is a key element for trade competitiveness and enhanced trade and a significant feature of the Commonwealth of Independent States (CIS) strategic plan. Reforms and the right set of investments to enhance competitiveness are crucial for the economic transformations and sustainable higher growth over the longer term.

More than ten years of transition have redefined the economies of the countries of the CIS and their interrelationships. The breakup of the Soviet Union resulted in a sharp decline in economy activity, but, following a turning point around 1996, the CIS economies have rebounded strongly. While the stabilization and liberalization process in the CIS economies turned out to be lengthier than in other transition countries, by the end of the decade, most CIS economies had implemented the basic market mechanisms.

Current national and regional policy thrusts are shifting towards private sector development for economic growth, job creation and poverty reduction. Globalisation has sharpened competition. Firms in CIS are increasingly challenged to take advantage of new resources and markets while dealing with intense and growing global and regional competition. Governments in some countries, meanwhile, are confronted with the task of designing and implementing supportive policies and strategies. One of such directions was adoption in 2012 the Free Trade Area (FTA) of CIS countries, which now include 9 CIS countries (Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia, Ukraine, Kyrgyzstan, Moldova Tajikistan and Ukraine).

The CIS FTA is a key step forward in the economic development of the region. It provides for free movement of goods within the territory of the CIS, non-application of import customs duties, non-discrimination, gradual decrease of export customs duties and abolishment of quantitative restrictions in mutual trade between the CIS FTA member states. The establishment of CIS FTA in no way contradicts the principles and norms of the WTO.

Although there are different criteria in determining the national competitiveness of the countries, competitiveness is substantially related with the productivity growth of the countries both at the macro and micro level. According to OECD, competitiveness refers to the capacity of firms to compete, to increase their profits and to grow (microeconomics). It is based on costs and prices, but more vitally on the capacity of firms to use technology and the quality and performance of products. At the macroeconomic level it is the ability to make products that meet the test of international competitiveness while expanding domestic real income.

The European Commission (EC) defines competitiveness as a sustained rise in the standards of living of a nation or region and as low a level of involuntary unemployment as possible.

The measurement of competitiveness differs, depending on whether it is undertaken for the purpose of policy analysis within a specific country, or whether it is used for international comparisons of the business environment. An example of the latter kind is the World Competitiveness Index (WEF/IMD), which is used to rank countries according to a number of conditions that are known to be favorable for business development. Such a ranking can guide international investors in their choice of investment locations, as well as banks in their evaluation of country-specific risks. It can also inform policy makers about the weaknesses and strengths of specific country environments.

The main users of competitiveness indicators are government departments designing industrial policies, negotiating trade agreements or writing development plans. Private sector agents like banks and industrial corporations also gain from the analysis, as do the semi-private institutions like chambers of commerce, trade unions and business associations.

Ideally, measures of competitiveness should satisfy three basic criteria: first, they should cover all the sectors exposed to competition, i.e. represent all goods traded or tradeable that are subject to competition and only those goods; second, they should encompass all the markets open to competition; and, third, they should be constructed from data that are fully comparable internationally. In practice, none of the indicators that are available fulfill these three criteria.

The OECD regularly produces indicators of relative competitiveness based on the export unit values of manufactures, unit labour costs in manufacturing and consumer price indices.

At present, these indicators provide a composite measure of import- and export- competitiveness covering only sixteen OECD countries. Moreover, for any single concept of competitiveness, several measures may be constructed, depending on specific further assumptions.

Country competitiveness refers to the ability of the government to generate prosperity for its people. There are several implications in this understanding of competitiveness. It implies that countries with high levels of competitiveness are able to better manage their economic and human capacities. In this context, the government has a great impact in the achievement of country competitiveness. For example, the level of regulation in a particular country may hinder the ability of a country to increase its competitiveness. The infrastructure also contributes to country competitiveness by providing the adequate context to improve the conditions related to competitiveness. From this understanding of country competitiveness, however, is clear that competitiveness goes beyond the economic performance of a given country.

As previously indicated, country competitiveness can be assessed on a multiplicity of factors. Government efficiency plays a fundamental role in country competitiveness. Factors related to government efficiency include public finances, fiscal policy, the regulatory framework and societal framework. For example, a strong justice system that provides stability to society and ensures personal security characterizes high competitiveness countries. In addition business efficiency has a defining impact on country competitiveness. Business productivity, the conditions of the labor market (e.g., costs and availability of skills), availability of finances and management practices are essential for country

competitiveness. Factors included under the business efficiency category capture the level of businesses' investment on the development of their employees and the dominant attitudes and values among business executives.

The general infrastructure, and the technological and scientific infrastructures as well as the health system, concerns for the environment and education, play a highly significant role in determining the level of country competitiveness. Infrastructure-related factors also capture the quality of life that a particular country offers to its population. In this regard, for example, a country with high levels of competitiveness tends to have strong educational systems and a sound R&D investment strategy.

Several institutions evaluate country competitiveness using a comprehensive approach which emphasizes non-price factors. Periodically they provide country ranking in various sectors, combining statistical data and survey results. The following is a list of the main indicators:

- Global Competitiveness Index (GCI) – published annually by the WEF. It captures the microeconomic and macroeconomic foundations of national competitiveness, including structural factors. The GCI considers 12 main determinants of competitiveness called «pillars»: institutions, infrastructure, macroeconomic stability, health and primary education, higher education and training, goods market efficiency, labor market efficiency, financial market sophistication, technological readiness, market size, business sophistication, and innovation.

- The World Competitiveness Index (WCI) – published by the IMD, uses criteria for evaluating enhancing factors for doing business and social welfare. It elaborates a country profile measuring macroeconomic performance, governmental and private sector efficiency and infrastructure levels.

- The Doing Business Index – published annually by the World Bank, investigates the business environment in countries, considering regulations that enhance business activity and those that constrain it.

- Trade Performance Index (TPI) – published every two years by the International Trade Center (ITC) in collaboration with UNCTAD, considers competitiveness level and export diversification for 184 countries in 14 macrosectors (fresh food and raw agrobased products, processed food and agro-based products, wood, wood products and paper, textiles, chemicals, leather and leather products, metal and other basic manufacturing, non-electric machinery, computers and telecommunications, electronic components, transport equipment, clothing, miscellaneous manufacturing, minerals) [15].

- The Logistic Performance Index (LPI) – published by the World Bank, measures the performance of 160 countries in the logistics environment. It is a simple average of the country scores in 6 key dimensions: the efficiency of the customs clearance process, the quality of trade and transport-related infrastructure, ease of arranging competitively priced shipments, competence and quality of logistics services, ability to track and trace consignments, and timeliness of shipments in reaching destination [3].

Due to analysis of the Global competitiveness indices, the highest rates have such factor as «health and primary education», the lowest – «innovations» (figure 1). In Russian Federation such factor like «market size» has also one of the highest level, while «institutions» and «innovations» – the lowest. Kazakhstan demonstrates the growth in macroeconomic environment, and decline in «financial market development» and «innovation».

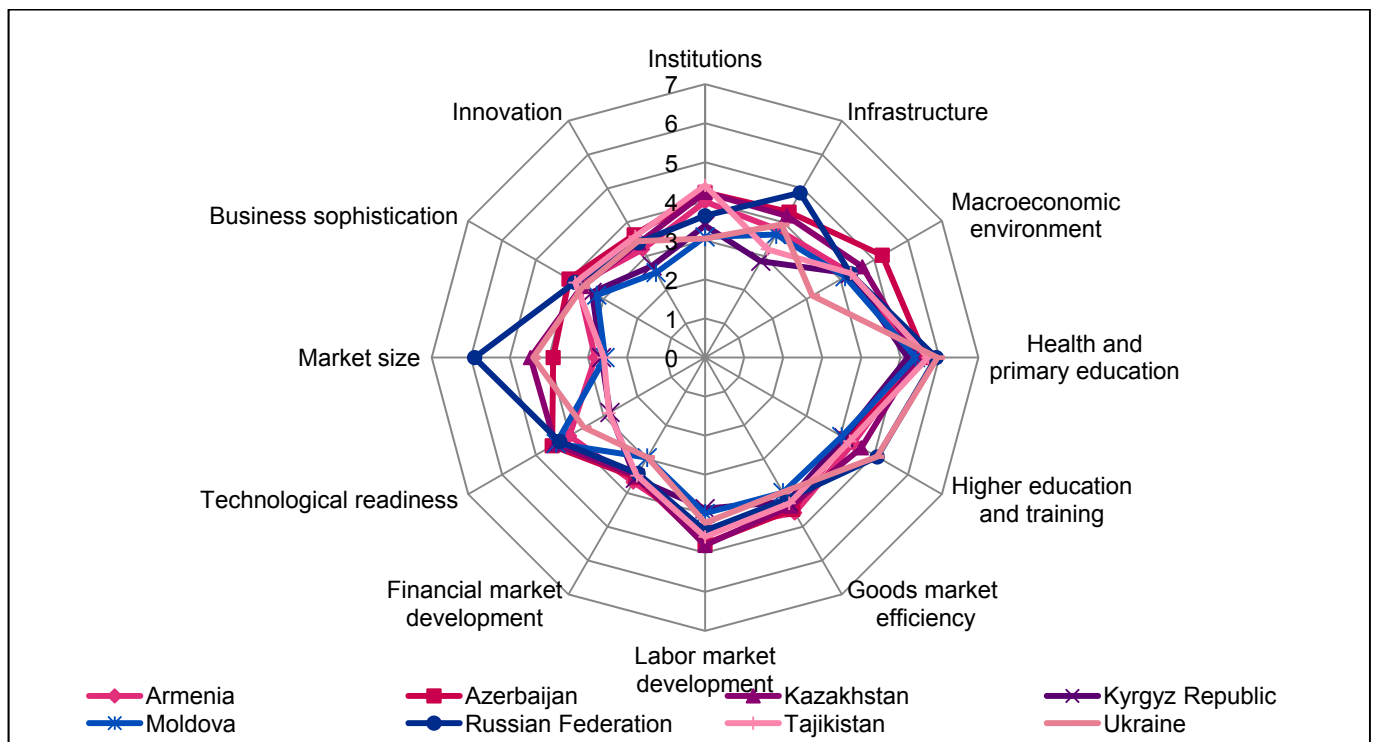

Figure 1. 12 pillars of competitiveness of CIS countries, 2016-2017

Note. Source: [11, p. 10-13].

Kyrgyz Republic has the lowest level on «infrastructure», «health and primary education», «labor market development» and «technological readiness»; Moldova – «higher education and training», «market size», «business sophistication» and «innovation»; Ukraine – «macroeconomic environment», «goods market efficiency» and «financial market development».

Based on analysis, the most problematic factors for doing business are corruption, access to financing, tax rates, inflation and inefficient government bureaucracy (table 1).

Table 1. CIS countries ranks in Global Competitiveness report in 2013-2017

	Overall index				Rank on subindexes		
	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	Basic requirements	Efficiency enhancers	Innovation and sophistication factors
					2016-2017	2016-2017	2016-2017
Armenia	79	85	82	79	83	80	91
Azerbaijan	39	38	40	37	49	59	49
Kazakhstan	50	50	42	53	62	50	76
Kyrgyz Republic	121	108	102	111	108	112	123
Moldova	89	82	84	100	101	102	131
Russian Federation	64	53	45	43	59	38	66
Tajikistan	n/a	91	80	77	78	99	60
Ukraine	84	76	79	85	102	74	73

Note. Source: [7, p. 14-15; 8, p.16-17; 9, p. 14-15; 10, p. 8-9; 11, p. 10-12].

On the basis of table 1, all CIS countries improved their ranks in the last 3 years. The best position have Azerbaijan (37th), Kazakhstan (53rd) and Russia (43rd). In the middle of the rating are Ukraine (85th), Tajikistan (77th), Armenia (79th) and Moldova (100). The worst position has Kyrgyz Republic (111). Nevertheless, Kyrgyz Republic demonstrates the considerable growth: from 121 to 111rank.

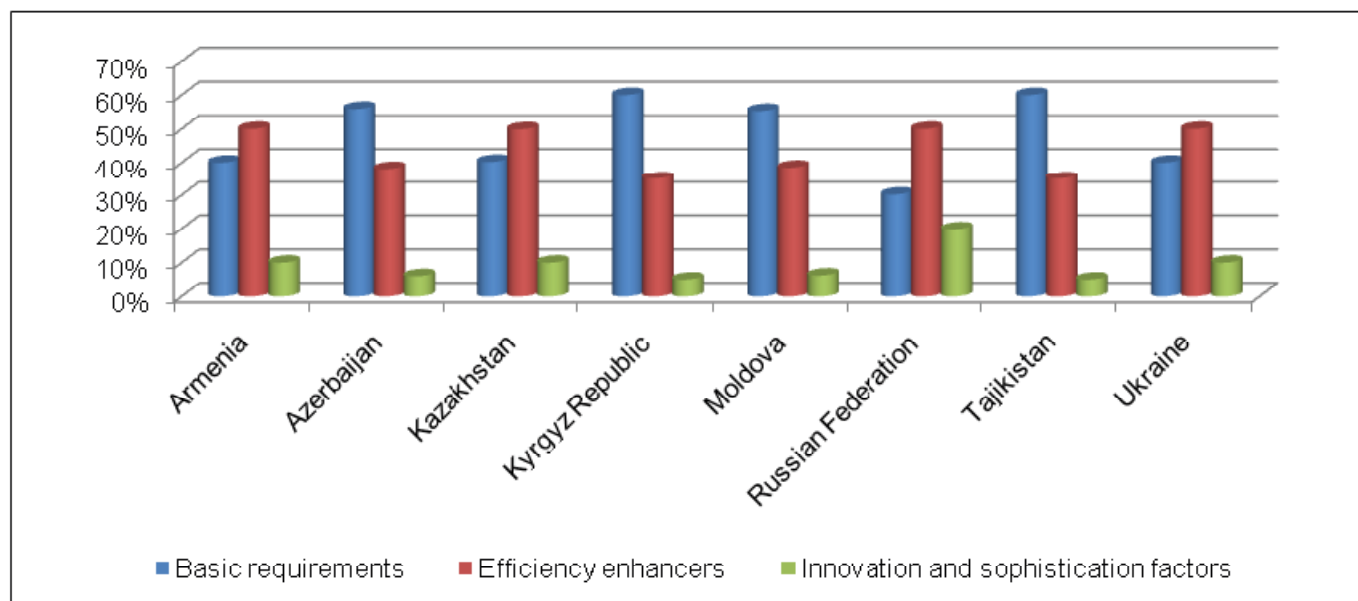

Figure 2. The share of subindexes in global competitiveness rank in 2015, %

Note. Source: [11, p. 98, 104, 218, 219, 226, 260, 306, 340, 354].

The percentage contribution to the overall GCI score of each subindex score is reported next to the subindex name. These weights vary depending on the country's stage of development. The figure 2 illustrates, that the largest share of innovation and sophistication factors among CIS countries are in Russia – 19,8%, than follow Armenia (10%), Kazakhstan (10%), Ukraine (10%). The latest score belongs to Kyrgyz Republic (5%).

The same share of factors of efficiency enhancers have Russia (50%), Ukraine (50%), Armenia (50%) and Kazakhstan (49,9%). At the same time Kyrgyz Republic and Tajikistan demonstrate the highest share of factors of basic requirements – 60%.

The competitiveness of countries depends on their ability to innovate and move in the direction of frontier technology and knowledge. First, innovation is important for driving economic progress and competitiveness – both for developed and developing economies.

Many governments are putting innovation at the centre of their growth strategies. But without new capital investment refreshing a nation's capital stock, innovation loses its power, productivity growth stagnates, and business competitiveness declines. The easiest and most important way countries can keep the cost of capital goods low is to limit tariffs and other trade barriers. Likewise, they can organize their corporate tax systems simply to raise revenues or to raise revenues in ways that also drive innovation and traded-sector competitiveness.

Eight countries from CIS countries rank in the top 100. Going further, Armenia, Tajikistan, Moldova and Ukraine are labelled 'innovation achievers' (table 2).

Among lower-middle-income economies, only the Republic of Moldova is in the top 10 in terms of efficiency. This country also ranks at the top of lower-middle-income economies in the Innovation Output Subindex (36th). Additionally, Ukraine and Armenia rank in the group of the top 20 economies globally in the terms of innovation efficiency [14, p.30-31].

Table 2. Rankings of CIS countries in Global innovative index 2008-2016

Countries	Ranks				Score 2016
	2008	2014	2015	2016	
Armenia	104	65	61	60	35,14
Azerbaijan	57	101	93	85	29,64
Belarus	n/a	58	53	79	30,39
Kazakhstan	72	79	82	75	31,51
Kyrgyzstan	122	112	109	103	26,62
Moldova	n/a	43	44	46	38,39
Russian Federation	68	49	48	43	38,50
Tajikistan	112	137	114	86	29,62
Ukraine	79	63	64	56	35,72
Uzbekistan	59	128	122	n/a	n/a

Note. Source: [6, p.9-10; 12, xxiv-xxv; 13, xxx-xxi; 14, p. xviii].

Economies that perform at least 10 % higher than their peers for their level of GDP are called «innovation achievers». These economies are shown in the figure 3. This figure illustrates the findings by presenting the index scores plotted against GDP per capita in PPP \$. The economies that appear close to the trend line show results that are in accordance with what is expected based on their level of development. Innovation achievers demonstrate better results in innovation because they continuously make improvements to their institutional framework, have a set of highly skilled workers who operate in more stable innovation systems, show a better integration with international markets, and display more solid channels of knowledge absorption.

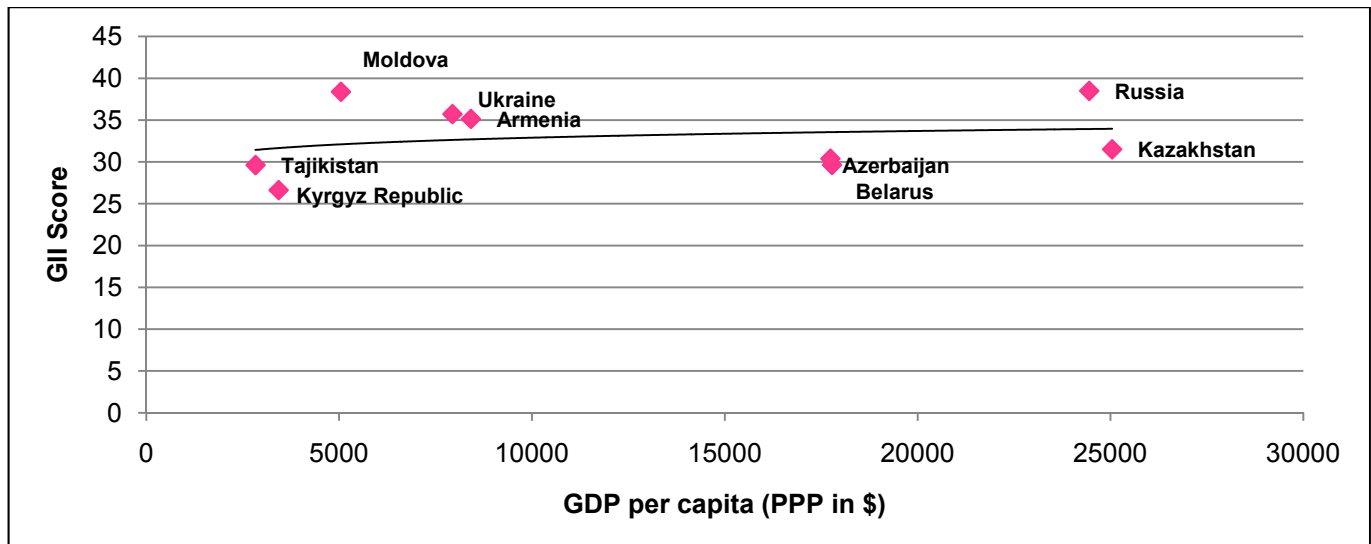

Figure 3. GII score and GDP per capita in PPP \$

Note. Author's calculations.

The analysis of innovation efficiency ratio (designed to assess the effectiveness of innovation systems and policies) and two subindexes (innovation input and innovation output) describe the opportunities for innovations and innovation outputs (figure 4).

The highest innovation efficiency ratio has Moldova (0,94), then follow Ukraine (0,84), Armenia (0,83), Russia (0,74) and Tajikistan (0,77). At the end of the rating are 3 countries: Kazakhstan (0,51), Kyrgyz Republic (0,50) and Belarus (0,45).

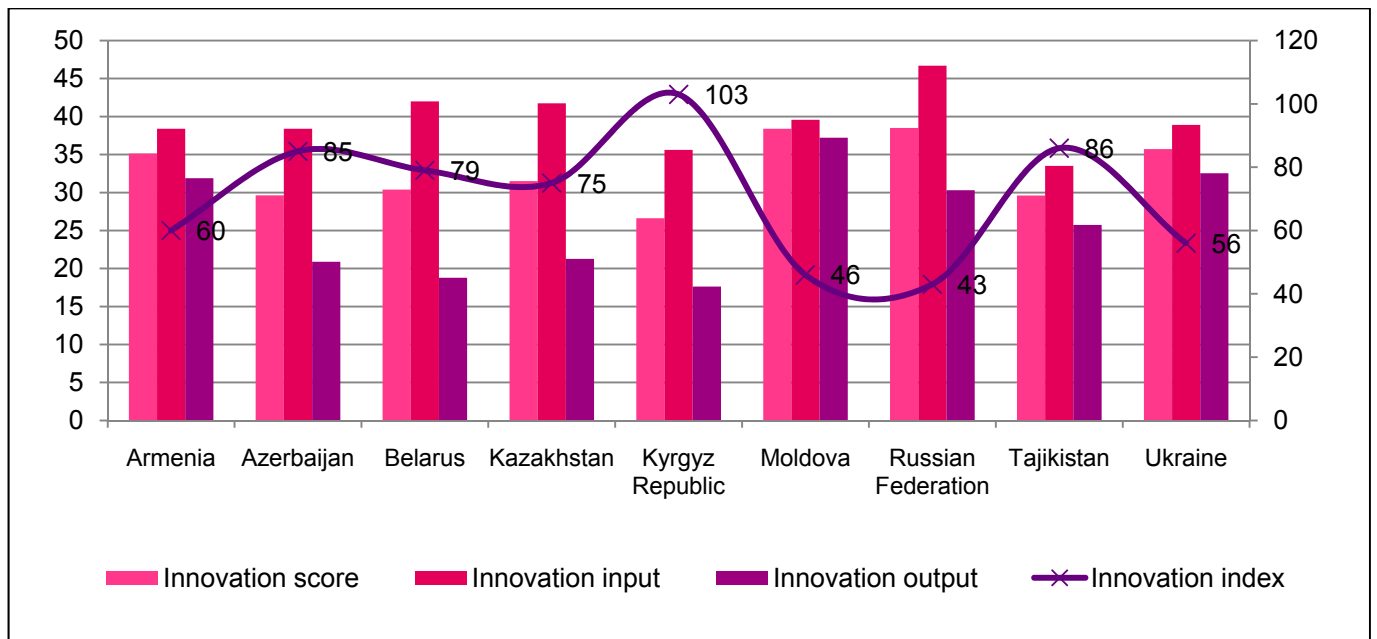

Figure 4. Innovation efficiency ratio and sub-indexes in 2016

Note. Source: [14, p.20-25].

Among 10 best-ranked economies in the lower upper-middle-income countries are the Republic of Moldova (46th), Ukraine (56th), Armenia (60th) and Tajikistan (86th).

Table 3. Subfactors of global innovation index (GII), 2016

	Armenia	Azerbaijan	Belarus	Kazakhstan	Kyrgyzstan	Moldova	Tajikistan	Ukraine	Russia
Institutions	63,8	56,4	56,0	66,5	49,4	58,7	46,6	48,7	57,9
Human capital and research	18,5	22,9	42,6	31,4	30,2	34,1	26,3	40,8	50,4
Infrastructure	39,7	40,8	43,6	46,8	32,2	39,5	21,6	32,3	44,5
Market sophistication	41,3	52,1	39,1	38,6	42,9	38,6	50,4	42,1	43,1
Business sophistication	28,6	19,7	28,7	25,4	23,3	27,0	22,7	30,6	37,5
Knowledge and technology output	28,2	17,6	28,1	21,2	18,2	34,9	27,0	34,1	31,9
Creative outputs	35,6	24,1	9,5	21,4	17,1	39,6	24,5	31,0	28,7

Note. Source: [14, p. 178, 181, 184, 234, 238, 250, 273, 286, 294].

According to table 3, Moldova has one of the highest scores on knowledge and technology and creative outputs, and the lowest – market sophistication (the same for Kazakhstan). Belarus has the lowest score on creative outputs; Azerbaijan – business sophistication and knowledge and technology outputs; Armenia – human capital and research; Tajikistan – institutions and infrastructure. Kyrgyzstan is in the middle of the group.

Improving logistics performance is also at the core of the economic growth and competitiveness agenda. Policymakers globally recognize the logistics sector as one of their key pillars for development. Trade powerhouses in Europe see seamless and sustainable logistics as an engine of growth and of integration with global value chains.

Indeed, inefficient logistics raises the costs of trading and reduces the potential for global integration. This is a hefty burden for developing countries trying to compete in the global marketplace. Since 2007, the Logistics Performance Index (LPI) has been informing the debate on the role of logistics for growth and the policies to support it in such areas as infrastructure, service provision, and cross-border trade facilitation (table 4).

Governments will need to make long-term policy changes that improve and maintain the competitiveness of these services, consistent with fast-changing industry practices. Many low-income countries have long export lead times, hurting their export competitiveness and ability to trade internationally.

Improving logistics enhances the competitiveness of logistics-intensive sectors, such as component manufacturing, which join multinational value chains. To move products to market efficiently and reliably, countries must reduce trading costs and adopt policies to support trade. Reforming trade facilitation especially can help bolster trade competitiveness. The WTO agreement in Bali, focusing on core trade facilitation standards, is also an example of this awareness and thrust toward implementation.

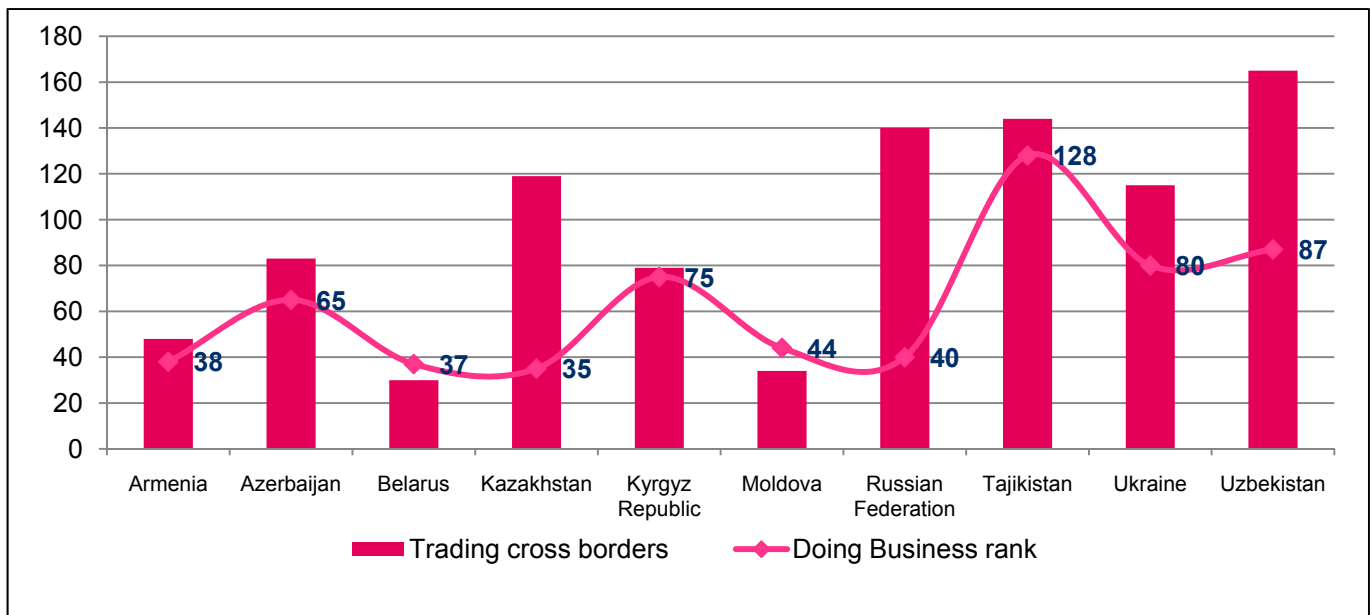
Table 4. Logistics Performance Index, 2016

	LPI	Customs	Infrastructure	International shipments	Logistics quality and competence	Tracking and tracing	Timeliness
Armenia	2,21	1,95	2,22	2,22	2,21	2,02	2,60
Belarus	2,40	2,06	2,10	2,62	2,32	2,16	3,04
Kazakhstan	2,75	2,52	2,76	2,75	2,57	2,86	3,06
Kyrgyzstan	2,16	1,80	1,96	2,10	1,96	2,39	2,72
Moldova	2,61	2,39	2,35	2,60	2,48	2,67	3,16
Russia	2,57	2,01	2,43	2,45	2,76	2,62	3,15
Tajikistan	2,06	1,93	2,13	2,12	2,12	2,04	2,04
Turkmenistan	2,21	2,00	2,34	2,37	2,09	1,84	2,59
Ukraine	2,74	2,30	2,49	2,59	2,55	2,96	3,51
Uzbekistan	2,4	2,32	2,45	2,36	2,39	2,05	2,83

Note. Source: [4, p.38-41].

Another international ranking - Doing Business - does not measure the full range of factors, policies and institutions that affect the quality of an economy's business environment or its national competitiveness. Doing Business provides a narrow perspective on the infrastructure challenges that firms and countries face, particularly in the developing world. Doing Business measures only a few aspects within each area that it covers, business regulation reforms should not focus just on these aspects. Business regulation reforms are one element of a strategy aimed at improving competitiveness and establishing a solid foundation for sustainable economic growth.

In the past 10 years international trade patterns have been defined by the rise of developing economies, the expansion of global value chains, the increase in commodity prices (and the growing importance of commodity exports) and the increasingly global nature of macroeconomic shocks. Each of these trends has reshaped the role of trade in facilitating development (figure 5).

Figure 5. Doing Business Rank 2017

Note. Source: [5, p.190, 191, 193, 216, 218, 225, 234, 244, 247, 249].

Kazakhstan and Belarus are among 10 countries which in 2016 implemented the biggest improvements in the business regulations. The most reformed Doing Business areas in Europe and Central Asia are starting business, paying taxes and getting credit. Kazakhstan, Belarus, Armenia and Russia have made the most reforms, implementing over 30 reforms each since 2004. Moreover, Armenia, Belarus and Kazakhstan reformed across all Doing Business indicators. For example, Kazakhstan and Belarus are regional leaders on the total count of reforms, implementing seven and four reforms, respectively. Kazakhstan joined the list of top improvers for the 4th time in the past 12 years.

Still, there are as improvements and as deteriorations. Practically all improvements are concentrated in such spheres as enforcing contracts (4 countries out 10 CIS countries), getting electricity (4 out 10), paying taxes (4 out

10), protecting minority investors (4 out 10), trading across borders (3 out 10). Only one country makes improvements in starting a business (Kazakhstan). Unfortunately, Moldova and Tajikistan have deteriorations in such sphere as starting a business; Russia – enforcing contracts.

Despite the continuing challenges that confront the world economy, the global average economic freedom score has improved over the past year by one-tenth of a point, reaching a record 60,9 (on a 0-to-100 scale) in the 2017 Index of Economic Freedom.

The Index of Economic Freedom takes a broad and comprehensive view of economic freedom, measuring country performance in 12 separate areas. Some of the aspects of economic freedom that are evaluated are concerned with a country's interactions with the rest of the world – for example, the extent of an economy's openness to global investment or trade. Regulatory efficiency remains firmly institutionalized, and well-established open-market policies sustain flexibility, competitiveness, and large flows of trade and investment.

Among CIS countries:

- Russia achieved its highest economic freedom scores ever;
- Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan are the most improved economies in the Asia-Pacific region;
- Kyrgyz Republic have advanced unto the rank of the «moderately free»;
- Belarus, Uzbekistan have escaped the status of economically «repressed»;
- Belarus, Moldova and Russia are rated «mostly unfree»;
- Ukraine remains the region's least economically free economy.

Thus, there are only one country among «mostly free» (Armenia), 3 countries – «moderately free» (Kazakhstan, Azerbaijan, Kyrgyz Republic), 5 – «mostly unfree» (Belarus, Tajikistan, Russia, Uzbekistan and Moldova) and one country as «repressed» (Ukraine) [1, p. 4-8].

Speaking about competitiveness, it should be noted the competitiveness strategies are broadly based, recognizing the need to upgrade performance across the entire economy, not just the export-oriented sectors. And it needs to take into account that in the export-oriented sector policy choices have to be made with a much stronger view on policies in places in other locations. Among main features of competitiveness strategies in countries could be:

- competitiveness strategies are squarely oriented towards reaching higher productivity. Attracting FDI, generating jobs, and growing exports are positive implications of higher productivity. Policy interventions that raise productivity do not create macroeconomic imbalances. Policy interventions that interfere in market prices without raising productivity, i.e. artificially low exchange rates, export subsidies, etc., might have that effect if compensating changes in other prices, for example relative wages, do not occur;
- competitiveness strategies are highly country-specific, targeting the specific barriers for growth a country is facing at a given point in time. While the general principles apply across all countries, the key barriers for growth differ dramatically depending on the local circumstances;
- competitiveness strategies combine efforts to upgrade general conditions in an economy with efforts that are targeted at the specific conditions affecting individual groups of activities. The competitiveness approach argues that to be effective, measures to upgrade productivity need to be at least in part cluster-specific.

It has been posited that improving logistics performance and facilitating trade can increase trade impacts of lowering remaining border barriers by a factor of two or more.

In order to increase the competitiveness of the countries of the CIS countries, non-tariff barriers should be reduced to a minimum. Examples of such non-tariff barriers include inadequate business regulations and their enforcement through: lengthy procedures, complicated documentation and signature requirements, inappropriate fees, cumbersome formalities, unclear rules. Such impediments increase trade transaction costs and the associated business risk, and adversely affect investment, employment, growth and development capacity.

Appropriate regulations, effective Government institutions and efficient operations for facilitating trade are of particular relevance and importance for the CIS countries.

First, an important element in national trade facilitation is the transparency of information regarding rules, regulations and procedures associated with trading in the global market. Information must be open and completely accessible, either publicly posted or available on the Internet. Process flowcharts that define each step in the procedures, the various requirements, and the length of time required to complete the process should be published. Where these steps are not yet widely known, the application of national trade facilitation measures could be beneficial. This is, in fact, the substance of article X of GATT 1994 on the publication and administration of trade regulations.

Second, where there are multiple Government agencies with border responsibilities would reduce the time for securing the clearance and release of goods from warehouses. It is equally essential to synchronize any required physical inspections, to ensure they are undertaken only once instead of repeatedly. Trade facilitation measures are meant to promote harmonization and simplification of the various requirements of Government agencies. Some of these measures include locating all such agencies in a single area (a «one-stop action centre»), and encouraging agencies to use a single document.

One constraint on trade facilitation is the complex institutional setting, involving (a) many agencies, public and private, each with its own mission and function, (b) modular information systems, (c) separate standards and requirements for traded products, and (d) the close guarding of turf. This makes coordination difficult to achieve. There are, however, various measures to address these constraints. It has been suggested that, at the minimum, countries should create national trade facilitation committees (or national focal points for trade facilitation) with

memberships that comprise all government agencies with border responsibilities, including those related to transport and other infrastructure [16, p.32].

Such an inter-agency committee, among other things, (a) develops the trade facilitation framework, (b) identifies measures for which member agencies are responsible and will undertake, (c) maintains an active forum where trade bottlenecks and barriers are indicated, and (d) monitors and evaluates the effectiveness of measures.

Another variant is the designation of a specific Government agency as the «hub» for the facilitation of traded goods. The obvious candidate to act as the portal for all other institutions that matter to trade is customs. Customs has traditionally been the gateway for all trade into or out of countries, is customarily located at the border, and has no other functions other than those at the border. In terms of institutional relationships, customs coordinates inter-agency participation at the border; some agencies may even cede their border authority to customs in terms of processing agency-related procedures.

Development of infrastructure is one of the vital factor for the enhancement of the CIS exports. The CIS countries should modernise the existing infrastructure as well as develop new infrastructure projects which would contribute to a better access to their main export destinations. According to the World Economic Forum, the quality of infrastructure, education and health in CIS countries lags behind OECD economies and many emerging markets.

In addition to inadequate infrastructure, some of the most problematic factors for doing business in the country include policy instability, inflation and inefficient government bureaucracy. Inadequate infrastructure has consistently been on the list of the top five most problematic factors for doing business in CIS countries. Rising fuel costs, wages, and high inflation and interest rates have amplified the need for improved trade and transport facilitation in order to reduce production costs and improve the competitiveness of CIS exports.

Main directions for strengthening the legal and administrative framework for intra-CIS trade are as follows:

- Re-negotiate the free trade agreements, moving from a web of bilateral agreements to an effective multilateral agreement.
- Move to a full elimination of exemptions from the free trade regime.
- Eliminate contingent protection clauses from free trade agreements.
- Facilitate the harmonization of the plurilateral and bilateral agreements and institutional arrangements with the WTO agreements and practices.
- Accelerate the reform of standards on the plurilateral level in the CIS.
- Create regional bodies ensuring non-discriminatory transit.
- Restructure administrative arrangements that support the enforcement of the free trade regime in the CIS by strengthening the capacity of the CIS Executive Committee and improve cooperation between the respective national agencies.
- Develop and carry out a program identifying and mitigating the nontariff and informal barriers to trade in the CIS free trade area.
- Strengthen cooperation and information exchange.
- Bring WTO disciplines to the rescue: the CIS has elements of deeper than multilateral trade integration and at the same time lacks some basic features of multilateral trade integration, as defined by the WTO. There is a need to introduce WTO disciplines in intra-bloc affairs thus establishing consistent rules at least as favorable as the WTO.

At present regional cooperation does not have strong support among population or commercial groups in the region. Building support for joint regional actions requires the establishment of a regional network of business entities that could benefit directly from strengthening of regional ties. This would lead to intensification of involvement of the private sector in the dialogue on regional issues.

Improved access to regional markets via facilitation of trade and transit might also lead to significant economic benefits in CIS countries. Market enlargement might result in rationalization of production bringing efficiency gains and perhaps attract FDI. Given that the neighbors' markets are small the likely increases in trade and welfare gains are likely to be small too. However, lower costs of transit across neighboring countries may also lead to higher exchange of goods with the larger partners.

It is also important to improve the working of the financial and specially the banking sector that would reduce the transaction costs for exports. This would require technical assistance in the establishment of standards and norms that would facilitate the flow of credit between the countries.

Last but not least, although the quality of institutions has also improved in recent years, most CIS economies can do much better. The quality of the business regulatory framework in CIS economies lags behind the OECD and Central European countries. A better regulatory environment will help the private sector create more and better jobs. This means not only good regulations but also reliable and efficient enforcement of laws and regulations by the public administration, regulatory bodies, and the courts.

Conclusions: There are a lot of world indices which analysis different aspects of countries development (political, economic, regulatory). These indices help countries' governments, trade partners, foreign investors, national enterprises and etc. in world economy. Wide-ranging reforms to address structural weaknesses and improve overall economic competitiveness have put greater emphasis on improving regulatory efficiency, enhancing regional competitiveness, and liberalizing different economic sectors.

CIS countries use a lot of factors for economic growth forming national competitiveness. And, «basic requirements» are leading, then «innovation requirements». Thus, there are different strategies of competitiveness,

different levels of specialization, different trade facilitation mechanisms and administration framework. To develop transparency and the same rules for development and regulation on integration level, CIS countries need to create common principles and mechanisms for development of competitiveness, that do not conflict with national.

References

1. 2017 index of economic freedom. – Washington: The Heritage Foundation, 2017. – 474 p.
2. Competitive Industrial Performance Report 2014. – Vienna: UNIDO, 2015. – 93 p.
3. Connecting to compete 2014: Trade logistics in global economy. – Washington: The World Bank, 2014. – 59 p.
4. Connecting to compete 2016: trade logistics in the global economy. – Washington: The World Bank publications, 2016. – 62 p.
5. Doing Business 2017: Equal opportunities for all. – Washington: The World Bank publications, 2017. – 346 p.
6. Global innovation index 2008-2009. – Geneva: WIPO, 2008. – 201 p.
7. The Global Competitiveness Report 2012-2013. – Geneva: World Economic Forum, 2012. – 527 p.
8. The Global Competitiveness Report 2013-2014. – Geneva: World Economic Forum, 2013. – 551 p.
9. The Global Competitiveness Report 2014-2015. – Geneva: World Economic Forum, 2014. – 548 p.
10. The Global Competitiveness Report 2015-2016. – Geneva: World Economic Forum, 2015. – 384 p.
11. The Global Competitiveness Report 2016-2017. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 382 p.
12. The Global innovation index 2014: the human factor in innovation. – Geneva: WIPO, 2014. – 400 p.
13. The Global innovation index 2015: effective innovation policies for development. – Geneva: WIPO, 2015. – 418 p.
14. The global innovation index 2016: Winning with global innovation. – Geneva: WIPO, 2016. – 422 p.
15. Trade competitiveness map. – 2015. : <http://legacy.intracen.org/marketanalysis/canada/TradeCompetitivenessMap.aspx>.
16. Trade Facilitation Handbook for the Greater Mekong Subregion. – New York and Geneva: United Nations, 2002. – 84 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лисиця Катерина Сергіївна канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів УО «Білоруський державний економічний університет», провідний економіст
ГО «Білоруська залізниця»
220118, м.Мінськ, вул. Крупської 21, кв.17
e-mail: k.lisitsa@gmail.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Лисица Екатерина Сергеевна, канд. экон. наук, доцент кафедры финансов УО «Белорусский государственный экономический университет», ведущий экономист ГО «Белорусская железная дорога»
220118, г. Минск, ул. Крупской 21, кв.17
e-mail: k.lisitsa@gmail.com

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Lisitsa Ekaterina Sergeevna, Ph. D. (economics), associate professor of Finance department of «BSEU», leading economist State enterprise «Belarusian Railways»
220118, Minsk, Krupskoi str. 21-17
e-mail: k.lisitsa@gmail.com

УДК 314.8

АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕСТОНІЇ, ЛАТВІЇ І ЛИТВІ З СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ І ПРОГНОЗ ДО КІНЦЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

**Манаков А.Г.,
Суворков П.Е.,
Станайтіс С.А.**

Ключові слова: народжуваність, смертність, міграції, моделювання, демографічний прогноз, країни Балтії.

АНАЛИЗ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В ЭСТОНИИ, ЛАТВИИ И ЛИТВЕ С СЕРЕДИНЫ ХХ ВЕКА И ПРОГНОЗ ДО КОНЦА ХХІ ВЕКА

**Манаков А.Г.,
Суворков П.Э.,
Станайтис С.А.**

Негативные демографические тенденции являются одной из наиболее серьезных проблем развития постсоциалистических стран. Целью исследования является прогноз демографических

процессов на ближайшие 80 лет в странах Балтии (Эстония, Латвия и Литва). Демографический прогноз относится к числу наиболее сложных научных задач, так как предполагает прогнозирование различных характеристик естественного и механического движения населения, которые подвержены влиянию совокупности социальных, экономических, политических и др. факторов. По этой причине любой демографический прогноз имеет вероятностный характер. Статья подготовлена на базе ряда байесовских вероятностных прогнозов по данным Отдела народонаселения Департамента экономических и социальных дел Секретариата ООН. В качестве основных методов исследования выступают сценарный подход и имитационное многофакторное моделирование. В число ключевых задач исследования входит критический анализ использования в сценариях Секретариата ООН гипотезы о стабилизации миграционных составляющих демографических процессов, что придает официальному демографическому прогнозу по странам региона чрезмерно оптимистический характер.

В целом в странах Балтии миграции отрицательно отражаются на прогнозируемой численности населения, однако влияние чистой миграции различается по странам. При этом нужно учитывать, что согласно основным положениям ООН и Евростата, чистые внешние миграции в странах Балтии должны быть сведены к минимуму к 2035 г. Если ожидаемой минимизации чистых внешних миграций не произойдет, уменьшение численности населения стран Балтии может принять катастрофический характер. Согласно основному прогнозному сценарию, опирающемуся на средний вариант экстраполяционного миграционного прогноза, общая численность населения стран Балтии к 2096 г. уменьшится почти на две трети. При этом наибольшие потери ожидаются в Литве – свыше трех четвертей населения, наименьшие – в Эстонии (свыше трети населения). В целом в странах Балтии прогнозируется уменьшение численности населения с 6,2 млн чел. на начало 2016 г. до 2,1 млн чел. на начало 2096 г.

Ключевые слова: рождаемость, смертность, миграции, моделирование, демографический прогноз, страны Балтии.

ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN ESTONIA, LATVIA AND LITHUANIA FROM THE MIDDLE OF THE 20TH CENTURY AND THE FORECAST BEFORE THE END OF THE XXI CENTURY

Manakov A.G.,
Suvorkov P.E.,
Stanaitis S.A.

In post-socialist countries, negative demographic trends perform one of the most serious problems. The aim of this study is to forecast demographic processes in the next 80 years in the Baltic States (Estonia, Latvia and Lithuania). The demographic outlook is one of the most complex scientific problems, as it implies forecasting various characteristics of natural and mechanical movement of the population who are affected by social, economic, political and other factors. For this reason, any demographic forecast has probabilistic nature. This article was prepared on the basis of Bayesian probabilistic forecasts according to the data provided by the United Nations Department of Economic and Social Affairs. Scenario approach and simulation modeling are the main research methods. The key objectives of the study include critical analysis of the hypothesis about stabilization of the migration components in demographic processes, which gives overly-optimistic projections.

In general, migration in the Baltic States adversely affecting the projected population. However, the influence of net migration differs between the countries. It is necessary to take into account what according to the main provisions of UN and Eurostat net migration should be minimized until 2035. If the expected minimization of net migration will not happen, decrease in population of the Baltic States could be catastrophic. The basic forecast is based on the extrapolation migration forecast, the total population of the Baltic States in 2096 to be reduced by almost two thirds. Thus, the greatest losses are expected in Lithuania – more than three quarters of the population, the lowest – in Estonia (more than a third of the population). In general, the decrease in population of the Baltic countries is projected from 6.2 million people in 2016 to 2.1 million people in 2096.

Key words: fertility, mortality, migration, modeling, demographic projections, Baltic States.

Введение. Детальный анализ и прогноз демографических показателей служат основой при принятии решений в вопросах, затрагивающих актуальные проблемы развития общества. Результаты анализа изменчивости демографических процессов, формирующихся под воздействием различных факторов развития территорий, представляют интерес как для науки, так и для общественных и управленческих структур.

Показатели, которые характеризуют демографические процессы на уровне стран и регионов, имеют важное значение для демографического прогнозирования, строящегося на основе вероятностного соотношения рождаемости, смертности и миграций населения. Методической основой вероятностного прогнозирования являются балансовые методы демографических прогнозов (сальдо переходов по возрастным когортам, сальдо рождений и смертей по возрастным когортам, сальдо миграции). Демографические балансовые показатели выступают также в качестве базы расчета стандартизированных коэффициентов, служащих для соизмерения демографических характеристик.

Степень исследования проблемы. Обзору демографической ситуации в постсоциалистических странах, ныне входящих в Европейский союз, посвящена работа Т. Михальского [12]. Современная демографическая ситуация в странах Балтии как составной части Балтийского региона рассмотрена во

многих работах, например, в [2, 8] и др. Имеются также исследования, посвященные изучению старению населения в пределах Европейского союза (с прогнозом до 2060 г.) [16], а также роли миграций в демографических процессах отдельных стран Балтии, в частности, в Латвии и Литве [5, 7, 9, 10, 14].

Ранее предпринимались попытки разработки новой методики демографического прогноза по странам постсоветского пространства на ближнюю перспективу (до 2025 г.) [6], в т. ч. по нестандартным методикам, например, с опорой на концепцию «геодемографического ансамбля» [1]. Однако наибольший интерес в этом плане вызывает осуществление демографического прогноза по странам Балтии на дальнюю перспективу, а именно до конца XXI в., что и предпринято в данном исследовании.

Целью статьи является долгосрочный прогноз (на 80 лет) демографических процессов в странах Балтии (Эстонии, Латвии и Литве), опирающийся на имитационное многофакторное математическое моделирование.

Источниковая база и методология исследования. В статье представлены возможности использования бифуркационных моделей, которые находятся в основе систем, делающих попытку отразить хаотическую природу эмпирических явлений. Расчеты, используемые в целях прогнозирования, опираются на усредненные байесовские вероятностные прогнозы Отдела народонаселения Департамента экономических и социальных дел Секретариата ООН [16, 17]. Учен пересмотр методологии 2015 г. и ретроспективные демографические показатели с 1950 г. Таким образом, в целом для построения модели исследования использована методология, применяемая Департаментом по экономическим и социальным вопросам Секретариата ООН к анализу и прогнозу демографических процессов, включающая некоторые допущения о стабилизационных и экстраполяционных составляющих воспроизводственных процессов стран региона. Соответствующая методика была апробирована нами на примере стран Западной Европы [4] и Балтийского региона [11].

Результаты демографического прогнозирования Секретариата ООН являются весьма ценными, однако следует отметить, что в рамках данного прогнозирования недостаточное внимание уделено миграционной составляющей. Зачастую в прогнозировании миграций населения используется наиболее оптимистичный сценарий, при этом производится прямая экстраполяция, не учитывается возрастной и гендерный состав миграций, влияющий на структуру населения стран.

Основным отличием демографического моделирования, примененного в рамках данного исследования, является учет миграционных процессов по данным национальных статистических комитетов стран региона. Произведена экстраполяция показателей динамики миграционных процессов в пределах каждой страны с учетом разнонаправленности стандартных отклонений (по данным 2004–2015 гг.). При составлении демографического прогноза учтено влияние миграционных процессов на укрупненные возрастные когорты с учетом гендерного признака.

Таким образом, предлагаемый демографический сценарий базируется на стабилизационном прогнозе Секретариата ООН (по средним показателям) и экстраполяции миграционных процессов. Рассмотрены позитивный, средний и негативный варианты взаимодействия выталкивающих и притягивающих факторов, обуславливающих межгосударственные миграции. В свою очередь, изменения влияния выталкивающих и притягивающих факторов на миграционные процессы стран региона обоснованы критериями стандартных отклонений в укрупненных возрастных когортах, разнесенных по гендерному признаку. Для сравнения представлены результаты стабилизационного прогнозирования Секретариата ООН и экстраполяционный прогноз, основанный на положении о неизменности демографических факторов в течение ближайших 80 лет.

Вероятностный прогноз рождаемости, смертности и миграции основан на демографических показателях, являющихся результатом оценок возможных перспективных значений рождений, смертей и миграций по каждой из возрастных когорт соответствующей гендерной группы населения. Входящий миграционный поток женщин фертильного возраста учитывается в деторождении соответствующих возрастных когорт, исходящий миграционный поток женщин фертильного возраста изымается из соответствующих возрастных когорт, выступающих в качестве базы для расчета рождений. Исходящие внешние миграционные потоки изымается из состава соответствующих возрастных когорт и перестают принимать участие в возрастном переходе на конкретных территориях. И наоборот, входящие внешние миграционные потоки включаются в соответствующие возрастные когорты и начинают принимать участие в возрастном переходе. Аналогичные методы оптимизации демографических прогнозов представлены в значительном количестве научных исследований, опирающихся на агент-ориентированный подход ([3, 13, 18] и др.).

1. Демографические процессы в период с 1950 по 2015 гг..

В настоящее время страны Балтии характеризуются низкой рождаемостью, недостаточной для того, чтобы каждая женщина замещалась дочерью, которая доживёт до детородного возраста. Отмечаются общие тенденции естественного движения населения стран региона, которые не имеют принципиальных различий. В рассматриваемом периоде для рождаемости в странах региона характерно как снижение абсолютных значений рождений, так и изменение возрастного профиля рождений. Если учитывать примерное число рождений на женщину к концу анализируемого периода, необходимое для естественного воспроизводства населения (примерно 2,14 рождений на женщину), на конец периода все страны региона находятся значительно ниже данной отметки. Также можно отметить минимальные значения коэффициента суммарной рождаемости в Эстонии и Латвии в 1995–2000 гг. и в Литве в 2000–2005 гг. (рис. 1).

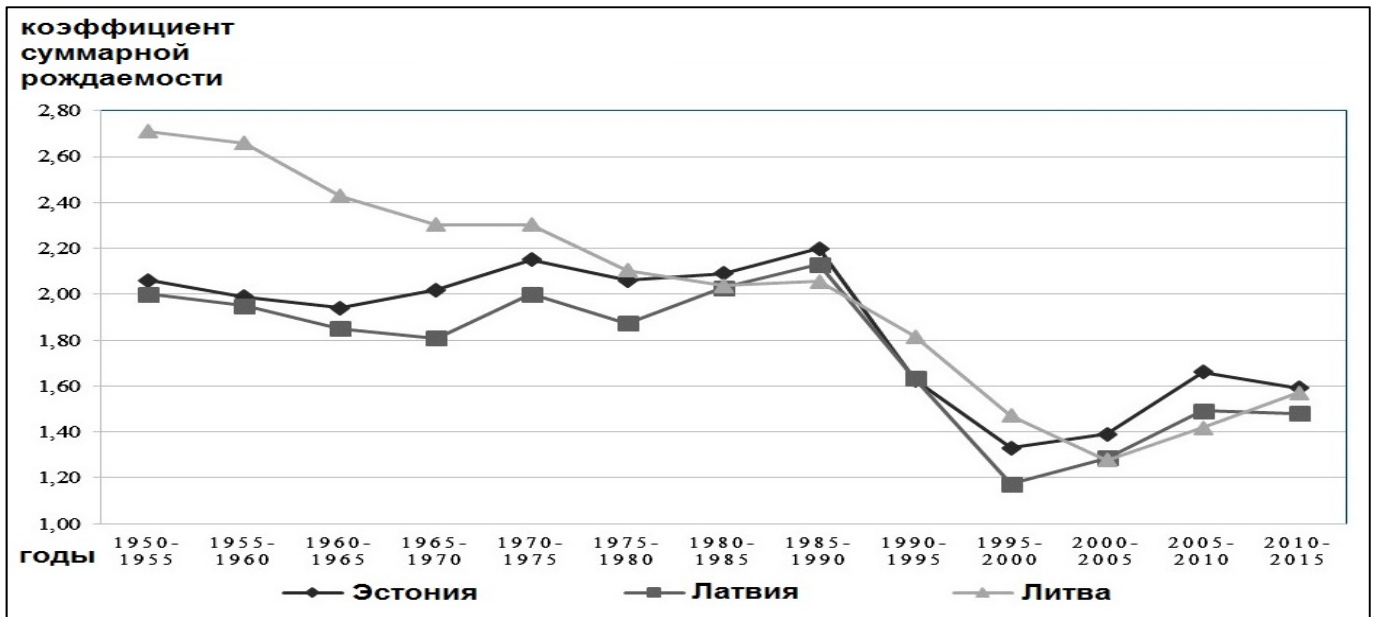

Рисунок 1. Коэффициент суммарной рождаемости в Эстонии, Латвии и Литве с 1950 по 2015 гг.

Отмечается относительный рост числа рождений на женщину в странах Балтии в конце анализируемого периода. На фоне европейских стран недостаточный уровень рождений в странах Балтии не представляется явлением исключительным и вполне соответствует общим тенденциям, отраженным в теории демографического перехода. Эстония по показателю общего коэффициента рождаемости на конец анализируемого периода занимала лидирующую позицию среди стран Балтии (1,59 рождений на женщину), близко к максимальному было значение коэффициента в Литве (1,57 рождений на женщину). Наименьшее значение по данному показателю в рассматриваемом регионе на конец периода наблюдались в Латвии (1,48 рождений на женщину).

Изменение уровней рождаемости в странах региона происходит параллельно с изменением возрастных профилей рождаемости, которые отражают трансформацию репродуктивного поведения. Уменьшение вклада младших возрастных групп в коэффициент суммарной рождаемости и повышение вклада более старших возрастов женщин является проявлением второго демографического перехода. В регионе исследования признаки второго демографического перехода появились в начале 1990-х гг. Для всех стран региона вклад возрастных когорт женщин до 25 лет в коэффициент суммарной рождаемости значительно сократился, а старших возрастных групп репродуктивного возраста увеличился, сближившись с возрастным профилем рождаемости, характерным для стран Западной и Северной Европы.

В Литве исторически наблюдался более высокий уровень рождаемости матерей в более старших возрастах, что обусловило больший относительный перевес вклада в структуру рождений возрастной когорты женщин 25–29 летнего возраста на конец периода. В целом же, все страны региона имеют основной перевес рождений в возрастах женщин 25–29 лет (рис. 2).

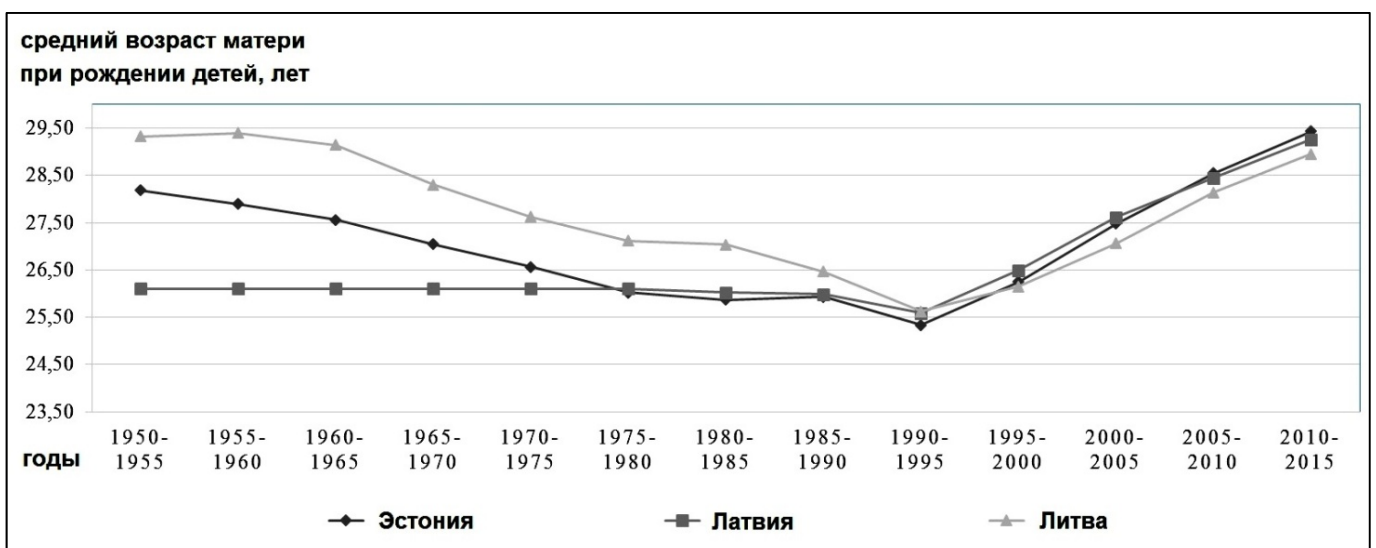

Рисунок 2. Средний возраст матери при рождении детей в Эстонии, Латвии и Литве (1950–2015 гг.)

Можно отметить общие для стран Балтии тенденции изменений среднего возраста матери при рождении детей. До 1990–1995 гг. средний возраст рождения детей по Эстонии и Литве снижался, начиная с 1955–1960 гг., что было обусловлено сокращением числа рождений в целом и относительным сохранением возраста первых женских деторождений. В 1990–1995 гг. наблюдался минимальный возраст матери при рождении детей в странах региона, что было обусловлено социально-экономическими факторами. После 1995–2000 гг. средние возраста матерей при рождении детей в странах Балтии показывают весьма быстрый рост, что обуславливается откладыванием первых женских деторождений в более поздние фертильные возраста.

Выявляемые общие тенденции изменений во многом обусловили сходство сложившейся структуры возрастной модели рождаемости на 2010–2015 гг. в странах Балтии. Наибольший относительный перевес рождений в возрастной когорте 25–29 летних женщин наблюдается в Литве. В младших возрастах (до 25 лет) разброс числа рождений по странам региона незначителен. Наибольшие показатели числа рождений в старших фертильных возрастных когортах женщин (старше 30 лет) наблюдаются в Эстонии.

Таким образом, сходство менталитета народов, проживающих в странах региона, похожие внешние вызовы и общее историческое наследие сказались на репродуктивных установках, динамике коэффициента суммарной рождаемости, смещении числа рождений в старшие возраста.

Продолжительность жизни мужчин при рождении показывает общий положительный тренд за анализируемый период, однако отмечается значительное снижение продолжительности жизни мужчин в 90-е гг. XX в. в странах Балтии, что связано как с отложенными смертями, так и с действием социально-экономических факторов. Средний рост продолжительности жизни мужчин за анализируемый период по странам региона составил 11,8 лет (рис. 3).

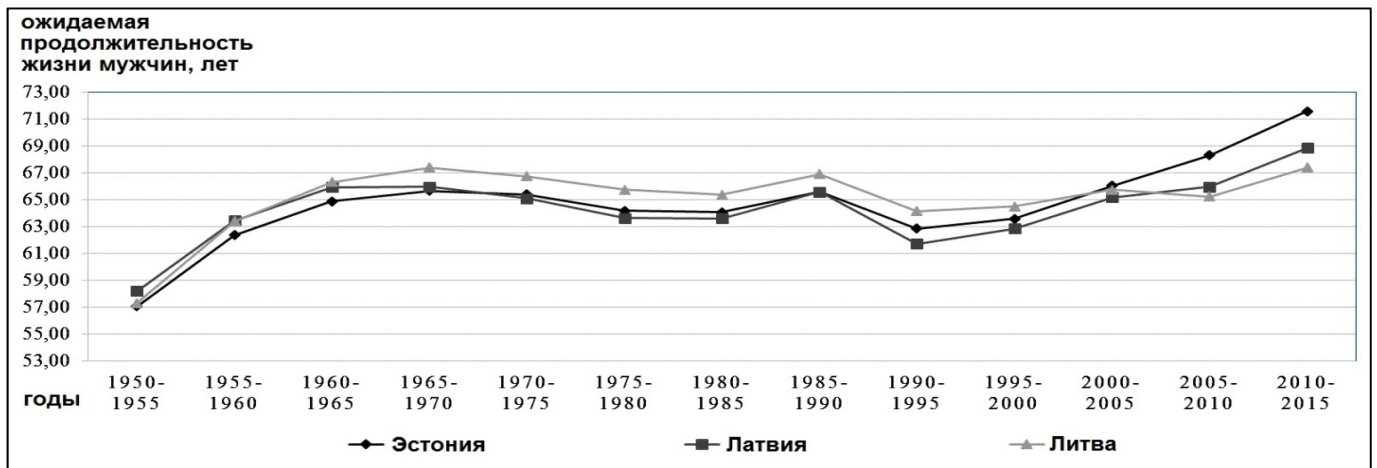

Рисунок 3. Очікувана тривалість життя чоловіків (при народженні) в Естонії, Латвії та Литві (1950–2015 гг.)

Очікувана тривалість життя жінок при народженні показує значно більш лінійний ріст по відношенню до очікуваної тривалості життя чоловіків. Середній ріст тривалості життя жінок за аналізований період по країнах регіону склав 14,4 роки. В країнах регіону відзначається незначительне зниження тривалості життя жінок в 1990–1995 гг., що було пов'язано з дією соціально-економічних факторів (рис. 4).

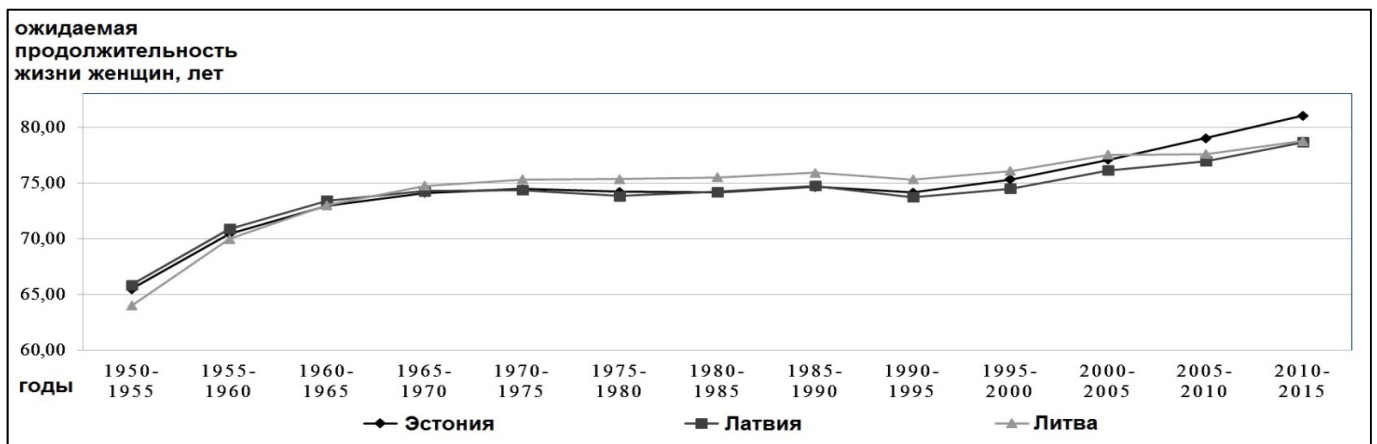

Рисунок 4. Очікувана тривалість життя жінок (при народженні) в Естонії, Латвії та Литві (1950–2015 гг.)

Превышение ожидаемой продолжительности жизни женщин при рождении относительно мужчин по странам региона достаточно велико и принимает максимальные значения на конец периода в Литве (разница составила 11,4 года). Минимальные значения данного показателя наблюдаются в Эстонии (разница составила 9,5 лет).

Максимальная ожидаемая продолжительность жизни мужчин в возрасте 60 лет среди стран Балтии наблюдается в Эстонии (17,9 лет), минимальная – в Литве (15,4 лет). Можно отметить, что в Эстонии и Латвии произошел быстрый рост ожидаемой продолжительности жизни 60-летних мужчин после критического минимума по этому показателю в 1990–1995 гг. Причем, ожидаемая продолжительность жизни мужчин в возрасте 60-ти лет в странах Балтии снизилась по отношению к значениям 1950–1955 гг. В Литве снижение ожидаемой продолжительности жизни 60-летних мужчин продолжилось и после 1995 г., достигнув критического минимума в 2005–2010 гг.

Максимальная ожидаемая продолжительность жизни женщин в возрасте 60 лет среди стран Балтии на конец периода наблюдается в Эстонии (23,9 лет), минимальная – в Латвии (22,2 лет). Следует отметить, что в странах Балтии произошел быстрый рост ожидаемой продолжительности жизни 60-летних женщин в 1995–2015 гг. Наибольший рост по этому показателю отмечается в Эстонии.

Превышение ожидаемой продолжительности жизни 60-летних женщин относительно мужчин по странам региона принимает максимальные значения на конец периода в Литве (6,9 лет), минимальные значения – в Латвии (5,8 лет).

Максимальная ожидаемая продолжительность жизни мужчин в возрасте 80 лет среди стран Балтии наблюдается в Эстонии (7,0 лет), минимальная – в Литве (5,3 лет). Заметим, что в Эстонии и Латвии произошел рост ожидаемой продолжительности жизни 80-летних мужчин после 1995 г. В Литве наблюдается разнонаправленная тенденция, без существенных изменений значений показателя.

Максимальная ожидаемая продолжительность жизни женщин в возрасте 80 лет среди стран Балтии на конец периода наблюдается в Эстонии (8,8 лет), минимальная – в Латвии (7,9 лет). Отметим рост ожидаемой продолжительности жизни 80-летних женщин после 1995 г. во всех странах Балтии. Наибольшая положительная динамика этого показателя в этот период наблюдается в Эстонии.

Превышение ожидаемой продолжительности жизни 80-летних женщин относительно мужчин по странам региона принимает максимальные значения на конец периода в Литве (2,7 года), минимальные значения – в Латвии (1,4 года). Можно отметить рост разницы между ожидаемой продолжительностью жизни женщин относительно мужчин во всех странах Балтии, при этом наибольшие значения динамики отмечаются в Литве.

Возрастно-половые пирамиды населения всех трех республик в 1955 г. в значительной степени были деформированы (рис. 5). Отметим значительное снижение возрастных когорт, понесших потери в период Второй мировой войны, которые явились потомками возрастных когорт, участвовавших в Первой мировой войне. При этом наблюдается значительное отрицательное отклонение в численности населения 30–39-летних в Эстонии и Латвии, а также 30–44-летних в Литве. Кроме того, наблюдается снижение численности возрастных когорт, рожденных в республиках в период Второй мировой войны и непосредственно после нее (5–14 летние).

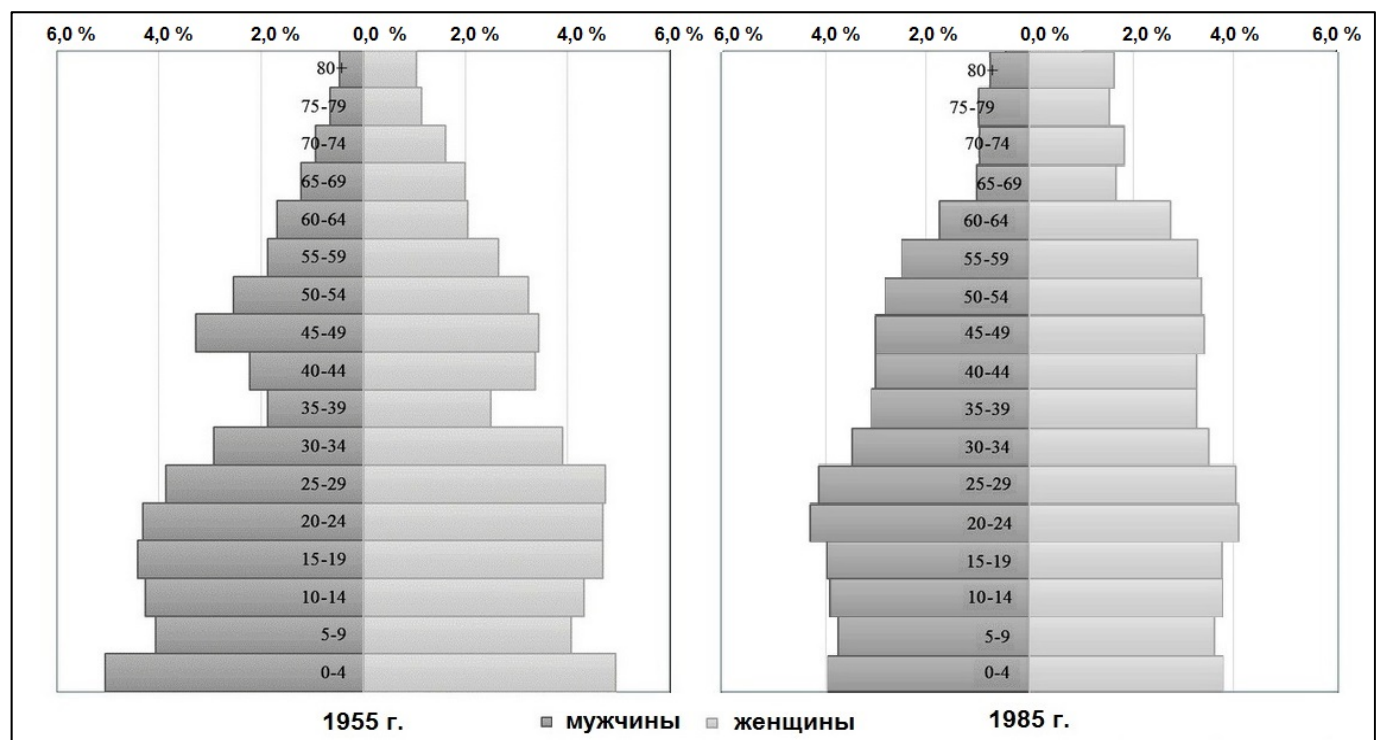

Рисунок 5. Возрастно-половая пирамида населения Литвы в 1955 и 1985 гг.

Деформации возрастного-половых пирамид населения республик к 1985 г. уже не столь ярко выражены, однако деформации когорт еще четко отслеживаются в возрастах 35–44 летних (рожденных в период Второй мировой войны и непосредственно после нее) в Эстонии и Латвии. Деформация возрастного-половой пирамиды Литвы к 1985 г. явно не прослеживается в связи с высокими значениями суммарной рождаемости в послевоенный период, более старшими возрастами рождений. Таким образом, в Литве произошла компенсация деформации за счет различных факторов рождений.

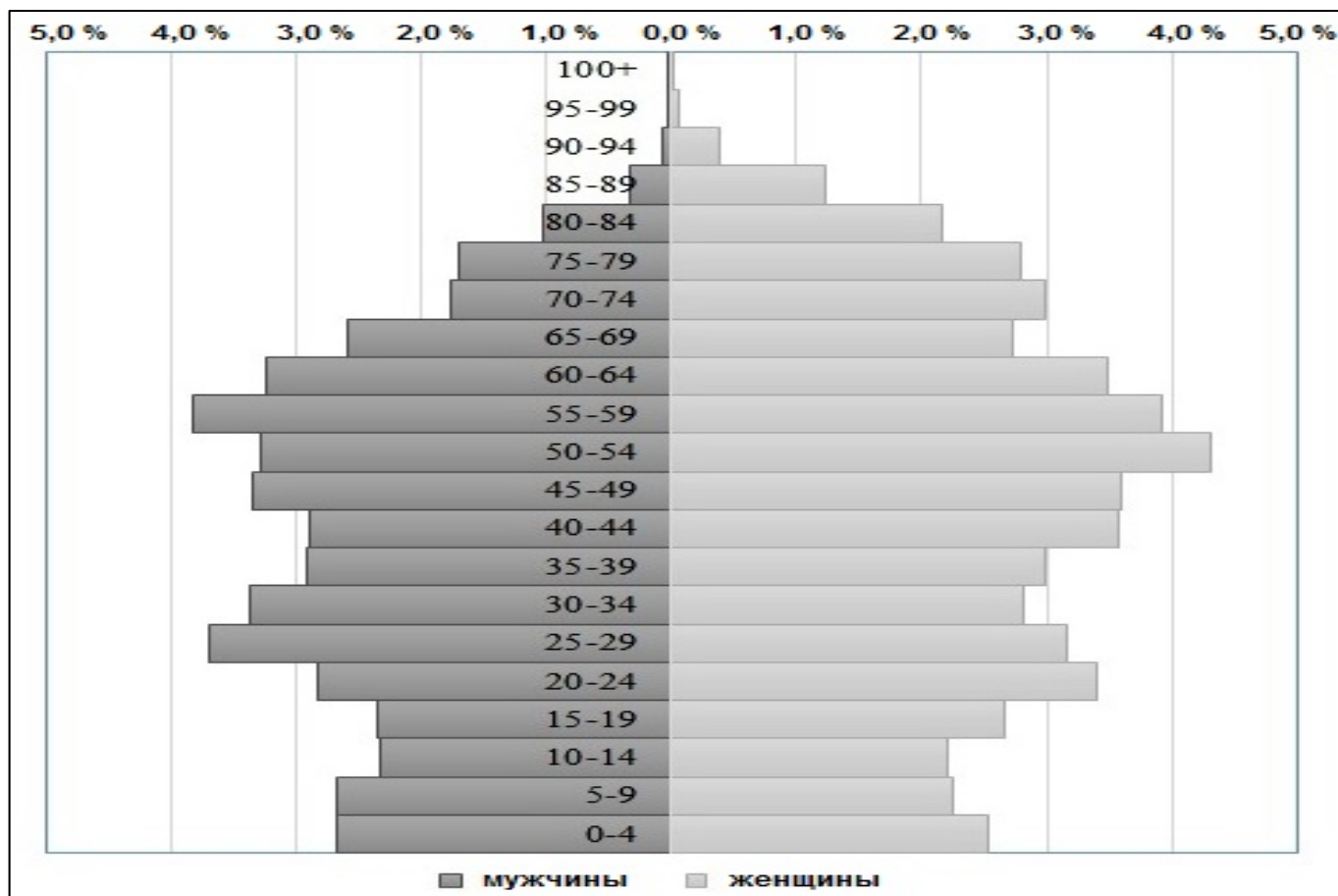

Рисунок 6. Возрастно-половая пирамида населения Литвы в 2015 г.

Как можно видеть, в середине 90-х гг. XX в., вследствие значительного снижения рождений, возрастное-половые пирамиды стран Балтии получили новые деформации структуры (рис. 6).

Можно отметить значительное снижение численности 20–24 летних мужчин, что, скорее всего, вызвано интенсивной миграционной активностью в данной возрастной категории. Некоторое расширение основания пирамиды в начале XXI в. связано с действием экономических и структурных факторов, которые обусловили определенный рост числа отложенных рождений.

Проведем анализ структуры населения стран Балтии по возрастам, распределенным по гендерному признаку. Для начала сравним численность населения по признаку выделения из расширенного трудоспособного возраста (15–64 года) нетрудоспособных возрастов (0–14 и 65+ лет).

В структуре мужского населения нетрудоспособного возраста в странах Балтии в течение анализируемого периода преобладающим является население до трудоспособного возраста. Однако, разница между весом мужского населения младше 15 лет и старше 64 лет снижается по всем странам региона и достигает минимума в Литве (2,5 %), а максимума в Эстонии (4,2 %).

В структуре женского населения нетрудоспособного возраста в странах Балтии к концу анализируемого периода преобладающим становится население старше трудоспособного возраста. Перевес женского населения старше 64 лет относительно населения младше 15 лет произошел: в Эстонии и Латвии – в 1997 г., а в Литве – в 2001 г. К 2015 г. разница между весом женского населения старше 64 лет и младше 15 лет составила: в Эстонии – 8,7 %, в Латвии – 10,7 %, в Литве – 10,1 %.

В общей структуре населения нетрудоспособного возраста в странах Балтии к концу анализируемого периода преобладающим становится население старше 64 лет. Перевес населения старше 64 лет относительно населения младше 15 лет произошел: в Эстонии и Латвии – в 2003 г., в Литве – в 2006 г. К 2015 г. разница между весом населения старше 64 лет и младше 15 лет составила: в Эстонии – 2,7 %, в Латвии – 4,5 %, в Литве – 4,3 %.

Далее рассмотрим возрастной состав населения расширенного трудоспособного возраста стран Балтии (15–64 лет).

В структуре мужского населения в возрастах 15–64 года в странах Балтии в 2015 г. преобладающими являются возраста 30–49 лет, которые сменили преобладание когорты 15–29 летних мужчин: в Эстонии – в 1962 г., в Латвии и Литве – в 1965 г. В структуре женского населения в расширенных трудоспособных возрастах в странах Балтии в 2015 г. преобладающими являются возраста 30–49 лет, которые являлись основными для Эстонии и Латвии в течение 1955–2015 гг., в Литве сменили преобладание когорты 15–29 летних женщин в 1959 г.

В общей структуре населения в расширенных трудоспособных возрастах в странах Балтии в 2015 г. преобладающими являются возраста 30–49 лет, которые сменили преобладание когорты 15–29 летних: в Эстонии и Латвии – в 1958 г., в Литве – в 1962 г.

2. Прогноз естественного и механического движения населения до 2096 г.

Миграционные процессы всегда оказывали значительное влияние на демографические процессы в странах Балтии. Если в советский период на динамике численности населения Эстонии, Латвии и Литвы сказывался миграционный приток из разных уголков Советского Союза, то в постсоветский период страны Балтии испытывали сильный миграционный отток населения. В целом же, за анализируемый период с 1950 по 2015 гг. среднегодовое значение коэффициента чистой миграции составило в Эстонии 1,3 ‰, в Латвии – 0,02 ‰, в Литве – -2,3 ‰. Изменение среднегодового значения сальдо миграций населения в Эстонии, Латвии и Литве в разные временные интервалы в пределах анализируемого периода представлено в табл. 1.

Таблица 1. Значения среднегодового сальдо миграций населения стран Балтии в разные временные интервалы в период с 1950 по 2015 гг., ‰

Территория проживания	1950–1955 гг.	1955–1970 гг.	1970–1985 гг.	1985–2000 гг.	2000–2015 гг.
Эстония	6,548	5,881	4,022	-4,362	-2,240
Латвия	2,804	6,300	3,662	-3,514	-7,469
Литва	-4,658	0,544	2,386	-3,232	-8,322

В период с 1950 по 2015 гг. в Эстонии максимальное значение коэффициента чистой миграции наблюдалось в 1960–1965 гг. и составило 6,9 ‰, а минимальное значение данного показателя, наблюдавшееся в 1990–1995 гг., составило -14,9 ‰. В Латвии максимальное значение коэффициента чистой миграции также наблюдалось в 1960–1965 гг. и составило 6,9 чел., минимальное значение показателя, наблюдавшееся в 1990–1995 гг., составило -10,5 чел. В Литве максимальное значение коэффициента чистой миграции наблюдалось в 1980–1985 гг. и составило 2,5 чел., а его минимальное значение наблюдалось в 2010–2015 гг. и составило -11,3 чел.

Среди иммигрантов, прибывающих в 2004–2015 гг. в Литву, примерно в равной степени были представлены мужчины 15–29 и 30–49 лет, но у женщин был небольшой перевес группы 15–29-летних. При этом среди эмигрантов доминировали группы 15–29-летних как среди мужчин, так и женщин. В итоге, в чистой миграции также наблюдалось заметное преобладание молодежи, т. е. людей в возрасте 15–29 лет. Их доля в общем чистом миграционном потоке составляла от 45 до 50 % в течение всего периода с 2004 по 2015 гг.

В период с 2004 по 2015 гг. среди мигрантов, приезжающих в Латвию, заметный перевес имели мужчины 30–49-летнего возраста, а также женщины старше 50 лет (в период с 2004 по 2010 гг.) и в возрасте 30–49 лет (с 2001 по 2015 гг.). А вот среди выехавших из Латвии только в 2004 г. был небольшой перевес мужчин и женщин в возрасте 30–49 лет, но начиная с 2005 г. и вплоть до 2015 гг. среди эмигрантов заметно преобладала молодежь (15–29 лет). В чистой миграции на протяжении всего периода 2004–2015 гг. доминировала именно возрастная группа 15–29-летних.

Аналогичная возрастная структура миграционного потока в 2004–2015 гг. характеризовала и Эстонию. Если среди иммигрантов доля молодежи была небольшой (мужчины – 32 %, женщины – 25 %), то среди эмигрантов эта доля была выше более, чем в два раза (мужчины – 67 %, женщины – 57 %). Преобладание молодежи в миграционном оттоке из стран Балтии в дальнейшем приведет к ухудшению целого ряда демографических характеристик: снижению рождаемости, старению населения, росту демографической нагрузки и т. д.

Несмотря на прогнозируемый рост рождаемости в странах Балтии в 2015–2095 гг., она, вероятно, останется значительно ниже необходимого уровня простого замещения. Согласно усредненному значению результатов имитационного моделирования на 2015–2095 гг. к концу прогнозного периода значение коэффициента суммарной рождаемости будет находиться в диапазоне 1,80–1,85 рождений на женщину, а средний возраст матери при рождении детей в странах Балтии несколько возрастёт и будет находиться в диапазоне 30,9–31,5 лет. Прогнозируется, что основной вклад в рождения к концу прогнозного периода будет вносить когорта 30–34 летних женщин.

Согласно усредненному значению результатов имитационного моделирования на 2015–2095 гг. в прогнозируемом периоде произойдёт рост ожидаемой продолжительности жизни при рождении для мужчин до возрастов 81–85 лет, для женщин – до возрастов 86–90 лет.

На основании проведенного анализа по интенсивности миграций в странах региона за период 2004–2015 гг. было предложено использовать усредненные показатели миграций по отдельным возрастам,

разнесенные по гендерному признаку, что не учитывается в составлении прогнозов Секретариата ООН. Также необходимо отметить, что в стабилизационном варианте прогноза Секретариата ООН используются различные экспертные оценки миграционной динамики, но базовой является экстраполяция. Согласно основным положениям ООН и Евростат, чистые внешние миграции по странам Балтии должны быть сведены к минимуму к 2035 г. Если ожидаемой минимизации чистых внешних миграций не произойдет, численность населения стран Балтии значительно уменьшится в результате миграционного оттока.

В рамках предложенного сценария рассмотрены средний, нижний и верхний варианты, которые основаны, соответственно, на неизменности, снижении или росте миграционной привлекательности стран Балтии. Таким образом, для имитационного моделирования на 2016–2095 гг. нами были использованы миграционные значения по каждой возрастной когорте, разнесенной по гендерному признаку в верхнем, среднем и нижнем вариантах.

В случае реализации экстраполяционных миграционных сценариев, лидером по миграционному оттоку населения будет являться Литва. Также значительный миграционный отток ожидается из Латвии. Для Эстонии наиболее вероятным является сценарий чистого отрицательного миграционного сальдо, но возможен и сценарий положительного миграционного сальдо.

Полученные средние относительные изменения общей численности населения стран региона по предложенному сценарию были сопоставлены с относительными значениями динамики, полученными в рамках медианного прогноза Секретариата ООН (табл. 2 и 3).

Таблица 2. Прирост численности населения стран Балтии (с 2016 по 2096 гг.) в различных вариантах прогноза (в % от 2016 г.)

Сценарий	Стабилизационный сценарий (с учётом гендерных и возрастных особенностей миграций)			Стабилизационный сценарий по методике ООН	Абсолютное отклонение
Варианты	Нижний	Средний	Верхний		
Территория проживания	Снижение миграционной привлекательности	Неизменная миграционная привлекательность	Рост миграционной привлекательности	Медианный прогноз	
Эстония	-58,8	-34,5	+4,1	-30,1	-4,4
Латвия	-83,9	-71,5	-49,5	-34,1	-37,4
Литва	-89,1	-75,1	-43,2	-29,3	-45,8

Таблица 3. Прогнозируемая численность населения стран Балтии на начало 2096 г. в различных вариантах стабилизационного сценария (с учётом гендерных и возрастных особенностей миграций)

Варианты	Низкий	Средний	Высокий	По методике ООН
Территория проживания	тыс. чел.	тыс. чел.	тыс. чел.	тыс. чел.
Эстония	540,9	861,5	1366,7	917,8
Латвия	316,6	561,4	995,3	1296,9
Литва	313,0	720,7	1634,8	2034,3

Выводы. Согласно основным положениям ООН и Евростата, чистые внешние миграции в странах Балтии должны быть сведены к минимуму к 2035 г. Если ожидаемой минимизации чистых внешних миграций не произойдет, уменьшение численности населения стран Балтии может принять катастрофический характер.

В соответствии с основным прогнозным сценарием, опирающимся на средний вариант экстраполяционного миграционного прогноза, отрицательный прирост численности населения стран Балтии за 80 лет (с 2016 по 2096 гг.) будет составлять -65,3 %. Наибольшие потери населения (более 75 %) ожидаются в Литве. Несколько менее значительные потери населения прогнозируются в Латвии (более 71 %). Наименьшие потери населения (более 34 %), согласно данному прогнозу, будут наблюдаться в Эстонии. В целом в странах Балтии ожидается уменьшение численности населения с 6,2 млн чел. на начало 2016 г. до 2,1 млн чел., на начало 2096 г.

Список использованных источников

1. Башлачев В.А. О новом измерителе демографического развития на календарном интервале 100 лет // Псковский регионологический журнал. №19, 2014. С. 97–112.
2. Кузнецова Т.Ю. Тенденции и факторы демографического развития в Балтийском регионе: региональный анализ // Региональные исследования. №3 (41), 2013. С. 50–57.
3. Макаров В.Л., Бахтизин А.Р., Сушко Е.Д. Моделирование демографических процессов с использованием агент-ориентированного подхода // Федерализм=Federalism: Теория. Практика. История. 2014. №4. С. 37–46.
4. Манаков А.Г., Суворков П.Э. Прогноз динамики численности населения и демографической нагрузки в странах Западной Европы до 2095 года // Псковский регионологический журнал. №4 (28), 2016. С. 29–45.

5. Станайтис А.К., Станайтис С.А. Население Литвы во второй половине XX – начале XXI вв. Псковский регионологический журнал. №14, 2012. С. 74–84.
6. Щербакова Е. Число жителей постсоветского пространства к 2025 году может сократиться до 272 миллионов человек. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0245/barom02.php> (дата обращения 26.11.2016).
7. Apsite E., Krišjāne Z., Berzins M. Emigration from Latvia under economic crisis conditions // *International Proceedings of Economics Development and Research*, 31, 2012.
8. Berzins, A., Zvidrins, P. 2011, Depopulation in the Baltic States, *Lithuanian Journal of Statistics*, Vol. 50, no. 1. P. 39–48.
9. Jasilionis D., Stankūnienė V., Maslauskaitė A., Stumbrys D. *Lietuvos demografinių procesų diferenciacija*. Vilnius, 2015.
10. Juska, A., Ciciurkaite, G. 2014, Older-age care politics, policy and institutional reforms in Lithuania, *Ageing and Society*, Vol. 35, no. 4, 25 April 2014. P. 725–749. DOI: 10.1017/S0144686X13001037.
11. Manakov A.G., Suvorkov P.J., Stanaitis S.A. 2017, Population Ageing as a Sociodemographic Problem in the Baltic Region, *Balt. reg.*, Vol. 9, no. 1. P. 79–95. DOI: 10.5922/2074-9848-2017-1-5.
12. Michalski T. *Changes in the Demographic and Health Situation Among Post-Communist Members of the European Union*. Pelplin, 2005.
13. Silverman Eric, Bijak Jakub, Hilton Jason, Cao Viet Dung and Noble Jason. *When Demography Met Social Simulation: A Tale of Two Modelling Approaches* // *Journal of Artificial Societies and Social Simulation (JASSS)*, 2013.
14. Sipavičienė A., Stankūnienė V. Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos // *Filosofija. Sociologija*. 22, 4, 2011.
15. The 2015 Ageing Report Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013–2060), 2015, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. URL: <http://esa.un.org/unpd/wpp/> (дата обращения 26.11.2016).
16. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). URL: <http://esa.un.org/unpd/wpp/> (дата обращения 17.11.2016).
17. *World Population Prospects: The 2015 Revision, Methodology of the United Nations Population Estimates and Projections* // United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division. N. Y., 2015.
18. Wu Belinda M., Birkin Mark H. *Agent-Based Extensions to a Spatial Microsimulation Model of Demographic Change. Agent-Based Models of Geographical Systems*, Springer, 2012. P. 347–360.

References

1. Bashlachev, V.A. 2014, A new meter demographic development in the range of 100 calendar years, *Pskov. reg. zhurnal*, no. 19, pp. 97–112. (In Russ.)
2. Kuznetsova, T.Yu. 2013, Trends and factors of demographic development in the Baltic region: regional analysis, *Regional studies*, no. 3 (41), pp. 50–57. (In Russ.)
3. Makarov, V.L., Bahtizin, A.R., Sushko, E.D. 2014, Modeling of demographic processes using agent-based approach, *Federalism=Federalism: Theory. Practice. History*, no 4, pp. 37–46. (In Russ.)
4. Manakov, A., Suvorkov, P. 2016, The forecast of population dynamics and demographic burden in the countries of Western Europe up to 2095, *Pskov. reg. zhurnal*, no. 4 (28), pp. 29–45. (In Russ.)
5. Stanaytis, A.K., Stanaytis, S.A. 2012, The population of Lithuania in the second half of XX – beginning of XXI centuries, *Pskov. reg. zhurnal*, no 14, pp. 74–84. (In Russ.)
6. Shherbakova, E. The number of residents of the post-Soviet space by 2025 could be reduced to 272 million people. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0245/barom02.php>. (In Russ.) (accessed 26.11.2016)
7. Apsite, E., Krišjāne, Z., Berzins, M. 2012, Emigration from Latvia under economic crisis conditions, *International Proceedings of Economics Development and Research*, Vol. 31, pp. 134–138.
8. Berzins, A., Zvidrins, P. 2011, Depopulation in the Baltic States, *Lithuanian Journal of Statistics*, Vol. 50, no. 1, pp. 39–48.
9. Jasilionis, D., Stankūnienė, V., Maslauskaitė, A., Stumbrys, D. 2015, *Lietuvos demografinių procesų diferenciacija*. Vilnius.
10. Juska, A., Ciciurkaite, G. 2014, Older-age care politics, policy and institutional reforms in Lithuania, *Ageing and Society*, Vol. 35, no. 4, 25 April 2014, pp. 725–749. DOI: 10.1017/S0144686X13001037.
11. Manakov, A.G., Suvorkov, P.J., Stanaitis, S.A. 2017, Population Ageing as a Sociodemographic Problem in the Baltic Region, *Balt. reg.*, Vol. 9, no. 1, pp. 79–95. DOI: 10.5922/2074-9848-2017-1-5.
12. Michalski, T. 2005, *Changes in the Demographic and Health Situation Among Post-Communist Members of the European Union*, Pelplin.
13. Silverman Eric, Bijak Jakub, Hilton Jason, Cao Viet Dung and Noble Jason, 2013, *When Demography Met Social Simulation: A Tale of Two Modelling Approaches*, *Journal of Artificial Societies and Social Simulation (JASSS)*.
14. Sipavičienė, A., Stankūnienė, V. 2011, Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos, *Filosofija. Sociologija*, 22, 4.
15. The 2015 Ageing Report Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013–2060), 2015, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, available at: URL: <http://esa.un.org/unpd/wpp/> (accessed 26.11.2016).

16. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2015, *World Population Prospects: The 2015 Revision, DVD Edition*. URL: <http://esa.un.org/unpd/wpp/> (accessed 17.11.2016)
17. *World Population Prospects 2015: The 2015 Revision, Methodology of the United Nations Population Estimates and Projections* // United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division. NY, United Nations.
18. Wu, Belinda M., Birkin, Mark H. 2012, *Agent-Based Extensions to a Spatial Microsimulation Model of Demographic Change*. *Agent-Based Models of Geographical Systems*, Springer, pp. 347–360.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Манаков Андрій Геннадійович, професор кафедри географії, доктор географічних наук, доцент,
e-mail: region-psk@yandex.ru

Суворков Павло Едуардович

аспірант кафедри географії,

e-mail: pavel_suvorkov@mail.ru

Псковський державний університет,
Росія, 180000, м Псков, пл. Леніна, 2.

Станайтіс Саулюс Алгірдовіч, доктор наук, професор,

Едукологічний університет Литви,

LT - 08106, Литва, м Вільнюс, вул. Студенту, 39.

e-mail: saulius.stanaitis@leu.lt

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Манаков Андрей Геннадьевич, профессор кафедры географии, доктор географических наук, доцент,
e-mail: region-psk@yandex.ru

Суворков Павел Эдуардович

аспирант кафедры географии,

e-mail: pavel_suvorkov@mail.ru

Псковский государственный университет,
Россия, 180000, г. Псков, пл. Ленина, 2.

Станайтис Саулюс Алгирдович

доктор наук, профессор, Эдукологический университет Литвы,

LT – 08106, Литва, г. Вильнюс, ул. Студенту, 39.

e-mail: saulius.stanaitis@leu.lt

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Andrei Manakov, Professor, Department of Geography,

e-mail: region-psk@yandex.ru

Pavel Suvorkov, PhD student, Department of Geography,

e-mail: pavel_suvorkov@mail.ru

Pskov State University,
2 Lenin Sq., Pskov, 180000, Russia.

Saulius Stanaitis

Professor, Lithuanian University of Educational Sciences,

39 Studentu, Vilnius, LT – 08106, Lithuania.

e-mail: saulius.stanaitis@leu.lt

УДК 331.5(438)(045)

СПЕЦИФІКА СУЧАСНОГО РИНКУ ПРАЦІ В ПОЛЬЩІ

Марія Мичинська-Ковальська

Метою статті є висвітлення стану ринку праці в Польщі. У статті представлена специфіка ринку праці в Польщі в умовах економічної кризи, (період великого спаду, який відбувся в 2008 році) і в наступні роки до 2015 року.

Стаття містить аналіз і синтез ринку праці в Польщі за досліджуваний період і обґрунтовує шляхи зниження рівня безробіття та поліпшення ситуації польського ринку праці до 2015 року. За даними проведеного аналізу рівень зайнятості в Польщі на 2,6% нижче, ніж в країнах ЄС. Стаття підкреслює, що здійснювана державна політика під час економічної кризи, а також у наступні роки, допомогла зменшити рівень безробіття. Це вказує на те, що, під час кризи і в наступні роки, категоріями працівників, що найбільш уразливі для безробіття були молоді люди, люди у віці 60 або більше років, жінки, а також люди без професії або з низьким рівнем освіти. До факторів, які знижують ризик безробіття, відносяться: вища

освіта, інвестування в знання, пошук активної роботи, мобільність, відкритість до нових форм зайнятості, включаючи використання послуг тимчасової роботи, а також гнучкої форми зайнятості.

Ключові слова: ринок праці, економічна криза, безробіття, зайнятість, форми протидії безробіттю.

СПЕЦИФИКА ТРУДА НА СОВРЕМЕННОМ РЫНКЕ В ПОЛЬШЕ

Мария Мичинская-Ковальская

Целью статьи является освещение состояния рынка труда в Польше. В статье представлена специфика рынка труда в Польше в условиях экономического кризиса, (период большого спада, который состоялся в 2008 году) и в последующие годы до 2015 года.

Статья содержит анализ и синтез рынка труда в Польше за исследуемый период и обосновывает пути снижения уровня безработицы и улучшения ситуации польского рынка труда до 2015 года. По данным проведенного анализа уровень занятости в Польше на 2,6% ниже, чем в странах ЕС. Статья подчеркивает, что направленная государственная политика во время экономического кризиса, а также в последующие годы, помогла снизить уровень безработицы. Это указывает на то, что, во время кризиса и в последующие годы, категориями работников, наиболее уязвимыми для безработицы были молодые люди, люди в возрасте 60 или более лет, женщины, а также люди без профессии или с низким уровнем образования. К факторам, которые снижают риск безработицы, относятся: высшее образование, инвестирование в знания, поиск активной работы, мобильность, открытость к новым формам занятости, включая использование услуг временной работы, а также гибкие формы занятости.

Ключевые слова: рынок труда, экономический кризис, безработица, занятость, формы противодействия безработице.

THE SPECIFICITY OF THE MODERN LABOUR MARKET IN POLAND

Miczyńska – Kowalska M.

The aim of this article is to present the situation of the labour market in Poland as an example. The article presents the specifics of the labour market in Poland facing the economic crisis, (called the Great Recession, which took place in 2008) and in later years, up to 2015. The study used an analytical and synthetic method as well as a secondary analysis. It contains an analysis and a synthesis regarding the labour market in Poland in the period under review and shows the country's efforts to reduce the level of unemployment as well as the improvement of the Polish labour market's situation by 2015, as indicated by the employment rate in Poland (which is currently only 2.6 percentage points lower than in the EU). The article stresses that the state policy pursued during the economic crisis, as well as in later years, helped to reduce the level of unemployment. It points out that (during the crisis and in later years) the categories of workers that were the most vulnerable to unemployment were young people, especially first job seekers, the elderly aged 60 or more, women, as well as people without profession with a low level of education. In contract, factors that reduced the risk of long unemployment included: higher education, investing in knowledge, active job search, mobility, openness to new forms of employment, including the use of temporary work services, as well as flexible forms of employment.

Keywords: labour market, economic crisis, unemployment, employment, forms of counteracting unemployment.

Active forms of counteracting unemployment – the contemporary labour market in Poland

In today's world, one of the most pressing problems that still has not been fully resolved is the problem of unemployment. Initially, unemployment intensified in the 1930s, when in many countries it exceeded 25%. The scale of unemployment increased also in the 1980s and 1990s in countries undergoing transformation, including Poland. Another crisis, this time worldwide, took place in 2008, and it has been referred to as the Great Recession. This crisis had various impacts on labour markets and unemployment rates of the EU countries. In economics, unemployment is regarded as an analytical category of the labour market. It is referred to as an «unrealised supply of labour, which is the result of an imbalance between labour supply and labour demand» [1, p.8].

Currently, the Polish legislation defines the unemployed as follows: «people unemployed and not performing other paid work, capable and ready to take up employment in full-time mode in given professions, services or other paid jobs; or disabled people, capable and ready to take employment in at least half of the standard working time; people not attending school, with the exception of those attending schools for adults or taking external examinations covering the curriculum of these schools or universities where they study part-time; people registered in the correct district labour office according to their place of permanent or temporary residence, seeking employment or other economic activities» [2].

In case of crisis and problems on the labour market, most commonly used instruments and actions undertaken within the framework of the labour market policy are: job creation by governments to subsidise the creation of new jobs, reduction of working time, part-time work, partial financing of enterprises, training, reduction of non-wage labour costs, establishment of employment agencies. The concept of transitional labour markets is connected to the current socio-economic research on the problem of unemployment. This concept, as a coherent approach to the labour market policy, appeared in Germany in the 1990s. It was created by Gunther Schmid. According to him, transitional labour markets are teams of institutional norms and instruments that create conditions for the functioning of workers on the labour market in situations significantly deviating from typical states of employment [3, pp. 30-31]. Transitional labour market is a combination of paid work and other types. Transitional employment is an option everyone can

benefit from. The transitionality of labour markets manifests itself in the dimension of time and organisation. Nowadays, according to Schmid, the concept of full employment should be redefined. Employees change employers more and more often in the course of their careers. It is more and more difficult to maintain the status of «full employment», full-time for an indefinite period. Currently, the diversity of employment relations is increasing, and there are more and more possible forms of employment. Thus, according to Schmid's intention, the concept of transitional labour markets is the basis for expanding potential labour relations and it constitutes an alternative to long-term unemployment. Moreover, it prevents poverty [4, pp.29-30]. According to the cited German professor, one of the areas where transitional labour markets occur are movements between different types of employment. Self-employment or temporary employment agencies are part of the concept of transitional labour markets [6, p.93].

In Polish law, there are two acts governing temporary employment. These are: the Act of 9 July 2003 on the employment of temporary workers and the Act of 20 April 2004 on employment promotion and labour market institutions. In Poland, implementation of the concept of transitional labour markets, namely temporary employment, was supposed to increase flexibility as well as to affect rationalisation of personnel management in organisations. This form of work was supposed to promote the activation of the unemployed and to encourage to work even on a temporary basis. Another advantage is that it increases chances of permanent employment and it makes it easier to reconcile professional tasks with education or home [6, p.11-14]. The legislator envisaged that the law on temporary employment will contribute to a decline in unemployment and will increase the competitiveness of the economy. The temporary form of employment has no restrictions on the number of executed fixed-term contracts signed one after another. In addition, an agreement concluded between a temporary work agency and a worker, in accordance with Art. 13 of the Act 1 on employment of temporary workers, should identify parties, the type of contract, the date of conclusion of the contract, as well as indicate the employer user and the period of work performed on behalf of this user, but also employment conditions of the temporary employee, including: type of work, working time, place of work and remuneration for work, including the method of its payment [7, p.163]. Legislation in Poland quite clearly shows how agreements between temporary workers and temporary employment agencies are concluded. The same concerns relations between temporary work agencies and employer users. However, the tripartite legal relationship and the divisibility of functions of employers can introduce uncertainty in the area of legal regulations concerning temporary work. The division of roles between agencies and user employers is not too clear, what can result in shifting the responsibility in relation to a temporary employee [7, p.167].

Activities of the temporary employment agency in Poland should be assessed positively. However, the shortcoming of the Act is a solution that does not sufficiently encourage the creation of permanent jobs [8, p.190]. Besides, one can also have reservations about the fairness of agencies in relation to temporary workers in practice. In Poland, active forms of counteracting unemployment and mitigating the effects of unemployment are supposed to solve the problem of unemployment, both at the macro level and at the regional level. These forms include employment agencies as well as open trade and job fairs [9, p.20]; career counselling, training; activation allowances for the unemployed; internships and career preparation; intervention works, job agencies.

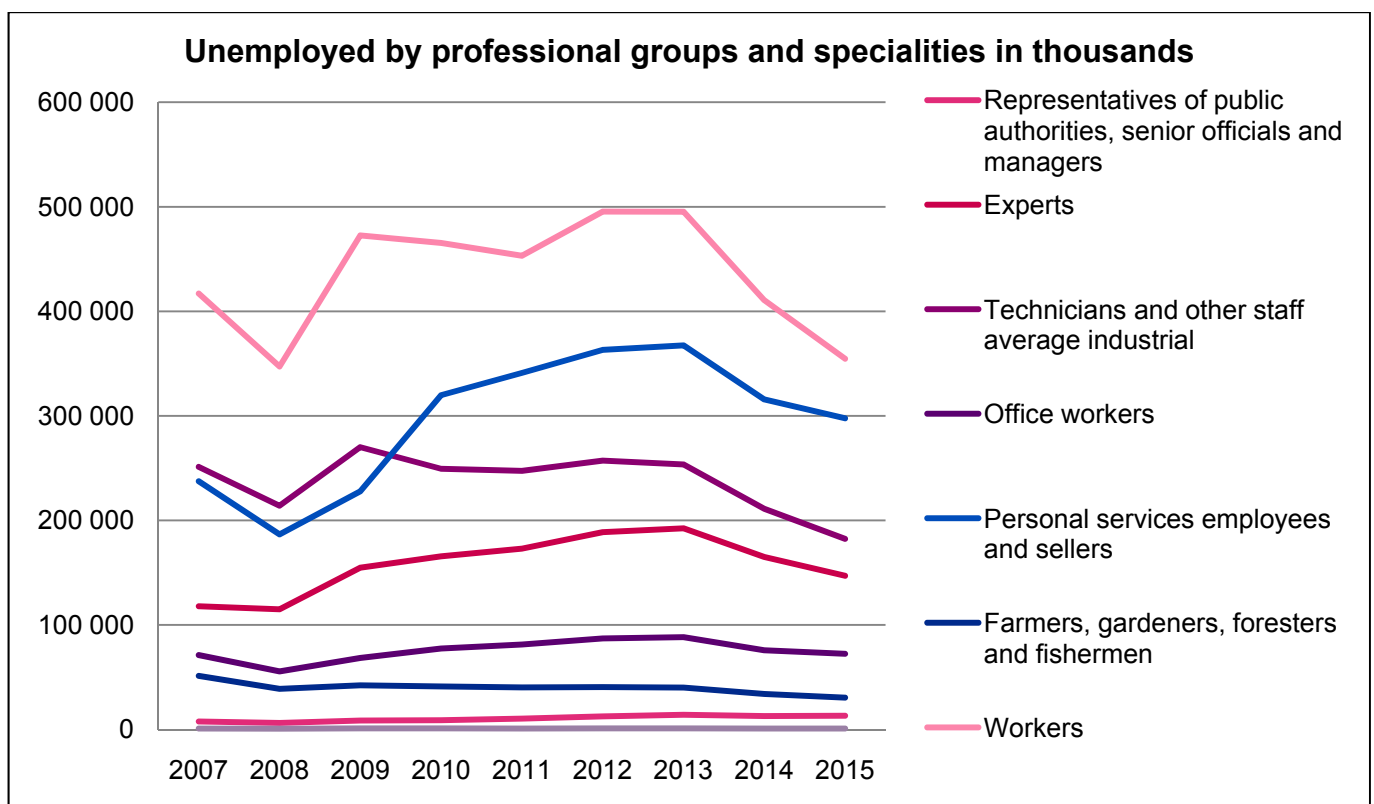
With regard to the situation before the Great Recession, the situation on the Polish labour market in 2012 was still quite difficult. The unemployment rate amounted to 13.4%. Favourable changes occurred only in the second half of 2014. The lowest level of unemployment ever recorded of 8.3% was reported in September 2016. The improvement on the labour market is related to favourable changes in the economy and it constitutes the result of new activation solutions. New solutions were aimed largely at helping young unemployed. In 2012, they accounted for almost 20% of the unemployed in general, and 13.9% at the end of May 2014. In addition, the number of long-term unemployed decreased, by 27.3%, and the average duration of unemployment was reduced, from 12.9 months in 2014 to 12.6 months at the end of 2015. These changes have helped to improve the image of Poland among other EU countries. The activity rate increased among the population aged 15–64, from 66.5% in 2012 to 67.9% in 2014, and 68% in 2015. The unemployment rate in Poland is currently lower than the EU average. The amendment to the Act introduced new forms of mobilisation directed primarily at people under 30 years of age, over 50 years of age, long-term unemployed and parents returning to work after a break related to child upbringing. Since the amendment to the Act entered into force, 87.8 thousands of unemployed were covered by new forms of support by 31 May 2016 [9, p.9]. Most people were directed to employment agencies – 23.4 thousands; 21 thousands began internships as part of the so-called internship voucher. By May 2016, 18.8 thousands (14.5%) benefited from the new forms of support, and 21.9 thousands in the same period in 2015.

The amendment to the Act was multi-threaded. The idea was to make it possible to achieve the following objectives [9, p.13]:

1. to improve the effectiveness of labour offices and the quality of services;
2. to create jobs and support parents in returning to work after a break related to child upbringing;
3. to increase the employment of young people and to reduce the average duration of their unemployment;
4. to increase the employment of people aged 50 or more and to reduce the average duration of their unemployment;
5. to prevent unemployment by increasing the share of people working in lifelong learning as a result of the creation of the National Training Fund;
6. to adjust the national legislation to the EU legislation reforming the European Employment Services network in the EU member states;

7. to increase the protection of customers of employment agencies and to reduce the reporting obligations of agencies.

Already in 2015, the situation on the Polish labour market definitely improved. The overall situation in the country was as follows: GDP increased by 3.6% per annum; economic growth increased by 3.3%. The domestic demand, which rose by 3.2%, constituted a growth factor. Total consumption was higher than in 2014; it increased by 3.1%. The investment rate amounted to 20.2%, which was slightly higher than in the preceding year. The sold industrial production increased by 4.8% in total. The number of people working in the domestic economy increased by 2.0%. Average employment in the enterprise sector was higher by 1.3%, compared to 2014. Employment increased the most in the information and communication sector – 7.6%, as well as in administrative and support service activities – 4.2%. The situation is reversed in the case of mining – a decrease in employment by 7.1%, but also in construction – by 5.8%, as well as in accommodation and catering – by 5.1%, production and supply of electricity, gas, steam and hot water – by 4.4%. Employment also fell in real estate, by 1.9%. In 2015, with regard to salaries, the average gross wage in the enterprise sector increased by 3.5%, and amounted to 4,121.41 PLN. The wage growth was reported in all activities, but mostly in professional, scientific and technical activities. The minimum wage in the year under review amounted to 1,750 PLN [10]. The number of people employed at the end of 2015 was higher by 0.3%, compared to the preceding year. The number of economically inactive people decreased by 0.5%. Just like in preceding years, unemployment in Poland in 2015 was closely related in age and education. The lowest unemployment is observed among people with higher education, i.e. specialists. According to data, only every fifth person with higher education is unemployed. Moreover, people with vocational training are in a better situation than those with general secondary education. Economic activity among youngsters and elderly remains relatively low, and it amounts to 33.2% and 26.5% respectively. In relation to the number of unemployed by gender, the number of unemployed men rapidly decreased in 2003–2007. Women accounted for over 50% of the unemployed. At the end of 2015, the number of unemployed women decreased. Nevertheless, the unemployed women make up 52.2% of the unemployed in general. Women remain unemployed longer, although they have higher education than men and are also younger than men. In 2015, the most beneficial changes related to people aged 18–24. The unemployment rate for this category of people decreased by 21.6%, and by 15.6% among those aged 25–34. However, an increase of 7.8% was recorded in the 60+ age group. The number of jobs in 2008–2010 remained low. In 2010, the number of offers increased, but then decreased again. It has been steadily increasing since 2012. In 2015, labour offices reported 1,279,000 vacancies and professional activations. The situation is the best for office workers, operators, machinery and equipment assemblers as well as unskilled employees. The situation is the worst for workers without profession, as shown in Graph 12.

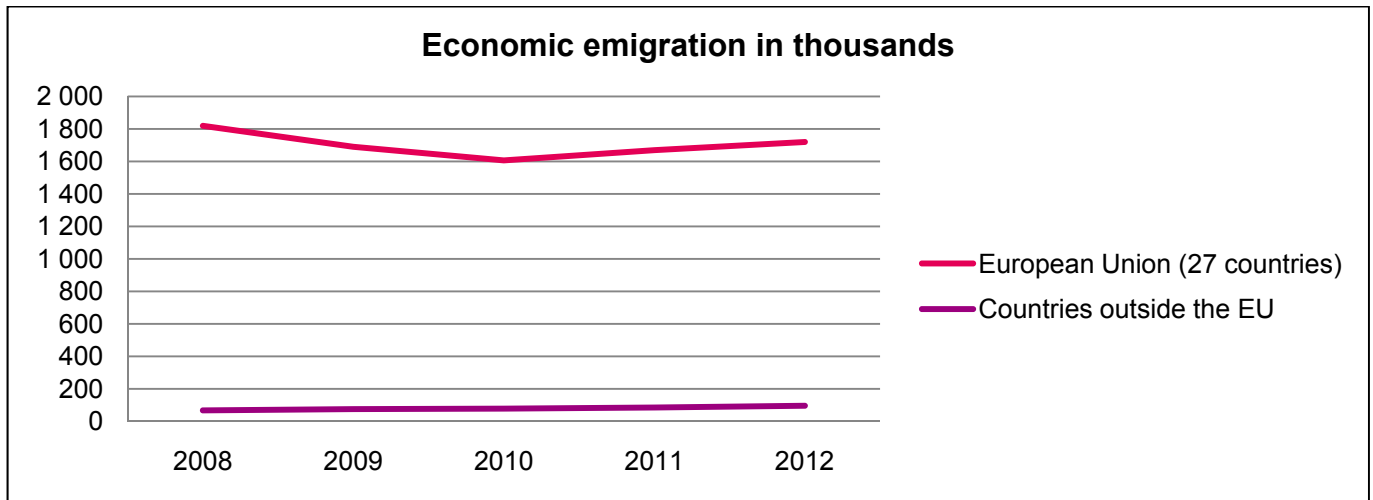
Graph 12. Unemployed by professional groups and specialties in thousands

Source: Appendix 3 to the MIPIS-01 report of the Polish Ministry of Labour and Social Policy on the labour market: «The unemployed versus vacancies and places of professional activation by professions and specialties».

Higher education and qualifications reduce the risk of unemployment

Emigration – the Polish specifics of dealing with labour market problems

What is specifically Polish about the labour market is emigration which took on special significance after 2004. Scientific achievements concerning international migration of Poles is significant. An increased interest in this issue is associated with the change of the political system in Poland in 1989 and the Polish accession to the European Union. Research concentrated on the reasons for the changes in the international migration of Poles; factors affecting migration, both in the individual and in the international context; reasons and effects of emigration [11, p.20-22]. In literature, we find many definitions of migration. Migration is a process of spatial displacement of people, a change of residence (stay) of people who move from their place of origin (place of departure) to another destination (place of arrival) [12, p.13]. The causes of migration should be seen in a weak economic development of a country as well as in its excess of labour force. Polish migrations after 1989 have economic character. Poles frequently choose European countries. Graph 9 shows the Polish emigration in thousands.

Graph 9 Economic emigration of Poles in thousands

Source: Information on dimensions and directions of the Polish emigration in 2004–2012, Central Statistical Office, 2013.

In 2006, according to Eurostat, Poles made up the largest group of immigrants. 290,000 Poles worked legally in the EU countries. They were employed mainly in construction, transport and services [13]. However, under the influence of the financial crisis in Europe, a wave of migration is weakening. There are also increasing numbers of Poles coming back from abroad. The economic consequences of migration for Poland are the following [12, p.232]: reducing the supply of labour on the labour market of origin, raising the average level of wages, transferring part of wages to families living in a country of origin, re-emigration of people with more professional experience. However, the formation of gaps in the domestic labour market, the outflow of people of working age and the brain drain phenomenon are definitely unfavourable. Today, Poland is also attracting migrants from the East, including Georgia, Ukraine or Moldova. Table 1 indicates the direction of migration of Poles and the number of migrants in thousands.

Table 1. Directions of the Polish migration

Country of residence in thousands	2008	2009	2010	2011	2012
United Kingdom	650	595	580	625	637
Germany	490	465	440	470	500
Ireland	180	140	133	120	118
Netherlands	108	98	92	95	97
Italy	88	88	92	94	97
Spain	83	84	48	40	37
France	56	60	60	62	63
Austria	40	36	29	25	28
Norway	38	45	50	56	65
Belgium	33	34	45	47	48
Sweden	29	31	33	36	38
Greece	20	16	16	15	14
Denmark	19	20	19	21	23
Czech Republic	10	9	7	7	8
Cyprus	4	3	3	3	2
Finland	4	3	3	2	2
Portugal	1	1	1	1	1

Source: Information on dimensions and directions of the Polish emigration in 2004–2012, Central Statistical Office, 2013.

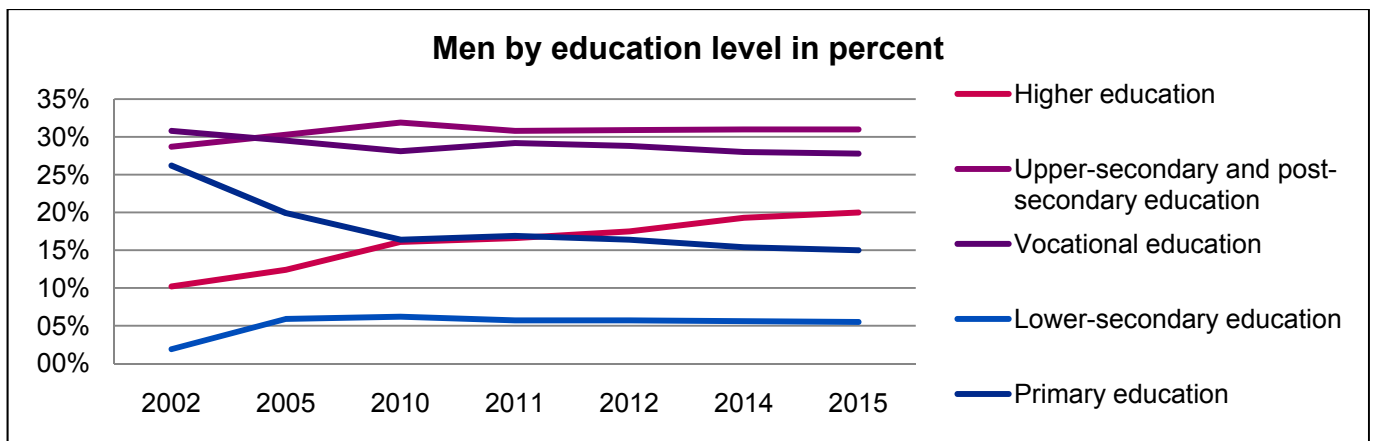
The United Kingdom, Germany, Ireland and the Netherlands are the main directions of the Polish migration; migration to these countries during the Great Recession declined due to problems on local labour markets. A clear decline is visible in 2009, at a time when the crisis was deepest. In subsequent years, the level of migration increases to return to the pre-crisis level in 2012. The increase in demand for workers on external labour markets coincides with the trend on the domestic labour market. In the case of economic emigrants, the level of emigration is in fact dependent on the absorptivity of the labour market in a country of destination.

In recent years, the situation on the Polish labour market has significantly improved. According to the Randstad research agency, Polish workers have not declared their desire to go abroad to seek employment in 2016. For comparison, three-quarters of Spaniards report such intention. Thus, Polish emigrants are the ones who lost their jobs in Poland or worked in such a formula that was not included in the analysis of Randstad [14].

The decrease in the number of emigrants is due to the changes in the structure of education of the Polish society.

Labour market versus formation level

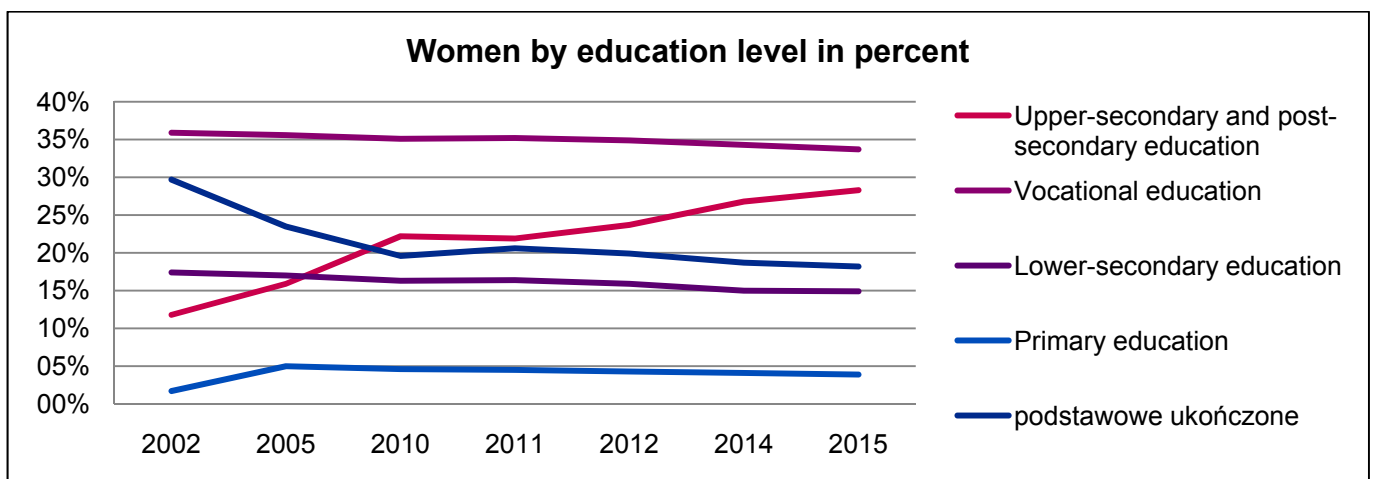
Raising the level of education is of great importance in solving the problem of unemployment in Poland (it is also related with the concept of transitional labour markets). In the conditions of a knowledge society and a rapid development of modern information technology, employers are looking for more and more qualified employees. An increase in the importance of knowledge in a social development was put forward by P. Drucker. According to him, knowledge and action are key factors that constitute a competitive advantage in the knowledge economy [15, p.397]. An attribute of the knowledge society, and more specifically of the knowledge-based economy, is the high percentage of people with higher education. Thus, the demand for high-class specialists and professionals is growing [16, p.40]. Blue-collar workers are being replaced with white-collar workers [17, p.232]. Graphs 10 and 11 present data on the level of education of men and women in Poland.

Graph 10. Men according to formation level in percent

Source: Central Statistical Office: *Income and living conditions of the Polish population (EU-SILC 2007–2015 study report)*

Between 2002 and 2015, the percentage of Polish men with higher education doubled, today it is about 20%. The number of men who have completed their education at the upper-secondary and post-secondary level is stable and amounts to around 30%. However, the number of men with vocational, primary and lower-secondary education is decreasing. Data on women are listed below.

Graph 11. Women according to formation level in percent

Source: Central Statistical Office: *Income and living conditions of the Polish population (EU-SILC 2007–2015 study report)*

Trends among women are the same as among men. A slightly higher percentage of women with secondary education (around 5%) can be observed. However, the growth of women's interest in higher education is surprisingly high. In 2002, the number of men and women with higher education was similar. In 2015, there is almost 10% more women, what gives them very good prospects on the labour market. These trend lines concerning the number of people with primary and higher education are particularly noteworthy. This trend change shows that all the members of the society are increasing their qualifications. These societal trends are also reflected in the economic situation. In the years of economic growth (from 2002 to 2008 on the graph), we see a very strongly increasing trend on the side of higher education and a decreasing one on the side of primary education. In the period of crisis, we see a gentle reversal of the trend which confirms that the labour market problems translate into employees' professional ambitions. After the end of the crisis, the rate of change in the direction of rising the education level is increasing.

Today, the European Union recommend to draw attention to the cooperation between academia and the R+D industry. The emphasis is put on the transfer of knowledge from universities to the economy. This project is supposed to be a solution to the problems related to global competition on the market. In Poland, after the accession to the European Union in 2004, more and more efforts are made to commercialise knowledge and transfer it from universities to the economy. Adjusting the educational offer to the requirements of the labour market has been increasingly problematic. The same concerns the so-called «self-programming ability» coined by M. Castells [17, p.12]. It is a demand for a specific type of education offered by universities. It relates to the fact that educational profiles are mismatched with labour market requirements.

The debate on higher education is carried out in the international arena. The direction of change was given by the Bologna Process of 1999, as well as the Lisbon Declaration of 2007. In Poland, a discussion on higher education continues. It concerns the clash of two concepts: the concept of universities subordinated to knowledge and the concept of universities that are socially responsible and are looking for opportunities to serve the state and its residents [18, p.16]. In Poland, there are more than 400 higher education institutions. Unfortunately, they are not competitive in relation to other universities in the EU and, above all, in the US. Poland has still not yet created the right conditions to prioritise higher education. The country has not yet developed a long-term strategy that would pose such conditions. In summary, the Polish higher education should adapt to the dynamic changes occurring globally. Thus, it should work on transferring knowledge to the economy.

Bibliography

1. Potasińska A., *Bezrobocie z perspektywy socjologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2014.
2. Dz.U. z 2004 Nr 99, poz. 1001, art. 2. Poz. 211, art. 2.
3. Kwiatkowski E., *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Wyd. PWN, Warszawa 2002.
4. Schmid G., *Transitional Labour Markets: a New European Strategy*, Wissenschaftsentrum Berlin fur Sozialforschung, Discussion Paper 1998, FS 1.
5. Zawadzki K., *Przejściowe rynki pracy: koncepcja – implementacje – perspektywy*, Wyd. UMK, Toruń 2005.
6. Garbacik A., *Zatrudnienie pracowników tymczasowych*, «Polityka społeczna» 2004, nr1.
7. Dąbrowski A., *Zatrudnienie w świetle regulacji prawa polskiego*, [in:] A. Krzysztofek, A. Przybyłka [ed.], *Zarządzanie i rynek pracy*, AT Wydawnictwo & Authors, Kraków 2014.
8. Spytek-Bandurska G., Szyłko-Skoczny M., *Praca tymczasowa. Szanse i zagrożenia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2008.
9. Śmigiel M., Grabowski J., *Pośrednictwo pracy i doradztwo zawodowe w Unii Europejskiej*, Fundacja Prawo Europejskie, Warszawa 2006.
10. *Information about the socio-economic situation in the country in 2015*, GUS, Warszawa styczeń 2016.
11. Solaga B., *Miejsce i znaczenie migracji zagranicznych w rozwoju regionalnym*, Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. Z o.o., Opole 2013.
12. Małachowski W., *Migracje we współczesnym świecie implikacje dla Polski*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2010.
13. www.polskatimes.pl/stronaglowna/61184-emigranci-07052009.
14. www.randstad.pl.
15. Brillman J., *Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania*, PWE, Warszawa 2002.
16. Drucker P., *The Practice of Management*, MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall, 1995.
17. Borowska A., *Kształcenie dla przyszłości*, Wyd. Akademickie Żak, Warszawa 2004.
18. Zeja K., *Zarządzanie uczelnia. Koncepcje i współczesne wyzwania*, Oficyna, Warszawa 2013, z przedmowy M. Kostera.
19. Appendix 2 to the MPIPS-01 report of the Polish Ministry of Labour and Social Policy on the labour market: «Unemployed people by type of business of their last jobs, job seekers as well as vacancies professional activation places»
20. Appendix 3 to the MPIPS-01 report of the Polish Ministry of Labour and Social Policy on the labour market: «The unemployed versus vacancies and places of professional activation by professions and specialities»
21. Central Statistical Office: *Income and living conditions of the Polish population (EU-SILC 2007–2015 study report)*

22. Information on dimensions and directions of the Polish emigration in 2004–2012, Central Statistical Office, 2013
23. Polish Ministry of Family, Labour and Social Policy, <https://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/bezrobocie-rejestrowane-w-polsce/>
24. Potasińska A., *Bezrobocie z perspektywy socjologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2014.
25. Spytek-Bandurska G., Szyłko-Skoczny M., *Praca tymczasowa. Szanse i zagrożenia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2008.
26. Stępień J., *Socjologia pracy i zawodu*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego, Poznań 2005.
27. Strzeszewski Cz., *Katolicka nauka społeczna*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1994.
28. Władyka T., [red.], *Polityka gospodarcza*, Wydawnictwo Oficyna a Walter Kluwer Business, Warszawa 2007.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Марія Мичинська-Ковальська, доктор наук, професор,
Університет природничих наук, м. Люблін, Польща.
e-mail: Maria.Miczynska@up.lublin.pl

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Мария Мичинская-Ковальская, доктор наук, профессор,
Университет естественных наук, г. Люблин, Польша
e-mail: Maria.Miczynska@up.lublin.pl

DATA ABOUT THE AUTHOR

Maria Miczyńska-Kowalska, prof. dr. hab.
University of Life Sciences in Lublin, Poland
e-mail: Maria.Miczynska@up.lublin.pl

УДК: 339.542.22

ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ІЗРАЇЛЮ: ДОСВІД ПРОЕКТУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ ЄВРАЗІЙСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СОЮЗУ І УКРАЇНИ

Ожигіна В.В.

Ключові слова: зона вільної торгівлі, угода про вільну торгівлю, інтеграція, торгівля, хаб-енд-спок інтеграція, Ізраїль, Євразійський економічний союз, Європейський союз, США, Канада, Мексика, Туреччина, Загальний ринок Південного конуса, Індія, Китай, Республіка Корея, Панама, Колумбія, Перу, Чилі, Асоціація держав Південно-Східної Азії, Тайвань, В'єтнам.

ЗОНЫ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ ИЗРАИЛЯ: ОПЫТ ПРОЕКТИРОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА И УКРАИНЫ

Ожигина В.В.

Предмет исследования – зоны свободной торговли (ЗСТ) Израиля, созданные или на стадии переговоров. Цель – определить особенности интеграционной системы, спроектированной Израилем, и проводимой им интеграционной политики по созданию ЗСТ, разработать рекомендации по проектированию ЗСТ Израиля с ЕАЭС и Украиной. Методологическая основа работы: системный подход, методы количественного и качественного анализа, теории интеграции. Результаты работы: на основе анализа ЗСТ Израиля с ЕС, странами НАФТА, ЕАСТ, Турцией, МЕРКОСУР, Колумбией, Панамой, Египтом и Иорданией, переговоров о ЗСТ с Китаем, Индией, Р. Корея, АСЕАН и другими странами АТР определены особенности интеграционной системы и политики Израиля, даны рекомендации по проектированию ЗСТ Израиля с ЕАЭС и Украиной. Область применения: проектирование интеграционных систем ЕАЭС и Украины с учетом мирового опыта. Выводы: 1. К особенностям интеграционной системы и политики Израиля относятся: отсутствие региональных многосторонних соглашений и наличие гибких межрегиональных двусторонних, их асимметричность; возникновение хаб-энд-спок ситуации при создании ЗСТ с ЕС, США и МЕРКОСУР; потенциал включения в ТТИП и ТИСА; диверсификация связей за счет выхода на рынки АТР; особый статус соглашений с соседями; неширокий охват старых соглашений и введение правил «ВТО+» в новые. 2. Рекомендации по проектированию ЗСТ ЕАЭС и Украины с Израилем: широкий охват ЗСТ, либерализация торговли промежуточными и высокотехнологичными товарами; возможность пересмотра соглашения, применения специальных защитных мер и длительный переходный период; либерализация торговли, способствующая ее диверсификации; использование потенциала ЗСТ

Израиля с другими странами для включения совместно произведенными товарами в глобальные производственные цепочки АТР и Европы.

Ключевые слова: зона свободной торговли, соглашение о свободной торговле, интеграция, торговля, хаб-энд-спок интеграция, Израиль, Евразийский экономический союз (ЕАЭС), Европейский союз, США, Канада, Мексика, Турция, Общий рынок Южного конуса (МЕРКОСУР), Индия, Китай, Республика Корея, Панама, Колумбия, Перу, Чили, Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН), Тайвань, Вьетнам.

FREE TRADE AREAS OF ISRAEL: DESIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR EURASIAN ECONOMIC UNION AND UKRAINE

Ozhigina V.V.

Subject of research is the free trade areas (FTA) of Israel, created or under negotiation. The aim is to identify the features of integration system designed by Israel and its integration policies on the establishment of the FTAs, to develop recommendations for designing Israel FTAs with EUAU and Ukraine. Methodological basis of the study is a systematic approach, methods of analysis and synthesis, quantitative and qualitative analysis, theories of integration. Results of the study: on the basis of the analysis of the Israel's FTAs with the EU, NAFTA countries, EFTA, Turkey, MERCOSUR, Colombia, Panama, Egypt, Jordan, negotiations on the FTAs with China, India, Republic of Korea, ASEAN, etc. countries of the APR identified the features of integration system and policies of Israel, offered recommendations for design of Israel's FTAs with the EAEU and Ukraine. Scope of application: design of the integration systems of the EUAU and Ukraine taking into account the world experience. Conclusions: 1. Features of Israel's integration system and policies are: lack of regional multilateral agreements and the presence of flexible interregional bilateral, asymmetry; emergence of hub-and-spoke situation during creation FTAs with the EU, the United States and MERCOSUR; potential of inclusion into TTIP and TISA; diversification of ties by entering the markets of APR; special status of agreements with neighbors; narrow scope of old agreements and the introduction of «WTO +» rules in the new. 2. Guidelines for designing the FTAs of EAEU and Ukraine with Israel: broad scope of FTAs, including intellectual property, services and investments, liberalization of trade in intermediate and high-tech goods; possibility of revision of agreement, application of special safeguard measures and long transitional period; trade liberalization, contributing to diversification; using the potential of FTAs of Israel with other countries to include jointly produced products in global production chains in APR and Europe.

Keywords: free trade area, free trade agreement, integration, trade, hub-and-spoke integration, Israel, Eurasian Economic Union (EAEU), European Union, United States, Canada, Mexico, Turkey, Southern Common Market (MERCOSUR), India, China, Republic of Korea, Panama, Colombia, Peru, Chile, Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), Taiwan, Viet Nam.

Израиль – государство с развитой экономикой в Юго-Западной Азии, имеющее своеобразную интеграционную политику. Проектируя систему интеграции, он не участвует в региональных многонациональных соглашениях с соседями (кроме пан-континентальных - Евро-Средиземноморская ЗСТ, ЕМФТА; Ближневосточная ЗСТ, БВЗСТ), требующих потери суверенитета, но первым подписал межрегиональные соглашения о ЗСТ с развитыми странами, являющимися крупными игроками в глобальные пазлы интеграции и ключевыми участниками глобальных производственных цепочек: странами НАФТА, ЕС и ЕАСТ. А ведь соглашения между развитыми странами – это редкость. Среди межрегиональных в 2016 г. их было всего 4%, среди региональных – 12% [1]. Это предопределяет актуальность обобщения опыта Израиля по проектированию интеграции. Практическая актуальность обусловлена тем, что в 2016 г. ЕАЭС и Израиль объявили о начале переговоров о ЗСТ. Украина также с 2010 г. вела консультации по ЗСТ с Израилем, в 2013 г. в связи с приоритетностью подписания Соглашения об ассоциации с ЕС, они были отложены, а в 2015 г. начались переговоры.

В литературе проанализированы хаб-энд-спок эффекты отдельных ЗСТ Израиля [2], содержание разделов по услугам [3], последствия ЗСТ с ЕАЭС [4], [5], [6], сотрудничество с партнерами и будущими членами ЗСТ: США [7], Турцией [8], Китаем [9], Россией [10], [11], Казахстаном [12], Украиной [13], [14], Беларусью [15]. Но имеющиеся публикации не носят комплексного характера, раскрывают лишь отдельные аспекты, используют разные методологические подходы и не учитывают последние тенденции.

Предмет исследования – ЗСТ Израиля, созданные или на стадии переговоров.

Цель исследования – определить особенности интеграционной системы, спроектированной Израилем, и проводимой им интеграционной политики по созданию ЗСТ, разработать рекомендации по проектированию ЗСТ Израиля с ЕАЭС и Украиной. Задачи: охарактеризовать предпосылки, содержание, последствия создания ЗСТ Израиля, перспективы и направления появления новых; выявить тенденции развития торговли, инвестиций, других форм экономического сотрудничества между участниками ЗСТ; определить особенности системы интеграционных отношений Израиля; разработать рекомендации для ЕАЭС и Украины.

Методологическую основу работы составили системный подход, методы количественного и качественного анализа, теории интеграции.

В 2015 г. ВВП Израиля составил 287 млрд долл. США (0,4% мирового), население – 8 млн чел. (0,1%), экспорт товаров и услуг – 92 млрд долл. (0,4%), импорт – 84 (0,4%), исходящие ПИИ – 12 млрд долл. (0,7%) и входящие – 10 (0,7%). По ВВП на душу населения в 2015 г. (35591 долл. США) он занял 31 место в мире, по

экспорту – 40. Доля промышленного экспорта составляет 67%, высокотехнологичного – 49% (74% промышленного экспорта). В машиностроительном экспорте доля электротехнических частей и компонентов достигает 47% [16]. По Индексу Делай бизнес он занимает 52 место, Индексу глобальной конкурентоспособности – 27, Индексу развития человеческого потенциала – 19 (0,888). Всегда считалось, что у Израиля нет полезных ископаемых, пока не был найден газ в Средиземном море, поэтому он сделал ставку на человеческий капитал и инновационное развитие. Израиль признан лидером технологий водопользования, медицины, геотермальной энергетики, аграрных и информационно-коммуникационных, производит высокотехнологичную продукцию (товары химической, машиностроительной и военной промышленности), ювелирной, легкой, целлюлозно-бумажной, деревообрабатывающей и пищевой промышленности.

Сельское хозяйство обеспечивает 95% потребности в продовольствии. Интересен опыт Израиля в сфере аквафермерства, управления водными ресурсами, тепличного хозяйства, животноводства, удобрения и защиты растений. Эти технологии разработаны Израилем вынужденно, в условиях недостатка водных, земельных и климатических условий [17].

Благодаря инновационной политике Израиль быстро стал ключевым игроком рынка высоких технологий. Это назвали «израильским экономическим чудом» [18]. Как показывают исследования, одним из факторов конкурентоспособности малых открытых экономик, таких как Израиль, являются расходы государства на НИОКР [19, с. 86]. Они в 2014 г. составили 4,1% ВВП, доля занятых в сфере высоких технологий в 2011 г. – 9,4%. Это одни из самых высоких показателей в мире. Частичная поддержка НИОКР (не более 50%) идет из: двусторонних фондов, совместно финансируемых с другими странами; в рамках многосторонних совместных программ со странами ЕС; на основе соглашений о параллельном финансировании посредством Центра Израильских промышленных НИОКР (МАТИМОП) с более 40 странами (каждая страна финансирует НИОКР предприятий на своей территории). Израиль аккумулирует 3,5% мирового венчурного капитала, в т. ч. внешнего, особенно из США [18].

До 1990-х гг. Израиль единственным имел соглашения о ЗСТ с ЕС и США. Соглашения Израиля, упомянутые в базе ВТО (табл. 1), нотифицированы по Ст. XXIV ГАТТ и касаются торговли товарами. Также были соглашения, закончившие действие в связи со вступлением стран в ЕС: с Чехией (20.05.1996 – 01.05.2004), Словакией (22.05.1996 – 01.05.2004), Венгрией (14.10.1997 – 01.05.2004), Польшей (07.01.1998 – 01.05.2004), Словенией (13.05.1998 – 01.05.2004), Румынией (30.01.2001 – 01.01.2007) и Болгарией (01.01.2002 – 01.01.2007).

Таблица 1. Двусторонние ЗСТ Израиля, нотифицированные в ВТО

Партнер	Дата подписания	Дата вступления в силу	Конец переходного периода	Доля экспорта Израиля		Доля импорта Израиля		Доля экспорта партнера		Доля импорта партнера	
				1995	2015	1995	2015	1995	2015	1995	2015
США	22.04.1985	19.08.1985	1995	30,1	28,3	18,6	13,0	0,9	0,9	0,8	1,1
ЕАСТ	17.09.1992	01.01.1993	2003	2,0	2,5	6,2	7,4	0,8	0,3	0,3	0,2
ЕС	20.11.1995	01.01.2000	2000	32,3	25,1	51,8	36,4	0,6	0,4	0,3	0,3
Турция	14.03.1996	01.05.1997	2000	1,0	2,7	0,9	3,94	1,1	1,9	0,1	0,8
Канада	31.07.1996	01.01.1997	1999	0,6	0,9	0,8	0,4	0,1	0,1	0,1	0,2
Мексика	10.04.2000	01.07.2000	2005	0,2	0,7	0,2	0,2	0,01	0,04	0,5	0,2

Источник: составлено автором по данным [1].

Из табл. 1 и рис. 1 видно, что те страны, с которыми у Израиля есть ЗСТ, были и остаются его основными партнерами, но благодаря ЗСТ Израиль диверсифицировал связи, уменьшив зависимость от ЕС. Выросла роль Турции и ЕАСТ. Значимость Мексики и Канады выросли только по экспорту, но они не вошли в дюжину крупнейших экспортных направлений. Израиль стал более значим партнером по экспорту только для развивающихся стран - Турции и Мексики, по импорту – для Турции, незначительно – для США и Канады. Благодаря ЗСТ с Израилем на более высокий уровень стратегического партнерства вышла Турция.

Отношения Израиля с ЕС строятся в рамках Евро-средиземноморской политики ЕС (ЕВРОМЕД). Ее основы заложены Римским (1957) и Маастрихтским договорами (1992). В 1995 г. начат Барселонский процесс, охватывающий 12 стран Северной Африки и Ближнего Востока, включая Израиль, и три сферы: политика и безопасность; социальные и гуманитарные вопросы; экономика и финансы, в т. ч. создание ЕМФТА. С 2004 г. средиземноморское направление включено в политику соседства ЕС, добавлена четвертая сфера – миграция.

Выделяется финансирование на: энергетику (газопровод МАГРИБ-Европа, общий энергетический рынок); транспорт (транс-средиземноморская сеть, безопасность); борьбу с терроризмом, преступностью, нелегальной миграцией; укрепление политической стабильности и демократии; образование, устойчивое развитие, права человека. В 2014-2016 гг. Израиль получил 2 млн евро в год в рамках Европейского инструмента соседства. Идет финансирование по линии Европейского инструмента по демократии и правам человека, Фонда гражданского общества, двусторонних проектов (по защите данных, городскому транспорту, занятости, сельскому развитию, статистике, ветеринарному контролю, телекоммуникациям),

Европейской инициативы по мироустройству (палестино-израильский конфликт), программ для местных органов власти, гражданского общества, исследовательских, молодежных, образовательных [20]. Отношения осложняются ситуацией вокруг Газа, угрозой международного терроризма, миграционным кризисом и энергетическими проблемами.

Страны ЕВРОМЕД сотрудничают с ЕС на основе Соглашений об ассоциации (1995), которые регулируют вопросы политики, конкуренции, экономических и социальных связей, демократизации и уважения прав человека, а также торговли товарами (ЗСТ), услугами и движения капитала.

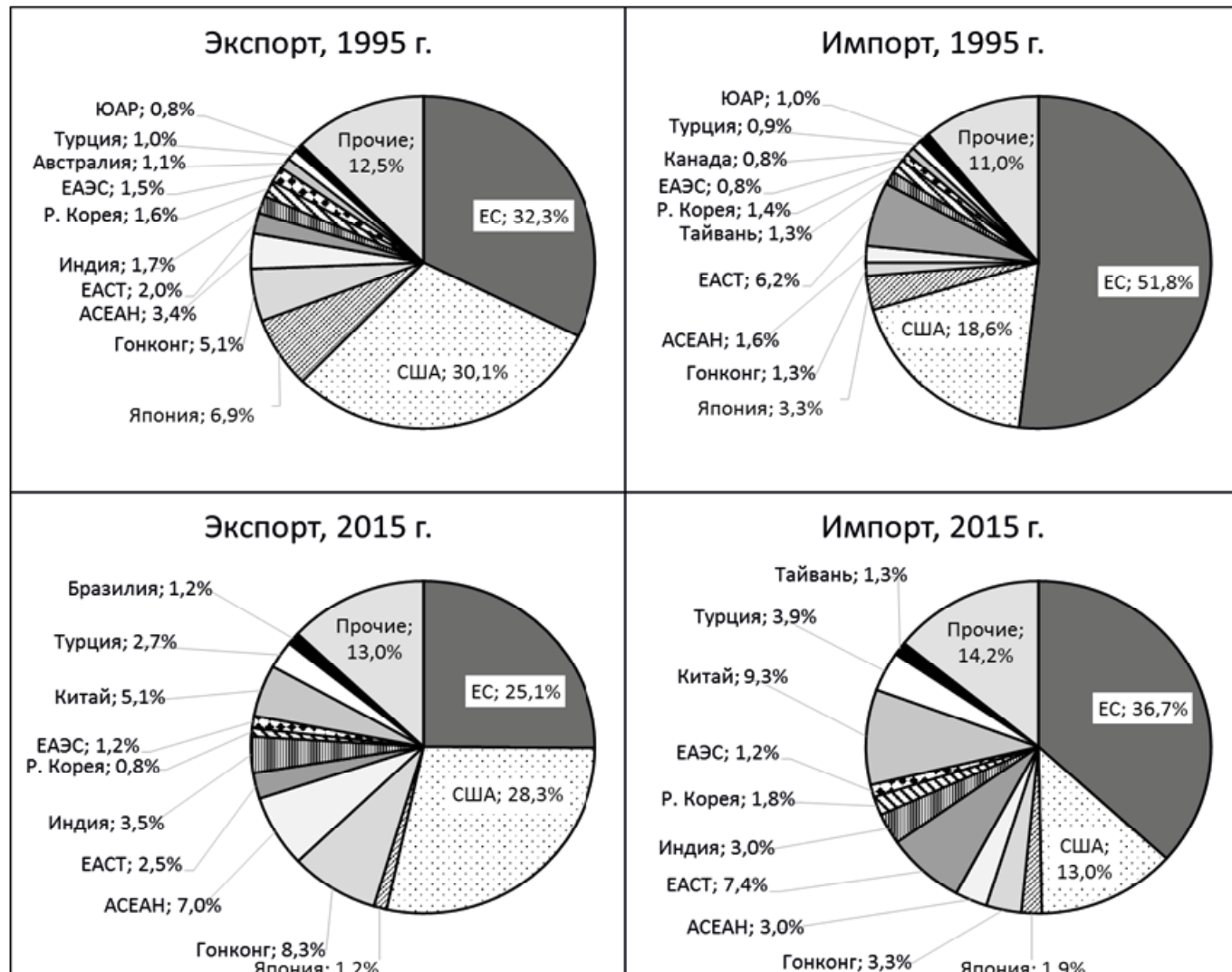

Рисунок 1. Основные партнеры Израиля по экспорту и импорту в 1995, 2015 гг.

Источник: составлено автором по данным [16].

После подписания еще в 1970 г. соглашения ЕС с Израилем обновлялось в 1975 г. и 1995 г., поэтому из данных ВТО (табл. 1) кажется, что ЗСТ с США появилось раньше. После 1995 г. ЗСТ дополнена соглашениями по свободной торговле аграрной, рыбной (2009) и фармацевтической продукцией (2012), оценке соответствия и признанию (2012), авиатранспорту (2013) [21]. С 1997 г. действует Пан-Евро-Средиземноморская зона кумуляции для Израиля, ЕАСТ, Фарерских о-вов, Турции, Алжира, Египта, Иордании, Ливана, Марокко, Туниса и Палестины. Если товар существенно переработан на территории одной из этих стран в соответствии с критериями, принятыми в соглашении между ЕС и этой страной, то он считается происходящим с территории ЕС и может торговаться свободно внутри ЕС. Последующее обновление соглашения обсуждалось ни раз, но было отложено в связи с конфликтом в Газе в 2008-2009 гг. и дальнейшим ухудшением отношений [22].

За 1995-2015 гг. торговля Израиля с ЕС выросла в 1,8 раза до 38,4 млрд долл., в ней преобладают товары машиностроения (27% экспорта и 42% импорта) и химии (27% и 17%), доля высокотехнологичных товаров - 52% и 34%. Продовольствие в экспорте Израиля в ЕС занимает 11%, но это 47% такого экспорта Израиля, что говорит о его высоком качестве. Идет торговля алмазами (16% и 8%), металлургическими и энергетическими товарами (по 2% экспорта) [16]. Израильский импорт услуг из ЕС в 2014 г. составил 8,2 млрд долл., экспорт – 5,4, входящие ПИИ в 2012 г. – 7,7 млрд долл., исходящие – 30,9 [23].

НАФТА - второй торговый партнер Израиля. В отличие от ЕС, израильские товары не попадают под режим свободной торговли НАФТА – действуют три двусторонних ЗСТ.

Связи США с Израилем начались с соглашения о научно-техническом сотрудничестве в 1951 г.: обладая научными кадрами и разработками, Израиль нуждался в их коммерциализации и экспорте. Партнерство с США стало способом выживания молодой еврейской страны во враждебном арабском регионе. Связи помогли укреплению обороноспособности Израиля путем переоснащения вооруженных сил и достижения военно-технологического превосходства над исламскими соседями. Для США Израиль стал заслоном на пути расширения сферы влияния СССР на Ближнем Востоке. Вскоре отношения приобрели характер стратегического партнерства, а в 1985 г. была создана ЗСТ. Израильские компании ориентируются в бизнес-пространстве, прежде всего, на американских инвесторов, биржи и маркетинг [7].

Переговоры прошли с 01.01.1984 по 1.02.1985 гг. на фоне американской помощи Израилю. Соглашение подписано в 1985 г. для демонстрации стремления к либерализации, расширения двусторонних связей за рамки военно-технического, уменьшения зависимости Израиля от финансовой помощи США, поиска новых рынков сбыта в условиях региональной изоляции. Это было первое соглашение о ЗСТ, заключенное США. Лишь спустя несколько лет, в 1989 г. США подписали соглашение с Канадой (КУФТА), а потом в 1992 г. – НАФТА.

Проблемы относительно телекоммуникаций, стандартов, правил происхождения, классификации товаров, таможенных мер решались постепенно. В 1990-е гг. заключено дополнительное соглашение в сельском хозяйстве, в 2004 г. - подписано новое. Обсуждается важность модернизации в части либерализации технических, санитарных и фитосанитарных мер, торговли аграрными и фармацевтическими товарами, услугами, интеллектуальной собственностью (ИС), электронной торговли и инвестиций, устранения дефицита торгового баланса США с Израилем (10,2 млрд долл. в 2015 г.), сближения трудовых стандартов и экологических норм. На практике только 14% импорта США подпадает под режим ЗСТ с Израилем [22]. Торговля Израиля с США выросла в 2,4 раза до 26 млрд долл. за 1995-2015 гг. и в 5,4 с 1985 г. На 64% она состоит из промышленных товаров, на 42% - из высокотехнологичных. В экспорте Израиля преобладают алмазы – 39% (40% экспорта алмазов), химические – 24% и машиностроительные товары – 20%, в импорте – товары машиностроения – 50%, химии – 11%, алмазы – 8%, продовольствие – 6%. Экспорт услуг в США в 2014 г. - 5,3 млрд долл., импорт – 5,1, исходящие ПИИ из США в 2012 г. – 19,7 млрд долл., исходящие – 6,9 [16], [23].

Соглашение с Канадой подписано 31.07.1996 г. Во взаимной торговле устранено 80% пошлин. Исключение составили птица, молоко, яйца. В 2002 г. были внесены поправки относительно текстильной продукции, в 2003 г. – дальнейшей либерализации торговли сельскохозяйственной продукцией. За 1995-2015 г. товарооборот Израиля с Канадой вырос в 2,4 раза до 817 млн долл. На 81% он состоит из промышленных товаров, на 39% - из высокотехнологичных. В экспорте Израиля преобладают промышленные товары – 82%. Алмазы и продовольствие составляют 10% и 6%. Импортятся промышленные – 75%, продовольственные товары – 13% (пшеница, чечевица, спирт, кукуруза, соя, бобовые, кленовый сироп, льняное семя, сахар, соусы и приправы, Новая Шотландия поставляет рыбу и морепродукты) и алмазы – 6% [16]. Экспорт израильских услуг в Канаду в 2015 г. составил 217 млн долл., импорт – 258, накопленные входящие ПИИ в 2012 г. – 4,4 млрд долл., исходящие – 13,9 [23].

С 21.01.2014 г. по 21.07.2015 г. прошли переговоры по модернизации соглашения [22], выросла транспарентность, расширен доступ к рынкам сельхоз-, рыбных и морепродуктов, уменьшены технические барьеры и транзакционные издержки. Модернизированы 4 главы по доступу на рынки, правилам происхождения, институциональным вопросам, разрешению споров. Добавлены 7 глав по упрощению процедур торговли, санитарным и фитосанитарным мерам, техническим барьерам, ИС, электронной торговле, трудовым и экологическим вопросам. Урегулированы сферы маркировки и безопасности продуктов. Учреждены комитеты по торговле товарами и сельхозпродукции [25], но по-прежнему не включены услуги и ПИИ.

После 2 лет и 10 раундов переговоров 10.04.2000 г. Израиль подписал соглашение с Мексикой. Оно касается товаров и ИС, охватывает 98,6% аграрной и 100% промышленной продукции. На 50% экспорта Мексики в Израиль пошлины устранены сразу, еще на 12% - сокращены, остальные - в течение 5 лет. Тарифные квоты установлены на 25% экспорта. Сразу обнулились тарифы на 72% экспорта Израиля в Мексику, к 2003 г. – на 22,8%, к 2005 – на 4,4% [20]. Дополнительно 22.10.2007 г. подписаны протоколы по транзиту, 18.11.2008 г. - правилам происхождения и таможенным мерам [24]. Сферами сотрудничества остаются фармацевтика, водопользование, ИКТ, агротехнологии, исследования и образование. Торговля выросла в 15 раз до 841 млн долл. за 1995-2015 гг. На 87% она состоит из промышленных товаров, на 46% из высокотехнологичных. В экспорте и импорте доминируют машиностроительные товары – 43 и 76%, в экспорте химические – 22%, в импорте продовольственные - 11% [16]. Входящие ПИИ Израиля в 2012 г. – 187,4 млн долл., исходящие – 34,3 [23].

Соглашение с ЕАСТ охватывает промышленные товары, рыбу, морепродукты и ИС. В 2007-2011 г. подписаны двусторонние соглашения по сельскому хозяйству, пересмотрены правила происхождения (зона кумуляции ЕС), господомощи, торговли ИС, таможенные и защитные меры [27]. Торговля с ЕАСТ выросла в 2,9 раза до 6 млрд долл. за 1995-2015 гг. Доля Швейцарии - 88%. Промышленных товаров всего 37%. На алмазы приходится 82% экспорта и 20% импорта Израиля. Вывозится электроника, оптика, мед и

фармацевтические товары. Ввозится топливо – 16%, продукты (рыба) – 18%, промышленные товары (косметика и часы, машины) – 44% [16]. Экспорт услуг в Швейцарию в 2014 г. составил 22,5 млрд долл., импорт – 35,3. Входящие ПИИ из Швейцарии в 2012 г. – 1,3 млрд долл., исходящие – 1,9 [23].

В 1949 г. Турция стала первым мусульманским государством, признавшим Израиль, открыла окно на Ближний Восток и помогла выйти из региональной изоляции. С 1990-х гг. развивается стратегическое партнерство. В 1992-1993 гг. подписаны соглашения о туризме, экономическом сотрудничестве, обмене учащимися и экологии, а в 1996 г. – соглашение о ЗСТ. Турция стала выгодным рынком для военных товаров Израиля. Отношения ухудшились в 2010 г. после налета израильского конвоя на корабль с гуманитарным грузом для Газа. Но экономические связи не ослабели. Совместно строятся трубопроводы на дне Средиземного моря (нефтяной, газовый и водный), электрическая и волоконно-оптическая линии, нефтепровод из Джейхана в Ашхелон [8]. Соглашение с Турцией касается торговли промышленными и аграрными товарами, перечень расширен в 2006-2007 гг. Товарооборот вырос в 10 раз за 1995-2015 гг. до 4,4 млрд долл., сальдо отрицательное. Доля промышленных товаров – 68%, высокотехнологичных – всего 15%. Основу экспорта Израиля составляет промышленная (54%), в т.ч. химическая - 39%. Импортируются машиностроительные – 29% и другие промышленные товары – 51% [16]. Входящие ПИИ из Турции в 2012 г. – 71,6 млн долл. [23].

Израиль участвует в Протоколе по торговым переговорам от 08.12.1971 г. – старейшем преференциальном соглашении развивающихся стран по Оговорке о правах по ГАТТ. Партнеры: Бангладеш, Бразилия, Египет, Израиль, Мексика, Пакистан, Парагвай, Перу, Р. Корея, Сербия, Тунис, Турция, Уругвай, Филиппины, Чили. Без Турции и Мексики это 3% торговли Израиля в 2015 г. Значимость по экспорту упала с 4% в 1995 г., по импорту выросла с 1%. Более значимы Бразилия (1,2% экспорта, 0,3% импорта) и Р. Корея (0,9 и 1,8%) [16].

Охват соглашений представлен в табл. 2. Они не касаются торговли услугами и инвестиций, не включают правил «ВТО плюс» (кроме ЗСТ с Канадой и ЕАСТ) и «ВТО экстра», являются классическими ЗСТ, а не современными «ЗСТ+» (подробнее см. [28]).

В табл. 1 и базу ВТО не включено соглашение с МЕРКОСУР. Израиль подписал Рамочное соглашение о свободной торговле 8.12.2005 г., а 18.12.2007 г., после пяти раундов переговоров, подписано соглашение о ЗСТ. Оно вступило в силу 23.12.2009 г. в Израиле и Уругвае, 15.03.2010 г. в Бразилии, 24.03.2010 г. в Парагвае, 10.08.2012 г. в Аргентине. Венесуэла присоединилась после вступления в МЕРКОСУР (31.07.2012 г.), но 19.11.2012 г., в связи с обострением палестино-израильского конфликта, денонсировала соглашение [24].

Таблица 2. Содержание соглашений о свободной торговле с участием Израиля

Объект соглашения	США	ЕАСТ	ЕС	Турция	Канада	Мексика
Антидемпинговые меры		+	+	+	+	+
Меры по платежному балансу, исключения	+	+	+	+	+	+
Конкуренция, разрешение торговых споров	+	+	+	+	+	+
Компенсационные меры					+	+
Таможенные процедуры, правила происхождения	+	+	+	+	+	+
Экспортные ограничения	+	+	+	+	+	
Интеллектуальная собственность, госзакупки	+	+	+	+	+	+
Защитные меры		+	+	+	+	+
Санитарные, фитосанитарные меры		+	+	+	+	+
Субсидии	+	+	+	+	+	
Технические барьеры		+		+	+	
Тарифные квоты			+			+
Вступление						+

Источник: составлено автором по данным [1].

Охват соглашения: торговля товарами, санитарные и фитосанитарные меры, таможенные вопросы, разрешение споров, трансфер технологий. Либерализация торговли происходит в течение 10 лет по 8000 товарным позициям, в основном, промышленным. На 83% импорта МЕРКОСУР (6674 позиции) тариф снижен сразу. Для Израиля либерализация была постепенной: сразу - на 26%, за 4 года – на 10%, за 8 лет – на 36%, за 10 лет – на 38% [22].

Доля МЕРКОСУР в экспорте и импорте Израиля с 2005 г. не изменилась и составляет 1,4 и 0,9% (доля Бразилии - 86 и 33%). За 1995-201 гг. оборот вырос в 5 раз до 1,9 млрд долл. Израиль экспортирует промышленную продукцию – 93%, МЕРКОСУР аграрную - 84% [16]. Накопленные исходящие ПИИ Израиля в МЕРКОСУР в 2012 г. - 167 млн долл. [23]. Идет сотрудничество в фармацевтике, аэрокосмической промышленности и сельском хозяйстве.

Наличие ЗСТ не исключает применение специальных защитных мер. Правилами ВТО это разрешено. Так, за 1995-2016 гг. Израиль применил 7 антидемпинговых мер к ЕС, 4 – к Турции, 3 – к США. Бразилия - 1 меру к Израилю, США – 2, Швейцария (ЕАСТ) – 1.

В 2004 г. создан таможенный союз с Палестиной. Она включена в ЗСТ Израиль-США, имеет ЗСТ с МЕРКОСУР, ЕС, ЕАСТ, участвует в зоне Евро-средиземноморской кумуляции.

Есть соглашения с Иорданией (1997) и Египтом (2004) – о квалификационных промышленных зонах (Qualifying Industrial Zones, QIZ), созданных с разрешения США, чтобы эти страны использовали преимущества ЗСТ США и Израиля. Для этого товары существенно перерабатываются на территории зоны, т.е. к их стоимости добавляется не менее 35%, из которых 15% - стоимость компонентов из США или Израиля и/или Иордании и Египта, а 20% - из Израиля (8%) и Иордании (11,7%) или Израиля (11,7%) и Египта (8%). Создано более 20 зон. Доля торговли Израиля с этими странами мала – 0,3% [16]. А 17.12.2001 г. Иордания создала ЗСТ с США, но до конца переходного периода (2010 г.), около 75% ее экспорта шло через QIZ. Переговоры Египта и США были приостановлены по политическим причинам.

Несмотря на развитие торговли в ЗСТ с ключевыми партнерами, есть проблемы диверсификации, торгового дефицита и недоступности арабских рынков. По сравнению с 1995 г., значимыми партнерами, с которыми у Израиля пока нет ЗСТ, стали Китай, Индия, Гонконг и АСЕАН. Доля Р. Корея упала (рис. 1). Израиль пытается упростить торговлю с ними.

В 2016 г. начались переговоры с Китаем и Р. Корея, обсуждается возможность с Индией и странами АСЕАН. Соглашения охватят торговлю товарами, ИС, услугами и инвестиции.

За 1995-2015 гг. торговля Израиля с Китаем выросла с 306 млн до 11,4 млрд долл. в 37 раз. Сальдо отрицательное. После создания ЗСТ ожидается рост торговли на 30%, сокращение влияния США, Тайваня и Р. Корея на производственные цепочки Китая. Израиль участвует в «Экономическом поясе Шелкового пути». Китай интересен Израилю дешевыми товарами машино- и электро-приборостроения [22]. Накопленные исходящие ПИИ Израиля в 2012 г. в Китай были 6,7 млн долл. [23]. Он обеспечивает 40% инвестиций венчурного капитала в Израиль (1,8 млрд долл. в 2015 г.). Крупнейшими проектами стали строительство порта в Ашдоде и эксплуатация порта в Хайфе. Есть совместные инвестиционные программы. Интерес Китая в технологиях Израиля по водопользованию, рециркуляции, ирригации и опреснению воды привел к строительству в 2013 г. компанией «Dowell Technological and Environmental Engineering Co.» индустриального парка [22]. Израиль продает Китаю наукоемкие товары промышленности – 82% и алмазы – 15%, является источником знаний и технологий. Китай вывозит средне-наукоемкие товары – 94%, в основном т. н. прочие – 59% [16].

Идея создания ЗСТ с Р. Корея возникла в 2009 г., но прогресса не было из-за негативного отношения Китая. Только спустя 7 лет в июне 2016 г. в Сеуле начались переговоры. Товарооборот за 1995-2015 гг. вырос с 709 млн до 2 млрд долл., на 92% он состоит из промышленной продукции [18]. Р. Корея экспортирует в Израиль автомобили и части, оборудование для беспроводной связи, а импортирует оборудование для производства чипов, полупроводников, электрооборудование и запчасти. Она заинтересована в израильских экологических и аграрных технологиях для роста продовольственной безопасности и экспорта [22].

В перспективе подписание соглашения Израиля с Индией. Товарооборот вырос с 490 млн до 5,2 млрд долл. за 1992-2015 гг., но ПИИ Израиля в экономику Индии составили всего 107 млн долл. с апреля 2000 г. по сентябрь 2016 г. В экспорте и импорте доминируют алмазы – 43 и 35% и промышленные товары – 53 и 30%, ввозятся нефтепродукты – 30% [16]. Индии интересно сотрудничество в сфере солнечной энергетики, водопользования (например, проект «Чистый Ганг» с участием израильских Mekorot, Baran Group, ARI, Amiad, Aqwise и Arad Group), животноводстве, биотехнологиях, здравоохранении, гражданской безопасности, производстве оптики, алмазов, текстиля, в авиастроении, фармацевтике и металлургии, исследованиях и туризме [22]. Индия станет шлюзом по выходу на арабские рынки, с которыми у Израиля нет прямых контактов, и Юго-Восточной Азии - Малайзии и Индонезии.

Партнерами по ЗСТ могут стать страны АСЕАН - Вьетнам и Тайвань. На них приходится 1,2 и 1,8% торговли Израиля [16]. Изучение вопроса о ЗСТ с Тайванем началось в 2011 г., Вьетнамом – в 2013 г. Их привлекают аграрные технологии Израиля. Сотни израильских компаний делают бизнес во Вьетнаме, включая строительство мясомолочной фермы компанией SAE Afikim, сотрудничество в орошении земель, ветеринарии, рыболовстве и исследованиях. Ключевые сферы: безопасность, фармацевтика, химия (удобрения), трансфер технологий и сотрудничество в целях развития. В экспорте и импорте Израиля с Вьетнамом большую долю занимают части и компоненты электроники (95% и 57%) [16], что свидетельствует о связях в машиностроении и важности устранения барьеров для промежуточных товаров.

Среди стран Латинской Америки, входящих в АТР, как партнеры по ЗСТ Израилю важны Колумбия – 0,3% торговли, Чили - 0,2%, Панама, Перу - 0,1%, Гватемала - 0,02% [16].

Соглашение с Панамой подписано 26.11.2015 г. (переговоры с 06.06.2014). Оборот - 139 млн долл. В экспорте Израиля доминируют алмазы – 52% и промышленные товары – 45%, в импорте аграрные – 83% [24]. Израилю интересен панамский рынок связи и ПО. Панаме важен трансфер технологий и аграрный экспорт. Соглашение с Колумбией достигнуто 30.09.2013 г. (переговоры с 12.03.2012) [24]. Товарооборот - 457 млн долл. Импортируются уголь - 89%, сладости, кожа, цветы и древесина – 6%. Вывозятся промышленные товары – 98% [16]. Соглашения пока не ратифицированы. Они регулируют торговлю товарами, ИС, услугами и инвестиции. Соглашение с Колумбией дополнено договорами по инновациям и авиатранспорту [22]. На 97% импорта аграрной продукции Колумбии пошлины снижены сразу (сладости, сахар и напитки), в т. ч. в пределах тарифных квот (цветы, ананасы, сыр, говядина, молоко сухое,

сыворотка, манго, папайя, лук), на промышленные товары – на 98% сразу, на оставшиеся 2% – за 5 лет [24]. В Колумбии работает около 100 израильских компаний в телекоммуникациях, водопользовании, АПК, зеленой энергетике, медицине [22].

С Перу, Чили и Гватемалой в 2012-2014 гг. тоже обсуждались широкие соглашения о ЗСТ. Перу интересуется сельское хозяйство, управление водными ресурсами, текстиль, энергетика и исследования. Израиль намерен инвестировать в энергетику, сельское хозяйство, фармацевтику, коммуникации и образование Перу. Гватемале важен экспорт аграрной продукции, импорт технологий, удобрений, средств защиты растений, электроники и алюминия. Но из-за политических противоречий намерения сошли на нет, например, 17.07.2014 г. Чили приостановили переговоры в знак протеста против израильской бомбардировки Газа.

Украина ведет переговоры с Израилем по всеобъемлющей ЗСТ. Активность в создании ЗСТ по всему миру вызвана важностью диверсификации связей и компенсации потери рынка СНГ, в т. ч. из-за приостановки Россией действия ЗСТ с Украиной 01.01.2016 г. и введения продовольственного эмбарго. Отметим сходство интеграционных стратегий Израиля и Украины в условиях региональной изоляции. Товарооборот Израиля с Украиной за 1995-2015 гг. вырос в 8,5 раза до 752 млн долл. На нее приходится 0,2% экспорта и 0,9% импорта Израиля. На Израиль – 1,6% экспорта и 0,4% импорта Украины. Торговля асимметрична: сальдо для Израиля отрицательно, он экспортирует химические товары – 77%, а импортирует аграрные – 66% и металлургические – 27%. ПИИ Израиля в Украину в 2012 г. – 0,7 млн долл. [16], [23]. Действует двусторонняя Комиссия по торговле и экономическому сотрудничеству. Есть общие интересы в аграрной, транспортной, строительной, туристической, инвестиционной, научной, медицинской, военно-технической сферах, в гражданской безопасности.

Оценка перспектив ЗСТ Израиль-ЕАЭС началась в 2013 г., а в октябре 2016 г. стартовали переговоры. Планируется широкий охват соглашения: товары, услуги, ИС и ПИИ. Израиль станет акционером ЕАБР. В отличие от ЗСТ с Вьетнамом, Индией, Сингапуром, Индонезией, оценки последствий ЗСТ с Израилем положительны [4], [6]. В силу незначительности торговли товарами, либерализация торговли услугами принесет даже больший эффект [3, с. 142]; дополнительный выигрыш связан с привлечением ПИИ и трансфером технологий [5].

ЕАЭС пока не является значимым партнером Израиля, но входит в дюжину крупнейших (1,5 млрд долл., из них 74% с Россией). На него приходится 0,4% торговли России, Казахстана – 0,9%, Армении – 0,2%, Беларуси – 0,1%, Кыргызстана – 0,01%. Продаются товары с низкой добавленной стоимостью: Россия вывозит нефть и уголь – 43%, алмазы – 37; Казахстан – нефть 98%; Армения – алмазы 82% и продовольствие – 11%. Более диверсифицирован экспорт Кыргызстана и Беларуси – пищевые продукты (64 и 38%) и промышленные товары (30 и 66%). Израиль вывозит промышленные – 55% и аграрные товары – 39%. В 2015 г. экспорт услуг из России в Израиль был 325 млн долл., импорт – 1022. Россия – второй партнер Израиля по въездному туризму. ПИИ из Израиля в Россию в 2012 г. – 46,1 млн долл. Как и с другими странами, с ЕАЭС, Израиль сотрудничает в сельском хозяйстве, водопользовании, строительстве, энергетике, медицине, высоких технологиях, военном производстве.

Россия и Израиль связаны сферой экономики и торговли, культуры, туризма, медицины, туризма и безопасности. В России открыты представительства израильских «Эль-Аль», «Тадиран», «Israel Aircraft Industries», в Израиле – «Траснаэро» и «Алмазы России – Саха». Созданы ТПП Израиль – СНГ, комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству, деловой совет. Важны проекты по модернизации российской авиатехники и предприятий АПК [10], строительству, добыче и обработке алмазов. Нефтепровод Ашкелон – Эйлат между Европой и Азией выгоден обеим странам, нефть покупают Индия и Тайвань. Израиль может быть посредником при продаже газа в другие страны Ближнего Востока. Но введение Израилем санкций против России сдерживает связи в гражданском и военном авиастроении, танкостроении, коммерческом освоении космоса, производстве программного обеспечения [11].

Для Израиля Казахстан – транзитное звено в торговле с Китаем и ЮВА. Казахстан заинтересован в технологиях сельского хозяйства, медицины, мобильной связи и безопасности. В нем работает **более 200 компаний Израиля**, в т.ч. в АПК (теплицы, системы орошения, фермы), медицине и транспорте. Мешает отсутствие прямого авиасообщения. Работает межправительственная экономическая комиссия и совместные торговые палаты. Проводятся бизнес-форумы. Есть сопряжение в Экономическом поясе Шелкового пути [12].

В Беларуси роль государства в развитии экспорта заключается в поддержке экспортеров посредством создания благоприятной внешней среды и стимулов к экспорту [29, с. 141] на зарубежных рынках, в т.ч. Израиля. Она экспортирует металло- и нефтепродукты, формы для литья, текстиль, молоко и сливки сгущенные, мороженое, готовую рыбу, сахар, рапсовое масло, шоколад, а ввозит машины, электронику, косметику, лекарства, инсектициды, гербициды, сельхоз-оборудование, фрукты и соки. Совместные проекты: разработка приложения Viber, производство кормов, строительство свиноподкомплексов, бройлерных птицеферм, рыболовческого комплекса, центра переработки отработанных машинных масел, офисов и жилых домов в Парке высоких технологий и микрорайоне Лебяжий компанией «FishmanGroup» [15]. С 2012 г. организуются бизнес-форумы и контактно-кооперационные биржи. Работают Совместный комитет по торговому и экономическому сотрудничеству, в Беларуси – Израильский информационно-культурный центр, в Израиле – общественный Международный центр культурных связей «Израиль – Беларусь», Торговая палата [30].

Кыргызстан намерен сотрудничать в сельском хозяйстве, водопользовании, энергетике и медицине. Отношения между Израилем и Арменией осложняются факторами Ирана и Азербайджана, но она заинтересована в израильских аграрных технологиях.

Согласно теории хаб-энд-спок интеграции (веерной, звездообразной, втулка и колесо) хаб-энд-спок эффект, выражающийся в росте торговли и благосостояния, достигается при хаб-энд-спок ситуации - одна страна (центр, втулка, хаб) подписывает соглашение о ЗСТ с двумя и более странами (спицами), которые не имеют ЗСТ между собой [31]. Получение эффекта не зависит от размера экономики и доли в торговле. Создание ЗСТ между Израилем и США после ЗСТ Израиля с ЕС без ЗСТ между ЕС и США привело к росту торговли на 29% [2, с. 944-945]. После этого хаб-энд-спок ситуация у Израиля возникала только при создании ЗСТ с МЕРКОСУР в 2007 г., но хаб-энд-спок эффект был сглажен в 2011 г. с подписанием соглашения МЕРКОСУР-Палестина. Во всех остальных случаях такой ситуации не было:

- соглашение Израиль - ЕАСТ (1992) было подписано в том же году, что и соглашение ЕС и трех стран ЕАСТ о Европейском экономическом пространстве;
- договору Израиль - Палестина (1989) предшествовала ЗСТ ЕАСТ-Палестина (1989);
- еще до ЗСТ Израиля с Канадой (1996) подписано соглашение Канады и США (1992);
- ЗСТ с Иорданией (1997) была создана в том же году, что и ЗСТ ЕС – Иордания;
- соглашению Израиль – Мексика (2000) предшествовал целый ряд соглашений между «спицами»: НАФТА (1992), ЕС – Мексика (1997) и ЕАСТ – Мексика (2000);
- соглашению с Египтом (2004) предшествовала ЗСТ ЕС – Египет (2001);
- соглашение Израиля с Колумбией (2012) было подписано уже после того, как Колумбия успела создать ЗСТ с Канадой (2008), ЕАСТ (2008), США (2006) и Мексикой (1994);
- соглашению Израиля с Панамой (2015) предшествовали соглашения Панамы с США (2007), Канадой (2010), ЕС (2012), Колумбией (2012), ЕАСТ (2013) и Мексикой (2014).

Результаты работы. На основе анализа ЗСТ Израиля с ЕС, НАФТА, ЕАСТ, Турцией, МЕРКОСУР, Колумбией, Панамой, Египтом и Иорданией, переговоров с Китаем, Индией, Р. Корея и др. определены особенности интеграционной системы и политики Израиля:

- отсутствие региональных многосторонних соглашений с соседними странам и наличие гибких межрегиональных двусторонних - типа «страна-страна» или «страна-блок»;
- асимметричность соглашений (по уровню развития, структуре торговли, емкости рынков) с основными партнерами, включенными в глобальные цепочки и встречную торговлю промышленными товарами и услугами (ЕС, США, ЕАСТ, Китай, Индия, Р. Корея, страны АСЕАН) или, наоборот, менее развитыми странами, не являющимися значимыми партнерами в торговле товарами, слабо связанными с Израилем производственными цепочками, но являющимися источниками энергоносителей и сырья, имеющими выгодную локализацию для выхода на близлежащие рынки, емкий и растущий рынок, потенциал сотрудничества в сфере услуг и инвестиций (ЕАЭС, МЕРКОСУР, страны Тихоокеанского Альянса);
- наличие хаб-энд-спок эффекта при создании ЗСТ с ЕС, США и МЕРКОСУР;
- региональная изоляция, осложняющая внешнеэкономические связи негативным отношением мирового сообщества к израильско-палестинскому конфликту, как следствие, - стремление к диверсификации за счет ЗСТ с АТР и налаживанию отношений с соседями в рамках соглашений с особым статусом – с Турцией, Иорданией, Египтом и Палестиной;
- возможность включения в мегаблоки – ТТИП и ТИСА (подробнее о них см. [32]);
- использование соглашений о ЗСТ как инструмента диверсификации торговли, развития военно-технического, производственного, а также научного сотрудничества и трансфера технологий, тем более, что опыт такового накоплен на уровне Союзного государства [33];
- неширокий охват старых соглашений с развитыми странами и введение правил «ВТО+», услуг и инвестиций в новые - с развивающимися странами АТР (старые ЗСТ включают промышленные товары – 80-90%; аграрные и рыбные – по позитивному списку; ИС – в силу важности трансфера технологий в отношениях с Израилем).

Выводы. Для соблюдения экономических интересов ЕАЭС и Украины важно учесть:

- широкий охват соглашения, включение вопросов по услугам, инвестициям и ИС, сокращение барьеров в торговле промежуточными товарами для регулирования трансфера технологий, включения в региональные и глобальные цепочки создания стоимости;
- возможность пересмотра соглашения с учетом изменения ситуации;
- длительный переходный период для чувствительных сфер – ВТО допускает 10 лет;
- устранение тарифных и нетарифных барьеров для высокотехнологического оборудования, новейших технологий из Израиля с целью модернизации производства;
- либерализация торговли, способствующая ее диверсификации, уходу от экспорта товаров с низкой добавленной стоимостью (выборочная защита чувствительных отраслей);
- использование потенциала ЗСТ Израиля с другими странами для включения совместно произведенными с ним благами, соответствующими правилам происхождения этих ЗСТ (критерий - 35-50% и более добавленной стоимости), в производственные цепочки АТР и Европы, особенно в условиях санкций со стороны развитых стран в отношении России;

- сохранение права применять специальные защитные меры во взаимной торговле для защиты от демпинга и субсидий (в ЗСТ Израиля это общепринятая практика).

В экономических интересах ЕАЭС важно также учесть, что:

- для получения хаб-энд-спок эффекта ЗСТ с Израилем лучше создать до того, как он создаст ЗСТ с Вьетнамом, поскольку у ЕАЭС уже есть соглашение с Вьетнамом 2015 г.;

- после создания ЗСТ с Израилем соглашения ЕАЭС с Индией, Китаем, Чили, АСЕАН, Р. Корея, Перу, Тайванем и Гватемалой, если они будут иметь место, лучше подписывать до того (с временным лагом), как аналогичные соглашения подпишет с ними Израиль;

- в случае подписания после создания ЗСТ с Израилем соглашений ЕАЭС с Египтом, МЕРКОСУР, ЕС, ЕАСТ, Иорданией, Колумбией, Панамой, США, Канадой, Мексикой, Турцией хаб-энд-спок эффекта для него не будет, т.к. Израиль уже создал ЗСТ с этими странами;

- ЗСТ с Израилем не повлияет на хаб-энд-спок эффект ЗСТ с Сербией и Ираном;

- для получения хаб-энд-спок эффекта от соглашения с Израилем странам ЕАЭС лучше подписать его раньше, чем это сделает Украина, поскольку у некоторых членов ЕАЭС (кроме России) остался режим свободной торговли с Украиной в рамках СНГ.

Для учета экономических интересов Украины в создании ЗСТ с Израилем важно, что:

- у нее, как и у Израиля, есть соглашения с ЕАСТ (2010), ЕС (2014) и Канадой (2016), поэтому ЗСТ между Украиной и Израилем нивелирует для нее их хаб-энд-спок эффекты;

- создание ЗСТ Украины с Турцией, Сербией и Египтом, переговоры по которым уже ведутся, одновременно с созданием ею ЗСТ с Израилем не приведет к хаб-энд-спок эффекту, вследствие того, что у Израиля уже есть соглашения с Египтом и Турцией, что касается Сербии, то у нее, как и у Украины, есть соглашения с ЕАСТ (2009), ЕС (2008) и Турцией (2009);

- после создания ЗСТ с Израилем, Украине, с позиции хаб-энд-спок эффекта, станут менее выгодны соглашения с его партнерами по ЗСТ – Иорданией, Египтом, Палестиной, Колумбией, Панамой, МЕРКОСУР, США, Мексикой, Турцией, если она решит их подписать.

Список использованных источников

1. RTA-IS // WTO [Electronic resource]. - Mode of access: <http://rtais.wto.org>.
2. Deltas G., Desmet K., Facchini G. Hub-and-spoke free trade areas: theory and evidence from Israel // *Canadian Journal of Economics*. – 2012. - Vol. 45. – № 3. – P. 942-977.
3. Соколянская А.Н. Опыт Израиля в создании зоны свободной торговли в сфере услуг / А.Н. Соколянская // *Торговая политика*. - 2015. - №3/3. - С. 131-143.
4. Пономарев В.В. Соглашение о свободной торговле между Израилем и Таможенным союзом: предпосылки подписания и предварительная оценка торгово-экономического эффекта / В.В. Пономарев // *Горизонты экономики*. – 2013. - №6-2(12). – С. 50-56.
5. Аннотация к результатам НИР «Определение перспективных партнеров государств-членов ТС по заключению соглашений о свободной торговле» [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: http://www.eurasiancommission.org/ru/NIR/Lists/List/Attachments/35/18_12_2013_annot.pdf.
6. Кириченко З.В., Герасимова А.А. Россия и Израиль: зона свободной торговли / З.В. Кириченко, А.А. Герасимова // *Актуальные проблемы инновационного развития экономики*. – Белгород: Белгородский университет кооперации, экономики и права. – 2014. – С. 82-88.
7. Упоров А.А. Сотрудничество Израиля и США в научно-инновационной сфере / А.А. Упоров // *Труды молодых ученых Алтайского государственного университета*. – 2012. - №9. - С. 58-60.
8. Бостанов М.Э. Турецко-Израильские отношения в XXI веке: от кризиса к стратегическому партнерству // *Система ценностей современного общества*. – 2014. - №36. С. 60-65.
9. Стародубцева Н.С. Взаимодействие Китая и Израиля (по материалам журнала ассоциации выходцев из Китая) // *Общество и государство в Китае*. - 2014. - № 44-1. - С. 268-280.
10. Эпштейн А.Д., Задворянский Е.Э. Два десятилетия восстановленных российско-израильских отношений (1991-2011): от конфронтации – к торжеству права мира // *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. - 2011. - № 11 (17). - С. 32-42.
11. Журавлева А.П. Перспективы внешнеэкономического сотрудничества России и Израиля в современной политической ситуации // *Развитие экономики и предпринимательства в условиях экономических стратегий импортозамещения*. – М.: РЭУ им. Г.В. Плеханова. - 2015. - С. 84-87.
12. Аканов А. Чему Казахстан может поучиться у Израиля / А. Аканов [Электронный ресурс]. – 18.03.2016. - Режим доступа: https://forbes.kz/process/technologies/slabosti_v_preimuschestva_1.
13. Novytska O. Cooperation between Ukraine and Israel in the area of science and technologies (1991-2013) // *Економіка і прогнозування*. - 2013. - Т. 11. - № 3 (3-2013). - С. 145-151.
14. Конон Н., Негіна В.Р. Український вектор зовнішньої політики Зєспубліки Ізраїль / Н. Конон, В.Р. Негіна // *Гілея: научный вестник*. - 2016. - № 104. - С. 206-210.
15. Скворцов В. Беларусь и Израиль: новые страницы дружбы [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа: http://www.aif.by/social/vladimir_skvortcov_belarus_i_izrail_novye_stranicy_druzhby.
16. UNCTADstat [Electronic resource]. - Mode of access: <http://unctadstat.unctad.org>.

17. Сом Л. 5 причин начать деловое сотрудничество с Израилем / Л. Сом // Тваринництво України. – 2015. – №5(66). – С. 2-4.
18. Лебедев А.Е. Израиль как один из ключевых игроков на мировых рынках наукоемкой продукции / А.Е. Лебедев // АНИ: экономика и управление. – 2016. – Т. 5. – №1(14). – С. 23-26.
19. Праневич А.А. Факторы конкурентоспособности малых стран и особенности их формирования в Республике Беларусь / А.А. Праневич // Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. – 2015. – №26-1. – С. 86-92.
20. Neighborhood - Enlargement. Israel [Electronic resource]. – 2017. – Mode of access: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/israel_en.
21. Trade. Countries and Regions. Israel [Electronic resource]. – 2017. – Mode of access: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/israel/>.
22. Bilaterals [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.bilaterals.org>.
23. OECDiLibrary. Statistics [Electronic resource]. – 2017. – Mode of access: <http://www.oecd-ilibrary.org/statistics;jsessionid=70io6c1d34j9.x-oecd-live-02>.
24. SICE [Electronic resource]. – 2017. – Mode of access: <http://www.sice.oas.org>.
25. Canada-Israel Modernized FTA [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/israel/canada-israel.aspx?lang=eng>
26. Angeles Villarreal M. Mexico's Free Trade Agreements / M. Angeles Villarreal [Electronic resource]. – 03.07.2012. – Mode of access: <https://fas.org/sgp/crs/row/R40784.pdf>.
27. Free Trade Agreements. Israel // EFTA [Electronic resource]. – 2017. – Mode of access: <http://www.efta.int/free-trade/free-trade-agreements/israel>.
28. Ожигина В.В. Этапы международной экономической интеграции в условиях глобализации: соответствует ли практика теории? / В.В. Ожигина // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. – 2016. – №10-4. – С. 86-90.
29. Шкутько О.Н. Экспортный потенциал Республики Беларусь: направления совершенствования и оптимизации / О.Н. Шкутько // Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. – 2013. – №21-1. – С. 141-149.
30. Торгово-экономическое сотрудничество Республики Беларусь с Израилем [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://israel.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/trade_economic/.
31. Baldwin R. The Spoke Trap: hub and spoke bilateralism in East Asia / R. Baldwin // China, Asia, and the new world economy. - Oxford: Oxford University Press, 2008. - P. 51-86.
32. Ожигина В.В. Межрегиональные интеграционные соглашения: особенности, причины появления и тенденции развития / В.В. Ожигина // Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. – 2016. – №29-2. – С. 273-281.
33. Ожигина В.В. Инновационная политика регионального интеграционного объединения // Журнал международного права и международных отношений. – 2011. – №2. – С. 85.

References

1. RTA-IS // WTO : <http://rtais.wto.org>.
2. Deltas G., Desmet K., Facchini G. Hub-and-spoke free trade areas: theory and evidence from Israel // Canadian Journal of Economics. – 2012. – Vol. 45. – № 3. – P. 942-977.
3. Sokolyanskaya A.N. Opyt Izrailya v sozdaniy zony svobodnoy trgovli v sfere uslug // Torgovaya politika. - 2015. – №3/3. – P. 131-143.
4. Ponomarev V.V. Soglasenie o svobodnoy trgovle mezhdru Izraillem i Tamozhennym soyuzom: predposylki podpisaniya i predvaritel'naya otsenka torgovo-ekonomicheskogo ef-fekta // Gorizonty ekonomiki. – 2013. – №6-2(12). – P. 50-56.
5. Annotatsiya k rezul'tatam NIR «Opreделение perspektivnykh partnerov gosudarstv-chlenov TS po zaklyucheniyu soglaseniy o svobodnoy trgovle». – 2013. : http://www.eurasiancommission.org/ru/NIR/Lists/List/Attachments/35/18_12_2013_annot.pdf.
6. Kirichenko Z.V., Gerasimova A.A. Rossiya i Izrail': zona svobodnoy trgovli // Aktual'nye problemy innovatsionnogo razvitiya ekonomiki. – Belgorod: Belgorodskiy universitet kooperatsii, ekonomiki i prava. – 2014. – P. 82-88.
7. Uporov A.A. Sotrudnichestvo Izrailya i SShA v nauchno-innovatsionnoy sfere. // Trudy molodykh uchenykh Altayskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2012. – №9. – P.58-60.
8. Bostanov M.E. Turetsko-Izrail'skie otnosheniya v XXI veke: ot krizisa k strategicheskemu partnerstvu // Sistema tsennostey sovremennogo obshchestva. – 2014. – №36. P. 60-65.
9. Starodubtseva N.S. Vzaimodeystvie Kitaya i Izrailya (po materialam zhurnala as-sotsiatsii vykhoditsev iz Kitaya) // Obshchestvo i gosudarstvo v Kitae. - 2014. - № 44-1. - P. 268-280.
10. Epshteyn A.D., Zadvoryanskiy E.E. Dva desyatiletiya vosstanovlennykh rossiysko-izrail'skikh otnosheniy (1991-2011): ot konfrontatsii – k torzhestvu prava mira // Nauka i obrazovanie: khozyaystvo i ekonomika; predprinimatel'stvo; pravo i upravlenie. - 2011. - № 11 (17). - P. 32-42.
11. Zhuravleva A.P. Perspektivy vneshneekonomicheskogo sotrudnichestva Rossii i Izrailya v sovremennoy politicheskoy situatsii // Razvitie ekonomiki i predprinimatel'stva v usloviyakh ekonomicheskikh strategiy iportozameshcheniya. – M. : REU im. G.V. Plekhanova. - 2015. - S. 84-87.

12. Akanov A. *Chemu Kazakhstan mozhet pouchit'sya.* – 18.03.2016. : https://forbes.kz/process/technologies/slabosti_v_preimuschestva_1.
13. Novytska O. *Cooperation between Ukraine and Israel in the area of science and technologies (1991-2013)* // *Ekonomika i prognozirovanie.* – 2013. – T. 11. – № 3 (3-2013). – P. 145-151.
14. Konon N., Negina V.R. *Ukrains'kiy vektor zovnishn'oi politiki Zespubliki Izrail'* // *Gileya: nauchnyy vestnik.* – 2016. – № 104. – P. 206-210.
15. Skvortsov V. *Belarus' i Izrail': novye stranitsy druzhby.* 2017 : http://www.aif.by/social/vladimir_skvortsov_belarus_i_izrail_novye_stranicy_druzhby.
16. UNCTADstat : <http://unctadstat.unctad.org>.
17. Com L. *5 prichin nachat' delovoe sotrudnichestvo s Izrailem* // *Tvarinni-tstvo Ukraïni.* – 2015. – №5(66). – P. 2-4.
18. Lebedev A.E. *Izrail' kak odin iz klyuchevykh igrokov na mirovykh rynkakh naukoemkoy produktsii* // *ANI: ekonomika i upravlenie.* – 2016. – T. 5. – №1(14). – P. 23-26.
19. Pranevich A.A. *Fakty konkurentosposobnosti malykh stran i osobennosti ikh formirovaniya v Respublike Belarus'* // *Ekonomicheskii vestnik universi-teta. Sbornik nauchnykh trudov uchenykh i aspirantov.* – 2015. – №26-1. – S. 86-92.
20. Neighborhood - Enlargement. Israel. 2017 : https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/israel_en.
21. Trade. Countries and Regions. Israel. 2017. : <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/israel/>.
22. Bilaterals : <http://www.bilaterals.org>.
23. OECDiLibrary. Statistics. 2017 : <http://www.oecd-ilibrary.org/statistics.jsessionid=70io6c1d34j9.x-oecd-live-02>.
24. SICE. 2017. : <http://www.sice.oas.org>.
25. Canada-Israel Modernized FTA : <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/israel/canada-israel.aspx?lang=eng>
26. Angeles Villarreal M. *Mexico's Free Trade Agreements* 03.07.2012. : <https://fas.org/sgp/crs/row/R40784.pdf>.
27. Free Trade Agreements. Israel // EFTA. 2017. : <http://www.efta.int/free-trade/free-trade-agreements/israel>.
28. Ozhigina V.V. *Etapy mezhdunarodnoy ekonomicheskoy integratsii v usloviyakh globalizatsii: sootvetstvuet li praktika teorii?* // *Aktual'nye problemy gumanitarnykh i sotsial'no-ekonomicheskikh nauk.* – 2016. – №10-4. – P. 86-90.
29. Shkut'ko O.N. *Eksportnyy potentsial Respubliki Belarus': napravleniya sover-shenstvovaniya i optimizatsii* // *Ekonomicheskii vestnik universiteta. Sbornik nauchnykh trudov uchenykh i aspirantov.* – 2013. – №21-1. – P. 141-149.
30. *Torgovo-ekonomicheskoe sotrudnichestvo Respubliki Belarus' s Izrailem* : http://israel.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/trade_economic/.
31. Baldwin R. *The Spoke Trap: hub and spoke bilateralism in East Asia* // *China, Asia, and the new world economy.* – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 51-86.
32. Ozhigina V.V. *Mezhregional'nye integracionnye soglasheniya: osobennosti, prichiny pojavleniya i tendencii razvitiya* // *Jekonomicheskij vestnik universiteta. Sbornik nauchnykh trudov uchenykh i aspirantov.* – 2016. – №29-2. – P. 273-281.
33. Ozhigina V.V. *Innovatsionnaya politika regional'nogo integratsionnogo ob»edine-niya* // *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnosheniy.* – 2011. – №2. – P. 85.

ДАНИ ПРО АВТОРА:

Ожигина Віра Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри світової економіки, Білоруський державний економічний університет.
220070 Республіка Білорусь, м. Мінськ, Партизанський просп., 26, корп. 3, каб. 209.
e-mail: vera@ozhigina.com

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ:

Ожигина Вера Владимировна, доцент кафедры мировой экономики, доцент, кандидат экономических наук.
Белорусский государственный экономический университет.
220070 Республика Беларусь, г. Минск, Партизанский просп., 26, корп. 3, каб. 209.
e-mail: vera@ozhigina.com

DATA ABOUT THE AUTHOR:

Ozhigina Vera Vladimirovna, Associate professor (docent) of the department of world economy, docent, candidate of economic sciences (PhD).
Belarus State Economic University
220070 Republic of Belarus, Minsk, 26 Partizanski Av. Bldg 3, room 209.
e-mail: vera@ozhigina.com

УДК 330.837:351.863

МІСЦЕ ІНСТИТУЦІЙНОЇ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**Петренко Н.В.**

У статті розкрито особливості корупції як інституційного явища та досліджено її роль в системі економічної безпеки держави. Приділено увагу наслідкам її прояву на життя суспільства.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади формування та реалізації політики протидії корупції в системі економічної безпеки держави.

Метою дослідження є теоретико-методологічне дослідження політики протидії корупції у частині узагальнення та систематизації теоретичних положень, як складової системи економічної безпеки держави, розроблення і удосконалення практичних економічних заходів щодо забезпечення протидії корупції та зниження її рівня в Україні.

В роботі використані методи системного та комплексного підходу, а також традиційні методи наукового пізнання економічних явищ і процесів, а саме порівняння, теоретичного узагальнення, аналізу, синтезу, систематизації.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, спрямовані на протидію корупції, статистичні матеріали Світового Банку, аналітичні матеріали науково-дослідних установ України.

Результатом роботи стало уточнення категоріально-понятійного апарату, а також обґрунтування концепції протидії інституційній корупції як загрози економічній безпеці держави.

Дані результати можна використати при обґрунтуванні програм економічної безпеки держави.

Висновки: Інституційна корупція на теперішній час являється однією з головних загроз економічній безпеці держави, створюючи надвисокі транзакційні витрати, що призводить до стримання нормальних темпів розвитку економіки.

Ключові слова: корупція, інституційна корупція, хабар, національна безпека, запобігання і протидія корупції, транзакційні витрати.

**МЕСТО ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ КОРРУПЦИИ
В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА****Петренко Н.В.**

В статье раскрыты особенности коррупции как институционального явления и исследована ее роль в системе экономической безопасности государства. Уделено внимание последствиям ее проявления на жизнь общества.

Предметом исследования являются теоретические и практические основы формирования и реализации политики противодействия коррупции в системе экономической безопасности государства.

Целью исследования является теоретико-методологическое исследование политики противодействия коррупции в части обобщения и систематизации теоретических положений, как составляющей системы экономической безопасности государства, разработка и усовершенствование практических экономических мероприятий по обеспечению противодействия коррупции и снижение ее уровня в Украине.

В работе использованы методы системного и комплексного подхода, а также традиционные методы научного познания экономических явлений и процессов, а именно сравнения, теоретического обобщения, анализа, синтеза, систематизации.

Информационной базой исследования являются законодательные и нормативно-правовые акты Верховной Рады Украины, Кабинета Министров Украины, направленные на противодействие коррупции, статистические материалы Всемирного банка, аналитические материалы научно-исследовательских учреждений Украины.

Результатом работы стало уточнение категориально-понятийного аппарата, а также обоснование концепции противодействия институциональной коррупции как угрозы экономической безопасности государства.

Данные результаты можно использовать при обосновании программ экономической безопасности государства.

Выводы: Институциональная коррупция в настоящее время является одной из главных угроз экономической безопасности государства, создавая сверхвысокие транзакционные издержки, что приводит к сдерживанию нормальных темпов развития экономики.

Ключевые слова: коррупция, институциональная коррупция, взятка, национальная безопасность, предупреждения и противодействие коррупционерам, транзакционные затраты.

ROLE INSTITUTIONAL CORRUPTION IN THE ECONOMIC SECURITY**Petrenko N.V.**

In the article the features of corruption as an institutional phenomenon and investigated its role in the economic security of the state. Attention is paid to the consequences of its manifestation in society.

The subject of research is theoretical and practical principles of forming and implementing policy against corruption in the system of economic security.

The study is theoretical and methodological research in anti-corruption policy of generalization and systematization of theoretical propositions, as a component of economic security, development and economic improvement of practical measures to ensure the fight against corruption and reducing its level in Ukraine.

The paper used the methods of systematic and comprehensive approach, as well as traditional methods of scientific knowledge of economic phenomena and processes, such as comparison of theoretical generalization, analysis, synthesis, systematization.

The information base of research is legal and normative acts of the Supreme Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, aimed at combating corruption, the World Bank statistical data, analysis of research institutions of Ukraine.

The work was clarification categorial-conceptual apparatus and justification of the concept combating institutional corruption as a threat to economic security. These results can be used for substantiation of programs of economic security.

Consequently, institutional corruption at present is one of the major threats to the economic security of the state, creating extremely high transaction costs, which results in restraining the normal pace of economic development.

Keywords: corruption, institutional corruption, bribe, national security, preventing and combating corruption, transaction costs.

Постановка проблеми. За останній період часу корупція вийшла за рамки кримінальної проблеми, і стала становити загрозу національній безпеці нашої держави. Розвиток корупції в державі негативно впливає на суспільний добробут, рівень і якість життя населення, стійкість і відкритість економіки, економічний суверенітет держави, національні інтереси, гальмує активізацію економічної діяльності, зменшує інвестиційну привабливість держави і, відповідно, зменшує ВВП, тобто може становити глобальну загрозу для економічної безпеки нашої держави.

В даний час спостерігається небезпечна тенденція в суспільстві, що виявляється в посиленні економічної злочинності, зростанні хабарництва та корупції на всіх державних рівнях, тобто корупція стає детермінантою життєдіяльності суспільства. Зазначене вище підриває авторитет влади, послаблює економіку. А в сучасних реаліях, коли наша країна практично знаходиться в стані війни, корупція дискредитує авторитет нашої країни на міжнародній арені і, як наслідок, становить загрозу національній безпеці.

Актуальність. Корупція в нашій державі зумовлена в значній мірі неефективністю державного управління, менталітетом населення, нерозвиненістю інститутів громадянського суспільства, контролю виконавчої влади.

Одночасно вона суттєво обмежує соціальні, політичні і громадянські права та свободи людини, а також унеможливорює перебування чесних і здібних громадян на державній службі, сприяє маргіналізації певної частини суспільства, породжує правовий нігілізм і невіру населення в реальність і можливість формування в Україні демократичної, соціальної та правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні підходи до дослідження питань витоків корупції, її економічних, правових, соціальних та етичних джерел, інституціональних основ її аналізу можна знайти в працях таких зарубіжних та вітчизняних вчених як Ю. Бардачов, Т. Веблен, У. Гамільтон, А. Гриценко, В. Гесць, Р. Клітгаард, Р. Коуз, Д. Кауфман Є. Невмержицький, Д. Норт, М. Портер, С. Роуз-Аккерман, К. Хадсон, Л. Тимофєєв, О. Турчинов, Ю. Тихомиров, М. Мельник та інших.

Постановка завдання Метою статті є уточнення категоріально-понятійного апарату, а також визначення впливу інституційної корупції на економічну безпеку держави.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми корупції потребує визначення сутності цього явища та його обов'язкових складових елементів. Це можливе за умови вивчення корупції як категорії не тільки правової та юридичної, а й інституційної. Завдяки такому підходу вдається визначити місце і роль корупції в соціальних процесах, а також її вплив на економічну безпеку держави.

При дослідженні корупції потрібно використовувати міждисциплінарний підхід, так як дане явище є предметом дослідження економістів, юристів, соціологів, філософів, істориків. Так як кожній дисципліні притаманні свої дослідницькі підходи до визначення поняття, маємо різні формулювання поняття «корупція» та різні розкриття її сутності.

З іншого боку, зважаючи на здатність досліджуваного явища постійно розвиватися, перетворюватися у різні нові форми прояву, вдосконалюватися, пристосовуватися до наявної правової бази, визначення самого поняття «корупція» потрібно постійно удосконалювати згідно з його новими проявами та формами.

Термін «корупція» походить від сполучення латинських слів *correi* та *gumpere*: *correi* – обов'язкова причетність декількох представників однієї із сторін до однієї справи, а *gumpere* – порушувати, ламати, пошкоджувати, скасовувати. Так утворився самостійний термін – *corrupture*, що означає участь в діяльності декількох (не менше двох) осіб, мета яких полягає у «псуванні», «руйнуванні», «пошкодженні» нормального розвитку судового процесу або процесу керування справами суспільства [1, с. 5].

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає кілька дефініцій «корупція», а саме:

- корупція – це діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг та інших переваг;

- корупція – це пряме використання посадою особою свого службового становища з метою особистого збагачення;

- корупція – підкупність, продажність урядовців і громадських діячів [2]

У визначенні, що запропоноване Є. Невмержицьким корупція є соціально-політичним явищем, змістом якого є обумовлена політичними, економічними і психологічними факторами система негативних поглядів, переконань, установок і діянь окремих громадян, посадових осіб владних інститутів, державних і недержавних організацій, політичних партій, громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, хабарництва, зловживання владою, надання пільг і переваг у супереч суспільним відносинам [3, с. 6]

Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» визначає, що корупція - це використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей. [4].

Економічне дослідження явища корупції бере початок з роботи С. Роуз-Акерман, де корупція розглядається як економічна поведінка в умовах ризику, пов'язаного із здійсненням правопорушення і можливою відповідальністю за нього [5].

Деякі науковці пропонують відображати визначення корупції у вигляді формули. Одним з перших це зробив професор Р. Клітгард, який вивів знамениту «формулу корупції» [6, с. 84]:

Корупція = влада монополій + свобода дій (дискреція) – підзвітність

Р. Клітгард зазначає, що незаконна поведінка процвітає там, де службовці мають монопольну владу над клієнтами, коли службовці користуються широкими дискреційними повноваженнями, а також за умов слабкої підзвітності.

Однак Р. Клітгард стверджує, що зменшення корупційних можливостей можливе шляхом уникнення ситуацій, коли чиновник має монопольні повноваження, підкріплені дискреційним правом при загально низькому рівні підзвітності. [6, ст.94].

Завдяки відсутності у чиновника монопольного права на розв'язання питань, що знаходяться в межах його компетенції знижується ризик укладання ним корупційної угоди.

Більшість ортодоксальних економістів (Сьюзан Роуз-Акерман, Андрій Шляйфер, Роберт Вішні) розглядають корупції через організаційно-економічні мотиватори, в основі яких лежить принцип неможливості формалізації процесу діяльності чиновників, внаслідок чого більшість адміністративних послуг відбуваються в умовах обставин, які важко спрогнозувати [7-8]. Інший неокласик, Гарі Беккер, розглядає корупцію крізь призму очікуваних вигід та втрат чиновника, здатного до протиправних дій. Також, вчений розглядає і психологічну насадку чиновника від протиправних дій, близьку до азарту, насиллю тощо [9]. Згідно його теорії морально-етичні властивості відносяться до причин, що стримують корупцію. Беккер вважає, що мінімізація корупції можлива шляхом матеріального стимулювання чиновників та жорсткої системи санкцій.

На відміну від неокласиків, інституціоналісти критикують будь-які спроби розглядати корупцію поза історичними і культурними контекстами.

Л.Тимофеев, в праці «Інституціональна корупція. Нарис теорії» відзначає, що корупція є нічим іншим, як економічним регулятором ціни товару та послуги, по тим чи іншим причинам виведеним в сферу тіньових відносин [10].

Держава – це бюрократичний інститут, а бюрократія на пряму пов'язана з корупцією. Таким чином, де є інститут держави, там завжди є прояви корупції, які відрізняють своїми лише своїми масштабами в різних країнах.

Нова інституційна економічна теорія відкриває нові можливості для економічних досліджень. З погляду нового інституціоналізму корупція – це угода між організаціями чи фізичними особами, яка зменшує трансакційні витрати клієнта (порівняно зі звичайними за певних інституціональних меж) та збагачує агента, порушуючи формальні і/або неформальні обмеження, і яка не має надійних інституційних механізмів забезпечення [11].

Попит на корупційні угоди залежить від двох груп чинників. Перша – інституціональні чинники виникнення корупції – приводить до зростання рівня трансакційних витрат бюрократичних процедур та мотивації клієнта до укладання корупційної угоди. Друга група – чинники спрощення укладання корупційної угоди - приводить до зменшення рівня трансакційних витрат корупційної угоди. При підвищенні ефективності чинних формальних правил, усуненні інституціональних чинників виникнення бюрократичної корупції можна досягти зменшення її рівня.

До інституціональних чинників виникнення корупції відноситься невідповідність формальних правил етичних нормам суспільства, неефективність формальних правил, неефективна їх реалізація. Високий рівень корупції в нашій державі обумовлений неефективністю інституціональних рамок. Це обумовлено існуванням старих і нових формальних правил, що приводить до їх неузгодженості.

До чинників спрощення укладання корупційної угоди належить рівень корумпованості країни, наявність у суспільстві «корупційних» традицій, недосконалість адміністративної системи держави.

Корупція тісно пов'язана із здійсненням влади і впливає на прийняття і реалізацію політичних рішень, і як явище не існує поза нею.

Тобто, простіше, корупція це бюрократія, яка оплачується, тобто чиновник за свої послуги отримує додаткову винагороду.

Множина визначень сутності корупції свідчить про складність даного явища та вимагає більш глибокого та всебічного аналізу феномену корупції в умовах інституціоналізації світової економіки та посилення процесу інформаційної глобалізації.

Сфера впливу корупції, її масштаби і наслідки суттєво впливають на розвиток економіки.

Корупція безпосередньо впливає на економічний розвиток держави, вона є елементом економічних відносин суспільства. Під впливом корупції відбуваються негативні зміни в економіці. Корумпований чиновник має значний вплив на стан економіки в державі. Крім того, корупція є одним із основних чинників теперішньої економічної кризи, і вона ж призвела до масштабних протестів у нашій країні восени 2014 року, коли громадяни вийшли з протестами на вулиці, виступаючи проти корумпованої влади.

Економічний аспект корупції також полягає у сегрегації підприємництва корумпованими чиновниками. Загальновідомим є факт, коли для отримання дозволу, ліцензії чи певної довідки підприємець, крім обов'язкового платежу, змушений окремо віддячувати чиновника для сприятливого чи прискореного вирішення питання. При цьому, хабар має місце навіть тоді, коли сприятливе вирішення питання належить підприємцю за законом. З іншого боку економічний аспект цієї сторони тісно переплітається з моральним.

Така класифікація дає змогу розкрити більш повну сутність та особливості прояву корупції, а також доповнити визначення поняття «корупція».

З іншого боку, економічний аспект дослідження корупції має бути пріоритетним. У свою чергу він проявляється ще й у тому, що рівень корупції є одним з визначальних показників рівня економічної свободи у тій чи іншій країні. [8, с.39].

Виходячи з вищевикладеного, пропонуємо визначити інституційну корупцію як неформальну норму взаємодії державних посадових осіб з громадянами, в основі якої лежить принцип надання послуги за особисту винагороду або іншу корисливу вигоду державному службовцю.

На сьогодні в Україні зафіксовано надзвичайно високий рівень корупції, визнаний не тільки вітчизняними і зарубіжними аналітиками, експертами, громадськими та міжнародними організаціями, але й навіть вітчизняними представниками вищих органів законодавчої та виконавчої влади.

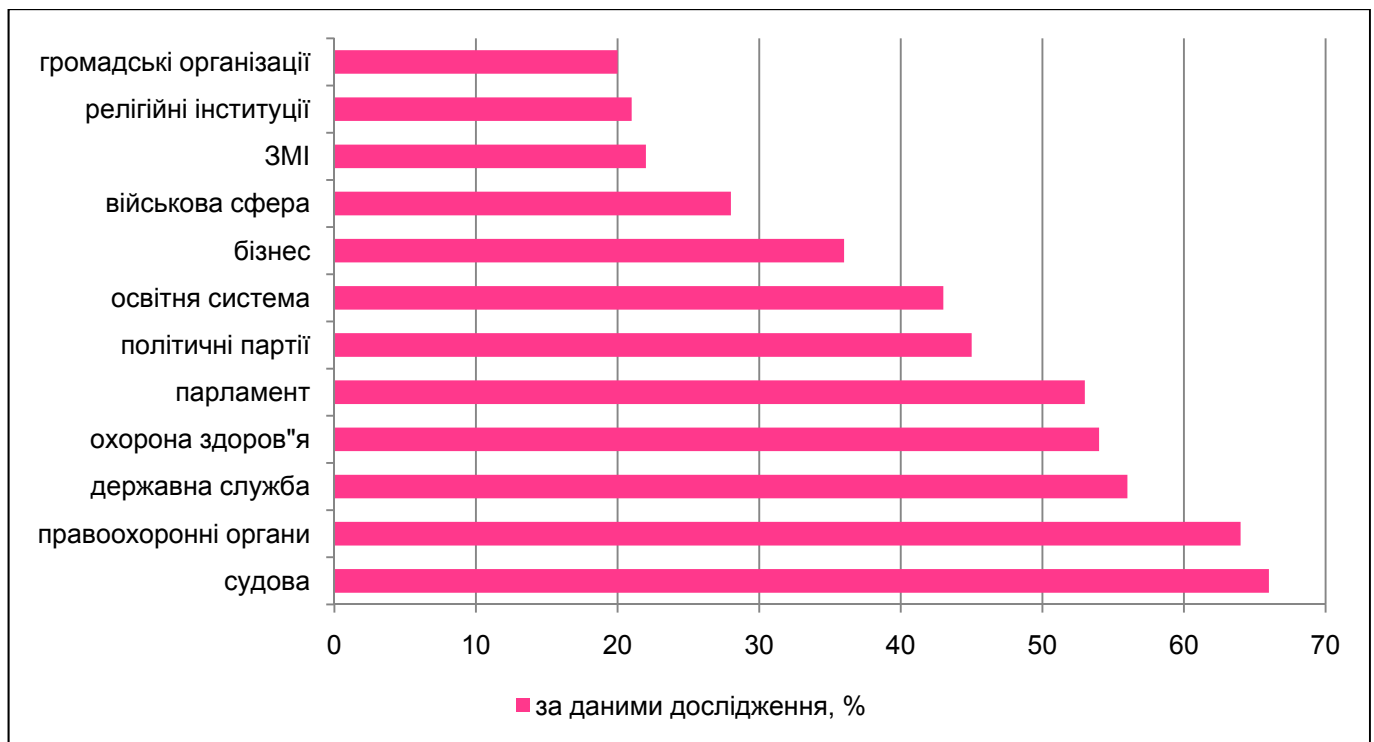

Рисунок 1. Найкорумпованіші сфери в Україні

Складено автором за [13].

Класифікуючи корупцію згідно ролі кожного з учасників корупційної угоди ми виділяємо 7 основних форм корупції (табл.1).

Важливим аспектом є те, що корупція загрожує національній безпеці та суспільному ладу України, системно і комплексно впливає на діяльність владних і політичних інститутів, підриває довіру громадян до влади, ускладнює відносини нашої держави з іноземними партнерами. Крім того, вплив корупції відображається у поглибленні соціальної нерівності громадян і загостренні соціальної напруженості у суспільстві. Також, корупція приводить до негативних економічних наслідків, а саме: послаблює економічну

систему держави, зводить нанівець економічні реформи, порушує конкурентні умови ведення бізнесу, сприяючи розвитку недобросовісної конкуренції та інше.

Згідно даних Transparency International Україна в 2016 році посіла 131 місце зі 176 позицій у світовому рейтингу сприйняття корупції, опинившись поруч з Росією, Непалом, Казахстаном та Іраном. Як відомо, Індекс сприйняття корупції базується на незалежних опитуваннях, в яких беруть участь міжнародні фінансові та правозахисні експерти, в тому числі Світового банку, Freedom House, World Economic Forum тощо.

Таблиця 1. Класифікація основних форм корупції

Форма корупції	Характеристика
Хабар	Одержання чиновником матеріальних благ за вчинення в інтересах хабародавця дій, які входять до компетенції цього чиновника
Зловживання	Умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби
Вимагання	Примушування людини заплатити гроші або надати інші цінності в обмін на певні дії або бездіяльність з використанням сили та залякувань або з перевищенням повноважень
Розкрадання	Умисне, протиправне, безоплатне звернення певним способом державного чи громадського майна на власні потреби чи потреби іншої особи з корисливих мотивів
Розтрата за участю інших осіб	Незаконне і безоплатне витрачання чиновником чужого майна, яке йому ввірене чи перебувало в його віданні, в результаті чого поліпшується майнове становище інших осіб шляхом безпосереднього споживання ними незаконно вилученого майна, збільшення доходів інших осіб.
Непотизм	Ситуація, коли хтось із родини займає високу посаду при владі та використовує її для отримання родичами робочих місць або іншої користі
Підкуп	Передача або обіцянка передачі грошової або іншої матеріальної винагороди особам за вчинення протиправних дій.

Розроблено автором за [12].

На рисунку 2 відображено динаміку Індексу сприйняття корупції за останні 5 років.

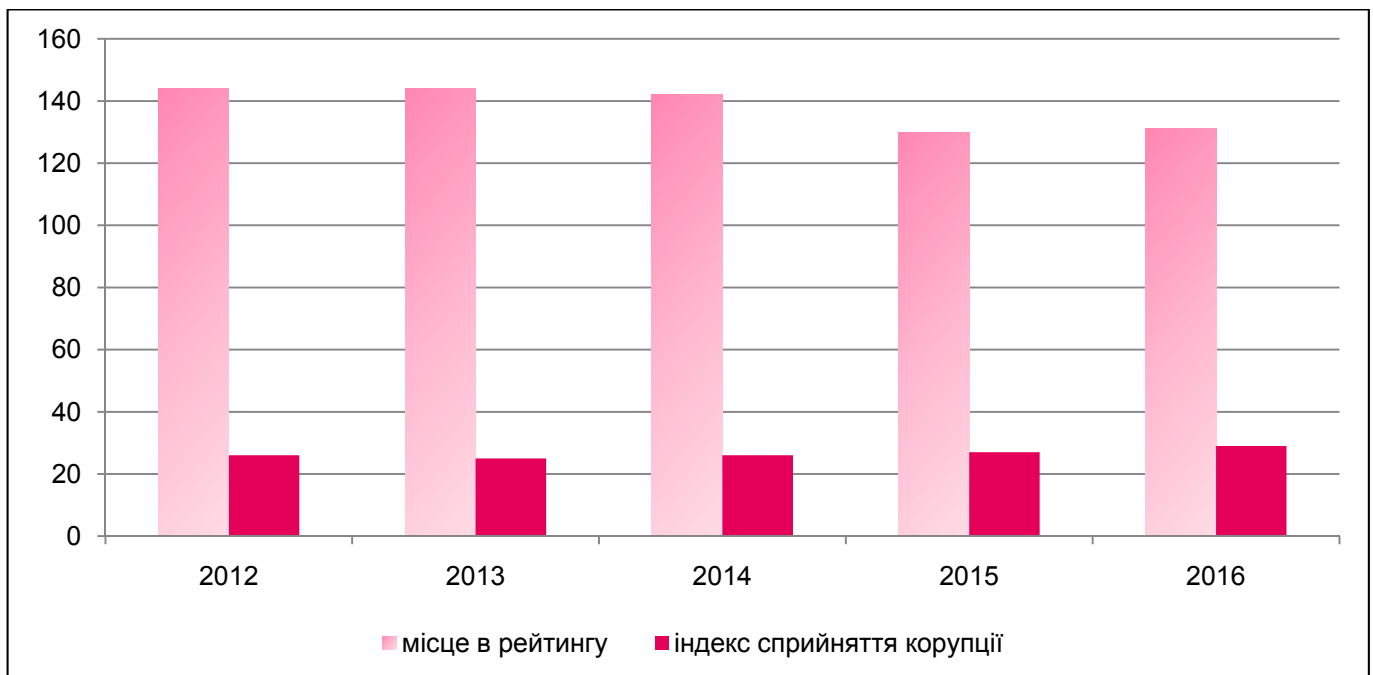

Рисунок 2. Динаміка Індексу сприйняття корупції

Складено автором за [12].

Як показує аналіз рисунку 1 Україні не вдається подолати 30-бальний бар'єр, що зветься «ганьбою для нації».

Виконавчий директор Transparency International Україна Я. Юрчишин вважає, що безкарність і недовіра системи правосуддя не дають Україні здійснити прорив у подоланні корупції [12].

Потрібно відзначити, що зазначений показник не є точним відображенням кількості корупційних проявів і їх характеру, а вказує на загальне думку світових експертів щодо рівня корумпованості влади в країні, що відповідно, формує її міжнародний імідж.

Таблиця 2. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні з деякими іншими країнами світу

Індекс сприйняття корупції, рік	Рейтинг і показник країни-лідера	Рейтинг і показник для України, і країн поряд з нею	Рейтинг і значення показника країни аутсайдера
2012	1. Данія (90) / Фінляндія (90) / Нова Зеландія (90)	142. Камерун (26) 143. Бангладеш (26) 144. Україна (26) 145. Гвінея-Біссау (25) 146. Еритрея (25)	176. Сомалі (8) / Північна Корея (8) / Афганістан (8)
2013	1. Данія (91) / Нова Зеландія (91)	142. Папуа Нова Гвінея (25) 143. Нігерія (25) 144. Україна (25) 145. Іран (25) 146. Гвінея (24)	177. Сомалі (8) / Північна Корея (8) / Афганістан (8)
2014	1. Данія (92)	140. Коморос 141. Уганда 142. Україна (26) 143. Кенія (25) 144. Бангладеш (25)	175. Сомалі (8) / Північна Корея (8)
2015	1. Данія (91)	128. Нікарагуа (27) 129. Камерун (27) 130. Україна (27) 131. Непал (27) 132. Іран (27)	168. Сомалі (8) / Північна Корея (8)
2016	1. Данія (90) / Нова Зеландія (90)	129. Непал (29) 130. Росія (29) 131. Україна (29) 132. Гватемала (28) 133. Киргизстан (28)	176. Сомалі (10)

Складено автором за [12].

Transparency International Україна коментуючи новий «Індекс сприйняття корупції», пропонує наступні п'ять кроків для здійснення реальних антикорупційних змін:

1. Створити ефективну та дієву систему антикорупційного правосуддя із залученням іноземних спеціалістів як активних учасників процесу відбору суддів для цих судів. Це разом з ефективною роботою Національного антикорупційного бюро та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури дозволить активізувати боротьбу з корупцією, зокрема гарантуватиме ефективність перевірки електронних декларацій.

2. Максимально активізувати всі можливості для ефективного розслідування та доведення до суду справ фігурантів «санкційного списку Януковича». Важливо не лише добитися засудження, нехай і заочного, але й повернення викрадених коштів, як виведених за кордон, так і залишених в Україні. Це ж стосується і фактів корупції у чинній владі.

3. Активно залучати бізнес, як український так і міжнародний, до встановлення нових прозорих правил взаємовідносин у трикутнику «суспільство – влада – бізнес». Методами дерегуляції, прогнозованості податкового законодавства, становлення реального верховенства права забезпечити стабільні умови для ведення бізнесу, змінити його ставлення до України.

4. Провести аудит та знизити ступінь секретності в секторі безпеки та оборони за напрямками: статті державного бюджету, річні плани державних закупівель, інформація про проведення закупівель та укладені контракти.

5. Налагодити системну комунікацію щодо антикорупційної реформи з суспільством та міжнародними партнерами на базі реальних фактів та досягнень, а не обіцянок. Чітко дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань [9].

Окремо потрібно приділити увагу другій рекомендації Transparency International, щодо ефективного розслідування та доведення до суду.

С. Роуз-Акерман твердить, що покарання за корупцію повинні знаходитись у прямій залежності від розміру хабара (для державного службовця) та від розміру отриманої завдяки корупційній оборудці вигоди (для клієнта-хабародавця). Таким чином, покарання за однакові типи порушень не можуть бути однакові; вони мають змінюватись залежно від розміру хабарів [5].

Крім того, потрібно враховувати такий важливий момент, як статус осіб, що підозрюються в корупції. Ефективність боротьби з корупцією для громадськості вимірюється статусом особи, яка підозрюється в здійсненні корупційного правопорушення. Якщо до відповідальності притягуються лише дрібні чиновники, а чиновники, які займають високі посади уникають відповідальності, то довіра суспільства до антикорупційних установ буде втрачена. Антикорупційні заходи не повинні бути вибірковими і мають стосуватися всіх рівнів чиновників, а не лише тих, що займають невисокі державні посади.

Також, треба розширювати повноваження антикорупційних інститутів і, що є надважливим, позбавити імунітету від антикорупційних розслідувань чиновників всіх рангів. Антикорупційні органи повинні проводити широку просвітницьку діяльність не лише про корупційні випадки, а й інформувати про наслідки розслідувань для корумпованих чиновників. Таким чином буде зростати рівень довіри суспільства до їх діяльності. Потрібно зауважити, що дуже важливи моментом є повернення втраченого державою в результаті діяльності корупціонера (вкладів, майна, незаконних доходів), в тому числі й вивезеного за межі держави. Для цього антикорупційні органи повинні ефективно співпрацювати з міжнародними організаціями, що протидіють корупції на міждержавному рівні.

Висновки. Отже, відсутність реальної боротьби з умовами, що породжують корупцію, призводить до її поширенню як по горизонталі, так і по вертикалі, захопленню нових установ і сфер впливу, сприяє утворенню корупційних мереж або спільнот. Корупція в таких умовах прагне захопити не тільки економіку, але й політику. Ефективність ринкової економіки різко знижується, а існуючі демократичні інститути руйнуються. Ускладнюється економічна і політична нерівність населення, збільшується бідність, зростає соціальна напруженість. Під загрозу ставляться цілісність країни і збереження її конституційного ладу. Тим самим корупція перетворюється в проблему, яка загрожує національній безпеці країни.

Більшість науковців вважають, що корупція це багатогранне явище і протидіяти їй потрібно не стільки в юридичному полі, скільки в політичному, соціальному та економічному.

Зрозуміло, що повністю викоренити корупцію не є можливим. Але з нею потрібно боротися на вищих рівнях влади, тобто там, де виникають найбільші корупційні порушення.

Для зменшення негативних наслідків корупції на нашу думку потрібно рухатися в двох напрямках – економічному та інституційному. Серед економічних шляхів можна виділити наступні:

- створення широкого середнього класу, як більш надійної опори держави, ніж чиновники;
- повноцінне соціальне забезпечення чиновників, включаючи високу заробітну плату, медичне страхування, можливість безпроцентних іпотечних кредитів;
- зменшення розмірів трансакційних витрат, які передбачаються інституціональними межами;
- диференціація оплати праці державних службовцям в залежності від результатів їх діяльності.

Особливо, що стосується вищих управлінців.

Серед інструментів формування якісного інституційного середовища можемо виділити наступні:

- повноцінне інформаційне забезпечення громадян з метою чіткого роз'яснення їх прав та обов'язків, наслідків правопорушень;
- відкритість відомчих систем і належний громадський контроль через публікацію та відкрите обговорення внутрішньовідомчих документів у мережі Інтернет;
- удосконалення інститутів громадянського суспільства, таких, як ЗМІ, профспілки, збори громад);
- сприяння розвитку дослідницьких інститутів для проведення аналітичної роботи з моніторингу корупції та способів боротьби з нею;
- використання впливу неформальних інститутів остраху для зміни ставлення до корупції.

Антикорупційні інструменти, що їх може використовувати у боротьбі з корупцією чиновник, який приймає управлінські рішення наступні:

- підбір службовців (виявлення нечесних чиновників, застосування зовнішніх гарантій чесності);
- зміна системи винагород та покарань (винагорода конкретних дій та по результатах роботи, підвищення загального рівня покарань);
- збір та аналіз інформації про факти корупції, оцінка вразливості організації до корупції;
- реструктуризація стосунків «начальник-службовець-клієнт» (заохочування змагань між працівниками, звуження дискреційного права, ротація службовців, роздрібнення процесу прийняття рішень);
- зміна ставлення до корупції (особистий приклад, освітні програми, етичний кодекс поведінки, зміна внутрішньої культури стосунків) тощо.

Виходячи з вище викладеного корупцію треба розглядати як складне явище і шляхи подолання його потрібно шукати в усіх площинах. Тобто, боротьба з корупцією повинна вестися в різних напрямках, кожен з яких потребує своїх методів, матеріального та фінансового забезпечення, і відповідно політичної волі. Швидких і простих методів тут не існує, тому керівництво держави має бути рішуче налаштоване в даному питанні, завоювати довіру суспільства до своєї діяльності. Тобто, щоб ідеї і цілі держави і суспільства в боротьбі з корупцією були спільними.

Важливий етап боротьби з корупцією це розробка і реалізація державної антикорупційної політики на основі консолідації більшої частини політичних сил і при тісній взаємодії з інститутами громадянського суспільства

Функціонування української стратегії протидії корупції та напрямки її оптимізації потребують подальшого опрацювання на основі імплементації міжнародного досвіду.

Зазначене вище окреслює нові горизонти для наукового осмислення і глибокого вивчення проблеми корупції з метою розуміння природи її виникнення загалом і зокрема в економічному просторі нашої держави. Виявлення економічних причин корупції і її соціально-економічних наслідків допоможе визначити основні концептуальні напрямки в її протидії

Отже, розуміння причин існування явища корупції, а також винайдення перспективних напрямків боротьби з ним є важливою умовою забезпечення економічної безпеки держави в цілому.

Список використаних джерел

1. Камлик М.І. Корупція в Україні / М.І. Камлик, Є. В. Невмержицький. – К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. – 187 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : ВТФ Перун, 2003. – 1440 с
3. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище : особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політолог. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / Є. В. Невмержицький. – К., 1999. – 19 с
4. ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 № 3206-VI, ст.1
5. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство: причины, следствия, реформы. - М. : Логос, 2003. с. 120-147.
6. Клітгаард, Роберт. Приборкання корупції / Р. Клітгаард ; пер. В.К. Горбатко. - Х. : Тарбут Лаам, 2006. - 244 с
7. Rose-Ackerman S. The Economics of Corruption / S. Rose-Ackerman // Journal of Public Economics. – 1975. – Vol. 4. – № 2. – P. 187–203.
8. Shleifer A. Corruption / A. Shleifer, R.W. Vishny // The Quarterly Journal of Economics. – 1993. – August. – P. 599–617.
9. Becker G.S. The Economics of Crime / G.S. Becker // Cross Sections. – 1995. – Fall. – P. 8–15.
10. Тимофеев Л.М. Институциональная коррупция. М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. 365 с.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт [пер. с англ. А.Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера]. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
12. Transparency International. (Електроний ресурс). Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/bezkarnist-ta-nediieve-pravosuddia-trymaiut-ukrainu-na-koruptsiinomu-dni/>
13. Global corruption barometer. (Електроний ресурс). Режим доступу: http://www.transparency.org/research/gcb/gcb_

References

1. Kamlyk M.I., Nevmerzhytskyi Ye.V. Koruptsiia v Ukraini. – K. : Tovarystvo «Znannia», KOO, 1998. – 187 s.
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi movy / [uklad. i holov. red. V.T. Busel]. – K. : VTF Perun, 2003. – 1440 s.
3. Nevmerzhytskyi Ye.V. Koruptsiia yak sotsialno-politychne yavyshe : osoblyvosti proiaviv i mekhanizmy podolannia v suchasni Ukraini : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. politoloh. nauk : spets. 23.00.02 «Politychni instytuty ta protsesy (politychni nauky)». – K., 1999. – 19 s.
4. ZU «Pro zasady zapobihannia i protydii koruptsii» vid 07.04.2011 № 3206-VI, st.1.
5. Rouz-Akkerman S. Korruptsiya y hosudarstvo: prychny, sledstvyia, reformy. - M. : Lohos, 2003. s. 120-147.
6. Klithaard, Robert. Pryborkannia koruptsii ; per. V. K. Horbatko. - Kh. : Tarbut Laam, 2006. - 244 s.
7. Rose-Ackerman S. The Economics of Corruption // Journal of Public Economics. – 1975. – Vol. 4. – № 2. – P. 187–203.
8. Shleifer A., Vishny R.W. Corruption // The Quarterly Journal of Economics. – 1993. – August. – P. 599–617.
9. Becker G.S. The Economics of Crime // Cross Sections. – 1995. – Fall. – P. 8–15.
10. Tymofeev L.M. Ynstytutsionalnaia korruptsiya. M. : Rossyisk. hos. humanyt. un-t, 2000. 365 s.
11. Nort D. Ynstytuty, ynstytutsionalnye yzmeneniyia y funktsyonyrovanyie ekonomyky. – M. : Fond ekonomycheskoi knyhy «Nachala», 1997. – 180 s.
12. Transparency International. : <http://ti-ukraine.org/news/bezkarnist-ta-nediieve-pravosuddia-trymaiut-ukrainu-na-koruptsiinomu-dni/>
13. Global corruption barometer : http://www.transparency.org/research/gcb/gcb_

ДАНІ ПРО АВТОРА:

Петренко Наталія Валеріївна, аспірантка кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Киото, 19, Київ, Україна, 02000
e-mail: npetrenko79@ukr.net 068-014-38-41

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Петренко Наталья Валерьевна, аспирантка кафедры экономической теории и конкурентной политики
Киевский национальный торгово-экономический университет
ул. Киото, 19 Киев, Украина, 02000
e-mail: npetrenko79@ukr.net 068-014-38-41

DATA ABOUT THE AUTHORS

Petrenko Nataliya Valerievna, PhD student Economic Theory and Competitive Policy Department
Kyiv National Trade and Economics University
st. Kyoto, 19, Kyiv, Ukraine, 02000
e-mail: npetrenko79@ukr.net 068-014-38-41

КОМПОНЕНТИ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РИНКІВ МОЛОКА ТА МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ

Припуга Н.В.

Предметом статті є дослідження особливостей регулювання розвитку ринків молока та молочної продукції України.

Мета статті полягає в уточненні механізмів регулювання розвитку ринків молока та молочної продукції.

Використані наступні методи: аналізу і синтезу, абстрактно-логічний, аналогій, експертний метод.

Основні результати дослідження полягають у узагальненні механізмів забезпечення розвитку ринків молока та молочної продукції з виділенням 5 груп механізмів: вхідних бар'єрів доступу на ринки молока та молочної продукції; антимонопольного регулювання; конкурентного регулювання; державної підтримки та моніторингу і контролю якості й безпечності молока і молочної продукції. Описано особливості задіяння кожної групи механізмів в процесі забезпечення розвитку ринків молока та молочної продукції.

Результати можуть бути використані при формуванні програмних документів та здійсненні регулювання розвитку ринків молока та молочної продукції України.

Ключові слова: ринок молока та молочної продукції; механізми розвитку; антимонопольно-конкурентне регулювання; державна підтримка; якість та безпечність; вхідні бар'єри ринків.

КОМПОНЕНТЫ МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКОВ МОЛОКА И МОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ УКРАИНЫ

Припуга Н.В.

Предметом статьи является исследование особенностей регулирования развития рынков молока и молочной продукции Украины.

Цель статьи заключается в уточнении механизмов регулирования развития рынков молока и молочной продукции.

Использованы следующие методы: анализа и синтеза, абстрактно-логический, аналогий, экспертный метод.

Основные результаты исследования заключаются в обобщении механизмов обеспечения развития рынков молока и молочной продукции с выделением 5 групп механизмов: входных барьеров доступа на рынки молока и молочной продукции; антимонопольного регулирования; конкурентного регулирования; государственной поддержки; мониторинга и контроля качества и безопасности молока и молочной продукции. Описаны особенности задействования каждой группы механизмов в процессе обеспечения развития рынков молока и молочной продукции.

Результаты могут быть использованы при формировании программных документов и осуществлении регулирования развития рынков молока и молочной продукции Украины.

Ключевые слова: рынок молока и молочной продукции; механизмы развития; антимонопольно-конкурентное регулирования; государственная поддержка; качество и безопасность; входные барьеры рынков.

COMPONENTS OF MECHANISM OF REGULATION OF DEVELOPMENT OF MARKETS MILK AND DAIRY PRODUCTS IN UKRAINE

Pryputa N.V.

The subject of the article is study of peculiarities of regulation of development markets milk and dairy products in Ukraine. The goal of the article is to make more precise mechanisms of regulation of development of markets milk and dairy products. Analysis and synthesis, abstract and logic, analogy, expert method are used in the article.

Main results of the research conclude in generalization of mechanisms of ensuring of development market milk and dairy products with picking out of 5 groups of mechanisms: entry barriers of markets of milk and dairy products; antitrust regulation; competitive regulation; state support; monitoring and control of quality and safety of milk and dairy products. Are described peculiarities of use of each groups of mechanisms in the process of ensuring of development of markets of milk and dairy products.

The results can be used in the process of formation of program documents and regulation of development of markets of milk and dairy products of Ukraine.

Keywords: market of milk and dairy products; mechanisms of development; antitrust and competitive regulation; state support; quality and safety; entry barriers of markets.

Постановка проблеми. Молокопродуктовий підкомплекс виконує різнопланову роль в економіці, що проявляється у: забезпеченні промисловості молочною й іншою сировиною, переробці молока на різні молочні продукти, працевлаштуванні населення та вирішенні інших суспільних завдань.

Однією з характерних тенденцій сучасного розвитку економіки в світі є все більше переплетення між окремими галузями національних економік та посилення процесів глобалізації. Це повною мірою має відношення як до аграрного сектора економіки України, так і до молокопродуктового підкомплексу держави, оскільки вони почали відчувати все більший політичний та економічний вплив в процесі здійснення

господарської діяльності. Відповідно зазначеного як для всього ринку в державі, так і для ринку молока та молочної продукції в Україні актуальним є забезпечення розвитку, формування дієвого конкурентного ринкового середовища, недопущення національної та наднаціональної монополізації ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення розвитку та налагодження дієвого конкурентного середовища є важливою проблемою для молокопродуктового підкомплексу, оскільки саме середовище формує передумови по забезпеченню належного рівня конкурентоспроможності молока та молочної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. Вирішення даної проблеми тісною мірою пов'язано з питаннями антимонопольно-конкурентного регулювання. Наслідком зміни умов функціонування конкурентного середовища та його викривлення може стати усунення з ринку значної кількості суб'єктів господарювання, розвиток явищ монополізму, порушення ринкової рівноваги, диктат сил пропозиції на ринку та порушення забезпечення населення будьяким продуктом харчування. Зазначеній проблемі значну увагу приділяли такі зарубіжні вчені як Авдашева С.Б., Шаститко А.Е., Калмычкова Е.Н. [1], Арментано Доминик Т. [2], В. Кіп Віскозі, Джон М. Верном, Джозеф Е. Гарингтон [3], Мэнкью Н.Г. [7], Розанова Н. [8], Кірзнер І. (Kirzner I.M.) [10], Уільямсон О. (Williamson O.E.) [11] та інші. Серед вітчизняних учених різні проблеми налагодження конкурентного середовища в своїх працях досліджували такі вчені як Трегобчук В.М., Пасхавер Б.Й., Бородіна О.М. [4], Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф., Малік М.Й. [5], Коваленко Ю.С. [6] та багато інших. У зв'язку з цим, актуальністю відзначається уточнення більш дієвих механізмів забезпечення розвитку ринків молока та молочної продукції України.

Метою статті є уточнення більш дієвих на поточний момент механізмів регулювання розвитку ринків молока та молочної продукції.

Предметом дослідження виступають процеси та механізми регулювання розвитку ринків молока та молочної продукції України.

Завдання статті полягають в:

- узагальненні механізмів розвитку ринків молока й молочної продукції та виділенні більш дієвих на поточний момент часу груп механізмів;
- визначенні особливостей задіяння окремих груп механізмів в процесі регулювання розвитку ринків молока та молочної продукції України.

Виклад основних результатів. Молокопродуктовий підкомплекс характеризується множинним впливом в економіці. З однієї сторони, він спрямований на вирішення економічних завдань: забезпечення населення молоком та молочними продуктами, забезпечення належного рівня конкурентоспроможності продукції, збільшення експорту продукції галузі. З іншої сторони, підкомплексом вирішуються соціальні завдання: працевлаштування населення, надання можливості населенню отримати дохід тощо.

Вирішення завдань розвитку досягається відповідним механізмом. Активізація механізму регулювання розвитку не повинна здійснюватися тільки заради само механізму. Спрямованість такої активізації повинна бути на підвищення конкурентоспроможності продукції галузі на внутрішньому та зовнішньому ринках та в напрямі сприяння вирішенню інших суспільно-економічних завдань розвитку молокопродуктового підкомплексу. Основні складові засад державної політики щодо забезпечення зазначеного представлені на рис. 1.

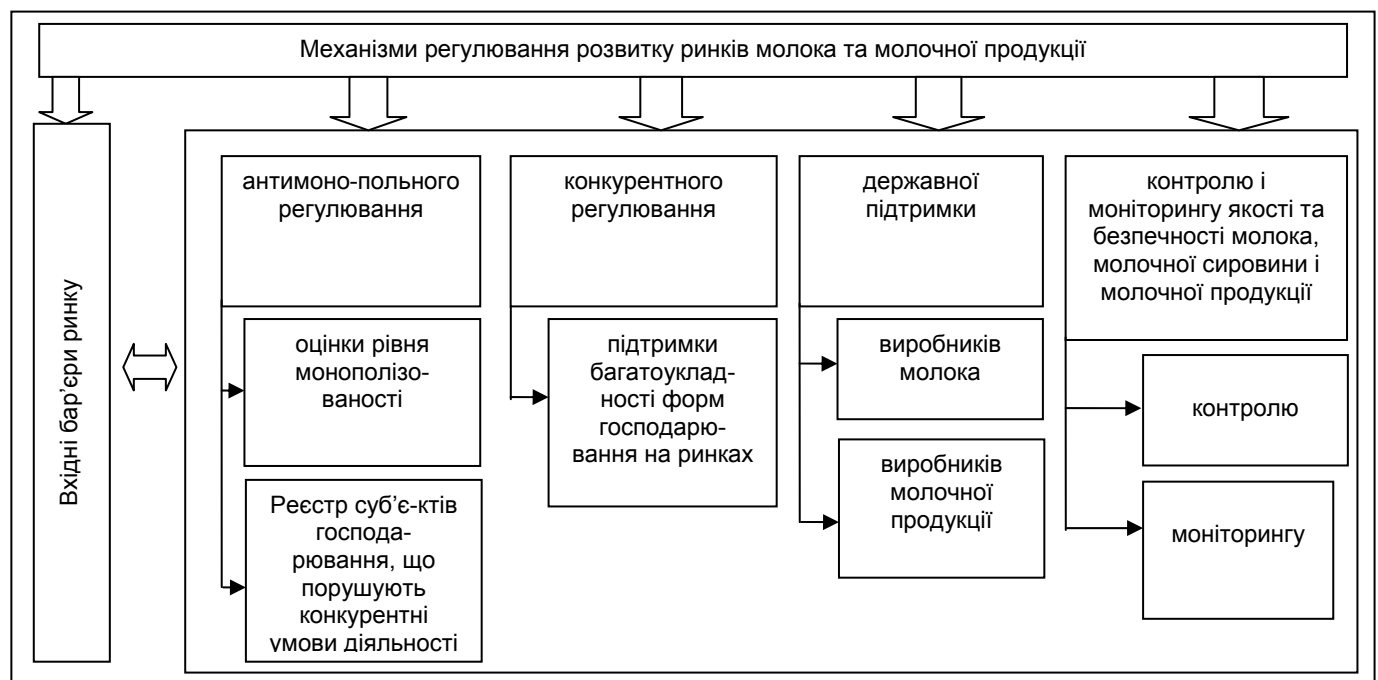

Рисунок 1. Складові механізму регулювання розвитку ринків молока і молочних продуктів

* Джерело: Опрацьовано автором

Узагальнення зазначених вище наукових джерел дало підстави виділити п'ять груп механізмів розвитку ринків молока та молочної продукції: механізми вхідних бар'єрів, антимонопольного регулювання, конкурентного регулювання, державної підтримки, контролю і моніторингу якості й безпечності молока та молочної продукції. В нашому дослідженні вхідні бар'єри ринків умовно віднесені до першої групи механізмів.

Базовою складовою механізму антимонопольного регулювання є корегування вхідних бар'єрів доступу на ринок, що має обмежуючу спрямованість щодо недопущення надмірної концентрації позицій окремих підприємств. Сучасний ринок молока та молочної продукції не є місцем вільної взаємодії виробників. Дієвість функціонування даного ринку в суспільно-економічному відношенні визначається в першу чергу рівнем забезпечення населення якісної продукцією. Налагодження дієвого конкурентного середовища в галузі повинно базуватись на основі приділення значної уваги виробництву саме якісної продукції. Слід зазначити, що механізми вхідних бар'єрів тісним чином пов'язані з чотирма іншими зазначеними групами механізмів. В свою чергу, приклад механізму вхідних бар'єрів щодо п'ятої групи механізмів відносно контролю якості та безпечності молока та молочної продукції представлений на рис. 2.

Цілі розвитку молокопродуктового підкомплексу формуються виходячи з передбачення певного прояву дії факторів зовнішнього середовища. Але в реальній дійсності може відбутись зміна впливу будь-якого фактора. На основі зазначеного можна зробити висновок, що обґрунтовані за певних умов оптимальні управлінські рішення в процесі їх реалізації можуть призвести до інших результатів. Виходячи з такої мінливості умов функціонування ринків молока та молочної продукції, важливими регулюючими компонентами ринків виступають механізми антимонопольного та конкурентного регулювання.

Галузевий механізм антимонопольно-конкурентного регулювання спрямований на забезпечення дієвості функціонування її конкурентного середовища. Двома основними складовими зазначеного механізму будуть механізми антимонопольного та конкурентного регулювання. На будь-якому управлінському рівні важливим є визначення ключових періодів для проведення оцінки та визначення порядку внесення коригуючих заходів по кожному виділеному типу умов виробництва.

Рисунок 2. Вхідні бар'єри ринку в частині контролю якості та безпечності молока та молочної продукції

Складовою механізмів антимонопольного регулювання виступають механізми оцінки рівня монополізованості. Важливим є системне здійснення даного завдання. Це більш доцільно реалізовувати на основі формування та ведення Реєстрів суб'єктів господарювання, що є першочерговими відносно моніторингу з дотримання конкурентних умов діяльності. Основними суб'єктами управління Реєстром доцільно зробити окремий підрозділ Міністерства аграрної політики та продовольства України у взаємодії з підрозділом Антимонопольного комітету України. Зазначене передбачає формування та ведення реєстрів підприємств галузі з домінуючим положенням на ринку. Порядок ведення Реєстру передбачає визначення мотивів та періодичності проведення моніторингу, інструментальної бази та критеріїв оцінки монополізованості за горизонтальними, вертикальними, іншими угодами, а також за результатами координації економічної діяльності та щодо здійснення узгоджених дій на ринку молока та молочної продукції.

Механізми конкурентного регулювання значною мірою пов'язані із механізмами підтримки організаційно-правових форм господарської діяльності. Зазначений механізм спрямований на збереження багатоманітності форм власності і господарювання в галузях виробництва та переробки молока. Тому його активізація повинна враховувати організаційну побудову галузі. При цьому слід зазначити відмінність різних форм господарювання у вирішенні економічних та соціальних завдань розвитку. Враховуючи важливу суспільно-економічну роль молокопродуктового підкомплексу в економіці галузі та сільських територій,

механізм регулювання повинен бути спрямований на підтримання рівних умов для функціонування різних форм власності і господарювання в галузі і збереження їх різноманітності, а це, безпосередньо, особистих господарств населення, фермерських господарств, невеликих сільськогосподарських підприємств, могутніх інтегрованих фінансово-промислово-аграрних формувань.

Більш високий рівень конкурентоспроможності виробництва молока відзначається в структурних підрозділах великих корпоративних формувань, що отримали назву «агрохолдинги». Ці формування відзначаються акцентами на інноваційному та техніко-технологічному оновленні виробництва. Потенційно їх вплив в галузі найближчими роками посилиться. Проте в галузі виробництва молока значний вплив також належить невеликим за розміром суб'єктам господарювання – господарствам населення. За даними державної статистики України в 2013 р. в структурі фізичних обсягів виробництва молока переважну частку виробили саме господарства населення – 77,5 %, проти 22,5 % у сільськогосподарських підприємств [13]. Слід відзначити менший рівень конкурентоспроможності виробництва молока в господарствах населення та менший рівень їх технічної оснащеності порівняно з сільськогосподарськими підприємствами. Проте при цьому слід також і відзначити їх значно більший вплив щодо вирішення завдань працевлаштування населення, участь у розвитку сільських територій тощо. Також з середовища господарств населення виходять лідери сучасного агробізнесу.

В сучасних економічних умовах важливою є узгоджена дія суб'єктів господарювання молокопродуктового підкомплексу, зокрема: в галузі виробництва молока, в питаннях обміну інформацією та в забезпеченні виробництва якісної продукції. Вітчизняним суб'єктам господарювання галузі не тільки на міжнародних, а й на внутрішньому ринку протистоять інтегровані господарські структури, що за рахунок здійснення промислової та фінансової діяльності мають підвищену стійкість на ринку та можливості підвищувати рівень конкурентоспроможності власно виробленої продукції шляхом перерозподілу матеріальних та фінансових ресурсів. Відповідно зазначеного важливим є приділення уваги на різних рівнях галузевого управління підвищенню рівня взаємодії між суб'єктами господарювання галузі на основі розвитку різних процесів інтеграції. При цьому з точки зору питань монополізму кожна інтеграція повинна мати свої межі. У інтегрованих виробників є більший потенціал та можливості щодо підвищення рівня конкурентоспроможності продукції. Поряд з цим, на певних ринках (наприклад, регіональних), де домінуюче положення мають інтегровані структури, відбувається викривлення ринкового середовища та їх диктат в питаннях обсягів та цін пропозиції товарів.

В контексті питань дослідження механізми державної підтримки розглядаються складовими механізму регулювання розвитку підкомплексу. При розгляді досвіду антимонопольно-конкурентного регулювання Європейського Союзу до стану монополізованості окремих ринків можуть привести заходи державної підтримки. Державна підтримка суб'єктів господарювання молокопродуктового підкомплексу з виробництва та переробки молока здійснюється шляхом фінансування з Державного бюджету. Відповідно цього важливим є розгляд інструментів державної підтримки розвитку молокопродуктового підкомплексу (рис. 3.) та обов'язкове дослідження їх впливу на ситуацію в галузі.

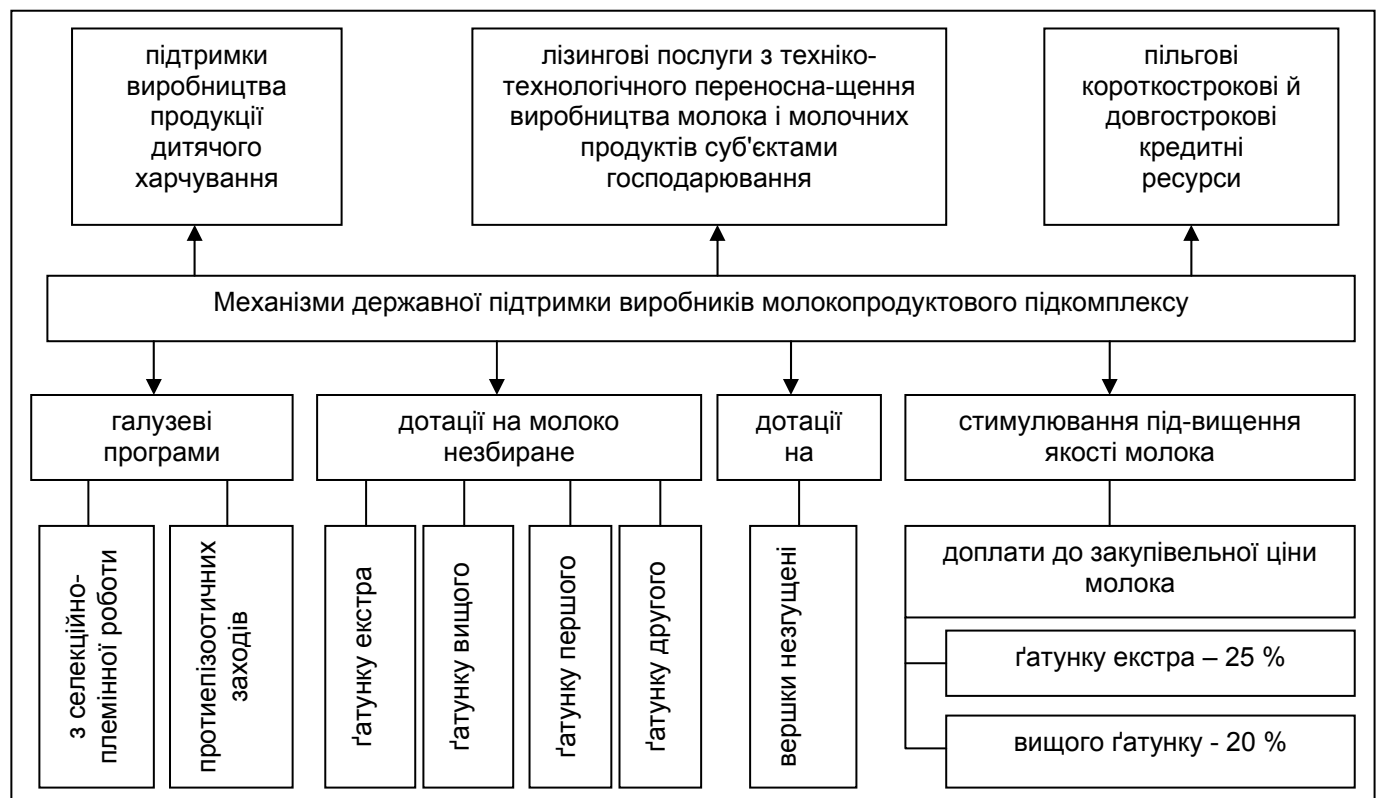

Рисунок 3. Механізми державної підтримки виробників молока, молочної сировини і молочних продуктів

Складовою підвищення конкурентоспроможності продукції є формування системи та механізмів досягнення безпечності та якості молока і молочних продуктів. В цьому відношенні доцільним є активізація позиції виробників молока щодо контролю його якості. Одним з варіантів вирішення цього завдання є залучення до виконання даної функції асоціацій виробників молока та молочної продукції. За державою в цьому відношенні залишаються контрольно-моніторингові функції.

В процесі здійснення аграрних реформ в галузі виробництва молока був відзначений факт недостатньої професійної підготовки виробників щодо забезпечення умов виробництва якісного молока, що має місце в значній частині особистих селянських господарств. Відповідно цього на рівні держави важливим є проведення заходів з інформаційного забезпечення всіх категорій виробників, а разі потреби і проведення показових навчань, з порядку дотримання базових принципів різних технологій виробництва молока з урахуванням особливостей способу утримання стада, системи його годівлі тощо.

Формування міжнародних та національних інтеграційних структур супроводжується раціоналізацією системи взаємовідносин. Визначальним при цьому є можливість забезпечення рівня конкурентних переваг за окремими етапами руху продукції: виробництва, переробки, транспортування та торгівлі з урахуванням досвіду партнерів. Тобто в цьому відношенні набули поширення процеси диференціювання загального процесу виробництва за окремими етапами та визначення переваг, що можна отримати на кожному етапі. Наприклад, якщо інтегрована структура створюється на молокопродуктовому ринку, то складовою її діяльності обов'язково є механізми диференціації та спеціалізації. В цьому відношенні корисним є узагальнення досвіду запровадження вітчизняними суб'єктами господарювання конкурентних механізмів розвитку у відповідь на виклики з якими вони стикаються.

Викривлення ринкового стану відбувається внаслідок інформаційної асиметрії та нерівномірного розподілу інформації в першу чергу щодо цін та обсягів пропозиції на окремих ринках. В зв'язку з цим важливим напрямом вдосконалення механізму антимонопольно-конкурентного регулювання є задіяння інструментів максимального забезпечення інформованості галузевих суб'єктів підкомплексу, що пов'язано із визначенням суб'єктів та інструментів надання інформації. Основним суб'єктом з подолання інформаційного викривлення ринку об'єктивно повинно бути Міністерство аграрної політики та продовольства України, в доповнення до діяльності по цьому напрямку якого може бути діяльність служб дорадництва, університетів, галузевих асоціацій. В якості інструментів доцільним є використання сайтів, системи електронних розсилок, друкованих засобів інформації, використання практики проведення спільних робочих нарад в виробничих умовах.

Також у налагодженні ефективного функціонування молокопродуктового підкомплексу потенційно важлива роль має розширення практики використання продовольчих регіональних брендів молочної продукції. Використання іміджу брендів об'єднує виробників та стимулюватиме їх до інтегрування в питаннях забезпечення якості молочної продукції для отримання кожним з них конкурентних переваг в вигляді вищої ціни.

Використання брендів молока та молочної продукції сприятиме персоналізації суб'єктів господарювання з їх виробництва та виокремлення найкращих з них споживачами. При цьому слід відзначити необхідність формування системи реєстрації брендів, їх капіталізації, підтримання та порядку використання. Це є одним з пріоритетних механізмів конкурентного регулювання розвитку молокопродуктового підкомплексу.

В цілому, для України важливим є збереження молокопродуктового підкомплексу, в якому на основі забезпечення дієвості функціонування конкурентного середовища, можна спрямувати виробників на виробництво конкурентоспроможної продукції, забезпечити її належним асортиментом власне населення та зміцнити позиції виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Висновки та перспективи подальших досліджень

В процесі виконання дослідження зазначається, що ринки молока та молочної продукції функціонують в умовах мінливого впливу факторів навколишнього середовища на господарські процеси галузі. Доведено, що досягненню визначених цілей розвитку на різних рівнях управління молокопродуктового підкомплексу сприятиме формування належного апарату регулюючих механізмів. Загальну сукупність механізмів регулювання зведено до 5 груп механізмів: вхідних бар'єрів доступу на ринки молока та молочної продукції; антимонопольного регулювання; конкурентного регулювання; державної підтримки та моніторингу і контролю якості й безпечності молока і молочної продукції. Описано особливості задіяння кожної групи механізмів в процесі забезпечення розвитку ринків молока та молочної продукції.

Перспективи подальших досліджень полягають в уточненні умов для запровадження кожної групи регулюючих механізмів на ринках молока та молочної продукції.

Список використаних джерел

1. Авдашева С.Б. *Экономические основы антимонопольной политики : российская практика в контексте мирового опыта* / С.Б. Авдашева, А.Е. Шаститко, Е.Н. Калмычкова // *Экономический журнал ВШЭ*. – 2007. – Т. 11. – № 4. С. 562–610.
2. Арментано Доминик Т. *Антираст против конкуренции* / Доминик Т. Арментано : пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 432 с.
3. Віскузі В. *Кіп Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика* / [пер. с англ. В. Кіп Віскозі, Джон М. Верном, Джозеф Е. Гарингтон (мол.) ; ред. пер. та авт. передм. О. Кілієвич]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 1047 с.

4. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках : наук. доповідь / [Трегобчук В.М., Пасхавер Б.Й., Бородіна О.М. та ін.] ; за ред. В.М. Трегобчука, Б.Й. Пасхавера. – К. : Ін-т екон. та прогнозів., 2007. – 260 с.
5. Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади : монографія / [Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф., Малік М.Й. та ін.] ; за ред. М.Ф. Кропивка, В.В. Россохи. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 484 с.
6. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок України: організація та управління / Ю.С. Коваленко. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 108 с.
7. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики / Н.Г. Мэнкью, 2-е изд., сокращ. – СПб : Питер, 2001. – 496 с.
8. Про молоко та молочні продукти : Закон України № 1870-IV від 24.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Розанова Н. Конкурентная политика в Канаде / Н. Розанова // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №11. – С. 72–80.
10. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон, В. Нордхаус ; пер. с англ. [под ред. Тарасевича Л.С., Леусского А. И.]. – М. : Бином-КноРус, 1999. – 799 с.
11. Kirzner I.M. Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process : An Austrian Approach / I.M. Kirzner // Journal of Economic Literature. – 1997. – Vol. 35. – № 1. Mar. – P. 60-85.
12. Williamson O.E. Markets and Hierarchies : Analysis and Antitrust Implications / O.E. Williamson. – New York : Free Press, 1975. – 286 p.
13. Сільське господарство України за 2013 рік. Статистичний збірник / За ред. Н.С. Власенка; відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 399 с.

References

1. Avdasheva S.B., Shastitko A.E., Kalmychkova E.N. Ekonomicheskie osnovy antimonopol'noy politiki : rossiyskaya praktika v kontekste mirovogo opyta // Ekonomicheskij zhurnal VShE. – 2007. – Т. 11. – № 4. S. 562–610.
2. Armentano Dominik T. Antitrast protiv konkurentsii : per. s angl. – М. : Al'pina Biznes Buks, 2005. – 432 s.
3. V. Kip Viskozi, Dzhon M. Vernom, Dzhozef E. Garynngton Ekonomichna teorija reguljuvannja ta antymonopol'na polityka / [per. s angl. K. : Vyd-vo Solomii' Pavlychko «Osnovy», 2004. – 1047 s.
4. Tregobchuk V.M., Pashaver B.J., Borodina O.M. ta in. Zabezpechennja konkurentospromozhnosti agrarnogo sektora ekonomiky Ukrai'ny na vnutrishn'omu i zovnishn'omu rynkah : nauk. dopovid'. – К. : Ін-т екон. та прогнозів., 2007. – 260 с.
5. Lupenko Ju.O., Kropyvko M.F., Malik M.J. ta in. Integracija ta samoorganizacija agrarnogo biznesu v umovah decentralizacii' vlady : monografija ; za red. M.F. Kropyvka, V.V. Rossohy. – К. : NNC ІАЕ, 2015. – 484 с.
6. Kovalenko Ju.S. Agrarnyj rynek Ukrai'ny: organizacija ta upravlinnja. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 108 с.
7. Men'kyu N.G. Printsipy ekonomiks. – SPb : Piter, 2001. – 496 s.
8. Pro moloko ta molochni produkty : Zakon Ukrai'ny № 1870-IV vid 24.06.2004 r. : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Rozanova N. Konkurentnaya politika v Kanade // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. – 2003. – №11. – S. 72–80.
10. Samuel'son P., Nordkhaus V. Ekonomika ; per. s angl. [pod red. Tarasevicha L.S., Leusskogo A. I.]. – М. : Binom-KnoRus, 1999. – 799 s.
11. Kirzner I.M. Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process : An Austrian Approach // Journal of Economic Literature. – 1997. – Vol.35. – №1. Mar. – P.60-85.
12. Williamson O.E. Markets and Hierarchies : Analysis and Antitrust Implications. – New York : Free Press, 1975. – 286 p.
13. Sil's'ke gospodarstvo Ukrai'ny za 2013 rik. Statystychnyj zbirnyk / Za red. N.S. Vlasenka; vidp. za vyp. O.M. Prokopenko. – К. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny, 2014. – 399 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Припуга Наталія Володимирівна, старший викладач кафедри теоретичної та прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Припуга Наталья Владимировна, старший преподаватель кафедры теоретической и прикладной экономики, Институт подготовки кадров государственной службы занятости Украины, г. Киев

DATA ABOUT THE AUTHOR

Prypuga N.V., Senior lecturer in theoretical and applied economics
Training Institute State Employment Service of Ukraine, Kiev.

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Семененко О.Г.

В статті досліджено тенденції розвитку та функціонування харчової промисловості України на інформації Державної служби статистики України та оглядових статей експертів.

Методи, що були використані в процесі дослідження. Застосовано системний підхід та методології економічного, статистичного та економіко-математичного аналізу для вивчення тенденцій, динаміки макроекономічних показників харчової промисловості України.

Результати роботи. Проаналізовано основні показники діяльності підприємств харчової промисловості України за 2010-2016 р., оцінено рівень міжгалузевої конкурентоспроможності. Обґрунтовано завдання, стратегічні цілі та методології зміцнення позицій харчової промисловості на світовому та внутрішньому ринках.

Висновки. Харчова промисловість є однією із провідних галузей вітчизняної економіки, вона задіяна в забезпеченні продовольчої безпеки держави, формуванні її експортного потенціалу й здатна позитивно впливати на динаміку економічного зростання України. Зниження показників ефективності фінансово-економічної діяльності харчової промисловості в останні сім років спостерігається, в основному, по окремим підгалузям, продуктовим підгрупам та регіонам. Незважаючи на втрату деяких закордонних ринків, українські виробники розширюють географію своїх зовнішніх поставок та збільшують прибутки від експортної діяльності.

Проблемною ланкою для галузі стала інноваційно-інвестиційна діяльність із-за: скорочення інвестиційних витрат бюджету і зростання фінансування із власних і залучених коштів підприємств, нестійкого фінансового стану, відсутності державної інвестиційної стратегії, недосконаlosti законодавства. Збільшення виробництва інноваційної продукції галузі не призводить до насичення нею внутрішнього ринку. Крім того, існують й інші фактори, що стримують розвиток підприємств харчової промисловості. Адекватні висновки та стратегічні рішення, на основі проведених досліджень, дозволить скоригувати напрями та фактори впливу на результативність фінансово-економічної діяльності харчової промисловості країни.

Ключові слова. харчова промисловість, виробництво, реалізація, експорт-імпорт, інноваційно-інвестиційна діяльність, конкурентоспроможність.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ

Семененко Е.Г.

В статье исследованы тенденции развития и функционирования пищевой промышленности Украины за информацией Государственной службы статистики Украины и обзорных статей экспертов.

Методы, использованные в процессе исследования. Применен системный подход и методологии экономического, статистического и экономико-математического анализа для изучения тенденций, динамики макроэкономических показателей пищевой промышленности Украины.

Результаты работы. Проанализированы основные показатели деятельности предприятий пищевой промышленности Украины за 2010-2016 г., уровень межотраслевой конкурентоспособности. Обоснованы задачи, стратегические цели и методологии укрепления позиций пищевой промышленности на мировом и внутреннем рынках.

Выводы. Пищевая промышленность является одной из ведущих отраслей отечественной экономики, задействована в обеспечении продовольственной безопасности государства, формировании ее экспортного потенциала и способна положительно влиять на динамику экономического роста Украины. Снижение показателей эффективности финансово-экономической деятельности пищевой промышленности в последние семь лет наблюдается, в основном, по отдельным подотраслям, продуктовым подгруппам и регионам. Несмотря на потерю некоторых зарубежных рынков, украинские производители расширяют географию своих внешних поставок и увеличивают прибыли от экспортной деятельности.

Проблемным звеном для отрасли стала инновационно-инвестиционная деятельность из-за: сокращения инвестиционных расходов бюджета и роста финансирования из собственных и привлеченных средств предприятий, неустойчивого финансового состояния, отсутствия государственной инвестиционной стратегии, несовершенства законодательства. Увеличение производства инновационной продукции отрасли не приводит к насыщению ею внутреннего рынка. Кроме того, существуют и другие факторы, сдерживающие развитие предприятий пищевой промышленности. Адекватные выводы и стратегические решения, на основе проведенных исследований, позволят скорректировать направления и факторы влияния на результативность финансово-экономической деятельности пищевой промышленности страны.

Ключевые слова. пищевая промышленность, производство, реализация, экспорт-импорт, инновационно-инвестиционная деятельность, конкурентоспособность.

ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY IN UKRAINE

Semenenko O.H.

Article aimed to investigate the tendencies of development and functioning of food industry in Ukraine based on the information of the State Statistics Service of Ukraine and articles from experts.

The methods used in the research process. A systematic approach and methodology of economic, statistical and economic-mathematical analysis were applied to study trends and dynamics of macroeconomic indicators of food industry in Ukraine.

The results of the work. The main indicators of activity of food industry enterprises in Ukraine for the period 2010-2016 and the level of its inter-sectoral competitiveness were analyzed. The tasks, strategic objectives and methodology for strengthen the position of the food industry on the global and domestic markets were substantiated.

Conclusions. The food industry is one of the leading sectors of domestic economy involved in the food security of the state, the formation of its export potential and can positively influence the economic growth in Ukraine. The decline in the efficiency of financial-economic activity within food industry in the last seven years mainly concerned individual sub-sectors, product groups and regions. Despite the loss of some foreign markets, Ukrainian producers are expanding the geography of export and increase the profits from export activities.

Problematic element of the sector is innovative-investment activity due to the reduction in investment expenditures from budget and increased funding from own and borrowed funds, unstable financial conditions, lack of government investment strategy, the imperfection of the legislation. An increase in the production of innovative products does not cause saturation of domestic market. In addition, there are other factors constraining the development of the food industry. Adequate conclusions and strategic decisions on the basis of the conducted researches will allow to adjust the direction and factors influencing effectiveness of financial-economic activity of food industry.

Key words. food industry, production, sales, export and import, innovation and investment activity, competitiveness.

Постановка проблеми. В умовах пошуку стратегій та алгоритмів виходу з глобальної кризи особлива увага надається розвитку промисловості та промислової політики. Харчова промисловість завжди вважалася для України пріоритетною і стратегічно важливою галуззю, яка здатна забезпечити не тільки потреби внутрішнього ринку, ай світового. 22% у структурі реалізації промислової продукції, 47 % у структурі доходу АПК забезпечує пріоритетність досліджень тенденцій та перспектив розвитку саме цієї галузі. Доступність харчових продуктів, їх якість та екологічність впливають на рівень продовольчої безпеки держави, виступають індикаторами її соціальної стабільності. Тому обрання стратегій розвитку, шляхів подолання проблем галузі повинно базуватися на науково обґрунтованих дослідження статистиці діяльності підприємств промисловості за середньостроковий період.

Головна мета статті полягає в аналізі сучасного стану і характерних тенденцій розвитку вітчизняної харчової промисловості, виявленні проблем та напрямів розвитку галузі. **Виклад основного матеріалу:** Харчова промисловість є однією із провідних галузей вітчизняної економіки. Вона безпосередньо задіяна в забезпеченні продовольчої безпеки держави, формуванні її експортного потенціалу й здатна позитивно впливати на динаміку економічного зростання України.

Встановлено, що ефективна, високопродуктивна, динамічно зростаюча харчова промисловість є пріоритетом у забезпеченні економічної безпеки держави і досягненні високої національної конкурентоздатності [1, с.71].

Під розвитком галузі слід розуміти сукупність кількісних та якісних змін, що передбачають перехід від одного якісного стану до іншого в умовах різноспрямованого впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Критеріями аналізу та оцінки ефективності розвитку галузі є в першу чергу аналіз динаміки таких показників, як: індекси виробництва та реалізації, показників дохідності, рентабельності, продуктивності та інших.

Вітчизняна харчова промисловість об'єднує 22 спеціалізовані галузі, до яких входить понад 40 основних виробництв. Провідні галузі: м'ясна, олійно-жирова, кондитерська, молочна, спиртова, борошномельна, цукрова. У загальній структурі виробництва продовольства найбільша частка, понад 27,94%, припадає на продукцію олійно-жирової промисловості, 13,3% – м'ясо та м'ясної продукції, 10,5% – молочні продукти, 11% – напої.

Як засвідчують дані, представлені на рис. 1, з 2007 по 2009 роки результативність галузі знижувалася в середньому на 3-6% щорічно, внаслідок негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України загалом та на діяльність підприємств харчової промисловості зокрема.

З 2009 по 2012 роки приріст в обсягах виробництва складав щорічно 1-3 %. За останні 4 роки динаміка обсягів виробництва була нестабільною. Спади виробничої діяльності спостерігалися у 2013 та 2015 роках, на 5% та 10,7% відповідно, зростання виробництва – на 2,5% та 3,9% у 2014 та 2016 роках.

Але в цілому, порівняно з 2007 роком, лінія тренду свідчить про загальну тенденцію до зниження темпів виробництва, що є наслідком низької платоспроможності населення.

Починаючи з 2012 року харчова промисловість на загальнодержавному рівні займає перше місце за обсягами реалізованої промислової продукції серед всіх галузей промисловості і має позитивну динаміку питомої ваги. В 2012 році було реалізовано продукції на суму 254,5 млрд. грн., що склало 18,2% в загальному обсязі. В 2013 році обсяги реалізованої продукції галузі склали 261,8 млрд. грн. або 19,3% від загального обсягу в Україні. В 2014 році реалізовано продукції на суму 254,5 млрд. грн., що складає 21,5%

промислової продукції [4, С. 3]. У 2016 році частка харчової промисловості у загальних обсягах реалізації промислової продукції становила 24,4%, включаючи напої і тютюнові вироби [3].

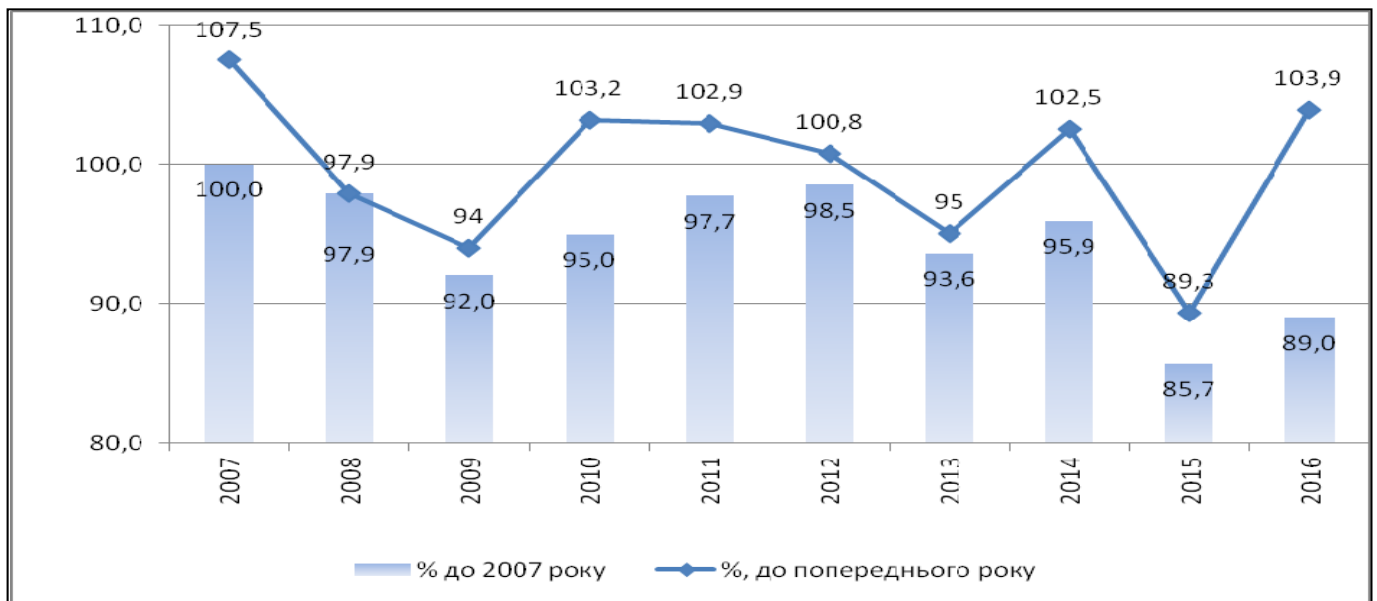

Рисунок 1. Динаміка індексів виробництва продукції харчової промисловості з 2007 року по 2016 рік
Джерело: аналізовано за даними [2, 3].

На регіональному рівні розподіл по обсягах виробництва за 10 років також змінився. У 2007 році лідерами у виробництві продукції харчування були: м. Київ (20,4% загальнодержавного обсягу виробництва продуктів харчування), Київська область (7,8%), Донецька (7,5%), Дніпропетровська (6,8%), Вінницька (6,2%) та Харківська (5,1%) області. Названі шість регіонів у 2017 році забезпечували 53,8% обсягу виробництва харчової продукції в Україні [5, С.2].

У 2016 році найбільші обсяги виробництва мали м. Київ (18,17%), області - Вінницька (8,8%) Київська (7,6%) Полтавська (7,45%), Дніпропетровська (7,13%), Харківська (6,2%), Черкаська (6,1%). Сім регіонів забезпечили 61,5% обсягів виробництва харчової промисловості України у 2016 році [3].

У 2016 році порівняно з попереднім періодом сім областей знизили обсяги виробництва в середньому на 2-7%, а саме: Волинська (-7%), Дніпропетровська (-5%), Рівненська (-7,1%), Житомирська (-2,7%), Херсонська (-2,2%) та Чернівецька область (-1,1%). Усі інші області мали позитивну динаміку індексів виробництва [2, 3].

Значення харчової промисловості для значної частини областей дуже важливе, так як її вага в загальному обсязі реалізованої продукції цих регіонів займає по над 35% (Рис.2).

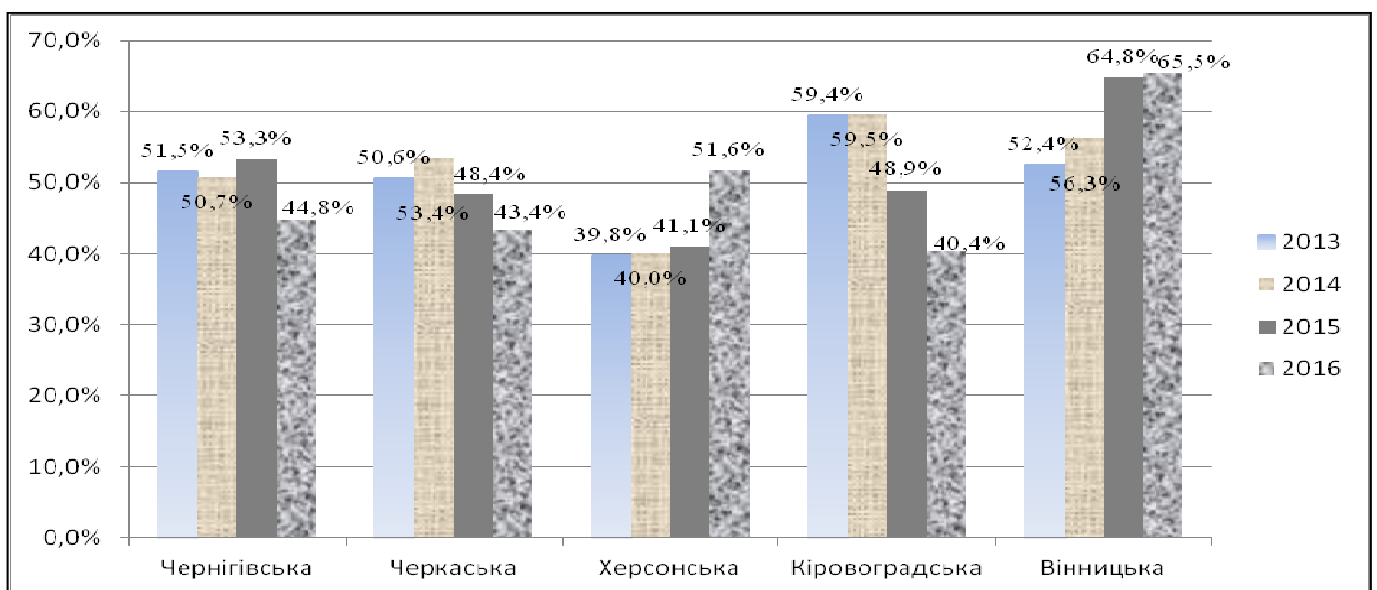

Рисунок 2. Динаміка частки харчової промисловості в загальному обсязі реалізації продукції по окремих регіонах України у 2013-2016 роках, %
Джерело: аналізовано за даними [2, 3].

Серед п'яти виділених регіонів, у 2016 році три області зменшили дохід від реалізації продукції харчової галузі в середньому на 5-8%. Тільки Херсонська та Вінницька області збільшили частку від реалізації харчової продукції в загальному обсязі доходу на 10,5% та 0,8% відповідно.

Аналіз основних показників розвитку харчової промисловості за п'ять років показав наступне Табл.1.

Таблиця 1. Динаміка основних показників економічної діяльності підприємств харчової промисловості за 2010-2016 роки

Назва показника	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість підприємств тис.	6551	6559	5768	6407	5528	5502	5198
Підприємства, які одержали прибуток, %	60,3	59,5	61,7	62,9	62,4	72,3	68,6
Підприємства, які одержали збиток, %	39,7	40,5	38,3	37,1	37,6	27,7	31,4
Дохід від реалізації млн. грн..	192154	222388	254459	261784	302392	398023	381129
Чистий прибуток (збиток) тис. грн.	2238,8	2303,6	7183,9	6531,7	-16906	-16553	-14601
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	419,2	427,2	417	404,1	350,8	321	315
Середньомісячна ном. заробітна плата одного штатного працівника, грн.	2137	2542	2898	3110	3380	4184	6069
Продуктивність праці, (тис.грн. на рік)	458,3	520,5	610,2	647,8	862	1239	1008
Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств, %	4,5	4,2	6,4	6,1	5,1	6,1	3,8
Загальний рівень рентабельності (збитковості) діяльності, %	0,9	0,8	2,5	2,3	-4,5	-3,3	-3,6

Джерело: [2, 3].

З 2010 по 2016 роки обсяги реалізації харчової промисловості збільшилися на 188975 млн. грн. (+ 93%). Частка прибуткових підприємств порівняно з 2010 роком збільшилася на 8,3%. Але це не покращило становище з прибутковістю. До 2012 року чистий прибуток мав позитивну динаміку росту, але в наступний період 2014-2016 р. темп зниження прибутку складав в середньому 3,1% щорічно. Найбільш збитковим для галузі став 2015 рік.

Рентабельність операційної діяльності була на середньому рівні, в загальній тенденції до зростання з 2010 по 2015 роки на 1% щорічно, крім 2016 року. Також, за досліджувальний період, зросли показники середньої заробітної плати в 3 рази та продуктивності в два рази. Але кількість працівників і підприємств харчової промисловості за шість років зменшилися на 21% та 25 % відповідно і цей факт є дуже негативною ознакою, враховуючи зростаючий рівень безробіття та частку промисловості в ВВП України.

Аналіз трендів обсяги виробництва продукції харчової промисловості у 2016 та 2015 роках по окремих видах (Табл. 2) виявив, що: збільшилось виробництво м'яса великої рогатої худоби свіжого чи охолодженого – на 17,2% (59,4 тис. тон у 2016 році та 50,7 тис. т у 2015 році); м'яса свійської птиці свіжого чи охолодженого – на 0,3% (що склало 712 тис. тон у 2016 році порівняно з 2015 роком) та на 4,8% (що відповідало 746 тис. тон у 2016 році); м'яса свійської птиці замороженого – на 13,8%, що на 35,4% більше ніж у 2016 році (245 тис. тон) [3].

У 2015 році в Україні збільшено випуск продукції по кондитерських виробках (+2,2%), коньяках та бренді (+15,4%), шампанських винах (+23,1%) та сигаретах (+8%).

У також у цей період було збільшено обсяги виробництва олії (+18,5%), цукру (+35%), безалкогольних та негазованих напоїв (+18,1% та +7,3%), сигарет (+5,7%).

По інших продуктових позиціях в останні роки спостерігалася стійка тенденції до зниження обсягів виробництва. Найбільш негативними у цьому випадку були галузі, що виробляли: фруктові та овочеві соки (-18,3% у 2015 році) та (-12,1% у 2016 році), маргарин та жири харчові (-29,2% та -4,2%), молоко (-13,2% та -4,5% у 2015-2016 роках), масло (-10,5% та -1%), жирні сири (-9,2% та -8,9%), йогурти (-9,9% та -1,4%), борошно (-8,1% та -10,5%), шоколад (-22,1% та -7,1% у 2015-2016 роках відповідно), пиво (-19,4% та -7,7%).

Стабільний спад виробничої діяльності з 2011 по 2016 роки спостерігається у молочній промисловості, горілчаній, борошно-круп'яній, овочево-консервній та пивної галузях. Найвищі темпи падіння виробництва характерні для виробництва соусів і продуктів для приготування соусів; приправ та прянощів, спредів та сумішів жирових, коньяків, брендів, горілки, лікерів, вина виноградного, пива та газованих вод.

Основними перешкодами для розвитку галузі в аспекті збільшення обсягів виробництва є недостатня ефективність ринків сільськогосподарської продукції, монополія великих торговельних компаній, низька якість сировини та кінцевої продукції, невідповідність системи державного регулювання безпечності харчових продуктів європейській та міжнародній практиці, неефективна система надання кредитних ресурсів (в т. ч. державних дотацій), високий ступінь зношеності матеріально-технічної бази і низький рівень інноваційних впроваджень.

За даними Державної служби статистики України, обсяг реалізованої харчової промислової продукції у 2016 році склав 381 мільярд гривень, що більше за 2015 рік на 13,3% [2,3].

У структурі доходу від продажу харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів за 2016 рік найбільша частка припадає на дохід від продажу олії і тваринних жирів – 25,9 %, на напої – 10,71 %, на

реалізоване м'яса та м'ясні продукти – 13,29 %, на дохід від молочної продукції – 10,48 %, на хліб та хлібобулочних вироби 7,2%, на дохід від реалізації інших харчових продуктів (цукру, какао, шоколаду, тощо) – 14,85%.

Таблиця 2. Зміна обсягів виробництва основних видів продукції харчової та переробної промисловості з 2011 по 2016 роки

Види продукції	Темп приросту, %				
	2012 до 2011р.	2013 до 2012 р.	2014 до 2013 р.	2015 до 2014 р.	2016 до 2015 р.
М'ясо великої рогатої худоби свіже чи охолоджене, тис.т	-3,4%	1,6%	-11,0%	-9,3%	17,2%
М'ясо великої рогатої худоби заморожене, тис.т	-9,0%	56,8%	-31,5%	19,0%	-31,9%
М'ясо свиней свіже чи охолоджене, тис.т	-5,4%	16,2%	15,8%	0,4%	-0,8%
М'ясо свиней заморожене, тис.т	54,7%	-20,3%	36,8%	8,3%	-22,9%
М'ясо свійської птиці свіже чи охолоджене, тис.т	0,3%	12,6%	-8,7%	0,3%	4,8%
М'ясо свійської птиці заморожене, тис.т	9,6%	84,1%	14,4%	13,8%	35,4%
Вироби ковбасні, тис.т	0,7%	0,0%	-9,2%	-11,6%	-1,3%
Соки фруктові та овочеві (крім сумішей), тис.т	18,3%	2,4%	-5,0%	-40,0%	-12,1%
Овочі консервовані натуральні, тис.т	-18,8%	-5,6%	22,0%	0,7%	-6,2%
Олія соняшникова нерафінована та її фракції, тис.т	19,7%	-10,5%	29,3%	-15,6%	18,5%
Маргарин і жири харчові подібні, тис.т	-8,6%	-13,7%	-4,2%	-29,2%	-4,2%
Молоко, тис.т	2,0%	6,6%	14,9%	-13,2%	-4,5%
Масло, тис.т	15,5%	6,4%	20,9%	-10,5%	-1,0%
Сир свіжий неферментований, тис.т	3,3%	5,9%	-10,8%	-9,2%	2,7%
Сири жирні, тис.т	-5,6%	-1,8%	-21,2%	-4,6%	-8,9%
Борошно, тис.т	0,3%	-1,5%	-8,1%	-8,1%	-10,5%
Хліб та вироби хлібобулочні, тис.т	-4,4%	-7,4%	-13,1%	-9,3%	-8,8%
Цукор білий кристалічний, тис.т	-17,1%	-41,1%	62,7%	-28,9%	35,0%
Шоколад, тис.т	-0,9%	-2,9%	-29,0%	-22,1%	-7,1%
Вироби кондитерські цукрові, тис.т	-5,2%	-7,3%	-7,9%	2,2%	-4,2%
Соуси, тис.т	0,0%	-2,7%	-5,0%	-10,6%	-4,6%
Спреди, тис.т	-9,6%	-1,8%	-2,6%	-30,9%	-22,0%
Коньяк, бренді, млн.дал.	-2,1%	-2,2%	-42,2%	15,4%	-7,8%
Горілка, млн.дал.	1,2%	-17,2%	-23,2%	-13,5%	-10,9%
Пиво солодове, млн.дал.	-2,0%	-7,7%	-11,7%	-19,4%	-7,7%
Води негазовані, млн.дал.	11,9%	7,4%	-10,9%	0,0%	18,1%
Води газовані, млн.дал.	-1,3%	-8,8%	-6,8%	-11,9%	-1,4%
Напої безалкогольні, млн.дал.	-0,7%	-12,5%	-7,9%	-5,2%	7,3%
Сигарети, млрд. шт.	-1,7%	-8,3%	-0,1%	8,0%	5,7%

Джерело: [2, 3].

На підставі аналізу статистичних даних за 2011 - 2016 роки можна зробити висновок, що дохід від реалізації харчової продукції в Україні має стійку тенденцію до зростання зі середньорічним темпом зростання 11,3%. Тільки у 2016 році спостерігалось деяке зниження доходу галузі на 4,2%. У структурі реалізації по окремим групах товарів за 2015-2016 роки спостерігалася на ступня картина (Табл.3)

Таблиця 3. Динаміка обсягів реалізації по окремих групах товарів харчової промисловості України за 2015-2016 роки

Групи товарів	2015 рік	2016 рік	Темп зростання 2016р. до 2015 р. %
М'ясо та субпродукти, тис.т.	1215,73	1332,60	109,6%
Соки та консервовані соки, тис.т.	595,07	571,00	95,9%
Олія, маргарин та жири, тис.т.	3874,36	4585,00	118,3%
Молочна продукція, тис.т.	1683,27	1629,60	96,8%
Хліб, борошно, крупи, тис.т.	3245,59	3062,00	94,3%
Цукор, тис.т.	1465,77	1970,00	134,4%
Кондитерські вироби, тис.т.	616,19	596,00	96,7%
Соуси, спреди, приправи, тис.т.	340,09	314,30	92,4%
Спиртні напої, тис.дал.	30495,00	24799,00	81,3%
Мінеральні води та безалкогольні напої, млн.дал.	217,17	232,30	106,9%
Сигарети, млрд.шт.	92,90	98,20	105,7%

Джерело: [2, 3]

У 2016 році порівняно з 2015 роком збільшилися обсяги реалізації: м'яса та м'ясних субпродуктів на 9,6%, олії, маргарину та жирів на 18,3%, цукру на 34,4%, мінеральних вод та безалкогольних напоїв на 6,9%. Протягом досліджуваного періоду відбулося зменшення споживання: соків та консервів на 4,1%, молочної продукції – на 3,2%, хліба та хлібобулочних виробів на 5,7%, кондитерських виробів на 3,3%, бакалійної продукції на 7,6%, спиртних напоїв на 19,7%.

Зниження попиту на продукцію є наслідком зниження купівельної спроможності населення, зменшення обсягів експорту, збільшення цін реалізації (Рис.3).

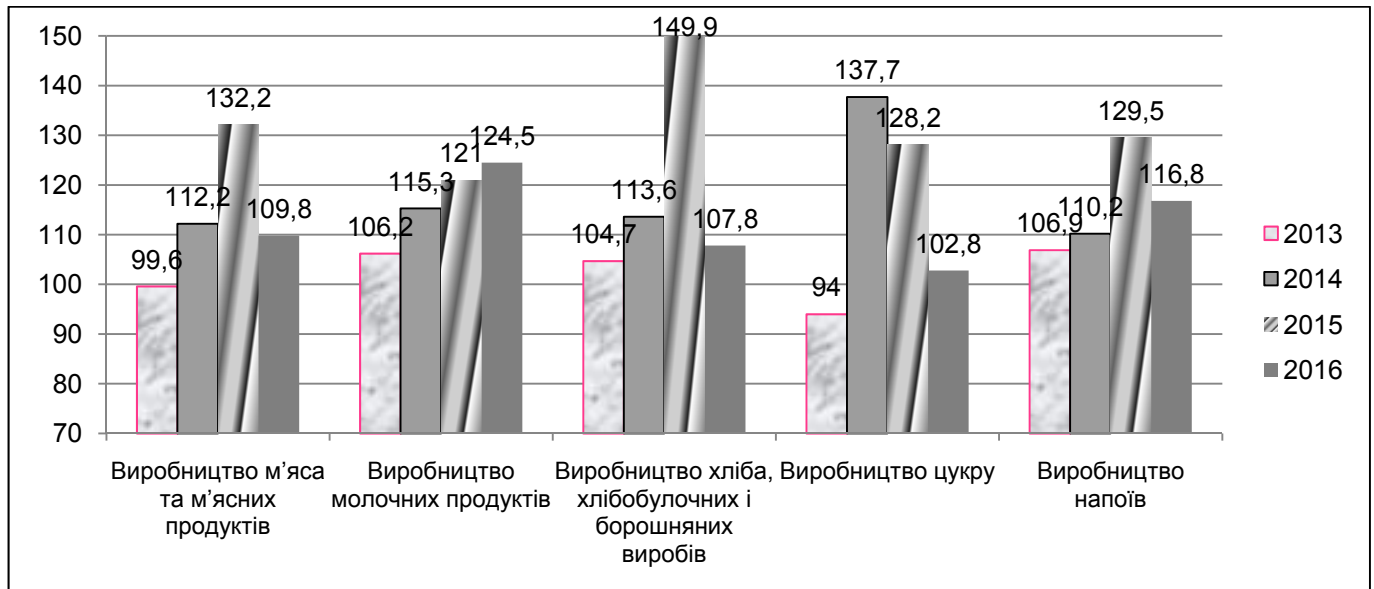

Рисунок 3. Індекси цін виробників промислової продукції у виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів за видами діяльності, %

Джерело: аналізовано за даними [2, 3].

Найбільший пік в зростання цін прийшовся на 2015 рік. Практично по всіх групах товарів у 2015 році порівняно з 2014 роком цін зросли на 21-50% (Рис. 3). За три останні роки середня реалізаційна ціна у фактичних цінах м'яса та м'ясних субпродуктів зросла на 62%, молочної продукції на 73,7%, хліба та хлібобулочних виробів на 83,5%, напоїв на 66,6%, цукру на 81,5%.

Сукупний обсяг експорту харчової промисловості у 2016 році склав 36362,8 млн. дол. (22% загального обсягу експорту переробної промисловості). У 2013 році обсяги експорту продукції галузі закордон були на рівні 27,1 % загального обсягу експорту. Вартість експортованих товарів з 2013 року по 2016 рік зменшилася на 1645,6 млн. дол. Найбільше скоротилися обсяги експорту: готових харчових продуктів (на 1049,6 млн. дол.) та рослинної продукції на 753,8 млн. дол. Експорт української аграрної продукції в країни ЄС в 2016 році порівняно з 2015 роком збільшився майже на 1,6% і склав \$ 4 млрд. 242,4 млн.[3, 6, 7].

Безмитні квоти на ввезення деяких товарів харчової промисловості в країни ЄС у 2016 році українські виробники повністю використали, а саме за п'ятьма групами товарів: мед натуральний, цукор, крупи та борошно, виноградний та яблучний соки, кукурудза.

Аналіз індексів фізичного обсягу (Ласпейреса) експорту та імпорту товарів харчової промисловості по найбільш вагомим групам товарів показав (Рис. 4), що, наприклад, експортна діяльність по поставках м'яса та м'ясних субпродуктів уповільнилася з 115,2% у 2014 році до 111% у 2016 році.

Але темп зростання продажів за кордон м'ясної продукції був прибутковим і суттєво за три роки не знизився. Зростання обсягів експортування м'яса відбулося за рахунок свинини. Не зважаючи на всі кризи, виробництво її у світі зростає. Однією з причин цьому є підвищення попиту з боку Китаю, США, ЄС, а також нових азійських економік. Однак коло експортерів свинини є досить обмеженим – США, деякі країни ЄС. Теоретично це могло б дати вітчизняній харчовій промисловості шанс відновити свій вплив на світовому ринку. В Україні ще одним експортним товаром тривалий час була яловичина. Проте останні роки спостерігається поступове скорочення обсягів її реалізації закордон. Необхідно відзначити, що дана тенденція є типовою для багатьох країн світу. Сьогодні світовий ринок яловичини переживає стагнацію споживання та спад виробництва. Світові лідери згортають виробництво цієї продукції, а азійські країни, якщо й нарощують, то лише для задоволення внутрішнього попиту.

Обсяги імпортованої продукції 2014 та 2015 років по даному сектору зменшувалися на 57-38% щорічно. Але вже у 2016 році обсяги імпорту м'яса збільшилися на 1,13%. Подорожчання виробництва м'ясної продукції та збільшення цін на цей вид товару відкрив ринок для більш дешевої продукції з Польщі, Білорусії. В прогнозований період з 2017 по 2018 роки аналітики передбачають зменшення обсягів експортованої продукції і збільшення імпорту по даній товарній позиції із-за суттєвого скорочення обсягів виробництва.

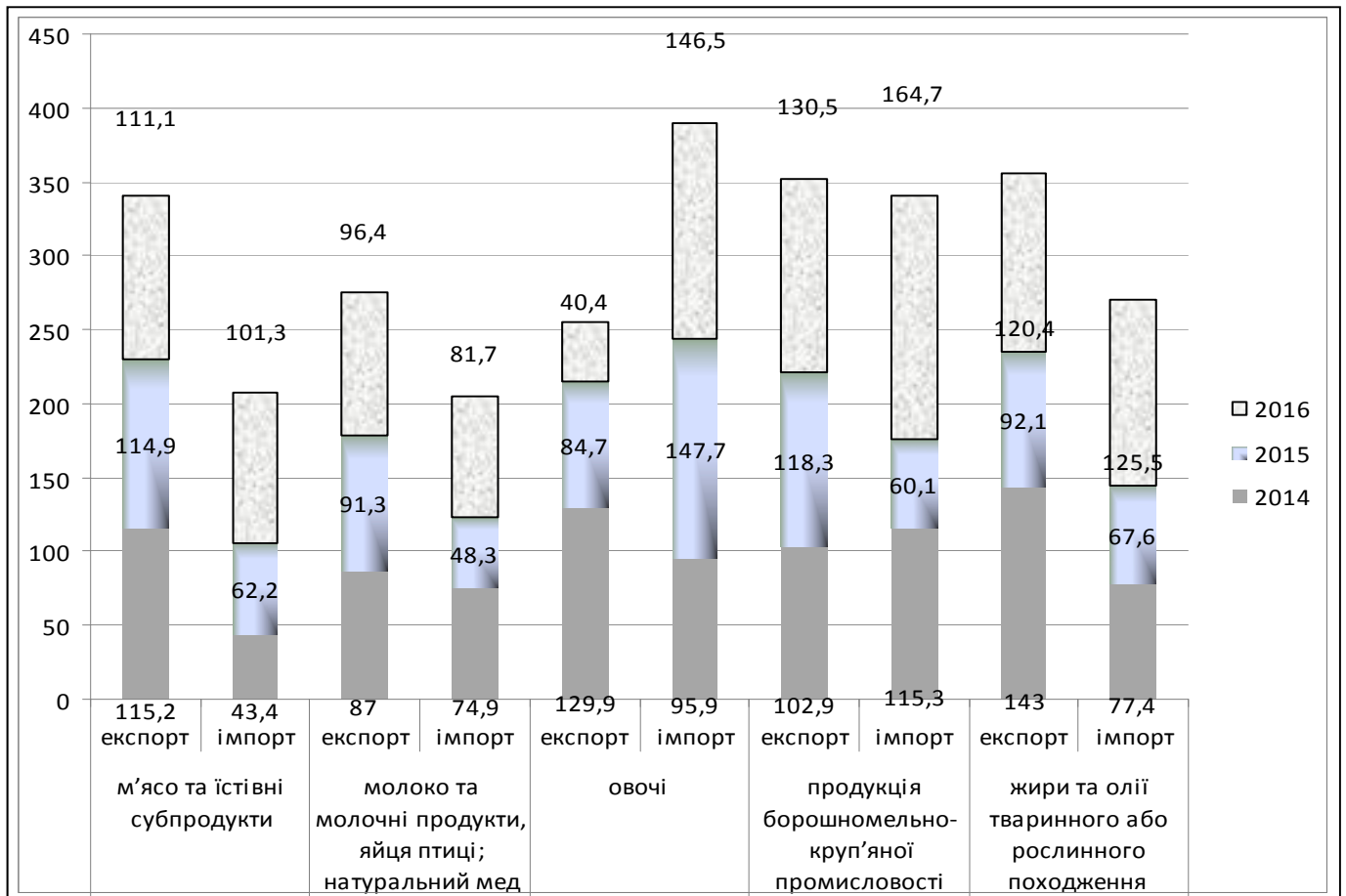

Рисунок 4. Динаміка індексів фізичного обсягу (Ласпейреса) експорту та імпорту товарів харчової промисловості України з 2014 по 2016 роки

Джерело: аналізовано за даними [3, 6, 7].

Експорт молочної продукції, яєць, меду також має тенденцію до уповільнення. Втрата російського ринку, найбільшого споживача саме цих видів продукції відобразилася на обсягах експортування галузі. З 2014 по 2016 рік обсяги експорту молочної продукції знижувалися і в країни Європи. Стандарти, що до якості молочних товарів і не відповідність нашої продукції по окремим параметрам зменшують можливості зростання експорту молокопереробної галузі. Імпорт даного виду товарів також був паралельним темпам зменшення обсягів споживання. Імпорт молочної продукції у 2015 році скоротився на 51,7% порівняно з 2014 роком, а у 2016 році порівняно з 2015 роком зменшився на 19,3%.

У поточному, 2017 році очікується збереження обсягів експорту молочної продукції практично на рівні 2016 року - в межах 450 тис. тонн. При цьому, внаслідок скорочення власного виробництва молока-сировини і стрімкого подорожчання вітчизняних молочних товарів очікується збільшення імпорту в межах 30%. Однак частка імпорту у внутрішньому продовольчому споживанні не перевищить 2%.

У 2016/17 році Україна в порівнянні з попереднім періодом збільшила експорт цукру в 33 рази до 344 тис. т. Обсяг реалізованого за кордон цукру у 2015 році складав тільки 6,2% від загального обсягу реалізації, а у 2016 році ця цифра склала 62%. Надлишкова пропозиція на внутрішньому ринку дозволить Україні, на частку якої досі припадала лише невелика частина світового експорту, організувати продаж цукру в цьому сезоні більш ніж в 20 країн [8].

За досліджувальний період поступово зростав експорт хлібобулочних виробів з 102% до 130% індексу обсягів, які переважно направляються у прикордонні населені пункти сусідніх із Україною районів Білорусії та Молдови. Хоч хлібобулочні вироби є товарами не тривалого зберігання, вітчизняна хлібопекарна промисловість має ту перевагу, що часто простіше і ближче їх доставити з українських хлібозаводів, ніж з великих міст зазначених країн. До того ж відпускна ціна на хліб та хлібобулочні вироби у вітчизняних підприємств є нижчою, а якість – досить високою. [9, С.62]. У європейських споживачів користується попитом і вітчизняна кондитерська продукція. Про те останнім часом на вітчизняному ринку кондитерських виробів побільшало імпортової продукції, переважно із Білорусії, Росії і країн ЄС. В цілому обсяги імпортованої продукції борошномельно-круп'яної галузі у 2016 році порівняно з 2015 роком збільшилася в тричі.

В українських експортерів харчових продуктів є можливість нарощувати експорт до Китаю, Єгипту та інших країн Азії та Африки, що мають ємні ринки і, можливо, не висувають таких жорстких вимог до стандартизації продукції, як у Європі [6, 7].

Експорт олії та олійно-жирової продукції залишається лідером в експортуванні. Експорт олії соняшникової у 2016 році у порівнянні з 2015 роком досяг рекордної позначки у 4,8 млн.тонн (зростання 123%). Експортовано у 2016 році олійно-жирової продукції на 4,8 млрд.дол. США проти 4,2 млрд.дол. США у 2015 році (зростання – 114%). Питома вага експорту олійно-жирової продукції в загальному експорті товарів з України – 13%, в експорті продукції АПК – 30%, в експорті продукції харчової промисловості – 70%. Обсяг імпортованої продукції галузі з 2014 по 2016 рік також зріс майже на 55%.

Окрім зазначених вище продуктів, певною експортною спроможністю характеризуються такі товари, як сири, горілка, пиво і цигарки.

Підсумовуючі аналіз, можна зазначити, що харчова промисловість України має значний досягнення в експортній діяльності. Незважаючи на втрату ринку Росії і проблеми транзиту через її територію у країни СНД, українські виробники розширюють географію своїх зовнішніх поставок. Компанії шукають вихід на зовнішні ринки через падіння попиту в Україні. Якщо раніше внутрішній ринок був більш привабливою з точки зору маржі, оскільки було зростання попиту, то сьогодні ціни не мають більше такої можливості до збільшення через обмеженість купівельної спроможності [10, С. 456].

Експортний потенціал харчової промисловості робить її привабливою для інвесторів. У цілому українська продукція стала більш вразливою до змін попиту на ринках країн Далекого Сходу. За таких умов українській харчовій промисловості необхідно змінювати пріоритети своєї діяльності та модернізувати виробництво.

Розрахунки показують, що для створення сучасної високорозвиненої індустрії харчування в країні необхідно 20–25 мільярдів гривень капіталовкладень. Фінансування може здійснюватись за рахунок іноземних та внутрішніх інвесторів, амортизаційних відрахувань на відтворення виробничого потенціалу, банківських і податкових кредитів та інших джерел. Капітальні вкладення треба спрямовувати передусім у стратегічні галузі, зокрема в цукрову, олійно-жирову, плодово-овчево-консервну, лікєро-горілку, виноробну, соляну та інші, які можуть виробляти конкурентоспроможну продукцію для внутрішнього й зовнішнього ринків.

Завдяки інвестиціям розширюються й удосконалюються виробничі потужності та основні фонди, забезпечуються необхідні пропорції. Інвестиції у виробничу сферу мають забезпечити підвищення технічного рівня й поліпшення розміщення діючих виробництв, а також необхідний приріст потужностей. Інвестиційні рішення приймають з питань оптимізації структури активів, визначення потреби в їх заміні чи ліквідації; розробки методів і засобів реалізації інвестиційної політики; визначення потреби в фінансових коштах; розробки й затвердження інвестиційних проектів. Тому важливим етапом дослідження є визначення основних факторів, які впливають на інвестиційну діяльність в харчовій промисловості та характеризують її стан і перспективи розвитку [11, С.18].

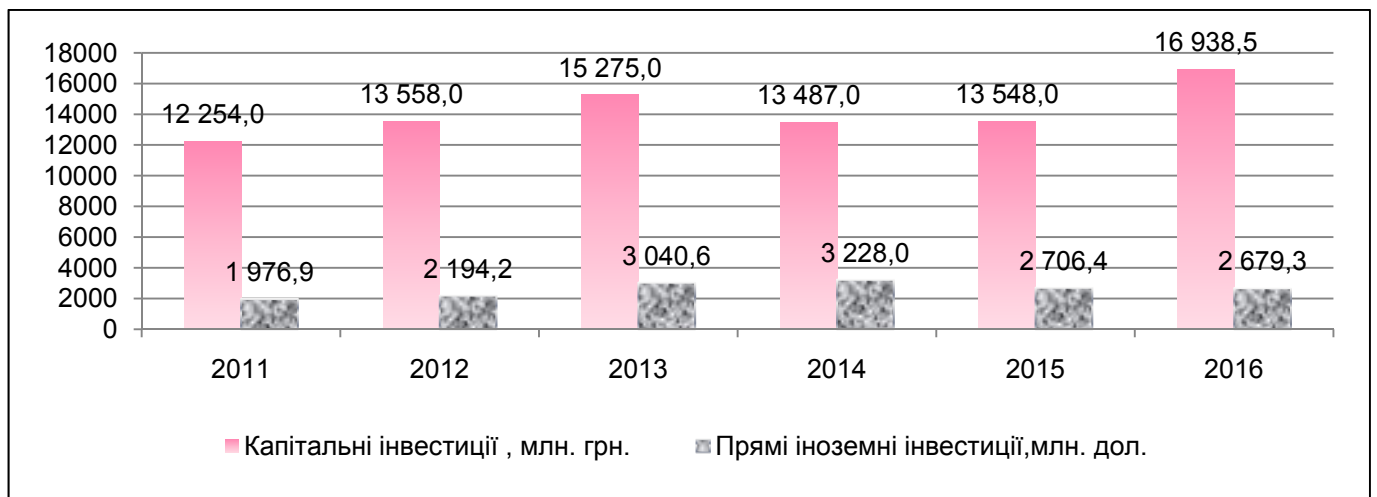

Рисунок 5. Динаміка інвестицій в харчову промисловість України у 2011-2016 роках

Джерело: [3, 12, 13].

З 2011 по 2016 рік капітальні інвестиції в розвиток галузі мали різну динаміку. Темп зростання з 2011 по 2013 роки дорівнював 10% - 12%. У 2014 році обсяг капітальних інвестицій зменшився на 12%, у 2015 році залишився на рівні 2014 року, але вже у 2016 році зріс на 25% (Рис. 5).

Основними причинами зниження інвестиційної активності в харчовій промисловості в останні роки були: економічна криза, інфляційні процеси скорочення інвестиційних витрат бюджету при зростанні фінансування інвестицій із власних і залучених коштів підприємств, нестійкий фінансовий стан підприємств харчової промисловості, відсутність державної інвестиційної стратегії, недосконалість законодавства.

Криза в інвестиційному середовищі виявляється також у вигляді розпорошення інвестицій, відсталості їх технологічної структури, тривалості інвестиційного циклу. Скорочення інвестицій у галузях харчової промисловості, пов'язаних з випуском нових технологій та прогресивної техніки, у довгостроковій перспективі закріплює технологічне відставання України від розвинутих країн світу [11, С.19].

Частка капітальних інвестицій в харчову промисловість в загальному обсязі інвестицій у 2011 році складала 13,8%, за наступні 6 років вона зросла на 12,3%.

Практика свідчить: найбільш ефективні напрями капіталовкладень у харчовій промисловості – реконструкція й технічне переоснащення виробництва. Це дає змогу в коротші строки, з меншими затратами оновлювати матеріально-технічну базу, освоювати нові потужності.

Харчова промисловість – один із найбільших реципієнтів іноземних інвестицій в економіку України. З 2011 по 2016 роки обсяг прямих іноземних інвестицій у галузь зросла з 1976,9 млн. дол. до 2679,33 млн. дол. Найбільші обсяги інвестування із-за кордону приходилися на 2013-2014 роки - 3040,6-3228 млн.дол. на рік відповідно. У 2015 році порівняно з 2014 роком обсяг інвестицій знизився на 16,1%, а у 2016 році порівняно з 2015 роком це число скоротилося на 27 млн. дол. (1%) [12,13].

Основними напрямками стимулювання вітчизняних та іноземних інвестицій у харчову промисловість є розробка регіональних програм стимулювання приватних інвестицій, розвиток ринку цінних паперів, створення вільних економічних зон, придбання іноземними інвесторами акцій вітчизняних підприємств харчової промисловості, страхування інвестицій від некомерційних ризиків, концентрація внутрішніх ресурсів при централізованій підтримці з метою реалізації пріоритетних інвестиційних проектів [11, С.20].

З метою створення економічної заінтересованості в інвестуванні харчової промисловості України доцільно на два-три роки впровадити систему пільгового оподаткування нових реструктурованих підприємств галузі, що сприятиме прискореному зростанню обсягів виробництва високоякісних харчових продуктів.

Необхідно також залучати до інвестиційного процесу нагромаджені банками фінансовий потенціал, спростити доступ підприємств харчової промисловості до порівняно дешевих довгострокових кредитів.

Активізація інвестиційної діяльності господарських структур у харчовій промисловості України має здійснюватися, насамперед, в напрямках, пов'язаних з впровадженням матеріало-, трудо- та енергозберігаючих технологій. Використання цих технологій дозволить знизити затрати на виробництво товарів та послуг, що забезпечить підвищення рентабельності продукції і збільшення норми прибутку на капітал.

Ще одним з факторів, що стимулюють інвестиційну діяльність в харчовій промисловості, на сьогодні є: зростання обсягу валового внутрішнього продукту, підвищення доходів населення, зміцнення платіжно-розрахункової дисципліни, покращення фінансового стану підприємств харчової промисловості. Стабілізація і ріст ефективності сільськогосподарського виробництва пов'язані з науковими основами структурної та інвестиційної політики в умовах ринкових відносин, тобто із створенням гнучкого механізму регулювання розвитку і розміщення виробництва, визначення функцій і напрямів інвестування, реалізацією державних та регіональних програм розвитку харчової промисловості. Для забезпечення зміни структури перехідної економіки України в достатніх інвестиціях необхідно створювати сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій. На нашу думку, до чинників, які реально можуть впливати на активізацію залучення іноземних інвестицій в харчову промисловість України, відносяться:

- стабілізація правового поля держави (законодавчої бази);
- інтеграція політичної волі усіх гілок влади;
- нормалізація стану фінансово)кредитної системи;
- підвищення пріоритетності статусу іноземного інвестора;
- підвищення інвестиційної активності населення.

Тому за умов економічної кризи важливе значення має державна підтримка реалізації інвестиційних проектів розвитку пріоритетних виробництв, а також впровадження економічних регуляторів активізації інвестиційної активності підприємств харчової промисловості України.

Для підприємств харчової промисловості характерна низька інноваційна активність, яка є негативним чинником щодо розвитку соціально-економічних аспектів на підприємствах харчової промисловості, а як наслідок – низька економічна ефективність [1, С.44].

Частка інноваційно-активних підприємств у галузі зменшилася з 5,9 % у 2013 р. до 4,4 % у 2015 р. Відповідно зменшилася і їх кількість на 75 од., що склало 24% від загальної кількості підприємств галузі. У 2011 році частка інноваційно-активних підприємств дорівнювала 13, 1%. На думку експертів, ефективний розвиток галузі на сучасному етапі можливий за умови зростання частки підприємств, що впроваджують інновації, до рівня 40-45 % [15. С.39].

Кількість впроваджених інноваційних процесів та найменувань інноваційних видів продукції з 2013 по 2015 роки зменшилася на 48% та 40% відповідно.

Обсяги фінансування інноваційної діяльності у 2013 році склали 1700 млн.695 тис. грн., з них 0,003% за рахунок державного бюджету, 86,7% - за рахунок власних коштів та 8% та 5% приходилися на іноземний капітал та кредити. У 2014 році обсяг капіталовкладень у інноваційну діяльність збільшився, порівняно з 2013 роком на 27,8%. При цьому практично зникли капіталовкладення іноземних інвесторів, держави, зменшилася частка власних капіталовкладень на 5%, але на 13% збільшилося фінансування підприємств харчової промисловості за рахунок кредитів. У 2015 році обсяг фінансування інноваційної діяльності галузі зменшився на 30% і на 9,5% був менше ніж обсяг фінансування у 2013 році. У структурі фінансування практично усі фінанси склалися з власних коштів (95,9%), частка кредитів зменшилася на 401,5 млн. грн., але з'явилися нові джерела фінансування: з місцевих бюджетів на рівні 0,02%, що значно більше ніж фінансування розвитку інноваційної діяльності з державного бюджету [3,14,15].

Таблиця 4. Динаміка основних показників інноваційної діяльності харчової, промисловості України з 2013 по 2015 рр.

Показник інноваційної діяльності	2013	2014	2015
Кількість підприємств, які створили інновації, од.	321	265	246
Кількість впроваджених нових технологічних процесів, од.	219	231	116
Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції од.	751	723	455
Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції маловідходних, ресурсозберігаючих, безвідходних, од.	50	44	41
Обсяги фінансування інноваційної діяльності, тис. грн.	1700695	2173610	1540272
у тому числі за рахунок коштів			
власних	1768502	1476577	1768502
державного бюджету	5,8	0,4	5,3
місцевих бюджетів			280
іноземних інвесторів	137643,6	380	
кредитів	85765,8	403218,3	1638
інших	-	1509,2	

Джерело: [3,14,15]

Бюджетне фінансування інноваційної діяльності протягом усього періоду практично не здійснювалося. Це не відповідає світовій практиці, згідно з якою у розвинутих країнах основним джерелом фінансування інноваційної діяльності є бюджетні кошти – держава фінансує до половини науково-технологічних витрат та від половини до двох третин витрат на фундаментальні дослідження

Збільшення виробництва інноваційної продукції галузі не призводить до насичення нею внутрішнього ринку, потенціал розширення якого вітчизняні фахівці оцінюють на рівні 80 млрд. грн. % [15, С.40], а призводить до зростання її експорту. Це посилює загрози, пов'язані з тим, що потреби внутрішнього ринку задовольнятимуться за рахунок нарощування імпорту в Україну більш дешевої продукції глибокої переробки.

Підприємства харчової промисловості поступово модернізують матеріально-технічну базу. Інтегральним показником техніко-технологічного рівня галузі є ступінь зношеності основних засобів. За цим показником харчова промисловість України протягом 2013-2015 рр. демонструвала помірну позитивну динаміку тільки по окремим підгалузям (табл. 5).

Таблиця 5. Стан основних засобів у харчовій промисловості

Підгалузі / Роки	Надійшло основних засобів, млрд.грн			Введено в дію нових основних засобів, млрд.грн			Ступінь зносу основних засобів, %			Темп зростання (зниження) основних засобів,%		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Харчова промисловість усього	14,1	14,5	19,0	9,4	8,5	14,7	48,5	47,2	47,5	107,3	105,1	108,1
Виробництво харчових продуктів	10,6	11,7	16,0	6,9	6,4	12,9	47	42,1	42,5	107,7	105,8	110,3
Виробництво напоїв	2,6	2,2	2,0	1,7	1,5	1,0	55,1	62,5	63,1	104,7	103	101,7
Виробництво тютюнових виробів	0,9	0,6	1,0	0,8	0,5	0,8	36,3	39,3	40,7	117,3	106,2	108,8

Джерело: аналізовано за даними [16, 17].

Так, якщо у 2013 р. ступінь зношеності ОЗ у виробництві харчових продуктів та напоїв становив 48,5 %, то у 2015 р. він знизився до 47,5 %, що свідчить про поступове оновлення матеріально-технічної бази галузі. Поліпшення показників зношення ОЗ було спричинене нарощуванням протягом 2015 рр. введених у дію нових ОЗ, що зріс майже в двічі. Проте, показник введення в дію нових ОЗ не досяг докризового рівня 2007 р. Найменший ступінь зношеності у 2013-2014 р. спостерігався у виробництві тютюнових виробів (36,3%), у якій зосереджено значний капітал крупних вітчизняних та іноземних інвесторів. Але вже у 2015 році знос в цій галузі погіршився на 1,4%. До найбільш технологічно відсталих підгалузей традиційно належать: виробництво дитячого харчування, виробництво олії та тваринних жирів, цукрове виробництво. Використання застарілої енергоємної техніки у виробництві призводить до того, що вітчизняні підприємства споживають майже вдвічі більше енергоресурсів, ніж аналогічні виробництва за кордоном, результатом чого стає падіння конкурентоспроможності вітчизняних продуктів харчування за критеріями ціни та якості. Крім того, існують й інші фактори, що стримують розвиток підприємств харчової промисловості. Нестача

оборотних коштів обмежує обсяги закупівлі сировини, особливо сезонної; відсутність достатньої кількості виробництв для переробки сільськогосподарської сировини в місцях виробництва та потужностей для її глибокої безвідходної переробки [15, С. 40].

Згідно зі статистичними даними, у дію постійно вводяться нові основні засоби, але, як показує практика, лише незначна частина промислових підприємств здійснює оновлення цих засобів на належному інноваційному рівні, решта, як правило, обмежується заміною зношених деталей чи зміною обладнання на аналогічне [1, С. 43].

Причиною такого стану справ найчастіше є відсутність у підприємств можливості фінансувати ефективне оновлення основних засобів. Внаслідок цього на промислових підприємствах половина обладнання використовується більше 20 років – відбувається нагромадження застарілої техніки й устаткування, що знижує продуктивність їх використання та збільшує витрати на утримання й експлуатацію.

Найбільш перспективні напрями інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості України мають визначатися з урахуванням світових тенденцій розвитку галузі, внутрішнього та зовнішнього попиту на окремі види інноваційної продукції. Аналіз світового ринку інновацій у харчовій промисловості свідчить про те, що ключовими напрямками інноваційного розвитку є виробництво продукції високої якості та безпечності, розвиток виробництва органічної продукції поглибленої переробки з екологічно чистої сільськогосподарської сировини, а також виробництво біопалива з продуктів та відходів харчової промисловості [15, С.42].

Харчова промисловість надзвичайно тісно пов'язана з сільським господарством, яке є головним постачальником сировини для неї. Від нього залежать не тільки обсяги виробництва готових продовольчих товарів, але й їх асортимент, якість та загальна цінова динаміка на продовольчому ринку країни. Однак останніми роками через скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва все більше загострюється проблема забезпечення харчової промисловості сировиною у необхідному асортименті і потрібної якості.

Основними перешкодами для розвитку галузі є недостатня ефективність ринків сільськогосподарської продукції, монополія великих торговельних компаній, низька якість сировини та кінцевої продукції, невідповідність системи державного регулювання безпечності харчових продуктів європейській та міжнародній практиці, неефективна система надання кредитних ресурсів (в т. ч. державних дотацій), а також відсутність ринку землі у поєднанні з мораторієм на продаж сільськогосподарських земель [1, С.122].

Для узагальненої оцінки розвитку харчової промисловості України за останні 3 роки застосуємо методику оцінки міжгалузевої конкурентоспроможності, представлену в роботі [18]. Порівняємо фінансово-економічну діяльність сільського, лісового та рибного господарства та харчової галузі. Дана методика дозволяє не тільки виявити більш конкурентоспроможні сектори економіки країни але й визначити нестабільні або критичні напрями їх діяльності.

За представленою методологією оцінки міжгалузевої конкурентоспроможності нами були виділені наступні групи векторів:

- фінансової конкурентоспроможності;
- ефективності структури капіталу;
- ефективності управління капіталом;
- ефективності використання виробничого потенціалу та операційної діяльності;
- результативності фінансово-економічної діяльності.

Кожна група векторів представлена відповідними показниками.

Статичні дані отримані з офіційних звітів та публікацій Державної служби статистики України [3]. Для нормування було використано матеріали по внутрішньогалузевим нормам окремих коефіцієнтів. Вага кожного коефіцієнта та групового показника розраховувалася за методом попарних порівнянь.

Для нормованих даних були обчислені групові коефіцієнти конкурентоспроможності (Рис. 6).

Якщо оцінити рівень конкурентоспроможності у 2013 році нормовані показники вектора фінансової конкурентоспроможності обох видів діяльності були приблизно однакові 0,88 та 0,85. У 2014 році спостерігається випередження значень коефіцієнтів фінансової конкурентоспроможності на 0,08 одиниць сільського господарства порівняно з харчовою промисловістю. У 2015 році, вектор фінансової конкурентоспроможності харчової галузі менше ніж відповідний показник сільського господарства майже на 0,03. При цьому, спостерігається загальна тенденція до зменшення значення коефіцієнтів у кожній за галузі в середньому на 8-10% щорічно. Це сталося в наслідок погіршення показників ліквідності, фінансової стійкості, умов торгівлі та експортування обох галузей. Темп зниження показників фінансової конкурентоспроможності в харчовій промисловості набагато більший ніж в сільському господарстві.

Оцінки векторів ефективності структури капіталу обох галузей у 2013 році були на одному рівні. У 2014-2015 роках сільське, лісове та рибне господарство мало кращі показники ефективності структури капіталу ніж харчова промисловість, через дуже незначні значення коефіцієнтів фінансової незалежності та інвестування.

Показники вектора ефективності управління капіталом продемонстрували змінний успіх галузей у 2013-2014 роках. Значну перевагу в 2015 році мало сільське господарство, через кращі показники рентабельності капіталів.

По показниках вектора ефективності використання виробничого потенціалу сільськогосподарське виробництво впевнено випереджало харчову промисловість. Значне зменшення відповідного показника галузі у 2015 році сталося через показники зносу та технічної придатності.

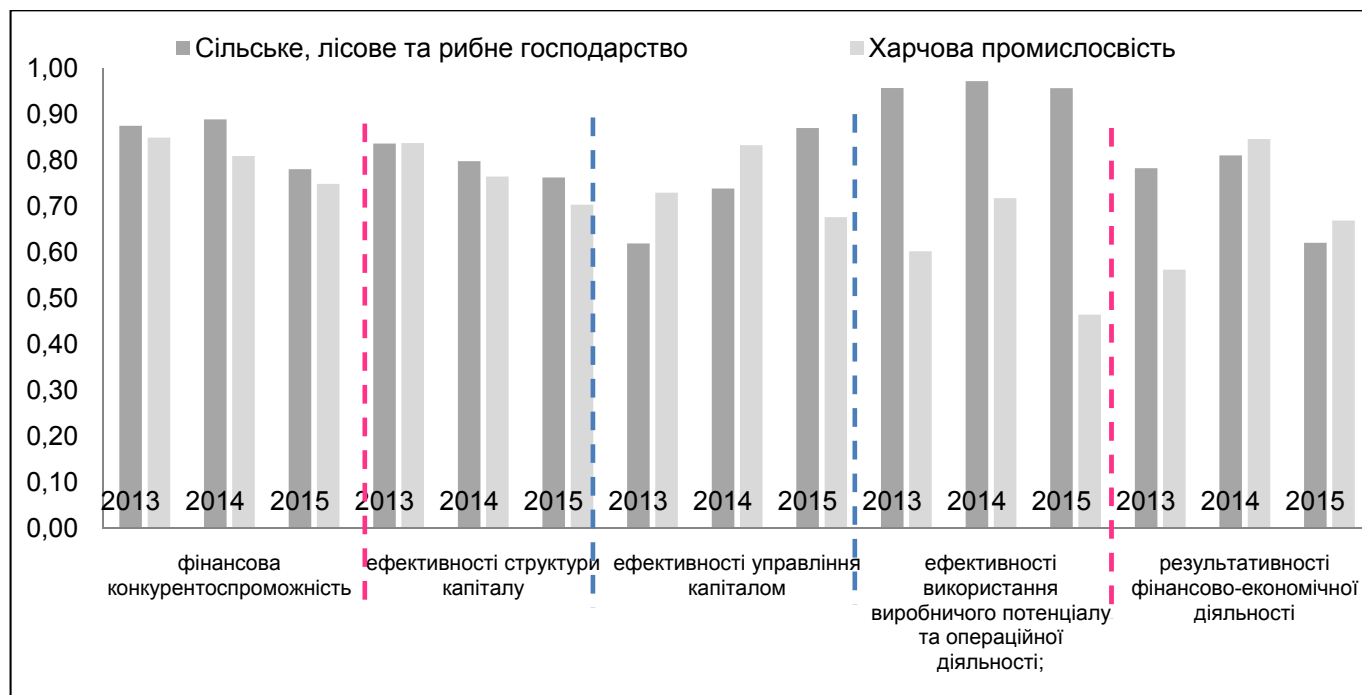

Рисунок 6. Групові оцінки векторів міжгалузевої конкурентоспроможності сільського, лісового, рибного господарства та харчової галузі за 2013-2015 роки

Джерело: Розраховано на основі даних [3].

За результатами фінансово-економічної діяльності сільське господарство у 2013-2015 роках випереджало виробництво харчової продукції практично по всіх пунктах. Найбільш проблемними ланками для харчової промисловості стали зменшення показників інтенсивності внутрішньогалузевої торгівлі та сумарна збитковість діяльності галузі у 2014-2015 роках.

Загальний статичний показник міжгалузевої конкурентоспроможності сільського господарства склав: у 2013 році - 0,815, у 2014 році - 0,841 і у 2015 році - 0,781.

Загальний статичний показник міжгалузевої конкурентоспроможності харчової галузі у 2013 році склав 0,67, у 2014 році - 0,6, а 2015 році - 0,58.

При розрахунку показників динамічної конкурентоспроможності було отримано наступні результати Рис. 7.

Так як значення 0,5 динамічного показника відповідає рівновазі відносно напрямів зменшення та збільшення, для зручності ми відняли 0,5 від вихідного значення.

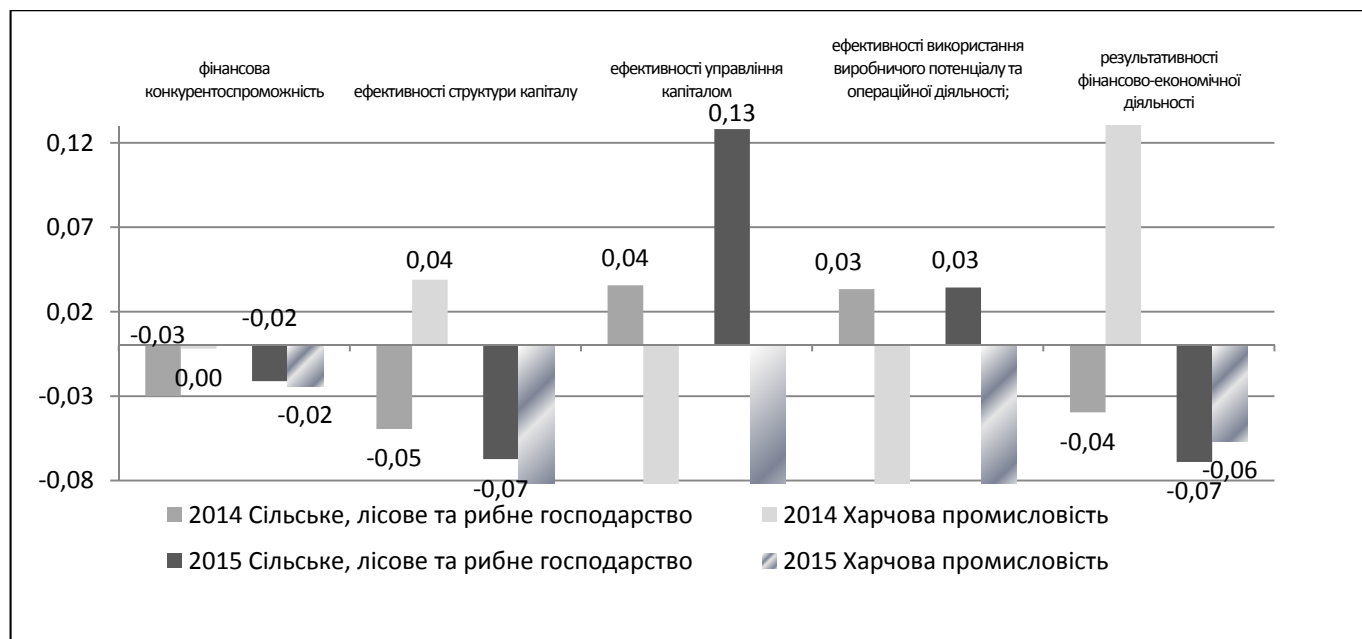

Рисунок 6. Показник динамічної конкурентоспроможності сільського, лісового та рибного господарства та харчової галузі з 2013 по 2015 роки

Джерело: Розраховано на основі даних [3].

По групах векторів фінансової конкурентоспроможності (ліквідності) та оптимальності структури капіталу з 2013 по 2015 роки в обох галузях спостерігалася тенденція до зниження, в середньому на 2 - 7 пунктів. Хоча у 2014 році, порівняно з 2013 роком показники ліквідності харчової галузі мали позитивну динаміку. Погіршення показників фінансової стійкості, незалежності, ліквідності у 2015 році негативно відобразилися на показниках індексів виробництва та умов торгівлі обох видів промисловості.

Показники ефективності управління капіталом за досліджуваний період погіршило свої значення, особливо у виробництві харчових продуктів.

Динаміка показників ефективності використання економічного потенціалу та операційної діяльності у сільському господарстві були однаковими в кожен з періодів. Найважчим виявився стан харчової галузі, яка знизилася ефективність операційної діяльності на 0,02 пункти із-за зниження показників технічної придатності, продуктивності праці та рентабельності основних фондів.

В розділі ефективності та результативності фінансово-економічної діяльності харчова промисловість суттєво відставала від сільського господарства в основному із-за зниження індексів виробництва, рентабельності та прогресуючої збитковості, інтенсивності внутрігалузевої торгівлі.

Отже динамічний показник конкурентоспроможності сільського, лісового та рибного господарства у 2014 році порівняно з 2013 роком та у 2015 році порівняно з 2014 роком склав 0,49 (-0,01). Аналогічні показники харчової галузі за цей період були 0,48 (-0,02) (2014 до 2013 рр.) та 0,41 (-0,09) (2015 до 2014 рр.).

Згідна термів лінгвістичної змінної «Оцінка міжгалузевої конкурентоспроможності галузі» харчова промисловість у 2014 році мала рівень «А10», що відповідає достатньому рівню конкурентоспроможності і інвестиційна складова може суттєво покращити розвиток в галузі. У 2015 році рівень конкурентоспроможності галузі погіршився, і підвищився рівень ризику в інвестиційній політиці. Виходячи з результатів дослідження сільське господарство порівняно з харчовою промисловістю має вищий потенціал розвитку. Але все вирішує інвестиційно-інноваційний потенціал галузі, який є достатньо перспективним.

Висновки. Проаналізувавши основні показники розвитку харчової промисловості в останні декілька років можна зазначити, що харчова промисловість є достатньо перспективною та конкурентоздатною галуззю. Її виробничий та експортний потенціал потужний і має стратегічний вплив на формування ВВП України. Зниження показників ефективності фінансово-економічної діяльності в останні сім років в основному спостерігається по окремим підгалузям, продуктовим підгрупам та регіонам. Основними причинами таких тенденцій стали: загальноекономічна та політична ситуація в країні та світі загалом, стан сировинної бази та купівельної спроможності населення, нестача оборотних коштів, відсутність чіткої інноваційної політики, висока вартість зарубіжних технологій. Тому стратегія розвитку харчової промисловості має бути комплексною, що враховує підгалузеву диференційованість за величиною виробничого та трудового потенціалів, вагу окремих товарних груп в експортній діяльності країни. Перспективним напрямом розвитку повинна стати мобілізація капіталу в оновлення основних засобів, у впровадження інноваційних технологій. Напрямом інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості України мають визначатися з урахуванням світових тенденцій розвитку галузі, внутрішнього та зовнішнього попиту на окремі види інноваційної продукції. Для досягнення вищесказаного потрібні: держана підтримка інвестицій в наукові дослідження; вдосконалення нормативної бази, податкове стимулювання інноваційної діяльності; збільшення частки експорту продовольчих товарів в закордонні країни; створення сприятливих умов для притягнення іноземного капіталу, кредитування. модернізація існуючих та будівництво нових підприємств, підтримка ресурсної бази АПК і оптимізація їх взаємодії.

Список використаних джерел

1. Шерман Є.М. Організаційно-економічний механізм розвитку підприємств харчової промисловості: дис.... канд. ек. наук : 08.00.04 / Шерман Євген Михайлович; М-во освіти і науки України, Херсонський національний технічний Університет – Херсон, 2015. – 247 с. : іл. – Бібліогр.: с. 193–215 (188 назв).
2. Промисловість України у 2011-2015 роках: статистичний збірник / Держ. ком. статистики України ; [за ред. І.С. Петренка]. – Київ: вид.-во Держ. стат. України, 2016. – 379 с.
3. Держстат України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 17.03.2017). – Назва з екрана.
4. Основні показники роботи харчової промисловості України [Електронний ресурс]: доповідь / Департамент продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України, 2015. -15 с. Режим доступу: http://minagro.gov.ua/system/files/Харчова_2014_rik.pdf.
5. Бутко М.П. Розвиток харчової промисловості в регіональних господарських системах України / М.П. Бутко, А.Г. Ясько // Агросвіт. Економіка АПК. - 2010.- №9. – С. 2-9. – Бібліогр.: (11 назв).
6. Зовнішня торгівля України за 2015 рік: статистичний збірник / Держ. ком. статистики України; / [від.за вип. Д.А. Фризоренко]. - Київ: вид.-во Держ. стат. України, 2016. -102 с.
7. Зовнішня торгівля України за 2014 рік: статистичний збірник / Держ. ком. статистики України ; / [від.за вип. Д.А. Фризоренко]. - Київ: вид.-во Держ. стат. України, 2015. - 102 с.
8. Солодкий експорт: Україна розширює свою присутність на світовому ринку [Електронний ресурс] // galfinance.info.- електрон. аналог друку. Вид.: Режим доступу: <https://galfinance.info/ekonomika-ta-biznes/2016/09/03/solodkij-eksport-ukraina-rozshiryue-svoyu-prisutnist-na-svitovomu-rinku-czukur/>(дата звернення (17.03.2017). – Назва з екрана.

9. Пашнюк Л.О. Харчова промисловість України: стан, тенденції та перспективи розвитку / Пашнюк Л.О. // *Економічний часопис ХХІ. Економіка та управління підприємством*. - 2012. - №9-10. - С.60-63. - *Бібліограф.*: (12 назв).

10. Новойтенко І.В. перспективи розвитку харчової промисловості в Україні / Новойтенко І.В. Слободян Н.Я., Малиновський В.В. // *Глобальні та національні проблеми економіки: зб. наук. пр. / Миколаївський нац. у-т ім. В.О. Сухомлинського*. - Миколаїв: вид-во Мик. нац. ун-ту, 2016. - Вип. 11. - С. 454-460. - *Бібліогр.*: (11 назв).

11. Товста Т.Л. Інвестиційний фактор розвитку харчової промисловості України / Товста Т.Л.: зб. наук. пр. // *Інвестиції: практика та досвід*. - 2009. - № 2. - С.18-20. - *Бібліогр.*: (5 назв).

12. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України 2015: статистичний збірник / Держ. ком. статистики України; / від. за вип. І.С. Петренко]. - Київ: вид.-во Держ. стат. України, 2016. - 44 с.

13. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України 2014: статистичний збірник / Держ. ком. статистики України; / [від. за вип. І.С. Петренко]. - Київ: вид.-во Держ. стат. України, 2015. - 44 с.

14. Наукова та інноваційна діяльність України 2015: статистичний збірник / Держ. ком. статистики України; / від. за вип. О.О. Кармазіна]. - Київ: вид.-во Держ. стат. України, 2016. - 257 с.

15. Інноваційний розвиток промисловості як складова структурної трансформації економіки України. аналітична доповідь [Електронний ресурс] / Собкевич О.В., Сухоруков А.І., Шевченко А.В., та інші; за ред. Я.А. Жаліла - К. : НІСД, 2013. - 71 с. - Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_table/1029_dok.pdf

16. Основні засоби України 2015: статистичний бюлетень / Держ. ком. статистики України; [за ред. І.С. Петренко]. - Київ: вид.-во Держ. стат. України, 2016. - 19 с.

17. Основні засоби України 2014: статистичний бюлетень / Держ. ком. статистики України; [за ред. І.С. Петренко]. - Київ: вид.-во Держ. стат. України, 2015. - 19 с.

18. Кучеренко С.Ю. Методологічні підходи до оцінки міжагалузевої конкурентоспроможності / Кучеренко С.Ю., Левасєва Л.Ю., Семененко О.Г. // *Економічний часопис-ХХІ*. - 2016. - №162(11-12). - С.43-47. Електрон. аналог друку. вид.: режим доступу: <http://soskin.info/print/ea/new/2016/162-11-12/zmist.html> (дата звернення: 15.03.17).

References

1. Sherman Ye.M. Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm rozvytku pidpriemstv kharchovoi promyslovosti: dys. ... kand. ek. nauk : 08.00.04 / Sherman Yevhen Mykhailovych ; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Khersonskiy natsionalnyi tekhnichnyi Universytet – Kherson, 2015. - 247 s.

2. Promyslovist Ukrainy u 2011-2015 rokakh: statystychnyi zbirnyk / Derzh. kom. statystyky Ukrainy ; [za red. I.S. Petrenko]. - Kyiv: vyd.-vo Derzh. stat. Ukrainy, 2016. - 379 s.

3. Derzhstat Ukrainy. Ofitsiyniy sait. : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Osnovni pokaznyky roboty kharchovoi promyslovosti Ukrainy : dopovid / Departament prodovolstva Ministerstva ahromoi polityky ta prodovolstva Ukrainy, 2015. -15 s. : [http://minagro.gov.ua/system/files/Kharchova 2014 rik.pdf](http://minagro.gov.ua/system/files/Kharchova%202014%20rik.pdf).

5. Butko M.P., Yasko A.H. Rozvytok kharchovoi promyslovosti v rehionalnykh hospodarskykh systemakh Ukrainy // *Ahorsvit. Ekonomika APK*. - 2010. - №9. - S. 2-9.

6. Zovnishnia torhivlia Ukrainy za 2015 rik: statystychnyi zbirnyk / Derzh. kom. statystyky Ukrainy ; / [vid.za vyp. D. A. Fryzorenko]. - Kyiv: vyd.-vo Derzh. stat. Ukrainy, 2016. - 102 s.

7. Zovnishnia torhivlia Ukrainy za 2014 rik: statystychnyi zbirnyk / Derzh. kom. statystyky Ukrainy ; / [vid.za vyp. D. A. Fryzorenko]. - Kyiv: vyd.-vo Derzh. stat. Ukrainy, 2015. - 102 s.

8. «Solodkyi» eksport: Ukraina rozshyriue svoiu prysutnist na svitovomu rynku // galfinance.info. - Elektron. Analoh druk. Vyd. : <https://galfinance.info/ekonomika-ta-biznes/2016/09/03/solodkij-eksport-ukraina-rozshiryue-svoyu-prisutnist-na-svitovomu-rinku-czukur/>

9. Pashniuk L.O. Kharchova promyslovist Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku // *Ekonomichnyi chasopys KhKhL. Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvom*. -2012. - №9-10. - S.60-63.

10. Novoiitenko I.V., Slobodian N.Ia., Malynovskiy V.V. Perspektyvy rozvytku kharchovoi promyslovosti v Ukraini // *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky: zb. nauk. pr. / Mykolaivskiy nats. u-t im.V.O. Sukhomlynskoho*. - Mykolaiv: vyd.-vo Myk. nats. un-tu, 2016. - Vyp. 11. -S. 454-460.

11. Tovsta T.L. Investytsiyniy faktor rozvytku kharchovoi promyslovosti Ukrainy / Tovsta T.L.: zb. nauk. pr. // *Investytsii: praktyka ta dosvid*. - 2009. -№ 2. - S.18-20.

12. Investytsii zovnishnoekonomichnoi diialnosti Ukrainy 2015: statystychnyi zbirnyk / Derzh. kom. statystyky Ukrainy ; / vid.za vyp. I.S. Petrenko]. - Kyiv: vyd.-vo Derzh. stat. Ukrainy, 2016. - 44 s.

13. Investytsii zovnishnoekonomichnoi diialnosti Ukrainy: statystychnyi zbirnyk 2014 / Derzh. kom. statystyky Ukrainy ; / [vid.za vyp. I.S. Petrenko]. - Kyiv: vyd.-vo Derzh. stat. Ukrainy, 2015. - 44 s.

14. Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy 2015: statystychnyi zbirnyk / Derzh. kom. statystyky Ukrainy ; / vid.za vyp. O.O. Karmazina]. - Kyiv: vyd.-vo Derzh. stat. Ukrainy, 2016. - 257 s.

15. Innovatsiyniy rozvytok promyslovosti yak skladova strukturnoi transformatsii ekonomiky Ukrainy. analitychna dopovid / Sobkevych O.V., Sukhorukov A.I., Shevchenko A.V., ta inshi; za red. Ya.A. Zhalila - K. : NISD, 2013. - 71 s. : http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_table/1029_dok.pdf

16. Osnovni zasoby Ukrainy 2015: statystychnyi biuleten / Derzh. kom. statystyky Ukrainy; [za red. I.S. Petrenko]. - Kyiv: vyd.-vo Derzh. stat. Ukrainy, 2016. - 19 s.

17. *Osnovni zasoby Ukrainy 2014: statystychnyi biuleten / Derzh. kom. statystyky Ukrainy; [za red. I.S. Petrenko]. – Kyiv: vyd.-vo Derzh. stat. Ukrainy, 2015. – 19 s.*

18. *Kucherenko S.Yu. Metodolohichni pidkhody do otsinky mizhhaluzevoi konkurentospromozhnosti / Kucherenko S.Yu., Levaieva L.Yu., Semenenko O.H. // Ekonomichnyi chasopys-XXI. – 2016. - №162(11-12). – S.43-47. Elektron. analoh druk. vyd.: rezhyim dostupu: <http://soskin.info/print/ea/new/2016/162-11-12/zmist.html>*

ДАННІ ПРО АВТОРА

Семененко Олена Газисівна, старший викладач кафедри політичної економії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», вул. Павла Тетери - 4а, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна
e-mail: gazisovna@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Семененко Елена Газисовна, старший преподаватель кафедры политической экономики ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды», ул. Павла Тетери - 4а, м. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина
e-mail: gazisovna@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Semenenko Elena Hazysovna, Senior Lecturer, Department of Political Economy SHEI «Pereyaslav-Khmelnytsky SPU named after Grygore Skovoroda» 4a Paul Teteri Str. Pereyaslav-Khmelnytsky, 08400, Ukraine
e-mail: gazisovna@mail.ru

УДК 334.724

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

Тетеринець Т.А.,
Чиж Д.А.

Ключові слова: мале і середнє підприємництво, суб'єкти підприємництва, соціально-економічний розвиток, галузі, регіони.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Тетеринець Т.А.,
Чиж Д.А.

Стаття посвящена аналізу розвитку і виявлення проблем в сфері малого і середнього підприємництва Республіки Білорусь.

Цель: Анализ структурных преобразований развития малого и среднего предпринимательства Республики Беларусь в современных условиях.

Методы – аналитический, сравнения, табличный, графический.

Результаты работы: Проведен анализ и выявлены диспропорции развития малого и среднего предпринимательства в Республики Беларусь в отраслевом и региональном разрезах. Изучена институциональная среда и нормативная правовая база, регламентирующая развитие предпринимательства в Беларуси. Выявлена степень влияния различных категорий субъектов предпринимательства на формирование основных макроэкономических показателей социально-экономического развития страны. Определены основные проблемы в сфере развития предпринимательства.

Выводы: Определены основные направления развития малого и среднего предпринимательства в Беларуси.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, субъекты предпринимательства, социально-экономическое развитие, отрасли, регионы.

ESSENTIAL PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SMALL AND AVERAGE BUSINESS IN THE REPUBLIC OF BELARUS

Tsetsiarynets T.A.,
Chyzh D.A.

Article is devoted to the analysis of development and identification of problems in the sphere of small and average alteration of the Republic of Belarus.

Purpose: *The analysis of structural transformations of development of small and average business of the Republic of Belarus in modern conditions.*

Methods – *analytical, comparisons, tabular, graphic.*

Results of work: *The analysis is carried out and disproportions of development of small and average business in Republic of Belarus in branch and regional cuts are revealed. The institutional environment and the regulatory legal base regulating development of business in Belarus is studied. Extent of influence of various categories of subjects of business on formation of the main macroeconomic indicators of social and economic development of the country is revealed. The main problems in the sphere of development of business are defined.*

Conclusions: *The main directions of development of small and average business in Belarus are defined.*

Keywords: *small and average business, subjects of business, social and economic development, branches, regions.*

Малое и среднее предпринимательство (МСП), оперативно реагируя на изменение конъюнктуры рынка, придает социально-ориентированной рыночной экономике повышенную мобильность и обеспечивает повышение благосостояния населения. Оно способствует формированию конкурентной среды, препятствует монополизации рынка, активизирует сокращению безработицы. Развитие малого и среднего предпринимательства в Беларуси за последние годы стало одним из важнейших направлений экономического развития. В настоящее время предпринимательство рассматривается как основное направление структурной перестройки экономики, источник создания новых рабочих мест и формирования доходной части местных и республиканского бюджетов при одновременном сокращении расходов на поддержание существующей структуры производства и занятости.

МСП в условиях глобализации является не только важным элементом национальной экономики любой страны, но и активным участником международных экономических отношений. Субъекты МСП оперативно и гибко реагируют на изменения конъюнктуры рынка, успешно конкурируют с крупным бизнесом и активно внедряют новые технологии. Доля предприятий данного сектора в экспорте промышленно развитых стран составляет 25–40%, а с учетом участия в международной производственной кооперации с транснациональными корпорациями (ТНК) приближается к 60% [1].

В современных условиях ужесточения конкуренции весьма важным становится обеспечение устойчивого развития малого и среднего предпринимательства. Реальная практика доказывает существование целого ряда факторов на макро- и микроэкономическом уровнях, препятствующих стабильному развитию этого вида деятельности, усиливающих ее региональную и отраслевую дифференциацию. В этой связи, на первый план выдвигается необходимость разработки четких определений, критериев и количественных оценок устойчивого развития МСП. Возрастает реальная потребность в раскрытии факторов обеспечения его устойчивого развития в конкурентной среде, направленных на устранение противоречий и диспропорций в развитии малого и среднего предпринимательства. Данный круг вопросов определил актуальность исследования данной темы.

Проблемы малого и среднего предпринимательства широко исследованы в зарубежной и отечественной научной экономической литературе. Классиками экономической науки (А. Смитом, Ж.-Б. Сэем, Д. Раккардо, У. Петти) раскрыта социально-экономическая сущность предпринимательства, его природа и факторы, влияющие на его развитие. Большой вклад в современное понимание, теорию и практику предпринимательства, как особого экономического и социального явления, внесли видные зарубежные ученые Ф. Бродель, А. Маршалл, Дж. Робинсон, П. Самуэльсон, Дж. Хикс, Р. Хизрич.

Современные тенденции развития МСП и его роль в мировой экономике изучались Н.Г. Арурбашем, Е. Калинкиной; специфика современного международного предпринимательства и производственной кооперации – А.О. Блиновым, А.С. Белорусовым. Актуальные проблемы развития национальной экономики Беларуси и ее вхождения в мировую экономику, процессы интернационализации бизнеса изложены в трудах белорусских ученых А.В. Бондаря, Л.Н. Давыденко, А.Е. Дайнеко, А.В. Данильченко, А.А. Праневич, В. Руденкова, Г.Г. Санько, Г.В. Турбан, В.Н. Шимова, Г.А. Шмарловской, Ю.М. Ясинского и др.

Теоретические основы малого предпринимательства и развития инновационной деятельности этого сектора в Республике Беларусь рассмотрены в работах М.И. Балашевича, О.С. Башлакова, Т.П. Быковой, И.М. Вашко, С.В. Дадалко, Н.В. Киреенко, Т.И. Кислой, В.Н. Корягина, А.И. Лученка, С.И. Мазоля, Л.Н. Нехорошевой, Г.И. Олехнович, В.Л. Симоновича, А.Н. Сенько и др.

МСП осуществляет непрерывный поиск новых рыночных ниш, активно привлекают новые технологии, стремится использовать инновации для сокращения издержек, получения конкурентных преимуществ, а потому способны значительно повлиять на преодоление инерционности развивающихся экономик и структурных диспропорций. Во многом благодаря МСП успешно решаются региональные и отраслевые задачи:

- поддержание конкурентоспособности отраслей и создание кластеров;
- стимулирование развития регионов, благодаря расширению вовлечения ресурсов в хозяйственный оборот;

- технологическая и структурная модернизация в соответствии с уровнем развития НТП;

- ускоренное развитие национального производства потребительских товаров.

Условия ведения бизнеса в Беларуси динамично изменяются с каждым годом. В рейтинге Всемирного банка Doing Business 2017 Беларусь занимает 37 позицию по легкости ведения бизнеса по сравнению с 50

позицией в рейтинге 2016 г. За год до этого Беларусь также улучшила свое положение в рейтинге на 13 позиций. В Беларуси улучшились интернет-сервисы для регистрации новых предприятий, а также увеличилось число регионов, в которых стала возможна онлайн-регистрация. Сократилось время, необходимое для государственной регистрации передачи собственности, а также были внесены изменения в трудовое законодательство. В новом рейтинге отмечено улучшение по показателям подключения к электросетям, защиты миноритарных акционеров, получение кредита, регистрации имущества, принятия решения о несостоятельности. В частности:

- упрощен процесс получения соединения электроэнергии путем создания единого окна в системе ЖКХ, которая выполняет все соединения, связанные с услугами, в том числе проектирование и строительство распределительной линии (Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 17 октября 2011 г. №1394, дополнения и изменения: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 29 апреля 2016 г. № 350);

- усилена защита миноритарных инвесторов путем введения средств правовой защиты в тех случаях, когда операции со связанными сторонами являются вредными для компании и требуют большей корпоративной прозрачности (Закон Республики Беларусь «О хозяйственных обществах» от 9.12.1992, изменение и дополнение Закон Республики Беларусь от 15 июля 2015 г. № 308-3);

- бюро кредитных историй начало предоставлять кредитные баллы, что поспособствовало укреплению системы кредитной отчетности (Постановление Правления Национального банка Республики Беларусь «Об установлении размеров вознаграждений за предоставление Национальным банком Республики Беларусь кредитных отчетов» от 13.02.2013 №88, с учетом изменений и дополнений от 25.05.2016 № 270);

- упрощена процедура передачи имущества за счет повышения прозрачности и надежности системы управления земельными ресурсами.

На данный момент институциональная среда деятельности МСП постоянно реформируется. Основными документами, которые регулируют законодательство в данной области, является Указ Президента № 255 «О некоторых мерах государственной поддержки малого предпринимательства» и закон «О поддержке малого и среднего предпринимательства». Постановлением Совета Министров от 23 февраля 2016 г. определена государственная программа «Малое и среднее предпринимательство в Республике Беларусь на 2016-2020 гг.», которая разработана в целях обеспечения развития малого и среднего предпринимательства в Беларуси. Задачами государственной программы является содействие развитию субъектов МСП, совершенствование инфраструктуры поддержки МСП, а также улучшение деловой среды. Для выполнения поставленных задач предусмотрен комплекс мер, включающий в себя внесение поправок в законодательные акты, а также сокращение количества административных процедур, оптимизация стоимости и времени их совершения, внедрение начальных процедур оценки регулирующего воздействия административных процедур для бизнеса, создание и техническая поддержка электронного реестра административных процедур и пр. Также правительство приняло постановление от 11 марта 2016 г. № 195, в котором были определены механизмы финансирования Банком Развития субъектов МСП через банки-резиденты и дочернюю компанию. Основные изменения в законодательстве последних лет направлены на облегчение процесса создания и регистрации бизнеса. Их эффективность подтверждается наличием статистически значимой положительной связи между показателем Всемирного банка «расстояние до передового рубежа» и количеством малых и микроорганизаций и занятостью в них.

Анализ тенденций социально-экономического развития предпринимательской сферы предопределяет необходимость установление критериев отнесения субъектов хозяйствования к малому и среднему бизнесу. При этом возникает необходимость четко определить конкретный сегмент рынка, к которому можно было бы применять меры стимулирования. Эти критерии должны быть достаточно простыми и удобными в применении для организации мониторинга их деятельности, бухгалтерского учета, для разработки нормативных правовых актов в области поддержки предпринимательства, налогообложения, антимонопольного регулирования. Вопрос остается актуальным для стран-участниц ЕЭП, так как их критерии отнесения к малому и среднему бизнесу существенно различаются и не вполне соответствуют международным стандартам.

Выделяют количественный, качественный и комбинированный (экономический) подходы к определению МСП. Преимуществом первого подхода является его однозначность и простота поиска информации. Он удобен при проведении статистических исследований и экономического анализа. При этом известны определения, основанные только на использовании одного критерия, например, количество занятых на предприятии, или комбинации критериев, например, численность персонала, выручка от реализации, размер активов. В качестве основных недостатков данного подхода можно указать отсутствие какой бы то ни было теоретической базы, определяющей выбор того или иного показателя и границ его изменения и, в связи с этим, трудность их использования для сравнительного анализа.

Качественный подход к определению размера предприятия опирается, в основном, на субъективные суждения и опыт, но, при этом делается акцент на отличия, которые «интуитивно» известны как присущие компаниям того или иного размера. Преимуществом этого подхода является некоторая степень его теоретического обоснования и учет широкого спектра качественных критериев, таких, как «система менеджмента», «система контроля производительности», «система мотивации производительности» и т.д. Основными недостатками является сложность практического применения качественных определений,

обусловленная, в частности, трудностью доступа к внутрифирменной информации, а также достаточно широкий спектр используемых критериев.

Комбинированный подход основан на том, что используются как качественные, так и количественные критерии. Характерным примером комбинированного подхода является определение малой фирмы, предложенное в 1971 году в отчете Болтонского Комитета (Великобритания), в котором авторы выделили «экономическую» и «статистическую» составляющие.

ОЭСР определяет предприятие как «очень маленькое», если на нем насчитывается до 19 работников, как «малое», если – до 99, и как «среднее», если трудовой коллектив составляет от 100 до 499 человек. В Америке как малые определяются предприятия с числом работающих в промышленности от 1 до 50 чел., в строительстве – от 25 до 200, в торговле и услугах – от 15 до 50, в сельском хозяйстве – до 100 чел. В Болгарии малыми считаются организации с количеством работников, а средними – до 200 человек, в Венгрии – соответственно до 100 и до 500 [2].

В Республике Беларусь в соответствии с законодательством к субъектам малого предпринимательства относятся:

- индивидуальные предприниматели, зарегистрированные в Республике Беларусь;
- микроорганизации – зарегистрированные в Республике Беларусь коммерческие организации со средней численностью работников за календарный год до 15 человек включительно;
- малые организации – зарегистрированные в Республике Беларусь коммерческие организации со средней численностью работников за календарный год от 16 до 100 человек включительно.

К субъектам среднего предпринимательства относятся зарегистрированные в Республике Беларусь коммерческие организации со средней численностью работников за календарный год от 101 до 250 человек включительно [3-5].

В течение 2010-2015 гг. в Беларуси отмечается тенденция увеличения количества субъектов малого и среднего предпринимательства (таблица 1). Общий прирост составил 20 524 единиц субъектов хозяйствования или 23,6% по отношению к 2010 году. И в абсолютном и в относительном выражении лидерами по увеличению субъектов хозяйствования выступают микроорганизации, количество которых увеличилось на 20 194 единиц или 27,9%. Прирост малых организаций по отношению к 2010 году составил 689 единиц или 5,9%.

Количество средних организаций на протяжении всего исследуемого периода имеет тенденцию к снижению. По отношению к началу исследуемого периода в относительном выражении падение составило 13,0%, в абсолютном – 359 единиц. Данная тенденция свидетельствует о переливе капитала, в широком смысле этого слова, в наиболее мелкие организационные формы. Это свидетельствует о реструктуризации размеров МСП., т.е. сокращении средних форм, которые составляют основу малого бизнеса, при значительном росте микроорганизаций, которые по своей сути являются разветвленной веткой обслуживающего сектора МСП.

Таблица 1. Количество субъектов малого и среднего предпринимательства в Республике Беларусь, единиц

Показатели	Годы					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Микро-, малые и средние организации, в том числе:	86 917	91 277	99 986	111 112	114 208	107 441
средние организации	2 753	2 604	2 542	2 423	2 416	2 394
малые организации	11 674	11 677	11 762	11 831	12 424	12 363
микроорганизации	72 490	76 996	85 682	96 858	99 368	92 684

Примечание – источник [6].

В целом, несмотря на положительную динамику изменения количества субъектов малого предпринимательства, в 2015 году наметилась общая тенденция снижения их количества. В большей мере данная ситуация обусловлена вступлением в силу Технического регламента Таможенного союза «О безопасности товаров легкой промышленности» (ТР ТС 017/2011), в соответствии с которым существенно ужесточаются условия ведения бизнеса в Беларуси для субъектов малого и среднего предпринимательства.

Практическая реализация вышеназванного нормативного документа обострила ряд проблем, суть которых заключается в следующем:

- двойная сертификация. Новым ТР ТС 017/2011 существенно расширена область его применения посредством установления обязательных требований не только к готовым изделиям, но и к материалам.
- достаточно жесткая оценка соответствия продукции легкой промышленности. Следует отметить чрезмерное и необоснованное ужесточение форм и схем оценки (подтверждения) соответствия продукции легкой промышленности требованиям ТР ТС 017/2011 по сравнению с ранее действовавшим законодательством Республики Беларусь в сфере оценки (подтверждения) соответствия, а также с другими техническими регламентами Таможенного союза.

- недостаточное количество органов сертификации и испытательных лабораторий. В настоящее время в Беларуси имеются только 18 органов сертификации и 26 испытательных лабораторий, что является недостаточным для удовлетворения выполнения требований ТР ТС 017/2011.

Развитие сектора малого и среднего предпринимательства является важной задачей в области экономической политики, которая тесно связана с проблемой реструктуризации сектора государственных

предприятий. Выявленные тенденции обусловили сложившийся вклад предпринимательского сектора в основные макроэкономические показатели социально-экономического развития Республики Беларусь (таблица 2).

Таблица 2. Вклад сектора МСП в основные макроэкономические показатели социально-экономического развития Республики Беларусь, %

Показатели	Годы					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Валовой внутренний продукт (ВВП)	19,8	21,2	23,5	21,9	21,7	21,1
Средняя численность работников организаций	28,0	27,5	27,6	28,4	28,0	27,3
Выпуск товаров и услуг	20,0	22,2	22,6	20,8	20,9	20,6
Объем промышленного производства	15,1	17,5	19,4	15,6	16,0	15,7
Инвестиции в основной капитал	39,7	36,0	37,9	38,9	42,3	36,7
Экспорт товаров	42,9	46,1	41,3	37,3	41,5	48,1
Импорт товаров	37,4	31,1	34,7	35,7	35,0	35,5
Розничный товарооборот организаций торговли	40,9	37,6	34,5	36,1	33,3	31,7
Товарооборот общественного питания	38,1	36,0	35,7	37,4	37,3	37,7
Оптовый товарооборот организаций оптовой торговли	81,5	90,6	76,1	81,6	79,1	83,2
Выручка от реализации продукции, товаров, работ, услуг	37,2	39,5	37,7	37,7	37,1	37,9

Примечание – источник [6].

На малых и средних предприятиях в 2015 г. работало 27,3% от всего занятого населения, что ниже уровня предыдущих лет. Масштабы снижения по сравнению с максимальным уровнем 2013 г. составляют 1,1 п.п. С учетом общего уменьшения числа занятых в экономике на фоне неблагоприятной демографической ситуации это означает существенное сокращение занятости в секторе МСП в абсолютном выражении. За два года число работников в секторе МСП сократилось на 8,2%. Основная часть этого сокращения произошла за счет микроорганизаций, занятость на которых сократилась в 2013-2015 гг. на 17%.

Падение занятости на малых предприятиях отмечается начиная с 2014 года и его масштабы значительно меньше, составляя 4%. Число работников, задействованных в сфере среднего бизнеса также имеет тенденцию к сокращению, что является частью долгосрочного тренда по уменьшению числа средних предприятий и, соответственно, занятости на них. В небольшой степени падение занятости в секторе МСП, компенсируется ростом работников, нанятых индивидуальными предпринимателями по трудовым контрактам. Такая динамика числа занятых говорит о том, что в сложившихся условиях данные предприятия снижают издержки на труд более активно, чем остальные сектора экономики. С одной стороны, это свидетельствует о большей гибкости рынка труда в секторе малого и среднего предпринимательства. В тоже время ставит под сомнение предположение, что данный сектор в текущем его состоянии может способствовать снижению напряженности на рынке труда.

Несмотря на сокращение численности, в исследуемом периоде наблюдается увеличение вклада МСП в ВВП. По сравнению с 2010 годом удельный вес малого и среднего бизнеса в ВВП увеличился на 1,3 п.п. до 21,1%. Это обусловлено увеличением вклада микро и малых организаций на 0,9 и 1,0 п.п. соответственно. Однако влияние среднего бизнеса на формирование основного макропоказателя в исследуемом периоде снижается на 0,6 п.п (таблица 3).

Таблица 3. Влияние категорий субъектов предпринимательства на основные показатели социально-экономического развития Республики Беларусь

Показатели	Изменение за период 2010-2015 гг.	В том числе за счет		
		средних предприятий	малых организаций	Микроорганизаций
ВВП	+1,3	-0,6	+1,0	+0,9
Средняя численность работников организаций	-0,7	-1,4	+0,5	+0,2
Выпуск товаров и услуг	+0,6	-0,3	+0,5	+0,4
Объем промышленного производства	+0,6	+0,3	+0,4	-0,1
Инвестиции в основной капитал	-3,0	+0,4	-2,6	-0,8
Экспорт товаров	+5,2	+2,7	+0,8	+1,7
Импорт товаров	-1,9	+1,4	-3,8	+0,5
Розничный товарооборот организаций торговли	-9,2	-4,2	-3,1	-1,9
Товарооборот общественного питания	-0,4	-3,9	+1,2	+2,3
Оптовый товарооборот организаций оптовой торговли	+1,7	-0,2	+5,2	-3,3
Выручка от реализации продукции, товаров, работ, услуг	+0,7	-0,4	+2,5	-1,4

Примечание – рассчитано авторами на основе [6].

Динамика вклада сектора МСП в объем выпуска товаров и услуг в общем итоге повторяет динамику вклада в ВВП, а также степень влияния масштабов предпринимательских структур на формирование этого показателя.

В целом, анализируя данные таблиц 2-3, следует отметить, что, несмотря на положительную динамику увеличения общего числа субъектов малого предпринимательства, создание благоприятных условий хозяйствования с учетом имеющихся ограничений, совершенствование нормативной правовой базы, улучшение рейтинга Беларуси Всемирного банка Doing Business, существенного прорыва в развитии МСП в республике не произошло. Удельный вес данного сектора в ВВП, выпуске продукции, объеме промышленного производства и выручке от реализации продукции товаров, работ, услуг существенно не изменился. Кроме того, по ряду показателей за период 2010-2015 гг. наблюдается существенное снижение: доля розничного товарооборота сократилась на 9,2 п.п., в том числе за счет средних предприятий на 4,2 п.п., малых организаций – 3,1 п.п. и микроорганизаций на 1,9 п.п. Существенная часть данного снижения связана с ужесточением законодательства, регулирующего розничную торговлю, а также развитием крупным торговых сетей. В первую очередь от новых условий ведения бизнеса пострадали микро предприятия, существенная часть которых работает в секторе торговли и обеспечивает значимую часть торговых услуг, оказываемых сектором МСП.

Статистически выявлена существенная значимость сектора МСП в реализации инвестиционной политики республики. Его масштаб и постоянные колебания связаны с инвестиционной деятельностью малых предприятий, в частности с заказанными строительно-монтажными работами. Основная их часть приходится на сектор операций с недвижимостью и аренды, т.е. связана с предоставлением посреднических услуг в сфере строительства. Таким образом, данный показатель не отражает фактическую инвестиционную активность малого и среднего бизнеса. Несмотря на увеличение вклада средних предпринимательских структур на формирование этого показателя на 0,4 п.п., снижение степени влияния малых и микроорганизаций на 2,6 и 0,8 п.п. обусловили общее падение доли МСП в общем объеме инвестиций в основной капитал на 3,0 п.п.

В качестве положительной динамики следует отметить существенное увеличение доли экспорта при одновременном снижении импортных операций на 5,2 и 1,9 п.п. соответственно, а также рост оптового товарооборота на 1,7 п.п., в котором МСП Беларуси имеет крайне высокое значение. На них приходится более 80% всей оптовой торговли. При этом большую часть оборота обеспечивают малые предприятия (более 50% всего оптового товарооборота). Это объясняется использованием посреднических структур при осуществлении продаж, в особенности во внешней торговле. Следствием этого является и высокий удельный вес сектора МСП в экспорте и импорте товаров.

Динамика вклада сектора МСП в объем выпуска товаров и услуг позволяет оценить отраслевые различия в развитии МСП, масштабы которых были существенны. В отличие от общего тренда на снижение, за последние два года произошло увеличение доли МСП в выпуске продукции сельского хозяйства (таблица 4).

Таблица 4. Доля МСП в объеме выпуска продукции по видам экономической деятельности, в процентах к общереспубликанскому итогу

Показатели	Годы					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всего, в том числе:	100	100	100	100	100	100
сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство	11,1	8,7	9,0	9,9	10,5	11,5
рыболовство, рыбоводство	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
горнодобывающая промышленность	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
обрабатывающая промышленность	31,7	36,8	37,3	31,7	30,0	30,1
производство и распределение электроэнергии, газа и воды	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3
строительство	14,6	10,3	10,0	14,7	14,1	10,4
торговля; ремонт автомобилей, бытовых изделий и предметов личного пользования	22,9	26,7	24,7	21,3	22,1	22,1
гостиницы и рестораны	1,1	0,9	0,6	1,3	1,4	1,5
транспорт и связь	6,5	5,8	5,3	6,8	7,2	7,9
финансовая деятельность	0,9	1,1	0,5	1,0	1,1	1,3
операции с недвижимым имуществом, аренда и предоставление услуг	8,4	7,3	10,1	10,3	10,2	11,5
потребителям	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
образование	0,5	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8
здравоохранение и предоставление социальных услуг	1,7	1,5	1,5	1,7	2,1	2,1
предоставление коммунальных, социальных и персональных услуг	1,7	1,5	1,5	1,7	2,1	2,1

Примечание – рассчитано авторами на основе [6].

Данным видом деятельности в секторе МСП занимаются в основном средние предприятия – 84,1% от общего объема производства сельскохозяйственной продукции. Это связано с тем, что значительная часть

сельхозпредприятий подпадает под критерий среднего предприятия. Следствием этого является менее выраженная связь между развитием сектора средних предприятий и изменением деловой и экономической среды, так как сельское хозяйство в Беларуси в большей степени зависит от государственной поддержки, чем от рыночных факторов.

Анализируя данные таблицы 4 следует отметить произошедшие существенные структурные изменения в деятельности предпринимательского сектора, направленные на развитие сферы услуг. За период 2010-2015 гг. удельный вес производственной деятельности, осуществляемой субъектами МСП, сократился на 5,2 п.п., составив в 2015 г. 52,6%. Соответственно доля сферы услуг в данном периоде составила 47,4% от общего объема.

Основными видами деятельности, в совокупности занимающими 42,0% от общего объема выпуска продукции, являются обрабатывающая промышленность; сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство и строительство, на долю которых приходится 30,1, 11,5 и 10,4% соответственно. При этом динамика развития данных отраслей субъектами МСП носит разноплановый характер.

Несмотря на то, что удельный вес МСП в сельскохозяйственной отрасли практически не изменился, увеличившись лишь на 0,4 п.п. за 2010-2015 гг., следует отметить его устойчивый положительный тренд. Это объясняется существенным падением сельскохозяйственного производства в 2011 г., обусловленного изменением внешней и внутренней конъюнктурой рынка и последующим устойчивым ростом, начиная с 2012 года. Применение экономических механизмов стимулирования сельскохозяйственного производства в сфере МСП дало свои положительные результаты: за период 2011-2015 гг. увеличение составило 2,8 п.п.

Динамика развития МСП в сфере обрабатывающей промышленности носит обратный характер. В целом за исследуемый период наблюдается снижение удельного веса данного вида экономической деятельности на 1,6 п.п. Всплеск 2011-2012 гг. в большей мере вызван схемами реэкспорта нефтепродуктов. Снижение активности в данной сфере обусловлено переливом капитала в сфере услуг, характеризующуюся более высоким уровнем добавленной стоимости.

Участие МСП в сфере строительной индустрии представлено большей частью посредническими структурами в сфере строительства жилья. В целом развитие отрасли в этот период обусловлено цепочкой следующих основных внутренних и внешних макроэкономических факторов: мировой финансово-экономический кризис вызвал существенную девальвацию национальной валюты и на некоторое время подорвал доверие граждан к стабильности иностранной валюты. В этот период, наряду с увеличением потребительского спроса, население активно реинвестировало свои накопления в строительство жилья. Учитывая лаговый характер развития данной отрасли, это и обеспечило ее рост в дальнейшем.

Кроме того, проводимая активная политика государства в области кредитования жилищного строительства, также оказала положительное воздействие на развитие этой сферы. Однако сокращение данного вида государственного инвестирования при одновременном снижении уровня накопления населения вызвало обратный эффект. Показатели развития строительной отрасли стали существенно снижаться, тем самым обусловив и уровень снижения МСП в этой сфере деятельности.

Как уже отмечалось, за последние несколько лет, произошло значительное увеличение сферы услуг в деятельности МСП. Лидирующими направлениями деятельности здесь являются торговля; ремонт автомобилей, бытовых изделий и предметов личного пользования; операции с недвижимым имуществом, аренда и предоставление услуг потребителям, а также транспорт и связь. В совокупности эти отрасли составляют 41,5%, что аналогично доле ведущих отраслей производственной сферы. Последние две из вышеперечисленных имеют достаточно положительную устойчивую динамику роста. Изменение удельного веса МСП на транспорте и связи составило +1,4 п.п, а в сфере аренды и операций с недвижимостью – + 3,1 п.п.

Анализируя региональный срез социально-экономического развития субъектов МСП можно отметить, что наибольший вклад характерен для столичного региона, что обусловлено рядом внешних и внутренних факторов, таких как численность населения, наличие инфраструктуры, доступность финансовых ресурсов и т.д. (таблица 5). Второе место занимает Минская область, развитие предпринимательских структур в которой обусловлено территориальной приближенностью к столичному региону и соответственно влиянию вышеперечисленных факторов.

Наиболее прогрессивными регионами в сфере развития МСП в 2015 году являются Брестская и Могилевская области. Вклад малого и среднего предпринимательства в формирование основных макроэкономических показателей социально-экономического развития области здесь наиболее высок: доля ВРП составляет 20,6 и 20,8% соответственно, выпуска товаров – 21,3 и 19,8%, объема промышленного производства – 17,7 и 18,2%, удельный вес выручки от реализации продукции, товаров, работ, услуг – 30,8 и 27,9% соответственно.

Достаточно низкий уровень вклада МСП в некоторые макропоказатели в Витебской, Гомельской и Гродненской областях обусловлен отраслевой специализацией регионов. Наличие в данных областях крупных государственных валообразующих предприятий химической и нефтехимической промышленности существенно снижают вклад МСП в развитии региона. Однако, существенное увеличение инвестиций в основной капитал в данном секторе, наличие которых в Гродненской и Витебской областях составило 48,5 и 30,5% соответственно, вклад МСП в сфере оптового товарооборота организаций оптовой торговли (88,6% и 85,3%) свидетельствуют о его потенциальных тенденциях роста.

Таблица 5. Вклад сектора МСП в основные макроэкономические показатели социально-экономического развития регионов в 2015 году, в процентах по области

Показатели	Регионы						
	Брестская область	Витебская область	Гомельская область	Гродненская область	г. Минск	Минская область	Могилевская область
Валовой региональный продукт (ВРП)	20,6	15,9	14,9	15,6	36,6	26,6	20,8
Средняя численность работников организаций	25,6	23,7	21,1	20,9	35,9	31,5	21,3
Выпуск товаров и услуг	21,3	14,7	12,5	15,2	33,9	27,5	19,8
Объем промышленного производства	17,7	9,0	6,7	12,6	23,7	24,6	18,2
Инвестиции в основной капитал	29,2	30,5	15,8	48,5	57,7	36,3	32,0
Розничный товарооборот организаций торговли	31,7	27,4	30,9	31,9	36,5	29,9	25,7
Товарооборот общественного питания	35,7	28,9	36,1	41,2	42,9	27,4	34,8
Оптовый товарооборот организаций оптовой торговли	57,4	83,5	20,7	88,6	90,0	73,2	67,1
Экспорт товаров	21,3	34,8	9,7	12,4	72,1	59,3	21,4
Импорт товаров	33,5	24,9	7,9	38,4	58,0	58,3	34,3
Выручка организаций от реализации продукции, товаров, работ, услуг	30,8	25,0	18,5	24,8	51,8	40,5	27,9

Примечание – источник [6].

Анализируя все вышеизложенное можно сделать следующие выводы:

- статистически отмечается устойчивый тренд сокращения средних форм предпринимательства при одновременном увеличении малых и микро структур. Это свидетельствует о структурной переориентации бизнеса в более мелкие организации, специализирующиеся в основном на обслуживающих сферах деятельности.

- темпы роста численности малых и средних предприятий серьезно замедлились, а за последние два года их вклад в ВВП несколько снизился. Аналогичным образом развивается ситуация и в сфере занятости на этих предприятиях. Такая тенденция обусловлена проблемами в белорусской экономике и тем давлением, которое эти проблемы оказывают на условия ведения бизнеса. Тем не менее, учитывая перспективы дальнейшего развития в Беларуси малого и среднего предпринимательства, а также роста его вклада в национальный ВВП, нынешняя тенденция может стать серьезной проблемой.

- сокращение удельного веса среднего бизнеса в составе МСП обусловили переориентацию сферы его деятельности и обеспечили развитие сектора услуг;

- сохраняются диспропорции в региональном развитии МСП, когда основное его сосредоточение зафиксировано в городе Минске. В этом регионе их вклад постепенно приближается к половине регионального ВВП, в то время как в остальных областях этот показатель существенно ниже. Это можно рассматривать как сигнал для более активной позиции региональных органов власти по стимулированию и поддержке предпринимательской инициативы.

- статистика свидетельствует о существенном сокращении количественного и качественного влияния субъектов среднего бизнеса на формирование основных макроэкономических показателей социально-экономического развития страны. Данные предпринимательские структуры составляют ядро МСП, формируя его производственный, инновационно-инвестиционный потенциал, тем самым стимулируя развитие обслуживающей сферы, сосредоточенной, в основном, в виде малых и микроорганизаций. Это актуализирует проблему укрепления потенциала среднего бизнеса и разработки мероприятий для достижения этой цели.

- проведенный анализ свидетельствует об усилении вклада малых предприятий на развитие экономики в сравнении с микроорганизациями. Отсюда можно предварительно предположить, что в

будущем акцент стимулирования МСП должен быть сделан на помощи микроорганизациям в собственном росте и расширении деятельности.

Как уже отмечалось, в республике действует государственная программа «Малое и среднее предпринимательство в Республике Беларусь на 2016–2020 годы», реализация которой нацелена на устранение выявленных диспропорций в развитии МСП, а также создание наиболее благоприятных условий его развития [7]. В рамках данной программы предусмотрена реализация следующих мероприятий, обеспечивающих повышений потенциала МСП:

- разработка стратегии развития малого и среднего предпринимательства на период до 2030 года;
- сокращение количества административных процедур, оптимизация сроков их осуществления и платы за их совершение;
- внедрение основ процедуры оценки регулирующего воздействия в отношении административных процедур для бизнеса;
- создание электронного реестра административных процедур, а также его актуализация, техническая поддержка и сопровождение;
- создание системы оценки эффективности деятельности руководителей республиканских и местных органов управления по созданию благоприятных условий для предпринимательской деятельности и ее ежегодное проведение;
- создание рабочей группы по выработке и внесению предложений в Совет Министров Республики Беларусь по созданию гарантийных фондов;
- активизация диалога бизнеса и государства путем перехода на системную (плановую) работу общественно-консультативных и экспертных советов (иных структур), созданных при государственных органах, по вопросам осуществления предпринимательской деятельности;
- оказание государственной финансовой поддержки субъектам малого и среднего предпринимательства, а также реализация программы финансовой поддержки малого и среднего предпринимательства ОАО «Банк развития Республики Беларусь»;
- создание системы постоянного мониторинга эффективности деятельности субъектов инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства;
- создание центров поддержки малого и среднего предпринимательства на территории районов с численностью населения свыше 30 тыс. человек;
- создание инкубаторов малого предпринимательства;
- развитие и продвижение интернет-сайтов субъектов инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства, а также информационное обеспечение субъектов инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства путем предоставления и актуализации справочно-правовых систем;
- проведение обучающих мероприятий, семинаров и круглых столов для руководителей и специалистов субъектов инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства, а также разработка комплекса мер по совершенствованию профессиональных навыков субъектов малого и среднего предпринимательства;
- ежегодное проведение форума по подведению итогов работы субъектов инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства и определению задач на очередной год.

Реализация вышеуказанных мероприятий будет способствовать более прогрессивному развитию МСП в Беларуси, укреплению его потенциала, а также усилению вклада в основные макроэкономические показатели социально-экономического развития страны.

Список использованных источников

1. Отливанская Н.Е., Абражевич Д.А. Факторы повышения конкурентоспособности малых и средних предприятий в условиях евроинтеграции // Молодой ученый. – 2015. – № 12-2 (27). – С. 117-121.
2. Сони́на, Л.А. Обзор количественных подходов к определению среднего бизнеса // Автоматизация и управление в технических системах. – 2015. – №3 (15). – С. 190-194.
3. Закон Республики Беларусь «О поддержке малого и среднего предпринимательства» от 1 июля 2010 г. №148-З с изменениями и дополнениями от 30 декабря 2015 г. № 344-З (Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 01.01.2016, 2/2339).
4. Указ Президента Республики Беларусь «О некоторых мерах государственной поддержки малого предпринимательства» от 21 мая 2009 г. № 255.
5. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «О мерах по реализации Закона Республики Беларусь «О поддержке малого и среднего предпринимательства» от 30 декабря 2010 г. № 1911.
6. Малое и среднее предпринимательство в Республике Беларусь. Статистический сборник // Национальный статистический комитет Республики Беларусь. – 2016. – 368 с.
7. Постановление Совета Министров от 23 февраля 2016 г. № 149 «О Государственной программе «Малое и среднее предпринимательство в Республике Беларусь» на 2016–2020 годы».

References

1. Otlivanskaya N.E., Abrashevich D.A. Faktory povysheniya konkurentosposobnosti malykh i srednikh predpriyatiy v usloviyakh evrointegratsii // Molodoy uchenyy. – 2015. – №12-2 (27). – S. 117-121.

2. Sonina, L.A. *Obzor kolichestvennykh podkhodov k opredeleniyu srednego biznesa // Avtomatizatsiya i upravlenie v tekhnicheskikh sistemakh.* – 2015. – №3 (15). – S. 190-194.
3. *Zakon Respubliki Belarus' «O podderzhke malogo i srednego predprinimatel'stva» ot 1 iyulya 2010 g. №148-Z s izmeneniyami i dopolneniyami ot 30 dekabrya 2015 g. №344-Z (Natsional'nyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus', 01.01.2016, 2/2339).*
4. *Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus' «O nekotorykh merakh gosudarstvennoy podderzhki malogo predprinimatel'stva» ot 21 maya 2009 g. № 255.*
5. *Postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus' «O merakh po realizatsii Zakona Respubliki Belarus' «O podderzhke malogo i srednego predprinimatel'stva» ot 30 dekabrya 2010 g. №1911.*
6. *Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Belarus'. Statisticheskiy sbornik // Natsional'nyy statisticheskiy komitet Respubliki Belarus'. – 2016. – 368 s.*
7. *Postanovlenie Soveta Ministrov ot 23 fevralya 2016 g. №149 «O Gosudarstvennoy programme «Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Belarus'» na 2016–2020 gody».*

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Тетеринець Тетяна Анатоліївна, доцент кафедри економіки та організації підприємств АПК, к.е.н., доцент УО «Білоруський державний аграрний технічний університет»
220070, Республіка Білорусь, м.Мінськ, пров. Клумова 11-29
e-mail: talad79@mail.ru

Чиж Дмитро Анатолійович, доцент кафедри ґрунтознавства і земельних інформаційних систем, к.е.н., доцент УО «Білоруський державний університет»
220030 м.Мінськ, пр.Незалежності 4
e-mail: chyzh@yandex.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Тетеринець Татьяна Анатольевна, доцент кафедры экономики и организации предприятий АПК, к.э.н., доцент УО «Белорусский государственный аграрный технический университет»
220070, Республика Беларусь, г. Минск, пер. Клумова 11-29
e-mail: talad79@mail.ru

Чиж Дмитрий Анатольевич, доцент кафедры почвоведения и земельных информационных систем, к.э.н., доцент УО «Белорусский государственный университет»
220030 г.Минск, пр.Независимости 4
e-mail: chyzh@yandex.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Tsetsiarynets Tat'iana Anatol'ievna, PhD of Economics Sciences, Associate Professor of «Economics and Organization of agriculture» of Belarus State Agrarian Technical University,
side str. Klumov 11-29, Minsk, Republic of Belarus, 220070
e-mail: talad79@mail.ru
Chyzh Dmitrii Anatol'ievich, PhD of Economics Sciences, Associate Professor,
Belarus State University
Minsk, Republic of Belarus,
e-mail: chyzh@yandex.ru

УДК 339.5(100)

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ПОСЛУГАМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РОЗВИТКУ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

Турбан Г.В.

Ключові слова: міжнародна торгівля, комерційні послуги, національна економіка, сектор послуг, експорт, импорт.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ТОРГОВЛЯ УСЛУГАМИ И ОСОБЕННОСТИ ЕЁ РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Турбан Г.В.

Целью исследования являлось выявление тенденций в международной торговле коммерческими услугами и особенностей развития внешней торговли услугами в Республике Беларусь.

Предметом статьи явилось исследование развитие коммерческих услуг в мировой экономике.

При проведении исследования использовались методы анализа и синтеза, обобщения, группировок и сравнительного анализа, системного подхода.

В теоретической части исследования выделены три подхода к определению услуги: в первом случае она выступает как деятельность, во втором – как результат деятельности, в третьем – как симбиоз деятельности и результата. Единая классификация услуг до настоящего времени не разработана.

Выявлены основные тенденции развития мирового рынка услуг: высокая степень концентрации мировой торговли услугами в нескольких странах мира (США, Великобритания, Китай, Германия, Франция), асимметричность географической направленности экспорта и импорта услуг в пользу развитых стран, преобладание торговли традиционными услугами (транспорт, страхование, поездки), увеличение доли развивающихся стран в международной торговле услугами.

Во внешней торговле услугами Республики Беларусь в 2015 г. сложилось положительное сальдо, несмотря на то, что международный оборот торговли услугами уменьшился. Наибольший удельный вес в экспорте составили транспортные, телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги, услуги строительства и туристические услуги. С целью развития в республике международных услуг целесообразна дальнейшая либерализация, стимулирование приватизации и привлечение прямых иностранных инвестиций, обеспечение равных условий хозяйствования для государственных и частных компаний.

Результаты исследования могут быть использованы в практике работы субъектов хозяйствования, органами государственного управления.

Ключевые слова: международная торговля, коммерческие услуги, национальная экономика, сектор услуг, экспорт, импорт.

INTERNATIONAL TRADE OF SERVICES AND FEATURES OF ITS DEVELOPMENT IN REPUBLIC OF BELARUS

Turban G.V.

The purpose of the study was to reveal tendencies in international trade of commercial services and features of development of foreign services trade in Belarus.

The subject of the article are research of development commercial services in the world economy.

The methods of study are analysis and synthesis, generalizations, groupings and the comparative analysis, systematic approach.

In the theoretical part of research three approaches to service definition are allocated: in the first case it acts as activity, in the second - as result of activity, in the third - as activity and result symbiosis. Uniform classification of the services is not developed till now.

The basic tendencies of development of the world market of services are revealed: high degree of concentration of world services trade in the several countries of the world (USA, Great Britain, China, Germany, France), non symmetry of geographical orientation of export and import of services in favor of the developed countries, prevalence of trade in traditional services (transport, insurance, trips), increase the share of developing countries in international services trade.

In foreign trade of services in Belarus in 2015 was the positive balance, despite reduction of international trade by services. The greatest volume in export was services by transport, telecommunication, computer and information services, services of building and tourist. For the purpose of development international services in republic the further liberalisation, stimulation of privatisation and attraction of direct foreign investments, maintenance of equal conditions of managing for state and the private companies are expedient.

The results of study can be used in the practice of companies, public authorities.

Keywords: international trade, commercial services, national economy, sector of services, export, import.

В современных условиях постиндустриального развития мировой экономики повышается роль сектора услуг, происходит его трансформация в ведущий сегмент мирового хозяйства. Услуги формируют такие ключевые факторы экономического роста, как научное знание, нематериальные формы накопления, информационные технологии и др. Повышение роли торговли услугами в мировой экономике, выполнение услугами важнейшей функции обеспечения эффективности использования ресурсов и катализатора экономического роста определяют актуальность темы исследования.

Изучением различных видов услуг и их роли в национальных экономиках различных стран и регионов занимается значительное количество ученых в разных странах мира. Однако это весьма динамично изменяющаяся сфера, требующая постоянного мониторинга. Кроме того, на протяжении многих лет услуги практически не изучались теорией международной экономики, которая вплоть до недавнего времени рассматривала торговлю как товарами, так и услугами как нечто эквивалентное. Однако услуги имеют ряд специфических особенностей, коренным образом отличающих их от товаров. Растущая роль сектора услуг в экономике многих стран, всё большее вовлечение его в систему мирохозяйственных связей и международных экономических отношений, а также переговоры в рамках ВТО по торговле услугами и либерализации торговли в целом вызвали дискуссию по поводу того, насколько адекватно процессы,

происходящие на рынке услуг, объясняются моделями, существующими в теории международной торговли для материального производства.

Предмет исследования – развитие коммерческих услуг в мировой экономике.

Целью исследования являлось выявление тенденций в международной торговле коммерческими услугами и особенностей развития внешней торговли услугами в Республике Беларусь.

Одной из ключевых задач исследования был анализ данных международных организаций: Всемирной торговой организации (ВТО), Конференции ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД), Организации экономического сотрудничества и развития.

При проведении исследования использовались методы анализа и синтеза, обобщения, группировки и сравнительного анализа, системного подхода.

Одним из проблем исследования является определение самого понятия услуги и чёткое разграничение её от товара.

Переориентация производства с простого создания материальных благ на предоставление услуг является фундаментальным признаком перехода общества от индустриального к постиндустриальному уровню развития. В то же время одной из важнейших проблем стандартизации, управления и нормативного регулирования в сфере услуг является отсутствие единого категориального аппарата, который позволил бы определить границы и черты данного явления, что обусловлено главным образом сложностью и многообразием категории «услуга».

Существует множество различных точек зрения по поводу трактовки услуги как социально-экономической категории, её места и роли в экономике. Некоторые исследователи и учёные считают, что описание свойств услуги более продуктивно, чем попытки вывести её определение. Среди основных причин сложности формулировки определения данного понятия можно выделить следующие:

- сектор услуг как «третичный» охватывает всё, что не относится к сельскому хозяйству и промышленности;
- многочисленные и разнообразные действия относятся существующей официальной статистикой к одному классу экономических благ;
- услуги – гибкий объект, границы которого подвижны;
- к услугам относятся разнообразные виды деятельности, направленные на различные объекты [1].

Одним из первых общих методологический подход к пониманию услуг как социально-экономического феномена был предложен Т. Хиллом, который отверг широко распространённое мнение о том, что услуги являются просто нематериальными товарами, которые невозможно увидеть, попробовать на вкус, иными словами, осязать до момента приобретения, а также хранить.

Д. Сэмпсон и Р. Снапе в качестве отличительной черты услуги отмечали тот факт, что она, как правило, потребляется в том месте, где произведена, однако не считали это основным признаком, так как отмечали, что некоторые услуги могут быть предоставлены потребителям при помощи почты, телефона или компьютерной связи.

В литературе можно выделить три подхода к определению услуги: в первом случае она выступает как деятельность, во втором как результат деятельности, в третьем как симбиоз деятельности и результата. В статье 30 Налогового кодекса Республики Беларусь услуга определяется как деятельность, результаты которой не имеют материального выражения, реализуются и потребляются в процессе этой деятельности [2]. Этому же подходу придерживаются К. Гренроос и Р. Шелп. Л. Берри пишет, что «физический продукт – это предмет, устройство или вещь, в то время как услуга является поступком, исполнением или усилием» [1].

Однако деятельность сложно подвергнуть бухгалтерскому и статистическому учёту. В международном стандарте ИСО 9004-2 услуга определяется как результат взаимодействия исполнителя и потребителя услуги [3].

В соответствии с третьим подходом, где услуги выступают как симбиоз результата и деятельности, услугу можно определить как согласованный процесс взаимодействия потребителя и поставщика услуги, полезность которого проявляется в виде нематериального результата, получаемого покупателем [3]. Этому же мнению придерживался и Ф. Котлер. Он отмечал, что услуга – это «любое мероприятие или выгода, которые одна сторона может предложить другой и которые в основном неосвязаемы и не приводят к завладению чем-либо» [1].

Практически во всех странах мира, относящихся к разным типам экономик, в течение последних десятилетий наблюдается одна и та же закономерность: с ростом уровня дохода на душу населения растёт доля сектора услуг в структуре ВВП и уменьшаются доли других секторов – промышленности и сельского хозяйства [4]. Развитие сектора услуг и национальной экономики – взаимозависимые явления: развитие экономики страны стимулирует развития сектора услуг, а сектор услуг в свою очередь улучшает производительность труда, что повышает эффективность производства, а значит, активизирует экономический рост.

Для постиндустриальных экономик характерно постоянное увеличение доли сектора услуг в ВВП, а также процент занятости населения этих стран в сфере услуг. За 2015 г. доля услуг в ВВП отдельных стран составила: Аргентина – 60,4%, Австралия – 67,4%, Австрия – 70,7%, Бельгия – 77%, Бразилия – 71,9%, Канада – 70,5%, Китай – 48,4%, Кипр – 87,4%, Финляндия – 70,2%, Франция – 79%, Грузия – 68,7%, Греция – 82,8, Япония – 72,2%, Люксембург – 88,3%, Сингапур – 76,2%, США – 77,6% [5]. Кроме того, в настоящее

время сфера услуг стала инновационной, приоритетной, обеспечивающей экономический рост, увеличение занятости и повышение уровня жизни населения.

Наряду с увеличением доли сектора услуг в ВВП многих стран мира, в последние 20 лет торговля услугами стала наиболее динамично развивающимся сегментом мировой торговли. В целом рост мировой торговли услугами в течение последних десятилетий обусловлен следующими факторами:

- рост открытости национальных экономик, а, следовательно, и национальных рынков;
- влияние научно-технического процесса на масштабы и многообразие услуг;
- изменение структуры потребления населения (а именно рост спроса на услуги), особенно в развитых и новых индустриальных странах, что связано с ростом уровня жизни населения;
- переход развитых стран к этапу формирования «нового информационного общества», в основе которого лежит рост потребления различных услуг, включая, прежде всего, информационные услуги;
- неотделимость многих товаров и услуг друг от друга, поэтому рост мировой торговли товарами приводит к аналогичному росту услуг (например, мобильные телефоны дополнены Интернетом);
- растущая взаимосвязанность мировой торговли различными видами услуг, многие из которых реализуются в комплексе (например, транспортные и страховые услуги);
- развитие Интернета как ключевой фактор совершенствования электронной торговли, а также оказания финансовых услуг посредством телекоммуникаций;
- усилия стран, направленные на либерализацию мировой торговли услугами, в том числе в рамках ГАТС, а также на создание конкурентной среды в большинстве секторов и подсекторов услуг.

В настоящее время международная торговля услугами по масштабам отстаёт от международной торговли товарами, т.к. в настоящее время она составляет только пятую часть мировой торговли в целом. По данным ВТО в 2015 г. мировой экспорт услуг составил 4,754 трлн. долл. США, импорт – 4,610 трлн. долл. США.

Основным источником информации относительно мировой торговли услугами являются сведения платёжных балансов различных стран мира, которые составляются в соответствии с рекомендациями Международного валютного фонда. Однако по мнению многих аналитиков, официальные данные о торговле услугами занижены, т.к. статистика не может отразить торговлю услугами с такой же полнотой и точностью, как торговлю товарами.

Основными причинами занижения стоимости мировой торговли услугами являются следующие:

- не все услуги являются объектами международной торговли: часть услуг (в особенности государственные услуги) реализуется внутри страны её резидентами, и они не попадают под категорию международной торговли;
- услуги часто предоставляются в комплексе с реализуемыми товарами (при этом стоимость услуг часто фиксируется как часть стоимости товара), и в этом случае довольно сложно разделить собственно стоимость товара и стоимость услуг (например, страховые, транспортные, рекламные услуги и др.);
- услуги составляют значительную часть внутрифирменного обмена в рамках транснациональных компаний, а учитывая то, что продажа как товаров, так и услуг в них осуществляется по так называемым трансфертным ценам (которые нередко сознательно занижаются), то стоимостная оценка реализуемых при этом услуг также оказывается заниженной;
- занижается также оценка страховых и банковских услуг, т.к. иногда доходы по таким операциям реинвестируются в тех же зарубежных странах, где они и были получены;
- не все страны сообщают полную информацию о своем платёжном балансе, а некоторые страны отражают информацию недостаточно детально, что затрудняет учёт операций по отдельным видам и подвидам услуг.

Таким образом, обеспечение полноты, точности и достоверности статистического учёта мировой торговли услугами является одной из важнейших задач международной статистики.

Анализ мировой торговли показал более высокие темпы роста международной торговли услугами в сравнении с товарами: в 1980-2015 гг. среднегодовые темпы роста в мировой торговле товарами составили 7% , услугами – 8%. В течение последних 20 лет наибольший спад международной торговли наблюдался в 2009 г. в связи с началом мирового финансового кризиса. В этом году мировая торговля услугами сократилась на 9%, в то время как торговля товарами – на 22%. Уже в 2010 г. мировая торговля услугами вернулась к уровню докризисных показателей, а в последующие годы показывала постоянный устойчивый рост. В 2014 г. мировой экспорт услуг увеличился на 5%, в то время как аналогичный показатель по торговле товарами увеличился лишь на 0,5%. Из этого следует, что торговля услугами менее подвержена влиянию различных макроэкономических факторов в сравнении с торговлей товарами [6].

В 2015 г. ознаменовался существенным снижением стоимости мирового экспорта и импорта коммерческих услуг [6]. Экспорт упал на 6 процентов в 2015 г. по сравнению с 2014 г., хотя снижение было менее серьезным, чем для товаров (таблица 1).

Сокращение торговли услугами в 2015 г. вызвано многими факторами, включая снижение темпов экономического развития в Китае, серьезный спад Бразилии, снижение цен на нефть и предметы потребления, и изменчивость обменных курсов валют.

В 2015 г. наблюдалось снижение и экспорта, и импорта в торговле услугами, как развитых стран, так и развивающихся, с транзитивной экономикой. Наименьшее падение было характерно для развивающихся

економик (на 3 % - экспорт и на 3% импорт). Наибольшее снижение международной торговли коммерческими услугами наблюдалось в Содружестве Независимых Государства (СНГ): экспорт понизился на 16 %. импорт – на 23 %. В значительной степени это обусловлено сокращением торговли услугами в Российской Федерации и обесценивание российского рубля против доллара США [6].

Таблица 1. Международная торговля коммерческими услугами по группам стран, (млрд. долл. США и в %)

Группы стран	Экспорт					Импорт				
	Объем 2015	Доля в мире		Темпы прироста		Объем 2015	Доля в мире		Темпы прироста	
		2014	2015	2014	2015		2014	2015	2014	2015
Развивающиеся экономики	1521	30,9	32,0	9	- 3	1816	38,2	39,4	11	- 3
Развитые экономики	3140	66,9	66,0	6	- 7	2662	58,2	57,7	6	- 7
СНГ	94	2,2	2,0	- 9	- 16	134	3,5	2,9	- 4	-23
Весь мир	4754	100	100	7	- 6	4612	100	100	7	- 6

Только группа развивающихся стран (прежде всего Китай и Индия) увеличили в 2015 г. по сравнению с 2014 г. долю в международной торговле коммерческими услугами (с 30,9% до 32% при экспорте и с 38,2% до 39,4% при импорте) [6].

В 2015 г. ведущими десятью экспортерами коммерческих услуг были тем же самые страны, что и ведущие десять импортеров, но позиции их отличались (таблица 2). Соединенные Штаты продолжают занимать лидирующую позицию как ведущий экспортёр, так и импортёр услуг (14,5% и 10,2% общего объёма соответственно). Китай был вторыми по величине импортером услуг с долей 10,1 % и третьим экспортером с 6-процентной долей в глобальном экспорте услуг (в 2014 г. его позиции составляли 5-ое и 3-е место соответственно). Страна была единственной из десяти лидеров, имеющая положительный рост как экспорта, так и импорта коммерческих услуг. Однако, Китай оставался чистым импортером услуг, главным образом из-за значительного увеличения путешествий в последние годы. Второе место в мировом экспорте коммерческих услуг в 2015 г. заняла Великобритания с долей 7,3% [6].

Таблица 2.– Ведущие экспортеры и импортеры в мировой торговле коммерческими услугами в 2015 г. (млрд. долл. США и в %)

Экспортеры				Импортёры			
Место	Страна	Объем	Доля	Место	Страна	Объем	Доля
1	США	690	14,5	1	США	469	10,2
2	Великобритания	345	7,3	2	Китай	466	10,1
3	Китай	285	6,0	3	Германия	289	6,3
4	Германия	247	5,2	4	Франция	228	4,9
5	Франция	240	5,0	5	Великобритания	208	4,5
6	Нидерланды	178	3,7	6	Япония	174	3,8
7	Япония	158	3,3	7	Нидерланды	157	3,4
8	Индия	155	3,3	8	Ирландия	152	3,3
9	Сингапур	139	2,9	9	Сингапур	143	3,1
10	Ирландия	128	2,7	10	Индия	122	2,7
Всего мир		4,755	100,0	Всего мир		4,610	100,0

Из европейских стран значительно снизился экспорт коммерческих услуг во Францию: с 263 млрд. долл. США в 2014 г. до 240 млрд. долл. США в 2015 г.. Самое большое падение импорта наблюдалось в Германии с 247 млрд. долл. США в 2014 г. до 289 млрд. долл. США в 2015 г. [6].

На долю топ десяти стран в 2015 г. приходилось 53,9% мирового экспорта и 52,3% импорта коммерческих услуг. Следует отметить, что лидерами по экспорту являются 12 европейских, 2 североамериканские и 6 азиатских стран, по импорту – 9 европейских, 7 азиатских, 2 североамериканские, 1 южноамериканская страна, а также Российская Федерация.

Данные об экспорте и импорте коммерческих услуг интеграционных группировок мира свидетельствуют, что на долю трех из них – ЕС, НАФТА и АСЕАН в 2015 г. приходилось 55% (8,8 трилл. долл. США) мирового экспорта и 58% (9,6 трилл. долл. США) мирового импорта [6].

Проанализировав данные международной статистики в области торговли услугами можно выявить следующие тенденции:

- положительная динамика международной торговли услугами в течение 1995–2015 гг.;
- высокая асимметричность географической направленности экспорта и импорта услуг в пользу развитых стран;
- высокая степень концентрации мировой торговли услугами в нескольких странах мира;
- определённая специализация стран на экспорте услуг в рамках мировой экономики в т.ч. развитых

стран – на финансовых, информационных, телекоммуникационных, деловых услугах, развивающихся страны – в основном на транспортных и туристических услугах;

- стремительная регионализация международного рынка услуг, которая выражается в увеличении количества региональных торговых соглашений, охватывающих торговлю услугами;

- торговля традиционными услугами (транспорт, страхование, поездки) занимает более половины всей международной торговли услугами;

- компьютерные и информационные услуги показали наибольший среднегодовой темп роста в течение 1995–2015 гг.;

- увеличение доли развивающихся стран в международной торговле услугами в течение последних 20 лет.

В условиях становления и развития постиндустриального общества сфера услуг приобретает приоритетное значение. Она играет важнейшую роль в построении эффективной нересурсоемкой инновационной экономики и повышении общей производительности труда. Именно с развитием сферы услуг и, прежде всего, отраслей, способствующих формированию экономики знаний, связываются перспективы дальнейшего развития общества. Многие страны, которые не располагают достаточными научно-технологическими и сырьевыми ресурсами, необходимыми для масштабных индустриальных прорывов, обеспечивают сегодня рост экономики именно за счёт инновационного развития сферы услуг. Этот путь приемлем и для Республики Беларусь.

Для выявления проблем и определения возможных направлений развития внешней торговли услугами Республике Беларусь проанализируем динамику торговли услугами за 2015 г. Сальдо внешней торговли услугами в 2015 г. сложилось положительным в размере 2,3 млрд. долларов (4,2 % ВВП). Международный оборот торговли услугами уменьшился на 19,4% относительно уровня за 2014 г. (с 13,6 млрд. долларов до 11 млрд. долларов) [7]. В транспортных услугах и услугах, объединенных в группу «телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги», сформировался наибольший профицит услуг (положительное сальдо в размере 1,7 млрд. долл. США и 0,8 млрд. долл. США соответственно). Наибольшее отрицательное сальдо сложилось для финансовых услуг (235,1 млн. долларов), «поездок» (178,6 млн. долларов) и платы за пользование интеллектуальной собственностью (107,5 млн. долларов).

Экспорт услуг в 2015 г. составил 6,6 млрд. долл. США (12,1% ВВП) и сократился на 15,7 % по сравнению с 2014 г. Наибольший удельный вес в экспорте составили транспортные услуги (44 %), телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги (15,2 %), услуги строительства (14,9 %) и туристические услуги (11%) (рисунок 1). Снижение экспорта наблюдалось по большинству из вышеназванных услуг. Исключением стали лишь телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги (экспорт по которым вырос на 11,6 %), а также услуги по ремонту и техническому обслуживанию (22,1%), составляющие 2,4% экспорта Беларуси [7].

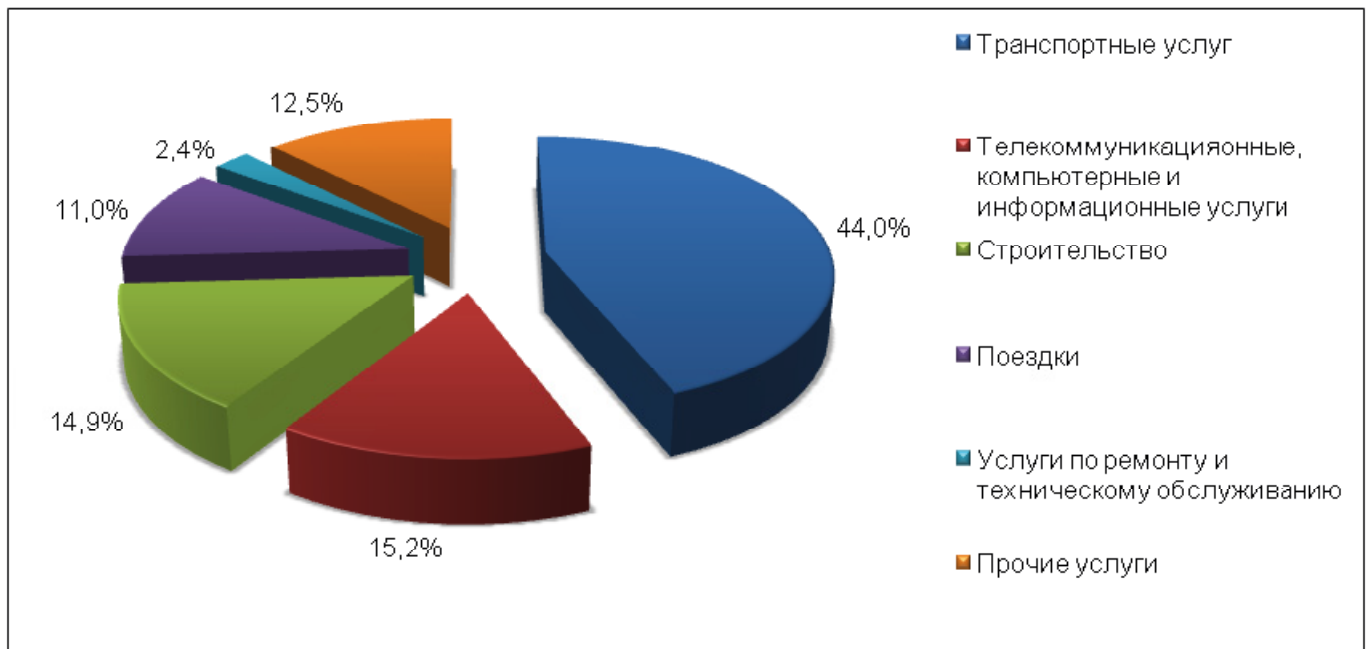

Рисунок 1. Структура экспорта услуг Республики Беларусь в 2015 г.

Основными потребителями белорусских услуг являются резиденты стран ЕС (им оказано 43,2% экспорта услуг), включая Германию (11% всех оказанных услуг), Польшу (5,9%), Соединённое Королевство (5,3%). На страны СНГ приходится 32,6%, где крупнейшим импортёром является Россия (25,6% экспорта). В целом увеличение объёмов экспорта наблюдалось в следующих странах: Украина (1,3%), Армения

(25,7%), Китай (13,3%), США (19,3%), Кипр (12,9%). Денежная выручка от экспорта услуг за 2015 год составила 6 млрд. долларов и снизилась на 14,9 % по сравнению с 2014 годом. При этом основными валютами в расчетах за экспорт услуг являлись доллары США (43,7% всех денежных поступлений от экспорта услуг), российские рубли (27,8%) и евро (22,3%) [7].

Импорт услуг за 2015 г. сложился в размере 4,3 млрд. долларов (7,9% ВВП) и снизился на 24,4% по сравнению с 2014 г., причём снижение наблюдалось по всем видам услуг. Наибольший удельный вес в импорте составили транспортные услуги (29%), услуги строительства (22,9%) и услуги, связанные с поездками белорусских граждан за границу (21%) (рисунок 2).

Импорт стран СНГ в 2015 г. составил 1,46 млрд. долл. США (уменьшился на 18,1% по сравнению с 2014 г.), ЕС – 1,7 млрд. долл. США (-27,8%), стран-членов ЕАЭС – 1,2 млрд. долл. США (-19,5%). Резиденты Российской Федерации оказали 27,5% всего объема белорусского импорта услуг, Литвы – 10,2%, Китая – 10% и Польши – 6,6%. Кроме того, рост объёмов импорта наблюдался в Казахстане (1,1%), США (18,3%) и Нидерландах (32,6%). Платежи за импорт услуг за 2015 год составили 3 млрд. долларов и снизились на 20,5 %. Основными валютами расчетов явились доллары США (41,3% всех платежей за импорт услуг), евро (39,3%) и российские рубли (16%) [7].

Экспорт услуг в государства-члены ЕАЭС составил 1,8 млрд. долларов (26,9% общего объема экспорта услуг Республики Беларусь) и по сравнению с 2014 годом снизился на 22,7%. Импорт услуг из государств-членов ЕАЭС сократился на 19,5% и составил 1,2 млрд. долларов (28,2% общего объема импорта услуг Республики Беларусь).

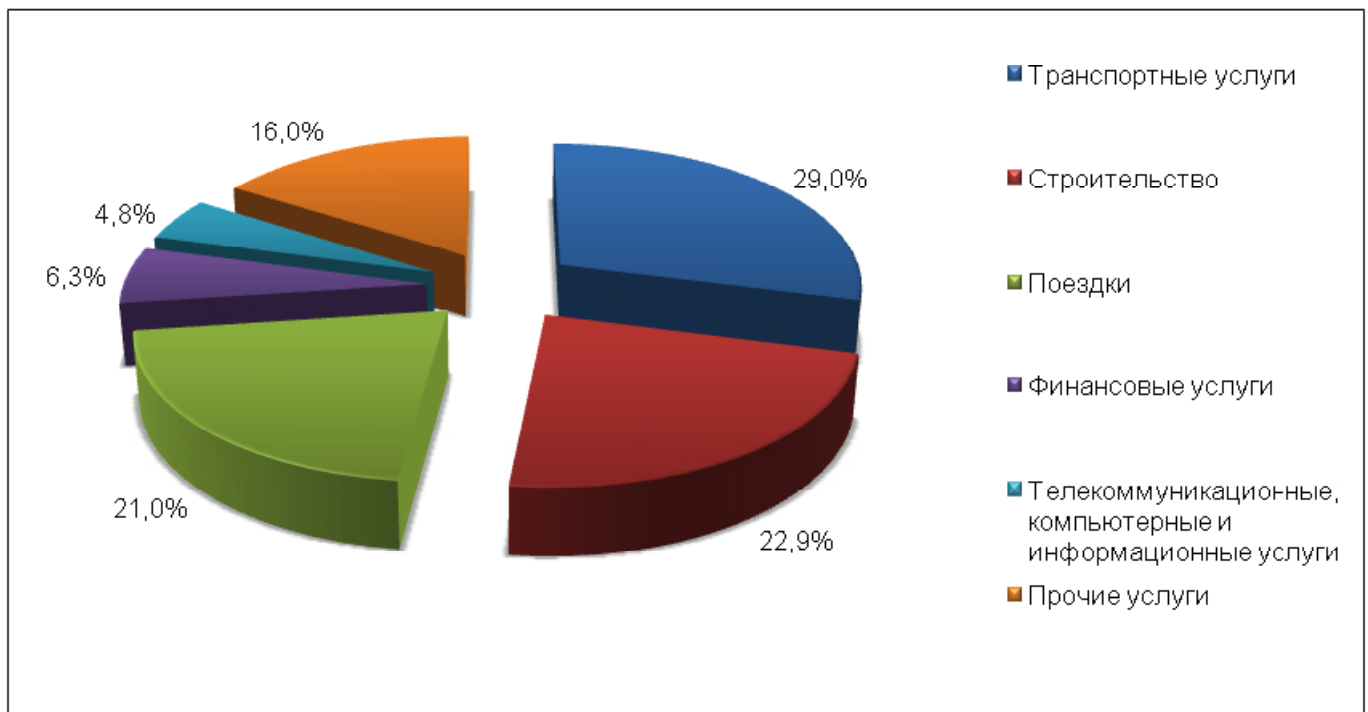

Рисунок 2. Структура импорта услуг Республики Беларусь в 2015 г.

Анализ внешней торговли услугами позволил выявить следующие основные особенности и проблемы развития данного сектора в Республике Беларусь:

- доминирующее воздействие на изменения во внешней торговле услугами ценового фактора;
- ведущая роль в экспорте транспортных услуг. При этом незначительна роль таких доходных в развитых странах услуг, как аудит, консалтинг, лизинг, страхование и др. прежде всего из-за несовершенства инфраструктуры, в том числе финансовых рынков, нехватки необходимых финансовых ресурсов, отсутствия навыков реализации продукции НИОКР на внешних рынках;
- наличие в секторе услуг жёстких ограничений для участия иностранных инвесторов. Например, услуги стационарной телефонной связи, передача и распределение электроэнергии, транспортировка грузов железнодорожным транспортом полностью закрыты для прихода иностранных собственников. В ряде других секторов, включая средства массовой информации и страхование, присутствие иностранного капитала ограничено и не должно превышать 50% акций;
- низкая инновационная и инвестиционная активность;
- нехватка высококвалифицированных кадров;
- недостаточная активность малого бизнеса, в то время как именно частное предпринимательство является приоритетным в сфере услуг за рубежом, а малый бизнес способствует внедрению нововведений;
- сложный и иногда противоречивый процесс лицензирования;

- неразвитость современной инфраструктуры;
- недостаточный доступ к финансированию.

С целью определения основных направлений развития сферы услуг в целом и внешней торговли услугами в частности была разработана Концепция развития сферы услуг в Республике Беларусь на 2015–2020 гг. Его структура и содержание базируются на преемственности задач, приоритетов и целевых параметров развития сферы услуг, поставленных в Программе социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы, Прогнозе социально-экономического развития Республики Беларусь на 2015-2017 годы и Национальной стратегии устойчивого развития Республики Беларусь на период до 2030 года.

Дальнейшее устойчивое развитие внешней торговли услугами требует реализации следующих направлений:

- стимулирование приватизации и привлечение прямых иностранных инвестиций (ПИИ). Приток ПИИ, а также иностранных компаний на рынок услуг станет не только источником распространения технологий, но и инструментом усиления конкурентного давления, в результате чего станет возможным снижение цен и улучшение качества и разнообразия оказываемых услуг;
- адаптация рынков услуг к аналогичным рынкам стран ВТО путем гармонизации стандартов, санитарных и фитосанитарных норм, а также создание нормативной правовой и информационной базы, интегрированной в аналогичные международные системы;
- равные условия хозяйствования для государственных и частных компаний: отмена или сокращения субсидирования государственных предприятий, их кредитования на льготных условиях, обеспечение равного доступа к банковским кредитам;
- реконструкция и модернизация инфраструктуры внешней торговли услугами;
- либерализации условий осуществления экономической деятельности в сфере услуг и других отраслях национальной экономики, развития рынка недвижимости и рабочей силы, формирования разветвленной финансовой инфраструктуры;
- интеграция материального производства и сферы услуг, в первую очередь, в наукоемких секторах обрабатывающей промышленности и сфере телекоммуникаций;
- дальнейшее развитие современных форм внешнеэкономической деятельности в сфере услуг (например, франчайзинг, ноу-хау, лизинг);
- устранение бюрократических барьеров, в том числе упрощение процедур создания и ликвидации предприятий, лицензирования;
- участие в международных стратегических альянсах в области информационных, компьютерных, телекоммуникационных, космических, авиационных услуг, услуг по научным исследованиям и разработкам;
- совершенствование рекламной и выставочно-ярмарочной деятельности компаний сферы услуг за рубежом;
- обеспечение предложения трудовых ресурсов, обладающих необходимыми знаниями и квалификацией;
- совершенствование системы взимания налогов, сборов и таможенного контроля.

Для развития внешней торговли услугами очень значимо двухстороннее сотрудничество стран. Так для Республики Беларусь взаимовыгодно сотрудничество с Украиной с целью повышения эффективности использования транзитного потенциала и развития национальной транспортной системы. Этой стратегической цели будет способствовать и реализация на территории республики стратегии Китая «Экономический пояс Шелкового пути». У создаваемой сети огромный географический масштаб. По расчетам Китая, годовой товарооборот между странами, участвующими в проекте нового Шелкового пути, превысит 2,5 трлн. долларов США уже в ближайшие 10 лет.

Фактически транзитные перевозки из Китая в Европейский союз по территории Беларуси начались ранее официально провозглашенной стратегии Экономического пояса Шелкового пути. В июле 2011 года был открыт железнодорожный маршрут, который соединил Западный Китай с Центральной Азией и Европой. На территории Китая он проходит от Чунцина до Алашанькоу в Синьцзян-Уйгурском автономном районе, затем через Казахстан, Россию, Беларусь, Польшу и Германию.

Альтернативой проекту нового Шелкового пути, создающегося на основе Транссибирской магистрали, является транскаспийский международный транспортный маршрут. Он связывает Китай и Казахстан через Каспийское море с Азербайджаном, Грузией, Турцией, а далее с Европой, был разработан в 2013 году и получил название «Шелковый ветер». Первый рейс по альтернативному маршруту из Китая в Тбилиси прибыл 13 декабря 2015 году. Новый маршрут позволит практически в пять раз сократить время на доставку грузов: сейчас морем из Китая они идут до 45 дней, а по «Шелковому ветру» будут доставляться всего за 9 [8].

К проекту «Шелковый ветер» присоединилась Украина. 15 января 2016 года из Украины (г. Ильичевск Одесской области) отправился экспериментальный рейс контейнерного поезда по маршруту Украина-Грузия-Азербайджан-Казахстан-Китай, который включает как железнодорожные участки, так и паромные переправы Черного и Каспийских морей (Ильичевск - Батуми и Алят-Актау-порт). Проект «Шелковый ветер» выходит на проект «Викинг», который через Украину, Беларусь, Литву соединяет Черное и Балтийское моря и обеспечивает наиболее оптимальный маршрут при поставках товаров между Китаем и странами Скандинавии. Сотрудничество Беларуси и Украины в рамках проектов «Викинг» и «Шелковый ветер»

является взаимовыгодным, перспективным, повышающим транзитный потенциал обоих государств при поставках грузов на маршруте Китай-ЕС.

В рамках решения задачи повышения конкурентоспособности Республики Беларусь на международном рынке и расширение экспорта услуг поставлена следующая цель: опережающее развитие экспорта услуг по сравнению с экспортом товаров, создание условий для реализации транзитного потенциала Республики Беларусь. Целевым индикатором является увеличение экспорта услуг за 2016–2020 гг. в 3 раза. Для дальнейшего развития внешней торговли услугами необходимо опираться на имеющиеся конкурентные преимущества белорусской экономики, в первую очередь выгодное экономико-географическое положение, относительно развитый научно-технический потенциал, развитую систему транспортных коммуникаций, наличие рекреационных ресурсов, высокий образовательный уровень населения.

Список использованных источников

1. Кулибанова, В.В. Роль сферы услуг в постиндустриальном обществе / В.В. Кулибанова // *Маркетинг сервисных услуг*. – СПб.: Вектор, 2006. – 193 с.
2. Ватолкина, Н. Услуга как социально-экономический феномен и объект управления / Н. Ватолкина // *Проблемы теории и практики управления*. – 2011. – №3. – С. 101–109.
3. Жукова, К.И. Развитие сервисного сектора экономики как определяющего элемента постиндустриального общества / К.И. Жукова // *Вестник Витебского государственного технологического университета*. – 2012. – №22. – С. 188–195.
4. Балашевич, М.И. Международная торговля услугами Республики Беларусь в контексте присоединения к ВТО / М.И. Балашевич, Д.А. Куделевич // *Белорусский экономический журнал*. – 2014. – №1. – С. 76–87.
5. Central Intelligence Agency. The World Factbook: guide to country comparisons [Electronic resource] / The United States of America. – Mode of access: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2016.html#ao>. – Date of access: 21.01.2017.
6. World Trade Organization. International Trade Statistics 2016 [Electronic resource] / WTO. – 2016. – Mode of access: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2015_e/its2015_e.pdf. – Date of access: 21.01.2017.
7. Платёжный баланс Республики Беларусь, 2016 [Электронный ресурс] / Национальный банк Республики Беларусь. – Минск, 2017. – Режим доступа: <http://www.nbrb.by/publications/BalPay/BalPay2015.pdf>. – Дата доступа: 20.02.2017.
8. Перевозки грузов по видам транспорта [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/transport-i-svyaz/osnovnye-pokazateli-za-period-s-1995-po-2016-gody/perevozki-gruzov-po-vidam-transporta/> – Дата доступа: 05.02.2017.

References

1. Kulibanova, V.V. Role of services sphere in a postindustrial society // *Marketing of service services*. – SPb.: Vector, 2006. – 193 с.
2. Vatulkina, N. Service as a social and economic phenomenon and object of management // *Problems of the theory and management practice*. – 2011. – № 3. – С.101–109.
3. Zhukova, K.I. Development of service sector of economy as defining element of a postindustrial society // *The bulletin of Vitebsk state technological university* – 2012. – №22. – С. 188–195.
4. Balashevich, M.I., Kudelovich D.A. International services trade of Belarus in a context of joining to the WTO // *The Belarus economic magazine*. – 2014. – №1. – С.76–87.
5. Central Intelligence Agency. The World Factbook: guide to country comparisons / The United States of America. : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2016.html#ao>.
6. World Trade Organization. International Trade Statistics 2016 / WTO. – 2016. –: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2015_e/its2015_e.pdf.
7. The payments balance of Belarus, 2016 / National bank Republic of Belarus. – Minsk, 2017. : <http://www.nbrb.by/publications/BalPay/BalPay2015.pdf>.
8. Transportations of cargoes on types of transport : <http://belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/transport-i-svyaz/osnovnye-pokazateli-za-period-s-1995-po-2016-gody/perevozki-gruzov-po-vidam-transporta/>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Турбан Галина Володимирівна, к.е.н., доцент, зав. кафедрою міжнародного бізнесу, Білоруський державний економічний університет
220070 м. Мінськ, пр-т Партизанський 26, к. 225

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Турбан Галина Владимировна, к.э.н., доцент, зав. кафедрой международного бизнеса, Белорусский государственный экономический университет
220070 г. Минск, пр-т Партизанский 26, к. 225
e-mail: TurbanGV@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Turban Galina Wladimirovna, PhD, associate professor, head of the International Business Department,
 Belarus State Economic University
 220070, Belarus, Minsk, av. Partizansky 26
 e-mail: TurbanGV@mail.ru

УДК 349.2:331.52

ПЕРЕДУМОВИ НЕСТАНДАРТНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В ЄС ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Міхаель Шефер
Оксана Гетьман

У статті розкриті особливості нестандартної зайнятості в ЄС і Україні. Проведено порівняльний аналіз нестандартних форм зайнятості в ЄС і Україні. Було доведено, що роботодавці в країнах, що розвиваються і розвинених країнах повинні скорочувати використання стандартизованої зайнятості, пов'язаної з високими витратами на податки і соціальне забезпечення, і вважають за краще використання нестандартних працівників, найнятих на умовах тимчасових контрактів, використання яких не тягне значних фінансових витрат.

В Україні найбільш розвинутою є позикова праця, в якій робітник, найнятий одним роботодавцем, передається в розпорядження іншого. У тимчасових умовах в рамках позикової праці виділяють аутсорсинг, лізинг персоналу і аутстафінг.

В ЄС форми зайнятості диференційовані в залежності від того, чи відносяться вони до співробітників або до індивідуальних підприємців і фрілансерів; вони можуть також розглядатися обома групами. У зв'язку з новими трудовими відносинами, які відрізняються від традиційних форм зайнятості, в ЄС з'являються дві нові форми зайнятості: спільне використання співробітників і розподіл роботи. Останнім часом розвиваються такі нестандартні види зайнятості, як тимчасове управління, випадкова робота, мобільна робота на базі ІКТ, ваучерна робота, портфельна робота, одночасне дистанційне працевлаштування, спільна робота.

ЄС-регулювання нестандартних форм зайнятості юридично обґрунтоване. Правове регулювання трудових відносин в Україні здійснюється на основі диференціації, наслідком чого є розвиток нестандартної зайнятості. Серед особливостей, властивих такій зайнятості, правові норми виокремлюють деякі: 1) теоретична підстава нестандартної зайнятості передбачає нетипову зайнятість; 2) сторони домовляються про трудові відносини один з одним і про умови праці, не передбачені трудовим законодавством; 3) відсутня письмова угода між сторонами, які домовились про нестандартну зайнятість, які характеризуються стійким змістом; 4) працівник виконує роботу не в місці знаходження роботодавця; 5) високий ступінь індивідуалізації легальної зайнятості.

Основними факторами інноваційної трансформації зайнятості є мульти-трудоий конкурс роботодавців і правові форми співробітництва; конструктивна довіра між соціальними партнерами; поглиблення поділу праці у відповідності зі старими і новими технологіями; спеціалізація науково-технічних і технологічних можливостей з доступом до відповідної глобальної сертифікації персоналу; оптимізація фінансових механізмів для стимулювання винахідництва і раціоналізації; ефективна підтримка інновацій в бізнесі; впровадження соціальних інновацій; національна модель трансформації зайнятості в сфері державної політики; підвищення інвестиційної привабливості розвитку людського капіталу та його реалізації в нових формах зайнятості.

Ключові слова: нестандартна зайнятість, спільне працевлаштування, спільне використання співробітників, часткова зайнятість, дистанційна робота, аутсорсинг, аутстафінг, лізинг персоналу, ваучерна робота, випадкова робота, мобільна робота на основі ІТ, самозайнятість, спільне співробітництво.

**ПРЕДПОСЫЛКИ НЕСТАНДАРТНОЙ ЗАНЯТОСТИ
 В ЕС И УКРАИНЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ**

Михаэль Шефер
Оксана Гетьман

В статье раскрыты особенности нестандартной занятости в ЕС и Украине. Проведен сравнительный анализ нестандартных форм занятости в ЕС и Украине. Было доказано, что работодатели в развивающихся странах и развитых странах должны сокращать использование стандартизированной занятости, связанной с высокими расходами на налоги и социальное обеспечение, и предпочитают использование нестандартных работников, нанятых на условиях временных контрактов, использование которых не влечет значительных финансовых затрат.

В Украине наиболее развитой является заемная работа, в которой работник, нанятый одним работодателем, передается в распоряжение другого. В современных условиях в рамках заемного труда выделяют аутсорсинг, лизинг персонала и аутстафтинг.

В ЕС формы занятости дифференцированы в зависимости от того, относятся ли они к сотрудникам или к индивидуальным предпринимателям и фрилансерам; они могут также рассматриваться обеими группами. В связи с новыми трудовыми отношениями, которые отличаются от традиционных форм занятости, в ЕС появляются две новые формы занятости: совместное использование сотрудников и распределение работы. В последнее время развиваются такие нестандартные виды занятости, как временное управление, случайная работа, мобильная работа на базе ИКТ, ваучерная работа, портфельная работа, одновременное дистанционное трудоустройство, совместная работа.

ЕС-регулирование нестандартных форм занятости юридически обосновано. Правовое регулирование трудовых отношений в Украине осуществляется на основе дифференциации, следствием чего является развитие нестандартной занятости. Среди особенностей, присущих такой занятости, правовые нормы выделяют некоторые: 1) теоретическое основание нестандартной занятости предполагает нетипичную занятость; 2) стороны договариваются о трудовых отношениях друг с другом и условиях труда, не предусмотренных трудовым законодательством; 3) отсутствует письменное соглашение между сторонами, договаривающимися о нестандартной занятости, которые характеризуются устойчивым содержанием; 4) работник выполняет работу не в месте нахождения работодателя; 5) высокая степень индивидуализации легальной занятости.

Основными факторами инновационной трансформации занятости является мультитрудовой конкурс работодателей и правовые формы сотрудничества; конструктивное доверие между социальными партнерами; углубление разделения труда в соответствии со старыми и новыми технологиями; специализация научно-технических и технологических возможностей с доступом к соответствующей глобальной сертификации персонала; оптимизация финансовых механизмов для стимулирования изобретательства и рационализации; эффективная поддержка инноваций в бизнесе; внедрение социальных инноваций; национальная модель трансформации занятости в сфере государственной политики; повышение инвестиционной привлекательности развития человеческого капитала и его реализации в новых формах занятости.

Ключевые слова: нестандартная занятость, совместное трудоустройство, совместное использование сотрудников, частичная занятость, дистанционная работа, аутсорсинг, аутстаффинг, лизинг персонала, ваучерная работа, случайная работа, мобильная работа на основе ИТ, самозанятость, совместное сотрудничество.

JEL J640

PRECONDITIONS OF NON-STANDARD EMPLOYMENT IN THE EU AND UKRAINE: COMPARATIVE ANALYSIS

**Michael Schaefer
Oksana Hetman**

Preconditions of non-standard employment in the EU and Ukraine have been discovered in our article. Comparative analysis of non-standard forms of employment in the EU and Ukraine has been done. It was proved that employers in developing countries and developed countries have to reduce the use of standardized employment associated with high costs of taxes and social security, and prefer non-standard workers with temporary contracts, the release of which does not entail significant financial costs.

In Ukraine, the most developed is borrowed work in which the worker being hired with one employer transferred at the disposal of the other. In modern conditions within the borrowed work it is worth to distinguish outsourcing, staff leasing and outstaffing.

In the EU, employment forms can be differentiated by whether they pertain to employees or to the self-employed and freelancers; they might also apply to both groups. In relation to new employment relations that differ from the traditional concept of one employer and one employee, two new employment forms are emerging across the EU: employee sharing and job sharing. Last time it is developed such non-standard employment as interim management, casual work, ICT-based mobile work, voucher-based work, portfolio work, crowd employment, collaborative employment.

EU-regulation of non-standard forms of employment is justified well. Legal labor regulation in Ukraine is done on differentiation, the effect of which is the development of non-standard employment. Among the various features inherent in such employment, legal allocate some of its features, such as: 1) in theory the basis of non-standard employment supposes atypical employment; 2) parties agree on such an employment relations to each other working conditions not stipulated by labor legislation; 3) there is no written agreement between the parties entered into non-standard employment, characterized by steady in design and content; 4) employee performs work not at the employer's location; 5) high degree of individualization of legal employment.

The main factors of the innovative transformation of employment is a multi-labor competition of employers and legal forms of cooperation; constructive trust between the social partners; deepening division of labor to the old and new technologies; specialization of scientific engineering and technological capabilities with access to relevant global staff certification; optimization of financial mechanisms to attract invention and rationalization;

effective support for business innovation; activity of social innovations; national model of public policy innovation transformation of employment; investment appeal of human capital development and its implementation into the new forms of employment.

Keywords: *non-standard employment, job sharing, employee sharing, part-time employment, telework, outsourcing, outstaffing, staff leasing, voucher-based work, casual work, IT-based mobile work, self-employment, crowd employment, collaborative models.*

Introduction: Current conditions of formation of postindustrial society led to the spread of more flexible forms of employment that provide for «dilution» basic standards of legal regulation of the labor market. Changes in work organization and more flexible use of working time mode, as well as the nature of the relations «employee-employer» led to new non-standard forms of employment.

Mostly external factors reduce the demand for standard time and extend the flexible use of non-standard forms of employment, and due to various objective globalization processes that affect the development of the national economy. Reducing the share of traditional industries as a result of structural changes in the economy led to a reduction in demand for standard employment, development and expansion of services, which require employed persons who could work under flexible working schedule on the temporary contracts are more or less working hours than provided by legislation. An important condition of employment becomes a functional flexibility employee, who may take a certain position in the company by the employer to replace the absent employee, combining the duties.

Global competition requires employers to reduce costs to improve the competitiveness of their products and services as well as workers, to adapt to the conditions of increased flexibility of employment, which in turn increases the uncertainty and instability of the environment, where the developing relations of employment is stated. Employers in developing countries and in developed countries have to reduce the use of standardized employment associated with high costs of taxes and social security, and prefer non-standard workers with temporary contracts, the release of which does not entail significant financial costs. The high share of wages in production costs of developed markets encourages the relocation of production to other regions or countries, where the labor costs are less, therefore, development a non-standard employment scheme and outsourcing, offshoring, leasing staff to preserve competitiveness in a globalized market.

1. Problem Statement: Balanced functioning of labor markets in the national and international levels are the base for the sustainable socio-economical development of each country. In the EU Members-states standard (full-time) employment as a traditional form of hiring is getting less popular since ITC development and wish of people to be more flexible. Globalization takes significant role in this process, as migration of population (especially economically active population) becomes unobstructed and more widespread in the world.

In Ukraine, «non-standard» employment relations can be seen in two ways. First form is the non-standard employment contract, i.e. the rejection of the formal contract conditions from legalized standards; second form is non-standardized employment conditions. In this sense, non-standard workers are those who have signed a non-standard contract, as well as those who don't have a contract at all (e.g. self-employed or workers, who are involved to the work on the basis of verbal agreements) or those who are working in non-standard mode under conditions of full-employment.

Absence of legal basics in Ukraine for the non-standard employment unlike European approaches makes necessary to research preconditions of non-standard employment in Ukraine with the purpose to use positive EU-experience in the formation of effective forms of ensuring the work and raising quality of the life under conditions of implementing an independent professional choice.

2. Aims and Objectives: The aim of the article is to explore non-standard employment in the EU- and Ukrainian realities. To achieve the aim it is necessary to solve the following tasks: define the concept of non-standard employment; describe its types and characteristics; analyze basic position of labor law on the matter (employees, employers, trade unions, government); identify problems with the protection of the labor rights of employees engaged in non-standard employment.

3. Analysis of current researches: Issues of non-standard employment have been researched by the EU and non-EU scientists. General issues of non-standard employment have been discovered by coryphaeus of classical science, such as Mandl, I., Curtarelli, M., Riso, S., Vargas, O., Gerogiannis, E., George, E., Chattopadhyay, P., Bray, M., Stewart, A., Broughton, A., Biletta, I., Kullander, M., Chan, T., Goldthorpe, J., Kalleberg, A., Carré, F., Ferber, M., Golden, L., Herzenberg, S., Houseman, S., Kanter, R., Handy, C. Specific types of the non-standard employment in Ukraine have been considered in scientific works of Bandur, S., Bizukov, P., Cordova, E., Gavriushenko, G., Novak, I., Getman, O., Zhadan, O., Hudzynsky, S., Overkovskiy, B., Tulenkov, M. et al. But these scientific papers don't contain common mechanism of non-standard employment regulations.

4. Materials and Methods: There are wide scientific instruments which have been used in our research. Methods of analysis and synthesis have been used in the process of non-standard types of employment; comparative analysis has been used during the non-standard types of employment description; logical methods for making conclusions.

5. Dynamics of non-standard employment in the EU and Ukraine: causes, effects, consequences and determinations: Replacing standard forms of employment, non-standard employment leads the development of informational and communication technologies (ICT). In developed countries intensive ICT makes intense creation of innovative businesses through the Internet [1]. The availability of modern communications allows employees to

perform many kinds of work on distance from the employer or customer using convenient mode of work. To remain fundamental to customer requirements for quality of goods and services, cost savings for the organization of the workplaces encourages employers to provide the benefits of non-standard employment in terms of lifetime employment and remote temporary workers.

Significant role in the spread of non-standard employment has a demographic shift in the labor forces. Entering the labor market women with children, youth, learning, pensioners willing to earn additional income, the emergence of this new category of vulnerable people as internally displaced persons increased offer on the part of employees in non-standard employment form. These categories of workers agree to work on a part-day with flexible, remote time; they are interested to get low income realizing its employment potential, gaining the necessary experience and do not require from employer social and financial guarantees in full volumes, which are obligated by the legislation for workers employed at standard conditions. The labor market as the main regulator of employment stimulates the creation of new effective jobs, increasing the proportion of non-standard forms of employment that are more competitive because of their flexibility and adaptability worldwide.

In Ukraine, the most developed is borrowed (i.e. involved) work in which the worker being hired with one employer transferred at the disposal of the other. In modern conditions within the borrowed work it is worth to distinguish outsourcing, staff leasing and outstaffing.

Outsourcing is the transfer of a separate (non-core) feature to an external enterprise company (outsourcer), a specialist in this field to serve for a long time. In Ukraine, the most common business process is outsourcing, which provides standardized current transmission (e.g. handling customer phone calls in specialized call-centers, usually located in places with cheaper labor). In addition, distinguished manufacturing outsourcing (production or its components), IT-outsourcing (development, implementation and support of informational systems) outsourcing knowledge management (analytical processing, development and management of knowledge bases).

Outstaffing is a withdrawal of workers from the state employer-user and designs them in the state of another employer (provider), while employees are working at the previous workplace and perform employer's pre-responsibilities and obligations concerning them. Providers at outstaffing are private employment agencies or recruitment agencies. Contract of employment is made between workers and employment agencies; labor relations arise where the agency is a formal employer-employee condition. The employee is sent to serve the actual employer, the employment relations between them doesn't arise, as the employment, dismissal, salaries and taxes is paid by the employment agency. Between the private employment agency and the actual employer entered into a civil contract for services.

Staff leasing is kind of borrowed labor in which workers appropriate qualification and profile temporarily engaged to perform certain tasks (projects) of another company (actual employer) [2].

According to research, often outsourcing in Ukraine passes: IT-services (40.5%), logistics (35.1%), industry (27%), marketing services (21.6%), recruitment (18.9%), accounting (13.5%), payroll (13.5%), processing and systematization of information (8.1%), outsourcing of medical representatives (8.1%), supporting staff (5.4%) and administrative staff (2.7%). Borrowed labor in Ukraine can be seen in the following data. The most popular are the services to provide temporary staff for short-term projects (48.4%), services to provide staff on long-term projects occupy (35.5%), services outstaffing (29%) and outsourcing services (12.9%) [3].

Nowadays, Ukraine is the largest Eastern European country supplying IT outsourcing services all over the world. Over last five years, outsourcing sector has been constantly evolving striving to be among top outsourcing destinations [4]. Ukrainian outsourcing companies are becoming more experienced in the business. Some companies have opened new locations in the EU or Western Europe and relocated there some teams. Furthermore, Ukraine keeps 4th place in the world by the number of IT-professionals. The annual number of technical graduates is still about 15,000. This number does not include junior specialists using non-formal education like online courses, webinars and schools for developers, which is becoming enormous. Thus, IT Ukraine Association and Ukrainian Hi-Tech Initiative are the biggest IT outsourcing companies in Ukraine [5].

Despite the rapid spread of borrowed labor in Ukraine there is no consistency of socio-labor views on this issue. If employers perceive positively borrowed labor, the unions see it as a threat to labor rights [6]. As for the workers, their work is often involved as the only possible solution to the situation of lack of funds and the need to hold their families. To attract employees by companies is explained by the following advantages [7]:

- 1) use of labor in conditions of borrowing allows businesses to replace quickly employees who are absent for different reasons (vacation, business trip, illness, etc.);
- 2) loan allows to have the right number of employees for the rapid implementation of production assignments (urgent, unpredictable related to seasonality, etc.);
- 3) form of involvement allows flexibility to change the quantity and quality of workers by fluctuations in economic conditions, such as peak sales of goods, serving international sporting events, forums, festivals etc.;
- 4) drawing staff on the terms agreed with the Employment Agency cannot be in all but in many cases optimize wage costs;
- 5) involvement employees who are not issued until the state can achieve higher rates of labor to increase its productivity by bringing employees from the state;
- 6) the employer is not burdened with the obligation to pay social security contributions for the employee to a system of compulsory state social insurance.

Another common type of non-standard employment is telework or telecommuting employment. The performance is not at the employer's location to use of ICT. According to some researchers, teleworking is a new organizational form of work from home, which is the work of highly qualified specialists to perform functional duties using modern informational and telecommunication technologies [8]. Unlike teleworking, traditional home work is mainly unqualified manual labor using simple equipment.

New employment forms identified by Eurofound can be classified into two groups:

- 1) new models of the employment relations between employer and employee, or client and worker;
- 2) new work patterns, i.e. new ways in which work is conducted.

At the same time, the employment forms can be differentiated by whether they pertain to employees or to the self-employed and freelancers; they might also apply to both groups. In relation to new employment relations that differ from the traditional concept of one employer and one employee, two new employment forms are emerging across the EU: employee sharing and job sharing. Employee sharing means that an individual worker is jointly hired by a group of employers (who are not clients of a traditional temporary work agency). In contrast to this form is job sharing, in which a single employer hires two or more workers to jointly fill a specific job.

The voucher-based work is form of employment, in which the employment relations and related payment is based on a voucher rather than an employment contract. In most cases, workers then have a status somewhere between employees and self-employed.

As regarding new work patterns, these include interim management, casual work, ICT-based mobile work, crowd employment, portfolio work and collaborative employment. Interim management is a new work pattern among employees and describes situations in which a worker is usually a highly skilled expert. In contrast to the traditional fixed-term work arrangements, interim management has some elements of consultancy, but the expert has employee status rather than that of external advisor.

Casual work is employee-oriented form of employment. Here the employer is not obliged to regularly provide the worker with work, but has the flexibility to call on them when needed.

ICT-based mobile work refers to work patterns characterized by the worker (whether employee or self-employed) operating from various possible locations outside the premises of their employer (e.g. at home, at client's premises or on the road), supported by modern technologies such as laptop. It is different from traditional teleworking in the sense of being even less place-bounded.

For self-employed and freelancers, crowd employment is a new option; this is also characterized by not being place-bounded. Virtual platforms match a large number of buyers and sellers, often with larger tasks being broken down into small jobs. In a similar way, portfolio work done by the self-employed refers to situations in which they work for a large number of clients, providing small amounts of work for each of them.

New patterns of self-employment in the form of new collaborative models that go beyond traditional business partner relations were found in a variety of countries. Interestingly, there is not much difference in the number of countries in which each new employment form was reported, many being found in around 10 countries (Table 1).

Interim management and voucher-based work were less common and ICT-based mobile work was the most common.

In most EU Member States and Norway, more than one new employment form was identified. Only in Bulgaria, Croatia, Luxembourg and Poland was just one emergent employment form identified, while in Greece and Hungary seven were found. In many of the Eastern European Member (Bulgaria, Croatia, the Czech Republic, Poland, Romania, Slovakia and Slovenia) and in some Northern European countries (Finland, Ireland, Luxembourg and the Netherlands), the new employment forms identified mostly concern employees, while those found in most southern European countries (Cyprus, Greece, Portugal and Spain), the Baltic states (Latvia and Lithuania), Denmark and Germany generally involve the self-employed. New employment forms for both employees and self-employed have emerged in several Central and Northern European countries (Austria, Belgium, France, Hungary, Italy, Norway, Sweden and the UK). Most of the new employment forms are based on traditional employment or service delivery contracts. Operating outside a specific legal or collectively agreed framework can be somehow problematic. E.g. Czech researchers suggests that employment relations are not defined by legislation and characterized by lower levels of social protection and less advantageous working conditions, particularly as regards pay, social protection or liability for harm from work-related injuries [9].

Employers have a choice to hire employees in standard work contracts (fulltime, indefinite work contracts) or in non-standard contracts. An agency-theory perspective suggests that company offers standard contracts to workers in order to align closely the interests of the aim of the organization. Incentives that ensure job security such as full-time employment, for an indefinite period of time cause workers to act with the goals of the company rather than self-interest in mind. There is also transaction cost considerations in the use of non-standard contracts. When the cost of making the contract exceeds the value derived from the contract then the company could decide to keep the activity in-house. If contract is made such a way that the company's interests are not jeopardized, then the activity can be outsourced. For jobs that are difficult to specify that require specific skills, the company should have workers in standard employment where the long-term interests of employees and the company are coinciding. When work doesn't require specific skills, or where the input-outcome links can be easily monitored, employers can contract those jobs out to non-standard employment.

Thus, theoretical arguments justify reasons, when and why companies-employers should use non-standard work arrangements. It makes strategic sense for jobs that are not the main to the core company's tasks, where skills for the job are not rare or unique, and where tasks performance can be easily controlled [10].

Table 1. New forms of employment identified in European countries and in Ukraine

	Employee sharing	Job sharing	Interim management	Casual work	ICT-based mobile work	Voucher-based work	Portfolio work	Crowd employment	Collaborative employment
Austria	X					X			X
Belgium	X			X	X	X		X	X
Bulgaria	X								
Croatia				X					
Cyprus					X		X		X
Czech Rep.	X	X	X					X	
Denmark					X		X	X	
Finland	X				X				
France	X		X	X	X	X			X
Germany	X				X			X	X
Greece	X		X		X	X	X	X	X
Hungary	X	X	X	X	X		X		X
Ireland		X		X					
Italy		X		X		X	X	X	X
Latvia			X		X		X	X	
Lithuania					X	X	X	X	X
Luxembourg	X								
Netherlands				X	X		X		X
Norway			X		X		X		
Poland		X							
Portugal					X		X	X	
Romania				X					
Slovakia		X		X					
Slovenia		X		X	X				
Spain					X			X	X
Sweden				X	X				X
UK		X	X	X			X	X	
Ukraine		X			X				

Note: For Estonia and Malta, no new employment form corresponding to the working definitions of this project could be identified.

Source: Eurofound, based on national contributions

Theoretical base of non-standard employment is described professionally in the scientific review of Elizabeth George & Prithviraj Chattopadhyay (2015). They have resumed overview of scientists. They noted some fundamental papers. Thus, Kalleberg et al (2003) stand that companies that provide better benefits for standard workers also tend to hire temporary workers (using offset costs). Bryson (2013) found that wages are higher in companies that use more temporary workers, but lower for standard workers, suggesting the cost advantage operates only for companies with particular configurations of temporary workers. Nollen (1996) found out, when turnover and productivity costs are controlled for, the use of non-standard workers was ineffective. Nielsen & Schiersch (2014) found out an inverse U-shaped relation between the extent and labor costs. They state that use of temporary employees could reduce hiring costs since companies are able to screen their potential by hiring them as temporary workers. But these savings will eventuate if employees who started as temporary workers perform better than those who were hired directly. In a study of Dahling, Winik, Schoepfer & Chau (2013) it is found out that after yearly employment, workers who permanent status from temporary positions had performed equally well as workers who had been directly hired through employee referrals or online advertisements. This study suggests that the cost advantage suggested by the «temp-to-permanent» strategy might not be as clear as it is hypothesized to be. Chinese scientists Xuang (2013) found that allowing employees to work from home four days a week with the fifth day at the office provided significant cost savings. The experiment was run over a nine month period and the results showed that the performance of the at-home workers went up by 13%, driven largely by fewer breaks and sick days and longer hours logged on to work, resulting in savings of about \$2000 per employee. Results of the study have permitted the researchers to observe a «learning and re-selection» effect such that workers who performed poorly at-home moved back to work in the office, resulting is a further improvement in performance of the unit. Thus, they found that over time the option of at-home work improved performance by 22%, significantly more than the 13% they first found [10].

Employer's decision to engage in non-standard work arrangements will be influenced by its features, such as size, profile, skilled level of workforces, its proprietary knowledge, practices, level of competition and the regulatory framework. Some industry sectors have been associated with non-standard arrangements, such as temporary (or

seasonal) employment in agriculture, construction (highly seasonal and characterized by contractual arrangements), and the arts or decorations (project activity) [11].

5. The legal framework regulating non-standard employment in Ukraine and the EU: comparative analysis: During the mid 1970's dominated standard with full-time workload. Full employment was a clearly formulated goal of public policy for three decades after World War II. ILO Convention No. 122 adopted in 1964 on the Employment Policy in which it is put responsibility on governments to develop policies designed to promote full, productive and freely chosen employment. ILO standards are invaluable in developing public policy in the area of employment, both at international and national levels. However, in our point of view, certain standards (such as full and permanent employment) to some extent are outdated and under current conditions to be agreed.

State regulation of employment is a multi-process and presented in summary form in three levels: national, regional and local (Figure 1).

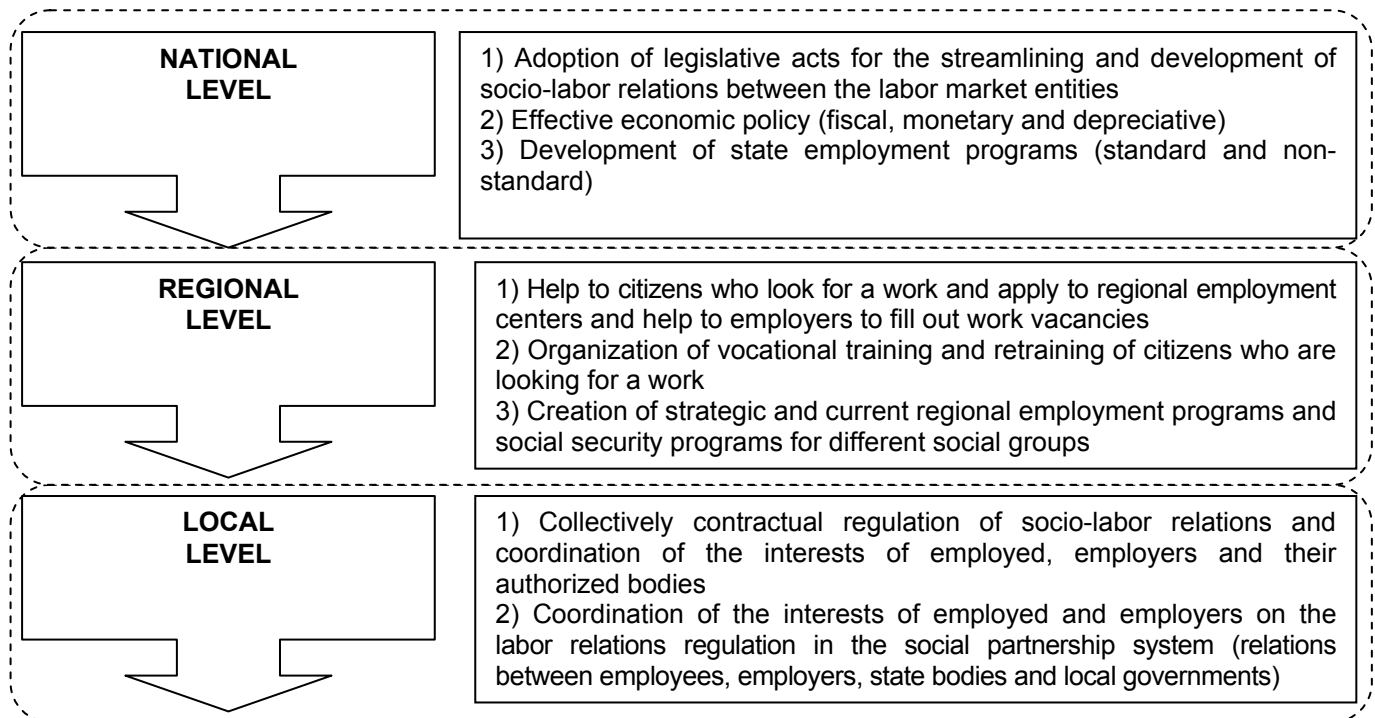

Figure 1: Scheme of the state employment regulation

Source: created by authors according to [12]

In Ukraine, employment policy is based on the labor legislation, covering such basic laws: the Labor Codex of Ukraine, the Law of Ukraine «On Employment», the Law of Ukraine «On Collective Agreements», the Law of Ukraine «On the procedure for settling collective labor disputes (conflicts)», the Law of Ukraine «On wage», the Law of Ukraine «On Labor Protection», the Law of Ukraine «On pensions», etc., are regulations to ensure the functioning of state regulation of employment.

Under the Law of Ukraine «On Employment» No. 5067-VI from July, 05, 2012 is proposed to understand that employment does not prohibit those activities by law which are related to the satisfaction of personal and social needs for the purpose of obtaining income (wages), as well as the activities of family members, places of business or work in the business entities based on their property (paragraph 1, art. 1). Without analysis of this definition, we note that the standard or default considers full employment as employer-employee relation at a rate of time provided by law, or the collective labor agreement. This is the hired labor on full-time basis indefinite employment contract. Changing even one of these conditions, it is advisable to talk about the non-standard employment [12].

The term «non-standard employment», «innovative employment» and «government regulation of non-standard employment» are absent in the labor legislation of Ukraine. However, the activities of people associated the use of some innovative forms of employment (casual employment, underemployment, involving overtime) is regulated by national labor legislation. Regarding employment distant and remote workplace, there is no actual prohibition of their use in Ukraine.

Workplace, according to the Law of Ukraine «On Employment» is defined as a place (room) where the employee permanently or temporarily is in the workplace and that determines, in particular under the employment agreement (contract) [12]. This interpretation differs from the definition provided by the 19th International Conference of Labor Statisticians, according to which a job or work activity is defined as the range of tasks and duties that are performed or should be performed by one person for the benefit of a single economic entity (market units: corporations, households, non-market units, public sector and non-profit institutions serving households, households that produce goods for own use) [13]. Thus, the use of remote employment in Ukraine is not prohibited

by law, but rationing, payment of such work and control over compliance with regulations on safety in the long employment are not regulated by current legislation. Informal employment is outside the scope of state regulation, although the Law of Ukraine «On Employment» declared the right to choose employment freely, occupation and place of work for employees according to their needs.

Legal labor regulation is done on differentiation, the effect of which is the development of non-standard employment. Among the various features inherent in such employment, legal allocate some of its features, such as:

- 1) in theory the basis of non-standard employment supposes atypical employment;
- 2) parties agree on such an employment relations to each other working conditions not stipulated by labor legislation;
- 3) there is no written agreement between the parties entered into non-standard employment, characterized by steady in design and content;
- 4) employee performs work not at the employer's location;
- 5) high degree of individualization of legal employment.

Quantitative and qualitative growth of non-standard employment forms took place in Western Europe and the US in the 1970's, but the recognition of the non-standard employment happened only in the late 1990's to the early 2000's in the regulations of the International Labor Organization (e.g. Convention No. 181 «On private employment agencies»). In 2008, the EU adopted Directive on work in temporary employment agencies 2008/104/EC.

Depending on countries' regulatory institutions and processes, legislation and/or collective agreements have been adopted to regulate various non-standard forms of work. In fact, in some countries, both instruments collective agreements and legislation are combined, while in others collective bargaining at tripartite level mainly regulates complex issues concerning non-standard employment arrangements.

At the EU level, the European social partners formulated successive framework agreements to bring the regulation of non-standard forms of work closer to that of standard forms. EU legislation governing part-time work and fixed-term workers has provided a range of rights under these types of contracts, i.e. through the regulations passed under Council Directive 97/81/EC of December, 15, 1997 on part-time work and under Council Directive 99/70/EC of June, 28, 1999 on fixed-term work. Both of these directives reproduce framework agreements concluded by the European social partners: the European Trade Union Confederation (ETUC), Business Europe (BE) and the European Centre of Enterprises with Public Participation and Enterprises of General Economic Interest (CEEP). Directives have been transposed into national legislation in all EU Member States. Therefore, many Member States have changed their legislation relating to part-time and fixed-term workers in recent years in order to comply with these EU directives. The purpose of the regulation is to guarantee the rights of the workers engaged in these flexible forms of work.

At the regional level, the most detailed instrument regulating fixed-term work is the European Union Council Directive 1999/70/EC of June, 28, 1999 concerning the Framework Agreement on Fixed-Term Work concluded by the social partners (ETUC, UNICE & CEEP). It is recognized in this directive that contracts of an indefinite duration are and will continue to be, the general form of employment relations between employers and workers, but that fixed-term employment contracts can respond in certain circumstances to the needs of both employers and employees. The Directive defines the term «fixed-term worker» as «a person having an employment contract or relations entered into directly between an employer and a worker where the end of the employment contract or relations are determined by objective conditions such as reaching a specific date, completing a specific task, or the occurrence of a specific event» [14]. In most countries, fixed-term contracts are regulated by specific legal provisions, but they can also be governed by collective agreements at the enterprise', sectoral or national levels.

The term «part-time worker» is defined by the ILO Part-Time Work Convention, 1994 No. 175 as an employed person whose normal hours of work (calculated weekly or on average over a given period of employment) are less than those of comparable full-time workers [15]. A similar definition is contained in the EU Council Directive 97/81/EC of December, 15, 1997 concerning the Framework Agreement on Part-Time Work concluded by UNICE, CEEP and the ETUC, but here it limits to one year to the reference period over which the hours of work may be calculated on average to determine whether a worker is employed on a part-time basis. The distinction between part-time work and other non-standard forms of employment may thus be blurred, for instance when workers are engaged in full-time seasonal work or intermittent work. Their daily and weekly working hours may be «normal», but when calculated over a period of one year they could be considered as part-time workers. Convention No. 175 specifies that workers affected by partial unemployment, defined as a collective and temporary reduction in normal hours of work for economic, technical or structural reasons, are not considered to be part-time workers. Part-time work should also be distinguished from cases where the working hours of certain categories of full-time workers are reduced, for instance by reason of their age, the hazardous substances to which they are exposed, or the night shifts they perform.

In 2003, new legislation reforming the Italian labor market came into effect (IT0307204F). The law introduced numerous innovations in terms of employment services and contracts, such as staff leasing, on-call work, project work and work contracts. It also introduced changes regarding the involvement of the social partners in management of the labor market. The main aim of the law was to make the Italian labor market more flexible in order to encourage job creation. The main new types of employment contract introduced by the law are described below.

The first type of employment is staff leasing contracts (contratto di somministrazione di lavoro). Under this system, companies may lease the workers they need for technical, productive or organizational reasons from

employment agencies. Permanent staff leasing is allowed only for particular kinds of work, such as portering and cleaning, surveillance and security, informational technologies (IT), consultancy and assistance, personal assistance and care services, management of call centers and other areas to be specified by collective bargaining. As regards the leasing of workers on a fixed-term basis, this may also concern the user company's core activities, and collective bargaining may impose restrictions on its use by employers. The workers on staff leasing contracts enjoy the same rights as employees of the user company, including trade union rights, and they receive the same pay. The leasing companies must pay a sum equivalent to 4% of the remuneration received by the workers on staff leasing contracts into a joint worker/employer fund, to be set up by the parties to a forthcoming national collective agreement for staff leasing companies. These financial resources are used to fund training and retraining courses, along with social security provisions or income support at the conclusion of the workers' period of employment and work-entry schemes for disadvantaged workers. The staff leasing system, where the user company has full managerial authority over the workers concerned, differs sharply from subcontracting or outsourcing, whereby the subcontractor exercises such authority. Moreover, staff leasing agency must fulfill all of the requirements that temporary work agencies must meet, and it must furnish all of the protection envisaged for temporary agency work, which is replaced by fixed-term lease work. In addition, the law envisages that staff leasing may be used to favor the entry or re-entry into work of disadvantaged groups of workers initially, through specific projects carried out jointly by staff leasing agencies, job placement services and local authorities.

A second type of employment contract covered by the new legislation is on-call work (*lavoro intermittente*), whereby the worker is available to be engaged by the employer for a pre-established period of time. However, the employer may make use of the worker for only a limited number of days during this period, depending on production peaks and organizational needs. The employer must notify the worker that their services are needed at least one working day in advance. Furthermore, the on-call work contract must stipulate the monthly allowance to be paid to the worker during the period of their stand-by availability to the employer. This amount should be fixed by collective agreement, but may not be less than a level established and periodically updated by Italy's Ministry of Labor and Social Policy after consultation with the employer organizations and trade unions.

The law also covers job sharing (*lavoro ripartito*), an arrangement based on a special contract whereby two or more workers jointly assume the responsibilities of a single work obligation. The workers may decide by informing the employer on a weekly basis on substitutions and exchanges, as well as alter their schedule of working hours. Pay and social security contributions are not calculated beforehand but on a weekly basis.

In order to encourage companies to use part-time work and to facilitate the labor market entry of people, who need to reconcile work with family responsibilities, study or other commitments, the law seeks to foster the use of part-time work. This encompasses both vertical (comprising working days similar to those of full-time workers, but with the number of working days reduced) and horizontal (with reduced working hours every day) part-time work. The law aims to encourage the use of part-time work by including elastic clauses, which allow employers to increase working time and modify schedules, according to criteria and the conditions agreed by the parties.

The law also encompasses changes to the rules governing employer-coordinated freelance work (*collaborazione coordinata e continuativa*), or semi-subordinate contracts, which affect about 2.3 million Italian workers (IT0011273F). The amended rules state that employer-coordinated freelance work should concern one or more specific projects or work programs, or phases thereof, determined by the employer and managed autonomously by the freelance worker, who is responsible for the final result, in coordination with the employer organization and regardless of the time taken to complete the work. This provision effectively forbids open-ended contracts for employer-coordinated freelance work. It aims to re-regulate this type of employment relationship, either by linking it to a project or bringing it under the regulations on subordinate work.

A fifth area of regulation concerns supplementary work (*lavoro accessorio*), which is work of a merely occasional nature undertaken by persons at risk of social exclusion or who have not yet entered the labor market or who are about to leave it. The term merely occasional denotes activities involving a worker for no more than 30 days in a calendar year, and for which the remuneration amounts to no more than €5,000 in a calendar year. The service performed must take the form of minor and exceptional domestic work (for instance, child minding or care of elderly persons), private tuition, gardening or the organization of social, sporting, cultural or charitable events. In order to regularize these employment relationships, the employer must purchase vouchers comprising both pay and social security contributions, which is issued to the worker. Each voucher booklet for supplementary work has a nominal value of €7.50 for an hour of work, of which the worker receives €5.80.

A final area concerns contracts with a training component, such as apprenticeships. The law makes possible to conclude an apprenticeship contract with a young person aged 18-29 years for various purposes: fulfilling the right/duty to education and training; gaining a qualification by means of on-the-job training and technical or professional instruction; or acquiring a diploma or complementing a higher education program. Furthermore, for particular categories of workers, including young people aged 18-29 years and disadvantaged workers such as long-term unemployed people aged less than 32 years, unemployed workers aged over 45 years, and women living in areas with high levels of female unemployment, the law introduces a work entry contract. This contract aims to achieve by means of an individual project to adjust the worker's professional skills to a particular job, its labor market entry or reentry. This employment relations replace the former work/training contract (*contratto di formazione e lavoro*), which had been criticized by the EU for its overly wide scope of application [16].

Modern concepts of non-standard employment: Several terms have been proposed to determine the non-standard employment: most common terms are «atypical employment» (Cordova, 1986) [17] and non-standard employment (Chan & Goldthorpe, 2007) [18]. The concept of standard and non-standard employment is not common, but increasingly used by researchers. American sociologist Kalleberh noted that the standard hierarchical organization of labor relations is rather historical anomaly, while various forms of non-standard employment follow the general rule [19]. Frequent change of work becomes the norm, and guaranteed continued employment with one employer is found less and less. In most countries temporary workers (including employees on fixed-term contracts, seasonal workers, employees of agencies that provide employment services to the third parties, etc.) are the fastest growing segment of non-standard employment (Carré, 2000) [20].

Demand for temporary workers as certifying Hausman (2001), depending on the size of companies, territorial location, seasonality of production, presence of trade unions, employee benefits system [21]. Kanter showed that under the influence of evolutionary changes in socio-labor issues inherent in industrial society, a system of lifetime employment has changed complex contracts none of them include full and permanent employment [22]. Handy has listed consistent renewal of contracts concluded for a fixed term in theories of organization and shamrock [23].

Native authors look for non-standard employment equally. E.g. Biziukova [24] wrote that there are two types of labor trajectories that lead workers need to start working in unusual conditions: 1) downward mobility of labor, which is due to various causes subjective and 2) external factors. Subjective reasons include declining inability, unwillingness, indifference to rising skills that would help him/her to get the knowledge necessary to obtain decent work. The external include: business decline or knowledge application, family circumstances, lack of demand for narrow and specific skills, so on. This type of labor trajectory depends on certain life situations, which causes a person to agree to work in unfavorable conditions. The second type of trajectory can be described as adaptive mobility as the main criterion for the movement of workers as their high capacity for adaptation and conscious rejection of traditional values and legitimate labor standards. The second type includes workers who have employment opportunities at standard conditions of employment, but make their choice in favor of non-standard forms of employment deliberately, believing that it maximizes their profits. Zhadan noted [25], non-standard employment is reflected in the wider (non-standard conditions) and narrow interpretations (non-standard employment contract). Theoretical approach to the definition of standards is constantly changing depending on the particular socio-economic development. Postindustrial economy led to the formation of theoretical concepts of dual labor market «peripheral jobs» and «contract fringe».

Conclusion: The demand for new goods and services is innovation in the form of new technical, technological, organizational and administrative decisions as a characteristic of the informational economy, which defines demand for innovative employment. Such employment provides innovative type of workers, who are skilled, proactive, creative, working on international standards with the use of ICT, enterprising, high adaptive capacity broad outlook, likely to produce innovation and able to implement them in life [26-27].

Studying different models of innovation and employment, we should take into account such aspects as the type of national system of innovation. We can distinguish the following main types of national innovation systems: market (US and UK); Intercompany (Japan); Social Democratic (Scandinavian countries); Integration European (Germany, France, the Netherlands and Italy). Based on these innovative systems we can build relevant national employment models. The division is rather arbitrary; as any country can be attributed to a specific model has not in all respects. Thus, German model of innovative employment for some parameters are close to the European mainland, and the other close to the Japanese model. Formation of Japanese employment model of innovation is closely linked to the formal labor market institutions, as well as with informal institutions, values, non-corporate ideals. They define pattern attitude of the company's staff, high staff loyalty to the company, «quality circles», dependent on wages and seniority premiums are increasing, and the orientation of the labor market and intra-oriented social partners in cooperation.

If we compare the development of innovative type of employment in OECD countries, CEE and CIS, for the latter characterized by the following processes: high rate of job destruction and creation of new type of the private sector. Moreover, if the share of traditional flexible forms of employment (work for futures contracts and in part-time work and self-employment) remains fairly stable employment growth is based on «unearned» contracts or work performed without a contract. In the CEE countries in recent years an increasing number of fixed-term employment contracts, but their share is lower than in the EU countries (10%). So, the growth of the informal part of flexible employment in many CEE is [29].

Considering the Strategy for Sustainable Development «Ukraine-2020» can be seen the following trends. The main factors of the innovative transformation of employment is a multi-labor competition of employers and legal forms of cooperation; constructive trust between the social partners; deepening division of labor to the old and new technologies; specialization of scientific engineering and technological capabilities with access to relevant global staff certification; optimization of financial mechanisms to attract invention and rationalization; effective support for business innovation; activity of social innovations; national model of public policy innovation transformation of employment; investment appeal of human capital development and its implementation into the new forms of employment. It is assumed that most likely social innovations in employment in the future will be [30]:

- 1) public-private partnerships to create jobs;
- 2) innovative forms of employment flexibility combined with social technologies of surveillance, recording and registration status, employment conditions and safety;

- 3) spread of outsourcing and staff leasing, outstaffing;
- 4) modernization of social dialogue in triangle «state – business – trade unions» in a broader format of «state – business – society»;
- 5) transition from the social support policy to active employment policy;
- 6) comprehensive continuous professional orientation program;
- 7) innovative technology transit youth into the labor market;
- 8) promotion of social and professional rehabilitation of unemployed;
- 9) programs the active involvement of economically inactive population;
- 10) voucher technologies in vocational training;
- 11) stimulation of professional and territorial mobility;
- 12) creation of innovative jobs, i.e. telecommunications based on the online communications, modernized home-based work and co-working.

References

1. Bandur, S.I. (2014), *Socio-labor relations development as a precondition of the productive employment achievement*, *Rynok pratsi ta zainiatist' naseleennia*, No. 1, pp. 8-13.
2. Novak, I. & Overkovskiy, B. (2011), *Non-standard employment in Ukraine: social risks and contra-strategies of trade unions*, Available at: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/2-finalnij%20maket%20Nestandardna%20zanyatist.pdf>.
3. *Ukraine: Demand Analysis and Quality Assessment of Outsourcing Services* (2012), Available at: <http://www.hrd.com.ua/index.php/news/626-2012-09-03-12-07-04>.
4. *IT Outsourcing Services: Why Ukraine?* (2015), Infographic, *IT Outsourcing News from Central and Eastern Europe*, Available at: <http://itonews.eu/outsourcing-why-ukraine>.
5. *How to find a good IT outsourcing services provider in Ukraine?* (2015), U.S.-Ukraine Business Council (USUBC), Available at: <http://www.usubc.org/site/member-news/how-to-find-a-good-it-outsourcing-services-provider-in-ukraine>.
6. *Atypical forms of employment. The main tasks of trade unions for the protection of labor rights* (2013), Federation of Trade Unions in Ukraine, Available at: <http://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/2725-netipovi-formi-zajnyatosti-osnovni-zavdannya-profspilok-po-zakhistu-trudovikh-prav-pratsivnikiv>.
7. *Rynok pratsi ta zainiatist' naseleennia: problem teorii ta vyklyky praktyky* [Labor market and employment: theoretical problems and practical challenges] (2010), collective monograph, Edited by M.V. Tulenkov, IPK DSZU, Kyiv, Ukraine, 363 p.
8. Gavriushenko, G.V. (2008), *Home-based form of organization of work – a way to increase employment of persons with disabilities*, *Demografiia ta sotsialna ekonomika*, No. 2, pp. 170-178.
9. Mandl, I., Curtarelli, M., Riso, S., Vargas, O. & Gerogiannis, E. (2015), *New forms of employment: Analytical report*, Available at: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2015/working-conditions-labour-market/new-forms-of-employment>.
10. George, E. & Chattopadhyay, P. (2016), *Non-standard work and workers: Organizational implications*, *Conditions of Work and Employment*, Series No. 61, Available at: <https://www.uc.pt/feuc/citcoimbra/george2016>.
11. *Non-standard forms of employment: Report for discussion at the Meeting of Experts on Non-Standard Forms of Employment* (Geneva, February, 16-19, 2015), Available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/meeting_document/wcms_336934.pdf.
12. *On employment of population*, Law of Ukraine, No. 5067-VI from July, 05, 2012, Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/paran103#n103>.
13. *Resolution concerning statistics of work, employment and labor underutilization* (2013), 19th International Conference of Labor Statisticians, Geneva, Switzerland, 24 p.
14. Bray, M. & Stewart, A. (2013), *From the Arbitration System to the Fair Work Act: The Changing Approach in Australia to Voice and Representation at Work*, Available at: https://www.adelaide.edu.au/press/journals/law-review/issues/alr_34_1_ch2.pdf.
15. Asian Development Bank (2010), *Annual Report*, Available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/31388/adb-ar2010-v1.pdf>.
16. Broughton, A., Biletta, I. & Kullander, M. (2010), *Flexible forms of work: 'very atypical' contractual arrangements*, Analytical Report, Available at: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/flexible-forms-of-work-very-atypical-contractual-arrangements>.
17. Cordova, E. (1986), *From Full-time Wage Employment to Atypical Employment: A Major Shift in the Evolution of Labour Relations?* *International Labor Review*, Vol. 125, No. 6, pp. 641-657.
18. Chan, T.W. & Goldthorpe, J.H. (2007), *Class and status: the conceptual distinction and its empirical relevance*, *American Sociological Review*, No. 72 (4), pp. 512-532.
19. Kalleberg, A. (2000), *Nonstandard Employment Relations: Part-time, Temporary and Contract Work*, *Annual Review of Sociology*, Vol. 26, p. 342.
20. Carré, F., Ferber, M., Golden, L. & Herzenberg, S. (eds.) (2000), *Nonstandard Work: The Nature and Challenges of Changing Employment Arrangements*, US: Urbana IL, Industrial Relations Research Association, 340 p.

21. Houseman, S. (2001), *Why Employers Use Flexible Staffing Arrangements: Evidence from an Establishment Survey*, Upjohn Institute Working Paper, No. 01-67, Kalamazoo, MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 46 p.
22. Kanter, R.M. (2011), *Innovation: the classic traps*, Harvard Business Review on Inspiring and Executing Innovation, Harvard Business Press, pp. 149-181.
23. Handy, C. (2002), *The Age of Unreason*, Foreword by W. Bennis, London, UK, 2nd ed., 278 p.
24. Bizukov, P.V. (2013), *Praktiki regulirovaniya trudovykh otnosheniy v usloviyakh neostoichivoi zaniatosti* [Practices of regulating labor relations in conditions of unsustainable employment], ANO, Moscow, Tsentr sotsialno-trudovykh prav, 152 p.
25. Zhadan, O.V. (2014), *Prychyny ta naslidky poshyrennia nestandardnoyi zainiatosti na natsional'nomu rynku pratsi* [The causes and consequences of the spread of irregular employment in the labor market], *Teiriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia*, collection of scientific papers, Vyd-vo Khar'kivskogo NADU 'Magister', Vol. 3(46), pp. 117-124.
26. Getman, O.O. (2016), *Innovatsiinyi mehanizm reguluvannia runku pratsi* [Innovative mechanism of labor market regulation], monograph, UMSF, Dnipro, Ukraine, 328 p.
27. Hetman, O.A. (2016), *Innovative mechanism of domestic labor market security*, *Ekonomika i organizatsiia upravlinnia*, No. 1, pp. 83-92, Available at: <http://jeou.donnu.edu.ua/article/viewFile/2373/2407>.
28. Hetman, O. (2016), *Mechanisms of the employment security providing at the native labor market: realities and prognoses*, *Naukovyi pogliad: ekonomika ta upravlinnia*, No. 1(55), pp. 169-183.
29. Getman, O. (2016), *Innovations as a key element of economic security for labor market balancing (by example of Germany)*, *Naukovyi Visnyk Uzhgorodskogo universytetu: Seriia Ekonomika*, No. 47(1), pp. C. 78-82, Available at: http://www.visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/images/pubs/47/1/47_11.pdf.
30. Getman, O. & Hudzynsky, S. (2016), *Youth employment security in Ukraine*, *Journal L'Association 1901 «SEPIKE»*, Ausgabe 13, pp. 59-65, Available at: http://media.wix.com/ugd/b199e2_3f192c66a253407e9b8991d653330885.pdf.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Шефер Міхаель, доктор економіки, професор,
Асоціація 1901 «SEPIKE», SEPIKE Академія,
алея Мариньї, 8, Пуатьє, Франція, 86000
e-mail: info@sepike.com

Гетьман Оксана Олександрівна, к.е.н., доцент,
Університет митної справи та фінансів, НІІ «Фінансова академія»,
вул. Аржанова, 12, м. Дніпро, 49083,
e-mail: conf2014@bk.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Шефер Михаэль, доктор экономики, профессор,
Ассоциация 1901 «SEPIKE», SEPIKE Академия,
ал. Мариньи, Пуатье, Франция, 86000
e-mail: info@sepike.com

Гетьман Оксана Александровна, к.э.н., доцент,
Университет таможенного дела и финансов, НИИ «Финансовая академия»,
ул. Аржанова, 12, г. Днепр, 49083,
e-mail: conf2014@bk.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Schaefer Michael, Doctor in Economics, Professor,
Association 1901 «SEPIKE», SEPIKE Academy,
al. Marigny, 8, Poitiers, France, 86000
e-mail: info@sepike.com

Hetman Oksana, PhD in Economics, Associate Professor,
University of Customs and Finance, SEI «Finance Academy»,
Arzhanova str., 12, Dnipro, 49083,
e-mail: conf2014@bk.ru

УДК 339.5-048.34(477)

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬО-ТОРГІВЕЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ

Шимченко Л.А.

Предметом дослідження є зовнішньоторгівельні відносини України в військово-політичних умовах, тому проаналізували та визначили особливості змін експортно-імпорتنих відносин, прослідкували орієнтири зовнішніх відносин прифронтових областей.

Метою написання статті стало прагнення дослідити експортно-імпорти зміни в Україні при наявному військовому конфлікті.

Теоретичною основою дослідження послужили статистичні дані Державної служби статистики України та Інтернет інформація.

Результати роботи. Акцентується увага на можливості зростання торгових відносин з країнами Східної Європи, Китаєм, іншими країнами Азії.

Галузь використання результатів. Організація проведення занять з курсу «Міжнародна економіка».

Висновки. Зовнішньоторгівельні відносини України потребують поліпшення. Держава і інші суб'єкти зовнішньоекономічних відносин покликані забезпечити Україні прибутки від такої діяльності. Через низьку конкурентоспроможність частини української продукції та послуг варто не лише модернізувати виробництво, але й знайти можливого покупця серед різних країн світу на нинішню продукцію. Варто звернути увагу на країни Східної Європи, Азії; досконало вивчивши їх запити – запропонувати наявну продукцію і послуги. Але – менше сировини, більше готової продукції. А тому: модернізація українського виробництва понад усе.

Ключові слова: зовнішньоторгівельні відносини, експорт, імпорт, кон'юнктура міжнародних ринків, модернізація виробництва.

ОПТИМИЗАЦИЯ ВНЕШНЕТОРГОВОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ В ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Шимченко Л.А.

Предметом исследования являются внешнеторговые отношения Украины в военно-политических условиях, поэтому проанализировали и определили особенности изменений экспортно-импортных отношений, проследили ориентиры внешних отношений прифронтовых областей.

Целью написания статьи стало стремление исследовать экспортно-импортные изменения в Украине при наличии военного конфликта.

Теоретической основой исследования стали статистический данные Государственной службы статистики Украины и Интернет информация.

Результаты работы. Акцентируется внимание на возможности роста торговых отношений со странами Восточной Европы, Китаем, другими странами Азии.

Отрасль исследования результатов. Организация проведения занятий по курсу «Международная экономика».

Выводы. Внешнеторговые отношения Украины нуждаются в улучшении. Государство и другие субъекты внешнеэкономических отношений призваны обеспечить Украине прибыль от такой деятельности. Через низкую конкурентоспособность части украинской продукции и услуг стоит не только модернизировать производство, но и найти возможного покупателя среди разных стран мира на нынешнюю продукцию. Стоит обратить внимание на страны Восточной Европы, Азии; в совершенстве изучив их потребности – предложить имеющуюся продукцию и услуги. Но – меньше сырья, больше готовой продукции. А потому: модернизация украинского производства более всего.

Ключевые слова: внешнеторговые отношения, экспорт, импорт, конъюнктура международных рынков, модернизация производства.

OPTIMIZATION AND DEVELOPMENT OF UKRAINE'S FOREIGN TRADE IN MILITARY AND POLITICAL CONDITIONS

Shimchenko L.A.

The subject of research is the foreign trade relations of Ukraine in military and political conditions. In this regard, we have been analyzed and determined the features of export-import relations and studied the external relations of regions situated near the front.

The purpose of research is to study the export-import changes in Ukraine at the time of the existing military conflict.

The theoretical basis of research was the statistics data of the State Statistics Service of Ukraine and Internet resources.

The results of scientific research. The study is focused on growth opportunities of trade relations with Eastern European countries, China and Asia.

Practical implications. The results of this research can be applied in the study of issues of international economy.

Conclusions. *In this regard, Ukraine should be improved the foreign trade relations. Power and other subjects of foreign economic relations are obliged to ensure profits for Ukraine in this kind of activity. Due to the low competitiveness of some Ukrainian goods and services should not only modernize production, but also to find possible buyers of various countries for current outputs. It should take notice of Eastern Europe and Asia experience; studying their needs perfectly may be to offer existing products and services. But, it is possible to have more outputs using less raw materials. Therefore, modernization of Ukrainian production is a key issue in the national economy.*

Key words: *foreign trade relations, export, import, international markets conditions, modernization of production.*

Актуальність теми. Зовнішньоекономічні відносини є ваговою складовою загального економічного розвитку країни. Залежать ці відносини як від кон'юнктури міжнародних ринків, так і від внутрішнього економічно-політичного становища в країні. Військово-політичний чинник та негативна організація вітчизняної зовнішньої торгівлі стали одними з найбільш відчутних проблем України. Подолання економічних проблем через механізм і зовнішньоекономічний є нагальним завданням української влади та суспільства. Тому вибрана тема для дослідження є актуальною і потребує наукової дискусії щодо вибору механізмів оптимізації зовнішньоекономічної діяльності.

Постановка проблеми. Погіршення стану зовнішньоекономічних відносин в умовах війни стало одним із ключових чинників розгортання кризових процесів. Ситуація ускладнюється відсутністю консенсусу в вищих ешелонах влади щодо перспектив і механізмів забезпечення безпеки держави, зокрема і за рахунок зовнішньоекономічної складової. Україна потребує національної експортної стратегії, так як в останній час стала втрачати спеціалізацію у міжнародній виробничо-коопераційній діяльності. Тому метою написання статті стало прагнення дослідити експортно-імпорту зв'язки України в умовах наявного військового конфлікту та запропонувати погляд простого громадянина на вибір оптимального напрямку у зовнішньоторговельних відносинах України.

Ступінь дослідження теми. Над розробкою основоположних документів, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю, працюють наукові інститути, міністерства і відомства України. Теоретичним проблемам розвитку зовнішньоторговельної політики, як основної складової зовнішньоекономічної діяльності держави, і її впливу на інтеграційний розвиток країн з перехідною економікою присвячені численні роботи як українських, так і зарубіжних вчених-економістів. Серед них слід відзначити дослідження М.Аль-Аграа, Дж.Брандера, Дж. Вінера, Г.Грубеля, Р.Д.Джонса, Р.Кейвса, Ч.Кіндлбергер, Д.Кісінга, В. Леонтьєва, С. Ліндера, Х.Ліннеманна, Дж. Міда, К. Мілнера, Б.Оліна, М.Познера, Д.Рікардо, П.Самуельсона, А.Сміта, Б. Спенсера, Р.Фінстра, Г.Хаберлера, Е.Хекшера, М.Чаколіадеса. У працях цих вчених закладено теоретичні основи зовнішньоторговельної політики та визначення її економічного ефекту, аналізуються особливості торговельної політики країн на різних етапах розвитку світової торгівлі.

Тема даного дослідження зумовила певний інтерес до наукових праць таких вчених, як Р. Абрамов, П.Адмірал, М.Дабровський, П.Кук, Є.Лімер, П.Марер та ін., в яких узагальнені особливості інтеграції постсоціалістичних країн у світове господарство, визначені проблеми переходу від адміністративно-командної до ринкової економічної системи і роль зовнішньоекономічних факторів у трансформації економіки країн.

Багато наукових праць і українських економістів присвячено інтеграції України в сучасне світове господарство, адаптації національного виробництва до вимог сучасного рівня розвитку міжнародного поділу праці, а також проблемам розробки та впровадження зовнішньоекономічної стратегії України. Серед них чільне місце посідають дослідження В.П.Горбуліна, А.Гальчинського, О.С.Власюка, В.М.Гейця, А.В. Єрмолаєва, Я.А. Жаліла, В.С.Огризко, А.С.Філіпенка, В.О. Чалого, Б.О. Парахонського, Д.Богині, В.Будкіна, І.Бураковського, Г.Волинського, О.Дерев'янка, М.Дудченка, О.Живицького, О.Кириченка, Л.Кістерського, Г.Климка, В.Клочка, А.Кредісова, І.Лукінова, Ю.Макогона, С.Мочерного, В.Новицького, В.Онищенка, А.Поручника, К.Радченка, О.Рогача, А.Рум'янцева, Г.Сащенко, Ю.Сафіюліна, В.Сіденка, В.Сиренка, С.Соколенка, М.Суркова, М.Тараканова, А.Філіпенка, О.Шниркова та інших вчених. У цих роботах досліджуються проблеми вдосконалення зовнішньоекономічного механізму інтеграції України в сучасні світогосподарські зв'язки, аналізуються реальні та потенційні можливості торговельно-економічного співробітництва України з країнами світу, загальні проблеми вироблення і реалізації зовнішньоекономічної політики України.

Виклад основного матеріалу. В 2015-2016 роках Україна так і не зуміла скористатися можливостями міжнародного співробітництва та не забезпечила в правовому і фактичному відношенні можливостей розвитку вітчизняного бізнесу. В результаті, на основі нового звіту Світового банку за рейтингом Ведення бізнесу-17, Україна займає 80 місце серед 190 країн світу, – це на три позиції вище у порівнянні із рейтингом Ведення бізнесу-16. У порівнянні із 2016 роком, Україна покращила свої позиції за показниками: реєстрація підприємства – з 30-го до 20-го місця; підключення до електромереж – із 137-го до 130-го місця; оподаткування – із 107-го до 84-го місця. Крім того, у представництві назвали сфери, в яких показники погіршилися або залишилися на тому самому рівні: вирішення проблем із неплатоспроможністю – із 141-го до 150-го місця; міжнародна торгівля – із 109-го до 115-го місця; реєстрація власності – із 61-го до 63-го місця; доступ до отримання кредитів – із 19-го до 20-го місця; отримання дозволів на будівництво – без змін. Україна значно поступається сусіднім країнам: Румунія знаходиться на 36 місці, Білорусь на 37, Молдова на 44, РФ на 40, Туреччина на 69.

Згідно з Планом пріоритетних дій уряду на 2016 рік, Кабінет міністрів до кінця поточного року мав намір здійснити необхідні законодавчі ініціативи, які дозволять Україні поліпшити позиції в Doing Business і

увійти в перші 50 кращих країн рейтингу в 2017 році, і 20 – в 2018 році. За середнім підрахунком експертів Світового банку, один пункт в рейтингу Doing Business, приносить державі близько 500-600 млн.дол. інвестицій [1]. Отже, Україна втратила і можливість стабілізувати власну економіку, і отримати іноземні інвестиції, і підвищити життєвий рівень та купівельну спроможність населення, і не тільки.

Для України 2016 р. характерним був найменший обсяг експорту у порівнянні з попередніми роками: втрата найосновнішого в минулому російського ринку, скорочення продажів металів (на \$1,134 млрд.), машинобудівної (на \$429 млн.) і хімічної продукції (на \$579 млн.), скорочення об'єму експорту залізної руди (на \$371 млн.), що привело до зниження обсягів валютної виручки та до девальвації гривні. Втримати баланс допоміг експорт аграрної продукції та продовольства. Його обсяги в 2016 році зросли на \$721 млн. до \$15,3 млрд.

Протягом 2012-2016рр. український експорт знизився на \$32,4 млрд. (з \$68,8 до 36,4 млрд.). Цей шок поки ще ніхто не оцінив [2].

Два роки поспіль зовнішньоторговельний оборот української економіки стрімко скорочується і досяг у 2015 р. 74,7 млрд. дол. США (33,9 млрд. дол. США за підсумками I півріччя 2016 р.). Його падіння становило 23,9 % у 2014 р., 29,9 % у 2015 р. та 6,2 % у I півріччі 2016 р., що відкинуло зовнішньоторговельні показники економіки України до рівня 2005 р. При цьому зниження вартісного виміру товарного експорту у 2015 р. на 29,4 % (-10,5 % у I півріччі 2016 р.) супроводжувалося небезпечною тенденцією до скорочення на 8,1 % (-6,5 % у I півріччі 2016 р.; обсяг експорту в січні-листопаді 2016 року становив 32734,4 млн. дол. США) фізичних обсягів поставок товарів, що суттєво погіршує стан зовнішньоекономічної безпеки. Водночас платіжний баланс України був урівноважений декількома чинниками, один з яких стосується випереджаючого скорочення обсягів товарного імпорту. Так, після падіння на 31,7 % у 2014 р. скорочення імпорту у 2015 р. становило 30,4 % (-1,8 % у I півріччі 2016 р.; обсяг імпорту в січні-листопаді 2016 року становив 35058,7 млн. дол. США), що забезпечило вирівнювання негативного сальдо зовнішньоторговельного балансу (позитивне сальдо товарної торгівлі у 2015 р. сягнуло 1,6 млрд. дол. США, у I півріччі 2016 р. накопичилось від'ємне сальдо у 0,7 млрд. дол. США, але вже за січень-листопад 2016 року – у 2324,3 млн. дол. США)[3]. Тобто, регулюючі процеси в зовнішньо-торгівельних відносинах відбуваються не в результаті економічних реформ, а в ручному режимі.

Причинами цього є:

1. Гібридна війна 2014 – 2016 рр. Росії проти України і пряма військова агресія Росії в Криму і на Донбасі, односторонні обмеження з боку Росії на імпорт українських товарів, взаємні обмеження у сфері українсько-російського військово-технічного співробітництва – все це спонукало українські підприємства до пошуку ринків збуту, альтернативних російському, до пошуку джерел постачання цілого ряду товарів.

2. Значне світове зниження цін на нафту, газ та інші енергетичні та сировинні товари: руду (-50% за 12 мес.), метали (-40%), соняшникову олію (-37,8%), зернові (-9%).

3. На світовому фінансовому ринку відбувалася поступова зміна обмінних курсів двох провідних міжнародних валют – долара США та євро.

4. Відбувалися зрушення в географії зовнішньої торгівлі Росії, Туреччини, Китаю, стосунки з якими України були досить вагомими.

5. Занепокоєність багатьох країн світу, пов'язану з потрясіннями на китайському фондовому ринку та подальшим розвитком китайської економіки, що відіграє суттєве значення у торгівлі України.

Особливого значення, в умовах військового протистояння, набула система зовнішньо-торгівельних відносин прифронтових областей. За даними Державної служби статистики України за січень-листопад 2016 року експорт товарів із Донецької області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) склав 3149,9 млн. дол. США, що менше січня-листопада 2015 року на 8,8 %. Підприємства регіону вивозили продукцію до 105 країн світу. На першому місці Італія, куди у січні-листопаді 2016 року експортовано товарів на 631,5 млн. дол., що на 17,4 % менше січня-листопада попереднього року і склало 20,0 % загального обсягу. Експорт усіх товарів на європейський ринок скоротився порівняно з січнем-листопадом 2015 року на 5,2%. При цьому зросли на 22,3% експортні поставки товарів до Польщі, склавши у січні-листопаді 2016 року 215,3 млн. дол., або 6,8% загального обсягу. На 8,8% збільшився експорт товарів до Болгарії (174,4 млн. дол., або 5,5%).

Друге місце зайняла Російська Федерація, поставки до цієї країни у січні-листопаді 2016 року порівняно з аналогічним періодом 2015 року зменшилися на 5,3% і становили 542,6 млн. дол., або 17,2% загального обсягу. На 26,8% зменшився у січні-листопаді 2016 року порівняно з січнем-листопадом 2015 року експорт до Туреччини, склавши 325,4 млн. дол., або 10,3% загального обсягу (третє місце). Усі валютні надходження від експортних поставок товарів до країн Азії скоротилися порівняно з січнем-листопадом 2015 року на 15,3%. Валютна виручка від експорту товарів до країн Америки у січні-листопаді 2016 року порівняно з січнем-листопадом 2015 року збільшилася на 26,3%. У тому числі експорт до США зріс на 30,1% і склав 164,8 млн. дол., або 5,2% загального обсягу.

Експорт товарів на африканський континент у січні-листопаді 2016 року зменшився порівняно з аналогічним періодом 2015 року на 22,5%. Валютні надходження від експортних поставок чорних металів становили у січні-листопаді 2016 року 2387,6 млн. дол., або 75,8% експорту всіх товарів, і зменшилися порівняно з січнем-листопадом 2015 року на 6,8%. Скоротився у січні-листопаді 2016 року порівняно з січнем-листопадом 2015 року також експорт продукції машинобудування – на 18,2%, продукції хімічної промисловості – на 32,4%, готових харчових продуктів – на 36,7%, виробів з чорних металів – на 44,9% [4].

У січні–листопаді 2016 р. **експорт товарів** з Луганської області становив 403,3 млн.дол. США, **імпорт** – 328,4 млн.дол. Порівняно із січнем–листопадом 2015р. в експорті товарів відбулось збільшення поставок майже у 2,0 рази, в імпорті – на 18,2%. Позитивне сальдо становило 75,0 млн.дол. (у січні–листопаді 2015р. негативне – 71,0 млн.дол.). Обсяг експорту товарів до країн Європейського Союзу становив 237,0 млн.дол., або 58,8% від загального обсягу експорту та збільшився порівняно з січнем–листопадом 2015р. на 146,3 млн.дол., або у 2,6 рази.

Найвагоміші експортні поставки товарів серед країн-членів ЄС здійснювалися до Угорщини, Польщі, Чехії, Франції, Болгарії та Словаччини. Серед інших країн світу найбільше експортувалися товари до Російської Федерації, Білорусії, Туреччини, Саудівської Аравії, Іраку та США. Імпорт товарів із країн Європейського Союзу становив 47,0 млн. дол., або 14,3% від загального обсягу та збільшився проти січня–листопада 2015р. на 8,5 млн. дол., або на 22,2% (у січні–листопаді 2015р. обсяг імпорту становив, відповідно, 38,4 млн. дол. та 13,8%). Серед країн ЄС найвагоміші імпорتنі надходження товарів здійснювалися з Німеччини, Польщі, Франції, Чехії, Іспанії та Італії. Серед інших країн світу найбільші імпорتنі поставки товарів надходили з Російської Федерації, Канади, Китаю, США, Білорусії та Австралії.

Валютна виручка від експортних поставок чорних металів становила у січні–листопаді 2016р. 283,9 млн. дол., або 70,4% експорту всіх товарів, паперу та картону – 45,4 млн. дол. (11,3%), палива мінерального; нафти і продуктів її перегонки – 12,3 млн. дол. (3,0%), органічних хімічних сполук – 11,1 млн. дол. (2,8%), одягу та додаткових речей до одягу, текстильних – 9,0 млн. дол. (2,2%). Імпортні надходження палива мінерального, нафти і продуктів її перегонки становили у січні–листопаді 2016р. 158,3 млн. дол., або 48,2% імпорту всіх товарів, руди, шлаків і золи – 43,1 млн. дол. (13,1%), пластмаси, полімерних матеріалів – 27,7 млн. дол. (8,4%), маси з деревини – 22,3 млн. дол. (6,8%), продуктів неорганічної хімії – 21,7 млн. дол. (6,6%) [5].

Аналізуючи вище наведені дані, можемо акцентувати увагу на значному впливі військово-політичного чинника на загально-торгівельну систему України, а також на тому, що суттєвих змін в організації зовнішньої торгівлі в прифронтових областях не відбулось. Зберігся російський фактор присутності (ембарго, проблеми транзиту, промислові зв'язки, нелегальна торгівля та ін.); експорт переважно сировинний; неврегульованість питання відшкодування ПДВ, проблеми з митною службою, з валютним кредитуванням, з системою оподаткування – і за всіма цими та іншими справами – корупційна складова. Складається враження, що основні суб'єкти зовнішньо-торгівельної діяльності не розуміють необхідності змін і очікують простого повернення до звичного їм режиму, а частина – використовує ситуацію для збагачення і всіма силами намагається військову ситуацію зберегти (це ж не їх діти гинуть на східному фронті).

Позитивом для пересічного громадянина, що пробує аналізувати статистичні дані, є уже те, що на світовому ринку поживався попит на деякі українські товари АПК та харчової промисловості (40,8%), металургії (23,2%) та машинобудування (12,3%), хоча за підсумками 6 місяців 2016 року експорт товарів у порівнянні з аналогічним періодом 2015 року скоротився на 10,7% і склав 16,6 млрд. доларів. Проте, у порівнянні з січнем поточного року відбулося суттєве уповільнення темпів падіння експорту (у січні цей показник становив 31,9%) [6].

Основним торговельним партнером України в експорті товарів за 2016 рік залишався Європейський Союз, частка Росії зменшувалась, але актуальним залишається пошук нових торгових партнерів. Дуже цікавим є ринок Китаю, який забезпечує третину загальносвітового економічного зростання і є найбільшим споживачем сировини і промислових металів – а в структурі українського експорту важливе місце якраз і посідає сировина та продукція металургії.

Більше року в Україні працює Китайська торгова асоціація, що сприяла активізації торгових відносин: китайська національна компанія CNBM International Corporation стала найбільшим інвестором в українській галузі сонячної енергетики (більше 1 млрд. дол.); китайська державна корпорація COFCO відкрила в 2016 році в Миколаєві новий комплекс по перевантаженню зернових та маслинних культур (2 млн. т в рік) загальною вартістю \$75 млн.

З 2010 року Китай – найбільший імпортер продуктів харчування в світі. Україні, з її можливостями, лише 0,6 % представлена на ринку Китаю – це 7,5 % експортної можливості нашої держави. Україна експортує соняшникову олію, кукурудзу, ячмінь, сою, черешню, лошину (голубику), вишню, м'ясо птиці, телятину і баранину; 18 українських підприємств експортують сухе молоко, сироватку, сир. Загальна доля українського бізнесу в торговому обороті Китаю в 2015 році становила лише 0,18 %, а для України – це економіка по об'єму торгівлі в 6,17 млрд. дол., де український експорт становить 2,4 млрд. дол. [7].

Відомо, що Китай є лідером високотехнологічного експорту, тому Україна імпортує в них механічне обладнання, машини, механізми і устаткування (30,3 %) та вироби текстильної промисловості (16,1 %). Українській стороні є теж що запропонувати. Безумовно, перспективними можуть бути відносини України і КНР у проведінні наукових фундаментальних досліджень та науково-технічного співробітництва у сферах космонавтики, сільського господарства і військово-промислового комплексу. Вітчизняний ВПК може запропонувати розробки броньованої техніки (БТР і танків), виробничі потужності в галузі ракетобудування: у першу чергу ракетних двигунів, як для малих систем (ПТУРС), так і для ракетних комплексів стратегічного призначення; вертолітні двигуни «Мотор-Січ» теж цікаві КНР, повідомляє INSIDER [8].

Надзвичайно цікавим для України повинен стати проект, запропонований в 2013 році Головою КНР Сі Цзіньпін – створення економічного поясу Шовкового шляху й морського Шовкового шляху XXI століття.

Пропонований проект – це активні пошуки нової моделі міжнародного співробітництва і загальносвітового менеджменту. Пріоритетами співробітництва є політична координація, взаємозв'язок інфраструктури, безперерйна торгівля, вільне переміщення капіталу і зміцнення близькості між народами.

Основні маршрути економічного поясу Шовкового шляху ведуть з Китаю через Центральну Азію до Європи (до Балтійського моря); з Китаю через Центральну Азію і Західну Азію до Перської затоки і Середземного моря; з Китаю в Південно-Східну Азію, у Південну Азію до Індійського океану. Основні напрямки морського Шовкового шляху XXI століття: з морських портів Китаю через Південно-Китайське море до Індійського океану і далі до Європи, а також з китайських портів через Південно-Китайське море в південну акваторію Тихого океану. Згідно з картою стратегії «Одного поясу й одного шляху», вони проходять материками Азії, Європи та Африки, де з одного боку – активні економіки Східної Азії, з іншого – розвинені економіки Європи, а між ними пролягають великі землі держав з величезним потенціалом економічного розвитку [9].

Україна отримує шанс стати часткою надзвичайно амбітного проекту, розрахованого на період з 2016 по 2020 р. Українські порти, залізниці, авіатранспорт, сільське господарство та інші галузі матимуть шанс на розвиток, експорт і прибутки. Мабуть в розрізі цього проекту Китай інвестував в модернізацію енергосистеми й будівництво заводу з газифікації вугілля в Одесі; співпрацює з ВПК України. Дана співпраця простежується по інформаційних джерелах і стосується ГП «Антонов», ПАТ «Мотор Січ», який продає китайцям авіадвигуни АІ-222-25, а в майбутньому також планує розпочати у Китаї виробництво вертолітних двигунів ТВ3-117. ПАТ «Турбоатом» планує здійснювати експорт турбін для китайських ГЕС та АЕС [8].

Крім цього, Китай вкладає кошти в створення технопарків – українсько-китайський Центр зварювання і споріднених технологій у м. Харбін, Угоду про створення якого було підписано між Інститутом електрозварювання ім. Є. Патона НАН України й Харбінським інститутом зварювання. Китайський інститут оптики та фізики у м. Чанчунь, провінція Цзілінь, закуповував монокристали в харківському інституті монокристалів. У листопаді 2012 р. у м. Чженьцзян (провінція Цзяньсу) відкрито українсько-китайський Центр з трансферу технологій суднобудування та океанічного проектування створеного на базі Університету науки і технологій провінції Цзяньсу спільно з Національним університетом кораблебудування ім. Адмірала Макарова (м. Миколаїв) [10]. Цікавим для України є ІТ ринок Китаю, який щорічно збільшується на 8%, а у 2013 році спожив ІТ послуг на \$182,74 млрд., посівши друге місце після США.

Висновки. Зовнішньоторгівельні відносини України потребують поліпшення. Держава і інші суб'єкти зовнішньоекономічних відносин покликані забезпечити Україні прибутки від такої діяльності. Через низьку конкурентоспроможність частини української продукції та послуг варто не лише модернізувати виробництво, але й знайти можливого покупця серед різних країн світу на нинішню продукцію. Варто звернути увагу на країни Східної Європи, Азії; досконало вивчивши їх запити – запропонувати наявну продукцію і послуги. Але – менше сировини, більше готової продукції. А тому: модернізація українського виробництва понад усе.

Перспективна торгівля з Китаєм. Україна для Китаю не є стратегічним партнером, в той час як для України відносини із Китаєм дуже важливі, адже саме він задовольнив той попит, який зник після погіршення відносин із РФ, та дуже пожвавився в військово-технічному співробітництві. Але Україні потрібно використати цей момент аби: 1) закріпитися на китайському ринку та зайняти нові ніші; 2) підвищити політичну зацікавленість Китаю в стабільності та розвитку України, зробити кроки щодо приваблення китайських інвестицій, при чому не тільки в сільське господарство, а і в інноваційну сферу також.

Основним же девізом української зовнішньоекономічної політики повинен бути відомий вислів лорда Пальмерстона «...немає ані вічних союзників, ані постійних ворогів, але постійні і вічні наші інтереси».

Список використаних джерел

1. Україна піднялася на три пункти у рейтингу *Doing Business-2017*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2016/10/25/608951/>. – Дата звернення: 22.02.17. – Назва з екрану.
2. Віннічук Ю., Головнюов С. Бізнес Цензор поспілкувався з директором ДП «Укрпромзовнішпекспертиза» Володимиром Власюком про результати роботи української економіки в 2016 році та про тренди 2017 року [Електронний ресурс] / Ю. Віннічук, С. Головнюов. – Режим доступу: <http://biz.censor.net.ua/resonance/3019966>. – Дата звернення: 22.02.17. – Назва з екрану.
3. Макроекономічні показники України за 2016 р. [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Дата звернення: 17.02.17. – Назва з екрану.
4. Соціально-економічне становище Донецької області у січні-листопаді 2016 року [Електронний ресурс] // Повідомлення Головного управління статистики у Донецькій області. – Режим доступу: <http://www.donetskstat.gov.ua/region/ek.php?dn=1216>. – Дата звернення: 15.02.17. – Назва з екрану.
5. Соціально-економічне становище Луганської області у січні-грудні 2016 року [Електронний ресурс] // Повідомлення Головного управління статистики у Луганській області. – Режим доступу: <https://sd.ua/news/6358/>. – Дата звернення: 15.02.17. – Назва з екрану.
6. Український експорт: підсумки I півріччя 2016 року [Електронний ресурс] // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?id=3f40646d-edc8-412a-9db2-cc06ae4335d9>. – Дата звернення: 16.02.17. – Назва з екрану.
7. Україна і Китай готові нарощувати спільний товарооборот [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnews.agency/exclusive/4271>. – Дата звернення: 20.02.17. – Назва з екрану.

8. Закіров М. Українсько-китайські відносини: стан і перспективи [Електронний ресурс] / М. Закіров // Україна: події, факти, коментарі. – 2016. – № 4. – С. 17–22. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr4.pdf>. – Дата звернення: 19.02.17. – Назва з екрану.

9. Чжан Сіюнь Один пояс – один шлях [Електронний ресурс] / Чжан Сіюнь // Дзеркало тижня. – №15, 24 квітня 2015 р. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/odin-poyas-odin-shlyah-.html>. – Дата звернення: 18.02.17. – Назва з екрану.

10. Науково-технічне співробітництво між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] / Посольство України в КНР та в Монголії (за сумісництвом). – Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/science>. – Дата звернення: 16.02.17. – Назва з екрану.

References

1. Ukrayina pidnyalasya na try punkty u reitynhu 'Doing Business – 2017' [Ukraine has risen by three points in the ranking of 'Doing Business-2017']. <http://www.epravda.com.ua/news/2016/10/25/608951>.

2. Vinnichuk Yu., Holovniiov S. Biznes Tsenzor pospilkuvavsyia z dyrektorom DP «Ukrpromzovnisheksperyta» Volodymyrom Vlasiiukom pro rezultaty roboty ukraiynskoi ekonomiky v 2016 hodu ta pro trendy 2017 roku [Business Tsenzor spoke with the director of «Ukrpromzovnisheksperyta» Vladimir Vlasiiuk on the results of the Ukrainian economy in 2016 and the trends of 2017]. <http://biz.censor.net.ua/resonance/3019966>.

3. Makroekonomichni pokaznyky Ukrainy za 2016 rik. [Macroeconomic indices of Ukraine for 2016]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Sotsialno-ekonomichne stanovyshe Donetskoii oblasti u sichni-lystopadi 2016 roku [Socio-economic situation in the Donetsk region in January-November 2016]. Povidomlennia holovnoho upravlinnya statystyky u Donetskoii oblasti [News of Central Department of Statistics in Donetsk region]. <http://www.donetskstat.gov.ua/region/ek.php?dn=1216>.

5. Sotsialno-ekonomichne stanovyshe Luhanskoii oblasti u sichni-hrudni 2016 roku [Socio-economic situation of the Luhansk region in January-December 2016]. Povidomlennia holovnoho upravlinnya statystyky u Luhanskoii oblasti [News of Central Department of Statistics in the Luhansk region]. <https://sd.ua/news/6358/>.

6. Ukrayynskiy eksport: Pidsumky I pivrichchia 2016 roku [Ukrainian export: results of the first half of 2016]. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku u torhivli Ukrainy [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. <http://www.me.gov.ua/News/Detail?id=3f40646d-edc8-412a-9db2-cc06ae4335d9>.

7. Ukraina i Kytai hotovi naroshchuvaty spilnyi tovarooobih [Ukraine are ready to cooperate and to expanse trade turnover with China]. <http://vnews.agency/exclusive/4271>.

8. Zakirov M. Ukrayynsko-kytayski vidnosyny: stan i perspektyvy [Ukrainian-Chinese relations: state and prospects]. Ukraina: podii, fakty, komentari [Ukraine: events, facts, comments]. no. 4. (2016). 17-22. <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr4.pdf>.

9. Chzhan Siun Odyn poias – odyh shliakh [One zone – it is one way]. Dzerkalo tyzhnia [Mirror of the week]. no. 15 (24). (2015). <http://gazeta.dt.ua/international/odin-poyas-odin-shlyah-.html>.

10. Naukovo-tekhnichne Spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Kytaiem [Scientific and technical cooperation between Ukraine and China]. Posolstvo Ukrainy v KNR ta v Monholii [Embassy of Ukraine in China and Mongolia]. <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/science>.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шимченко Людмила Анатоліївна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політичної економії

Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шимченко Людмила Анатольевна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры политической экономики

Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Shimchenko Ljudmila Anatol'evna, candidate of philosophical sciences, associate professor, associate professor of department of Political Economy

Pereyaslav-khmel'nitskiy GPU to the name of Grigory Skovorody
street Sukhomlinskogo, 30, Pereyaslav-khmel'nitskiy, 08400, Ukraine

УДК 338.1;369.014

ЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Гордей О.Д.,
Пацай Б.Д.

Предмет дослідження. Взаємозв'язки та взаємозалежності між структурними елементами соціально-економічної системи, які трансформуються в процесі еволюційних змін світових стандартів якості життя.

Мета роботи – розгляд природніх факторів і чинників, які зумовили трансформаційні зміни соціально-економічних систем країн та деталізація розглянутих трансформацій для аналогічної української системи для подальшого удосконалення її функціонування у подальшому.

Методи та методологія дослідження. Дослідження базується на вивченні системної методології під час доведення об'єктивності еволюційних трансформацій соціально-економічних систем. Основні методи, які використанні в дослідженні – це загальні теоретичні (аналізу, синтезу, індукції та дедуції) для виділення базових принципів соціально-економічної системи, а також емпіричний метод для характеристики основних ознак оптимальності структури досліджуваної системи в Україні.

Результати роботи. Складність досліджень при розгляді трансформаційних змін соціально-економічних систем пояснюється багатовекторністю поняття економічного та соціального розвитку, великою кількістю факторів, що зумовлюють цей рівень і пов'язано як з економічними передумовами функціонування в певній державі, так і з соціальними: індивідуалізованими (демографічними, расово-етнічними, соціально-статусними) характеристиками самих людей, що формуються у них в середині системи, стосується особливостей їх життєвого циклу, системи цінностей індивідів і суспільства в цілому і нарешті готовністю, здатністю або нездатністю, бажанням або небажанням приносити економічний ефект в процесі своєї життєдіяльності. Це впливає під час поєднання концепції розвитку людською потенціалу та концепції стійкого розвитку, яка трактується як така система організації суспільства, при якій задоволення потреб нинішнього покоління відбувається не в збиток можливостям задоволення потреб майбутніх поколінь. Як базовий принцип стійкого розвитку розглядається збереження природного капіталу, мінімізація зовнішніх ефектів (екстерналій) для майбутніх поколінь. Ці два підходи іноді об'єднують у вигляді концепції стійкого людського розвитку, що має бути покладено в основу оптимальної структури соціально-економічної системи.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в таких галузях наукових знань як фінанси, гроші та кредит, соціологія, галузь соціальної сфери, що дозволяє вивчити складові елементи складної соціально-економічної системи та оптимізувати її структуру в Україні для підвищення рівня життя населення.

Висновки. Розвинені країни мають відносно збалансовану структуру соціально-економічної системи, яка містить функціональну інфраструктуру, потужний середній клас, активний малий та середній бізнес, тоді як багато інших країн, в тому числі і Україна характеризуються українським рівнем доходів як в економіці, так і у населення, а також надзвичайно поляризованим суспільством. У цілому, враховуючи докорінні відмінності між постіндустріальними й індустріальними країнами, можна виділити особливі причини соціальної диференціації населення, характерні для останніх, що дозволить трансформувати неефективні соціально-економічні системи.

Ключові слова: трансформація, соціально-економічна система, стратегія, системний підхід, економічна вигода, соціальна диференціація, рівень життя населення.

ЭВОЛЮЦИОННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Гордей О.Д.,
Пацай Б.Д.

Предмет исследования. Взаимосвязи и взаимозависимости между структурными элементами социально-экономической системы, которые трансформируются в процессе эволюционных изменений мировых стандартов качества жизни.

Цель работы – рассмотрение природных факторов и причин, которые обусловили трансформационные изменения социально-экономических систем стран и детализация рассмотренных трансформаций для аналогичной украинской системы для дальнейшего совершенствования ее функционирования в дальнейшем.

Методы и методология исследования. Исследование базируется на изучении системной методологии при доказательствах объективности эволюционных трансформаций социально-экономических систем. Основные методы, которые использованы в исследовании – это общие теоретические (анализа, синтеза, индукции и дедукции) для выделения базовых принципов социально-экономической системы, а также эмпирический метод для характеристики основных признаков оптимальности структуры исследуемой системы в Украине.

Результаты работы. Сложность исследований при рассмотрении трансформационных изменений социально-экономических систем объясняется многофакторностью понятия экономического и социального развития, большим количеством факторов, обуславливающих этот уровень, что связано как с экономическими предпосылками функционирования в определенном государстве, так и с социальными: индивидуализированными (демографическими, расово-этническими, социально-статусными) характеристиками самих людей, которые формируются у них внутри системы, касается особенностей их жизненного цикла, системы ценностей индивидов и общества в целом, а также готовностью, способностью или неспособностью, желанием или нежеланием приносить экономический эффект в процессе своей жизнедеятельности. Это вытекает в процессе совмещения концепции развития человеческого потенциала и концепции устойчивого развития, которая интерпретируется как такая система организации общества, при которой удовлетворение потребностей нынешнего поколения происходит не в ущерб возможностям удовлетворения потребностей будущих поколений. Как базовый принцип устойчивого развития рассматривается сохранение природного капитала, минимизация внешних эффектов (экстерналий) для будущих поколений. Эти два подхода иногда объединяют в виде концепции устойчивого человеческого развития, который должен быть положен в основу оптимальной структуры социально-экономической системы.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в таких отраслях научных знаний как финансы, деньги и кредит, социология, отрасль социальной сферы, что позволяет изучить составляющие элементы сложной социально-экономической системы и оптимизировать ее структуру в Украине для повышения уровня жизни населения.

Выводы. Развитые страны имеют относительно сбалансированную структуру социально-экономической системы, которая содержит функциональную инфраструктуру, ощутимый средний класс, активный малый и средний бизнес, тогда как многие другие страны, в том числе и Украины характеризуются крайне низким уровнем доходов как в экономике, так и у населения, а также чрезвычайной поляризацией общества. В целом, учитывая основные различия между постиндустриальными и индустриальными странами, можно выделить особые причины социальной дифференциации населения, характерные для последних, что позволит трансформировать неэффективные социально-экономические системы.

Ключевые слова: трансформация, социально-экономическая система, стратегия, системный подход, экономическая выгода, социальная дифференциация, уровень жизни населения.

EVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS OF SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS

Hordei O.D.,
Patsaj B.D.

Purpose. The object of research is interrelations and interdependence between structural elements of social and economic systems that were transform in the course of evolutionary changes of the international standards of the life's quality.

Methodology. The research based on study of system methodology in proving the objectivity of evolutionary transformations of social and economic systems. The basic methods used in the study – a general theoretical (analysis, synthesis, induction and deduction) to identify of the main principles of social and economic systems. We used an empirical method for the characteristic of the features of the system's optimal structure in Ukraine.

Results. The complexity of research explained by the multi-vector nature of the concept of economic and social development by consideration of transformational changes in social and economic systems. A large

number of factors determine the level of the systems' development, that is connected both with the economic prerequisites of functioning in a certain state, and with social: individualized (demographic, racial and ethnic, social and status) characteristics of the people. Factors that formed in the system characterized by a feature of their life cycle, the system of values of individuals and society in general, as well as the readiness, ability or inability, desire or unwillingness to bring economic effect in the process of their life. It follows in the process of combination the concept of development human potential and the concept of sustainable development which is interpreted as such a system of the organization of society that the needs of present generation occurs not to the expense of the opportunities to meet the needs of future generations. The basic principle of the natural capital, minimization of outer effects (externalities) for future generations is the basic principle of sustainable development. These two approaches sometimes combined in the form of the concept of sustainable human development, which should be the basis for optimum structure of social and economic system.

Practical implications. *The results of the study can be used in industries such scientific knowledge as finance, money and credit, sociology, social sector that allows to study the making elements of difficult social and economic systems and to optimize its structure in Ukraine for increase in the standard of the population's living.*

Conclusions. *The developed countries have a relatively balanced structure of the social and economic systems. They have functional infrastructure, solid middle class, active small and medium business. Many other countries including Ukraine characterized by extremely low level of the income both in economy, and at the population, and extraordinary polarization of society. In general, considering the main differences between the postindustrial and industrial countries, it is possible to allocate the special reasons for the social differentiation of the population, characteristic of the last that will allow transforming inefficient social and economic systems.*

Key words: *transformation, social and economic systems, strategy, system approach, economic benefit, social differentiation, standard of the population's living.*

Вступ. Діалектика суспільних відносин, зокрема еволюція економічних і соціальних відносин у процесі цивілізаційного розвитку країн, призводить до змін, що закономірно відбуваються як у сфері суспільного виробництва, так і суспільній свідомості. Під час трансформації соціально-економічних систем змінюються основні світоглядні засади системи життєвих цінностей, менталітету та способу життя населення і відповідно підходи до оцінки рівня життя.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Сучасні підходи до визначення оптимальної структури соціально-економічної системи враховують усе зростаючу роль нематеріальних благ у забезпеченні потреб та інтересів суспільства. Найбільш відомою є теорія людською капіталу, пов'язана з роботами американського Ед. Денісона (1915–1992) і канадського Г. Джонсона (1923–1979) економістів та лауреатів Нобелівської премії, американських економістів Т. Шульца (1902–1998) та ін. Під людським капіталом розуміється ступінь втіленої в людині здатності приносити дохід (сукупність знань, кваліфікації, здоров'я працівників, що дозволяють підвищувати продуктивність праці). Чинник людського капіталу став важливим джерелом економічного зростання, він пояснює економічну роль освіти, науки, охорони здоров'я, яка раніше розглядалася як споживча і непродуктивна сфера. Одночасно переважаючи економічну складову у досліджуваній системі розглядали відомі класики-теоретики економісти Дж. Гелбрейт (1908–2006), Дж.М. Кейнс (1883–1946), Г. Беккер (1930–2014) та державний діяч З. Бжезинський (1928 р.н.) та ін.

Складність досліджень з цієї проблематики пояснюється багатовекторністю соціально-економічної системи, великою кількістю факторів, що зумовлюють її розвиток, пов'язані як з соціально-економічними і фінансовими умовами в певній державі, так і чітко індивідуалізованими демографічними, расово-етнічними, соціально-статусними характеристиками самих людей, що формуються у них, стосується особливостей їх життєвого циклу, системи цінностей індивідів і суспільства в цілому. Відтак не достатньо приділено уваги питанням еволюційних трансформаційних змін, що відбуваються в досліджуваній системі зумовлених об'єктивними та суб'єктивними факторами розвитку суспільства.

Предмет дослідження. Взаємозв'язки та взаємозалежності між структурними елементами соціально-економічної системи, які трансформуються в процесі еволюційних змін світових стандартів якості життя.

Мета роботи – розгляд природніх факторів і чинників, які зумовили трансформаційні зміни соціально-економічних систем країн та деталізація розглянутих трансформацій для аналогічної української системи для подальшого удосконалення її функціонування у подальшому.

Завдання дослідження. Мета дослідження зумовила постановку і вирішення наступних завдань:

- визначити об'єктивність трансформаційних процесів;
- описати принципи діяльності соціально-економічних систем;
- виділити фактори та чинники впливу на функціонування соціально-економічних систем;
- обґрунтувати основні напрями удосконалення діяльності соціально-економічної системи України.

Методи та методологія дослідження. Дослідження базується на вивченні системної методології під час доведення об'єктивності еволюційних трансформацій соціально-економічних систем. Основні методи, які використанні в дослідженні – це загальні теоретичні (аналізу, синтезу, індукції та дедукції) для виділення базових принципів соціально-економічної системи, а також емпіричний метод (опису) для характеристики основних ознак оптимальності структури досліджуваної системи в Україні.

Постановка проблеми. Застосування системного підходу при дослідженні соціально-економічних систем дозволяє розкрити складний взаємозв'язок численних та різноманітних проблем життєдіяльності

людини, встановити їх природу і характер суперечностей та виробити й обґрунтувати найбільш ефективну стратегію соціального та економічного розвитку. Застосування системного підходу дозволяє досконально і цілісно вивчати різні аспекти, складові (грані), елементи єдиного об'єкта. Соціально-економічна система має складну структуру і складається із економічної, фінансової, бюджетної, освітньої, наукової, медичної, культурної та інших підсистем. Адже вони взаємопов'язані між собою, і при необхідності їх можна представити як підсистеми загальної системи, які взаємозалежні і мають стійкі зв'язки.

Результати дослідження. Для складної системи характерна безліч локальних сфер слабкої стійкості: чим складніше система, тим більше у неї локальних сфер слабкої стійкості і тим слабша стійкість у кожній з них. Стихія складних систем – розвиток (рух), тобто постійне переміщення з однієї сфери слабкої стійкості в іншу під дією зовнішніх і внутрішніх чинників. При тривалому застої складна система втрачає здатність до адаптації, в ній посилюються інерційні складові і вона стає неспроможною усунути наслідки однієї флуктуації, що збудує, до виникнення іншої. У результаті система починає все менш ефективно виконувати свою основну функцію, відбувається її поступове руйнування [1, р. 96–111]. Прості системи характеризуються однією сферою сильної стійкості, в якій і відбувається їх розвиток (рух). Динаміка простих систем полягає у періодичних відхиленнях від точки рівноваги під дією збурень і поверненні у початковий стан під дією сил «тяжіння». Якщо не відбувається катастрофи (руйнування у результаті одноразової зовнішньої дії), то вони встигають ліквідовувати наслідки однієї флуктуації до виникнення іншої, а тому не накопичують руйнівних чинників. Однак, з іншого боку, прості системи можуть мати меншу стійкість за рахунок відсутності додаткових елементів системи, які б виконували превентивні функції щодо дії негативних зовнішніх чинників впливу.

У процесі функціонування соціально-економічної системи основну увагу слід звертати на вивченні когнітивної соціальної компоненти, а не її емоційної складової, які певним чином пов'язані між собою і перебувають у деякому співвідношенні. Оцінка рівноваги компоненти лежить у деякому вимірювальному відрізку, крайніми точками якого є поняття задоволеності або незадоволеності, а емоційний компонент – у відрізку, розташованому між поняттями щастя або нещастя [2, с. 148]. Розвиток соціально-економічної системи характеризується збільшенням задоволеності потреб та інтересів громадян. При цьому слід зазначити, що поняття «задоволеність» більшість авторів визначають як «відчуття, що виникає унаслідок розбіжності між наявною ситуацією і тією, яку людина бажала б мати; відповідність або невідповідність між потребою і дійсністю» [3, с. 35–36]. Зміни у ступенях задоволеності (або рівня життя загалом) можуть відбуватися внаслідок змін у самій соціально-економічній ситуації в країні, її сприйнятті або того й іншого разом [4, р. 8]. Еволюція концепцій індивідуального добробуту призвела до ускладнення підходів до оцінок оптимальної структури соціально-економічної системи з урахуванням дії суб'єктивних чинників і неврахуванням усіх її складових. Відтак в цьому контексті важливо є формування соціально-економічної системи, з метою досягнення соціального та економічного розвитку і в кінцевому підсумку підвищення рівня життя населення.

Можна погодитися з тим, що економічна вигода відіграла і відіграє важливу роль у вчинках людини і суспільства в цілому. Ще у XIX столітті бельгійський визначний вчений Адольф Кетле (1796–1874) встановив, що аналогічно законам фізики існують об'єктивні соціальні закони, які працюють і при виявленні громадської думки населення з будь-якого питання на основі представлених статистичних даних [5].

Насправді соціально-економічна система може бути описана в динамічних термінах, а процеси, що відбуваються в ній, зовні можуть бути інтерпретовані як безперервний і тісно пов'язаний потік дій окремих елементів системи. Згідно з поглядами американського політолога Девіда Істона (1917–2014), соціальна система виглядає «як всеосяжний і вічний процес перетворень» [6, р. 182].

Відповідно і досліджувана система перебуває під впливом факторів двох типів: зсередини суспільства (ендогенні) і ззовні його (екзогенні). Разом ці фактори створюють навколишнє середовище системи. Дану систему можна визначити як взаємодію елементів, за допомогою яких у суспільство вводиться певна система цінностей і за сприяння яких членів суспільства спонукають взяти цю систему цінностей за норму поведінки. Життєздатність системи можна зрозуміти, розглядаючи її як відкриту систему, яка реагує на збурення, зовнішні впливи, перевантаження, залишаючись при цьому в стійкому стані.

Соціально-економічний розвиток формується під впливом двох основних факторів: стану середовища і еталонів порівняння. Поняття «еталон порівняння» складається із зіставлення оцінки таких показників: рівня прагнень (те, чого людина прагнула досягти), очікувань (те, чого людина сподівається досягти найближчим часом), рівності (те становище у суспільстві, якого людина вважає себе гідним), щабля референтної групи (тобто групи, з якою він себе ідентифікує), задоволення особистих потреб (передбачуваний розмір винагороди) та ін.

Усі наукові дослідження, пов'язані з вибором складових соціально-економічної системи, певною мірою розглядають проблему її розвитку у взаємозв'язку з процесами економічного зростання, його темпами, ступенем «інноваційності» та рівнем соціальної захищеності.

Одними з перших, хто критично підійшов до питання про темпи економічне зростання, були американські економіст Дж. Гелбрейт (1908–2006) та державний діяч З. Бжезинський (1928 р.н.). Вони вперше визначили певний взаємозв'язок економічного розвитку з процесами соціального захисту [7]. Особливість теорії економічного зростання, на їх думку, полягає в тому, що немає прямої залежності між доходами і рівнем життя, взаємозв'язок між ними існує до певної межі. На нашу думку, доходи й економічне зростання не зіставні. Такий погляд на рівень соціального захисту є занадто вузьким.

Незважаючи на тісний, хоча і певним чином опосередкований взаємозв'язок між економічним зростанням і соціальним захистом, було б неправильним вважати, що всі життєві блага забезпечуються тільки чинниками матеріального порядку. Про це, зокрема, писав ще англійський економіст Дж.М. Кейнс (1883–1946) у своїй відомій роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотків та грошей (General Theory of Employment, Interest and Money, 1936)» [8]. Кейнс вважав, що, коли буде забезпечено задоволення основних матеріальних потреб, зникне прагнення до накопичення грошей і люди почнуть приділяти основну увагу розвитку своїх творчих та інтелектуальних здібностей. Вчений у своїй статті «Бізнес і якість життя» виступав з критикою неухильного зростання виробництва і накопичення матеріальних благ [9, с. 132]. Відповідно стратегія подальшого державного розвитку України у контексті світових тенденцій має базуватися на побудові інформаційного суспільства на постіндустріальних засадах.

Американський економіст М. Олсон (1922–1998) проводив дослідження розвитку людського потенціалу, які полягали у пошуку взаємозв'язку між збільшенням зростання доходів та відчуттям задоволеності або незадоволеності життям. У соціально-економічній літературі зустрічаються різні погляди на цю проблему. Деякі вчені схильні вважати, що якщо суспільство бажає жити в гармонії з природою, то необхідне припинення або уповільнення економічного зростання. Свої ідеї вони засновують на результатах негативних наслідків економічного зростання – це кризи сировинна, екологічна, продовольча, навколишнього середовища.

Одночасно з концепцією розвитку людського потенціалу виникла концепція стійкого розвитку, яка трактується як така система організації суспільства, при якій задоволення потреб нинішнього покоління відбувається не в збиток можливостям задоволення потреб майбутніх поколінь. Як базовий принцип стійкого розвитку розглядається збереження природного капіталу, мінімізація зовнішніх ефектів (екстерналії) для майбутніх поколінь. Ці два підходи іноді об'єднують у вигляді концепції стійкого людського розвитку.

Не викликає сумнівів, що соціально-економічний розвиток має базуватися на визначеній концепції для повного врахування усіх елементів системи.

У 1966 року, була видана наукова робота «Соціальні індикатори» за редакції професора Гарвардського університету Р. Бауера (1916–1977), який започаткував цілий напрям американської та західноєвропейської соціології – руху за соціальні індикатори. Ця стадія характеризується тенденцією побудови системи кількісних оцінок на основі квантифікації рівня життя як наукового поняття. Саме тоді соціально-економічні проблеми почали розглядатися в контексті не лише фінансово-економічних, але і соціальних категорій і передусім якості життя [10, р. 119–126].

З другої половини 70-х років ХХ століття усе більше уваги дослідники приділяють концепції «рівня життя, що відчувається», тобто у розрізі суб'єктивістського напрямку розвитку соціально-економічних систем. Відповідно він визначається як дослідження рівня життя з урахуванням якісних показників, передусім системи соціальних показників – суб'єктивних показників рівня життя, які б формували свідомість людини, її відчуття комфортності умов життєдіяльності. Найбільш фундаментальними дослідженнями у сфері «рівня життя, що відчувається» є роботи англійського вченого Ф. Дж. Кемпбелла (1822–1885) і американського політичного діяча У. П. Роджерса (1913–2001), у яких рівень життя пов'язувався не стільки з досягнутим суспільством рівнем економічного розвитку, скільки із сприйняттям індивідуального благополуччя як життя загалом, так і в окремих життєвих сферах.

Основні ідеї, пов'язані з можливістю деталізації поняття «суб'єктивний рівень життя» в дослідженнях західних вчених суб'єктивного благополуччя, полягають в тому, що проводиться тільки загальна оцінка якості життя (не враховуючи показники рівня життя), що складається з емоційної і когнітивної компоненти і виникає унаслідок комбінування результатів аналізу цілого ряду окремих життєвих сфер [11]. Спроби вивчення економічних механізмів забезпечення рівня життя населення, виявлення «ціннісних фільтрів», тих, що опосередковують реальний стан задоволення потреб людей, становлять основну наукову цінність досліджень «суб'єктивного рівня життя» для визначення оптимальної структури соціально-економічної системи.

Уже у 1992 році відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Гері Стенлі Беккер (1930–2014) зазначав, що людина у процесі ухвалення майже всіх важливих рішень і навіть у своїй побутовій поведінці керується економічними міркуваннями (вигідно, не вигідно), інколи не підозрюючи цього. Він вважає, що скоєння злочинів, одруження, розлучення, планування дітей та ін. також пов'язані з економічними міркуваннями. На його думку, як тільки людина переконується, що їй не вигідно здійснювати той або інший вчинок, вона відразу від цього вчинку відмовляється. Як стверджує Г. С. Беккер, свою економічну вигоду розуміє кожна людина з будь-якою мораллю й інтелектуальним рівнем розвитку [12].

Але, з іншого боку, у всіх наявних роботах не розглядається зворотний зв'язок соціального захисту й економічного стану. Необхідно визначити ступінь впливу соціальної складової на всі сфери життєдіяльності індивіда. Якщо ми враховуватимемо усі залежності зворотних негативних зрушень, зможемо ефективніше регулювати соціально-економічні диспропорції шляхом фінансового забезпечення превентивних функцій держави у сфері життєдіяльності населення. З цієї точки зору складові елементи соціально-економічної системи повинні стати інструментами у встановленні доцільності економічного зростання в певній сфері. Ряд інших дослідників має протилежний погляд на проблему економічного зростання. Вони стверджують, що економічне зростання – це невід'ємна умова для соціального розвитку і підвищення рівня життя населення.

Базуючись на проаналізованих дослідженнях та системному підході можна виділити основні принципи досліджуваної системи. Соціально-економічна система, як і інші системи, є адаптивною, тобто може пристосовуватися як до середовища, так і до змін усередині самої себе. Наявність загальності адаптації одночасно є свідченням того, що всім системам, незважаючи на їх численні й істотні відмінності, властива, як мінімум, одна

спільна цільова стратегічна риса – прагнення до самозбереження. Однак слід зазначити, що самозбереження можливе тільки за умови розвитку з урахуванням впливу «змінних» факторів. Тобто будь-яка система не тільки самозберігається, але й еволюціонує, адже без внутрішньої активності жодний розвиток неможливий.

Як і всі інші, соціально-економічна система, є цілеспрямованою, тобто не тільки адаптується до умов існування, але й «діє» відповідно до чітко визначеної мети чи перспективи, основні параметри якої визначаються державною стратегією розвитку. Водночас дана система не є жорстко зумовленою у своїй реалізації основних напрямів діяльності, оскільки прагнення до неухильного виконання оптимальних параметрів плану може призвести (і часто призводить) не до збереження і розвитку системи, а до її нестійкості. Нестійкість виявляється в тому, що, вичерпавши, наприклад, необхідні для розвитку ресурси, система стоїть перед дилемою: або змінювати параметри (тим самим визнавши їх неоптимальними), або знаходити додаткові ресурси. У першому випадку система набуває «*de facto*» рис нецілеспрямованої. У другому – така система стає агресивною відносно середовища, у якого вона вимушена «запозичувати» обмежені ресурси, що призводить до конфліктних ситуацій, результат яких важко передбачити.

Характерною ознакою цілеспрямованої системи є відносна стійкість її структури і функціонування, виходячи із заданої цільової динаміки. Така система вимушена змінювати свої цілі під тиском зовнішніх чинників, але з появою нової мети в ній не відбувається суттєвих зрушень у структурі і закладених раніше принципах функціонування. Гнучка корекція цілей поведінки дозволяє системі зберігати свою життєдіяльність в достатньо широкому діапазоні зовнішніх і внутрішніх збурень. Кризи, які інколи супроводжують розвиток цілеспрямованої системи, виникають переважно через нездатність (або небажання) органів її управління проводити «м'яку» реформу внутрішньосистемних відносин і змінювати традиційні критерії ухвалення управлінських рішень.

Поєднання адаптивних і цілеспрямованих рис у соціально-економічній системі необхідно також розглядати з точки зору її самоорганізації. Самоорганізація такої системи є концептуально заданою домінантою внутрішнього розвитку, яка переважає над зовнішніми чинниками. Альтернативою самоорганізації є так звана концепція зумовленості, заснована на уявленні про те, що все, що відбувається, чим-небудь спричинене [13, с. 359]. При системному підході «зумовленість у розвитку обумовлена тим, що будь-яка система є частиною надсистеми, яка може визначати цілі і характер руху своїх частин» [14, с. 130].

Важливим індикатором оптимальності досліджуваної системи, на нашу думку є соціальна диференціація. Соціальна диференціація притаманна соціально-економічним системам з різним рівнем розвитку, але можна вважати, що її глибина і поширеність значною мірою залежать від причин, пов'язаних із:

- 1) відсутність науково-обґрунтованої стратегії висхідного інноваційного економічного розвитку соціального спрямовування, направленої на подолання бідності та підвищення рівня життя населення;
- 2) державною соціально-економічною політикою, що проводиться, в сфері підтримки осіб, що не мають прийнятних доходів, розширенням середнього класу;
- 3) сучасним рівнем соціально-економічного розвитку держави: обсягами ВВП і накопиченого багатства, виробничого потенціалу країни тощо.

Розвинені країни мають більш-менш збалансовану соціально-економічну інфраструктуру, потужний середній клас, активний малий та середній бізнес, тоді як багато інших країн мають украй низький рівень доходів і дуже поляризоване суспільство. У цілому, враховуючи докорінні відмінності між постіндустріальними й індустріальними країнами, можна виділити особливі причини соціальної диференціації населення, характерні для останніх.

В Україні після останньої кризи 2013–2015 рр. спостерігається процес, притаманний і іншим постсоціалістичним країнам (Білорусі, Грузії тощо). Саме в них відбувається поляризація суспільства, яка супроводжується стримуванням зростання середнього класу при зростанні бідності, безробіття, падінні рівня життя населення, зростанні тіньового сектора економіки тощо. При цьому немає такої державної програми, яка б перешкоджала подальшому збагаченню багатих і зниженню життєвого рівня основної маси населення. Боротьба з бідністю і надання соціальної допомоги населенню проводиться украй неефективно.

Для України проблема соціальної диференціації існувала ще в радянські часи. Але в радянський період серед основних причин переважали загальні, або системні чинники. Крім того, відносно повна зайнятість працездатного населення, безкоштовна система освіти і охорони здоров'я нівелювала глибину соціальної диференціації суспільства, оскільки багатих верств населення виокремити було досить складно. У результаті переходу до ринкової економіки проблеми соціальної диференціації актуалізувалися.

Під час кризи загострюється прояв усіх трьох складових причин соціальної диференціації: фінансової, соціальної і природної. Збільшився відсоток непрацездатного населення, населення з високим рівнем очікувань відносно держави та слабкими позиціями на ринку праці. Особливо слід виділити процес маргіналізації населення, збільшення кількості мігрантів із сільської місцевості в міста, що дезадаптувалися до нових кризових умов, легальних і нелегальних іммігрантів, які поповнюють групу безробітних. Ці процеси є посиленням характерної і для розвинених країн проблеми міграції як однієї із загальних причин загострення соціальної диференціації. Різко негативно виявляється дія чинників регіональної нерівності. Як вже наголошувалося, ця проблема властива і розвиненим державам.

Серед багатьох причин неефективної діяльності соціально-економічної системи в Україні, на наш погляд, слід також назвати групу чинників, які опосередковано належать до економічної складової, але безумовно впливають і рівня життя, і на рівень диференціації населення, а саме: соціальну складову. Необхідно відзначити недостатньо ефективну, безадресну систему соціального захисту, яка надає соціально незахищеним верствам

населення лише незначну підтримку, але не дозволяє вийти з того економічного стану, в якому вони існують. Її дієвість поза сумнівом певною мірою залежить від економічної ситуації в країні, від якості і спрямованості соціальної політики держави, але, у свою чергу, і вона повинна впливати на економічний розвиток.

Висновки. В Україні значна соціальна диференціація населення є наслідком, перш за все, структурних чинників, вона породжується недосконалістю структури соціально-економічної системи. Як правило, суб'єкти, які в основному не мають у своєму розпорядженні ні особових, ні соціальних, ні матеріальних ресурсів для задоволення існуючих потреб та інтересів вбачають основною причиною цього – неефективну економічну та соціальну політику держави. Інша частина – суб'єкти, що володіють значною частиною матеріальних ресурсів – не спроможні здійснювати перерозподіл багатства у соціально корисні сфери суспільного життя. Дійсно, продуктивні навички, ефективна економічна поведінка формуються тільки в умовах порядку, повноцінної економіки і потребують багато часу, що зумовлено еволюційними трансформаційними змінами. Відповідно скорочення соціальної диспропорції та збільшення середнього класу в Україні залежить, перш за все, від позитивних змін у соціально-економічній системі, а не від змін у характері і поведінці людей. Завдання держави вбачається у створенні стабільних умов соціально-економічного розвитку, що дозволить реалізовувати індивідуальні можливості подолання негативних характеристик досліджуваної системи.

Отже, основні важливі причини структурних диспропорцій соціально-економічної системи в Україні мають конкретно-історичний, відкритий характер і не розглядаються як кінцеві та єдиноможливі. У реальному житті названі чинники нерідко утворюють стійкі міжгрупові зв'язки, взаємодіючи один з одним, проявляються один в одному. Разом з тим, розмежування причин існуючих диспропорцій дозволяє більш повно зрозуміти їх суть і скласти деяке уявлення про напрями вдосконалення методології, логіку вивчення соціально-економічної системи, а також виявити шляхи оптимізації її структури, виходячи з об'єктивності процесів трансформаційних змін в історичному контексті.

Список використаних джерел

1. Blanchard P. *Differential Equations, Dynamical Systems, and an Introduction to Chaos* / Blanchard, P.; Devaney, R.L.; Hall, G.R. – London: Thompson, 2004. – 402 p.
2. Водопьянова Н.Е. Оценка уровня удовлетворенности качеством жизни / Н.Е. Водопьянова // *Практикум по психологии здоровья*; под ред. Г.С. Никуфорова. – М.: Питер, 2005. – С. 48–155.
3. *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* / Redakcja naukowa Janusz Czapirski. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. – 484 s.
4. Cella D.F. *Quality of Life: The concept* / D.F. Cella // *Journal of Palliative Care*. – 1992. – № 8. – P. 8-12.
5. Кетле А. Социальная система и законы, ею управ ляющие / А. Кетле ; [пер. с франц. Л.Н. Шаховской]. – СПб. : Издание Н.Поляков и Ко, 1866. – 313, [5] с.
6. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life* / Easton D. – New York : Wiley, 1965 – 507 p.
7. Гэлбрейт Д.К. Экономические теории и цели общества / Д.К. Гэлбрейт ; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1976. – 405 с.
8. Дж.М. Кейнс *Общая теория занятости, процента и денег* / Джон Мейнард Кейнс ; [В. Драгомир, Л. Курашов, Н. Любимова] ; под ред. Л. Курашова ; [пер. с англ.]. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 352 с.
9. Селигмен Б. *Основные течения современной экономической мысли* / Б. Селигмен. – М. : Наука, 1968. – 435 с.
10. Bauer R. *Social Indicators* / Bauer Robert. – London, 1966. – 357 p.
11. Campbell J.F. *Leabhar na Feinne. I Gaelic texts. Heroic gaelic ballads collected in Scotland* / John Francis Campbell. – London: National Library of Scotland, 1872. – 272 p.
12. Беккер Г. Человеческий капитал : [главы из книги] / Г. Беккер // *США: экономика, политика, идеология*. – 1993. – № 1. – С. 110–119.
13. Асратян Э.А. Иван Петрович Павлов: Жизнь, творчество, современное состояние учения / Э.А. Асратян. – М.: Наука, 1981. – 438 с.
14. *Теоретические основы системного анализа* / [Новосельцев Виктор Иванович, Тарасов Борис Васильевич, Голиков Виктор Константинович, Демин Борис Евгеньевич] ; под ред. В.И. Новосельцева. – М. : Майор, 2006. – 592 с.

References

1. Blanchard P., Devaney, R.L., Hall, G.R. *Differential Equations, Dynamical Systems, and an Introduction to Chaos*. London : Thompson, 2004. – 402 p.
2. Vodopyanova N.E. *Otsenka urovnya udovletvorennosti kachestvom zhizni* // *Praktikum po psihologii zdorovya* ; pod red. G. S. Nikiforova. – M. : Piter, 2005. – S. 48–155.
3. *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* / Redakcja naukowa Janusz Czapirski. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. – 484 s.
4. Cella D.F. *Quality of Life: The concept* // *Journal of Palliative Care*. – 1992. – №8. – P. 8-12.
5. Kettle A. *Sotsialnaya sistema i zakonyi, eyu uprav lyayuschie* ; [per. s frants. L.N. Shahovskoy]. – SPb. : Izdanie N.Polyakov i Ko, 1866. – 313, [5] s.
6. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life*. – New York : Wiley, 1965 – 507 p.
7. Helbreyt D.K. *Ekonomicheskie teorii i tseli obschestva* ; [per. s angl.]. – M. : Progress, 1976. – 405 s.

8. Dzh. M. Keyns *Obschaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg* ; [V. Drahomir, L. Kurashov, N. Lyubimova]; pod red. L. Kurashova ; [per. s angl.]. – M. : Helios ARV, 2002. – 352 s.
9. Seligmen B. *Osnovnyie techeniya sovremennoy ekonomicheskoy myisli*. M. : Nauka, 1968. – 435 s.
10. Bauer R. *Social Indicators*. – London, 1966. – 357 p.
11. Campbell J.F. *Leabhar na Feinne. I Gaelic texts. Heroic gaelic ballads collected in Scotland*. – London: National Library of Scotland, 1872. – 272 p.
12. Bekker H. *Chelovecheskiy kapytal : [glavyi iz knyhy] // SShA: ekonomika, polytyka, ydeolohiya*. – 1993. – № 1. – S. 110–119.
13. Asratian E.A. *Yvan Petrovych Pavlov: Zhyzn, tvorchestvo, sovremennoe sostoianye ucheniya*. – M. : Nauka, 1981. – 438 s.
14. *Teoretycheskiye osnovy systemnoho analiza / [Novoseltsev Vyktor Yvanovich, Tarasov Borys Vasylevich, Holykov Vyktor Konstantynovich, Demyn Borys Evhenevich] ; pod red. V.Y. Novoseltseva*. – M. : Maior, 2006. – 592 s.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Гордей Оксана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів

e-mail: oksana@ukr.net

Пацай Богдан Дмитрович, кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики

e-mail: pacaj@ukr.net

Університет державної фіскальної служби України

вул. Університетська, 31, м. Ірпінь Київська обл., 08201, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Гордей Оксана Дмитриевна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов

e-mail: oksana@ukr.net

Пацай Богдан Дмитриевич, кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики

e-mail: pacaj@ukr.net

Университет государственной фискальной службы Украины

ул. Университетская, 31, м. Ирпень Киевская обл., 08201, Украина

DATA ABOUT THE AUTHORS

Hordei Oksana, Doctor of Economics, Professor, Professor Department of the Finance

e-mail: oksana@ukr.net

Patsai Bogdan, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Pro-fessor, Department of Economic Cybernetics

e-mail: pacaj@ukr.net

University State Fiscal Service of Ukraine

University's street, 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine

УДК 314.17

РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Коваль С.П.

Предметом статті є дослідження політики зайнятості населення в Україні, спрямованої на формування механізму державного регулювання в сучасних умовах розвитку ринку праці. У статті розглянуто і проаналізовано сучасний стан вітчизняного підприємництва.

У дослідженні використовувались загальнонаукові та спеціальні методи: аналізу та синтезу, аналогії та порівняння, експертних оцінок тощо.

Результати роботи. Проведено аналіз теоретичних підходів до ринкових засад розвитку сфери зайнятості населення в Україні. Надано пропозиції щодо формування механізму та інструментів державного регулювання ринку праці в сучасних умовах розвитку підприємництва.

Результати дослідження можуть бути використані всіма зацікавленими сторонами, у тому числі органами державної виконавчої влади при вдосконаленні механізмів реалізації соціально-економічної політики зайнятості та державного регулювання ринку праці України.

Висновки. 1. На сьогодні система державного управління процесами на ринку праці потребує використання комплексного підходу у вигляді формування дієвого механізму регулювання.

2. Розв'язання цього та багатьох інших завдань полягає, зокрема, у розробці дієвих інструментів механізму державного регулювання ринку праці.

3. Обґрунтовано необхідність формування відповідних економічних заходів, що дадуть змогу підвищити ефективність функціонування підприємницького сектору та забезпечити значні позитивні перспективи розвитку зайнятості населення.

Ключові слова: державне управління, механізм регулювання, зайнятість населення, ринок праці, законодавчо-правова база, інструменти регулювання, політика зайнятості, підприємництво.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Коваль С.П.

Предметом статьи является исследование политики занятости населения в Украине, направленной на формирование механизма государственного регулирования в современных условиях развития рынка труда. В статье рассмотрено и проанализировано современное состояние отечественного предпринимательства.

В исследовании использовались общенаучные и специальные методы: анализа и синтеза, аналогии и сопоставления, экспертных оценок и др.

Результаты работы. Проведен анализ теоретических подходов к рыночным основам развития сферы занятости населения в Украине. Предоставлены предложения относительно формирования механизма и инструментов государственного регулирования рынка труда в современных условиях развития предпринимательства.

Результаты исследования могут быть использованы всеми заинтересованными сторонами, в том числе органами государственной исполнительной власти при усовершенствовании механизмов реализации социально-экономической политики занятости и государственного регулирования рынка труда Украины.

Выводы. 1. На сегодня система государственного управления процессами на рынке труда требует использования комплексного подхода в виде формирования действенного механизма регулирования.

2. Решение этой и многих других задач состоит, в частности, в разработке действенных инструментов механизма государственного регулирования рынка труда.

3. Обосновано необходимость формирования соответствующих экономических мероприятий, которые дадут возможность повысить эффективность функционирования предпринимательского сектора и обеспечить значительные положительные перспективы развития занятости населения.

Ключевые слова: государственное регулирование, механизм регулирования, занятость населения, рынок труда, законодательно-правовая база, инструменты регулирования, политика занятости, предпринимательство.

THE REGULATION OF EMPLOYMENT IN TERMS OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE

Koval' S.P.

The subject of article is a research of employment policy of population in Ukraine, aimed at the formation of the mechanism of State regulation in the modern conditions of the development of labor market. The article reviews and analyzes the current state of domestic business.

In the research were used to general scientific and special methods: analysis and synthesis, analogies and comparisons, expert assessments, etc.

The results of work. The analysis of theoretical approaches to market principles the development of employment in Ukraine was conducted. A proposes on forming mechanism and tools of State regulation of the labor market in the modern conditions of development of entrepreneurship were given.

Results of the research may be used by all interesting parties, including organs of State executive power in improving the mechanisms for the implementation of socio-economic policy employment and State regulation of the labor market of Ukraine.

The conclusions. 1. At present, the system of State regulation processes at the labor market requires the use of an integrated approach in the form of forming an effective mechanism of regulation.

2. Solve this and many other tasks stay, in particular, in the formation of effective tools of the mechanism of State regulation of the labor market.

3. Substantiation of necessity of formation of appropriate economic measures that will increase the efficiency of the functioning of the business sector and provide significant positive development prospects of employment.

Key words: state governance, mechanism of regulation, employment, labor market, legal framework, the tools of regulation, the policy of employment, entrepreneurship.

Постановка проблеми. Проблема розвитку підприємництва та зайнятості населення в Україні на даний час є досить актуальною. Адже це пов'язано, по-перше, з тим, що підтримка розвитку підприємництва є одним з найважливіших завдань державної політики.

При цьому створення умов становлення та розвитку національного підприємництва, у першу чергу малого і середнього бізнесу є одним із напрямків політики ринкової трансформації економіки України. Його місце і роль у структурі ринкової економіки визначаються тим, що цей бізнес становить основу дрібного виробництва та зайнятості населення, а підприємництво взагалі є однією з найважливіших ознак ринкової економіки та основною передумовою розвитку будь-якої країни.

По-друге, спрямування національних програм підтримки малого підприємництва сприяє створенню інфраструктури бізнес-інкубаторів, бізнес-центрів, консультаційних та інформаційних систем тощо. Світовий досвід і практика господарювання доводять, що саме існування і взаємодія великих, середніх і малих підприємств, їх природно регульоване оптимальне співвідношення, у тому числі і за рахунок антимонопольного законодавства, становлять характерну рису ринкової економіки. Як особливий сектор ринкової економіки мале і середнє підприємництво здійснює швидку окупність витрат, широку свободу ринкового вибору, забезпечує насичення ринку товарами, послугами та додатковими робочими місцями, сприяє послабленню монополізму в економіці тощо.

Розвиток підприємництва країни є своєрідним індикатором змін у ринковому середовищі. Проте військові дії, що ведуться на території нашої держави, стрімке падіння курсу національної валюти та, як наслідок, різке зниження інвестиційної привабливості української економіки – це лише окремі проблеми, які ставлять під сумнів перспективи розвитку підприємництва та зайнятості населення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування ринку праці та принципів його регулювання знайшли висвітлення в численних працях науковців, дослідженнях вчених-економістів, соціологів, фахівців з державного управління: З.П.Бараник, Д.П. Богині, О.В. Бокова, В.С. Васильченка, М.І. Долішнього, Т.М. Кір'ян, Г.І. Купалової, Е.М. Лібанової, В.В. Онікієнка, Л.Г. Рождественської, В.А. Савченка, Г.Г. Трофімової, О.М. Уманського, В.М. Шамоти, Л.С. Шевченко та ін.

Але на даний час в Україні бракує фундаментальних наукових праць, в яких би був присутній комплексний підхід до вивчення проблем державного регулювання в сучасних умовах розвитку ринку праці та підприємницького сектора.

Метою статті є дослідження формування механізму та основних інструментів державного регулювання процесів на ринку праці в умовах розвитку підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. В усіх розвинених країнах світу управління зайнятістю населення займає одне з провідних місць у механізмах реалізації державної політики. Це не випадково, оскільки стан ринку праці, забезпечення достатнього для конкретних демосоціальних умов рівня зайнятості характеризують загальний соціально-економічний стан країни, спроможність державної політики вирішувати найбільш гострі проблеми свого розвитку та соціальної безпеки.

У загальносвітовій практиці найбільш відомими є принаймні два основних механізми регулювання зайнятості населення: державно-централізований та децентралізований. Співвідношення чи перевага одного відносно іншого значною мірою залежить від технологічного, структурного та інституціонального складу економіки, положення у міжнародному розподілі праці, включення у процеси глобалізації. Але незалежно від цього, у кожній цивілізованій країні регулювання зайнятості, намагання підтримувати баланс на ринку праці є пріоритетним напрямом державної політики.

В Україні за часи радянської влади сформувалась централізована державна система регулювання зайнятості населення. Слід зазначити, що цей механізм також був поширений у багатьох країнах з ринковою економікою і вважався доволі об'єктивним і соціально справедливим, особливо в кризові періоди.

Як відзначається багатьма відомими економістами, використання в регулюванні зайнятості населення як головного механізму державного централізованого управління є найбільш прийнятним для рівня індустріального розвитку суспільства.

Але поступово під впливом переходу до більш прогресивного рівня розвитку, а саме до постіндустріального, а потім інформаційного суспільства економіки знань, централізована спрямованість державного регулювання теж трансформується у більш гнучку модель, а саме: модель створення необхідних умов для більш вільного вибору кожним громадянином своєї форми зайнятості, можливості її зміни протягом свого життя, розвитку підприємницької ініціативи.

Сьогодні різні вчені в поняття «підприємництво» вкладають [1, с. 25]:

- діяльність заради мети отримання прибутку за рахунок власних або залучених коштів;
- діяльність, засновану на новаторстві і творчому пошуку;
- діяльність з використання майна;
- діяльність з виявленням особистих якостей: ініціативи, спроможності йти на ризик, прагнення знайти спільну мову з контрагентами;

- створення господарських товариств заради виробництва і реалізації товарів (робіт, послуг), з метою прогнозу очікуваного прибутку тощо.

У сучасній Україні склалась неоднозначна ситуація, пов'язана з розвитком підприємництва. По-перше, в Конституції України у статті 43 йдеться, що кожен громадянин має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Тобто кожен громадянин одержав право вільно обирати для себе зайнятість, сферу своєї діяльності. Це свідчить, що державне централізоване регулювання зайнятості передає свої повноваження безпосередньо людині як носію своєї робочої сили. По-друге, держава не тільки передає це право громадянину, але й покладає на нього відповідальність за своє майбутнє у професійному розвитку, забезпеченні конкурентоспроможності на ринку праці та одержанні доходів [2].

Якщо з цих позицій оцінювати сучасний механізм регулювання зайнятості населення, то слід зазначити, що на даному етапі цей механізм ще не може працювати в повну силу. Цьому існує низка причин, а основними є:

- перехідний етап соціально-економічної системи суспільства від адміністративно-централізованої моделі до ринкової соціально-орієнтованої;
- значний вплив кризових явищ на соціально-економічний розвиток суспільства і, як наслідок, поширення безробіття та зростання його рівня, поява такого явища, як хронічне (застійне) безробіття;
- знецінення вартості робочої сили, поява люмпенізованого прошарку відчуження населення та інших соціальних небезпечностей.

Цивілізований бізнес взагалі не повинен нехтувати проблемами суспільства, і в цьому полягає пояснення прагнення підприємств знайти компроміс між максимізацією прибутку і необхідністю задовольняти деякі суспільні потреби, зокрема брати участь у реалізації такої соціальної гарантії, як право на працю.

У наш час у різних країнах світу найбільш розповсюджені такі форми участі підприємств у сприянні зайнятості:

- обов'язкові відрахування у фонд зайнятості (фонд безробіття);
- обов'язкові повідомлення (під загрозою штрафу) державній службі зайнятості (біржі праці) про наявність вакансій на своїх підприємствах.

У той же час відомо, що в США за останні 15 років фірми з чисельністю персоналу до 200 чоловік створили до 60% нових робочих місць, головним чином у сфері послуг. За цей же період малі підприємства надали роботу 25 млн. осіб, в той час, коли великі корпорації скоротили кількість зайнятих майже на 3 млн. осіб.

У США однією з основних соціально значущих галузей підприємництва є так званий «четвертий сектор» державно-приватного партнерства. Суть його полягає в тому, що державні структури (штатів або муніципалітетів) визначають пріоритетні напрямки розвитку бізнесу на своїх територіях, вкладають кошти і на конкурсній основі передають приватним підприємцям функції з обслуговування – протипожежна охорона, прибирання сміття, поштові послуги тощо.

Впровадження аналогічної системи в Україні може не тільки підвищити зайнятість тимчасово вивільнених з виробництва, але й знизити витрати на утримання робочої сили, підвищити якість обслуговування населення, що дуже актуально в сучасних умовах.

В Україні розвиток підприємницької діяльності стримують насамперед процедури її державного нагляду, відсутність правових гарантій для підприємців, непослідовність ринкових реформ, нерозвиненість умов для чесного підприємництва, недосконалість законодавства та системи оподаткування в цій сфері тощо.

Проте, не зважаючи на наведені проблеми, що ускладнюють діяльність підприємств, значних перспектив у своєму розвитку підприємство може досягти у короткотривалій і довготривалій перспективах у разі впровадження на державному рівні таких заходів [3, с. 105]:

- зменшення податків для малого та середнього бізнесу;
- надання кредитів для стимулювання експорту;
- ліквідація регуляторних бар'єрів та регулювання тарифів на користь національних виробників;
- формування інфраструктури, забезпечення державних замовлень і прозоре проведення тендерів;
- розширення структури пропозицій на внутрішньому ринку товарів та послуг;
- створення ефективного конкурентного середовища;
- стимулювання інноваційного розвитку;
- відродження підприємницької ініціативи населення;
- створення додаткових робочих місць та підвищення гнучкості зайнятості;
- зміцнення регіональних економік;
- оптимізація державного регулювання підприємницького сектора за допомогою заходів дерегуляції, спрямованих на досягнення європейських стандартів;
- підвищення соціальної відповідальності;
- активізація участі громадськості в прийнятті управлінських рішень стосовно покращення бізнес-середовища;
- розвиток державно-приватного партнерства в Україні.

Держава, формуючи правове поле, повинна сприяти розвитку бізнесу, розв'язуючи проблеми, що одна за одною неминуче виникають під час запровадження нових принципів господарювання. Але, на жаль, переважна більшість цих позитивних надбань упродовж останніх років потонула у вирі законодавчих і підзаконних актів, які часто є неефективними. Підтвердження вищезазначеного демонструють статистичні дані стосовно зменшення кількості суб'єктів підприємництва в Україні у 2015 порівняно з 2010 роком (табл. 1).

Таблиця 1. Кількість суб'єктів підприємництва в Україні у 2010-2015 роках

Суб'єкти підприємництва	Кількість суб'єктів підприємництва, одиниць					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
великого	586	659	698	659	497	423
середнього	21338	21059	20550	19210	16618	15510
малого	2162004	1679902	1578879	1702201	1915046	1958385
Разом	2183928	1701620	1600127	1722070	1932161	1974318

Джерело: [4].

Аналіз наявного стану сучасного підприємництва в Україні дає змогу стверджувати, що нестабільність політичного середовища наносить відчутну шкоду економічному розвитку нашої країни. Підприємництво, особливо мале і середнє, у першу чергу, реагує на негативний вплив дестабілізаційних факторів. Така реакція найчастіше знаходить своє вираження у формі скорочення кількості підприємств приватного сектору, зниження обсягу виробництва та зменшення чисельності працюючих (табл. 2).

Таблиця 2. Чисельність зайнятих працівників у суб'єктів підприємництва в Україні у 2010-2015 роках

Суб'єкти підприємництва	Чисельність зайнятих працівників у суб'єктів підприємництва, тис. осіб					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
великого	2400,3	2449,0	2484,2	2383,7	1915,1	1708,6
середнього	3413,8	3273,5	3188,2	3054,2	2766,4	2632,7
малого	4958,6	4442,0	4285,2	4291,2	4115,2	3838,7
Разом	10772,7	10164,5	9957,6	9729,1	8796,7	8180,0

Джерело: [4].

Як бачимо, у структурі зайнятості працівників найбільшу частку становлять зайняті у суб'єктів малого підприємництва. Як свідчить досвід багатьох країн, кардинальне розширення масштабів діяльності малого підприємництва та збільшення їхнього внеску в економічну і соціальну стабілізацію потребує створення системи адресної державної підтримки малого підприємництва на всіх рівнях: державному, регіональному й місцевому. Під «державною підтримкою» слід розуміти, з одного боку, свідоме створення державними структурами економічних і правових умов, стимулів для розвитку й конкурентної стійкості малого підприємництва, а з іншого боку – вкладання в цю сферу відповідних матеріальних і фінансових ресурсів. Головним принципом державної підтримки є поступове скорочення адміністративно - директивного регулювання малого бізнесу та створення економічних і правових умов для нормальної діяльності суб'єктів малого підприємництва.

Проте, несприятливе економічне та правове середовище щодо ведення підприємницької діяльності в Україні сприяє створенню бар'єрів для повноцінного розвитку підприємництва, а тому, як наслідок, маємо протягом останніх років регресивну динаміку чисельності зайнятих працівників у суб'єктів підприємництва, в тому числі й малого (рис.1).

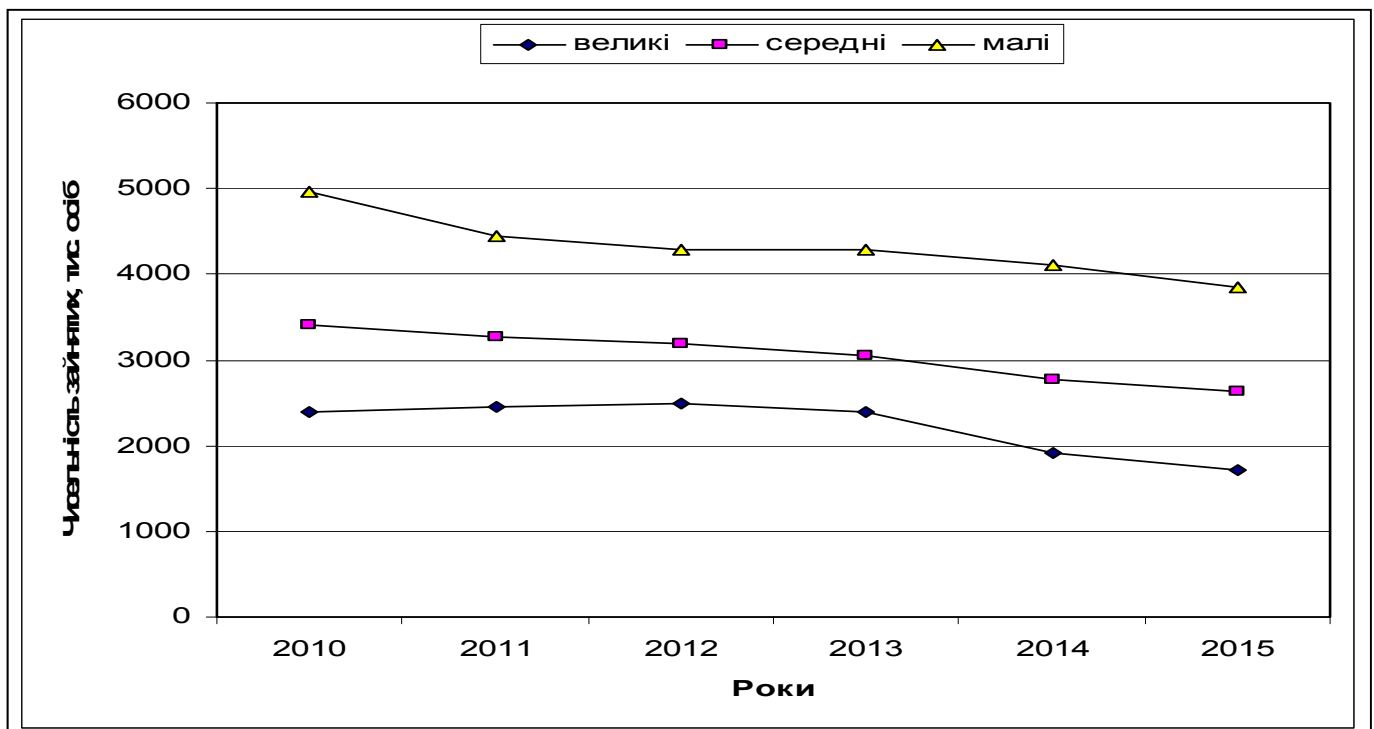

Рисунок 1. Динаміка чисельності зайнятих працівників у суб'єктів підприємництва в Україні у 2010-2015 роках

Все це викликає необхідність збереження, хоча і в модифікованому вигляді, механізмів державного регулювання зайнятості населення – напрямів політики обмеження безробіття як складового загальнодержавного механізму управління економікою у поєднанні з новими правовими принципами зайнятості. Нині у державі існує система регулювання зайнятості, яка складається з органів, головною функцією яких є саме вирішення проблем зайнятості населення та підтримки збалансованості на ринку праці.

Зокрема, Міністерство соціальної політики України, територіальні управління зайнятості, які створені і працюють на всіх рівнях, а також відповідні управління в системі державних адміністрацій – створюють досить потужний механізм регулювання процесів зайнятості на загальнодержавному та регіональному рівнях. Поступово в цьому механізмі набувають значення відносини соціального партнерства та формування підприємницьких структур, що беруть на себе функцію працевлаштування в країні та за кордоном безробітних, які мають високий професійний рівень.

Не менш значущою слід вважати діяльність різних державних установ, що сприяють організації підприємницької діяльності, навчанню ведення власного бізнесу. Важливою особливістю нових підходів до вирішення проблем зайнятості в сучасному механізмі регулювання є те, що поряд зі створенням через державні важелі системи працевлаштування діє система підвищення конкурентоспроможності на ринку праці людей, які бажають працювати, але недостатньо для цього підготовлені. Це свідчить про наявність у цьому механізмі активної складової щодо відповідальності держави за виконання своїх функцій відносно захисту конституційних прав громадян на працю та одержання мінімального доходу чи матеріальної підтримки під час безробіття.

Створення механізму страхування на випадок безробіття та спеціальних фондів для здійснення активної політики щодо працевлаштування теж є важливим механізмом державної політики у сфері зайнятості населення.

Головні напрями та заходи, спрямовані на сприяння громадянам у працевлаштуванні та їх соціальний захист у період безробіття мають бути відображені у програмі зайнятості населення, яка представляє собою перспективний документ органів державної влади. Ними, зокрема, є:

- сприяння розвитку малого й середнього бізнесу та самозайнятості незайнятого населення;
- підвищення рівня взаємодії з роботодавцями щодо підтримки, збереження існуючих та створення додаткових робочих місць, в тому числі за рахунок дотацій роботодавцям і продуктивної зайнятості населення;
- забезпечення зайнятості громадян, неспроможних конкурувати на ринку праці на рівних умовах з іншими претендентами на робочі місця;
- підвищення кваліфікації незайнятих осіб шляхом професійної орієнтації та професійного навчання;
- соціальний захист безробітних і членів їх сімей, удосконалення грошової допомоги безробітним;
- фінансове забезпечення інфраструктури ринку праці тощо.

Особливо слід виділити необхідність сприяння самозайнятості населення, залучення населення до підприємницької діяльності, видачі патентів, які б давали право громадянам надавати різні послуги.

Метою державної підтримки малого підприємництва має стати, зокрема:

- 1) створення умов для позитивних структурних змін в економіці України;
- 2) сприяння формуванню і розвитку малого підприємництва, становлення малого підприємництва як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці та забезпечення сталого позитивного розвитку суспільства;
- 3) підтримка вітчизняних виробників;
- 4) формування умов для забезпечення зайнятості населення України, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць.

Державна підтримка малого бізнесу має здійснюватися за такими основними напрямками:

- формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва, організація державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва;
- встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва;
- запровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності;
- фінансово-кредитна підтримка малого підприємництва;
- залучення суб'єктів малого бізнесу до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставки продукції (робіт, послуг) для державних і регіональних потреб.

З метою ефективного використання можливостей підприємництва для розвитку національної економіки, прискорення економічних реформ, вирішення соціальних проблем і забезпечення реалізації конституційного права громадян на підприємницьку діяльність необхідно, зокрема:

- поліпшити умови для залучення до підприємницької діяльності соціально незахищених категорій населення, безробітних тощо;
- розробити та запровадити в установленому порядку механізм надання одноразової допомоги безробітним для організації ними підприємницької діяльності в межах кошторису витрат державного фонду сприяння зайнятості населення, передбачених на ці цілі;
- вжити заходів щодо створення у вищих навчальних закладах бізнес-центрів і використання інших форм підготовки молоді до започаткування підприємницької діяльності та роботи у сфері малого підприємництва;
- вжити заходів щодо впровадження ефективних форм підготовки, перепідготовки, перекваліфікації незайнятих громадян для роботи у сфері малого підприємництва;
- забезпечити розробку та реалізацію інформаційних заходів, спрямованих на стимулювання створення та діяльності суб'єктів малого підприємництва, підготовку населення до зайняття власним бізнесом, на формування позитивної громадської думки стосовно підприємництва.

Висновки. Узагальнюючи вищезазначені поняття підприємництва, можна зробити висновок, що підприємництво – це діяльність, де господарюючи суб'єкти, використовуючи свої особисті якості, виконують на інноваційній, ризиковій основі відповідні функції для отримання прибутку чи доходу. Базуючись на даному визначенні, слід вважати, що в сучасних умовах у країнах з трансформаційною до ринку економікою підприємництво характерне переважно для малих підприємств. Так звана мала економіка – важливий сектор повноцінного ринку. Без малого бізнесу неможливе становлення цивілізованої ринкової економіки. Малий бізнес виконує декілька функцій, з числа яких можна виділити найбільш суттєві:

1. По-перше, боротьба з безробіттям. Існує думка, що якщо в бюджеті недостатньо коштів, то всі їх потрібно направляти в соціальну сферу і немає потреби в таких умовах говорити про підтримку малого бізнесу, нібито дешевше платити допомогу із безробіття. Але ця думка є неперспективною. Як свідчить світовий досвід, підтримка малого бізнесу є найбільш розумною та ефективною формою боротьби з безробіттям. Вартість створення робочих місць у цій сфері в півтора рази дешевше, ніж в будь-якій іншій. Тобто, підприємці беруть участь у вирішенні державної проблеми забезпечення трудової зайнятості. Для України на даний час це особливо актуально, так як обсяги безробіття безперервно зростають.

2. По-друге, підприємницьку діяльність можна розглядати як своєрідну форму самозайнятості у разі відкриття власного бізнесу у формі одноосібного володіння.

3. По-третє, підприємці виступають як роботодавці, адже відкриваючи нове підприємство вони тим самим створюють нові робочі місця для інших людей.

4. По-четверте, це сприяє формуванню середнього класу. Як показує практика, приватне виробництво народжується з великими труднощами. За короткий час неможливо створити на підприємстві повноцінного власника, сформувати нову ринкову психологію. А підтримка малого бізнесу – це і є найбільш ефективний засіб генерування приватної власності.

5. По-п'яте, пожевлення конкуренції. Конкурентоспроможність товарів є найважливішою умовою виходу фірми на зовнішні ринки. Формування конкурентного середовища в значній мірі залежить від умов, які створені для розвитку підприємництва та малого бізнесу. Поява на ринку безлічі малих фірм і створює для розвитку економіки сприятливе конкурентне середовище. Жодна, навіть найбільш конкурентоспроможна фірма в ринкових умовах не може бути спокійною за свої ринкові позиції, якщо вона не буде своєчасно оновлювати свою технологію, підвищувати якість та розширювати асортимент продукції. Малі підприємства здатні швидше пристосуватися до змін споживчого попиту, знайти свою нішу в ринковому середовищі, проводити постійний пошук нетрадиційних рішень і нових способів дій.

Тому роль і місце малого бізнесу в економіці України важко переоцінити. В умовах переходу України до ринкової економіки активізуються проблеми розвитку підприємницької діяльності, з якою пов'язуються надії на соціально-економічне зростання країни і підвищення рівня життя населення саме завдяки забезпеченню його повної, продуктивної та ефективної зайнятості.

Список використаних джерел

1. Варналії З.С. *Основи підприємництва: Навч. посібник* /З.С. Варналії. 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання–Прес, 2006. – 350 с.
2. *Господарський кодекс України в редакції від 22.03.2012 року*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi\\$bin/laws/main.cgi?nreg=436T15](http://zakon.rada.gov.ua/cgi$bin/laws/main.cgi?nreg=436T15).
3. Кашуба О.М. *Підприємництво в Україні: проблеми і перспективи розвитку* /О.М. Кашуба. // *Економіка та держава*. - 2015. - №6. - С. 103-106.
4. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

References

1. Varnalij Z.S. *Osnovy pidpriemnytstva: [Bases of entrepreneurship]: Navch. posibnyk*. Kyiv: Znannya–Pres, 2006. 350 p.
2. *Commercial Code of Ukraine available at 22.03.2012*. : [http://zakon.rada.gov.ua/cgi\\$bin/laws/main.cgi?nreg=436T15](http://zakon.rada.gov.ua/cgi$bin/laws/main.cgi?nreg=436T15).
3. Kashuba O.M. *Pidpriemnytstvo v Ukrajinі: problemy i perspektivy rozvytku*. // *Economica ta derzhava*. 2015. №6. P. 103-106.
4. *Oficijnyj sajт Derzhavnoji Sluzhby Statystyky Ukrajinі*. : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Коваль Світлана Петрівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри політичної економії

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Коваль Светлана Петровна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, доцент кафедры политической экономии

ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
ул. Сухомлинського, 30, г. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

DATA ABOUT THE AUTHOR

Koval' Svitlana Petrivna, Ph.D. in Economical Sciences, Docent of Chair of Political Economy
SHEE «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi State Pedagogic University named Grygoriy Skovoroda»
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmel'nitsky, 08401, Ukraine

УДК 368

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЙОГО СТРУКТУРИ

Кучменко В.О.

Предметом дослідження виступає процес формування економічної категорії поняття капіталу та його структури.

Мета написання статті. Полягає в дослідженні економічної сутності поняття капіталу підприємства та його структури.

Завдання дослідження. Узагальнено поняття капіталу на основі різних наукових підходів, виокремлено критерії реформування економічної категорії «капітал».

Методологія проведення роботи. Робота виконана за результатами дослідження сучасних вітчизняних і зарубіжних поглядів вчених на визначення економічної сутності поняття капіталу підприємства.

Результати роботи. Наведено визначення категорії капіталу в аспекті бачення вітчизняних і зарубіжних науковців, проведено огляд існуючих підходів категорії та виокремлено критерії.

Галузь застосування результатів полягає в тому, що викладені пропозиції з питань економічної сутності поняття капіталу підприємства нададуть можливість подальшого дослідження структури капіталу в напрямі побудови його економічного механізму.

Висновки. Сформовано власне визначення категорії «капітал» підприємства, що означено як сукупність запасу фінансово-економічних благ, як у формі грошових коштів так і не грошовій формі й капітальних інвестицій, що залучаються суб'єктами господарювання до економічного процесу як інвестиційний ресурс і фактор операційної діяльності в напрямі отримання фінансового результату, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язане з фактором часу, ризику і ліквідності. Вагомий потенціал у визначенні даної категорії є розгляд її на основі структурного розподілу складових елементів.

Ключові слова: капітал підприємства, фінансові ресурси, активи, критерії розподілу, структура капіталу.

ЕКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ И ЕГО СТРУКТУРЫ

Кучменко В.А.

Предметом исследования выступает процесс формирования экономической категории понятие капитала и его структуры.

Цель написания статьи. Заключается в исследовании экономической сущности понятия капитала предприятия и его структуры.

Задачи исследования. Обзор понятия капитал на основе различных научных подходов, выделены критерии реформирования экономической категории «капитал».

Методология проведения работы. Работа выполнена по результатам исследования современных отечественных и зарубежных взглядов ученых на определение экономической сущности понятия капитала предприятия.

Результаты работы. Приведены определения категории капитала в аспекте видения отечественных и зарубежных ученых, проведен обзор существующих подходов категории и выделены критерии.

Область применения заключается в том, что изложенные предложения по вопросам экономической сущности понятия капитала предприятия предоставят возможность дальнейшего исследования структуры капитала в направлении построения его экономического механизма.

Выводы. Сформировано собственное определение категории «капитал» предприятия, обозначен как совокупность запаса финансово-экономических благ, как в форме денежных средств так и не денежной форме и капитальных инвестиций, привлекаемых субъектами хозяйствования к экономическому процессу как инвестиционный ресурс и фактор операционной деятельности в направлении получения финансового результата, функционирование которых в экономической системе базируется на рыночных принципах и связано с фактором времени, риска и ликвидности. Большой потенциал в определении данной категории является рассмотрение ее на основе структурного распределения составляющих элементов.

Ключевые слова: капитал предприятия, финансовые ресурсы, активы, критерии распределения, структура капитала.

ECONOMIC ESSENCE CONCEPT CAPITAL ENTERPRISE AND ITS STRUCTURE

Kuchmenko V.O.

The subject of research is the process of forming an economic category concept and its capital structure.

The purpose of writing is to study the economic substance of the concept of the company and its capital structure.

Objectives of the study. Generalized notion of capital based on various scientific approaches singled criteria reforming economic category «capital».

Methodology of work. This work on the study of modern domestic and foreign scientists to determine the views of the economic substance of the notion of capital company.

The results of the work. These definitions equity in terms of the vision of domestic and foreign scientists, conducted a review of existing approaches singled category and criteria.

Practical implications. Offered proposals on the economic substance of the concept of capital will enable the company to further study the structure of its capital toward building its economic mechanism.

Conclusions. Formed own definition of «capital» of the enterprise, which is defined as the aggregate supply of financial and economic benefits, both in the form of cash and not cash, and capital investment involved entities to the economic process as an investment resource and factor in operating activities direction for financial results, which are functioning in the economic system based on market principles and is associated with the time factor, risk and liquidity. Significant potential in the definition of this category is to consider it on the basis of structural distribution components.

Keywords: capital of the company, financial resources, assets, criteria for allocation, capital structure.

Актуальність. Капітал – одна з наріжних економічних категорій, сутність якої наукова громадськість досліджує протягом декількох століть. Капітал посідав вагоме місце в існуючій системі розподілу й перерозподілу, та споживання матеріальних благ, оскільки саме він виконує цю функцію. Проте нового значення воно набуло лише в умовах ринкових відносин.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Економічна категорія «капітал» підприємства досліджено багатьма вітчизняними й зарубіжними вченими, серед яких І.І. Агапова., В.Д. Базилевич, І. Т. Балабанов, Г.Н. Богачева, І.А. Бланк, О.І. Бідник, Є.Ф. Брігхем, Л.І. Катан, Р.С. Квасницька, С.М. Клименко, Т.А. Черемісова, Г.О. Крамаренко, А.М. Поддєрьогін, В.О. Подольська, В.В. Селезньов, Ю.А. Стельмашук, О.О. Суярова, С. В. Юшко та ін., але разом з тим тема капіталу та його структури залишилась актуальною в процесі активного розвитку економіки.

Метою статті є дослідження та узагальнення підходів вчених в напрямі трактування економічної категорії капіталу підприємства та побудова на цій основі поняття його структури.

Викладення основного матеріалу. Капітал (фр., англ. – Capital, лат. – Capitalis – головний) визначається в економічній літературі як багатство, що використовується для його власного збільшення, самозростаюча вартість. Його матеріальним змістом традиційно визнавалося матеріальне майно, цінні папери, грошові кошти [13].

Капітал – одна з найбільш використовуваних економічних категорій. Він є базою створення і розвитку підприємства у процесі функціонування забезпечує інтереси держави, власників і персоналу. Будь-яка організація, що веде виробничу чи іншу комерційну діяльність, повинна мати визначений капітал, що представляє собою сукупність матеріальних цінностей і коштів, фінансових вкладень і витрат на придбання прав і привілеїв, необхідних для здійснення його господарської діяльності.

Якщо розглядати тлумачення капіталу з погляду різних економічних дисциплін, то можна помітити деяку неоднозначність. Так, з позицій економіки, капітал відображають з двох сторін. З одного боку, капітал підприємства характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів [7, с.113]. При цьому характеризується напрямок вкладення засобів. З іншого боку, якщо розглядати джерела фінансування, можна відзначити, що капітал – це можливість і сукупність форм мобілізації фінансових ресурсів для одержання прибутку.

Термін «капітал» має неоднозначне трактування у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі. Відповідно до першого підходу капітал – майно власників підприємства, оцінене в балансі у вигляді акціонерного капіталу, емісійного доходу і нерозподіленого прибутку. Величина капіталу розраховується як різниця між вартісною оцінкою активу фірми і її заборгованістю перед третіми особами (кредитори, держава, власні працівники та ін.). Залежно від того, які оцінки використовуються в розрахунку – облікові або ринкові – величина капіталу може бути обчислена по-різному.

Відповідно до другого підходу, під капіталом розуміють матеріальні активи підприємства (основні засоби, інвентар і т.д.).

Так, сучасна економічна теорія (Д. Хайман, П. Хейне, П. Самуельсон та ін.) визначає капітал як ресурс тривалого користування, створюваний з метою виробництва більшої кількості товарів і послуг. Так, як вважає Самуельсон: «Капітальні блага, вироблені самою економічною системою, існують для того щоб застосувати їх в якості факторів виробництва для подальшого виготовлення споживчих і інших товарів і послуг. Такі капітальні блага можуть функціонувати протягом як тривалого, так і короткого проміжку часу» [13, с. 390]. У роботах таких зарубіжних авторів, як Дж. Кейнс, Дж. Хікс, С. Фішер, Ф. Найт розглядаються

елементи капіталу як засобу забезпечення доходу, «все накопичене багатство, яке можна привласнити» [18]. Сучасні ж автори віддають перевагу оцінці ефективності інвестицій в капітал. З облікової точки зору основу полеміки становить питання, що розуміти під капіталом: тільки джерела власних коштів або власний і позиковий капітал (боргові зобов'язання) (правовий або юридичний і економічний підходи).

Капітал у вузькому сенсі, тобто власний капітал як основне джерело створення, функціонування і розвитку організації, в нашому розумінні, це виділена організація власником на початку кожного періоду (підкреслюємо, на початку кожного періоду, так як власний капітал включає спочатку інвестовані і реінвестовані – капіталізовані – джерела) сума економічних ресурсів, призначена для успішного функціонування організації з метою їх збереження та примноження. Збереження капіталу і його підтримку на заданому власниками рівні забезпечує вирішення основних фінансово-виробничих завдань організації, а примноження (приріст власного капіталу на кінець періоду по відношенню до власного капіталу на початок періоду) дозволить вирішити основне завдання капіталістичного виробництва – витяг частини прибутку в інтересах власника на його винагороду.

Таким чином, дослідники минулих часів, так і сучасні економісти підходять з різних сторін до визначення цієї категорії. Спробуємо виокремити існуючі категорії поняття «капітал» підприємства (табл.1).

Аналіз дефініцій поняття «капітал» підприємства

Критерії розподілу	Балабанов І.Т. [1]	Бідник О.І. [2]	Біла О.Г. [3]	Бланк І.А. [4]	Брігем Є.Ф. [5]	Катан Л.І. [7]	Кларк Дж. [17]	Клименко С.М. [8]	Крамаренко Г.О., Чорна О. [9]	Поддєрьогін А.М. [10]	Подольська В.О. [11]	Селезньов В.В. [14]	Швиданенко Г.О. [16]
частина фінансових ресурсів	+							+	+		+		+
грошовий ресурс	+		+	+		+				+		+	
власність суб'єктів господарювання		+				+		+	+	+			
сукупні грошові ресурси підприємства		+	+	+		+				+		+	
авансований у господарську діяльність капітал за структурою: власний, позичений і залучений						+							+
загальна вартість засобів формування активів за структурою: матеріальною, нематеріальною				+								+	
характеризується структурними компонентами: боргу, нерозподіленого прибутку, акції					+	+							
активне і виробниче багатство структура якого визначена засобами виробництва			+				+					+	

Загалом, можемо узагальнити, що визначення поняття капіталу підприємства однією групою вчених спрямовано на фіксування саме фінансово-економічної сторони дефініції, інші ж надають їй натуральне визначення в розрізі окремих структурних елементів. Відповідно пропонувані критерії спрямовані, як на фінансово-економічний, так і на ресурсний аспект даної категорії.

Так, І.Т. Балабанов визначає капітал підприємства саме, як частину фінансових ресурсів. На нашу думку, таке визначення є досить обмеженим, оскільки визначає капітал лише як фінансовий ресурс, що має грошову форму. Бідник О.І. надав інше визначення капіталу й розглянув його «як власність, що належить фізичним чи юридичним особам у даний момент і чітко відокремлена від доходу, отриманого від цієї власності протягом певного періоду» [2]. Разом з тим автор тут формує двоїсту основу визначення – тобто воно існує, як джерело створення активного капіталу та причинність утворення зобов'язань.

За визначенням О.Г. Біли включено в поняття «капітал» відповідну структуру: власний, залучений й позичений, але при цьому обґрунтовує дану категорію як грошовий ресурс [3].

Із твердження Г.О. Швиданенка з поняття капіталу виключено короткострокові фінансові зобов'язання та вказується що капітал є «частиною фінансових ресурсів, задіяних підприємством в оборот, і доходи, що вони приносять від цього обороту» [16]. Означене твердження вважаємо неповним і не досить зрозумілим.

Згідно дослідження І.А. Бланка вбачаємо найбільш комплексне визначення поняття в напрямі формування загальної вартості засобів у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів [4, але при цьому не зазначено саме цільове використання засобів.

З необхідним фактором виробництва пов'язує визначення капіталу підприємства Є.Ф. Брігхем – «це необхідний фактор виробництва, він включає компоненти боргу, нерозподілений прибуток, привілейовані акції і звичайні акції» [5].

Найбільш комплексно висвітлено зміст категорії «капітал» підприємства у своїх дослідженнях Катан Л.І. [7], відповідно досліджень якого вказується на функціонування капіталу саме як економічної категорії, що забезпечує накопичення запасу благ у формі грошових коштів і капітальних товарів, що залучаються його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва з метою отримання доходу, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язане з фактором часу, ризику і ліквідності.

Чіткими та обґрунтованими означено зміст дефініції «капітал» С. М. Климентом [8]. У визначені простежується означення капіталу підприємства як фінансові ресурси підприємства, що використовуються ним для одержання прибутку та необхідні йому для здійснення господарської діяльності. Таке тлумачення, на нашу думку, хоча і характеризує напрям інвестування коштів, але не є цілком зрозумілим і завершеним.

Таким чином, дефініція «капітал» підприємства є одним з найнеоднозначніших і незрозумілих понять, що досліджували і досліджують науковці. Таке поняття включає в себе сукупність змістовних аспектів складного економічного процесу.

Розглядаючи економічну сутність капіталу підприємства, слід зазначити такі його характеристики як:

1. Капітал підприємства є основним чинником виробництва. У системі факторів виробництва (капітал, земля, праця) капіталу належить пріоритетна роль, тому що він поєднує усі фактори в єдиний виробничий комплекс.

2. Капітал характеризує фінансові ресурси підприємства, що приносять дохід. У даному випадку він може виступати ізольовано від виробничого фактора у формі інвестованого капіталу.

3. Капітал підприємства є головним вимірником його ринкової вартості. У цій якості виступає насамперед власний капітал підприємства, що визначає обсяг його чистих активів. Поряд з цим, обсяг використовуваного власного капіталу на підприємстві характеризує одночасно і потенціал залучення їм позикових фінансових засобів, що забезпечують одержання додаткового прибутку. У сукупності з іншими факторами – формує базу оцінки ринкової вартості підприємства.

Вивчення різних трактувань та підходів до визначення терміна «капітал», з огляду на наступне практичне використання окремих теоретичних положень за напрямом його структурування, дозволило запропонувати наступне визначення капіталу підприємства – сукупність запасу фінансово-економічних благ, як у формі грошових коштів так і не грошовій формі й капітальних інвестицій, що залучаються суб'єктами господарювання до економічного процесу як інвестиційний ресурс і фактор операційної діяльності в напрямі отримання фінансового результату, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язане з фактором часу, ризику і ліквідності.

В ході дослідження було виявлено, що науковці вже в саме поняття капіталу включають відповідну його структуру: власний, позичений, залучений; матеріальна та нематеріальна; борг, нерозподілений прибуток, акції, тощо. Відповідно поняття «структура капіталу» на сьогоднішній день носить неоднозначний дискусійний характер. У найбільш загальному вигляді це поняття характеризується всіма закордонними та вітчизняними економістами як співвідношення власного і позикового капіталу підприємства. При цьому під час розгляду понять власного і позикового капіталу підприємства окремими економістами в них вкладається різний конкретний зміст. Багатьом сучасним економістам притаманний підхід до характеристики структури капіталу, заснований на виділенні тільки довгострокових його видів. Істотна частина економістів (І. Бланк, Г.О. Крамаренко О.Е. Чорна) схильється до думки, що говорячи про поняття «структура капіталу» необхідно розглядати всі види як власного, так і позикового капіталу підприємства. Відповідно визначаємо доцільним використання в якості поняття структура капіталу «співвідношення всіх форм використовуваних підприємством у своїй діяльності власних і всіх форм позикових джерел фінансування».

Висновок. Таким чином, відповідно виконаного дослідження можемо стверджувати про приділення значної уваги визначенню поняття «капітал» підприємства різними вітчизняними і зарубіжними науковцями. На сьогодні дане поняття є складним, багатограним та неоднозначним. У більш широкому трактуванні під капіталом розуміють усі довгострокові джерела коштів. Тут термін «капітал» використовується по відношенню, як до джерел коштів, так і до активів. Характеризуючи джерела, говорять про «пасивний капітал», підрозділяючи його на власний і залучений (позиковий), а характеризуючи активи – про «активний капітал», підрозділяючи його на основний (довгострокові активи, включаючи незавершене будівництво) і оборотний капітал.

У більш вузькому трактуванні капітал – сума коштів, що належать особі або групі осіб, виражена у вартості будівель, устаткування, землі (основний капітал), сировини, палива, заробітної плати працівників (оборотний капітал). Капітал як сукупні ресурси, що використовуються в бізнесі, представляє його матеріально-речову основу трактування.

Важливим для обґрунтування визначення поняття є його узагальнення за такими критеріями, як фінансові ресурси, сукупність грошових ресурсів підприємства, власність суб'єктів господарювання, авансований у господарську діяльність капітал за структурою: власний, позичений і залучений; загальна вартість засобів формування активів за структурою: матеріальною, нематеріальною; характеризується структурними компонентами: боргу, нерозподіленого прибутку, акції; активне і виробниче багатство структура якого визначена засобами виробництва, тощо. Вагомий потенціал у визначенні даної категорії є розгляд її на основі структурного розподілу складових елементів.

В роботі запропоновано наступне визначення капіталу підприємства – сукупність запасу фінансово-економічних благ, як у формі грошових коштів так і не грошовій формі й капітальних інвестицій, що залучаються суб'єктами господарювання до економічного процесу як інвестиційний ресурс і фактор операційної діяльності в напрямі отримання фінансового результату, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язане з фактором часу, ризику і ліквідності.

Список використаних джерел

1. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: учебное пособие [Электронный ресурс] / И.Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 477. – Режим доступа: <http://bookre.org/reader?file=1342488>
2. Бідник О.І. Поняття капіталу підприємства та його еволюція [Електронний ресурс] / О.І. Бідник // Науковий вісник. – 2007. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/17_2/131_Bidnyk_17_2.pdf
3. Біла О.Г. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств / О.Г. Біла // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С.112-119.
4. Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А. Бланк – К. : «Ника-Центр», 2008. – 656 с.
5. Брігхем Є.Ф. Основы финансового менеджмента : навч. посібник / Є.Ф. Брігхем. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 560.
6. Гриців Є.В. Визначення економічної сутності капіталу підприємства та його функцій [Електронний ресурс] / Є.В. Гриців // Управління розвитком. – 2014. – № 11. – С. 67-70.
7. Катан Л.І. Фінансовий менеджмент : навч. посібник / Л.І. Катан, Л.І. Бровко, Н.П. Дуброва, Н.В. Бондарчук. – Суми : «Довкілля», 2009. – 184 с.
8. Клименко С.М. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. [Електронний ресурс] / С.М. Клименко. – К: КНЕУ, 2008. – 520 с. – Режим доступа: <http://studentam.kiev.ua/content/view/754/83/>
9. Крамаренко Г.О. Фінансовий менеджмент : підруч. / Г.О. Крамаренко, О.Є. Чорна. – К. : ЦНП, 2006. – 520 с.
10. Поддєрьогін А.М. Фінансовий менеджмент : підручник / А.М. Поддєрьогін. – К. : КНЕУ, 2008. – 536 с.
11. Подольська В.О. Фінансовий аналіз: навч. посіб. [Електронний ресурс] / В.О. Подольська, О.В. Яриш. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 202 с. – Режим доступа: http://proeconomic.ru/book/finans_analiz/161-fnansoviy-analzyupodolska-vo-yarsh-ov-2007.html
12. Рябікіна К.Г. Капітал підприємства як об'єкт економічного управління [Електронний ресурс] / К.Г. Рябікіна // Бізнес Інформ. – 2014. – №10. – С. 23-29.
13. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон [пер. с англ.] – Т.2 – М. : МГП «Алгон», 1992. – 332 с
14. Селезнев В.В. Основы рыночной экономики Украины: учеб. пособ. [Электронный ресурс] / В.В. Селезнев. – 2-е изд., доп. и перераб. – К. : А.С.К., 2002. – 656 с. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/content/35.html>
15. Юшко С.В. Критичний аналіз економічної сутності поняття «капітал підприємства» / С.В. Юшко, А.А. Лугова // Вісник економіки, транспорту і промисловості. – 2011. – № 36. – С.234-238.
16. Швиданенко Г.О. Управління капіталом підприємства : навчальний посібник / Г.О. Швиданенко, Н.В. Шевчук ; Мін-во освіти і науки України, Київський нац. економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К. : КНЕУ, 2007. – 440 с.
17. Clark C. Conditions of Economic Progress. / Clark C. - London, Macraillak. 1957. - P. 450
18. Fisher I. The Nature of Capital and Income [Електронний ресурс] / I. Fisher. – L., 1977. – 278 p. – Режим доступа: <http://cowles.econ.yale.edu/P/cd/d09b/d0992.pdf>

References

1. Balabanov I.T. Osnovy finansovoho menedzhmentu: navchal'nyy posibnyk. M. : Finansy i statystyka, 1998. - 477. : <http://bookre.org/reader?file=1342488>
2. Bidnik O.I. Ponyattya Kapitalu pidpryyemstva ta eho evolyutsiya // Naukovyy visnyk. - 2007. : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/17_2/131_Bidnyk_17_2.pdf
3. Bila O.H. Finansove planuvannya y finansova stabil'nist' predpryyatyy // Finansy Ukrayiny. - 2007. - №4. - С.112-119.
4. Blank I.A. Upravlinnya formuvannyam kapitalu. Do. : «Nika-Tsentr», 2008. - 656 s.
5. Brihkhem Ye.F. Osnovy finansovoho menedzhmentu : navch. posibnyk. - K. : Tsentr navchal'noyi literatury, 2008. - 560.
6. Hrytsiv Ye. V. Vyznachennya ekonomichnoyi sutnosti Kapitalu pidpryyemstva ta eho funktsiy // Upravlinnya rozvytku. - 2014. - № 11. - S. 67-70.
7. Katan L.I., Brovko L.I., Dubrova N.P., Bondarchuk N.V. Finansovyy Menedzhment : Navch. posibnyk. - Sumy: «Dovkillya», 2009. - 184 s.
8. Klymenko S.M. Upravlinnya konkurentospromozhnistyu pidpryyemstva : navch. posib. K: KNEU, 2008. - 520 s. : <http://studentam.kiev.ua/content/view/754/83/>
9. Kramarenko H.O., Chorna O.Ye. Finansovyy Menedzhment : pidruch. Do. : TSNL, 2006. - 520 s.
10. Poddyer'ohin A.M. Finansovyy menedzhment : pidruchnyk / A.M. Poddyer'ohin. - Do. : KNEU, 2008. - 536 s.
11. Podol's'ka V.O. Finansovyy analiz: navch.posib. / V.O. Podol's'ka, O.V. Yarish. - Do. : Tsentr navchal'noyi literatury, 2007. - 202 s. : http://proeconomic.ru/book/finans_analiz/161-fnansoviy-analzyupodolska-vo-yarsh-ov-2007.html

12. Ryabikina K.H. Kapital pidpryyemstva yak ob'yekt ekonomichnoho upravlinnya // *Biznes Inform.* - 2014. - № 10. - S. 23-29.
13. Samuel'son P. *Ekonomika* [per. z anhl] - T.2. - M. : MHP «Alhon», 1992. - 332 s.
14. Seleznev V.V. *Osnovy rynkovoy ekonomiky Ukrayiny: navch. posib.* Do. : A.S.K., 2002. - 656 s. : <http://www.lib.ua-ru.net/content/35.html>
15. Yushko S.V., Luhova A.A. Krytychnyy analiz ekonomichnoyi sutnosti Ponyattya «kapital pidpryyemstva» // *Visnyk ekonomiky, transportu y promyslovosti.* - 2011. - №36. - C.234-238.
16. Shvydanenko H.O., Shevchuk N.V. *Upravlinnya KAPITALOM pidpryyemstva: navchal'nyy posibnyk* ; Min-vo osvity y nauky Ukrayiny, Kyiv: Kyiv nats. ekonomichnyy.
17. Clark C. *Conditions of Economic Progress.* - London, Macmillan. 1957. - P. 450.
18. Fisher I. *The Nature of Capital and Income.* - L., 1977. - 278 p. : <http://cowles.econ.yale.edu/P/cd/d09b/d0992.pdf>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Кучменко Віталій Олександрович, старший викладач кафедри економіки підприємства, Житомирський державний технологічний університет
вул. Черняхівського, 103, м. Житомир, 10005, Україна
e-mail: vitaliy.kuchmenko@i.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кучменко Виталий Александрович, старший преподаватель кафедры экономики предприятия, Житомирский государственный технологический университет
ул. Черняховского, 103, г. Житомир, 10005, Украина
e-mail: vitaliy.kuchmenko@i.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kuchmenko Vitaliy Alexandrovich, Senior Lecturer, Department of Enterprise Economics, Zhytomyr State Technological University
103, Chernyakhovsky Street, Zhitomir, 10005, Ukraine
e-mail: vitaliy.kuchmenko@i.ua

Рецензент: Валінкевич Наталія Василівна, завідувач кафедри економіки підприємства Житомирського державного технологічного університету, доктор економічних наук, доцент

УДК 330.111:347.771/779.3

ВЛАСНІСТЬ І ПРИВЛАСНЕННЯ ЯК ОСНОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

**Тарасевич В.М.,
Леонідов І.Л.**

Предмет дослідження. Система привласнення інтелектуального продукту національної економіки та її регулювання в Україні.

Мета дослідження. Метою даної роботи є виявлення та розкриття генези сутності, структури власності й привласнення інтелектуального продукту як умови інноваційного економічного зростання.

Методологія проведення роботи. Результати отримано завдячуючи використанню інтеграційного методу, як квінтесенції: діалектичного методу – при розкритті рушійної ролі суперечностей в еволюції привласнення інтелектуального продукту; моделювання – при логічному узагальненні й конкретизації взаємодії належності та набуття як фрагментів людської діяльності; праксеологічного підходу – при аналізі діяльній природи привласнення інтелектуального продукту; системного методу – при виявленні будови та структури привласнення інтелектуального продукту.

Результати роботи. На основі розробки гіпотези про праксеологічні витоки власності та привласнення, запропоновано певні новації до теорії власності.

Розкрито проблеми структуризації відносин власності й привласнення. Проаналізовано економічний та юридичний аспекти власності. Виявлено обмеження та невирішені проблеми цих підходів. Запропоновано варіант аналізу зародку, сутності, структури власності і привласнення. Обґрунтована їх класифікація за критерієм рівнів суспільно-індивідуальної природи актора. У відповідності з цим критерієм визначено зародок власності, еволюційний ряд привласнення, а також їх типи, види, форми. Запропоновано виділення базових складових привласнення олюднених сутнісних людських сил, які визначають його амбівалентну природу.

Галузь застосування результатів. Використання запропонованої структури власності й привласнення інтелектуального продукту сприяє виявленню загального напрямку формування умов

інноваційного економічного зростання – розвитку мережі привласнення інтелектуального продукту в країнах з ринковою економікою.

Висновки. Виявлено, що первинною «клітинкою» власності є собст. Його сутність може бути охарактеризована суперечливою єдністю власнення і чуження СЛС. У своєму розвитку власність постає як відносини між людьми з приводу привласнення СЛС. Вперше визначено базові складові привласнення олюднених сутнісних людських сил, які визначають його амбівалентну природу: а) належність традиційної сукупності цих сил як частина відносин між людьми з приводу привласнення опанованих олюднених сутнісних людських сил; б) набуття інновативної сукупності цих сил як частина відносин між людьми з приводу привласнення нових олюднених сутнісних людських сил. Удосконалено взаємодію належності та набуття олюднених СЛС опосередковано відношенням суб'єктів до цих сил як до своїх. Еволюційний ряд привласнення представлено через: сторони його зародку (належність, набуття); процес взаємодії належності та набуття в «суб'єкт-об'єктній» площині (захоплення, усвідомлення), і двоедності актора (відчуження, експлуатація); мережеве утворення екстеріоризації набуття в складі поліатрибутивних елементів належності. Розвиток діяльнісних основ та еволюційних зв'язків привласнення інтелектуального продукту визначає його сутність як категорії, що виражає виробничі відносини з приводу актуалізації олюднених СЛС.

Ключові слова: власність, привласнення, актор, належність, набуття, привласнення інтелектуального продукту.

СОБСТВЕННОСТЬ И ПРИСВОЕНИЕ КАК ОСНОВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Тарасевич В.Н.,
Леонидов И.Л.

Предмет исследования. Система присвоения интеллектуального продукта национальной экономики и ее регулирование в Украине.

Цель исследования. Целью данной работы является выявление и раскрытие генезиса сущности, структуры, собственности и присвоения интеллектуального продукта как условия инновационного экономического роста.

Методология выполнения работы. Результаты получены благодаря применению интеграционного метода, как квинтэссенции: диалектического метода – при раскрытии движущей роли противоречий в эволюции присвоения интеллектуального продукта; моделирования – при логическом обобщении и конкретизации взаимодействия принадлежности и обретения как фрагмента человеческой деятельности; прагматологического подхода – при анализе деятельностной природы присвоения интеллектуального продукта; системного метода – при выявлении строения и структуры присвоения интеллектуального продукта.

Результаты работы. На основе разработки гипотезы о прагматологических истоках собственности и присвоения, предложены новации в теорию собственности.

Раскрыты проблемы структуризации отношений собственности и присвоения. Проанализированы экономический и юридический аспекты собственности. Выявлены ограничения и нерешенные проблемы этих подходов. Приведен вариант анализа зародыша, сущности, структуры собственности и присвоения. Обоснована их классификация по критерию уровней общественно-индивидуальной природы актора. В соответствии с этим критерием определены зародыши собственности, эволюционные уровни присвоения, а также их типы, виды, формы. Предложено выделение базовых составляющих присвоение очеловеченных сущностных человеческих сил, которые определяют его амбивалентную природу.

Отрасль применения результатов. Использование предложенной структуры собственности и присвоения интеллектуального продукта способствует выявлению общего направления формирования условий инновационного экономического роста – развития сети присвоения интеллектуального продукта в странах с рыночной экономикой.

Выводы. Вывявлено, что первичной «клеткой» собственности является собст. Его сущность может быть охарактеризована противоречивым единством своення и чуждения СЧС. Развитие зародыша собственности предстает как отношения между людьми по поводу присвоения СЧС. Впервые выявлено базовые составляющие присвоения очеловеченных СЧС, которые определяют его амбивалентную природу: а) принадлежность традиционной совокупности этих сил как часть отношений между людьми по поводу присвоения очеловеченных СЧС, которыми уже овладели; б) обретение инновативной совокупности этих сил как часть отношений между людьми по поводу присвоения новых очеловеченных СЧС. Усовершенствовано взаимодействие принадлежности и обретения очеловеченных СЧС опосредованных отношением субъектов к этим силам как к своим. Эволюционный ряд присвоения представляют: стороны его зародыша (принадлежность, обретение); процесс взаимодействия принадлежности и обретения в «субъект-объектной» противоположности (захват, осознание), и двуединстве актора (отчуждение, эксплуатация); сетевое образование экстеріоризації обретения в составе полиатрибутивных элементов принадлежности. Развитие деятельных основ и эволюционных связей присвоения интеллектуального продукта определяет его сущность как категории, что выражает производственные отношения по поводу актуализации очеловеченных СЧС.

Ключевые слова: *собственность, присвоение, актор, принадлежность, обретение, присвоение интеллектуального продукта.*

OWNERSHIP AND APPROPRIATION AS BASE OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT

Tarasevich V.N.,
Leonidov I.L.

Subject matter of research. *The system of appropriation of intellectual product of national economy and her regulation in Ukraine.*

Goal of research. *This article was aimed on revealing and disclosure of genesis of essence, structure, ownership and appropriation of intellectual product as condition of innovative economy growing.*

Research methodology. *The results was obtained on the base of integration method, what consist of: dialectical method - as disclosure of motive role of contradictions in the evolution of appropriation of intellectual product; modeled - as logical generalization and specification of interaction of belonging and acquisition as fragment of human activity; praxiological approach - as the analysis of active nature an appropriation of intellectual product; system method - as the revealing of build and structure of appropriation of intellectual product.*

Results. *Through development of hypothesis about praxiological bases of ownership and appropriation was proposed innovations to ownership theory.*

The structuring problem for ownership and appropriation relations is open up in the article. A few approaches analyzed, such, as economic and legal for determination ownership. Limitations and unsolved problems of these approaches are educe. At ownership and appropriation analyzed embryo, essence, structure. Their classification reasoned for criterion levels social-individual nature of actor. For this criterion identified: ownership embryo, evolutionary levels of appropriation, and their differences, types, kinds, forms. The base elements of appropriation of personification of forces human essence, what determine his contradictory nature, was offered.

Sphere of appendix of results. *The offered structure of ownership and appropriation of intellectual product, after her use, assists the revealing of general vector of forming a conditions of innovative economy growing, namely are networks of appropriation of intellectual product in countries with a market economy.*

Inferences. *Own is primary «cage» of ownership. Her essence was described by contradictory unity of acquire and disposed of forces human essence. Development of ownership embryo appears as relations between people concerning the appropriation of forces human essence. The base elements of appropriation of personification of forces human essence, what determine his contradictory nature, was first revealed namely: a) a belonging of traditional sets of these forces as part of relations between people concerning an appropriation of personification of forces human essence, what was already captured; b) an acquisition of innovative sets of these forces as part of relations between people concerning an appropriation of new personification of forces human essence. Interaction of belonging and acquisition of personification of forces human essence a mediated by a relation to these forces as at own, was improved. The evolutionary row of appropriation was represented: parties of it embryo (a belonging, an acquisition); an interaction process of belonging and acquisition in opposition of «subject-object» (a seize, an awareness) and double unity of the actor (alienation, exploitation); a network exteriorization of acquisition in composition of elements poly-attribute of belonging. Development of active bases and evolutionary ties of appropriation of intellectual product determines his essence as categories, what expresses productive relations concerning the actualization of forces human essence.*

Keywords: *ownership, appropriation, actor, belonging, acquisition, appropriation intellectual product.*

Актуальність. Формування основ соціально-економічного прогресу суспільства, розкриття перспектив примноження національного багатства та добробуту кожної людини залежить від створення умов для економічного зростання. Теорії економічного зростання переважно аналізують чинники й процеси, що забезпечують його динаміку і стабільність, шляхи досягнення оптимального співвідношення виробництва, нагромадження та споживання, певні особливості відтворення, насамперед його циклічний характер. Однак економічне зростання – феномен набагато складніший, ніж спад або депресія. Реально проявляються конкретні види економічного зростання. Зрозуміло, що характеристики змісту таких видів зростання не можуть бути однаковими в різних соціально-економічних умовах.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Для вивільнення потенціалу провідних факторів економічного зростання (інноваційних, інвестиційних, структурної мобільності економіки) обґрунтовуються умови адекватності власності характеру виробництва, природі людини тощо. При цьому, роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників власності не змогли суттєво просунутися за межі її марксистського визначення як відносин певних осіб до матеріальних благ, як до своїх, як до приналежних їм [а, с. 479]. Погляди прихильників економічного аспекту власності у системі виробничих відносин відзначилися широким спектром позицій (наприклад, від отождолення) і відокремлення до ядра, передумови, основи та ін.). Нажаль при дослідженні відповідних форм власності, не вдалося пояснити субстанційні основи суперечностей, скажімо, між асоційованою приватною та колективною власністю, між нею та груповою, між останньою й акціонерною, між попередньою і сумісною та ін.

Спробою нівелювання зазначених недоліків став розвиток правового аспекту власності крізь призму класичної тріади його складових (володіння, розпорядження, користування) та через їх певний набір («пучок прав» власності [б, с. 11]). Суперечливі обґрунтування власності на робочу силу, різного роду послуги,

інформацію, наукові знання, винаходи, відкриття та ін. лишилися обмеженими сферою юрисдикції – «правами людини» (як то голосувати, друкувати та ін.).

Предмет дослідження. Система привласнення інтелектуального продукту національної економіки та її регулювання в Україні.

Мета дослідження. Метою даної роботи є виявлення та розкриття генези сутності, структури власності й привласнення інтелектуального продукту як умови інноваційного економічного зростання.

Завдання дослідження. Визначити привласнення інтелектуального продукту як економічну категорію, його генезис, сутність, зміст та відмінності від власності.

Методи. Результати отримано завдячуючи використанню інтеграційного методу, як квінтесенції: діалектичного методу – при розкритті рушійної ролі суперечностей в еволюції привласнення інтелектуального продукту; моделювання – при логічному узагальненні й конкретизації взаємодії належності та набуття як фрагменту людської діяльності; праксеологічного підходу – при аналізі діяльній природи привласнення інтелектуального продукту; системного методу – при виявленні будови та структури привласнення інтелектуального продукту.

Постановка проблеми. В дослідженнях умов економічного зростання фундаментальний рівень наукових пошуків актуалізується стосовно проблематики власності й привласнення, аналізу їх типології тощо. Це відобразилося в економічній літературі як домінування традиції жорсткої «прив'язки» окремих форм власності й привласнення до певних їх видів. Доповнення такого структурування виявленням зародку, сутності, змісту власності та привласнення дозволить позбутися суперечностей при висвітленні особливості функціонування їх форм, специфіки обумовлення певних видів економічного зростання.

Проблема типології власності й привласнення неоднаково сприймається в наукових колах у зв'язку з процесом диференціації видів і факторів економічного зростання. Наприклад, у альтернативних наведеному підходах, критерієм виділення типів, видів, форм привласнення є якісні характеристики об'єкта. Дискусійними лишаються такі теоретичні поняття, як можливості форм привласнення слугувати для виразу й реалізації різних видів привласнення та їх різноманітності поєднання. Невирішеність відмічених проблем загострює суперечності видів економічного зростання та їх умов у країнах з ринковою економікою.

Результати дослідження. У світі універсальності та інтеграційності традиційний погляд на ядро власності – привласнення, як освоєння, опосередковане працею, або, в більш широкому сенсі, як відносини між суб'єктами з приводу приналежності об'єктів, – потребує суттєвих коректив. Насамперед, необхідно чітко розмежовувати інстинктивні власницькі реакції людини і те не тваринне, а власне людське, яке проростає з них, діалектично заперечуючи їх долюдську природу. Якщо визнати, що власне людським в людині є діяльність – усвідомлене здійснення суцього людиною (у філософському сенсі) або свідомо і цілеспрямована зміна, перетворення людиною універсуму і самої себе (в економіко-теоретичному сенсі), то саме в ній слід шукати витоки, субстанцію людського власницького початку.

Перше являє собою процес перенесення, фіксації сутнісних людських сил (СЛС) в об'єкті діяльності (більш конкретними формами якого є умови, процеси, засоби, предмети і результати діяльності), набуття людиною в ньому своєї власної дійсності; друге – перетворення визначень об'єкта діяльності в тому вигляді, в якому вони існують в собі і для себе, у СЛС, оволодіння людиною їх прихованими властивостями. Але уречевлення (розлюднення) і розпредмечування (олюднення) можуть бути інтерпретовані як суперечливі складові, дві сторони однієї «медалі» – предмечування або люднення. У цій первинній «клітинці» діяльності перебуває «власницький» мем – собст, який «відповідає» за здобуття-втрату СЛС – і олюднених в людині (СЛСол), і уречевлених в традиційних об'єктах (СЛСур). Це «ім'я» (собст) досить умовне і може змінитися в результаті більш ретельного вивчення змісту іменованої їм невидимої реальності. Але незмінним є суспільний статус собста і виведених з нього категорій. Кожна з них виражає цілком визначені відносини акторів з приводу об'єктів діяльності. У цьому гносеологічному контексті власність являє собою надскладну систему категорій, – від найбільш абстрактних і субстанційних, до загально конкретних. В поняттях, що наближаються до звичних, сутність собста може бути охарактеризована суперечливою єдністю своєння і чуження СЛС. Своєння висловлює набуття, асиміляцію, «вбирання» СЛС, чуження – стійке відособлення, відторгнення, втрату, відділення СЛС, головним чином, уречевлених.

Зміст своєння і чуження визначається не тільки вихідною приналежністю своєння до більш складного розпредмечування (олюднення), а чуження – до уречевлення (розлюднення), але і, по-перше, взаємозв'язками в «чотирикутнику» «уречевлення–розпредмечування–своєння–чуження» (див. рис. 1). Наприклад, своєння має місце в умовах уречевлення (розлюднення) людини людиною, а чуження – в умовах тривалої перерви в розпредмечуванні; по-друге, їх (своєння і чуження) екзогенно-ендогенним характером. Про що йдеться? У фундаментальній економічній науці традиційно розглядаються своєння і чуження (привласнення і відчуження – у звичній термінології) зовнішніх по відношенню до суб'єкта об'єктів, тобто екзосвоєння і екзочуження, набагато рідше – своєння і чуження суб'єктом власних СЛСол, тобто ендосвоєння і ендочуження. Екзосвоєння, ендосвоєння, екзочуження, ендочуження є субстанційними блоками собста. Але практично за межами пильної дослідницької уваги залишаються об'єктивно існуючі взаємозв'язки екзо- і ендосвоєння, екзо- і ендочуження. Між тим, будь-який акт, скажімо, екзосвоєння передбачає відповідний акт ендосвоєння, а кожен останній надає прямий та/або опосередкований вплив на перше. Це вірно і для взаємозв'язків екзо – і ендочуження.

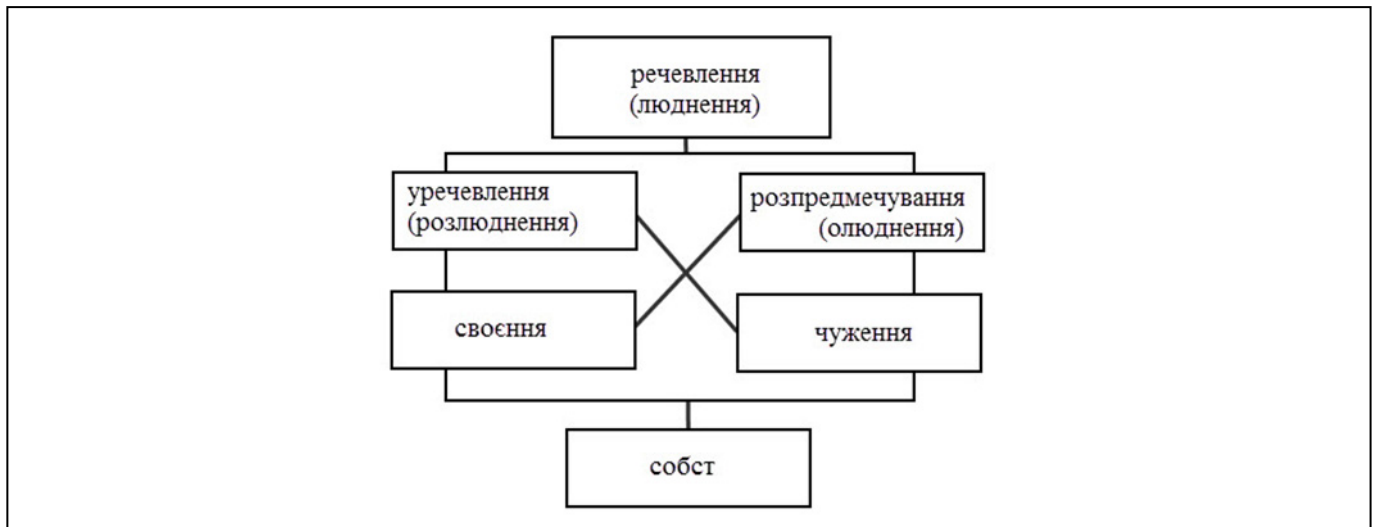

Рисунок 1. Взаємозв'язки субстанційних блоків речевлення і собста [складено автором].

Глибинна сутність привласнення ототожнюється із зародком, властивостями людської природи. Таким зародком є двоїста природа людської діяльності (рис.2.), що фіксує акт зіткнення цілепокладаючої волі суб'єкта та об'єктивних закономірностей буття. Відповідно цьому в структурі діяльності виділяються суб'єктний (цілепокладаючий суб'єкт) та об'єктний (предмет діяльності, її знаряддя тощо) компоненти. Суб'єктний і об'єктний компоненти діяльності є протилежностями, єдністю і взаємопроникнення яких викликають зміни в СЛС.

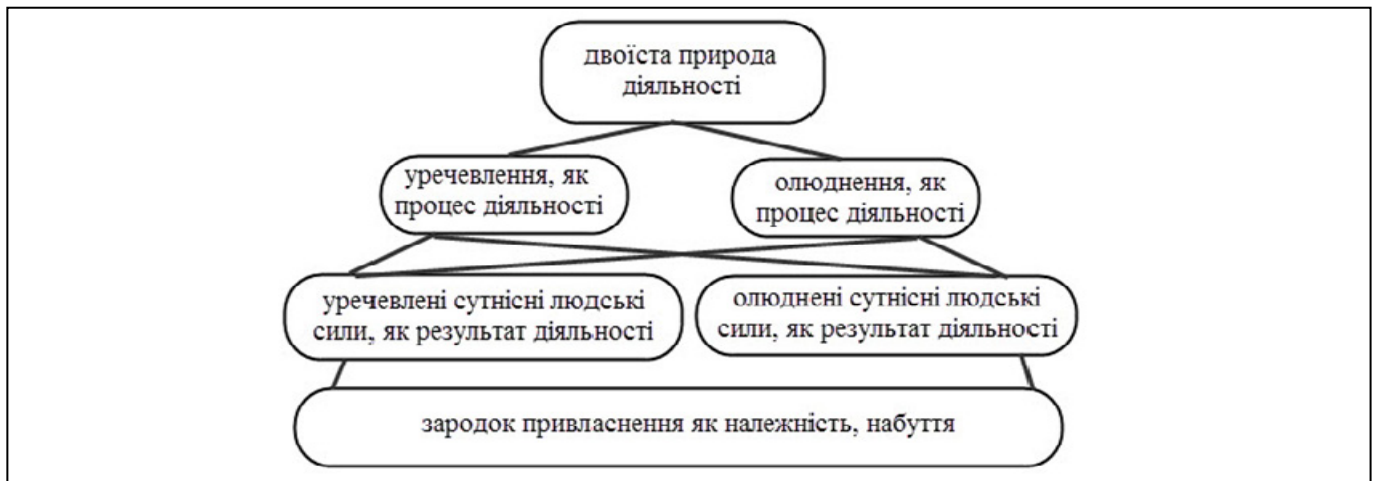

Рисунок 2. Взаємозв'язок субстанції діяльності, належності, набуття [складено автором].

В об'єктній частині породжуються (або успадковуються з неї) зміни, аналогічні природним. Трансформації суб'єкта удосконалюють його, залучаючи до інших суб'єктів, до історичного зв'язку з суспільством. Зв'язки між компонентами діяльності розуміються як такі, що відображають собою закони природи й суспільства. Взаємопроникнення названих компонентів засвідчує неперервність, односпрямовані, закономірні зміни сутнісних людських сил. Одночасна наявність трьох вказаних властивостей виділяє момент розвитку серед інших змін: оберненість, відсутність закономірності чи спрямованості. Розвиток сутнісних людських сил відображає їх новий якісний стан, постає як виникнення, трансформація, зникнення їх елементів чи зв'язків.

Діяльність являє собою єдність процесів уречевлення (розлюднення) та розпредметування (олюднення за Е.Ільєнковим). Уречевлення є процесом перенесення, закарбування сутнісних людських сил в об'єкті діяльності, набуття людиною у ньому своєї власної дійсності [с, с. 44]. Олюднення означає перетворення властивостей об'єкта діяльності в такому вигляді, в якому він існує в собі і для себе, в сутнісні людські сили, набуття людиною його прихованих властивостей [с, с. 44]. Трансформація властивостей предмету діяльності як набуття сутнісних людських сил характеризує їх природження (розвиток). Окремі новації включаються в дедуктивний ряд розвитку олюднених СЛС, який відбувається поступово, прогресивно, при цьому кожний наступний щабель включає в себе попередній у знятому вигляді (за Г. Гегелем). В останньому передбачається, з одного боку, подолання, усунення традиційності, а з іншого – збереження її як моменту більш розвиненого новаційного цілого. Орієнтація на новації не виключає опори на традицію, яка сама стає передумовою розвитку олюднених СЛС. Протікання такого процесу в напрямках інтеріоризації та екстеріоризації передбачає диференціацію результату діяльності. Його представляють

уречевлені СЛС в об'єкті діяльності та олюднені СЛС в суб'єкті (поєднує в собі якості об'єкта і суб'єкта). Прикладом зазначеної диференціації може бути: «noietis» і «chretis» (стародавньогрецька традиція), соціальний індивід (за Б. Ломовим), «habitus» (за П. Бурдьє) тощо.

Діяльність, як умова, процес і результат, постає різноманіттям перетворених СЛС (уречевлених і олюднених). Їх взаємний вплив, зафіксований людиною, розуміється через зародок привласнення інтелектуального продукту як відносини між індивідами з приводу перетворених СЛС. Такий зародок дає можливість охарактеризувати зміни олюднених СЛС, шляхом виділення в ньому двох компонентів: належності та набуття. Належність пов'язується із наявністю СЛС, а їх набуття виражається у їх відповідному прирощенні.

Наявність характеризує належність як симулякр, що лише «хвилює» і «спонукає» (за П. Клоссовські), як результат ментальних змістоутворюючих об'єктивацій. В цьому сенсі належність є способом фіксації внутрішньої можливості «свого» через середовище «іншого». Зазначене передбачає протиставлення релятивного (відносного, умовного) абсолютному, безумовному у емоційно-вольовій настанові особистості, як виразі її позиції щодо олюднених СЛС. Дослідники волі розкрили спектр її проявів як: акциденту розуму (класична традиція), модус мислення (Р. Декарт), те саме що і розум (Б. Спіноза) чи коріниться в розумі (Г. Лейбниц), здібності бажати (І. Кант), особливий спосіб мислення (Г. Гегель), рівноправна спроможність з розумом (І. Фіхте), «фундаментальна здатність» – інтелектуальна інтенція, яка містить «проект» дії (П. Рікер) [d]. Дійсно в метафорі волі акцентується, насамперед, інтелектуально-імперативний аспект, зміст твердого розумного наміру, діяльної думки, що намагається досягти цілі [e]. Відмічене підкреслює у належності об'єктивний, універсальний, статичний характер. Належність уречевлених сутнісних людських сил зводиться до оцінки їх людиною, що фіксує за певною ознакою їх взаємне положення (порядок або статистику), укорінює його. Наприклад, традиційне відношення людини до певних речей серед їх сукупності як до своїх. В олюдненій частині сутнісних людських сил статика належності корелюється із «традиційністю» інтелектуального продукту і його складовими – знанням та інформацією. Скажімо, традиційно стале знання використовується при репродуктивній діяльності. Як бачимо, належність традиційних СЛС є частиною відносин між людьми з приводу привласнення опанованої олюдненої сукупності цих сил.

Набуття олюднених СЛС пов'язується з розумінням їх процесуальності та історичної мінливості. Ідея таких змін описана в альтернативних концепціях: організаційній (за Г. Спенсером), системній (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон), стадійній (К. Маркс), системно-процесуальній (П. Сорокін), взаємодіючих соціокультурних полів (П. Бурдьє), цивілізаційній (А. Тойнбі, О. Шпенглер) та ін. Для нашого дослідження важливим є те, що набуття є динамічною характеристикою змін олюднених СЛС, реалії якої можуть пов'язуватися з: циклічністю або направленістю; одно- або багатовекторністю; однозначною заданістю чи варіативністю; еволюційним чи революційним характером; «організованістю» та природністю тощо. Основною динамікою змін олюднених СЛС, їх руху, прирощення, визнано силу. Мінливі уявлення про силу закарбовані в її розуміннях, як першопричини руху усіх речей і явищ природи («апейрон» у Анаксимандра, «нусе» в Анаксагора, «рушійні сили» Емпедокла, «вихор» Демокріта, ідеального явища («нус» Платон), своєрідного суміщення матеріальної та ідеальної субстанції (в формах «динаміс», «ентелехія», «енергія» за Аристотелем), теософського догмату («сила світла» (Дж. Фіданц), «абсолютна сила» (М. Кузанський), «могутність Бога» і «сила духа» (Б. Спіноза)), у сфері немеханічних і механічних причинностей («духовна здатність, безтілесна, невидима» (Леонардо да Вінчі), «маса як рушійна сила» (Ф. Бекон), «матерія, що рухається» (Р. Декарт)), кількісної оцінки («сила опори», «сила тяжіння» (І. Ньютон), «сила інерції» (С. Кларк), «відцентрові і доцентрові сили» (Х. Гюйгенс), «кількість сили» (Г. Лейбниц), «кількість руху» (Д. Дідро)), якісної визначеності («сила активна і пасивна» (Дж. Лок), «сила руху матерії» (Ж. Ламетрі), «сила внутрішня і зовнішня» (Д. Дідро), «сила поверхнева й що проникає» (І. Кант), «момент буття, що являє себе у взаємодії з іншою силою» (Г. Гегель)), природного прояву («квант» П. Шардена, «фотон» А. Янга, «життєва сила» Г. Гельмгольца, енергія та ін.), характеристика (одна з мір) інтенсивності (ступеню) взаємодії об'єктів (матеріальних) тощо [f]. Відмічене розуміння основ динаміки спрямовує наше дослідження на вивчення прирощення сутнісних людських сил, пошук властивих факторів, напрямків та ін. Стосовно уречевлених СЛС набуття є їх прирощенням (як динаміка, сила). Набуття уречевлених СЛС проявляється в діяльності суб'єкта освоєння їх можливих зрушень у масштабах наявності цих сил. В олюдненій частині сутнісних людських сил динаміка набуття кореспондується із їх «інновативністю». У цьому сенсі інтелектуальний продукт, втілює нововідкрите знання як запоруку інноваційної діяльності. Отже, набуття набуття інновативних СЛС є частиною відносин між людьми з приводу привласнення нової олюдненої сукупності цих сил.

Виявлені у зародку привласнення олюднених СЛС сторони (належність і набуття) взаємодіють між собою. Діалектика належності й набуття відповідає діалектиці традиційних та інновативних сутнісних людських сил. З одного боку, інновація без традиційного знання неможлива. В той же час, традиційність олюднених СЛС сама по-собі не може забезпечити розвиток. Таким чином, у взаємодії належності та набуття відбувається процес зіткнення сталого (традиційного) знання з реаліями сьогодення, що породжує нове знання, забезпечуючи інноваційний розвиток. Взаємодія належності та набуття обумовлена діалектикою традицій і новацій на рівні їх основи – сили і волі. Сила, характерною їй «могутністю» й «спроможністю», обрамлює волю. Воля, завдяки «самовизначеності», детермінує напрямок ареалів сили. Взаємний вплив волі і сили опосередковується розвитком взаємодії належності та набуття олюднених СЛС, що не є безмежним.

Межа визнана початком і кінцем будь-якого буття [е], у т.ч. взаємодії належності та набуття. Кожна змичка належності та набуття має межу. Можна припустити, що одна відособлена взаємодія належності та набуття відокремлена від іншої частиною простору, стосовно них або нейтральною, або загальною. В цьому випадку межею є місце прямого вторгнення, єдності й взаємопроникнення суміжно існуючих зв'язків належності та набуття. З одного боку, самовизначеність межі належності завдячує існуванню інших належностей. Це характеризує традиційний бік межі, як властивість належності певному суб'єкту. З іншого боку, межа набуття є його кінцевою ознакою. Кожне набуття завжди перетворюється на інше. Тому межа за своєю природою діалектична. Вона передбачає існування належності та набуття, і, поряд з цим, їх зміни. В ході розвитку відособлена змичка належності та набуття зупиняє в часі своє існування, після чого починається буття нової їх взаємодії.

Виявлення відмічених ознак взаємин належності та набуття дозволяє детермінувати множину її можливих варіацій, що в своїй цілісності закладають підґрунтя виробничих відносин. Можливість та необхідність виявлення сили і волі встановлює обмеження масштабів зв'язку належності та набуття, роблячи відокремлене їх існування (виявлення в самому собі) нонсенсом, та надає перевагу взаємодіям (відносинам) як запоруці тривалого підтримання олюджених СЛС та їх подальшого розвитку. Більш того, такі відносини зародку привласнення поступово змінюються у міру появи нових інваріантів можливостей, їх модифікації. «Здатності нашого духа без кінця додавати до будь-якої даної величини» [g, с. 143] стимулює суб'єкта належності та набуття до розширення або окреслення нових меж олюджених СЛС. Генезис нових здібностей призводить до диференціації ареалу рамок відособлених змичок належності та набуття. Природно, що це інтенсифікує взаємодії належності та набуття, які, завдяки сумісності діяльності, усупільнюються. Причому такі взаємодії не набувають уніфікованого характеру, а позначені історично визначеною специфікою.

Наприклад, у первісному суспільстві виявлення сили було «достатнім» лише сукупності індивідів (община, плем'я) відносно кормової території. В умовах первісної примітивної діяльності та знеособленої общини синергетичний ефект принципової спроможності кожного члена общини (його сутнісних людських сил) окреслював межі належності та набуття землі як знарядь і предмету праці. Освоєння ремісничих знарядь праці в процесі уречевлення почало забезпечуватися виразом сили та волі індивіда або сім'ї. Тим самим стверджувалися інші межі належності та набуття ремісничих знарядь праці і відповідних продуктів, їх тяжіння до волі певних особистостей, підкріплених необхідними навичками, здібностями, уміннями. Передумови реальної загальнонародної належності та набуття сутнісних людських сил починають складатися на етапі становлення й посилення національних економік, за відповідного рівня усупільнення виробництва і капіталу.

У такій історичній специфіці зв'язки належності та набуття олюджених СЛС для різних суб'єктів утворюють більш могутній вираз сили. Як наслідок – демаркаційні лінії змичок належності та набуття олюджених СЛС стають менш чіткими та виразними. Царина поширення меж взаємодії належності та набуття фактично виявляється взаємно перекриваючою.

Таким чином, на рівні зародку привласнення представляють такі його сторони, як належність та набуття. Належність традиційних сутнісних людських сил є частиною відносин привласнення між людьми з приводу опанованої олюдженої сукупності цих сил. Набуття інновативних сутнісних людських сил є частиною відносин привласнення між людьми з приводу нової олюдженої сукупності цих сил.

Наступний рівень взаємодії належності сутнісних людських сил (уречевлених і олюджених) та їх набуття поляризується у властивих їм напрямках екстеріоризації та інтеріоризації як процес відповідного захоплення й усвідомлення. Практика захоплення полягає у впливі дійсності «в формі діяльності» на дійсність «в формі об'єкта» (за І. Алексєєвим). Процес захоплення постає актом матеріальної діяльності з прирощення уречевлених сутнісних людських сил через здатність і можливість здійснювати волю суб'єкта належності шляхом насильства, права тощо. Екстеріоризація захоплення конкретизується в досягненні більших меж набуття уречевленої частини сутнісних людських сил, як її підпорядкування цілям суб'єкта належності. Наприклад, «завдячуючи військовій силі забезпечується захоплення нових земель, відчуження їх лівової частки від попередніх власників» [h, с. 267]. Як бачимо, в «суб'єкт-об'єктному» протиставленні захоплення – це взаємодія належності та набуття уречевленої частини сутнісних людських сил, що прирощується.

Усвідомлення розуміють як глибинний семіотичний акт інтелектуальної діяльності з набуття олюдженої частини сутнісних людських сил. У діяльнісній природі усвідомлення віддзеркалюються принцип автономності суб'єкта (І. Кант), продукт чистої самодіяльності (І. Фіхте), вольна активність абсолютного духа (Г. Гегель) тощо. В процесі пізнавального і духовно-ціннісного освоєння суб'єкт належності здійснює розпредметування, прирощуючи інтерпретацію новоствореної частини сутнісних людських сил. Наступне за ним засвоєння передбачає інтеграцію новостворених сутнісних людських сил до належної їх структури в суб'єкті. Такий процес еволюціонував у напрямку від механізмів наслідування і примітивного навчання до невербальних і вербальних механізмів трансляції «по-горизонталі» – у рамках одного покоління і «по-вертикалі» від покоління до покоління [h, с. 165]. Отже, в «суб'єкт-об'єктній» протилежності усвідомленням є взаємодія набуття та належності олюдженої частини сутнісних людських сил, як їх прирощення.

У ньому суб'єкт взаємодії належності та набуття поєднує в собі якості об'єкта і суб'єкта й перетворюється в актора [i, с. 12]. Поняття «актор» діалектично знімає загострення поляризації «уречевлення-олюдження» структурного функціоналізму й системності (з боку об'єктивізму) та етнометодології і феноменології (стосовно суб'єктивізму) в теоріях практики (П. Бурдьє), соціальної дії (Т. Парсонс, Е. Шиллз) та ін. Об'єкти уречевлення та суб'єкти олюдження, поєднуючись в акторі, як умові, процесі, результаті, засобах, предметі діяльності. Умова –

це те, без чого зазначене поєднання не може відбутися (існування, пізнання). Умова утворює момент загального діалектичного зв'язку, обмеженого наявністю необхідних для змишки належності та набуття суб'єктом і об'єктом, їх станів, взаємодій. Сукупність незворотних взаємопов'язаних, тривалих змін, станів об'єкта і суб'єкта є процесом. Він проявляється через свої форми, найвищою з яких розуміється саморозвиток. В свою чергу, результатом є наслідок, що завершує розвиток процесу. Якщо ж результат призначається для досягнення якої-небудь цілі, то він є засобом. Традиційним засобом розуміється об'єкт (уречевлені сутнісні людські сили) в силу його властивостей. Однак, досвід, знання, кваліфікація та ін. моменти олюднених сутнісних людських сил також можуть призначатися для досягнення певної цілі.

Деяка цілісність, виділена із світу об'єктів у процесі людської діяльності є предметом. За природою предмет може бути матеріальним (живий організм, виробничий цикл) та ідеальним (математична формула, концептуальний образ), а структурно він обмежується лише головними, найбільш суттєвими властивостями і ознаками. В розглянутих формах, набуття актором якостей об'єкта і суб'єкта екстеріоризації та інтеріоризації пов'язане з процесом розвитку належних сутнісних людських сил.

У суб'єкт-об'єктних межах актора є об'єктивне перетворення діяльності людини та її результатів у самостійну силу, пануючу над нею й ворожу їй, що виражається відчуженням. Немає сумніву, що відчуження є історично перехідною формою уречевлення сутнісних людських сил та невід'ємне від уречевлення і фетишизації суспільних відносин. Це підтверджує проблема об'єктивації, пов'язана з діяльнісним відношенням суб'єкта до об'єкта (у Г. Гегеля), уречевлення суспільних відносин та персоніфікація речі (за К. Марксом), «діахронічне» відчуження (за Ж. Сартром) тощо. Дійсно, відчуження зовнішнього об'єкта від актора означає переведення олюднених сутнісних людських сил із стану актуального до можливого. При цьому, тривале відчуження сутнісних людських сил загрожує їх остаточною втратою актором. Отже, відчуження є стійким відособленням, відторгненням, відокремленням, втратою актором сутнісних людських сил, переважно уречевлених.

Феномен відчуження, що викликаний порушенням опосередкованості ціннісного змісту сумісної діяльності, є достатньо вивченим у наступних моментах: факт передання частини уречевлених сутнісних людських сил між акторами (відносини простого товарного обміну); фетишизації соціальних відносин у грошах – зовнішньому носії соціального багатства; перетворення зовнішнього світу, створеного людиною, у світ капіталу. Вони обмежуються еволюцією відчуження від примусового, безвідплатного до взаємного добровільного, тобто Марксовою умовою, коли люди мають мовчазно відноситися один до одного як до приватних власників, щоб відчуження стало взаємним. Його базовий принцип еквівалентності обумовлює добровільність передання однієї споживчої вартості в обмін на іншу за своїми якостями. Однак, розвиток олюднених сутнісних людських сил окреслив тенденції їх набуття в формі знань, досвіду, навичок, умінь, інформації, патернів, насамперед, між професіональними групами і спеціалістами. Звісно, царина уречевлення-олюднення значно складніша її окремих сфер, і є недоречною абсолютизація рівності витрат суб'єкта на трансляцію і асиміляцію сутнісних людських сил. Наприклад, некоректно вважати еквівалентними випадки асиміляції об'єктом частки трансльованих суб'єктом сутнісних людських сил та їх неодноразової трансляції кільком різним об'єктам. Нееквівалентний обмін передбачає набуття суб'єктом продукту «А» замість продукту «Б», при не рівних витратах сутнісних людських сил на їх створення.

Дієвим виявленням відчуження, його «дійсним проявом» є експлуатація [g, с. 520]. В ній проявляється спотворення відносин «суб'єкт-об'єктної» двоєдності актора: людина стає об'єктом виробничого процесу, відбувається суб'єктивування речей і уречевлення суб'єктів (за К. Марксом). У процесі діяльності актор створює продукт, який, як полюси внутрішньо єдино-роздільного актора, ділиться на необхідний і додатковий. Якщо сили актора-об'єкта обмежені необхідним продуктом, а актора-суб'єкта – додатковим продуктом, то актор виявляє силу у створеному продукті та є його споживачем. Дійсно, з погляду двоєдиного актора, продукт діяльності, в сукупності необхідної і додаткової частин, забезпечує прирощення сутнісних людських сил. В ньому справедливим є набуття суб'єктом лише тієї частини створеного продукту, яка є результатом його діяльності (наприклад, як найманого робітника, що продав свою робочу силу собі самому, як капіталісту [h, с. 329]) з управління і організації виробництва. Додатковий продукт як результат діяльності об'єкта має набуватися ним же, а не суб'єктом. Звідси, експлуатація – це набуття сутнісних людських сил єдино-роздільним актором в пропорції, що порушує зазначену умову. Немає сумніву, що експлуатація є набуттям суб'єктом продуктів, витрати сутнісних людських сил на створення яких перевищують його (суб'єкта) власні [h, с. 207]. Зазначені позиції підкреслюють властивість елементів експлуатації зрівняльному розподілу аристократичними кланами на чолі з ватажком, які набувають левову частку продуктів уречевлених і олюднених через податки, данину, підношення, відпрацювання тощо. Наприклад, значний масив нагромаджених суспільством знань та інформації є недоступним усім громадянам, а набувається виключно владною когортою для укріплення своїх позицій. У відповідності з цим, навряд чи можливо вважати експлуатацію, наприклад, у спрямуванні частин прибутку, до державного або місцевого бюджету, на благодійність, на сплату дивідендів робітникам-володарям акцій.

Таким чином, процес взаємодії належності та набуття в «суб'єкт-об'єктній» протилежності постає захопленням і усвідомленням, а з погляду двоєдності актора – породжує відчуження, експлуатацію (рис.3).

На перший погляд, надалі актуалізується можливість розкриття структури як екстеріоризації, так і інтеріоризації взаємодії належності та набуття сутнісних людських сил. Насправді ж, реальне домінування їх екстеріоризації над інтеріоризацією визначає імператив процесів екстеріоризації набуття сутнісних людських

сил. Дійсно, означений вектор екстеріоризації зв'язку належності та набуття, при відповідності економічним відносинам, що ускладнюються, демонструє поліатрибутивність [h, с. 36]. Можливість виокремлення в межах цілісності такої екстеріоризації атрибутів дозволяє відобразити їх множину, як утворень, що знаходяться в постійній взаємодії, взаємоперетворенні й перетіканні. Звісно, дослідження того чи іншого компонента в складі екстеріоризації змишки належності та набуття передбачає відповідність певним атрибутам. Ідентичність цієї екстеріоризації за окремою ознакою уніфікує її склад, однак з іншого боку, поліатрибутивність кожної частки, наявність ряду інших властивостей, їх відмінність сприяє варіативності екстеріоризації взаємодії належності та набуття. Означена різnorodність атрибутів забезпечує подальшу «структуризацію» екстеріоризації зв'язку належності та набуття олюджених СЛС.

Одним із боків цих реалій є поліакторність (AI), як сукупність простих і складних акторів екстеріоризації взаємодії належності та набуття ($I=1...z$). Простий актор представлений переважно персоніфікованим власником, якому притаманна єдність належності та набуття. Такий актор – це індивід, колектив, що набуває олюднені СЛС в процесі індивідуально-колективної діяльності.

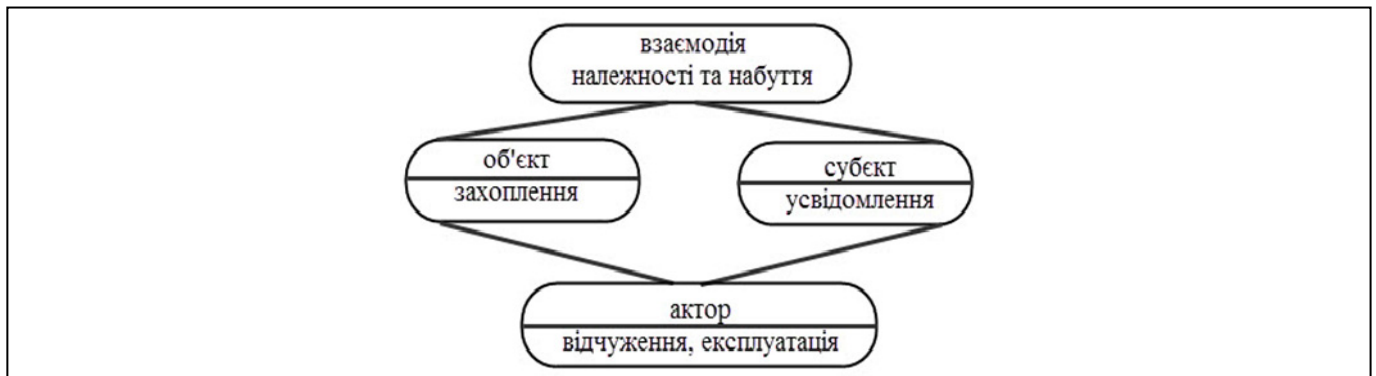

Рисунок 3. Процес взаємодії належності та набуття [складено автором].

Складний актор, в традиційному розумінні, персоніфікується складовими взаємодії належності та набуття при реалізації різних функцій. Одна частина представлена владним актором, його пануванням і підпорядкуванням. Друга частина – актор підлеглий, що реалізує функції відповідального. Частковість традиційного актора на суспільному рівні закріплює інститут примусу. Інший тип складного актора є мережовим. Він включений до партнерських зв'язків, що формуються у мережових системах. Його дії тотожні за структурою персоніфікованому власнику, однак мають більш розвинену форму існування. Цей актор взаємодіє в багатьох мережах, які є самостійними незалежними утвореннями, з власним набором припустимих функцій. Їх одночасна відмінність у різних мережах обумовлює відповідні дії актора, що постають нерідко як непослідовні, нелогічні. Диференціація останніх характеризується випадками девіантної поведінки людей, нелогічністю й непрогнозованістю вчинків та ін. [i, с. 17]. Таким чином, складний актор – це індивідуум, колектив, для яких є взаємодія належності і набуття олюджених СЛС частково й одночасно у різних мережах.

Поліоб'єктність (Oi) екстеріоризації зв'язку належності й набуття у складі поліатрибутивності передбачає варіативність об'єкта як умов, процесу, засобів, предметів і результату діяльності тощо ($i=1...x$). Дійсно, різні об'єкти (наприклад, необхідний і додатковий продукт діяльності) спроможні набуватися в межах однієї форми належності. Однак, окремому об'єкту (скажімо, додатковий продукт) немає перешкод бути фігурантом альтернативних форм належності. Поліоб'єктність має місце і у випадку, коли один і той самий об'єкт є засобом і предметом діяльності одночасно (як у випадку із землею). Окрім зазначеного, припустиме набуття сутнісних людських сил і з кількох об'єктів, при цьому кожен об'єкт може належати багатьом акторам. В останньому випадку актуалізується проблематика розподілу складових об'єкта між різними акторами, формами належності. Наприклад, компоненти інституціонального пучка правомочностей власності є субелементами соціально-економічних елементів набуття – володіння, розпорядження, користування. Так, у складі розпорядження виділяються правомочності на капітальну вартість, передання речі у спадок та ін., а розщеплення володіння розпадається на правомочності господарського використання, на результати діяльності, на доходи від реалізації тощо.

Поліформізм (Fj) екстеріоризації змишки належності та набуття олюджених СЛС охоплює її типи, види, форми ($j=1...y$), які виділяються залежно від якісних характеристик об'єкта, суб'єкта, актора. Серед них достатньо визначеною є взаємодія належності й набуття уречевлена (матеріальна) і олюджена (нематеріальна) об'єктного типу, та приватна, колективна, державна суб'єктного типу. Немає сумніву, що типи, види, форми екстеріоризації зв'язку належності та набуття виражають різні рівні суспільно-індивідуальної природи актора [h, с. 39]. Однак, в політичній економії у якості відповідної ознаки поліформізму превалює «спосіб поєднання робітника із засобами виробництва», хоча він не є вичерпним для розкриття будови взаємин належності та набуття сутнісних людських сил актора. Критерії альтернатив виокремлення поліформізму такої взаємодії різняться також за релігійними, етнічними, географічними, та ін. ознаками. Навіть кожна історична епоха має власний поліформізм зв'язку належності та набуття, наприклад, при індивідуально-колективній діяльності в період володарювання Орди,

В. Каргалов виявив: ям, тамга, митий, дари, почестя, мита, поминання, вихідні, пам'ятне, уклінне, кормове, станове, виїзне, мимоїзне, ловитва тощо.

Взаємозв'язок поліатрибутивних акторів (A_i), об'єктів (O_i), форм (F_j) екстеріоризації взаємин належності та набуття утворює особливу їх мережу ($M\{A_i, O_i, F_j\}$), змістом якої є варіативність ($l=1\dots z; i=1\dots x; j=1\dots y$). Кожна така поверхнева реалізація екстеріоризації змички належності та набуття об'єднується поліатрибутивними елементами, в яких лише одна властивість із всього їх набору є актуальною мережі (скажімо, $M\{A_2, O_1, F_2\}$). Проте, усі інші поліатрибутивні складові як за змістом, так і ознакою, можуть входити до інших проявів мережі екстеріоризації взаємодії належності та набуття олюднених СЛС. Отже, в межах цілісності такої екстеріоризації можливо виділяти кілька його мереж, в залежності від набору поліатрибутивних елементів. Існування численних варіантів проявів екстеріоризації зв'язку належності та набуття надає можливість дослідження мережових утворень в різних ракурсах, сприяє їх багатоаспектному сприйняттю.

Поліатрибутивність елементів набуття розділяє мережі володіння (M_v), розпорядження (M_r), користування (M_k), взаємодія яких у своєму поступі розкриває економічний та правовий аспекти належності, наприклад, у теорії прав власності. Володіння – це набуття СЛС у належному процесі діяльності, частині її результату, доходів від його реалізації. Для фактичного фізичного контролю над об'єктом володіння також не обходиться без вкладення сили, що створює для суб'єкта можливості вольового впливу. Від цієї дії породжуються, за М. Бердяєвим, невід'ємні права та обов'язки [j, с. 199]. Обов'язки застерігають від споживацького ставлення до об'єкта. Володіння об'єктом надає право визначати порядок господарського використання. Відносини володіння можуть бути тимчасовими (наприклад, при переданні об'єкта в оренду), довічними, спадковими. Титульним знаком формалізації володіння є договір, що підтверджує відповідні правомочності й опосередковується розпорядженням.

Розпорядження є набуттям СЛС, що опосередковує реалізацію волі суб'єкта належності, накладену на об'єкт. Воно постає актом, який має владний характер. Відносини розпорядження спроможні визначати долю об'єкта, шляхом його відчуження, передання у тимчасове володіння й використання іншому актору, на зберігання та ін. Розпорядження може бути довготерміновим, або разовим для кожного конкретного випадку. Розпорядження дозволяє довгостроково залучити об'єкт до економічного кругообігу шляхом купівлі-продажу, міні, поставок, дарування, благодійності та ін. У випадку, коли об'єкт в один момент викидається, або знищується, розпорядження реалізує волю володаря «одноразово». Після одноразового використання об'єкта, розпорядження спрямовує волю володаря на вилучення корисних властивостей. В цьому разі має місце не розпорядження, а користування.

Користування – елемент набуття СЛС шляхом безпосереднього вилучення корисних властивостей з об'єкту. Користування спрямовується на прирощення уречевленої і олюдненої частин сутнісних людських сил. Реальність користування – у межах належності, як через її суб'єкт, так і володаря, розпорядника, уповноваженого користувача. Відносини користування передбачають споживання, втілення, використання об'єкта відповідно його призначення (експлуатація об'єкта, отримання плодів і доходів від нього тощо), протягом певного періоду, за умов встановлених розпорядником і відповідних волі володаря. При невідповідності останній користування припиняється (забороняється), а в іншому випадку – охороняється від перепон.

Кожен елемент мережі (M_v^b , M_r^c , M_k^d) є складною підсистемою ($b=1\dots w; c=1\dots s; d=1\dots t$), сукупна взаємодія яких виявляє ознаки системи мережового типу, що самоорганізується. Наприклад, мережа екстеріоризації набуття олюднених СЛС, ідентична владному елементу належності, може бути представлена як $M_v^1\{A_2, O_1, F_2\}$ (жирний пунктир на рис.4), або $M_v^2\{A_1, O_1, F_y\}$, $M_v^w\{A_1, O_1, F_1\}$ та ін. (див. пунктирні лінії на рис.4). Безкінечність альтернативних варіантів мереж екстеріоризації набуття безмежно розширює рамки вивчення її можливих реалізацій (скажімо, $\{M_r^c\}$, $\{M_k^d\}$, $\{M_v^b\}$, $\{M_r^c, M_k^d\}$, $\{M_v^b, M_k^d\}$ тощо на рис.5).

Загальний атрибутивний набір екстеріоризації набуття та належності проявляється як онова привласнення і власності. Розвиток діяльнісних основ та еволюційних зв'язків привласнення інтелектуального продукту визначає його сутність як категорії, що виражає виробничі відносини з приводу актуалізації олюднених сутнісних людських сил. У відповідності з ним, розвиток зародку власності постає як відносини між людьми з приводу привласнення сутнісних людських сил.

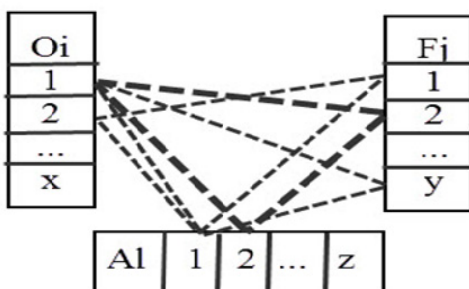

Рисунок 4. Варіант мережі екстеріоризації набуття (M_v^b), ідентичної владному елементу належності [складено автором].

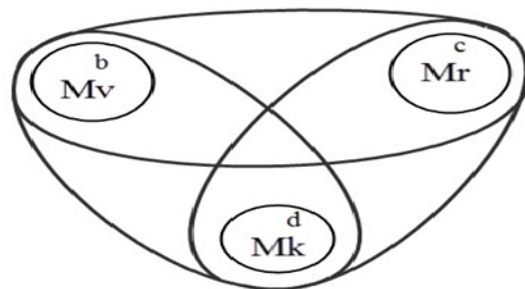

Рисунок 5. Мережове утворення екстеріоризації набуття в складі поліатрибутивних елементів належності [складено автором].

Висновки. Проведений аналіз зародку, сутності, структури власності й привласнення дозволяє стверджувати наступне. Первинною «клітинкою» власності є собст. Його сутність може бути охарактеризована суперечливою єдністю власності і чуження СЛС. У своєму розвитку власність постає як відносини між людьми з приводу привласнення СЛС. Вперше визначено базові складові привласнення олюднених сутнісних людських сил, які визначають його амбівалентну природу: а) належність традиційної сукупності цих сил як частина відносин привласнення між людьми з приводу опанованих олюднених сутнісних людських сил; б) набуття інновативної сукупності цих сил як частина відносин привласнення між людьми з приводу нових олюднених сутнісних людських сил. Удосконалено взаємодію належності та набуття олюднених СЛС опосередковано відношенням суб'єктів до цих сил як до своїх. Еволюційний ряд привласнення представлено через: сторони його зародку (належність, набуття); процес взаємодії належності та набуття в «суб'єкт-об'єктній» протилежності (захоплення, усвідомлення), і двоединності актора (відчуження, експлуатація); мережеве утворення екстеріоризації набуття в складі поліатрибутивних елементів належності. Розвиток діяльнісних основ та еволюційних зв'язків привласнення інтелектуального продукту визначає його сутність як категорії, що виражає виробничі відносини з приводу актуалізації олюднених СЛС.

Список використаних джерел

1. Маркс К. Экономические рукописи 1857 – 1859 годов // К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч. – 2-е изд. – Т.46. – Ч.1. – 552с.
2. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем) / Р. Капелюшников, – М., 1990. – 109 с.
3. Эффективность общественного производства: сущность и механизм роста / В.Н. Тарасевич. – К. : Выща шк., 1991. – 191 с.
4. Новая философская энциклопедия: В 4 тт./ Под редакцией В.С. Стёпина. - М. : Мысль. 2001, Т. 1 - 744 с., Т. 2 - 634 с., Т. 3 - 692 с., Т. 4 - 736 с.
5. Философия: Энциклопедический словарь. / Под редакцией А. А. Ивина. - М. : ГАРДАРИКИ. 2004. - 1072 с.
6. Философская Энциклопедия. В 5-х т. / Под редакцией Ф.В. Константинова. - М. : Советская энциклопедия. 1960-1970.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Абсолютная критическая критика, или критическая критика в лице г-на Бруно // К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч. 2-е изд. – М., 1955. – Т.2. – 651 с.
8. Тарасевич В.Н. Экономико-теоретическое знание: универсальные императивы, гипотезы, опыты. Монография / В.Н. Тарасевич. - М. : ТЕИС, 2013. - 594с.
9. Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем: монография / под ред. чл.-корр. НАН Украины А.А. Гриценко; – К. : НАН Украины, Ин-т экон. и прогнозир., 2013. – 580 с.
10. Бердяев Н.А. Философия неравенства / Сост. Л.В. Полякова. – М., 1990. – 285 с.

References

1. Marks, K. (1964), *Ekonomicheskie rukopisi 1857 – 1859 godov* [Economic manuscripts 1857 - 1859], Vol 46/1, Izdatelstvo politicheskoy literaturi, Moscow, USSR.
2. Kapelyushnikov, R.I. (1990), *Ekonomicheskaya teoriya prav sobstvennosti (metodologiya, osnovnye ponyatiya, krug problem)* [Economic theory of ownership (methodology, basic concepts, circle of problems) rights], Moscow, USSR.
3. Tarasevich, V.N. (1991), *Effektivnost' obschestvennogo proizvodstva: suschnost' i mehanizm rosta* [Efficiency of public production : essence and mechanism of height], Vyscha shk., Kyiv, Ukraine.
4. Stjopin, V.S. (2001), *Novaya filosofskaya enciklopediya: V 4 tt.* [New philosophical encyclopaedia: In 4 vols.], Mysl', Moscow, Russia.
5. Ivin, A.A. (2004), *Filosofiya: Enciklopedicheskij slovar'* [Philosophy: the Encyclopaedic dictionary], GARDARIKI, Moscow, Russia.
6. Konstantinova, F.V. (1960-1970), *Filosofskaya Enciklopediya. V 5-h t.* [Philosophical Encyclopaedia. In 5 vol.], Sovetskaya enciklopediya, Moscow, USSR.
7. Marks, K., Engel's, F. (1955), *Absolyutnaya kriticheskaya kritika, ili kriticheskaya kritika v lice g-na Bruno* [Absolute critical criticism, or critical criticism in the person of Mr. Bruno], Vol. 2, Izdatelstvo politicheskoy literaturi, Moscow, USSR.
8. Tarasevich, V.N. (2013), *Ekonomiko-teoreticheskoe znanie: universumnye imperativy, gipotezy, opyty. Monografiya* [Economy-theoretical knowledge: universal imperatives, hypotheses, experiments. Monograph], TEIS, Moscow, Russia.
9. Gricenko, A.A. (2013), *Ierarihiya i seti v institucional'noj arhitektonike ekonomicheskikh sistem: monografiya* [A hierarchy and networks are in institutional architectonics of the economic systems : monograph], NAN Ukrainy, In-t ekon. i prognozirov., Kyiv, Ukraine.
10. Berdyayev, N.A. (1990), *Filosofiya neravenstva* [Philosophy of inequality], Moscow, USSR.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ:

Тарасевич Віктор Миколайович, д.е.н., професор, завідувач кафедри політичної економії Національної металургійної академії України
49600, Україна, м. Дніпро, пр. Гагаріна 4, каф. Політичної економії
e-mail: v_tarasevich@list.ru

Леонідов Ігор Леонідович, к.е.н., доцент, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України
49600, Україна, м. Дніпро, пр. Гагаріна 4, каф. Політичної економії
e-mail: leonidovil@gmail.com

ДАННЫЕ ПРО АВТОРОВ:

Тарасевич Виктор Николаевич, д.э.н., профессор, заведующий кафедрой политической экономии Национальной металлургической академии Украины
49600, Украина, г. Днепр, пр. Гагарина 4, каф. Политической экономии
e-mail: v_tarasevich@list.ru

Леонидов Игорь Леонидович, к.э.н., доцент, доцент кафедры политической экономии Национальной металлургической академии Украины
49600, Украина, г. Днепр, пр. Гагарина 4, каф. Политической экономии
e-mail: leonidovil@gmail.com

DATA ABOUT AUTHORS:

Tarasevich Victor Nikolaevich, D.S., a professor, head of department of political economy of the National metallurgical academy of Ukraine
49600, Ukraine, Dnepr, av. Gagarin 4, department of Political economy
e-mail: v_tarasevich@list.ru

Leonidov Igor Leonidovich, Ph.D., an associate professor, an associate professor of department of political economy of the National metallurgical academy of Ukraine
49600, Ukraine, Dnepr, av. Gagarin 4, department of Political economy
e-mail: leonidovil@gmail.com

УДК 332.025:332.05

СТРАТЕГІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ ТА МЕТОДИКА ОЦІНКА ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Шевченко О.В.

Предметом дослідження є інструменти оцінки ефективності заходів державної регіональної політики у системі регулювання нерівномірності регіонального розвитку. Метою дослідження є напрацювання методики оцінки ефективності заходів державної регіональної політики у системі регулювання регіональної нерівномірності. Завданнями дослідження є аналіз нормативно-правового забезпечення системи регулювання регіонального розвитку у контексті виявлення його спроможності регулювати саме регіональну нерівномірність; означення якісних характеристики регулювання диспропорційності за кожним нормативно-правовим актом – попереднє регулювання чи коригування; виявлення об'єктів, через які регулюється диспропорційність. Використано методи єдності історичного та логічного, групувань та класифікації, аналізу та синтезу. У роботі сформовано систему регулювання диспропорційності, яка включає таку послідовність дій: аналіз нормативно-правового забезпечення впливу органів державної влади та органів місцевого самоврядування на розміри диспропорцій, формування засобів оцінки ефективності регулювання регіональної диспропорційності, характеристика зміни розмірів диспропорцій під впливом застосовуваних інструментів, проведення оцінки ефективності впливу різних регулятивних інструментів на розміри диспропорцій, опрацювання рекомендацій щодо використання найбільш ефективних регулятивних механізмів та інструментів для впливу на регіональну диспропорційність. Показано, що більш доцільним є вплив на внутрішній потенціал регіонів при регулюванні диспропорцій. Визначено об'єкти, через які можна впливати на диспропорційність: депресивний розвиток регіонів, місцевий бюджет, внутрішній потенціал розвитку регіонів. Результати роботи можуть бути застосовані при розробці інструментів впливу на регіональну нерівномірність та формуванні державної регіональної політики. Система регулювання диспропорційності має базуватися на чіткій методикі з метою отримання максимального ефекту від такого регулювання.

Ключові слова: регіональна нерівномірність, державне регулювання регіонального розвитку, внутрішній потенціал розвитку регіонів.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ДИСПРОПОРЦИЙ И МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ

Шевченко О.В.

Предметом исследования являются инструменты оценки эффективности мер государственной региональной политики в системе регулирования неравномерности регионального развития. Целью

исследования является разработка методики оценки эффективности мер государственной региональной политики в системе регулирования региональной неравномерности. Задачами исследования является анализ нормативно-правового обеспечения системы регулирования регионального развития в контексте выявления его способности регулировать именно региональную неравномерность; определение качественных характеристики регулирования диспропорции в каждом нормативно-правовом акте – предварительное регулирования или корректировка; выявление объектов, через которые регулируются диспропорции. Используются методы единства исторического и логического, группировок и классификации, анализа и синтеза. В работе сформирована система регулирования диспропорций, включающая следующие действия: анализ нормативно-правового обеспечения влияния органов государственной власти и органов местного самоуправления на размеры диспропорций, формирование средств оценки эффективности регулирования региональных диспропорций, характеристика изменения размеров диспропорций под влиянием применяемых инструментов, оценка эффективности влияния различных регулятивных инструментов на размеры диспропорций, разработка рекомендаций по использованию наиболее эффективных регулятивных механизмов и инструментов для влияния на региональную неравномерность. Показано, что наиболее целесообразным при регулировании диспропорций является воздействие на внутренний потенциал регионов. Определены объекты, через которые можно влиять на диспропорции: депрессивное развитие регионов, местный бюджет, внутренний потенциал развития регионов. Результаты работы могут быть применены при разработке инструментов влияния на региональную неравномерность и формировании государственной региональной политики. Система регулирования диспропорции должно базироваться на четкой методике с целью получения максимального эффекта от такого регулирования.

Ключевые слова: региональная неравномерность, государственное регулирование регионального развития, внутренний потенциал развития регионов.

STRATEGIC ADMINISTRATION OF REGIONAL UNEVENNESS AND ESTIMATION OF ITS EFFECTIVENESS

Shevchenko O.V.

Evaluation of the state regional policy's instruments, regulating the unevenness of regional development is the subject of the study. The goal of the study is to work out the toolbox for evaluation of effectiveness of the state regional policy's instruments in regulation of regional disparities. The tasks of the study are to analyze the legal background for the regional development regulation in the context of its ability to impact precisely regional disparity; define the quality features of disparity regulation in every regulatory act – either preliminary adjustment or post-correction; identify the objects through which the disparity is regulated. The methods of the historical and logical unity, groupings and classification, analysis and synthesis are used. In the article the system of disparity regulation is formed, and it includes the following steps: analysis of the state and local governments influence on the disparity size, evaluation of effectiveness of regional disparity regulation, characteristic of the disparity changes under the influence of applied instruments, evaluation of the effectiveness of various regulatory instruments on the size of disparity, working out the recommendations on the most effective regulative instruments influencing regional disparity. It is shown that the influence on internal regional potential is more reasonable during the disparity regulation. The objects through which the disparity is influenced are defined as follows: depressed development of regions, the local budget, the internal potential of regions. The results of the study can be used for working out the tools influencing regional unevenness and formation of the state regional policy. Disparities' regulating system should be based on a clear toolbox in order to get the maximum effect from such regulation.

Key words: regional unevenness, public administration of regional development, regional internal potential.

Актуальність теми. Соціально-економічне становище України має об'єктивну характеристику – неоднакові темпи розвитку її регіонів, і регіональна нерівномірність може бути стимулюючим або стримуючим чинником для економічного розвитку. Від інструментів, які є у розпорядженні органів влади при реалізації державної регіональної політики, залежить спроможність держави не допустити критичного розростання диспропорцій. У цьому аспекті важливо оцінити, наскільки застосовувані інструменти регулювання регіонального розвитку – у першу чергу нормативно-правове забезпечення – можуть ефективно впливати на динаміку диспропорційності та її розміри. Вищевказаним обумовлена актуальність розробки методики оцінки ефективності впливу держави на розміри диспропорційності регіонального розвитку за допомогою законодавчих актів.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Питання нерівномірності регіонального розвитку в Україні та країнах СС і опрацювання інструментів вирівнювання нерівномірності регіонального розвитку є предметом дослідження багатьох авторів, зокрема таких, як Буряченко А.Є. [1], Іжа М.М. [2], Мітюшкіна Х.С. [3], Поліщук Л.С. [4], Прокопович С.В., Чернова Н.Л. [5], Ярошенко І.В. [6] та ін. Разом з тим, недостатньо дослідженими є питання методики оцінки ефективності заходів, здійснюваних задля регулювання регіональної нерівномірності.

Предметом дослідження є інструменти оцінки ефективності заходів державної регіональної політики у системі регулювання нерівномірності регіонального розвитку.

Метою дослідження є напрацювання методики оцінки ефективності заходів державної регіональної політики у системі регулювання нерівномірності регіонального розвитку.

Завданнями дослідження є наступні: проаналізувати нормативно-правове забезпечення системи регулювання регіонального розвитку у контексті виявлення його спроможності регулювати саме нерівномірність розвитку регіонів; означити якісні характеристики регулювання диспропорційності за кожним нормативно-правовим актом – попереднє регулювання чи коригування; виявити об'єкти, через які регулюється диспропорційність нормативно-правовими актами.

Методи. У роботі використані методи єдності історичного та логічного (при аналізі нормативно-правового забезпечення регулювання регіонального розвитку), групувань та класифікації (при виділенні суттєвих ознак регулювання регіональної диспропорційності у нормах законодавчих актів), аналізу та синтезу (при формуванні методики оцінки ефективності регулювання регіонального розвитку).

Постановка проблеми. Державне регулювання регіонального розвитку, здійснюване в Україні, характеризувалось несистемністю реалізації, про що свідчить тривале не вирішення питання унормування розвитку регіонів. Зокрема, Концепція державної регіональної політики була ухвалена лише у 2001 році, Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року – у 2006 році, а Закон України «Про засади державної регіональної політики» – лише у 2015 році. Така ситуація призводила до того, що регіони були змушені питання власного розвитку вирішувати самостійно і на власний розсуд, що призвело в тому числі і до розростання регіональної нерівномірності. Слабка участь держави у вирішенні питань регіональної нерівномірності та відсутність моніторингу оцінки ефективності впливу держави на нерівномірність призвели до засилля поверхневого регулювання диспропорційності регіонального розвитку, до її коригування, при цьому сутність явища диспропорційності не зачіпалася, що призводило до розростання нерівномірності регіонального розвитку за окремими показниками (у першу чергу у сфері будівництва та залучення прямих іноземних інвестицій). До такого становища призвела і відсутність методики оцінки ефективності регулювання нерівномірності регіонального розвитку, що не давало можливості наперед оцінити якість та перспективність регулювання диспропорцій тими чи іншими нормативно-правовими актами. З метою усунення цих недоліків у регулюванні диспропорційності доцільно сформулювати пропозиції для методики оцінки ефективності регулювання регіональної диспропорційності.

Результати дослідження. Регулювання диспропорцій регіонального розвитку передбачає розробку методик впливу на регіональні диспропорції та вироблення низки науково-теоретичних і практичних конструктивних рекомендацій стосовно ефективного використання, зменшення або подолання диспропорцій регіонального розвитку. Сукупність методів, які використовуються при регулюванні диспропорцій, можуть бути покладені в основу моделей регулювання диспропорційності.

Перед здійсненням вибору найбільш оптимальних методів та моделей регулювання диспропорційності важливо з наукового та практичного погляду оцінити ефективність впливу на диспропорції, яка здійснювалася в Україні з початку періоду незалежності – з 1991 року. Для досягнення такої мети доцільно проаналізувати заходи, якими було здійснено вплив на розміри диспропорційності регіонального розвитку, сформулювати методику оцінки ефективності регулювання диспропорційності регіонального розвитку, проаналізувати зміну параметрів диспропорцій розвитку регіонів за основними соціально-економічними показниками, здійснити на основі сформованої методики оцінку ефективності впливу на диспропорції регіонального розвитку, який здійснювався органами влади та місцевого самоврядування. Оцінити ефективність регулювання диспропорцій можна на основі того, як це регулювання впливає на масштаб диспропорцій та його зміну. Послідовність дій можна зобразити наступним чином: аналіз нормативно-правового забезпечення впливу органів державної влади та органів місцевого самоврядування на розміри диспропорцій; формування засобів оцінки ефективності регулювання диспропорційності регіонального розвитку; характеристика зміни розмірів диспропорцій під впливом застосовуваних інструментів; проведення оцінки ефективності впливу різних регулятивних інструментів на розміри диспропорцій; опрацювання рекомендацій щодо використання найбільш ефективних регулятивних механізмів та інструментів впливу на регіональну диспропорційність.

Розглянемо напрями та способи оцінки ефективності регулювання диспропорцій далі.

Аналіз нормативно-правового забезпечення впливу органів державної влади та органів місцевого самоврядування на розміри диспропорцій.

Питання диспропорційності регіонального розвитку та вивчення загроз, які вона складає для стабільного розвитку економіки всієї країни і добробуту громадян, завжди перебувало на вістрі досліджень науковців України та інших країн. Крім того, необхідність застосування регулюючого впливу на диспропорції регіонального розвитку була унормована у низці нормативно-правових документів щодо питань регіонального розвитку. Зокрема, починаючи від перших законів України, які унормовували діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, до низки законів та підзаконних актів, що були ухвалені у 2016 році. Водночас слід сказати, що питання «регулювання диспропорцій» не складало предмету нормативно-правових актів, натомість розглядалися питання впливу на диспропорції та врегульовувалися інструменти їх зменшення. Управління регіональною диспропорційністю розглядалось лише як зменшення диспропорційності, особливо її критичних проявів у соціальній сфері. Варто зазначити, що у реалізації політики зменшення критичних показників соціально-економічного розвитку регіонів

проявився той факт, що вирівнювання показників соціально-економічного розвитку є основою для порушення усталеної системності розвитку регіонів, звідси – це шлях до нової якості регіонального розвитку. На нашу думку, з метою забезпечення якісних перетворень при здійсненні впливу на соціально-економічні показники розвитку регіонів варто говорити про управління (регулювання) диспропорційності.

Питання регулювання диспропорцій та впливу на нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів не були предметом унормування у законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), «Про місцеві державні адміністрації» (1999). У Концепції державної регіональної політики (2001 р.) [7] було визначено, що «внаслідок дії різноманітних історичних, природно-географічних, економічних факторів, а також неоднакових темпів проведення реформ, змін у системі господарювання та структурі власності в регіонах України значно збільшилася територіальна диференціація рівня економічного розвитку та можливостей соціального забезпечення громадян, що призводить до суттєвих негативних наслідків». Серед цілей державної регіональної політики було означено мету «створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, ... поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів». Одним із принципів державної регіональної політики визначено «поетапне зменшення рівня територіальної диференціації економічного розвитку регіонів та соціального забезпечення громадян». Удосконалення державного регулювання розвитку регіонів у Концепції передбачає здійснення системи заходів із розбудови інфраструктури регіонального розвитку, стимулювання розвитку регіонів чи їх частин, у межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення громадян за критеріями, визначеними законодавством, значно нижчі, ніж відповідні середні показники в державі (депресивні території). Було визначено, що державна регіональна політика спрямовується також на забезпечення формування такої фінансової спроможності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, яка б створювала можливості для ефективного розвитку, *подолання диспропорцій* з урахуванням особливостей регіонів, їх потенціалу щодо адаптації до ринкових умов господарювання.

Вочевидь, Концепція заклала значне законодавче підґрунтя для розвитку та освоєння внутрішнього потенціалу регіонів. Поступово усі основоположні принципи Концепції були реалізовані у законодавчих актах. Так само Концепція втілює принципи попереднього регулювання нерівномірності регіонального розвитку на противагу регулюванню вже складених показників нерівномірності, оскільки значна увага в ній приділяється створенню умов для розкриття та ефективного використання внутрішнього потенціалу розвитку регіонів.

Вагомим внеском у систему впливу на диспропорційність став Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) [8]. У ньому зазначено, що «стимулювання розвитку регіонів – комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі ... максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому». Питання регулювання диспропорцій подано через призму впливу на депресивні території – за основу такої системи регулювання було взято той чинник, що депресивна територія є причиною зростання диспропорційності. Можна сказати, що у такий спосіб було унормовано принципи впливу на видиму, осяжну сутність диспропорційності – наявність територій із низькими показниками розвитку, які значно вибиваються із загального контексту рівнів розвитку регіонів. Такий підхід зробив управління диспропорційністю регіонів завданням центральних органів влади. Для вирівнювання соціально-економічних показників розвитку слід було лише ніби «підтягнути» рівні розвитку депресивних регіонів до рівнів розвитку економічно слабких регіонів і тим самим регіональну нерівномірність буде зменшена. Такий підхід на той час був виправданим з огляду на негативні тенденції розвитку визначених депресивних територій. Тим більше значення такого підходу зросло і нині, коли ми спостерігаємо наявність постконфліктних територій – територій, на яких велися воєнні дії навесні-восени 2014 року і які тепер потребують відбудови і спрямування значного обсягу ресурсів на таку відбудову.

У тому ж Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» за допомогою стимулювання певних точкових проектів на депресивних територіях унормовується вплив на внутрішній потенціал розвитку регіонів, тобто здійснюється попереднє регулювання диспропорційності.

У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року (2006 р., нині не чинна) [9] питання диспропорційності регіонального розвитку та необхідності її регулювання зазначались вже в преамбулі: «Нерівномірність регіонального розвитку і рівня життя населення створює передумови для соціальної напруги в суспільстві, загрожує територіальній цілісності країни, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність. У зв'язку з цим державна регіональна політика повинна бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій». Диспропорційність зазначена серед основних проблем регіонального розвитку: «Ключовою проблемою, що потребує поетапного розв'язання, є збільшення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів...»; далі вказано причини диспропорційності та окреслено шляхи її зменшення. Тим самим було чітко означено, що диспропорційність є однією з основних перешкод для системного поступального соціально-економічного розвитку регіонів, економічного зростання регіонів, ефективного освоєння внутрішнього потенціалу. Дані положення були надалі реалізовані у низці підзаконних актів. У Державній

стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року було означено «необхідність впливу на розвиток регіонів», що можна трактувати як започаткування процесів управління регіональною нерівномірністю.

Нині законодавчу основу державного регулювання розвитку регіонів формує Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (2014 р.) [10]. У ній так само значна роль приділяється питанням диспропорційності регіонального розвитку. Зазначено, що розроблення Стратегії здійснено з урахуванням різних змін у соціально-економічному становищі регіонів, у т.ч. тих, що характеризуються «нерівномірністю розвитку територій, зростанням міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, значною диференціацією розвитку районів та міст...». Зазначаючи важливість регулювання диспропорцій, вказано, що «Кабінет Міністрів України підтримує принципові позиції підходу ЄС до реалізації регіональної політики, які базуються на поєднанні політики щодо підвищення рівня конкурентоспроможності територій та політики, спрямованої на недопущення зростання регіональних диспропорцій...». У такий спосіб підтверджено необхідність продовження застосування управлінського впливу на диспропорції та ефективне управління ними.

На реалізацію Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року було ухвалено Закон України «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.) [11]. У законі унормовано, що «метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів...», а серед пріоритетів державної регіональної політики – «зменшення територіальної диференціації за індексом регіонального людського розвитку». Тим самим ще раз підкреслено важливість зменшення диспропорцій соціального розвитку.

Подібно до перерахованих нормативно-правових актів, питання регулювання диспропорцій унормоване і в Бюджетному кодексі України та Податковому кодексі України: регулювання диспропорцій пропонується здійснювати за рахунок перерозподілу доходних джерел на користь бюджетів громад (Бюджетний кодекс України (редакція 2014 р.)) та передання до категорії місцевих податків і зборів фіскально значимих доходних джерел (Податковий кодекс України (редакція 2014р.)).

Значну увагу питанням активізації внутрішнього потенціалу розвитку регіонів (зокрема, за рахунок прямих методів регулювання) у нормативно-правових актах можна характеризувати як визнання необхідності регулювання регіональної соціально-економічної диспропорційності, особливо у соціальній сфері. Прямими методами впливу на диспропорційність є дотації підприємствам, субвенції бюджетам та субсидії громадянам.

Управлінський підхід, згідно якого проводиться фінансування депресивних територій на основі збільшення для них дотацій, що означає пост-регулювання (регулювання результатів, їх коригування), не може бути винятковим і єдиним. Для успішної реалізації політики регулювання диспропорційності доцільно застосовувати попереднє регулювання (регулювання вихідних умов), що означає вплив на ефективне використання внутрішнього потенціалу розвитку регіонів.

Звідси, наголошуючи на необхідності впливу на вихідні умови розвитку регіонів, що означає необхідність активізації внутрішнього потенціалу розвитку, ми виходимо з першочергових потреб усувати критичні прояви нерівномірності, зокрема, впливати на депресивність розвитку регіонів, у т.ч. депресивність постконфліктних територій.

Поява нових депресивних територій, що впливають на розростання диспропорцій регіонального розвитку, зумовлена веденням воєнних дій на території України. Наслідками для регіонів від ведення воєнних дій стали наступні:

- поява нового об'єкту регіональної політики – «нова повоєнна депресивна територія» та необхідність пошуку інструментів управління нею, її існування та взаємодії з іншими регіонами;
- необхідність пошуку інструментів соціально-економічної взаємодії з тимчасово окупованими територіями з метою забезпечення їх соціально-економічного відторгнення;
- порушення єдиного господарського простору, виключення територій із господарського обороту та неможливість їх швидкої заміни; зміна конфігурації міжрегіональної взаємодії та необхідність побудови нових міжрегіональних зв'язків в Україні;
- посилення політичних засад економічної діяльності: неможливість внаслідок політичної недоцільності застосовувати принципи економічної екстериторіальності при плануванні виробничої та комерційної діяльності;
- необхідність швидкої зміни експортної орієнтації з ринків РФ на ринки інших країн;
- наочність наслідків від неврахування інтересів кожного, а не всіх разом, регіонів у державній регіональній політиці (зокрема, поява відцентрових тенденцій у регіонах);
- зростання необхідності зміцнення базових територіальних громад згідно принципів, визначених лише державою;
- зупинка або й відмова від започаткування проектів у рамках транскордонного співробітництва з Російською Федерацією (зокрема, євро регіонів «Ярославна», «Слобожанщина»), відповідно – зменшення надходжень до місцевих бюджетів цих регіонів та зменшення ролі інструменту «транскордонне співробітництво» у стимулюванні регіонального розвитку та зовнішній торгівлі;
- скорочення обсягу інвестицій та внаслідок цього – необхідність страхування зупинки великих інвестиційних проектів, критично важливих для регіонів та швидкої зміни їх учасників;
- проблема внутрішньо переміщених осіб та необхідність переорієнтації роботи закладів соціальної інфраструктури сусідніх із тимчасово окупованими територіями регіонів на більшу кількість громадян, зростання навантажень на вакантні посади внаслідок пошуку роботи внутрішньо переміщеними особами [12].

Отже, з одного боку, необхідною є цілеспрямована протидія появи нових депресивних територій та подолання депресивності на існуючих територіях, а з іншого, необхідно активізовувати внутрішні резерви регіонів задля активізації ними структурних перетворень в регіональній економіці.

Такі проблеми значною мірою посилюють загрози появи депресивних територій і зумовлюють необхідність оновлення інструментів впливу на регіональну диспропорційність. Аналіз наукових досліджень доводить, що подолання депресивності територій можна розглядати як основу для управління диспропорційністю.

Формування засобів оцінки ефективності регулювання диспропорційності регіонального розвитку.

Оцінити вагомість і значимість регулювання диспропорцій можливо на основі опрацювання засобів такої оцінки. Для більш точної оцінки вагомості застосовуваних засобів варто наперед визначити порогові значення максимального та мінімального граничного показника (параметра), проаналізувати, якими вони були до застосування регулюючого впливу і якими стали після того. Інший спосіб – варто визначити гранично допустимі відхилення між показниками і проаналізувати, які вони змінилися після застосування регулюючого впливу. Для більшої достовірності висновків слід скористатися обома засобами. Варто враховувати, що з 1991 по 2016 роки розвиток регіонів характеризувався періодично інерційністю, нестабільністю, стабільністю, кризами, зростанням і т.п., що впливало на розміри диспропорційності.

Параметри диспропорційності можна визначити, проаналізувавши дані за декілька років. Для достовірності результатів доцільно провести два види аналізу: із включенням міста Києва і без міста Києва, оскільки як столичний мегаполіс і згідно теорії «ядро-периферія» місто Київ «перетягує» на себе значну частку ресурсів.

Характеристика зміни розмірів диспропорцій під впливом інструментів державної регіональної політики.

При допущенні, що вказані вище нормативно-правові акти мали змінити динаміку диспропорційності та розміри диспропорцій, проаналізуємо нерівномірність за показниками соціально-економічного розвитку регіонів у 2008-2016 роках (табл.1).

Таблиця 1. Співвідношення між максимальним та мінімальним показником соціально-економічного розвитку регіонів України

Показники	Нерівномірність, разів								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВРП на одну особу	3,2	3,0	3,0	2,96	3,2	3,1	3,8	-	-
Обсяг реалізованої промислової продукції	52,8	44,1	63,8	65,8	59,2	53,8	53,9	42,9	38,1
Обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції	3,4	3,3	3,2	3,7	3,5	4,1	4,6	4,5	4,9*
Обсяг веденого в експлуатацію житла	14,2	19,4	12,1	16,9	9,7	13,9	30,0	18,4	38,4
Експорт товарів	99,9	77,9	99,8	125,9	113,1	99,0	70,8	61,1	55,4
Імпорт товарів	28,4	34,4	47,6	41,2	37,4	34,6	40,5	39,8	38,1
Інвестиції в основний капітал	7,9	8,4	9,4	14,9	14,2	13,9	12,5	13,2	12,7
Прямі іноземні інвестиції	116,6	106,1	125,4	132,6	129,3	131,9	131,6	136,9	145,4*
Середньомісячна заробітна плата	1,7	1,5	1,6	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4
Кількість безробітних	3,7	5,3	5,2	5,2	5,1	3,8	3,8	4,2	4,4*
Кількість населення	5,0	4,9	4,9	4,9	4,8	3,1	3,2	3,2	3,2

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України

«-» - дані відсутні

2014-2016 роки - без урахування АР Крим, м. Севастополя, непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей

* за січень-вересень

Аналіз диспропорцій продемонстрував наступну тенденцію – рівень диспропорційності значною мірою коливався, значно зросли розміри диспропорцій за показниками прямих іноземних інвестицій та введеного в експлуатацію житла. Більш глибокий аналіз співвідношень мінімальних і максимальних значень показників показав, що зменшення розміру диспропорцій відбулося не за рахунок збільшення показників слабких регіонів, а за рахунок зменшення показників сильних регіонів, і особливо це було помітно у 2008-2010 роках, коли економіка України зазнала впливу світової фінансової кризи. Звідси можна зробити такі висновки. У загальному контексті зменшення диспропорційності стало позитивним чинником для оцінки успішності політики регулювання диспропорційності, однак виявилися негативні сторони такої зміни диспропорційності для загального соціально-економічного розвитку країни та її регіонів, зокрема через те, що господарство регіонів із вищими показниками розвитку показало свою більшу вразливість до зміни соціально-економічної кон'юнктури. Особливо це помітно за показниками будівництва – обсягами введеного в експлуатацію житла: різке зменшення обсягів введення житла у Донецькій та Луганській областях призвели до різкого збільшення диспропорції за цим показником. З іншого боку, аналіз мінімальних та максимальних значень показників дозволяє одразу виявити «критичні моменти господарського розвитку» – галузі та сфери діяльності, які потребують стимулювання. Такий стан ще раз підкреслив необхідність приділення більшої уваги вихідним умовам розвитку регіонів – тій же самій активізації внутрішнього потенціалу розвитку регіонів, аніж пост-регулюванню та вирівнюванню показників.

Для визначення впливу інструментів державного регулювання на розміри диспропорційності варто використати метод структурних зрушень (для поглибленого аналізу структури зміни показників). Як наголошують дослідники, «такий метод може бути вдало використаний для аналізу даних по регіонах, які характеризують випуск продукції, рівень зайнятості, а також інші регіональні показники. Даний метод характеризує вплив національних та регіональних факторів на зміну регіональних показників, тобто оцінюється різниця між показниками дійсного та потенційного зростання в регіоні, який міг би бути в регіоні, якби регіон мав структуру виробництва, ідентичну потенційній, що дає можливість визначити внесок в розвиток регіону його специфічної структури.

Загальне зрушення регіонального індикатора, що розглядається, показує різницю між дійсною регіональною зміною і тією зміною, яка б відбулася, якби регіон розвивався середніми по країні темпами. Тобто показник, що характеризує структурні зрушення, складається з двох частин: пропорційного та диференційного зрушень.

Пропорційне зрушення визначає вплив національної виробничої структури, який виникає тому, що окремі галузі на національному рівні розвиваються швидше за інші. Так, регіон, що включає в свою економічну структуру галузі, які розвиваються повільно, будуть відображати структурне зрушення вниз, а регіон з високою часткою швидко зростаючих галузей – пропорційне зрушення вгору. Диференційне зрушення характеризує вплив регіональних структурних особливостей. Це відбувається тому, що в регіоні є галузі, які зростають темпами більш швидкими, ніж на національному рівні. Регіон, що характеризується чистим диференціальним зсувом вгору, є регіоном, де наявні місцеві переваги окремих видів економічної активності. Сума пропорційного та диференційного зсувів є загальним зсувом. $G=R+S$, де G – загальний зсув, R – пропорційний, S – структурний. Кожен з даних компонентів, у т.ч. і загальний зсув, може бути як від'ємним, так і додатним.

Цей метод може використовуватися для оцінки різних регіональних індикаторів.

Диференційний зсув є відхилення, яке виникає тому, що показник у кожній галузі в регіоні змінюється темпами, відмінними від національних. Пропорційний зсув показує приріст показника, який виникає тому, що на території регіону розташовані підприємства галузей, які розвиваються переважними темпами (або відносно його скорочення, якщо галузі спеціалізації регіону не відносяться до числа тих, що розвиваються динамічно). Пропорційні та диференційні зсуви розрізняються за своєю природою. Для пропорційних визначальними чинниками є зміни у продуктивності, вони відображають впливи таких чинників, як технологічні зміни, освоєння нових видів продукції, тобто загальні чинники. Диференційні зсуви, навпаки, відображають інтенсивність використання внутрішніх регіональних чинників.

Такий підхід дозволяє оцінити інтенсивність використання внутрішніх ресурсів регіону у подоланні відсталості та зробити висновок про успішність реалізації програми стимулювання депресивних регіонів» [13].

Для оцінки ефективності управлінських рішень щодо впливу на розвиток регіону, зокрема на активізацію його внутрішнього потенціалу задля управління диспропорційністю, можна використовувати методи експертних оцінок та його модифікацію – метод аналізу ієрархій. На думку дослідників, «такий метод варто використати для стратегічного планування інновацій та прогнозування соціально-економічного стану. Метод полягає у тому, що з множини альтернатив обирається найкраща для прийняття управлінського рішення з конкретної проблеми. Порівняння декількох напрямів структурної перебудови економіки регіону, які мають однакове призначення, складно здійснити через велику кількість часткових показників переваг, кожен з яких характеризує окремий аспект, утруднює оцінювання і виділення суттєвих і несуттєвих моментів. У випадках, коли деякі з факторів не можна виміряти, а їхній розрахунок пов'язаний з великими труднощами, використовують найрізноманітніші методи. Суть їх полягає в опрацюванні вхідної інформації, яка надходить від спеціалістів у вигляді деяких суджень, і наданні вихідної інформації через приписання експертом кожній дії певного числа. Така процедура приводить до створення так званої системи переваг. Новий підхід до управління економікою регіону, головна ідея якого полягає у створенні внутрішнього товарного конкурентоспроможного ринку, потребує нової структури управління. Найбільш прийнятною у цьому випадку є кластерна форма організації виробництва: таке виробничо-територіальне утворення, що складається з виробництв, об'єднаних технологічними зв'язками, і спеціалізується на випуску певних видів продукції при повному використанні ресурсів, важливих для формування і функціонування господарської системи» [14].

Отже, авторами ще раз підкреслено, що подолання депресивності є основою для регулятивного впливу на диспропорційність регіонального розвитку.

Значна увага у наукових роботах, що стосуються регулювання диспропорційності, приділяється питанням фінансового вирівнювання. Як зазначає Буряченко А.І., «вітчизняні автори у переважній більшості віддають перевагу методу міжбюджетних трансфертів вертикального стилю, при цьому майже не досліджуваними у практичному плані залишаються питання використання міжбюджетних трансфертів горизонтального стилю та регіонального податкового регулювання. Горизонтальне вирівнювання полягає у створенні системи справляння у державний бюджет рівновеликих доходів з регіонів, які мають однакову платоспроможність. Воно спрямоване на усунення диспропорцій у податкоспроможності. Що вища міра горизонтального вирівнювання, або що більша частина зібраних у регіонах податків надходитиме до державного бюджету, то нижчою буде частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті, або рівень регіональної фіскальної автономії».

Далі автор говорить, що «методологічний підхід до фінансового вирівнювання, визначений у теорії суспільного вибору, базується на правилі горизонтальної рівності (рівного ставлення до індивідуумів, що

перебувають у рівних економічних умовах) функціонування фінансово-бюджетних систем муніципалітетів та юрисдикцій. На думку автора, система фінансового вирівнювання має багато недоліків, у першу чергу мотиваційних. Горизонтальне вирівнювання поєднується із централізованим перерозподілом ресурсів з метою реалізації принципу вертикальної справедливості, тобто вирівнювання добробуту, та з адресною підтримкою регіонів, і фактично є рушієм економічного зростання. Цей принцип реалізується через механізм вертикального вирівнювання – досягнення збалансованості між величиною державних зобов'язань перед населенням регіону (або окремої адміністративно-територіальної одиниці) і його ресурсним потенціалом, включаючи потенціал податкових надходжень. Аналіз досвіду інших країн дає можливість виділити кілька моделей бюджетного вирівнювання, застосування яких залежить від рівня адміністративної децентралізації, обсягу наданих повноважень органів місцевого самоврядування, економічних диспропорцій між регіонами та населеними пунктами» [15].

Таким чином, цим автором доведено, що важливим для управління диспропорційністю є вирівнювання вихідних умов – податкової спроможності регіонів, яка складає вагомую частину внутрішнього потенціалу розвитку регіону, а також адресна підтримка регіонів, що сприятиме економічному зростанню.

Після характеристики зміни розмірів диспропорцій під впливом застосовуваних інструментів варто проводити оцінку ефективності впливу різних регулятивних інструментів на розміри диспропорцій, і далі – опрацьовувати рекомендації щодо використання найбільш ефективних регулятивних механізмів та інструментів впливу на регіональну диспропорційність.

Висновки. Нормативно-правові акти України починаючи з 1991 року унормовували питання щодо необхідності застосування управлінського впливу на диспропорції розвитку регіонів. Від Концепції державної регіональної політики, у якій унормовувалась необхідність подолати диспропорції за рахунок ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонального розвитку, надалі у Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» та у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року унормовувались питання подолання депресивності територій як основи вирівнювання показників розвитку регіонів, необхідність якого значно зросла і в наш час після появи депресивних постконфліктних територій. У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року та у Законі України «Про засади державної регіональної політики» унормовувались питання регіонального вирівнювання та подолання диспропорційності у першу чергу у соціальних показниках, так само унормовувалась необхідність ефективно використовувати внутрішній потенціал розвитку регіонів задля покращення показників регіону і тим самим – зменшення розмірів диспропорційності. У нормативно-правових актах наголошується на необхідності «регулювання диспропорційності», а поняття «зменшення диспропорційності» застосовується до показників соціального розвитку. Аналіз диспропорційності у 2008-2010 роках показав, що диспропорційність зменшилась за рахунок погіршення показників розвитку економічно сильних регіонів, що так само вказує на необхідність ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів.

Диспропорційність регулюється через депресивний розвиток регіонів, у тому числі спричинений постконфліктним становищем окремих територій Донбасу, місцевий бюджет та внутрішній потенціал розвитку регіонів. Виводити регіони з депресивного стану пропонується за допомогою стимулюючих механізмів, зокрема надання субсидій системоформуючим підприємствам та створення на таких територіях точок зростання. Місцевий бюджет пропонується використовувати як інструмент регулювання диспропорційності через застосування фінансового вирівнювання – як вертикального, так і горизонтального. Активізувати внутрішній потенціал регіонів пропонується за допомогою різних інструментів – створення тих самих точок зростання, надання пільгових умов господарювання. Регулювання диспропорційності через ці об'єкти означає регулювання більшою мірою вихідних умов економічного розвитку, натомість зменшення диспропорційності варто застосовувати до показників соціальної сфери – через підвищення рівнів середньої заробітної плати, дотримання соціальних стандартів, проведення доплат у сфері соціального захисту і соціального забезпечення за рахунок коштів з місцевих бюджетів.

Список використаних джерел

1. Буряченко А.Є. Фінансове вирівнювання у згладжуванні диспропорцій розвитку регіонів. У монографії: Буряченко А.Є. Фінансовий потенціал регіонального розвитку / А.Є. Буряченко. - К. : КНЕУ, 2013. - С.174-185.
2. Іжа М.М. Трансформація регіональної політики ЄС: висновки для України /М.М. Іжа // Теоретичні та прикладні питання державотворення. - 2013. - Вип. 12 [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_3.
3. Мітюшкіна Х.С. Конкурентоспроможність регіонів України на мікро- та мезорівнях /Х.С.Мітюшкіна // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка, 2013, вип. 6.-С.31-42.
4. Поліщук Л. С. Регіональні асиметрії в ЄС та нові інструменти політики вирівнювання / Л.С. Поліщук // Актуальні проблеми міжнародних відносин.- 2015.- Випуск 126 (частина II)-с.116-124.
5. Prokopovych S., Chernova N. The regional unevenness of economic development in Ukraine and the EU: models of analysis / S. Prokopovych, N. Chernova // Економіка розвитку (Economics of Development).-2016.-№ 4 (80).-С.94-103.
6. Ярошенко І. В. Аналіз соціально-економічного розвитку проблемних регіонів країн Європейського Союзу /І.В. Ярошенко // Проблеми економіки. - 2014. - №3. - С.45-53.

7. Про Концепцію державної регіональної політики. Указ Президента України від 25 травня 2001 року № 341/2001 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>
8. Про стимулювання розвитку регіонів. Закон України від 08 вересня 2005 року № 2850-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2850-15/print1452601635405265>
9. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. N 1001 (втратила чинність на підставі Постанови КМУ N 385 (385-2014-п) від 06 серпня 2014 р.) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>.
10. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. №385 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
11. Про засади державної регіональної політики. Закон України від 05 лютого 2015 року № 156-VIII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
12. Двігун А.О., Шевченко О.В., Бондаренко О.О. Регулювання соціально-економічного розвитку Донбасу за умов гібридної війни. Аналітична записка. Грудень 2016 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2459/>.
13. Регион в условиях роста открытости национальной экономики: моногр. / Н.Г. Чумаченко, Л.Г. Червова, Л.М. Кузьменко и др. / НАН Украины. Ин-т экономики пром. – Донецк, 2010. - 349 с.
14. Ткачук І.Г. Моделювання розвитку економіки регіону на основі аналізу ієрархій / І.Г. Ткачук, С.О. Кропельницька // Економіка України. - 2007. - №5. - С.79-83.
15. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: В 3 т. / За ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. Т.1: Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації. – К. : Фенікс, 2008. – 468 с.

References

1. Buryachenko A.Ye. Finansove vyryvnyuvannya u zgladzhuванні dysproportsiy rozvytku regioniv [Financial equalization in surfacing of the disparities of regional development]. U monografiyi: Buryachenko A.Ye. Finansovy porentsial regional'nogo rozvytku. K. : KNEU, 2013. С.174-185.
2. Izha M.M. Transformatsiya regional'noyi polityky YeS: vysnovky dlya Ukrayiny [Transformation of the regional policy of the EU: summary for Ukraine] // Teoretychni ta prykladni pytannya derzhavotvorenniya. 2013. Vyp. 12. : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_3.
3. Mityushkina Kh.S. Konkurentospromozhnist' regioniv Ukrayiny na mikro- ta mezorivnyakh [The competitiveness of Ukrainian regions on the micro-and mesolevels] / Kh.S.Mityushkina // Visnyk Mariupol's'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomika, 2013, vyp.6. S.31-42.
4. Polishchuk L.S. Regional'ni asymetriyi v YeS ta novi instrumenty polityky vyryvnyuvannya [Regional asymmetry in the EU and new instruments of the alignment policy] // Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 2015. Vypusk 126 (chastyna 2). S.116-124.
5. Prokopovych S., Chernova N. The regional unevenness of economic development in Ukraine and the EU: models of analysis // Ekonomika rozvytku (Economics of Development). 2016. №4 (80). S.94-103.
6. Yaroshenko I.V. Analiz sotsial'no-ekonomichnogo rozvytku problemnykh regioniv krayin Yevropeys'kogo Soyuzu [Analysis of socio-economic development of problem regions in the European Union countries] // Problemy ekonomiky. 2014. №3. S.45-53.
7. On the Concept of the state regional policy. The Decree of the President of Ukraine, 25 May 2001, №341/2001 : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>.
8. On the stimulation of regions' development. The Law of Ukraine, 8 September 2005, № 2850-IV : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2850-15/print1452601635405265>.
9. On acceptance of the State strategy for regional development for the period till 2015. The Act of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 21 July 2014 № 1001 (the regulation repealed according to the Act of the Cabinet of Ministers of Ukraine N 385 (385-2014-п), 06 August 2014) : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
10. On acceptance of the State strategy for regional development for the period till 2020. The Act of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 6 Aug 2014, № 385 : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
11. On the background of the state regional policy. The Law of Ukraine, 5 February 2015, № 156-VIII : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
12. Dvигun A.O., Shevchenko O.V., Bondarenko O.O. Reguluvannya sotsial'no-ekonomichnogo rozvytku Donbasu za umov gibrydnoyi viyny [Regulation of the socio-economic development of region during the hybrid war]. Analitichna zapyska. Gruuden' 2016. : <http://www.niss.gov.ua/articles/2459/>.
13. Chumachenko N.G., Chervova L.G., Kuz'menko L.M. i dr. Region v usloviyah rosta otkrytosti natsional'noi ekonomiki [A region in conditions of the growth of the national economy openness]: monogr. / NAN Ukrainy. In-t ekonomiki prom. Donetsk, 2010. 349s.
14. Tkachuk I.G., Kropel'nyts'ka S.O. Modelyuvannya rozvytku ekonomiky regionu na osnovi analyzy iyerarkhiy [Modeling of the regional economy development on the base of the hierarchies analysis] // Ekonomika Ukrayiny. 2007. №5. S.79-83.

15. *Finansovo-monetarni vazheli ekonomichnogo rozvytku [Financial and monetary levers of economic development]: V 3t. / Za red. ch.-kor. NAN Ukrainy A.I. Danylenka. T.1: Finansova polityka ta podatkovobudzhetni vazheli yiyi realizatsiyi. K. : Feniks, 2008. 468s.*

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шевченко Ольга Валеріївна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник; завідувач сектору вирівнювання регіонального розвитку відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень,

вул. Пирогова, 7-А, м. Київ, Україна, 01030,

e-mail: olganiss@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шевченко Ольга Валериевна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник; заведующая сектором выравнивания регионального развития отдела региональной политики Национального института стратегических исследований,

ул. Пирогова, 7-А, г. Киев, Украина, 01030,

e-mail: olganiss@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Shevchenko Olga Valeriyivna, PhD in economic sciences, Senior researcher; Head of Sector of Regional Development Alignment in Regional Policy Department of the National Institute for Strategic Studies,

Pirogova str., 7-A, Kyiv city, Ukraine, 01030,

e-mail: olganiss@ukr.net

УДК: 339.54

ТОРГІВЕЛЬНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ФОРМА ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Шкутько О.М.

Ключові слова: торгова дипломатія, зовнішньоторговельна політика, нетарифне регулювання, тарифне регулювання, міжнародне співробітництво, багатостороння угода, регіональної торгової угоди, Світова організація торгівлі.

ТОРГОВАЯ ДИПЛОМАТИЯ КАК ФОРМА ВНЕШНЕТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Шкутько О.Н.

Актуальность темы определяется необходимостью определения роли торговой дипломатии в эффективности реализации внешнейторговой политики государства. Особое значение эта проблема приобрела в свете перспектив экономического участия Республики Беларусь в современной мировой экономике.

Предмет исследования – торговая дипломатия в современной мировой экономике.

Цель исследования – выявление теоретических основ использования торговой дипломатии в системе международных экономических отношений как формы эффективной реализации внешнейторговой политики и преимуществ на мировом рынке, для поиска взаимоприемлемых решений, расширения и углубления международного сотрудничества.

Методологическая основа исследования - системный подход, методы анализа и синтеза, субъектно-объектного, количественного и качественного, исторического и логического анализа.

Результаты исследования - на основе выявления тенденций развития мировой экономики, определены возможности и перспективы использования торговой дипломатии как формы внешнейторговой политики на двусторонней, региональной и многосторонней основе, для содействия развитию национальной экономики и обеспечения внешнеэкономических интересов в рамках общей внешнеэкономической политики государства с целью повышения его международной конкурентоспособности.

Область применения результатов: разработка стратегических инструментов эффективной реализации внешнейторговой политики государства и преимуществ на мировом рынке, что может быть достигнуто средствами торговой дипломатии.

Выводы: 1. Очевидно, что торговая дипломатия находится в области пересечения внешнейторговой политики, внешнеэкономического курса и внешнеэкономической деятельности государства и является формой реализации внешней политики государства, обеспечивая благоприятные условия для национальных субъектов путем формирования рациональных торговых режимов в отношениях с торговыми блоками, отдельными государствами и корпорациями.

2. В настоящее время торговая дипломатия, учитывая процессы интернационализации и усиления взаимозависимости мировой экономической системы, может осуществлять влияние в двух плоскостях -

глобализации и региональной интеграции, в трех формах – двусторонняя, региональная и многосторонняя, решая задачи содействия, помощи, защиты и лоббирования национальных внешнеэкономических интересов приобретает комплексный, системный характер, тесно взаимодействуя с государственными структурами, организациями, торгово-экономическими структурами.

3. Либерализация национальных экономик и их взаимодействие посредством торговли и международных инвестиций, растущее число субъектов мировой экономики – транснациональных корпораций, банков, инвестиционных и интеграционных групп, масштабная и увеличивающаяся зависимость экономик независимых государств от мировых рынков товаров и услуг, инвестиций, технологий заставляет их корректировать свою внешнеэкономическую политику. Внешнеэкономическая политика получила в свое распоряжение помимо нетарифных барьеров, правил конкуренции, валютного паритета, налоговой гармонизации, конвергенции экономических систем, новые инструменты, практические мероприятия и методы активного воздействия, такие как информационно-коммуникативные технологии, маркетинг, реклама, искусство переговоров и др. Все вышеперечисленное – основа для торговой дипломатии стратегического характера, что позволяет разработать концептуально аргументированную программу экспорта и повышает уровень координации между институтами, задействованными в реализации экспортно-импортных операций.

Ключевые слова: торговая дипломатия, внешнеэкономическая политика, нетарифное регулирование, тарифное регулирование, международное сотрудничество, многостороннее соглашение, региональное торговое соглашение, Всемирная торговая организация.

TRADE DIPLOMACY AS FORM OF FOREIGN TRADE POLICY OF THE STATE

Shkutsko A.N.

The relevance of the topic is to elucidate the role of trade diplomacy in efficiency of realization the foreign policy of the state. Special importance this issue has taken in light of the prospects of economic development of the Republic of Belarus in the modern international economy.

Object of research – trade diplomacy in modern international economy.

The research purpose – identification of theoretical bases of use of trade diplomacy in international economic relations as a form of effective implementation of foreign trade policy and the advantages in the international market, to search for mutually acceptable solutions, expand and deepen international cooperation.

Methodological basis of research - system approach, methods of the analysis and synthesis, the subject and object, quantitative and qualitative, historical and logical analysis.

Results of research – basis of identification of tendencies of development of international economy, the possibilities and prospects of use of trade diplomacy as a form of foreign policy at the bilateral, regional and multilateral basis, to promote the development of the national economy and ensure the foreign trade interests in the framework of the general foreign policy of the state in order to improve international competitiveness.

Scope of results: development of strategic tools for the effective implementation of foreign trade policy and the advantages in the international market that can be achieved by means of trade diplomacy.

Conclusion: 1. It is obvious that trade diplomacy is at the intersection of foreign policy, foreign policy and foreign economic activities of the state and is a form of realization of foreign policy of the state, providing favorable conditions for national actors by forming a rational trade regimes in relations with trading blocks, individual states and corporations.

2. Currently, trade diplomacy, given the processes of internationalization and interdependence in the global economic system, can realize the effect in two dimensions of globalization and regional integration in three forms – bilateral, regional and multilateral solving assistance, assistance, protection and lobbying of the national foreign trade interests is complex and systemic nature, working closely with government agencies, organizations, economic and trade structures.

3. Liberalization of national economies and their interaction through trade and international investment, a growing number of actors in the international economy – transnational corporations, banks, investment and integration groups, large and increasing dependence of the economies of independent states from the international markets of goods and services, investment, technology, forcing them to adjust their foreign trade policy. Foreign trade policy has at its disposal in addition to non-tariff barriers, competition rules, monetary parity, tax harmonization, convergence of economic systems, new tools, practical activities and methods of active influence, such as information and communication technology, marketing, advertising, negotiation skills etc. All of the above is the basis for the trade diplomacy of a strategic nature that allows us to develop conceptually and well-supported export program and increases the level of coordination between the institutions involved in the implementation of export-import operations.

Keywords: trade diplomacy, foreign trade policy, non-tariff regulation, tariff regulation, international cooperation, multilateral agreement, regional trade agreement, World Trade Organization.

В современной мировой экономике термин «торговая дипломатия» приобретает все большую актуальность. Исторически, именно внешняя торговля, являясь экономическим явлением, была поводом для установления первых межгосударственных и надгосударственных взаимоотношений и соглашений. Необходимость регулирования внешней торговли между государствами привела к появлению торговой

дипломатии. Так, торговая дипломатия государства решает задачи, связанные с внешнеэкономической политикой государств, и включает в себя новые инструменты, практические мероприятия и методы активного воздействия, такие как информационно-коммуникативные технологии, маркетинг, реклама, искусство переговоров через обсуждение возможности и условий доступа товаров и услуг на внутренние и внешние рынки государств.

Торговая дипломатия представляет собой приоритетную совместную деятельность государственных институтов с привлечением торгово-экономических структур, а также дипломатических миссий и всех других субъектов мировой экономики, с применением знаний современных экономических, правовых наук, а также экономических мер и средств (внешнеэкономическая политика, предоставление или получение помощи, займов, технологий и др.) как на двусторонней, региональной и многосторонней основе, для содействия развитию национальной экономики и обеспечения внешнеэкономических интересов, для достижения политических и экономических целей в рамках общего внешнеэкономического курса данного государства. Это деятельность по реализации национальных экономических интересов на мировом рынке, конечная цель которой - повышение международной конкурентоспособности государства [2].

Экономическая взаимозависимость стран обуславливает необходимость развития и использования данного инструмента: в настоящее время в системе международных экономических отношений позиция отдельного государства в большей степени зависит не от масштабов его экономики, наличия ресурсов, а от эффективной реализации внешнеэкономической политики и преимуществ на мировом рынке, что может быть достигнуто средствами торговой дипломатии. Тем не менее, в теоретическом аспекте инструменты торговой дипломатии изучены недостаточно.

Существуют значительные сложности с определением данного понятия: следует ли рассматривать данный инструмент как новый вид экономической дипломатии; становится ли торговая дипломатия важнейшим компонентом/инструментом/элементом внешнеэкономической политики государства, является ли этот инструмент порождением глобализации или существует с момента появления государств; как экономическая составляющая.

Можно выделить два основных подхода к пониманию сущности торговой дипломатии.

Представители первого подхода рассматривают торговую дипломатию (в составе экономической дипломатии) как часть внешнеполитической деятельности на стыке экономики и дипломатии, в которой дипломатическими средствами, возможно достичь экономических целей, а экономическими инструментами и методами - политических. В данном определении торговая дипломатия рассматривается в качестве инструмента внешнеэкономической политики государства, использование которого приобрело особую актуальность в связи с процессом глобализации. В качестве основных институтов здесь рассматриваются международные экономические организации, которые сегодня превращаются в институты глобального управления, способные решать как экономические, так и политические вопросы. Таким образом, данный вопрос рассматривают Л.М. Капица, М.В. Братерский, В. Д. Щетинин, А.Г. Савоский и др. [1].

В то же время, значительная группа авторов не выделяет политический аспект торговой дипломатии, рассматривая ее, в первую очередь, как часть экономической дипломатии и внешнеэкономической деятельности государства с учетом ее экономических интересов. Такой точки зрения придерживаются А.Е. Лихачев, Е.М. Астахов, И.Д. Иванов и др. В данном направлении исследований изучаются темпы роста экономики, объемы экспорта/импорта и другие показатели. Тем не менее, торговая дипломатия не может выступать в качестве количественного показателя в торгово-экономическом сотрудничестве с другой страной, являясь одним из средств внешнеэкономической политики государства [4].

Однако, на наш взгляд, при изучении этой проблематики требуется междисциплинарный подход. Особое внимание стоит уделить политэкономическому анализу. Мировая политэкономия выводит на первый план экономическую составляющую международных процессов. Более того, экономика часто рассматривается представителями данного направления как системообразующий фактор, тем не менее, политический компонент так же является предметом изучения. Торговая дипломатия является формой осуществления внешнеэкономической политики государства как на уровне двусторонних связей и соглашений, на уровне интеграционных инициатив, так и на многостороннем уровне международных экономических организаций.

Предпосылками возникновения торговой дипломатии как формы внешнеэкономической политики явились:

- возникновение новых форм международных экономических отношений и их взаимозависимость несмотря на наличие национальных границ. Свободный товарооборот товарами и услугами стал причиной исчезновения большей части традиционных средств государственного внешнеэкономического регулирования. Рост прямых иностранных инвестиций компаний и финансовых потоков несравненно более значительный, чем прирост производства, как следствие - обменные валютные курсы устанавливаются законами мирового валютного рынка, а не правительствами.

- многовекторность международной торговли и международного движения капитала, многочисленные источники, вовлеченность большого количества стран, тесное переплетение с различными стадиями процесса производства.

- трансформация и углубление международного разделения труда, возникновение интернационализации, на смену классическому международному разделению труда, где роли четко распределялись между крупными отраслями, пришло множество гораздо более узких специализаций, касающихся в меньшей мере крупных секторов деятельности, нежели отдельных производителей, в

меньшей мере готовой продукции, нежели компонентов, что повлекло за собой интернационализацию производства.

- формирование новой мировой экономической инфраструктуры, которая характеризуется либерализацией национальных рынков. Степень открытия рынков регулируется путем многосторонних торговых переговоров в рамках специализированных международных организаций, роль которых достаточно велика.

- глобализация привела к усложнению системы функционирования мирового рынка и перевела большое количество внутренних экономических проблем государств в категорию проблем представляющих общемировой интерес. Вмешательство международных институтов во внутренние дела государств, стало фактором, который существенно повлиял на трансформацию национальных экономических систем.

Возникшие взаимозависимости расширили границы соприкосновения национальных экономик разных стран и, следовательно, расширили число обращений к традиционным видам договоров - торговым соглашениям относительно пошлин и таможенного режима, соглашениям о защите национальных интересов за границей и пограничным конвенциям. Большую актуальность приобрели конвенции об избежании двойного налогообложения и борьбе с уклонением от налогов, договоры о защите капиталовложений для придания им юридической устойчивости, предотвращения дискриминации и обеспечения справедливого обращения с ними в случае возможной национализации, договоры о социальной защите, которыми предусматривается распределение расходов на содержание застрахованных лиц, находящихся за границей.

Для субъектов мировой экономики большое значение имеют такие экономические категории как: международные обязательства, требования к другим странам, доходы от экспорта, расходы на импорт и др., однако в ряде стран стали меняться потребности, возможности и геоэкономическое положение. Функционирование мирового рынка в условиях интернационализации, глобализации, привело к размытости границ между внутренней и внешней экономикой, к поиску и использованию новых эффективных форм внешнеторговой политики, таких как торговая дипломатия.

Национальные вопросы переходят в международную сферу, создаются органы власти, региональные соглашения, интеграционные инициативы наделяемые полномочиями для рассмотрения операций, происходящих вне национальной территории, и их регламентирования, создаются механизмы воздействия на транснациональное корпоративное планирование и создание технологических цепочек добавленной стоимости, на смешанный характер собственности предприятий и корпораций (создание международных консорциумов препятствует четкому определению государственной принадлежности) [8].

Это открывает новое поле деятельности перед торговой дипломатией, которая по обстоятельствам, может использовать как двусторонний так и многосторонний характер переговоров, практических мероприятий, используя разработанные ими законодательные нормы и широту охваченных ими областей, включая последовательные шаги по устранению барьеров для свободного обращения товаров, услуг и капиталов (например, девять раундов переговоров в рамках ГАТТ-ВТО).

Следует отметить, что в существующей многосторонней торговой системе большое влияние на мировую торговлю оказывает активное развитие международных производственных цепочек создания добавленной стоимости. Растущая глобализация и объемы цепочек поставок не корректно отражаются в традиционной торговой статистике, опирающейся на страну происхождения товара, а так же размывают грань между понятием «товар» и «услуга». Вполне вероятно, что в ближайшей перспективе фактор международных производственных цепочек может воздействовать на действующие в рамках ВТО правила торговли и вызовет необходимость принятия новых установочных документов.

В период после кризиса также возникают риски, влияющие на существование многосторонней торговой системы. К этим рискам относятся, в частности, протекционизм, регионализм, падение эффективности в новых условиях, проблема расширения и развития, связанная с отсутствием у развивающихся стран необходимых ресурсов для вхождения в ВТО. Это связано с тем, что число участников ВТО превысило 160. Большинство стран-участниц относятся к государствам со слабой экономикой и поэтому принятие решения путем консенсуса по принципу «Единого пакета» является исключительно сложным. На современном этапе развития международной торговой политики возникает необходимость отказа от принципа консенсуса и уже вносятся соответствующие предложения по созданию нового механизма принятия решений, которые будут основой для реформы принципов деятельности ВТО.

Можно сказать, что отход от принципа «Единого пакета» ВТО уже де-факто произошел, однако формально он еще существует и потребуются определенные усилия, чтобы закрепить эту модификацию конституционально. Возможно, отказ от принципа «Единого пакета» расширит перспективы принятия новых плюрилатеральных соглашений.

Торговой дипломатии могут быть интересны и выгодны плюрилатеральные соглашения в рамках ВТО, такие как, Соглашения о торговле гражданской авиатехникой, Соглашение о межправительственных закупках, Соглашения об информационных технологиях, либо соглашения вне рамок ВТО, а именно региональные/ преференциальные торговые соглашения (РТС/ПТС). Устойчивый рост региональных/ преференциальных торговых соглашений связан с тем, что на них не влияет изменение отношения к принципу «Единого пакета», поскольку РТС/ПТС являются соглашениями, достигнутыми вне рамок ВТО [5].

Следовательно, существует два пути развития данных процессов в рамках ВТО. Во-первых, заключение многосторонних торговых соглашений, накладывающих императивные обязательства лишь на страны-инициаторы, но при этом выгоду от их заключения приобретают все участники. Во-вторых, создание региональных, плюрилатеральных, интеграционных соглашений, выгоды от заключения которых распространяются только на подписантов.

Либерализация международной торговли через отмену контингентирования, снижение пошлин, использование нейтральных процедур и порядков, перешла в сферу технических норм, доступности государственных закупок, правил происхождения товаров, правил защиты потребителей здоровья общества и природной среды, и т.д.

Таким образом, через устранение нетарифных препятствий, которые могли воспрепятствовать свободе торговли либо дать какой-либо стране одностороннее преимущество, торговая дипломатия не только дополнила всеми видами экономического обмена торговые отношения, составляющие ее первоначальное поле деятельности, но еще и оказалась перед необходимостью взять на свое попечение многие другие формы межгосударственных отношений, а впоследствии озаботиться правильным применением режима свободы и конкуренции, которому подчиняются эти отношения.

Следует выделить стратегии торговой дипломатии, которые решают ее основные задачи по укреплению конкурентной позиции государства в мировой экономике:

- стратегия содействия и взаимодействия исходя из информации об экономической ситуации в целевой стране, о структуре и степени открытости её рынка, инвестиционном климате, структуре импорта и экспорта;
- стратегия присутствия на рынке через создание благоприятных условий для деятельности экономических экспортеров в целевой стране, посредством проведения выставок, круглых столов, переговоров и др. с целью понимания ценностей и формирования институтов государства за рубежом;
- стратегия защиты и лоббирования, через выстраивание приоритетов внешнеторговой политики;
- стратегия скрытого протекционизма, через финансовое, кадровое, организационное и др. обеспечение экспортной политики.

Каждая страна по-прежнему самостоятельно определяет свою внешнеэкономическую политику, в соответствии со своими национальными интересами, однако сотрудничество, направленное на то, чтобы извлечь как можно больше пользы из взаимодействия национальной экономики вовне с экономикой других стран, и даже устранить неудобства, проистекающие от несходства внешнеторговой политики разных стран, совершается все большей четкостью и согласованностью во времени.

Впрочем, это сотрудничество стало необходимостью, ибо постепенное устранение таможенного регулирования, свобода действий субъектов, а впоследствии появление неконтролируемых рынков, таких, например, как рынок евродолларов, финансовых дериватов увеличили опасность нарушения равновесия не только рынка товаров, услуг, технологий, но и всей системы мировой экономики, инструменты для регулирования которой видоизменяются и возникает необходимость координации внешнеторговой политики государств. Это, как правило, корректирующая внешнеторговая политика (кредиты поддержки, интервенции на рынке, лоббирование и протекция), и макроэкономическая политика, определяющая оба аспекта национальной экономики, внешний и внутренний [3].

Следует заметить, что влияние государства на мировую торговлю основывается не на обладании природными богатствами (новые индустриальные страны их почти не имеют, а Сингапур, Гонконг, Южная Корея совершенно лишены), ни на традиционной промышленности (приоритеты в развитии информационных технологий, инноваций и сферы услуг), а на высоком качестве деловой активности и способностей в области менеджмента, маркетинга, стратегий переговоров, коммуникативных технологий и др. [7].

В этом можно убедиться на примере новых индустриальных стран. Своим успехом во внешнеторговой политике они обязаны прежде всего умелому использованию возможностей мирового рынка товаров, услуг и технологий, мудрой внешнеэкономической политике государства и мощной моральной поддержке всего общества. Эти страны развивались при содействии государства: таможенной защиты, государственных дотаций и капиталовложений, построенной на общественной солидарности политике, и т.д.

Следует также учитывать, процессы интернационализации и усиления взаимозависимости мировой экономической системы, которые идут в двух плоскостях - в глобализации и региональной интеграции.

Глобализация в мировом хозяйстве, поднимает процесс национального регулирования на новый количественный и качественный уровень, сочетая процесс углубления интернационализации производительных сил и одновременно стремление транснациональных корпораций подчинить этот процесс своим целям усиления доминирующего положения на мировом рынке, повышая роль торговой дипломатии, ибо она содействует развитию интернационализации в интересах всех стран и вместе с тем противодействует стремлениям тех, кто хотел бы монополизировать преимущества глобализации.

Являясь наиболее распространенным инструментом торговой дипломатии, региональные торговые и интеграционные соглашения представляют собой быстрый способ открытия рынков, а либерализация экономики, необходимая для продвижения национальных интересов и привлечения политических союзников, в рамках региональной группировки осуществляется быстрее за счет сходства интересов. Данный этап развития ознаменован стремлением к формированию крупного межблокового и кросс-регионального сотрудничества государств. В этих условиях государства стремятся не оказаться вне рамок

какого-либо из пространств и торговая дипломатия нацелена на поиск оптимального формата участия во взаимодействии этих пространств [6].

Причем, с одной стороны во внешнеторговой политике доминирует тенденция снижения роли двусторонних экономических связей, а с другой - повышение значения универсального и регионального факторов. В связи с этим главным направлением реализации задач торговой дипломатии Республики Беларусь в международном экономическом сотрудничестве становится участие в интеграционных инициативах и международных экономических организациях. Одним из важных инструментов торговой дипломатии, как уже было отмечено выше, является активизация регионального сотрудничества посредством развития регионального торгового, преференциального и интеграционного сотрудничества. Мотивы участия в согласовании торговой политики между странами-участницами ЕАЭС весьма актуальны и требуют дальнейшей проработки и активизации [10].

Очевидно, что одна из возможных для Беларуси стратегий заключается в совершенствовании своей способности принимать международные инвестиции, ибо экономический рост в большей мере зависит от эффективности деятельности предприятий-резидентов, чем от их национальной принадлежности. Эта способность выражается в хорошо обученной рабочей силе, интенсивности научных исследований и развития, совершенстве технического обеспечения транспорта и средств связи, высокоразвитой промышленности (в частности, субподрядные предприятия, сфера услуг), профессионализме администрации, налогообложении обеспечивающем конкурентоспособность, наконец, уровне обратной связи с обществом. Она предполагает также некоторые компоненты издержек, ибо все строится на сравнениях между странами: (заработная плата/производительность труда), (налоги/услуги, оказываемые предприятиям государством), или (услуги государственных учреждений/ эффективность).

Торговая дипломатия должна пробудить сознание того, что в этом многополярном мире грань между экономикой внешней и внутренней стирается и что по мере того, как универсализация все сильнее влияет на самые мелкие аспекты экономики, управлять ей необходимо, сообразуясь с международными условиями, а не пренебрегая ими или вопреки им.

Любой анализ экономической ситуации должен быть нацелен на международную действительность, что, разумеется, отнюдь не значит, что он не должен быть направлен к национальному процветанию и благополучию, что, естественно, и должно быть его исходным предназначением. Ничего нельзя решать, не зная, что происходит и что было решено во внешнем мире, но и это отнюдь не значит, что международная жизнь подчинила себе все без исключения.

Подводя итоги настоящего исследования, необходимо подчеркнуть следующие ключевые моменты.

1. Очевидно, что торговая дипломатия находится в области пересечения внешнеторговой политики, внешнеэкономического курса и внешнеэкономической деятельности государства и является формой реализации внешней политики государства, обеспечивая благоприятные условия для национальных субъектов путем формирования рациональных торговых режимов в отношениях с торговыми блоками, отдельными государствами и корпорациями, а также валютно-финансовыми институтами, способствующими урегулированию взаимосвязей между рынком товаров, услуг и технологий и рынком движения капиталов. Внедрение прогрессивных методов и инструментов не отменяет классические тарифные и нетарифные инструменты, а позволяет в большей степени варьировать возможностями и потенциалом национальной экономики и политики, обеспечивая их единство в условиях складывающейся международной деятельности.

2. В настоящее время торговая дипломатия, учитывая процессы интернационализации и усиления взаимозависимости мировой экономической системы, может осуществлять влияние в двух плоскостях - глобализации и региональной интеграции, в трех формах – двусторонняя, региональная и многосторонняя, решая задачи содействия, помощи, защиты и лоббирования национальных внешнеторговых интересов приобретает комплексный, системный характер, тесно взаимодействуя с государственными структурами, организациями, торгово-экономическими структурами.

3. Либерализация национальных экономик и их взаимодействие посредством торговли и международных инвестиций, растущее число субъектов мировой экономики – транснациональных корпораций, банков, инвестиционных и интеграционных групп, масштабная и увеличивающаяся зависимость экономик независимых государств от мировых рынков товаров и услуг, инвестиций, технологий заставляет их корректировать свою внешнеторговую политику. Внешнеторговая политика получила в свое распоряжение помимо нетарифных барьеров, правил конкуренции, валютного паритета, налоговой гармонизации, конвергенции экономических систем, новые инструменты, практические мероприятия и методы активного воздействия, какие как информационно-коммуникативные технологии, маркетинг, реклама, искусство переговоров и др. Все вышеперечисленное - основа для торговой дипломатии стратегического характера, что позволяет разработать концептуально аргументированную программу экспорта и повышает уровень координации между институтами, задействованными в реализации экспортно-импортных операций.

Список использованных источников

1. Дегтерев Д.А. Микро- и макроэкономическая дипломатия. Теория и практика / Д.А. Дегтерев // Сборник научных трудов профессорско-преподавательского состава, научных сотрудников и

аспирантов по итогам НИР 2007 г. - СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов.- 2008. - С.225-226

2. Зонova Т.В. Экономическая дипломатия // Внешнеэкономические связи. – 2005. Т.18. - с. 54.

3. Каррон де ла Каррьер Г. Экономическая дипломатия: дипломат и рынок / МГИМО МИД России. - М. : РОССПЭН, 2003.-294 с.

4. Мавланов И.Р. Экономическая дипломатия: Учеб. пособие. – 2-е изд., - Университет мировой экономики и дипломатии. - Москва: ООО Издательство «Аспект Пресс», 2016.- С. 34-36, 17

5. Основы торговой политики и правила ВТО. - М. : Международные отношения, 2005.- 448 с.

6. Ожигина В.В. Союзное государство России и Белоруссии: тенденции и проблемы развития экономической интеграции // Мир перемен. 2011. - № 3. - С. 165-178.

7. Ожигина В.В. Международное научно-техническое и инновационное сотрудничество в интеграционных объединениях // Институциональная трансформация экономики: российский вектор новой индустриализации. Материалы IV Международной научной конференции; в 2 частях. Отв. редакторы Е.А. Капогузов, Г.М. Самошилова. – Омск: Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского. – 2015. - Ч.1. - С.324 – 331.

8. Праневич А.А. Теоретические основы и мировой опыт институционального строительства конкурентных отношений / А.А. Праневич // Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. – 2013. - №21-1. - С. 176-182.

9. Шкутько О.Н. Международный франчайзинг: современные тенденции и мировой опыт / О.Н. Шкутько // Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. – 2015. - №26-1. - С. 100-106.

10.Шкутько О.Н. Экспортный потенциал Республики Беларусь: направления совершенствования и оптимизации / О.Н. Шкутько// Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. – 2013. - №21-1. - С.141-149.

11.RTA Database // WTO [Electronic resource]. – 2016. – Mode of access: <http://rtais.wto.org>.

12.Van Bergeij, Peter A. G. Economic Diplomacy and the Geography of International Trade.- Edward Elgar Publishing, North Hampton, 2009.- 240 p.

References

1. Degterev D.A. Mikro- i makroekonomicheskaya diplomatiya. Teoriya i praktika // Sbornik nauchnykh trudov professorsko-prepodavatel'skogo sostava, nauchnykh sotrudnikov i aspirantov po itogam NIR 2007 g. - SPb.: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet ekonomiki i finansov.- 2008. - S. 225-226

2. Zonova T. V. Ekonomicheskaya diplomatiya // Vneshneekonomicheskie svyazi. - 2005. T. 18. - s. 54.

3. Karon de la Karr'er G. Ekonomicheskaya diplomatiya: diplomat i rynok / MGIMO MID Rossii. - M. : ROSSPEN, 2003.-294 s.

4. Mavlanov I.R. Ekonomicheskaya diplomatiya: Ucheb. posobie. - 2-e izd., - Universitet mirovoy ekonomiki i diplomatii. - Moskva: ООО Izdatel'stvo «Aspekt Press», 2016.- S. 34-36, 17

5. Osnovy torgovoy politiki i pravila VTO. - M. : Mezhdunarodnye otnosheniya, 2005. - 448 s.

6. Ozhigina V.V. Soyuznoe gosudarstvo Rossii i Belorussii: tendentsii i problemy razvitiya ekonomicheskoy integratsii// Mir peremen. 2011. № 3. S. 165-178.

7. Ozhigina V.V. Mezhdunarodnoe nauchno-tehnicheskoe i innovatsionnoe sotrudnichestvo v integratsionnykh ob»edineniyakh // Institutsional'naya transformatsiya ekonomiki: rossiyskiy vektor novoy industrializatsii. Materialy IV Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii; v 2 chastyakh. – Омск: Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского. – 2015. - Ч. 1. - С. 324 – 331.

8. Pranevich A.A. Teoreticheskie osnovy i mirovoy opyt institutsional'nogo stroitel'stva konkurentnykh otnosheniy // Ekonomicheskii vestnik universiteta. Sbornik nauchnykh trudov uchenykh i aspirantov. – 2013. - №21-1. - S. 176-182.

9. Shkut'ko O.N. Mezhdunarodnyy franchayzing: sovremennye tendentsii i mirovoy opyt // Ekonomicheskii vestnik universiteta. Sbornik nauchnykh trudov uchenykh i aspirantov. – 2015. - №26-1. - S. 100-106.

10. Shkut'ko O.N. Eksportnyy potentsial Respubliki Belarus': napravleniya sovershenstvovaniya i optimizatsii // Ekonomicheskii vestnik universiteta. Sbornik nauchnykh trudov uchenykh i aspirantov. – 2013. - №21-1. - S. 141-149.

11.RTA Database// WTO. – 2016. : <http://rtais.wto.org>.

12.Van Bergeij, Peter A.G. Economic Diplomacy and the Geography of International Trade. - Edward Elgar Publishing, North Hampton, 2009.- 240 p.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шкутько Оксана Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри світової економіки, Білоруський державний економічний університет
220070 Республіка Білорусь, м.Мінськ, Партизанський просп., 26, корп. 3, каб. 229.
e-mail: oksana_shkutko@inbox.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шкутько Оксана Николаевна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры мировой экономики,

Белорусский государственный экономический университет
220070 Республика Беларусь, г. Минск, Партизанский просп., 26, корп. 3, каб. 229..
e-mail: oksana_shkutko@inbox.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR:

Shkutsko Aksana, candidate of economic sciences (PhD), docent, Associate professor (docent), department of international economy, Belarus State Economic University.
220070 Republic of Belarus, Minsk, 26 Partizanski Av. Bldg 3, room 229.
e-mail: oksana_shkutko@inbox.ru

УДК 330.111.66:338.3

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ СПОСОБИ ВИРОБНИЦТВА: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОВПЛИВІВ

Шульга О.А.

Спосіб виробництва життєвих благ є головною рушійною силою розвитку і функціонування будь-якого суспільного ладу. Відповідно до цього зміна способів виробництва є основою економічного прогресу людства та відіграє вирішальну роль в розвитку будь-якого суспільства. Це підтверджується тим фактом, що з переходом від нижчого до вищого способу виробництва розвиток суспільства прискорюється.

Тому мета статті – з'ясувати діалектику взаємовпливів і розвитку системи соціально-економічних відносин та технологічних способів виробництва, визначити закономірності розвитку технологічного способу виробництва в аграрному секторі економіки. При дослідженні соціально-економічної природи технологічного способу виробництва та з'ясуванні взаємовпливів системи соціально-економічних відносин та технологічних способів виробництва були застосовані формаційний та цивілізаційний підходи, діалектичний метод, методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, узагальнення, поєднання логічного та історичного підходів тощо.

Технологічні способи виробництва відрізняються між собою способами привласнення праці безпосередніх виробників і їх результатів, які обумовлені суспільними формами засобів виробництва і праці. Суспільні форми факторів виробництва є об'єктивно визначеними на кожному історичному етапі розвитку суспільства, оскільки визначаються рівнем розвитку продуктивних сил, якому відповідає певна система виробничих відносин. Мова йде про характер і спосіб поєднання безпосереднього виробника із засобами виробництва (за характером таке поєднання може бути вільним або примусовим, за способом – безпосереднім чи опосередкованим). З цього випливає, що соціально-економічні відносини визначають існування певного історично визначеного технологічного способу виробництва та впливають на соціально-економічні результати його функціонування. З іншого боку, технологічний спосіб виробництва, будучи джерелом формування і розвитку історично визначеної форми власності, впливає на розвиток соціально-економічних відносин.

Можна виділити такі закономірності розвитку технологічного способу виробництва: невинне підвищення його ефективності шляхом переходу до нового вищого способу виробництва, розвиток усіх його складових, провідна роль людського фактора на всіх етапах еволюції технологічного способу виробництва, підвищення рівня усупільнення виробництва, історична тривалість життєвого циклу технологічного способу виробництва визначається його відповідністю своїм носіям тощо.

Ключові слова: продуктивні сили, виробничі відносини, класи, технологічний спосіб виробництва, суспільний спосіб виробництва.

СИСТЕМА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ ПРОИЗВОДСТВА: ДИАЛЕКТИКА ВЗАИМОВЛИЯНИЯ

Шульга О.А.

Способ производства жизненных благ является главной движущей силой развития и функционирования любого общественного строя. В соответствии с этим изменение способов производства является основой экономического прогресса человечества и играет решающую роль в развитии любого общества. Это подтверждается тем фактом, что с переходом от низшего к высшему способу производства развитие общества ускоряется.

Поэтому цель статьи - выявить диалектику взаимовлияния и развития системы социально-экономических отношений и технологических способов производства, определить закономерности развития технологического способа производства в аграрном секторе экономики. При исследовании социально-экономической природы технологического способа производства и выяснении взаимовлияния системы социально-экономических отношений и технологических способов производства были

применены формационный и цивилизационный подходы, диалектический метод, методы анализа и синтеза, индукции и дедукции, обобщения, сочетание логического и исторического подходов и т.д.

Технологические способы производства отличаются между собой способами присвоения труда непосредственных производителей и их результатов, которые обусловлены общественными формами средств производства и труда. Общественные формы факторов производства объективно определены на каждом историческом этапе развития общества, поскольку определяются уровнем развития производительных сил, которому соответствует определенная система производственных отношений. Речь идет о характере и способе соединения непосредственного производителя со средствами производства (по характеру такое сочетание может быть свободным или принудительным, по способу – непосредственным или опосредованным). Из этого следует, что социально-экономические отношения определяют существование определенного исторически определенного технологического способа производства и влияют на социально-экономические результаты его функционирования. С другой стороны, технологический способ производства, будучи источником формирования и развития исторически определенной формы собственности, влияет на развитие социально-экономических отношений.

Можно выделить следующие закономерности развития технологического способа производства: непрерывное повышение его эффективности путем перехода к новому высшему способу производства, развитие всех его составляющих, ведущая роль человеческого фактора на всех этапах эволюции технологического способа производства, повышения уровня обобществления производства, историческая продолжительность жизненного цикла технологического способа производства определяется его соответствием своим носителям и т. п.

Ключевые слова: производительные силы, производственные отношения, классы, технологический способ производства, общественный способ производства.

THE SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC RELATIONS AND TECHNOLOGICAL MODE OF PRODUCTION: DIALECTICS INTERFERENCE

Shulga O.A.

The method of production of vital goods is the main driving force behind the development and functioning of any social system. Accordingly, the change in production methods is the foundation of economic progress of mankind and plays a crucial role in the development of any society. This is confirmed by the fact that the transition from lower to higher production method accelerates the development of society.

Therefore, the purpose of the article – to find out the dialectic offs and development of socio-economic relations and technological production methods, to determine patterns of technological production method в аграрному секторі економіки. In the study of socio-economic nature of the technological mode of production and clarifying offs system of socio-economic relations and technological production methods have been applied formational and civilization approaches, dialectical method, methods of analysis and synthesis, induction and deduction, synthesis, combining logical and historical approaches, etc.

Technological production methods differing ways of appropriation of the labor of the direct producers and their results, which are caused by social forms of production and labor. Social forms of production factors are objectively defined at every historical stage of social development, as determined by the level of development of productive forces, which corresponds to a certain system of industrial relations. This is the way of nature and the combination of direct producer from the means of production (the nature of such a combination can be free or forced, by the way – direct or indirect). It follows that the socio-economic relations determine the existence of certain historically defined technological mode of production and its impact on the socio-economic results of operation. On the other hand, the technological mode of production as a source of formation and development of historically determined form of ownership affects the development of socio-economic relations.

You can identify these patterns of technological mode of production, steadily increasing its efficiency by switching to a new higher mode of production, development of all its components, the leading role of the human factor in all phases of the evolution of technological mode of production, increasing socialization of production, the historical duration of life cycle technological mode of production determined by its compliance with their carriers and others.

Keywords: productive forces, relations of production, classes, technological mode of production, social mode of production.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Спосіб виробництва життєвих благ є головною рушійною силою розвитку і функціонування будь-якого суспільного ладу. Відповідно до цього зміна способів виробництва є основою економічного прогресу людства та відіграє вирішальну роль в розвитку будь-якого суспільства. Це підтверджується тим фактом, що з переходом від нижчого до вищого способу виробництва розвиток суспільства прискорюється. Так, первіснообщинний спосіб виробництва тривав десятки тисяч років, рабовласницький – кілька тисяч років, феодальний з VI ст. до XVII-XVIII ст., а капіталістичний – всього три століття, проте він зробив для розвитку суспільства більше, ніж усі попередні способи виробництва [3, с. 44].

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Значний внесок у дослідження сутності і специфіки суспільних способів виробництва та їх значення у розвитку суспільства зробили такі вчені, як: А. Абишев [1],

О. Бурміч [7], Ю. Осипов [6], П. Хромов [9-11], В. Чужиков [7] та ін. Однак, залишилися майже недослідженими питання, пов'язані із з'ясуванням соціально-економічної природи технологічного способу виробництва та закономірностей його розвитку в аграрному секторі економіки.

Формулювання цілей дослідження. Мета статті – з'ясувати діалектику взаємовпливів і розвитку системи соціально-економічних відносин та технологічних способів виробництва, визначити закономірності розвитку технологічного способу виробництва в аграрному секторі економіки. При дослідженні соціально-економічної природи технологічного способу виробництва та з'ясуванні взаємовпливів системи соціально-економічних відносин та технологічних способів виробництва були застосовані формаційний та цивілізаційний підходи, діалектичний метод, методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, узагальнення, поєднання логічного та історичного підходів тощо.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Існує два основні підходи до вивчення економічного розвитку суспільства, зміни його технологічних способів виробництва – цивілізаційний і формаційний. Цивілізаційний підхід розглядає економічний розвиток суспільства на основі вивчення продуктивних сил (зокрема, рівня розвитку техніки, науки), тобто відношення людини до природи. В основу періодизації історії господарства, згідно з цим підходом, можуть братися різні чинники (наприклад, географічний фактор, історія грошей, клімат, культура, торгівля, релігія, рівень розвитку виробництва тощо). Представники теорії постіндустріального суспільства в основу кладуть рівень розвитку виробництва, галузевий та професійний поділ праці, виділяючи доіндустріальне (аграрне), індустріальне і постіндустріальне суспільства. Кожному з цих суспільств відповідає певний технологічний спосіб виробництва. Доіндустріальному – ручний спосіб виробництва (матеріальною основою якого було вдосконалення кам'яних знарядь праці, поява рала, дерев'яних мотик, а головною продуктивною силою була людина, залежна від природи), індустріальному – машинний (матеріальною основою якого була комплексна механізація, хімізація, електрифікація, а головною продуктивною силою – система машин, яка значною мірою витіснила з виробничого процесу людину), постіндустріальному – автоматизований (матеріальною основою якого є автоматизація виробництва, витіснення людини з процесу виробництва і залишення за нею здебільшого контролюючих функцій, а головною продуктивною силою виступає наука, інформація).

Однак, як бачимо, такий підхід є дещо обмеженим, оскільки майже не торкається системи економічних відносин, абстрагується від дії законів відносин економічної власності, не враховує роль людини-працівника тощо. Відповідно до цього, він не дає можливості виявити глибинні причини різних тенденцій у розвитку продуктивних сил, причини матеріального і соціального розшарування суспільства. Ця обмеженість усувається застосуванням формаційного підходу при дослідженні зміни суспільних способів виробництва та суспільно-економічних формацій. В основі періодизації за цим підходом лежить тип власності на засоби виробництва. Це дозволяє досліджувати розвиток продуктивних сил у єдності з виробничими відносинами, виявити загальні і особливі закономірності розвитку технологічного способу виробництва, визначити його етапи і періоди, прослідкувати роль людини-власника у економічному розвитку суспільства. Крім того, зведення всіх суспільних відносин до їх основи – виробничих відносин, а виробничих відносин – до рівнів розвитку продуктивних сил дозволяє довести, що той чи інший період історичного розвитку є закономірним історичним процесом. Аналогічно і у випадку з технологічними способами виробництва, коли менш розвинений і менш ефективний спосіб виробництва змінюється з часом на більш ефективний, який відповідає більш високому рівню розвитку продуктивних сил. При цьому кожен наступний спосіб виробництва зароджується в попередньому способі.

З вищесказаного випливає, що технологічний спосіб виробництва (ТСВ) – це спосіб виробництва життєвих благ. Його характеризують продуктивні сили і певна система виробничих відносин, які між собою взаємодіють. Тобто кожному певному рівню розвитку продуктивних сил відповідає певна система виробничих відносин, формуючи певний технологічний спосіб виробництва. Продуктивні сили являють собою зміст способу виробництва, а виробничі відносини формують його суспільну форму (відповідно ТСВ є єдністю змісту і форми).

Потрібно відрізнити технологічний спосіб виробництва від суспільного способу виробництва. ТСВ, з одного боку, будучи способом виробництва благ, є поняттям вузьким від суспільного способу виробництва, оскільки відображає лише техніко-технологічні аспекти суспільного способу виробництва (рівень розвитку техніки). З іншого боку, ТСВ є поняттям ширшим, оскільки суспільні способи виробництва є конкретними суспільними формами ТСВ на різних історичних етапах розвитку людства. Саме суспільний спосіб виробництва, будучи способом привласнення засобів виробництва і праці безпосередніх виробників, які знаходяться в історично визначених суспільних формах, дозволяє розкрити соціально-економічну природу ТСВ. Тому з'ясувати діалектику взаєморозвитку і взаємовпливу системи соціально-економічних відносин і технологічних способів виробництва можливо лише на основі характеристики суспільних способів виробництва в різних суспільно-економічних формаціях.

Виділяють п'ять класичних суспільно-економічних формацій: первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний і соціалістичний лад. Розглянемо їх сутність і специфіку більш детально, акцентуючи увагу на домінуючому технологічному способі виробництва, суспільних формах засобів виробництва і праці, причинах виникнення та кризи кожного технологічного способу виробництва.

Первіснообщинний лад – це суспільно-економічна формація, яка характеризується на ранній стадії свого розвитку привласнюючим типом господарювання, який пізніше еволюціонує у відтворюючий тип ведення господарства; примітивними знаряддями праці, які слугували допоміжними засобами у привласненні готових продуктів природи; відсутністю поділу суспільства на класи та експлуатації людини людиною. Її існування охоплює період від виникнення людини до формування класового суспільства, та поділяється на два періоди: дородовий і родовий (первісної общини).

Вчені вважають, що дородовому періоду відповідають палеоліт, неоліт і бронзовий вік. Рід (первісна община) же виникає в період переходу від раннього до пізнього кам'яного віку. Він складався з кровних родичів, об'єднаних господарськими інтересами. Для родового періоду характерні такі риси, як общинна власність на засоби виробництва (т. ч. на землю), колективний характер виробництва і споживання, низький рівень розвитку продуктивних сил. Поділ праці здійснювався залежно від віку і статті. За таких умов створювався лише необхідний продукт.

Первіснообщинному ладу відповідала патріархальна родова община, із якої в подальшому розвинулася сільська (сусідська) територіальна община, члени якої були пов'язані між собою не родинними, а господарсько-територіальними відносинами. За таких умов господарство велося не сім'ями, а окремими дворами, які володіли землею общини.

У період неоліту відбувається перехід до осілого способу життя і відтворюючого господарства (скотарства та землеробства). Пізніше скотарство відокремилася від землеробства, виникло ремесло. По мірі переходу від кам'яних знарядь до міді, а пізніше до бронзи, вдосконалювалися знаряддя праці. У I тис. н. е. почали застосовувати залізне рало, плуг із залізним лемехом, залізну сокиру тощо. Це дозволило проводити вирубку лісів під рілля, розширити площі орних земель. За таких умов необхідний продукт почав вироблятися і присвоюватися кожним членом общини окремо, а не спільними зусиллями всіх її членів. З'явилася можливість виробляти продукт більший від продукту, необхідного для задоволення потреб сім'ї. Це створило умови для розвитку обміну, який ставав все більш регулярним та відбувався не лише всередині племені, а й між племенами. Виникає товарне виробництво.

Удосконалення знарядь праці вело до зростання продуктивності праці, поглиблення суспільного поділу праці та розвитку обміну, що, у свою чергу, сприяло виникненню приватної власності – спочатку на засоби виробництва, а пізніше і на землю. Виникнення приватної власності (яка, як бачимо, виникає як наслідок зростання продуктивності праці) і розвиток обміну свідчать про якісні зміни у розвитку продуктивних сил. Поряд з розвитком продуктивних сил в союзах племен поглиблювалося майнове і соціальне розшарування серед його членів, зароджувалися класові відносини і відносини державності, виникала експлуатація людини людиною. Все це призвело до розпаду родової общини, яка стала гальмувати розвиток продуктивних сил.

На зміну первіснообщинному ладу приходить рабовласницький лад, для якого характерні: приватна власність рабовласника на засоби виробництва та раба; поділ суспільства на класи – рабовласників і рабів; ручна технологія з індивідуальними та спільними знаряддями праці; позаякономічний примус; домінування натурального господарства. Рабами були люди, особисто залежні від рабовласника. Джерелами рабства були полон, борги, самопродаж, народження від раба тощо. Раби, зазвичай, виступали як товар. Як робочу силу їх почали використовувати тоді, коли вони змогли своєю працею створювати продукт більший, ніж той, який був потрібен для відтворення їх робочої сили. Деколи рабам дозволяли створювати сім'ю і вести власне господарство. За це раб мав віддавати рабовласнику весь створений ним додатковий продукт у вигляді податку. Це було так зване класичне рабство. У районах зрошувального землеробства було поширене так зване азіатське рабство (Америка, Африка, Азія). Поряд з рабством існували вільні господарства селян і ремісників.

Формуванню рабовласницького ладу відповідає певний рівень розвитку продуктивних сил. У IV ст. до н. е. греки почали вводити трипілля, удобрювати вапном поля, застосовувати борону з дерев'яними зубами, молотильну дошку тощо. У I ст. н. е. почали використовувати жатку з широким захватом, колісний плуг, водяний млин, мінеральні добрива, застосовувати штучне зрошення. Розвивалася техніка садіння, підживлення, прищеплення. З'являються наукові трактати з ведення сільського господарства [4, с. 20; 4, с. 24]. Однак, оскільки раби не були зацікавлені у зростанні продуктивності своєї праці та вдосконаленні засобів виробництва, подальший розвиток продуктивних сил у рабовласницькому ладі відбувався на основі кооперації праці рабів. Розвиток торгівлі зумовив появу грошей, торговельного капіталу, класу купців.

Криза рабовласницького господарювання проявилася у зменшенні площ оброблюваних земель, поширенні екстенсивних форм ведення господарства, застої рабовласницького господарства. З часом серед рабів починаються заворушення. Помітивши, що невеликі індивідуальні господарства є більш раціональними формами ведення господарства, рабовласники починають закріплювати рабів за ділянками землі, змушуючи їх вести власне господарство та сплачувати за це податки. Так з'являється система господарювання, яка дістала назву колонат.

Криза рабовласницького господарства призвела до появи та розвитку феодальних відносин. Феодальний лад представляє собою систему виробничих відносин, яка характеризується приватною власністю феодала на засоби виробництва і неповною власністю на залежного робітника. Тобто при феодальному ладі суспільство поділяється на два класи – землеволодільців-феодалів і залежних селян-кріпаків. Економічною основою такого ладу є феодальна власність на землю, яка реалізовувалася у формі феодальної ренти, що була основною формою експлуатації селян. Через феодальну ренту у залежного

селянина вилучався весь створений ним додатковий продукт (а деколи і частина необхідного). Більша частина ренти привласнювалася землевласником (поміщиком, церквою, монастирями), а менша частина – через податки надходила державі.

Потрібно відмітити, що серед трьох форм феодальної ренти (відробіткова, натуральна, грошова), найбільш обтяжливою для селян була відробіткова, оскільки вона, на відміну від інших двох форм ренти, підривала їх самостійність і зацікавленість у високих результатах праці. Сплата грошової ренти також на перших порах (в умовах слабого розвитку товарно-грошових відносин) викликала певні складнощі для селян, оскільки вимагала від них прояву підприємницьких здібностей. Аби реалізувати на ринку частину створеного ними продукту, вони повинні були дбати про його якісні характеристики та враховувати суспільно необхідні витрати виробництва. Тобто в надрах феодалізму формувалася система вільного капіталізму, а грошова рента сприяла формуванню у селян підприємницьких здібностей та вміння ризикувати.

Характерними рисами способу виробництва при феодалізмі були: приватна власність феодала на засоби виробництва, в т. ч. на землю, і неповна власність на кріпака; крупна земельна власність феодалів; особиста власність селян і ремісників на знаряддя праці і своє господарство; наділення безпосереднього виробника засобами виробництва і землею, зокрема прикріплення виробника до землі; особиста, поземельна, судово-адміністративна і військово-політична залежність селян від феодала; присвоєння феодалами у формі ренти додаткового продукту, створеного залежними селянами і ремісниками; низький рівень розвитку сільськогосподарської техніки; домінування натурального господарства у вотчинах, помістях і господарствах селян; існування слабого товарного виробництва; умовний характер, ієрархічна структура земельної власності тощо.

Потрібно відмітити, що попри те, що виробничі відносини при феодалізмі ґрунтувалися на підневільному становищі безпосередніх виробників, вони в умовах кооперації праці залежних селян до певного часу все ж сприяли розвитку продуктивних сил. Це виражалось у поглибленні суспільного поділу праці (зокрема з'явилися нові галузі садівництва, огородинства, технічних культур, конярство, вівчарство), удосконаленні системи обробки ґрунту (поширення орного землеробства, парова система із удобренням гноєм), покращилась обробка заліза, відбулося удосконалення сільськогосподарських знарядь праці (з'явився залізний плуг, рало, соха, борона тощо). Сприяв розвитку продуктивних сил і той факт, що селяни мали власне господарство, а тому були протягом тривалого часу зацікавлені у результатах своєї праці. У зв'язку з цим, феодалізм вважався більш прогресивним ладом порівняно з попередніми суспільно-економічними формаціями. Однак надалі, в міру зростання землеволодіння феодалів і посилення ними експлуатації залежних селян (посилення їх закріпачення), такі виробничі відносини стали гальмувати розвиток продуктивних сил.

Посилення експлуатації селян було спричинено поглибленням суспільного поділу праці, поширенням товарно-грошових відносин, розвитком грошового обігу, формуванням національних ринків, розвитком внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Дія вищезазначених чинників вимагала від феодалів зростання рівня товарності їх господарств. Однак, оскільки умови господарювання цьому не сприяли, феодалі вдавалися до розширення своїх посівних площ, які вони збільшували шляхом відрізання кращих земель у селян, а також за рахунок пасовищ, лісів тощо. Зростання феодального землеволодіння, в умовах низької продуктивної праці селян, призводило до посилення експлуатації залежного селянства. У деяких місцях селяни працювали по п'ять днів у тиждень, в інших – кріпосні мали працювати щоденно на поміщика, включаючи і вихідні. Свавільям поміщика визначалась також тривалість робочого дня і т. д. [10, с. 63]. Паралельно з цим, поміщики вдавалися до збільшення розмірів оброків. Так з'являється грошова рента та зростає роль відробіткової ренти.

Скорочення площ селянських землеволодінь в умовах зростання повинностей, негативно позначалося як на стані господарств залежних селян, так і на їх можливостях сплати натуральних і грошових повинностей. Збільшувалась кількість безземельних селян, поглиблювалося майнове і соціальне розшарування на селі та у суспільстві. Це підривало, поряд з дією інших факторів, основи існування феодального ладу. Спостерігалось загострення економічних і соціальних суперечностей, які проявлялися у селянських повстаннях і бунтах. Селяни, холопи і робітники мануфактур виступали за ліквідацію феодальної земельної власності та скасування їх кріпосної залежності. Влада придушувала ці виступи та лише посилювала експлуатацію селянства. Однак, це не розв'язувало наявних суперечностей. Примусова праця була настільки непродуктивною, що в ряді господарств молотіння хліба з допомогою машин відбувалося повільніше, ніж без машин [10, с. 24].

Стала очевидною криза феодального ладу і ручного способу виробництва у сільському господарстві. У результаті у феодальних господарствах починають все частіше, поряд із працею залежних селян, використовувати працю вільнонайманих працівників, оскільки продуктивність праці останніх була значно вищою, ніж кріпосних. Та все ж така тенденція не набула значного поширення у сільському господарстві, бо кількість вільнонайманих кваліфікованих робітників була невеликою, а їх праця коштувала дорого. Як наслідок, відбулося загострення суперечності між екстенсивним типом господарювання і постійно зростаючими потребами населення у продовольстві. Її розв'язання можливе було лише шляхом переходу до більш ефективного способу виробництва, яким є машинний спосіб виробництва. Паралельно з переходом до машинного способу виробництва, відбувається поступовий перехід від феодального ладу до капіталістичного.

Розпад феодального ладу ознаменувався відміною кріпосного права. Ця подія прискорила відхід від панщино-кріпосної системи господарювання, створила передумови для поширення і розвитку на селі капіталістичних відносин та розвитку капіталістичної приватної власності на землі. Селянське господарство перестало бути складовою поміщицького. За поміщиками зберігалось право на всі належні їм землі. Селянам

надавалися у користування лише садиба і польова земля. Однак, проведене розмежування земель і той факт, що поміщики надавали селянам землі гіршої якості, сприяло збереженню їх залежності від поміщиків.

У 1881 році, коли значно посилилися селянські виступи, царський уряд перевів селян із статусу тимчасовозобов'язаних в статус землевласників. З метою підвищення купівельної спроможності селян, у 80-х роках було створено Селянський поземельний банк, який мав надавати позики малоземельним і безземельним селянам на купівлю землі. Але з часом банк набув право надавати такі позики усім селянам та купувати за власний рахунок землі у поміщиків з їх наступним перепродажем селянам. Це сприяло зростанню цін на землю.

Зростання товарного виробництва призвело до посилення майнового і соціального розшарування селянства. У результаті, з одного боку, виділилося заможне селянство, у руках якого зосереджувалася значна кількість купленої і орендованої землі, худоби, з іншого боку, малоземельні і безземельні селяни, які змушені були продавати свою робочу силу у господарствах більш заможних селян або продавати свою землю і виїжджати у міста на заробітки.

У приватних поміщицьких господарствах зростало застосування вільнонайманої праці та більш досконалої сільськогосподарської техніки, вносилося більше мінеральних добрив, використовувалися досягнення агрономії (травосіяння, більш врожайні сорти рослин) тощо. У результаті урожайність як у поміщицьких, так і селянських господарствах зростала, щоправда, у селянських господарствах нижчими темпами. Зростання урожайності було свідченням розвитку продуктивних сил. Сільське господарство ставало більш товарним.

Розвиток капіталістичних відносин на селі створював умови для розвитку продуктивних сил. До обробітку залучалися нові землі, спостерігалось збільшення валового збору не лише хліба, а й продукції рослинництва, садівництва, тваринництва, відбулося зростання продуктивності праці селян та відповідно дещо зменшилась кількість людей, зайнятих у сільськогосподарському виробництві. Зростання продуктивності праці відбувалося в умовах зростання внутрішнього виробництва мінеральних добрив та їх імпорту із-за кордону, імпорту сільськогосподарських машин та збільшення їх внутрішнього виробництва, переходу від двопілля до трьохпілля, а згодом до багатопільних сівозмін.

На селі йшов процес формування капіталістичної земельної власності. На одному полюсі російського землеволодіння знаходились мільйони дворів малоземельного селянства, а на другому – декілька тисяч сімей власників крупних латифундій з десятком мільйонів десятин землі [11, с. 205; 11, с. 207].

Аби згладити проблему нестачі землі, російський уряд 9 листопада 1906 року видав закон про виділення селян із общини на хутори, відповідно до якого кожен домогосподар, який володів общинною землею, мав право закріпити у власність, належну йому частину. Протягом 1906-1915 рр. із общин виділилося понад 2 млн. домогосподарств, а разом з домогосподарствами общин, у яких не було переділів, – близько 2,5 млн. домогосподарств. Таким чином, за 10 років із общин виділилася приблизно четверта або п'ята частина селян [11, с. 210]. Розвиток приватної власності на надільну землю відбувався переважно у формі хуторів і відрубів, які спочатку створювалися здебільшого на землях селян, а пізніше виникали на землях Селянського банку, які той викупував у поміщиків.

З часом переселенський рух почав спадати, а переселенці все частіше стали повертатися. Основною причиною їх повернення була не облаштованість нових місць. Починаючи з 1910 року, щороку поверталось майже 1/3 всіх переселенців [11, с. 216].

Руйнування общинного землеволодіння, зростання кількості безземельних селян та їх переселення в міста, концентрація надільних і поміщицьких земель у руках багатих селян, посилення обороту землі в якості товару призвело, з одного боку, до поглиблення майнового і соціального розшарування на селі, а, з іншого боку, сприяло розвитку продуктивних сил в сільському господарстві. Зростала забезпеченість кулацьких і поміщицьких господарств сільськогосподарськими машинами (плугами, залізними бородами, молотилками, віялками, сіялками, жниварками тощо), вдосконалювалась система ведення землеробства та обробітку ґрунту (перехід до чотирьохпілля та багатопільних сівозмін), збільшилася частка удобрюваних земель. Це сприяло підвищенню урожайності та продуктивності праці в сільському господарстві, зростанню товарності сільськогосподарського виробництва.

Розвиток капіталізму на селі супроводжувався появою нових галузей (виращування картоплі, буряка, тютюну, хлопку) та перерозподілом праці між виробництвом окремих культур (знизилась частка зайнятих у виробництві зернових і зросла у виробництві технічних культур). Однак, розвиток сільського господарства відбувався повільніше, ніж промисловості, в якій на той час спостерігалася концентрація виробництва і поширення монополістичних об'єднань. Це посилювало суперечності між містом і селом, та вимагало сприяння з боку уряду в організації на селі більш крупних форм господарювання, переходу до механізованого сільськогосподарського виробництва.

Після здобуття влади більшовиками у 1917 року було скасовано приватну власність на землю і проголошено, що всі землі є загальнонародною власністю. Землі, як перебували у власності поміщиків, разом із будівлями і знаряддями праці переходили у розпорядження земельних комітетів і повітових рад. Передбачався зрівняльний розподіл землі у індивідуальне користування селян за трудовими і споживчими нормами. Ліквідовувався поділ суспільства на класи. У 1918 році було прийнято закон про соціалізацію землі, відповідно до якого проголошувалася націоналізація землі та пріоритет у користуванні землею

надавався комунам і артілям, решта землі розподілялася між селянами. У 1919 році було проголошено курс на форсоване створення на селі великих форм господарств – колгоспів і радгоспів.

Як пізніше показала практика, усупільнення землі і засобів виробництва було передчасним, і на етапі його проведення не відповідало рівню розвитку продуктивних сил. Не сприяла цьому і політика уряду, яка була спрямована на пріоритетний розвиток промисловості і військово-промислового комплексу. У результаті ресурси із села перекачувалися на розвиток саме цих галузей економіки. Матеріально-технічне забезпечення сільського господарства відбувалося переважно за залишковим принципом. У зв'язку з цим, у сільському господарстві не було досягнуто комплексної механізації сільськогосподарських робіт. Зокрема, комплексною механізацією було охоплено лише 50% зернових господарств, 25-30% господарств птахівництва та свинарства. Частими були випадки завезення некомплектного устаткування, не вистачало запасних частин, бракувало працівників з ремонту техніки та гаражів для її зберігання. У результаті багато сільськогосподарських робіт виконувалося вручну. Це призводило до втрати від 30 до 50% продовольства [4, с. 176].

Натомість сільське господарство розвинутих країн у XX ст. перетворилося на індустріальну галузь. Було повністю механізовано обробіток ґрунту, збирання картоплі, зернових та кормових культур, на 90% – збирання бавовни, на 30-50% – овочів і фруктів [4, с. 172]. За рахунок зростання потужності і універсальності сільськогосподарської техніки, відбулося зменшення її кількості у господарствах. Зросла кількість добрив внесених на 1 га оброблюваної землі. Підвищився рівень електрифікації сільськогосподарських робіт. Це дозволило механізувати трудомісткі роботи у тваринництві, створити автоматичні системи і лінії. Використання інтенсивних методів господарювання призвело до зростання продуктивності праці сільськогосподарських підприємств. За рахунок розвитку виробничої інфраструктури, продукцію почали перевозити автомобільним і залізничним транспортом.

Основною формою господарювання у більшості розвинутих капіталістичних господарств були фермерські господарства. Однак, у зв'язку з посиленням концентрації виробництва, кількість ферм поступово почала зменшуватися, а самі ферми перетворювалися на сучасні сільськогосподарські підприємства. Спостерігалось зменшення кількості зайнятого населення у сільському господарстві.

Таким чином, застосування машинного способу виробництва у розвинутих країнах світу, з одного боку, призвело до зростання продуктивності праці у галузі та приросту виробництва сільськогосподарської продукції, дозволивши їм досягти високого рівня самозабезпечення продуктами харчування. З іншого боку, відбулося виснаження природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, зросли витрати енергетичних ресурсів, хімізація ґрунтів, небезпечних масштабів набула вітрова і водна ерозія ґрунтів, праця селян стала більш монотонною, збільшилось технологічне безробіття.

Незважаючи на зазначені негативи, монополісти прагнули ще більшого зростання продуктивності праці, адже вартість робочої сили зростала, а конкуренція на світовому ринку агропродовольчої продукції під впливом зростання попиту на зерно і сою та підвищення цін на енергоносії загострювалася. Розв'язати зазначені суперечності машинного способу виробництва дозволяв автоматизований спосіб виробництва, який передбачає створення автоматизованих, ізольованих від зовнішнього середовища, замкнутих аграрних систем.

У зв'язку з цим, сільське господарство розвинутих капіталістичних країн 70-80-х роках під впливом НТР вступило в новий етап свого розвитку, здійснивши перехід до автоматизованого способу виробництва. Цей етап розвитку сільського господарства характеризується формуванням в економіках розвинутих країн агропромислового комплексу (АПК), широким впровадженням досягнень науки у сільськогосподарське виробництво, змінами у ресурсному забезпеченні галузі, у відтворенні робочої сили і основного капіталу, в спеціалізації і концентрації сільськогосподарського, у формах організації інтеграційних зв'язків з суміжними галузями АПК, активною інвестиційною діяльністю господарюючих суб'єктів, створенням виробничої і соціальної інфраструктури на селі. Зупинимось на характеристиці деяких з цих зрушень більш детально.

На сьогодні уряди багатьох держав світу великі кошти спрямовують на проведення НДДКР в сільському господарстві. НДДКР у сфері сільськогосподарського виробництва, перш за все, спрямовані на: економію не відтворювальних енергоносіїв, зменшення негативних екологічних наслідків, забезпечення високої якості продовольства та раціональне використання землі, сонячної енергії, фізіологічного потенціалу рослин, тварин і бактерій. Найбільше значення для сталого розвитку сільського господарства мають прогресивні методи обробітку ґрунту, які дозволяють проводити декілька операцій за один прохід агрегату, зменшуючи тим самим негативний вплив на землю і на навколишнє середовище.

Відбуваються зміни і у галузевій структурі виробництва. У структурі товарної продукції зросла частка тваринництва переважно м'ясного напрямку. При цьому зменшилась роль свинарства та птахівництва яєчного напрямку. У структурі рослинницької продукції зменшилась частка картоплі. Крім того, відбулися зміни у якійсній структурі сільськогосподарської продукції (підвищився вміст білка в зерні, м'ясі, молоці, цукру – в цукрових буряках, крохмалю – в картоплі тощо). Почали вирощувати нові сорти рослин та розводити нові породи тварин, які вирізняються вищим вмістом поживних речовин, вітамінів тощо.

Підприємства харчової промисловості при закупівлі сільськогосподарської сировини почали висувати більш жорсткі вимоги якості щодо вмісту поживних речовин у фруктах, овочах. Такі вимоги зумовили необхідність змін у селекційній роботі, технологіях та сприяли поглибленню спеціалізації ферм.

У зв'язку з покращенням та розширенням автомобільних доріг, появою спеціалізованого транспорту з холодильними установками, відбулися зміни і у регіональній структурі сільськогосподарського виробництва. Тепер воно почало концентруватися в районах з оптимальними природними умовами.

Відбулися зміни і у структурі трудових ресурсів. По мірі зростання концентрації землі, капіталу і виробництва у сільському господарстві розвинутих країн відбулося зменшення використання сімейної праці (однак вона все одно залишається домінуючою) і збільшення найманої праці, яка переважно зосереджується у великих капіталістичних господарствах. Зріс попит на висококваліфікованих працівників. Відбулося зростання рівня кваліфікації фермерів.

Майже не зазнали змін розмір і структура оброблюваної землі. Це пов'язано з аграрною політикою розвинутих країн, яка спрямована на обмеження виробництва сільськогосподарської продукції шляхом консервації частини земель. Однак, цього не можна сказати про зміни у структурі капіталу, які були викликані активною інвестиційною діяльністю. Спостерігається зростання у структурі капіталу машин, обладнання, меліоративних споруд та елементів виробничої інфраструктури.

Спостерігаються зміни і в організації сільськогосподарського виробництва, які проявляються у підвищенні рівня його спеціалізації, концентрації, посиленні інтеграційних зв'язків із суміжними галузями АПК. Багато фермерських господарств спеціалізуються не лише на виробництві певного продукту, а навіть на його певному виді або сорті. Набула поширення технологічна спеціалізація фермерських господарств, коли вони виконують лише одну виробничу операцію. Паралельно із спеціалізацією сільськогосподарського виробництва, відбувається його концентрація у крупних сільськогосподарських підприємствах. Відповідно до цього у сільському господарстві розвинутих країн зменшилася частка малих і середніх ферм у загальній кількості господарюючих суб'єктів, зменшилася і їх частка у виробництві товарної продукції.

Посилення процесів спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва, а також проникнення промислово-торговельних фірм у сільськогосподарське виробництво, а сільськогосподарських корпорацій в несільськогосподарські сфери виробництва призвело до виникнення нових форм господарювання із замкнутим циклом виробництва, так званих агропромислових об'єднань (АПО). Агропромислові об'єднання найбільш поширені у тваринництві, птахівництві та трудомістких галузях рослинництва (виращування бройлерів, цукрових буряків, деяких видів овочів і фруктів). Найбільшого поширення отримали горизонтально інтегровані кооперативні АПО.

Таким чином, перехід до автоматизованого способу виробництва сприяв зростанню продуктивності праці робітників та збільшенню валового виробництва сільськогосподарської продукції. Однак, разом з тим, ще більш актуальною стала проблема якості продуктів харчування через вміст в них ГМО та відбулося загострення соціальних суперечностей в сфері використання трудових ресурсів. Зокрема, впровадження досягнень НТП у виробничий процес у аграрному секторі призвів до ряду суперечливих тенденцій. По-перше, у результаті зростання продуктивності праці і посилення її інтенсифікації, зменшилась потреба у некваліфікованій та низько кваліфікованій робочій силі. Це призвело до збільшення кількості безробітних у цій професійно-кваліфікаційній групі зайнятих, погіршення їх економічного та соціального становища. Натомість, у структурі зайнятих зросла частка висококваліфікованих працівників, які вміють користуватися новою технікою та обслуговувати її. Наслідком масового зростання кваліфікації працівників галузі стало те, що нині більшість з них змушені погоджуватися на виконання роботи, що не потребує такого високого рівня кваліфікації. Ця тенденція посилюється діями монополій, які бажаючи зекономити на змінному капіталі, вдаються до «раціоналізації» праці, поділу роботи на найпростіші операції, в результаті чого праця сільськогосподарських робітників стає монотонною і не цікавою. Як наслідок, зростає їх невдоволення своєю працею та її умовами, зростає відчуженість робітників від засобів виробництва, а посилення інтенсивності їх праці призводить до появи нових форм виробничого травматизму (перевтома, стреси, психічні розлади тощо).

Таким чином, технологічні способи виробництва відрізняються між собою способами привласнення праці безпосередніх виробників і їх результатів, які обумовлені суспільними формами засобів виробництва і праці. З цього випливає, що соціально-економічні відносини визначають існування певного історично визначеного ТСВ та впливають на його соціально-економічні результати функціонування. З іншого боку, ТСВ, будучи джерелом формування і розвитку історично визначеної форми власності, впливає на розвиток соціально-економічних відносин.

Оскільки продуктивні сили обумовлюють зміст технологічного способу виробництва, то на підставі розгляду процесу розвитку продуктивних сил протягом всієї історії людства, можна визначити такі закономірності розвитку ТСВ в аграрному секторі економіки: невинне підвищення його ефективності шляхом переходу до нового вищого способу виробництва; розвиток усіх складових ТСВ; провідна роль людського фактора при всіх способах виробництва; підвищення рівня усупільнення виробництва; історична тривалість життєвого циклу ТСВ визначається його відповідністю своїм носіям, тобто він має змінюватися синхронно із своїми носіями (з освітнім і кваліфікаційним рівнем працівників); поява нового ТСВ не веде до зникнення попереднього, тобто різні способи виробництва співіснують і взаємодіють; паралельно зі зміною ТСВ відбувається зміна суспільно-економічного ладу; поширення нового ТСВ в аграрному секторі відбувається значно пізніше, ніж в промисловості тощо.

Спосіб виробництва має свої періоди життєвого циклу: виникнення, становлення, зрілості, спаду, смерті (зникнення). А кожен період може мати свої фази існування [6, с. 91]. Зазвичай, кожному періоду життєвого циклу конкретного ТСВ відповідає певна його суспільна форма. Так, виникнення ручного способу виробництва відбулося в первісному ладі, становлення – в рабовласницькому, зрілість – при феодалізмі, спад – в період кризи і розпаду феодалізму, а смерть (яка хоч і не призвела до його повного зникнення, але ознаменувалася поширенням машинного способу виробництва) – при капіталізмі.

Про старіння існуючого ТСВ в аграрному секторі, його кризи і необхідність заміни новим способом виробництва, який, до речі, витікає із попереднього технологічного способу виробництва, свідчить суттєве і стійке падіння ефективності ТСВ, яке супроводжується аграрними кризами. Причини кризи ТСВ можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми. Щодо автоматизованого способу виробництва, то про його кризи поки що говорити не приходиться, адже він нині поширений переважно в аграрному секторі економічно розвинутих країн. Однак, у перспективі його значення і роль в економіках розвинутих країн буде зменшуватися. Вже зараз спостерігається частковий перехід до органічного ведення землеробства та екологічно чистого сільськогосподарського виробництва. Це дає нам підстави прогнозувати, що надалі у аграрному секторі багатьох країн світу відбудеться зростання ролі ручного способу виробництва при зменшенні ролі інших двох способів виробництва.

Таким чином, виникнення і якісна зміна ТСВ обумовлена суперечністю між продуктивними силами і виробничими відносинами, а саме: невідповідністю рівня розвитку продуктивних сил рівню розвитку виробничих відносин. Зміна ТСВ є закономірною, адже в попередньому ТСВ завжди є зародки майбутнього способу виробництва, який з'являється із розпадом попереднього. Так, машинний спосіб виробництва зародився в надрах ручного способу виробництва. Його зародком була поява обміну, подальший розвиток якого призвів до еквівалентної форми реалізації продуктів праці на ринку, подальшого поділу праці і виробництва, появи та поширення торгового і лихварського капіталу, який проник у сферу сільськогосподарського виробництва. Автоматизований спосіб виробництва зародився в межах машинного способу виробництва. Зародками цього способу виробництва були поява грошей, розвиток промислового і банківського капіталу. До того ж, кожний наступний ТСВ розв'язує суперечності попереднього способу виробництва.

Виникнення нового ТСВ не веде до повного зникнення попереднього способу виробництва, тобто вони співіснують і взаємодіють. Найбільш стійким і довговічним серед усіх ТСВ, як показала практика, є ручний спосіб виробництва, який і по нині різною мірою застосовується в сільському господарстві всіх країн світу. На нашу думку, це пов'язано, по-перше, з його суспільною основою та «природністю» виробництва; по-друге, можливостями його застосування, як у дрібних, так і великих господарствах (на основі кооперації праці робітників); по-третє, має значний потенціал до вдосконалення через своїх носіїв, їх бажання підвищувати свій освітній і кваліфікаційний рівень, бажання господарювати; по-четверте, здатен пристосовуватися до нових умов, розв'язувати соціальні і економічні суперечності, тобто має достатні механізми для самозбереження і відтворення.

Висновки. Таким чином, соціально-економічні відносини визначають існування певного історично визначеного ТСВ та впливають на його соціально-економічні результати функціонування. ТСВ з свого боку, будучи джерелом формування і розвитку історично визначеної форми власності, впливає на розвиток соціально-економічних відносин. Можна виділити такі закономірності розвитку технологічного способу виробництва в аграрному секторі економіки: невинне підвищення його ефективності шляхом переходу до нового вищого способу виробництва, розвиток усіх його складових, провідна роль людського фактора на всіх етапах еволюції технологічного способу виробництва, підвищення рівня усупільнення виробництва, історична тривалість життєвого циклу ТСВ визначається його відповідністю своїм носіям, тобто він має змінюватися синхронно із своїми носіями (з освітнім і кваліфікаційним рівнем працівників), поява нового ТСВ не веде до зникнення попереднього, різні способи виробництва співіснують і взаємодіють, паралельно зі зміною ТСВ відбувається зміна суспільно-економічного ладу, поширення нового ТСВ в аграрному секторі відбувається значно пізніше, ніж в промисловості тощо.

Список використаних джерел

1. Абишев А.А. Социально-экономическая эволюция технологического способа производства: дис. на соиск. науч. степ. д-ра экон. наук: 08.00.01. – СПб., 2000. – 345 с.
2. Громека В.И. Социально-экономические противоречия НТР при капитализме / В.И. Громека. – М.: Изд-во «Мысль», 1985. – 272 с.
3. Дорогунцов С.І. Політична економія : науковий курс / С.І. Дорогунцов, О.П. Гош.– К.: Оріяни, 2004. – 560 с.
4. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу: Підручник / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко; за ред.Б.Д. Лановика. – 5-те вид., стер. – К.: Вікар, 2002. – 477 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
5. НТП и структурные сдвиги в экономике капиталистических стран / Отв. ред. к.е.н. Ю.В. Куренков. – М.: «Наука», 1985. – 288 с.
6. Осипов Ю.М. Теория хозяйства: В трех томах. Т.І. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 469 с.
7. Технологічна модернізація в європейській економіці: монографія / О.С. Бурміч, О.Д. Лук'яненко, Є.Г. Панченко, В.І. Чужикова; За наук. ред. В.І. Чужикова. – К.: КНЕУ, 2013. – 266, [6] с.
8. Хмара М.П. Розвиток високотехнологічних кластерів в Європейському Союзі / М.П. Хмара // Теорії мікро-макроекономіки. – 2008. – Вип. 30. – С. 151-154.
9. Хромов П.А. Экономическая история СССР: Первобытно-общинный и феодальный способы производства в России / П.А. Хромов. – М.: Высш. шк., 1988. – 272 с.
10. Хромов П.А. Очерки экономики феодализма в России / П.А. Хромов. – М.: Государственное изд-во политической литературы, 1957. – 368 с.

11. Хромов П.А. Экономическая история СССР. Период промышленного и монополистического капитализма в России / П.А. Хромов. – М.: Высш. школа, 1982. – 240 с.

References

1. Aбышев А.А. *Sotsyalno-ekonomycheskaya evolyutsiya tekhnolohycheskoho sposoba proyzvodstva* [Social and economic evolution of the technological mode of production]: dys. na soysk. nauch. step. d-ra ekon. nauk: 08.00.01. – SPb., 2000. – 345 s.
2. Hromeка V.Y. *Sotsyalno-ekonomycheskiye protyvorechiya NTR pry kapytalizme* [Socio-economic contradictions in capitalism STR]. M.: Yzd-vo «Mysl», 1985. – 272 s.
3. Dorohuntsov S.I., Hosh O.P. *Politychna ekonomiya* [Political Economy]: naukovyy kurs. K.: Oriyany, 2004. – 560 s.
4. Lanovyk B.D., Matysyakevych Z.M., Mateyko R.M. *Ekonomichna istoriya Ukrayiny i svitu* [The economic history of Ukraine and World]: Pidruchnyk K.: Vikar, 2002. – 477 s.
5. *NTP y strukturnye sdvyhy v ekonomyye kapytalystycheskykh stran* [NTP and structural changes in the economy of the capitalist countries] / Otv. red. k.e.n. Yu.V. Kurenkov. – M.: «Nauka», 1985. – 288 s.
6. Osypov Yu.M. *Teoryya khozyaystva* [The theory of economy]. T.I. – M.: Yzd-vo MHU, 1998. – 469 s.
7. O.S. Burmich, O.D. Lukyanenko, YE.H. Panchenko, V.I. Chuzhykov *Tekhnolohichna modernizatsiya v yevropeyskiy ekonomitsi* [Technological modernization in the European economy]: monohrafiya. – K.: KNEU, 2013. – 266, [6] s.
8. Khmara M.P. *Rozvytok vysokotekhnolohichnykh klasteriv v Yevropeyskomu Soyuzi* [The development of high-tech clusters in the European Union] // *Teoriyi mikro-makroekonomiky*. – 2008. – Vyp. 30. – S. 151-154.
9. Khromov P.A. *Ékonomycheskaya ystoryya SSSR: Pervobytno-obshchynnyy y feodalnyy sposoby proyzvodstva v Rossyy* [The economic history of the USSR: Primitive communal and feudal modes of production in Russia]. – M.: Vyssh. shk., 1988. – 272 s.
10. Khromov P.A. *Ocherky ekonomyye feodalyzma v Rossyy* [Sketches of feudal economy in Russia]. – M.: Hosudarstvennoe yzd-vo polytycheskoy lyteratury, 1957. – 368 s.
11. Khromov P.A. *Ékonomycheskaya ystoryya SSSR. Peryod promyshlennoho y monopolystycheskoho kapytalizma v Rossyy* [The economic history of the USSR. Industrial and period of monopoly capitalism in Russia]. – M.: Vyssh. shkola, 1982. – 240 s.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Шульга Ольга Антонівна, докторант кафедри політичної економії, доцент, кандидат економічних наук, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шульга Ольга Антоновна, докторант кафедры политической экономики, доцент, кандидат экономических наук,
ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»,
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Shulga Olga Antonovna, doctoral department political economy, Associate of Proffesor, PhD in Economics, SHEE «Kiev national economic university named after Vadym Hetman»,
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336.145.1

БЮДЖЕТ ДЛЯ ГРОМАДЯН ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Боголіб Т.М.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти бюджету для громадян в Україні в умовах кризи.

Метою дослідження є розробка концептуальних підходів до вирішення проблеми видатків та забезпечення конституційних прав громадян, забезпечення добробуту населення, необхідності розробки державних програм, спрямованих на поліпшення добробуту населення, обґрунтування необхідності модернізації розвитку національної економіки та відмови від допомоги Міжнародних фінансових інституцій.

Методи, що були використані в процесі дослідження. У роботі використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, а саме: методи аналізу і синтезу – з метою дослідження параметрів бюджету для громадян в Україні та обґрунтування необхідності розробки державних програм забезпечення добробуту населення, обґрунтування необхідності модернізації галузей національної економіки та відмови від допомоги Міжнародних фінансових інституцій; методи узагальнення результатів – при формуванні висновків.

Результати роботи. У статті сформульовано поняття бюджет для громадян в умовах структурних реформ в Україні, обґрунтовано необхідність забезпечення нової якості життя як пріоритет державної бюджетної політики, показано значення інноваційного розвитку і модернізації економіки як основи формування бюджету для громадян. Методологічною основою формування бюджету для громадян має бути програмно-цільовий підхід, який має базуватись на розробці державних цільових програм, спрямованих на підвищення добробуту населення.

Галузь застосування результатів: Міністерство фінансів України, Верховна Рада України.

Висновки. Запропоновано концептуальні підходи до формування бюджету для громадян, які базуються на розробці державних програм, обмеженні необґрунтованих витрат, обмеженні кредитів і траншів Міжнародних фінансових інституцій і забезпеченні умов для модернізації і розвитку національної економіки.

Ключові слова: бюджет для громадян, нова якість життя, інноваційний розвиток, модернізація економіки, збалансованість соціально-економічного розвитку, бюджетні послуги, соціальні гарантії.

БЮДЖЕТ ДЛЯ ГРАЖДАН КАК ПРИОРИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ

Боголіб Т.М.

Предметом исследования являются теоретические и практические аспекты бюджета для граждан в Украине в условиях кризиса.

Целью исследования является разработка концептуальных подходов к решению проблемы расходов и обеспечения конституционных прав граждан, обеспечения благосостояния населения,

необходимость разработки государственных программ, направленных на улучшение благосостояния населения, обоснование необходимости модернизации развития национальной экономики и отказа от помощи Международных финансовых институций.

Методы, использованные в процессе исследования. В работе использованы общенаучные и специальные методы исследования, а именно: методы анализа и синтеза – с целью исследования параметров бюджета для граждан в Украине и обоснование необходимости разработки государственных программ обеспечения благополучия населения, обоснование необходимости модернизации отраслей национальной экономики и отказа от помощи Международных финансовых институций; методы обобщения результатов – при формировании выводов.

Результаты работы. В статье сформулировано понятие бюджет для граждан в условиях структурных реформ в Украине, обоснована необходимость обеспечения нового качества жизни как приоритет государственной бюджетной политики, показано значение инновационного развития и модернизации экономики как основы формирования бюджета для граждан. Методологической основой формирования бюджета для граждан должен быть программно-целевой подход, который должен базироваться на разработке государственных целевых программ, направленных на повышение благосостояния населения.

Область применения результатов: Министерство финансов Украины, Верховная Рада Украины.

Выводы. Предложены концептуальные подходы к формированию бюджета для граждан, которые базируются на разработке государственных программ, ограничении необоснованных расходов, ограничении кредитов и траншей Международных финансовых институций и обеспечении условий для модернизации и развития национальной экономики.

Ключевые слова: бюджет для граждан, новое качество жизни, инновационное развитие, модернизация экономики, сбалансированность социально-экономического развития, бюджетные услуги, социальные гарантии.

THE CITIZENS BUDGET AS A PRIORITY OF STATE FISCAL POLICY

Bogolib T.M.

Subject of research are theoretical and practical aspects of the budget for citizens in Ukraine in the conditions of crisis/

The goal of this research paper is to develop conceptual approaches to solving the problem of expenses and provision of constitutional rights of citizens, ensuring the welfare of the population, the need for the development of state programs aimed at improving the welfare of the population, the justification for modernization development of the national economy and the rejection of aid from International financial institutions.

Methods which were used in course of research. The study used General scientific and special research methods, namely: methods of analysis and synthesis in order to study the parameters of the budget for citizens in Ukraine and the rationale for the development of state programs for the welfare of the population, the justification for the modernization of the national economy and the refusal of the assistance of International financial institutions; methods for summarizing results in the formation of conclusions.

Study results. The article defines the concept of a citizens budget in terms of structural reforms in Ukraine, the necessity of ensuring a new quality of life as a priority of the state budget policy, shows the importance of innovative development and modernization of the economy as the basis of formation of the budget for citizens. Methodological basis for the formation of a citizens budget should be program-oriented approach, which should be based on the development of the state target programs directed on increase of welfare of the population.

Application of results: Ministry of Finance of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine.

Conclusions. Proposed conceptual approaches to the formation of a citizens budget that is based on the development of national programs, limit frivolous spending, restriction of loans and tranches of International financial institutions and the provision of conditions for modernization and development of the national economy.

Keywords: citizens budget, a new quality of life, innovation development, modernization of economy, balance of socio-economic development, fiscal services, social security.

Актуальность. Украина проводит политику, направленную на интеграцию в европейское пространство. Приоритетом европейского развития является обеспечение достойных условий жизни об этом задекларировано в европейской стратегии «Европа 2020». Обеспечение достойных условий жизни является основным смыслом современного демократического общества. В сфере прямой ответственности государства – удовлетворение потребностей граждан в медицинской помощи, образовании, качественном и доступном жилье, культурном и духовном развитии, получении информации. В европейских странах государство гарантирует безусловное выполнение всех законодательно установленных социальных гарантий, в том числе пенсионного и социального обеспечения, социальной защиты граждан, нуждающихся в государственной помощи, а также поддержку молодых семей.

Основой для решения социальных задач являются высокие темпы экономического роста, обеспечивающие создание новых рабочих мест, повышение заработной платы, расширение финансовых возможностей государства. С этой целью страны ЕС традиционно поддерживают развитие транспортной, коммуникационной и энергетической инфраструктуры, авиа- и судостроения, ряда других отраслей,

способствуют внедрению передовых технологий и формированию инновационной среды. Для Украины актуально обеспечение достойных условий жизни. Согласно статистике Evrostat в Украине за период 2014-2016 годов значительно увеличилась дифференциация населения: 10% составляют богатые члены общества, 90% – бедные; более 1 млн. чел. составляют переселенцы, которые в большинстве своем сформировали социальную прослойку – «новые бедные» [1].

Понятие «новые бедные» появилось в обиходе два года назад. Это переселенцы и высококвалифицированные специалисты, которые в условиях структурного кризиса потеряли работу и постепенно превратились в бедных.

Каждый регион Украины должен иметь необходимые и достаточные ресурсы для улучшения качества жизни граждан и комплексного развития своей территории. Особенно такая поддержка нужна жителям Луганской и Донецкой областей подконтрольных Украине и так называемой «серой зоны».

В перспективе предстоит обеспечить их динамическое развитие, сделать экономически самодостаточными и успешными.

Для выполнения этих задач государству необходим бюджет, который формируется за счет сбора налогов и других платежей. Фактически эти средства общество «приобретает» у государства общественные блага – образование, здравоохранение, социальное обеспечение, регулирование экономики, гарантии безопасности и правопорядка, защиту общественных интересов, гражданских прав и свобод. Это те услуги, которые не могут быть эффективно представлены рынком либо оплачены каждым из нас в отдельности. С этой точки зрения бюджет для граждан – это бюджет обеспечивающий расходы на обеспечение условий жизни граждан общества.

В Украине проблемой является финансирование общественных благ, инфляция, рост цен, рост безработицы, снижение уровня доходов граждан и домохозяйств, стало основой жизни граждан.

Анализ последних исследований. Вопросы финансирования потребностей граждан в центре исследований украинских и зарубежных ученых. Бюджет является действенным инструментом государственного регулирования социально-экономических процессов, одним из основных орудий макроэкономической сбалансированности. Бюджет находится в центре исследований украинских ученых В. Андрущенко, Т. Боголиб, О. Василюк, З. Варналия, О. Кириленко, И. Луниной, И. Лютого, Ц. Огня, С. Юрия. Ученых конца XIX-XX веков, которые основательно исследовали проблему бюджета Н. Боголепов, Н. Бунге, С. Витте, И. Озеров, Р. Штурм.

Особого внимания заслуживают труды зарубежных ученых Э. Баумена, Ш. Бланкарта Д. Бьюкенена, А. Вагнера, К. Викселя, Г. Элерса, К. Эрроу, Дж. М. Кейнса, Дж. Сороса, Дж. Тибу, но исследования данных ученых носят характер исследования отдельных проблем бюджета, бюджетного процесса, комплексное исследование бюджета для граждан не характерно для современной науки, характерны отдельные его составные.

Необходимо отметить, что комплексное исследование бюджета для граждан в научной среде отсутствует, авторы уделяют внимание только отдельным направлениям финансирования потребностей населения. В условиях системного экономического кризиса, военных действий на Востоке, дифференциации украинского общества вопрос бюджета для гражданина является актуальным и очень важным в структуре научных исследований.

Изложение основного материала. Общественные блага, предоставляемые гражданам разделены между публично-правовыми образованиями, поэтому финансирование происходит из разных бюджетов (государственного и местных бюджетов) (рис. 1). В процессе административно-территориальной реформы субъектом бюджетирования становится регион, поэтому мы можем говорить о региональном бюджете.

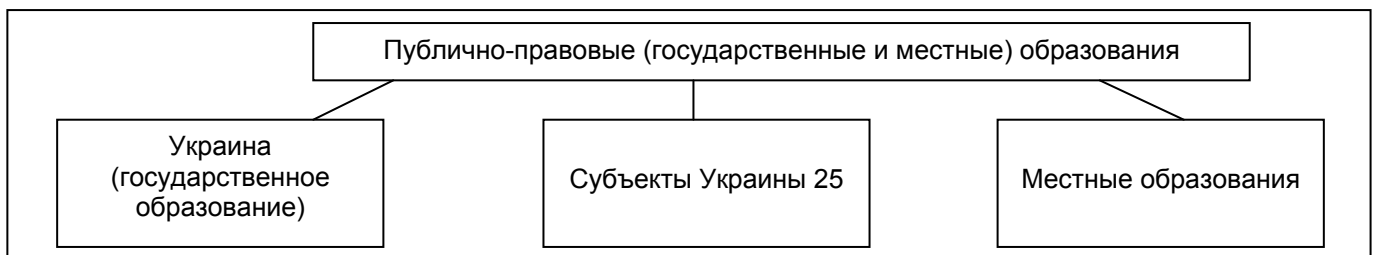

Рисунок 1. Публично-правовые образования

Значительная часть бюджетных услуг социальных гарантий, оказываемых или предоставляемых гражданам индивидуально (адресно), находится в сфере ответственности региональных и местных органов власти.

При этом обеспечение коллективных благ, таких как национальная оборона и безопасность, правоохранительная деятельность, предупреждение и ликвидация последствий чрезвычайных ситуаций и стихийных бедствий, практически полностью финансируется из государственного бюджета.

Из государственного бюджета значительная часть средств перечисляются субъектам административно-территориальных образований в форме субсидий, субвенций, межбюджетных трансфертов, дотаций и бюджетам государственных внебюджетных фондов на реализацию наиболее значимых социальных гарантий.

Государственный бюджет ежегодно утверждается на 1 год (на краткосрочную перспективу). Бюджетный Кодекс Украины, принятый в 2000 году и вступивший в действие с 01.01.2001 года предусматривал переход на трехлетний период планирования бюджета по принцип «скользящей трехлетки», но переход на среднесрочную систему планирования осуществлен так и не был.

Практически отсутствует система прогнозирования. Говорят о ней много, делают мало. Государственные бюджеты 2014-2017 гг. разрабатывались исходя их прогноза социально-экономического развития Украины, Стратегии «Украина 2020», основных направлений бюджетной политики на эти годы.

Экономические условия, в которых формировались бюджеты 2014-2017 годов, заметно усложнились. В 2014 г. падение ВВП составило 7,6%, в 2015 году – 12,6%, в 2016 г. рост ВВП составил 2,2%, по прогнозу 2017 года рост ВВП должен составить 3%. Большинство макроэкономических показателей в 2014-2016 годах значительно снизились [12].

В результате существенно снизился прогноз доходов бюджета, изменились его параметры (табл. 1).

Таблица 1. Основные макроэкономические параметры

Показатели	2014		2015		2016		2017	
	фак.	заплан.	фак.	заплан.	фак.	заплан.	фак.	заплан.
ВВП, трлн. грн.	1,57		1,98		2,38		-	2,26
Рост, падение ВВП	-7,6		-12,6		2,2		-	3
Инвестиции (млн. дол. США)	57056,4		43371,4		4405,8		-	
Темпы роста инвест. (млрд. дол. США)	1,5		1,9		3,8		-	
Прибыль гос. пред. (млн. грн.)	320		490		510		-	600
Инфляция	82	12	81	15	40,2	12	26,4	14,1
Курс доллара	24	8	25	24	27	25	28	27
Темп роста мировой экон.	3,4	3,3	3,1	3,7	3,2	3,9	-	4,0

*Источник: Законы Украины «О государственном бюджете Украины на 2014; 2015; 2016; 2017».

Мы проанализировали основные характеристики государственного бюджета Украины (рис. 2).

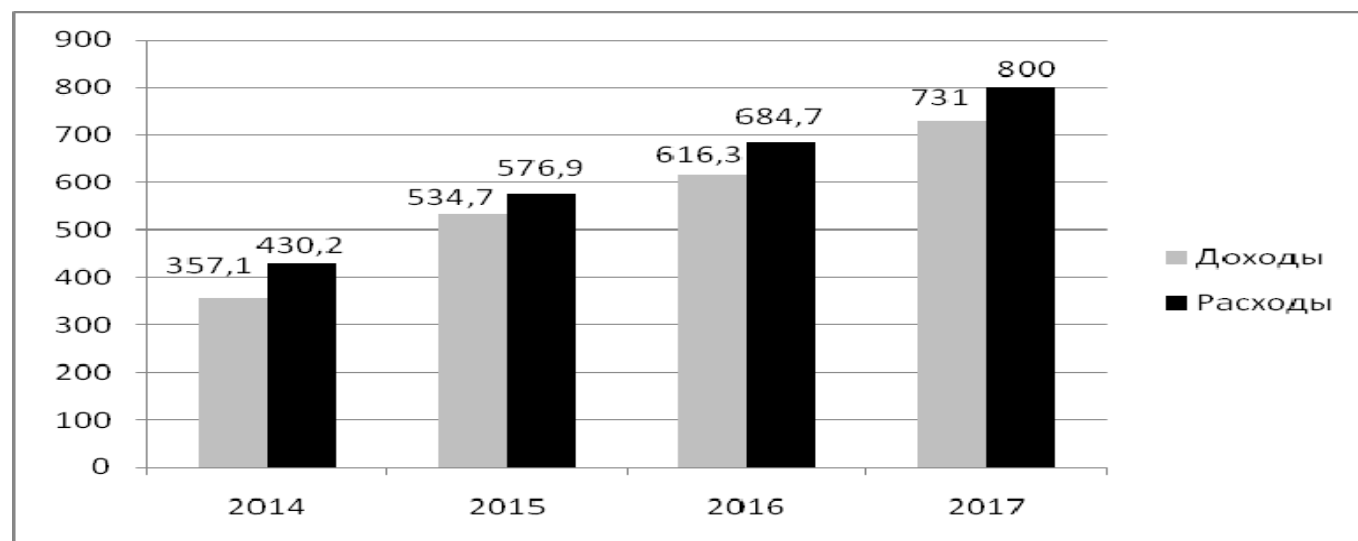

Рисунок 2. Основные характеристики государственного бюджета

Налоговые доходы в 2017 составили 606,0 млн. грн.

Неналоговые доходы в 2017 составили 107,2 млн. грн.

Налог на прибыль физических лиц в 2017 году составит 150609,9 млн. грн.

Рента за использование природных ресурсов – 52113,9 млн. грн.

Рента за использование лесных ресурсов – 315,0 млн. грн.

Рента за специальное использование воды – 715,9 млн. грн.

Рента за использование недр – 44300,3 млн. грн.

Акцизный налог – 109596,1 млн. грн.

Акцизный налог с произведенных в Украине подакцизных товаров – 68133,9 млн. грн.

Акцизный налог с ввезенных на таможенную территорию Украины подакцизных товаров – 41462,2 млн. грн.

Акцизный налог с реализации субъектами хозяйствования розничной торговли подакцизных товаров – 11462 млн. грн.

Налог на добавленную стоимость – 82300 млн. грн.

Ввозная пошлина – 22355 млн. грн.
 Вывозная пошлина – 395 млн. грн.
 Налоговые поступления составляют 73,6% [3].

Возникла проблема из неналоговыми поступлениями. В неналоговые поступления закладываются поступления от приватизации, а приватизация не проводится, закладываются поступления от спецконфискации средств, а спецконфискация не проводится потому, что три года Верховная Рада не может принять Закон. В этот период значительно увеличились расходы на оборону (в 100 раз), на межбюджетные трансферты – 19 областей являются дотационными.

В этом значительно теряет государственный бюджет, сокращаются социальные расходы. Бюджет перестал быть бюджетом для граждан.

Экономические условия, в которых формировался бюджет 2014-2017 годов, заметно усложнились из-за системного структурного и экономического кризиса, военных действий на Востоке Украины, экономической блокады. На грани закрытия оказались предприятия горно-металлургического комплекса, которые дают наибольшие налоговые поступления в бюджет, наибольшую валютную выручку. Экономика страны оказалась на грани экономического коллапса. Прогноз макроэкономических показателей оказался неправдивым, значительно завышенным: рост ВВП, рост промышленности, уровень инфляции, курс валют к грн.

Все прогнозы на 2017 год, начиная с февраля 2017 года значительно изменились. Выполнение государственного бюджета 2017 года находится под угрозой, макроэкономические параметры оказались нереальными. Значительно уменьшились доходы от горно-металлургического комплекса.

Динамика доходов государственного бюджета в номинальном выражении носит устойчиво положительный характер, а в реальном выражении носит устойчиво-отрицательный характер.

Доля государственного бюджета в доходах бюджетной системы (без учета межбюджетных трансфертов) сократилась с 52,2% до 50,0% в 2017 г. по сравнению с 2014 годом. Доля налоговых и неналоговых доходов консолидированных бюджетов (без учета межбюджетных трансфертов) в общем объеме увеличилась с 27,5% в 2014 году до 29,7 – в 2017 году [4].

Проблемы с наполняемостью доходной части бюджета зависят от снижения экспортных цен на продукцию горно-металлургического комплекса, повышения цен на газ, электроэнергию, темпы роста валюты по отношению к гривне.

Важной новацией в этих условиях может явиться «налоговый маневр», который предусматривает поэтапное сокращение в течении трех лет вывозных таможенных пошлин на горно-металлургическую и сельскохозяйственную продукцию с одновременным внедрением увеличения ставки налога на добычу янтаря, вырезку леса кругляка и внедрение высоких налоговых ставок на их экспорт. Это даст существенные поступления в доходную часть бюджета (до 100 млрд. грн. ежегодно) [2].

Увеличения доходной части бюджета можно достичь повышением акциза на сигареты, алкоголь, дополнительные ввозные таможенные пошлины, взимаемые с Интернет-торговли, изменение норм беспошлинного ввоза товаров, получение дивидендов по акциям, принадлежащим Украине.

Важнейшая роль государственного бюджета Украины в финансировании коллективных благ для населения подтверждается структурой расходов государственного бюджета.

В 2017 году на финансирование Министерства культуры предусмотрено – 3354644,6 тыс. грн., Министерства обороны – 64027400 млн. грн., Министерства образования и науки – 70668503,1 тыс. грн., Министерство здравоохранения – 62019679,7 тыс. грн., Министерство экологии и природных ресурсов – 5269369,4 тыс. грн., Министерство социальной политики – 167902879,3 грн. [3]. Общая тенденция к снижению доли доходов и расходов в реальном выражении бюджетов бюджетной системы Украины к отношению к ВВП определяет тенденцию к сокращению расходов по отношению к ВВП по всем разделам, кроме обороны, средств массовой информации, обслуживания государственного и местного долга.

При этом в государственном бюджете в полном объеме предусмотрены бюджетные ассигнования на реализацию приоритетов государственной политики.

Наибольший удельный вес в расходах государственного бюджета по-прежнему занимают социальные расходы (34,6-36,8%) и расходы на оборону, безопасность и правоохранительную деятельность (22,6-24,8%) [3].

Основными причинами роста расходов на обслуживание государственного долга являются рост объема государственного долга Украины и повышение курса доллара США по отношению к гривне.

Размер дефицита определяется на законодательном уровне до 3% ВВП, но он, как правило всегда выше.

На ряду с этим существует ряд рисков, наступление которых может ухудшить параметры прогноза социально-экономического развития страны, соответственно и государственного бюджета. К таким рискам относятся возможное усугубление геополитической направленности, риски, связанные с инфляцией, ценами на продукцию горно-металлургического комплекса, ценами на газ, колебаниями валютных курсов.

В таких условиях очевидными приоритетами бюджетной политики является обеспечение долгосрочной сбалансированности и устойчивости бюджетной системы Украины, и особенно государственного бюджета, важнейшим инструментом устойчивости которого является применение «бюджетных правил».

В бюджете Украины должны быть зарегистрированы финансовые ресурсы, которые будут использованы по решению Правительства Украины на реализацию дополнительных мер по поддержке отраслей экономики и социальной поддержке граждан (антикризисный фонд). При этом законодательно закреплено положение о

направление средств в (резервный фонд). В условиях экономического кризиса целесообразнее, чтобы фонд имел название антикризисного. Украина должна также работать над созданием фонда национального благосостояния, который будет представлять часть средств государственного бюджета, подлежащих обособленному учету и управлению в целях обеспечения софинансирования добровольных пенсионных накоплений граждан Украины, а также покрытия дефицита бюджета Пенсионного фонда Украины – в 2016 году дефицит составил 200 млрд. грн., в 2017 году – 77590 млрд. грн. [2].

В рассматриваемом периоде ожидается рост средств Резервного фонда только за счет роста курса гривны по отношению валюты.

В феврале месяце появились существенные риски, связанные с блокированием транспортных путей на Востоке Украины и возникновением проблем с экспортом продукции горно-металлургического комплекса. В месяц прибыль в государственный бюджет составляет 4 млрд. дол. США [2].

Решение этих проблем позволит сгладить бюджетные риски в среднесрочном периоде.

Главной целью государства является повышение уровня и качества жизни населения. Уровень жизни и качество жизни населения в 2014-2016 годах значительно упало, что привело к уничтожению среднего класса. 10% богатых и 90% бедного населения в Украине таковы данные Евростата. Только в 2016 году были внесены изменения в Закон Украины «О прожиточном минимуме», который был установлен на уровне с 01.01.2017 года – 1544 грн., с 01.05.2017 года – 1624 грн., с 01.12.2017 года – 1700 грн.

Для детей до 6 лет с 01.01.2017 года – 1355 грн., с 01.05.2017 года – 1426 грн., с 01.12.2017 года – 1492 грн., для детей возрастом от 6 до 18 лет с 01.01.2017 года – 1689 грн., с 01.05.2017 года – 1777 грн., с 01.12.2017 года – 1860 грн., для трудоспособных лиц с с 01.01.2017 года – 1600 грн., с 01.05.2017 года – 1684 грн., с 01.12.2017 года – 1762 грн. [3]. С 2002 года вообще не менялся прожиточный минимум, хотя согласно Закона Украины «О прожиточном минимуме» он должен пересматриваться раз в пять лет и должен и должен учитываться уровень инфляции [4]. В период 2014-2016 годов в Законах Украины «О государственном бюджете» средства предусматривались на обеспечение законодательно социально значимых обязательств (социальные пособия, компенсации, стипендии), но взятые обязательства не всегда выполнялись.

Сложная ситуация сложилась в 2017 году с выплатой стипендий. Положение о выплате стипендий было полностью изменено. В Законе Украины «О высшем образовании» предусмотрена выплата стипендий на уровне 75% студентов, которые учатся на местах государственного заказа, в период 2014-2016 годов стипендия была сведена до 50% выплат [6]. В декабре 2016 года было принято постановление Кабинета Министров Украины, которым было предусмотрено стипендии распределить на академические и социальные, установить уровень выплат 45%, академические стипендии оставить у ведомствах Министров, которые являются главными распределителями этих средств, а социальные стипендии были переданы у ведомство Министерства социальной политики Украины [7].

Значительно было сокращено количество переселенцев, которые получают помощь от государства. Переселенцы, проживающие на месте разграничения вообще были лишены возможности получать помощь. Проводимая Правительством политика привела к снижению социальных расходов, в условиях финансового кризиса, к увеличению доли граждан, живущих за чертой бедности.

Повышению уровня жизни населения также способствует рост реальной заработной платы и реальных доходов населения. В 2017 году минимальная заработная плата увеличилась вдвое с 1600 грн. до 3200 грн., но инфляция за два месяца составила 20%, рост потребительских цен – 34%, рост электроэнергии с 01.03.2016 г. – 24,6%, с 01.04.2017 г. – рост цен на газ составил 40%, рост цен на нефтепродукты составит – 26,4% [3]. Практически это увеличение носило популистический характер, номинально заработная плата выросла, а реально нет. Вообще, средняя заработная плата за январь-февраль по Украине сократилась с 5216 грн. до 4636 грн. [2].

Доходы населения Украины значительно сократились, особенно на фоне инфляционных процессов. Уровень инфляции в период 2014-2016 годов достиг 330%, рост цен – 300%, а рост цен на коммунальные услуги – 700%. Население оказалось на грани выживания [8].

Правительство пытается все это оправдать военными действиями на Востоке страны. Это выглядело бы правдоподобно, если бы не реальный рост заработных плат судей, различных антикоррупционных структур, государственных органов власти, государственных предприятий и организаций, которые являются убыточными и нерентабельными: Нефтегаз Украины, Укрзалізниця, Нефтедобыча. Э-декларирование 100000 государственных чиновников Украины показало несметные богатства народных избранников, госчиновников высокого уровня. Проблемой для Украины является сотрудничество с МВФ. Существует утверждение, что если не сотрудничать с МВФ, нечем будет заплатить долг 12,5 млрд. дол. США, но откуда взялся этот долг, в какие отрасли вкладывались деньги, не говорит никто [2]. В экономику страны деньги практически не укладываются.

В 2016 году наметился рост экономики, соответственно было предусмотрено рост заработной платы, в том числе в бюджетной сфере, но националистические силы Украины начали блокаду на Востоке страны и как результат горно-металлургической комплекс страны остановил свою деятельность, а это большие поступления налогов в доходную часть бюджета государства, приток валюты от экспорта произведенной продукции, поэтому украинская экономика оказалась на грани коллапса, а финансовая система на грани дефолта.

В условиях евроинтеграционных процессов Украина взяла на себя обязательства повысить качество услуг, предоставляемых государством населению, прежде всего в столь значимых для общества сферах,

как образование, здравоохранение, культура, социальное обслуживание и наука, но этого можно достичь только при достойной и справедливой оплате труда работников этой сферы.

Зарботная плата учителя составляет – 6 тыс. грн., доктора наук, профессора – 5400 грн., врача – 5 тыс. грн., техработники – 3200 грн., полицейского – 12 тыс. грн., народного депутата – 30 тыс. грн., судьи – 400 тыс. грн., работника нефтегаза – 100 тыс. грн., работника НАБУ – 400 тыс. грн., менеджера Укрзализниці – 1,2 млн. грн. [2]. Такая дифференциация оплаты труда вызывает недовольство в обществе, непонимание происходящего, усиливает социальное напряжение.

В государственном бюджете предусматриваются бюджетные ассигнования на финансовое обеспечение повышения заработной платы работников государственных учреждений, а также дотации на частичную компенсацию дополнительных расходов бюджетов административно-территориальных единиц Украины на повышение оплаты труда работников государственных учреждений Украины и местного самоуправления [9].

Расходы на оплату труда в 2014-2016 годах работников государственных учреждений, судей, прокурорских работников и сотрудников антикоррупционных органов и других категорий государственных органов, а также денежное довольствие высших чинов военнослужащих и направленных к ним лиц определены без учета решений об индексации фондов оплаты труда и без учета мирового опыта содержания соответствующего аппарата.

Данные работники получают не только высокую заработную плату, но и дополнительное социальное обеспечение: жилищное обеспечение, в том числе улучшенные жилищные условия; получение льгот на образования, бесплатное медицинское обслуживание, продовольственное и вещевое обеспечение, бесплатный проезд, пенсионное обеспечение, страхование жизни и здоровья. Все это финансируется за счет средств государственного бюджета.

Одной из ключевых государственных задач в сфере бюджетной политики является обеспечение сбалансированности пенсионной системы.

В Украине насчитывается 12 млн. пенсионеров, 20% получают пенсии от 60 до 120 тыс. грн., 75% получают пенсии от 1200 до 5000 грн. В системе не учитываются страховые пенсионные платежи. Дефицит Пенсионного фонда Украины составляет около 300 млрд. грн. Правительство планирует решить проблему дефицита Пенсионного фонда Украины до 2020 года [3].

В 2014-2016 годах среднегодовой размер страховой пенсии в Украине, страховой пенсии по старости и социальной пенсии не превышал величину прожиточного минимума пенсионера. Величину прожиточного минимума пенсионера не увеличивали с той целью, чтобы не повышать пенсии.

Основными источниками финансирования пенсионного обеспечения являются страховые взносы, поступающие в бюджет Пенсионного фонда Украины.

Однако система обязательного пенсионного страхования не может полностью обеспечить собственными ресурсами реализацию мероприятий в области обязательного пенсионного страхования. По этой причине из государственного бюджета Пенсионному фонду Украины ежегодно предоставляется межбюджетный трансферт на покрытие его дефицита.

В Украине с 2014 по 2016 год был введен налог с пенсий, с 01.01.2016 года налог в размере 15% остался для работающих пенсионеров, чья пенсия превышает 3776 грн. Пенсионеры Украины оплачивают военный сбор в размере 1,5% [2].

Индексация пенсий с 01.01.2016 года не проводится, потому, что отменен закон об индексации, а новый закон не принят.

В Украине введены ежемесячные денежные выплаты отдельным категориям граждан: Героям Советского Союза и героям Социалистического труда, Героям Украины, Инвалидам I группы, Инвалидам II группы, Инвалидам III группы, детям-инвалидам, участникам АТО, Чернобыльцам, семьям погибших в АТО, участникам Великой Отечественной войны. Эти выплаты не индексировались за период 2014-2016 годов, они оставались неизменными. Ежемесячные денежные выплаты отдельным категориям граждан выплачиваются бесконтрольно, так лица полностью здоровые часто получают пенсии по инвалидности, а инвалиды, особенно участники АТО не могут получить пенсии даже, если эта инвалидность связана с отсутствием рук, ног. Большая проблема существует с Чернобыльцами. Количество чернобыльцев возрастает с каждым годом, аналогична сейчас проблема с переселенцами. Государство должно создать единые реестр для категорий граждан, которые нуждаются в финансовой поддержке, и проводить систематический мониторинг, правомерности получения льгот и финансовой поддержки.

Большое значение для поддержки малообеспеченных семей имеет материнский капитал. В целях установления дополнительных мер государственной поддержки семей, имеющих детей, и создания условий обеспечивающих этим семьям достойную жизнь, государством во многих странах Европейского Союза предоставляется материнский (семейный) капитал, размер которого ежегодно индексируется. Средствами материнского капитала можно распоряжаться по следующим направлениям: улучшение жилищных условий, получение ребенком образования, формирование накопительной части трудовой пенсии для женщин.

В условиях глубокой дифференциации общества, обнищания населения и особенно многодетных семей этот подход мог бы значительно улучшить материальное положение семей.

Государство должно использовать опыт высокоразвитых стран и предоставлять украинским семьям материнский капитал [10].

Третьим направлением развития бюджета для граждан должна стать социальная защита.

Социальная помощь государства должна быть адресной, направленной не на выживание, а на повышение качества жизни социально незащищенных категорий населения – инвалидов, детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, беженцев и переселенцев, а также на выплату пособий по временной нетрудоспособности, беременности и родам, при рождении ребенка, по уходу за ребенком до достижения им возраста полутора лет.

В Украине пособия при рождении ребенка сокращены, их выплаты растянуты на три года, они не индексируются и поэтому в конечном итоге эти деньги не являются существенными.

Очень острая проблема с индексацией размеров выплат.

Проблемой является обеспечение жилыми помещениями детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей за счет средств государственного бюджета. И местных бюджетов.

В Украине насчитывается 300 тыс. детей-сирот. Эта цифра в 30 раз превосходит цифру количества сирот после окончания второй мировой войны.

Около 15 тыс. детей живут на улицах, бродяжничают [2].

Государство замалчивает эту проблему, а это очень острая социальная проблема, которая скажется на будущем украинского общества. Финансовое обеспечение социальной защиты населения должно осуществляться в рамках государственной программы, которую необходимо разработать и принять «Социальная поддержка граждан». Украина имеет деньги для установления необоснованных заработных плат, пенсий судьям, прокурорам, госчиновникам, а о социальной защите, особенно детей, забывает, прикрывается военными действиями на Востоке, такие подходы пагубны для будущего страны.

Четвертое направление бюджета для граждан – содействие занятости населения и достойной оплате труда. В рамках структурной реформы в Украине должен развиваться эффективный рынок труда, для этого необходима Государственная программа «Содействие занятости». По данным Государственной службы статистики в Украине 700 тыс. безработных, согласно данных Eurostat 1,7 млн. чел., отдельные источники называют 2,5 млн. чел., 5 млн. чел. с Украины за период 2014-2016 годов выехало трудовых мигрантов, больше всего в Российскую Федерацию, Польшу, Канаду. Поэтому эти цифры подтверждают мысль о необходимости Государственной программы, которая должна финансироваться государством [1]. Сам подход нужно изменить по отношению безработных, необходимо инвестировать их образование, стимулировать развитие бизнеса, а не просто оплачивать тунеядство, ведь при этих всех цифрах в Украине 1,2 млн. чел. свободных вакансий. Многие просто не хотят работать, получая помощь от государства [11].

В данной программе должно быть предусмотрено решение следующих задач:

- предотвращение роста напряженности на рынке труда;
- привлечение иностранных работников в соответствии с потребностями экономики;
- содействие поддержанию высокой квалификации и здоровья работников;
- обеспечение защиты трудовых прав граждан.

По итогам реализации указанной программы ожидается достижение таких результатов, как минимизация уровней общей и регистрируемой безработицы, развитие трудовой мобильности населения, усиление адресности и повышение уровня социальной поддержки, предоставляемой безработным гражданам, улучшение условий труда работников.

Как результат и показатель должно явиться снижение удельного веса безработицы, ограничение социальных выплат безработным гражданам из государственного бюджета. Необходимо повышать трудовую активность граждан [12].

Особое внимание необходимо уделять тому, чтобы работающие родители могли совмещать обязанности по воспитанию детей и трудовой занятости. Женщины, которые находятся в отпуске по уходу за ребенком до трех лет должны иметь возможность пройти профессиональную подготовку или переподготовку по востребованным профессиям, тем самым поддерживая на должном уровне свою трудовую квалификацию.

Одной из актуальных проблем является трудоустройство инвалидов. Для ее решения работодателям предоставляются средства на возмещение затрат на оснащение рабочих мест в зависимости от группы инвалидности.

Пятое направление бюджета для граждан – повышение качества и доступности медицинской помощи.

В здравоохранении основной задачей остается доступность медицинской помощи и повышение эффективности предоставления медицинских услуг, объемы, виды и качество которых должны соответствовать передовым достижениям медицинской науке.

В Украине человек быстрее умрет, чем получит помощь от государства, только волонтеры и меценаты оказывают систематическую помощь.

Основной финансирования оказания медицинской помощи должна являться система обязательного медицинского страхования (ОМС), при этом отдельные мероприятия, направленные на развития здравоохранения должны финансироваться за счет средств государственного и местных бюджетов.

Создаваемая система ОМС должна являться составной частью государственного социального страхования и обеспечивать всем гражданам Украины равные возможности в получении медицинской и лекарственной помощи, предоставляемой за счет средств ОМС в объеме и на соответствующих программах ОМС.

В 2014-2016 годах в Украине в программах ОМС принимало участие 8% медицинских организаций Украины.

Параметры бюджета Государственного фонда обязательного медицинского страхования должны быть сбалансированы по доходам и расходам.

Важно в системе здравоохранения разработать программу «Развитие здравоохранения», которая бы учитывала возможности Украины, потребности украинских людей, а не дублировала программу медицинской реформы США, мы не можем эту реформу трансформировать на экономику Украины.

Шестым направлением бюджета для граждан должно стать обеспечение доступности качественного дошкольного, общего и профессионального образования.

Государство в последние годы мало внимания уделяет развитию образования, исключением является проект «Новая школа», но он оторвано от всех составных образовательной системы, реализуется в Украине, поэтому его успех очень сомнительный.

В настоящее время государство должно сделать образование приоритетной отраслью, обеспечить доступность качественного образования для всего населения, создания условий для активного включения детей, молодежи, обучающихся в образовательных учреждениях в экономическую, социально-политическую и культурную жизнь общества, а также для активизации инновационной деятельности.

Важным является финансирование высшего образования, особенно ведущих университетов. Университеты должны принимать участие в проведении чемпионата по профессиональному мастерству «World Skills Competition», чтобы обеспечить потребности экономики в кадрах высокой квалификации по приоритетным направлениям модернизации и технологического развития, увеличение количества украинских вузов, отмеченных в составе 500 лучших мировых университетов (в 2016 году – 2 университета), создание условий для получения любым гражданином страны профессионального образования, повышения квалификации и переподготовки на протяжении всей жизни [13].

Много дискуссий в 2016-2017 годах возникло со стороны Министерства финансов

Украины вокруг нормы Закона Украины «О высшем образовании», где определена норма студентов, которым государство гарантирует выплату стипендий 75%. Постановлениями Кабинета Министров Украины №1048 и №1050 было внесено изменения и выделены академические стипендии, которые должны составлять 42-45% их размер 1100 грн., для остродефицитных специальностей 1400 грн., стипендия отличникам соответственно 1600 грн. и 2000 грн., а также социальные стипендии, которые переданы в компетенцию Министерства социальной политики [7; 14]. Индексация стипендиального фонда с 01.01.2016 года не проводится, такие подходы со стороны Министерства финансов являются губительными в системе высшего образования в условиях системного экономического кризиса и системного уровня падения жизни населения. Молодых людей, получающих образование необходимо стимулировать.

В целях государственной поддержки талантливой молодежи, развития интеллектуального потенциала Украины из государственного бюджета должна быть обеспечена выплата стипендий в рамках Закона Украины «О высшим образованием». Ведь с Украины в 2014-2016 годах значительно увеличился отток молодых людей желающих получить образование за границей, только в соседнюю Польшу в 2014 году выехало – 38 тыс. чел., в 2015 году – 40 тыс. чел., в 2016 году – 50 тыс. чел. [6].

Седьмое направление бюджета для граждан – спорт, культура. Создание условий для занятий физической культуры и культурных мероприятий способствуют развитию здорового образа жизни граждан, ключевыми приоритетами является создание возможностей для граждан заниматься физической культурой и спортом, повышение конкурентоспособности украинского спорта на международной арене. Важна разработка и принятие государственной программы «Развитие физической культуры и спорта», ее государственное финансирование, включая развитие массового спорта.

Целью государственной политики в сфере культуры и кинематографии является сохранение культурного и исторического наследия народа, обеспечение доступа граждан к участию в культурной жизни, реализация творческого потенциала нации.

Но для этого не находится денег и многие интересные проекты являются полностью нереализованными.

Восьмое направление развития бюджета для граждан – повышение обеспеченности населения благоустроенным жильем и качественными коммунальными услугами.

Жилье строится, но на коммерческой основе, поэтому оно не доступно малообеспеченным гражданам, коммунальные услуги часто не качественные, но дорогостоящие. Граждане могут получать субсидию, но их объемы сокращаются и как пример – богатые граждане зачастую получают и субсидии, а бедные граждане не могут их получать. Это золотое правило украинского общества.

Выводы. Анализ формирования и развития бюджета для граждан показал, что существующие модели бюджетного финансирования не всегда направлены на достойное обеспечение государственными услугами простого гражданина украинского общества, многие приоритеты задекларированы, но они не реализуются, отсутствуют целевые государственные программы, направленные на повышение качества жизни населения и уровня обеспеченности граждан. В Стратегии «Украина 2020» отсутствуют долгосрочные цели по обеспечению благосостояния населения и геополитических интересов украинского общества.

Мало внимания уделяется реализации инновационно-ориентированной модели развития украинской экономики. Украина больше ориентирована на сотрудничество с Международными финансовыми

институциями, которые превращают страну в сырьевой придаток вторых стран, кредиты и финансовые транши не способствуют повышению благосостояния населения Украины, а углубляют дифференциацию социальных слоев, приводят к необоснованным и нецелесообразным расходам.

Украина в условиях структурного экономического и политического кризиса должна направить усилия государства на модернизацию сектора исследований и разработок, на развитие наиболее перспективных научно-технологических направлений, которые позволят расширить применение украинских разработок и улучшить позиции нашей страны на мировом рынке высокотехнологической продукции и услуг.

К таким направлениям относятся фундаментальные и прикладные научные разработки и связанное с ними производство ракетно-космической техники, композитных материалов, разработка и применение ядерных технологий, нанотехнологий, биомедицинских технологий, а также авиа- и судостроение и ряд других сфер деятельности.

Но кредиты и транши, не сотрудничество из Международными финансовыми организациями, а инновационное развитие должно стать основным источником экономического роста, который расширит возможности для появления новых продуктов и технологий.

В Украине необходимо не уничтожать, а развивать малый и средний бизнес, предпринимательство, а также создавать условия для импортозамещения, особенно в агропромышленном комплексе.

Список использованных источников

1. Statistik Europa – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ec.europa.eu>.
2. О выполнении Государственного бюджета Украины на 2016 год: Отчет Министерства финансов Украины – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.minfin.gov.ua>.
3. Закон Украины «О государственном бюджете Украины на 2017 год». – К.: Верховна рада, 2017 – 176 с.
4. Закон Украины «О прожиточном минимуме» – К.: Верховна рада – 48 с.
5. Бюджетный Кодекс Украины. – К.: Верховна рада, 2017 – 126 с.
6. Закон Украины «О высшем образовании» – К.: Верховна рада, 2016 – 112 с.
7. Постановление Кабинета Министров Украины №1048 от 28.12.2016 года «О социальных стипендиях» – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.kabmin.gov.ua>.
8. Боголиб Т.М. Бюджетная политика как инструмент макроэкономической стабильности / Т.М. Боголиб // *Economic Annals-XXI* – 2015 – №3-4 – с. 84-87. – Библиогр.: 24 назв.
9. Озеров И. Основы финансовой науки / И. Озеров – М.: типография т-ва И.Д. Сытина, 1914. – Вып. 11. – 55 с. – Библиогр.: с. 54-55.
10. Сорос Дж. Алхимия финансов / Джордж Сорос – М.: Диалектика, 2010 – 352 с. – Библиогр.: с. 351-352.
11. Бауман Е. Планирование и формулирование реалистичного та прозрачного бюджету / Ельке Бауман // *Фінанси України* – 2014 - №9 – с. 7-21. – Библиогр.: с. 21.
12. Бьюкенен Дж. Сочинения / Джеймс Бьюкенен; пер. с англ.; гл. ред. Р.М. Нуреев. – М.: Таурус, Альфа, 1997 – Т. 1. – 560 с. – Библиогр.: с. 559-560.
13. Елерс Г. Стратегічні реформи у сфері державних фінансів. Національні програми та міжнародні вимоги МВФ, ЄС, Світовий банк / Герд Елерс // *Фінанси України* – 2014 – №7 – с. 7-17. – Библиогр.: с. 17.
14. Постановление Кабинета Министров Украины №1050 от 28.12.2016 года «Об академических стипендиях» – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.kabmin.gov.ua>.
15. Витте С. Собрание починений и документальных материалов / С. Витте – М.: Наука, 2003 – Кн. 3-4. – 653 с. – Библиогр.: с. 651-653.
16. Василик О. Теория финансов / О. Василик – К.: НИОС, 2000 – 416 с. – Библиогр.: с. 415-416.
17. Кириленко О. Местные бюджеты Украины (История, теорія, практика) / О. Кириленко – К.: НИОС, 2000 – 384 с. – Библиогр.: с. 383-384.
18. Лунина И. Государственные финансы Украины в переходной период / И. Лунина – К.: Форт, 2000 – 296 с. – Библиогр.: с. 295-296.

References

1. Statistik Europa – [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa: <http://ec.europa.eu>.
2. O vypolnenii Gosudarstvennogo byudzheta Ukrainy na 2016 god: Otchet Ministerstva finansov Ukrainy [On the implementation of the State Budget of Ukraine for 2016: Report of the Ministry of Finance of Ukraine] : <http://www.minfin.gov.ua>.
3. Zakon Ukrainy «O gosudarstvennom byudzhete Ukrainy na 2017 god» (2017). [The law of Ukraine «On state budget of Ukraine for 2017»]. Kyiv: Verkhovna rada.
4. Zakon Ukrainy «O prozhitochnom minimume» [The law of Ukraine «On living wage»], Kyiv: Verkhovna rada.
5. Byudzhetniy Kodeks Ukrainy (2017). [Budget Code Of Ukraine]. Kyiv: Verkhovna rada.
6. Zakon Ukrainy «O vysshem obrazovanii» [The law of Ukraine «On higher education»], Kyiv: Verkhovna rada.
7. Postanovleniye Kabineta Ministrov Ukrainy №1048 ot 28.12.2016 goda «O sotsialnykh stipendiyakh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №1048 from 28.12.2016 of the year «social scholarship»] : <http://www.kabmin.gov.ua>.
8. Bogolib, T.M. (2015). Byudzhetnaya politika kak instrument makroekonomicheskoy stabilnosti [Budgetary policy as an instrument of macroeconomic stability]. *Economic Annals-XXI*. 3-4, p. 84-87. – Bibliogr.: 24 title.

9. Ozerov, I. (1914). *Osnovy finansovoy nauki [Fundamentals of financial science]*. Moscow, Vyp. 11, 55 p. – Bibliogr.: p. 54-55.
10. Soros, Dzh. (2010). *Alkhimiya finansov [Alchemy of Finance]*. Moscow: Dialektika, 352 p. – Bibliogr.: p. 351-352.
11. Bauman, E. (2014). *Planuvannya y formuvannya realistichnogo ta prozorogo byudzhetu [Planned for the formation of realistic and pro-budget budget]*. Finance of Ukraine, 9, p. 7-21. – Bibliogr.: p. 21.
12. Byukenen, Dzh. (1997). *Sochineniya [Works]*. Moscow: Taurus. Alfa. – T. 1. – 560 p. – Bibliogr.: p. 559-560.
13. Elers, G. (2014). *Strategichni reformi u sferi derzhavnikh finansiv. Natsionalni programi ta mizhnarodni vimogi MVM, ES, Svitoviy bank [Strategical reforms in the sphere of state finances. National programs of the International Monetary Fund IMF, EC, the world Bank]*, 7, p. 7-17. – Bibliogr.: p. 17.
14. *Postanovleniye Kabineta Ministrov Ukrainy №1050 ot 28.12.2016 goda «Ob akademicheskikh stipendiyakh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №1050 from 28.12.2016 of the year «academic scholarships»]* : <http://www.kabmin.gov.ua>.
15. Vitte, S. (2003). *Sobraniye pochineniy i dokumentalnikh materialov [Collection of Fixes and Documentary Materials]*. Moscow: Nauka, book 3-4, 653 p. – Bibliogr.: p. 651-653.
16. Vasilik, O. (2000). *Teoriya finansov [Theory of Finance]*. Kyiv: NIOS, 416 p. – Bibliogr.: p. 415-416.
17. Kirilenko, O. (2000). *Mestnyye byudzhety Ukrainy (Istoriya, teoriya, praktika) [Local budgets of Ukraine (History, theory, practice)]*. Kyiv: NIOS, 384 p. – Bibliogr.: p. 383-384.
18. Lunina, I. (2000). *Gosudarstvennyye finansy Ukrainy v perekhodnoy period [Public finances of Ukraine in the transition period]*. Kyiv: Fort, 296 p. – Bibliogr.: p. 295-296.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Боголіб Тетяна Максимівна, доктор економічних наук, професор, декан фінансово-гуманітарного факультету Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди, заслужений працівник народної освіти України
e-mail: bogolib60@bk.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Боголиб Татьяна Максимовна, доктор экономических наук, профессор, декан финансово-гуманитарного факультета Переяслав-Хмельницкого ГПУ имени Григория Сковороды, заслуженный работник народного образования Украины
e-mail: bogolib60@bk.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Tetiana Maksymivna Bogolib, Doctor of Science, Economics, Professor, Dean of Finance and Humanitarian Faculty Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda, honored worker of education of Ukraine
e-mail: bogolib60@bk.ru

УДК 336:368.1(477)

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

**Воронкова О.М.,
Кішик Т.В.**

У розвинених країнах страхова діяльність є важливою складовою економічної безпеки та фінансової системи держави. На фінансовому ринку страхові компанії виступають не тільки страховиками і фінансовими посередниками, а також фінансовими менеджерами й інвесторами. Страхові компанії страхують ризики інших суб'єктів фінансового ринку, підвищуючи рівень фінансової безпеки на ньому. В той же час страховий ринок України виконує свої функції, зокрема як суб'єкт фінансового ринку, лише частково, повільно адаптуючись до європейських та світових стандартів. Вітчизняні страхові компанії функціонують в складних умовах системної політичної та економічної кризи, воєнної ситуації та соціальної напруги, стагнації та тотального зубожіння населення. Проте найбільше їхній діяльності перешкоджає нерозвиненість і нестабільність фінансового ринку України. Тому забезпечення комплексного розвитку всіх напрямів діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України сьогодні належить до найактуальніших суспільних завдань.

Предметом дослідження є комплекс показників, які характеризують основні напрями діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України та чинники, які на них впливають. Мета статті – на основі комплексного підходу проаналізувати основні напрями діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України та обґрунтувати пропозиції щодо підвищення їх ефективності. В процесі дослідження використовувалися методи спостереження, аналізу та порівняння, а також методи узагальнення та екстраполяції.

У роботі проведено аналіз макроекономічних показників, які характеризують основну (страхову), фінансову та інвестиційну діяльність страхових компаній в Україні. Проаналізовано розміщення активів страхових компаній та коштів страхових резервів. Розглянуто основні показники страхування ризиків на фінансовому ринку. Охарактеризовано інвестиції страхових компаній в економіку України за напрямками, визначеними Кабінетом Міністрів України. Оцінено фінансові результати окремих напрямів діяльності страхових компаній в Україні та конкретизовано результати фінансових операцій страховиків.

За результатами дослідження зроблено висновок про погіршення ситуації у страховому секторі як за загальними показниками діяльності страхових компаній, так за їх фінансовими результатами. Визначено, що страхові компанії у переважній більшості функціонують з низькою ефективністю, особливо у якості інвесторів, і майже не приймають участі в інвестуванні економіки України. Страхові компанії в Україні є доволі активними учасниками фінансового ринку, оскільки фінансові результати від їх фінансових операцій мали стабільну позитивну динаміку, хоча і з незначним приростом.

Враховуючи результати проведеного аналізу, а також результати раніше проведених досліджень, запропоновано комплекс рекомендацій щодо підвищення ефективності основних напрямів діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України. Наголошено, що практична реалізація запропонованих рекомендацій дасть змогу наблизити законодавче забезпечення страхової діяльності до європейських стандартів, активізувати основну (страхову), фінансову та інвестиційну діяльність страхових компаній, покращити фінансові індикатори страхової діяльності, а також посилити фінансову безпеку на фінансовому ринку.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці заходів державної фінансової політики, підготовці проектів змін та доповнень до законодавства України, що регулює страхову сферу, при розробці державних програм розвитку фінансового і страхового ринків.

Ключові слова: страхові компанії, фінансовий ринок, страхова діяльність, фінансова діяльність, інвестиційна діяльність, страхові інвестиції, фінансовий результат.

АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ НА ФИНАНСОВОМ РЫНКЕ УКРАИНЫ: КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД

**Воронкова Е.Н.,
Кишик Т.В.**

В развитых странах страховая деятельность является важной составляющей экономической безопасности и финансовой системы государства. На финансовом рынке страховые компании выступают не только страховщиками и финансовыми посредниками, а также финансовыми менеджерами и инвесторами. Страховые компании страхуют риски других субъектов финансового рынка, повышая уровень финансовой безопасности на нем. В то же время страховой рынок Украины выполняет свои функции, в частности как субъект финансового рынка, только частично, медленно адаптируясь к европейским и мировым стандартам. Отечественные страховые компании функционируют в сложных условиях системного политического и экономического кризиса, военной ситуации и социальной напряженности, стагнации и тотального обнищания населения. Однако больше всего их деятельности препятствует неразвитость и нестабильность финансового рынка Украины. Поэтому обеспечение комплексного развития всех направлений деятельности страховых компаний на финансовом рынке Украины сегодня относится к наиболее актуальным общественным задачам.

Предметом исследования является комплекс показателей, характеризующих основные направления деятельности страховых компаний на финансовом рынке Украины и факторы, которые на них влияют. Цель статьи - на основе комплексного подхода проанализировать основные направления деятельности страховых компаний на финансовом рынке Украины и обосновать предложения по повышению их эффективности. В процессе исследования использовались методы наблюдения, анализа и сравнения, а также методы обобщения и экстраполяции.

В работе проведен анализ макроэкономических показателей, характеризующих основную (страховую), финансовую и инвестиционную деятельность страховых компаний в Украине. Проанализированы размещения активов страховых компаний и страховых резервов. Рассмотрены основные показатели страхования рисков на финансовом рынке. Охарактеризованы инвестиции страховых компаний в экономику Украины по направлениям, определенным Кабинетом Министров Украины. Оценены финансовые результаты в разрезе отдельных направлений деятельности страховых компаний в Украине и конкретизированы результаты финансовых операций страховщиков.

По результатам исследования сделан вывод об ухудшении ситуации в страховом секторе как по общим показателям деятельности страховых компаний, так за их финансовыми результатами. Определено, что страховые компании в подавляющем большинстве функционируют с низкой эффективностью, особенно в качестве инвесторов, и почти не принимают участия в инвестировании экономики Украины. Страховые компании в Украине довольно активными участниками финансового рынка, поскольку финансовые результаты от их финансовых операций имели стабильную положительную динамику, хотя и с незначительным приростом.

Учитывая результаты проведенного анализа, а также результаты ранее проведенных исследований, предложен комплекс рекомендаций по повышению эффективности основных направлений деятельности страховых компаний на финансовом рынке Украины. Отмечено, что практическая реализация предложенных рекомендаций позволит приблизить законодательное обеспечение страховой деятельности к европейским стандартам, активизировать основную (страховую), финансовую и инвестиционную деятельность страховых компаний, улучшить финансовые индикаторы страховой деятельности, а также усилить финансовую безопасность на финансовом рынке.

Результаты исследования могут быть использованы при разработке мер государственной финансовой политики, подготовке проектов изменений и дополнений в законодательство Украины, регулирующее страховую сферу, при разработке государственных программ развития финансового и страхового рынков.

Ключевые слова: страховые компании, финансовый рынок, страховая деятельность, финансовая деятельность, инвестиционная деятельность, страховые инвестиции, финансовый результат.

ANALYSIS OF INSURANCE COMPANIES' ACTIVITY IN THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE: THE COMPREHENSIVE APPROACH

Voronkova O.M.,
Kishuk T.V.

In developed countries insurance activity is an important component of economic security and state financial system. In financial market insurance companies operate as insurers and financial intermediaries, and also as financial managers and investors. Insurance companies insure risks of other financial market's subjects increasing the level of financial security there. At the same time Ukraine's insurance market performs its functions particularly as the financial market's subject partly slowly adapting to European and international standards. Domestic insurance companies operate in difficult conditions of systemic political and economic crisis, the military situation and the social tension, stagnation and total poverty. However mostly their activity is being slowed down through immaturity and instability of Ukraine's financial market. Therefore to ensure comprehensive development of the insurance companies' activities in the financial market of Ukraine belongs to the most actual public tasks.

The object of the study is a complex of indicators that characterize the insurance companies' activities in the financial market of Ukraine and the factors that affect them. The aim of the study is comprehensive analysis of the insurance companies' activities in the financial market of Ukraine and determination of proposals for improving their efficiency. Methods of observation, analysis and comparison, and also methods of generalization and extrapolation are applied in the study.

The macroeconomic indicators characterizing the primary (insurance), financial and investment activity of insurance companies in Ukraine are analyzed. Allocation of the assets of insurance companies and insurance reserves is analyzed. The basic indicators of risks insurance in the financial market are considered. Insurance companies' investments in Ukraine's economy in terms defined by the Cabinet of Ministers of Ukraine are characterized. Financial results of several directions of the insurance companies' activity in Ukraine are estimated and results of insurers' financial transactions are specified.

According to the study it is concluded there is a worsening situation in the insurance sector by both the general indicators of insurance companies' activity and their financial results. It's determined that the most insurance companies are operating by low efficiency, especially as investors and they almost don't participate in investing in Ukraine's economy. At the same time insurance companies in Ukraine are rather active participants in the financial market as the financial results of their financial operations have had stable positive dynamics, although with a slight increase.

Basing on the results of the analysis and the results of previous researches a complex of recommendations for improving the efficiency of the main activities of the insurance companies in the financial market of Ukraine is proposed. It is emphasized that the practical implementation of the proposed recommendations will help to bring the legislative provision of insurance to European standards, to intensify primary (insurance), financial and investment activities of insurance companies, to improve financial indicators of insurance activity and to strengthen the financial security of the financial market.

The results of the study can be used to prepare measures of state financial policy, to draft amendments and additions to the Ukraine's legislation regulating the insurance sphere, to prepare state programs of financial and insurance markets development.

Keywords: insurance companies, financial market, insurance activity, financial activity, investment activity, insurance investments, financial result.

Постановка проблеми. У сучасному світі страхова діяльність є важливою складовою економічної безпеки та фінансової системи держави. Інститут страхування сприяє соціально-економічному розвитку через механізм страхового захисту майнових інтересів юридичних та фізичних осіб. Іншу важливу роль страхування виконує як ланка фінансового ринку. Згідно чинного законодавства України, предметом безпосередньої діяльності страховика може бути не лише страхування та перестраховування, а й фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням [11]. В розвинених

країнах страхові резерви є потужним інвестиційним джерелом, а страхові компанії – активними суб'єктами інвестиційної діяльності.

Діяльність страхових компаній дозволяє зменшити трансакційні витрати, що пов'язані з рухом грошових коштів від тих, хто заощаджує до позичальників через механізм накопичення значних грошових ресурсів платників страхових премій. Страхування життя сприяє мобілізації та спрямуванню величезних сум заощаджень на інвестиції у корпоративні та державні облігації, іпотеку, акції компаній. Саме страхування життя сьогодні стало одним із головних джерел довгострокового фінансування, що є особливо важливим для України, фінансовий ринок якої потребує значних обсягів інвестицій [6, с. 78].

За останні роки діяльність страхових компаній виходить за межі страхової діяльності, тим самим страхові компанії перетворились на найпотужніші фінансово-кредитні інститути. Особливо це спостерігається у країнах Західної Європи та в таких країнах як США, Канада, Китай де страхові компанії за розміром загальних активів перебувають на 2-у місці після банків [2]. В той же час страховий ринок України виконує свої функції, зокрема як суб'єкт фінансового ринку, лише частково, повільно адаптуючись до європейських та світових стандартів. Вітчизняні страхові компанії функціонують в надзвичайно складних умовах системної політичної та економічної кризи, воєнної ситуації та соціальної напруги, стагнації та тотального зuboжіння населення. Проте найбільше їхній ефективній фінансовій та інвестиційній діяльності перешкоджає нерозвиненість і нестабільність фінансового ринку України. Тому забезпечення комплексного розвитку всіх напрямів діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України сьогодні належить до найактуальніших суспільних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика діяльності страхових компаній в Україні давно і широко обговорюється серед науковців і практиків. Постійне ускладнення умов діяльності страховиків на фінансовому ринку змушують фахівців ще активніше звертатися до проблем. Серед останніх досліджень питання діяльності страхових компаній як фінансових посередників розглядали О. Вовчак і Л. Надієвець; роль страхових компаній в розвитку фінансового ринку України – Ж. Гарбар; проблематику страхування фінансових ризиків – В. Бабенко; вплив інвестиційного потенціалу страхових компаній на розвиток економіки – Н. Британська і О. Ковель; використання страховими компаніями цінних паперів у якості інвестиційних інструментів – Т. Косова і О. Слободянюк.

Віддаючи належне отриманим науковим результатам, необхідно зазначити, що діяльність страхових компаній на фінансовому ринку у розрізі її основних напрямів комплексно не досліджувалася. На фінансовому ринку страхові компанії виступають не тільки страховиками і фінансовими посередниками, а також фінансовими менеджерами й інвесторами. Страхові компанії страхують ризики інших суб'єктів фінансового ринку, підвищуючи рівень фінансової безпеки на ньому. В той же час високодинамічні українські реалії істотно впливають на функціонування фінансового ринку в цілому і страхового сектору зокрема, тому актуальним питанням в науковому і практичному аспектах залишається підвищення ефективності основних напрямів діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України на основі комплексного підходу.

Мета статті – на основі комплексного підходу проаналізувати основні напрями діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України та обґрунтувати пропозиції щодо підвищення її ефективності.

Виклад основного матеріалу. Страхові компанії на фінансовому ринку виступають, з одного боку, як фінансові установи, що залучають та розміщують кошти з метою отримання прибутку, а з іншого – як організації, що перерозподіляють і страхують фінансові ризики інших суб'єктів ринку. Сукупність форм страхового захисту від фінансового ризику є широкою і включає в себе страхування від ризику втрати прибутку, страхування інвестицій, страхування кредитів, страхування від інших фінансових втрат [1, с.1]. В розвинених країнах страхові компанії є активними учасниками фінансового ринку, їхня роль у інвестиційному та кредитному процесах є вагомю, а інші суб'єкти фінансового ринку все ширше використовують страхові послуги.

Загальні показники основної (страхової) діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України та їх динаміка за відповідний період представлені в таблиці 1.

Загальна кількість зареєстрованих страховиків станом на 31.12.2015 р. становила 361, у тому числі СК «life» – 49, СК «non-life» – 312. За аналізований період кількість страхових компаній постійно зменшувалася, скоротившись на кінець 2015 р. порівняно з кінцем 2011 р. майже на 20%. Причому більших темпів скорочення зазнала кількість компаній зі страхування життя.

Одним із ключових показників функціонування страхових компаній як фінансових посередників є обсяг страхових премій, який зростав лише у 2013 та 2015 рр. У 2013 р. це відбулось переважно за рахунок збільшення обсягів внутрішнього перестрахування за такими видами, як страхування життя, добровільне особисте страхування і страхування фінансових ризиків. Приріст валових страхових премій у 2015 р. в основному зумовлений істотним зростанням платежів із страхування вантажів та багажу, авіаційного страхування, страхування медичних витрат і страхування відповідальності перед третіми особами.

У 2012 р. на тлі річного зменшення валових страхових премій на 5,2% чисті страхові премії збільшилися на 12,8 %, що пов'язане зі збільшенням надходжень чистих страхових платежів за такими видами особистого страхування: страхування життя, медичного страхування, страхування відповідальності перед третіми особами, страхування від нещасних випадків та страхування кредитів. В структурі страхових премій більше 90% складають види «non-life».

Таблиця 1. Загальні показники основної (страхової) діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України у 2011-2015 рр.*

Показники	2011р.	2012р.	Темп приро сту, %	2013р.	Темп приро сту, %	2014р.	Темп приро сту, %	2015р.	Темп приро сту, %
Кількість зареєстрованих страховиків, них:	442	414	93,7	407	98,3	382	93,9	361	94,5
компанії life	64	62	96,9	62	100,0	57	91,9	49	86,0
компанії non-life	378	352	93,1	345	98,3	325	94,2	312	96,0
Валові страхові премії, млн.грн.	22693,5	21508,2	94,8	28661,9	133,3	26767,3	93,4	29736,0	111,1
Валові страхові виплати, млн.грн.	4 864,0	5 151,0	105,9	4 651,8	90,3	5 065,4	108,9	8 100,5	159,9
Чисті страхові премії, млн.грн.	17970,0	20277,5	112,8	21551,4	106,3	18592,8	86,3	22354,9	120,2
Чисті страхові виплати, млн.грн.	4 699,2	4 970,0	105,8	4 566,6	91,9	4 893,0	107,1	7 602,8	155,4
Активи по балансу, млн.грн.	48122,7	56224,7	116,8	66387,5	118,1	70261,2	105,8	60729,1	86,4
Сформовані страхові резерви, млн.грн.	11179,3	12578,0	112,5	14435,7	114,8	15828,0	109,6	18376,3	116,1
Фінансовий результат, млн.грн.	6234,9	8 081,2	129,6	7 790,1	96,4	6 650,8	85,4	2 952,0	44,4

* Джерело: складено і розраховано за даними Нацкомфінпослуг [9].

Наступним ключовим показником функціонування страхових компаній є обсяг страхових виплат. В їхній структурі більше 90 % займають виплати за страхуванням «non-life». У 2015 р. страхові виплати суттєво зросли за рахунок значного зростання страхових виплат майже за всіма видами страхування, але найбільше було відшкодовано за договорами страхування життя, страхування фінансових ризиків та страхування майна. Така ситуація є адекватною реакцією на постійне погіршення соціально-економічного становища. Суттєве зменшення валових та чистих страхових виплат відбулося у 2013 р., оскільки саме у цьому році індикатори соціально-економічного розвитку України були найвищими у межах аналізованого періоду. Водночас за результатами 2013 р. збільшились валові та чисті страхові виплати по страхуванню життя і медичному страхуванню, що стало відповідною реакцією на загальновідомі військово-політичні події, що розпочалися восени цього року.

Розглянемо основні показники страхування ризиків на фінансовому ринку (таблиця 2).

На фінансовому ринку України попитом користуються послуги зі страхування фінансових ризиків, страхування інвестицій та кредитів. За аналізований період середній річний попит на послуги зі страхування фінансових ризиків складав майже 3,2 млрд. грн., на послуги зі страхування кредитів – трохи більше ніж 0,5 млрд. грн., а на послуги зі страхування інвестицій – всього 8,1 тис. грн. Динаміка надходжень страхових платежів від страхування різних видів ризиків на фінансовому ринку не має єдиної тенденції. Валові надходження страхових платежів від страхування інвестицій постійно зростали – за результатами 2015 р. порівняно з 2014 р. у 1, 95 раза, а порівняно з 2011 р. – майже у 10 разів. Взагалі у 2014 р. виявився результативним у цій сфері – валові надходження страхових платежів від усіх вищезазначених видів страхування мали найбільший приріст.

Таблиця 2. Валові надходження страхових платежів зі страхування ризиків на фінансовому ринку*

Валові надходження страхових платежів, тис грн	2011р.	2012р.	Темп приро сту,%	2013р.	Темп приро сту,%	2014р.	Темп приро сту,%	2015р.	Темп приро сту,%
від страхування кредитів	500260,5	469586,0	93,9	518 262,6	110,4	684 703,3	132,1	348714,8	50,9
від страхування інвестицій	2,0	3,7	185,0	4,9	132,4	10,1	206,1	19,7	195,0
від страхування фінансових ризиків	2894284,8	2856524,5	98,7	2262970,0	79,2	4339894,7	191,8	3598590,9	82,9

* Джерело: складено і розраховано за даними Нацкомфінпослуг [9].

По інших роках аналізованого періоду валові надходження страхових платежів від страхування фінансових ризиків зменшувались. Валові надходження страхових платежів від страхування кредитів окрім 2014 р. мали приріст також і в 2013 р., проте вже у 2015 р. порівняно з показником 2014 р. зменшились наполовину, що зумовлено відповідним згортанням кредитування. Можна зробити висновок, що сьогодні найшвидші темпи зростання страхових платежів зі страхування ризиків на фінансовому ринку належать страхуванню інвестицій, хоча у грошовому виразі розмір таких платежів незначний, а найбільшим попитом користується страхування фінансових ризиків, валові надходження платежів від якого за аналізований період збільшилися на чверть попри майже постійну спадну динаміку.

Щоб виконати взяті на себе зобов'язання, страховики мають бути фінансово стійкими. Саме страхові резерви й активи страхових компаній відображають їх спроможність у майбутньому виконати взяті на себе зобов'язання. Темп приросту активів страховиків до 2014 р. характеризувався значним зростанням, у 2014 р. – незначним, а у 2015 р. – різким скороченням майже на 14 %. Різке скорочення активів страховиків у 2015 р. пов'язане із зменшенням їх кількості, проведенням переоцінки та списанням неліквідних активів. Структура активів страхових компаній в Україні представлена на рис. 1.

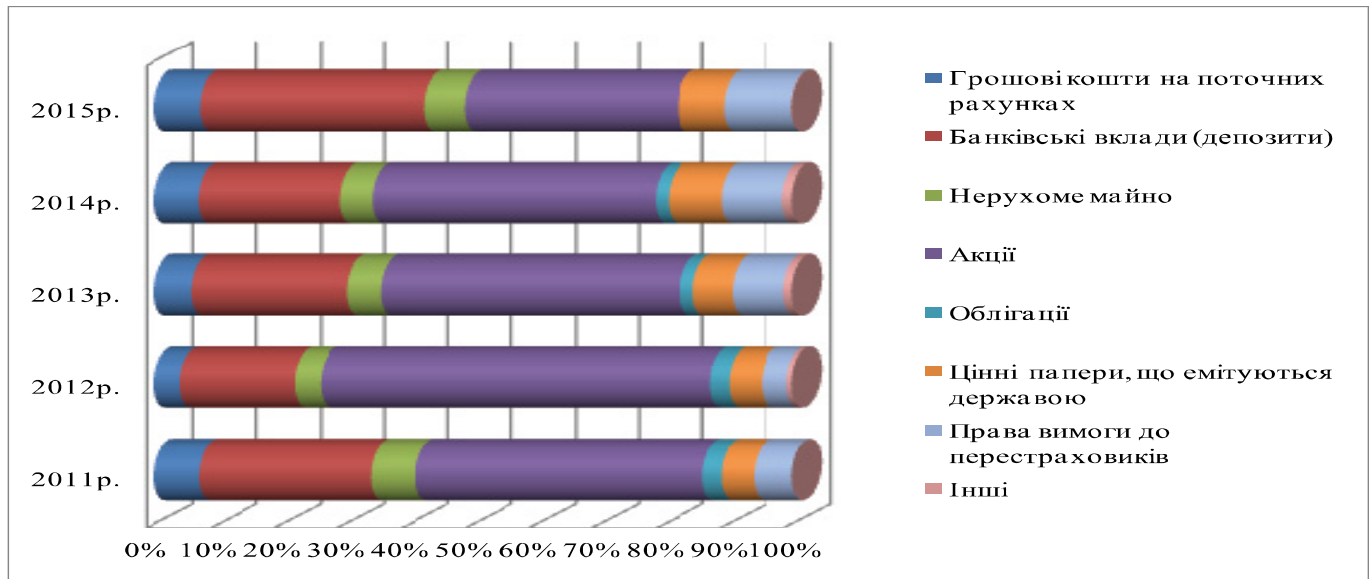

Рисунок 1. Структура активів страхових компаній*

*Джерело: побудовано за даними Нацкомфінпослуг [9].

Власні та залучені кошти страховики використовують для придбання фінансових інструментів з метою отримання додаткових доходів. З рис. 1 видно, що обсяги вкладень в боргові цінні папери залишаються невисокими, що обумовлено нерозвиненістю фондового ринку та невисокою інвестиційною привабливістю корпоративних облігацій. Основною складовою активів страховиків залишаються кошти, розміщені на банківських рахунках та вкладені в акції. Розміщення коштів на банківських вкладах сприяє високій здатності страховиків розраховуватись за прийнятими зобов'язаннями, проте в той же час підвищує їх залежність від процентного ризику та від фінансового стану банківських установ, в яких розміщені кошти, а також від кон'юнктури банківського ринку в цілому.

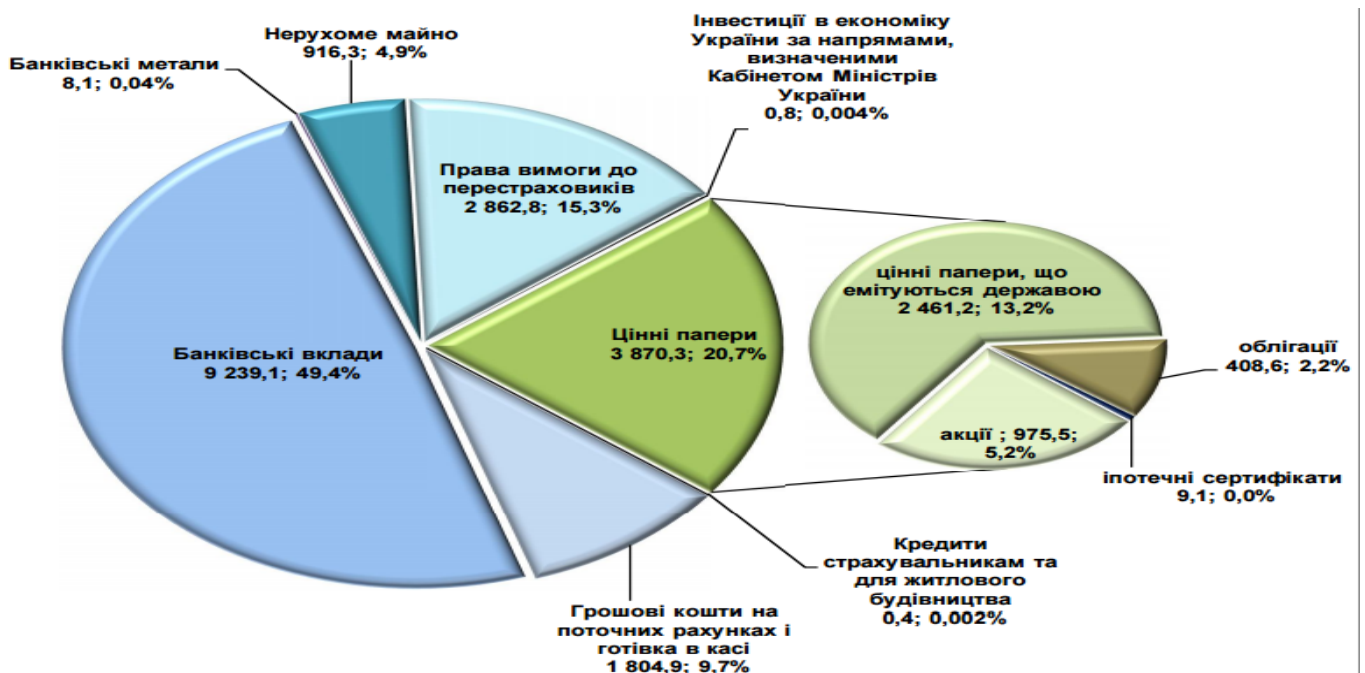

Рисунок 2. Розміщення страхових резервів станом на 31.12.2015 р. (млн. грн.)*

*Джерело: [9].

Щодо страхових резервів, то динаміка їх обсягу демонструє щорічне зростання, проте спричинене воно девальвацією гривні та переоцінкою залишків валютних активів страхових компаній. Також протягом аналізованого періоду помітно змінився розподіл резервів на категорії «технічні» та «математичні» на користь останніх. Розміщення коштів страхових резервів станом на 31.12.2015 р. зображено на рис. 2. На кінець 2015 р. 60 % коштів страхових резервів було розміщено на банківських рахунках (половина – на депозитних, решта – на поточних або у касі), 21 % вкладено у цінні папери (дві третини з них – у цінні папери, що емітуються державою), 15 % – у права вимоги до перестраховиків, і тільки залишок – у нерухоме майно, банківські метали, надання кредитів та реальні інвестиції, причому на останні припадало всього 0,004 % вкладених страхових резервів.

У той же час у сучасному світі страхові компанії є важливими суб'єктами фінансового ринку саме через свою здатність акумулювати фінансові ресурси, які безпосередньо можуть бути використані в економіці. Інвестування коштів страхових резервів відоме як страхові інвестиції. У розвинених країнах страхові інвестиції є рушієм економічного зростання, джерелом фінансування економіки країни та отримання значних прибутків страховими компаніями. Розвиток страхових компаній, збільшення обсягів акумульованих ними фінансових ресурсів створюють сприятливі умови для розвитку економіки тому, що страхові фонди спрямовуються на інвестування найважливіших об'єктів через участь страхових компаній у кредитуванні або прямому інвестуванні різноманітних виробничих та соціальних об'єктів [4, с. 49]. В Україні ситуація з страховими інвестиціями протилежна ситуації у розвинених країнах, про що свідчать дані таблиці 3, де наведена частка інвестицій страхових компаній в економіку України у загальній сумі капітальних інвестицій.

Таблиця 3. Частка інвестицій страхових компаній в економіку України у загальній сумі капітальних інвестицій

Показники	2011р.	2012р.	Темп приро- сту,%	2013р.	Темп приро- сту,%	2014р.	Темп приро- сту,%	2015р.	Темп приро- сту,%
Інвестиції страхових компаній в економіку України за напрямками, визначеними КМУ [10], млн. грн.	77,6	66,0	85,1	52,1	78,9	61,4	117,9	0,8	1,3
Частка інвестицій СК у загальній сумі капітальних інвестицій, %	0,03	0,02	66,7	0,02	100,0	0,03	150,0	0,00003	0,01

*Джерело: складено і розраховано за даними Державної служби статистики України [8] і Нацкомфінпослуг [9].

За даними таблиці можна зробити висновок про катастрофічну ситуацію в Україні із страховими інвестиціями. З 2011 р. до 2015 р. їхній річний обсяг коливався від 52,1 до 78,9 млн. грн., а частка у загальній сумі капітальних інвестицій – від 0,02 до 0,03 %. Сума страхових резервів, інвестована страховими компаніями в економіку України у 2015 р., склала всього 0,8 млн.грн., тобто майже в 100 разів менше, ніж у 2011 р. У загальній сумі капітальних інвестицій ця сума склала 0,00003 %, що в 1 000 разів менше, ніж у 2011 р. Зважаючи на зазначене, можна констатувати, що вкладення інвестицій страховими компаніями в економіку України майже зупинилось. Хоча необхідно зауважити, що це не позначилось на загальній результативності фінансової діяльності страхових компаній.

Результати фінансових операцій страхових компаній подано на рис. 3.

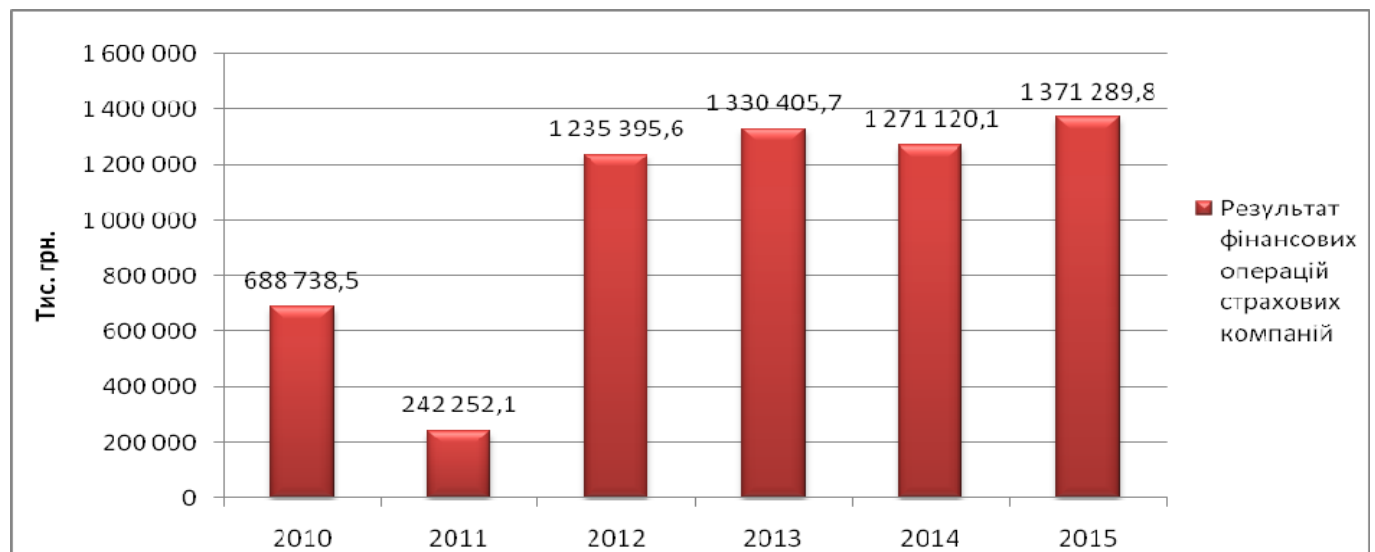

Рисунок 3. Результат фінансових операцій страхових компаній*

*Джерело: побудовано за даними Нацкомфінпослуг [9].

За даними рис. 3 можна зробити висновок про здійснення страховими компаніями на фінансовому ринку України прибуткової фінансової діяльності, про що свідчать її позитивні фінансові результати. У 2011 та 2014 рр. спостерігалось зменшення прибутку від фінансових операцій порівняно з попереднім роком, і хоча у 2015 р. прибуток від фінансових операцій страховиків був найбільшим в аналізованому періоді, найуспішнішим для фінансової діяльності страхових компаній був 2012 р., коли приріст прибутку від неї склав 510 %.

Порівняємо результати фінансової діяльності страховиків з результатами інших напрямів діяльності. Фінансові результати у розрізі напрямів діяльності страхових компаній в Україні подано на рис. 4.

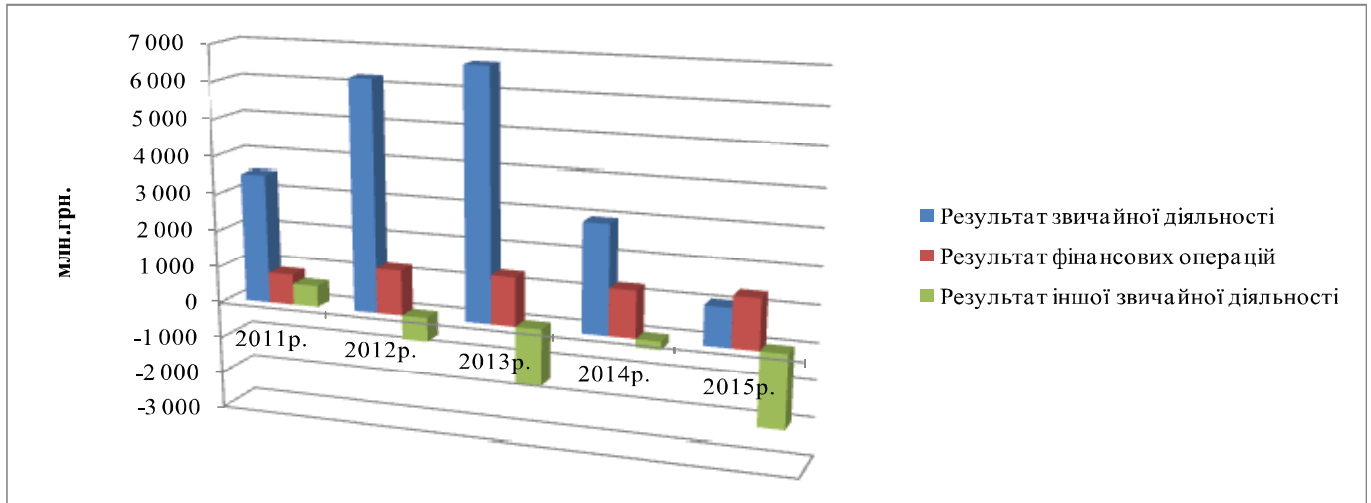

Рисунок 4. Фінансові результати діяльності страхових компаній*

*Джерело: побудовано за даними Нацкомфінпослуг [9].

Фінансовий результат звичайної діяльності страхових компаній (надання послуг страхування) протягом всього періоду був позитивним і мав зростаючу тенденцію до 2014 р., з якого почалося його різке зменшення. Стабільно позитивним був і фінансовий результат від здійснених страховиками фінансових операцій, який до того ж мав стабільну позитивну динаміку. Фінансовий результат від інших видів діяльності, що являє собою різницю між доходами та витратами від здачі майна в оренду, перерахунку страхових виплат, безповоротної фінансової допомоги, індексації основних засобів, від реалізації прав регресії, надання консультацій, штрафи, пеня тощо, з 2012 р. має від'ємне значення.

Отже, в Україні страхові компанії є прибутковими (хоча і з невисокою рентабельністю) і доволі активними учасниками фінансового ринку, причому інші його суб'єкти все більше використовують їхні послуги. Проте участь страхових компаній у інвестиційному процесі є незначною.

Висновки. Страхові компанії на фінансовому ринку України виступають, з одного боку, як фінансові посередники, що залучають та розміщують кошти, а з іншого – як страхові організації, що страхують фінансові ризики інших фінансових установ. Діяльність страхових компаній сприяє формуванню розвиненого фінансового ринку, водночас зменшуючи рівень його ризикованості. Це активізує діяльність суб'єктів фінансового ринку, сприяє зростанню рівня страхового захисту населення і підприємців, забезпечує мобілізацію фінансових ресурсів для інвестиційних потреб.

В той же час страховий сектор в Україні виконує свої функції лише частково, а страхові компанії у переважній більшості функціонують з низькою ефективністю, особливо у якості інвесторів. Вітчизняні умови діяльності страховиків істотно ускладнюються за рахунок воєнної ситуації та політичної кризи, істотного скорочення економічних процесів, сплеску соціальної напруги, різкого падіння курсу гривні і зменшення доходів населення. Результати проведеного дослідження констатують погіршення ситуації у страховому секторі як за загальними показниками діяльності страхових компаній, так за їх фінансовими результатами. У 2015 р. ситуація із страховими інвестиціями в Україні взагалі катастрофічна.

Враховуючи результати проведеного аналізу, а також результати раніше проведених досліджень (як власних, так й інших фахівців) з відповідної проблематики, можемо запропонувати наступний комплекс рекомендацій щодо підвищення ефективності основних напрямів діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України.

1. Активізувати страхову діяльність за рахунок підвищення попиту на страхові послуги шляхом:

- підвищення платоспроможності населення;
- підвищення рівня довіри населення до страхових компаній;
- підвищення страхової культури населення.

2. Покращити фінансові індикатори страхової діяльності на основі запровадження положень Директиви 2009/138/ЄС про регулювання та ведення бізнесу на ринку страхування та перестрахування (Solvency II).

3. Посилити фінансову безпеку на фінансовому ринку шляхом:

- введення в дію та дотримання критеріїв та нормативів достатності, диверсифікованості та якості активів страховиків;
- протидії схемам фінансового шахрайства за участю страхових компаній;
- запровадження ефективної системи пруденційного нагляду за страховою діяльністю.

4. Стимулювати інвестиційну діяльність страхових компаній, для чого необхідно забезпечити вкладення страхових інвестицій насамперед у реальний сектор економіки. У цьому напрямі перспективним аспектом вважаємо поєднання страхових інвестицій із страховим захистом шляхом конструювання нових фінансових інструментів.

Практична реалізація запропонованих рекомендацій дасть змогу наблизити законодавче забезпечення страхової діяльності до європейських стандартів, активізувати основну (страхову), фінансову та інвестиційну діяльність страхових компаній, а також посилити фінансову безпеку на фінансовому ринку.

Список використаних джерел

1. Бабенко В. Г. Страхування фінансових ризиків як механізм надання гарантій суб'єктам підприємницької діяльності: автореф. / Бабенко Вікторія Геннадіївна; ДВНЗ «УАБС НБУ». – Суми, 2011. – 21 с.
2. Британська Н.Н., Ковель О.М. Вплив інвестиційного потенціалу страхових компаній на розвиток економіки / Н.Н. Британська, О.М.Ковель // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=30260>
3. Вовчак О.Д. Діяльність страхових компаній як фінансових посередників: світовий досвід та можливості для України / О.Д. Вовчак, Л.М. Надієвець // Облік і фінанси. – 2015. – № 3 (69). – С. 70–74.
4. Воробьев Ю.Н. Страховой рынок и его возможности по финансированию экономики Украины / Ю.Н. Воробьев // Экономика и управление. – 2010. – № 2–3. – С. 49–52.
5. Гарбар Ж. В. Роль страхових компаній в розвитку фінансового ринку України / Ж. В. Гарбар // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2012. – № 3 (69). Том 2. – С. 18–34.
6. Корнеев В.В. Модифікація форм фінансового посередництва в Україні / В.В. Корнеев // Фінанси України. – 2008. – №1. – с.77–85.
7. Kosova T. Securities as an investment instrument for the insurance companies: challenges and opportunities / T. Kosova, O. Slobodyanyuk // Economic Annals–XXI: Volume 159, Issue 5–6, Pages: 85–88, July 20, 2016
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua>
10. Про затвердження напрямів інвестування галузей економіки за рахунок коштів страхових резервів: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2005 р. № 643 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643-2005>
11. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. №85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.

References

1. Babenko V.G. Strahuvannya finansovih rizikiv yak mehanizm nadannya garantii subektam pidpriemnitsoi diyalnosti: avtoref ; DVNZ «UABS NBU». – Sumi, 2011. – 21 c.
2. Britanska N.N., Kovel O.M. Vpliv investitsynogo potentsialu strahovih kompanii na rozvitok ekonomiki : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=30260>
3. Vovchak O.D., Nadievets L.M. Diyalnist strahovih kompanii yak finansovih poserednikov: svitovii dosvid ta mozhlivosti dlya Ukraini // Oblik i finansi. – 2015. – №3 (69). – С. 70–74.
4. Vorobev U.N. Strahovoi rinok I ego vozmozhnosti po finansirovaniu ekonomiki Ukraini // Ekonomika i upravlenie. – 2010. – №2–3. – С. 49–52.
5. Garbar Zh.V. Rol strahovih kompanii v rozvitku finansovogo rinku Ukraini // Zbirnik naukovih prats VNAU. – 2012. – №3 (69). Том 2. – С. 18–34.
6. Korneev V.V. Modifikatsiya form finansovogo poserednitstva v Ukraini // Finansy Ukraini. – 2008. – №1. – с.77–85.
7. Kosova T., Slobodyanyuk O. Securities as an investment instrument for the insurance companies: challenges and opportunities // Economic Annals–XXI: Volume 159, Issue 5–6, Pages: 85–88, July 20, 2016
8. Ofitsynii sait Derzhavnoi sluzhbi statistiki Ukraini : <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Ofitsynii sait Natsionalnoi komisii, sho zdiisnue derzhavne reguluvannya u sferi rinkiv finansovih poslug : <http://nfp.gov.ua>
10. Pro zatverdzhennya napryamiv investuvannya galuzei ekonomiki za rahunok koshtiv strahovih rezerviv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 25 lipnya 2005 r. № 643 [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of investment directions of industries at the expense of insurance reserves»] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643-2005>
11. Pro strahuvannya: Zakon Ukrayiny vid 7 bereznia 1996 r. № 85/96-BP [Law of Ukraine «On inshuaranse»] : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Воронкова Олена Миколаївна, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансових ринків
e-mail: VoronkovaElena@bk.ru

Кішик Тетяна Вікторівна, магістр
Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна
e-mail: Kishuk1@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Воронкова Елена Николаевна, доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры финансовых рынков
e-mail: VoronkovaElena@bk.ru

Кишик Татьяна Викторовна, магистр
Университет государственной фискальной службы Украины
ул. Университетская, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08201, Украина
e-mail: Kishuk1@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Voronkova Olena Mykolayivna, Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Department of financial markets
e-mail: VoronkovaElena@bk.ru

Kishuk Tetyana Viktorivna, master
University of State Fiscal Service of Ukraine
University street, 31, Irpin, Kiev reg., 08201, Ukraine
e-mail: Kishuk1@ukr.net

УДК. 336.27

**ОЦІНКА ВАРТОСТІ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ПІДПРИЄМСТВ**

**Довгань Л.П.
Сурженко А.В.**

***Предметом дослідження** виступає сукупність теоретичних та методичних підходів до оцінки вартості бізнесу для цілей фінансового менеджменту.*

***Мета дослідження** полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності впровадження системи управління вартістю в діяльність вітчизняних підприємств.*

***Методи дослідження.** Дослідження базується на діалектичному методі пізнання, що поєднується з використаними методами аналізу та синтезу, індукції та дедукції, структурно-функціональному методі та методах фінансового аналізу.*

***Результати дослідження.** Досліджено основні передумови впровадження концепції вартісно-орієнтованого управління в систему планування та організації діяльності підприємства, виявлено її необхідність та взаємозв'язок з різними сферами діяльності суб'єктів господарювання. Визначена послідовність формування стійкого циклу створення вартості та розроблена структурно-логічна схема її визначення для підприємства. Розглянуто основні підходи, що використовуються для оцінки вартості бізнесу, окреслено напрямки та умови їх використання вітчизняними підприємствами, запропоновано спосіб їх узгодження з метою визначення об'єктивного показника цінності компанії.*

***Галузь застосування результатів дослідження.** Корпоративна політика в сфері організації фінансів підприємств.*

***Висновки.** Результати дослідження свідчать про об'єктивну необхідність впровадження вартісних показників в систему управління сучасним підприємством з обов'язковим узгодженням результатів оцінки для цілей фінансового менеджменту.*

***Ключові слова:** вартість, вартісно-орієнтоване управління, узгодження, фінансовий менеджмент, стейкхолдери.*

ОЦЕНКА СТОИМОСТИ БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ВНЕДРЕНИЯ СТОИМОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ

**Довгань Л.П.
Сурженко А.В.**

***Предметом исследования** выступает совокупность теоретических и методических подходов к оценке стоимости бизнеса для целей финансового менеджмента.*

Цель исследования заключается в теоретическом обосновании необходимости внедрения системы управления стоимостью в деятельность отечественных предприятий.

Методы исследования. Исследование основано на диалектическом методе познания, который сочетается с использованными методами анализа и синтеза, индукции и дедукции, структурно-функциональном методе и методах финансового анализа.

Результаты исследования. Исследованы основные предпосылки внедрения концепции ценностно-ориентированного управления в систему планирования и организации деятельности предприятия, доказана ее необходимость и взаимосвязь с различными сферами деятельности субъектов хозяйствования. Определена последовательность формирования устойчивого цикла создания стоимости и разработана структурно-логическая схема ее определения для предприятия. Рассмотрены основные подходы, которые используются для оценки стоимости бизнеса, определены направления и условия их использования отечественными предприятиями, предложен способ их согласования с целью определения объективного показателя ценности компании.

Область применения результатов исследования. Корпоративная политика в сфере организации финансов предприятий.

Выводы. Результаты исследования свидетельствуют об объективной необходимости внедрения стоимостных показателей в систему управления современным предприятием с обязательным согласованием результатов оценки для целей финансового менеджмента.

Ключевые слова: стоимость, ценностно-ориентированное управление, согласование, финансовый менеджмент, стейкхолдеры.

COST OF BUSINESS IN THE IMPLEMENTATION OF VALUE-ORIENTED FINANCIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Dovhan L. P.
Surzhenko A.V.

The subject of research is a set of theoretical and methodological approaches to valuation of business for purposes of financial management.

Purpose – theoretical substantiation of necessity to introduction a value-based management system in the activities of domestic enterprises.

Research methods. The study is based on dialectical method of cognition, which is combined with the methods used for analysis and synthesis, induction and deduction, structural-functional method and methods of financial analysis.

The results of the study. The basic prerequisites for the implementation of the value-based management concept in planning and organization activities of the enterprise are investigated, proved the necessity and the interrelation with its different areas. The sequence of formation the sustainable cycle of value creation and the developed structural-logical scheme of its determination to the enterprise are defined. The main approaches used for the business valuation are considered, the directions and the terms of use of domestic enterprises are outlined, the proposed method of harmonizing them result with the aim of defining an objective measure of the companies value.

The scope of the results of the study. Corporate policy in the field of corporate finance.

Conclusions. The results of the study indicate the objective necessity of introduction of value indicators in the system of modern enterprise management with the obligatory coordination of the evaluation results for the purposes of financial management.

Key words: value, value-based management, coordination, financial management, stakeholders.

Постановка проблеми. Управління вартістю компанії та фінансово-економічні відносини, що виникають в процесі його реалізації, є відносно новим напрямком фінансового менеджменту. Вартісно-орієнтоване управління, будучи синтезом декількох бізнес-концепцій, знаходить своє відображення у різних сферах діяльності підприємства. Так, фінансове управління, побудоване відповідно до принципів управління вартістю, має на меті формування акціонерної вартості та пояснює необхідність дисконтування грошових потоків; стратегічне планування ґрунтується на визначальності показника створення вартості як результату інвестування у відповідний сегмент ринку та формування конкурентного потенціалу; бухгалтерський облік уніфікується відповідно до свого призначення в розрізі цієї концепції, створюючи інформаційно-аналітичне забезпечення процесів оцінки бізнесу. Разом з тим, революційним в організаційній поведінці є визнання провідною ідеєю бізнесу створення того, що має цінність і винагороджується всім стейкхолдерам. Для цих цілей вартісно-орієнтоване управління формує систему визначення і розподілу вартості між всіма учасниками бізнес-процесів.

У вітчизняній практиці діяльності суб'єктів господарювання впровадження вартісної концепції відбувається дуже повільно, що в умовах інтеграції вітчизняної економіки в світовий економічний простір і збільшення відкритості ринків призводить до втрати частини господарського потенціалу та збільшення невизначеності подальшого розвитку. Нестабільність фінансової сфери, що є передумовою виникнення та розвитку економічної кризи, зумовлює необхідність удосконалення процесу вартісно-орієнтованого управління фінансами на підприємстві, що і визначає актуальність теми дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Дослідженням питань максимізації вартості підприємств та вартісно-орієнтованого управління фінансами займалися такі іноземні вчені як: Аакер Д.,

Герц Р.Х., Дамодаран А., Данько Т.П., Доль П., Еклз Р., Коллер Т., Коупленд Т., Маршалл А., Мурін Дж., Раппапорт А., Скотт М., Стюарт Дж. Б., Філіпс Д., Хунгенберг Х., Шмідт В. Важливий внесок у розробку вартісно-орієнтованого підходу до управління зробили такі українські вчені як: Ареф'єва О.В., Івасів І.Б., Мендрул О.Г., Науменкова С.В., Савчук В.П., Терещенко О.О., Стецько М.В., Швиданенко Г.О., Шевчук Н.В та інші. Разом з тим, окремі аспекти оцінки вартості потребують більш ґрунтовного дослідження і уточнення.

Виклад основного матеріалу. Створення вартості є результатом ефективного використання наявного потенціалу, що формує спроможність стабільного розвитку. Це, в першу чергу, і пояснює зростанням у світовій практиці вагомості системи показників, які дають змогу не тільки вартісно оцінити корпоративні права суб'єкта господарювання, але й інтегрувати такі інструменти як економічна додана вартість (Economic Value Added – EVA) і збалансована система показників (Balanced Scorecard – BSC) в систему фінансового менеджменту підприємства [3].

З огляду на сказане, виникає нагальна необхідність розробки алгоритму проведення оцінки вартості підприємства, який би базувався на чинниках вартості, що були б прив'язані до створення вартості на всіх рівнях підприємства, виражені як фінансовими, так і операційними ключовими показниками ефективності, відображали б як поточну діяльність підприємства, так і її довгострокові перспективи, впливали б на вартість компанії і одночасно піддавались впливу менеджерів, а також були б головною об'єднуючою ланкою вартості підприємства і його управління [1].

У вітчизняній науковій літературі методика оцінки вартості підприємства здійснюється, в основному, за дохідним, витратним та ринковим підходами [2,4,6]. Наявна методика не включає попередніх процедур розрахунку фінансових і операційних показників ефективності та стабільності, а тому фінансові менеджери не мають попередньої поведінкової карти і важелів впливу на управління фінансами підприємства. Враховуючи необхідність існування відносної стабільності циклу формування вартості для цілей вартісно-орієнтованого управління фінансами та оцінки вартості бізнесу, безпосередньо перед проведенням оцінки необхідно збалансувати всі процеси на підприємстві та зрівноважити показники його стану, що лягають в основу оцінки вартості, адже лише за цих умов можливо ефективно управляти нею та отримати вигоду стейкхолдерам (рис.1).

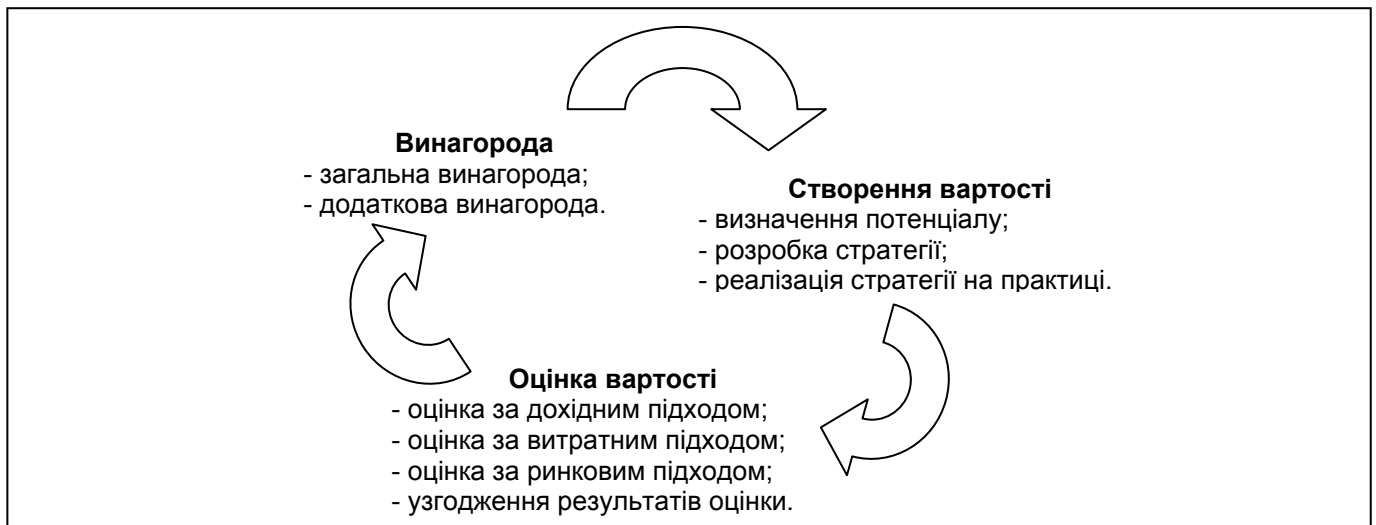

Рисунок 1. Формування стійкого циклу створення вартості

Алгоритм оцінки вартості підприємства, наведений на рис.2, показує порядок здійснення усього блоку вартісно-орієнтованого управління, включаючи діагностику фінансів підприємства і управління ними [3].

При оцінці вартості необхідно зробити певні узагальнення і градацію процесу вартісно-орієнтованого управління фінансами підприємства на декілька етапів, особливо слід виділити попередні процедури фінансової діагностики підприємства, які необхідні і потенційним покупцям і продавцям бізнесу (або фінансовим менеджерам). Як відомо, ціна об'єкта визначається в момент купівлі-продажу, а от прогнозована вартість об'єкта обраховується задовго до цього і вона повинна якомога точніше відповідати існуючому ціновому інтервалу за майно з аналогічною корисністю.

На першому етапі, як показує алгоритм оцінки вартості підприємства, дії фінансових менеджерів повинні розпочинатись із визначення середньозваженої вартості капіталу, оскільки цей показник, по-перше, показує ціну залучення власного і позикового капіталу і виявляє тенденції до її збільшення чи зменшення, по-друге, він необхідний в подальших розрахунках вартості підприємства.

Важливим питанням при проведенні попередніх процедур фінансової діагностики є вибір джерел інформації. Саме тут у потенційних покупців є набагато менший вибір різних джерел, ніж у продавців майна, тому оцінка вартості майна буде відбуватись на основі обмеженого кола інформаційних ресурсів, зокрема фінансовій та статистичній звітності підприємства, власних досліджень ринку.

Рисунок 2. Структурно-логічна схема визначення оцінки вартості підприємства

Методика розрахунку середньозваженої вартості капіталу наведена в таблиці 1 з використанням загальновідомої формули [4]:

$$WACC = K_{BK} \frac{BK}{K} + K_{ПК} \frac{ПК}{K}, \text{ де}$$

K_{BK} – очікувана ставка вартості власного капіталу; $K_{ПК}$ – очікувана ставка вартості позичкового капіталу; K – сума капіталу підприємства; BK – сума власного капіталу; $ПК$ – сума позичкового капіталу.

Таблиця 1. Методика розрахунку середньозваженої вартості капіталу

Показники	Джерело інформації	Визначення ціни залучення капіталу, %
1. Статутний (зареєстрований) капітал	Ф.№1, р.1400	1) суб'єктивний підхід: проценти за довгостроковими облігаціями або депозитними вкладками з урахуванням ризиків, характерних для підприємства; 2) відношення чистого прибутку на одну акцію до ринкової вартості акції.
2. Нерозподілений прибуток	Ф.№1, р.1420	Рентабельність власного капіталу
3. Довгострокові кредити банків	Ф.№1, р.1510	1) фактичні проценти за довгостроковими кредитами банків, якими користується підприємство; 2) середня ставка за довгостроковими банківськими кредитами для підприємств відповідного виду економічної діяльності;
4. Короткострокові кредити банків	Ф.№1, р.1600	1) фактичні проценти за короткостроковими кредитами банків, якими користується підприємство; 2) середня ставка за короткостроковими банківськими кредитами для підприємств відповідного виду економічної діяльності;
5. Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	Ф.№1, р.1615	1) фактичні проценти за комерційними кредитами, якими користується підприємство; 2) середня ставка за комерційними кредитами для підприємств відповідного виду економічної діяльності;

Джерело: складено авторами з використанням джерел [2, 4, 6]

У теорії оцінки вартості існують такі підходи, коли в розрахунок вартості загальної суми капіталу беруть тільки ті позиції власного і позикового капіталу, за якими можна визначити ціну залучення (нараховуються проценти за використання). За таких обставин до власного капіталу будуть належати вартість емісії простих і привілейованих акцій, реінвестованого прибутку, а до позикового – короткострокові та довгострокові банківські кредити, комерційні кредити та ін. Оскільки визначення ціни залучення капіталу в світовій практиці може базуватись на декількох альтернативних підходах, то доцільно обирати найбільш уживані і доступні з них, які є співрозмірними з інформаційною базою.

Другим етапом оцінки є визначення основних маркерів фінансового «здоров'я» підприємства, до яких відносяться діагностика платоспроможності, фінансової стійкості, банкрутства, визначення показника EVA. Методика проведення фінансової діагностики і розрахунок показника EVA наведена в таблиці 2.

Таблиця 2. Методика розрахунку основних показників для проведення фінансової діагностики на підприємстві

Показники	Алгоритм розрахунку	Джерело інформації	Нормативно достатнє значення показника
Показники ліквідності і платоспроможності:			
- коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспроможність)	Відношення суми грошових коштів і короткострокових цінних паперів до поточних зобов'язань	Ф.№1, (р.1165 + р.1160): : р.1695	Більше 0,2
-проміжний коефіцієнт покриття балансу (коефіцієнт швидкої ліквідності)	Відношення суми грошових коштів, короткострокових цінних паперів, дебіторської заборгованості, інших оборотних активів до поточних зобов'язань	Ф.№1,(р.1125+ р.1165)] : р.1695	Більше 0,6-0,8
-коефіцієнт покриття балансу (коефіцієнт поточної ліквідності)	Відношення суми оборотних активів до поточних зобов'язань	Ф.№1, р.1195 : р.1695	Більше 1
- загальний коефіцієнт ліквідності	Відношення суми усіх активів до поточних зобов'язань	Ф.№1, р.1300 : р.1695	Більше 2-2,5
Показники фінансової незалежності підприємства			
- коефіцієнт співвідношення позичених і власних коштів	Відношення суми зобов'язань по залученим і позиченим коштам до суми власних коштів	Ф.№1, (р.1595 + р.1695+ +р.1700) : р.1495	Менше 1
- коефіцієнт автономії	Відношення суми власних коштів до підсумку по балансу	Ф.№1, р.1495 : р.1300 (1900)	Більше 0,5
- коефіцієнт маневреності власних коштів	Відношення суми власних оборотних коштів до суми власних коштів	Ф.№1, (р.1195 – р.1695): : р.1495	Якомога більший
Розрахунок економічної доданої вартості			
Показник EVA	Різниця між чистим операційним прибутком після сплати податків і інвестованим капіталом, помноженим на середньозважені витрати на капітал (WACC)	Ф.№3, р.3195 – ф.№1, (р.1400+р.1420+р.1510+ +р.1600+р.1615)×WACC	Додатний з тенденцією до зростання
Діагностика банкрутства			
Маркери діагностики банкрутства	1.Алгоритм оцінки задовільності структури балансу підприємства. 2. Розрахунок моделей банкрутства: Альтмана, Ліса, Спрінгейта, Таффлера, О.Терещенка (для різних видів економічної діяльності), універсальна дискримінантна функція, дискримінантна функція із шістьма невідомими Міністерства фінансів для вітчизняних підприємств. 3. Оцінка ймовірності загрози банкрутства за допомогою коефіцієнта фінансування важколіквідних активів.		Рішення про ймовірність загрози банкрутства приймається у випадку свідчення про це переважної більшості маркерів

Джерело: складено авторами

Такий підготовчий етап дає можливість визначити не тільки фінансовий стан підприємства, а і дозволяє спрогнозувати його поведінку в майбутньому. Особливу роль в цьому дослідженні відіграє показник економічної доданої вартості, оскільки він показує обсяг Cash-flow, доступних на теперішній час і прогнозує їх зростання в майбутньому, тобто слугує індикатором для топ-менеджерів підприємства і учасників формування капіталу компанії про можливість сукупного зростання вартості компанії[1].

Звісно, в таблиці наводяться тільки основні показники проведення фінансової діагностики, але на практиці, для повноти аналізу, коло відповідних абсолютних і відносних показників необхідно розширювати.

Третій етап. Після процедури діагностики платоспроможності, фінансової незалежності, розрахунку показника економічної доданої вартості фінансовий менеджмент з'ясовує рівень фінансових можливостей підприємства (потенціал та спроможність). Висновок в подальшому може суттєво скоригувати рішення стосовно оцінки вартості підприємства.

Четвертий етап. Безпосередньо проводиться оцінка вартості підприємства за усіма можливими методами (дохідним, майновим, ринковим), якщо для розрахунків достатньо зібраної фінансової інформації. Оцінку слід проводити за усіма методами, оскільки оцінювачам майна, як покупцям, так і продавцям, необхідно якомога точніше визначити вартість майна. Дохідний підхід характеризується двома методами: дисконтування грошових потоків (табл.3) та розрахунок капіталізованої вартості доходів(табл.4).

Таблиця 3. Методика оцінки вартості підприємства методом дисконтування грошових потоків

Показники	Базовий рік (факт)	Прогнозні показники					Постпрогнозний період
		1 рік	2 рік	3 рік	4 рік	5 рік	
1.Операційний Cash-flow, тис.грн	Ф№3, р.3195	план	план	план	план	план	Дані останнього планового року
2.Інвестиційний Cash-flow, тис.грн	Ф№3, р.3295	план	план	план	план	план	-//-
3. Free Cash-flow, тис.грн	п.1+п.2	п.1+п.2	п.1+п.2	п.1+п.2	п.1+п.2	п.1+п.2	-//-
4.Залишкова вартість підприємства, тис.грн	×	×	×	×	×	×	Дані Free Cash-flow постпрогнозного періоду × WACC
5.Ставка дисконтування (WACC), %	Розрахована по факту	план	план	план	план	план	Дані останнього планового року
6.Коефіцієнт дисконтування	×	1/п.6	1/п.6	1/п.6	1/п.6	1/п.6	Дані останнього планового року
7. Теперішня вартість FCF (1–5 років) та залишкової вартості підприємства, тис.грн	×	п.3×п.6	п.3×п.6	п.3×п.6	п.3×п.6	п.3×п.6	п.4×п.6
8.Сумарна теперішня вартість CF, тис.грн	гр.3+гр.4+гр.5+гр.6+гр.7+гр.8						
9.Надлишкові активи (+)	Розрахована по факту						
10.Сума зобов'язань (-)	Ф.№1, р.1595+р.1695+р.1700						
11.Оцінка вартості підприємства за методом DCF	п.8 + п.9 - п.10						

Джерело: складено авторами з використанням[6]

Метод дисконтування грошових потоків (*Cash-flow*) прийнятний для оцінки власників майна, а не потенційних покупців, оскільки для методу необхідні прогнозні дані величини чистих грошових потоків підприємства в результаті операційної та інвестиційної діяльності в межах часового горизонту (в середньому до 5 років).

Іншим методом в дохідному підході оцінки вартості підприємства є метод капіталізованої вартості. Використовувати його слід в тому випадку, коли відсутні дані прогнозу Cash-flow, у підприємства є стабільні доходи або темпи їх зміни[6].

Таблиця 4. Методика оцінки вартості підприємства методом капіталізації доходу

Показники	Алгоритм розрахунку	Джерело інформації	Примітка
Вартість підприємства за методом капіталізації доходу (нетто-підхід)	Відношення очікуваних доходів підприємства, які підлягають капіталізації до ставки капіталізації	Ф.№2, р.2350: (Ф.№2, р.2350: Ф№1, р.1495)	За доходи беруть такі показники: прибуток до оподаткування, чистий прибуток, Free Cash- flow. Ставка капіталізації визначається як рентабельність власного капіталу.
Вартість підприємства за методом капіталізації доходу (брутто-підхід)	Визначається як різниця частки від ділення прибутку до сплати процентів на середньозважену вартість капіталу та суми позичкового капіталу	Ф.№2,р.2190:WACC- Ф№1,(р.1595+р.1695+р.1700)	WACC розраховується за методикою, наведеною в таблиці 1

Джерело: складено авторами з використанням[6]

Майновий (витратний) підхід оцінки вартості підприємства характеризується такими основними методами: витратним (оцінка за відновною вартістю активів), метод розрахунку чистих активів, метод ліквідаційної вартості (табл.5).

Таблиця 5. Методика оцінки вартості підприємства за витратним (майновим) підходом

Методи	Алгоритм розрахунку	Джерело інформації	Примітка
1.Оцінка за відновною вартістю	Різниця між реальною вартістю активів підприємства та ринковою ціною його зобов'язань	Ф№1, (р.1001-р.1002) +(р.1011-р.1012)-р.1500-р.1510-р.1515-р.1695-р.1700	Реальна вартість матеріальних і нематеріальних активів характеризується їх залишковою вартістю, що визначається як різниця між їх відновною (первісною) вартістю та проіндексованою сумою зносу
2.Метод розрахунку чистих активів	Різниця між активами і поточними та довгостроковими зобов'язаннями	Ф№1, р.1300(1900)-р.1500-р.1510-р.1515-р.1695-р.1700	Позабалансові активи і зобов'язання при розрахунку чистих активів не враховуються
3. Метод ліквідаційної вартості	ліквідаційна вартість підприємства розраховується шляхом вирахування із ско-ригрованої вартості всіх активів балансу суми поточних витрат, пов'язаних з ліквідацією підприємства, а також всіх зобов'язань.	За даними ліквідаційного балансу	Оцінка ліквідаційної вартості здійснюється у наступних випадках: компанія знаходиться в стані банкрутства, або є серйозні сумніви щодо її здатності залишатися діючим підприємством; вартість компанії при ліквідації може бути вище, ніж при продовженні діяльності.

Джерело: складено авторами з використанням[6]

В основі майнового підходу лежить теза про те, що вартість майна пов'язана з очікуванням майбутніх доходів чи вигід, а також не бажанні покупця заплатити за об'єкт більше, ніж мінімальна ціна аналога на ринку.

Ринковий підхід передбачає такі найуживаніші методи (табл.6): метод угод (метод зіставлення мультиплікаторів)метод ринку капіталів (метод аналогових продаж, порівняння продажів (транзакцій));метод галузевих співвідношень (коефіцієнтів).

Основні джерела інформації з використанням цього підходу спираються на загальнодоступну, оприлюднену інформацію фондового ринку: матеріали фондових бірж та позабіржових торговельних систем, дані фінансової звітності підприємств-аналогів, а також інформація про попередні транзакції з корпоративними правами на той бізнес, який оцінюється [2,4,6,7].

Таблиця 6. Методика оцінки вартості підприємства за ринковим підходом

Методи	Алгоритм розрахунку	Примітка
1.Метод зіставлення мультиплікаторів	Вартість підприємства дорівнює добутку значення показника, що порівнюється на оцінюваному підприємстві на мультиплікатор (за даними підприємства-аналога)	Показником для порівняння на оцінюваному підприємстві може бути чиста виручка, чистий прибуток, cash-flow, власний капітал та ін. В ролі мультиплікатора найчастіше використовують такі показники: -відношення ціни (корпоративних прав чи підприємства) до чистої виручки від реалізації; -відношення ціни підприємства до операційного Cash-flow; -відношення ціни до чистого прибутку; -відношення ринкового курсу корпоративних прав до балансового.
2.Метод порівняння продажів (транзакцій)	1.Розраховують поправочні коефіцієнти чистої виручки, чистого прибутку, cash-flow, статутного капіталу та ін. як частки від ділення відповідного показника підприємства-аналога і підприємства, яке оцінюється. 2.Розраховують середнє арифметичне значення поправочного коефіцієнта за всіма показниками. 3.Ринкова вартість підприємства визначається діленням його власного капіталу на середньоарифметичне значення поправочного коефіцієнта	Базується на принципі заміщення і передбачає, що операції купівлі-продажу майна здійснюються за цінами, які були встановлені при купівлі-продажу аналогічних об'єктів.
3.Метод галузевих співвідношень (коефіцієнтів)	Вартість визначається на основі цінних показників та інших якісних (чи фінансових) співвідношень, відповідно до виду економічної діяльності	Базується на існуванні залежності між вартістю підприємства і основними показниками його діяльності. Так залежність встановлюється за результатами кореляційно-регресійного аналізу на базі статистичних даних про продажі підприємств різних видів економічної діяльності

Джерело: складено авторами з використанням[2,4,6,7,8]

П'ятий етап. Оскільки вартість підприємства за кожним методичним підходом (дохідним, витратним, ринковим) може відрізнятись, то фінансовому менеджеру необхідно визначити найбільш точний метод оцінки відповідно до зібраних первинних даних.

Перевагу, звісно, необхідно віддавати ринковому методу, оскільки він базується не тільки на внутрішніх показниках діяльності, але й на зовнішніх чинниках. Разом з тим, для більш точної оцінки необхідно розробити *узгоджений підхід*, який би об'єднав всі названі вище методи. Узгоджений підхід є синтезом трьох попередніх і він використовується для визначення кінцевого розміру вартості об'єкта оцінки на основі результатів, отриманих за допомогою різних підходів та методів оцінки.

Результатом застосування різних підходів оцінювання щодо одного й того ж самого об'єкта є одержання різних значень вартості. Остаточний висновок про вартість робиться за сукупністю одержаних результатів, які, як правило, повинні бути близькими. Істотні розбіжності вказують або на помилки в розрахунках, або на незбалансованість ринку. Кінцевий розмір вартості об'єкта, що оцінюється може визначатися двома способами: як середньоарифметична величина або математичним зважуванням (табл.7)[5, с.43].

Таблиця 7. Узгодження результатів оцінки вартості підприємства

Метод	Значення	Середнє значення по підходу	Середньоквадратичне відхилення	Відносне середньоквадратичне відхилення	Ваговий вклад підходу
Дохідний					
Розрахунок вартості підприємства: методом DCF	A	Середнє арифметичне, $\bar{x}_1$	$\sigma_1 = \sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x}_1)^2}$	$\frac{\sigma_1}{\bar{x}_1}$	$\frac{1}{\frac{\sigma_1}{\bar{x}_1}}$
Оцінювання вартості на основі дисконтування економічної доданої вартості (EVA)	B				$\frac{1}{1}$
Оцінювання вартості на основі методу капіталізації доходів: нетто	C				$\frac{n}{\sum_{j=1}^n (\sigma_j / \bar{x}_j)}$
Оцінювання вартості на основі методу капіталізації доходів: бруто	D				
Витратний					
Оцінювання вартості на основі методу чистих активів	E	Середнє арифметичне, $\bar{x}_2$	$\sigma_2 = \sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x}_2)^2}$	$\frac{\sigma_2}{\bar{x}_2}$	$\frac{1}{\frac{\sigma_2}{\bar{x}_2}}$
Оцінювання вартості на основі методу відновною вартістю активів	F				$\frac{1}{1}$
Оцінювання вартості на основі розрахунку ліквідаційної вартості	G				$\frac{n}{\sum_{j=1}^n (\sigma_j / \bar{x}_j)}$
Метод усередненої оцінки: Швейцарський метод нетто	H				
Метод усередненої оцінки: Швейцарський метод бруто	H				
Метод усередненої оцінки: Штутгартський метод нетто	I				
Метод усередненої оцінки: Штутгартський метод бруто	I				
Ринковий					
Метод зіставлення мультиплікаторів	J	Середнє арифметичне, $\bar{x}_3$	$\sigma_3 = \sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x}_3)^2}$	$\frac{\sigma_3}{\bar{x}_3}$	$\frac{1}{\frac{\sigma_3}{\bar{x}_3}}$
Метод порівняння продажів	L				$\frac{1}{1}$
Метод галузових співвідношень (коефіцієнтів)	M				$\frac{n}{\sum_{j=1}^n (\sigma_j / \bar{x}_j)}$

Джерело: складено авторами

Розрахунок середньоарифметичної величини є найпростішим, але й найбільш неточним, оскільки він не враховує внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на вартість об'єкта. На практиці, як правило, цим методом не користуються, натомість, вартість, зазвичай, визначається шляхом нормування та зважування кінцевих результатів оцінювання. Для цих цілей необхідно розрахувати середнє арифметичне x_1 , x_2 , x_3 для кожного підходу шляхом усереднення показників за методами; знайти середньоквадратичне відхилення за

кожним підходом $\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3$ (де x_i – значення по кожному методу, $\bar{x}_{1(2,3)}$ значення усередненої оцінки по підході), визначити його відносне значення та встановити ваговий коефіцієнт підходу (де $\bar{x}_j, \sigma_j, j=1,2,3$ – для кожного підходу). Зважування показників допомагає уникнути значних похибок при їх узгодженні та встановити достовірність кожного підходу для цілей оцінки вартості бізнесу.

Узгодження результатів оцінки є об'єктивно необхідним процесом, який дозволяє визначити реальну вартість бізнесу для цілей вартісно-орієнтованого управління чи розрахувати вартісний інтервал, в межах якого можливо встановити ціну купівлі–продажу з позицій здорового глузду та відповідно до принципів оцінки.

Висновки. Вартісно-орієнтоване управління фінансами є об'єктивно необхідним процесом планування та організації діяльності сучасних суб'єктів підприємництва з врахуванням потреб стейкхолдерів. Нерозвиненість фінансового ринку, недосконалість інформаційної та аналітичної бази створює значні перешкоди для впровадження цієї концепції у господарську практику в Україні. Наявні методики розрахунку вартості, що використовуються більшістю провідних корпорацій світу, при їх використанні повинні мати приблизно однакові показники оцінки за всіма підходами, але в умовах української економіки вони мають значні розбіжності, що зумовлює необхідність впровадження системи узгодження результатів оцінки. Якість фінансового менеджменту, заснованого на вартісно-орієнтованому підході, для вітчизняного бізнес-середовища можлива за умови використання узгодженого підходу, що, в свою чергу, створює передумови до об'єктивного задоволення всіх учасників господарського процесу відповідно до наявного фінансово-економічного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Глотова Д.В. *Інтеграція вартісно-орієнтованих показників у систему управління підприємством*/Д.В.Глотова // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. Вип.25, 2013. – С 33-40.
2. Дамодаран А. *Инвестиционная оценка: Инструменты и методы оценки любых активов* / А.Дамодаран; пер. с англ. – 6-е изд. – М.: Альпина Паблишер, 2010.-1338с.
3. Довгань Л.П. *Фінансовий аспект вартісної оцінки підприємства*/Л.П.Довгань, Л.О.Першко// Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності: матер.міжнародн.наук-практ. конференції, 25 березня 2016 р./ НУДПСУ.- Ірпінь: Видавництво НУДПСУ, 2016. – С.65-68.
4. Коупленд Т. *Стоимость компаний: оценка и управление*/Т.Коупленд, Т.Коллер,Дж. Муррин. – 3-е изд., перераб. и доп.: пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 576с.
5. *Оцінка бізнесу та нерухомості: навч. пос. / за заг. ред. проф. В.Р. Кучеренко; уклад.: Я.П. Квач, Н.В. Сментина, В.О. Улибіна, А.В. Андрейченко. – 2-ге видання. – Одеса: Асторопринт, 2013. – 235 с.*
6. Терещенко О. О. *Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посіб*/О.О.Терещенко. – К.: КНЕУ, 2006. – 650с.
7. Lee Ch. *Accounting-based Valuation: Impact on Business Practice and Research* / Ch. Lee // *Accounting Horizons*. – 1999. – № 4. – P. 413–425.
8. Morin R. *Driving Shareholder Value: Value-Building Techniques for Creating Shareholder Wealth* / R. Morin, S. Jarrel. – McGraw-Hill. – 2001. – 382 p.

References

1. Glotova D. V. *Intehratsiia vartisno-orientovanykh pokaznykiv u systemu upravlinnia pidpriemstvom* [Integration of value-oriented indicators system up-tion of the enterprise]// Bulletin of Azov state technical University. Series: Economic science. Vol.25, 2013. – 33-40.
2. Damodaran A. *Investytsyonnaia otsenka: instrumenty i metody otsenky liubykh aktivov* [Investment valuation: Tools and techniques for assessment designer asset]. – 6th ed. – М.: Al'pina Pablisher, 2010.-1338с.
3. Dovhan L.P., Pershko L.O. *Finansovyi aspekt vartisnoi otsinky pidpriemstva* [Financial aspect of valuation of the company] // Theoretical and practical conceptualization of the development of financial-credit mechanisms in the new socio-economic reality: mater.Intern.Sciences-practical. conference, March 25, 2016/ NUDESW.- Irpen: You daunito NUDESW, 2016. – S. 65-68.
4. Copeland T. Koller T., Murrin J. *Stoymost kompanyi: otsenka y upravlenye* [The Value of companies: assessment and management]. – Moscow: ZAO «Olimp-Biznes», 2005. – 576с.
5. *Otsinka biznesu ta nerukhomosti* [Business valuation and real estate: textbook settlement] / for zag. editorship of Professor V. G. Kucher NPOs; comp.: J. P. Kwacha, N. In. Smyntyna, A.V. Ulybina And A.V. Andreichenko. – Odessa: Astropoint, 2013. – 235 p.
6. Tereshchenko O.O. *Finanova diialnist sub'ektiv hospodariuvannia* [Financial activities of business entities]: proc. manual/. – К.: KNEU, 2006. – 650с..
7. Lee Ch. *Accounting-based Valuation: Impact on Business Practice and Research*// *Accounting Horizons*. – 1999. – № 4. – P. 413–425
8. Morin R., Jarrel S. *Driving Shareholder Value: Value-Building Techniques for Creating Shareholder Wealth*. – McGraw-Hill. – 2001. – 382 p.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Довгань Людмила Петрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів
Університет державної фіскальної служби України,
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська область, 08201, Україна
e-mail: l_dovgan@ukr.net

Сурженко Андрій Віталійович, економіст відділу планування та бюджетування департаменту економіки ТОВ «Комплекс Агромарс»
с.Гаврилівка, Вишгородський район, Київська обл, 07350
e-mail: andr298@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Довгань Людмила Петровна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов
Университет государственной фискальной службы Украины,
ул. Университетская, 31, г. Ирпень, Киевская область, 08201, Украина
e-mail: l_dovgan@ukr.net

Сурженко Андрей Витальевич, экономист отдела планирования и бюджетирования департамента экономики ООО «Комплекс Агромарс»
с.Гавриловка, Вышгородский район, Киевская обл, 07350
e-mail: andr298@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Dovhan Liudmyla Petrivna, Candidate of Economic Sciences (Ph.D), Associate Professor at the Department of Finance
State Fiscal Service University of Ukraine,
Universytets'ka Str., 31, Irpin, Kyiv oblast', 08201, Ukraine
e-mail: l_dovgan@ukr.net

Surzhenko Andrii Vitaliiiovych, economist of the Planning and Budgeting Department of Economics LLC «Complex Agromars»
Havrylivka, Vyshhorod district, Kyiv region, 07350
e-mail: andr298@mail.ru

УДК: 330.354

МІСЦЕ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ*

Дульська І.В.

Предмет дослідження - Найбільш ефективні пріоритети підтримки державою соціально-економічного розвитку через інструменти державних фінансів та шляхи активізації рівноправної співпраці держави та бізнесу при реалізації високотехнологічних та інноваційних проектів у секторах національної економіки.

Мета дослідження - Запропонувати найбільш ефективні та доцільні напрями, інструменти підтримки технологічного зростання в Україні через інструменти державних фінансів шляхом активізації співпраці бізнесу та держави.

Розробити напрями та інструменти фінансової підтримки, регуляторного та інституційного впливу держави з метою більш повного задіяння ринкових важелів активізації інвестування проектів впровадження високих технологій та дифузії інновацій в усі сектори національної економіки.

Використані методи системного аналізу, синтезу, аналогій.

Фінансова політика країни має забезпечити комплекс позитивних факторів покращення ринкової діяльності, технологічного зростання, інноваційної активності, товарної диверсифікації на міжнародних ринках. Фінансова система держави в рамках забезпечення сталого розвитку країни, крім функцій розподілу, перерозподілу, контролю і регулювання, виконує також і стимулювальну функцію для сприяння структурним змінам шляхом підтримки пріоритетів розвитку в рамках проведення технологічної політики через інструменти політик фінансово-кредитної, податкової (надання різних пільг і преференцій), освіти тощо.

Висновки. Україні за зразками ЄС необхідно переглянути систему пільг і стимулів за рахунок перерозподілу частини ВВП. Треба чітко виділити пріоритети розвитку і стимулювати їх, як це прийнято в змішаних розвинених ринкових економіках, де передбачена істотна участь держави у всіх економічних процесах.

* Розроблено в рамках науково-дослідної теми «Засади розвитку інноваційної системи України в європейському науково-технологічному просторі».

Державне стимулювання є дієвим, і наслідком має спроектовану раніше (за структурою підтримуваних пріоритетів) структуру національного виробництва і експорту. Тобто, якщо країна всіляко стимулює сировинні галузі, результатом буде саме сировинно орієнтована структура суспільного виробництва. Якщо за обмежених ресурсів, держава буде ігнорувати технологічні пріоритети розвитку, наслідком стане патріархальна, низьконкурентна на даному етапі розвитку національна економіка.

Кошти від перерозподілу ВВП держава могла б використати на технологічні пріоритети розвитку та ефективні механізми їх підтримки. Зокрема, стимулювати інновації, сформувати держзамовлення на значні обсяги програмної продукції для цілей впровадження новітніх конкурентоспроможних технологій в усі сфери суспільного життя, зокрема в економіку, що дозволить підвищити її конкурентоспроможність, ефективність державного управління, продуктивність праці у всіх сферах економіки, забезпечити перехід економіки до моделі науково-технічного та інноваційного розвитку, збільшити частку наукомісткої продукції, сприяти якості та доступності послуг освіти, науки, культури, охорони здоров'я за рахунок впровадження ІКТ; розширити можливості людини отримувати доступ до національних та світових інформаційних електронних ресурсів; створити нові робочі місця, поліпшити умови роботи і життя; поглибити запровадження нормативно-правових засад інформаційного суспільства. Цей першопочтових може за собою потягнути увагу внутрішніх інвесторів різного масштабу (фізичних, колективних, інституційних) до реалізації подібних проектів в Україні.

Макроекономічним наслідком таких налаштувань в перспективі стане підвищення фінансової обізнаності населення з інструментами фондового ринку, дозволить його активізувати, залучити в національну економіку значний інвестиційний ресурс, як альтернативу приватного сектору і банківської сфери, що, в свою чергу, дозволить врятувати від знецінення заощадження населення, зменшить попит на іноземну валюту як інструмент їх зберігання.

Ключові слова: технологічне зростання, державні фінанси, європейські технологічні платформи, державно-приватне партнерство, технологічна політика держави, стимулювальні заходи держави, високі технології, інновації.

МЕСТО ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ

Дульская И.В.

Предмет исследования - наиболее эффективные приоритеты поддержки государством социально-экономического развития через инструменты государственных финансов и пути активизации равноправного сотрудничества государства и бизнеса при реализации высокотехнологичных и инновационных проектов в секторах национальной экономики.

Цель исследования - предложить наиболее эффективные и целесообразные направления, инструменты поддержки технологического роста в Украине через инструменты государственных финансов путем активизации сотрудничества бизнеса и государства.

Разработать направления и инструменты финансовой поддержки, регуляторного и институционального влияния государства с целью более полного задействования рыночных рычагов активизации инвестирования проектов внедрения высоких технологий и диффузии инноваций во все сектора национальной экономики.

Использованы методы системного анализа, синтеза, аналогий.

Финансовая политика страны должна обеспечить комплекс положительных факторов улучшения рыночной деятельности, технологического роста, инновационной активности, товарной диверсификации на международных рынках. Финансовая система государства в рамках обеспечения устойчивого развития страны, кроме функций распределения, перераспределения, контроля и регулирования, выполняет также и стимулирующую функцию для содействия структурным изменениям путем поддержки приоритетов развития в рамках проведения технологической политики через инструменты политик финансово-кредитной, налоговой (предоставление различных льгот и преференций), образования и т.д.

Выводы. Украине необходимо по образцам ЕС пересмотреть систему льгот и стимулов за счет перераспределения части ВВП. Надо четко выделить приоритеты развития и стимулировать их, как это принято в смешанных развитых рыночных экономиках, где предусмотрено существенное участие государства во всех экономических процессах.

Государственное стимулирование является действенным, и своим следствием имеет спроектированную ранее (по структуре поддерживаемых приоритетов) структуру национального производства и экспорта. То есть, если страна всячески стимулирует сырьевые отрасли, результатом будет именно ориентированная на сырье структура общественного производства. Если при ограниченных ресурсах, государство будет игнорировать технологические приоритеты развития, следствием станет патриархальная, низьконкурентная на данном этапе развития национальная экономика.

Средства от перераспределения ВВП государство могло бы использовать на технологические приоритеты развития и эффективные механизмы их поддержки. В частности, стимулировать инновации, сформировать госзаказ на значительные объемы программной продукции для целей

внедрения новейших конкурентоспособных технологий во все сферы общественной жизни, экономику, что позволит повысить ее конкурентоспособность, эффективность государственного управления, производительность труда во всех сферах экономики, обеспечить переход экономики к модели научно-технического и инновационного развития, увеличить долю наукоемкой продукции, способствовать качеству и доступности услуг образования, науки, культуры, здравоохранения за счет внедрения ИКТ, расширить возможности получать доступ к национальным и мировым информационным электронным ресурсам; создать новые рабочие места, улучшить условия работы и жизни; углубить внедрение нормативно-правовых основ информационного общества. Этот первоначальный шаг может увеличить внимание внутренних инвесторов разного масштаба (физических, коллективных, институциональных) к реализации подобных проектов в Украине.

Макроэкономическим последствием таких настроек в перспективе станет повышение финансовой грамотности населения с инструментами фондового рынка, позволит его активизировать, привлечь в национальную экономику значительный инвестиционный ресурс, как альтернативу частного сектора и банковской сферы, что, в свою очередь, позволит спасти от обесценивания сбережения населения, уменьшит спрос на иностранную валюту как инструмент их хранения.

Ключевые слова: технологический рост, государственные финансы, европейские технологические платформы, государственно-частное партнерство, технологическая политика государства, стимулирующие меры государства, высокие технологии, инновации.

PLACE OF TECHNOLOGICAL POLICIES IN THE SYSTEM OF PUBLIC FINANCES

Dulska I.V.

Topic of the study - the most effective government support priorities of socio-economic development through public finance tools and ways to enhance equitable cooperation between state and business in the implementation of high-tech and innovative projects in the sectors of the national economy.

The aim of the study is to offer the most effective and appropriate directions, tools to support technological growth in Ukraine through the instruments of public finance by enhancing cooperation between business and the state.

Develop guidelines and instruments of financial support, regulatory and institutional influence of the state in order to better involve market instruments to enhance investment in projects of high technology and for innovation diffusion in all sectors of the national economy.

Methods of systems analysis, synthesis, analogies was used in this study.

The financial policy of the country should provide a set of positive factors to improve market activities, technological growth, innovation activity, commodity diversification in international markets. The financial system of the state as part of sustainable state development, in addition to the functions of distribution, redistribution, control and regulation, also performs a stimulating function to facilitate structural change by supporting development priorities within the framework of technology policy through policy instruments of financial and credit, tax (provision of various benefits and preferences) education etc.

Conclusions. Ukraine need to review the EU system of benefits and incentives by redistribution of GDP. It should clearly identify development priorities and encourage them, as is customary in mixed-developed market economies, which provides significant state participation in all economic processes.

State stimulation is effective, also is the result of projected earlier (in structure of supported priorities) structure of domestic production and exports. So, if a country strongly stimulates the raw industry, the result will be the raw oriented social production. If the resources is limited and the government will ignore technological development priorities, the result will be patriarchal, low competitive national economy at this stage of development.

Funds from GDP redistribution the state could use for technological development priorities and effective mechanisms to support them. In particular, stimulate innovation, form a government order for large volumes of software products for the purpose of new competitive technologies implementation in all spheres of public life, including the economy, which will increase its competitiveness, efficiency of public administration, labor productivity in all sectors of the economy, provide the transition of the economy to the scientific and technical model and innovation development, increase the share of high technology products, promote quality and affordability of education, science, culture and health care through the introduction of ICT; empower people to access national and international information electronic (e-) resources; create jobs, improve working conditions and life; deepen the implementation of the regulatory and legal framework of the information society. This first impulse may pull the attention of a different scale domestic investors (individual, collective and institutional) to implement similar projects in Ukraine.

Macroeconomic consequences of these settings in the future will result in citizens financial awareness increase of capital market instruments and will allow to intensify it to attract to the national economy a significant investment resources as an alternative to the private sector and the banking sector, which will save the citizen savings from depreciation, reduce demand for foreign currency as a storage tool.

Keywords: technological growth, public finances, European technology platforms, public-private partnerships, technology policy, stimulating measures of the state, high technology, innovation.

Вступ. В національній економіці України технологічне зростання суспільного виробництва неможливе без системного стимулювання в системі державних фінансів. Світовий досвід довів доцільність цього. Проте

дискусійними залишаються як напрями, інструменти підтримки власне технологічного зростання, так і необхідні інституційні передумови цього, за розвиток яких також відповідає держава.

Актуальність. В Україні необхідно забезпечити більш швидке і стійке економічне зростання та підвищення рівня життя. Це можливо досягти лише шляхом якнайшвидшого переходу до якісно нового соціального і технологічного базису суспільного виробництва. Держава в цьому процесі повинна займати активну стимулюючу позицію.

Ступінь дослідження проблеми вченими. Актуальні дослідження сфери в Україні здебільшого здійснюється з точки зору розширення можливостей програмно-цільового управління формуванням і реалізацією державних пріоритетів науково-технічного та інноваційного розвитку шляхом задіяння інструментів державного фінансування таких пріоритетів, державно-приватного партнерства (ДПП) у цій сфері та активізації діяльності різноманітних інститутів розвитку, таких як інноваційні інкубатори, індустріальні та технологічні парки, центри науково-технологічного та інноваційного розвитку тощо [1]. В той же час європейськими практиками стимулювання технологічного зростання акцент робиться на впровадженні інструменту європейських технологічних платформ (ЄТП), як одну із найважливіших місій, керованих ініціатив, спрямованих на зміцнення потенціалу Європи шляхом інновацій [2]. ЄТП також займали провідне місце при реалізації усіх європейських Рамкових Програм (РП) з наукових досліджень та інновацій. Їх роль у програмі «Горизонт 2020» посилена, вони розглядаються як основний майданчик діалогу між державою і приватним сектором, адже у ній основний акцент робиться на фінансуванні інноваційного бізнесу, особливо малого і середнього (МСБ).

На жаль в Україні такі практики не знайшли широкого розповсюдження. Держава продовжує впровадження свого бачення технологічного розвитку достатньо традиційним шляхом. І це тепер створює серйозні проблеми, шляхи виходу з яких необхідно шукати.

Предмет дослідження. Найбільш ефективні пріоритети підтримки державою соціально-економічного розвитку через інструменти державних фінансів та шляхи активізації рівноправної співпраці держави та бізнесу при реалізації високотехнологічних та інноваційних проектів у секторах національної економіки.

Мета дослідження. Запропонувати найбільш ефективні та доцільні напрями, інструменти підтримки технологічного зростання в Україні через інструменти державних фінансів шляхом активізації співпраці бізнесу та держави.

Завдання дослідження. Розробити напрями та інструменти фінансової підтримки, регуляторного та інституційного впливу держави з метою більш повного задіяння ринкових важелів активізації інвестування проектів впровадження високих технологій та дифузії інновацій в усі сектори національної економіки.

Методи. Використані методи системного аналізу, синтезу, аналогій.

Постановка проблеми. В світі визнаний позитивний вплив державного стимулювання науково-технологічного та інноваційного розвитку на розвиток соціально-економічних систем. Проте, якщо система перебуває в умовах гострої кризи і ресурси для підтримки пріоритетів обмежені, необхідна стратегія реалізації з мінімальними витратами та максимальним стабілізаційним ефектом.

Результати дослідження. Фінансова політика країни має забезпечити комплекс позитивних факторів покращення ринкової діяльності, інноваційної активності, товарної диверсифікації на міжнародних ринках. Фінансова система держави в рамках забезпечення сталого розвитку країни, крім функцій розподілу, перерозподілу (в Україні централізується державою близько 48% ВВП), контролю і регулювання, виконує також і стимулювальну функцію для сприяння структурним змінам шляхом підтримки пріоритетів розвитку в рамках проведення певної державної політики (промислової, аграрної, науково-технічної, технологічної, зовнішньоекономічної, соціальної, регіональної, інвестиційної, фінансово-бюджетної, екологічної тощо) через інструменти політик фінансово-кредитної, податкової (надання різних пільг і преференцій), освіти тощо.

Щороку на стимулювальні заходи держава витрачала значні кошти. Зокрема, у 2005-2010 рр. обсяг втрат бюджету внаслідок пільгового оподаткування становив у 2005 р. – 12,1; 2006 р. – 13,3; 2007 р. – 17,0; 2008 р. – 22,3; 2009 р. – 27,5; в 2013 р. – 70,4 млрд грн (у т.ч. через списання збитків минулих років – 12,8; пільги з транзиту через митну територію України – 11,7; сільгосп підприємства на єдиному податку – 8,3; з ввізного мита, звільнення від оподаткування окремих ліків і операцій згідно міжнародних договорів про вільну торгівлю – 3,0, пільгове оподаткування поставок зерна, брухту чорних і кольорових металів – по 2 млрд грн).

Стимулювальні інструменти держави, які фінансуються за рахунок державних фінансів є достатньо дієвими. Так, в рамках регіональної політики держава підтримує спеціальний режим інвестиційної діяльності в рамках спеціальних (вільних) економічних зон СЕЗ (ВЕЗ), територій пріоритетного розвитку (ТПР), індустріальних парків; фінансово-бюджетної – дотаційні регіони; інвестиційної – пріоритети капітальних інвестицій (в 2010-2016 рр. за рахунок державних коштів (державний та місцевий бюджети) фінансувалося 9,2-9,4% капітальних інвестицій на 17,3-30,7 млрд грн. До пріоритетів державної підтримки у 2016 р. поза сумнівами належали міністерства аграрної політики та продовольства України (на них Державним бюджетом виділено 1,6 млрд грн.), молоді та спорту України (1,4 млрд грн), культури (2,4 млрд грн., з них 547,8 млн грн. спрямовано на фінансову підтримку національних театрів та 332,5 млн грн – національних художніх колективів, концертних організацій та їх дирекції, національних і державних циркових організацій), в той час як на потреби Державного агентства з питань електронного урядування України лише 5,0 млн грн. [3], в 2017 р. – 249 млн грн [4]. Також держава за рахунок з різних джерел підтримувала стабільність банківської системи (в 2014-2015 рр. на підтримку першочергових

заходів з реформування банківського сектору країни Світовий банк і МБРР надали Україні по \$1 млрд кредитів, німецький державний банк KfW – 200 млн. євро на підтримку системи гарантування вкладів). В 2014 р. об'єм рефінансування НБУ комерційних банків склав 222,3 млрд грн.).

В рамках технологічної політики держава фінансує з держбюджету наукові та науково-технічні роботи: у 2010-2015 рр. 36,5-32,9% від загалу (3,2-3,9 млрд грн). В Державному бюджеті на 2016 р. на фінансування за кошторисним принципом усіх академій наук України (Національної; педагогічних, аграрних та медичних наук, мистецтв) в 2016 р. спрямовано 3,9; в 2017 р. – 5,8 млрд грн. Крім того, за рахунок державного і місцевого бюджетів в 2010-2015 рр. фінансувалося, відповідно 1,2; 4,6 та 0,7% (92,7; 349,8 та 93,5 млн грн) від загального обсягу фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України [4].

Проте, якщо в 2016 р. на потреби Державного космічного агентства України (ДКАУ) було спрямовано 2,4 млрд грн., з яких 1,4 млрд грн. становили виконання боргових зобов'язань за кредитами, залученими під державні гарантії для реалізації проектів «Циклон-4» (фактичні витрати на реалізацію проекту склали \$592 млн, виплата кредитів за якими лягла важким тягарем на державу) та «Створення Національної супутникової системи зв'язку» (в 2017 р. – 1,5 млрд.), яка так і не запрацювала через проблеми з запуском супутника зв'язку «Либідь», то в 2017 р. уряд припинив фінансування цієї програми, виділивши на неї символічну суму 29 млн грн, а ДКАУ заморозило всі поточні та перспективні наукові проекти з цієї тематики (фінансування ДКАУ передбачено в розмірі 2,4 млрд грн). В цілому 2,6 млрд грн фінансування «Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2013-2017 роки» передбачалося здійснити за рахунок держави на 43,4% та на 56,6% з інших джерел. Проте знайти механізми залучення приватного капіталу так і не були знайдені.

В той же час на фінансування Міністерства культури Державним бюджетом на 2017 р. передбачено 4,2 млрд грн.

В Україні та ряді пострадянських країн як форма реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки виступають Державні цільові наукові та науково-технічні програми, а не платформи як в ЄС. За програмного підходу фінансовим інструментом виконання є розподіл бюджетних видатків за розпорядниками бюджетних коштів. Організаційно, наприклад, Загальнодержавна цільова науково-технічна космічна програма України на 2013-2017 р.» є комплексом пов'язаних окремих завдань (проектів) за рахунок концентрації фінансових, матеріально-технічних ресурсів, виробничого і науково-технічного потенціалу держави.

Такі підходи ЄС використовував у 1970-х роках, коли науково-технічна кооперація щодо фундаментальних та прикладних досліджень будувалася за схемами міжнародних коопераційних проектів, а у фінансуванні науки переважно державне фінансування. Проте з 1984 р. з появою РП розвитку науки та інновацій фінансування інноваційних міжнародних проектів здійснюється зі значним внеском бізнесу. Разом з тим частка коштів з бюджету ЄС на фінансування РП була незначною. З 2002 р. (починаючи з РП-6) реалізується ініціатива спільного Європейського дослідного простору (European Research Area), метою якої є створення спільного ринку інноваційних ідей, продуктів та ресурсів науки шляхом спільних зусиль країн-членів. Ці ж цілі переслідувала РП-7 (2007–2013 рр.) та РП «Горизонт-2020» (2014-2020 рр.).

Ці інструменти, в свою чергу є знаряддям виконання стратегії соціально-економічного розвитку ЄС на період до 2020 р. «Європа 2020» [5], прийняту Європейською Радою в 2010 р. Стратегія базується на ключових сферах: знання та інновації; стала економіка; вища зайнятість і соціальне залучення, і містить 7 флагманських ініціатив: 1) «Інноваційний Союз» з покращення рамок умов та доступу до фінансування досліджень та інновацій, щоб забезпечити перетворення інноваційних ідей на продукти та послуги, що сприятиме розвитку та створенню робочих місць; 2) «Молодь у русі» з підвищення ефективності систем освіти та сприяння вступу молоді на ринок праці; 3) «Програма в області цифрових технологій для Європи» («Цифровий порядок денний для Європи») – з прискорення розвитку високошвидкісного доступу в Інтернет, з тим щоб компанії та домогосподарства мали змогу використовувати переваги єдиного ринку цифрових послуг; 4) «Європа з ефективним використанням ресурсів» для зменшення залежності економічного зростання від використання ресурсів, для підтримки переходу до низьковуглецевої економіки, збільшення використання відновлюваних джерел енергії джерел, модернізації нашої транспортної галузі та підвищення енергоефективності; 5) «Промислова політика в епоху глобалізації» для покращення економічного середовища, особливо для малого і середнього бізнесу (МСБ), і для підтримки розвитку міцної та сталої промислової бази, конкурентоспроможної у світовому масштабі; 6) «Програма для нових умінь та робочих місць» з модернізації ринків праці та розширення можливостей людей завдяки розвитку їх навичок протягом життя з метою збільшення їх участі у трудовому житті і досягнення кращої координації між попитом і пропозицією на трудові ресурси, в тому числі шляхом мобільності трудових ресурсів; 7) «Європейська платформа проти бідності» з забезпечення соціально-територіальної згуртованості, щоб переваги економічного зростання та створених робочих місць розповсюджувалися на якнайширше коло населення, а люди, що живуть в умовах бідності і соціальної ізоляції мали можливість жити гідним життям і брати активну участь в житті суспільства [5].

Крім безпосереднього стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності через інструменти РП, ЄС приділяє значну увагу покращенню інституційних передумов провадження активної технологічної політики. Так в рамках РП «Горизонт-2020» реалізуються міжнародні програми розвитку підприємництва, зокрема COSME [5] (Competitiveness of Small and Medium-sized Enterprises - Конкурентоспроможність малих

та середніх підприємств вартістю €2.3 млрд), метою якої є розвиток підприємництва, покращення умов для конкурентоспроможності та доступу до ринків.

Одним з успішних механізмів досягнення зазначених РП цілей є інструмент європейських технологічних платформ (ЄТП), які по суті є секторальними форумами, що сприяють поєднанню підприємств з університетами, науково-дослідними організаціями, інвесторами, регулюючими органами та інститутами громадянського суспільства у процесі визначення науково-дослідних пріоритетів і стратегій. Специфіка інструменту ЄТП в тому, що вони формуються на базі аналізу попиту потенційних споживачів і ринку технологій. Механізм ЄТП є об'єднанням зусиль зацікавлених сторін (бізнесу, у т.ч. малого і середнього (МСБ); науки, фінансового сектору, громадянського суспільства, державного сектору) навколо найбільш перспективних інноваційних проектів на протязі циклу розробки та виробництва [7].

Місією ЄТП, визначеною Європейською Комісією [8], є розробка спільних уніфікованих підходів до врегулювання провідних економічних, технологічних та соціальних загроз, що визначатимуть темпи економічного зростання та рівень конкурентоспроможності ЄС у майбутньому. Функціями ЄТП є розробка стратегічних дослідних програм для промисловості; сприяння участі у рамкових програмах ЄС з розвитку НДДКР; розвиток мережної взаємодії в моделі відкритих інновацій; ідентифікація можливостей для розвитку міжнародного співробітництва; створення каналу зовнішніх рекомендацій для рамкової грантової програми ЄС «Горизонт-2020» з досліджень та інновацій з бюджетом близько €80 млрд на сім років (2014-2020 рр.) додатково до приватних інвестицій, які будуть залучені фондом. Програма «Горизонт 2020» покликана сприяти збільшенню числа інноваційних технологій, відкриттів і перспективних розробок шляхом просування ідей з наукових лабораторій на ринок. У даний час в ЄС сформовано 40 ЄТП, об'єднаних у 6 секторальних груп та 1 горизонтальну (міжсекторну) (рис. 1).

Біоекономіка - Європейська аквакультура (EATIP) - Глобальне здоров'я тварин (ETPGAH) - Фермерське розведення та відтворення тварин (FABRE TP) - Харчування для життя (Food for Life) - Сектор, що базується на лісовому господарстві (Forest-based) - Рослини для майбутнього (Plants) - Органіка (TP Organics) Екологія - Постачання та санітарна обробка води (WssTP)	Енергетика - Європейське біопаливо (Biofuels) - Європейська фотоелектрична енергетика (EU PV TP) - Енергія океану (TP OCEAN) - Відновлювальний обігрів та охолодження (RHC) - Розумні мережі – електромережі майбутнього (SmartGrids) - Стала атомна енергетика (SNETP) - Європейська вітроенергетика (TPWind) - Нульовий рівень викидів (ZEP)	Транспорт - Консультативна рада з досліджень та інновацій у сфері європейської авіації (ACARE) - Альянс для інновацій у логістиці через співробітництво в Європі (ALICE) - Консультативна рада залізничних досліджень (ERRAC) - Європейська консультативна рада з досліджень автомобільного транспорту (ERTRAC) - Водний транспорт (Waterborne)
Європейські технологічні платформи, у тому числі горизонтальні - Ініціатива сталого розвитку нанотехнологій (Nanofutures) - Дослідна ініціатива європейських споживчих продуктів (PROSUMERnet) - Промислова безпека (Industrial Safety)		
ІКТ - Передові НДДКР для вбудованих та кіберфізичних систем (ARTEMIS) - Європейська консультативна рада з ініціатив у сфері наноелектроніки (ENIAC) - Високопродуктивні комп'ютери (ETP4HPC) - Міжнародна некомерційна асоціація «Координована дія з європейської робототехніки» (euRobotics) [AISBL] - Нові європейські медіа (NEM) - Інтеграція розумних систем (EPoSS) - Європейська ініціатива мережевого програмного забезпечення та послуг (NESSI) - Комунікаційні мережі та послуги (Networld 2020) - Фотоніка21 (Photonics 21)	Виробництво - Будівельні технології (ECTP) - Металургійні технології (ESTEP) - Передові промислові матеріали і технології (EuMaT) - Майбутнє текстильного виробництва та виробництва одягу (FTC) - Майбутнє європейської обробної промисловості (Manufuture) - Стала хімічна промисловість (SusChem) - Наномедицина (Nanomedicine) - Сталі мінеральні ресурси (SMR)	

Рисунок 1. Види та функції діючих європейських технологічних платформ [7]

Крім ЄТП в ЄС успішно застосовується й інструмент ДПП. В ЄС загальна вартість 69-ти проектів в рамках ДПП в 2016 р. за даними European PPP Expertise Centre склала €12 млрд [9]. За кількістю проектів ринок зріс на 41% порівняно з 2015 р., проте у вартісному виразі впав на 22%. Найбільш активним є ринок ДПП Великобританії – 27 проектів на €3,7 млрд, Франції, відповідно, 17 і €2,3 млрд, ФРН та Нідерландів – по 6 і €0,8 млрд, Ірландії – 3 і €400 млн. 10 країн ЄС мали принаймні один проект ДПП. Транспорт був найбільшим сектор у вартісному вираженні, у освіті фіксувалася найбільша кількість проектів. Більше 80% угод фінансувалися урядами.

Інструмент ДПП дозволив здійснити крупні європейські інфраструктурні проекти, такі як Євротунель (вартість €4,6 млрд, концесія до 2086 р.), наступна черга будівництва портів Кале та Болонже-сюр-Мер вартістю €863 млн, і зокрема високотехнологічні, як широкопasmова мережа зв'язку департаменту Нор-Паде-Кале (€606 млн) у Франції та ін.

Значний досвід здійснення аналогічних проектів накопичено в Туреччині, зокрема при будівництві 3-го аеропорту Стамбулу вартістю €6 млрд, лікувально-оздоровчого комплексу Bilkent Campus вартістю €1,1 млрд.

Україна також має досвід залучення приватного сектору до розвитку національної економіки. За даними Світового банку, в 1990-2011 рр. за його участі реалізовано 40 інфраструктурних проектів на \$12,1 млрд., з яких 90% – у високотехнологічній телекомунікаційній сфері. Однак згодом розвиток ДПП уповільнився через бюрократизованість, непартнерський та неринковий тип відносин суб'єктів. Адже держава може чинити спротив публічності, комерціалізації відносин та покривати неефективну роботу своїх структур під гаслом захисту стратегічних інтересів. Вадами є негнучкість держави, споживацький щодо держбюджету тип поведінки суб'єктів що її представляють (навіщо складності з приватними інвесторами, якщо є держбюджет).

Також попередній досвід ДПП України свідчить про високу ймовірність невиконання інвестиційних зобов'язань з боку приватного партнера. Наприклад, концесійний договір на будівництво та експлуатацію автомобільної дороги Львов-Броди, укладений в 2002 р., був розірваний, оскільки концесіонер протягом декількох років не інвестував проект.

Загальною проблемою є відсутність активної участі банків у процесі реалізації ДПП. Це пояснює низьку фінансову привабливість проектів для приватної сторони.

В Україні станом на 1 серпня 2016 на принципах ДПП реалізовувалося 185 проектів, з них 60,5% - у сфері обробки відходів, 20% - збору, очищення та розподілення води, 16 проектів (8,7%) - в сфері інфраструктури (будівництво, експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітену, морських і річкових портів, їх інфраструктури), які навряд чи можна назвати високотехнологічними або інноваційними [10]. Системою чинного законодавства України є достатньою для ефективного впровадження практики ДПП. Але досвіду реалізації довгострокової співпраці держави і приватного сектору не вистачає. Тому Україна заручилася підтримкою ЄБРР, Світового банку і Western NIS Enterprise Fund для реалізації пілотних проектів концесій щодо інфраструктурних об'єктів: портів «Херсон» та «Ольвія», поромного терміналу в порту «Чорноморськ».

Позитивним прикладом партнерства держави і бізнесу в рамках корпоративних відносин є історія створення світового високотехнологічного гіганта Lenovo, заснованого в 1984 р. групою китайських вчених на кошти Китайської академії наук. Спочатку компанія, що мала назву New Technology Developer Incorporated (згодом Legend, з 2003 р. - Lenovo), спеціалізувалася на постачанні готової комп'ютерної техніки в Китай і розробці ієрогліфічних кодувань. У 2004 р. Lenovo за \$1,25 млрд викупила у IBM підрозділ з виробництва персональних комп'ютерів Personal Systems Group і використовувала бренд IBM до 2010 р.

У 2011 р. Lenovo і NEC створили спільний підрозділ NEC Lenovo Japan Group (Lenovo - 51%, NEC 49% акцій спільного підприємства). У 2011 р. Lenovo придбала німецьку компанію Medion, лідера Західної Європи в сегментах персональних комп'ютерів, мультимедіа-пристроїв, мобільних комунікаційних сервісів і споживчої електроніки. Це дозволило Lenovo посісти 3-тє місце на найбільшому в Європі ринку Німеччини і подвоїти частку в Західній Європі. В 2014 р. Lenovo за \$2,3 млрд викупила у IBM бізнес x86-серверів та за \$2,9 млрд у Google підрозділ Motorola Mobility.

Станом на 2015 р. оборот Lenovo становив \$46,3 млрд, чистий прибуток - \$4,0 млрд. В ній працювало 60 тис співробітників. На даний момент основними акціонерами Lenovo – є Legend Holdings Ltd (41,5%), підконтрольна Китайській академії наук, американські фонди прямих інвестицій Texas Pacific Group, General Atlantic LLC і Newbridge Capital LLC (2,8%), 55,1% торгується на фондових біржах. Ринкова капіталізація компанії в 2015 р. наближалася до \$17 млрд. У компанії є 46 лабораторій, зокрема, дослідницькі центри крім КНР, в Японії, США [11].

Отже, система державної підтримки виявляється здебільшого дієвою. Так, в рамках промислової політики завдяки економічному експерименту з послаблення податкового тиску на галузь в 1999-2002 рр. на підприємствах гірничо-металургійного комплексу (ГМК) отримані вагомні виробничі, економічні, фінансові, соціальні ефекти. Метою проведення було підвищення ефективності роботи, збільшення експортного потенціалу ГМК. Тактичні заходи підтримки мали і віддалені стратегічні наслідки: позитивні - покращення фінансового стану дозволило здійснити технологічну модернізацію підприємств та їх ресурсного забезпечення, залучення внутрішніх та зовнішніх інвесторів і негативні – консервування застарілої структури національного виробництва, експорту.

Аналогічна ситуація склалася і щодо агросектору України, де багато років в рамках аграрної політики стимулювання здійснювалося шляхом преференційної податкової, кредитної і страхової політики: фіксований сільгосподаток, режим спеціального кредитування, обов'язкове страхування врожаю сільгоспкультур, насаджень з компенсацією з Держбюджету не менше 50%; державні дотації і субвенції; звільнення від сплати ПДВ з продажу товарів власного виробництва (узгоджено з СОТ) тощо.

Закономірно постає питання обґрунтованості вибору пріоритетів, адже внесок промисловості до ВВП у 2013 р. - 21%, сільського господарства - 8%, а сектору послуг - 58% [12]. У 1014 р. внесок сільського господарства у ВВП склав 10%, але галузь генерувала лише 1% податкових надходжень через податкові пільги, які на той час обходилися бюджету в 30 млрд грн щороку (для порівняння, ІТ-індустрія в І півріччі 2013 р. отримала пільг на 50 млн. грн, ними скористалися 570 платників податків¹). В той же час в 2010-2013 рр. агросектор став одним з найбільш прибуткових секторів економіки: рентабельність всієї діяльності склала, відповідно, 17,5; 19,3; 16,3 та 8,8%, операційної - 24,5; 24,7; 22,8 та 12,2%. В 2014 р. прибуток у сільському, лісовому і рибному господарстві зріс на 90%.

Тому позбавлення податкових пільг агровиробників стало обов'язковою умовою співпраці України та МВФ, де наголошують, що це не призведе до втрати їх конкурентоспроможності на світовому ринку. Є країни, в яких сільське господарство не субсидується (Чилі, Нова Зеландія) або субсидується незначно. Крім того аграрна політика в світі ширше, ніж субсидування і дотування агровиробництва. США щорічно на підтримку АПК виділяє \$100 млрд, 80% з яких - допомога малозабезпеченим у придбанні продовольства, 10% - підтримка агрострахування, і тільки 5% - забезпечення певного рівня прибутку аграріїв.

Крім цього на початку розробки Податкового кодексу (ПК) пільги планувалося надати альтернативній енергетиці, авіабудуванню та підприємствам з видобутку метану з вугільних родовищ. У підсумку пільги отримали суднобудування, аграрне машинобудування, легка промисловість, готельний бізнес (в рамках підготовки до Євро-2012). Після прийняття ПК пільги отримали підприємства ІТ-індустрії, а щодо суднобудування пролобійоване зниження ставки єдиного соціального внеску (ЄСВ) та списання податкової заборгованості.

Десятки років стимулювання пріоритетних секторів сформували значною мірою відповідну структуру експорту: крім металургії, на яку в 2013 р. припадало 40% експортної виручки, інші конкурентоспроможні на зовнішньому ринку галузі також сировинні видобувна промисловість (утворює разом з металургією ГМК), АПК, хімічна.

В 2014 р. ситуація погіршилася: на живі тварини; продукти тваринного і рослинного походження, готові харчові продукти припадало 30,9% експортної виручки, в 2015 – 43,3%, метали та вироби з них, мінеральні продукти, відповідно, 29,6 та 24,8%. В 2015 р. експортовано послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуги – \$1,9 млрд, що склало 16,3% від обсягу усіх експортованих послуг і відповідає 2-му місцю одразу ж після транспортних послуг (5,3 млрд і 54,1%). (табл. 1). Позитивом є те, що в складі розділу в 2013-2015 рр. роки суттєво зросла частка власне комп'ютерних послуг.

Таблиця 1. Динаміка експорту ІКТ послуг в 2013-2015 рр.

Найменування послуги згідно з КЗЕП	2013	2014	2015
	млрд дол США		
Усього	14,2	11,5	9,7
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги, з них:	1,5	1,7	1,9
	У % до загалу		
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги, у т.ч.:	10,4	14,5	16,3
Телекомунікаційні послуги	45,5	41,3	22,2
Комп'ютерні послуги	39,8	42,4	62,9
Інформаційні послуги	14,7	16,3	14,9

Джерело: [13]

Розвинені ринкові держави застосовують інструменти спеціального (пільгового) оподаткування інвестицій у пріоритетні сфери економіки, наприклад, ІТ, засоби зв'язку і в НДР. Якщо підприємство в Голландії бере на роботу співробітника для НДДКР, підприємство має право зменшити рівень оподаткування фонду заробітної плати. У Великобританії застосовуються податкові пільги на інвестиції в ІТ, засоби зв'язку та НДР.

Податкові пільги для ІТ застосовують Індія, які здійснила прорив у сфері ІТ, частка галузі в економіці країни та її експорті зростає. Бразилія проводить активну зовнішню політику, позиціонуючи себе як ІТ-країну. Білорусь, Росія, наслідуючи приклад Індії, КНР, впровадили податкові пільги для ІТ-компаній.

Спільним у зарубіжному досвіді стимулювання ІТ-галузі є акцентування на заробітній платі, яка у витратах сектору сягає 80%. Високі процентні відрахування у цільові соціальні фонди при високій частці витрат на працівників у собівартості послуг не дозволяють компаніям в цій сфері працювати з виконавцями робіт на основі трудових відносин і при цьому бути конкурентоспроможними у світі. Так, наприклад,

¹ Закон про податкові пільги для ІТ-сектора на 10 років прийнятий в липні 2012 р. За ним з 1.01.2013 р. ставка податку на прибуток - 5%, розробка програмного продукту звільнялася від ПДВ. Законопроект передбачав зниження до 5% розміру ПДФО, ЄСВ з 2-х мінімальних зарплат однак в законі ця норма була вилучена.

Білорусь, впровадивши Парки Високих технологій (ПВТ), звільнила ІТ-компанії від податку на прибуток, ПДВ від реалізації товарів та послуг на території країни; ПДФО для працівників компаній ПВТ - 9%, обов'язкові соціальні страхові внески - 35% та нараховуються лише на середню зарплату у країні. Пільги доступні ще 12 високотехнологічним напрямками діяльності - від створення продуктів для мікро- та наноелектроніки до авіаційної та ракетно-космічної техніки. За час існування ПВТ за участю іноземних інвесторів створено 6 тис. робочих місць. На відміну від багатьох європейських і азійських технопарків, ПВТ Білорусі - віртуальний. Це означає, що правовий режим ПВТ діє на всій території Республіки Білорусь. Зареєстровані резиденти можуть використовувати всі переваги ПВТ незалежно від того, де в Білорусі розміщується їх фізичний офіс. 49% резидентів ПВТ - компанії з білоруським капіталом і 51% - з іноземним.

В Росії компанії ІТ-сектора користуються пільгами при сплаті страхових внесків з часу їх введення в 2010 р. Встановлюючи пільги, уряд припускав полегшити тягар інноваційним компаніям і малому бізнесу. Страхові внески перераховуються до Пенсійного фонду, Фонду обов'язкового медичного страхування (ФОМС) і Фонд соціального страхування (ФСС). Загальна ставка страхових внесків - 30% фонду оплати праці. З них 22% йде в Пенсійний фонд Росії, 2,9 - до ФСС та 5,1 - внески до ФОМС. Знижені тарифи страхових внесків для ІТ-компаній у розмірі 14% діють як мінімум до 2017 р. і поширюються на виплати обсягом не більше 624 тис. руб. на працівника на рік (база для нарахування страхових внесків).

З 1.01.2013 р. на 5 п'ять років також запроваджувався експеримент з стимулювання ІТ, по завершенню яких Верховна Рада мала проаналізовані ефективність обраних методів стимулювання галузі. Однак, вже з 1.01.2015 р. пільги для галузі було відмінено.

ІКТ став однією з провідних індустрій в Україні, тут створюється 10 тис. високооплачуваних робочих місць на рік. ІТ-середній клас витрачає понад \$1 млрд в Україні (дані Асоціації ІТ-підприємств України). МСБ широко розвинений в ІТ-сфері (90%) (табл. 3).

Таблиця 3. Кількість підприємств за розмірами за видом економічної діяльності «Інформація та телекомунікації»

Роки	Великі		Середні		Малі		З них мікропідприємства	
	од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності	одиниць	у % до загального показника відповідного виду діяльності
2010	9	0,1	409	3,1	12771	96,8	10728	81,3
2011	10	0,1	429	3,0	13933	96,9	11748	81,7
2012	13	0,1	411	3,1	13024	96,8	10765	80,0
2013	12	0,1	406	2,7	14467	97,2	12304	82,7
2014	6	0,0	374	2,8	12939	97,2	11113	83,4
2015	6	0,0	338	2,5	13273	97,5	11530	84,7

Джерело: [14].

В Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» [15] наголошується на необхідності забезпечення випереджального розвитку економіки України на основі підвищення рівня технологічності, як одного з ключових імперативів реалізації економічних, інституційних та технологічних перетворень у країні, який має вивести українську економіку на сталий шлях інноваційно-технологічного й інформаційного поступу. В умовах втрати 1/5 частини промислового потенціалу для України особливої важливості набуває національна концепція реіндустріалізації на основі інновацій, що передбачає підвищення ролі ІКТ, збільшення частки наукоємних галузей у структурі виробництва та експорту тощо.

А інвестуючи в розвиток технологій і збільшення людського капіталу, ІТ-сектор виконує важливу для суспільства і держави завдання – створює середовище, сприятливе для інноваційного розвитку українського суспільства. ІТ-індустрія є прикладом і зразком успішного розвитку сервісних експортно-орієнтованих індустрій в Україні на протигагу ресурсно орієнтованим.

За даними ДФС України в 2014 р. від ФОП, зайнятих в ІТ, надійшло близько 3,3 млрд грн. Кожен ІТ-фахівець створює в Україні 3-4 робочих місця в супутніх галузях. Динаміка сплати єдиного податку в ІТ-секторі в 2012-2014 рр. в табл. 4.

Щороку 16 тис. ІТ-фахівців здобувають освіту в українських університетах. Це трудові ресурси з великим потенціалом, який щороку зростає на 20%. На сьогодні в Україні в індустрії програмної продукції за різними оцінками працюють більше 75 тис. висококваліфікованих програмістів - приватних підприємців на спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності, що надають послуги компаніям на конкурентній основі. Однак, тільки в 2014 р. країну залишили 5 тис. спеціалістів. Пріоритетом переїзду ставали країни Східної Європи, найбільше – Польща.

Варто відзначити, що в світі існує дефіцит ІТ-кадрів. Для ЄС він оцінюється в 900 тис. програмістів в 2020 р. Тому натеper вирішальним стає припинення негативної тенденції «втечі мізків» з України. Щоб

запобігти цьому, Україна має гарантувати цим висококваліфікованим спеціалістам належні умови діяльності, створюючи в Україні здоровий інвестиційний клімат.

Таблиця 4. Динаміка сплати в ІТ-секторі єдиного податку в 2012-2014 рр.

Рік	Кількість платників, тис. осіб	Обсяг сплати єдиного податку, млрд. грн.	Загальний обсяг доходу, млрд. грн.	приріст показника, %		
				Кількість платників	Обсяг сплати єдиного податку	загальний обсяг доходу
2012	55	0,03	1,1			
2013	64	0,06	1,5	26,0	92,0	37,0
2014	74	0,06	0,6	16,0	4,0	4,0

Джерело: [16].

Та незважаючи на все вищезазначене, Національна рада реформ анонсувала ряд напрямів податкової реформи, які можуть стати руйнівними для галузі. Одна з пропозицій – знищити значний розрив між витратами на податки і збори на зарплату і оподаткуванням доходів ФОП. Передбачається введення єдиного податку на зарплату (суміщення ЄСВ та ПДФО) в 29% і підвищення податку для ФОП до 29%. Аргументація – єдиний податок використовується бізнесом для оптимізації оподаткування і що такі заходи спрямовані на виведення заробітної плати з тіні і на боротьбу з ухиленням від оподаткування. Ці ж ідеї містяться в меморандумі про співробітництво України та МВФ.

Це нівелює саму ідею спрощеного оподаткування, що завдасть удару по всьому МСБ України. Цей режим оподаткування сприяв розвитку підприємництва в Україні, стимулював вихід МСБ з тіні. В 1992-2002 рр. чисельність суб'єктів МСБ зросла в десять разів, кількість зайнятих – в тричі, число малих підприємств (МП) на 10 тис. населення зросло в 4 рази, це призвело до збільшення доходів бюджету: у 2002 р. від МП на спрощеному режимі оподаткування до зведеного бюджету надійшло 1,8 млрд грн. Темпи зростання цих надходжень в 2002 р. склали 33,4%, що більше показників суб'єктів підприємництва, за загальною системою оподаткування (22,6%). Податкові новації щодо МСБ, покладені в основу Держбюджету 2017 р. призвели до масового закриття ФОПів.

Спрощена система оподаткування – єдиний інструментом підтримки МСБ в Україні. Інші стимули підтримки МСБ не функціонують. У цьому принципова відмінність України від найбільш розвинених держав, в яких діють спеціальні програми, що сприяють розвитку і підтримці МСБ, як вищезгадана європейська COSME, в рамках якої діє спеціальна програма під гаслом «Think small first!», яка передбачає не тільки створення пільгового режиму оподаткування для МСБ, а й надання різного роду кредитів, субсидій, консультаційних та інших підтримок. Ідея ЄТП полягає в злагодженій роботі при реалізації технологічних пріоритетів і крупних підприємств, і МСБ.

В ЄС в МСБ в 2013 р. було зайнято 50%, в Японії – 80% активного населення працездатного віку. При цьому частка МСБ у ВВП розвинених країн світу сягає 60%. В Україні ж цей показник за різними оцінками дорівнює всього лише 7-12%.

Моделюючи сценарій збільшення ставки єдиного податку навіть до рівня 15%, результат виходить дуже песимістичний: приблизно 70% бізнесу піде в тінь, а рівень бюджетних надходжень зменшиться на 50% з виходом на показники 2015 р. лише в 2020 р. У нинішніх умовах рентабельність компанії з річним оборотом 100 млн. грн. становить 10%. Збільшення ставки єдиного податку на 25% призведе до зростання витрат компанії на 18% і відповідно зниженні рентабельності на 15%. Компаніям доведеться в аналогічному розмірі збільшити розмір витрат на ІТ-фахівців для того, щоб не втратити їх через переїзд в інші країни. Таке зростання витрат у результаті знизить рентабельність компанії на 12-15% і зробить ведення бізнесу в Україні нерентабельним.

У поточній ситуації саме спрощена система оподаткування дозволяє українським компаніям витримувати конкуренцію на глобальному ринку за рахунок зниження витрат, зберігати кваліфіковані кадри в Україні. До того ж, що програмісти мобільні, як правило, не прив'язані до місця надання послуг активами, ресурсами. Внаслідок значного збільшення податкового навантаження українські програмісти залишають країну.

Компанії також будуть змушені перевести свої офіси в інші юрисдикції – більш комфортні та стабільні, що надають спеціальні умови для ІТ-бізнесу (за даними звіту Deloitte такі умови створені в 30 країнах: це і спеціальні ставки податків (Китай – 15% податок на прибуток, Ізраїль – від 6-12% податок на прибуток), і відрахування з податкової бази до 300% (Австрія, Бельгія, Індія, Бразилія, Ізраїль, Італія, Туреччина), та вирахування з заробітної плати для програмістів (Бельгія, Індія, Польща, Ірландія, Ізраїль, Туреччина), і надання грантів (Німеччина, Мексика). За даними опитування DOU, сьогодні більшість з компаній вже розробили свої плани по релокації бізнесу у разі погіршення умов, 69% фахівців також розглядають варіанти релокації в іншу країну. Поки для українського ІТ-бізнесу в нинішніх економічних, політичних і військових умовах чинні умови оподаткування – єдине, що тримає конкурентоспроможність України на глобальному ринку, а кваліфіковані кадри в Україні.

Підтвердженням цього стало те, що колись один з найактивніших акселераторів України Harpu Farm в 2015 р. згорнув діяльність в Україні і запустив акселераційну програму в Республіці Казахстан (РК). Harpu Farm отримав можливість реалізовувати акселеративні програми в РК при повному сприянні уряду, який тепер виділяє інвестиції резидентам Harpu Farm. Пайової участі в проектах немає, проте щоб претендувати на заявлені \$25 тис., стартап має бути зареєстрований в РК. Переїзду до РК сприяє і належний інвестиційний клімат в республіці. Так, в 2015 р. РК в рейтингу Doing Business 2015 за позицією «Захист

інвесторів» посідав 25-те місце, Україна – 109-те, за рейтингом країн світу розвитку е-урядування The United Nations E-Government Survey 2014 РК – 25-те місце, Україна – 87-ме, за рівнем глобальної конкурентоздатності 2014-2015 рр. РК – 50-те, Україна – 76-те місце. В РК передбачено ряд пільг для інвесторів: щодо подорожного податку, то він перші 10 років складає 0%, в Україні – 18%; земельний податок в РК перші 10 років – 0%, в Україні 3-12%; майновий податок – в РК – 0% на перші 10 років, в Україні – до 2% мінімальної зарплати за м. кв. тобто зростає вдвічі з 1.01.2017 р. через дворазове підвищення рівня мінімальної зарплати. Щодо оподаткування бізнесу в РК застосовується ставка 3% для суб'єктів підприємницької діяльності, для ТОВ – 12%, в Україні для ФОП 3-ї групи платників єдиного податку: I – 10% від мінімальної зарплати, II – 20 % від мінімальної зарплати, III – 2% від доходу платникам ПДВ та 4% доходу для неплательників ПДВ [16]. На жаль, значна кількість поважних в світі венчурних компаній працюють з українськими проектами тільки за умов переїзду команди в стабільні країни.

На сьогодні, у Польщі, Угорщині, Чехії, в Нідерландах, інших державах ЄС функціонують сотні індустріальних парків, які створювалися за активної фінансової підтримки ЄС, що дають десятки тисяч робочих місць і збільшення макропоказників кожної з країн.

З 2000 року значні надії на прискорення економічного і технологічного зростання покладалися на інструмент індустріальних та технологічних парків. Сам факт наявності індустріальних парків є гарною формою уважного ставлення держави та місцевих громад до розвитку економіки. Є чинний закон. Однак сумнозвісні результати діяльності БЕЗ (СЄЗ) 1995–2004 рр. – утрачені мільярди бюджетних коштів і лише мільйони залучених інвестицій, сильно насторожують і щодо діяльності індустріальних (технологічних) парків, тому її не можна вважати активною. За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України про індустріальні (промислові) парки, створені в Україні, станом на 01.01.2017 р. в офіційному реєстрі їх налічувалося 22 [17]. Крім того, станом на 14.02.2017 р. в Україні також функціонує 5 приватних індустріальних парків, які не включені до Реєстру. Проте в умовах кризового стану державних фінансів наголос у виборі інструментів стимулювання розвитку індустріальних парків повинен насамперед робитись не на бюджетному фінансуванні, а на створенні сприятливих умов для розвитку приватного бізнесу. Необхідно удосконалювати моделі використання механізму ДПП для залучення недержавних інвестиційних ресурсів для розбудови індустріальних парків, насамперед щодо облаштування інфраструктури.

Висновки. Отже, Україні конче необхідно переглянути систему пільг і стимулів, які надаються за рахунок перерозподілу частини ВВП, за зразками ЄС. Треба чітко виділити пріоритети розвитку і стимулювати їх, як це прийнято в розвинених ринкових економіках, які за типом є змішаними, тобто передбачають істотну участь держави у всіх економічних процесах.

Державне стимулювання є дієвим, і своїм наслідком має спроектовану раніше (за структурою підтримуваних пріоритетів) структуру національного виробництва і експорту. Тобто, якщо країна всіляко стимулює сировинні галузі, результатом буде саме сировинно орієнтована структура суспільного виробництва. Якщо за обмежених ресурсів, держава буде ігнорувати технологічні пріоритети розвитку, наслідком стане патріархальна, низьконкурентна на даному етапі розвитку національна економіка.

З урахуванням кризової ситуації в Україні для ІТ на даний момент цілком прийнятним засобом підтримки стане збереження статус-кво в податковій політиці.

В середньостроковому майбутньому необхідно зменшувати податковий тиск на підприємництво шляхом збільшення бази платників податків (в Україні за оцінками 50% економіки знаходиться в тіні) і перерозподілу частки податкового тягаря з офіційного сектору на неофіційний.

Кошти від перерозподілу ВВП держава могла б використати на технологічні пріоритети розвитку та ефективні механізми їх підтримки. Зокрема, стимулювати інновації, сформувати держзамовлення на значні обсяги програмної продукції для цілей впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя, зокрема в економіку, що дозволить підвищити її конкурентоспроможність, ефективність державного управління, продуктивність праці у всіх сферах економіки, рівень інформаційної безпеки; забезпечити перехід економіки до моделі науково-технічного та інноваційного розвитку, збільшити частку наукомісткої продукції, сприяти якості та доступності послуг освіти, науки, культури, охорони здоров'я за рахунок впровадження ІКТ; розширити можливості людини отримувати доступ до національних та світових інформаційних електронних (е-) ресурсів; створити нові робочі місця, поліпшити умови роботи і життя; поглибити запровадження нормативно-правових засад інформаційного суспільства. Цей першопштовх може за собою потягнути увагу внутрішніх інвесторів різного масштабу (фізичних, колективних, інституційних) до реалізації подібних проектів в Україні.

Макроекономічним наслідком таких налаштувань в перспективі стане підвищення фінансової обізнаності населення з інструментами фондового ринку, дозволить його активізувати, залучити в національну економіку значний інвестиційний ресурс, як альтернативу приватного сектору і банківської сфери, що, в свою чергу, дозволить врятувати від знецінення заощадження населення, зменшить попит на іноземну валюту як інструмент їх зберігання.

Список використаних джерел

1. Шкворець Ю.Ф. Програмно-цільове управління формуванням і реалізацією державних пріоритетів науково-технічного та інноваційного розвитку (методологія, методи та інституційні механізми): Монографія. – К.: ПП «Сердюк В.Л.» 2016. – 804 с.

2. *Strategy for European technology platforms: ETP 2020:European Commission staff working document // SWD (2013) 272 final. – Brussels: European Commission, 2013. – 8 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/etp/docs/swd-2013-strategy-etp-2020_en.pdf*
3. Закон України «Про Державний бюджет на 2016 рік». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/928-19/page2>
4. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. *Europe 2020 – Europe's growth strategy - European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm*
6. *Executive Agency for Small and Medium-sized Enterprises (EASME) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/easme/en/about-easme>*
7. Дутко Н.Г. Європейський досвід державно-приватного партнерства – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10dngdpv.pdf>
8. *What are European technology platforms? // EuropeanCommission. – 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=etp#etps.*
9. *Sharing PPP experience (EPEC). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eib.europa.eu/products/advising/epec/index.htm>*
10. Ближе к делу: как государству наладить сотрудничество с бизнесом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/ukraine/blizhe-k-delu-kak-gosudarstvu-naladit-sotrudnichestvo-s-biznesom-327364/> © delo.ua
11. *Lenovo. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Lenovo>*
12. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Німецька консультативна група. Технічна записка [TN/02/2014] Промисловий сектор України: Аналіз і останні тенденції Й.Радеке, Р.Кірхнер, Д.Науменко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.beratergruppe-ukraine.de/download/TN/TN_02_2014_ukr.pdf?PHPSESSID=89247f7844605f64bbc9327b8b45548a
13. Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України товарами та послугами» за 2014 р. та 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва» за 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
16. Асоціація IT-підприємств України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apitu.org.ua/>
17. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-0f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini>

References

1. Shkvorets Iu.F. *Prohramno-tsilove upravlinnia formuvanniam i realizatsiiei derzhavnykh priorytetiv naukovo-tekhnichnoho ta innovatsiinoho rozvytku (metodolohiia, metody ta instytutsiini mekhanizmy): Monohrafiia. – K.: PP «Serdiuk V.L.» 2016. – 804 s.*
2. *Strategy for European technology platforms: ETP 2020:European Commission staff working document // SWD (2013) 272 final. – Brussels: European Commission, 2013. – 8 r. : ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/etp/docs/swd-2013-strategy-etp-2020_en.pdf*
3. *Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth na 2016 rik» : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/928-19/page2>*
4. *Statystychnyi zbirnyk «Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini». : <http://www.ukrstat.gov.ua/>*
5. *Europe 2020 – Europes growth strategy - European Commission : http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm*
7. *Dutko N.H. Yevropeyskyi dosvid derzhavno-pryvatnoho partnerstva : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10dngdpv.pdf>*
8. *What are European technology platforms? // EuropeanCommission. – 2015. : http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=etp#etps.*
9. *Sharing PPP experience (EPEC). : <http://www.eib.europa.eu/products/advising/epec/index.htm>*
10. *Blyzhe k delu: kak hosudarstvu naladyt sotrudnychestvo s byznesom. : <https://delo.ua/ukraine/blizhe-k-delu-kak-gosudarstvu-naladit-sotrudnichestvo-s-biznesom-327364/> © delo.ua*
11. *Lenovo. : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Lenovo>*
12. *Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii. Nimetska konsultativna hrupa. Tekhnichna zapyska [TN/02/2014] Promyslovyy sektor Ukrainy: Analiz i ostanni tendentsii I.Radeke, R.Kirkhner, D.Naumenko. : http://www.beratergruppe-ukraine.de/download/TN/TN_02_2014_ukr.pdf?PHPSESSID=89247f7844605f64bbc9327b8b45548a*
13. *Statystychnyi zbirnyk «Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy» za 2014 r. ta 2015 r. : <http://www.ukrstat.gov.ua/>*
14. *Statystychnyi zbirnyk «Diialnist sub'iektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpriemnytstva» za 2015 r. : <http://www.ukrstat.gov.ua/>*

15. *Analitichna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi»*. – K. : NISD, 2015. – 684 s. : <http://www.niss.gov.ua>
16. *Asotsiatsiia IT-pidpriemstv Ukrainy*. : <http://apitu.org.ua/>
17. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-0f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Дульська Ірина Василівна, старший науковий співробітник, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування» НАН України
e-mail: i_dulska@i.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Дульская Ирина Васильевна, старший научный сотрудник, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник,
Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования» НАН Украины
e-mail: i_dulska@i.ua

INFORMATION ON THE AUTHOR

Dulska Iryna, Senior Researcher, PhD, senior researcher,
State Institution «Institute of Economics and Forecasting» NAS Ukraine
e-mail: i_dulska@i.ua

УДК 336.27

УПРАВЛІННЯ АКУМУЛЯЦІЄЮ ТА ВИТРАТАМИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

**Євтушенко Н.М.,
Виноградня В.М.**

Предметом дослідження є процес управління та аналіз державного бюджету України в сучасних умовах.

Метою роботи є узагальнення теоретичних положень щодо управління акумуляцією та витратами бюджетних коштів, визначення принципів та джерел акумуляції доходів бюджету та розподілу бюджетних видатків, здійснити аналіз дохідної та видаткової частини бюджету, показників державного та гарантованого державою боргу України та на цій основі здійснити оцінку результативності формування та розподілу бюджетних коштів на сучасному етапі, визначити основні напрями ефективності управління дефіцитом державного бюджету України.

Методологія проведення роботи. Робота виконана на основі досліджень сучасних наукових поглядів щодо управління акумуляцією та витратами бюджетних коштів в Україні.

Результати роботи. Стаття присвячена проблемам акумуляції та витратам бюджетних коштів.

Висновки. Суттєвою проблемою, особливо в умовах євроінтеграції, є непрозорість у формуванні бюджетів різних рівнів. це призводить до того, що певна частка надходжень і витрат залишається в тіні, що, у свою чергу, збільшує навантаження на бюджет, породжує корупційні схеми та підриває фінансову безпеку країни.

Необхідно реформувати бюджетний процес і для цього необхідно впровадити певні заходи: розробка стандартів складання кошторисів витрат державних коштів; чітке визначення внутрішніх пріоритетів бюджетного процесу та їх дотримання; забезпечення якісної підготовки звітів та кваліфікованого їх аналізу; моніторинг бюджетних ризиків у перманентному режимі; аналіз рівня середньострокових запозичень як внутрішніх, так і зовнішніх, раціональності їх використання і гарантій уряду на їх покриття, а також прямий і опосередкований вплив на фінансову систему країни в цілому; удосконалення процедур прийняття рішень щодо формування видаткової частини бюджету.

Подолання хронічного дефіциту державного бюджету має будуватися на принципах соціальної справедливості.

Ключові слова: *доходи бюджету, видатки бюджету, державний борг, дефіцит державного бюджету, боргова стійкість держави, реструктуризація боргу, анулювання державного боргу.*

УПРАВЛЕНИЕ АККУМУЛЯЦИЕЙ И РАСХОДОВАНИЕМ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ

**Евтушенко Н.Н.,
Виноградная В.М.**

Предметом исследования является процесс управления и анализ государственного бюджета Украины в современных условиях.

Целью работы является обобщение теоретических положений по управлению аккумуляцией и расходами бюджетных средств, определение принципов и источников аккумуляции доходов бюджета и распределения бюджетных расходов, осуществить анализ доходной и расходной части бюджета, показателей государственного и гарантированного государством долга Украины и на этой основе осуществить оценку результативности формирования и распределения бюджетных средств на современном этапе, определить основные направления эффективности управления дефицитом государственного бюджета Украины.

Методология проведения работы. Работа выполнена на основе исследований современных научных взглядов по управлению аккумуляцией и расходами бюджетных средств в Украине.

Результаты работы. Статья посвящена проблемам аккумуляции и расходам бюджетных средств.

Выводы. Существенной проблемой, особенно в условиях евроинтеграции, является непрозрачность в формировании бюджетов разных уровней. Это приводит к тому, что определенная доля поступлений и расходов остается в тени, что, в свою очередь, увеличивает нагрузку на бюджет, порождает коррупционные схемы и подрывает финансовую безопасность страны.

Необходимо реформировать бюджетный процесс и для этого необходимо внедрить определенные меры: разработка стандартов составления смет расходов государственных средств; четкое определение внутренних приоритетов бюджетного процесса и их соблюдение; обеспечение качественной подготовки отчетов и квалифицированного их анализа; мониторинг бюджетных рисков в перманентном режиме; анализ уровня среднесрочных заимствований как внутренних, так и внешних, рациональности их использования и гарантий правительства на их покрытие, а также прямое и опосредованное влияние на финансовую систему страны в целом; совершенствование процедур принятия решений по формированию расходной части бюджета.

Преодоление хронического дефицита государственного бюджета должна строиться на принципах социальной справедливости.

Ключевые слова: доходы бюджета, расходы бюджета, государственный долг, дефицит государственного бюджета, долговая устойчивость государства, реструктуризация долга, аннулирование государственного долга.

MANAGEMENT ACCUMULATION AND BUDGET EXPENDITURES

**Yevtushenko N.,
Vynogradnya V.**

The subject of research is the management and analysis of the state budget of Ukraine in modern conditions.

The aim is to generalize theoretical positions to manage the accumulation and expenditure budget, define the principles and sources of accumulation of revenues and allocation of budget expenditures to analyze the revenue and expenditure side of the budget performance of public and publicly guaranteed debt of Ukraine, and on this basis to assess the impact of development and budget allocation at this stage, to determine the main directions of effective management of the state budget deficit of Ukraine.

Methodology of work. The work was based on studies of modern scientific views on the management of accumulation and spending of budgetary funds in Ukraine.

The results of the work. The article deals with the problems of accumulation and spending of public funds.

Conclusions. A significant problem, especially in terms of European integration, is the lack of transparency in the formation of budgets of different levels. This leads to the fact that a certain share of revenues and expenditures remains in the shadows, which in turn increases the burden on the budget, generates corruption schemes and undermine the financial security of the country.

It is necessary to reform the budget process and it is necessary to implement certain measures, costing standards development expenditure of public funds; clear definition of the domestic priorities of the budget process and compliance; ensure quality reporting and qualified for their analysis; budget monitoring risks in permanent mode; analysis of medium-term debt, both internal and external, rational use and government guarantees to cover them, and the direct and indirect impact on the financial system as a whole; improving decision-making on the formation of the budget expenditures.

Overcoming the chronic state budget deficit should be based on principles of social justice.

Keywords: budget revenues, expenditures, public debt, fiscal deficit, debt sustainability States, debt restructuring, cancellation of public debt.

Постановка проблеми. Ефективність управління системою доходів бюджету значною мірою залежить від структурної побудови самої системи. Оптимальна структура є запорукою реального планування і повноти виконання доходів бюджету. Саме тому дослідження питань оптимізації бюджетних доходів у нерозривному зв'язку із забезпеченням якісного управління ними набувають особливої актуальності, адже діяльність у сфері бюджетної політики полягає в тому, щоб, враховуючи тиск особливих інтересів суб'єктів держави як соціально-економічних груп, оптимально поєднувати реалізацію цих завдань. Це, з одного боку, викликає необхідність розробити тактичні заходи, що часом суперечать один одному, а з іншого – задіяти всі інституціональні утворення держави, що виконують взаємопов'язані функції. Іншими словами, збалансованість загального рівня податків, їх структури, ступеня прогресивності, а також

відповідна структура витрат і трансфертів не повинні послаблювати стимули до заощаджень, інвестицій, до підприємницької і трудової активності, що сукупно приведе до нових бюджетних доходів, що сприяє активізації соціально-економічного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень. Різним аспектам досліджуваної проблеми присвятили численні праці такі вчені, як: В. Андрущенко [21], Т. Боголіб [3], В. Геєць [5], І. Луніна [14], В. Опарін [21], В. Лисяк [13], В. Федосов [21], Л. Фещенко [22], І. Чугунов [23], І. Чуркіна [24], С. Юрій [25] та ін.

Метою статті є наукове дослідження та теоретичне узагальнення питань управління акумуляцією й витратами бюджетних коштів з метою визначення ефективності функціонування бюджетної системи України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний розвиток України в умовах ринкових перетворень потребує перегляду функцій і ролі держави, зміцнення її фінансової основи, реформування бюджетної політики. В умовах євроінтеграційних процесів країна зобов'язана дотримуватися світових стандартів в економічному розвитку. Цього можна досягти за умови наявності потужної, надійної фінансової основи, визначальну базу якої будуть становити реальні доходи державного бюджету.

У Бюджетному кодексі України від 08.07.2010 р. № 2456-VI зазначається: «Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ)».

Форми й методи мобілізації грошових коштів до бюджету залежать від умов і методів господарювання, завдань, які вирішує суспільство на конкретному етапі свого розвитку, стану економіки, величини ВВП.

На практиці цей критерій часто не дотримується, оскільки склад доходів або джерел фінансування значною мірою залежить від прийнятих методів бюджетного планування, формату бюджету, систем звітності тощо.

Формування доходної частини бюджету в Україні є ключовим аспектом в піднятті економіки країни і перебуває під постійним контролем держави. Сьогодні немає жодної країни, яка б не розглядала і вирішувала щоденні проблеми наповнення бюджетів. Наповнення бюджету займає вагоме місце у рівні економічного розвитку країни, адже правильне здійснення бюджетного процесу є запорукою належного і стабільного рівня життя населення. Для досягнення цього балансу, насамперед, уряд, вищі органи влади мають працювати раціонально та підтримувати економіку на належному рівні. Саме від їхньої праці, від проведення діючих реформ, які поступово будуть набирати ефективності залежить майбутнє. З огляду на це, тільки через державний бюджет вищі органи влади здійснюють реалізацію державної внутрішньої і зовнішньої фінансової політики, регулювання економіки та стимулювання ефективного розвитку. Збільшення асигнувань з державного бюджету сприяє зростанню сукупного попиту в економіці і, відповідно, збільшенню випуску продукції і підвищенню зайнятості [13, с.16].

Процес формування доходів державного бюджету в Україні базується на таких основних принципах:

- формування доходів повинно здійснюватись згідно з чинним законодавством;
- планування пріоритетних податків, які формують основну базу надходжень до держбюджету;
- встановлення доходів з корегуванням їх на показники боргових зобов'язань за попередні роки;
- мінімізація податкового тиску;
- вирівнювання підходу до умов оподаткування суб'єктів;
- спрощення системи адміністрування податків;
- встановлення зрозумілих процедур податкового обслуговування;
- уніфікація форм податкової звітності та вдосконалення інструкцій щодо їх заповнення;
- вдосконалення приймання податкової звітності в електронному вигляді [22, с. 176].

Отже, бюджетні доходи формуються в результаті економічних відносин, що виникають між державою і підприємствами, установами, організаціями та громадянами у процесі формування централізованих грошових фондів.

Формування таких доходів є об'єктивною потребою. Це зумовлено тим що в руках держави щорічно концентрується певна частка національного доходу, яка необхідна для задоволення соціально-економічних і культурних потреб громадян, розв'язання завдань обороноздатності країни, покриття загальних витрат державного управління, забезпечення перспективи економічного зростання країни.

Основним джерелом формування бюджетних ресурсів є податкові надходження, сутність яких, у першу чергу, полягає у примусовому відчуженні державою частини новоутвореної вартості [12, с.89].

До неподаткових доходів в Україні належить надходження від продажу майна, яке перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ та господарському віданні державних і муніципальних унітарних підприємств. До джерел фінансування дефіциту – надходження від продажу земельних ділянок, акцій, облігацій та інших цінних паперів. Як зазначає І.Є.Чуркіна : «за економічною сутністю доходами бюджету є надходження, що збільшують чисту вартість державних активів [24].

Розглядаючи питання ефективності державного управління в сфері доходів, слід звернути особливу увагу на взаємодію основних суб'єктів при формуванні доходної частини бюджету. Визначено, що доходи бюджету виражають економічні відносини, що виникають між державою, суб'єктами господарювання та громадянами в процесі формування та виконання бюджету. Формою прояву цих економічних відносин є різні види податкових і неподаткових платежів суб'єктів господарювання і населення до бюджетної системи.

Всі заходи, що вживаються в Україні сьогодні і спрямовані на управління доходами, можна розділити на дві групи: прямі й непрямі методи збільшення доходів. Тобто всі вони спрямовані на якомога більше залучення коштів до державного бюджету, що неповною мірою відповідає завданню оптимізації.

До прямих методів збільшення доходів належать: регулювання податкових ставок та порядку сплати податків; оптимізація структури майна, що перебуває у державній власності, як джерела доходів бюджету (розглядається сьогодні лише з боку привабливості для приватизаційних процесів); підвищення ефективності адміністрування податкових і неподаткових доходів.

Непрямі методи стимулювання податкових доходів складаються з: формування і підтримки сприятливих умов для розвитку реального сектора економіки; встановлення спеціальних податкових режимів.

Зазначимо, що непрямі методи можуть забезпечити проведення більш фундаментальної роботи з податковою базою і стимулювання її зростання за допомогою збільшення загальної економічної активності в регіоні.

В сучасних надзвичайно складних умовах соціально-економічних перетворень в Україні особливого значення набуває прийняття своєчасних й ефективних рішень, можливість на стадії планування проводити сценарні розрахунки і здійснювати превентивний контроль витрат, їх відповідності меті та завданням, поставленим органами влади всіх рівнів. Цим цілям відповідає розробка і практична реалізація системи бюджетування як процесу управління витратами бюджетних коштів, що дає змогу розв'язати проблеми управління державними фінансовими ресурсами, концентрувати видатки на пріоритетних напрямках державної соціально-економічної політики як на державному, так і на місцевому рівнях, і відповідно - отримувати заплановані результати.

У широкому розумінні державні видатки – це врегульовані нормами права суспільні відносини, пов'язані з планомірним використанням державних грошових ресурсів у цілях матеріального забезпечення процесу розширеного відтворення, утримання соціальної сфери, обороноздатності та державного управління. Соціально-економічну сутність державних видатків визначають природа і функції держави. Інакше кажучи, державні видатки – вид фінансових відносин, пов'язаних з безперервним цільовим використанням грошових коштів. Держава та органи місцевого самоврядування використовують для покриття першорядних видатків грошові кошти, що мобілізуються до централізованих фондів [17].

Також бюджетні видатки можна визначити як процес надання і використання фінансових ресурсів, акумульованих у бюджетах усіх рівнів бюджетної системи, відповідно до законів про бюджети на відповідний фінансовий рік. В даному випадку акцент робиться на управлінські, процедурні моменти: в сучасних умовах бюджетні витрати – основа складної системи взаємовідносин, яка охоплює не тільки органи державної влади (законодавчі, виконавчі, контрольні та ін.), але й суспільство в цілому. Розподіл державних коштів за окремими видатковими статтями закріплюється законодавчо, у складі законів про бюджет. Його планування, обговорення, виконання і контроль є центральним елементом бюджетного процесу. Інший підхід до визначення бюджетних видатків заснований на специфіці витрат бюджету держави: на них покладається першочергове навантаження з фінансування виконання завдань і функцій держави, заходів, що відображають його політику в різних сферах життєдіяльності суспільства. Тому видатками бюджету є грошові кошти, що спрямовані на фінансове забезпечення виконання завдань і функцій держави та місцевого самоврядування.

До загальних принципів бюджетних видатків відносяться : розмежування видатків між рівнями бюджетної системи; адресний і цільовий характер бюджетних коштів; ефективність та економічність використання бюджетних коштів; загальне (сукупне) покриття витрат; збалансованість бюджету; повнота відображення витрат, достовірність та прозорість бюджету; законність, публічність, обов'язковість, та раціональність.

Для більш чіткої конкретизації та концентрування уваги на результативності бюджетних видатків, загальні принципи, які будуть актуальні при будь-якій державній політиці, доповнені спеціальними принципами, що забезпечують ефективність бюджетних витрат згідно з реалізованою бюджетною політикою:

- принцип відповідності: обсяг і динаміка бюджетних витрат повинні відповідати рівню задоволення населення в суспільних благах;
- принцип стабілізації: обсяг і структура бюджетних витрат повинні забезпечувати стримування соціальної та економічної напруженості;
- принцип результативності: оцінка ефективності бюджетних витрат можлива за наявності їх результативних показників;
- принцип достатності: бюджетні витрати повинні забезпечувати належний рівень якості соціально-економічної політики держави.

Окреслені принципи бюджетних видатків є основою роботи всіх суб'єктів бюджетних правовідносин у процесі надання бюджетних послуг.

Виконати бюджет означає забезпечити надходження запланованих доходів до всіх ланок бюджетної системи та профінансувати заходи, затверджені в бюджеті держави. Основою успішного виконання бюджетів усіх рівнів є своєчасне і повне надходження доходів, що забезпечується раціонально організованою системою їх стягнення. Система мобілізації доходів повинна забезпечити рівномірне, регулярне і стійке надходження коштів на рахунки бюджету, а також таке їх документальне оформлення, що б дало змогу фінансовим органам мати своєчасну інформацію про виконання плану за доходами [13].

Здійснено аналіз основних макроекономічних показників України за 2007-2016pp.

У аналізований період сума доходів бюджету коливається з 2007р. по 2008р. доходи зростають від 165,9 млрд грн до 231,7 млрд грн., проте вже порівняно з 2009р. та 2010р. почали зменшуватися від 231,7 млрд грн. на 22 млрд грн щодо 2009, а з 2010 на – 27,1 млрд грн. З 2010 р. по 2012 р. доходи зростають з 240,6 млрд. грн. до 346,1 млрд грн, проте вже у 2013 р. показник знизився на 6,9 млрд грн до 339,2 млрд грн, що пов'язано зі зменшенням суми податкових надходжень в структурі доходів. У 2014 р. сума зросла до 357,1 млрд грн, тобто на 17,9 млрд грн, або 5,3%, а вже у 2015р. сума доходів становить 534,7 млрд грн, тобто на 177,6млрд.грн. зросла від попереднього року. До державного бюджету за січень-листопад 2016р. надійшло 539,6 млрд грн, що на 62,7 млрд грн, або на 13,1 %, більше за відповідний показник попереднього року. Річний план виконано на 90,2 %, що відповідає середньому рівню фактичного виконання бюджету за результатами 11 місяців року впродовж останніх 10 років.

Уповільнення темпів приросту надходжень відбулося, в основному, в частині неподаткових надходжень. Якщо проаналізувати показники доходної частини Державного бюджету, то вирізняються саме податкові надходження котрі мають найбільшу частку, щодо його формування. Обсяг податкових надходжень до Державного бюджету України протягом аналізованого періоду має тенденцію до зростання, окрім, 2009р. та 2010р. Найбільше зростання спостерігається у 2015 р. на 129,2 млрд грн. Надходження майже всіх основних податків в січні – листопаді 2016 р. продемонстрували позитивну динаміку: податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів зріс на 28,1 млрд грн, або на 29,1 %; ПДВ з товарів, ввезених на її територію, – на 37,4 млрд грн, або на 29,9 %; податок на доходи фізичних осіб, – на 13,1 млрд грн, або на 32,9 %; акцизний податок – на 25,1 млрд грн, або на 44,1 %; рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів – на 6,5 млрд грн, або на 21,5 %. Єдиним винятком серед податкових надходжень стали податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції, обсяги надходжень яких зменшилися порівняно з попереднім роком на 17,3 млрд грн, або майже вдвічі. Скорочення надходжень із цього джерела зумовлено скасуванням значної кількості ввізних мит для товарів походженням із Європейського Союзу Крім того, майже на чверть зменшилися неподаткові надходження – з 110,4 млрд грн до 83,2 млрд грн. Причиною цього у листопаді, як і в попередні місяці, була відсутність у поточному році плати за видачу ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України, якої у січні – листопаді 2015 року надійшло 9,1 млрд грн. Водночас у листопаді 2016 року продовжили надходити до бюджету кошти, За цією статтею надійшло 24,0 млрд грн із 38,0 млрд грн, запланованих на рік. [4].

Доходна частина Державного бюджету з урахуванням міжбюджетних трансфертів у 2015 р становила 534694,8 млн грн, що на 177610,6 млн грн, або на 49,7% більше аналогічного показника у 2014р. У тому числі до загального фонду Державного бюджету надійшло 530758,7 млн грн, до спеціального – 30936,2 млн грн.

Порівняно з 2014 роком найбільшими темпами зростали такі надходження до державного бюджету: податок та збір на доходи фізичних осіб – у 3,6 рази, або на 32416,2 млн грн. Це зумовлено перерозподілом коштів між державним і місцевими бюджетами, а саме частковим зарахуванням надходжень податку до Державного бюджету, при цьому у розмірі 25% податку – на відповідній території України та 60% - на території міста Києва. Раніше ці кошти надходили до місцевого бюджету; податок на додану вартість з ввезених на територію товарів – на 29,3 % (збільшення на 31479,3 млн грн); ввізне мито – у 3,2 рази (або на 27492,4 млн грн.); податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (збір) – на 31,9% (збільшення на 26137,9); рентна плата за користування надрами – у 2 рази (або на 18790,5 млн грн), акцизний податок на 40,4% (або на 18169,8 млн грн.); власні надходження бюджетних установ – на 19,6% (або на 4321,6 млн грн). Також було отримано від продажу 3G ліцензій 8770,4 млн грн. При цьому зміни у податковому господарстві вплинули на надходження деяких бюджетоутворюючих податків та зборів до Державного бюджету у 2015 році. Так, проти 2014 року знизилися такі основні надходження: податок на прибуток підприємств – на 12,9% (або на 5165,6 млн. грн.); екологічний податок – на 69,4% (або на 2509,1 млн. грн.); інші неподаткові надходження (здебільшого за рахунок збору з операцій з купівлі іноземної валюти в безготівковій та/або готівковій формі – зменшення на 95,7% (або на 6374,5 млн грн.)) [10].

За даними звіту про виконання державного бюджету за 2015 р., до бюджету надійшло 534 694,8 млн грн, у тому числі доходів – 531 550,8 млн, трансфертів із місцевих бюджетів – 3144 млн грн. Фактичні надходження становили 103,4 % річного показника, затвердженого Верховною Радою України (зі змінами) та 100,5 % річного розпису з урахуванням змін, внесених розпорядниками коштів державного бюджету за спеціальним фондом у частині власних надходжень та видатків (без внесення змін до Закону України про державний бюджет на відповідний рік; згідно з ч. 4 ст. 23 БКУ). При внесенні змін до розпису в частині загального і спеціального фондів бюджетів у законодавстві визначено різні вимоги. Тож невнесення змін протягом року до розпису в частині власних надходжень бюджетних установ вказує, з одного боку, на недотримання учасниками бюджетного процесу принципу єдності, який забезпечується єдиними правовою базою, регулюванням бюджетних відносин та порядком виконання бюджетів зокрема, а з другого - на відсутність інформаційної бази для прогнозування з метою управління фінансовими ресурсами держави.

Результати виконання бюджету дуже часто тією чи іншою мірою різняться від тих цілей і завдань якими керувалися при його складанні і затвердженні. В окремих випадках такі розбіжності, хоч вони і не були заплановані, можна визнати корисними, однак як правило одержання результатів відмінних від запланованих означає що бюджетна політика покладена в основу затвердженого бюджету, не проводилась, не було і дієвого контролю за її здійсненням [20].

Результати проведених досліджень дають змогу зробити висновок, що щомісячна динаміка надходжень до державного бюджету в цілому повторює динаміку двох років (рис.1).

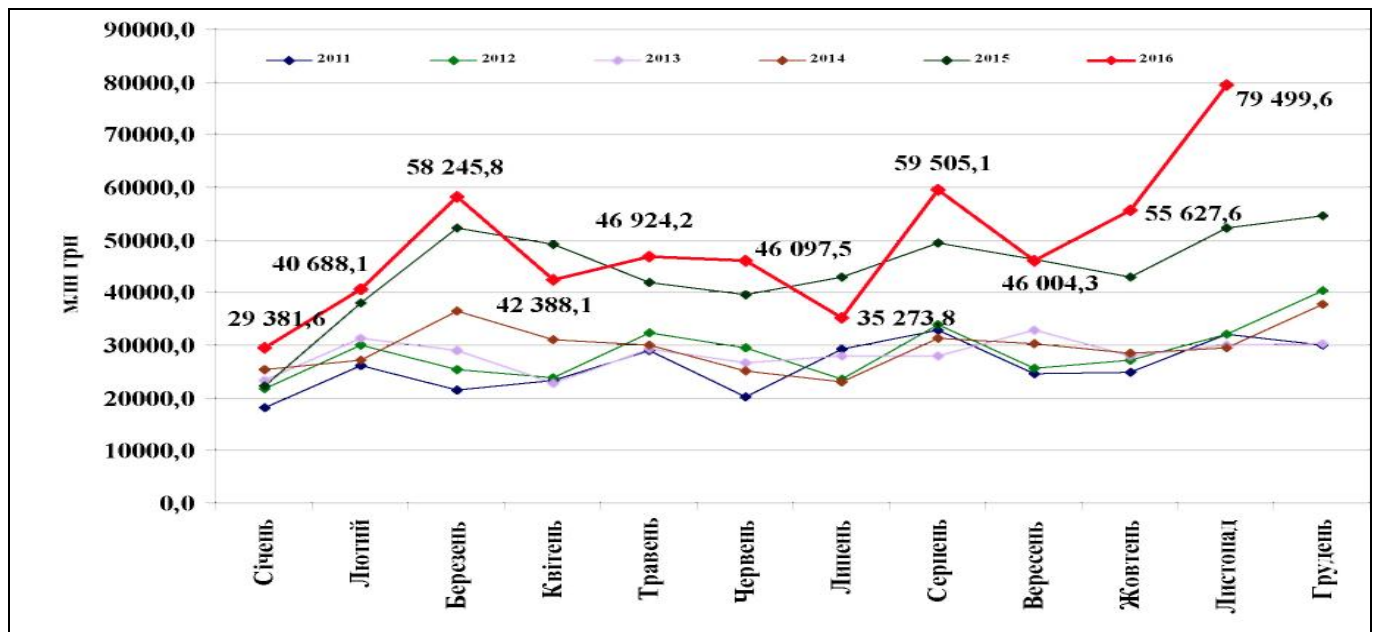

Рисунок 1. Динаміка щомісячних надходжень до державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2011–2016 роках[8]

За результатами аналізу надходжень доходів державного бюджету за роз ділами класифікації у 2011-2015 рр. слід констатувати, що проти 2014 р. над ходження до державного бюджету зросли на 177 610,6 млн грн, або на 49,7 % (у 2014 р. - на 5,3 %). Зауважимо, що офіційна звітність Казначейства України містить показники по АР Крим та м. Севастополь станом на 1 квітня 2014 р. З огляду на це дані за січень - грудень 2015 р. та аналогічні показники по переднього року не є цілком зіставними.

Аналізуючи стан виконання державного бюджету за його складовими, слід зазначити, що у 2015 р. до загального фонду державного бюджету на дійшло 503 758,7 млн грн, зокрема трансфертів - 2667,7 млн грн.

Фактичні надходження загального фонду державного бюджету становили 102,4 % річного показника, затвердженого Верховною Радою України, зі змінами (рис.2), та проти 2014 р. зросли на 62,2 %, або на 193 105,4 млн грн. Без урахування надходжень 8,8 млрд грн від продажу 3G-ліцензій, над ходження до загального фонду державного бюджету у 2015 р. зросли на 59,3 %, або на 184 335 млн грн.

Вищі темпи зростання доходів загального фонду, ніж державного бюджету загалом, пояснюються перенесенням зі спеціального до загального фонду надходжень від ввізного мита, акцизного податку, екологічного податку.

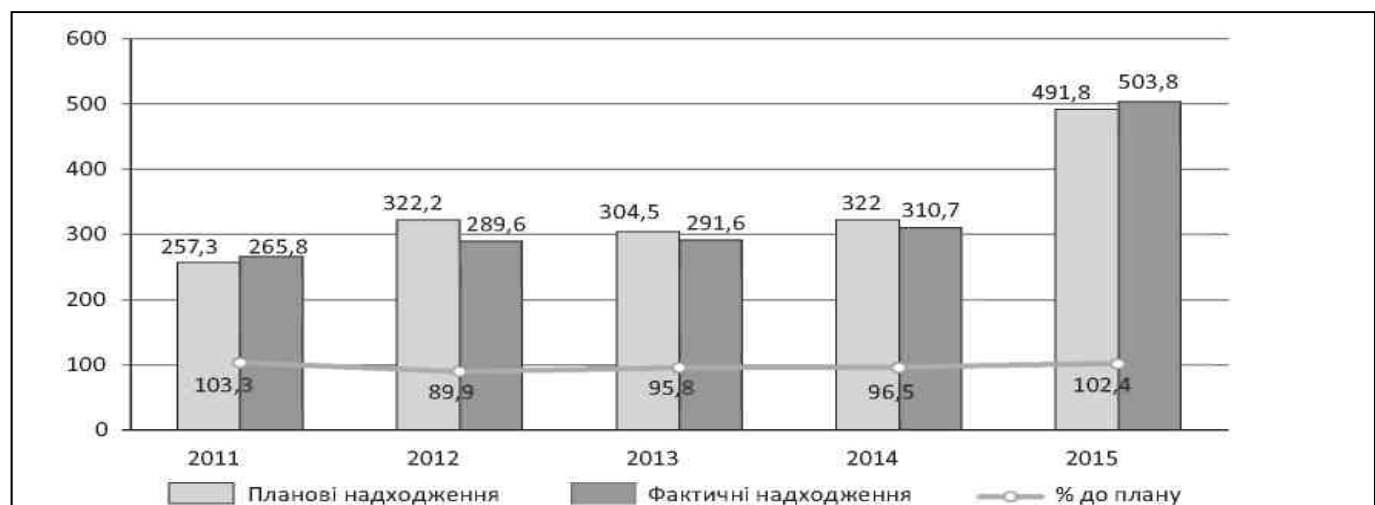

Рисунок 2. Динаміка надходжень до загального фонду державного бюджету [8]

До спеціального фонду державного бюджету за 2015 р. надійшло 30 936,2 млн грн, або 122,7 % річного показника, затвердженого Верховною Радою України (зі змінами), та 76,9 % річного розпису з урахуванням змін,

внесених розпорядниками коштів за спеціальним фондом у частині власних надходжень та видатків без внесення змін до Закону України про державний бюджет на відповідний рік (згідно з ч. 4 ст. 23 БКУ).

До 2014 р. надходження до спеціального фонду державного бюджету (без урахування відшкодування ПДВ у сумі 6,9 млрд грн за спеціальним фондом державного бюджету за рахунок випуску ОВДП у 2014 р.) знизились на 42 %, або на 22 378,3 млн грн.

Зменшення доходів спеціального фонду державного бюджету спричинене тим, що відповідно до ч. 2 ст. 29 БКУ з 2015 р. до загального фонду державного бюджету перенесено надходження від ввізного мита та акцизного податку з нафтопродуктів та транспортних засобів, екологічного податку.

Видатки державного бюджету за 2015 р. проведені в обсязі 576 911,4 млн грн, що на 146 693,6 млн грн, або на 34,1 %, перевищує показник 2014 р. і відповідає 96,2 % річного плану з урахуванням змін (рис.2). Видатки зведеного бюджету за січень – листопад 2016 року становили 701,8 млрд грн, що майже на 25,0 %, або на 140,3 млрд грн, більше за відповідний показник 2015 року. За листопад 2016 року видатки склались у сумі 80,6 млрд грн, що на 15,9 %, або на 11,1 млрд грн, перевищує показник листопада 2015 року.

Порівняно з аналогічним показником 2015 року відбулося збільшення обсягів видатків зведеного бюджету майже за всіма статтями функціональної класифікації видатків.

Найбільше (порівняно з листопадом 2015 року – у 2,2 раза) зросли видатки на житлово-комунальне господарство. Вони досягли 2,4 млрд грн. Значно збільшилися (на 45,7 %) видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу, на 40,2 % – видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення. Збільшилися також видатки на економічну діяльність (33,5 %), загальнодержавні функції (23,4 %), охорону здоров'я (18,3 %), освіту (5,7 %) та охорону навколишнього природного середовища (2,2 %).

Зменшилися видатки на духовний та фізичний розвиток (на 33,4 %) та оборону (0,8 %). Без урахування міжбюджетних трансфертів видатки державного бюджету дорівнювали 402,9 млрд грн, що більше показника 2014 р. на 103,4 млрд грн, або на 34,5 %. Рівень виконання річного плану становив 95,2 %, що на 3 в. п. вище минулорічного.

У 2015 р. касові видатки загального фонду зросли проти аналогічного показника 2014 р. на 173 512,6 млн грн, або на 46,8 %.

У структурі видатків загального фонду державного бюджету у 2015 р. найбільші частки припали на трансферти місцевим бюджетам (31,8 %), ви плати заробітних плат (крім оборони та безпеки) та соціальних виплат (пенсій, допомог та стипендій) (24,5 %), видатки на оборону та безпеку (17,6 %) та видатки на обслуговування боргу (15,5 %).

У 2015 р. на оборону і безпеку держави спрямовано 95 849,9 млн грн (або 4,9 % ВВП), що на 32 059,3 млн грн, або в 1,5 раза, більше, ніж у 2014 р.

млрд грн, %

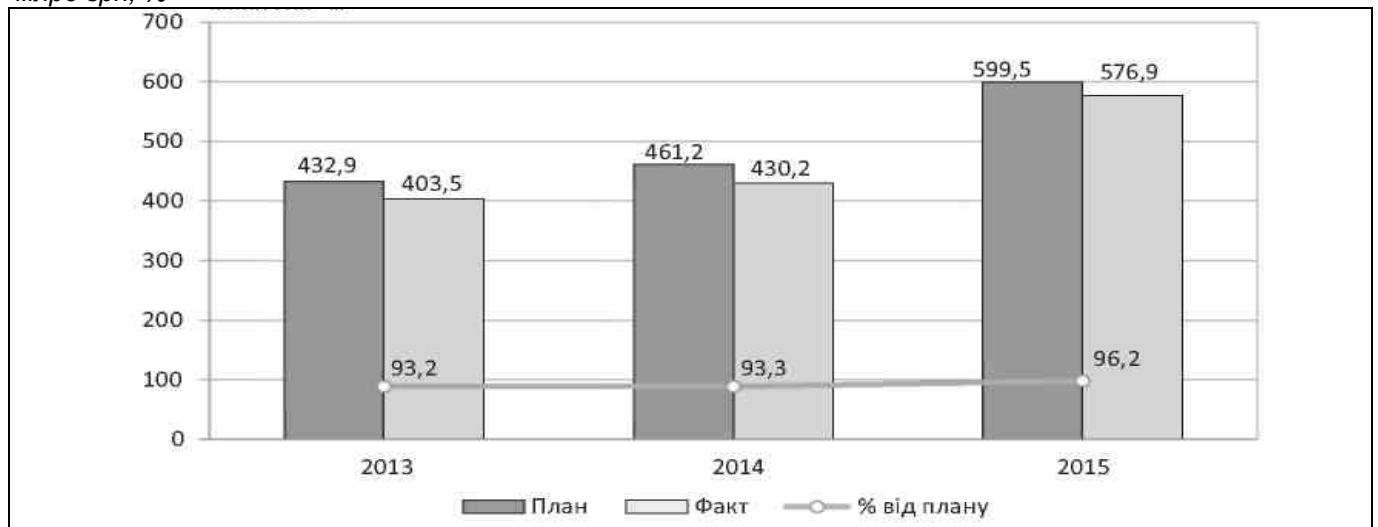

Рисунок 3. Динаміка проведених видатків державного бюджету [8]

Касові видатки спеціального фонду державного бюджету у 2015 р. становили 32 259,5 млн грн, що відповідає 71,9 % річного плану (зі змінами). Порівняно з 2014 р. вони зменшились на 26 818,9 млн грн, або на 45,4 %, через перенесення з 2015 р. до загального фонду державного бюджету, відповідно до ч. 2 ст. 29 БКУ, значної частини доходів спеціального фонду та, відповідно, видатків, які здійснюються за їх рахунок.

Інформацію щодо результатів аналізу виконання у 2015 р. видатків державного бюджету за економічною класифікацією узагальнено в таблиці 1.

За економічною класифікацією видатків найбільше зростання у 2015 р. порівняно з 2014 р. зафіксоване за такими категоріями видатків: капітальні видатки – у 2,4 раза, до 17 482 млн грн; видатки та заходи спеціального призначення (у тому числі придбання, утримання, ремонт та утилізація виробів військового призначення,

військової техніки, військове будівництво (крім житла для військово-службовців, гуртожитків, казарм, будівництва об'єктів соціально-культурного та побутового призначення) – удвічі, до 13 933,7 млн грн; обслуговування боргових зобов'язань – у 1,7 раза, до 86 808,4 млн грн; продукти харчування – у 1,7 раза, до 4303,2 млн грн; предмети, матеріали, обладнання та інвентар – у 1,6 раза, до 13 122,8 млн грн.

Протягом року річний плановий показник дефіциту був скоригований у бік збільшення через зміни за спеціальним фондом за показником «фінансування за активними операціями» на 2688 млн грн (у зв'язку зі змінами головними розпорядниками бюджетних коштів залишку коштів на початок періоду відповідно до норм ст. 57 БКУ). Тож річний плановий показник дефіциту бюджету зі змінами дорівнював 78 643,6 млн грн.

Фактично державний бюджет у 2015 р. виконано з дефіцитом у сумі 45 167,5 млн грн, що перебуває в межах річного планового показника зі змінами. Загальний фонд державного бюджету фактично виконано з дефіцитом у розмірі 38 879,7 млн грн, що на 23 073,3 млн грн менше затвердженого Верховною Радою України граничного обсягу дефіциту загального фонду в сумі 61 953 млн грн. Спеціальний фонд державного бюджету фактично виконано з дефіцитом у сумі 6287,9 млн грн порівняно зі скоригованим річним планом у розмірі 16 690,6 млн грн.

Таблиця 1. Структура видатків державного бюджету за економічною класифікацією

Категорії видатків	Код	2015 р.			Відхилення від 2014 р.	
		План, млн. грн.	Виконано млн. грн.	% до плану	Сума, млн. грн.	Темп зростання, %
Поточні видатки	2000	573 516,4	559 429,4	97,5	136 611,3	132,3
у тому числі:						
Оплата праці і нарахування на заробітну плату	2100	80 793,7	79 854,6	98,8	10 570,9	115,3
Оплата праці	2110	61 663,6	61 024,9	99,0	8 470,6	116,1
заробітна плата	2111	25 889,2	25 312,3	97,8	-1 113,6	95,8
грошове забезпечення військовослужбовців	2112	35 774,4	35 712,6	99,8	9 584,1	136,7
Нарахування на оплату праці	2120	19 130,1	18 829,8	98,4	2 100,3	112,6
Використання товарів і послуг	2200	94 689,7	87 324,1	92,2	21 892,6	133,5
у тому числі:						
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	2210	13 463,5	13 122,8	97,5	4 759,8	156,9
Медикаменти та перев'язувальні матеріали	2220	5 836,8	5 613,2	96,2	1 726,2	144,4
Продукти харчування	2230	4 352,5	4 303,2	98,9	1 812,5	172,8
Видатки на відрядження	2250	2 145,9	1 907,7	88,9	679,7	155,4
Видатки та заходи спеціального призначення	2260	15 265,9	13 933,7	91,3	6 971,4	200,1
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	2270	5 892,7	5 578,3	94,7	964,4	120,9
Дослідження і розробки, окремі заходи із реалізації державних (регіональних) програм	2280	41 508,9	37 536,3	90,4	3 014,1	108,7
Обслуговування боргових зобов'язань	2400	88 367,9	86 808,4	98,2	35 790,1	170,2
Поточні трансферти (підприємствам, органам державного управління інших рівнів, урядам іноземних держав та міжнародним організаціям)	2600	186 467,3	183 093,6	98,2	36 276,9	124,7
Соціальне забезпечення	2700	104 434,9	104 051,7	99,6	22 559,7	127,7
Капітальні видатки	3000	25 369,6	17 482,0	68,9	10 082,4	236,2
Усього видатків		599 472,4	576 911,4	96,2	146 693,6	134,1

Рівень дефіциту державного бюджету у 2015 р. на 32 885,3 млн грн менше фактичного показника за 2014 р. (78 052,8 млн грн). Фінансування державного бюджету проводилося за рахунок державних зовнішніх і внутрішніх запозичень. Законом було передбачено здійснення державних запозичень в обсязі 396 938,4 млн грн, з яких державні внутрішні запозичення становили 110 201,3 млн, державні зовнішні запозичення – 286 737,1 млн грн. Протягом 2015 р. річний плановий показник державних запозичень було скориговано у бік збільшення у зв'язку зі зростанням показників за внутрішніми (на загальну суму 21 500 млн грн) та зовнішніми запозиченнями (на 214 987,4 млн грн).

З урахуванням внесених змін річний плановий показник державних за позичень був збільшений до 633 425,8 млн грн, з яких державні внутрішні запозичення становлять 131 701,3 млн; державні зовнішні запозичення – 501 724,5 млн грн. У цілому державних запозичень у 2015 р. здійснено на 514 094,5 млн грн, що перебуває в межах скоригованого показника. Надходження державних запозичень до загального фонду за 2015 р. дорівнювали 507 753,3 млн грн, що менше планового річного показника на 18 %, або на 111 515,3 млн грн; державні внутрішні запозичення становили 98 981 млн грн (менше на 24,8 %, або на 32 720,3 млн грн); державні зовнішні запозичення – 408 772,3 млн грн (менше на 16,2 %, або на 78 795 млн грн).

До спеціального фонду за 2015 р. надійшло 6341,1 млн грн державних за позичень, що менше планового річного показника на 55,2 %, або на 7816 млн грн. У цілому надходження внутрішніх запозичень на фінансування державного бюджету за 2015 р. дорівнювали 98 981 млн грн. Загалом у 2015 р. середньозважена процентна ставка за розміщеними ОВДП становила 12,25 % проти 14,1 % у 2014 р. (для запозичень у гривнях – 17 % річних, у доларах США – 8,74 % річних).

Надходження від зовнішніх запозичень на фінансування державного бюджету за 2015 р. становили 415 113,5 млн грн. Загалом середньозважена процентна ставка за державними зовнішніми запозиченнями у 2015 р. дорівнювала 1,6 % проти 1,25 % у 2014 р. та 6,18 % у 2013 р.

Протягом 2015 р. здійснювалися погашення та обслуговування боргу. Так, витрати державного бюджету на погашення державного боргу за 2015 р. становили 416 585,6 млн грн, зокрема, на погашення внутрішнього боргу – 91 163,9 млн, а зовнішнього боргу – 325 421,7 млн грн.

Фінансування за показником «Коригування», пов'язане переважно з відображенням у звітності списання частини державного та гарантованого державою зовнішнього комерційного боргу, а також переведенням частини місцевого зовнішнього боргу Київської міської ради до державного боргу та оформленням його ОЗДП унаслідок проведення боргових операцій становило 19 998,4 млн грн [19].

Чисте фінансування державного бюджету за борговими операціями (перевищення запозичення над погашенням) за 2015 р. дорівнювало 117 507,3 млн грн, у тому числі загального фонду – 111 166,1 млн; спеціального фонду – 6341,1 млн грн.

Видатки державного бюджету з обслуговування державного боргу за 2015 р. становили 84 505,4 млн грн, що менше річного планового показника на 1164 млн: внутрішнього боргу – 57 716,1 млн, зовнішнього боргу – 26 789,3 млн грн. Дефіцит Державного бюджету України наділений складною причинно-наслідковою природою і вважається звичним атрибутом сучасної бюджетної політики будь-якої країни незалежно від рівня її розвитку [15, с. 33].

Переважна більшість наслідків дефіциту державного бюджету негативно позначаються на соціально-економічному розвитку країни і пов'язані із «ефектом витіснення» приватних інвестицій, посиленням інфляційних процесів, скороченням обсягів виробництва, вивозом капіталу, скороченням інвестиційних програм, посиленням боргової залежності та ризику дефолту тощо. Однак за певних обставин бюджетний дефіцит виступає інструментом стимулювання економічного розвитку країни. Дефіцит державного бюджету не чинить дестабілізуючого впливу на економіку країни, якщо не перевищує порогу у 3% ВВП. В Україні із 2008 року по 2015 рік розмір бюджетного дефіциту щорічно зростає стрімкими темпами, як в абсолютному, так і у відносному вираженні. Так, у 2014 році дефіцит Державного бюджету України більше ніж у сім разів перевищував його обсяг в 2007 році і становив 78,1 млрд. грн. (або 5% ВВП) [4].

Проаналізувавши статистичні дані (дод.Б), можемо сказати про те, що на кінець 2008 року борг України був на рівні 189,4 млрд грн, що дорівнювало 36 млрд дол. Державний зовнішній борг – 86 млрд грн у 2 рази перевищував державний внутрішній борг – 44,7 млрд грн. Гарантований борг був на рівні 58,7 млрд грн (11,1 млрд дол.). За період 2008–2016 рр. державний зовнішній борг зріс до 949,04 млрд грн, що є майже у 10 разів більше у гривневому вираженні та майже 2,5 рази – у дол. США, державний внутрішній – до 556,07 млрд грн, що є також у 10 разів більше у гривневому вираженні та 2,8 рази – у дол. США. Щодо гарантованого державою боргу, то він зріс до 272,7 млрд грн, тобто збільшився у 5 рази у гривні та у 1,02 рази – у дол. США.

Загалом державний та гарантований державою борг зріс у 8,3 рази у гривневому еквіваленті (з 189,4 млрд грн у 2008 році до 1777,8 млрд грн у 3 кварталі 2016 році) і понад 2 рази у дол. США (з 36,0 млрд дол. у 2008 році до 74,5 млрд дол. у 2014 році). Аналізуючи структуру державного боргу (таб. 2, табл.3), зазначимо, що протягом усього періоду в структурі державного боргу переважає зовнішній борг. Виключення спостерігається у 2013 році.

Таблиця 2. Показники державного та гарантованого державою боргу України за 2008–2016* рр. [6]

Роки	Державний внутрішній борг		Державний зовнішній борг		Гарантований державою борг		Державний і гарантований державою борг		Внутрішній валовий продукт		Курс дол. до грн
	млрд грн	млрд дол	млрд грн	млрд дол	млрд грн	млрд дол	млрд грн	млрд дол.	млрд. грн.	млрд. дол.	100 дол.
2008	44,7	8,5	86,0	16,3	58,7	11,1	189,4	36,0	948,1	180,0	526,7
2009	91,1	11,7	135,9	17,4	90,9	11,7	317,9	40,8	913,3	117,2	779,1
2010	141,7	17,9	181,8	22,9	108,8	13,7	432,3	54,5	1082,6	136,4	793,6
2011	161,5	20,3	195,8	24,6	115,8	14,5	473,1	59,4	1316,6	165,2	796,8
2012	190,5	24,5	208,9	26,8	116,3	14,9	515,5	66,2	1408,9	180,8	779,1
2013	257,0	32,2	223,3	28,0	104,6	13,1	584,9	73,2	1454,9	182,0	799,0
2014	461,0	29,3	486,0	30,8	153,8	9,8	1100,8	69,9	1566,7	99,4	1576,0
2015	508,0	24,1	825,9	39,5	237,9	11,3	1571,7	74,5	1751,0	83,0	2109,6
2016*	556,07	20,5	949,04	35,1	272,7	10,1	1777,8	65,7	664,7	24,6	2702

*дані за III квартал 2016 року

Таблиця 3. Структура державного боргу України за 2008–2016* рр. [6]

Роки	Державний внутрішній борг			Державний зовнішній борг			Гарантований державою борг		
	млрд грн	питома вага у загальній сумі	приріст (%)	млрд грн	питома вага у загальній сумі	приріст (%)	млрд грн	питома вага у загальній сумі	приріст (%)
2008	44,7	23,6	-	86,0	45,4	-	58,7	31,0	-
2009	91,7	28,8	103,8	135,9	42,7	58,0	90,9	28,5	54,9
2010	141,7	32,8	55,5	181,8	42,1	33,8	108,8	25,1	19,7
2011	161,5	34,1	14,0	195,8	41,4	7,7	115,8	24,5	6,4
2012	190,5	36,9	18,0	208,9	40,5	6,7	116,3	22,6	0,4
2013	257,0	43,9	34,9	223,3	38,2	6,9	104,6	17,9	-10,1
2014	461,0	41,9	79,4	486,0	44,1	54,1	153,8	14,0	47,0
2015	508,0	32,0	10,2	825,9	53,0	70,0	237,9	15	54,7
2015	(відносно до 2008р.)		1036,4			860,3			305,3
2016*	556,07	-	-	949,04	-	-	272,7	-	-

*дані за III квартал 2016 року

Так, у 2008 році внутрішній борг становив 23,6% від загальної суми боргу, а зовнішній – 45,4%, тобто зовнішній переважав у 1,9 рази. У 2014 році внутрішній борг скла дав 41,9% від загальної суми боргу, а зовнішній – 44,1%, тобто зовнішній переважав над внутрішнім у 1,1 рази. Таким чином спостерігалася тенденція до зменшення диспропорції між зовнішнім та внутрішнім державним боргом. У 2015 році відбулися суттєві зміни, а саме – збільшення частки державного зовнішнього боргу у структурі до 53%, його рекордний рівень приросту за вісім років на 70%, що, відповідно, негативно впливає на структуру боргу країни та ускладнює його обслуговування в майбутньому.

Внутрішній державний борг України можна охарактеризувати так само, але за винятком того, що період посткризового уповільнення включає також 2015 рік і означає зниження фінансової здатності внутрішніх інвесторів, від повільне гальмування ділової активності бізнесу, що вплинуло на більш помірне зростання внутрішнього боргу порівняно із зовнішнім.

Слід зазначити, що 2015-й став роком найбільшого економічного спаду причиною якого стала девальвація і викликані нею інфляційні процеси на початку року. Гарантований державою борг протягом 2008–2016 рр. істотно зріс понад у 4 рази. Як закономірність можна відзначити зростання обсягів боргу у періоди криз і його скорочення у періоди стабільності.

Так, найбільший при ріст відзначено 2009 р. (54,9%), 2014 р. (47%) та 2015 р. (54,7%). Представлені показники боргового навантаження за 2010 –2015 рр. які дають змогу виявити залежність виконання бюджету від позикових коштів і визначають можливість невиконання зобов'язань, що безпосередньо впливає на вартість залучених позикових ресурсів.

Аналізуючи показники боргового навантаження України за 2010 - 2016 рр, доцільно, на наш погляд, розглянути динаміку рівня зовнішнього боргу на душу населення.

Аналізовані дані відображають чітку тенденцію до зростання даного показника. За цим індикатором порогове значення встановлено у розмірі 200 дол. США. За період 2010- 2016 рр. обсяг зовнішнього боргу на душу населення збільшився у 1,3 рази, досягнувши значення 1017,0 дол. США. Для зменшення негативної тенденції, доцільно здійснювати політику оптимізації боргового портфеля шляхом скорочення зовнішньої складової з одночасною підтримкою загального обсягу державного боргу в економічно безпечних межах.

Оцінювання боргової стійкості, на нашу думку, дає змогу виявити можливості щодо економії бюджетних коштів як за рахунок зменшення обсягу державного боргу, так і видатків на його обслуговування; оптимізації боргового портфеля; результативності дотримання вимог, встановлених Бюджетним кодексом України.

Центральними узагальнюючими показниками боргової стійкості держави є співвідношення державного боргу до ВВП / доходів бюджету. Так, в Україні за офіційно встановленого граничного рівня 60% значення показника співвідношення державного боргу до ВВП на кінець 2015 р. становило 67,4% (це найвище значення за період незалежності України), що зумовлено передусім активізацією процесу співробітництва з кредитними організаціями на ринку міжнародних позикових капіталів. Перевищення граничного рівня зумовлює вплив вітчизняного капіталу за кордон та зменшення обсягу інвестицій в економіку України через необхідність обслуговувати державний борг.

Максимальний рівень показника співвідношення державного боргу щодо доходів бюджету зафіксовано у 2014 р. – 294,1% (при граничному значенні 300%). Негативні тенденції пояснюються девальвацією валютного курсу (97,3%), збільшенням обсягу зовнішнього короткострокового боргу та зменшенням доходів домогосподарств. Таке зростаюче навантаження на вітчизняну економіку є внутрішнім негативним сигналом про стан економічного розвитку і на сучасному етапі, і в перспективі, що свідчить про потребу припинення подальшої акумуляції державного боргу та необхідність реформування фінансової політики держави в напрямі оптимізації державних фінансових витрат [11, с. 152].

Разом з цим, на погіршення боргової стійкості України, на нашу думку, вказує значний обсяг державного боргу в іноземній валюті (58,4% у 2014 р., 70,0% у 2015 р.). Відхилення від норми свідчить про

низький розвиток ринку цінних паперів в Україні, зростання залежності міжнародних запозичень в умовах відсутності внутрішніх ресурсів держави.

Найважливішим завданням сучасності в контексті підвищення ефективності управління державним бюджетом є перехід до формування бюджету розвитку – бюджету, орієнтованого на результат. Такий вид бюджетування є актуальним в сучасних умовах глобалізації та соціально-економічної нестабільності, оскільки він передбачає перехід до довгострокового планування з формуванням чітких правил зміни обсягів і структури асигнувань, а також підвищення рівня прогнозованості витрат на напрями, передбачені бюджетом. Така система має і недолік – в чистому вигляді вона не пристосована до швидкого реагування на зміни в зовнішньому економічному середовищі. саме тому необхідним є фінансовий контроль як за внутрішнім, так і зовнішнім середовищем, що допоможе оперативному реагуванню на зміну ситуації на міжнародному фінансовому ринку.

Перевагами такого бюджетування є обмеження можливостей ефективного витрачання державних фінансових ресурсів та порушення фінансової дисципліни, а також раціональний розвиток усіх сфер.

Для переходу до такого формування бюджету потрібно вирішити певні проблеми, зокрема значна частина видатків державного бюджету припадає на фінансування соціальної сфери. Проте, незважаючи на значні обсяги, ці витрати є малоефективними, перш за все за рахунок занижених соціальних стандартів та великої частки зловживань при наданні виплат. Також неефективною є система субсидій. З огляду на це необхідним є перехід від екстенсивної системи соціального забезпечення до прогресивної. Також негативним є той факт, що в умовах переходу до децентралізації влади виникають проблеми в механізмі фінансування регіонів. Таким чином, регіони мають право на автономність в управлінні, але кошти отримують за рахунок бюджетних трансфертів, а отже, повинні виконувати певні делеговані повноваження. Також така система не має стимулюючого ефекту на формування місцевих бюджетів. Потрібно враховувати, що при обранні шляху децентралізації необхідно переглянути структуру податків таким чином, щоб більша їх кількість надходила до місцевих бюджетів, за практикою зарубіжних країн, та давала змогу до самофінансування.

Суттєвою проблемою, особливо в умовах євроінтеграції, є непрозорість у формуванні бюджетів різних рівнів. це призводить до того, що певна частка надходжень і витрат залишається в тіні, що, у свою чергу, збільшує навантаження на бюджет, породжує корупційні схеми та підриває фінансову безпеку країни. При реформуванні бюджетного процесу необхідно забезпечити прозорості розробки бюджету. Для цього необхідно впровадити певні заходи: розробка стандартів складання кошторисів витрат державних коштів; чітке визначення внутрішніх пріоритетів бюджетного процесу та їх дотримання; забезпечення якісної підготовки звітів та кваліфікованого їх аналізу з подальшим аналізом, особливо витратної частини, та розробкою рекомендацій щодо вдосконалення бюджетного процесу; забезпечення широкого професійного обговорення макроекономічних показників, покладених в основу формування бюджету, а також оприлюднення його в доступній формі для населення; моніторинг бюджетних ризиків у перманентному режимі; аналіз рівня середньострокових запозичень як внутрішніх, так і зовнішніх, раціональності їх використання і гарантії уряду на їх покриття, а також прямий і опосередкований вплив на фінансову систему країни в цілому; удосконалення процедур прийняття рішень щодо формування видаткової частини бюджету з поділом її на групи за рівнем таким чином, щоб сукупність видатків нижчого рівня не перевищувала суми видатків відповідного вищого рівня.

З огляду на ситуацію, що склалася в сучасних умовах, соціально-економічну нестабільність, викликану військовими подіями на сході країни, а також євроінтеграційними процесами, в системі бюджетотворення необхідним є впровадження ефективної системи фінансового контролю та аудиту [18].

Подолання хронічного дефіциту державного бюджету має будуватися на принципах соціальної справедливості. Тому для самозайнятих громадян та представників малого бізнесу можуть бути преференції власне в оподаткуванні, але не повинно існувати жодних пільг у наповненні фондів, із яких фінансуються або ж фінансуватимуться медичні, освітні послуги, пенсійні чи соціальні виплати. Ті, хто не бере участі в належному наповненні відповідних фондів, не мають права на послуги та виплати з них.

Державна присутність має обмежитися виключно підтримкою соціально найуразливіших верств або грантами на навчання найталановитішої молоді.

За даними МВФ, на 29.02.2016 р. офіційні резервні активи України становлять 13489,5 млн. дол. США, при цьому золото (враховуючи золоті депозити та золото в свопах) – лише 1085,4 млн. дол. США (8,05% від загальної суми резерву). Лівову ж долю міжнародних резервів України (61,48% від загальної суми резерву) становлять цінні папери.

Державне запозичення можна розглядати з двох позицій: з одного боку, воно сприяє економічному зростанню країни, з іншого – борг збільшує навантаження на державний бюджет. Необхідно знайти оптимальне співвідношення між інвестиціями, економічним зростанням і внутрішніми та зовнішніми запозиченнями. Умови залучення нових позик мають оцінюватися з урахуванням здатності країни їх обслуговувати та ефективно використовувати.

Як правило, розглядається три варіанти використання залучених ресурсів: фінансове розміщення; бюджетне використання; змішане бюджетно-фінансове розміщення. В українській практиці великого поширення набув найменш ефективний спосіб, коли нові запозичення спрямовуються на фінансування поточних витрат бюджету, включаючи й обслуговування наявного зовнішнього боргу.

Така ситуація є неприйнятною, тому в процесі управління державним боргом необхідно забезпечити: пошук ефективних умов запозичення коштів із точки зору мінімізації вартості боргу; недопущення

неефективного та нецільового використання запозичених коштів; забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків; визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги в країні; забезпечення стабільності валютного курсу та фондового ринку країни [11].

Основними методами управління державним боргом є: конверсія, консолідація, уніфікація, обмін за регресивними співвідношеннями, відстрочка погашення, анулювання боргу, викуп боргу. Конверсія – це зміна дохідності позики. Консолідація – зміна умов позики (з метою збільшення терміну). Уніфікація позики – це об'єднання кількох позик в одну, чим спрощується управління державним боргом. Уніфікація може проводитися окремо від консолідації або у поєднанні з нею. Обмін за регресивним співвідношенням цінних паперів попередніх позик на нові проводиться з метою скорочення державного боргу. Це вкрай небажаний спосіб, оскільки він означає часткову відмову держави від своїх боргів. Відстрочка погашення – перенесення строків виплати боргу, відрізняється від консолідації тим, що під час відстрочки не лише переносяться строки погашення, а й припиняється виплата відсоткових доходів. Реструктуризація боргу являє собою використання зазначених способів коригування боргу в комплексі або частково. Анулювання державного боргу – це заходи, внаслідок яких країна повністю відмовляється від своїх боргових зобов'язань. Останнє може призвести до дефолту, тобто до неможливості держави виконувати свої зобов'язання. У такому разі всі держави-кредитори можуть застосовувати до країни-боржника досить жорсткі санкції [25].

Список використаних джерел

1. Аналітичні матеріали щодо державного боргу України за 2010 – 2015рр. / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/>.
2. Аналітично-статистичні матеріали про стан платіжного балансу та зовнішнього боргу України за 2010–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/Of_vydan.htm.
3. Боголіб Т.М. Консервативные подходы к планированию бюджетов в Украине/ Т.М.Боголіб // Актуальные проблемы экономики. -2015-№7 (169).-с.343-355 – Бібліогр.: 32 назви.
4. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2009 – вересень 2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/news/558>.
5. Геець В. Формування доходної частини бюджету: підсумки, проблеми, перспективи / В. Геець // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 1. – С. 9-30, – Бібліогр.: 4 назви.
6. Державний та гарантований державою борг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfn.gov.ua/news/view/statistichni-materiali-schodo-derzhavnogo-ta-garantovanogo-derzhavogo-borhu-ukraini>.
7. Довідка щодо державного та гарантованого державою боргу за 2008–2015 рр. / Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish>.
8. Звіт про виконання державного бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?CurrDir=146477>
9. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2010 рік – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147453>
10. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2015 рік – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=257806>
11. Крайчак Є. В. Оцінка ключових проблемних питань зовнішнього боргу України / Є. В. Крайчак // Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 57. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2008. – С. 145-154., - Бібліогр.: 10 назв.
12. Крисоватий А.І. Податки і фіскальна політика: Навчальний посібник / А.І. Крисоватий, А.І. Луцик – Тернопіль, 2003. – 312 с., - Бібліогр.: 90 назв.
13. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: монографія / Л.В. Лисяк. – К.: ДННУ АФУ, 2009. – 600 с., - Бібліогр.: 278 назв.
14. Луніна І.О. Проблеми й перспективи розвитку системи державних фінансів в Україні [Текст] / І. О. Луніна // Фінанси України. - 2010. - № 2. - С. 3-12., - Бібліогр.: 15 назв.
15. Матвійчук Н. М. Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах / Н. М. Матвійчук, Н. Ю. Бурлачук, Л. М. Маршук // Молодий вчений. – 2015. - № 5-2 (20). – С. 31 – 34. - Бібліогр.: 7 назв.
16. Основні макроекономічні показники за 2010–2015 рр. / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Офіційний сайт Рахункової палати України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>
18. Пасічник Ю.В. Проблеми ефективного управління державним бюджетом в умовах глобалізації / Ю.В.Пасічник// Економічний нобелівський вісник. 2016. №1 (9).- С.156 -163., - Бібліогр.: 8 назв.
19. Сушко Н.І. Державний бюджет як об'єкт казначейського обслуговування бюджетних коштів / Н.І. Сушко // Наукові праці НДФІ – 2016.- №2(75).- С.5-25., - Бібліогр.: 22 назви.
20. Фаріон М.М. Порівняльний аналіз джерел формування доходної частини бюджету країн ЄС та України / М.М. Фаріон // Ефективна економіка – 2016.- №8., - Бібліогр.: 14 назв.

21. Федоров В. Бюджетний менеджмент : Підруч. / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова, В. Андрущенко, І. Золотко; ред.: В. Федосов; Київ. нац. екон. ун-т. - К., 2004. - 864 с., - Бібліогр.: 193 назви.
22. Феценко Л.В. Бюджетна система України: Навчальний посібник / Л.В. Феценко, П.В. Проноза, Н.В. Кузьминчук. - К.: Кондор, 2008. - С.121-124., - Бібліогр.: 21 назва.
23. Чугунов І.Я. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень / І. Чугунов, В. Макогон // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. - 2014. - № 4. - С. 79-91., - Бібліогр.: 14 назв.
24. Чуркіна І. Трансформація бюджетної системи ЄС: досвід та сучасні реалії / І. Чуркіна // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. - 2014. - № 3. - С. 155-162. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2014_3_16., - Бібліогр.: 15 назв.
25. Юрій С.І. Управління зростанням на основі боргу і Україна / С.І. Юрій // Журнал європейської економіки. - 2007. - № 1. - С. 6-28., - Бібліогр.: 22 назви.

References

1. Analysis on public debt of Ukraine for 2010-2015/Ministry of Finance of Ukraine: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/>.
2. Analytical and statistical data on balance of payments and external debt of Ukraine for 2010-2015. : http://www.bank.gov.ua/Publication/Of_vydan.htm.
3. Bogolib, TMConservative approaches to budgeting in Ukraine // Actual problems of economics. - 2015-№.7 (169). - p.343-355
4. Budget Monitoring: Analysis of Budget Execution «for 2009 - September 2015 : <http://www.ibser.org.ua/news/558>.
5. Geyets V. Formuvannya revenue side results, problems and prospects // Economics and Forecasting. - 2004. - No 1. -P. 9-30, - Bibliogr. : 4 titles.
6. Public and publicly guaranteed debt : <http://www.minfn.gov.ua/news/view/statistichni-materiali-schodo-derzhavnogo-ta-garantovanogo-derzhavoju-borgu-ukraini>.
7. Help public and publicly guaranteed debt for the 2008-2015 / Ministry of Finance of Ukraine. : <http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish>.
8. Report on the state budget : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?CurrDir=146477>
9. Report of the State Budget of Ukraine for 2010 : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147453>
10. Report of the State Budget of Ukraine for 2015 : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=257806>
11. Kraychak E. Assessment of key issues of external debt of Ukraine // Collected Works. - 2008. - Issue. 57. - K. : Institute of World Economy and International Relations of NAS of Ukraine, 2008. - P. 145-154.
12. Krysovaty A.I. Lutsyk A.I. Taxes and fiscal policy: Textbook. Ternopil, 2003. - 312 p.
13. Lysyak I.V. Fiscal policy in the state regulation of social and economic development of Ukraine: monograph. - K. : DNU AFU, 2009. - 600 p.
14. Lunin I.O. Problemy and prospects of development of public finance in Ukraine // Finance of Ukraine. - 2010. - N 2. - P. 3-12.
15. Matviichuk N.M. Burlachuk N.Y., Marshuk L.M. Features deficit Ukraine in modern conditions // The young scientist. - 2015. - № 5-2 (20). - P. 31 - 34.
16. The main macroeconomic indicators for 2010-2015. / State Statistics Service of Ukraine : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Official site of the Accounting Chamber of Ukraine. : <http://www.ac-rada.gov.ua>
18. Pasichnyk Y.V. The problems of effective management of the state budget in the context of globalization // Nobel Economic Bulletin. 2016. N1 (9) .- p.156 -163.
19. Sushko N.I. State budget as an object of treasury services budget // Proceedings NDFI - 2016.- №2 (75).- P.5-25.
20. Farion M.M. Comparative analysis of the sources of budget revenues of the EU and Ukraine // Efficient Economy - 2016.- №8.
21. Fedorov V., Oparin V., Safonov L., Andrushchenko V., Zolotko I. Byudzhethnyy Management: textbook. Kiev. nat. Econ. Univ. - K., 2004. - 864 p.
22. Feschenko L.V., Dodger P.V., Kuzmynchuk N.V. The budget system of Ukraine: Textbook. - K. : Condor, 2008. - P.121-124.
23. Chugunov I., Makogon V. Fiscal policy in terms of institutional reforms // Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics. - 2014. - № 4. - P. 79-91.
24. Churkina I. Transformation budgetary system of the EU: experience and current realities // Scientific Herald of Odessa National Economic University. - 2014. - № 3. - P. 155-162. : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2014_3_16.
25. Yuriy S. Manage growth based on debt and Ukraine // Journal of the European economy. - 2007. -№ 1. - P. 6-28.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Євтушенко Наталія Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування

e-mail: ilata82@ukr.net

Виноградня Віта Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування

e-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

вул. Сухомлинського 30, м.Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Евтушенко Наталья Николаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования

e-mail: ilata82@ukr.net

Виноградная Вита Михайловна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования

e-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»

ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина

DATA ABOUT AUTHORS

Yevtushenko Natalia, PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, Banking and Insurance

e-mail: ilata82@ukr.net

Vynogradnya Vita, PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, Banking and Insurance

e-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

SHEE «Pereyaslav-Khmelnitsky SPU named after Grygoriy Skovoroda»

Sukhomlynsky Str.30, Pereyaslav-Khmelnitsky, 08401, Ukraine

УДК 336.5

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Зюзін В.О.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є теоретичні та прикладні аспекти фінансового забезпечення соціальних програм в Україні та світі.

Мета роботи полягає у дослідженні та узагальненні теоретичних особливостей фінансового забезпечення соціальних програм, що реалізуються в Україні, їх видів, а також аналіз соціальних програм в контексті державних цільових програм, вивчення світових прикладів вирішення фінансування соціальних проблем.

Методи та методологія дослідження. Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять праці зарубіжних і вітчизняних учених. У роботі застосовано низку наукових методів, у тому числі – методи аналізу та синтезу, узагальнення та порівняння.

Результати роботи. У статті проведено комплексне дослідження сутності та класифікації соціальних програм. Проведено аналіз виконання соціальних програм як складової державних цільових програм. Визначено недоліки виконання державних цільових програм. Досліджено використання облігацій соціального впливу як інструменту вирішення соціальних проблем у провідних країнах світу.

Галузь застосування результатів. Бюджетна політика. Бюджетний менеджмент. Система управління державними фінансами. Соціальна політика.

Висновки. Фінансове забезпечення соціальних програм полягає у комплексі заходів держави, спрямованих на розв'язання суспільних проблем з орієнтацією на результат шляхом виконання ключових показників ефективності програми. Узагальнення підходів щодо класифікації соціальних програм дозволило виокремити наступні ознаки: проблема, територія, обсяг та джерела фінансування, час виконання програми, галузь, цільова група, методи та способи вирішення проблеми. Аналіз фінансування соціальних програм в Україні свідчить, що вони займають найбільшу частку серед усіх державних цільових програм в Україні, водночас, не вирішують великої кількості соціальних проблем. Використання облігацій соціального впливу у багатьох країнах світу дозволило вирішити ряд проблем у наступних сферах: молодь, здоров'я та соціальна підтримка, безробіття, забезпечення житлом, соціальне підприємництво, кримінальне судочинство, фінансова підтримка, міжнародний розвиток. Запровадження облігацій соціального впливу в Україні надало б можливість збільшити фінансову ефективність програм, поліпшити їх якість.

Ключові слова: фінансування соціальних програм, соціальні програми, облігації соціального впливу, державні цільові програми.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОГРАММ В УКРАИНЕ И МИРЕ

Зюзин В.О.

Предмет исследования. Предметом исследования являются теоретические и прикладные аспекты финансового обеспечения социальных программ в Украине и мире.

Цель работы заключается в исследовании и обобщении теоретических особенностей финансового обеспечения социальных программ, реализуемых в Украине, их видов, а также анализ социальных программ в контексте государственных целевых программ, изучение мировых примеров решения социальных проблем.

Методы и методология исследования. Методологическую и теоретическую основу исследования составляют работы зарубежных и отечественных ученых. В работе применен ряд научных методов, в том числе - методы анализа и синтеза, обобщения и сравнения.

Результаты работы. В статье проведено комплексное исследование сущности и классификации социальных программ. Проведен анализ выполнения социальных программ как составляющей государственных целевых программ. Определены недостатки выполнения государственных целевых программ. Исследовано использование облигаций социального воздействия как инструмента решения социальных проблем в ведущих странах мира.

Область применения результатов. Бюджетная политика. Бюджетный менеджмент. Система управления государственными финансами. Социальная политика.

Выводы. Финансовое обеспечение социальных программ заключается в комплексе мероприятий государства, направленных на решение социальных проблем с ориентацией на результат путем выполнения ключевых показателей эффективности программы. Обобщение подходов к классификации социальных программ позволило выделить следующие признаки: проблема, территория, объем и источники финансирования, время выполнения программы, отрасль, целевая группа, методы и способы решения проблемы. Анализ финансирования социальных программ в Украине свидетельствует о том, что они занимают наибольшую долю среди всех государственных целевых программ в Украине, но одновременно не решают большого количества социальных проблем. Использование облигаций социального воздействия во многих странах мира позволило решить ряд проблем в следующих сферах: молодежь, здоровье и социальная поддержка, безработица, обеспечение жильем, социальное предпринимательство, уголовное судопроизводство, финансовая поддержка, международное развитие. Введение облигаций социального влияния в Украине дало бы возможность увеличить финансовую эффективность программ, улучшить их качество.

Ключевые слова: финансирование социальных программ, социальные программы, облигации социального воздействия, государственные целевые программы.

THEORETICAL PRINCIPLES OF FINANCIAL SUPPORT SOCIAL PROGRAMS IN UKRAINE AND IN THE WORLD

Ziuzin V.O.

The article purpose is to consist in research and generalization theoretical features of financial support for social programs that are realize in Ukraine, their types, and analysis social programs in context of state target programs, studying world examples of the solution social problems.

Methodology. Methodological and theoretical basis of the research consists of the works of foreign and national scholars. It is used methods of analysis and synthesis, methods of generalization and comparison.

Results. Complex study of essence and classification social programs is conducted in the article. The analysis of implementation social programs as part of government programs. Detected flaws implementation of state programs. Investigated the use of social impact bonds as a tool for solving social problems in the leading countries.

Practical implications. Financial support of social programs is a state complex measures aimed at solving social problems with a focus on result through the implementation key performance indicators of the program. The generalization of approaches to classification social programs made it possible to distinguish the following characteristics: problem, area, volume and sources of financing, time of program implementation, industry, target group, methods and ways of solving problems. Analysis of social programs in Ukraine shows that they take up the largest share of all state programs in Ukraine, however, do not solve a large number of social problems. The use of social impact bonds in many countries has helped to solve a number of problems in the following areas: youth, health and social support, unemployment, housing, social entrepreneurship, criminal justice, financial support, international development. The introduction of social impact bonds in Ukraine would provide an opportunity to increase the financial effectiveness of programs, improve their quality.

Key words: financing of social programs, social programs, social impact bonds, state targeted programs.

Актуальність. Розв'язання найважливіших проблем фінансового забезпечення соціального розвитку держави передусім забезпечується шляхом розробки та впровадження державних соціальних програм, пов'язаних з розвитком культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, забезпеченням потреб у житлі, покращенням демографічної ситуації, вирішенню проблем переселення, міграції, захистом

соціально вразливих верств населення. Саме тому визначення теоретичних основ фінансового забезпечення соціальних програм є актуальним та необхідним на даний час.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Проблематику соціального змісту формування бюджетних програм вивчали провідні західні науковці, а саме: Е. Брю, Дж. Б'юкенен, Дж. М. Кейнс, С. Макконел, П. Самуельсон. Питання фінансового забезпечення соціальних програм досліджували вітчизняні науковці: Л. Алексеєнко [3], Б. Бабін [4], В. Дем'янишин [7], Т. Єфименко [8], І. Євдокимова [9], Е. Лібанова [11], О. Макарова [12], І. Пілунський [13], О. Пономаренко [14], О. Рожко [15], В. Федосов [6], І. Чугунов [20]. Водночас, подальшого дослідження потребують вивчення проблематики теоретичних засад фінансового забезпечення реалізації соціальних програм та практика їх реалізації в Україні в складних умовах сьогодення.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є теоретичні та прикладні аспекти фінансового забезпечення соціальних програм в Україні та світі.

Мета дослідження полягає у дослідженні та узагальненні теоретичних особливостей фінансового забезпечення соціальних програм, що реалізуються в Україні, їх видів, а також аналіз соціальних програм в контексті державних цільових програм, вивчення світових прикладів вирішення соціальних проблем.

Завдання дослідження. Узагальнити та сформулювати визначення фінансового забезпечення соціальних програм і їх класифікацію. Проаналізувати виконання соціальних програм як складової державних цільових програм. Розкрити сутність облігацій соціального впливу як дієвого інструменту вирішення соціальних проблем.

Методи. Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять праці зарубіжних і вітчизняних учених. У роботі застосовано низку наукових методів, у тому числі – методи аналізу та синтезу, узагальнення та порівняння.

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах вирішення соціальних проблем потребує нових підходів оскільки пов'язано з нестабільністю та невизначеністю динаміки економічного розвитку, розподілом фінансових ресурсів між багатьма соціальними програмами. Фінансове забезпечення соціальної сфери є вагомим складовою системи бюджетного регулювання та напряму залежить від функціонування економіки. Відсутність загального теоретичного підходу до визначення та класифікації соціальних програм, їх аналізу виконання призводить до неефективного витрачання бюджетних ресурсів. Консолідація успішного світового досвіду використання облігацій соціального впливу потребує розгляду та впровадження в Україні.

Результати дослідження. Для обґрунтування суті державних програм, зокрема соціального змісту, з'ясуємо значення поняття «програма». Розглянемо деякі їх значення. Під «програмою» як правило розуміють упорядковану послідовність дій, спрямовану на досягнення заздалегідь визначеної цілі [11]. Згідно з Словником іншомовних слів, значення терміна «програма» у перекладі з грецького означає публічна об'ява, розпорядження, указ [16]. Словник української мови подає тлумачення цього терміна як: «наперед продуманий план якої-небудь діяльності, роботи» [17]. Виходячи з етимології цього слова, зміст програмування полягає в тому, щоб визначити, що і як робити [9].

Колектив авторів підручника «Бюджетний менеджмент» термін «програма» трактує, як: «форма цільового фінансування під виконання конкретного завдання Уряду в комплексі із заходами адміністративно-організаційного характеру» [6, с.845].

Згідно із ст. 2 п. 4 Бюджетного Кодексу України – бюджетна програма – сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань і очікуваного результату, формування і реалізації яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій [5].

У Законі України «Про державні цільові програми» дається наступне визначення: державні цільові соціальні програми передбачають розв'язання проблем підвищення рівня та якості життя, проблем безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти [10].

Якщо йдеться про «соціальну програму», то це – послідовність заходів, спрямованих на досягнення певної соціальної цілі [11]. Отже, поняття «соціальна програма» вирізняється за такими критеріями [8]:

- спрямованість на вирішення певної соціальної проблеми;
- наявність певного контингенту охоплення (впливу);
- забезпеченість фінансовими та організаційними ресурсами.

Загальний внесок у наукове обґрунтування методології визначення обсягу і структури фінансового забезпечення соціальних програм зробили такі вітчизняні науковці, як Б. Бабін, В. Дем'янишин, Т. Єфименко, О. Макарова, О. Рожко, І. Чугунов [4, 7, 8, 12, 15, 20] та ін. Разом із тим потребують дослідження проблемні аспекти розподілу й використання фінансових ресурсів на соціальні програми, що дасть змогу оцінити ефективність реалізації останніх та визначити ступінь їх впливу на забезпечення належного рівня життя й добробуту населення.

У економічній літературі розуміння сутності соціальних програм є дещо звуженим. Загалом вони розглядаються як програми перерозподілу доходів чи програми бюджетних витрат на соціальну сферу. Таке розуміння їхньої сутності передбачає надання соціальної допомоги завдяки перерозподілу доходів на користь малозабезпечених верств населення або гарантування соціального страхування для безробітних, хворих, інвалідів тощо. При цьому особливостями соціальних програм є: забезпечення необхідними фінансовими, організаційними, матеріально-технічними та іншими ресурсами; спрямованість на розв'язання певної соціальної проблеми; чітка орієнтація на кінцевий результат [6].

Вітчизняні дослідники часто ототожнюють поняття «державна програма», «галузева програма» та «соціальна програма», що спричинено недосконалістю законодавчої бази, відсутністю в нормативних документах трактування сутності та класифікації кожної програми. Здебільшого під соціальною програмою розуміють комплекс узгоджених заходів за цілями, строками, ресурсами й виконавцями в масштабах визначеної території та галузі соціальної сфери, що спрямовані на розв'язання комплексу соціальних проблем (зниження рівня бідності, смертності, кількості бездомних тощо) [18].

Водночас у сучасних наукових працях практично відсутні доктринальні визначення соціальних програм. Так, О. Макарова трактує соціальну програму як «систему взаємопов'язаних дій або заходів, спрямованих на досягнення певних результатів у соціальній сфері, забезпечену матеріальними та організаційними ресурсами» [12, с. 36]. При цьому вона зазначає, що результатами реалізації програми є підвищення рівня чи якості життя певних груп населення.

За твердженням Л. Алексеєнко соціальна програма – це сукупність взаємопов'язаних заходів, спрямованих на надання якісних суспільних послуг, розв'язання певних соціальних проблем, досягнення соціальної ефективності та результативності від реалізації завдань програми. Соціальні програми варто розглядати [3, с.99]:

- по-перше, як концепцію зростання соціального добробуту країни, де зазначено стратегічні суспільні пріоритети, етапи реалізації окреслених завдань, а також кількісні та якісні показники результативності діяльності виконавців програм. Такі концепції є основою для розроблення програмних документів соціального розвитку держави;

- по-друге, як спеціальні соціальні програми, де сформульовані завдання й соціальні критерії певного етапу розвитку суспільства, а також вказані конкретні цілі та їхня ієрархія, перелік послуг для задоволення соціальних потреб населення.

Таким чином, виходячи з існуючих тверджень, на нашу думку, більш доцільним буде запропонувати наступне визначення соціальної програми як комплексу заходів держави, спрямованих на розв'язання суспільних проблем з орієнтацією на результат шляхом виконання ключових показників ефективності програми.

Розкриття сутності й призначення соціальних програм потребує їх класифікації, котра дає змогу виявити та порівняти основні якості й характерні риси програм, тобто поглибити уявлення про їх конкретні види для всебічного висвітлення порядку формування соціальних програм та особливостей управління ними.

Найпоширенішою в зарубіжній практиці є класифікація соціальних програм за способом управління й фінансування [4, с.35]. Відповідно до неї вони поділяються на програми жорсткого типу, функціональні програми та програми субсидій. Управління й фінансування програм жорсткого типу здійснюються державними відомствами за обов'язкового виконання рішень, прийнятих згідно з традиційною ієрархією підпорядкованості. Функціональні програми є позавідомчими, управління ними й фінансування здійснюються залежно від певних функцій, спрямованих на реалізацію соціально-економічних завдань. При цьому створюють нові або залучають наявні структури (фонди, консорціуми, асоціації тощо), котрі діють на некомерційних засадах. Ці структури акумулюють фінансові, матеріальні, кадрові та інші ресурси в зацікавлених осіб і забезпечують їх цільове використання. Програми субсидій передбачають державне фінансування соціальних програм без створення спеціальних організаційних форм їх реалізації.

Серед українських науковців немає єдності стосовно класифікації соціальних програм. Зокрема, за висновками О. Макарової такі програми варто класифікувати за спрямованістю (попередження негативних соціальних наслідків, подолання негативних соціальних явищ або процесів, розвиток соціальної сфери); територіальним масштабом (глобальні, національні, регіональні, територіальні); терміном дії (коротко-, середньо- й довгострокові) та комплексністю (розв'язання конкретних проблем певних категорій населення за допомогою обмежених дій; програми, що охоплюють комплексні цілі та передбачають сукупність заходів щодо їх досягнення, а також консолідацію й узгодження дій багатьох організацій) [12, с.40].

І. Пілунський поділяє соціальні програми на проблемно-орієнтовані та об'єктно-орієнтовані [13, с.293]. До перших він відносить функціональні програми (спрямовані на подолання проблем, які виникають у процесі виконання функцій органів державного управління) та програми цільового розвитку (орієнтовані на розв'язання проблем певних галузей соціальної сфери на місцевому рівні). До других – організаційні програми, тобто ті, що націлені на комплексне вдосконалення функцій виконавців соціальних програм, формування нових управлінських структур, які виконують соціальні завдання, реорганізацію діючих державних і місцевих органів влади.

Л. Алексеєнко класифікує соціальні програми за обсягом охоплення, часовим виміром, рівнем фінансування, проблемою, що потребує розв'язання, та галузевою спрямованістю. На її думку, запропонована класифікація дасть змогу раціонально розподіляти обмежені фінансові ресурси, досягаючи максимального ефекту, запобігати дублюванню програм та припинити дію тих із них, які є низькорезультативними [3, с.100].

Е. Лібанова та І. Євдокимова щодо видів державних соціальних програм у сфері соціального захисту визначають головними критеріями об'єкти соціального захисту або цільову групу. За цими критеріями традиційно виділяють програми соціального захисту багатодітних сімей, безробітних, інвалідів, молоді. Важливим критерієм класифікації державних програм є форма надання допомоги. За цим критерієм можна виділити програми житлових субсидій, пенсійного забезпечення, натурального забезпечення програми соціального обслуговування. За критерієм технології, яка лежить в основі дії програми, традиційно виділяють програми соціального страхування та соціальної допомоги. Інші критерії, які також можуть

застосовуватись для класифікації соціальних програм – це терміни: короткострокові (1-2 роки), середньострокові (3-5 років), довгострокові (8-10 років і більше), постійно діючі. Слід зазначити, що програми соціальної підтримки в основному мають постійний або довготривалий характер і діють на національному рівні. За масштабістю доцільно розрізняти національні, регіональні, територіальні, локальні програми. Також масштаби програми визначаються колом осіб, на яких вона спрямована [9, 11].

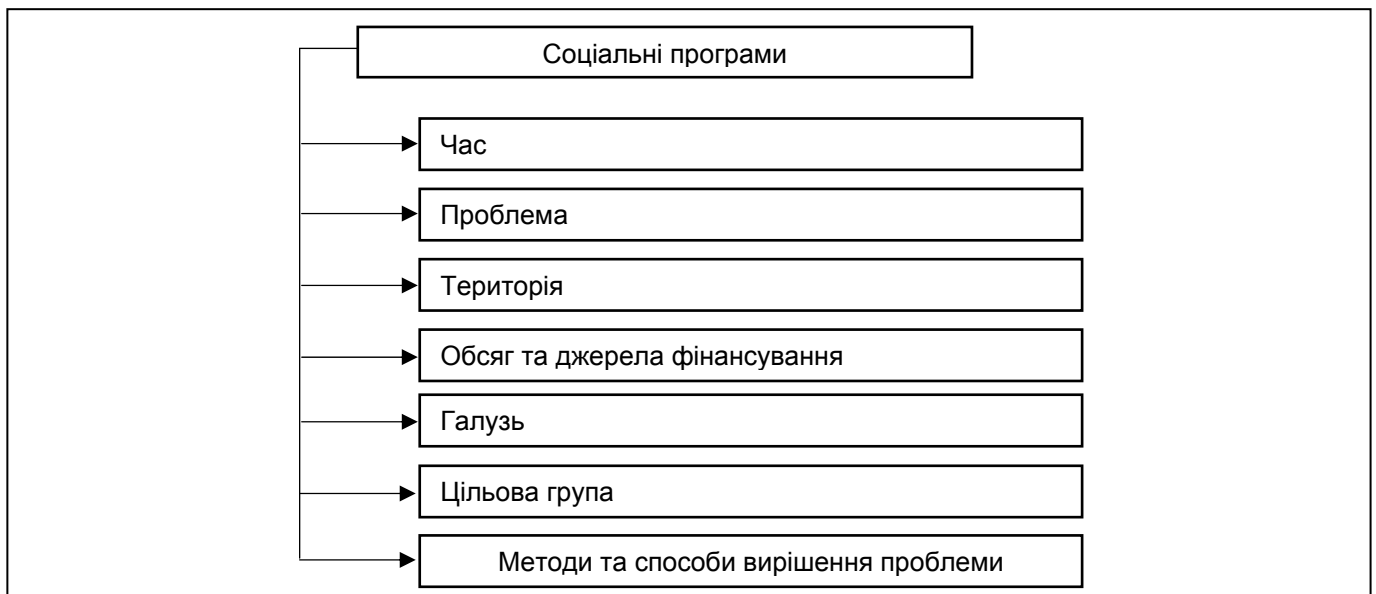

Рисунок 1. Класифікація соціальних програм*

*узагальнено та складено автором за даними [3, 4, 9, 11-13].

З огляду на вищевикладене, соціальні програми можна класифікувати за: проблемою, територією, обсягом та джерелами фінансування, часом виконання програми, галуззю, цільовою групою, методами та способами вирішення проблеми (рис. 1). Отже, існує багато визначень та класифікацій соціальних програм в залежності від фінансового забезпечення, часового виміру та позиції автора.

В Україні згідно з прийнятими нормативно-правовими актами у 2015 р. передбачалась реалізація завдань та заходів 44 державних цільових програм (35 програм схвалено постановами Кабінету Міністрів України, 9 програм Законами України). Фактично на кінець 2015 р. було профінансовано 29 державних цільових програм (ДЦП) через те, що в 2015 р. 3 ДЦП – достроково припинено за рішенням Уряду, 2 ДЦП – визнано такими, що втратили чинність, 1 – перенесено виконання на 2016 р., 3 ДЦП – не подано звітів про виконання, 6 ДЦП – не фінансувались [19].

Проаналізувавши дані у табл. 1 можна зробити висновок про те, що найбільша кількість державних цільових програм реалізується у соціальній сфері. Однак за обсягом фактичного фінансування перше місце займають економічні програми – 42,2 млрд. грн. За виконанням планових обсягів фінансування саме соціальні програми було перевиконано на 10,4 %.

Таблиця 1. Розподіл державних цільових програм за спрямованістю у 2015 р.*

Спрямованість	План		Факт		Частка від загального фінансування, %	Виконання планових обсягів фінансування, %
	Кількість	Фінансування, млрд. грн.	Кількість	Фінансування, млрд. грн.		
Соціальні	13	4,8	10	5,3	10,2	110,4
Економічні	11	181,6	7	42,2	81,3	23,2
Екологічні	6	7,9	5	3,5	6,7	44,3
Оборонні	3	1,4	2	0,03	1,8	2,1
Науково-технічні	3	0,7	3	0,7		100
Правоохоронні	1	0,9	1	0,1		11,1
Інші	1	0,1	1	0,1		100
Всього	38	197,4	29	51,93	100	-

*складено автором за даними [19]

Як свідчать дані рис. 2, найменше фінансування з державного бюджету у 2015 р. отримала Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 р. – 1,01 млрд. грн. Найбільше було профінансовано Державну цільову економічну програму розвитку

автомобільних доріг загального користування на 2013-2018 р. – 22,4 млрд. грн. Зазначені цифри свідчать про намір тодішнього Уряду активно будувати дороги.

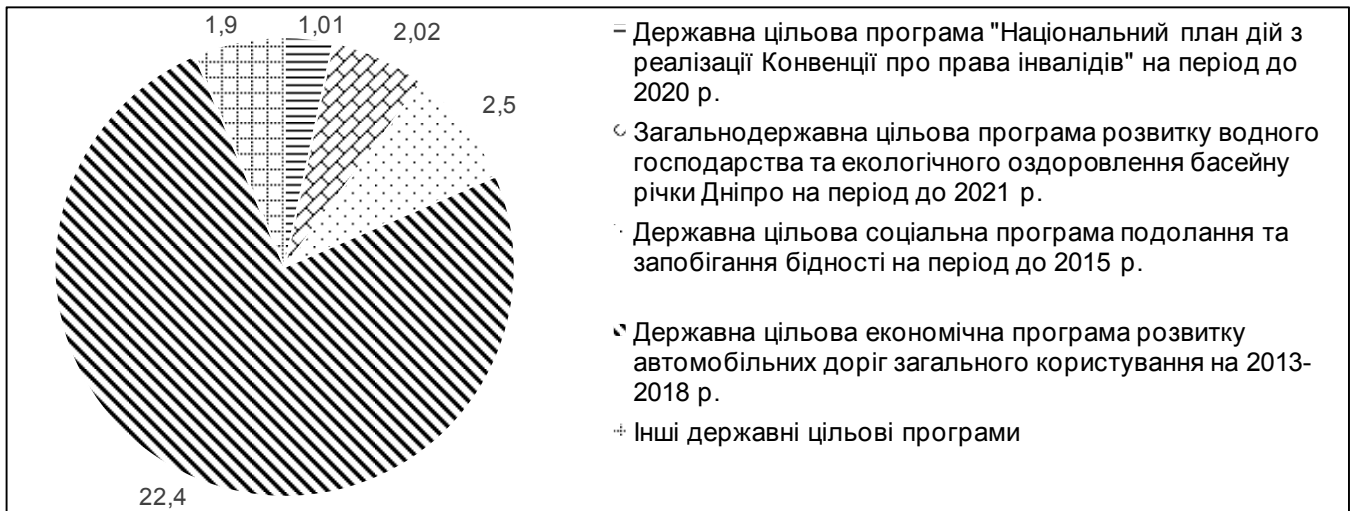

Рисунок 2. Структура фінансування найбільших державних цільових програм у 2015 р. за рахунок коштів державного бюджету, млрд. грн. (*складено автором за даними [19]).

Як зазначається у звіті про стан виконання державних цільових програм у 2015 р., жодна цільова програма не містить методики оцінки ефективності її виконання, що повинна бути розроблена державним замовником з урахуванням специфіки програми та кінцевих результатів, тому відповідні розрахунки не наведено [19]. Тобто, завдяки відсутності належного контролю за виконанням державних цільових програм вони є інструментом освоєння бюджетних коштів не беручи до уваги кількісні та якісні характеристики.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України визначає комплекс системних недоліків виконання державних цільових програм [19]:

1. Державні цільові програми так і не стали дієвим та ефективним інструментом реалізації державної політики, що забезпечує розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць. Вони виконують роль «формального папірця з декларацією про наміри щось зробити».

2. В рамках планування та використання коштів в державного бюджету не враховується в повному обсязі механізм пріоритетності вирішення проблеми. Фінансові ресурси спрямовуються розпорошено.

3. Прогнозні обсяги фінансових ресурсів програм, у тому числі кошти в державного бюджету, не узгоджуються з реальними можливостями їх фінансування.

4. Всупереч вимогам пункту 29 Порядку розроблення та виконання державних цільових програм, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 106 жодна програма не містить методики оцінки ефективності її виконання, що повинна бути розроблена державним замовником з урахуванням специфіки програми та кінцевих результатів.

5. З боку державних замовників має місце формальний підхід до виконання вимог чинного законодавства у сфері розроблення та виконання державних цільових програм.

6. Відсутність можливості здійснення контролю з боку громадськості.

7. Незадовільне звітування державних замовників: недотримання строків подання, інформація подається не в повному обсязі та не за всіма виконавцями.

Зважаючи на величезну кількість недоліків у функціонуванні державних цільових програм в Україні необхідним постає вивчення кращих світових прикладів вирішення соціальних проблем. Наприклад, у Великій Британії для цього використовують облігації соціального впливу (Social Impact Bond). Облігації соціального впливу були розроблені для вирішення системних проблем, які привели до бідності та неефективних послуг для найбільш вразливих і маргінальних співтовариств. За своєю сутністю, облігації соціального впливу виступають в ролі державно-приватного партнерства, яке фінансує ефективні соціальні послуги за допомогою контракту, заснованого на певних характеристиках. Облігації соціального впливу дозволяють федеральним, державним та місцевим органам влади вступати в партнерські відносини з постачальниками високопродуктивних послуг за допомогою приватних інвестицій для розвитку, координації або розширення ефективних програм. Якщо після вимірювання і оцінки, програма дозволяє досягти заздалегідь визначених результатів і показників ефективності, то в результаті платник погашає початкові інвестиції. Однак, якщо програма не досягне своїх очікуваних результатів, платник не сплачує за невиконані показники і результати [2].

Облігації соціального впливу (SIBs) призначені для надання допомоги в реформуванні системи надання державних послуг. SIB спрямовані на поліпшення соціальних результатів послуг, які фінансуються державою шляхом умовного досягнення результатів. Інвестори платять за проект на самому початку, а потім отримують

платежі на основі результатів, досягнутих в рамках проекту. Замість того, щоб зосередитися на входах (наприклад, кількість лікарів) або виходах (наприклад, кількість операцій), SIB, засновані на досягненні соціальних «результатів» (наприклад, поліпшення здоров'я). Результати заздалегідь визначені і вимірні [1].

Облігації соціального впливу набули широкого розповсюдження у багатьох країнах, серед яких Велика Британія, США, Австралія, Німеччина, Нідерланди, Бельгія, Канада, Португалія, Індія, Швейцарія, Австрія, Ізраїль, Фінляндія, Швеція.

Таблиця 2. Використання облігацій соціального впливу у країнах з 09.2010 р. по 06.2016 р.*

Країна	Кількість програм, шт.	Залучений капітал, млн. дол.	Охоплення населення, осіб	Галузь програм
Велика Британія	14	57,4	44094	Молодь, здоров'я та соціальна підтримка, безробіття, забезпечення житлом, соціальне підприємництво, кримінальне судочинство, фінансова підтримка.
США	10	118,1	18072	Молодь, здоров'я та соціальна підтримка, безробіття, забезпечення житлом, соціальне підприємництво, кримінальне судочинство, фінансова підтримка.
Австралія	2	16	1100	Здоров'я та соціальна підтримка, забезпечення житлом.
Німеччина	1	0,3	100	Молодь, безробіття.
Нідерланди	5	8,7	1852	Молодь, безробіття, соціальне підприємництво, фінансова підтримка.
Бельгія	1	0,3	180	Молодь, безробіття.
Канада	1	0,9	22	Забезпечення житлом.
Португалія	1	0,1	65	Молодь, фінансова підтримка.
Амазонські дощові ліси (група країн)	1	0,1	100	Міжнародний розвиток.
Індія	1	0,3	15000	Молодь.
Швейцарія	1	0,3	120	Безробіття.
Австрія	1	1,1	75	Соціальна підтримка, соціальне підприємництво, фінансова підтримка.
Ізраїль	2	7,6	2850	Молодь, здоров'я та соціальна підтримка.
Фінляндія	1	0,7	1300	Фінансова підтримка.
Швеція	1	1,2	60	Молодь, здоров'я та соціальна підтримка.
Всього	43	213,1	84990	-

*складено автором за даними [2]

Відповідно до табл. 2 використання облігацій соціального впливу розпочалось у 2010 р. у Великій Британії, що наглядно свідчить про кількість реалізованих програм – 14 та масштабність – охоплення населення становило 44094 осіб. Найбільше фінансування програм було закладено у США – 118,1 млн. дол. Основними галузями фінансування програм виступали: молодь, здоров'я та соціальна підтримка, безробіття, забезпечення житлом, соціальне підприємництво, кримінальне судочинство, фінансова підтримка, міжнародний розвиток. Визначена галузевість є приблизною, оскільки більш детально досягнення конкретних цілей прописано у кожній окремо взятій програмі.

Для України запровадження облігацій соціального впливу надало б можливість не тільки збільшити ефективність програм, а й поліпшити їх якість. Тобто бажаний результат буде як кількісний так і якісний. При цьому Уряд зможе нівелювати ризики фінансування програм, запроцює механізм ринкового інноваційного фінансування.

Висновки. Фінансове забезпечення соціальних програм полягає у комплексі заходів держави, спрямованих на розв'язання суспільних проблем з орієнтацією на результат шляхом виконання ключових показників ефективності програми. Узагальнення підходів щодо класифікації соціальні програм дозволило виокремити наступні ознаки: проблема, територія, обсяг та джерела фінансування, час виконання програми, галузь, цільова група, методи та способи вирішення проблеми. Аналіз фінансування соціальних програм в Україні свідчить, що вони займають найбільшу частку серед усіх державних цільових програм в Україні, водночас, не вирішують великої кількості соціальних проблем. Використання облігацій соціального впливу у багатьох країнах світу дозволило вирішити ряд проблем у наступних сферах: молодь, здоров'я та соціальна підтримка, безробіття, забезпечення житлом, соціальне підприємництво, кримінальне судочинство, фінансова підтримка, міжнародний розвиток. Запровадження облігацій соціального впливу в Україні надало б можливість збільшити фінансову ефективність програм, поліпшити їх якість.

Список використаних джерел

1. Social impact bonds [Електронний ресурс] / Guidance. – 16 May 2013. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/guidance/social-impact-bonds>.
2. Social Impact Bonds: The Early Years [Електронний ресурс] / Social Finance. – July 2016. – Режим доступу: http://www.socialfinance.org.uk/wp-content/uploads/2016/07/SIBs-Early-Years_Social-Finance_2016_Final3.pdf.
3. Алексеєнко Л. М. Соціальні програми: прагматика формування та проблеми фінансування / Л. М. Алексеєнко, Б. С. Шулюк // Фінанси України. – 2015. – № 4. – С. 96-105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_4_8.
4. Бабін Б. В. Державні цільові програми - організаційно-правові засади розроблення, затвердження та виконання: Моногр. / Б. В. Бабін, В. О. Кроленко; Донец. юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ. - Донецьк, 2006. – 206 с.
5. Бюджетний кодекс України (нова редакція) № 2456-IV (2456-17) від 08.07.2010 № 50-51 ст. 572 документ 2456-17 поточна редакція від 05.01.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
6. Бюджетний менеджмент: [підруч.] / [Т. С. Бабиш, В. М. Федосов, В. М. Опарін та ін.], за заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.
7. Дем'янишин В. Г. Складання проекту бюджету держави: прагматика, проблематика та шляхи удосконалення / В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – Вип. 4 (13). – С. 100-116.
8. Державний фінансовий контроль виконання бюджетних програм / Т. І. Єфименко, І. Б. Стефанюк, Н. І. Рубан та ін.; Н.-д. фін. ін-т. – К., 2004. – 320 с.
9. Євдокимова І. А. Ефективність соціальних програм як інструментів соціального захисту населення / І. А. Євдокимова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 881. – С. 190-194.
10. Закон України «Про державні цільові програми» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – №25. – С. 1042. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>.
11. Лібанова Е. М. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та практичні аспекти оцінювання: монографія / Е. М. Лібанова. – Умань: Соцінський, 2012. – 312 с.
12. Макарова О. В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки: монографія / О. В. Макарова. – К.: Ліра-К, 2004. – 328 с.
13. Пілунський І. В. Про класифікацію комплексних програм територіального розвитку / І. В. Пілунський // Вісник Національної академії державного управління. – 2005. – № 3. – С. 292-297.
14. Пономаренко О. В. Механізм державного управління соціальними проектами та програмами: теорія і методологія: монографія / О. В. Пономаренко. – Донецьк: Технопарк, 2010. – 342 с.
15. Рожко О. Д. Бюджетні інвестиції та ефективність бюджетних програм / О. Д. Рожко // Світ фінансів. – 2013. – Вип. 4. – С. 80-88.
16. Словник іншомовних слів за ред. О. С. Мельничука. – 2-е видання, випр. і доп. Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1985 – 966с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/42/53407/288564.html>.
17. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 7. С. 157.
18. Соціальні програми // Вікіпедія: вільна енцикл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальні_програми.
19. Стан виконання державних цільових програм у 2015 р. [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 19.04.2016. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.
20. Чугунов І. Я. Формування видатків бюджету у системі соціально-економічного розвитку країни / Чугунов І. Я., Ігнатюк І. М. // Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди. – 2016. – № 28/1. – С. 217 - 226.

References

1. Social impact bonds. Guidance. – 16 May 2013: <https://www.gov.uk/guidance/social-impact-bonds>.
2. Social Impact Bonds: The Early Years. Social Finance. – July 2016: http://www.socialfinance.org.uk/wp-content/uploads/2016/07/SIBs-Early-Years_Social-Finance_2016_Final3.pdf.
3. Alekseyenko L. M., Shulyuk B. S. Sotsial'ni prohramy: prahmatyka formuvannya ta problemy finansuvannya [Social programs: pragmatic development and financing problems]. Finance of Ukraine. – 2015. – № 4. – P. 96-105: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_4_8.
4. Babin B. V., Krolenko V. O. Derzhavni tsil'ovi prohramy - orhanizatsiyno-pravovi zasady rozroblennya, zatverdzhennya ta vykonannya [State target programs - organizational and legal framework development, approval and implementation]: Monograph. Donets. Legal. Inst Lugano. state. Univ ext. cases. - Donetsk, 2006. – 206 p.
5. Byudzhethnyy kodeks Ukrayiny (nova redaktsiya) [Budget Code of Ukraine (new edition)] № 2456-IV (2456-17) of 08.07.2010 № 50-51 p. 572 Document 2456-17 current edition of 05.01.2017: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

6. Babych T. S., Fedosov V. M., Oparin V. M. *Byudzhety menedzhment: pidruchnik [Budget Management]*. - For the Society. Ed. Fedosov. - Kyiv: Kyiv National Economic University, 2004. - 864 p.
7. Dem'yanyshyn V. H. *Skladannya proektu byudzhetu derzhavy: prahmatyka, problematyka ta shlyakhy udoskonalennya [Drafting the state budget, pragmatics, problems and ways of improvement]*. World finance. - 2007. - Vol. 4 (13). - P. 100-116.
8. Yefymenko T. I., Stefanyuk I. B., Ruban N. I. *Derzhavnyy finansovyy kontrol' vykonannya byudzhetykh proham [State financial control of budget programs]*. N.-d. Finn. Inst. - K., 2004. - 320 p.
9. Yevdokymova I. A. *Efektivnist' sotsial'nykh proham yak instrumentiv sotsial'noho zakhystu naselennya [Efficiency of social programs as instruments social protection]*. Journal of University of Kharkiv. - 2009. - № 881. - P. 190-194.
10. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavni tsil'ovi prohramy» [Law of Ukraine «On State Target Program»]*. Supreme Council of Ukraine (VVR). - 2004. - №25. - P. 1042: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>.
11. Libanova E. M. *Sotsial'ni rezul'taty derzhavnykh proham: teoretyko-metodolohichni ta praktychni aspekty otsynuvannya: monohrafiya [Social benefits of government programs: theoretical, methodological and practical aspects of assessment: monograph]*. - Uman: Sochins'kyi, 2012. - 312 p.
12. Makarova O. V. *Derzhavni sotsial'ni prohramy: teoretychni aspekty, metodyka rozrobky ta otsinky: monohrafiya [Government social programs: theoretical aspects, methodology development and assessment: monograph]*. - K.: Lira-K, 2004. - 328 p.
13. Piluns'kyi I. V. *Pro klasyfikatsiyu kompleksnykh proham terytorial'noho rozvytku [The classification complex programs of territorial development]*. Journal of the National Academy of Public Administration. - 2005. - № 3. - P. 292-297.
14. Ponomarenko O. V. *Mekhanizm derzhavnoho upravlinnya sotsial'nymy proektamy ta prohramamy: teoriya i metodolohiya: monohrafiya [Mechanism of government social projects and programs: Theory and Methodology: monograph]*. Donetsk: Tehnopak, 2010. - 342 p.
15. Rozhko O. D. *Byudzhetni investytsiyi ta efektyvnist' byudzhetykh proham [Investment budget and effectiveness of budget programs]*. Svit Finance. - 2013 - Vol. 4. - P. 80-88.
16. Mel'nychuk O. S. *Slovnyk inshomovnykh sliv [The dictionary of foreign words]*. - 2nd edition, straighten. and add. Kyiv: Home Edition «Ukrainian Soviet Encyclopedia» (USE), 1985 – 966p.: <http://slovopedia.org.ua/42/53407/288564.html>.
17. Bilodid I. K. *Slovnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. -11 volumes. - USSR. Institute of Linguistics. - K.: Scientific Thought, 1970-1980. - T.7 P.157.
18. *Sotsial'ni prohramy [Social programs]*. Wikipedia, the free entsykl.: http://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальні_програми.
19. *Stan vykonannya derzhavnykh tsil'ovykh proham u 2015 r. [State of implementation of state programs in 2015]*. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. - 19.04.2016: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.
20. Chuhunov I.Ya., Ihnatyuk I.M. *Formuvannya vydatkiv byudzhetu u systemi sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku krayiny [Formation of the budget expenditures in the system of socio-economic development of the country]*. Ekonomichnyy visnyk universytetu. Pereyaslav-Khmeln'nyts'kyi derzhavnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody. – 2016. – № 28/1. – S. 217-226.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Зюзін Віталій Олегович, аспірант кафедри фінансів
Університет митної справи та фінансів
вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000, Україна
e-mail: ziuzin.vitalii@gmail.com

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Зюзин Виталий Олегович, аспирант кафедры финансов
Университет таможенного дела и финансов
ул. Владимира Вернадского, 2/4, г. Днепр, 49000, Украина
e-mail: ziuzin.vitalii@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Ziuzin Vitalii Olegovich, Ph.D. Student
University of Customs and Finance
2/4 Volodymyr Vernadsky Str., Dnipro, 49000, Ukraine
e-mail: ziuzin.vitalii@gmail.com

Рецензент: Лисяк Любов Валентинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Університету митної справи та фінансів

ФОРМАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СЕГМЕНТУ МАЙНОВОГО ТА РИЗИКОВОГО СТРАХУВАННЯ

Косова Т.Д.,
Слободянюк О.В.

Предметом дослідження є сегмент майнового та ризикового страхування.

Метою дослідження є розробка пропозицій із удосконалення розвитку сегментів майнового та ризикового страхування.

Методи, що були використані в процесі дослідження: узагальнення, метод порівняльного аналізу, статистичний, кореляційно-регресійний аналіз та побудова факторних моделей.

Результати роботи: Протягом 2010-2015 років найвищі темпи зростання валових і чистих премій демонструють такі види страхування: страхування відповідальності перед третіми особами, страхування вантажів та багажу, авіаційне страхування, страхування фінансових ризиків, автострахування, страхування від нещасних випадків. Скоротилися валові та чисті премії по таких видах страхування: страхування кредитів, страхування від нещасних випадків на транспорті. По страхуванню майна та страхуванню від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ валові премії скоротилися, а чисті премії зросли.

Найбільш потужним сегментом ринку майнового і ризикового страхування є автострахування - страхування наземного транспорту, обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів, «Зелена картка». Друге місце за обсягом валових і чистих страхових премій має страхування майна, проте сегмент демонструє скорочення. По страхуванню фінансових ризиків питома вага валових і чистих страхових премій є третьою за розміром і продовжує зростання. Четверте місце має сегмент страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ. Стійку тенденцію до зростання демонструє страхування вантажів та багажу, а також страхування відповідальності перед третіми особами. Інші сегменти ринку не демонстрували суттєвих структурних зрушень.

Найвищий середній рівень страхових виплат має сегмент страхування фінансових ризиків. Друге і третє місце за середнім рівнем чистих страхових виплат посідає страхування кредитів і автострахування. Низький рівень чистих страхових виплат має страхування вантажів та багажу, страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, страхування майна.

Галузь застосування результатів: страхові компанії, органи пруденційного нагляду за страховим ринком.

Висновки. Напрямами щодо удосконалення майнового і ризикового страхування можуть бути: чітке регламентування організаційно-економічних питань розвитку цих видів страхування; розроблення прозорих та прийнятних правил діяльності страховиків майнової та ризикової сфер страхових послуг; підвищення фінансової стійкості і стабільності показників діяльності страхових компаній; проведення науково-дослідної роботи з підвищення кваліфікації персоналу страховиків і страхових посередників.

Ключові слова: страхування, майнове, ризикове, сегмент, розвиток, формалізація.

ФОРМАЛИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ СЕГМЕНТА ИМУЩЕСТВЕННОГО И РИСКОВОГО СТРАХОВАНИЯ

Косова Т.Д.
Слободянюк О.В.

Предметом исследования является сегмент имущественного и рискового страхования.

Целью исследования является разработка предложений по усовершенствованию развития сегментов имущественного и рискового страхования.

Методы, которые были использованы в процессе исследования: обобщение, метод сравнительного анализа, статистический, корреляционно-регрессионный анализ и построение факторных моделей.

Результаты работы: в течение 2010-2015 годов наибольшие темпы роста валовых и чистых премий демонстрируют такие виды страхования: страхование ответственности перед третьими лицами, страхование грузов и багажа, авиационное страхование, страхование финансовых рисков, автострахование, страхование от несчастных случаев. Сократились валовые и чистые премии по таким видам страхования: страхование кредитов, страхование от несчастных случаев на транспорте. По страхованию имущества и страхованию от огневых рисков и рисков стихийных явлений валовые премии сократились, а чистые премии выросли.

Наиболее мощным сегментом рынка имущественного и рискового страхования является автострахование - страхование наземного транспорта, обязательное страхование гражданско-правовой ответственности владельцев транспортных средств, «Зеленая карта». Второе место по объему валовых и чистых страховых премий имеет страхование имущества, однако сегмент демонстрирует сокращение. По страхованию финансовых рисков удельный вес валовых и чистых страховых премий является третьим по размеру и продолжает расти. Четвертое место имеет сегмент страхования от огневых рисков и рисков стихийных явлений. Стойкую тенденцию к росту демонстрирует страхование грузов и багажа, а также страхование ответственности перед третьими лицами. Другие сегменты рынка не демонстрировали существенных структурных сдвигов.

Наибольший средний уровень страховых выплат имеет сегмент страхования финансовых рисков. Второе и третье место по среднему уровню чистых страховых выплат занимает страхование кредитов и автострахование. Низкий уровень чистых страховых выплат имеет страхование грузов и багажа, страхования от огневых рисков и рисков стихийных явлений, страхования имущества.

Отрасль применения результатов: страховые компании, органы пруденционного надзора за страховым рынком.

Выводы. Направлениями совершенствования имущественного и рискованного страхования могут быть: четкое регламентирование организационно-экономических вопросов развития этих видов страхования; разработка прозрачных и приемлемых правил деятельности страховщиков имущественной и рискованной сфер страховых услуг; повышение финансовой устойчивости и стабильности показателей деятельности страховых компаний; проведение научно-исследовательской работы по повышению квалификации персонала страховщиков и страховых посредников.

Ключевые слова: страхование, имущественное, рискованное, сегмент, развитие, формализация

FORMALIZATION OF THE DEVELOPMENT OF THE SEGMENT OF PROPERTY AND RISK INSURANCE

Kosova T.D.
Slobodyanyuk O.V.

Subject of research is the segment of property and risk insurance.

The purpose of research is a work of proposals for improving the development of segments of property and risk insurance.

Methodology of research: generalization, the method of comparative analysis, statistical, correlation-regression analysis and the construction of factor models.

The results of research: during the years 2010-2015 the highest growth in gross and net premiums show the following types of insurance: insurance third party liability, cargo and luggage insurance, aviation insurance, financial risk insurance, auto insurance, insurance against accidents. Decreased gross and net premiums on these types of insurance, credit insurance, insurance upon accidents on transport. For insurance and property insurance against fire risks and risks of natural disasters, gross premiums declined, while net premiums increased

The most powerful market segment property and risk insurance is auto insurance - insurance of land transport, compulsory insurance of civil liability of vehicle owners, «Green Card.» Second place in terms of gross and net premiums have property insurance, but the segment shows contraction. For insurance of financial risks proportion of gross and net premiums written is the third in size and continues to grow. Fourth place is a segment of insurance against fire risks and risks of natural phenomena. Stable growth trend demonstrates cargo and baggage insurance and third party liability. Other segments showed no significant structural changes.

The highest average level of claims is a segment of insurance of financial risks. Second and third place in the average level of net insurance payments takes credit insurance and auto insurance. The low level of net insurance benefits have cargo and baggage insurance against fire risks and risks of natural disasters, property insurance

Areas of results implementation: Insurance companies, organs of prudential supervision of the insurance market.

Conclusions. Directions for improvement of property and risk insurance may be: clear regulation of organizational and economic development of these types of insurance; development of transparent and acceptable rules of property insurers and risk insurance sectors; increased financial stability and sustainability performance of insurance companies; conducting research work on staff development insurers and insurance brokers

Keywords: university, financial services market, competitiveness, international university rankings, world rankings.

Постановка проблеми. За своєю суттю майнове страхування є найбільш розвинутим і складним видом страхування, з якого розпочалася його історія. Майнове страхування є ефективним та доступним засобом захисту майнових інтересів усіх господарюючих суб'єктів. Значення даного страхування зумовлене тим, що майно служить обов'язковим елементом господарської діяльності юридичних осіб і життєдіяльності людей, тому забезпечення страхового захисту майна є пріоритетним в системі страхових відносин. На сьогоднішній день майнове страхування демонструє високі показники розвитку тому, створення його дієвої системи є основою для забезпечення стабільності та ефективності економічних відносин, підвищення рівня життя населення та соціальної стабілізації, створення міцної системи захисту як фінансів держави, так й інтересів окремих громадян та підприємництва, що можливо лише шляхом проведення ефективної державної політики, направленої на регулювання страхового ринку в Україні [1, с. 200].

Майнове страхування у державах з ринковою економікою відіграє ключову роль, що пояснюється тим, що дана галузь страхування сприяє відновленню майнових інтересів у разі впливу різного роду негативних подій та сприяє зміцненню фінансів держави. Майнове страхування зокрема і страхування в цілому, є важливим джерелом довгострокових інвестицій та зменшує навантаження на бюджет держави у разі настання страхових випадків. Характерним для страхування майна є виділення ризиків, що не пов'язані між собою ієрархічно, тобто страхування майна від вогню, страхування сільськогосподарських культур від засухи та стихійних лих; страхування тварин від падежу та вимушеного забою; страхування транспортних засобів від аварій, викрадення та інших небезпек.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання розвитку майнового та ризикового страхування знаходяться у центрі уваги багатьох вчених. С.О. Рубан, Д.Р. Абрамівна відзначають, що незважаючи на лідерство за майновим страхуванням серед країн Європи, практика функціонування страхових ринків Німеччини, Великобританії та Франції має істотні відмінності, які пов'язані, головним чином, з тенденціями розвитку та питомою вагою обсягу зібраних страхових премій і відшкодувань автомобільного страхування та страхування майна у структурі «нон-лайф» страхування, а також особливостями регулювання та стимулювання каналів збуту страхових послуг [2, с. 235]. Еволюційні і галузеві особливості майнового страхування, зокрема у промисловості, сільському і ресторанному господарстві розглядаються у працях В.М. Стецюк, О.Ю. Толстенко [3], Т.О. Петрішиної [4], Р.М. Мамчур [5], Н.В. Михайлової [6]. Питання ризикових аспектів порушуються такими вченими, як О.В. Тимошенко [7], Ю.М. Клапків [8], С.В. Семіколенова, А.П. Грабар [9], О.Т. Прокопчук, Ю.В. Улянич, К.Ф. Улянич [10]. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід визнати брак системних підходів до дослідження закономірностей розвитку сегментів майнового та ризикового страхування.

Мета дослідження – розробка пропозицій із удосконалення розвитку сегментів майнового та ризикового страхування.

Основні результати дослідження. Майнове страхування – це найбільш значний сегмент страхового ринку. Великою мірою це обумовлено різноманітністю його підвидів, адже до майнового страхування відносять: страхування засобів повітряного, наземного та водного транспорту, страхування вантажів, страхування сільськогосподарських культур, страхування тварин, страхування інших видів майна, страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, страхування фінансових і кредитних ризиків тощо.

Майнове страхування - це галузь страхування, в якій об'єктом страхових відносин є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном юридичних або фізичних осіб, які здійснюються на підставі добровільно укладеного договору між страховиком і страхувальником. У ринковій економіці галузь страхових послуг грає важливу роль для всього суспільства.

Однак ці проблеми в повній мірі не впливають на розвиток страхового ринку в галузі майнового страхування і це доказує огляд статистичних даних за останні періоди роботи страхових компаній.

Галузева структура страхування, пов'язана з об'єктами страхування. Стаття 4 Закону України «Про страхування» [11] дає визначення майнового страхування саме через його об'єкти. Майнове страхування (страхування майна) - це галузь страхування, предметом якого є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном.

До майна відносять:

1) матеріальні цінності, речі, що перебувають у володінні, користуванні чи розпорядженні юридичних та фізичних осіб. Речове майно поділяють на дві групи: нерухоме (земля та прикріплені до неї об'єкти) і рухоме (транспортні засоби та інші речі, що можуть переміщуватись у просторі);

2) майнові права і зобов'язання фізичних і юридичних осіб щодо користування землею, водою, корисними копалинами, іншими природними ресурсами, а також будівлями, спорудами, обладнанням і т. ін., товарними знаками, правами, торговельними марками тощо. До майна відносять гроші, цінні папери тощо.

У табл. 1 наведено динаміку страхових премій страхових компаній «Non-Life». Протягом 2010-2015 років обсяг валових премій із майнового і ризикового страхування зріс на 19,2%, а валових – на 56,5%.

Найвищі темпи зростання валових і чистих премій демонструють такі види страхування: страхування відповідальності перед третіми особами (211,5% і 275,1%), страхування вантажів та багажу – відповідно 195,1% і 156,6%, авіаційне страхування (162,2% і 191,5%), страхування фінансових ризиків (124,3% і 287,5%), автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») (137,6% і 144,7%), страхування від нещасних випадків (120,2% і 126,9%). Скоротилися валові та чисті премії по таких видах страхування: страхування кредитів – відповідно 69,7% і 78,1%, страхування від нещасних випадків на транспорті (48,3% і 53,3%). Валові премії по страхуванню майна та страхуванню від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ скоротилися – темпи росту становлять відповідно 79,7% і 65,3%, а чисті премії зросли (130,2% і 111,7%).

Найбільш потужним сегментом ринку майнового і ризикового страхування є автострахування - страхування наземного транспорту (КАСКО), обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів (ОСЦПВ), «Зелена картка» (табл. 2). Середня частка валових премій становить 30,06% і протягом 2010-2015 років вона зросла на 4,19%, а чистих – 38,82%, проте вона скоротилася на 3,33%. Друге місце за обсягом валових і чистих страхових премій має страхування майна – відповідно 16,08% і 14,24%, проте сегмент демонструє скорочення, що віддзеркалює їх зменшення відповідно на 6,86% та 2,48%. По страхуванню фінансових ризиків питома вага валових (14,99%) і чистих страхових премій (12,02%) є третьою за розміром і продовжує зростання відповідно на 0,59% і 5,55%. Четверте місце має сегмент страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ. Середня частка валових премій склала 11,14%, проте вона скоротилася на 6,5%, середня частка чистих премій (9,71%) також зменшилася на 2,90%. Стійку тенденцію до зростання демонструє страхування вантажів та багажу – приріст частки валових премій становить 5,51% при їх середньому розмірі 8,43%, а також страхування відповідальності перед третіми особами – приріст частки премій більше 3% при їх середньому рівні близько 6%. Інші сегменти ринку не демонстрували суттєвих структурних зрушень – частка страхування від нещасних випадків становить трохи менше 4%, страхування кредитів – трохи більше 2,5%, авіаційне страхування – близько 1,5%, страхування від нещасних випадків на транспорті – більше 0,7%.

Найвищий середній рівень страхових виплат має сегмент страхування фінансових ризиків (63,94%), передусім за рахунок 2010 року, коли рівень чистих страхових виплат склав 259,2% (табл. 3). Друге і третє місце за середнім рівнем чистих страхових виплат посідає страхування кредитів (47,82%) і автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») - 44,05%. Низький рівень чистих страхових виплат має страхування вантажів та багажу - 6,25%, страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ - 9,53%, страхування майна - 10,93%.

Встановлено тісний прямий кореляційний зв'язок між фактором та результативним показником по автострахуванню ($r=0,777$), страхуванню фінансових ризиків ($r=0,988$), страхуванню кредитів ($r=0,779$), страхуванню вантажів та багажу ($r=0,672$). Отримано статистично значущу кореляційно-регресійну модель залежності частки ринку страхування фінансових ризиків від рівня чистих виплат:

Таблиця 1. Динаміка страхових премій страхових компаній «Non-Life»

Види страхування	2010		2011		2012		2013		2014		2015		Темпи росту 2015/2010	
	млн. грн.												%	
	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті
Автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»)	5722,1	5059,0	6153,1	5658,1	6252,1	5938,2	6669,3	5982,2	6560,0	5947,5	7871,6	7322,4	137,6	144,7
Страхування фінансових ризиків	2894,3	755,7	2856,5	2008,3	2263,0	2098,4	3857,6	2401,3	4339,9	2019,1	3598,6	2172,9	124,3	287,5
Страхування вантажів та багажу	1822,2	801,7	1497,1	924,6	1060,2	948,7	1523,4	965,7	1842,0	860,4	3555,4	1255,4	195,1	156,6
Страхування майна	4371,8	1680,8	3298,8	2229,9	2821,9	2606,6	3769,2	2489,7	3205,3	2045,1	3486,2	2188,1	79,7	130,2
Страхування відповідальності перед третіми особами	973,7	505,9	1197,9	680,7	1012,2	940,3	1817,2	1033,9	1439,9	671,7	2059,6	1391,5	211,5	275,1
Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ	3029,8	1156,3	2439,1	1827,6	1939,4	1830,1	2780,4	1649,3	2307,9	1250,4	1977,6	1292,1	65,3	111,7
Страхування від нещасних випадків	445,5	348,9	672,9	561,6	826,6	756,4	1431,3	990,9	963,3	638,0	535,5	442,7	120,2	126,9
Авіаційне страхування	276,8	222,9	260,4	200,5	309,8	255,3	238,9	223,6	276,7	265,8	449,0	426,9	162,2	191,5
Страхування кредитів	500,3	256,4	469,6	334,6	518,3	498,0	1026,0	684,0	684,7	388,2	348,7	200,2	69,7	78,1
Страхування від нещасних випадків на транспорті	152,2	133,6	148,7	139,9	157,8	148,7	174,5	154,3	120,9	109,2	73,5	71,2	48,3	53,3
Інші види страхування	897,1	477,3	883,3	682,2	890,4	849,3	1075,1	780,9	909,4	408,9	1173,8	1073,4	130,8	224,9
Всього	21085,8	11398,5	19877,4	15248	18051,7	16870	24362,9	17355,8	22650	14604,3	25129,5	17836,8	119,2	156,5

Джерело: складено за даними [12]

Таблиця 2. Динаміка структури страхових премій, %

Види страхування	2010		2011		2012		2013		2014		2015		Середнє		Зміна питомої ваги	
	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті
	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті	Валові	Чисті
Автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»)	27,14	44,38	30,96	37,11	34,63	35,20	27,37	34,47	28,96	40,72	31,32	41,05	30,06	38,82	4,19	-3,33
Страхування фінансових ризиків	13,73	6,63	14,37	13,17	12,54	12,44	15,83	13,84	19,16	13,83	14,32	12,18	14,99	12,02	0,59	5,55
Страхування вантажів та багажу	8,64	7,03	7,53	6,06	5,87	5,62	6,25	5,56	8,13	5,89	14,15	7,04	8,43	6,20	5,51	0,00
Страхування майна	20,73	14,75	16,60	14,62	15,63	15,45	15,47	14,35	14,15	14,00	13,87	12,27	16,08	14,24	-6,86	-2,48
Страхування відповідальності перед третіми особами	4,62	4,44	6,03	4,46	5,61	5,57	7,46	5,96	6,36	4,60	8,20	7,80	6,38	5,47	3,58	3,36
Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ	14,37	10,14	12,27	11,99	10,74	10,85	11,41	9,50	10,19	8,56	7,87	7,24	11,14	9,71	-6,50	-2,90
Страхування від нещасних випадків	2,11	3,06	3,39	3,68	4,58	4,48	5,87	5,71	4,25	4,37	2,13	2,48	3,72	3,96	0,02	-0,58
Авіаційне страхування	1,31	1,96	1,31	1,31	1,72	1,51	0,98	1,29	1,22	1,82	1,79	2,39	1,39	1,71	0,47	0,44
Страхування кредитів	2,37	2,25	2,36	2,19	2,87	2,95	4,21	3,94	3,02	2,66	1,39	1,12	2,70	2,52	-0,99	-1,13
Страхування від нещасних випадків на транспорті	0,72	1,17	0,75	0,92	0,87	0,88	0,72	0,89	0,53	0,75	0,29	0,40	0,65	0,84	-0,43	-0,77
Інші види страхування	4,25	4,19	4,44	4,47	4,93	5,03	4,41	4,50	4,02	2,80	4,67	6,02	4,45	4,50	0,42	1,83
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100,00	100,00	100	100

Джерело: складено за даними [12]

Таблиця 3. Динаміка абсолютного і відносного рівня чистих страхових виплат

Види страхування	Обсяг чистих страхових виплат, млн. грн.						Темпи росту, 2015/2010, %	Рівень чистих страхових виплат, %							Абсолютний приріст, 2015/2010, %
	2010	2011	2012	2013	2014	2015		2010	2011	2012	2013	2014	2015	середнє	
Автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»)	2538,2	2345,5	2478,5	2559,6	2744,1	3077,6	121,25	50,17	41,45	41,74	42,79	46,14	42,03	44,05	-8,14
Страхування фінансових ризиків	1959,1	801,1	438	89,3	41,6	1257,3	64,18	259,24	39,89	20,87	3,72	2,06	57,86	63,94	-201,38
Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ	177	159,2	143	69,1	161,7	106,4	60,11	15,31	8,71	7,81	4,19	12,93	8,23	9,53	-7,08
Страхування майна	133,8	193,8	399,8	137,6	172,5	429,3	320,85	7,96	8,69	15,34	5,53	8,43	19,62	10,93	11,66
Страхування кредитів	151,1	46,9	163,9	98,8	60	302,6	200,26	58,93	14,02	32,91	14,44	15,46	151,15	47,82	-14,02
Страхування вантажів та багажу	-	-	50,9	67,3	30,4	114,6	-	-	-	5,37	6,97	3,53	9,13	6,25	-
Авіаційне страхування	-	-	2,7	22,7	9,8	22,6	-	-	-	2,7	22,7	9,8	22,6	14,45	-
Інші види страхування	157,1	227,1	149,1	195,1	145,7	386,3	245,89	32,91	33,29	17,56	24,98	35,63	35,99	30,06	3,08
Всього	5116,3	3773,6	3825,9	3239,5	3365,8	5696,7	111,34	44,89	24,75	22,68	18,67	23,05	31,94	27,66	-12,95

Джерело: складено за даними [12]

$$ЧРСФР = -0,02748 \cdot РЧВСФР + 13,77218, \quad R^2 = 0,976 \quad (1)$$

де ЧРСФР – частка ринку страхування фінансових ризиків, %;

РЧВСФР – рівень чистих виплат зі страхування фінансових ризиків, %.

Достовірність побудованої моделі підтверджується високим значенням квадратичного коефіцієнта кореляції ($R^2=0,976$), а також р-значеннями перед фактором (0,000203) і вільним членом (0,000000). Побудовану модель можна інтерпретувати таким чином: при зростанні рівня виплат частка ринку скорочується, оскільки перед фактором від'ємне значення множника. Це наочно демонструє динаміка ринку: при виплатах 259,24% частка ринку була 6,63%, при виплатах 3,72%-2,06% частка ринку була найвищою - 13,84%-13,83%. Відсутність закономірностей взаємозв'язку частки ринку від рівня страхових виплат спостерігається по таким видам страхування: страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ ($r=0,027$), страхування майна ($r=0,488$). Саме обсяг операцій на цих сегментах страхового ринку скорочується. Аналогічна тенденція виявляється на малорозвинutih сегментах ринку – авіаційному страхуванні ($r=0,270$) та інших ($r=0,209$).

Динаміка основних показників страхування автотранспорту страхування наземного транспорту (КАСКО), страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за внутрішніми договорами (ОСЦПВ) та за міжнародними договорами («Зелена картка») - наведена в табл. 4. За 9 місяців 2016 року обсяг валових страхових премій з автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») збільшився на 19,0%, обсяг валових страхових виплат зріс на 19,6%. При цьому частка валових страхових премій по КАСКО становить трохи менше 48%, а у виплатах – скоротилася із 57,45% до 53,17%. Питома вага ОСЦПВ у валових страхових преміях становить трохи більше 38%, а у виплатах зросла із 34,13 до 36,02%.

Таблиця 4. Динаміка основних показників автострахування за 9 місяців 2015-2016 рр.

Вид страхування	Валові страхові премії				Валові страхові виплати				Рівень валових страхових виплат, %		Темпи приросту 2016/2015, %	
	2015		2016		2015		2016		2015	2016	валові страхові премії	валові страхові виплати
	млн. грн.	структура, %	млн. грн.	структура, %	млн. грн.	структура, %	млн. грн.	структура, %				
Страхування наземного транспорту (КАСКО)	2724,5	47,78	3243,7	47,79	1335,5	57,45	1478,4	53,17	49,02	45,58	19,1	10,7
Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ)	2201,6	38,61	2602,8	38,35	793,4	34,13	1001,6	36,02	36,04	38,48	18,2	26,2
Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (за міжнародними договорами) «Зелена картка»	775,5	13,60	940,6	13,86	195,7	8,42	300,6	10,81	25,24	31,96	21,3	53,6
Всього	5701,6	100,00	6787,1	100,00	2324,6	100,00	2780,6	100,00	40,77	40,97	19	19,6

Джерело: складено за даними [12]

Надходження валових страхових премій при страхуванні наземного транспорту (КАСКО) за 9 місяців 2016 року збільшилося на 19,1% у порівнянні з аналогічним періодом 2015 року і становило 3 243,7 млн. грн., при страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) обсяг валових страхових премій збільшився на 18,2% і становив 2602,8 млн. грн.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Протягом 2010-2015 років найвищі темпи зростання валових і чистих премій демонструють такі види страхування: страхування відповідальності перед третіми особами, страхування вантажів та багажу, авіаційне страхування, страхування фінансових ризиків, автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»), страхування від нещасних випадків. Скоротилися валові та чисті премії по таких видах страхування: страхування кредитів, страхування від нещасних випадків на транспорті. По страхуванню майна та страхуванню від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ валові премії скоротилися, а чисті премії зросли.

Найбільш потужним сегментом ринку майнового і ризикового страхування є автострахування - страхування наземного транспорту (КАСКО), обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів (ОСЦПВ), «Зелена картка». Друге місце за обсягом валових і чистих страхових премій має страхування майна, проте сегмент демонструє скорочення. По страхуванню фінансових ризиків питома вага валових і чистих страхових премій є третьою за розміром і продовжує зростання. Четверте місце має сегмент страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ. Стійку тенденцію до зростання демонструє страхування вантажів та багажу, а також страхування відповідальності перед третіми особами. Інші сегменти ринку не демонстрували суттєвих структурних зрушень.

Найвищий середній рівень страхових виплат має сегмент страхування фінансових ризиків. Друге і третє місце за середнім рівнем чистих страхових виплат посідає страхування кредитів і автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»). Низький рівень чистих страхових виплат має страхування вантажів та багажу, страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, страхування майна.

Напрямами щодо удосконалення майнового і ризикового страхування можуть бути: чітке регламентування організаційно-економічних питань розвитку цих видів страхування; розроблення прозорих та прийнятних правил діяльності страховиків майнової та ризикової сфер страхових послуг; підвищення фінансової стійкості і стабільності показників діяльності страхових компаній; проведення науково-дослідної роботи з підвищення кваліфікації персоналу страховиків і страхових посередників тощо.

Список використаних джерел

1. Слободянюк О.В. Страхування як заорука відшкодування збитків при пошкодженні та втраті майна / О. В. Слободянюк, Г. В. Толкачева // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – 2016. – Том 15. – № 1(32) – С.172-201.
2. Рубан С. О. Майнове страхування: досвід країн Європи / С. О. Рубан, Д. Р. Абрамівна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2012. – Вип. 36. – С. 228-236.
3. Стецюк В. М. Особливості обов'язкового майнового страхування в умовах еволюційного розвитку / В. М. Стецюк, О. Ю. Толстенко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Економіка. – 2012. – Вип. 20. – С. 208-212.
4. Петрішина Т.О. Теоретичні аспекти страхування майна і доходів промислових підприємств / Т.О. Петрішина // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2012. – Вип. 8(1). – С. 54-59.
5. Мамчур Р. М. Основні тенденції розвитку майнового страхування в сільському господарстві / Р. М. Мамчур // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181(4). – С. 237-243.
6. Михайлова Н. В. Основні умови страхування майна підприємств ресторанного господарства / Н. В. Михайлова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2011. – Вип. 2. – С. 340-347.
7. Тимошенко О. В. Страхування фінансових ризиків як фактор забезпечення фінансових ресурсів підприємства / О. В. Тимошенко // Економічний простір. – 2013. – № 71. – С. 135-143.
8. Клапків Ю. М. Дефініція та особливості класифікації катастрофічних ризиків у теорії страхування / Ю. М. Клапків // Фінансовий простір. – 2013. – № 3. – С. 145-149.
9. Семіколенова С. В. Проблеми та перспективи розвитку страхування фінансових ризиків в Україні / С. В. Семіколенова, А. П. Грабар // Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. – 2013. – Т. 146. – С. 91-95.
10. Прокопчук О. Т. Зарубіжний досвід страхування аграрних ризиків та доцільність його застосування в Україні / О. Т. Прокопчук, Ю. В. Улянич, К. Ф. Улянич // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2013. – Вип. 83. – С. 227-234.
11. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>
12. Огляд страхового ринку: Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/content/strahoviy-rinok.html>

References

1. Slobodjanjuk O.V., Tolkacheva G.V. (2016), *Strahuvannja jak zaporuka vidshkoduvannja zbytkiv pry poskodzhenni ta vtrati majna [Insurance as a guarantee of compensation in case of damage and loss of property]*, *Market economy: contemporary theory and practice of management*, T. 15, No. 1(32), pp.172-201.

2. Ruban S.O., Abramitova D.R. (2012), *Majnovе strahuvannja: dosvid krai'n Jevropy [Property insurance: Experience Europe], Problems and prospects of the banking system of Ukraine*, Vol. 36, pp. 228-236.
3. Stecjuk V.M., Tolstenko O.Ju. (2012), *Osoblyvosti obov'jazkovogo majnovogo strahuvannja v umovah evolucijnogo rozvytku [Features compulsory property insurance in terms of evolutionary development]*, *Scientific Notes [National University «Ostroh Academy»]*. Avg. : *Economy*, Vol. 20, pp. 208-212
4. Petrishyna T.O. (2012), *Teoretychni aspekty strahuvannja majna i dohodiv promyslovyh pidpryjemstv [Theoretical aspects of property insurance and income industrial]*, *Actual problems of economic development of the region*, Vol. 8 (1), pp. 54-59.
5. Mamchur R.M. (2013), *Osnovni tendencii' rozvytku majnovogo strahuvannja v sil's'komu gospodarstvi [Major trends in property insurance in agriculture]*, *Scientific Bulletin of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*. Avg. : *Economics, farm management business*, Vol. 181 (4), pp. 237-243.
6. Myhajlova N.V. (2011), *Osnovni umovy strahuvannja majna pidpryjemstv restorannogo gospodarstva [Key terms of property insurance companies restaurant business]*, *Economic strategy and prospects of trade and services*, Vol. 2, pp. 340-347.
7. Tymoshenko O.V. (2013), *Strahuvannja finansovyh ryzykiv jak faktor zabezpechennja finansovyh resursiv pidpryjemstva [Insurance of financial risks as a factor in providing financial resources]*, *Economic Space*, No. 71, pp. 135-14.
8. Klapkiv Ju.M. (2013), *Definicija ta osoblyvosti klasyfikacii' katastrofichnyh ryzykiv u teorii' strahuvannja [Definition and classification features of catastrophic risk insurance in the theory]*, *Financial space*, No. 3, pp. 145-149.
9. Sjemikolenova S.V. (2013), *Problemy ta perspektyvy rozvytku strahuvannja finansovyh ryzykiv v Ukraїni [Problems and prospects of financial risk insurance in Ukraine]*, *Scientific notes NaUKMA. Economic science*, Vol 146, pp. 91-95.
10. Prokopchuk O.T., Uljanych Ju.V., Uljanych K.F. (2013), *Zarubizhnyj dosvid strahuvannja agrarnyh ryzykiv ta docil'nist' jogo zastosuvannja v Ukraїni [Foreign experience agricultural insurance risks and the feasibility of its application in Ukraine]*, *Proceedings of Uman National University of Horticulture*, Vol. 83, pp. 227-234.
11. *Pro strahuvannja: Zakon Ukraїny (1996) [Insurance: Law of Ukraine]*: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>
12. *Ogljad strahovogo rynku: Nacional'na komisija, shho zdijsnjuje derzhavne reguljuvannja u sferi rynkiv finansovyh poslug [Insurance Market Review: The National Commission for State Regulation of Financial Services Markets]*: <https://nfp.gov.ua/content/strahoviy-rinok.html>

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Косова Тетяна Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, підприємництва та біржової діяльності,
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)
70-б, Жуковського, Запоріжжя, 69002 Україна
e-mail: znatok777@meta.ua
Слободянюк Ольга Василівна, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Київський національний торговельно-економічний університет, Одеський інститут (м.Одеса)
6, 25 Чапаєвської дивізії, Одеса, 65070 Україна
e-mail: 2008@ukr.net

ДАНИЕ ОБ АВТОРАХ

Косова Татьяна Дмитриевна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов, предпринимательства и биржевой деятельности,
Классический частный университет (г. Запорожье)
70-б, Жуковского, Запорожье, 69002 Украина
e-mail: znatok777@meta.ua
Слободянюк Ольга Васильевна, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедры финансов, банковского дела и страхования,
Киевский национальный торгово-экономический университет, Одесский институт (г.Одесса)
6, 25 Чапаевской дивизии, Одесса, 65070 Украина
e-mail: 2008@ukr.net

DATA ABOUT AUTHORS

Kosova Tetiana Dmutriivna, Doctor of Sciences in Economy, professor of Finance, Entrepreneurship and Exchange Activities Department,
Classical Private University, Zaporizhzhya
70-b Zhukovsky, Zaporizhzhya, 69002 Ukraine
e-mail: znatok777@meta.ua
Slobodyanyuk Olga Vasuliivna, Candidate of Sciences in Economy, Assistant Professor, Head of the Finance, Banking and Insurance Department,
Kyiv National University of Trade and Economics, Odessa Institute, Odessa
6, 25 Chapayev Division, Odessa, 65070 Ukraine

ФОНДОВІ БІРЖІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНФРАСТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Кужелєв М.О.,
Головенко І.П.

В статті досліджено функціонування фондових бірж України як основного елементу інфраструктури ринку цінних паперів в умовах зовнішнього динамічного середовища. Окреслено основні напрямки активізації діяльності фондових бірж.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад щодо визначення та характеристики елементів інфраструктури ринку цінних паперів, а саме фондових бірж як основного елементу організованого ринку цінних паперів.

Об'єктом дослідження виступають економічні відносини, що виникають між суб'єктами фондових бірж.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади діяльності фондових бірж, як елементів інфраструктури ринку цінних паперів.

У процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи: загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, методи індукції, дедукції, аналізу синтезу, методи логічного узагальнення, порівняння, групувань, вибірок; графічний метод.

Результати досліджень полягають в наданні практичних рекомендацій щодо діяльності фондових бірж на ринку цінних паперів України.

Надано пропозиції щодо вдосконалення його інституційних засад, нормативно – правової бази ринку цінних паперів, підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості українських фінансових інструментів.

Ключові слова: інфраструктура, ринок цінних паперів, фондові біржі, елементи інфраструктури ринку цінних паперів.

ФОНДОВЫЕ БИРЖИ КАК ЭЛЕМЕНТ ИНФРАСТРУКТУРЫ НАЦИОНАЛЬНОГО РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Кужелев М.А.,
Головенко И.П.

В статье исследовано функционирование фондовых бирж Украины как основного элемента инфраструктуры рынка ценных бумаг в условиях внешней динамической среды. Определены основные направления активизации деятельности фондовых бирж.

Целью исследования является обобщение теоретических основ по определению и характеристики элементов инфраструктуры рынка ценных бумаг, а именно фондовых бирж как основного элемента организованного рынка ценных бумаг.

Объектом исследования выступают экономические отношения, что возникающих между субъектами фондовых бирж.

Предметом исследования являются теоретические и практические основы деятельности фондовых бирж, как элементов инфраструктуры рынка ценных бумаг.

В процессе исследования использованы следующие общенаучные методы: общенаучные и специальные методы познания, методы индукции, дедукции, анализа синтеза, методы логического обобщения, сравнения, группировки, графический метод.

Результаты исследований заключаются в предоставлении практических рекомендаций по деятельности фондовых бирж на рынке ценных бумаг Украины.

Даны предложения по совершенствованию его институциональных основ, нормативно - правовой базы рынка ценных бумаг, повышение конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности украинских финансовых инструментов.

Ключевые слова: инфраструктура, рынок ценных бумаг, фондовые биржи, элементы инфраструктуры рынка ценных бумаг.

STOCK EXCHANGE AS AN ELEMENT OF NATIONAL INFRASTRUCTURE SECURITIES MARKET: TRENDS

Kuzheliev M.O.,
Golovenko I.P.

In the article the functioning of stock exchanges Ukraine as the main element of securities market infrastructure in terms of dynamic external environment. The basic directions revitalization stock exchanges.

The aim of the study is a synthesis of theoretical principles concerning the definition and characteristics of the infrastructure of the securities market, namely stock exchanges as the main element of the organized securities market.

The object of research are economic relations arising between subjects stock exchanges.

The subject of research is theoretical and practical bases of stock exchanges as the infrastructure of the securities market.

The study used the following general scientific methods: cognition are special methods, methods of induction, deduction, analysis, synthesis, logic synthesis methods, comparison, groupings; Graphic method.

The research results are to provide practical recommendations on the stock exchanges of the securities market of Ukraine.

The proposals for improving its institutional framework, regulatory - legal framework of the securities market, competitiveness and investment attractiveness of Ukrainian financial instruments.

Keywords: *infrastructure, securities markets and stock exchanges, infrastructure elements securities market.*

Актуальність. Ринок цінних паперів відіграє важливу роль в економіці країни завдяки системі накопичення та перерозподілу фінансових коштів необхідних для подальшого розвитку. Розвинута інфраструктура ринку цінних паперів має можливість забезпечити ефективну діяльність ринку для перерозподілу тимчасово вільних коштів в межах економіки країни, що в свою чергу може дати поштовх економічному зростанню та сприятиме розширеному відтворенню суспільного виробництва. Саме на ринку цінних паперів здійснюється трансформація тимчасово вільних коштів та накопичень суб'єктів економічних відносин в інвестиційні ресурси.

Ринок цінних паперів включає в себе велику кількість елементів, тісно пов'язаних між собою, що в сукупності виконують важливу роль в економіці. При цьому необхідною умовою ефективного розвитку ринку цінних паперів стає взаємодія та функціонування його структурних елементів, а саме: незалежних реєстраторів, депозитаріїв та зберігачів, трастових інститутів, розрахунково-клірингових систем, незалежних реєстраторів, бірж, торгово-інформаційних систем, спеціальних страхових фондів, інформаційних агентств.

Аналіз основних досліджень. Вивченням проблем функціонування українського ринку цінних паперів та його інфраструктури займалися такі вітчизняні науковці, як: О. Василик, В. Корнеєв, З. Лапішко, Т. Майорова, В. Міщенко, О. Мозговий, А. Пересада, М. Савлук, І. Ткачук, В. Шелудько.

Дослідженню сутності інфраструктури та її ролі присвячені роботи відомих зарубіжних вчених, таких як: О. Вільямсона, Ф. Йохімсена, Х. Зінгера, А. Пізенті, Г. Хедткампа.

Однак, незважаючи на наявні праці, вивчення елементів інфраструктури ринку цінних паперів потребують подальших ґрунтовних досліджень та свідчать про достатньо серйозні розбіжності в питаннях визначення сутності, видів та завдань елементів інфраструктури.

Предметом дослідження є теоретичні та методологічні аспекти діяльності фондових бірж, як інституту інфраструктури ринку цінних паперів держави.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад щодо визначення та характеристики фондових бірж як інституту організованого ринку цінних паперів.

Постановка проблеми. З огляду на складну структуру ринку цінних паперів та різні напрями функціонування його суб'єктів, обслуговування яких забезпечується його інфраструктурою, питання функціонування елементів інфраструктури ринку цінних паперів та визначення їх завдань є актуальним з теоретичної точки зору, а саме діяльності фондових бірж як головного елементу ринку цінних паперів.

Результати дослідження. Ринок цінних паперів виступає однією з найважливіших складових національної економіки, яка є показником розвитку як ринку капіталу, так і всієї фінансової системи країни. Сучасний стан ринку цінних паперів та його структура утворилася внаслідок трансформацій економічної системи, які відбулися під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів.

Є безліч підходів до трактування поняття «ринку цінних паперів», але на нашу думку найбільш оптимальним є визначення ринку цінних паперів як складної ієрархічної системи, складеної з упорядкованої сукупності взаємопов'язаних та функціонально взаємозалежних підсистем, однією з яких є інфраструктура ринку цінних паперів. Кожна з виділених підсистем залежно від мети дослідження може виступати як окрема система нижчої ієрархічної підпорядкованості відносно ринку цінних паперів [8].

У науковій літературі існує багато різних підходів до структуризації ринку цінних паперів. Незважаючи на певні відмінності у цих підходах та все ж у межах кожного з них розмежовують ринки за організаційною характеристикою. Відповідно до такої характеристики виділяють організований (біржовий) та неорганізований (позабіржовий) ринки.

Організований ринок цінних паперів - це ринок, на якому рух цінних паперів здійснюється за встановленими правилами, які регулюють його діяльність за правилами, встановленими вимогами лістингу цінних паперів до торгів. Біржовий ринок - це завжди організований ринок цінних паперів, тому що торгівля наданому ринку здійснюється строго за правилами біржі і лише між посередниками на біржі. Біржовий ринок представлений торгівлею цінними паперами на фондових біржах.

Неорганізований ринок - це ринок, на якому рух цінних паперів здійснюється без дотримання єдиних для всіх учасників ринку правил. Позабіржовий ринок представлений торгівлею цінними паперами за межами фондових бірж.

Розглядаючи інфраструктуру як важливу складову ефективного функціонування ринку цінних паперів та взаємодії його складових, на основі аналізу елементів, функцій, та завдань, пропонується таке визначення:

Інфраструктура ринку цінних паперів є сукупністю елементів, що взаємодіють між собою з приводу трансформації накопичених тимчасово вільних коштів в інвестиції з метою їх ефективного використання, розвитку реального сектору економіки та сфери послуг та мінімізації впливу фінансових ризиків [3].

Інфраструктура ринку цінних паперів є однією з найважливіших характеристик ринкової системи, представлена своїми власними елементами, що включає перш за все суб'єктів ринку та функціональні зв'язки між ними.

Інфраструктура - це сукупність складових загальної побудови економічного життя, що мають підпорядкований характер і забезпечують нормальну діяльність економічної системи загалом; включає системи фінансового, інформаційного, технічного та інших видів забезпечення [8].

Інфраструктура ринку цінних паперів – це складна підсистема ринку цінних паперів, сутність якої полягає в забезпеченні ефективної взаємодії діяльності емітентів та інвесторів, через організацію фінансового посередництва, технічних механізмів, торговельного та інформаційного просторів для здійснення операцій із цінними паперами.

Ефективне формування інфраструктури ринку цінних паперів:

- сприяє інтеграції країни у світову економічну систему;
- дозволяє використовувати міжнародні принципи і стандарти побудови фондового ринку;
- позитивно позначається на залученні іноземного капіталу;
- впливає на акумуляцію коштів вітчизняних підприємств та громадян;
- узгоджує майнові інтереси учасників ринку [2].

Безперервний інвестиційний процес та створення високо ліквідного ринку цінних паперів здійснюється через функціональну взаємодію фінансових посередників, фондових бірж та інших елементів системи. Але найбільшим та найважливішим елементом на даний час є фондові біржі.

Фондова біржа – це організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому проводиться торгівля цінними паперами; акціонерне товариство, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу та здійснює свою діяльність відповідно до чинного законодавства, статуту і правил фондової біржі.

Основними учасниками фондових бірж є емітенти, інвестори та інвестиційні інститути.

Емітенти - це юридичні особи, міські ради, а також держава в особі уповноважених органів державної влади, яка від свого імені розміщує емісійні цінні папери та бере на себе зобов'язання щодо них перед їх власниками та корпорації, що займаються випуском цінних паперів.

До інвесторів слід віднести фізичні та юридичні особи, резиденти і нерезиденти, які набули права власності на цінні папери з метою отримання доходу від вкладених коштів або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів відповідно до законодавства (особи, які купують цінні папери) [10].

На фондовому ринку окремо виділяють інституційних інвесторів, якими є ІСІ, інвестиційні фонди, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та інші фінансові установи, які надають фінансові послуги.

До інвестиційних інститутів відносять посередників, фінансових брокерів, інвестиційних консультантів, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди та інших фінансових посередників [11].

Функції фондової біржі носять як макrorівневий так і мікрорівневий характер. Функції на макrorівні сприяють розвитку національної економіки та процесів соціального захисту у країні (наприклад, нагромадження капіталу та забезпечення процесу його трансформації в інвестиційні ресурси) Мікрорівневі функції мають на меті забезпечувати ліквідність цінних паперів.

Ринкова глобалізація відкриває нові можливості для діяльності українських фондових бірж, а розвиток нових фінансових продуктів призводить до перерозподілу інвестиційних ресурсів між традиційним ринком цінних паперів та ринком похідних інструментів [12].

Аналізуючи результати біржової торгівлі в Україні можна зазначити, що в останні роки не спостерігалось суттєвого збільшення ролі ринку цінних паперів. Частка біржового сегменту ринку залишається незначною, кількість ліквідних та інвестиційно привабливих фінансових інструментів – невеликою. Біржова та депозитарна інфраструктури характеризуються фрагментарністю, а законодавче регулювання базових аспектів функціонування ринку (ціноутворення, стабільність, прозорість) є недостатнім [4]

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) на 01.01.2017 року в Україні діють 9 фондових бірж (організаторів торгівлі), розташованих у Києві, Миколаєві та Дніпрі:

1. Фондова Біржа ПФТС;
2. Київська Міжнародна Фондова Біржа (КМФБ);
3. Українська Фондова Біржа (УФБ);
4. Українська Міжбанківська Валютна Біржа (УМВБ);
5. Фондова Біржа «ІННЕКС»;
6. Придніпровська Фондова біржа (ПФБ);
7. Фондова біржа «Перспектива»;
8. Східно - Європейська Фондова біржа (СЄФБ);
9. Українська Біржа (УБ).

Загальний обсяг випусків акцій та облігацій, зареєстрованих НКЦПФР у 2016 році у розрізі фондових бірж наведено на рисунку 1.

Проаналізуємо показники загального обсягу випусків акцій та облігацій, зареєстрованих НКЦПФР за період 2014-2016 років в таблиці 1.

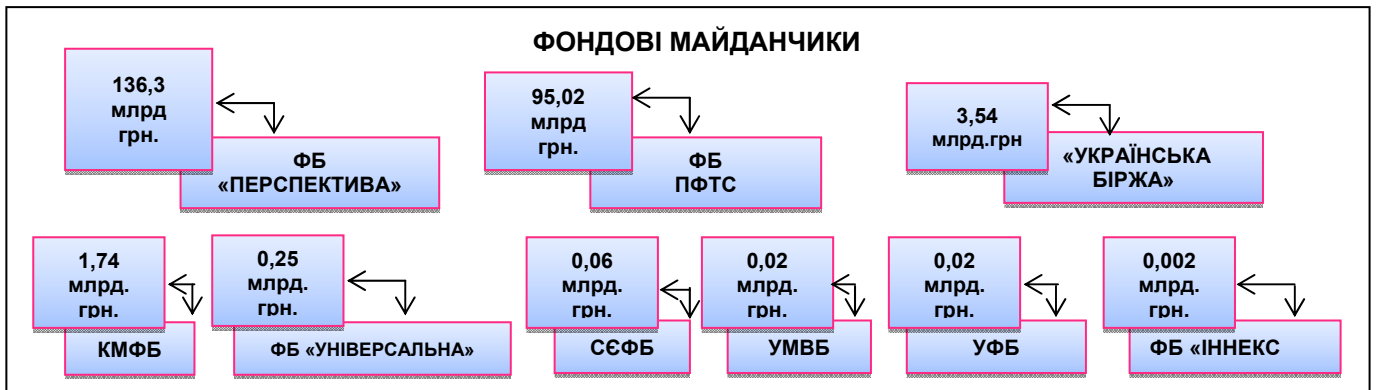

Рисунок 1. Випуск акцій та облігацій у 2016 році, млн. грн.

Джерело: Створено авторами на основі інформаційної довідки щодо розвитку фондового ринку України протягом 2013 - 2016 рр. / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>

Динаміка випусків основних видів цінних паперів, наведена на рис. 2, свідчить що обсяг випусків інвестиційних сертифікатів КУА ПФ, зареєстрованих регулятором у 2016 році, становив 5,37 млрд. грн., що на 5,21 млрд. грн. менше показника 2015 року. У свою чергу, обсяг випусків акцій КІФ, зареєстрованих Комісією, становив 10,72 млрд. грн., що на 6,52 млрд. грн. перевищило результат 2015 року.

При цьому повідомляється, що з початку реєстрації (станом на 31.12.2016 р.) кількість зареєстрованих корпоративних та пайових інвестиційних фондів в Україні становила 2 223, з них, 468 – корпоративних інвестиційних фондів, 1 755 – пайових інвестиційних фондів.

За даними НКЦПФР, станом на 31.12.2016 р., капіталізація лістингових компаній українського фондового ринку склала 19,64 млрд. грн.

Таблиця 1. Випусків акцій та облігацій у 2014–2016 рр., млн. грн.

Місяці року	Роки					
	2014		2015		2016	
	акції	облігації	акції	облігації	акції	облігації
Січень	2 501,90	1 490,94	1 572,23	782,00	9946,80	8
Лютий	363,02	8 240,00	8 689,84	934,68	686,85	8
Березень	316,00	696,44	3 095,74	690,00	18 263,68	8
Квітень	388,31	525,80	832,89	294,84	5325,36	22
Травень	62,96	5 227,06	14 773,38	114,00	1136,57	5
Червень	1 365,10	3 978,63	8 573,80	1 472,89	6975,87	16
Липень	2 120,03	2 868,52	1 020,80	2 314,53	464,03	14
Серпень	2 363,14	769,20	14 665,95	680,94	24,80	5
Вересень	1 762,68	584,95	1 189,29	4 184,79	10843,20	12
Жовтень	108 183,68	10 161,27	3 774,21	838,75	590,45	6
Листопад	1 049,45	1 647,52	6 288,02	253,33	2 080,03	11
Грудень	24 729,05	2 106,79	64 078,65	-134,20	153024,31	13
Усього	145205,33	38297,12	128554,79	12426,54	209361,94	128

Джерело: складено авторами за даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>.

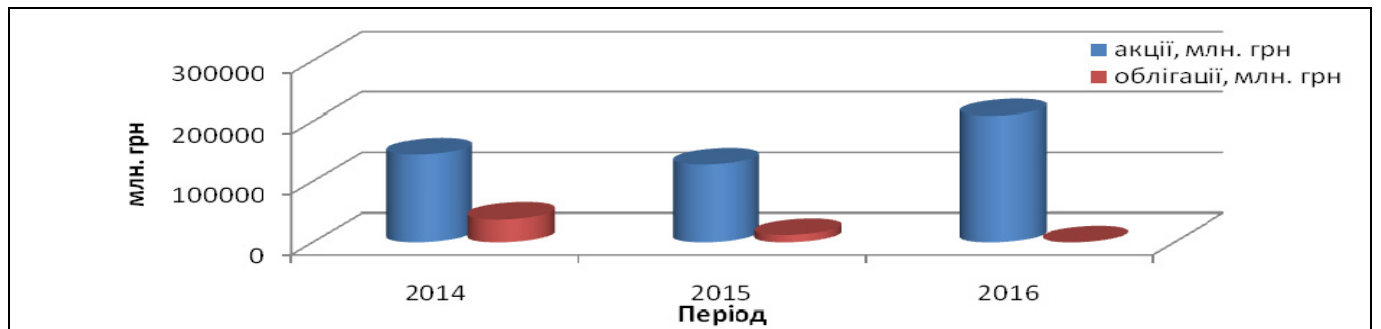

Рисунок 2. Динаміка випуску акцій та облігацій у 2013 – 2015 рр., млн. грн.

Джерело: складено авторами за даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>.

Обсяг біржових контрактів з цінними паперами протягом минулого року становив 236,95 млрд. грн. Такий показник виявився на 17,21% (або на 49,25 млрд. грн.) меншим за результат 2015 року (286,21 млрд. грн.).

Обсяг біржових контрактів з цінними паперами у 2016 році на первинному ринку становив 1,81%, а на вторинному ринку – 98,19%.

Серед фінансових інструментів найбільший обсяг торгів на організаторах торгівлі (211,26 млрд. грн. або 89,16% від загального обсягу) торік було зафіксовано з державними облігаціями України.

Обсяг торгів депозитними сертифікатами Національного банку склав 11,38 млрд. грн., корпоративними облігаціями – 9,43 млрд. грн., акціями – 2,18 млрд. грн., деривативами – 1,19 млрд. грн., опціонними сертифікатами – 1,03 млрд. грн., інвестиційними сертифікатами – 0,4 млрд. грн., державними деривативами – 0,09 млрд. грн.

За результатами 2014–2016 рр. основними гравцями серед організацій торгівлі на фондовому ринку України були Фондова Біржа «Перспектива» та Фондова Біржа ПФТС. Загалом ці два фондові майданчики мали 97,62% обсягів торгів цінними паперами в Україні (табл. 2) [4].

Таблиця 2. Обсяг виконаних біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі у 2013–2015 рр., млн. грн.

Організатори торгівлі	Роки			Всього
	2014	2015	2016	
УФБ	463,01	301,98	18,93	783,92
ПФТС	99910,53	53621,41	95023,54	248 555,48
КМФБ	9955,01	3565,31	1743,32	15 263,64
УМВБ	257,59	118,67	21,71	397,97
ІННЕКС	27,32	5,09	1,98	34,39
ПФБ	12739,22	591,30	252,09	13 582,61
ПЕРСПЕКТИВА	496103,91	224455,51	136 296,56	720 559,42
СЄФБ	1265,54	1413,39	59,09	2 738,02
УБ	8588,00	6692,43	3536,08	18 816,51
Всього	629 310,13	290 765,09	100 656,74	1 020 731,96

Джерело: складено авторами за даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>.

У розрізі фондових бірж обсяги торгів цінними паперами в 2016 році були такими: ФБ «Перспектива» – 136,3 млрд. грн.; ФБ ПФТС – 95,02 млрд. грн.; «Українська біржа» – 3,54 млрд. грн.; КМФБ – 1,74 млрд. грн.; ФБ «Універсальна» – 252,09 млн. грн.; СЄФБ – 59,09 млн. грн.; УМВБ – 21,71 млн. грн.; УФБ – 18,93 млн. грн.; ФБ «ІННЕКС» – 1,98 млн. грн. [9].

Загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих НКЦПФР у 2016 році, становив 232,41 млрд. грн., що виявилось на 83,91 млрд. грн. більше у порівнянні з 2015 роком.

Протягом усього минулого року Комісія зареєструвала 128 випусків акцій на суму 209,36 млрд. грн. У порівнянні з 2015 роком обсяг зареєстрованих випусків акцій збільшився на 87,06 млрд. грн.

Значні за обсягом випуски акцій, які суттєво вплинули на загальну структуру зареєстрованих випусків протягом зазначеного періоду, було здійснено такими банківськими установами, як ПАТ «ПриватБанк», ПАТ «Державний експортно-імпорتنний банк України», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «ВТБ Банк», ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ «Альфа Банк», ПАТ «Сбербанк», ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» та ПАТ «БМ Банк».

У 2016 році НКЦПФР було зареєстровано 118 випусків облігацій підприємств на суму 6,76 млрд. грн. У порівнянні з 2015 роком обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств зменшився на 4,66 млрд. грн.

Також У 2016 році НКЦПФР зареєструвала 9 випусків опціонних сертифікатів на загальну суму 198,88 млн. грн., що на 198,66 тис. грн. перевищило показник 2015 року [9].

Проведене дослідження свідчить, що національний ринок цінних паперів має ряд проблем та недоліків, до яких слід віднести такі:

- низький рівень фінансової грамотності населення в тому числі і необізнаність населення в питаннях функціонування ринку цінних паперів та в результаті пасивність фізичних осіб на ринку цінних паперів;
- недостатня роль держави у функціонуванні ринку цінних паперів та нормативно - правової бази;
- низька частка біржового сегменту ринку, про що свідчить аналіз показника співвідношення обсягу торговельного обороту на біржовому ринку до величини внутрішнього валового продукту країни. Помітні стагнація ринків строкових угод на товарні та фінансові базові активи та відносно низька активність учасників біржової торгівлі [1;5].

- обмежене коло ліквідних та інвестиційно-привабливих цінних паперів. Існуюча лінійка фінансових інструментів є надто вузькою: в основному це акції, облігації підприємств і державні облігації, інвестиційні сертифікати. Майже відсутні деривативи та іпотечні цінні папери, інвестиційна якість більшості з яких залишається низькою. Відмічається дефіцит пропозиції цінних паперів з прийнятними для інвесторів характеристиками щодо дохідності, ризиковості, ліквідності та захищеності [3;5];

- низька капіталізація фондового ринку;
- відсутність ефективної системи захисту прав емітентів, інвесторів та акціонерів;
- дефіцит інвестиційних ресурсів і невисокий потенціал інституційних інвесторів, представлених інститутами спільного інвестування, недержавними пенсійними фондами та страховими компаніями [6];
- неповна поінформованість та прозорість біржової та депозитарної структури ринку цінних паперів. Недостатня взаємодія роботи бірж із Національною депозитарною системою та недосконалість системи клірингу зумовлюють труднощі для учасників ринку;
- недобросовісне та непрофесійне здійснення діяльності професійними учасниками фондового ринку [7];
- «кадровий голод» на ринку цінних паперів.

Отже виходячи з вище викладеного, для формування ефективно діючого національного ринку цінних паперів, який матиме можливість забезпечувати економіку країни необхідними інвестиційні ресурси, потрібно провести ряд дій.

1. Ринок цінних паперів України, як один з елементів інфраструктури ринкової економіки повинен стати:
 - інструментом реалізації держави стратегії економічного розвитку;
 - нормативну базу, що регулює діяльність на ринку цінних паперів привести у відповідність до європейських стандартів;
 - забезпечити необхідний законодавчо рівень захисту прав інвесторів та учасників ринку цінних паперів;
 - підвищити стандарти корпоративного управління до рівня директив Європейського союзу.

2. На рівні держави необхідно:

- зміцнення інституційних засад;
- сприяння підвищенню взаємодії ринку цінних паперів з реальним сектором економіки;
- розвиток високотехнологічних сегментів ринку, консультаційних та інформаційних центрів.

3. Підвищення кваліфікаційних вимог до професійних учасників ринку цінних паперів за рахунок активної і авторитетної позиції НКЦПФР, за рахунок впровадження електронного документообігу; здійснити моніторинг фінансових показників, що обумовлюють допуск цінних паперів у лістинг; розширювати можливості Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо порядку ведення фінансового обліку та складання фінансової звітності.

Висновки. Ринок цінних паперів є ключовою ланкою мобілізації вільних фінансових ресурсів. Забезпечення його безперервної діяльності здійснюється за допомогою багатьох важелів та елементів, які в свою чергу створюють інфраструктуру даного сегменту.

Невід'ємною складовою ринку цінних паперів є фондові біржі, які забезпечують безперервний інвестиційний процес.

На основі аналізу ситуації на ринку цінних паперів України дозволяє зробити висновок, що він має високий потенціал на який використовується не повністю у зв'язку з економічними, політичними та соціальними чинниками.

Для активізації позитивних зрушень на ринку цінних паперів та збільшенні обсягів залучення довгострокових та короткострокових інвестицій в економіку країни необхідно здійснити низку заходів, які будуть спрямованих на вдосконалення його інституційних засад, нормативно – правової бази в сфері діяльності посередників на ринку цінних паперів, підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості українських фінансових інструментів.

Список використаних джерел

1. Баула О. Перспективи інтеграції вітчизняного ринку цінних паперів у світовий фондовий ринок / О. Баула, Т. Никитюк // Економічний форум. – 2014. – № 2. – с. 53–58.
2. Грудзевич У.Я. Регіональні особливості формування і розвитку інфраструктури фінансового ринку України / У.Я. Грудзевич. – Л.: ЛБІ НБУ. – 2014. – с. 96.
3. Дудчик О. Особливості розвитку фондового ринку України / О. Дудчик, А. Савченко // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв, 2014. – № 2. – с. 1058–1061.
4. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом 2013–2016 рр. / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>.
5. Краснова І. Фондовий ринок в Україні: стан та перспективи розвитку / І. Краснова // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 131–134.
6. Кужелев М. О. Фінансова гнучкість прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків [Монографія] / М. О. Кужелев, М. О. Житар. – Київ: Центр учбової літератури, 2016. – 175 с.
7. Кужелев М. О. Основні тенденції та перспективи розвитку ринку корпоративних облігацій в Україні / М. О. Кужелев, Д. Б. Юрова // Моделювання регіональної економіки. Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: Видавець Віктор Дяків, 2011. – № 2 (18). – С. 146–154
8. Кужелев М.О. Розвиток інфраструктури ринку цінних паперів: сутність та елементи / М.О. Кужелев, І.П. Головенко // Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. – 2016 - №2. с. 145–156
9. Офіційний сайт Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaib.com.ua>

10. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс] : Закон України від 23.05.2016 року № 3480-15. – Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>. – Назва з екрана.

11. Руда О.Л. Функціонування фондового ринку України, проблеми та перспективи розвитку / О.Л. Руда // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 6. – С. 794–798.

12. Щербина А. Особливості розвитку електронної біржової торгівлі у світі / А. Щербина // Ринок цінних паперів України. – 2013. – № 1–2. – С. 69–75.

References

1. Baula O., Nikityuk T. Perspektivi integratsiyi vitchiznyanogo rinku tsin- nih paperiv u svitoviy fondoviy rinok // Ekonomichnyi forum. – 2014. – № 2. – S. 53–58.

2. Grudzevich U.Ya. Regionalni osoblivosti formuvannya i rozvitku infrastrukturi finansovogo rinku Ukrayini. – L. : LBI NBU. – 2014. – S. 96.

3. Dudchyk O., Savchenko A. Osoblyvosti rozvytku fondovogo ry'nku Ukrayiny' // Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky'. – Mykolayiv, 2014. – № 2. – S. 1058–1061.

4. Informacijna dovidka shhodo rozvytku fondovogo ry'nku Ukrayiny' protyagom 2013–2016 rr. / Nacional'na komisiya z cinny'x paperiv ta fondovogo ry'nku : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>.

5. Krasnova I. Fondovyj ry'nok v Ukrayini: stan ta perspektyvy' rozvytku // Problemy ekonomiky'. – 2014. – № 1. – S. 131–134.

6. Kuzheliev M.O., Zhytar M.O. Finansova hnuchkist pryiniattia rishen v investytsiinii diialnosti bankiv [Monohrafiia]. – Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2016. – 175 s.

7. Kuzheliev M.O., Yurova D.B. Osnovni tendentsii ta perspektyvy rozvytku rynku korporatyvnykh oblihasii v Ukraini // Modeliuvannya rehionalnoi ekonomiky. Zbirnyk naukovykh prats. – Ivano-Frankivsk: Vydavets Viktor Diakiv, 2011. – №2(18). – S. 146-154

8. Kuzheliev M.O., Holovenko I.P. Rozvytok infrastruktury rynku tsinnykh paperiv: sutnist ta elementy // Zbirnyk naukovykh prats Universytetu derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy. – 2016 - №2. c. 145-156

9. Ofitsiynyi sait Ukrainskoi Asotsiatsii Investytsiinoho Biznesu : <http://www.uaib.com.ua>

10. Pro tsinni papery ta fondovyj rynek : Zakon Ukrainy vid 23.05.2016 roku № 3480-15. – Ofitsiynyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy. : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

11. Ruda O.L. Funktsionuvannya fondovoho rynku Ukrainy, problemy ta perspektyvy rozvytku // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – 2015. – № 6. – S. 794–798.

12. Shcherbyna A. Osoblyvosti rozvytku elektronnoi birzhovoi torhivli u sviti // Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy. – 2013. – № 1–2. – S. 69–75.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Кужелєв Михайло Олександрович, доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи

e-mail: m-kristo@yandex.ua

Головенко Ірина Петрівна, аспірантка

e-mail: ira-hol@meta.ua

Університет Державної фіскальної служби України

вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08201, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Кужелев Михаил Александрович, доктор экономических наук, профессор, директор Учебно-научного института финансов, банковского дела

e-mail: m-kristo@yandex.ua

Головенко Ирина Петровна, аспида

e-mail: ira-hol@meta.ua

Университет Государственной фискальной службы Украины

ул. Университетская, 31, г. Ирпень, 08201, Украина

DATA ON AUTHORS

Kuzheliev Mikhail, Doctor of Economics, Professor, Director of Training and Research Institute of Finance, Banking

e-mail: m-kristo@yandex.ua

Golovenko Irina, a graduate

e-mail: ira-hol@meta.ua

University of the State Fiscal Service of Ukraine

st. University, 31 m., Irpen, 08201, Ukraine

НЕОБХІДНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ

Леваєва Л.Ю.
Кучеренко С.Ю.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання функціонування бюджетної системи як інструменту впливу на економічний розвиток країни.

Метою дослідження є визначення особливостей функціонування вітчизняної бюджетної системи в сучасних умовах та обґрунтування напрямів її удосконалення.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. Досліджуються проблеми функціонування бюджетної системи. Обґрунтовано необхідність широкого застосування принципу прозорості в бюджетному процесі, що є гарантом ефективності усієї бюджетної системи.

Галузь застосування результатів роботи. Бюджетна система держави та механізм її дії.

Висновки. Прозорість фінансово-бюджетної сфери передбачає дотримання європейських принципів і стандартів надання державної допомоги галузям та окремим підприємствам, зрозумілість і несуперечливість законодавства про тендерні закупівлі та максимальне дотримання його норм. Забезпечення прозорості бюджетної сфери є складною проблемою, яка потребує системних, послідовних дій у різних сферах і напрямках державного регулювання. І це завдання нині має бути в числі першочергових у планах влади.

Ключові слова: прозорість, бюджет, бюджетний процес, рівень прозорості бюджетного процесу.

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОЗРАЧНОСТИ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕССА

Леваева Л.Ю.
Кучеренко С.Ю.

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы функционирования бюджетной системы как инструмента влияния на экономическое развитие страны.

Целью исследования является определение особенностей функционирования отечественной бюджетной системы в современных условиях и обоснование направлений ее совершенствования.

Методы исследования. В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. Исследуются проблемы функционирования бюджетной системы. Обоснована необходимость широкого применения принципа прозрачности в бюджетном процессе, является гарантом эффективности всей бюджетной системы.

Область применения результатов работы. Бюджетная система государства и механизм ее работы.

Выводы. Прозрачность финансово-бюджетной сферы предполагает соблюдение европейских принципов и стандартов оказания государственной помощи отраслям и отдельным предприятиям, ясность и непротиворечивость законодательства о тендерных закупках и максимальное соблюдение его норм. Обеспечение прозрачности бюджетной сферы является сложной проблемой, которая нуждается в системных, последовательных действий в различных сферах и направлениях государственного регулирования. И эта задача сейчас должно быть в числе первоочередных в планах властей.

Ключевые слова: прозрачность, бюджет, бюджетный процесс, уровень прозрачности бюджетного процесса.

THE NECESSITY OF INSURING THE BUDGET PROCESS TRANSPARENCY

Levaieva L.Yu.
Kucherenko S.Yu.

The subject of research is theoretical and practical issues of budget system as a tool to influence economic development.

The aim of the study is to determine the characteristics of the domestic budget system in modern conditions and justification of the directions of its improvement.

Research methods. The paper used set of scientific methods and approaches, including systemic, structural, comparative factor that allowed unity to realize the conceptual study.

The results. The problems of the budget system. The necessity of a broad application of the principle of transparency in the budget process, which guarantees the efficiency of the whole budget system.

Range of application results. The budgetary system of the state and its mechanism of action.

Conclusions. Transparency fiscal sphere involves compliance with European principles and standards of state aid to enterprises and industries, clarity and coherence of the legislation on tender purchases and maximum compliance with its rules. Ensuring transparency of public sector is a complex problem that requires a systemic, consistent action in different sectors and areas of government regulation. This task is now to be among the priorities in the plans of the authorities.

Key words: transparency, budget, budgetary process, the transparency of the budget process.

Постановка проблеми. Порядок розробки, ухвалення і контролю за виконанням плану соціально-економічного розвитку кожного регіону повинен бути детально розписаний як план соціально-економічного розвитку. Розгляд проектів документів, пов'язаних між собою, на різних етапах (в департаментах, районних адміністраціях, комісіях, радах) передбачає проведення депутатських слухань саме на стадії підготовки плану соціально-економічного розвитку. Необхідно впроваджувати проведення публічних слухань в Раді бюджетних процесів за участю самоврядування – це сприятиме рішення задач більш активного залучення населення до обговорення і вирішення державних проблем.

Проблеми становлення та розвитку бюджетної системи розглядаються в наукових працях: Й. Бескида, О. Василика, В. Опаріна, В. Малька, Ю. Пасічника, С. Юрія та інших. Проте, в нинішніх умовах соціально-економічного розвитку недостатньо фундаментальних досліджень, скерованих на розвідку проблем, що стримують процес розбудови ефективної моделі бюджетної системи.

Актуальною темою сьогодення є обговорення прозорості доступу до бюджетної інформації. Виявляється, що є і така проблема, яка говорить, що непрозорість бюджетної інформації виявляє існування держави як політичного організму окремо і автономно від суспільства. Непрозорість доступу до інформації, процедур, процесів і якості використання говорить лише про наявність корупційних схем. Останні дозволяють накопичувати за державний рахунок такі капітали, з якими можна викуповувати телеканали, спонсорувати політичні процеси, зрештою, забезпечувати збереження існуючої схеми і непрозорості. Розмір цих ресурсів не є публічним і може бути вирахований теоретично. Досвід демонструє, що статки стають відомі під час повалення режиму і вони можуть сягати більше бюджету країни. Свого часу писали під час повалення режиму Чаушеску у 1989, ще соціалістичної Румунії, що сім'я першого секретаря володіла статками більше бюджету країни. Тоді це було дивним для громадян соціалістичного табору, де велася пропаганда проти багатих, про рівність, де ще не знали про олігархів і т.д. Аналогічна інформація з'явилася під час повалення Х. Мубарака в Єгипті 2011р.

Походження цих капіталів забезпечує стагнацію економіки власної країни, пригнічення приватного сектору, а основне, що вони не стають інвестиційними для власної економіки через природу свого походження.

Участь громадян у бюджетотворенні та подальшому цивілізованому контролі говорить про адекватну політичну систему. Тут не йдеться про те, що «кухарка вміє управляти державою», а про те, щоб унеможливити тіньові схеми, відтік грошей з бюджету в приватних інтересах розпорядників. Дійсно, що для цього потрібні і прозорі процедури, і доступний бюджет. Але не менш важливий і попит на цю інформацію з боку громади [1].

Історія державності доводить, що найбільше зловживань державною владою в усіх країнах з ринковою економікою спостерігається у фінансово-бюджетній сфері. Фінансові махінації, нелегальні схеми вивезення капіталів, нецільове витрачання бюджетних коштів, зловживання службовими повноваженнями, порушення тендерних процедур, біржові шахрайства – все це притаманне більшості країн і викликає справедливе обурення населення. Такий стан справ зумовлює необхідність фокусування уваги політиків, науковців, широких кіл громадськості на пошуку консенсусу в питаннях розвитку фінансової сфери на засадах прозорості з одночасним дотриманням вимог комерційної таємниці, конфіденційності та ефективності державного управління.

Сьогодні повернення довіри до дій уряду є одним із найважливіших завдань досягнення суспільної стабільності в Україні. І належне місце в цьому процесі посідає забезпечення прозорості фінансово-бюджетної сфери нашої держави. Навіть більше – ця проблема знаходиться в центрі уваги міжнародних організацій і є однією з ключових, вирішення якої контролюватиме Європейський Союз [2].

В оновленому Рейтингу бюджетної прозорості від всесвітньої мережі International Budget Україна опустилася на 56 місце зі 102 країн, що беруть участь у рейтингу. Про це йдеться у прес-релізі Центру політичних студій та аналітики.

В порівнянні з попереднім рейтингом, що був опублікований у 2013 році, Україна опустилася на 21 позицію вниз, набравши 46 балів зі 100 у зведеному індексі прозорості бюджетів.

Інформація, яка використовувалася для укладання рейтингу, була зібрана протягом 2013-першого півріччя 2014 року. Проте, як зазначають експерти, з того часу радикальних покращень у сфері бюджетної прозорості поки не відбулось.

«Україна продемонструвала карколомне падіння – за 4 роки ми опустилися з 19 місця на 56, опинившись між Малайзією та Беніном», – стверджує експерт International Budget Partnership в Україні Володимир Тарнай.

Як слідує з рейтингу, найбільша проблема бюджетування в Україні – уряд не дає громадськості достатньо можливостей для участі у бюджетному процесі. За цим показником експерти оцінили старання України лише на 23 бали зі 100.

Очолила рейтинг Нова Зеландія, що набрала 88 балів зі 100. Росія посіла 11 місце, Польща – 22, Румунія – 9, Грузія – 16. Попереду України у рейтингу бюджетної прозорості також опинилися такі країни як Танзанія, Намібія, Нікарагуа, Ботсвана тощо.

International Budget Partnership – міжнародна мережа організацій, що займаються питаннями бюджетної прозорості. З 2009-го року мережа випускає рейтинг бюджетної прозорості Open Budget Survey.

Дослідження складалося з 140 фактичних питань, які оцінюють 3 критерії бюджетної звітності: прозорість бюджету, можливості для участі громадськості у бюджетних процесах і перевірка впливу законодавчого органу і вищого органу аудиту кожної країни [3].

Є кілька шляхів, які дадуть можливість радикально покращити бюджетний процес в Україні на територіальному рівні.

1. Поповнення місцевих бюджетів за рахунок створення додаткових послуг для населення.

Використовуючи даний варіант розв'язання проблеми, місцеві органи влади отримають реальну можливість поповнити свій бюджет, а це, у свою чергу, дасть наступні переваги:

- підвищиться якість послуг;
- розшириться спектр послуг;
- з'явиться можливість надавати допомогу тим громадянам, які її потребують;
- з'являться кошти для розвитку як місцевих послуг, так і громади в цілому.

Для введення додаткових послуг населенню з боку місцевих органів влади не треба ніяких законодавчих змін. На ранніх етапах реалізації знадобляться як певні невеликі кошти, так і додатковий штат для роботи в новостворених службах та послугах. Але ж це дасть можливість отримати додаткові джерела доходів в бюджет та збільшити кількість робочих місць і буде дуже вигідно, корисно для громади і умов безробіття, яке має місце в Україні.

Наприклад, у м. Торонто (Канада) діють більш ніж 60 видів муніципальних послуг, які дають змогу значно поповнити місцевій бюджет та надавати допомогу як окремим громадянам, так і цілим неприбутковим організаціям, таким, як лікарні, школи, тощо.

2. Застосування такої форми складання бюджету як бюджет з урахуванням результативності.

Бюджет, який базується на виконавчих інтересах, з урахуванням результативності (виконавчий бюджет), дає інформацію про категорію витрат і показує кількість затрат, коштів, необхідних для надання кожної з послуг. Ця форма відповідає сучасним вимогам, оскільки фокусується на результатах і показує ефективність та продуктивність затрат і їх результативність, вона забезпечує контроль, планування, управління, але в той же час вимагає певних виконавчих стандартів та критеріїв, оскільки рівень послуг визначається використанням статистичних даних і критеріїв якості виконання.

Для переходу від існуючих форм складання бюджету до застосування такої складання бюджету до застосування такої форми як бюджет з урахуванням результативності необхідно певне нормативне регулювання. Мається на увазі законодавчо затверджену можливість використання цієї форми, а також необхідність розробки певних критеріїв та стандартів. Для цього потрібно вивчити зарубіжний досвід та можливі варіанти його впровадження в наших умовах.

3. Застосування та використання виконавчих стандартів якості (виконавчих критерій або критерій результативності).

Бюджет як головний документ, який показує кількість і якість послуг населенню і те, як взагалі працює орган місцевої влади, повинен містити в собі критерії оцінки діяльності або так звані критерії результативності. Майже усі розвинуті країни світу використовують ці критерії у своїй роботі. Ці критерії використовуються як в бюджетному процесі цих країн, та і в їх діяльності в цілому; вони вже розроблені та законодавчо затверджені в багатьох країнах, тому, мабуть, є сенс вивчити зарубіжний досвід і на цій основі розробити ці критерії для територіальних органів влади в Україні. Критерії результативності органи місцевої влади повинні розробляти кожен для себе, з урахуванням специфіки своєї діяльності, її можливостей та регіональних відмінностей.

4. Залучення громадськості до бюджетного процесу територіальних органів влади.

Дуже важливо, щоб виборні посадові особи і державні службовці інформували громадян про те, чого орган влади планує досягти, що він виконує і скільки коштують послуги, на які напрями витрачаються бюджетні кошти. З цією інформацією громадяни можуть виробляти думку про рівень послуг, які їм потрібні. Місцеві органи влади, в свою чергу, зможуть задовольнити потреби громадян у послугах, якщо вони залучатимуть населення до бюджетного процесу на стадії планування бюджету. Дуже важливо залучати громадськість на ранніх стадіях розробки бюджету. Сам бюджетний процес має стати прозорим для мешканців громади і відбуватися за участю населення і з урахуванням громадської думки. Необхідно проводити так звані «відкриті бюджетні слухання» на яких мешканці громади матимуть можливість отримувати інформацію про статті місцевого бюджету і виражати свої думки про його основні напрямки. Залучення громадськості до бюджетного процесу територіальних органів влади сприятиме:

- значному підвищенню ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування;
- наближенню влади до людей;
- значному підвищенню активності громадян у вирішенні питань місцевого розвитку;
- формуванню нової психології громадян;
- більшої прозорості місцевої влади;
- більшої підзвітності виконавчої влади.

Усі ці альтернативи мають бути застосовані разом, тому що кожна з них окремо не буде суттєвим розв'язанням проблем місцевих бюджетів у цілому. Усі із запропонованих варіантів вирішення проблем відповідності місцевих бюджетів потребам населення у послугах є одним, загальним напрямком діяльності місцевих органів влади щодо поліпшення бюджетного процесу і відповідно якості послуг, що надаються населенню [4].

Питання необхідності звернутися до реформ місцевого самоврядування актуалізувалося в періоди правління усіх чотирьох Президентів: Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенка, В. Януковича. Навіть усі політичні партії, що перемогли на парламентських виборах 2012 р. (провладні і опозиційні), вказали на це у

передвиборчих програмах. Разом з тим, прагматичних змін у цьому секторі не було. Ми називаємо низку причин відсутності реальних реформ місцевого самоврядування:

1. Відсутність системного розуміння, що саме треба зробити з місцевим самоврядуванням.
2. Відсутність політичної волі до прагматичних кроків у цій сфері.
3. «Брак часу» кожної президентської чи парламентської каденції у політиків на це питання.
4. Принципово важливо те, що і саме суспільство, і громади є пасивними, не розвинута культура самоврядності, а відповідно, не виявляють попиту.
5. Відсутність практики обміну позитивним досвідом у цій сфері.

Місцевим керівникам негласно провладні сили ставили завдання «забезпечення» потрібних результатів на загальнонаціональних виборах. За великим рахунком, громадське політичне і економічне життя у маленькій громаді мало кого цікавило. Проте підсвідомо, очевидно, присутнє таке відчуття, що ці громади у разі достатньої забезпеченості самоврядності будуть виявляти іншу громадську позицію, і краще, щоб вони були залежні, тобто бідні. Таким чином, місцеві бюджети є бюджетами проїдання, а місцеві органи постійними прохачами. Більшість сільських територіальних общин не здатні виконати власні функції, а з 5419 місцевих бюджетів дотаційними є більше 70% [5].

Не претендуючи на вичерпність посилань на Угоду в аспекті унормування положень щодо забезпечення прозорості фінансово-бюджетної сфери, можна зробити кілька висновків, опираючись на наведений перелік.

По-перше, однією з помітних тенденцій сьогодення є контроль з боку міжнародних організацій за національними процесами забезпечення прозорості всієї фінансової системи. Більшість із них у своїх програмних документах, рішеннях, комюніке занотовують принцип підконтрольності та підзвітності фінансових операцій, передусім у бюджетній сфері, який доволі наполегливо рекомендується для дотримання всіма національними урядами. Також контроль за відкритістю бюджетних процесів знаходить відображення в Індексі відкритості бюджету, який розраховується за даними 100 країн. Він визначає, чи надає уряд суспільству доступ до восьми основних бюджетних документів і чи є ці документи зрозумілими, своєчасними та корисними. Йдеться про бюджетну декларацію, проект бюджету, бюджет, бюджет для громадян, квартальні звіти про виконання бюджету, піврічний звіт, річний звіт і звіт про аудит. Слід додати, що за останнім доступним для розрахунку Індексу 2012 роком Україна посідала 35-е місце, а її результати були такими: у 2008 році – 55 балів, у 2010-му – 62 та у 2012-му – 54 бали, що вище ніж середнє значення.

По-друге, найбільш розробленими в науковому плані в нашій країні є питання забезпечення прозорості Державного бюджету. Водночас із положень Угоди чітко випливає, що досягнення прозорості Державного бюджету неможливе без прозорості виконання фінансових операцій у різних сегментах фінансової системи. Йдеться передусім про «чистоту» виконання біржових операцій; прозорість діяльності страхових компаній, інституцій спільного інвестування, фінансово-кредитних установ; доступ до інформації про доходи та капітали, які знаходяться на рахунках у будь-якій точці світу, національних податкових органів; про контроль за інвестиціями з боку широкого кола громадськості тощо. Отже, прозорість бюджету, бюджетного процесу та фінансової сфери є одним із важливих елементів забезпечення загальної прозорості дій уряду.

По-третє, прозорість бюджету має гарантуватися не лише доступом громадськості до інформації з питань розробки та реалізації бюджетної політики, а й широким набором різних інструментів, механізмів і заходів щодо кваліфікованої участі зацікавлених осіб у виробленні рішень стосовно регулювання фінансово-бюджетних операцій на різних рівнях державного управління. Зокрема, звернімося до досвіду Польщі щодо створення системи е-врядування в рамках програми впровадження електронного уряду Європейського Союзу, що докорінно змінило саму технологію доступу й участі громадськості у процесах державотворення. Як інструмент була сформована спеціалізована онлайн-система, що гарантувала відкритість державних реєстрів, вирішувала проблеми із застосуванням електронного підпису тощо.

По-четверте, при забезпеченні прозорості фінансово-бюджетної системи України доцільно виділити найслабкіші місця, які гальмують усі інші процеси й унеможливають реалізацію системних дій щодо вирішення цієї проблеми. До таких «вузьких» місць варто віднести слабку контрольованість програм місцевих бюджетів і недоліки в управлінні фінансовою діяльністю державних підприємств. Вирішенню першої проблеми перешкоджає значна кількість таких програм. Наявність більш ніж десяти тисяч місцевих бюджетів і багатократно більшої кількості програм за відсутності електронної мережі, що охоплює всю територію України, є на сьогодні невирішеною проблемою.

Разом із тим запропоноване деякими діячами «просте» рішення щодо укрупнення територій і населених пунктів може не дати очікуваних результатів, а натомість породити серйозні соціальні конфлікти та ситуацію некерованості об'єктів управління. Вихід можливий у посиленні громадського контролю та участі громадськості у прийнятті соціально значимих рішень, створенні громадських рад на засадах, визначених у наукових працях, зокрема доктора наук з державного управління В.М. Алексєєва, який тривалий період займається дослідженням цієї проблеми [2].

Висновки: Прозорість фінансово-бюджетної сфери передбачає дотримання європейських принципів і стандартів надання державної допомоги галузям та окремим підприємствам, зрозумілість і несуперечливість законодавства про тендерні закупівлі та максимальне дотримання його норм. Забезпечення прозорості бюджетної сфери є складною проблемою, яка потребує системних, послідовних дій у різних сферах і напрямках державного регулювання. І це завдання нині має бути в числі першочергових у планах влади.

Формально в Україні наявні всі ознаки для здійснення місцевого самоврядування, але, по суті, це не реалізовується належним чином. Як наслідок, маємо такий результат, що за відсутності громадського контролю бюджетний процес стає тінювим, у розумінні його використання.

Список використаних джерел

1. Ростислав Балабан Прозорість бюджетного процесу 2012–2013 рр. (Киргизстан, Україна, Казахстан) / Балабан Ростислав // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2014. – Вип 4 (66). – С.174-180. – Бібліогр.: 2 назви.
2. Ольга Іваницька Прозорість фінансово-бюджетної системи України: нові стандарти [Електронний ресурс] / О. Іваницька // Независимый Аудитор. – Режим доступу : http://nauditor.com.ua/uk/component/na_archive/1157?view=material. (дата звернення: 16.03.16). – Назва з екрана.
3. Україна опустилася на 21 позицію в рейтингу бюджетної прозорості // Економічна правда. – 2015. – 24 вересня.
4. Шляхи підвищення прозорості та ефективності бюджетного процесу територіальних органів влади [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=65627> (дата звернення: 16.03.16). – Назва з екрана.
5. Ставнийчук М. Реформа, с которой Украина опаздывает на 20 лет / М. Ставнийчук // Зеркало недели. – 2012. – № 44(92). – 1-7 декабря. – С. 4.

References

1. Rostyslav Balaban Prozorist' bjudzhetnogo procesu 2012–2013 pr. (Kyrgyzstan, Ukrai'na, Kazakhstan // Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrai'ny. 2014. - Vyp 4 (66). - S.174-180.
2. Ol'ga Ivanyc'ka Prozorist' finansovo-bjudzhetnoi' systemy Ukrai'ny: novi standarty // Nezavysymyj Audytor. : http://nauditor.com.ua/uk/component/na_archive/1157?view=material.
3. Ukrai'na opustylasja na 21 pozyciju v rejtyngu bjudzhetnoi' prozorosti // Ekonomichna pravda. – 2015. – 24 veresnja.
4. Shljahy pidvyshhennja prozorosti ta efektyvnosti bjudzhetnogo procesu terytorial'nyh organiv vlady : <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=65627>
5. Stavniychuk M. Reforma, s kotoroy Ukraina opazdyvaet na 20 let // Zerkalo nedeli. – 2012. – № 44(92). – 1-7 dekabrya. – S. 4.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Леваєва Людмила Юріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки

Кучеренко Світлана Юріївна, кандидат економічних наук, доцент, завідувача кафедрою політичної економії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Леваева Людмила Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики

Кучеренко Светлана Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой политической экономии

ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина

DATA ABOUT THE AUTHORS

Levaieva Ludmila Yrievna, PhD, associate professor of economics department

Kucherenko Svitlana Yuriivna, PhD, assistant professor of Political Economy
SHEE «Pereyaslav-Khmelnitsky SPU named Gregory Skovorody»
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmelnitsky, 08401, Ukraine

УДК 336.14

АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

**Малишко В.В.,
Пучко А.О.,
Царук А.Ю.**

Предметом дослідження є державний бюджет та місцеві бюджети України.

Метою дослідження є аналіз виконання державного та місцевих бюджетів України.

Методи, що були використані в процесі дослідження: узагальнення, метод порівняльного аналізу, статистичний та інші методи дослідження.

Результати роботи. Проаналізовано доходи та видатки державного та місцевих бюджетів України, міжбюджетні трансферти.

Галузь застосування результатів: Міністерство фінансів України, Верховна Рада України.

Висновки. Бюджет є регулятором економіки, що відображає обсяги необхідних державі фінансових ресурсів, визначає конкретні напрями використання коштів, спрямовує фінансову діяльність держави. Неєфективне використання бюджетних коштів є загальнодержавною проблемою. Забезпечення ефективного використання бюджетних коштів сприятиме стабільності фінансової системи держави, стане запорукою розширеного відтворення, позитивного впливу на кількісні та якісні показники економічного життя країни.

Ключові слова: державний бюджет, місцеві бюджети, доходи, видатки, міжбюджетні трансферти, податки, бюджетна система, бюджетна політика, фінансування.

АНАЛИЗ ВЫПОЛНЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО И МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ УКРАИНЫ

Малышко В.В.,
Пучко А.А.,
Царук А.Ю.

Предметом исследования является государственный бюджет и местные бюджеты Украины.

Целью исследования является анализ исполнения государственного и местных бюджетов Украины.

Методы, использованные в процессе исследования: обобщение, метод сравнительного анализа, статистический и другие методы исследования.

Результаты работы. Проанализированы доходы и расходы государственного и местных бюджетов Украины, межбюджетные трансферты.

Область применения результатов: Министерство финансов Украины, Верховная Рада Украины.

Выводы. Бюджет является регулятором экономики, что отражает объемы необходимых государству финансовых ресурсов, определяет конкретные направления использования средств, направляет финансовую деятельность государства. Неэффективное использование бюджетных средств является общегосударственной проблемой. Обеспечение эффективного использования бюджетных средств будет способствовать стабильности финансовой системы государства, станет залогом расширенного воспроизводства, положительного влияния на количественные и качественные показатели экономической жизни страны.

Ключевые слова: государственный бюджет, местные бюджеты, доходы, расходы, межбюджетные трансферты, налоги, бюджетная система, бюджетная политика, финансирование.

ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF STATE AND LOCAL BUDGETS OF UKRAINE

Malyshko V.V.,
Puchko A.O.,
Tsaruk A.Yu.

Subject of research is the state budget and local budgets of Ukraine.

The goal of this research paper is to analyze the performance of state and local budgets of Ukraine.

Methods which were used in course of research: generalization, comparative analysis method, statistical method and other methods.

Study results. Analyzed income and expenses state and local budgets of Ukraine, inter-budget transfers.

Application of results: Ministry of Finance of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine.

Conclusions. The budget is a regulator of the economy, which reflects the volume of necessary state financial resources, determining the specific areas of use of funds, directs the financial activities of the state.

Inefficient use of budgetary funds is a national problem. Ensuring effective use of budget funds will contribute to the stability of the financial system of the state, will be the key to expanded reproduction, a positive effect on quantitative and qualitative indicators of the economic life of the country.

Keywords: state budget, local budgets, revenues, expenditures, intergovernmental transfers, taxes, budget system, budget policy, Finance.

Актуальність. Бюджет – головна ланка фінансової системи держави. Потрібно навчитись ефективно управляти фінансовими ресурсами держави з метою досягнення цілей у найбільш економний, ефективний і результативний спосіб, аби повною мірою забезпечити соціально-економічні потреби і прагнення громадян України. Однак особливо актуальною і недостатньо дослідженою залишається проблема наповнення державного та місцевих бюджетів та ефективності використання їх фінансових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням даної теми займалися такі вітчизняні вчені: І.В. Алексєєв, Л.О. Баластрик, В.Д. Базилевич, Т.М. Боголіб, О.Д. Василик, Л.М. Демиденко, Л.В. Козарезенко, І.О. Луніна, І.О. Лютий, В.М. Опарін, Ю.Д. Радіонов, Ю.Л. Субботович, В.М. Федосов, О.В. Чеберяко, І.Я. Чугунов, С.І. Юрій та ін., серед зарубіжних: І.Х. Озеров, М.І. Боголепов, Д.М. Боголепов, Ф. Нитти, С. Фішер та ін.

Виклад основного матеріалу. Бюджет як самостійна економічна категорія є формою існування реальних, об'єктивно обумовлених розподільчих відносин, які виконують специфічне призначення – задоволення потреб як суспільства в цілому, так і його адміністративно-територіальних структур у фінансових ресурсах [1, с. 74].

Головними ознаками бюджету є:

1) Історичність. Бюджет як економічна категорія склався історично і має свої специфічні риси зародження в кожній країні, вони проявляються і в сучасних умовах.

2) Плановість. Основною ознакою бюджету є його плановий характер. Як фінансовий план бюджет має передбачати виконання всіх функцій держави на загальнодержавному і місцевому рівнях. Стан бюджету як фінансового плану характеризується трьома показниками: рівновага доходів і видатків, бюджетний надлишок (профіцит), бюджетний дефіцит.

3) Юридичний характер. Бюджет має силу правового акту.

4) Терміновість. Бюджет завжди складається і виконується впродовж певного терміну. Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить 1 календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня [2, с. 16].

Економічна сутність бюджету полягає в розподілі й перерозподілі валового внутрішнього продукту між галузями економіки, верствами населення і територіями з метою підвищення ефективності економіки та добробуту громадян. За його допомогою держава надає суспільству блага й послуги, які істотно впливають на рівень добробуту та якість життя. До таких благ належать оборона країни, національна безпека і правопорядок, благоустрій, захист довкілля, освіта, охорона здоров'я, наука, культура тощо [1, с. 74].

Ряд реформ, задекларованих у Посланні Президента України до Верховної Ради України, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційній угоді, зокрема спрощення умов для ведення бізнесу, суттєве зниження податкового навантаження на бізнес та домогосподарства через зменшення кількості податків, мають за мету створення підґрунтя для тривалого економічного зростання, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у глобальному економічному середовищі й наближення українських стандартів до європейських. Актуальною є також фіскальна децентралізація, що відображено у пропонуваному Урядом зміні до Бюджетного кодексу України та інших програмних документів. Насамперед планується досягти бюджетної і фінансової самостійності місцевих бюджетів, закріпити за місцевими бюджетами стабільні джерела доходів та розширити дохідну базу місцевих бюджетів, запровадити новий механізм бюджетного регулювання і вирівнювання.

Водночас, аналіз бюджетної політики, яка проводилася донедавна в Україні, свідчить про непослідовність дій щодо вибору пріоритетів соціально-економічного розвитку країни та пріоритетних напрямів державного фінансування [3].

Згідно даних Державної казначейської служби України, Державної служби статистики України та Міністерства фінансів України, виконання дохідної частини зведеного бюджету за 2016 р. становило 782,7 млрд. грн., що на 130,7 млрд. грн. перевищує аналогічний показник попереднього року, при цьому, у 2015 р. цей показник становив 652,0 млрд. грн., що на 196,1 млрд. грн. менше порівняно з попереднім 2014 р. (табл. 1).

Таблиця 1. Доходи зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 2007-2016 рр., млрд. грн.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Зведений бюджет, в т.ч.	219,9	297,9	273,0	314,4	398,3	445,5	442,8	455,9	652,0	782,7
загальний фонд	167,2	238,5	208,6	268,7	334,7	369,7	375,0	388,9	602,7	718,3
спеціальний фонд	52,7	59,4	64,4	45,7	63,6	75,8	67,8	67,0	49,4	64,5
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т.ч.	161,6	224,0	201,9	233,9	311,8	344,7	337,6	354,8	531,6	612,1
частка у доходах зведеного бюджету, %	73,5	75,2	73,9	74,4	78,3	77,4	76,2	77,8	81,5	78,2
загальний фонд	122,3	178,6	148,9	201,1	263,3	288,5	290,1	308,7	501,1	571,6
спеціальний фонд	42,3	57,4	70,5	32,8	48,5	56,2	47,5	46,1	30,5	40,5
Місцеві бюджети (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т.ч.	58,3	73,9	71,1	80,5	86,5	100,8	105,2	101,1	120,5	170,6
частка у доходах зведеного бюджету, %	26,5	24,8	26,0	25,6	21,7	22,6	23,8	22,2	18,5	21,8
загальний фонд	44,9	59,8	59,6	67,6	71,4	81,2	84,9	80,2	101,6	146,6
спеціальний фонд	13,4	13,9	11,4	12,9	15,1	19,6	20,3	20,9	18,9	23,9

*Складено за даними Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України та Міністерства фінансів України.

Як видно з табл. 1, доходи зведеного бюджету України за 2007-2012 рр. мали позитивну динаміку (окрім кризового 2009 р.), збільшившись у 3,5 рази з 219,9 млрд. грн. у 2007 р. до 782,7 млрд. грн. у 2016 р., але у 2013 р. цей показник скоротився на 2,7 млрд. грн., до рівня 442,8 млрд. грн., у 2014 р. – підвищився на 13,1 млрд. грн. проти попереднього 2013 р. Слід відмітити, що аналогічну динаміку демонструють й значення показника доходів як державного, так і місцевих бюджетів (по загальному й по спеціальному фондах).

Цей висновок підтверджується результатами розрахунків абсолютного приросту та темпів приросту доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів України (табл. 2) [4, 5].

Видатки зведеного бюджету України за 2015 р. виконані в сумі 679,9 млрд. грн., що становить 94,8% річного планового показника, у тому числі видатки загального фонду – 604,8 млрд. грн., або 97,1%, спеціального фонду – 75,1 млрд. грн., або 79,4%. У 2016 р. – в сумі 835,6 млрд. грн., що становить 94,6%

річного планового показника, у тому числі видатки загального фонду – 729,8 млрд. грн. або 98,2% спеціального фонду – 105,8 млрд. грн., або 75,6% (табл. 3).

Таблиця 2. Динаміка зміни доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 2009-2016 рр.

Показник	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Абсолютний приріст, млрд. грн.</i>								
Зведений бюджет, у т.ч.	-2,5	41,6	84,1	46,9	-2,7	13,3	195,9	130,7
загальний фонд	-29,9	60,1	66,0	35,0	5,2	14,0	213,8	115,6
спеціальний фонд	5,0	-18,6	18,0	12,1	-8,1	-0,7	-17,7	15,1
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т.ч.	-22,1	32,0	78,0	32,8	-7,1	17,3	176,6	89,5
загальний фонд	-29,7	52,2	62,2	25,2	3,1	18,6	192,4	70,5
спеціальний фонд	7,5	-20,0	15,7	7,6	-8,5	-1,2	-15,8	10,0
Місцеві бюджети (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т.ч.	-2,9	9,5	6,2	14,1	4,3	-4,1	19,4	50,1
загальний фонд	-0,3	8,0	3,8	9,8	3,7	-4,7	21,4	45,0
спеціальний фонд	-2,5	1,5	2,4	4,3	0,7	0,6	-2,0	5,0
<i>Темп приросту, %</i>								
Зведений бюджет, у т.ч.	-1,1	15,3	26,7	11,8	-0,6	3,0	30,0	20,0
загальний фонд	-16,7	28,8	24,6	10,5	1,4	3,7	35,5	19,2
спеціальний фонд	11,0	-28,9	39,3	18,9	-10,7	-1,0	35,8	30,6
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т.ч.	-9,9	15,8	33,3	10,5	-2,1	5,1	33,2	15,1
загальний фонд	-16,6	35,1	30,9	9,6	1,1	6,4	38,4	14,1
спеціальний фонд	16,5	-37,8	47,7	15,6	-15,1	-2,5	-51,8	32,8
Місцеві бюджети (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т.ч.	-3,9	13,4	7,7	16,3	4,3	-3,9	16,1	41,6
загальний фонд	-0,5	13,4	5,6	13,7	4,6	-5,5	21,1	44,3
спеціальний фонд	-17,9	13,2	18,6	28,1	3,6	2,9	10,6	26,5

*Складено за даними Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України та Міністерства фінансів України.

Таблиця 3. Видатки зведеного, державного та місцевих бюджетів України в 2012-2016 рр.

Видатки, млрд. грн.	2012			2013			2014			2015			2016		
	план	факт	виконання, %	план	факт	виконання, %	план	факт	виконання, %	план	факт	виконання, %	план	факт	виконання, %
Зведений бюджет, у т.ч.	533,1	492,5	92,4	554,5	505,8	91,2	589,8	523,0	88,7	717,2	679,9	94,8	883,3	835,6	94,6
загальний фонд	438,1	417,6	95,3	459,4	442,6	96,3	477,3	443,1	92,8	622,7	604,8	97,1	743,3	729,8	98,2
спеціальний фонд	95,1	74,8	78,8	95,0	63,2	66,5	112,5	79,9	71,0	94,6	75,1	79,4	140,0	105,8	75,6
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т.ч.	298,6	271,2	90,8	310,9	287,6	92,5	324,9	299,5	92,2	423,1	402,9	95,2	511,6	489,3	95,6
загальний фонд	243,1	228,9	94,2	256,8	247,7	96,5	264,4	254,4	96,2	379,8	371,5	97,8	451,6	447,8	99,2
спеціальний фонд	55,5	42,2	76,1	54,1	39,8	73,6	60,5	45,1	74,6	43,3	31,5	72,7	60,0	41,6	69,3
Місцеві бюджети (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т.ч.	234,5	221,2	94,3	243,5	218,2	89,6	264,9	223,5	84,4	294,2	276,9	94,1	371,7	346,2	93,1
загальний фонд	194,9	188,6	96,7	202,6	194,9	96,2	212,9	188,8	88,7	242,9	233,4	96,1	291,7	281,9	96,6
спеціальний фонд	39,5	32,6	82,5	40,8	23,3	57,1	51,9	34,7	66,8	51,3	43,6	84,9	79,9	64,3	80,5
Державний бюджет (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), у т.ч.	427,1	395,7	92,7	432,9	403,4	93,2	462,5	430,1	93,0	599,5	576,9	96,2	708,3	684,7	96,7
загальний фонд	360,7	343,6	95,2	372,2	360,8	96,9	384,6	371,1	96,5	554,6	544,7	98,2	647,2	642,5	99,3
спеціальний фонд	66,3	52,1	78,6	60,7	42,6	70,2	77,9	58,9	75,6	44,9	32,3	71,9	61,1	42,3	69,2
Міжбюджетні трансферти – всього	128,4	124,5	96,9	121,9	115,8	95,0	137,6	130,6	94,9	176,4	173,9	98,6	196,7	195,4	99,3

*Складено за даними Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України та Міністерства фінансів України.

Як свідчать дані табл. 3, рівень виконання видатків зведеного бюджету у 2015 р. збільшився на 6,1% порівняно з аналогічним показником попереднього 2014 року, у 2016 р. – зменшився на 0,2%. Так, видатки загального фонду упродовж аналізованого періоду виконані на рівні, що більше на 1,1% показника попереднього 2015 року, а спеціального фонду – менше на 3,8%.

За 2016 рік до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 146,6 млрд. грн., що складає 116,3% від річного обсягу надходжень, затвердженого місцевими радами [4, 5].

Приріст надходжень до загального фонду проти 2015 року (у співставних умовах та без урахування територій, що не підконтрольні українській владі) склав 49,3% або + 48,4 млрд. грн. Темп росту фактичних надходжень ПДФО до 2015 року становить 147,3%, плати за землю – 161,2%. При цьому, у 21 та 6 регіонах відповідно темп росту вище середнього по Україні (рис. 1-2) [6].

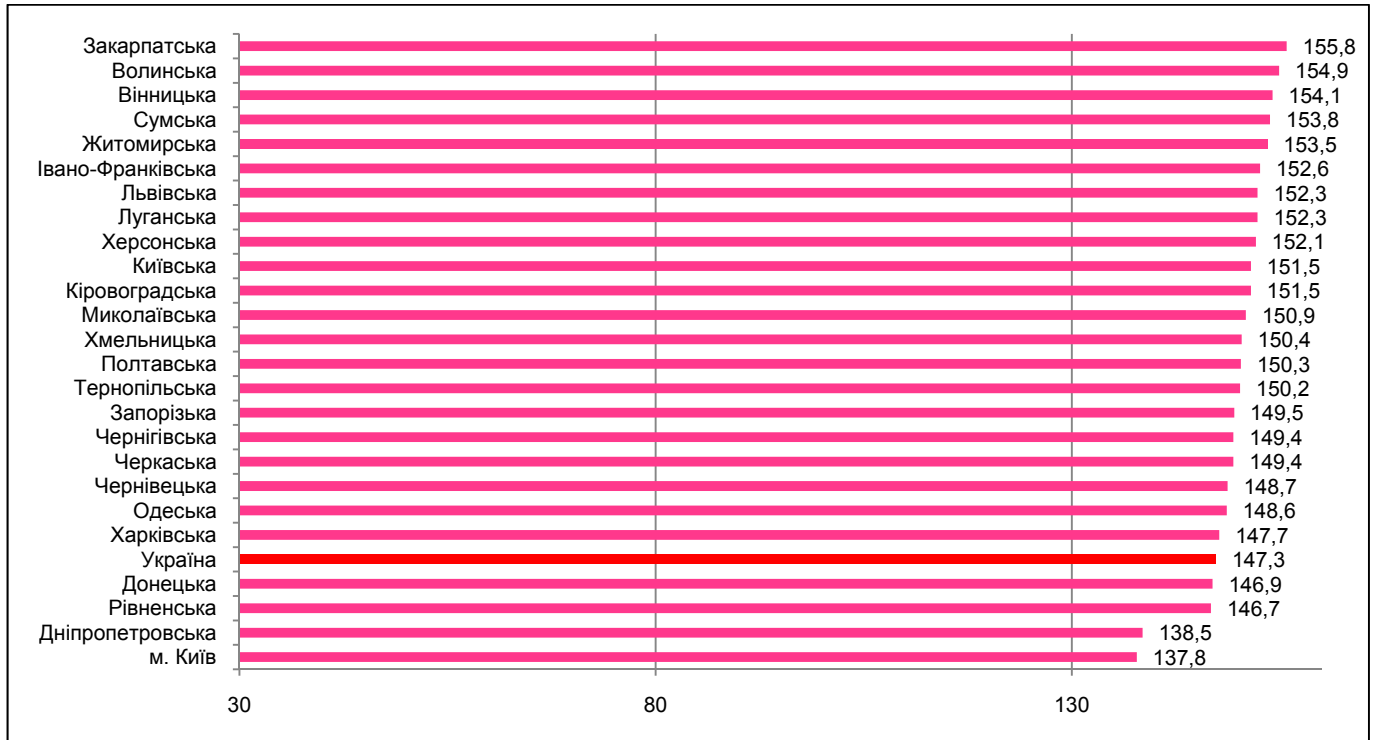

Рисунок 1. Темпи росту фактичних надходжень, податку на доходи фізичних осіб за 2016 р. до 2015 р. (%)

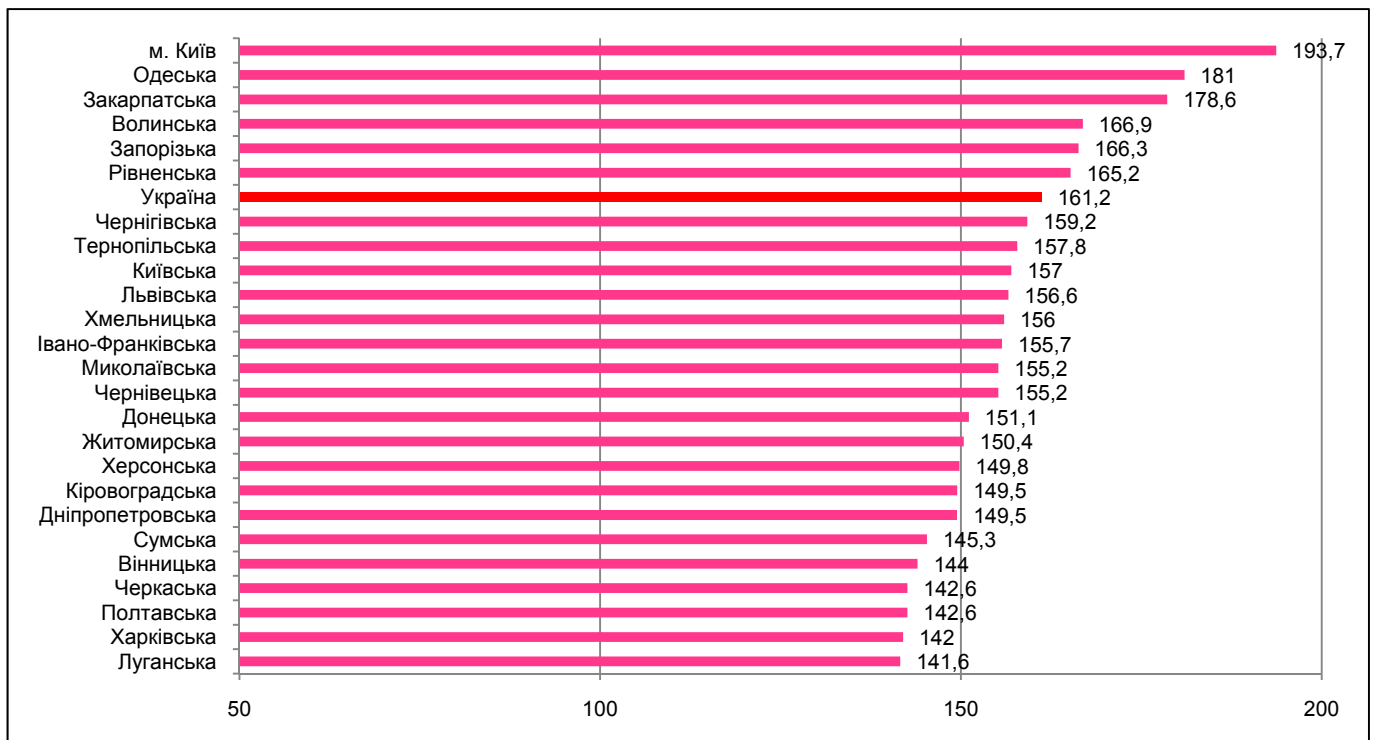

Рисунок 2. Темпи росту фактичних надходжень плати за землю за 2016 р. до 2015 р. (%)

Загалом обсяг надходжень ПДФО за 2016 рік склав 79,0 млрд. грн., рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами становить 112,9% (рис. 3), надходження плати за землю – 23,3 млрд. грн., рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами – 114,7% (рис. 4).

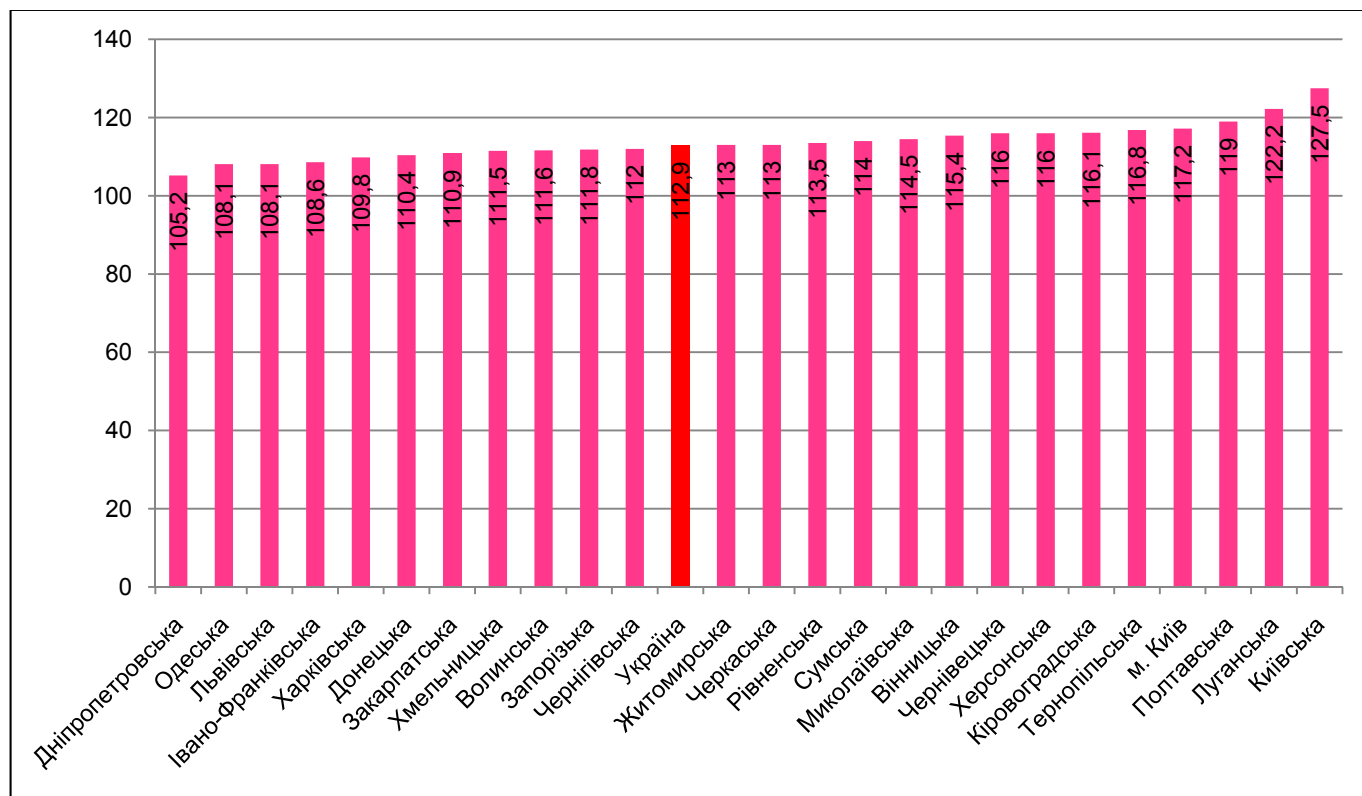

Рисунок 3. Виконання річних затверджених показників по податку на доходи фізичних осіб за 2016 рік (%)

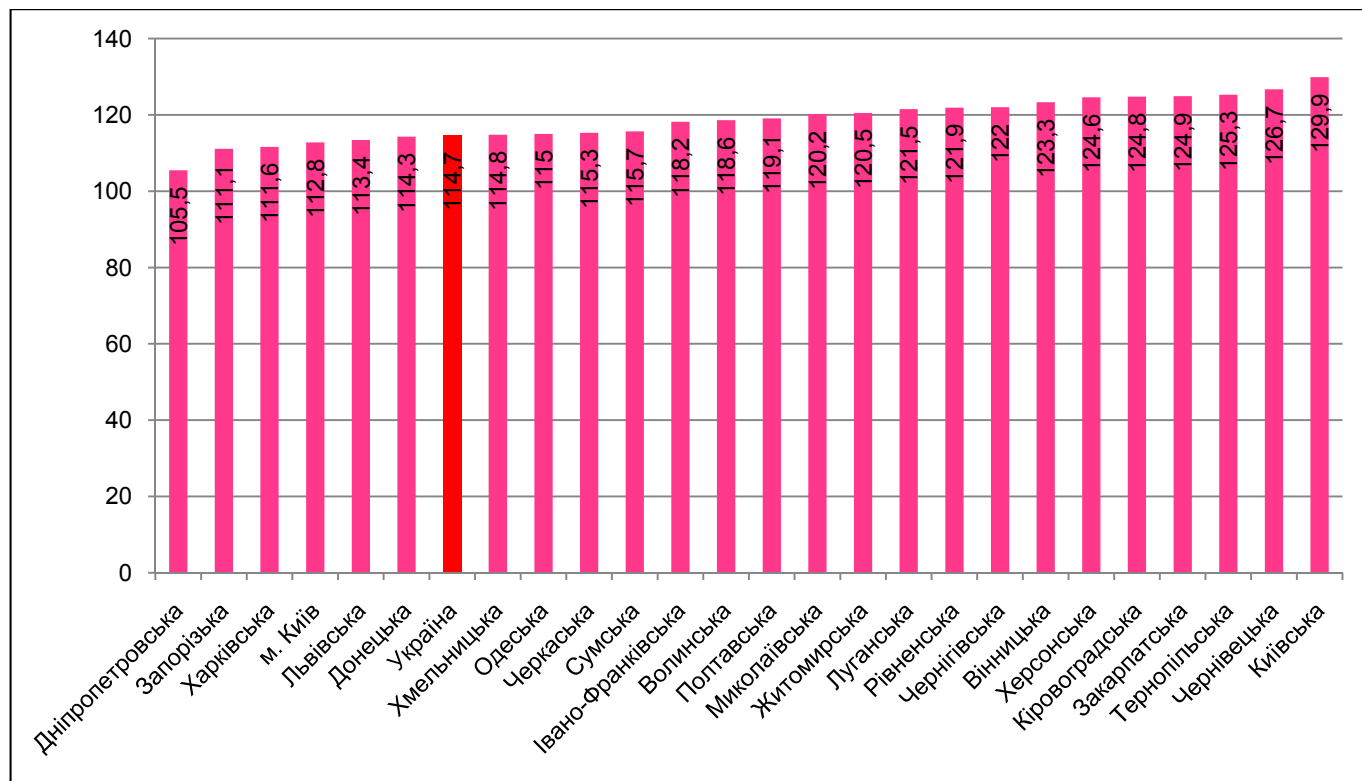

Рисунок 4. Виконання річних затверджених показників по платі за землю за 2016 рік (%).

Надходження податку на нерухоме майно на 2016 рік затверджені місцевими радами в обсязі 1,2 млрд. грн. Фактичні надходження податку за 2016 рік склали 1,4 млрд. грн. (рис. 5) [6].

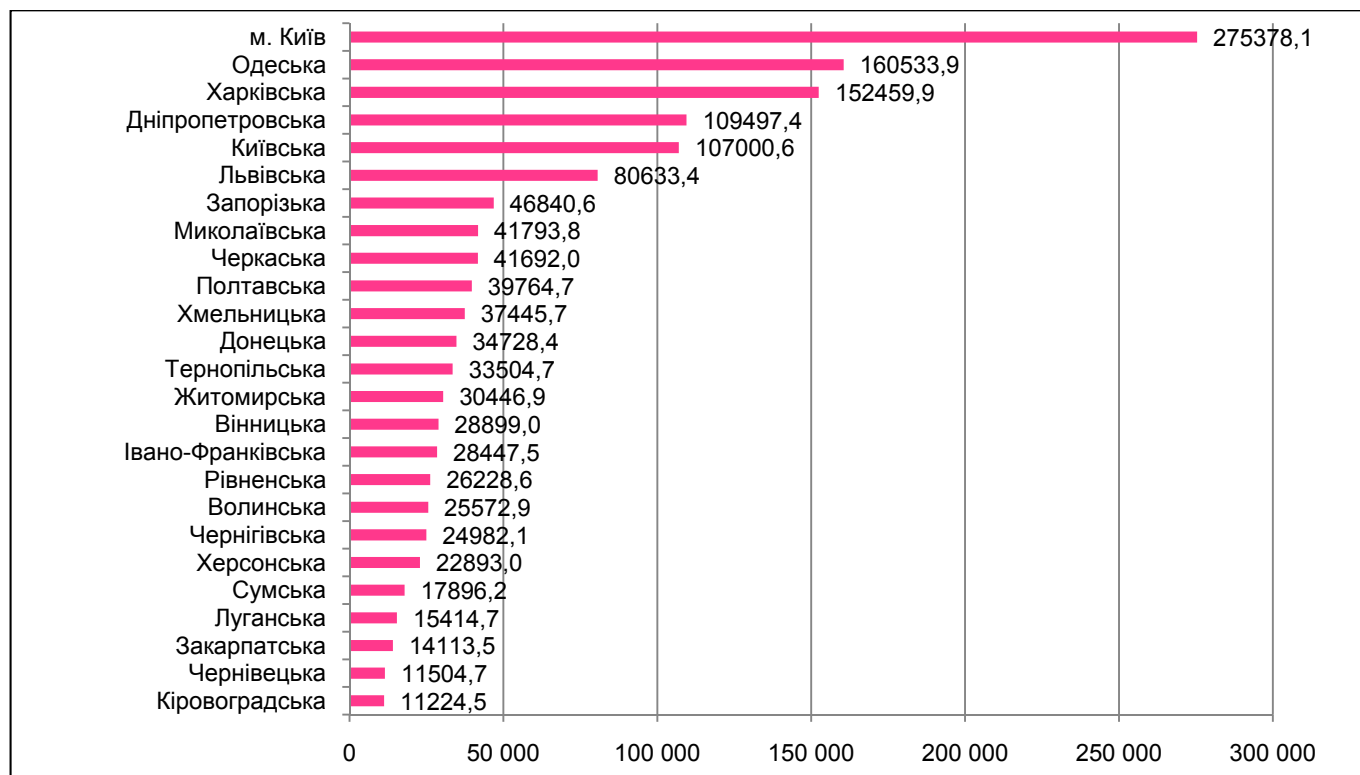

Рисунок 5. Надходження податку на нерухоме майно за 2016 рік

Переважаюча частина державних фінансових ресурсів зосереджується у державному і місцевих бюджетах. В умовах трансформаційної економіки роль бюджету значно зростає, він стає головним інструментом регулювання соціально-економічних процесів. Трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, мають свої особливості і тому, слід шукати свої шляхи подолання дефіциту бюджету й ефективного використання фінансових ресурсів.

Успішне функціонування економіки країни пов'язано із забезпеченням формування і використання бюджетних коштів. Від успішності здійснення бюджетного процесу залежить дієвість бюджетної політики, яка повинна впливати на економічну та фінансову стабільність держави [7, с. 5].

Висновки. Аналізуючи виконання державного та місцевих бюджетів України можна сказати про те, що кожен бюджет, як за доходами, так і за видатками має ряд проблем використання бюджетних коштів. Найбільш характерними за кількістю виявлених випадків та обсягів порушень є такі: використання коштів бюджету з порушенням бюджетного законодавства та втрати бюджету внаслідок прийняття незаконних управлінських рішень.

В умовах жорсткої обмеженості фінансових ресурсів необхідними є перегляд та оптимізація структури бюджетних видатків, упорядкування видаткових повноважень центральних та місцевих органів влади.

Список використаних джерел

1. Старостенко Г.Г. Бюджетна система: Навч. посіб. / Г.Г. Старостенко, Ю.В. Булгаков – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 240 с. – Бібліогр.: 142 назви.
2. Алексєєв І.В. Бюджетна система: Навчальний посібник. / І.В. Алексєєв, Н.Б. Ярошевич, А.М. Чушак/Голобородько – Київ : «ХайТек Прес», 2007. – 376 с. – Бібліогр.: С. 375-376.
3. Козарезенко Л.В. Бюджетне регулювання розвитку людського потенціалу – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://soskin.info/userfiles/file/2015/1-2_2_2015/Kozarezenko.pdf.
4. Державна казначейська служба України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.
5. Державна служба статистики України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Довідка щодо стану виконання місцевих бюджетів – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/view/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetyv-za-rik?category=bjudzhet&subcategory=local-budg>.
7. Кондусова Л.Ф. Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету: монографія / Л.Ф. Кондусова, І.І. Нескородєва, І.І. Алексєєнко та ін. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2011. – 278 с. – Бібліогр.: 190 назв.

References

1. Starostenko, G.G., Bulgakov Yu.V. (2006). Budget system [Byudzhetna sy'stema]. Kyiv: Centr navchal'noyi literatury

2. Alyeksyeyev, I.V., Yaroshevy`ch, N.B., ChushakGoloborod`ko, A.M. (2007). *Budget system [Byudzhethna sy`stema]*. Kyiv: «ХайТек Прес».
3. Kozarezenko, L.V. *Budget the regulation of the development of human potential [Byudzhethne reguluvannya rozvy`tku lyuds`kogo potencialu]* : http://soskin.info/userfiles/file/2015/1-2_2_2015/Kozarezenko.pdf.
4. Derzhavna kaznachejs`ka sluzhba Ukrainy` : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.
5. Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrainy` : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Dovidka shhodo stanu vy`konannya miscevy`x byudzhativ : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/vykonannya-dokhodiv-mistsevykh-biudzhativ-za--rik?category=bjudzhet&subcategory=local-budg>.
7. Kondusova, L.F., Neskorodieva, I.I., Aleksieienko, I.I. ta in. (2011). *Management of financial resources of local budgets [Upravlinnia finansovymy resursamy mistsevoho biudzhetu]*, Kharkiv: Vyd. KhNEU, 278 p.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Малишко Віталіна Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування

e-mail: dinis_2207@mail.ru

Пучко Анна Олександрівна, кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування

e-mail: finansu2014@ukr.net

Царук Анна Юріївна, кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування

e-mail: finansu2014@ukr.net

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

ДАНИЕ ОБ АВТОРАХ

Малышко Виталина Валериевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования

e-mail: dinis_2207@mail.ru

Пучко Анна Александровна, кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов, банковского дела и страхования

e-mail: finansu2014@ukr.net

Царук Анна Юриевна, кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов, банковского дела и страхования

e-mail: finansu2014@ukr.net

ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»

ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Malyshko Vitalina, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Finance, banking and insurance

e-mail: dinis_2207@mail.ru

Puchko Anna, PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, Banking and Insurance

e-mail: finansu2014@ukr.net

Tsaruk Anna, PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, Banking and Insurance

e-mail: finansu2014@ukr.net

SHEE «Pereyaslav-Khmelnytsky SPU named after Grygoriy Skovoroda»

Sukhomlynsky Str.30, Pereyaslav-Khmelnytsky, 08401, Ukraine

УДК 336.144:330.34

ПЕРСПЕКТИВНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ У СИСТЕМІ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

Пасічний М.Д.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання у сфері розвитку системи бюджетного планування і прогнозування як інструменту бюджетно-податкової політики.

Метою дослідження є розвиток положень щодо здійснення прогнозування та індикативного планування основних показників бюджету.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, факторний, економіко-математичного аналізу, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. В дослідженні розвинуто положення щодо здійснення бюджетного планування і прогнозування. За допомогою кореляційно-регресійних рівнянь здійснено оцінку впливу

основних факторів на динаміку надходжень податку на додану вартість, податку на прибуток, податку на доходи фізичних осіб та акцизного податку. Обґрунтовано доцільність запровадження інституту середньострокового бюджетного планування.

Галузь застосування результатів роботи. Бюджетно-податкова політика держави та інструменти її реалізації.

Висновки. Перспективне бюджетне прогнозування і планування, як фундаментальна основа для розробки стратегічних векторів бюджетної політики, є інструментом забезпечення структурної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності. За умов обмеженості фінансових ресурсів нагальним завданням реалізації бюджетної стратегії є концентрація фінансування на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку країни, обґрунтування ієрархії цілей, завдань та принципів бюджетної політики узгодження фінансових можливостей бюджету щодо реалізації даних цілей в межах бюджетних періодів. Актуальним є удосконалення інституційного середовища та системи аналітичного інструментарію прогнозування дохідної частини бюджету, у тому числі податкових надходжень, що спрямовано на підвищення обґрунтованості заходів бюджетно-податкової політики країни за умов посилення трансформаційних перетворень в економіці. Запровадження середньострокового бюджетного планування може бути реалізовано після створення нормативно-правових засад щодо переходу від середньострокового бюджетного прогнозування до середньострокового бюджетного планування.

Ключові слова: бюджетно-податкова політика, бюджетне прогнозування, бюджетне планування, бюджетна стратегія, бюджетне регулювання.

СРЕДНЕСРОЧНОЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ПЛАНИРОВАНИЕ В СИСТЕМЕ БЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Пасечный Н.Д.

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы в сфере развития системы бюджетного планирования и прогнозирования как инструмента бюджетно-налоговой политики.

Цель исследования состоит в совершенствовании положений к осуществлению прогнозирования и индикативного планирования основных показателей бюджета.

Методы исследования. В работе использована совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, факторный, экономико-математического анализа, что позволило обеспечить концептуальное единство исследования.

Результаты работы. В статье развиты подходы к осуществлению бюджетного планирования и прогнозирования. С помощью корреляционно-регрессионных уравнений осуществлена оценка влияния основных факторов на динамику поступлений налога на добавленную стоимость, налога на прибыль, налога на доходы физических лиц и акцизного налога. Обоснована целесообразность введения института среднесрочного бюджетного планирования.

Область применения результатов работы. Бюджетно-налоговая политика государства и инструменты ее реализации.

Выводы. Перспективное бюджетное прогнозирование и планирование, как фундаментальная основа для разработки стратегических векторов бюджетной политики, является инструментом обеспечения структурной модернизации экономики и повышения ее конкурентоспособности. В условиях ограниченности финансовых ресурсов насущной задачей реализации бюджетной стратегии является концентрация финансирования на приоритетных направлениях социально-экономического развития страны, обоснование иерархии целей, задач и принципов бюджетной политики согласования финансовых возможностей бюджета по реализации данных целей в пределах бюджетных периодов. Актуальным является совершенствование институциональной среды и системы аналитического инструментария прогнозирования доходной части бюджета, в том числе налоговых поступлений, что направлено на повышение обоснованности мер бюджетно-налоговой политики страны в условиях усиления трансформационных преобразований в экономике. Внедрение среднесрочного бюджетного планирования может быть реализовано после создания нормативно-правовых основ по переходу от среднесрочного бюджетного прогнозирования к среднесрочному бюджетному планированию.

Ключевые слова: бюджетно-налоговая политика, бюджетное прогнозирование, бюджетное планирование, бюджетная стратегия, бюджетное регулирование.

MEDIUM-TERM PLANNING AND FORECASTING IN THE SYSTEM OF FISCAL RELATION

Pasichniy M.D.

The research subject contains the theoretical and practical questions in the sphere of improving the system of budget forecasting and planning as a fiscal policy instrument.

The article purpose is to improve statements to forecasting and indicative planning of the main budget indexes.

Methodology. The author has used a set of scientific methods, namely: systems approach, factor, economic and math analysis.

Results. *In the article, we have developed approaches to budget forecasting and planning. Based on the methods of regression author have investigated the impact of the main factors on tax revenues dynamics, including value added tax, corporate tax, income tax and excise. This paper focuses on vital question of implementation the institution of medium-term budget planning into budget process in Ukraine.*

Practical implications. *Fiscal policy and instruments of its implementation.*

Key words: *fiscal policy, budget forecasting, budgeting, budget strategy, budget regulation.*

Постановка проблеми. Формування доходної частини бюджету є базовою матрицею для прогнозування і планування інших бюджетних показників, у даному процесі уособлюється складний пошук компромісів між суспільними верствами щодо перерозподілу частини створеного валового внутрішнього продукту через бюджет, визначення розміру податкового навантаження і структури податків. Від якісного рівня обґрунтованості планування податкових надходжень значною мірою залежить результативність політики держави у сфері формування доходів бюджету, що в свою чергу впливає на структуру та обсяги бюджетних видатків, дефіциту бюджету та пріоритети соціально-економічного розвитку країни. Прогнозування та планування доходної частини бюджету необхідно розглядати як єдиний процес, у рамках якого відбувається регулярне коригування рішень, що проявляються у зміні конкретних показників податкових і неподаткових надходжень, а також перегляд заходів з їх досягнення на основі безперервного контролю й моніторингу внесених змін. Доцільним є формування в країні відповідних інституційних умов для збільшення бюджетних надходжень, підвищення рівня ефективності бюджетних видатків та результативності бюджетного процесу. Підвищення ефективності використання бюджетних коштів потребує узгодження цілей бюджетних програм з пріоритетами соціально-економічного розвитку, використання дієвих форм державної фінансової підтримки, розширення фінансових повноважень розпорядників, одержувачів бюджетних коштів з посиленням відповідальності керівників установ за досягнення результатів виконання бюджетних програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку механізмів, інструментів перспективного бюджетного прогнозування і планування присвячені праці зарубіжних і вітчизняних вчених: А. Даниленка, Дж. Делонга, О. Кудріна, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луніної, І. Лютого, Л. Саммерса, Дж. Стігліца, В. Федосова, І. Чугунова та інших [1-8].

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання у сфері розвитку системи бюджетного планування і прогнозування як інструменту бюджетно-податкової політики.

Метою статті є розвиток положень щодо здійснення прогнозування та індикативного планування основних показників бюджету.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системного, факторного аналізу, економіко-математичного моделювання, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати дослідження. Система бюджетного планування і прогнозування є важливим інструментом бюджетної політики країни. Від якості даних процесів залежить обсяг фінансових ресурсів, що залучаються для забезпечення виконання покладених на державу функцій та завдань. Прогнозування бюджету потребує аналізу результатів і перспектив соціально-економічного розвитку країни та її адміністративно-територіальних одиниць. Виваженість і результативність прогнозування та планування бюджету справляє визначальний вплив на збалансованість бюджетної системи та державних фінансів у цілому [4]. Бюджетне планування та прогнозування доцільно розглядати як комплексний адаптивний процес реалізації регуляторного механізму фінансової політики у межах якої здійснюється сукупність відповідних заходів у частині формування, регулювання, контролю та моніторингу системи бюджетних показників з урахуванням тенденцій соціально-економічного розвитку країни та сукупного впливу зовнішніх факторів на збалансованість та стійкість бюджетної системи. Разом з тим, суттєвий вплив на якісний рівень середньострокових макроекономічних прогнозів здійснює оцінка короткострокових лагів при визначенні моменту реалізації заходів та використання інструментів бюджетно-податкової політики, її структурних складових. Наприклад, за сучасних умов механізм державного замовлення може викликати мультиплікативний попит, що посилить ділову активність у різноманітних галузях економіки, насамперед промисловості. Особлива увага щодо використання даного механізму має бути приділена при підтримці вітчизняних товаровиробників технологічної продукції, зокрема військової техніки та новітніх озброєнь, літакобудування в умовах військово-територіального конфлікту. Механізм державних закупівель має ґрунтуватись на принципах транспарентності, справедливості, ефективності та підконтрольності. Крім того, видається доцільним створення сприятливих інституційних та інфраструктурних умов розвитку промислового виробництва, що потребує розвитку транспортної та комунікаційної інфраструктури, формування та сприяння розвитку інноваційних кластерів в економіці, розвитку сегментів фундаментальної та прикладної науки, прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на розвиток переробної промисловості, технологічної модернізації підприємств добувної промисловості.

Важливим є збільшення обсягу капітальних інвестицій в основний капітал, які є вагомим інструментом впливу на зростання реального валового внутрішнього продукту, в тому числі шляхом розширення бюджетної складової. Виявлено, що частка капітальних інвестицій, здійснених за рахунок коштів бюджету в їх загальній структурі становить 8,96 відсотка, в тому числі в розрізі періодів 2001-2005 років – 11,15 відсотка, 2006-2010 років – 8,89 відсотка, 2011-2015 років – 7,27 відсотка; а по відношенню до ВВП у періоді

2001-2015 частка капітальних інвестицій становила 1,77 відсотка, в розрізі періодів 2001-2005 років: 2,23 відсотка, 2006-2010 років – 1,93 відсотка, 2011-2015 років – 1,24 відсотка. Застосувавши економетричні методи аналізу, знайдено кореляційно-регресійні рівняння, які характеризують взаємозалежність між згаданими показниками в період 2001-2015 років.

$$y_t = -18,490 + 1,097 x_t \quad R=0,587 \quad (1),$$

де: y_t – показник росту реального валового внутрішнього продукту у році t ;

x_t – питома вага капітальних інвестицій у валовому внутрішньому продукті в році t ;

Виходячи з наведеного рівняння можна дійти висновку, що у періоді 2001-2015 років при зростанні показника питомої ваги капітальних інвестицій у валовому внутрішньому продукті на 1 відсотковий пункт реальний валовий продукт країни зростає на 1,097 відсоткових пункти при коефіцієнті кореляції $R = 0,587$.

Разом з тим, вплив інвестицій на економічну динаміку здійснюється з лагом, тому нами знайдено відповідні кореляційно-регресійні рівняння, які характеризують вплив зміни значень частки капітальних інвестицій у валовому внутрішньому продукті на зміну реального ВВП з лагом у один та два роки відповідно. Знайдені рівняння мають наступний вигляд:

$$\text{з лагом в один рік:} \quad y_t = 1,034 + 2,251 x_{t-1} \quad R=0,861 \quad (2),$$

де: x_{t-1} – показник зміни значень частки капітальних інвестицій року t у порівнянні з роком $t-1$;

$$\text{з лагом у два роки} \quad y_t = 2,045 + 1,274 x_{t-2} \quad R=0,789 \quad (3),$$

де: x_{t-2} – показник зміни значень частки капітальних інвестицій року t у порівнянні з роком $t-2$;

Таким чином, аналіз представлених рівнянь свідчить, що зростання частки інвестицій у ВВП у році t в порівнянні з роком $t-1$ на 1 відсотковий пункт сприяє зростанню реального валового внутрішнього продукту на 2,251 відсоткових пункти при достатньому коефіцієнті кореляції $R=0,861$. В свою чергу, збільшення показника питомої ваги інвестицій у ВВП у році t в порівнянні з роком $t-2$ на 1 відсотковий пункт призводить до зростання реального валового внутрішнього продукту на 1,274 відсоткових пункти при достатньому коефіцієнті кореляції $R=0,789$. Таким чином, на підставі проведеного дослідження, можна зробити висновок, що в періоді 2001-2015 років найвищий ступінь впливу показника питомої ваги капітальних інвестицій у валовому внутрішньому продукті на зростання реального валового внутрішнього продукту відбувалась з лагом у один рік.

На даному етапі економічних перетворень посилюється актуальність поглибленого дослідження теоретичних та практичних питань у сфері бюджетного прогнозування і планування, що певною мірою обумовлено необхідністю формування стратегії економічного розвитку. З метою підвищення якісного рівня планування доходів бюджету, в тому числі податкових надходжень (як найбільш вагомої складової доходів) важливим є забезпечення принципу стабільності податкового законодавства, за яким зміни відповідних податків і зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового року, та зміни системи податкових пільг протягом бюджетного року. Крім того, необхідним є проведення дієвого моніторингу змін макроекономічної ситуації, які автоматично спричиняють відхилення обсягів надходжень до бюджету. Важливим є формування прогнозних показників розвитку бюджетної системи, виходячи із достатнього рівня науково-економічної обґрунтованості та узгодженості з основними напрямками бюджетної політики на плановий та наступні два за плановим бюджетні періоди. Враховуючи сучасний стан прогнозування та планування доходної частини бюджету (рис. 1) актуальним є удосконалення інституційного середовища та системи аналітичного інструментарію прогнозування доходної частини бюджету, у тому числі податкових надходжень, що направлено на зміцнення бюджетно-податкової політики країни в умовах посилення трансформаційних перетворень в економіці.

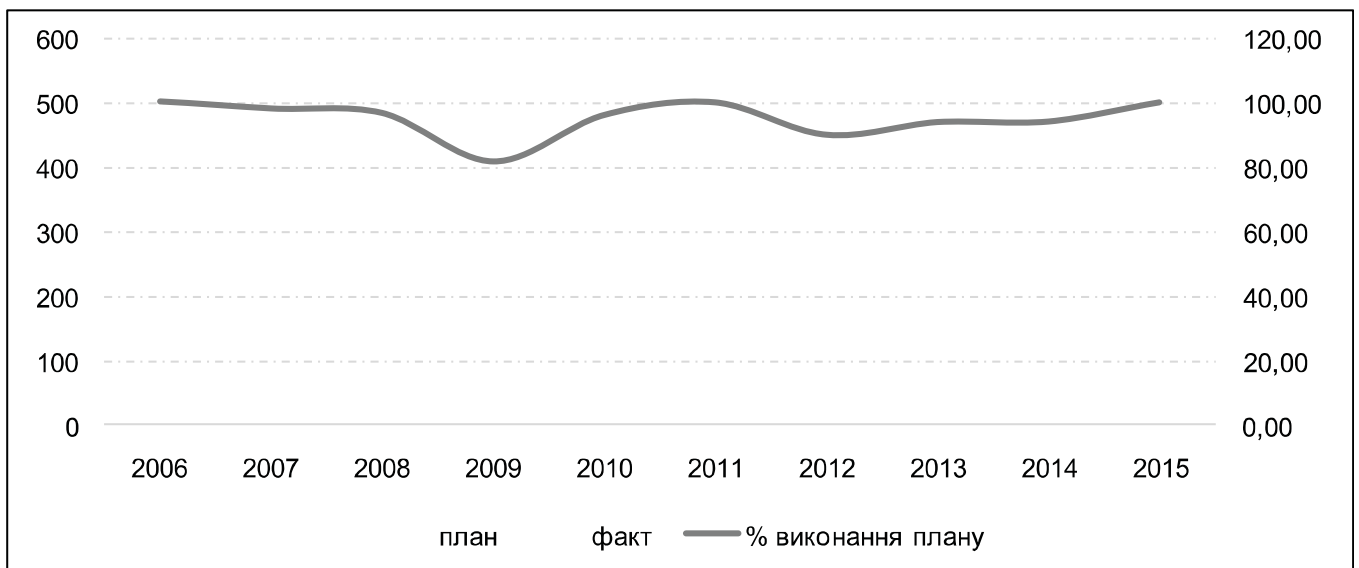

Рисунок 1. Рівень виконання планових показників доходів державного бюджету України в періоді 2006-2015 років

Середній рівень виконання планових показників доходів державного бюджету за період 2006-2015 років складає 95,51 відсотка, в тому числі в розрізі періодів 2006-2010 років – 95,01 відсотка, 2011-2015 років – 96,00 відсотків. При чому, в розрізі основних складових доходної частини бюджету, середнє значення виконання планових показників податкових надходжень складало – 95,94 відсотка, в тому числі у 2006-2010 роках – 96,12 відсотка, 2011-2015 роках – 95,76 відсотка; неподаткових надходжень – 96,26 відсотка, в тому числі у 2006-2010 роках – 94,62 відсотка, 2011-2015 роках – 97,90 відсотка.

З метою удосконалення процесу бюджетного прогнозування визначено важливість поглибленого застосування факторного аналізу, який надасть можливість здійснити кількісну оцінку впливу відповідного фактору на обсяг доходної частини бюджету, в тому числі в розрізі податкових надходжень. Для Міністерства фінансів України та Державної фіскальної служби України, як уповноважених центральних органів виконавчої влади, вбачається доцільним здійснення аналізу факторів впливу на стан та динаміку доходів бюджету на середньостроковий період в розрізі кварталів та внесення відповідних уточнень в бюджетний прогноз у разі відхилення значень відповідних змінних. Прогнозування доходної частини бюджету потребує використання стохастичного підходу, який ґрунтується на використанні інструментальних змінних, які доволі тісно корелюють з податковими базами. Так, для прогнозування надходжень податку на додану вартість з товарів (робіт, послуг) вироблених на митній території країни в якості інструментальної змінної обрано обсяг роздрібної торгівлі в попередньому кварталі. Даний показник характеризує економічну активність суб'єктів господарювання. Аналізований період становить двадцять кварталів – 2011-2015 роки. Залежність надходжень внутрішнього ПДВ від обсягів надходжень податку на додану вартість з ввезених на територію країни товарів, валового внутрішнього продукту та обсягу роздрібної торгівлі має наступний вигляд.

$$VAT(D)_t = -0.013 * VAT(IM)_t + 0.024 * GDP_t + 0.047 * RET_{t-1} - 12451, R^2 = 0,712 \quad (4),$$

де $VAT(D)_t$ - обсяг надходжень податку на додану вартість з товарів вироблених на митній території країни в кварталі t ;

$VAT(IM)_t$ - обсяг надходжень податку на додану вартість з товарів, імпортованих на митну територію країни в кварталі t ;

GDP_t - обсяг валового внутрішнього продукту в кварталі t ;

RET_{t-1} - обсяг роздрібної торгівлі в кварталі $t-1$;

Наведене рівняння дає змогу констатувати, що при зростанні валового внутрішнього продукту на 1 млн. грн. обсяг надходжень ПДВ з вироблених в країні товарів зростатиме на 0,024 млн. грн., при збільшенні обсягу роздрібної торгівлі в попередньому кварталі на 0,047 млн. грн. При зростанні надходжень ПДВ з імпортованих товарів на 1 млн. грн. обсяг надходжень внутрішнього податку на додану вартість знижуватиметься на 0,013 млн. грн. Коефіцієнт кореляції свідчить про достатній рівень якості даної регресії.

Оскільки об'єктом оподаткування податку на додану вартість з товарів вироблених на території країни є відповідна частка створюваної валової доданої вартості, зростання значень показника питомої ваги імпорту впливатиме на зміну структури надходжень податку на додану вартість в сторону зменшення надходжень від податку з товарів, що вироблені в країні. Прогнозування показника податку на додану вартість з товарів, вироблених на території країни є доволі складним процесом в умовах сучасних економічних перетворень з огляду на численні зміни законодавства, що регулює відносини у сфері адміністрування податку.

В процесі прогнозування показника обсягу податку на додану вартість виявлено взаємозалежність динаміки надходжень даного податку із обсягом імпорту товарів та послуг за період двадцяти кварталів 2011-2015 років.

$$VAT(IM)_t = 20220 + 0.109 * imp_t, R^2 = 0,990 \quad (5),$$

imp_t - обсяг імпорту товарів і послуг в кварталі t ;

Встановлено, що при зростанні обсягу імпорту товарів і послуг на 1 млн. грн. протягом 2011-2015 років в розрізі обсягу надходження податку на додану вартість з ввезених на територію країни товарів та послуг зростає на 0,109 млн. грн. Крім того, на показник надходження зазначеного податку впливав окрім фактичного обсягу імпорту, номінованого в іноземній валюті, валютний курс національної грошової одиниці. З огляду на зазначене, при прогнозуванні певних податків, в тому числі ПДВ з ввезених на територію країни товарів, акцизного податку з ввезених на територію країни підакцизних товарів, мита важливим є прогнозування валютного курсу національної грошової одиниці та основних факторів, що на нього впливають на середньострокову перспективу.

Для прогнозування податку на прибуток підприємств у представленій моделі буде використано щоквартальні показники номінального валового внутрішнього продукту, обсягу фінансового результату підприємств, що отримують прибуток до оподаткування. Важливо зазначити, що крім цього застосуємо коригуючий коефіцієнт до обсягу надходжень податку на прибуток підприємств, що пов'язано із зміною ставки даного податку з 25 до 23 відсотків в 2011 році та з 23 до 21 відсотка в 2012 році, та до 18 відсотків у 2014-2015 роках. Застосовувавши економетричні методи аналізу знайдено кореляційно-регресійне рівняння.

$$PRT_t = 0.030 * GDP_{t-1} + 0.013 * EBITDA_t + 15870.1, R^2 = 0,834 \quad (6),$$

де PRT_t - обсяг надходжень податку на прибуток в кварталі t ;

$PGDP_{t-1}$ - валовий внутрішній продукт в кварталі $t-1$;

$EBITDA_t$ - фінансовий результат до оподаткування підприємств, що одержали прибуток в кварталі t ;

На підставі вищевикладеного можемо дійти висновку, що при збільшенні показника номінального валового внутрішнього продукту в кварталі, що передує звітному обсяг надходжень податку на прибуток підприємств відповідним чином зростає на 0,030 млн. грн., а при зростанні показника обсягу фінансового результату до оподаткування підприємств, що отримують прибуток, обсяг надходжень зазначеного податку збільшується на 0,113 млн. грн. Слід зазначити, що взаємозв'язок представлених фінансово-економічних показників є доволі щільним, про що свідчить наведений показник кореляції.

Встановлено, що обсяги надходжень податку на доходи фізичних осіб із заробітної плати залежать від показника фонду оплати праці, який включає у себе доходи у вигляді заробітної плати нарахованої (виплаченої) платнику податку; додаткового та інших видів доходів; доходи, отримані фізичною особою-підприємцем від провадження господарської діяльності і доходи фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність за мінусом суми повернення з бюджету платникам податку отриманої податкової знижки. Використовуючи економетричні методи аналізу знайдено кореляційно-регресійне рівняння яке визначає взаємозв'язок між показниками обсягу фонду оплати праці та надходженням податку на доходи фізичних осіб з доходів у вигляді заробітної плати період 2006-2015 років.

$$INCT_t = 0.162 * PAYR_t + 14594, \quad R^2 = 0,968 \quad (7),$$

де $INCT_t$ - обсяг надходжень податку на доходи фізичних осіб з доходів у вигляді заробітної плати до зведеного бюджету у рік t ;

$PAYR_t$ - обсяг фонду оплати праці у рік t .

Таким чином, на основі даного рівняння можна дійти висновку, що за період 2006-2015 років при зростанні показника фонду оплати праці на 1 млн. грн. обсяг надходжень податку на доходи фізичних осіб до зведеного бюджету з доходів у вигляді заробітної плати збільшувався на 0,162 млн. грн. відповідно при достатньому коефіцієнті кореляції.

В процесі прогнозування акцизного податку було відібрано такі фактори впливу на обсяг надходження податку: обсяг кінцевих споживчих витрат домогосподарств на алкоголь, тютюнові вироби та автотранспорт, обсяг імпорту в країну та обсяг роздрібною торгівлі. Представлена залежність має наступний вигляд:

$$EXS_t = 0.138 * HEXP_t + 0.011 * imp_t + 0.057 * RET_t + 6532, \quad R^2 = 0,814 \quad (8),$$

де EXS_t - обсяг надходження акцизного податку до бюджету в кварталі t ;

$HEXP_t$ - витрати домогосподарств на алкоголь, тютюнові вироби, транспорт в кварталі t ;

З аналізу рівняння можна дійти висновку, що при зростанні витрат домогосподарств на алкоголь, тютюнові вироби та транспорт на 1 млн. грн. обсяг надходжень акцизного податку до бюджету зростає на 0,138 млн. грн., при зростанні імпорту на 1 млн. грн. обсяг податку відповідно збільшується на 0,011 млн. грн., при зростанні обсягу роздрібною торгівлі на 1 млн. грн. обсяг акцизного податку до зведеного бюджету збільшується на 0,057 млн. грн. при достатньо високому коефіцієнті детермінації.

Показники виконання видаткової частини бюджету тісно корелюють з відповідними показниками виконання бюджетних доходів, які є фінансовим забезпеченням здійснення відповідних видатків. Можна констатувати, що середній рівень виконання видаткової частини Державного бюджету за період 2006-2015 років є дещо нижчим ніж доходної частини бюджету та складає 93,86 відсотка, в тому числі у розрізі періодів 2006-2010 років – 92,05 відсотка, 2011-2015 років – 95,66 відсотка (рис. 2).

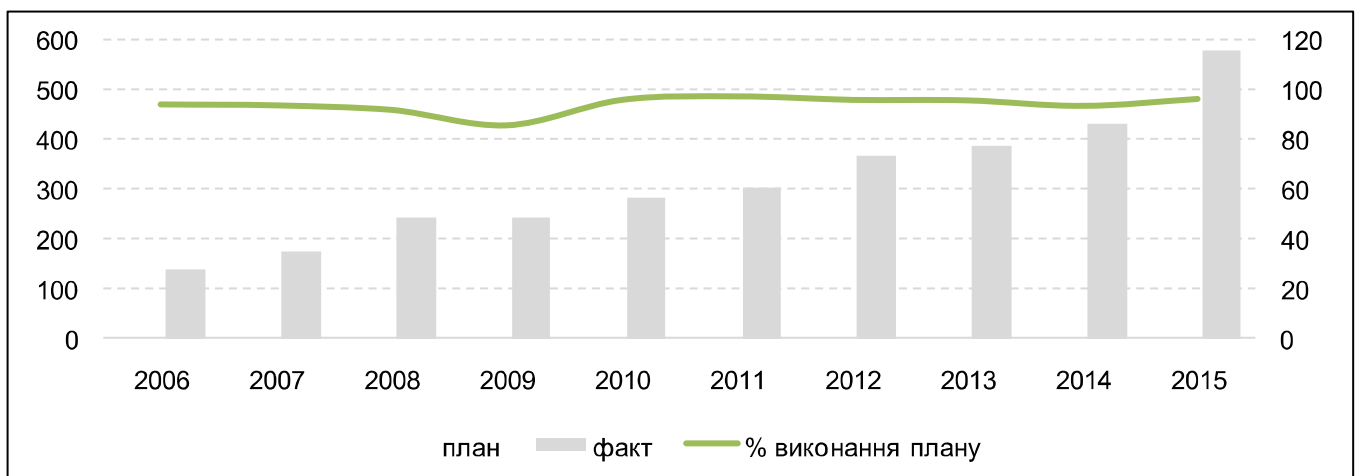

Рисунок 2. Рівень виконання планових показників видатків Державного бюджету України в періоді 2006-2015 років

Найбільше значення розходжень планового та фактичного показника обсягу видаткової частини бюджету спостерігається у 2009 році – 14,81 відсотка. Основними причинами цьому слугували нереалістичний прогноз базових макроекономічних показників, на яких розраховувались показники бюджету. В згаданому році бюджетні показники розраховувались на основі наступних прогнозних показників соціального-економічного розвитку держави: реальний ВВП – приріст +0,4 відсотка, індекс споживчих цін – 9,8 відсотка, фактично у 2009 році відбувся спад реального ВВП на 14,8 відсотка, індекс споживчих цін становив (грудень до грудня) – 12,3 відсотка. З огляду на зазначене, важливим є підвищення дієвості макроекономічного прогнозування, яке є базою для розрахунку показників бюджету на наступний рік.

Важливими завданнями на шляху подальшого удосконалення та розвитку програмного методу планування видатків бюджету є формування бюджетних програм на основі довгострокових пріоритетів державної політики; упорядкування структури головних розпорядників коштів державного бюджету; перегляд структури бюджетних програм з метою їх оптимізації; удосконалення механізму взаємодії між головними розпорядниками бюджетних коштів та відповідальними за виконання бюджетних програм; запровадження постійного моніторингу виконання та системи вимірювання результативності виконання бюджетних програм з метою прийняття управлінських рішень; посилення системи контролю за ефективним та результативним використанням бюджетних коштів та досягненням визначених цілей за кожною бюджетною програмою [7]. Стратегічне планування являє собою безперервний процес, який є базою для забезпечення здійснення функцій установи за рахунок державних коштів шляхом управління бюджетними програмами. Впровадження середньострокового планування державного бюджету потребує наявності ефективної системи державного стратегічного планування [5]. З метою розвитку стратегічного планування в Україні необхідне прийняття Закону України про державне стратегічне планування. Прийняття закону забезпечить правове визначення положень, організаційних засад, принципів, методології, учасників та їх повноважень, а також порядку стратегічного планування.

Збільшення часового діапазону бюджетного планування надасть можливість проаналізувати основні тенденції формування доходної частини та використання видаткової, ідентифікувати фактори, що необхідно врахувати при розрахунку показників бюджету у середньостроковому періоді. Аналіз альтернативних шляхів формування ресурсної бази бюджету та їх спрямування є основою для вибору цілей, яких необхідно досягти у бюджетному періоді. Запровадження середньострокового бюджетного планування може бути реалізовано після створення нормативно-правових засад щодо переходу від середньострокового бюджетного прогнозування до середньострокового бюджетного планування. Зазначене має знайти своє відображення у розробленні проекту концепції впровадження середньострокового планування бюджету. При цьому потрібно враховувати досвід застосування середньострокового бюджетного прогнозування в декількох бюджетних періодах. Слід також обґрунтовано визначити період планування, процедури та терміни підготовки, структуру та формат середньострокового бюджетного плану. На етапі переходу до середньострокового бюджетного планування важливою є консолідація зусиль Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, головних розпорядників бюджетних коштів, розпорядників бюджетних коштів та інших учасників бюджетного процесу для реалізації заходів щодо встановлення більш тісного зв'язку між стратегічним плануванням діяльності головних розпорядників бюджетних коштів та середньостроковим бюджетним плануванням. Головні розпорядники бюджетних коштів мають суттєво підвищити якість планування своєї діяльності, прискорити процес оптимізації державних цільових програм та сконцентрувати бюджетні кошти на фінансуванні пріоритетних напрямів державної політики, реалізація яких дозволить забезпечити реформаційні зрушення у відповідних сферах та досягти максимальних результатів.

Висновки. Перспективне бюджетне прогнозування і планування, як фундаментальна основа для розробки стратегічних векторів бюджетної політики, є інструментом забезпечення структурної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності. За умов обмеженості фінансових ресурсів нагальним завданням реалізації бюджетної стратегії є концентрація фінансування на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку країни, обґрунтування ієрархії цілей, завдань та принципів бюджетної політики узгодження фінансових можливостей бюджету щодо реалізації даних цілей в межах бюджетних періодів. Актуальним є удосконалення інституційного середовища та системи аналітичного інструментарію прогнозування доходної частини бюджету, у тому числі податкових надходжень, що направлено на підвищення обґрунтованості заходів бюджетно-податкової політики країни в умовах посилення трансформаційних перетворень в економіці. Запровадження середньострокового бюджетного планування може бути реалізовано після створення нормативно-правових засад щодо переходу від середньострокового бюджетного прогнозування до середньострокового бюджетного планування.

Список використаних джерел

1. DeLong, J.B., & Summers, L.H. (2012). *Fiscal policy in a depressed economy. Brookings Papers on Economic Activity*, (1), 233-297.
2. Cogan, J.F., Taylor, J.B., Wieland, V., & Wolters, M.H. (2013). *Fiscal consolidation strategy. Journal of Economic Dynamics and Control*, 37(2), 404-421.
3. Боголиб Т.М. Бюджетная политика как инструмент экономической стабильности / Т.М. Боголиб // *Економічний часопис-XXI*. – 2015. – № 3–4 (1). – С. 84–87.
4. Запатріна І.В. Бюджетний механізм економічного зростання: монографія / І.В. Запатріна. – К.: Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. – 528 с.

5. Кудрин А.Л. Трехлетний бюджет–бюджет диверсификации экономики / А.Л. Кудрин // Финансы – 2007. – № 4. – С. 3–8.
6. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: монографія / Л.В. Лисяк. – К.: ДННУ АФУ, 2009. – 594 с.
7. Чугунов І.Я. Довгострокова бюджетна стратегія в системі економічної циклічності / І.Я. Чугунов // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 5. – С. 64–73.
8. Идрисов Г. Бюджетная политика и экономический рост / Г. Идрисов, С. Синельников-Мурылев // Вопросы экономики. – 2013. – № 8. – С. 35-59.

References

1. DeLong, J.B., & Summers, L.H. (2012). Fiscal policy in a depressed economy. *Brookings Papers on Economic Activity*, (1), 233-297
2. Cogan, J.F., Taylor, J.B., Wieland, V., & Wolters, M.H. (2013). Fiscal consolidation strategy. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 37(2), 404-421
3. Bogolib, T. (2015) Biudzhetnaia polityka kak instrument ekonomicheskoi stablynosti [Fiscal policy as an instrument of macroeconomic stability]. *Ekonomichnij Casopis-XXI (Economic Annals-XXI)*, 3–4 (1), 84–87
4. Zapatrina, I. (2007) Biudzhetni mekhanizm ekonomichnoho zrostannia [Budget mechanism of economic growth]. Kyiv: Institute of socio-economic strategy, 528 p.
5. Kudrin, A. (2007) Trekhletnyi biudzhēt–biudzhēt dyversyfikatsyy ekonomyy [Three year-term budget – budget of economic modernization] *Finansy (Finance)*, 4, 3-8
6. Lisyak, L. (2009) Biudzhetna polityka u systemi derzhavnoho rehulivannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Budget policy in the system of government socio-economic regulation in Ukraine]. Kyiv: DNNU AFU. 598 p.
7. Chugunov, I. (2015). Dovhostrokovaya biudzhetna stratehiia v systemi ekonomichnoi tsyklichnosti [The long-term budgetary strategy in the cyclical economic system]. *Visnyk Kyivskogo natsionalnogo torgovelo-ekonomichnogo universytetu (Herald of Kyiv National University of Trade and Economics)*, 5, 64-77
8. Idrisov, G. & Sinelnikov-Murylev, S. (2013) Biudzhetnaia polityka i ekonomicheskyyi rost [Budget policy and economic growth]. *Voprosy ekonomiki (Economic issues)*, 8, 35-59

ДАНІ ПРО АВТОРА

Пасічний Микола Дмитрович, кандидат економічних наук,
доцент кафедри Київського національного торговельно-економічного університету
02156, м. Київ, Кіото 19
e-mail: nickpasichniy@gmail.com

ДАННЫЕ О АВТОРА

Пасечный Николай Дмитриевич, кандидат экономических наук,
доцент кафедры Киевского национального торгового-экономического университета,
02156, г. Киев, Киото 19
e-mail: nickpasichniy@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Mykola D. Pasichniy, PhD (Economics),
Associate professor, Kyiv National University of Trade and Economics
02156, Kyiv, 19, Kioto st.
e-mail: nickpasichniy@gmail.com

УДК 339.738

РЕГІОНАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ У ВАЛЮТНІЙ СФЕРІ: ПЕРЕДУМОВИ, ФОРМИ, МОЖЛИВОСТІ І ВИТРАТИ ОРГАНІЗАЦІЇ

Праневич А.О.,
Прокопович В.О.

Ключові слова: валютний простір, валютна інтеграція, валютний союз, конкурентні переваги, лібералізація валютної сфери.

РЕГИОНАЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ВАЛЮТНОЙ СФЕРЕ: ПРЕДПОСЫЛКИ, ФОРМЫ, ВОЗМОЖНОСТИ И ИЗДЕРЖКИ ОРГАНИЗАЦИИ

Праневич А.А.,
Прокопович В.О.

Задачи повышения конкурентоспособности национальной экономики и поиск выгод от расширения интеграционного взаимодействия становятся еще более актуальными в связи с обострением

проблем развития мировой экономики. По степени актуальности они выходят на первые места среди вопросов национальной значимости, так как связаны с достижением динамичного экономического развития страны и повышением уровня жизни ее населения.

Цель предлагаемой статьи: на основе выявления особенностей организации валютного пространства в современной мировой экономике определить возможности и риски стран в результате расширения регионального взаимодействия в валютной сфере. Предмет исследования – особенности и формы региональной интеграции в валютной сфере. Методы исследования: анализа и синтеза, сравнительного анализа, исторического анализа, системного подхода.

Результаты статьи: на основе систематизации теоретических подходов к анализу регионального взаимодействия в валютной сфере выявлены условия его реализации для стран-участниц интеграционных союзов и третьих стран; проанализированы экономические последствия такого участия; определены выгоды и риски для стран-участниц данного процесса; дана оценка возможных путей сотрудничества Республики Беларусь и ее основных торговых партнеров.

Область применения: разработка стратегических направлений сотрудничества стран ближнего и дальнего зарубежья и Республики Беларусь с целью минимизации последствий мирового экономического кризиса и поддержания конкурентоспособности национальной экономики.

Выводы. 1. В современных условиях глобализации формируется новый подход к организации странами-участницами валютного пространства, основанный, с одной стороны, – на необходимости обеспечения национальной безопасности стран, с другой, – на либерализации и формировании условий для укрепления позиций стран на мировых рынках.

2. Основными предпосылками реализации региональной интеграции в валютной сфере выступают: глобализация, усиливающееся влияние и рост значимости отдельных международных группировок стран, политическая воля стран-участниц соглашения, нарастание конкуренции за привлечение ПИИ и др.

3. Анализ реализации в валютной сфере позволил выявить возможности (доступ к ресурсам, увеличение рынка сбыта готовых товаров и услуг, рост прямых иностранных инвестиций, создание привилегированных условий для субъектов микро- и мезо- уровня), и риски (невозможность защитить внутренний рынок от экспорта товаров стран-участников, усиление влияния других стран на экономику стран-участников; отсутствие возможностей изменения валютного курса с целью регулирования платежного баланса и получения преимуществ в международной торговле) такого взаимодействия.

4. Современный уровень развития торгового и кооперационного взаимодействия Республики Беларусь в рамках интеграционного и двустороннего сотрудничества требует повышения доли расчетов в национальных валютах между резидентами стран – участниц ЕАЭС, в том числе за счет снижения взаимных расчетов в валюте третьих стран, дедолларизации расчетов и усиления взаимодействия национальных финансовых рынков.

Ключевые слова: валютное пространство, валютная интеграция, валютный союз, конкурентные преимущества, либерализация валютной сферы.

REGIONAL INTERACTION IN THE MONETARY SPHERE: THE PREREQUISITES, FORMS, OPPORTUNITIES AND COSTS OF THE ORGANIZATION FOR THE PARTICIPATING COUNTRIES

Pranevich A.A.,
Prokopovich V.O.

The tasks of increasing the competitiveness of the national economy and the search for benefits from the expansion of integration, bilateral and multilateral cooperation are becoming even more urgent in connection with the worsening problems of the world economy. By relevance they come to the forefront among issues of national importance, since they are associated with the achievement of a dynamic economic development of the country and an increase in the standard of living of its population.

The purpose of the proposed article: on the basis of determining the features of the international currency area in the modern world economy, to determine the opportunities and risks of countries as a result of expanding interaction in the monetary sphere. The subject of the study – the features and forms of regional integration in the monetary sphere. Methods of research: analysis and synthesis, comparative analysis, historical analysis, system approach.

Results of the article: on the basis of systematization of theoretical approaches to the analysis of regional interaction in the monetary sphere, the conditions for its implementation for the countries-participants of integration unions and third countries were identified; economic consequences of such participation were analyzed; benefits and risks for the countries participating in this process were identified; the possible ways of cooperation between the Republic of Belarus and its main trading partners were rated.

Application area: the development of strategic directions for cooperation between the countries of the near and far abroad and the Republic of Belarus in order to minimize the consequences of the global economic crisis and maintain the competitiveness of the national economy.

Conclusions. 1. In modern conditions of globalization, a new approach to the organization of the countries participating in the currency space is being formed, based, on the one hand, on the need to ensure national

security of the countries, on the other, on liberalization and the formation of conditions for strengthening the positions of countries in world markets.

2. The main prerequisites for the implementation of regional integration in the monetary sphere are: globalization, the growing influence and growing importance of individual international groupings of countries, the political will of the member countries of the agreement, the growing competition for attracting direct foreign investments etc.

3. Analysis of the implementation in the monetary sphere made it possible to identify opportunities (access to resources, an increase in the market for finished goods and services, the growth of foreign direct investment, the creation of privileged conditions for micro- and meso- level entities), and risks (the inability to protect the domestic market from exports goods of the participating countries, the strengthening of the influence of other countries on the economies of the participating countries; the lack of the possibility of changing the exchange rate for the purpose of regulating the balance of payments and gaining advantages in international trade) of such interaction.

4. The current level of development of trade and cooperative interaction of the Republic of Belarus within the framework of integration and bilateral cooperation requires an increase in the share of settlements in national currencies between residents of the EEU member countries, including by reducing mutual settlements in the currency of third countries, de-dollarization of payments and enhancing interaction between national financial markets.

Keywords: *currency space, monetary integration, monetary union, competitive advantages, liberalization of the monetary sphere.*

Введение. Современное развитие мировой экономики характеризуется активизацией мирохозяйственных связей на фоне широкого распространения интеграционных процессов и создания региональных экономических объединений. Однако процессы сближения и объединения национальных экономик не происходят гладко. С одной стороны, понимание того, что в современном мире потребности многих стран уже не могут быть удовлетворены исключительно за счет национальных экономик, стимулирует данный процесс, с другой – поиск наиболее выгодных условий для такого сотрудничества создает множество проблем для его успешной реализации.

Проблема оценки выгод и издержек интеграции в валютной сфере обострилась после наступления мирового финансового и экономического кризиса, который вызвал фундаментальные изменения, как в динамике развития мировой экономики, так и в экономическом развитии большинства стран.

Научная систематизация теоретических подходов к анализу позитивного и негативного влияния на национальные экономики в условиях различных форм организации валютных союзов показала, что в настоящее время формируется новый подход к организации странами-участницами валютного пространства, основанный, с одной стороны, – на необходимости обеспечения национальной безопасности стран, с другой, – на либерализации и формировании условий для укрепления позиций стран на мировых рынках.

Цель предлагаемой статьи: на основе выявления особенностей организации валютного пространства в современной мировой экономике определить возможности и риски стран в результате расширения регионального взаимодействия в валютной сфере. Предмет исследования – особенности и формы региональной интеграции в валютной сфере.

Достижение поставленной цели реализуется посредством решения задач:

- систематизировать теоретические подходы к обоснованию целесообразности формирования валютного пространства для стран-участниц;
- выявить предпосылки, возможности и риски реализации региональной интеграции в валютной сфере;
- проанализировать состояние и оценить возможности формирования валютного пространства с участием Республики Беларусь и ее основных торговых и интеграционных партнеров.

В качестве основных методов исследования были применены методы анализа и синтеза, сравнительного анализа, исторического анализа, индукции и дедукции, системного подхода.

Уменьшение барьеров в международной торговле благоприятно влияет на перемещение факторов производства и капитала, что положительно сказывается на экономическом развитии стран. Хозяйствующие субъекты разных стран, при осуществлении международных расчетов, выбирают один из способов расчетов: мультивалютный или одновалютный. Одновалютный способ расчетов при условии свободной конвертируемости валют более предпочтителен. Он позволяет субъектам приобретать любую валюту, которая необходима для осуществления внешнеэкономической деятельности. Таким образом, существует объективная необходимость в стремлении создания валютной интеграции.

Научное объяснение преимуществ и проблем валютно-финансовой интеграции связано с именем Роберта Манделла, известного экономиста, лауреата Нобелевской премии, который, в созданной им в 1961 г. теории «оптимального валютного пространства», теоретически обосновал возможность и целесообразность отказа группы стран от национальных денежных знаков в пользу единой валюты. [1]

В работе под «оптимальным валютным пространством» понимается группа государств, которые договорились проводить согласованную курсовую политику с целью ограничить взаимные колебания курсов национальных валют. Цель такой курсовой политики – развитие взаимных торговых и экономических отношений, содействие передвижению капитала между странами, обеспечение экономического развития.

В качестве условий реализации оптимального валютного пространства выделяются следующие:

Наличие политической воли. Так, у стран Западной Европы такая воля была, что подтверждается заключением в 1950 г. соглашения о Европейском платежном союзе. За полвека страны ЕС проделали в

области валютно-финансового сотрудничества многотрудный путь от замкнутых неконвертируемых национальных денежных единиц к единой валюте, способной оспорить на мировых рынках позиции доллара.

Мобильность факторов производства (товаров, услуг, капиталов и рабочей силы) между странами. В странах Западной Европы правительства уделяли особое внимание поддержанию высокой динамики взаимного торгово-экономического сотрудничества, проводя политику либерализации торговых отношений, создавая благоприятные условия для перелива капиталов и передвижения рабочей силы. Однако до сих пор из-за языковых барьеров мобильность рабочей силы в странах ЕС остается невысокой.

Активное использование национальных валют в обслуживании взаимных торгово-экономических связей и наличие развитых ликвидных валютных рынков. В странах Западной Европы взаимный товарооборот в основном осуществлялся в национальных валютах, в них же проводилась существенная доля внешнеторговых операций. Достаточно сказать, что в середине 90-х крупнейшие страны ЕС (Германия, Великобритания, Франция, Италия и Нидерланды) оценивали в национальных валютах от 40 до 75% национального экспорта и 40–50% импорта.

Обеспечение долговременной стабильности валютных курсов стран – участниц по отношению друг к другу, в том числе с помощью механизмов ограничения взаимных колебаний курсов. Страны Западной Европы продвигались к решению этой задачи в течение 25 лет: сначала в рамках «валютной змеи», потом при помощи механизма обменных курсов Европейской валютной системы и, наконец, в формате валютного союза.

Создание единого валютного пространства может быть реализовано в различных формах:

1) взаимное соглашение между независимыми государствами об использовании их национальных денежных единиц в качестве параллельного средства на территории каждого из них;

2) взаимное соглашение между независимыми государствами о переходе на денежную единицу одного из них;

3) объединение с коллективной расчетной единицей, которая существует наравне с национальными деньгами государств-членов;

4) одностороннее решение государства о замене национальной денежной единицы валютой другого государства.

Создание единого валютно-финансового пространства решает следующие задачи:

- повышение доверия к национальным валютам за счет совершенствования на совместной основе денежно-кредитной и валютной политики, стабилизации курсов валют, дедолларизации расчетов и усиления взаимодействия национальных финансовых рынков;

- обеспечение взаимной конвертируемости национальных валют по счетам текущих и капитальных операций платежного баланса, переход от частичной к свободной обратимости валют, развитие валютных рынков в направлении совершенствования операций и увеличения ликвидности;

- усиление роли национальных валют в обслуживании внешнеэкономического оборота между государствами-членами;

- создание предпосылок для свободного трансграничного движения капиталов внутри созданного пространства;

- увеличение стабильности и емкости национальных финансовых и, особенно фондовых рынков, диверсификация их структуры и рост числа торгуемых инструментов, что позволит снизить стоимость привлечения капитала и будет содействовать росту инвестиционной активности;

- повышение устойчивости национальных финансовых рынков к «внешним шокам» – неблагоприятным изменениям мировой конъюнктуры и валютным кризисам.

Однако на сегодняшний день существуют проблемы в организации валютного пространства:

- небольшая емкость и связанная с этим недостаточная ликвидность валютно-финансовых рынков, что делает их уязвимыми к колебаниям внешней и внутренней конъюнктуры;

- невысокая устойчивость валютных курсов, в том числе вследствие неравномерной динамики макроэкономических показателей;

- частичная конвертируемость национальных валют;

- заметные расхождения между курсами одной и той же валюты в разных географических зонах и на разных сегментах рынка;

- высокая степень долларизации внутреннего и особенно межстранового платежного оборота.

Анализ мирового опыта проведения валютно-финансовой интеграции позволяет выделить на сегодняшний день ее три основных пути. Условно их можно разделить на западноевропейский, латиноамериканский и африканский.

Западноевропейский. Целью интеграции являлось создание валютной зоны и введение новой наднациональной валюты – евро. Вышеназванное соглашение определило макроэкономические параметры (или «критерии конвергенции»), к которым должны были стремиться интегрирующиеся европейские страны. Так, Маастрихтским соглашением были установлены допустимые границы колебаний валютных курсов стран ЕС. Эти колебания могли составлять $\pm 2,25\%$ при отсутствии девальваций национальных валют против валют других стран-участников на протяжении двух лет до вступления в валютный союз. Кроме того, дефицит государственного бюджета не должен был превышать 3% ВВП, государственный долг – 60% ВВП. Были определены параметры по долгосрочным процентным ставкам: они не должны были превышать средний

показатель для трех стран с наименьшей инфляцией плюс 2%. Темпы инфляции не должны были превышать средний показатель для трех стран с наименьшей инфляцией плюс 1,5%.

Для стран ЕС была характерна высокая степень диверсификации экспорта, поэтому критерии конвергенции не предусматривали каких-либо требований к объему золотовалютных резервов. Также отсутствовали требования о взаимной фиксации курсов национальных валют стран – потенциальных участников зоны евро. Требования валютно-финансовой конвергенции отражали набор условий, которые позволяли проводить странам ЕС общую валютную и денежно-кредитную политику.

Таким образом, Маастрихтский договор создал основу для проведения общей экономической и финансовой политики странами ЕС. Конечной целью данной политики являлось введение единой валюты. В 1992 г. внутри ЕС отменены валютные ограничения по движению капитала. В 1998 г. образован Европейский центральный банк во Франкфурте-на-Майне. В 1999 г. новая валюта евро была введена в безналичное обращение как параллельная валюта в 11 странах ЕС. С 2002 г. эта валюта стала использоваться в наличной форме. В настоящее время в зону евро входят 19 стран ЕС. [2]

Латиноамериканский. В Латинской Америке еще в 60–80 гг. XX в. было создано несколько международных валютных организаций (Центральноамериканский валютный союз, Карибский стабилизационный фонд, Механизм компенсации сальдо и взаимного кредитования и др.). Государствам-членам данных валютных организаций не удалось унифицировать национальные валютные системы, хотя и была создана совместная валюта – центрально-американский песо, которая использовалась лишь для зачета взаимных требований.

Страны ALBA (Боливарского альянса, который включает Венесуэлу, Кубу и еще 6 стран) к 2025 г. планируют достичь экономической интеграции. Их цель – создать валютный союз с собственной валютой и освободиться от влияния доллара США. В настоящее время здесь введена условная единица для взаиморасчетов – сукре. Одновременно Бразилия предпринимает ряд шагов для укрепления роли своей денежной единицы (реала) как альтернативной доллару США валюты в Южной Америке. Однако страны Южной Америки пока не проработали единую позицию относительно ослабления влияния доллара США в регионе.

Африканский. В Африке на базе зоны франка существует два валютных союза: Центральноафриканское валютно-экономическое сообщество и Западноафриканский экономический и валютный союз. Расчетной единицей этих объединений является франк африканского сообщества (франк КФА). Страны-участницы валютных союзов согласовывают валютную политику, определяют единые правила эмиссии единой денежной единицы, использования общих золотовалютных резервов, контроля над внешними расчетами, регламентирования деятельности банков. Франция широко представлена в центральных эмиссионных институтах данных валютных союзов. Сначала французский франк, а затем евро стал для африканских стран валютой для внешних расчетов. Валюты обоих союзов конвертируются ограниченно, не обмениваются одна на другую, но связаны паритетом с евро.

В 2004 г. 8 из 16 государств Экономического сообщества государств Западной Африки (ЭКОВАС) разработали Программу введения коллективной денежной единицы ЭКО. Согласно данной Программе, предполагалось создание единого центрального банка Африки. Однако в Программе не оговаривалось, что будет положено в основу новой валюты. Это могут быть как национальные валюты государств-участников, так и более сильная валюта какой-либо развитой страны. Реализация вышеуказанного проекта осложняется присутствием в группировке бедных стран.

Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН) – Индонезия, Малайзия, Сингапур, Таиланд, Филиппины, Бруней, Вьетнам, Лаос, Мьянма, Камбоджа – изучает возможность создания коллективной счетной единицы. Предполагается, что данная валюта могла бы использоваться в расчетах между странами внутри группировки и помогла бы уменьшить зависимость от доллара США. Страны АСЕАН не собираются вводить новую валюту и в качестве расчетной единицы готовы принять самую устойчивую валюту в регионе – сингапурский доллар.

Процесс региональной валютной интеграции развивается и в арабских странах. Так, Совет сотрудничества арабских государств Персидского залива планирует введение к 2013–2015 гг. единой валюты халиджи вместо национальных валют Бахрейна, Кувейта, Омана, Катара, Саудовской Аравии и ОАЭ. Здесь определены показатели, обязательные для вступления в будущий союз: размер бюджетного дефицита, государственного долга, золотовалютных резервов, уровень процентных ставок и темпы инфляции. Пока все валюты стран-участниц с 2002 г. привязаны к доллару США.

Таким образом, западноевропейский вариант валютной интеграции – это валютный союз на базе экономического с единой валютой внутреннего – европейского происхождения. В Латинской Америке единое валютное пространство основано на внешней валюте, которая сначала используется для внешних расчетов, а потом вытесняет национальные деньги из внутреннего обращения. В Африке счетная единица привязана к иностранной валюте, которая используется для внешних расчетов, но не проникает во внутренние; эмиссию коллективных денег финансирует бывшая метрополия. Разрабатываемые проекты африканского и азиатского валютных союзов комбинируют в разных сочетаниях элементы европейской и действующей африканской моделей.

В то же время валютный союз с единой валютой вовсе не так безупречен. У него есть свои положительные и отрицательные стороны, которые необходимо учитывать странам при выборе именно

такой формы интеграции. В конечном итоге валютный союз дает ряд крупных преимуществ для субъектов хозяйствования, осуществляющих внешнеэкономическую деятельность, среди которых:

- экономия затрат на конвертацию валют;
- осуществление финансовой и в целом макроэкономической стабилизации на базе товарных потоков, либо финансовых потоков за счет привязки каждой их стран – участниц своих валют к группе товаров, наиболее характерных для валютного союза;
- снижение внутренних рисков путем их разделения между странами-участницами валютного союза;
- постоянное возмещение межрегионального дефицита платежной системы притоком капитала, который позволяет регионам с дефицитом платежного баланса покрывать его за счет регионов с избытком ресурсов;
- устранение риска колебаний валютного курса, максимизация доходов, получаемых за счет международной торговли и внешнеэкономической специализации, увеличение эффективности распределения ресурсов. Данное преимущество было изучено Масахиро Каваи.

Теоретически создание валютного союза должно открывать перед интегрирующимися странами новые возможности для экономического роста и укрепить позиции стран региона на международной арене. Однако на пути реализации этих планов встает ряд существенных препятствий, в том числе и таких, которые отражают общие противоречия между центростремительными и центробежными силами.

1) Соотношение наднациональных и национальных инструментов экономической политики. Суть проблемы состоит в том, что проведение общей экономической и валютной политики может сузить возможности национальных правительств принимать экстренные и гибкие меры, если экономические трудности в их стране поставят под угрозу социальную стабильность. Кроме того, форсированное сокращение государственных расходов и антиинфляционные мероприятия, в том числе политика дорогих денег, почти всегда подрывают инвестиционную активность. Это, в свою очередь, создает реальную угрозу экономическому росту и занятости.

Страны-участники будут вынуждены частично свернуть социальные программы, что, естественно, натолкнется на протесты населения. Получается, что создание валютного союза требует напряженных усилий и жертв на начальных этапах создания, тогда как реальные выгоды могут быть получены только в средне- и долгосрочной перспективе.

После образования валютного союза у национальных правительств существенно сузится поле для маневра и антициклического регулирования экономики. Если в случае спада они понижают ставку рефинансирования, увеличивают государственные расходы и помощь кризисным регионам, то в условиях жесткой бюджетной дисциплины и единой экономической политики такая возможность исчезнет или, по крайней мере, значительно сузится. При этом зачастую языковые и культурные барьеры не позволяют странам создавать единый рынок труда, аналогичный национальному. По этим, а также по некоторым иным причинам рабочая сила гораздо менее мобильна, чем капитал. Иначе говоря, многие люди, потерявшие работу в своей стране, предпочтут скорее остаться на месте, получая пособия по безработице, чем пуститься на поиски работы в других государствах-членах потенциального валютного союза.

Ряд экономистов полагают, что экономические трудности, которые будут возникать в отдельных странах в связи с созданием валютного союза, начнут распространяться, подобно вирусу, и на соседние государства. В условиях исключительно тесных промышленных, финансовых и торговых связей внутри потенциального валютного союза этот процесс может приобрести характер цепной реакции.

Противоположная точка зрения заключается в том, что валютный союз будет обладать мощным кумулятивным эффектом, и полученные таким образом преимущества с лихвой окупят затраты. Кроме того, предполагается, что высокая конъюнктура в одних странах будет гасить экономические трудности в других. Оздоровление государственных финансов как раз высвобождает крупные средства, которые уходят на обслуживание государственного долга, что позволит увеличить затраты на создание новых рабочих мест и социальные нужды.

2) Проблема единства и нескольких скоростей. Сложность состоит в том, как сочетать рост интеграции вглубь и вширь. Обсуждение этой темы началось в 70-е годы после первого расширения ЕС, когда к Сообществу присоединились Великобритания, Ирландия и Дания. Идея Европы двух скоростей стала предметом активных дебатов накануне приема в ЕС Испании и Португалии. Еще до расширения 1995-го года (когда в ЕС вступили Австрия, Швеция и Финляндия) бывший тогда председателем КЕС Жак Делор выступил с идеей так называемых концентрических кругов. Она впервые предлагала модель неравномерного развития интеграции, основанную на индивидуальных программах для каждой из нескольких групп участников ЕС.

Маастрихтский договор стал первым в истории ЕС законодательным актом, предусматривавшим возможность развития интеграции в соответствии с принципом разных скоростей. Сделано это было именно применительно к валютному союзу, поскольку с самого начала было ясно, что выполнить к установленному сроку критерии конвергенции и ввести единую валюту смогут не все участники ЕС. Данная тема является одной из ключевых на проходящей сейчас Межправительственной конференции ЕС.

Интеграция на разных скоростях, или как это еще называется Европа *a la carte*, таит в себе серьезную опасность. До сих пор все участники ЕС продвигались вперед в едином темпе (для новых членов предусматривались адаптационные периоды, по истечении которых на них полностью распространялись

все коммунитарные правила и нормы). Это заставляло более слабые страны подтягиваться до уровня основной группы, а само Сообщество разработало и реализовало на практике сложный механизм перераспределения средств в пользу менее благополучных регионов. Теперь же разные скорости могут привести к увеличению разрыва в уровнях экономического развития между странами, и таким образом вступить в противоречие с политикой экономической конвергенции.

В июле 1996 г. министр финансов Франции Жан Артюи выдвинул идею создать внутри зоны евро стабилизационный совет, который был бы своего рода экономическим правительством стран валютного союза. Одновременно он составил бы противовес ЕЦБ, то есть ставил под контроль принимаемые последним решения в сфере валютной политики. Это предложение сразу же активно поддержала Германия, а спустя несколько месяцев – на декабрьской сессии Европейского совета в Дублине – оно было принято в целом. Чтобы не ущемлять интересы аутсайдеров, предполагалось, что стабилизационный совет не будет иметь законодательных полномочий, и право принимать окончательные решения по-прежнему целиком останется прерогативой Совета ЕС.

Проблема фрагментации ЕС в связи с переходом к единой валюте не ограничивается отношениями между участниками зоны евро и остальными государствами Союза. Внутри самого валютного союза могут возникнуть более или менее постоянные коалиции. Одна из них – традиционный тандем Германии и Франции, который активно заявляет о себе и в валютной сфере. Эти два государства, несмотря на прошлые и существующие разногласия, так или иначе будут иметь наибольший экономический и политический вес среди стран ЕС. Поэтому от координации их действий во многом зависела дальнейшая судьба валютной интеграции.

На начальных этапах создания валютного союза трудно предсказать, как будет складываться баланс издержек и выгод, связанных с учреждением валютного союза, для каждой отдельной страны. Выполнение программ конвергенции всегда требует особенно крупных усилий от стран, имеющих значительный дефицит госбюджета и государственного долга. Существуют опасения, что, если более благополучные страны сравнительно легко перенесут бюджетную диету, то для некоторых затягивание поясов может только усугубить проблемы. Иначе говоря, богатые станут богаче, а бедные – беднее.

3) Федерализм и национальный суверенитет. Дальнейшее продвижение по пути интеграции оказывается невозможным без расширения круга вопросов, решаемых на наднациональном уровне, а стало быть, без усиления роли наднациональных органов. Руководство ЕС и государств-членов Союза, например, видело решение проблемы в постепенном расширении практики принятия решений не единогласно, а большинством или квалифицированным большинством. По существу это означает, что передача части национального суверенитета органам ЕС осуществляться не добровольно, а принудительно – все чаще национальные правительства должны будут подчиняться воле органов ЕС и других стран-членов, занимающих иные позиции, чем они. Необходимость таких изменений объясняют тем, что при сохранении нынешней системы интеграционное объединение становится малоуправляемым и теряет мобильность.

Применительно к валютному союзу проблема суверенитета остро обозначилась еще на стадии подготовки Маастрихтского договора. Именно из этих соображений Великобритания и Дания отказались связывать себя обязательствами о переходе к третьему этапу ЭВС. В специально подписанном Протоколе Великобритания оговорила свое право сохранить полномочия в области валютной политики в соответствии с национальным законодательством, а Банк Англии зарезервировал возможность не участвовать в ЕСЦБ.

По ряду других аспектов строительства ЭВС участники ЕС также занимают противоположные позиции. Одна группа (как правило, во главе с Германией) выступает за жесткую общекоммунитарную дисциплину, а другая – за мягкий вариант интеграции. Эти подходы отчетливо проявились, в частности, при подготовке стабилизационного пакта и при решении вопроса о том, будет ли участие страны в механизме регулирования обменных курсов обязательным для введения единой валюты.

Проблема национального суверенитета выходит на передний план и в связи с предстоящей гармонизацией налоговых систем стран ЕС, которая является непременным условием введения единой валюты. Если не устранить существующие сейчас крупные различия в уровнях налогообложения, то в условиях валютного союза они способны дезорганизовать единый рынок капиталов. Нынешние национальные особенности фискальных систем могут быть использованы, в частности, для предоставления негласной государственной помощи отечественным предприятиям.

Сближение законодательств стран-членов в данной области происходит крайне медленно, в частности, из-за того, что все решения по этой проблематике могут приниматься только единогласно.

4) Строительство валютного союза и общественное мнение. Стратегические планы руководства интеграционных группировок далеко не всегда находят понимание у рядовых граждан. Эта вовсе не новая для европейской интеграции проблема возникла и в контексте перехода к единой валюте. Она заявила о себе практически сразу – как только началась ратификация Маастрихтского договора. Тогда, неожиданно для лидеров ЕС и национальных правительств, в ряде стран население выступило против создания Европейского Союза. В Дании потребовалось проведение повторного референдума, а во Франции перевес сторонников Маастрихта оказался ничтожно малым.

Выгоды от введения единой валюты могут распределиться довольно неравномерно между различными слоями населения, тогда как сложности адаптационного периода придется перенести всем. Скорее всего воспользоваться плодами этих перемен сможет в первую очередь и в большей мере наиболее активная и

обеспеченная часть общества: жители крупных городов, предприниматели, граждане, часто совершающие зарубежные поездки и ведущие операции в различных валютах, владельцы пакетов ценных бумаг и т.п.

Существует еще одна крупная проблема, связанная с переходом единой валюте. Речь идет о взаимоотношениях между участниками зоны валютного союза и странами, не входящими в интеграционную группировку. Т.е. здесь стоит вопрос о том, каким образом будут оформлены отношения между валютным союзом международными организациями, действующими в сфере финансов. Для этого, по всей видимости, необходимо заключить соответствующие международные соглашения. Валютному Союзу также придется выработать линию поведения в отношении Соединенных Штатов и согласовать условия циркуляции единой валюты и доллара на международных рынках. Кроме того, необходимо выработать четкий механизм взаимных расчетов между зоной валютной интеграции и третьими странами, а также подготовить потенциальных пользователей за пределами союза к проведению операций с единой валютой. В противном случае единая валюта может попросту не прижиться на внешних рынках.

Продвижение к более сложной форме интеграции ставит перед интегрирующимися странами целый ряд сложнейших проблем. На начальных этапах интеграции крайне трудно однозначно сказать, будет ли общий эффект от строительства валютного союза положительным или отрицательным, окупятся ли затраты последующими выгодами и как сложится баланс доходов и расходов для отдельных стран и категорий населения. Во многом дальнейшее развитие событий будет зависеть от того, каким образом отразится переход к единой экономической валютной политике на долгосрочных перспективах экономического роста и, следовательно, – на социальной обстановке в интеграционной группировке – смягчит ли существующие проблемы или наоборот обострит их. Ответы на эти непростые вопросы сможет дать только практика.

Проанализировав основные пути регионального взаимодействия в валютной сфере, можно сделать вывод о том, что в теоретическом плане любые процессы в области валютной интеграции и формирования валютного союза являются, в целом, экономически оправданными. Однако достижение данного этапа не всегда возможно, поскольку его реализация характеризуется весьма специфическими особенностями и требует специальных условий, а именно:

- создание общих финансово-кредитных институтов для целей разработки и проведения единой финансовой (бюджетной, налоговой) и денежно-кредитной (антиинфляционной, валютной, кредитной) политики, осуществление задач финансового регулирования;
- формирование единых централизованных фондов финансовых ресурсов для проведения мероприятий по реализации финансовой и денежно-кредитной политики;
- организация и введение в действие межнациональной системы межбанковских расчетов с соответствующей инфраструктурой, сетями, технологиями;
- либерализация и объединение фондовых, кредитных, денежных рынков стран-участниц, снятие ограничений на движение капиталов через национальные границы;
- разработка и принятие общего банковского и налогового законодательства, единых стандартов финансового контроля, банковского надзора, валютного регулирования.

Таким образом, принимая решение об углублении интеграционных процессов в валютной сфере, странам необходимо определить цели и пути ее реализации с учетом их реальных возможностей.

Успехи и неудачи еврозоны дают плодотворную почву для развития валютной интеграции с участием Республики Беларусь. С учетом того фактора, что для адаптации западноевропейской системы на территории, например, ЕАЭС, СНГ является различная степень развития экономик: развивающиеся с сырьевым потенциалом – на территории ЕАЭС, СНГ, развитые – в Европейском союзе.

Также опыт ЕС показывает, что для полноценной региональной интеграции страны должны достигнуть высокого уровня развития промышленности и торговли. Однако страны-участницы ЕАЭС, СНГ не отличаются высоким уровнем развития внутриотраслевых кооперационных связей, которые и являются фундаментом для интеграционного процесса. [3] Техническое отставание стран также тормозит дальнейшее развитие. Вместе с тем создание валютного пространства в условиях развития торговых отношений, а также единого рынка капиталов и трудовых ресурсов позволит обеспечить дальнейший рост скорости движения капиталов и инвестиций, снижение валютных рисков и издержек в сделках между корпорациями стран – участниц, а также создать возможность построения единой наднациональной платежной системы.

При этом созданию валютного пространства должна предшествовать реализация определенных задач в национальных экономиках, прежде всего повышение доли расчетов в национальных валютах между резидентами стран – участниц, в том числе за счет снижения взаимных расчетов в валюте третьих стран. Законодательных барьеров на территории стран-участниц для организации расчетов в национальных валютах нет. Поэтому для расширения использования национальных валют во взаимных расчетах в первую очередь требуется системная работа по снижению валютных рисков, повышению ликвидности валют, увеличению востребованности расчетов в национальных валютах со стороны государства и бизнеса, а также мероприятия по сокращению транзакционных издержек в операциях с национальными валютами. Так, в настоящее время основной валютой во взаимных расчетах корпораций стран – участников ЕАЭС является российский рубль. Его доля во взаимных расчетах находится в интервале 50-60%. Задачей валютной интеграции является постепенное замещение в качестве валюты платежа доллара США и евро, которые по удельному весу во взаимных расчетах государств – членов занимают второе и третье место. Действенной мерой в этой области

может стать внедрение практики использования национальной валюты платежа той страны, резидентом которой является экспортер, при осуществлении внешнеторговых операций в рамках ЕАЭС. Это обусловит необходимость заключения соглашений о валютных свопах между странами – участниками ЕАЭС, а также позволит отказаться от использования кросс-курсов национальной валюты к доллару США для установления курсов валют стран – участниц ЕАЭС.

Помимо увеличения доли расчетов внутри Евразийского экономического союза в национальных валютах, подготовка к созданию валютного пространства потребует решения ряда текущих и перспективных задач национальных экономик стран – участниц ЕАЭС, в том числе:

- осуществление согласованной макроэкономической, фискальной и монетарной политики; [4]
- установление единой валютной политики по отношению к третьим странам;

- создание инфраструктуры общего платежного пространства, обеспечение совместимости национальных платежных систем стран – участниц ЕАЭС.

Выводы.

1. В современных условиях глобализации формируется новый подход к организации странами-участницами валютного пространства, основанный, с одной стороны, – на необходимости обеспечения национальной безопасности стран, с другой, – на либерализации и формировании условий для укрепления позиций стран на мировых рынках.

2. Основными предпосылками реализации региональной интеграции в валютной сфере выступают: глобализация, усиливающееся влияние и рост значимости отдельных международных группировок стран, политическая воля стран-участниц соглашения, нарастание конкуренции за привлечение ПИИ и др.

3. Анализ реализации в валютной сфере позволил выявить возможности (доступ к ресурсам, увеличение рынка сбыта готовых товаров и услуг, рост прямых иностранных инвестиций, создание привилегированных условий для субъектов микро- и мезо- уровня), и риски (невозможность защитить внутренний рынок от экспорта товаров стран-участников, усиление влияния других стран на экономику стран-участников; отсутствие возможностей изменения валютного курса с целью регулирования платежного баланса и получения преимуществ в международной торговле) такого взаимодействия.

4. Современный уровень развития торгового и кооперационного взаимодействия Республики Беларусь в рамках интеграционного и двустороннего сотрудничества требует повышения доли расчетов в национальных валютах между резидентами стран – участниц ЕАЭС, в том числе за счет снижения взаимных расчетов в валюте третьих стран, дедолларизации расчетов и усиления взаимодействия национальных финансовых рынков.

Список использованных источников

1. Mundell, R. *Theory of optimum Currency Areas* // *American Economic Review*. 1961. Quoted from *optimum Currency Areas*. IMF. Washington (D.C.), 1997. – P. 24.
2. Щеголева, Н.Г., Балашов, Д.А. Валютный союз: разработка оптимальных «критериев конвергенции» // *Финансы и кредит*. – 2010. – №26. – С. 21–28.
3. Праневич, А.А. Теоретические основы и мировой опыт институционального строительства конкурентных отношений / А.А. Праневич // *Экономический вестник университета*. Сб. науч. трудов ученых и аспирантов. – 2013. – № 21-1. – С. 176-182.
4. Ожигина, В.В. От Единого экономического пространства к Евразийскому экономическому союзу / В.В. Ожигина // *Мир перемен*. – 2016. – №1. – С. 164-177.

References

1. Mundell, R. *Theory of optimum Currency Areas* // *American Economic Review*. 1961. Quoted from *optimum Currency Areas*. IMF. Washington (D.C.), 1997. – P. 24.
2. Shchegoleva, N.G., Balashov, D.A. *Valyutnyy soyuz: razrabotka optimal'nykh «kriteriev konvergentsii»* // *Finansy i kredit*. – 2010. – №26. – С. 21–28.
3. Pranevich, A.A. *Teoreticheskie osnovy i mirovoy opyt institutsional'nogo stroitel'stva konkurentnykh otnosheniy* // *Ekonomicheskii vestnik universiteta*. Sb. nauch. trudov uchenykh i aspirantov. - 2013. - № 21-1. – S. 176-182.
4. Ozhigina, V.V. *Ot Edinogo ekonomicheskogo prostranstva k Evraziyskomu ekonomicheskomu soyuzu* // *Mir peremen*. – 2016. – №1. – S. 164-177.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Праневич Алла Олександрівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри світової економіки
e-mail: pranevich@bseu.by

Прокопович Вікторія Олегівна, аспірант
e-mail: v.prakapovich@gmail.com

Білоруський державний економічний університет,
Республіка Білорусь, м. Мінськ, пр-т Партизанський, 25.

ДАНИЕ ОБ АВТОРАХ

Праневич Алла Александровна, доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой мировой экономики

e-mail: pranevich@bseu.by

Прокопович Виктория Олеговна, аспирант

e-mail: v.prakapovich@gmail.com

Белорусский государственный экономический университет,
Республика Беларусь, г. Минск, пр-т Партизанский, 25.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Pranevich Alla, Doctor of Economics, Professor, Head of World Economy Department

e-mail: pranevich@bseu.by

Prokopovich Viktoryia, graduate student

e-mail: v.prakapovich@gmail.com

Belarusian State Economic University.

Belarus, Minsk, Partizanski Ave, 25.

УДК 330.332.1 : 504.062

МЕХАНІЗМ ФІНАНСУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА РІЗНИХ ІНСТИТУЦІЙНИХ РІВНЯХ

Сакаль О.В.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних і методичних аспектів та практичних заходів щодо фінансування сталого розвитку.

Мета дослідження – розвиток теоретико-методологічних засад і розробка рекомендацій щодо механізму фінансування сталого розвитку на різних інституційних рівнях.

Метод, методологія проведення роботи. Теоретичною основою дослідження є положення економічної теорії, економіки природокористування, теорії сталого розвитку, інституційного аналізу, міжнародних відносин, методологічну основу дослідження складає сукупність загальнонаукових і спеціальних методів.

Результати роботи: систематизовано інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку, обґрунтовано зміст механізму фінансування сталого розвитку на різних інституційних рівнях; запропоновано рекомендації з удосконалення фінансового забезпечення сталого розвитку в Україні.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть знайти застосування у сфері економіки та державного управління у процесі прийняття рішень щодо природокористування та охорони навколишнього середовища.

Висновки. Дієвий механізм фінансування сталого розвитку передбачає узгодження приватних інтересів з державними цілями та створення інституційних засад, що стимулюють націлені на отримання прибутку інвестиції, одночасно з мобілізацією державних ресурсів для обов'язкової діяльності в сфері сталого розвитку. Необхідним є удосконалення механізму фінансування, зокрема у частині змін у структурі стимулювання. В Україні доцільно конкретизувати нормативно-правове забезпечення інструментів механізму фінансування, з особливим наголосом на стимулюванні досягнення встановлених цілей та активізації діяльності на всіх інституційних рівнях задля мобілізації фінансових ресурсів з доступних джерел.

Ключові слова: джерела фінансування, цілі сталого розвитку, міжнародне співробітництво, інвестиції, управління, субсидії, оподаткування.

МЕХАНИЗМ ФИНАНСИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НА РАЗНЫХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ УРОВНЯХ

Сакаль О.В.

Предмет исследования – совокупность теоретических и методических аспектов и практических мер по финансированию устойчивого развития.

Цель исследования – развитие теоретико-методологических основ и разработка рекомендаций относительно механизма финансирования устойчивого развития на различных институциональных уровнях.

Метод, методология проведения работы. Теоретической основой исследования являются положения экономической теории, экономики природопользования, теории устойчивого развития, институционального анализа, международных отношений, методологическую основу исследования составляет совокупность общенаучных и специальных методов.

Результаты работы: систематизировано институциональное обеспечение финансирования устойчивого развития, обосновано содержание механизма финансирования устойчивого развития на различных институциональных уровнях; предложены рекомендации по совершенствованию финансового обеспечения устойчивого развития в Украине.

Область применения результатов. Результаты исследования могут найти применение в сфере экономики и государственного управления в процессе принятия решений относительно природопользования и охраны окружающей среды.

Висновки. Действительный механизм финансирования устойчивого развития предполагает согласование частных интересов с государственными целями и создание институциональных основ, стимулирующих нацеленные на получение прибыли инвестиции, одновременно с мобилизацией государственных ресурсов для обязательной деятельности в области устойчивого развития. Необходимо совершенствование механизма финансирования, в частности в части изменений в структуре стимулирования. В Украине целесообразно конкретизировать нормативно-правовое обеспечение инструментов механизма финансирования, с особым упором на стимулировании достижения установленных целей и активизации деятельности на всех институциональных уровнях для мобилизации финансовых ресурсов из доступных источников.

Ключевые слова: источники финансирования, цели устойчивого развития, международное сотрудничество, инвестиции, управление, субсидии, налогообложение.

MECHANISM FOR FINANCING SUSTAINABLE DEVELOPMENT AT VARIOUS INSTITUTIONAL LEVELS

Sakal O.V.

Subject of research – a set of theoretical and methodological aspects and practical measures for financing sustainable development.

Purpose of the research – development of theoretical and methodological bases and drafting recommendations concerning mechanism for financing sustainable development at various institutional levels.

Method, methodology of work. Theoretical basis of the research is the position of economics, environmental economics, theory of sustainable development, institutional analysis, international affairs, and methodological basis is a set of general and special scientific methods.

Results of the research: institutional framework for financing sustainable development is systematized, content mechanism for financing sustainable development at various institutional levels is substantiated; recommendations for improvement of financing sustainable development in Ukraine are drafted.

Practical implications. Results of the research can be applied in the economy and governance in the decision making process on nature use and environmental protection.

Conclusions. Effective mechanism for financing sustainable development implies coordination of private interests with public objectives, and establishment the institutional framework that stimulate profitable investment, simultaneously mobilization of public resources for mandatory activities in the field of sustainable development. It is necessary to improve the mechanism for financing, in particular in terms of changes in the structure of stimulation. In Ukraine, it is advisable to specify regulatory and legal frame work concerning instruments of mechanism for financing, with particular attention to stimulate the achievement of set objectives and activation of activities at all institutional levels for the mobilization of financial resources from available sources.

Keywords: sources of funding, Sustainable Development Goals, international cooperation, investment, governance, subsidies, taxation.

Актуальність дослідження. Реалізація нового Порядку денного у галузі сталого розвитку, в основу якого покладено 17 глобальних Цілей сталого розвитку (ЦСР), задекларовано світовою спільнотою на Саміті Організації Об'єднаних Націй (ООН) зі сталого розвитку 25 вересня 2015 року на наступні 15 років. ООН відзначає, що цим започатковано нову еру національних дій та міжнародного співробітництва, адже кожна країна-член ООН зобов'язується здійснити широкий спектр заходів, які будуть спрямовані не тільки на усунення корінних причин бідності, покращення економічного зростання і процвітання, а також на задоволення потреб людей в охороні здоров'я, освіті та соціальному забезпеченні, передбачаючи при цьому охорону навколишнього середовища [5].

Глобальні ЦСР на сьогодні зазнають пріоритизації й адаптації країнами членами-ООН до національних умов, визначаються можливості їх моніторингу, зокрема й Україною. Відтак постають завдання пошуку шляхів забезпечення досягнення ЦСР, зокрема визначення найбільш прийнятного стосовно кожного показника (індикатора) досягнення цілі інституційного рівня. Під інституційним рівнем розуміємо сукупність повноважень і відповідальності, що притаманні певній інституції в ієрархічному середовищі її функціонування.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Дослідженню теоретико-методологічних засад та різних прикладних аспектів забезпечення сталого розвитку присвячено численні праці вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, Бобильова С., Брундтланд Г., Герасимчук З., Гіурсова Е., Данилишина Б., Дейлі Г., Згуровського М., Кларка Г., Костанзи Р., Медоуза Д., Мельника Л., Неверова О., Перелета Р., Хвесика М., Хлобистова Є. та інших. Перспективні шляхи фінансування сталого розвитку висвітлені в доповідях, резолюціях і рішеннях ООН.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних і методичних аспектів та практичних заходів щодо фінансування сталого розвитку. Об'єкт дослідження – інструменти механізму фінансування сталого розвитку на різних інституційних рівнях.

Мета дослідження – розвиток теоретико-методологічних засад і розробка рекомендацій щодо механізму фінансування сталого розвитку на різних інституційних рівнях. Зазначене обумовило виконання таких завдань: систематизація інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку, обґрунтування

механізму фінансування сталого розвитку на різних інституційних рівнях; висновки і рекомендації щодо джерел фінансового забезпечення сталого розвитку в Україні.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження є положення економічної теорії, економіки природокористування, теорії сталого розвитку, інституційного аналізу, міжнародних відносин. Методологічну основу дослідження складає сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема, системний підхід, діалектичний метод пізнання та порівняльно-правовий аналіз, історичний підхід, метод причинно-наслідкових зв'язків, економіко-статистичні методи.

Постановка проблеми. Необхідною передумовою досягнення ЦСР є належне фінансування заходів на всіх інституційних рівнях. Міжурядовий комітет експертів з фінансування сталого розвитку, заснований у червні 2013 року Генеральною Асамблеєю ООН, проаналізувавши фінансові потреби, вивчивши ефективність, послідовність і взаємодоповнюваність існуючих інструментів та механізмів, станом на 2015 рік вказав, що після прийняття у 2000 році Декларації тисячоліття в багатьох країнах, що розвиваються, незважаючи на деякі досягнення фінансово-економічного характеру, всередині і між країнами них існують відмінності, а впроваджених заходів недостатньо для реалізації всіх цілей розвитку. Загрози і фактори вразливості, зокрема, погіршення стану навколишнього середовища та зміна клімату, а також ризики, що існують в рамках міжнародної фінансової системи, стали більш помітними. Потреба в додаткових інвестиціях для сценаріїв розвитку, сумісного з кліматом, і сталого розвитку оцінюється за різних припущень у кілька трильйонів доларів США в рік, а річний обсяг додаткового фінансування для розвитку інфраструктури – від 5 до 7 трлн дол. США. Для задоволення зазначених потреб було б достатньо глобальних накопичень близько 22 трлн дол. США на рік, однак має місце неналежний розподіл ресурсів [3]. Відтак постає проблема пошуку найбільш дієвих інструментів фінансування сталого розвитку, реалізації ЦСР на різних інституційних рівнях. Не зважаючи на глибокі дослідження як сутності світоглядної концепції сталого розвитку, її складових, передумов і перспектив, залишаються відкритими проблема належного методологічного обґрунтування і прикладне завдання пошуку дієвих інструментів механізму фінансування сталого розвитку на різних інституційних рівнях.

Результати дослідження. У 2002 році на Міжнародній конференції з фінансування розвитку (Монтерей, Мексика) світовою спільнотою системно порушено проблему пошуку шляхів фінансового забезпечення сталого розвитку. Підсумком роботи конференції став Монтерейський консенсус щодо фінансування розвитку – Глави держав і міністри узгодили першу міжнародну програму фінансування розвитку. Співпраця продовжилася у формі міжурядових переговорів з метою прийняття та поновлення зобов'язань, зокрема в рамках другої і третьої Міжнародних конференцій щодо подальшої діяльності у сфері фінансування розвитку, що відбулися в Досі (Катар) в 2008 році й Аддис-Абебі (Ефіопія) у 2015 році (табл. 1).

На Монтерейській конференції вперше відбувся багатосторонній діалог представників урядів, громадянського суспільства, ділових кіл та організацій, тобто різних інституційних рівнів, з глобальних економічних питань щодо пошуку шляхів вирішення проблеми браку необхідних для досягнення узгоджених на міжнародному рівні цілей розвитку, зокрема цілей, визначених на той час у Декларації тисячоліття ООН. Метою спільної діяльності на високому рівні встановлено ліквідацію бідності, забезпечення сталого економічного росту і заохочення сталого розвитку у процесі переходу до всеохоплюючої та справедливої глобальної економічної системи. Світовою спільнотою на цій конференції зроблено низку акцентів щодо сутності механізму фінансування розвитку. Так, відзначено визначальну роль координації й кооперації діяльності на різних інституційних рівнях. Досягнення цілей розвитку вимагає створення нових партнерських зв'язків між розвиненими країнами і такими, що розвиваються. Повинні застосовуватися принципи раціональної політики, благого управління на всіх рівнях, верховенство права. ООН процес управління визначає «благим» і «демократичним» залежно від рівня прозорості державних установ і функціонуючих у країні механізмів. «Благе» управління сприяє справедливості, масовості, плюралізму, транспарентності, підзвітності та верховенству права такими способами, які є ефективними, результативними і довгостроковими [1]. Кожна окрема країна несе відповідальність за власний економічний і соціальний розвиток, відтак визначальною є роль національної політики та стратегій. При цьому національна економіка в сучасних умовах тісно пов'язана з глобальною економічною системою, що може стати перевагою в досягненні цілей розвитку. Тому національні зусилля в сфері розвитку повинні підкріплюватися сприятливою міжнародною економічною кон'юктурою. Принципово важливе завдання у сфері забезпечення росту, подолання бідності та сталого розвитку – створення необхідних внутрішніх умов для мобілізації національних заощаджень, як державних, так і приватних, підтримка достатнього рівня продуктивних інвестицій і розвитку людського потенціалу. Створення сприятливих макроекономічних умов має важливе значення для мобілізації національних ресурсів, підвищення продуктивності, зменшення відпливу капіталу, заохочення розвитку приватного сектора й залучення та ефективного використання міжнародних інвестицій і допомоги. Істотною є ефективна, дієва, транспарентна і підзвітна система мобілізації державних ресурсів та управління процесом їх використання урядами. Відзначено необхідність забезпечення бюджетної стійкості поряд зі справедливими ефективними системами оподаткування та управлінням, а також підвищення ефективності державних витрат, що, однак, не замінить продуктивні приватні інвестиції [2].

Механізм фінансування розвитку повинен сприяти збільшенню обсягу розрізнених фінансових потоків у напрямі задоволення глобальних потреб, підвищенню якості стратегій, підходів та інструментів вирішення

проблем неефективних і шкідливих субсидій, корупції, ухилення від сплати податків, незаконного відтоку фінансових коштів і бездіяльності, особливо щодо охорони навколишнього середовища, що часто потребує більшого обсягу фінансування, ніж корекція управлінських рішень. Зазначене вимагає суттєвих змін у способі організації фінансування як у державній, так і в приватній сфері.

Таблиця 1. Міжнародне співробітництво щодо фінансування розвитку

Міжнародні конференції / програми з фінансування розвитку	Заходи (шляхи) реалізації
Монтерейський консенсус Міжнародної конференції з фінансування розвитку, прийнятий 18–22 березня 2002 року	- мобілізація національних фінансових ресурсів на цілі розвитку; - мобілізація міжнародних ресурсів на цілі розвитку: прямі іноземні інвестиції та інші приватні ресурси; - міжнародна торгівля як рушійна сила розвитку; - активізація міжнародного фінансового і технічного співробітництва щодо цілей розвитку; - зовнішня заборгованість; - вирішення системних питань: підвищення узгодженості та послідовності функціонування міжнародних валютної, фінансової і торговельної систем в інтересах розвитку
Дохійська декларація про фінансування розвитку, прийнята 29 листопада – 2 грудня 2008 року	подальша діяльність у сфері фінансування розвитку, моніторинг впровадження рішень Монтерейського консенсусу: - мобілізація національних фінансових ресурсів; - мобілізація міжнародних фінансових ресурсів: прямі іноземні інвестиції та інші приватні ресурси; - міжнародна торгівля як рушійна сила розвитку; - розширення міжнародного фінансового і технічного співробітництва в цілях розвитку; - зовнішня заборгованість; - вирішення системних питань: підвищення узгодженості та послідовності функціонування міжнародних валютної, фінансової і торгової систем в інтересах розвитку; - інші завдання
Аддис-Абебська програма дій третьої Міжнародній конференції з фінансування розвитку, схвалена 13–16 липня 2015 року	підтвердження і розвиток положень Монтерейського консенсусу та Дохійської декларації: - внутрішні державні ресурси; - приватний бізнес і фінансування на національному і міжнародному рівнях; - міжнародне співробітництво в цілях розвитку; - міжнародна торгівля як рушійна сила розвитку; - проблема заборгованості і забезпечення її прийнятного рівня; - вирішення системних питань; - наука, технології, інновації та розвиток потенціалу.

Джерело: узагальнено автором за [1; 2; 4; 6].

Міжурядовий комітет експертів з фінансування сталого розвитку, розпочавши свою діяльність у 2013 р., визначив можливі елементи дієвої стратегії фінансування сталого розвитку, ґрунтуючись на універсальних цінностях Декларації тисячоліття (тепер – ЦСР); принципах Ріо-де-Жанейрської декларації з навколишнього середовища і розвитку і підсумковому документі Конференції Ріо + 20; Монтерейському консенсусі щодо фінансування розвитку стосовно комплексного використання всіх форм фінансування, включаючи фінансування з державних, приватних, національних і міжнародних джерел; участі багатьох зацікавлених сторін, зокрема, громадянського суспільства, підприємницького сектора та інших інституцій [3, с. 4]. Експертами розроблено стратегічний підхід на основі комплексного аналізу потоку фінансових коштів від джерел до сфер використання з урахуванням посередників, що визначають напрямки таких потоків. Підхід, на відміну від Монтерейського консенсусу, відповідно до актуальних потреб сьогодення містить нові елементи, що охоплюють боротьбу зі зміною клімату, комплексне врахування економічного, соціального та екологічного компонентів сталого розвитку. Він дає уявлення про сутність стратегій стимулювання інвестицій новітнього типу, враховуючи компліментарність різних джерел, враховує завдання і стимули, що лежать в основі дій різних посередників. Результати такого аналізу сформульовані експертами ООН у вигляді основних принципів (рис. 1).

Механізм фінансування сталого розвитку охоплює потоки внутрішнього державного, внутрішнього приватного, міжнародного державного, міжнародного приватного та змішаного фінансування.

Відповідно до принципів стратегічного підходу Міжурядовим комітетом експертів з фінансування сталого розвитку країнам запропоновано пакет із 115 конкретних політичних рекомендацій щодо організації фінансових потоків незалежно від їх джерела на досягнення ЦСР (табл. 2).

Забезпечення відповідальності та керівної ролі країни у здійсненні національних стратегій сталого розвитку разом зі створенням сприятливих міжнародних умов
Прийняття ефективної урядової політики як основи стратегії фінансування сталого розвитку
Цілісне використання усіх фінансових потоків
Узгодження фінансових потоків із відповідними потребами і видами використання
Максимізація впливу міжнародних державних фінансів
Усестороннє врахування критеріїв сталого розвитку у національних стратегіях фінансування і бюджетах, а також приватних інвестиційних рішеннях
Використання синергізму в економічних, екологічних і соціальних компонентах сталого розвитку
Прийняття багатостороннього, орієнтованого на людину і всеохоплюючого підходу для досягнення вагомих результатів на місцях
Забезпечення транспарентності і підзвітності фінансування на національному, регіональному і міжнародному рівнях

Рисунок 1. Принципи стратегічного підходу щодо фінансування сталого розвитку

Джерело: [3, с. 10]

Таблиця 2. Механізм фінансування сталого розвитку на різних інституційних рівнях

Інституційні рівні	Джерела фінансових потоків	Рекомендації щодо організації фінансування/інструменти
Національний / регіональний / місцевий	Внутрішнє державне фінансування	-має вирішальне значення для фінансування сталого розвитку; -проведення внутрішньої податкової реформи, блага фінансове управління, поглиблення міжнародного співробітництва і виконання зобов'язань розвиненими країнами щодо офіційної допомоги у цілях розвитку на рівні 0,7 % валового національного доходу, виділення такої допомоги найменш розвиненим країнам на рівні 0,15–0,20 % валового національного доходу; -врахування критеріїв сталого розвитку на всіх етапах процесу бюджетування; -заміна шкідливих субсидій виплатою компенсацій; -активне нарощування потенціалу в сфері управління заборгованістю, а також можливість створення національних банків розвитку для забезпечення довгострокового фінансування
	Внутрішнє приватне фінансування	-забезпечення інклюзивного фінансування й доступу до коштів домогосподарств, малих і середніх підприємств та розвиток ринку капіталу; інноваційне фінансування малих і середніх підприємств; -зміцнення політичних, правових, нормативних та інституційних умов для встановлення балансу між наданням доступу до кредитів і фінансових послуг й управлінням ризиками й забезпеченням стабільності фінансового ринку
Міжнародний / регіональний	Міжнародне державне фінансування	-надання офіційної допомоги, інших видів підтримки, а також підтримка діяльності щодо клімату відіграватиме провідну роль у фінансуванні сталого розвитку; -надання пільг залежно від виду інвестицій та рівня розвитку країни
	Міжнародне приватне фінансування	-державна політика у напрямі подолання перешкод приватному сектору, в тому числі довгостроковим інституціональним інвесторам, усунення ризиків, пов'язаних з окремими видами приватних потоків; -контроль і регулювання несталих потоків капіталу і покращена міжнародна координація дій для ефективного управління ліквідністю у глобальному масштабі; -відкритість інформації про показники стану економіки і навколишнього середовища, суспільного розвитку та якості державного управління
Міжнародний / національний / регіональний / місцевий	Внутрішнє державне фінансування	-може використовуватися у поєднанні з інноваційними партнерськими зв'язками; -справедливий розподіл ризиків; -нарощування потенціалу розвитку місцевих ініціатив, обмін досвідом між різними країнами; -створення національних і регіональних інфраструктурних фондів і платформ, які об'єднують державні й приватні ресурси, та розподіляють ризик; національних банків розвитку
Глобальне партнерство		- заходи у сферах глобального економічного управління, торгових й інвестиційних режимів, забезпечення стабільності міжнародної фінансової системи, реформи системи регулювання, активізації міжнародного співробітництва щодо оподаткування та боротьби з незаконними фінансовими потоками, запобігання та врегулювання криз державної заборгованості, регіонального співробітництва, узгодженого контролю та обліку, підвищення ефективності співробітництва в цілях розвитку.

Джерело: узагальнено за [1; 3].

Алгоритм механізму фінансування сталого розвитку передбачає таку послідовність дій щодо кожного фінансового потоку:

1. Виявлення вузьких місць, що не дозволяють збільшити обсяг фінансування.
2. Аналіз можливих шляхів вирішення проблеми.
3. Рекомендації стосовно усунення вузьких місць шляхом:
 - мобілізації нових і додаткових ресурсів;
 - перерозподілу наявних ресурсів з метою інвестування у сталий розвиток і ефективного їх використання;
 - зміцнення взаємодії трьох компонентів сталого розвитку;
 - розроблення належних правил і приписів щодо балансу між наданням доступу до фінансування та забезпеченням стабільності фінансового ринку;
 - створення сприятливих умов;
 - формування потенціалу і створення платформи для обміну досвідом між країнами.

Глобальні ЦСР – це програма задоволення потреб сьогодення шляхом подолання стримуючих факторів на основі соціальної інклюзивності, загального процвітання і раціонального використання навколишнього середовища [9].

Аддис-Абебська конференція з фінансування розвитку стала однією з основоположних у формулюванні Порядку денного у галузі сталого розвитку. Відзначається тісний зв'язок між шляхами досягнення ЦСР і Аддис-Абебською програмою дій, їх індикаторами. Однак вказані засадничі програми мають різну структуру, що ускладнює зіставлення спільних завдань, адже Порядок денний концентрується на ЦСР, тоді як програма дій – на Монтерейському консенсусі [8].

Як відзначалося, на сьогодні фінансування сталого розвитку з усіх джерел є недостатнім для досягнення встановлених цілей. При цьому оцінка потреби у обсязі такого фінансування залежить від низки чинників, зокрема від макроекономічних й політичних умов як на рівні секторів/галузей та економіки в цілому, так і міжнародних правил, норм, стандартів. Ще одним чинником є ефективність використання ресурсів. ООН, оперуючи оцінками потреб у фінансуванні, наголошує, що йдеться про порядок величин, оскільки просте агрегування у глобальне ціле потреб у розрізі секторів/галузей, типу попиту або категорії країни, регіону не враховує належним чином синергетичний і багатосторонній характер сталого розвитку [3, с. 7].

Спостерігаються такі тенденції у потоках ресурсів для фінансування сталого розвитку. Як відзначалося, глобальні накопичення оцінюються близько 22 трлн дол. США у рік (державні і приватні джерела), тоді як глобальний обсяг фінансових активів – розміщення лише невеликої частки глобальних річних накопичень – приблизно становлять 218 трлн дол. США. За період з 2002 року зріс обсяг фінансових ресурсів з усіх джерел – державних, приватних, внутрішніх і міжнародних. Протягом останніх років у структурі джерел у більшості країн має місце збільшення частки внутрішнього фінансування. У країнах, що розвиваються, і найменш розвинених вирішальне значення має міжнародне державне фінансування, однак збільшуються потоки приватного капіталу та грошових переказів, а також офіційної допомоги у цілях розвитку. На податкові надходження припадає приблизно 10–14 % валового внутрішнього продукту у країнах з низьким рівнем доходу, що приблизно на одну третину менше, ніж у країнах із середнім рівнем доходу, і значно менше порівняно з країнами з високим рівнем доходу, в котрих співвідношення податків і валового внутрішнього продукту сягає 20–30 %. Відсутність ринків довгострокових зобов'язань обмежує наявність довгострокового фінансування в багатьох країнах. Присутність інституційних інвесторів у країнах, що розвиваються, зростає і характеризується потенціалом збільшення обсягу ресурсів для цілей довгострокових інвестицій у сфері сталого розвитку. Зростає інтерес до екологічних, соціальних і управлінських наслідків інвестицій. У цілому рішення про фінансування сталого розвитку як з державних, так і приватних джерел залежать від національної політичної основи та міжнародної фінансової архітектури, розміру відповідних й ефективних фінансових інститутів, розроблення та вдосконалення інструментів для доступу до інвестицій для цілей сталого розвитку.

Щодо перспектив фінансування сталого розвитку, за даними доповіді ООН «Світовий економічний стан і перспективи 2017» [7], уповільнення темпів зростання світової економіки ускладнює завдання залучення довгострокових інвестицій, необхідних для досягнення ЦСР. Міжнародне фінансування є вагомим доповненням до мобілізації національних джерел, тенденція до збільшення якого протягом останніх 15 років має місце в країнах, що розвиваються, але залишається недостатньою для скорочення розриву у фінансуванні інвестицій. Проте міжнародні потоки капіталу залишаються волатильними, а чистий потік капіталу в країни, що розвиваються, залишиться негативним щонайменше у 2017 році, що свідчить про труднощі у довгостроковому фінансуванні сталого розвитку. З початку глобальної фінансової кризи низькі процентні ставки сприяли випуску суверенних облігацій країн, що розвиваються, на міжнародні ринки капіталу. Однак виникають ризики щодо забезпеченості боргу, особливо при значних коливаннях валютного курсу. Надання міжнародного державного фінансування, зокрема офіційної допомоги в цілях розвитку, залишається нижче встановлених ООН рівнів. Масштаб кредитування з боку міжнародних банків розвитку збільшився, але обсяг доступних національних і міжнародних фінансових ресурсів є недостатнім для скорочення розриву у фінансуванні інвестицій з метою сталого розвитку.

Для подолання негативних тенденцій і досягнення встановлених показників необхідні зміни в структурі стимулювання [7]. Узгодження інвестицій з ЦСР, зокрема створення сталої інфраструктури, вимагає створення політичної та нормативно-правової бази для стимулювання змін у структурі інвестицій. Моделі прямих іноземних інвестицій, що поширені на сьогодні, безпосередньо пов'язані зі сталим розвитком. Але значна частина потоків

таких інвестицій була спрямована на транскордонне злиття і поглинання, вплив яких на ЦСР обмежений. Тоді як перерозподіл від 3 до 5 відсотків активів інституційних інвесторів у довгострокові інвестиції у сталий розвиток може обумовити значний позитивний ефект. Проте інвестиції інституційних інвесторів в довгострокові неліквідні активи, необхідні для фінансування сталого розвитку, обмежені, вони короткострокові, що спричиняє волатильність транскордонних потоків портфельних інвестицій, які не завжди позитивно впливають на процес сталого розвитку. Відтак приведення стимулів на ринках капіталу у відповідність з довгостроковими інвестиціями у сталий розвиток, а також заохочення прямих інвестицій може бути реалізовано за допомогою архітектури фінансового управління та посилено поєднанням різних інструментів економічної політики, включаючи зовнішнє ціноутворення, ефективну нормативну базу, змішане фінансування та надання гарантій, посередництво у приватних інвестиціях з боку колективних посередників, таких як банки розвитку.

Ще одним прогресивним елементом механізму фінансування сталого розвитку у напрямі подолання розриву у фінансуванні ЦСР і встановленими індикаторами їх досягнення слід відзначити Платформу співробітництва з податкових питань. Це спільна ініціатива Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва і розвитку, ООН і Групи Світового банку, започаткована у 2016 році. Платформа покликана сприяти мобілізації внутрішніх ресурсів і запустити модернізовану систему оподаткування для реалізації Порядку денного на період до 2030 року та Аддис-Абебської програми дій шляхом підвищення обізнаності щодо прозорості та ефективного, всебічного обміну інформаційними механізмами з метою усунення ухилення від сплати податків і боротьби з незаконними фінансовими потоками [7].

Висновки. Дієвий механізм фінансування сталого розвитку відповідно до стратегічного підходу і принципів Міжурядового комітету експертів з фінансування сталого розвитку ООН передбачає узгодження приватних стимулів з державними цілями та створення інституційних засад, що стимулюють націлені на отримання прибутку інвестиції, одночасно з мобілізацією державних ресурсів для обов'язкової діяльності в сфері сталого розвитку. Організаційні й стимулюючі інструменти такого механізму повинні бути також націлені на збалансування інтересів інвесторів та інвестиційних потреб для попередження небажаної діяльності, наприклад, покриття довгострокових потреб у забезпеченні сталого розвитку за рахунок короткострокового капіталу.

Існує тісний взаємозв'язок між засобами (шляхами) досягнення ЦСР і Аддис-Абебської програми дій, їх індикаторами. На сьогодні вжитих заходів щодо фінансування сталого розвитку на всіх інституційних рівнях недостатньо. Обсяг фінансування сталого розвитку обумовлюється низкою чинників, зокрема макроекономічними і політичними умовами як на рівні секторів/галузей та економіки в цілому, так і міжнародних правил, норм, стандартів, а також ефективності використання ресурсів. Необхідним є удосконалення механізму фінансування, зокрема у частині змін у структурі стимулювання.

Враховуючи відзначену експертами ООН вирішальну роль внутрішнього державного фінансування сталого розвитку, в Україні доцільно конкретизувати і привести у відповідність до міжнародних зобов'язань нормативно-правове забезпечення інструментів механізму фінансування, з особливим наголосом на стимулюванні досягнення встановлених цілей та активізації діяльності на всіх інституційних рівнях задля мобілізації фінансових ресурсів з доступних джерел. Перспективним інструментом механізму фінансування сталого розвитку в Україні вважаємо державно-приватне партнерство.

Список використаних джерел

1. Аддис-Абебская программа действий третьей Международной конференции по финансированию развития / Генеральная Асамблея ООН, Шестдесят девятая сессия, 27 июля 2015 года, A/RES/69/313 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/69/313>.
2. Доклад Международной конференции по финансированию развития / Организация Объединенных Наций, Монтеррей, Мексика, 18–22 марта 2002 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/392/69/PDF/N0239269.pdf?OpenElement>.
3. Доклад Межправительственного комитета экспертов по финансированию устойчивого развития / Организация Объединенных Наций, 2015 год, 58 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/03/ICESDF_Ru.pdf.
4. Дохинская декларация о финансировании развития: итоговый документ Международной конференции по последующей деятельности в области финансирования развития для обзора хода осуществления Монтеррейского консенсуса / Генеральная Асамблея ООН, A/CONF.212/L.1/Rev.1, Доха, Катар, 29 ноября – 2 декабря 2008 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N08/630/57/PDF/N0863057.pdf?OpenElement>.
5. Історичний новий Порядок денний у галузі сталого розвитку одностайно прийнятий 193 державами-членами ООН / Представництво ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/3579-2015-09-28-12-06-08-istorichniy-noviy-poryadok-den>.
6. Монтеррейский консенсус Международной конференции по финансированию развития. Принят Международной конференцией по финансированию развития 18–22 марта 2002 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/monterrey.shtml.
7. Платформа сотрудничества по налоговым вопросам: Важный шаг на пути к усилению международного сотрудничества по налоговым вопросам / ООН, Нью-Йорк, 27 октября 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/development/desa/ru/news/financing/collaboration-on-tax.html>.

8. Addis Ababa Action Agenda – Monitoring commitments and actions: Inaugural Report 2016 / Inter-agency Task Force on Financing for Development, 2016. 154 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2016/03/Report_IATF-2016-full.pdf.
9. Brundtland G.H. Report of the World Commission on environment and development: «our common future». – United Nations, 1987. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.
10. The World Economic Situation and Prospects 2017 / United Nations, New York, 2017. – 203 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/2017wesp_full_en.pdf.

References

1. Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development / General Assembly United Nations, Sixty-ninth session, 27 July 2015, A/RES/69/313. <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/69/313>.
2. Report of the International Conference on Financing for Development / United Nations, Monterrey, Mexico, 18–22 March 2002. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/392/69/PDF/N0239269.pdf?OpenElement>.
3. Report of the Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing / United Nations, 2015, 58 p. http://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/03/ICESDF_Ru.pdf.
4. Doha Declaration on Financing for Development: Outcome Document of the Follow-Up International Conference on Financing for Development to Review the Implementation of the Monterrey Consensus / General Assembly United Nations, A/CONF.212/L.1/Rev.1, Doha, Qatar, 29 November – 2 December 2008. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N08/630/57/PDF/N0863057.pdf?OpenElement>.
5. Istorychnyi novyi Poriadok denniy u haluzi staloho rozvytku odnostaino pryiniaty 193 derzhavamy-chlenamy OON [Historic New Sustainable Development Agenda Unanimously Adopted by 193 UN Members]. <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/3579-2015-09-28-12-06-08-istorichniy-noviy-poryadok-den>.
6. Monterrey Consensus of the International Conference on Financing for Development. It was adopted by Heads of State and Government on 22 March 2002. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/monterrey.shtml.
7. Platforma sotrudnichestva po nalogovym voprosam: Vazhnyy shag na puti k usileniju mezhdunarodnogo sotrudnichestva po nalogovym voprosam [The Platform for Collaboration on Tax: An Important Step on Strengthening International Cooperation on Tax Matters]. United Nations, New York, October 27, 2016. <https://www.un.org/development/desa/ru/news/financing/collaboration-on-tax.html>.
8. Addis Ababa Action Agenda – Monitoring commitments and actions: Inaugural Report 2016 / Inter-agency Task Force on Financing for Development, 2016. 154 p. http://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2016/03/Report_IATF-2016-full.pdf.
9. Brundtland G.H. Report of the World Commission on environment and development: «our common future». – United Nations, 1987. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.
10. The World Economic Situation and Prospects 2017 / United Nations, New York, 2017. – 203 p. https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/2017wesp_full_en.pdf.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Сакаль Оксана Володимирівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»
бульвар Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна
e-mail: o_sakal@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Сакаль Оксана Владимировна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант Государственное учреждение «Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины»
бульвар Тараса Шевченка, 60, г. Киев, 01032, Украина
e-mail: o_sakal@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Sakal Oksana Volodymyrivna, Ph.D. (Econ.), Senior Researcher, Doctoral Candidate
Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development National Academy of Sciences of Ukraine»
boulevard Tarasa Shevchenka, 60, Kyiv, 01032, Ukraine
e-mail: o_sakal@ukr.net

Рецензент: Сундук Анатолій Миколайович, завідувач відділом проблем економіки земельних і лісових ресурсів, д.е.н., с.н.с., Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України».

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ

Сальникова Т.В.

Предмет дослідження: теоретичні та практичні аспекти управління державним боргом України.

Мета роботи полягає у оцінці сучасного стану державного боргу України та дослідженні напрямів підвищення ефективності управління ним.

Методи та методологія дослідження. Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять праці зарубіжних і вітчизняних учених. У роботі застосовано низку наукових методів, у тому числі – методи аналізу та синтезу, узагальнення та порівняння.

Результати роботи. У статті оцінено стан державного зовнішнього та внутрішнього боргу, гарантованого державою боргу, частку боргу у ВВП та боргове навантаження на 1 особу в Україні. В результаті дослідження встановлено основні тенденції управління державним боргом, виявлено основні чинники зростання державного боргу в Україні, існуючі методи управління боргом. Розглянуто основні причини, що призвели до критичного стану державного боргу в Україні. Показано, що основними чинниками, що спричинили зростання боргового навантаження, є девальвація гривні, падіння реального ВВП, зниження внутрішнього споживчого попиту внаслідок інфляційних процесів та безробіття, негативний вплив реальної процентної ставки НБУ на боргову сферу, обмеження функціонування ринку позичкового капіталу тощо.

Розглянуто досвід Польщі з виходу із боргової ями, а також підходи до управління державним боргом у європейських країнах. Проаналізовано існуючу боргову політику України та можливі напрями її удосконалення для покращення ситуації.

Галузь застосування результатів. Бюджетна політика. Управління державним боргом. Одержані результати можуть бути використані для управління державним боргом та аналізу боргової політики в Україні.

Висновки. У 2017 р. Україна має надмірне боргове навантаження переважно через зовнішні запозичення, критичний показник боргу відносно ВВП та тенденції до зростання зовнішнього боргу, зниження можливостей його обслуговування, що свідчить про гостру необхідність вживання заходів з удосконалення боргової політики, мінімізації боргу та посилення економіки України.

Уряд має сформувати ефективну систему управління боргом, яка забезпечила б при цьому фінансову стабільність. Важливими заходами удосконалення боргової політики є розробка середньострокової боргової стратегії, використання запозичень для цілей розвитку, діагностика структури боргу, орієнтація на внутрішній ринок та стимулювання ділової активності тощо. Важливим є формування цілісної системи законодавчого забезпечення регулювання витрат з обслуговування та погашення боргу, значна увага має бути приділена розвитку й постійному вдосконаленню питання управління ризиками, здатністю держави виконувати свої боргові зобов'язання.

Ключові слова: державний борг, боргова політика, зовнішній борг, внутрішній борг, гарантований борг, управління боргом, боргова ліквідність, стратегія управління боргом.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДОЛГ УКРАИНЫ: ОЦЕНКА И НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ

Сальникова Т.В.

Предмет исследования: теоретические и практические аспекты управления государственным долгом Украины.

Цель работы заключается в оценке современного состояния государственного долга Украины и исследовании направлений повышения эффективности управления им.

Методы и методология исследования. Методологическую и теоретическую основу исследования составляют труды зарубежных и отечественных ученых. В работе применен ряд научных методов, в том числе - методы анализа и синтеза, обобщения и сравнения.

Результаты работы. В статье оценено состояние государственного внешнего и внутреннего долга, гарантированного государством долга, доли долга в ВВП и долговой нагрузки на 1 человека в Украине. В результате исследования установлены основные тенденции управления государственным долгом, выявлены основные факторы роста государственного долга в Украине, существующие методы управления долгом. Рассмотрены основные причины, которые привели к критическому состоянию государственного долга в Украине. Показано, что основными факторами, которые привели к росту долговой нагрузки, являются: девальвация гривны, падение реального ВВП, снижение внутреннего потребительского спроса вследствие инфляционных процессов и безработицы, негативное влияние реальной процентной ставки НБУ на долговую сферу, ограничения функционирования рынка ссудного капитала и др.

Рассмотрен опыт Польши по выходу из долговой ямы, а также подходы к управлению государственным долгом в европейских странах. Проанализирована существующая долговая политика Украины и возможные направления ее совершенствования для улучшения ситуации.

Область применения результатов. Бюджетная политика. Управление государственным долгом. Полученные результаты могут быть использованы для управления государственным долгом и анализа долговой политики в Украине.

Выводы. В 2017 в Украине имеет место чрезмерная долговая нагрузка, преимущественно из-за внешних займов, критический показатель долга относительно ВВП и тенденция роста внешнего долга, снижение возможностей его обслуживания, что свидетельствует об острой необходимости принятия мер по совершенствованию долговой политики, минимизации долга и усилению экономики Украины.

Правительству следует сформировать эффективную систему управления долгом, которая обеспечила бы при этом финансовую стабильность. Важными мерами совершенствования долговой политики являются: разработка среднесрочной долговой стратегии, использование заимствований для целей развития, диагностика структуры долга, ориентация на внутренний рынок и стимулирования деловой активности. Важно сформировать целостную систему законодательного обеспечения регулирования расходов по обслуживанию и погашению долга, значительное внимание должно быть уделено развитию и постоянному совершенствованию управления рисками, способности государства выполнять свои долговые обязательства.

Ключевые слова: государственный долг, долговая политика, внешний долг, внутренний долг, гарантированный долг, управление долгом, долговая ликвидность, стратегия управления долгом, реструктуризация, аннулирование, продление.

NATIONAL DEBT OF UKRAINE: ESTIMATION AND DIRECTIONS OF MANAGEMENT EFFICIENCY INCREASE

Salnikova T.V.

The subject of research is the theoretical and practical issues of the national debt of Ukraine.

The article purpose is to estimate the current state of national debt of Ukraine and to research the directions of increasing the management efficiency of the debt.

Research methods. Methodological and theoretical basis of the research consists of the works of foreign and national scholars. It is used a number of scientific methods in the study, including methods of analysis and synthesis, methods of generalization and comparison.

Results of the work. The state of national external and domestic debt, state guaranteed debt is analyzed in the article, share of debt in GDP and debt burden per one person. The study found the main trends of public debt management, found the main factors of public debt growth in Ukraine, methods of debt management. The main reasons that led to the critical state of public debt in Ukraine are considered in the article. It is shown, that the main factors that caused the increasing the debt burden is devaluation of the hryvnia, real GDP, lower domestic consumer demand as a result of inflation and unemployment, the negative impact of the real interest rate of NBU on the debt sphere and limitations of functioning of borrowed capital market and so on.

The Poland experience of escape of the debt trap and approaches to debt management in European countries is considered. The current debt policy of Ukraine and possible directions of improvement and development of the debt policy are analyzed in the article.

Scope of results. Budgetary policy. National debt management. The results might be used for management of national debt and analysis of debt policy in Ukraine.

Conclusions. In 2017 Ukraine has excessive debt burden mainly through external borrowing, a critical measure of debt relative to GDP and uptrend of external debt, reducing possibilities of its service. All these indicating the urgent necessity for measures to improve debt policy, minimize debt and strengthen the economy of Ukraine.

Government should create an effective system of debt management that would ensure financial stability at the same time. Important measures of improving debt policy is to develop a medium-term debt strategy, use of loans for development and diagnostics of debt structure, focus on the domestic market and stimulate business activity and so on. It is important to form an integrated system of legislative regulation of providing servicing costs and redemption of debt, to pay much attention to the development and permanent improvement of risk management, of the state ability to fulfill its debt obligations.

Keywords: national debt, debt policy, external debt, domestic debt, guaranteed debt, debt management, debt liquidity, debt management strategy.

Постановка проблеми. Сьогодні економічна ситуація характеризується нестабільністю, нарощенням кредитних зобов'язань, проблемами соціально-економічного характеру, низьким рівнем боргової безпеки, застоєм у перспективних галузях промисловості тощо. З огляду на економічну ситуацію, що склалась в Україні за останні роки у зв'язку із залежністю від зовнішнього кредитування та перспективами довгих років повернення отриманих коштів, питання удосконалення управління державним боргом є актуальним та надзвичайно важливим на даному етапі. Вже тривалий час, у зв'язку з політичною та економічною нестабільністю, кризовими процесами, надмірними зовнішніми запозиченнями в Україні спостерігаються проблеми з державним боргом, перевищення безпечних та граничних показників державного боргу. Для забезпечення соціально-економічного розвитку держави необхідно удосконалити механізм управління державним боргом, боргову політику держави.

Ступінь дослідження проблеми. Аналізу державного боргу, механізму управління ним, дослідженням економічно природи державного боргу, його сутності, обслуговування боргу присвячено багато праць вітчизняних науковців, серед яких В.П. Задорожний [4], В.П. Каменська [5], Л.В. Лисяк [1; 6; 7; 8], С.Л. Лондар [9], О.П. Макар [10], І.Я. Чугунов [17] та інші. Вчені характеризують роль і значення державного боргу, загальні тенденції його динаміки, надають рекомендації щодо удосконалення управління державним боргом. Проте, питання ефективного управління державним боргом на сьогодні залишається актуальним у зв'язку із стабільним зростанням державного боргу та витрат на його обслуговування.

Метою статті є дослідження сучасного стану та динаміки державного боргу України та окреслення основних напрямів ефективного управління ним.

Виходячи з мети, основними завданнями дослідження є оцінка динаміки державного боргу України за останні роки, визначення методів ефективного управління боргом, аналіз зарубіжного досвіду управління державним боргом, пошук шляхів удосконалення боргової політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Бюджетного кодексу України, державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [2].

Державний борг може бути зовнішнім та внутрішнім, прямим та гарантованим. Залежно від джерел, із яких здійснюються запозичення, державний борг може бути внутрішнім (заборгованість держави всім громадянам чи юридичним особам, які тримають внутрішні державні облігації) чи зовнішнім (запозичення держави на зовнішньому ринку). Прямий борг – це загальна сума безумовних боргових зобов'язань країни за отримані та непогашені на визначену дату кредити (позики), які з'являються в результаті державних запозичень. Або це – запозичення фінансових ресурсів урядом, гарантований – це гарантовані урядом запозичення приватного сектору національної економіки.

Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями [2]. Тобто, якщо суб'єкт господарювання не може погасити гарантований державою борг, фінансова відповідальність за погашення переноситься на державний бюджет.

Зовнішній борг визначає боргову безпеку держави, а отже, і її економічну та національну безпеку, є фактором розвитку національної економіки.

Правове регулювання державного та гарантованого державою боргу в Україні здійснюється відповідно до Конституції України, Бюджетного Кодексу України та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з погашенням та обслуговуванням державного та гарантованого державою боргу. Право на здійснення державних запозичень в межах Закону Про Державний бюджет України, належить державі в особі Міністра фінансів за дорученням Кабінету Міністрів України. Управління державним боргом в Україні здійснюється при тісній взаємодії і співпраці Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Національного банку України та Державного казначейства України, що несуть відповідальність за розробку та реалізацію ефективної боргової стратегії держави, мета якої – забезпечення фінансової стабільності та боргової стійкості країни.

Виникнення боргу пов'язують із об'єктивними та суб'єктивними чинниками. До об'єктивних відносять погіршення світової економічної кон'юнктури, боргові зобов'язання за правом правонаступництва і попередніми запозиченнями, застосування нових виробничих технологій тощо. До суб'єктивних чинників відносять нецільове використання бюджетних коштів, маніпулювання податковою політикою, невірну курсову політику НБУ, неефективне регулювання величини процентних ставок та інші [10].

Важливим є допущення державного боргу в тих випадках, коли витрати на його обслуговування сприяють збільшенню доходів держави у майбутніх періодах. В Україні ж залучені кошти спрямовуються не на інвестиції, а на повернення попередніх боргів, покриття дефіциту бюджету тощо [4].

Для поліпшення управління державним боргом в Україні була прийнята Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2013-2015 рр. Вона визначала потенційні фактори ризику для України: зменшення попиту на вітчизняні товари та послуги на зовнішньому ринку, погіршення показників платіжного балансу, девальвація/ревальвація національної валюти, погіршення ситуації на світовому фінансовому ринку, залежність банківського сектору від зовнішніх кредитних ресурсів. Стратегія також окреслювала ряд шляхів задоволення потреб держави у позикових ресурсах шляхом фінансування державного бюджету за мінімально можливою вартістю обслуговування державного боргу з урахуванням ризиків та утримання обсягу державного боргу на економічно безпечному рівні, серед яких:

- оптимізація структури державного боргу в розрізі валюти і відсоткових ставок;
- мінімізація ризиків, пов'язаних з рефінансуванням;
- запобігання виникненню пікових навантажень на державний бюджет при здійсненні платежів за державним боргом;
- здійснення запозичень для підтримки та розвитку пріоритетних сфер економіки;
- забезпечення системного підходу до міжнародної інтеграції та співпраці;
- запровадження стратегії залучення, ефективного використання та моніторингу зовнішньої допомоги;
- розширення співпраці з міжнародними організаціями, в тому числі міжнародними фінансовими організаціями;

- забезпечення прозорості діяльності, пов'язаної з управлінням державним боргом, та публічності відповідної інформації [14].

В Стратегії національної безпеки України зазначено, що однією з актуальних загроз національній безпеці України є неефективне управління державним боргом. Як відомо, для управління державним боргом застосовуються наступні методи: конверсія, консолідація, уніфікація, рефінансування, реструктуризація позик, обмін боргу на акції національних підприємств чи національну валюту, відстрочення погашення і анулювання позики або всіх раніше випущених позик та ін. Загострення проблеми бюджетного дефіциту та накопичення державного боргу, які на сьогодні стають загрозою фінансовій безпеці держави на порядок денний висунуло проведення фіскальної консолідації. Л.В.Лисяк встановлено, що впровадження політики фіскальної консолідації в Україні потребує відповідних інституційних змін, що стосуються фінансових органів та правових норм, урахування чинників, які мають відношення до бюджетної системи країни (зміна законодавства; виборчі програми; тіньова економіка); традиції і звичаї [8].

Забезпечення фінансової безпеки передбачається шляхом ефективного використання бюджетних коштів, міжнародної економічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових організацій, дієвого контролю за станом державного боргу [8].

У 2017 р. затверджено Програму управління державним боргом на 2017 р. [12] та Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 рр. [14]. У п'ятій частині Стратегії визначено основні завдання управління боргом:

- підвищення стійкості державного боргу;
- створення умов для зниження частки державного боргу, номінованого в іноземній валюті, шляхом розвитку ринку облігацій внутрішньої державної позики, номінованих у національній валюті;
- розширення бази інвесторів у державні цінні папери.

Очікуваними результатами реалізації завдань мають стати (і певні результати вже є) [4]:

- затвердження у 2017 р. Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2018-2020 рр.;
- наявність актуальних цінних орієнтирів за результатами розміщення облігацій внутрішньої державної позики, номінованих у національній валюті, строком від трьох місяців до п'яти років (2018 рік);
- відкриття у 2017 р. провідним європейським депозитарієм рахунка в депозитарії Національного банку.

У свою чергу Програма на 2017 р. визначає основні показники Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 р.» в частині державного боргу, боргові інструменти обслуговування державного боргу, структуру державного боргу на рік та оцінку ризиків.

У табл. 1 представлено динаміку державного боргу в розрізі зовнішнього та внутрішнього боргу.

Таблиця 1. Державний та гарантований державою борг України (млн. грн.)

Рік	Сукупний борг	Приріст, %	Зовнішній борг	Приріст, %	Питома вага, %	Внутрішній борг	Приріст, %	Питома вага, %
2011	473121,6	9,46	299413,9	8,19	63,28	173708	11,72	36,72
2012	515510,6	8,96	308999,8	3,20	59,94	206511	18,88	40,06
2013	584114,1	13,31	300025,4	-2,90	51,36	284089	37,57	48,64
2014	1100564	88,42	611697,1	103,88	55,58	488867	72,08	44,42
2015	1572180,2	42,85	1042719,6	70,46	66,32	529461	8,30	33,68
2016	1929758,7	22,74	1240028,7	18,92	64,26	689730	30,27	35,74

Джерело: розраховано за даними [15]

Як свідчать дані табл.1, за період 2011-2016 рр. сукупний державний борг зріс на 1456, 64 млрд грн (307,87%), в тому числі зовнішній борг – на 940,615 млрд грн. (314,15%), внутрішній – на 516,022 млрд грн (297,06%). Така динаміка пояснюється різким зростанням зовнішніх запозичень, починаючи з 2014 р., адже до 2014 р. зовнішній борг стабільно зменшувався. У структурі державного боргу стабільно переважає зовнішній борг, його частка коливається від 38% до 52,56%. За 2011-2016 рр. частка зовнішнього боргу зросла на 22,75%, внутрішнього – на 1,84% (і становить 34,75% у 2016 р.).

Гарантований державою борг в 2011-2016 рр. має позитивну динаміку і за аналізований період зріс на 140% (163,02 млрд грн). При цьому показник гарантованого зовнішнього державою боргу у структурі гарантованого боргу зменшився на 61,96% за внутрішнім боргом та на 38,5% - за зовнішнім (табл. 2).

Найбільший приріст гарантованого державою боргу відмічено у 2014р. (47,08%), 2015р. (54,68%), у 2016 р. спостерігалось сповільнення приросту гарантованого боргу (17,24%). До 2014 р. гарантований борг мав від'ємний приріст (-10,08% у 2013 р.), характерний для посткризового уповільнення.

В цілому, згідно з показниками темпів приросту боргу, за 2011-2016 рр. тенденція зміни зовнішнього боргу може бути поділена на декілька стадій:

- сповільнення зростання боргу (2011-2013 рр.), що можна пояснити активним впровадженням реформ у податковій та бюджетній сфера,
- стрімкого зростання (2014-2016 рр.), що пов'язано з економічними та політичними загостреннями в Україні.

Таблиця 2. Державний та гарантований державою борг України, млрд.грн

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	+/-	Приріст, %
Загальна сума державного	473,19	515,51	584,79	1100,83	1572,18	1929,76	1456,57	307,82
Державний борг	357,27	399,22	480,22	947,03	1334,27	1650,83	1293,56	362,06
- Внутрішній борг	161,47	190,30	256,96	461,00	508,00	670,65	509,18	315,35
питома вага у загальній сумі,%	34,12	36,91	43,94	41,88	32,31	34,75	0,63	1,84
- Зовнішній борг	195,81	208,92	223,26	486,03	826,27	980,19	784,38	400,59
питома вага у загальній сумі,%	41,38	40,53	38,18	44,15	52,56	50,79	9,41	22,75
Гарантований державою борг	115,91	116,29	104,57	153,80	237,91	278,93	163,02	140,64
- Внутрішній борг	12,30	16,21	27,13	27,86	21,46	19,08	6,78	55,12
питома вага у загальній сумі,%	2,60	3,14	4,64	2,53	1,36	0,99	-1,61	-61,96
- Зовнішній борг	103,61	100,08	77,44	125,94	216,45	259,84	156,24	150,79
питома вага у загальній сумі,%	21,90	19,41	13,24	11,44	13,77	13,47	-8,43	-38,50

Внутрішній борг проходив періоди спаду в 2011, 2012, 2015 рр., а стрімке зростання боргу, гальмування ділової активності, зниження активності внутрішніх інвесторів спостерігалось у 2013-2014 рр. та в 2016 рр. У 2015 р. мала місце значна девальвація, що стала причиною значного економічного спаду в економіці. Відповідно, відбулося зростання державного та гарантованого державою боргу в період криз та його скорочення в період стабілізації.

Починаючи з 2011 р., найбільше зростання державного боргу припадає на 2014 – 2016 рр., коли характерним було загострення економічної та політичної нестабільності, значне боргове навантаження та валютні запозичення. Скорочення гарантованого боргу, свідчить про зниження здатності держави відповідати за своїми борговими зобов'язаннями у разі дефолту.

При цьому, якщо поглянути на показники боргу в доларовому еквіваленті, ми бачимо, що значною є і проблема девальвації, знеціненні національної грошової одиниці. Структура державного боргу при цьому зберігається, але коливання є вже не такими різкими (табл. 3).

Таблиця 3. Державний та гарантований державою борг України (млн.дол. США)

	Сукупний борг			Зовнішній борг		питома вага, %	Внутрішній борг		питома вага, %
	млн.дол.	+/-	приріст, %	млн.дол.	приріст, %		млн.дол.	приріст, %	
2011	59215,7	4926,4	9,07	37474,5	7,81	63,28	21741,2	11,32	36,72
2012	64495,3	5279,6	8,92	38658,8	3,16	59,94	25836,4	18,84	40,06
2013	73078,2	8582,9	13,31	37536	-2,90	51,36	35542,2	37,57	48,64
2014	69794,8	-3283,4	-4,49	38792,2	3,35	55,58	31002,6	-12,77	44,42
2015	65505,7	-4289,1	-6,15	43445,4	12,00	66,32	22060,2	-28,84	33,68
2016	70970,9	5465,2	8,34	45604,6	4,97	64,26	25366,2	14,99	35,74
+/-	11755,2	538,80	-0,73	8130,10	-2,84	0,97	3625,00	3,66	-0,97
приріст,%	0,20	0,11	-0,08	0,22	-0,36	0,02	0,17	0,32	-0,03

Джерело: побудовано за даними [3; 11; 15]

Граничний обсяг боргу, відповідно до 18 статті Бюджетного кодексу, прийнято в обсязі 60% від ВВП. Тобто, загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу не може перевищувати 60 % річного номінального обсягу ВВП України [1].

На рис. 1 наведено динаміку частки сукупного державного боргу відносно ВВП. Починаючи з 2014 р. спостерігається перевищення граничної межі державного боргу України.

Динаміка свідчить про перевищення безпечного значення та наближення до критичного значення боргу з 2010 р. У цей період Україна активно вдається до фінансової допомоги Міжнародного валютного фонду, а внутрішні ресурси використовуються не на забезпечення розвитку, а на обслуговування боргу. Були заморожені соціальні виплати, підвищено вартість комунальних послуг, зросла інфляція тощо. Різке погіршення ситуації починається з 2014 р., а у 2015 р. показник співвідношення державного боргу та ВВП склав рекордні 79,42%. І знову фінансова допомога надійшла від МВФ на підтримку економіки України.

В Україні орієнтація на граничний рівень державного боргу згідно з Бюджетним кодексом (60 %) не сприяє відповідальному управлінню державним боргом і несе ризик фінансової дестабілізації [15]. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік», стаття 5, на 31 грудня 2017 р. граничний обсяг державного боргу в сумі 1716630217,1 тис грн та граничний обсяг гарантованого державою боргу в сумі 579368700,4 тис грн. Державні гарантії можуть надаватися в обсязі до 31678620 тис. грн. Взагалі, згідно із дослідженнями вітчизняних та зарубіжних науковців, економічно безпечним рівнем державного та гарантованого боргу для України є показник 35% ВВП, адже при наближенні до цього показника Україна вже не в змозі самостійно виконувати зобов'язання [9].

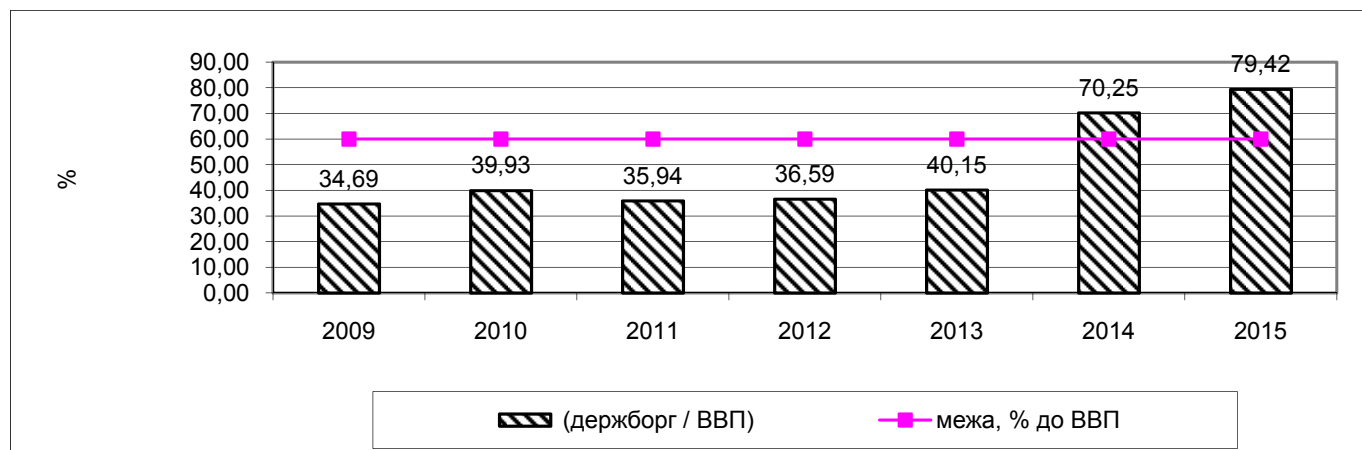

Рисунок 1. Динаміка сукупного державного боргу та ВВП України за 2011-2016 рр., % до ВВП

Джерело: побудовано автором за даними [11]

Наближення до критичної межі боргу відбувається за рахунок зовнішнього державного боргу (приріст 184% впродовж 2012-2016 рр.) (рис.2).

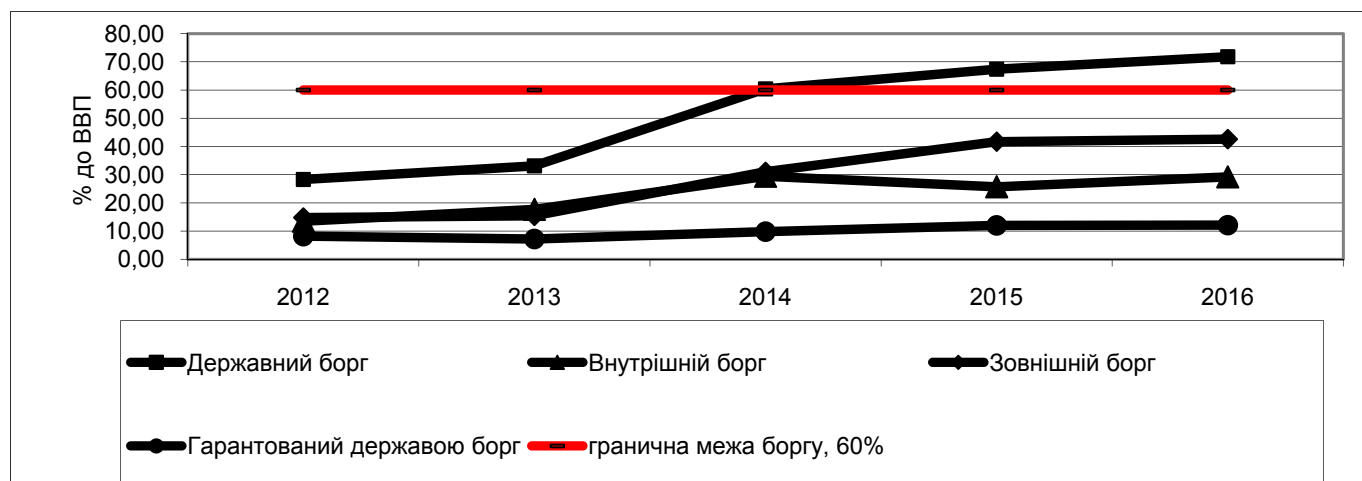

Рисунок 2. Динаміка частки державного та гарантованого державою боргу за 2011-2016 рр., % до ВВП

Джерело: побудовано автором за даними [15]

Враховуючи боргові зобов'язання України, показник боргового навантаження на 1 особу у 2016 р. складає 45130 грн., що на 33834 грн. більше за показник 2012 р. (рис. 3). З цієї суми 85,5% - державний борг (34,75% - внутрішній, 50,79% - зовнішній), 14,45% - гарантований борг.

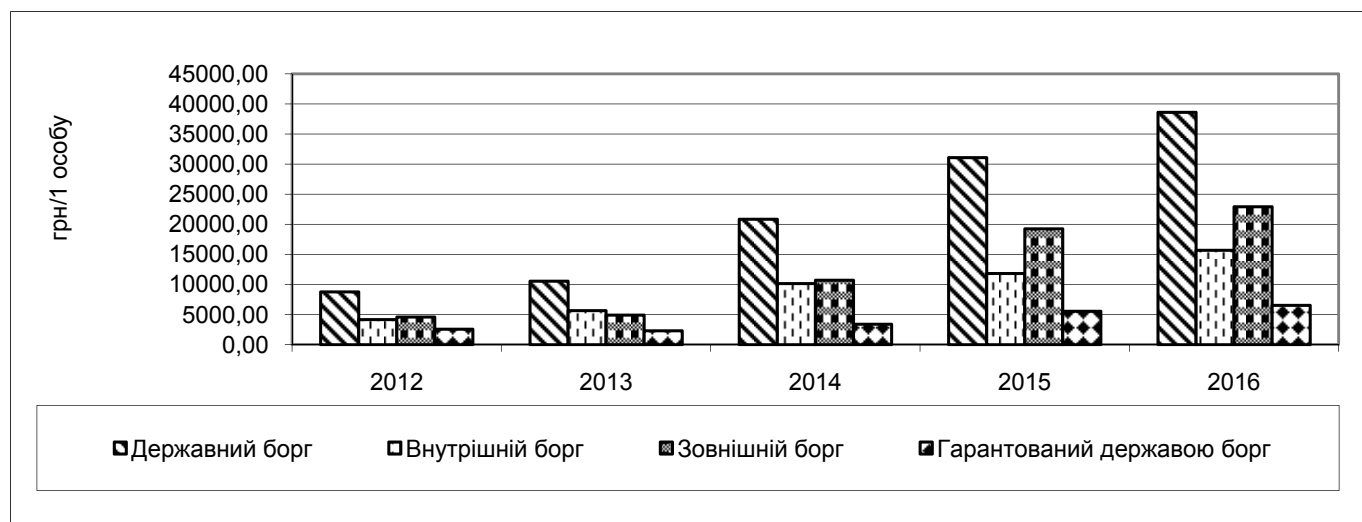

Рисунок 3. Динаміка державного та гарантованого державою боргу на 1 особу, грн./1 ос.

Джерело: побудовано автором за даними [3; 11; 15; 16]

При обслуговуванні державного боргу в 2013-2015 рр. загальний обсяг витрат на погашення й обслуговування державного боргу становив 50,3% усіх витрат державного бюджету за рік. У 2014 р. цей показник становив 32,4%, а у 2013 – 23,3%. Відсоток виконання плану з погашення боргу зменшується, не досягнувши 100% в жодному році. З огляду на це, виникає питання щодо доцільності державної політики управління боргом та необхідності її удосконалення.

Програмою управління державним боргом на 2017 р. передбачено наступні показники. Загальні виплати за державним боргом, що мають бути здійснені у 2017 р. за рахунок коштів державного бюджету: 240897,4 млн. грн., з яких 70,0% , або 168698,6 млн. грн. – виплати за внутрішнім боргом та 30,0%, або 72198,8 млн. грн. – за зовнішнім боргом.

У 2017 р. обсяг платежів з погашення державного боргу становить 129559,0 млн. грн., з яких 98621,0 млн. грн., або 76,1%, становлять зобов'язання за внутрішнім боргом, а 30938,0 млн. грн., або 23,9%, – за зовнішнім боргом, з яких: погашення зобов'язань перед МВФ – 16836,4 млн. грн., перед МБРР – 7304,8 млн. грн., перед ЄБРР – 3251,8 млн. гривень.

Обсяг платежів з обслуговування державного боргу на 2017 р. прогнозується в сумі 111338,4 млн. грн. Найбільші за обсягами платежі з погашення державного боргу у 2017 р. передбачено за облігаціями внутрішньої державної позики (ОВДП) 2013 року в сумі 29068,1 млн. грн., ОВДП 2016 року в сумі 24702,5 млн. грн., ОВДП 2014 та 2012 років у сумі 10935,0 млн. грн. та 9212,9 млн. грн. відповідно.

Співвідношення обсягу виплат з обслуговування державного боргу та доходів загального фонду державного бюджету за 2017 р. орієнтовно становитиме 16,6%. Середньозважений строк погашення державного боргу становитиме не менше 5,2 року. За попередніми розрахунками на кінець 2017 р. питома вага державного боргу в іноземній валюті може становити 71,1% та в національній валюті – 28,9%. Водночас це співвідношення може змінюватися залежно від рівня девальвації національної валюти, виду запозичень та/або кон'юнктури фінансового ринку.

Станом на 31 грудня 2017 р. частка державного зовнішнього боргу орієнтовно становитиме 66,3% обсягу державного боргу, а державного внутрішнього боргу – 33,7%. При цьому питома вага довгострокових боргових інструментів становитиме 64,1%, середньострокових – 34,8%, короткострокових – 1,1% [14].

Основними чинниками, що спричинили зростання боргового навантаження, є девальвація гривні (що призвело до збільшення боргу та вартості його обслуговування), падіння реального ВВП, зниження внутрішнього споживчого попиту внаслідок інфляційних процесів та безробіття, негативний вплив реальної процентної ставки НБУ на боргову сферу та обмеження функціонування ринку позичкового капіталу. Крім цього, наявна низка бюджетних проблем: необхідність покриття дефіциту Пенсійного фонду, фінансування за рахунок державних запозичень дефіциту державного бюджету, зростання якого обумовлено збільшенням видатків на оборону та обслуговування державного боргу; невиконання планів надходжень від приватизації державного майна, необхідність державної підтримки державних підприємств та банків.

Тенденція зростання частки гарантованого державою боргу вплинула на зниження рівня боргової безпеки країни. Збільшення частки державного боргу в іноземній валюті сприяє зростанню валютних витрат уряду з обслуговування боргових зобов'язань, створює загрозу подальшої девальвації гривні [9].

У розвинутих зарубіжних країнах не існує єдиної моделі управління державним боргом. Виокремлюють три основні моделі інституційного забезпечення управління державним боргом:

1. Банківська модель – центральний банк країни здійснює управління державним боргом.
2. Урядова модель – управління державним боргом здійснює певна урядова структура (Міністерство фінансів, Державне казначейство та ін.).
3. Агентська модель – окрема структура (агентство) вибирає оптимальні методи управління державним боргом.

Найпоширеніша серед розвинутих країн агентська модель управління державним боргом. Її застосовують в більшості країн – членів ЄС. В різних країнах сфера повноважень агентств відрізняється. Агентства підпорядковуються переважно міністерству фінансів (казначейству) і покликані виконувати від його імені та за його дорученням операції з випуску, обслуговування та погашення державних цінних паперів. Урядову модель використовують в Чехії, Естонії, Іспанії, Литві, Люксембурзі, Польщі, Словенії, Італії. Банківська модель найбільше підлягає критиці й застосовується лише на Кіпрі, Мальті й в Данії.

Для України особливий інтерес представляє досвід окремих країн Центральної і Східної Європи (зокрема Польщі, Угорщини, Чехії), котрі майже одночасно почали трансформацію власних політичних і економічних систем, але досягли різних результатів в процесі ринкових перетворень.

Зокрема, Польща мала найбільшу зовнішню заборгованість серед колишніх соціалістичних країн: у 1990 р. вона дорівнювала 49 млрд. дол. У 1981–1989 р.р. Польщі вдалося укласти чотири угоди про реструктуризацію зовнішнього боргу з офіційними кредиторами і сім – з комерційними банками. Наприкінці 1993 р. зовнішня заборгованість Польщі дорівнювала вже 47,1 млрд. дол. США. Цей обсяг заборгованості став результатом досягнутої 1991 р. угоди з Паризьким клубом, яка відкрила шлях до 50% скорочення самої заборгованості та її реструктуризації до 2009 р. Частина залишеного боргу була пролонгована на 19 – 23 роки з пільговим періодом у 4 – 12 років із прогресивною шкалою амортизації, що забезпечує лише поступове зростання навантаження з обслуговування боргу. Причому польський борг знижувався в два етапи під наглядом МВФ [10].

В цілому, програми фінансово-економічної стабілізації в постсоціалістичних країнах ґрунтувались на принципах чітких бюджетних і грошово-кредитних обмежень, зниження інфляції, метою котрих була стабілізація всієї внутрішньоекономічної системи і зовнішньоекономічного положення, в тому числі на світових фінансових ринках.

Істотним джерелом фінансування постсоціалістичних країн стали відтермінування і реструктуризація платежів за зовнішніми боргами, так зване «спеціальне фінансування». Реструктуризація боргів офіційними кредиторами полегшила фінансово-економічний стан країн Центральної та Східної Європи, сприяла відновленню їхньої платоспроможності, стимулюючи залучення нових джерел фінансування [10]. Із зарубіжного досвіду слід акцентувати увагу на застосуванні методу «цілевих орієнтирів» в оцінці ефективності боргової політики. Його застосування передбачає активну політику у здійсненні запозичень та операціях з державним боргом, серед яких – достроковий викуп, хеджування, сек'юритизація боргу [5].

Повністю підтримуємо дослідників напрямів удосконалення боргової політики, які стверджують, що стратегічною її метою для України повинно бути залучення фінансових ресурсів для ефективної реалізації програм інституційного та інвестиційного розвитку із забезпеченням стабільного безпечного співвідношення державного боргу та ВВП, пошук оптимального співвідношення між борговим та податковим фінансуванням бюджетних видатків. Важливо також поєднати ринкові та інституціональні механізми управління державним боргом, використовувати зарубіжний досвід врегулювання боргу, розмежовувати запозичення на погашення державного боргу та запозичень на розвиток [5].

Для підвищення ефективності боргової політики дослідники рекомендують вжити наступні заходи:

1. Забезпечення подальшого виконання заходів програми в рамках Механізму розширеного фінансування (EFF) України Міжнародним валютним фондом та зміцнення співпраці з іншими міжнародними фінансовими організаціями;

2. Вдосконалення боргової політики України та перехід до стратегічного управління державним боргом.

3. Законодавче закріплення та реалізацію середньострокової стратегії бюджетного планування та прогнозування;

4. Посилення регулювання державного боргу в частині оптимізації співвідношення обсягів, структури, вартості та джерел його погашення шляхом законодавчого забезпечення еквівалентності бюджетно-податкових змін та запровадження боргових фіскальних правил як чинників оптимізації державних запозичень, зокрема, утримання балансу в емісійній діяльності та стягненні податків при нарощування боргу та збільшенні вартості його обслуговування;

5. Активізація розвитку вітчизняного внутрішнього фінансового ринку як елементу цілісної фінансової системи та зниження вартості державних запозичень;

6. Підвищення якості середньострокового економічного прогнозування та планування [13].

Крім використання інструментів активного управління державним боргом слід переорієнтуватись на використання розширеного інструментарію запозичень, випробуваних зарубіжною практикою.

Висновки. У 2017 р. Україна має надмірне боргове навантаження переважно через зовнішні запозичення, критичний показник боргу відносно ВВП та тенденції до зростання зовнішнього боргу, зниження можливостей його обслуговування, про гостру необхідність вживання заходів з удосконалення боргової політики, мінімізації боргу та посилення економіки України.

Проблема пошуку шляхів удосконалення управління боргом в Україні та їх використання зараз постає як ніколи актуально, зокрема в розрізі зовнішнього державного боргу.

Уряд має сформувати ефективну систему управління боргом, яка забезпечила б при цьому фінансову стабільність. Важливими заходами удосконалення боргової політики є розробка середньострокової боргової стратегії, використання запозичень для цілей розвитку, діагностика структури боргу, орієнтація на внутрішній ринок та стимулювання ділової активності тощо. Важливим є формування цілісної системи законодавчого забезпечення регулювання витрат з обслуговування та погашення боргу, значна увага має бути приділена розвитку й постійному вдосконаленню питання управління ризиками, здатністю держави виконувати свої боргові зобов'язання.

Список використаних джерел

1. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку / Гриценко О.В., Качула С.В., Роменська К.М. та ін. За наук. ред. д.е.н., проф. Л.В.Лисяк. - Д.: ДДФА, 2015. – 396 с.
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/paran385#n385>.
3. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 р. / [Зубенко В.В., Самчнська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]. – К., 2016. – 80 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ibser.org.ua.
4. Задорожний В.П. Удосконалення механізму управління державним боргом України / В.П. Задорожний // Інвестиції: практика та досвід. - №23. – 2015. – С. 23-26.
5. Каменська В.П. Напрями оптимізації системи управління державним боргом України / В.П. Каменська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Evu/2011_17_1/Kamenskaia.pdf.
6. Лисяк Л.В. Роль і значення державного боргу в грошово-кредитній та податковій політиці України / Л.В.Лисяк // Світ фінансів. – 2016. – Вип.3. – С. 16-26.
7. Лисяк Л.В. Боргова політика України в умовах реформування системи публічних фінансів / Л.В.Лисяк // Економічний вісник університету: 36. наук. праць. - 2015. – Вип. 27/1 – С.189-195.

8. Лисяк Л.В. Політика фіскальної консолідації в Україні як інструмент стабілізації державних фінансів / Л.В.Лисяк // [Електронний ресурс] / Ефективна економіка. – 2015. – №8. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

9. Лондар Л.П. Оцінка стану державного боргу та ключові напрями підвищення рівня боргової безпеки України / Л.П.Лондар // Серія «Економіка». –№69 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/derzhavniy_borg-cc2fd.pdf.

10.Макар О. П. Світовий досвід управління державним боргом та перспективи його застосування в Україні / О. П. Макар , Г. Я. Ільницька-Гикавчук , І. С. Дулін // Ефективна економіка № 10. - 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2435>.

11.Міністерство фінансів України: Борг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/borg>.

12.Наказ МФУ «Програма управління державним боргом на 2017 рік» від 31.01.17 № 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/view/nakaz-ministerstva-vid---pro-zatverdzhennia-prohram-upravlinnia-derzhavnym-borhom-na--rik?category=borg>.

13.Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

14.Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки» від 08.02.17 № 142-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80/print1456789318963279>.

15.Статистичні матеріали щодо державного та гарантованого державою боргу України: Міністерство фінансове України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/news/view/statystichni-materialy-shchodo-derzhavnoho-ta-harantovanoho-derzhavoiu-borhu-ukrainy_2016?category=borg&subcategory=statistichna-informacija-schodo-borgu.

16.Ціна держави. Державний борг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cost.ua/budget/debt/>.

17.Чугунов І.Я. Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки / І.Я.Чугунов, М.Д. Пасічний // Вісник КНТЕУ. – 2016. –№ 5. – С. 5–18.

References

1. Hrytsenko O.V., Kachula S.V.,Romenska K.M. ta in. Biudzhetna skladova realizatsii dominantnykh napriamiv suspilnoho rozvyt-ku D. : DDFA, 2015. – 396 s.

2. Biudzhetni kodeksi Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI zi zminamy ta dopo-vnenniamy : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/paran385#n385>.

3. Zubenko V.V., Samchenska I.V., Rudyk A.Iu. ta in. Biudzhetni monitorynh: Analiz vykonannia biudzhetu za 2015 r. K., 2016. – 80 s. : www.ibser.org.ua.

4. Zadorozhnyi V.P. Udoshkonalennia mekhanizmu upravlinnia derzhavnym bor-hom Ukrainy // Investysii: praktyka ta dosvid. - №23. – 2015. – S. 23-26.

5. Kamenska V.P. Napriamy optymizatsii systemy upravlinnia derzhavnym bo-rhom Ukrainy : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Evu/2011_17_1/Kamenskaia.pdf.

6. Lysiak L.V. Rol i znachennia derzhavnoho borhu v hroshovo-kredytii ta po-datkovii politytsi Ukrainy // Svit finansiv. – 2016. – Vyp.3. – S. 16-26.

7. Lysiak L.V. Borhova polityka Ukrainy v umovakh reformuvannia systemy publichnykh finansiv // Ekonomichnyi visnyk universytetu: Zb. nauk. prats. - 2015. – Vyp. 27/1 – S.189-195.

8. Lysiak L.V. Polityka fiskalnoi konsolidatsii v Ukraini yak instrument sta-bilizatsii derzhavnykh finansiv // Efektyvna ekonomika. – 2015. – №8. : <http://www.economy.nayka.com.ua>

9. Londar L.P. Otsinka stanu derzhavnoho borhu ta kliuchovi napriamy pidvy-shchennia rivnia borhovoї bezpeky Ukrainy // Serii «Ekononika». – №69 : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/derzhavniy_borg-cc2fd.pdf.

10. Makar O.P., Ilnytska-Hykavchuk H.Ia., Dulyk I.S. Svitovyi dosvid upravlinnia derzhavnym borhom ta perspek-tyvy yoho zastosuvannia v Ukraini // Efektyvna ekonomika № 10. – 2013 : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2435>.

11. Ministerstvo finansiv Ukrainy: Borh : <http://www.minfin.gov.ua/news/borg>.

12. Nakaz MFU «Prohrama upravlinnia derzhavnym borhom na 2017 rik» vid 31.01.17 №19 : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/nakaz-ministerstva-vid---pro-zatverdzhennia-prohram-upravlinnia-derzhavnym-borhom-na--rik?category=borg>.

13. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku №287/2015 : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

14. Rozporiadzhennia KМУ «Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnyimi finansami na 2017-2020 roky» vid 08.02.17 №142-r : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80/print1456789318963279>.

15. Statystichni materialy shchodo derzhavnoho ta harantovanoho derzhavoiu borhu Ukrainy: Ministerstvo finansova Ukrainy : http://www.minfin.gov.ua/news/view/statystichni-materialy-shchodo-derzhavnoho-ta-harantovanoho-derzhavoiu-borhu-ukrainy_2016?category=borg&subcategory=statistichna-informacija-schodo-borgu.

16. Tsina derzhavy. Derzhavnyi borh : <http://cost.ua/budget/debt/>.

17.Chuhunov I.Ia., Pasichnyi M.D. Finansova polityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii ekonomiky // Visnyk KNTU. – 2016. – № 5. – S. 5–18.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Сальникова Тетяна Валеріївна, к.е.н., старший викладач кафедри фінансів
Університет митної справи та фінансів
e-mail: tanasalnikova@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Сальникова Татьяна Валериевна, к.э.н., старший преподаватель кафедры финансов
Университет таможенного дела и финансов
e-mail: tanasalnikova@gmail.com

AUTHOR DETAILS

Salnikova Tania, senior lecturer in Finance
University of Customs and Finance
e-mail: tanasalnikova@gmail.com

УДК: 339.54+351.713

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ МИТНОГО ПОСТ-АУДИТУ

Соколовська О.В.

Предметом дослідження є теоретичні питання організації митного пост-аудиту.

Метою дослідження є аналіз і систематизація чинних міжнародних стандартів реалізації митного пост-аудиту.

Методи дослідження. У роботі використані методи порівняльного аналізу, синтезу, логічного узагальнення результатів.

Результати роботи. У статті представлений аналіз чинних стандартів митного пост-аудиту, що використовуються в практиці розвинених країн; визначені основні проблемні місця імплементації стандартів митного пост-аудиту до законодавства України.

Сферою застосування результатів дослідження є процес контролю за товарними потоками при перетині ними митних кордонів.

Висновки. Проведений аналіз дозволив обґрунтувати, що на сьогоднішній день в законодавстві України належним чином не імplementовані основні положення міжнародних стандартів, пов'язані з організацією митного пост-аудиту, що ускладнює практичну реалізацію його механізмів.

Ключові слова: митний пост-аудит, митна політика, ризик-менеджмент.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ТАМОЖЕННОГО ПОСТ-АУДИТА

Соколовская Е.В.

Предметом исследования являются теоретические вопросы организации таможенного пост-аудита.

Целью исследования является анализ и систематизация действующих международных стандартов реализации таможенного пост-аудита.

Методы исследования. В работе использованы методы сравнительного анализа, синтеза, логического обобщения результатов.

Результаты работы. В статье представлен анализ действующих стандартов таможенного пост-аудита, использующихся в практике развитых стран; определены основные проблемные места имплементации стандартов таможенного пост-аудита в законодательство Украины.

Областью применения результатов исследования является процесс контроля за товарными потоками при пересечении ими таможенных границ.

Выводы. Проведенный анализ позволил обосновать, что на сегодняшний день в законодательстве Украины должным образом не имплементированы основные положения международных стандартов, связанные с организацией таможенного пост-аудита, что затрудняет практическую реализацию его механизмов.

Ключевые слова: таможенный пост-аудит, таможенная политика, риск-менеджмент.

INTERNATIONAL STANDARDS OF POST-CLEARANCE AUDIT

Sokolovska O.V.

The research question consists of theoretical implications of the post-clearance audit.

The purpose of study is both to analyze and to systematize the current international standards of post-clearance audit.

Research methods. In our study we used both comparative analysis and synthesis methods, and also a logical generalization of obtained results.

Results. The article analyses current standards of post-clearance audit used by developed countries; also we determined the main problematic issues related to the implementation of standards of customs post-audit in Ukrainian legislation.

Scope of application. The obtained results could be applied in the process of control over cross-border commodity flows.

Conclusion. The provided analysis allowed us to substantiate that now the main principles of international standards of post-clearance audit are not properly implemented in the Ukrainian legislation which complicates the practical realization of its mechanisms.

Key words: post-clearance audit, customs policy, risk-management

Вступ. На сьогоднішній день оскільки переважна більшість зовнішньоторговельних відносин складається з глобальних мереж та ланцюжків постачань, безперешкодне і своєчасне оформлення товарів є запорукою забезпечення національних економічних інтересів країн. Обмежена кількість документів на момент ввезення не дає повної інформації щодо зовнішньоторговельної транзакції, яку необхідно знати для правильного визначення митної вартості, класифікації товару, прав на преференційне походження товару тощо.

Дослідженнями митного пост-аудиту в Україні займалися такі науковці як Л. Батанова, В. Вакульчик, П.Пашко, В. Фабіянська, М. Харкавий та інші. За кордоном проблематикою митного пост-аудиту займаються переважно спеціалісти міжнародних організацій, а також фахівці митних органів конкретних країн.

Проте наразі доцільною є систематизація чинних міжнародних норм, правил та стандартів здійснення митного пост-аудиту, якими користуються розвинені країни задля розробки напрямів імплементації цих стандартів у діяльність митних органів України. З урахуванням вищезазначеного, метою даного дослідження є аналіз та систематизація чинних міжнародних стандартів здійснення митного пост-аудиту.

Виклад основного матеріалу. Всесвітня митна організація (World Customs Organization, WCO) у Переглянутій Кіотській Конвенції щодо гармонізації та спрощення митних процедур (Revised Kyoto Convention on the Harmonization and Simplification of Customs Procedures) (далі – Кіотська конвенція) та Світова організація торгівлі (World Trade Organization, WTO) рекомендують такі принципи митного адміністрування, яким мають слідувати країни:

- перехід від поопераційного контролю¹(transaction by transaction) переміщення товарів через митний кордон до контролю, заснованому на методах митного пост-аудиту;
- застосування методів ризик-менеджменту для митного контролю;
- запровадження інституту уповноваженого економічного оператора (authorized economic operator, AEO) задля забезпечення безпеки міжнародних ланцюжків постачань та спрощення руху вантажів законослухняних економічних агентів;
- запровадження застосування показників ефективності дотримання законодавства задля забезпечення дієвості та ефективності митного контролю;
- сприяння митній та торговельній кооперації задля забезпечення економічних агентів актуальною інформацією щодо змін митного законодавства та митних процедур та забезпечення добровільного дотримання ними митного законодавства;
- підписання взаємних угод з питань адміністративної допомоги з економічними агентами та іншими митними органами задля задоволення вимог глобалізації торгівлі та попередження шахрайства у торгівлі;
- забезпечення належного рівня підготовки та мотивації персоналу митних органів.

В рамках Доха Раунду COT (Doha Development Round) наразі обговорюються питання угод щодо спрощення торгівлі, які включають ключові заходи, пов'язані з митними процедурами та митним контролем за рахунок впровадження:

- методів митного пост-аудиту;
- методів ризик-менеджменту;
- методів попереднього контролю (pre-arrival clearance);
- інституту уповноваженого економічного оператора [3, с.5].

Україна є членом Всесвітньої митної організації з 1992 р., і вона має слідувати положенням Кіотської Конвенції та відповідним стандартам, визначеним у цій конвенції. Також, як член COT, Україна зобов'язана впроваджувати методи спрощення торгівлі (trade facilitation measures), які обговорюються в рамках Раунду Доха. Тобто, положення як COT так і ВМО, вимагають від України впровадження стандартів та методів митного пост-аудиту.

До того ж, ст. 76 Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, зокрема п. (е), передбачає застосування сучасних методів митного контролю, включаючи оцінку ризиків (risk assessment), аудит та контроль після митного

¹Поопераційний контроль являє собою контроль, який застосовується до кожної окремої партії товару, у той час як вона перетинає кордон, і включаю такі методи як фізичний огляд, контроль вартості, походження та класифікації товару, взяття зразків, перевірку сертифікатів, ліцензій та дозволів тощо.

оформлення (post clearance controls and company audit methods) з метою спрощення декларування та випуску товарів (release of goods) [4].

Експерти Європейської економічної комісії ООН (UNECE) відзначають, що митні органи, які не застосовують методи митного пост-аудиту, зазвичай зосереджують свій контроль лише на кордоні під час імпорту товарів, та часто застосовують лише фізичний огляд товарів (physical examination). Це призводить не лише до збільшення кількості часу, який товар проводить на кордоні, але до неефективності та недовіри використання як самого подібного контролю, так і персоналу митних органів, задіяного у цих процедурах. До того ж, виключно фізичний огляд створює сприятливі умови для корупції. Контроль, заснований на аудиті, є для митних органів передумовою успішного застосування заходів щодо спрощення торгівлі, таких як відділення процедур випуску від процедур оформлення (clearance), спрощені процедури для уповноважених учасників торгівлі (authorizedtraders) та уповноважених економічних операторів, застосування правил оцінки COT (WTOvaluationrules).

Використання методів митного пост-аудиту може призвести до зростання надходжень від сплати мита та інших податків, які сплачуються при перетині товаром митного кордону, оскільки митний пост-аудит дозволяє провести більш комплексну оцінку документації, необхідної для визначення сум мита та податків. Зокрема, у Японії використання методів митного пост-аудиту призвело до зростання доходів майже удвічі у 2009 р. порівняно з 1999 р. [9].

На думку спеціалістів Всесвітнього банку, впровадження методів митного пост-аудиту є одним з напрямів змін, які відбуваються на сьогоднішній день у міжнародній торгівлі. Постійна необхідність підтримувати належний рівень дотримання законодавства економічними агентами – суб'єктами ЗЕД, забезпечення взаємодії між ними та митними органами, зростаючі обсяги вантажів, що перетинають митний кордон країни, а також час, який витрачається на проходження митних процедур – все це зумовлює необхідність пошуку нових механізмів контролю за дотриманням митного законодавства.

Одного попереднього митного контролю недостатньо, оскільки він забезпечує лише початковою інформацією. На сучасному етапі його необхідно поєднувати з методами митного пост-аудиту, який включає в себе більш детальний аналіз інформації та супровідної документації після того, як товар потрапив у країну. Митний пост-аудит може здійснюватись у різних формах, від випадкових перевірок (randomaudits) з метою визначити дотримання митного законодавства окремим суб'єктом ЗЕД, до регулярних перевірок (regularlyscheduledaudits), зосереджених на певних компаніях, групі компаній або галузях промисловості. Спільним у цих методах є законодавча база, яка забезпечує наявність кваліфікованих аудиторів, що мають право навідувати приміщення (enterpremises) та перевіряти документацію у паперовому та/або електронному вигляді.

Митний пост-аудит являє собою перехід від традиційних підходів, які фокусувались на фізичному огляді вантажу та відносно неефективних перевірках документів, які обмежували аудиторів незначним відсотком загальної кількості транзакцій економічного агента – суб'єкта ЗЕД. Митний пост-аудит фокусується на торговельних системах (commercial systems) економічного агента, які забезпечують проведення його транзакцій та відповідність їх чинному законодавству. При цьому, ефективні торговельні системи з адекватним контролем характеризуються високим рівнем дотримання чинного законодавства. У цьому контексті, ризики дотримання законодавства можуть бути скорочені, якщо процес аудиту використовується задля виявлення проблем у торговельних системах економічного агента та системі контролю; відповідно, цей процес спрямований на покращення дотримання законодавства економічним агентом (концепція «complianceimprovement») [9; 10, с.8-9]. Все вищезазначене призвело до необхідності сконцентруватись на митному контролі після ввезення товарів, зберігаючи при цьому вибіркочну і цілеспрямовану перевірку на кордоні.

При застосуванні методів аналізу ризиків та митного пост-аудиту, митні органи можуть більш ефективно зосередити свої ресурси і співпрацювати з економічними агентами – суб'єктами ЗЕД з метою забезпечення дотримання міжнародних норм та сприяння торгівлі. В цьому аспекті, ВМО у п. 1.4.4.3 Практичного керівництва щодо контролю торгівлі стратегічними товарами (Strategic Trade Control Enforcement, STCE) визначає процес митного пост-аудиту як структуроване вивчення відповідних комерційних договорів купівлі-продажу, фінансових і нефінансових звітів, фізичних запасів товару і інших активів, з метою вимірювання і покращення рівня відповідності технічним стандартам[11].

На сучасному етапі, особливо для країн, що розвиваються, перехід від контролю на кордоні до пост-аудиту зазвичай займає кілька років, оскільки необхідно розробити нові процеси і процедури, та забезпечити підготовку кваліфікованих кадрів. Водночас, реалізація митного пост аудиту, згідно сучасним міжнародним стандартам, не є окремим процесом; він має бути включеним в більш широкий контекст спрощення торгівлі, процедур митного оформлення, складських процедур та інших митних режимів, наприклад, режимів, заснованих на регулярній співпраці митного органу та аудиторської організації [5, с.4].

Визначення митного пост-аудиту зафіксовано у Кіотській конвенції як сукупність заходів, за допомогою яких митні органи можуть переконатись стосовно точності та достовірності декларацій шляхом вивчення та оцінки відповідної облікової та звітної документації, торговельних систем та комерційної інформації компанії, діяльність якої є об'єктом аудиту.

Як зазначалось вище, митний пост-аудит дозволяє митним органам застосовувати багатоступеневий ризикоорієнтований (multi-layeredrisk-based) підхід до контролю, як перехід від виключно контролю на основі транзакції, поопераційного контролю до митного адміністрування на основі аудиту (audit-basedadministration) [7].

Подібну думку поділяють і експерти USAID, коли визначають, що необхідним є концептуальний та практичний перехід від традиційного підходу, коли перевіряються індивідуальні декларації на основі кожної транзакції, до аудиту, заснованому на методах ризик-менеджменту, згідно якого визначаються певні галузі промисловості або сектори з високим рівнем ризику. І потім, визначені транзакції з високим рівнем ризику певних компаній підпадають під аудит. Зазвичай, прогресивна стратегія аудиту застосовується, коли аудит починається з початком камеральної документальної перевірки (desk audit) визначених транзакцій, коли економічний агент – суб'єкт ЗЕД надає додаткову інформацію на запит митних органів. На основі результатів подібної початкової перевірки має бути прийняте рішення, чи потрібен подальший аудит, чи ні.

При цьому, мають бути забезпечені такі принципи:

- забезпечення певного ступеня спеціалізації Департаменту митного пост-аудиту за галузями або секторами економіки;

- наявність ефективних методів звітування за результатами аудиту (reporting audit results), у яких відображено рівень дотримання законодавства суб'єктом ЗЕД, та визначення, чи всі недоліки, які було визначено протягом аудиту, виправлені ним у відведений для цього час;

- забезпечення максимально ефективного використання інформації з баз даних митних декларацій та застосування критеріїв автоматичного відбору задля визначення високо ризикових економічних агентів/операторів та транзакцій, які підлягають аудиту;

- забезпечення доступу аудиторів до інформаційних баз даних з метою швидкої ідентифікації високоризикових суб'єктів ЗЕД, які мають проблеми із дотриманням законодавства у минулому;

- забезпечення ефективного зворотного зв'язку процес управління ризиками та аудиту з результатами перевірок декларацій, огляду вантажів (cargo inspections) та зовнішніми джерелами інформації;

- впровадження заходів, які мають на меті вдосконалення аудиторською професійної етики та відповідальності.

- забезпечення економічних агентів актуальною інформацією стосовно процедур митного пост-аудиту, включаючи їх права та обов'язки, з метою забезпечення співпраці між ними та митними органами [3, с.54-56].

Застосування методів митного пост-аудиту вимагає належної організації роботи відповідного департаменту митного органу, забезпечення повноважень аудиторів щодо доступу до комерційної інформації компанії, діяльність якої є об'єктом аудиту, наявності кваліфікованих співробітників, застосування стандартів бухгалтерського обліку, зокрема, міжнародних стандартів фінансової звітності (International Financial Reporting Standards (IFRS)), прийнятих Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (International Accounting Standards Board) компаніями. Лише знання цих стандартів дозволить митним органам адекватно впроваджувати митний пост-аудит.

Основні документи, де визначено міжнародні стандарти митного пост-аудиту наведено на рис.1.

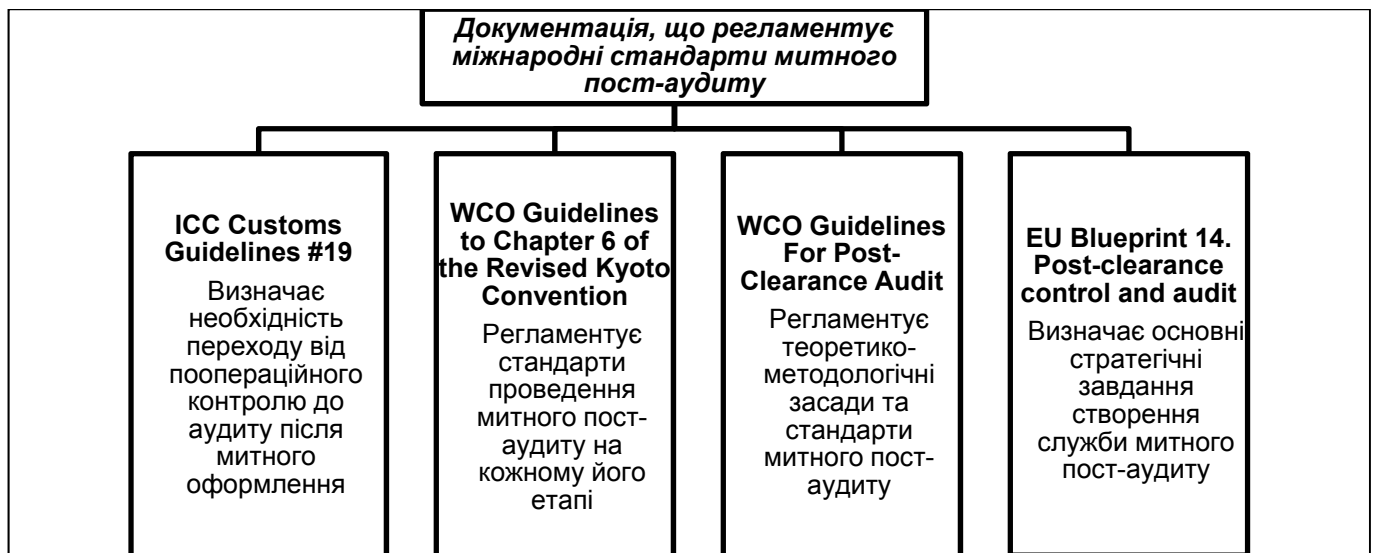

Рисунок 1. Документація, що регламентує міжнародні стандарти митного пост-аудиту

Джерело: складено автором за даними [2; 9].

До них відносяться такі.

1. Положення Міжнародної торговельної палати стосовно митної справи (ICC Customs Guidelines) #19, яке визначає необхідність переходу від поопераційного контролю до процедур аудиту після митного оформлення (post-entry procedures) [6];

2. Роз'яснення Всесвітньої митної організації стосовно гл.6 Кіотської конвенції (WCO Guidelines to Chapter 6 of the Revised Kyoto Convention), що регламентує стандарти проведення митного пост-аудиту на кожному його етапі;

3. Положення Всесвітньої митної організації щодо здійснення митного пост-аудиту (WCO Guidelines For Post-Clearance Audit), де регламентовано теоретико-методологічні засади та стандарти митного пост-аудиту, зокрема, правовий режим, особливості стратегічного планування та ризик-менеджменту, взаємодію з іншими митними інститутами тощо [9].

4. Збірка митних стандартів ЄС «Шлях до покращення якості митних послуг» (Customs blue prints. Pathways to better customs), зокрема розділ 14 «Пост-митний контроль та аудит» (Blue print 14. Post-clearance control and audit), який визначає основні стратегічні завдання створення ефективної та результативної служби митного пост-аудиту та контролю, яка надала б змогу митному органу виконувати свої завдання (оформлення та контроль товарів, збір доходів) і сприяти при цьому торгівлі.

До таких стратегічних завдань, згідно цього стандарту, відносяться:

- розробка універсальної правової бази, яка надавала б митному органу необхідні повноваження для ефективного і раціонального проведення митного пост-аудиту та контролю;
- створення організаційної структури, яка дозволяла б аудиторам і їх керівникам виконувати свої обов'язки максимально ефективно;
- створення системи управління аудитом, яка б забезпечувала проведення результативних, високоякісних аудитів із застосуванням відповідних методів і передбачала створення програми забезпечення якості, що дозволяла б проводити аудит відповідно до необхідних стандартів;
- розробка національного плану аудитів, в якому передбачаються як короткострокові, так і довгострокові заходи, що впливають із пріоритетів, заснованих на аналізі ризиків;
- розробка стратегії підготовки, яка забезпечувала б отримання аудитором та керівниками всіх необхідних знань і навичок для планування і виконання своїх обов'язків.

Також цей стандарт передбачає чотири основні сфери реалізації визначених стратегічних завдань:

- правова сфера (legal basis);
- організаційна структура (organisational structure);
- система управління (management system);
- стратегія розвитку кадрового потенціалу (training strategy).

Для кожної з цих сфер визначено відповідні цілі та показники оцінки ефективності [2, с.79-83].

У зазначених міжнародних стандартах визначено також основні цілі та переваги митного пост-аудиту, зокрема:

- отримання гарантій заповнення митних декларацій відповідно до вимог чинного митного законодавства;
- перевірка правомірності визначення та сплати суми митних платежів;
- спрощення міжнародного переміщення товарів;
- гарантування правильного декларування товарів;
- забезпечення дотримання умов, що стосуються конкретних погоджень і дозволів, наприклад, попередньої аутентифікації транзитних документів, преференційних сертифікатів походження/переміщення, ліцензій, квот та забезпечення інших спрощених процедур.

При цьому, митний пост-аудит забезпечує такі переваги:

- спрощення митних процедур на момент митного оформлення;
- полегшення оцінки рівнів ризику та реагування на них;
- підвищення ефективності використання ресурсів митних органів;
- сприяння реалізації концепції добровільного відповідності та самооцінки;
- ідентифікація економічних агентів, підозрюваних у шахрайській діяльності, та вжиття відповідних заходів;
- надання інформації для оцінки подальшого права на статус уповноваженого економічного оператора [5, с.6-7].

Київська конвенція визначає три стандарти, які мають безпосереднє відношення до проведення митного пост-аудиту, зокрема:

Standard 6.6: Системи митного контролю мають включати контроль, заснований на методах аудиту.

Standard 6.7: З метою вдосконалення митного контролю митна служба має прагнути до співпраці з іншими митними адміністраціями та до укладення угод щодо надання взаємної адміністративної допомоги.

Standard 6.10: Митні органи, з метою забезпечення дотримання митного законодавства, повинні проводити оцінку торговельних систем економічних агентів – суб'єктів ЗЕД, у тій частині, де ці системи чинять вплив на митні операції.

З цих стандартів випливає, що митний пост-аудит має на меті надати прозору та чітку інформацію стосовно рівня дотримання компанією законодавства, та визначити або підтвердити сфери потенційного ризику, де потрібні додаткові заходи з [примусового] дотримання законодавства.

Проте результати митного пост-аудиту не лише дозволяють митним органам визначити потенційно протиправну поведінку (unlawful conduct), але також і визначити законослухняних (highly compliant) суб'єктів ЗЕД, з низьким рівнем ризику недотримання законодавства. Подібним компаніям можуть надаватись певні вигоди, наприклад, отримання дозволів у скорочений термін (fast-track' permissions) або спрощення митних процедур, що, у свою чергу, також забезпечить скорочення витрат проведення митного контролю для митних органів. Подібна концепція формує основу для впровадження інституту уповноваженого економічного оператора. Основні стандарти з цього приводу також містяться у Київській конвенції [7; 9; 10, с.9-10].

Розглянемо ці стандарти більш детально.

Стандарт 6.6.

Для управління міжнародними потоками товарів, розмір яких постійно збільшується, і сприяння учасникам торгівлі, митні органи в дедалі більшій мірі покладаються на торговельні системи учасників торгівлі для цілей митного контролю. Заходи контролю можуть варіюватися від простого аудиту, проведеного після митного оформлення, до проведення самоконтролю учасником торгівлі. Заходи контролю, засновані на аудиті, не заважають проведенню фізичного огляду товарів.

Попередньою умовою для митного органу щодо здійснення заходів контролю, заснованих на аудиті, з урахуванням надійності торговельних систем учасника торгівлі, є те, що дані системи повинні дотримуватися загальноприйнятих принципів ведення бухгалтерського обліку (GAAP) в своїй країні. Ці принципи визначають які економічні ресурси та зобов'язання повинні бути враховані в бухгалтерських документах як активи і зобов'язання, які зміни в активах та зобов'язаннях мають бути відображені в бухгалтерії, як повинні визначатися активи, зобов'язання і зміни в них, яка інформація і яким чином повинна бути розкрита і які фінансові звіти повинні бути підготовлені [8, с.23-24].

Згідно визначення Кіотської конвенції, контроль, заснований на проведенні аудиту включає заходи, що вживаються митними органами для перевірки точності і достовірності відомостей, зазначених у митних деклараціях, шляхом вивчення бухгалтерських книг, рахунків, систем бізнесу і всіх відповідних комерційних даних, наявних у економічного агента – суб'єкта ЗЕД.

Розділ 7.2 гл. 6 визначає міжнародні стандарти заходів контролю, заснованих на аудиті.

Безпосередньо, митного пост-аудиту стосується п. 7.2.1. У загальних положеннях цього стандарту відзначається, що митний пост-аудит повинен проводитися для перевірки діяльності економічних агентів, які беруть участь в міжнародному переміщенні товарів. Подібні процедури є ефективним засобом для проведення митного контролю, оскільки надають більш чітку інформацію щодо зовнішньоторговельних договорів, інформація про які відображена в бухгалтерських книгах і облікових записах економічних агентів – суб'єктів ЗЕД, і одночасно, дозволяють митним органам сприяти учасникам торгівлі у вигляді спрощеного порядку митного оформлення.

Згідно міжнародним стандартам, цей процес включає такі етапи.

1. Розробка аудиторських програм (development of audit programmes)

Митні органи повинні визначити категорії аудиту, проведеного після митного оформлення, наприклад, аудит імпортера/експортера, аудит митної вартості, аудит вільних економічних зон, аудит митного брокера, аудит декларації перевізника, а також розробляти брошури з методології проведення фактичного аудиту.

2. Вибір осіб/компаній для аудиту (selection of persons / companies for audit)

Відбір осіб/компаній для аудиту повинен проводитися на основі профілю ризику. Аудит повинен зазвичай проводитися з метою перевірки на предмет дотримання митних правил, митної оцінки, визначення країни походження товару, тарифної класифікації, звільнення від сплати мита, зменшення митних зборів тощо. Залежно від профілю суб'єкта ЗЕД (наприклад, вид діяльності, товари, дохід тощо), аудит може проводитися на постійній, циклічній або випадковій основі.

3. Річне планування аудиту (annual audit planning)

Щороку необхідно розробляти план аудиторської діяльності, який включає наявність людино-годин аудиторів або аудиторських груп протягом одного року, щодо проведених аудитів та початку проведення нових аудиторських перевірок. Стандартний час на завершення може бути визначено для кожної сфери аудиту і можна розрахувати робочі години кожного аудитора або аудиторської групи з тим, щоб визначити кількість аудитів, проведених кожним аудитором або аудиторською групою в поточному році. Іншим варіантом є поділ етапів аудиторської діяльності на тимчасові періоди задля визначення продуктивності за витраченим часом.

Обидва методи дозволяють митному органу більш ефективно розподілити ресурси для отримання кращих результатів.

4. Процес аудиту (audit process)

Митний пост-аудит робить особливий акцент на професійному проведенні перевірки документів бухгалтерського обліку і звітності. Важливе значення має співпраця з економічним агентом – суб'єктом ЗЕД, а також з іншими митними органами. Результатом процесу митного пост-аудиту має бути відповідний звіт.

Також стандарт регламентує основні етапи митного пост-аудиту (audit phases).

1. Попередній аудит (pre-audit survey)

Першим етапом в процесі аудиту є проведення оцінки слабких і сильних сторін економічного агента – суб'єкта ЗЕД, який перевіряється (auditee). Залежно від розмірів і місцезнаходження компанії, в якій проводиться аудит, митний орган може зробити вибір між проведенням огляду на місці або забезпеченням заповнення відповідної анкети. Такий огляд може включати збір даних щодо корпоративної організації та структури, товарів, форм оплати, вартості товарів, витрат, пов'язаних з товарами, детальної інформації щодо вартості продукції/послуг для її подальшого аналізу, угод і систем бухгалтерського обліку. З моменту передачі такої інформації митним органам, вона повинна розглядатися як конфіденційна.

2. Попередня зустріч з імпортером (initial importer contact)

Перед початком проведення планової аудиторської перевірки митний орган повинен зустрітися з представниками компанії, діяльність якої підлягає перевірці, і запросити детальну інформацію за всіма

видами записів і необхідної документації. Документи можуть включати комерційні інвойси, замовлення, рахунки, записи, контракти, облікові записи товарно-матеріальних запасів, ділову кореспонденцію, документацію з обліку платежів тощо.

3. Попередня зустріч з аудитором (initial audit conference)

Попередню зустріч повинні відвідати аудитор або аудиторська група, призначені для проведення аудиту компанії, представники інших митних органів, за необхідністю, та представники компанії, яка є об'єктом перевірки (консультанти, бухгалтери, контролери, юристи). Аудитор або аудиторська група повідомляють присутнім про предмет, цілі і завдання та інші питання, що відносяться до аудиту.

4. Аудиторська анкета (audit questionnaire)

Митні органи можуть звернутися з проханням до компаній, діяльність яких є об'єктом митного пост-аудиту, заповнити анкету з метою отримання інформації, що стосується організаційної структури, угод, товарів, форм оплати, вартості, вироблених товарів, джерел і постачань. За наявності договорів із іноземними компаніями, аудитор може звернутись до відповідних контрагентів із запитом заповнити анкету. Іноземна компанія заповнює надану анкету на суто добровільній основі.

5. Внутрішній корпоративний контроль (internal corporate review)

Митні органи повинні стимулювати компанії, діяльність яких є об'єктом митного пост-аудиту, у випадках, коли це практично можливо, самостійну оцінку, перевірку та аналіз господарської діяльності до початку проведення митного аудиту.

6. Координація проведення аудиту (audit co-ordination)

Необхідно інформувати компанію, діяльність якої є об'єктом митного пост-аудиту, щодо очікуваних результатів або інших питань, що стосуються митної справи, протягом всього часу проведення перевірки.

Проте якщо виявлено введення в оману або потенційне порушення митного законодавства під час проведення аудиту, аудиторська група повинна зв'язатися і скоординувати свої дії з відповідним органом примусового виконання рішень, який приймає рішення щодо проведення офіційного розслідування. Відповідно до законодавства країни щодо конфіденційності, митний орган може надавати інформацію в розпорядження податкового органу.

7. Заключна конференція (exit conference)

З компанією, діяльність якої є об'єктом митного пост-аудиту, повинна бути проведена офіційна зустріч з метою надання результатів аудиту та отримання відповідних роз'яснень для належної підготовки заключного звіту.

8. Заключний звіт (final report)

Митний орган повинен підготувати заключний звіт відповідно до законодавства країни і надати екземпляр заключного звіту компанії, діяльність якої є об'єктом митного пост-аудиту. До того ж, звіт повинен бути наданий відповідним митним органам для прийняття остаточного рішення з визначених питань.

9. Наступний візит (follow-up visit)

Як заключний етап процесу митного пост-аудиту, митний орган може провести аудит для забезпечення виконання наданих рекомендацій [8, с.25-26].

Стандарт 6.7.

Цей стандарт розкрито у Розділі 8. гл. 6. Додатків до Кіотської конвенції. Даний розділ «Інфраструктура підтримки» (Supporting infrastructure) містить необхідну інформацію щодо основних вимог, необхідних для створення сучасних методів митного контролю. Застосування даних методів може спричинити зміни в чинних юридичних, адміністративних та організаційних сферах митних органів. Для забезпечення виконання даного стандарту доцільно також користуватись Програмою ВМО з митних реформ та модернізації («Customs Reform and Modernisation Programme»).

Стандарт 6.7 стосується двох складових.

1. Обмін інформацією (exchange of information).

Обмін інформацією являє собою право митного органу обмінюватися і розподіляти інформацію щодо міжнародного переміщення з іншими митними органами для цілей митного контролю [8, с.30-31].

2. Взаємна адміністративна допомога (mutual administrative assistance).

Зростання обсягів міжнародної торгівлі і розвиток нових методів митного контролю виявили недоліки системи, за якої контроль в основному ґрунтувався на перевірці декларацій на товари та допоміжної документації (supporting documents), які подаються після прибуття товарів на митну територію держави. Для митних органів бажано отримувати інформацію на більш ранньому етапі та мати доступ до інформації, яка не є доступною на території країни.

Митні органи однієї країни взаємодіють з митними органами інших держав задля отримання інформації до прибуття вантажів на митну територію, а також задля отримання інших видів допомоги з метою забезпечення належного застосування митного законодавства (включаючи, збір мита та інших податків) та запобігання, розслідування та боротьби зі порушеннями митного законодавства. Дана форма допомоги носить назву «взаємної адміністративної допомоги».

За наявності юридичного підґрунтя та необхідного механізму для взаємного сприяння митним органам, обмін інформацією може також допомогти в процесі управління ризиками. Інформація, надана автоматично або за запитом іншого митного органу, є додатковою, і може бути важливим джерелом для аналізу ризиків.

Одночасно, інші положення в угодах про надання взаємодопомоги (mutual assistance agreements), можуть безпосередньо виявитися корисними у випадках, коли інший митний орган здійснює митний контроль від імені влади, яка запитує інформацію або просить про надання допомоги (наприклад, підтвердження сертифікатів походження товару або транзитних документів, аудити), або залучає посадових осіб для проведення митного контролю, що здійснюється закордоном, або використовую їх в якості експертів та/або свідків. Митні органи у країнах-сусідах можуть отримати повноваження на проведення оцінки та справляння митних податків і зборів від імені іншої держави.

Всесвітня Митна Організація прийняла переглянута модель двосторонньої угоди для належного застосування митного законодавства і запобігання, розслідування та боротьби з порушеннями митного законодавства. ВМО також розробила багатосторонню Конвенцію зі взаємної адміністративної допомоги щодо запобігання, розслідування і боротьби з порушеннями митного законодавства («Конвенція по Найробі» («Nairobi Convention»), червень 1977 г.) [8, с.35].

Стандарт 6.10

Цей стандарт регламентується правилами п.7.2.2 – аудит систем учасників торгівлі (traders' systems audit)

У загальних положеннях цього стандарту відзначається, що задля сприяння суб'єкту ЗЕД у використанні комп'ютерних систем для підготовки і подання одноразової або періодичної митної декларації або задля проведення самоконтролю своєї діяльності, митні органи у митних цілях повинні провести аудит систем учасників торгівлі.

Аудит систем учасників торгівлі означає розгляд усього процесу здійснення зовнішньоторговельної угоди з використанням комп'ютерних систем обробки інформації.

Традиційний метод перевірки точності облікової та звітної документації шляхом перевірки угод є не тільки невідповідним для комп'ютерних програм, але й неможливим. Навіть передові методи, які використовують методологію зчитування файлів (file interrogation methodology), не будуть ефективними, поки безпосередньо аудитор або аудиторська група не визначать, яким чином комп'ютерні дані та відповідні «ручні процедури» (manual procedures) поєднані задля надання потрібної інформації.

Згідно визначенням Кіотською конвенцією стандартам, основні етапи аудиту систем учасників торгівлі такі.

1. Планування (planning)

Даний початковий етап полягає у визначенні напрямів, предмету і кінцевої мети, на підставі яких оцінюється ефективність пост-аудиту. На етапі планування розглядаються такі питання: мета; предмет; сфера ризику; проведення аудиту, включаючи попередню та заключну зустріч з представниками компанії, діяльність якої є об'єктом митного пост-аудиту; термін проведення пост-аудиту; ресурси, необхідні для проведення аудиту; можливість проведення співбесіди з ключовими посадовцями компанії; ступінь впливу змін в системі або організації; інформація, отримана в ході попередніх аудиторських перевірок.

У тих випадках, коли митні органи розглядають можливість проведення економічним агентом – суб'єктом ЗЕД самостійної оцінки (self-assessment), етап планування також включає розробку критеріїв, за якими оцінюється система. Прикладами таких критеріїв можуть слугувати:

- розподіл між імпортом, експортом та внутрішнім постачанням товарів задля визначення відповідних сум мита та податків, що підлягають сплаті;
- розподіл і ідентифікація постачань товарів згідно митних режимів;
- ідентифікація постачань, які вимагають ліцензії або дозволу;
- регулярне оновлення матеріалів, які містять товарні коди та ставки мита;
- відповідність товарних позицій (артикулів) товарним кодам;
- методи розрахунку митної вартості транзакцій економічного агента – суб'єкта ЗЕД;
- можливість підготовки управлінських звітів задля забезпечення повноти бухгалтерського обліку;
- можливість визначення невиконаних та не наведених у звітності постачань товарів;
- відповідність комерційних перевезень та облікової інформації статистичній та обліковій інформації, наданій митним органам;
- виконання процедур контролю якості та управління задля забезпечення коректного функціонування системи;

- збереження інформації протягом періоду, встановленого у національному законодавстві;

- використання відповідних методів підтримки (back-up procedures) у разі виходу системи з ладу.

2. Запити або збір даних (enquiry or fact gathering)

Шляхом проведення співбесіди зі співробітниками всіх рівнів управлінського ланцюжка, а також з користувачами ПО та системними інженерами, які обробляють дані у компанії, діяльність якої є об'єктом митного пост-аудиту, аудитор або аудиторська група можуть визначити як насправді функціонує система. Вони також можуть користуватись документами, зокрема, керівництвом користувача, інформацією щодо технічних вимог до системи тощо. Це надає можливість визначити певні заходи контролю (як внутрішнього, так і операційного) або їх відсутність. В результаті, це дозволить аудитору або аудиторській групі зробити висновки щодо стану системної документації, зокрема щодо відсутності або неповноти даних.

3. Ведення обліку системи (recording the system)

Аудитор або аудиторська група повинні реєструвати отримані результати в усній та/або графічній формі (використовуючи діаграми). Подібні діаграми можуть бути різного рівня деталізації – від широкого

огляду до конкретних етапів комп'ютерної обробки. Вони можуть стосуватися документообігу до або після комп'ютерної обробки. Даний етап зазвичай вимагає підтвердження розуміння системи аудитором або аудиторською групою, як необхідну умову переходу до наступних етапів аудиту.

4. Оцінка (evaluation)

Вивчаючи й оцінюючи зібрані докази, аудитор або аудиторська група можуть приступити до визначення наявних проблем в процесі внутрішнього контролю. Оцінювання надає можливість аудиторам або аудиторській групі запланувати перевірки і визначити в яких сферах їх можна провести, а також визначити ефективність заходів контролю і достовірність результатів.

5. Тестування (testing)

Процес тестування здійснюється у певній мірі на різних етапах аудиту. Воно проводиться на етапі збору інформації за допомогою спостереження, і як результат оцінки. Використовуючи прогресивні технології, зокрема, технології зчитування файлів, є можливість перевірити незвичну комбінацію даних.

6. Звіт (report)

Результат аудиту надається у вигляді звіту для вищого керівництва, в якому наведено рекомендації щодо удосконалення різних аспектів діяльності компанії та підвищення ефективності здійснення контролю.

7. Висновки (conclusion)

Після закінчення процесу оцінки системи та внесення відповідних доповнень щодо її покращення, зберігається необхідність періодичних аудитів систем учасників торгівлі.

Для автоматизації даного процесу доцільно використовувати відповідне програмне забезпечення – аудиторські пакети (audit packs), що являють собою сукупність програмованих аудит-тестів (pre-programmed audit tests)

8. Аудит розвитку (development audit)

Аудит систем учасників торгівлі може бути корисним на етапі розвитку нових додатків до програмного забезпечення. Планування будь-якої нової програми має враховувати включення заходів контролю та журналів реєстрування подій (audit trails), що надасть можливість аудиторам або аудиторським групам відстежувати операції в зворотному напрямку. Тому, якщо впроваджувати у нові додатки до програм елементи аудиту, подальший аудит і контроль такої системи буде набагато більш ефективним та надійним [8, с.27-29].

Висновки. Проведене дослідження дозволило дійти висновку, що наразі у законодавстві України не імплементовані відповідним чином положення міжнародних стандартів стосовно здійснення митного пост-аудиту, що ускладнює практичну реалізацію його механізмів.

Згідно підписаного у вересні 2016 р. Меморандуму з МВФ, Україна зобов'язалась ухвалити зміни до Митного кодексу України [1], які дозволять гармонізувати вимоги до уповноваженого економічного оператора із законодавством ЄС. Також, Україна зобов'язалась забезпечити ДФС необхідними повноваженнями і запровадити програму митного пост-аудиту [12, с.92].

Чинний Митний кодекс визначає систему управління ризиками (гл. 52.), зокрема, цілі застосування цієї системи, ризикові об'єкти, а також діяльність органів доходів і зборів з оцінки та управління ризиками (ст.361-363), і частково враховує її окремі аспекти: вибірковість перевірок (за результатами застосування системи управління ризиками) (ст. 320), залучення спеціалістів та експертів для участі у здійсненні митного контролю (ст. 327), спільний митний контроль (ст. 328) з митними органами суміжних держав, проте лише при проведенні митного контролю у пунктах пропуску через державний кордон України.

Також, у Митному кодексі визначено сутність, підстави та порядок проведення органами доходів і зборів документальних перевірок (планових виїзних, позапланових виїзних та невиїзних)(ст. 345-355), які частково враховують методологію сучасного митного пост-аудиту. Проте, безпосередньо у Митному кодексі визначення терміну «митний пост-аудит» відсутнє, що унеможливорює встановлення його (МК) відповідності чинним міжнародним стандартам ВМО та ЄС в частині здійснення митного пост-аудиту.

До того ж, у Митному кодексі України не врахована така ключова особливість проведення митного пост-аудиту, як аналіз баз даних суб'єктів ЗЕД, діяльність яких є об'єктом митного пост-аудиту (стандарт 6.10).

Тому, з врахуванням вищезазначеного, доцільним є створення окремого нормативного акту (або відповідної Методики) щодо проведення митного пост-аудиту та основних його етапів, що відповідають чинним міжнародним стандартам, які враховували б основні сфери митного пост-аудиту, визначені у стандартах ЄС, та положення стандартів 6.6, 6.7 та 6.10 Додатку 6 до Кіотської конвенції.

Список використаних джерел

1. Митний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, №44-45, № 46-47, № 48, ст.552.
2. Customs blueprints. Pathways to better customs. Directorate General for Taxation and Customs Union. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. 140 с.
3. Customs Post Clearance Audit Strategy. Final Report. USAID/Caucasus, 2011.
4. EU-Ukraine Association Agreement. Title IV: Trade and Trade-related Matters. 356 p.
5. Guidelines for Post-Clearance Audit (PCA). Volume 1. World Customs Organization, 2012.
6. ICC Customs Guidelines (revised version June 2012). Prepared by the ICC Commission on Customs and Trade Facilitation. No. 103-6/12.

7. *International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures*, World Customs Organization. Bruxelles, 2008
8. *Kyoto Convention. General Annex. Guidelines. Chapter 6. Customs Control*
9. *Post Clearance Audit. Trade Facilitation. Implementation Guide*. Available at: <http://tfig.unece.org/contents/post-clearance-audit.htm> (accessed 18.03.2017)
10. *Poverty Reduction and Economic Management Network. The World Bank. Washington, DC, 2013.*
11. *Strategic Trade Control Enforcement (STCE). Implementation Guide. World Customs Organization, 2013.*
12. *Ukraine. Second Review under the Extended Fund Facility and Requests for Waivers of Non-Observance of Performance Criteria, Rephasing of Access and Financing Assurances Review – Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF Country Report No. 16/319. IMF, 2016. 151 p.*

References

1. *Mytnyj kodeks Ukrainy. Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2012, №44-45, № 46-47, № 48, st.552.*
2. *Customs blueprints. Pathways to better customs. Directorate General for Taxation and Customs Union. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. 140 c.*
3. *Customs Post Clearance Audit Strategy. Final Report. USAID/Caucasus, 2011.*
4. *EU-Ukraine Association Agreement. Title IV: Trade and Trade-related Matters. 356 p.*
5. *Guidelines for Post-Clearance Audit (PCA). Volume 1. World Customs Organization, 2012.*
6. *ICC Customs Guidelines (revised version June 2012). Prepared by the ICC Commission on Customs and Trade Facilitation. No. 103-6/12.*
7. *International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures*, World Customs Organization. Bruxelles, 2008
8. *Kyoto Convention. General Annex. Guidelines. Chapter 6. Customs Control*
9. *Post Clearance Audit. Trade Facilitation. Implementation Guide*. : <http://tfig.unece.org/contents/post-clearance-audit.htm>
10. *Poverty Reduction and Economic Management Network. The World Bank. Washington, DC, 2013.*
11. *Strategic Trade Control Enforcement (STCE). Implementation Guide. World Customs Organization, 2013.*
12. *Ukraine. Second Review under the Extended Fund Facility and Requests for Waivers of Non-Observance of Performance Criteria, Rephasing of Access and Financing Assurances Review – Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF Country Report No. 16/319. IMF, 2016. 151 p.*

ДАНИ ПРО АВТОРА

Соколовська Олена Василівна, к.е.н., с.н.с., провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем податкового та митного аудиту Науково-дослідного центру проблем оподаткування та фінансового права НДІ фіскальної політики Державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., Україна, 08201
e-mail: elena.lukyanenko@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Соколовская Елена Васильевна, к.э.н., с.н.с., ведущий научный сотрудник отдела исследования проблем налогового и таможенного аудита Научно-исследовательского центра проблем налогообложения и финансового права НИИ фискальной политики Государственной фискальной службы Украины
ул. Университетская, 31, г. Ирпень, Киевская обл., Украина, 08201
e-mail: elena.lukyanenko@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Olena Sokolovska, Cand. Sci. (Econ.), Senior Researcher, Leading Researcher, Department of investigation of problems of tax and customs audit, Research Institute of Fiscal Policy, State Fiscal Service of Ukraine
Universytetska str., 31, Irpin, Ukraine, 08201
e-mail: elena.lukyanenko@gmail.com

УДК 368.914

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНИХ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ

Тропіна В.Б.

Предмет дослідження – пенсійні системи зарубіжних країн.

Метою дослідження є виявлення закономірностей у процесі змін сучасних зарубіжних пенсійних моделей.

Методи дослідження. У статті застосовано сукупність наукових методів наукового дослідження, у тому числі аналізу та порівняння – при вивченні зарубіжного досвіду управління пенсійним забезпеченням; теоретичного узагальнення, системний та структурний методи – при визначенні сучасних закономірностей у процесах реформування пенсійних систем.

Результати роботи. На основі аналізу пенсійних моделей, які використовуються західними країнами на сучасному етапі цивілізаційного розвитку визначено загальні тенденції у процесах реформування пенсійних систем, що обумовлені демографічними, економічними та політичними чинниками. Це, зокрема, здійснення індексації пенсій співвідносно з можливостями бюджету країни; планомірне підвищення пенсійного віку з урахуванням параметрів здоров'я сучасних пенсіонерів за результатами відповідних досліджень, а також з урахуванням параметрів зростаючих значень тривалості життя в країні, гнучке визначення періоду дожиття; фінансування гарантованих державою пенсій за рахунок загальних податків; підвищення ролі та участі самого працівника у формуванні майбутньої пенсії, закріплення прав власності на сформовані накопичення за працівником; формування культури пенсійних накопичень як передумова для розвитку добровільних форм накопичення; прив'язка трудового стажу до розміру гарантованих державою виплат та ін. Досліджено досвід країн, які займають провідне місце у рейтингу за індексом стійкості пенсійних систем. Встановлено, що пенсійні моделі, які поєднують державну пенсію (забезпечує мінімально необхідний рівень життя) і сильну накопичувальну складову є найбільш стійкими у протидії факторам ризику у сфері пенсійного забезпечення.

Галузь застосування результатів. Результати цього дослідження можуть бути застосовані у практиці реформування вітчизняної моделі пенсійної системи.

Висновки. Аналіз пенсійних систем зарубіжних країн та тенденцій їх розвитку підтверджує необхідність реформування національних моделей пенсійного забезпечення населення з урахуванням ступеню розвитку економіки, пенсійної системи та стану її інститутів, але загальними закономірностями проведення таких реформ є реструктуризація державного пенсійного забезпечення у напрямі скорочення витрат держави на пенсійну систему (зокрема, виплата мінімального розміру пенсій державою з бюджету за рахунок податкових надходжень); розвиток накопичувальної пенсійної системи і недержавних пенсійних фондів; приватизація, при необхідності, окремих частин пенсійних програм, надання можливості диверсифікованого інвестування існуючих цільових фондів або створення нових; зміна бази для нарахування розміру пенсій, враховуючи тенденцію до зменшення зайнятих у автоматизованому виробництві.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійні системи зарубіжних країн, реформування пенсійної системи, індекс стійкості пенсійних систем.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ ПЕНСИОННЫХ СИСТЕМ

Тропина В.Б.

Предмет исследования – пенсионные системы зарубежных стран.

Целью исследования является определение закономерностей в процессе изменений современных зарубежных пенсионных моделей.

Методы исследования. В статье применена совокупность научных методов научного исследования, в том числе анализа и сравнения – при изучении зарубежного опыта управления пенсионным обеспечением; теоретического обобщения, системный и структурный методы – при определении современных закономерностей в процессах реформирования пенсионных систем.

Результаты работы. На основе анализа пенсионных моделей, которые используются западными странами на современном этапе цивилизационного развития определены общие тенденции в процессах реформирования пенсионных систем, обусловленные демографическими, экономическими и политическими факторами. Это, в частности, осуществление индексации пенсий соизмеримо с возможностями бюджета страны; планомерное повышение пенсионного возраста с учетом параметров здоровья современных пенсионеров по результатам соответствующих исследований, а также с учетом параметров растущих значений продолжительности жизни в стране, гибкое определение периода дожития; финансирование гарантированных государством пенсий за счет общих налогов; повышение роли и участия самого работника в формировании будущей пенсии, закрепление прав собственности на сформированные накопления за работником; формирование культуры пенсионных накоплений как предпосылка для развития добровольных форм накопления; привязка трудового стажа к размерам гарантированных государством выплат. Исследован опыт стран, которые занимают ведущее место в рейтинге по индексу устойчивости пенсионных систем. Установлено, что пенсионные модели, которые совмещают государственную пенсию (обеспечивает минимально необходимый уровень жизни) и сильную накопительную составляющую являются наиболее устойчивыми в противодействии факторам риска в сфере пенсионного обеспечения.

Область применения результатов. Результаты этого исследования могут быть применены в практике реформирования отечественной модели пенсионной системы.

Выводы. Анализ пенсионных систем зарубежных стран и тенденций их развития подтверждает необходимость реформирования национальных моделей пенсионного обеспечения с учетом степени развития экономики, пенсионной системы и состояния ее институтов, но общими закономерностями проведения таких реформ является реструктуризация государственного пенсионного обеспечения в направлении сокращения расходов государства на пенсионную систему (в частности, выплата минимального размера пенсий государством из бюджета за счет налоговых

поступлений); развитие накопительной пенсионной системы и негосударственных пенсионных фондов; приватизация, при необходимости, отдельных частей пенсионных программ, предоставление возможности диверсифицированного инвестирования существующих целевых фондов или создания новых; изменение базы для начисления размера пенсий, учитывая тенденцию к уменьшению занятых в автоматизированном производстве.

Ключевые слова: пенсионная система, пенсионные системы зарубежных стран, реформирование пенсионной системы, индекс устойчивости пенсионных систем.

MODERN TRENDS OF FOREIGN PENSION SYSTEMS' DEVELOPMENT

Tropina V.B.

Subject of research – pension systems of foreign countries.

Aim of research is to determine regularities in the process changing of modern foreign pension models.

Methods of research. Author applied set of scientific methods of research, inter alia analysis and comparison – while studying foreign experience of pension provision; theoretical synthesis, systemic and structural methods - while determining contemporary tendencies in the process of reforming pension systems.

Results of research. Grounding on the analysis of the pension models used by western countries at the contemporary stage of civilization development, general tendencies in the processes of reforming of pension systems caused by demographic, economic and political factors are defined. For instance they are: carrying out of the indexation of pensions in correlation with possibilities of country's budget; planned increase of retirement age taking into account parameters of health of pensioners, according to the results of relevant studies, and taking into account increasing figures of lifetime in the country, flexible definition of the period of living out; funding of state-guaranteed pensions in expense of general taxes; increasing of role and participation of the employee in composition of his/her future of pensions, stipulation of ownership rights on the generated savings for the employee; creation of a culture of pension savings as prerequisite for the development of voluntary forms of accumulation; correlation of record of service with the size of state-guaranteed payments. Experience of countries that occupy leading place in the rank of index of sustainability of pension systems is investigated. It is established that pension models combining state pension (which provides minimum essential standard of living) and strong accumulation part are the most resistant to the risk factors in the sphere of pension provision.

Application of results. Results of this study can be applied in the practice of reform of national pension systems.

Conclusions. Analysis of pension systems in foreign countries and trends of their development confirms the necessity of reforming national models of pension provision, taking into account the degree of development of the economy, pension system and the state of its institutions, but general patterns of these reforms are: restructuring of state pension provision in the direction of reducing state expenditures on the pension system (in particular, payment of minimum pensions by the state from the budget in account of tax revenues); development of cumulative pension system and private pension funds; if necessary privatization of separate parts of pension programs, provision of possibility of diversified investment for available trust or create new ones; changing of the base of pensions calculation, taking into account downward trend in employment in automated production.

Keywords: pension system, pension systems of foreign countries, reforming of pension system, pension sustainability index.

Актуальність. Україна все ще знаходиться в пошуках досконалої моделі управління пенсійним забезпеченням громадян. Сьогоднішня її пенсійна модель має свої особливості і її не можна безпосередньо віднести до зразків західних систем. Ми використовуємо комбіновану систему, що поєднує накопичувальний і розподільний елемент, що неодноразово підкреслювалося міжнародними експертами як її переваги.

Україні необхідно розуміти і застосовувати успішний досвід побудови пенсійних систем в західних країнах, пристосовуючи його до своїх особливостей, а також етапу розвитку економіки, суспільства в цілому і пенсійної системи. Водночас у світі у сфері пенсійного забезпечення відбуваються процеси, які притаманні усім країнам, де функціонують системи соціального захисту населення, що суттєво збільшують державні витрати на пенсійні системи. Вони формують певні закономірності, тенденції, які потрібно враховувати при здійсненні змін у системі пенсійного забезпечення.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Зарубіжний досвід державного управління пенсійним забезпеченням населення є предметом багатьох наукових праць. Зокрема, це роботи вітчизняних вчених: Боголіб Т. [1], Бондарука І. [2], Кириленко О. [3], Лібанової Е. [4], Мірошніченко І. [5], Петрушки О. [6], Ріппи М. [7] та ін, а також праці класиків економічної науки У. Беверіджа, К. Еклунда, Л. Ерхарда, Дж. М. Кейнса, Г. Мюрдала, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць з цієї проблематики, вона залишається актуальною через постійні зміни, що відбуваються у сфері пенсійного забезпечення внаслідок економічних, політичних та демографічних факторів впливу.

Метою дослідження є виявлення закономірностей у процесі змін сучасних зарубіжних пенсійних моделей.

Завдання дослідження: здійснити аналіз пенсійних моделей, що застосовуються в зарубіжних країнах; дослідити систему пенсійного забезпечення країн з найвищим індексом стійкості пенсійної системи; з'ясувати сучасні загальні тенденції у процесах модернізації пенсійних систем зарубіжних країн для їх урахування при здійсненні подальших реформ вітчизняної моделі пенсійного забезпечення населення.

Методи дослідження. У статті застосовано сукупність наукових методів наукового дослідження, у тому числі аналізу та порівняння – при вивченні зарубіжного досвіду управління пенсійним забезпеченням; теоретичного узагальнення, системний та структурний методи – при визначенні сучасних закономірностей у процесах реформування пенсійних систем.

Результати дослідження. Відомо, що пенсійні моделі, які використовуються західними країнами, традиційно поділяють умовно на два типи: побудовані у відповідності до моделі Беверіджа (англосаксонської) і Бісмарка (континентальної).

Модель Беверіджа в тому чи іншому вигляді використовують Великобританія, США, Канада, Голландія та ін. Вона передбачає гарантоване державою надання мінімального і заздалегідь обумовленого пенсійного забезпечення всього населення. Як правило, має місце спеціальний (соціальний, пенсійний) податок, базова пенсія від держави ніяк не пов'язана з рівнем життя і доходом людини, тому набули поширення додаткові режими пенсійного забезпечення, побудовані за накопичувальним принципом.

У Великобританії мінімальна базова пенсія формується за рахунок внесків роботодавця і самого працівника, ці внески йдуть на виплати поточних зобов'язань держави. Базова пенсія залежить від стажу, її рівень індексується державою у відповідності з інфляцією. Професійна пенсія (формується у фондах роботодавцем) і персональна пенсія (самостійно накопичує працівник) не є обов'язковими в чистому вигляді. Добровільні накопичення досить розвинені, оскільки держава гарантує лише мінімальну пенсію.

У Канаді є три рівня: базова пенсія фінансується із загальних фондів держави, обов'язкова формується за рахунок податку на доходи фізичних осіб та рівних відрахувань за рахунок роботодавця і використовується на поточні пенсійні зобов'язання за розподільчим принципом, третя частина – добровільна (професійні пенсії і приватні накопичення).

У США функціонують як державні, так і приватні пенсійні системи. Американці можуть формувати три пенсії: державну, приватну і колективну за місцем роботи та індивідуальну (особистий пенсійний рахунок). Державна програма охоплює всіх зайнятих в економіці і побудована за розподільчим принципом, забезпечуючи мінімальну пенсію. Накопичувальні системи поділяються на державні (для працюючих у державному секторі економіки) і приватні (додаткові пенсійні системи у приватному секторі економіки за місцем роботи). Програми з визначеними виплатами фінансуються за рахунок відрахувань роботодавців. Підприємці та працівники в рівних частках, як правило, фінансують програми із встановленими внесками. Учасники, що мають персональний рахунок у пенсійному фонді, мають право вибору між різними інвестиційними програмами, які пропонуються керуючими компаніями. Американець може відкрити свій особистий пенсійний рахунок у банку, пайовому фонді, страховій компанії. Щорічні внески на особисті рахунки обмежені лімітом, сплата податків проводиться тільки при знятті з рахунку або його закритті.

У моделі пенсійного забезпечення Японії домінує державне соціальне забезпечення, що фінансується з бюджету. На базові пенсії мають право всі мешканці, незалежно від рівня доходів і роду діяльності. Додатково до базової найменші працівники отримують державні і професійні (фінансуються рівнозначними внесками роботодавців і працівників) пенсії. У разі виходу на пенсію раніше загальнозаставленого віку, громадянин отримує її в обмеженому розмірі. Для тих, хто продовжує працювати – пенсія зростає щороку. Багатьом японцям державної пенсії не вистачає, і їм доводиться працювати після виходу на пенсію, або вести власне господарство.

Ізраїль називають «країною двох пенсій», де має місце дворівнева пенсійна система. При виході на пенсію громадянин отримує державну щомісячну виплату незалежно від стажу роботи. Доповнюють її накопичення, зроблені роботодавцем.

Моделі пенсійної системи, побудовані за аналогією з моделлю Беверіджа, забезпечують мінімальні гарантії від держави, що грають лише роль захисту від бідності. У цих системах досягнення бажаних параметрів пенсійного забезпечення залежить від участі працівників у додаткових програмах, розвиток яких завжди залежить від стійкості економіки країни та рівня соціально-економічної стабільності держави. У той же час, вони не створюють важкого тягаря для держави і не сприяють розвитку утриманства і байдужості в питаннях особистих інвестицій, формуючи активну громадянську позицію майбутніх пенсіонерів і відповідальність за своє власне майбутнє.

Модель Бісмарка, яку використовують Німеччина, Італія, Австрія, Франція, Бельгія, Греція, передбачає фінансування за рахунок внесків працюючих, пропорційно розподіляються між країнами, що мають право на пенсію. Також існують режими додаткового пенсійного забезпечення, але вони не дуже розвинені. Для цієї моделі характерним зрівняльний принцип формування пенсій, соціальне утриманство, зниження інтересу до заощаджень. Як правило, має місце також монопольне становище держави, яке маневрує умовами виплат і розміром пенсій.

У Німеччині пенсійна система заснована на принципі солідарності поколінь, працюючі платять в держфонд, звідки потім й самі отримують пенсію. Половину внеску сплачує роботодавець, під час служби в армії або декретної відпустки внески платить держава. Розмір призначеної пенсії залежить від віку виходу на пенсію, стажу, розміру зарплати, пенсії та інших індивідуальних коефіцієнтів формули розрахунку. На сьогоднішній день державну пенсію доповнює виробнича пенсія від підприємств та особисті пенсійні плани.

У Франції пенсії також в більшості своїй розподільні, внески також розподілені між працівниками і роботодавцем, особи вільних професій внески повністю сплачують самостійно. Існує жорстка прив'язка пенсій до стажу.

У чистому вигляді ці моделі практично не існували. Кожна країна має свої індивідуальні риси пенсійної системи. В цілому, як демонструють вищенаведені приклади, пенсійні системи країн світу поєднують у собі два основних елементи: накопичувальний та розподільчий, кожен з яких має свої плюси і мінуси.

Розподільна система пенсій в більшій мірі забезпечує захищеність людей з низькими доходами, крім того розподільчий механізм спрацьовує досить швидко, так як пенсії виплачуються за рахунок платежів нині працюючих громадян. Розвинені країни зіткнулися з проблемою старіння населення. Тому в тому чи іншому вигляді було введено накопичувальний елемент, який не схильний до впливу демографічних факторів. При цьому накопичувальні пенсійні системи відрізняються більшим ступенем ризику в умовах нестабільної економічної ситуації в країні: для накопичення потрібно більш тривалий строк, протягом якого інфляція знецінює пенсійні заощадження. У той же час у разі розподільної системи інфляція також є негативним фактором, так як індексація стає фінансовим тягарем держави. Мабуть тому системи, побудовані за накопичувальною або розподільною моделі, в чистому вигляді в світі зустрічаються рідко, в основному використовуються комбіновані варіанти, в яких домінуючу роль відіграє одна з моделей. Розподільна система гарантує певний мінімальний рівень життя пенсіонерам, бажаний рівень пенсій досягається за рахунок використання страхових (накопичувальних) механізмів, які у країнах ОЕСР з високим рівнем доходу (Швеція, Швейцарія та ін.) є обов'язковими або наполовину обов'язковими. Варто зазначити, що в більшості розвинених країн сукупний розмір внесків, які сплачуються у пенсійну систему, вище, ніж в Україні, а навантаження на роботодавця нижче.

Для більшості країн, що зіткнулися з демографічними труднощами, очевидною необхідністю виявилось підвищення пенсійного віку, незважаючи на те, що це досить складний політичний процес. Наприклад, в Україні поступове підвищення пенсійного віку для жінок з 55 до 60 років розпочали в 2011 р. Крім того, у цьому ж році виріс пенсійний вік для чоловіків, які претендують на спецпенсії. А в 2015 р. почали збільшувати вік виходу на заслужений відпочинок для жінок, які претендують на пільгові виплати.

Різна і структура вкладень пенсійних коштів у пенсійних системах різних країн. Країни, що розвиваються, віддають перевагу більш консервативним і менш ризиковим інструментам, таких як облігації, в той час як розвинені країни більш активно інвестують в акції та інвестиційні паї.

Ряд країн (наприклад, Нова Зеландія) для зниження навантаження на пенсійну систему виключають з неї високодохідних громадян, пропонуючи їм самостійно подбати про своє доходи після закінчення трудової діяльності. Цей досвід може бути покладений в основу пропозицій щодо реформування пенсійної системи України.

Реформування пенсійної системи характерно не тільки для України. Більшість розвинених у соціально-економічному відношенні держав (США, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія та ін.) пішли по шляху поступового реформування пенсійної системи. У жодній країні світу немає ідеальної пенсійної системи, всі відчують ті чи інші труднощі. Однак можливо застосовувати окремі практики, що виявилися успішними в ході їх реалізації в тій чи іншій країні. Так, з вищезазначеного варто звернути увагу на наступні тенденції у практиці зарубіжних країн:

- індексація пенсій повинна здійснюватися співвідносно з можливостями бюджету країни. Вже сьогодні ми зіткнулися з проблемами пенсійної системи, пов'язаними з неспівмірними нарощуванням зобов'язань, не підкріпленими реальними можливостями системи;

- планомірне підвищення пенсійного віку з урахуванням параметрів здоров'я сучасних пенсіонерів за результатами відповідних досліджень, а також з урахуванням параметрів зростаючих значень тривалості життя в країні, гнучке визначення періоду дожиття;

- фінансування гарантованих державою пенсій за рахунок загальних податків.

На мій погляд, з часом ми змушені будемо рухатися в цьому напрямі і поступово йти від страхових внесків. Цьому буде сприяти не тільки демографія, але й автоматизація виробництва, яка об'єктивно зменшує частку оплати праці у структурі виробничих витрат і водночас збільшує прибуток – базу для сплати податків до бюджету. Відомий фізик Стівен Хокінг вважає, що зростаючий рівень автоматизації повністю позбавить роботи людей середнього класу і призведе до серйозних змін. «Автоматизація заводів і фабрик, що відбувається в даний момент, вже призводить до зниження кількості робочих місць і відмови від традиційного виробництва». Згідно зі звітом компанії Citibank і Оксфордського університету, 47% робочих місць в США – в ризику автоматизації. Для Великобританії ця цифра – 35%, для країн Організації економічного співробітництва і розвитку (60% світового ВВП) – 57%, для Китаю – 77% робочих місць [8]. Вже сьогодні пенсійна система України, як і інших країн, непрацездатна без трансфертів з державного бюджету, і, враховуючи тенденції розвитку ситуації, ця залежність буде лише зростати, якщо параметри існуючої системи не будуть переглянуті;

- підвищення тарифів внесків, які сплачуються у пенсійну систему. У більшості країн світу загальний тариф внесків, які сплачуються у систему, вище, ніж у Україні. У той же час в умовах існуючої економічної ситуації, неприпустимо збільшення навантаження на бізнес, тому що тільки запустивши процеси розвитку економіки, ми маємо реальний шанс вийти зі складної ситуації у пенсійній системі. В цьому світлі варто розглядати підвищення тарифів за рахунок участі самих працівників (розподілу страхової навантаження між працівником та роботодавцем), що і демонструє досвід зарубіжних країн, де розвинені практики співвимірної сплати внесків у пенсійну систему працівником і роботодавцем;

- підвищення ролі та участі самого працівника у формуванні майбутньої пенсії, закріплення прав власності на сформовані накопичення за працівником.

Врахування загальних тенденцій у процесах реформування пенсійних систем зарубіжних країн дозволить забезпечити більшу залученість самих працівників у процеси інвестування та прийняття важливих рішень у питаннях формування пенсії, що, в свою чергу, сприятиме формуванню культури пенсійних накопичень і в перспективі зробить можливим створення передумов для розвитку добровільних форм накопичення;

- введення квазідобровільних форм участі працівника і роботодавця у формуванні пенсійних накопичень;
- прив'язка трудового стажу до розміру гарантованих державою виплат.

Крім того, варто розвиватися у напрямі підвищення ефективності інвестування. Сучасні тенденції пов'язані із застосуванням досвіду розвинених країн в частині питань інвестування: розширенням переліку інструментів для інвестування, скороченням частки умовно безризикових інструментів, збільшенням частки дозволених інструментів, які дозволяють використовувати накопичення в якості довгого інвестиційного ресурсу, що сприяє розвитку національної економіки під контролем регулятора, розвитком у напрямі використання принципів відповідального інвестора і фідучіарної відповідальності.

В індексі стійкості пенсійних систем за даними дослідження Allianz Global Investors (Allianz GI) у сфері міжнародних пенсійних систем австралійська посіла перше місце серед 50 країн, що увійшли до цього дослідження [табл. 1]. Україна у цьому рейтингу представлена не була. Але, враховуючи те, що при обчисленні індексу стійкості пенсійної системи враховуються демографічні показники, пенсійна модель і державне фінансування пенсійної системи, можна впевнено говорити про низький рівень стійкості пенсійної моделі в нашій країні та про необхідність її кардинальних змін. У зв'язку з високим рейтингом стійкості пенсійної системи Австралії є сенс більш детально зупинитися на розгляді сучасних тенденцій у її розвитку.

Таблиця 1. Місце окремих країн зв індексом стійкості пенсійних систем, бал

Країна	Місце у рейтингу	Бал
Австралія	1	7,90
Швеція	2	7,72
Нова Зеландія	3	7,67
Норвегія	4	7,65
США	8	7,30
Латвія	9	7,28
Мексика	20	6,59
Німеччина	25	6,39
Туреччина	33	6,04
Франція	38	5,94
Іспанія	40	5,90
ПАР	42	5,83
Китай	45	5,70
Індія	47	5,65
Японія	48	5,54
Бразилія	49	5,43
Таїланд	50	4,95

Джерело: складено за [9].

Австралійська система [10] ґрунтується на поєднанні державної і приватної пенсії. Державна фінансується з бюджету на розподільних принципах, не вимагає стажу роботи і забезпечує мінімальні гарантії захисту від бідності. Виплачується кожному громадянину Австралії, який досяг пенсійного віку. Розмір виплат ранжируваний залежно від умов її отримання, в тому числі, від того, є пенсіонер одинаком або становить сімейну пару. Пенсійні нормативи регулярно переглядаються залежно від зростання цін. До пенсії додаються різні пільги (безкоштовний проїзд, ліки). Розмір державної пенсії залежить від доходів і власності громадянина. При наявності досить високого доходу, або високого розміру вартості власності (або поєднання зазначених параметрів) розмір пенсії зменшується, аж до відмови від виплат. Недержавна пенсія теж вважається доходом.

Таким чином держава знімає з себе відповідальність за пенсійне забезпечення громадян, які в змозі забезпечити себе самостійно, і не обтяжує пенсійну систему зобов'язаннями по відношенню до багатих громадян. Австралія, як і багато інших країн, швидко старіє, і в перспективі скорочення державних пенсій – неминучий наслідок. Тому в країні велике значення надається розвитку діяльності приватних пенсійних фондів, які вже кілька десятиліть працюючи громадяни роблять внески в обов'язковому порядку. У більшості випадків роботодавець зобов'язаний вносити рівнозначну суму. Пенсійні фонди – приватні установи, але їх діяльність досить жорстко регламентується і контролюється. Австралійці мають право вибору пенсійного фонду, але часто залишаються у фондах, які колись встановили постійні зв'язки з їхніми компаніями-роботодавцями (раніше, до внесення змін у законодавство, компанії мали постійні угоди з фондами, які в більшості випадків мали одного вкладника, який одночасно був і власником фонду). Якщо людина нічого не вибрала, накопичення за замовчуванням переводяться до фонду з максимально простим інвестиційним планом.

Пенсійні фонди зобов'язані пропонувати своїм вкладникам на вибір кілька інвестиційних стратегій, що відрізняються ступенем ризику та прибутковістю. Пенсійний фонд, на відміну від інших фінансових організацій, має ряд податкових пільг, що дає йому переваги: австралієць, який бажає накопичити на старість, вибере саме пенсійний фонд.

Таким чином, в Австралії фактично працює три складових: перша виплачується державою за рахунок збору податків, друга – недержавними пенсійними фондами за рахунок відрахувань самих громадян, третя частина – добровільна (майбутній пенсіонер може робити добровільні відрахування). Пенсійний вік у чоловіків і жінок – 65 років, скористатися заощадженнями можна вже у 55. Планується збільшення меж пенсійного віку до 67 років до 2023 року. Кожен австралієць має свій приватний пенсійний план, згідно з яким роботодавець відраховує в недержавні пенсійні фонди внески, що становлять як мінімум 9,5% зарплати працівника (планується збільшення до 12%). Роботодавець звільняється від перерахування внесків, якщо зарплата працівника виявиться менше мінімально встановленої величини, або якщо протягом року працівник вже зібрав встановлену суму. Прибутковість приватних пенсійних фондів в Австралії досить висока за досить невисокої інфляції.

Австралійці продовжують залежати від державних пенсій, розмір накопичень у пенсійних фондах недостатньо великий (позначається вплив раніше діючих ліберальних законів і більш низьких норм відрахування). Отримавши право на отримання грошей з урахуванням віку, громадянин отримує суму (частіше всього у вигляді одноразової виплати) воліє витратити на вирішення нагальних проблем, залишаючись на майбутнє лише з державної мінімальною пенсією. Тим не менш, у майбутньому жителі Австралії зможуть підходити до пенсійного віку з відносно більш значним обсягом накопичень, і на загальносвітовому тлі пенсійна система Австралії виглядає зразком для наслідування.

Як вже зазначалося, ключовим фактором, що визначає рівень стійкості пенсійної системи у дослідженні Allianz GI є рівень навантаження пенсійної системи на держбюджет. Тому дворівнева пенсійна система Австралії, поєднуючи державну пенсію, що забезпечує мінімально необхідний рівень життя, і розвинену систему приватних пенсійних фондів, найменше потребує реформування. Слідом за Австралією йдуть Швеція, Норвегія та Нідерланди. Запорукою стабільної пенсійної системи цих західноєвропейських країн є сильна накопичувальна складова. Істотним фактором тут є відносна стабільність державних фінансів, відсутність якої в Україні складає основну перешкоду для запровадження другого та третього рівнів пенсійної системи.

Проведене у статті дослідження щодо тенденцій у розвитку систем пенсійного забезпечення населення в зарубіжних країнах дозволило дійти висновку, що останнім часом більшість країн зіткнулися із серйозними соціальними проблемами, що загрожують кризою державних фінансів, одним з найгостріших елементів якої є система пенсійного забезпечення населення. Оскільки ні солідарна, ні накопичувальна система не вирішує тиску з боку старіючого населення і фінансові можливості не відповідають вимогам фінансування, весь час зростає потреба для їх забезпечення. Тому закономірною стає необхідність реформування державних пенсійних систем, що передбачає збільшення пенсійного віку, або віку в якому надається право на одержання пенсії, приватизацію окремих частин пенсійних програм, надання можливості диверсифікованого інвестування існуючих цільових фондів, зміну бази для нарахування розміру допомоги (наприклад, збільшення кількості відпрацьованих років, що враховується при нарахуванні допомоги). Одночасно уряди приймають ще ряд заходів і, зокрема, частково згортаються інші соціальні програми (допомога по безробіттю та ін.).

Висновки. Враховуючи економічну, соціальну і демографічну ситуацію в Україні, варто уважно вивчити досвід країн, які зіткнулися з загальносвітовими проблемами у сфері пенсійного забезпечення. Аналіз пенсійних систем зарубіжних країн та тенденцій їх розвитку підтверджує необхідність реформування національних моделей пенсійного забезпечення населення з урахуванням ступеню розвитку економіки, пенсійної системи та стану її інститутів, але загальними закономірностями проведення таких реформ (у тому числі і в Україні) є реструктуризація державного пенсійного забезпечення у напрямі скорочення витрат держави на пенсійну систему (зокрема, виплата мінімального розміру пенсій державою з бюджету за рахунок податкових надходжень); розвиток накопичувальної пенсійної системи (для України – фактичне запровадження) і недержавних пенсійних фондів; приватизація, при необхідності, окремих частин пенсійних програм, надання можливості диверсифікованого інвестування існуючих цільових фондів або створення нових; зміна бази для нарахування розміру пенсій, враховуючи тенденцію до зменшення зайнятих у автоматизованому виробництві.

Список використаних джерел

1. Боголіб Т.М. Фінансування діяльності та пенсійне забезпечення професорсько-викладацького складу ВНЗ США / Т.М. Боголіб // *Економічний вісник університету*. 2009. – Випуск № 14. – С. 150-155.
2. Бондарук І.С. Зарубіжний досвід організації систем пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / І.С. Бондарук. – Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/handle/6789/2121>.
3. Кириленко О.П. Захист пенсійних накопичень у контексті інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів / О.П. Кириленко, Г.І. Козак // *Фінанси України* – 2012. – № 2. – С. 38-49.
4. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е.М. Лібанова // *Демографія та соціальна економіка*. – 2012 – № 1. – С. 5-22.

5. Мірошниченко І.С. Сучасні проблеми пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії / І. С. Мірошниченко // Облік і фінанси. – 2012. – № 4 (58) – С. 45-49.
6. Петрушка О.В. Досвід реформування пенсійних систем зарубіжних країн та його використання в Україні / О.В.Петрушка, Ю.В.Баніт // Наука й економіка. – 2015. – № 1 (37). – С. 19-27.
7. Ріппа М.Б. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування / М.Б. Ріппа // Світ фінансів. – 2007. – №1(10). – С.35-45.
8. Почему половина Земли потеряет работу через 30 лет и как с этим справиться? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/life/stories/pochemu-polovina-zemli-poteryaet-rabotu-cherez-30-let-i-kak-s-etim-spravitsya-797292.html>.
9. Pension Sustainability Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://projectm-online.com/app/uploads/pension-sustainability-index-2014.pdf>.
10. Австралийская пенсионная система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://australia-world.ru/zakonodatelstvo-avstrali/avstraliiskaja-pensionnaja-sistema.html>.

References

1. Bogolib, T.M. (2009), *Finansuvannia diialnosti ta pensiine zabezpechennia profesorsko-vykladatskogo skladu VNZ SSHA [Funding of activity and provision of pensions of the teaching staff of universities in the United States]*, *Ekonomichnyi visnyk universitetu*, vol. 14, pp. 150-155.
2. Bondaruk I.S. (2013), *Zarubizhnyi dosvid organizatsii system pensiinogo zabezpechennia [Foreign experience of organization of pension provision]* : <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/handle/6789/2121>.
3. Kyrylenko, O.P., Kozak, G.I. (2012), *Zakhyst pensiinykh zabezpechen u konteksti investytsiinoi diialnosti nederzhavnykh pensiinykh fondiv [Protection of pension savings in the context of investment activity of private pension funds]*, *Finansy Ukrainy*, vol. 2, pp. 38-49.
4. Libanova, E.M. (2012), *Sotsialni priblemy modernizatsii ukrainskoi ekonomiky [Social problems of modernization of the Ukrainian economy]*, *Demografia ta sotsialna ekonomika*, vol. 1, pp. 5-22.
5. Miroshnychenko, I.S. (2012), *Suchasni problem pensiinogo zabezpechennia: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniani realii [Modern problems of pension provision: international experience and domestic realities]*, *Oblik i finansy*, vol. 4(58), pp. 45-49.
6. Petrushka, O.V., Banit, Y.V. (2015), *Dosvid reformuvannia pensiinykh system zarubizhnykh krain ta yogo vykorystannia v Ukraini [Experience of pension systems reforming of foreign countries and its application in Ukraine]*, *Nauka i ekonomika*, vol. 1(37), pp. 19-27.
7. Rippa, M.B. (2007), *Porivnialna kharakterystyka svitovykh system pensiinogo zabezpechennia i strakhuvannia [Comparative characteristic of the world pension and insurance systems]*, *Svit finansiv*, vol. 1(10), pp. 35-45.
8. *Pochemu polovina Zemli poteryaet rabotu cherez 30 let i kak s jetim spravit'sja? [Why half of the Earth will lose their jobs in 30 years and how to overcome this?]* : <http://www.segodnya.ua/life/stories/pochemu-polovina-zemli-poteryaet-rabotu-cherez-30-let-i-kak-s-etim-spravitsya-797292.html>.
9. *Pension Sustainability Index* : <http://projectm-online.com/app/uploads/pension-sustainability-index-2014.pdf>.
10. *Avstralijskaja pensionnaja sistema [Australian pension system]* : <http://australia-world.ru/zakonodatelstvo-avstrali/avstraliiskaja-pensionnaja-sistema.html>.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Тропіна Валентина Борисівна, доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, банківської справи і страхування,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
e-mail: tropina@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Тропина Валентина Борисовна, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования,
ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
e-mail: tropina@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Tropina Valentine, doctor of economic sciences, professor of the Department of Finance, banking and insurance,
SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi SPU after Grygoriy Skovoroda»
e-mail: tropina@ukr.net

**СИСТЕМНИЙ ХАРАКТЕР ТА СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ТА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ****Череп А.В.,
Сьомченко В.В.,
Сьомченко А.А.**

У статті висвітлено основні поняття та сутність банківської системи, а також роль, яку вона виконує в національній економіці. Визначено залежність рівня розвитку банківської системи від рівня економічних відносин у країні. Досліджено особливості функціонування банківської системи як вагомого інструменту економічної та соціальної політики держави. Розглянуто сучасний стан банківської системи України, аналізуються заходи Національного банку України з реструктуризації банківської системи, розглянуто світовий досвід та напрями подальшої реструктуризації. Особлива увага приділяється працям вітчизняних та зарубіжних вчених, які займалися дослідженням особливостей розвитку банківських систем, виокремленням основних проблем, шляхів усунення недоліків, а також визначенням перспектив її функціонування. Проаналізовано основні два типи побудови банківських систем – однорівневої та дворівневої, а також здійснено аналіз їх відмінностей. Визначено умови, на основі яких функціонують банківські системи. Проведено аналіз основних етапів розвитку банківської системи України та виокремлено їх основні риси. Розглянувши основні етапи становлення та розвитку банківської системи України, встановлено, що реалізація заходів щодо стабілізації банківського сектору сприятиме відновленню основних функцій банківських установ і спрямуванню кредитних ресурсів на розвиток економіки. Встановлено, що банківська система України являє собою дворівневу структуру управління фінансово-кредитними ресурсами. Проаналізовано основні тенденції розвитку та функціонування банківських систем під впливом різноманітних чинників, зокрема, таких як економічна криза, політична, економічна та військова нестабільність, а також наслідків, які спричинили ці чинники. З'ясовано, що після виходу з кризи система функціонувала в умовах достатньо стабільної ліквідності, проте частка іноземного капіталу в банках зменшувалася. Проведено порівняльний аналіз банківської підсистеми України з іншими банківськими підсистемами, в ході якого було виокремлено основні риси, які є спільними для усіх та підтверджують її системний характер, а також специфічні риси, які підкреслюють її банківську ідентичність. Визначено основні функції, які повинна виконувати банківська система.

Ключові слова: банк, банківська діяльність, банківська система, банківський сектор, Національний банк України, комерційні банки.

**СИСТЕМНЫЙ ХАРАКТЕР И СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
И РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ****Череп А.В.,
Сёмченко В.В.,
Сёмченко А.А.**

В статье освещены основные понятия и сущность банковской системы, а также роль, которую она играет в национальной экономике. Определена зависимость уровня развития банковской системы от уровня экономических отношений в стране. Исследованы особенности функционирования банковской системы как важного инструмента экономической и социальной политики государства. Рассмотрено современное состояние банковской системы Украины, анализируются меры Национального банка Украины по реструктуризации банковской системы, рассмотрены мировой опыт и направления дальнейшей реструктуризации. Особое внимание уделяется трудам отечественных и зарубежных ученых, которые занимались исследованием особенностей развития банковских систем, выделением основных проблем, путей устранения недостатков, а также определением перспектив ее функционирования. Проанализированы основные два типа построения банковских систем – одноуровневой и двухуровневой, а также осуществлен анализ их различий. Определены условия, на основе которых функционируют банковские системы. Проведен анализ основных этапов развития банковской системы Украины и выделены их основные черты. Рассмотрев основные этапы становления и развития банковской системы Украины, установлено, что реализация мер по стабилизации банковского сектора будет способствовать восстановлению основных функций банковских учреждений и направлению кредитных ресурсов на развитие экономики. Установлено, что банковская система представляет собой двухуровневую структуру управления финансово-кредитными ресурсами. Проанализированы основные тенденции развития и функционирования банковских систем под воздействием различных факторов, в частности, таких как экономический кризис, политическая, экономическая и военная нестабильность, а также последствий, которые повлекли эти факторы. Выяснено, что после выхода из кризиса система функционировала в условиях достаточно стабильной ликвидности, однако доля иностранного капитала в банках уменьшалась. Проведен сравнительный анализ

банковской подсистемы с другими банковскими подсистемами, в ходе которого были выделены основные черты, которые являются общими для всех и подтверждающие ее системный характер, а также специфические черты, которые подчеркивают ее банковскую идентичность. Определены основные функции, которые должна выполнять банковская система.

Ключевые слова: банк, банковская деятельность, банковская система, банковский сектор, Национальный банк Украины, коммерческие банки.

THE SYSTEM NATURE AND SPECIFIC FEATURES OF OPERATION AND DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

Cherep A.V.,
Somchenko V.V.,
Somchenko A.A.

The basic concepts and the nature of the banking system and the role it plays in the national economy are disclosed in the article. The dependence of the banking system development level from the level of economic relations in the country is determined. The features of the banking system operation as an important instrument of economic and social state policy are the subject of the research. The current state of the banking system of Ukraine is revealed. Measures of the National Bank of Ukraine to restructure the banking system are analyzed. The international experience and areas of further restructuring are discovered. Particular attention is paid to the research work of national and foreign scholars who investigated the features of banking system's development, identified key problems, the ways of shortcomings elimination, and perspectives of its operation. The basic two types of banking system architecture – one and two level – are analyzed. The analysis of their differences is made. The conditions of banking system's operation are determined. The analysis of the main stages of the banking system of Ukraine development is conducted. Their main features are distinguished. The basic stages of the banking system's of Ukraine establishment are disclosed. It is revealed that implementation of measures for banking sector's stabilization will enhance renovation of banking institutions' main functions and credit resources' directing to the development of the economy. It is pointed out that the banking system of Ukraine is a two-level structure of the financial and credit resources management. The basic trends of banking systems' development and operation under the influence of various factors, including economic crisis, political, economic and military instability, and the consequences that caused these factors are analyzed. It is found out that after the crisis the system has functioned amid quite stable liquidity, but the share of foreign capital in banks has been decreasing. Comparative analysis of banking subsystem of Ukraine with other banking subsystems is made. Key features that are common to all subsystems are identified. The fact confirms its system nature and specific features that emphasize its banking identity. The main functions of the banking system are determined.

Key words: bank, banking, banking system, banking sector, National Bank of Ukraine, commercial banks.

Постановка проблеми. Економічна діяльність будь-якої держави супроводжується обслуговуванням банківською системою всіх фінансово-господарських процесів. Банківська діяльність є невід'ємною складовою ефективного функціонування економіки країни.

Банківська система є однією з найважливіших структур ринкової економіки. Виникнення банків розвивалося як об'єктивна потреба у перерозподілі грошових ресурсів між суб'єктами господарювання, а також у міжнародних відносинах. Вони здатні підвищувати загальну ефективність виробництва, сприяти зростанню продуктивності суспільної праці.

Роль сучасної банківської системи полягає у керуванні сукупністю платежів і розрахунків. Завдяки інвестиціям, кредитуванню та внескам, банківська система має здатність проводити комерційні операції.

Банківська система постійно розвивається, навіть якщо даний процес розірвано тимчасовими спадами і регресом, що в першу чергу пов'язано із відповідними змінами в економічній системі. Рівень розвитку банківської системи безпосередньо залежить від рівня економічних відносин у країні [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням діяльності банківських систем займаються міжнародні організації, інститути, різні форуми, українські та зарубіжні вчені-економісти. Питання функціонування банківської системи України у своїх працях вивчали відомі українські вчені, такі як В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль [1], Д. Плисецький [2], Г.Т. Карчева [3], М.І. Пшик [4] та ін. Їх праці виступають надійною теоретико-методологічною базою для дослідження особливостей та основних етапів розвитку банківської системи в Україні, основних проблем та перспектив її функціонування.

Потужний науковий потенціал розробок, що сформувався у вітчизняній науковій літературі, забезпечив високий теоретико-методологічний рівень дослідження банківської системи.

Значний внесок у розробку питань теорії і практики функціонування банківської системи здійснили зарубіжні вчені: Дж. М. Кейнс, Й. Шумпетер, А. Пігу, М. Фрідмен та багато інших відомих економістів.

У той же час, дослідження банківської системи України залишаються недостатньо розробленими і вимагають подальшого розвитку і пильної уваги.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження етапів розвитку та основних тенденцій і проблем функціонування банківської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківська система являє собою сукупність різних видів банків та їх взаємозв'язок. Розрізняють два типи побудови банківської системи: однорівнева та дворівнева.

Однорівнева банківська система характерна для країн зі слабким розвитком економіки, де усі банки перебувають на одній сходинці та виконують однакові функції з кредитно-розрахункового обслуговування.

Дворівнева банківська система, яка характерна для країн з ринковою економікою, складається з двох рівнів. На верхньому рівні знаходяться центральні банки, а нижній рівень представлений комерційними банками, клієнтами яких є підприємства, організації або населення.

Дворівнева банківська система функціонує на основі певних умов, які представлені на рис. 1:

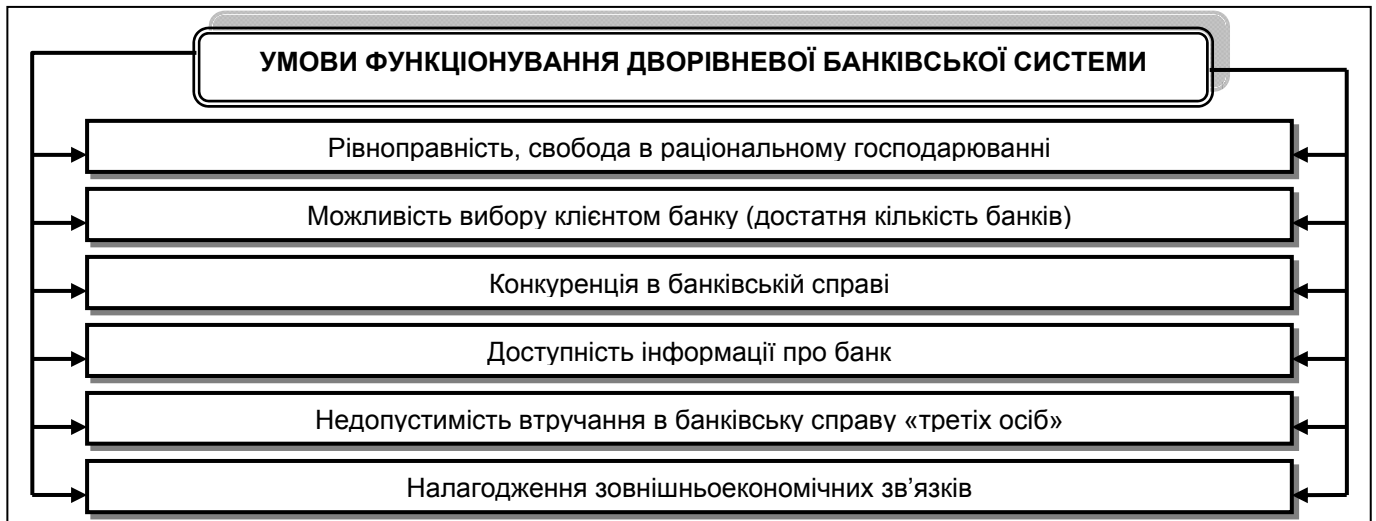

Рисунок 1. Умови функціонування дворівневої банківської системи.

Створення банківської системи України розпочалося з проголошення її незалежності. Закон України «Про банківську діяльність» визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків [5]. Формування системи відбулось поетапно з урахуванням національних особливостей (табл. 1):

Таблиця 1. Етапи розвитку банківської системи України

Період	Функціональне призначення
1988-1990 рр.	Створення прототипу системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР
1991 р. – I півріччя 1992 р.	Перереєстрація українських комерційних банків і початок формування банківської системи незалежної України
II півріччя 1992 р. – 1993 р.	Розвиток банківської системи України у період економічної та політичної незалежності
1994-1996 рр.	Розвиток банківської системи України за рахунок упровадження монетарних методів
1997-1998 рр.	Розвиток банківської системи в умовах фінансово- економічної кризи
1999– 2008 рр.	Розвиток банківської системи в умовах реструктуризації економіки, падіння прибутковості банківських операцій, збільшення та консолідації капіталу банків.
2009 р. – до сьогодні	Розвиток банківської системи України в умовах стабілізації та розвитку економіки. Етап удосконалень і реорганізації банків України

В результаті цього було створено банківську систему у вигляді дворівневої структури управління фінансово-кредитними ресурсами.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень Закону України «Про банківську діяльність» та інших законів України.

Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій; визначає системно важливі банки відповідно до таких критеріїв: розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності; визначає особливості регулювання та нагляду за системно важливим банком, банком, що має статус Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, з урахуванням специфіки діяльності таких банків [5].

Основними функціями комерційних банків є прийом депозитів від юридичних та фізичних осіб; кредитування підприємств, держави, і населення; організація та здійснення розрахунків у господарстві; випуск кредитних знарядь обігу; консультація і надання економічної та фінансової інформації.

Негативний розвиток показників банківської системи України у 2008 році спричинила криза банківської системи (рис. 2):

- значні темпи споживчого кредитування. При нормі 15% за методикою Fitch Ratings, в Україні питома вага кредитів, наданих фізичним особам, в структурі кредитного портфеля банків України склала 31,66 %;
- доларизація економіки. Цей показник складає 26,97 % проти 23,6 %. Темпи зростання зобов'язань банків в іноземній валюті були найбільшими за останні декілька років і склали 53,8 % – 70,2 млрд. грн.;
- невідповідність обсягу довгострокових кредитів і довгострокових депозитів і постійне збільшення розриву між ними з урахуванням валютних дисбалансів. Так, обсяг наданих довгострокових кредитів збільшився на 81,7 %, а довгострокових депозитів на 57,4 %, що в абсолютному відношенні складає розрив на 74,6 млрд. грн.

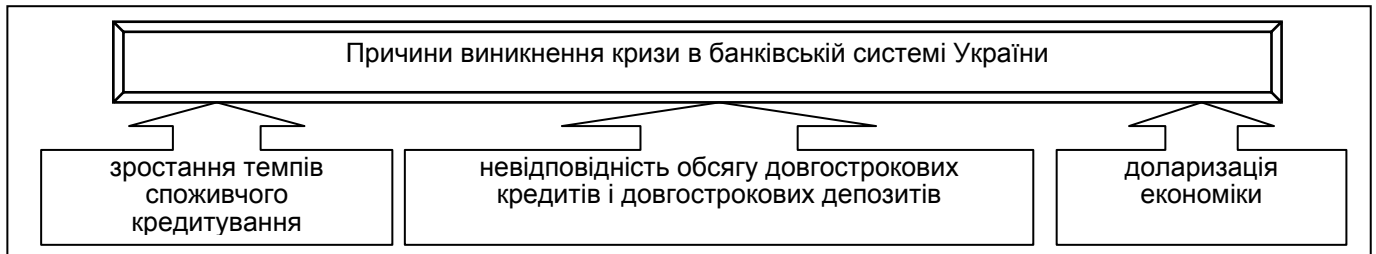

Рисунок 2. Причини виникнення кризи в банківській системі України

Пізніше у банківській системі спостерігалися позитивні тенденції, вона набуває ринкового типу, в державі реєструються іноземні банки та їхні представництва, відбувається зміна акціонерів шляхом продажу і перепродажу банків, а також здійснюється реєстрація нових банків. Після виходу з кризи система функціонувала в умовах достатньо стабільної ліквідності, проте частка іноземного капіталу в банках зменшилася.

Політична та військова нестабільність 2014 року негативно вплинула на банківську систему: стався значний відтік клієнтських коштів, впала якість клієнтського портфелю. Ліквідність та платоспроможність системи перебували під тиском. Кількість неплатоспроможних банків істотно зросла тоді, коли криза платіжного балансу трансформувалась у банківську та боргову кризу.

В умовах російсько-української війни на банківський сектор впливає депресія економічної активності і погіршення стану державних фінансів; як результат – напруга на грошово-кредитному ринку, зниження довіри до банківської системи та національної валюти. Фактори кризи стали: значне падіння ВВП – 7,5 % у 2014 році, девальвація гривні – 100 %, споживча інфляція – 24,9 %, втрата третини депозитів у банках. У результаті міжнародні резерви країни знизились до найнижчого за 11 років рівня – 7,533 млрд. доларів [6].

Наприкінці 2015 року стан банківського ринку отримав поживлення і на початку 2016 ліквідність всієї системи досягла найвищого показника у 100 млрд. грн.

Станом на 1 липня 2016 в Україні функціонувало 111 банків, з них 35 % – банки з приватним українським капіталом; 34 % – банки з іноземним капіталом; 31 % – державні банки [7].

Більшість банків є учасниками міжнародних карткових систем та/або НСМЕП, у розвитку якої бере активну участь НБУ. При цьому, найбільша кількість банків сконцентрована у промислових і столичному регіонах.

Кінець 2016 р. відзначився націоналізацією Приватбанку – істотною подією для всієї економіки. Всього ж, за підсумками 2016 р., система отримала рекордний збиток у 159 млрд. грн. [6]

Станом на 1 січня 2017р. у стані ліквідації знаходяться 81 банк. До чотирьох банків введено тимчасову адміністрацію [8].

З огляду на високу ризикованість банківської діяльності в Україні, що існує та буде зберігатися ще достатньо довгий час в майбутньому, багато власників невеликих комерційних банків обирають самоліквідацію як більш раціональний варіант, аніж продовження його діяльності.

Банківська система взаємодіє з іншими системними структурами, з якими вона створює економічну систему в цілому. Це зокрема бюджетна система, податкова система, валютна система, торгова система тощо.

Порівнюючи банківську підсистему економічної системи з іншими, можна знайти в ній риси, які спільні для усіх, що підтверджує її системний характер, а також специфічні риси, які підкреслюють її банківську ідентичність.

До загальних рис банківських систем можна віднести такі:

1) у банківській системі наявні однотипні елементи – окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком Національного банку України, є отримання прибутку.

2) банківська система є динамічною, оскільки вона постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій;

3) банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто банківських операцій. Значний обсяг банківської інформації згідно з національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи;

4) банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків інші банки займають його нішу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності, наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні.

До специфічних рис банківської системи України можна віднести такі:

1. Дворівнева структура, яка характерна для сучасної економіки України. Дворівнева структура – ключовий принцип формування банківських систем у ринковій економіці.
2. Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому.
3. Гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему.
4. Наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків. Таким прикладом може бути система кореспондентських відносин між банками з використанням новітніх технологій [1].

Основні функції банківської системи України полягають у створенні грошей і регулюванні грошової маси шляхом збільшення або зменшення маси грошей в обігу відповідно до зміни попиту на гроші; можливості змінювати величину й строки грошових капіталів та фінансових ризиків; забезпеченні сталості банківської діяльності та грошового ринку.

В цілому банківська система України характеризується високим рівнем конкуренції і має потенціал розвитку.

Висновки. Отже, функціонування банків відбувається в умовах високих ризиків, що здатне спричинити значні збитки банків, і є свідченням недостатньої фінансової стабільності. Високі ризики в діяльності банків є стримуючим чинником кредитування суб'єктів господарювання та населення і свідчать про необхідність вдосконалення регулювання діяльності банків, впровадження нових підходів до нагляду.

Розглянувши основні етапи становлення та розвитку банківської системи України, можна стверджувати, що реалізація заходів щодо стабілізації банківського сектору сприятиме відновленню основних функцій банківських установ і спрямуванню кредитних ресурсів на розвиток економіки.

Під час кризи банки повинні оперативно реагувати на складні ситуації та застосовувати відповідні антикризові заходи, оцінювати свої можливості та ризики.

Невирішеними залишаються проблеми підвищення рівня капіталізації банків, управління ліквідністю, ефективності функціонування банківської системи, удосконалення державної стратегії розвитку банківської системи, яка б сприяла її надійній та ефективній діяльності.

Таким чином, банківська система потребує удосконалення, розробки фундаментальних та прикладних засад її подальшого зміцнення, усунення негативних проявів, які мають місце в сучасній банківській практиці. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність проаналізувати теоретичні основи банківської системи, запропонувати рекомендації щодо поліпшення управління її розвитком, спрямувати цей розвиток у необхідне для економіки та суспільства русло.

Список використаних джерел

1. Банківська система України : монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
2. Плисецкий Д.Е. Система мониторинга финансового сектора экономики / Д.Е. Плисецкий // Банковское дело. – 2004. – № 9 – С.6-11.
3. Карчева Г.Т. Особливості становлення та розвитку банківської системи України / Г.Т. Карчева // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С.93–103.
4. Пшик М.І. Етапи становлення і розвитку фінансово-кредитних відносин в Україні / М.І. Пшик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. тез доп. IX Всеукр. наук.-практ. конф. – Суми: УАБС НБУ, 2006. – 188 с.
5. Закон України «Про банківську діяльність» (2000 р.) / Офіційний сайт Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon4.rada.gov.ua>
6. Банківська система України / Офіційний сайт Вікіпедія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <https://uk.wikipedia.org>.
7. Національне рейтингове агентство «Рюрик». Аналітичний огляд банківської системи України за I півріччя 2016 р. / Офіційний сайт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://rurik.com.ua/>
8. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб / Офіційний сайт ФГВФО // [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.fg.gov.ua/>

References

1. Kovalenko, V.V., Koreneva, O.G., Cherkashina, K.F. and Kruhmal, O.V. (2010) «Bankivska sistema Ukraini» monografiya, Sumi : DVNZ «UABS NBU», 187 p.
2. Plisetskiy, D.E. (2004), «Sistema monitoringa finansovogo sektora ekonomiki», Bankovskoe delo, no. 9, pp. 6-11.
3. Karcheva, G.T. (2005), «Osoblivosti stanovlennya ta rozvitku bankivskoyi sistemi Ukraini», Ekonomika i prognozuvannya, no. 2, pp. 93-103.
4. Pshik, M.I. (2006) «Etapi stanovlennya i rozvitku finansovo-kreditnih vidnosin v Ukraini», [Problemi i perspektivi rozvitku bankivskoyi sistemi Ukraini]: Zb. tez dop. IH Vseukr. nauk.-prakt. konf., Sumi: UABS NBU, 188 p.
5. Official website of the Verhovnoyi Radi Ukraini / (2000), «Zakon Ukraini «Pro bankivsku diyalnist» : <http://zakon4.rada.gov.ua>
6. Official website of the Vikipediya / «Bankivska sistema Ukraini» : <https://uk.wikipedia.org>.

7. Official website of the Natsionalne reytingove agentstvo «Ryurik» / (2016), «Analitichniy oglyad bankivskoyi sistemi Ukrayini za I pivrichchya» : <http://rurik.com.ua/>
8. Official website of the FGVFO / Fond Garantuvannya vkladiv fizichnih osib : www.fg.gov.ua/

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Череп А.В., доктор економічних наук, професор,
Сьомченко В.В., к.е.н., доцент,
Сьомченко А.А.
 Запорізький національний університет
 Україна, 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
 e-mail: vika-znu72@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Череп А.В., доктор экономических наук, профессор,
Сёмченко В.В., к.э.н., доцент,
Сёмченко А.А.
 Запорожский национальный университет
 Украина, 69600, г. Запорожье, ул. Жуковского, 66
 e-mail: vika-znu72@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Cherep A.V., doctor of Economics, professor,
Somchenko V.V., PhD in Economics, associate professor,
Somchenko A.A.
 Zaporizhzhya national university
 Ukraine, 69600, Zaporizhzhya, Zhukovsky str., 66
 e-mail: vika-znu72@ukr.net

УДК 336.61

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Шевчук Ю.В.

Предметом дослідження є процес функціонування державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я України.

Мета написання статті. Полягає в дослідженні сутності та форм державно-приватного партнерства, вивчення зарубіжного досвіду його застосування у сфері охорони здоров'я та окреслення напрямів його впровадження в Україні з метою вирішення проблем фінансового забезпечення медичних закладів.

Завдання дослідження. Аналіз теоретичних засад розвитку державно-приватного партнерства, його форм, їх переваг та недоліків з погляду можливості використання у сфері охорони здоров'я, встановлення передумов та перешкод на шляху запровадження державно-приватного партнерства в Україні, розробка рекомендацій щодо вибору найбільш ефективних форм державно-приватного партнерства на поточному етапі розвитку України.

Методологія проведення роботи. У роботі використано такі методи як системний при дослідженні місця державно-приватного партнерства серед механізмів фінансування охорони здоров'я, статистичний – для збору даних, аналітичний – для дослідження передумов розвитку державно-приватного партнерства, зокрема, аналізу нормативно-правового забезпечення, експертних оцінок – для вивчення доцільності та ефективності чинних прикладів державно-приватного партнерства в Україні.

Результати роботи. Проаналізовано суть і форми державно-приватного партнерства, досліджено зарубіжний досвід його застосування в сфері охорони здоров'я, розглянуто перспективи розвитку державного та приватного партнерства; запропоновано шляхи реалізації різних форм державно-приватного у ресурсному забезпеченні медичної галузі.

Галузь застосування результатів полягає в тому, що викладені позиції з питань функціонування державно-приватного партнерства можуть бути використані керівниками та фахівцями у сфері охорони здоров'я України з метою підвищення надання якісних медичних послуг населенню.

Висновки. Отже, світовий досвід та практика в Україні доводять, що механізм державно-приватного партнерства є одним з рушійних елементів, котрий допоможе вивести якість медичних послуг на високий рівень.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, фінансове забезпечення, фінансування, охорона здоров'я, медичне страхування.

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СФЕРЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Шевчук Ю.В.

Предметом исследования является процесс функционирования государственно-частного партнерства в сфере здравоохранения Украины.

Цель написания статьи. заключается в исследовании сущности и форм государственно-частного партнерства, изучение зарубежного опыта его применения в сфере здравоохранения и определение направлений его внедрения в Украине с целью решения проблем финансового обеспечения медицинских учреждений.

Задачи исследования. Анализ теоретических основ развития государственно-частного партнерства, его форм, их преимуществ и недостатков с точки зрения возможности использования в сфере здравоохранения, установление предпосылок и препятствий на пути внедрения государственно-частного партнерства в Украине, разработка рекомендаций по выбору наиболее эффективных форм государственно-частного партнерства на текущем этапе развития Украины.

Методология проведения работы. В работе использованы такие методы как системный при исследовании места государственно-частного партнерства среди механизмов финансирования здравоохранения, статистический - для сбора данных, аналитический - для исследования предпосылок развития государственно-частного партнерства, в частности, анализа нормативно-правового обеспечения, экспертных оценок - для изучения целесообразности и эффективности действующих примеров государственно-частного партнерства в Украине.

Результаты работы. Проанализированы сущность и формы государственно-частного партнерства, исследован зарубежный опыт его применения в сфере здравоохранения, рассмотрены перспективы развития государственного и частного партнерства; предложены пути реализации различных форм государственно-частного в ресурсном обеспечении медицины.

Область применения заключается в том, что изложенные позиции по вопросам функционирования государственно-частного партнерства могут быть использованы руководителями и специалистами в сфере здравоохранения Украины с целью повышения предоставления качественных медицинских услуг населению.

Выводы. Итак, мировой опыт и практика в Украине доказывают, что механизм государственно-частного партнерства является одним из движущих элементов, который поможет вывести качество медицинских услуг на высоком уровне.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, финансовое обеспечение, финансирование, здравоохранение, медицинское страхование.

DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS PART OF IMPROVEMENT OF HEALTHCARE SYSTEM FUNDING

Shevchuk Y.V.

The subject of research is a functioning of public-private partnership in healthcare system in Ukraine.

The main aim of the article. The main aim of the article is to determine the nature and forms of PPP, to analyze of international experience of PPP usage in healthcare and to determine the main directions of it's implementation in Ukraine to solve the current problem with funding of medical institutions.

The main tasks. The main tasks of the research are to analyze the theoretical basics of PPP development, of it's forms, advantages and disadvantages in healthcare, to determine the preconditions and possible problems of PPP implementation in Ukraine, to create the recommendations on effectiveness analysis of different forms of PPP in Ukraine.

Methodology of research. In article was used such research methods as system method to analyze the role of PPP among different healthcare funding mechanisms, statistical method - to form the database of research, analytical method - to analyze the preconditions of PPP development, especially to analyze the legislation base, experts review method - to analyze the effectiveness of current examples of PPP in healthcare in Ukraine.

The results of research. In article were determined the nature and forms of PPP, was analyzed the international experience of PPP implementation in healthcare, was analyzed the perspectives of PPP development, were proposed the guidelines of PPP implementation for healthcare resources support.

The sphere of results implementation is defined as perspective guidelines on PPP implementation in healthcare for officials and directors of healthcare institutions for improvement of healthcare services quality.

The results of research. The international experience and Ukrainian practice shows that PPP mechanism is one of the key drivers that can highly improve the quality level of healthcare services in Ukraine.

Key words: public-private partnership, financial support, funding, healthcare, medical insurance.

Актуальність. Одним із ключових завдань модернізації системи фінансового забезпечення медичного страхування України є впровадження нових фінансових механізмів, що спроможні вирішити низку хронічних

проблем, притаманних галузі охорони здоров'я та медичного страхування. Серед них – обмеженість коштів державного бюджету, низький рівень конкуренції в галузі охорони здоров'я, відсутність стимулів і умов для розвитку приватного медичного обслуговування. Для вирішення цих проблем потрібне оновлення форм і методів державного управління та економічного стимулювання розвитку приватної медицини, пошуку нових інструментів та методів фінансування, серед яких важливе місце посідає державно-приватне партнерство (ДПП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку ДПП, зокрема в медицині досить активно досліджується вітчизняними вченими. До останніх розробок у цій сфері можна віднести праці Т.Бондаревої [1], В. Мужилівського [2], О.Мартякової, І. Трикоз [3], К. Павлюк [4], О.Портної [5], І.Тараненко [6], Н. Чалої [7], Є. Черевикова [8] та багатьох інших. Визнаючи вагомий внесок зазначених вчених у вирішення проблеми запровадження ДПП у сфері охорони здоров'я в Україні слід відмітити, що дотепер лишаються невирішеними, що вимагає подальшого дослідження цієї проблеми.

Метою статті є дослідження сутності та форм державно-приватного партнерства, вивчення зарубіжного досвіду його застосування у сфері охорони здоров'я та окреслення напрямів його впровадження в Україні з метою вирішення проблем фінансового забезпечення медичних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз можливостей впровадження ДПП у сфері охорони здоров'я має передбачати дослідження методологічних засад формування ДПП, організаційно-економічні основи його функціонування та державного регулювання. В зарубіжній літературі під державно-приватним партнерством розуміють будь-яке співробітництво між державним і приватним партнером. У вітчизняній літературі під ДПП в широкому розумінні розуміється розвиток партнерських відносин між державою, органами місцевого самоврядування, бізнесом, наукою і громадянським суспільством [1]. У вузькому розумінні державно-приватне партнерство визначається як договірні відносини між державою і приватними підприємцями з метою довгострокової взаємовигідної співпраці для отримання соціально-економічних результатів.

Методологічною основою розвитку ДПП в галузі охорони здоров'я є теорія економічної ефективності, теорія суспільного вибору і так звана «конституціональна економічна теорія», що виникла у 70-х роках ХХ ст на основі положень праці Дж. Б'юкенена «Кордони свободи: між анархією і Левіафаном» [9]. Державне втручання обумовлено наявністю «провалів ринку», наукові засади аналізу яких було закладено в межах теорії економічної ефективності. Визначено, що на мікрорівні провалами ринку є ситуації, коли раціональна поведінка людей в умовах дії ринкових механізмів не забезпечує досягнення ефективного використання ресурсів. Ринок медичних послуг є недосконалим, коли обсяг запропонованих медичних послуг не відповідає попиту на них, що вимагає втручання держави, зокрема в рамках програми державних гарантій за рахунок коштів бюджету і системи обов'язкового медичного страхування. Органи управління національною системою охорони здоров'я зацікавлені в скороченні попиту на медичні послуги за рахунок підвищення пріоритетності профілактичних заходів, формування світогляду здорового способу життя, проведення вакцинації, регулярної диспансеризації населення тощо. Отже, «провали ринку» обумовлюють необхідність присутності держави в сфері охорони здоров'я населення, а «провали держави» – доцільність функціонування приватних медичних закладів.

Незважаючи на те, що в Україні охорона здоров'я є однією зі сфер, яка продовжує регулюватися державою, формування ринкових відносин в останні два десятиріччя не обійшло цю галузь стороною. Поступово з'явилися приватні клініки та заклади, що пропонували якісні медичні послуги за досить високу ціну. До особливостей функціонування приватних установ галузі охорони здоров'я відноситься те, що вони фінансуються не державою, а фізичними і юридичними особами, що розширює їх економічну свободу і гнучкість в прийнятті рішень. У приватній системі охорони здоров'я ключове значення має якість медичних послуг – за високої якості і меншої вартості пацієнти можуть віддати перевагу державним установам, однак цього недостатньо, оскільки населення високо оцінює не тільки якість послуги, але і культуру обслуговування. Стикаючись з недоліками організації медичної допомоги в державній системі охорони здоров'я і маючи фінансові можливості, пацієнти звертаються в приватні (комерційні) медичні організації, де вища вартість, але і краща якість послуг. Зазначене дозволяє приватному сектору краще задовольняти індивідуальні потреби населення, забезпечуючи високу якість обслуговування. Саме тому приватні медичні організації складають конкуренцію державним установам.

Таким чином, зробити висновок про можливість реалізації інтегрованої схеми організації системи фінансування охорони здоров'я, що включає в себе державні і приватні елементи у формі ДПП. Відповідно, в Україні ще у 2011 році у Концепції загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір» була відзначена необхідність взаємодії державного та приватного секторів в процесі фінансування медичного страхування [10]. На доцільності розвитку державно-приватного партнерства наголошувалося в Програмі економічних реформ на 2012-2014 роки [11]. Представники Міністерства охорони здоров'я України не однократно заявляли у СМІ, що державно-приватне партнерство є ключовим компонентом їхньої стратегії щодо поліпшення якості медичних послуг тут, в Україні. Була сформована робоча група, що з'ясувала законодавчі бар'єри, визначила регуляторні механізми, щоб розпочати активну роботу з приватним сектором і залучення його до виконання тих завдань в рамках впровадження ДПП в галузі охорони здоров'я.

Проте на жаль, нині в Україні механізми державно-приватного партнерства у фінансуванні охорони здоров'я та в медичному страхуванні практично не використовуються. За експертними оцінками першого заступника Міністра охорони здоров'я України О. Павленко. показник державно-приватного партнерства

менше одного відсотка [12]. Окремі форми взаємодії медичних установ з приватними партнерами наявні, проте не повне дотримання законодавчих вимог щодо конкурсних засад формування такого партнерства не дозволяє їх трактувати як повноцінне ДПП.

Слід зазначити, що в Україні створена необхідна нормативно-законодавча база для розвитку ДПП. Для регулювання відносин у сфері ДПП в Україні було прийнято спеціальний Закон «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 р. № 2404-VI [13] (далі – Закон № 2404), в якому визначено організаційно-правові засади та основні принципи взаємодії державних партнерів з приватними. В рамках розвитку міжнародної співпраці щодо впровадження ДПП було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо зняття регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства в Україні та стимулювання інвестицій)» [14], що містить низку положень, важливих для залучення коштів іноземних інвесторів.

Відповідно до Закону № 2404 ДПП визначено як співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору [13]. Згідно ст. 4 Закону № 2404 охорона здоров'я є однією з галузей економіки, в якій можлива реалізація ДПП. вітчизняні дослідники визначають державно-приватне партнерство в охороні здоров'я як інноваційну організаційно-економічну модель взаємовигідного співробітництва держави та приватних партнерів в особі представників бізнес-структур та суб'єктів підприємницької діяльності приватної медицини, яка здійснюється на підставі договорів у порядку, встановленому Законом або іншими нормативно-правовими актами, при реалізації соціальних та медичних проектів [13].

Узагальнення підходів до виділення принципів ДПП вітчизняними науковцями К.В. Павлюк [4], А. Мартякової та І. Трикоз [3, С.33-35] та інших [15] нами було виділено так, основні на наш погляд, принципи ДПП, дотримання яких забезпечить його ефективність, а саме: пріоритетність інтересів держави; ефективний розподіл ризиків між державною і приватною сторонами, зокрема за рахунок страхування, економія бюджетних коштів сторонами; принцип прозорості; економічна; відповідальність за дотримання договірних засад співробітництва; інноваційність, забезпечення єдності інтересів партнерів.

У сфері охорони здоров'я законодавчо встановленими формами реалізації ДПП є концесія¹ та спільна діяльність [16]. а джерелами їх фінансування – кошти державного та місцевих бюджетів, фінансові ресурси приватного партнера, запозичені кошти та інші джерела, не заборонені законодавством. Законодавством передбачена можливість державної підтримки проектів ДПП шляхом надання державних гарантій; фінансування за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів та інших джерел відповідно до загальнодержавних та місцевих програм.

У світовій практиці однією з найбільш зручних форм співробітництва юридичних осіб на засадах різних форм власності, вважається спільна діяльність. Однак її використання має низку обмежень, встановлених Господарським кодексом України (ст. 141). Зокрема, 1) не може бути вкладом у спільну діяльність майно, яке належить до основних фондів підприємств державної власності, що не підлягають приватизації; 2) під час укладення договорів про спільну діяльність розмір частки державних підприємств, установ і організацій, а також господарських товариств, у статутному капіталі яких частка держави перевищує 50%, має становити не менш як 50% спільного майна учасників спільної діяльності [17]. Це стримує використання цієї форми ДПП в галузі охорони здоров'я.

Найбільш поширеною формою ДПП є концесія, що відповідає зарубіжній практиці. Економічний зміст даної форми ДПП полягає в тому, що держава і приватний партнер підписують концесійний договір, за яким об'єкт державної власності тимчасово, але на тривалий термін, передається в користування бізнесу. Тобто, у правових термінах, приватний підприємець отримує за визначену плату права на господарське управління певними ресурсами в межах певного об'єкта охорони здоров'я на основі концесійного договору, який має довготерміновий строк дії. При цьому об'єкт залишається державною власністю.

Концесія також припускає здійснення приватних інвестицій у визначені об'єкти медичної галузі або медичні установи приватними підприємствами бізнесом згідно з договором (контрактом) для володіння та управління об'єктом у рамках визначеного договором терміну. Після закінчення дії договору об'єкт передається державі (так зване «створення-володіння-управління-передача»). Форма переходу прав

¹ Концесія — це надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань щодо створення (будівництва) та (або) управління (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику. Концесія передбачає сплату концесіонером концесійних платежів, які вносить концесіонер за право створення або управління (експлуатації) об'єктами, що надаються в концесію. Договір концесії не передбачає переходу права власності на об'єкт концесії до концесіонера та прямо встановлює, що об'єкти права державної чи комунальної власності, надані у концесію, не підлягають приватизації протягом дії концесійного договору. Мінімальний строк дії концесійного договору 10 років, максимальний — 50 // Закон України «Про концесії» від 16 липня 1999 р. № 997-XIV

власності до приватного інвестора за такої форми ДПП відбувається шляхом приватизації або відкритої емісії акцій.

За офіційними даними, в Україні на початок 2017 р. момент укладено 8 договорів концесії на державне майно і 138 – на комунальне майно [18], що мають соціальну спрямованість, і практично всі з них реалізуються у сфері житлово-комунальних послуг: водопостачання, тепло і електроенергії, послуг із збирання та вивезення сміття тощо. Однак у сфері охорони здоров'я концесії ще недостатньо популярні.

Придатність цієї форми ДПП для використання в галузі охорони здоров'я обумовлена тим, що спільна мета діяльності учасників, може бути як комерційною, так і некомерційною, не пов'язаною з отриманням прибутку. Останнє відповідає профілю спільних підприємств з державними чи комунальними закладами охорони здоров'я, які часто є неприбутковими організаціями.

Однією з форм ДПП, яка не визначена у вітчизняному законодавстві, але поширена у сфері охорони здоров'я в країнах Західної Європи, є фасиліті-менеджмент (facility management). Фасиліті-менеджмент (ФМ) – це комплексне управління об'єктом нерухомості (цілісним майновим комплексом) шляхом інтеграції людей та процесів, що передається на аутсорсинг окремим підрядним організаціям чи спеціалізованим ФМ-компаніям [19]. По суті – це контракти підряду, для забезпечення медичних закладів окремими видами послуг, в рамках яких приватний партнер надає свої ресурси та технології [7, с. 47]. Центральною ідеєю ФМ є принцип поділу функцій будь-якого підприємства чи закладу на профільні¹ та непрофільні. Профільними функціями закладів охорони здоров'я є функції з надання медичної допомоги та медичних послуг. А непрофільними (супутніми функціями) є організація харчування, оплата енергоносіїв та комунальних послуг, придбання постільної білизни, паливно-мастильних матеріалів, послуг зв'язку, вивезення сміття, прибирання, проведення поточних ремонтів обладнання та приміщень, обслуговування комунікацій тощо. Непрофільні функції можуть бути предметом ФМ.

Оскільки поняття ФМ не визначено у Законі № 2404 і додаткових обмежень щодо ФМ-договорів не встановлено, то з правової точки зору будь-який ФМ-договір – це звичайний господарський договір, який укладається за правилами чинного господарського законодавства України. Фахівці зазначають, що юридично ФМ може бути оформлений двома способами [1]. Перший – шляхом укладення договору управління майном (повний аутсорсинг усіх непрофільних функцій спеціалізованої керуючої компанії). Другий спосіб – це укладення договорів підряду (аутсорсинг окремих функцій). Слід відзначити, що в Україні ринок приватних медичних послуг розвинений достатньо, щоб спеціалізовані компанії надавали послуги як комплексного ФМ, так і окремих функцій з управління майновими комплексами.

Доцільність застосування ФМ в Україні визначається тим, що значна частина бюджетних коштів витрачається саме для забезпечення непрофільних функцій закладів охорони здоров'я. Тому така форма ДПП як ФМ стане дієвим способом економії бюджетних коштів через зменшення витрат на утримання об'єктів нерухомості у галузі охорони здоров'я з одночасним підвищенням якості медичних послуг, економії коштів при оптовій закупівлі медичних матеріалів, продуктів харчування, будівельних матеріалів тощо.

За кордоном найбільшого поширення отримала так звана модель «приватна фінансова ініціатива». Її зміст полягає в тому, що державний чи муніципальний орган підписує на тендерній основі контракт із приватним консорціумом, створеним спеціально під проект (консорціум належить групі приватних інвесторів, звичайно в нього входять будівельна компанія, постачальник послуг і банк). З боку держави такі контракти, як правило, управляються і фінансуються місцевими трастами і укладаються на 20-30 років; підрядник також надає додаткові послуги. Держава платить фіксовану плату, покриваючи капітальні і експлуатаційні витрати, прибуток. Відповідальність за організацію медичних послуг несе траст, приватний інвестор не відповідає за ризики, пов'язані з медичною діяльністю [8; 20].

Виходячи з вищевикладеного, слід зазначити, що ДПП відрізняється від приватизації, оскільки державний орган зберігає відповідальність за ефективність та якість надання послуг медичними закладами і здійснює певну економічну активність, зміст якої, полягає, насамперед, у регулюванні. Той факт, що в процесі реалізації ДПП за державою зберігається функція надання профільних (медичних) послуг, а функція (і відповідні ризики) володіння та забезпечення ефективного функціонування об'єктів нерухомості переходять приватним підприємцям, створює підґрунтя для участі у ДПП страхових компаній, роль яких полягає в управлінні ризиками. Держава в проектах ДПП виступає додатковим гарантом для страховика при страхуванні соціальних ризиків. Тому ми підтримуємо думку, що за умови ефективного виконання своїх ролей співпраця між державними органами і приватними страховими компаніями в рамках ДПП буде взаємовигідною для обох сторін і сприятиме подальшому розвитку медичного страхування в Україні [6, 7]. Головне – правильно обрати форму та сферу дії ДПП, що наведені на рис. 1.

Існують форми як простих інфраструктурних проектів ДПП, де приватні підприємці займаються наданням не профільних послуг (будівництво, комунальні послуги, технічне переобладнання, інформаційне забезпечення, підвищення кваліфікації тощо), так і складні моделі, що передбачають передачу частини функцій галузі, високоспеціалізована медична допомога, наукові дослідження, медична освіта тощо). В рамках ДПП формами залучення приватних інвестицій у галузь охорони здоров'я можуть бути продаж медичних установ, їх оренда, створення спільних підприємств, концесія. Кожна з форм ДПП має свої переваги і ризики, які потрібно

¹ До профільних належать ті функції, для виконання яких безпосередньо було створене відповідне підприємство чи заклад

враховувати під час вибору певної форми. Різноманітність форм ДПП підвищує його придатність для вирішення завдання розвитку фінансування медичного страхування в Україні.

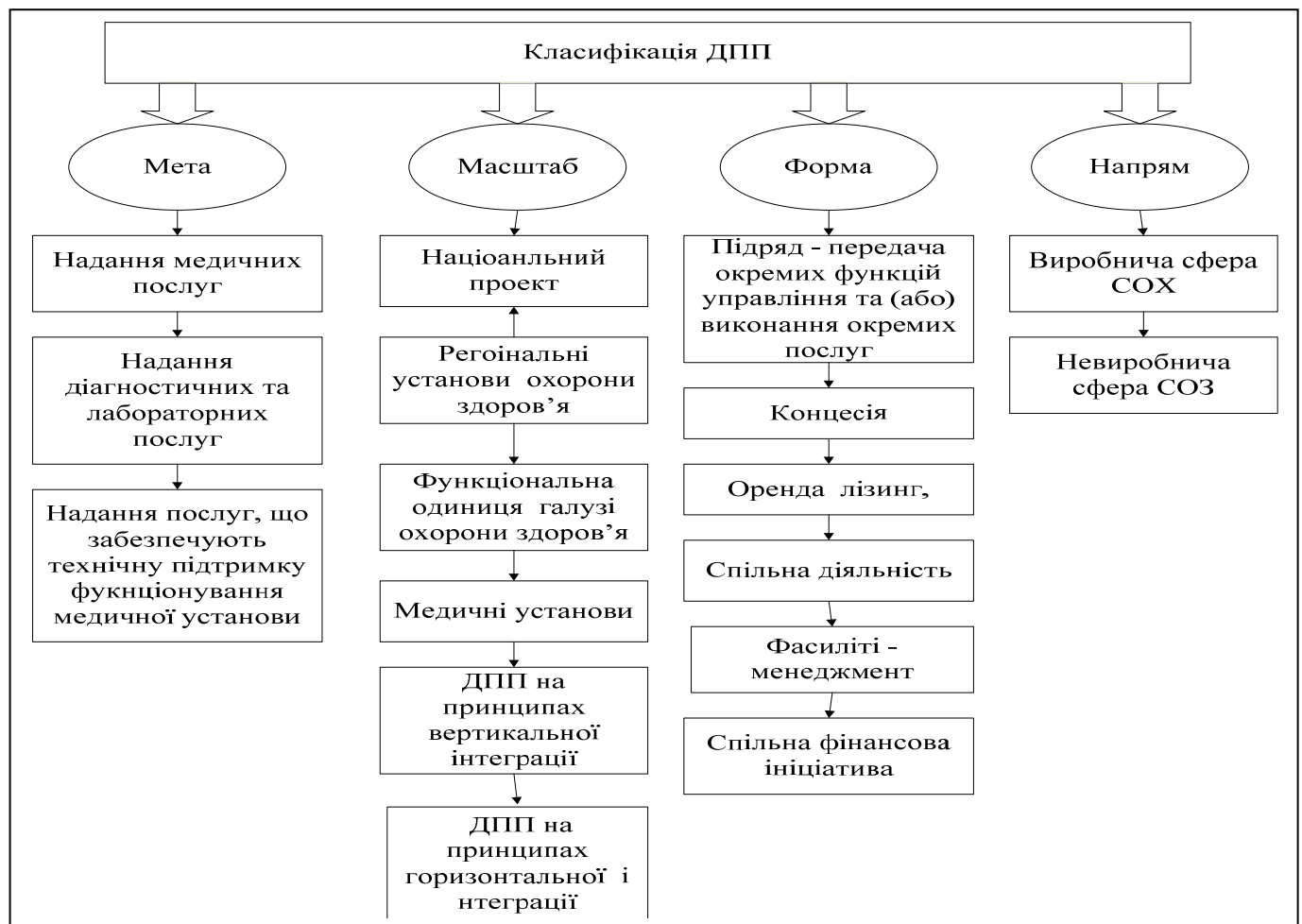

Рисунок 1. Класифікація форм ДПП

Джерело: складено [21].

При впровадженні ДПП в Україні та вибору його форми необхідно спиратися на досвід зарубіжних країн, але з урахуванням необхідності адаптації його до специфіки вітчизняної економіки. Світовий досвід переконує, що найбільш успішними серед простих форм ДПП є проекти, які реалізуються у сфері розвитку інфраструктури охорони здоров'я. в цьому випадку найчастіше об'єктами проектів ДПП стають великі багатопрофільні лікарні, що мають у своїй структурі високотехнологічні підрозділи, які потребують технічної допомоги з боку приватних підприємств. При використанні таких ДПП обсяг державних гарантій не змінюється, а приватному партнеру не делегується право надання медичних послуг, що сприяє дотриманню принципу рівності та справедливості у суспільстві.

Щодо реалізації ДПП в окремих країнах, на увагу заслуговує досвід Канади, де діє урядова програма Партнерського альтернативного фінансування (Alternative Financing Partnership system (AFP), згідно з якою консорціум «Компанія медичної інфраструктури Канади» (Healthcare Infrastructure Company of Canada consortium») протягом 25 років реалізує проект будівництва клініки на 608 ліжок (William Osier Health Centre) у Брамптоні штат Онтаріо. Співучасником є компанія Каріліон (Carillion) (Великобританія), яка відповідальна за забезпечення немедичних послуг і бере участь у розподілі ризиків проекту [22].

У Великій Британії система медичного страхування відсутня, держава розподіляє функції і, як замовник в особі державного департаменту охорони здоров'я, контролює якість медичних послуг. У такій системі до процесу залучається посередник, якому держава передає частину своїх повноважень.

У Чехії в 2004 році при Міністерстві фінансів був створений спеціальний центр (Public-Private Partnership Centrum) для вивчення особливостей розвитку ДПП в різних галузях (наприклад, інфраструктура, комунальне господарство, соціальна сфера) та надання відповідних рекомендацій для розробки законодавства. У 2005 р. був започаткований проект за моделлю DBFO – будівництво готелю та автостоянки (Hotel-type accommodation and car park) у Центральному військовому госпіталі (Central Military Hospital) у Празі. Інший проект – реконструкція регіональної лікарні в Пардубіце (Pardubice Regional Hospital) за моделлю DBFO (PPP Centrum, Pilot Projects in the Czech Republic, 2007) [23].

Низку позитивних прикладів використання ДПП у галузі охорони здоров'я має Китай, де у 2000–2010 рр. були створені приватні фонди для будівництва державних лікарень [24]. Проекти реалізовувалися для оновлення медичної інфраструктури та розвитку технічної бази служби екстреної медичної допомоги.

Цікавим з погляду мети нашого дослідження є досвід Індії, де впровадження системи ДПП націлено на охоплення обов'язковим медичним страхуванням сімей за межею бідності. Уряд встановив додатково ряд пільг для малозабезпечених верств населення. Приблизно 75 % страхових премій даного виду обов'язкового страхування виплачувалася урядом, а в окремих регіонах – до 90 % розміру страхових платежів [2]. Держава зобов'язалася стандартизувати всі вимоги до страховиків на законодавчому рівні (у тому числі передбачивши граничні мінімальні та максимальні виплати).

Також в Індії, Індонезії та Лаосі на базі ДПП розвивається мікрострахування, спрямоване на розвиток соціального захисту малозабезпечених верств населення [2]. Механізм мікрострахування включає в себе пропонування невеликого пакету базових і недорогих страхових продуктів у сфері медичного обслуговування для малозабезпечених. Такий пакет може складатися зі безперервного страхування здоров'я і використовуватиметься населенням із використанням субсидій з бюджету.

У більшості країн для реалізації ДПП створюється спеціальна структура у формі юридичної особи за участю державного і приватного партнера, іноді за участі фінансових інститутів, у том числі - страховиків. У рамках даної структури укладаються договори, що дозволяє забезпечити максимальну прозорість її діяльності. За результатами досліджень світового досвіду та з урахуванням висновків вітчизняних науковців О. Портної [5], К. Павлюк [4, с. 47] і О. Степанової [21] ми дійшли висновку, що найбільш активне використання ДПП у сфері охорони здоров'я спостерігається у таких розвинутих країнах як Великобританія, Австралія, Канада, Австрія, Фінляндія, Франція, Італія, Португалія, Іспанія, Данія, Швеція. Додамо, що перші ДДП були зареєстровані у 1997-1998 рр. У ряді європейських країн ДПП націлені на модернізацію, переобладнання та управління медичними установами, у Румунії – ряд проектів ДПП орієнтовані на технічне забезпечення діалізних центрів, а в Іспанії в рамках ДДП забезпечується комплексне надання первісної та окремих видів спеціалізованої медичної допомоги. Незважаючи на короткий огляд світового досвіду реалізації ДПП, можна зробити висновок, що у всіх країнах, де, активно розвивається ДПП стимулюється медичний туризм, інвестиції у сферу медичних закладів, закупівлі і впровадження медичних технологій.

Загалом результати аналізу світового досвіду реалізації проектів ДПП в процесі розвитку фінансування охорони здоров'я засвідчили їх високу ефективність у сфері надання непрофільних послуг медичною установою¹ у галузі охорони здоров'я, зміцнення її інфраструктури і розбудови технічної бази². Активний розвиток різноманітних форм ДПП та їх широке застосування у зарубіжних країнах дозволяють охарактеризувати цю форму взаємовідносин як характерну для сучасної ринкової економіки. Однак форми реалізації ДПП в галузі охорони здоров'я мають свої особливості, тому ми підтримуємо думку О.Портної [5], що державно-приватна взаємодія у рамках ДПП у сфері охорони здоров'я, на відміну від традиційних адміністративних відносин між державою та бізнесом, веде до виникнення специфічних відносин власності, форм фінансування і методів управління. Принциповим моментом є перерозподіл прав власності у сфері охорони здоров'я, що в Україні традиційно повністю належали державі.

До прикладів ДПП в Україні насамперед можна віднести проекти у сфері освіти та підготовки медичних кадрів. По-перше, це співпраця окремих медичних установ з Національним медичним університетом імені О.О. Богомольця та НМАПО ім. П.Л. Шупика. Між цими закладами укладено угоду за якої на базі клініки проводяться навчання керівників лікувальних закладів та їх співробітників з метою поліпшення якості медичних послуг, забезпечення безпеки пацієнта, впровадження принципів сучасного менеджменту та маркетингу в галузі охорони здоров'я. По-друге, в рамках ДПП організовано міжнародний тренінговий центр «Ендосфорс» для фахівців хірургічного профілю. Учасники – клініки «Оберіг», НМАПО імені П.Л. Шупика та фірми «Карл Шторц» [12]. Тільки у 2013 році на базі зазначеного центру пройшли навчання понад 140 лікарів.

Досить активно ДПП може розвиватися на регіональному рівні, особливо в умовах децентралізації влади. Так, наприклад, в рамках Програми розвитку державно-приватного партнерства Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) у Запоріжжі була створена робоча група для впровадження принципів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я міста на базі старої Міської лікарні №3 [12]. Її реконструкція покликана поліпшити умови лікування і перебування там пацієнтів, щоб оновити матеріально-технічну базу. залучити кошти приватного інвестора через механізм державно-приватного партнерства. Роль приватного партнера полягає в наданні додаткових платних послуг, використовуючи вільні приміщення

¹ Послуги з охорони медичних установ; комунально-господарські послуги; організації харчування в медичних установах; транспортні послуги (у т.ч., автомобільним та авіатранспортом); збір, знешкодження, транспортування та розміщення медичних відходів (шкідливих та нешкідливих); організація і ведення бухгалтерського обліку; технічне обслуговування медичної техніки; прання білизни; технічне обслуговування інформаційних систем (телемедицина, електронні реєстратура, медичні картки та ін.).

² Управління медичною установою в цілому; розробки, виробництва та поширення нових медичних препаратів (ліків, вакцин та ін.); розробка та виробництва нової медичної техніки, інструментів та обладнання; послуги з медичних досліджень (лабораторні дослідження, МРТ, УЗД та ін.); медична освіта, перепідготовка та підвищення кваліфікації медичного персоналу.

лікарні або приміщення, які можна використовувати у дві зміни, наприклад, операційну. Об'яг безкоштовних послуг при цьому не змінюється.

На засадах ДПП та із використанням благодійних внесків вже успішно працює Медичний центр NOVO у Львові. Відмінність від традиційного проекту ДПП у тому, що сучасне діагностичне обладнання було закуплено за благодійні кошти [12].

Різновидом ДПП можна вважати запропоновану у новому проекті Закону «Про медичне страхування» практику сімейних лікарів. За кордоном (у Німеччині, Словаччині, Чехії) приватно-практикуючі сімейні лікарі укладають угоди на оренду приміщень у лікувальному закладі і про надання медичних послуг. Тому, хоча нині в Україні проекти ДПП реалізуються здебільшого у сфері медичної освіти та підвищення кваліфікації лікарів, проте можливості для їх розвитку існують у сфері проектування, фінансування, запровадження нових медичних технологій, які сьогодні держава не може профінансувати. З огляду на складну політико-економічну ситуацію в Україні в цілому, постійні зміни нормативно-правових та організаційних основ функціонування галузі охорони здоров'я вагомому підтримку розвитку ДПП має допомога міжнародних організацій.

Нині найбільш активно в галузі ДПП є компанія CREAM Europe. На даний момент досвід компанії дозволяє їй сприяти в реалізації понад двохсот проектів по всьому світу [25]. На пілотні проекти CREAM може надати 100 %-е фінансування за умов наявності інфраструктури «припливу грошей». Компанія CREAM Europe розпочала роботу з Україною, але для залучення іноземних приватних інвестицій у сферу ДПП потрібне сприятливе бізнес-середовище, чітке і зрозуміле для іноземних інвесторів правове поле. За їх відсутності іноземні інвестиції будуть приходити тільки або як допомога, або в результаті діяльності благодійних фондів та організацій.

Так ведеться співробітництво МОЗ України з Європейською економічною комісією ООН, за результатами якого має бути прийнято сукупність стандартів ДПП в галузі охорони здоров'я. Останні мають поки що рекомендаційну форму, проте можуть бути законодавчо затверджені на національному рівні. Наразі досягнуто домовленостей, що після експертної оцінки цих стандартів фахівцями МОЗ рекомендації ООН будуть підписані [26]. Рекомендації UNESCO Bioethics Core Curriculum вже були враховані для розробки програм і викладання дисциплін медичним працівникам і страховикам; проведенні міжнародних заходів щодо обміну досвідом та підвищення кваліфікації. На основі стандартів ООН має бути сформована індивідуальна форма (модель) розвитку ДПП у галузі охорони здоров'я, відповідно до об'єктивної ситуації у вітчизняній економіці, соціальній та політичній сфері, рівня розвитку страхової медицини.

Згідно інформації, оприлюдненій на сайті МОЗ України, робота з розвитку державно-приватного партнерства розбита на декілька етапів [27]:

1) вивчення ефективних зарубіжних моделей державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я;

2) аналіз таких моделей фахівцями для розробки нормативно-правової бази у цій сфері, яка дозволить ефективно втілити їх в життя.

Оцінка ефективності впровадження тієї або іншої форми ДПП у галузі охорони здоров'я та сфері медичного страхування передбачає виявлення і зіставлення її основних переваг і труднощів впровадження.

Труднощі впровадження ДПП в Україні пов'язані з відсутністю або недостатністю інституційних та організаційних передумов. Нині у сфері охорони здоров'я не має законодавчих актів, що чітко регламентували б порядок розробки та реалізації проектів ДПП. Сучасна система фінансування охорони здоров'я України виключно з бюджету створює високі фінансові ризики для ДПП, пов'язані з короткими (річними) бюджетними циклами планування та необхідністю їх щорічного затвердження. Тому необхідно подовжити горизонт планування видатків на охорону здоров'я на основі запровадження механізму проектного планування фінансування проектів ДПП, що сприятиме підвищенню зацікавленості вітчизняних та іноземних інвесторів в участі у ДПП. Також до перешкод на шляху запровадження ДПП відноситься не готовність керівників медичних закладів, недостатня поінформованість їх та потенційних партнерів, нестабільні політичні умови, що демотивують зовнішніх інвесторів, які готові брати участь в ДПП щодо будівництва медичних установ на умовах їх спільного використання.

Недосконалість щодо стимулювання ДПП притаманна і Податковому кодексу України (ПК України) щодо звільнення операцій з надання послуг з охорони здоров'я від оподаткування податком на додану вартість. Низка недосконалих формулювань, що містяться у підпункті 197.1.5. пункту 197.1 статті 197 ПК України, та законодавча невизначеність деяких понять (наприклад «поліпшене сервісне обслуговування»), призводять до претензій (нерідко необґрунтованих) податкових органів до закладів охорони здоров'я. Ситуація недостатньої правової визначеності не сприяє підвищенню інвестиційної привабливості галузі охорони здоров'я [26].

Для впровадження комплексного фінансування у формі ДПП необхідно забезпечити низку умов. В **першу чергу**, потрібні законодавчі зміни з метою створення умов для запровадження добровільного медичного страхування та визначення базової програми обов'язкового медичного страхування, створення переліку медичних послуг, що надаються громадянам безкоштовно. Законом визначено право громадян на вибір лікувального закладу та лікаря і страхової медичної організації. Щоб це право не залишалося номінальним, у пацієнтів повинен бути реальний вибір, тому держава має бути зацікавлена у розвитку приватної медицини через добровільне медичне страхування до участі в ДПП.

Необхідно забезпечити втілення в життя ДПП на рівні первинної допомоги. Для цього потрібно врегулювати усі аспекти договірних відносин, розробити типові договори на оренду приміщення, на надання медичних послуг, а також розглянути можливість запровадження пільгового оподаткування.

Розвиток ДПП неможливий без розвитку ринку медичних послуг, учасниками якого можуть бути як комунальні та державні заклади, так і приватні що дозволить змінити підходи до їх фінансування. Розвиток ринкових відносин вимагає фундаментального переосмислення принципів функціонування закладів охорони здоров'я та проведення перетворень організаційно-економічного характеру, які мають на меті поєднання медичної та економічної діяльності з метою поліпшення таких показників як витрати, якість медичних послуг, рівень обслуговування та оперативність. Доки не зміниться форма власності лікувальних закладів і вони не стануть самостійними суб'єктами господарювання, система фінансування лікувального закладу залишиться неефективною. Керівник ЛЗ повинен нести повну відповідальність як виконавець медичних послуг, а замовник (держава) – контролювати їх якість, то навіть без системи медичного страхування можна досягнути успішного результату.

Враховуючи труднощі впровадження ДПП стратегія розвитку ДПП в охороні здоров'я в Україні повинна будуватися на чітко визначених потребах суспільства у сфері здоров'я та потенційних можливостей держави і приватного бізнесу у їх задоволенні. В силу своїх особливостей бюджетна, страхова і ринкова моделі охорони здоров'я мають свої переваги і недоліки. З бюджетних коштів повинні фінансуватися, головним чином, стратегічні та програмні напрямки в охороні здоров'я. Надання медичної допомоги населенню здійснюється на основі програми державних гарантій, основним джерелом фінансування якої є кошти системи обов'язкового медичного страхування. Потреби населення, які виявляються незадоволеними в державній системі охорони здоров'я, формують попит на послуги приватного сектора. Організаційно-економічна інтеграція державних і приватних коштів на основі ДПП в сфері медичного страхування дозволить сформувати оптимальну модель фінансування охорони здоров'я.

Зважаючи на високі ризики поточного етапу розвитку України модель ДПП має включати діяльність страховиків, що дозволить отримати додаткові позитивні екстерналії, а саме: для населення – це якісні страхові послуги, страховикам – державна підтримка, для держави – можливість зниження ризиків настання негативних подій та відповідних втрат. На макрорівні реалізація ДПП сприятиме розвитку ринкових відносин та підприємництва, поліпшенню взаємовідносин між державою та страховиками, створенню нових та покращанню існуючих механізмів державного регулювання страхової діяльності, впровадженню інноваційних методів в медицині, зменшенню ризиків за рахунок їх рівномірного розподілу, підготовку медичних та управлінських кадрів. Таким чином, на основі формування механізму взаємодії держави та бізнес-структур на засадах добровільного та взаємодоповнюючого партнерства медичне страхування отримає додатковий імпульс для розвитку.

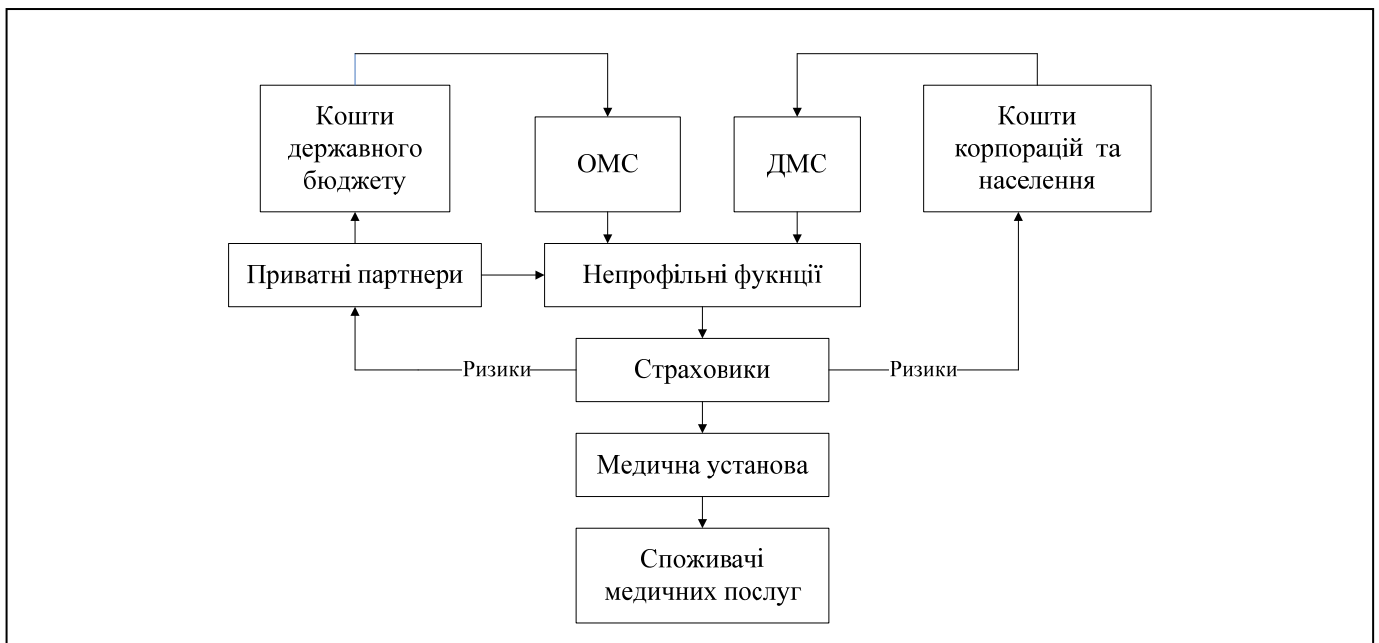

Рисунок 2. Поєднання коштів державного бюджету, приватних інвесторів та страховиків в моделі ДПП

Успішними проектами ДПП в охороні здоров'я України можуть бути нескладні інфраструктурні проекти для покращання ресурсного забезпечення медичної галузі, зокрема для вдосконалення технічної бази екстреної медичної допомоги. Для цього підходить така форма ДПП як оренда, коли приватний партнер орендує певний об'єкт охорони здоров'я медичний заклад або установу на умовах цільового використання її активів, зобов'язання створення певної кількості нових робочих місць, здійснення інвестицій. Доцільним є

ДПП у сфері виконання непрофільних функцій у системі охорони здоров'я (сервісні послуги, прання білизни, харчування пацієнтів). За прикладом країн Європи можна розвивати ДПП для забезпечення санітарно-епідемічного режиму в медичних закладах, інформаційного забезпечення, лабораторної діагностики.

За дослідженнями вітчизняних науковців структурна трансформація напрямків діяльності у сфері охорони здоров'я між державою, приватним сектором у рамках реформи може бути здійснена наступним чином (див. таблицю).

В рамках ДПП можуть також укладатися підряди на виконання певних видів робіт, наприклад, реконструкції та ремонтно-будівні роботи медичних закладів та споруд, постачання послуг організації медичного страхування; медичні фірми посередники і консультанти, управління державними об'єктами галузі охорони здоров'я та використовуватися інші організаційно-правові форми співпраці держави та бізнесу. В умовах реформування економіки в цілому та фінансової системи зокрема можливо використовувати таку форму ДПП як контракт на управління, що не передбачає інвестиційних зобов'язань з боку приватного партнера. Право власності та функція прийняття інвестиційних рішень залишаються у компетенції держави. Приватна організація відповідає тільки за дотримання принципів системного управління об'єктами охорони здоров'я і несе лише операційні ризик. Така форма ДПП дозволить підвищити ефективність управлінських рішень держави у галузі охорони здоров'я.

Структурний розподіл напрямів діяльності між державним і приватним бізнесом в рамках ДПП

Виробнича сфера СОЗ		Невиробнича сфера СОЗ		
Приватний сектор	ДПП	Приватний сектор	ДПП	Державний сектор
фармацевтика; медичне обладнання, устаткування, інструменти та засоби медичного призначення; допоміжні матеріали медичного призначення (меблі, медичний одяг тощо).	фармацевтика; медичне обладнання, устаткування, інструменти та засоби медичного призначення; реконструкція та ремонтно-будівні роботи медичних закладів та споруд	аптечний бізнес; спеціалізовані ЗМІ (медичного профілю); нетрадиційна та народна медицина; первинна медицина (приватні медичні кабінети, інститут сімейного лікаря); вторинна (спеціалізована) та третинна (високоспеціалізована) медицина (діагностика, лікування у приватній практиці); організації медичного страхування; медичні фірми посередники і консультанти	вторинна (спеціалізована) та третинна (високоспеціалізована) медицина (діагностика, лікування); санаторно-курортні послуги (оздоровлення та реабілітація); медичні дослідження, наука, освіта; профілактика (спорт, відпочинок, фізкультура, «зелений» туризм).	донорська служба; первинна (медико-санітарна допомога, інститут сімейного лікаря), екстрена та медицина катастроф; медичне забезпечення оздоровлення дітей, вагітних, пенсіонерів та інвалідів; санаторно-курортне оздоровлення після складних операцій та захворювань (реабілітація) контроль та управління СОЗ

Складено на основі: [3].

У перспективі в Україні доцільно розвивати таку складну форму ДПП як кластери, в рамках яких відбудеться консолідація економічних, фінансових, управлінських та інших видів ресурсів для їх раціонального використання та розширення фінансування об'єктів медичної галузі. Кластери спроможні сприяти сталому розвитку медичної галузі завдяки отриманню синергетичного ефекту від об'єднання зусиль держави, приватних підприємств страхових компаній, що забезпечить багатоцільове використання коштів у сфері охорони здоров'я.

Перевагами створення кластера у сфері охорони здоров'я є можливість залучення інвестиції у розвиток системи охорони здоров'я шляхом участі фінансових установ, зокрема, страхових компаній. Об'єднання організацій різної форми власності із збереженням їх господарської самостійності дозволить підвищити якість та конкурентоспроможності медичної продукції та послуг, покращити доступ до нової інформації, технологій та інновацій, сприятиме налагодженню тривалої співпраці із постачальниками медичних препаратів та обладнання.

Висновки. ДПП дозволяє ефективно використовувати фінансові ресурси і професіоналізм приватного сектора за збереження державного контролю за діяльністю медичного закладу. Основні принципи, ознаки та форми реалізації ДПП у сполученні з механізмами впровадження обов'язкового медичного страхування підтверджують широкі можливості їх спільного використання для розвитку сфери охорони здоров'я. ДПП забезпечує диверсифікацію каналів фінансування сфери охорони здоров'я, оптимізує розподіл ризиків між партнерами, дозволяє активно залучати інвестиції, підвищити якість надання медичних послуг населенню, покращити рівень державного управління соціальною інфраструктурою, покращити стан бюджету та

ефективність використання коштів, створити належні умови для покращення рівня надання медичних послуг, підняти рівень оплати праці медпрацівникам, що сприятиме розвитку охорони здоров'я. На сучасному етапі ДПП має використовуватися для обслуговування непрофільних функцій закладів охорони здоров'я.

Для розвитку ДПП у сфері охорони здоров'я, на наш погляд, невідкладними завданнями є:

- формування стратегічного підходу до реалізації проектів державно-приватного партнерства в системі охорони здоров'я в Україні;
- визначення секторів, які мають найвищий потенціал до реалізації проектів ДПП на основі аналізу аналіз структурних особливостей функціонування системи охорони здоров'я в Україні;
- вдосконалення нормативно-законодавчої бази реалізації ДПП на основі методичних рекомендацій (guidelines) міжнародних організацій;
- визначення переліку послуг у різних секторах системи охорони здоров'я, які можуть надаватися (управлятися) приватним сектором в рамках ДПП;
- розробка типових видів договорів для різних видів послуг і напрямів у діяльності системи охорони здоров'я України та взаємодії різних державних партнерів, з чітким визначенням їх функцій та меж відповідальності;
- розробка пілотних проектів ДПП.

Світовий досвід та практика в Україні доводять, що механізм державно-приватного партнерства є одним з рушійних елементів, котрий допоможе вивести якість медичних послуг на високий європейський рівень.

Список використаних джерел

1. Бондарєв Т. Реалізація державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я України / Т. Бондарєв, Н. Поливка // *Практика управління медичним закладом : щомісячний спеціалізований журнал*. - 2011. - № 11. - С.58-66.
2. Мужилівський В.В. Державно-приватне партнерство в галузі страхування / В.В. Мужилівський // *БІЗНЕСІНФОРМ*. - 2014. - № 6. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.business-inform.net
3. Мартякова О.В. Механізм реалізації Державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я / О.В. Мартякова., І.В. Трикоз // *Часопис економічних реформ*. - 2013. - № 4 (12). - С. 33-39.
4. Павлюк К. Охорона здоров'я: спробувати механізми державно-приватного партнерства. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/141?view=material.
5. Портна О.В. Перспективи розвитку державно-приватного партнерства та ресурсного забезпечення охорони здоров'я в Україні. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vddfa/2012_2/index.pdf
6. Тараненко І.В. Державно-приватне партнерство в інноваційній сфері: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні / І.В. Тараненко // *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. - 2011. - № 1 (4). - С. 376-386.
7. Чала Н.Д. Державно-приватне партнерство в Україні. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://investycii.org/investuvanya/konferentsiji/>
8. Черевиков Є.Л. Державно-приватне партнерство у контексті розвитку конкуренції *Управленческие технологии в решении современных проблем развития социально-экономических систем: [монография] / Под ред. Е.В. Мартяковой //* Донецьк: ГВУЗ «ДонНТУ». - 2011. - С. 659-666.
9. Б'юкенен Джеймс. Твори. Пер. з англ. Серія: «Нобелівські лауреати з економіки». Т.1. / Фонд економічної ініціативи; Гл. ред.кол.: Нурієв Р.М. та ін / М., «Таурус Альфа», 1997.
10. Розпорядження КМУ від 31 жовтня 2011 р. N 1164-р Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір». - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1164-2011-%D1%80>
11. Указ Президента України Про заходи щодо забезпечення ефективності реалізації Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1154/2010>
12. Переосмислення системи охорони здоров'я: роль державно-приватного партнерства в Україні. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.likarnya.org.ua/news/11606.html>
13. Закон України «Про державно-приватне партнерство» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.524). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
14. Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зняття регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства в Україні та стимулювання інвестицій». - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/195-9>
15. Державно-приватне партнерство в контексті нової економічної політики України // *Матеріали III Міжнародного інвестиційного Саміту DID (29-30 вересня 2010р., м. Донецьк)*. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ch.kiev.ua/ru>
16. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, Стаття 141 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. № 436-IV, Законом України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. № 185-V). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

17. Фонд Державного майна України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-rent-consessions.html>
18. Державно-приватне партнерство в Україні - галузь, яка обіцяє розвиватися. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://rbn.cc.ua/analytics/3982-derzhavno-pryvatne-partnerstvo-v-ukrajini-galuz-jaka-obicjae-rozvyvatsja>
19. Офіційний сайт «Фасиліті менеджменту». - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://facility-management.shen.ua/ru>
20. Державно-приватне партнерство – Terra incognita української медицини? - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.vz.kiev.ua/ru/derzhavno-privatne-partnerstvo-terra-incognita-ukrayinskoji-medicini/>
21. Степанова О.В. Стратегічні орієнтири розвитку державно-приватного партнерства в системі охорони здоров'я України / О.В. Степанова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». - 2014. - № 6. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3157>
22. PPP Canada. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.p3canada.ca
23. Моссиалос Э. Добровольное медицинское страхование в странах Европейского Союза / Э. Моссиалос, С. Томпсон. М. // Анкил. - 2005. С. 224.
24. Ляховченко Л. Розвиток добровільного медичного страхування як позабюджетного джерела фінансування галузі охорони здоров'я в Україні / Л. Ляховченко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. - 2010. - № 1. С.265-272.
25. Офіційний сайт CREAM. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cream-europe.eu/en/index.php>
26. Формуючи бренд України, або актуальні питання міжнародної співпраці у сфері охорони здоров'я. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/355315>
27. Державно-приватне партнерство: МОЗ України провело нараду з питань його впровадження у сфері охорони здоров'я / Матеріали Круглого столу з міжнародною участю «Актуальні питання міжнародної співпраці у сфері охорони здоров'я» м. Київ, 17 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/338281>

References

1. Bondarev T., Watering N. Implementation of Public Private Partnership in Health Ukraine // Practice Facility Management: a specialized monthly magazine. - 2011. - № 11. - S.58-66.
2. Muzhylyvskyy V.V. Public-private partnership in insurance // BusinessInform. - 2014. - № 6. : www.business-inform.net
3. Martynova A.V., Trikoz I.V. Mechanism implementation of Public Private Partnership in Health // Journal of economic reforms. - 2013. - № 4 (12). - P. 33-39.
4. Pavlyuk K. Health: Try the mechanisms of public-private partnership. : http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/141?view=material
5. Portnoy A. Prospects for public-private partnerships and resources for health care in Ukraine. : www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vddfa/2012_2/index.pdf
6. Taranenko I.V. Public-private partnership in the innovation sphere: international experience and prospects in Ukraine // Bulletin of the International Nobel Economic Forum. - 2011. -№ 1 (4). - S. 376-386.
7. Chala N.D. Public-private partnership in Ukraine. : <http://investycii.org/investuvanya/konferentsiji/>
8. Cherevykov E.L. Public-private partnership in the context of competition Upravlencheskye technology solutions to development problems sovremennh socio-economic systems [monograph]. Donetsk: HVUZ «DonNTU.» - 2011. - P. 659-666.
9. James Buchanan. Writings. Per. from English. Series: «Nobel laureate in economics.» V.1. / Foundation economic initiatives; M. «Taurus Alpha», 1997.
10. CMU dated 31 October 2011 g. N 1164-r About approval of the Concept of the National Program «Health 2020: Ukrainian Dimension». : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1164-2011-%D1%80>
11. Prezydent Ukraine decree on measures to ensure the effectiveness of the implementation of the Program of economic reforms for 2010-2014 «Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State». : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1154/2010>
12. Redefining health care: the role of public-private partnership in Ukraine. : <http://www.liikarnya.org.ua/news/11606.html>
13. Law of Ukraine «On Public Private Partnership» (Supreme Council of Ukraine (VVR), 2010, number 40, st.524). : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
14. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On adoption of the Bill of Ukraine on amendments to some legislative acts of Ukraine concerning the removal of regulatory barriers to the development of public-private partnership in Ukraine and stimulate investment.» : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/195-19>
15. Public-private partnership in the context of the new economic policy of Ukraine // Proceedings of the Third International Investment Summit DID (29-30 September 2010., M. Donetsk). : <http://www.ch.kiev.ua/ru>
16. The Civil Code of Ukraine of 16 January 2003 r. Number 435-IV, Article 141 of the Commercial Code of Ukraine of 16 January 2003 r. Number 436-IV, the Law of Ukraine «On Management of State Property» dated 21 September 2006 r. Number 185-V). : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

17. The State Property Fund of Ukraine. : <http://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-rent-consessions.html>
18. Public-private partnership in Ukraine - an industry that promises to evolve. : <http://rbn.cc/ua/analytics/3982-derzhvano-pryvatne-partnerstvo-v-ukrajini-galuz-jaka-obicjaje-rozvyvatysja>
19. Official Site «Fasyliti management.» : <http://facility-management.shen.ua/ru>
20. Public-private partnerships - Terra incognita Ukrainian medicine? : <http://www.vz.kiev.ua/ru/derzhavno-pryvatne-partnerstvo-terra-incognita-ukrayinskoyi-medicini/>
21. Stepanova O.V. strategic orientation of public-private partnership in the health system of Ukraine // Electronic scientific specialized edition of «productive economy» .- 2014. - №6. : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3157>
22. PPP Canada. : www.p3canada.ca
23. Mossyalos E., Thompson. M. Dobrovolnoe medytsynskoe insurance in developing countries Evropeyskoho Union // Ankyl. - 2005 S. 224.
24. Lyahovchenko L. Development of voluntary health insurance as extra-budgetary sources of financing health care in Ukraine // Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. - 2010. - № 1. S.265-272.
25. Official site CREAM. : <http://www.cream-europe.eu/en/index.php>
26. Formuyuchy brand, or urgent issues of international cooperation in health. : <http://www.apteka.ua/article/355315>
27. Public-private partnership: the Ministry of Health of Ukraine held a meeting on implementation in health / roundtable with international participation «Topical issues of international cooperation in health» m. Kyiv, 17 December 2015 : <http://www.apteka.ua/article/338281>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шевчук Юлія Василівна – старший викладач кафедри фінансових ринків Університету Державної фіскальної служби України
м. Ірпін

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шевчук Юлия Васильевна – старший преподаватель кафедры финансовых рынков Университета Государственной фискальной службы Украины
м. Ирпень

ABOUT AUTHOR

Shevchuk Yulia Vasylivna – senior teacher on Financial Markets Department of University of State Fiscal Service of Ukraine
Irpin.

УДК 658.14/.17:005.52+339.543 (477)

ОЦІНКА РИЗИКІВ ТА ЗАВДАННЯ МИТНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

**Огонь Ц.Г.,
Ломейко Ю.А.**

Предметом дослідження є стан організації та результати виконання засад функціонування та реалізації митного контролю в Україні.

Метою дослідження є встановлення якості та оцінка результатів митного контролю в Україні; пошуки інструментів упередження порушень в сфері митного контролю, виявлення можливих напрямів його вдосконалення, зокрема шляхом покращення рівня взаємодії між державними органами в процесі реалізації правових засад в сфері митної справи.

Методи, використані для досягнення мети дослідження, це: діалектичний, дедуктивний, індуктивний, абстрагування та конкретизації, порівняльного аналізу та синтезу.

Результати роботи. За результатами проведеного дослідження стану організації та здійснення митного контролю було виявлено, що ефективний митний контроль має забезпечити дотримання митного законодавства, результатами чого є динаміка макро-показників, сукупного обсягу товарного експорту та імпорту, обсягу митних платежів, зменшення обсягів контрабандних та контрафактних товарів. Одночасно, незважаючи на наявність різних форм митного контролю та митних формальностей, важливим інструментом, який впливає на його ефективність, є видатки бюджету на забезпечення прозорості та дієвої роботи митних органів, оскільки саме до їх функцій належить його реалізація. Було співставлено показники експорту та імпорту товарів і митних платежів із видатками Державного бюджету на органи митного контролю. Виявлено, що аналізу суто статистичних показників недостатньо для того, щоб оцінити ефективність роботи митних органів у сфері митної справи, в тому

числі при здійсненні контролю. Дослідження ефективності управлінських рішень, які призвели до конкретних результатів, важливо проводити шляхом здійснення аудиту ефективності.

Галузь застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути використані в сфері державних фінансів, управління та контролю.

Висновки. На основі проведеного дослідження можемо узагальнити, що взаємодія митних органів та органів, які здійснюють діяльність у сфері визначення ефективності митного контролю, має діалектичну природу. Результатом здійснення як митного контролю, так його аналізу і оцінки, має бути досягнення мети митної політики держави, а саме: забезпечення позитивного впливу, зовнішньоекономічних відносин на соціально-економічний розвиток країни. Вдосконалення взаємодії митних органів та органів, які проводять аудит ефективності, має відбуватись на всіх етапах функціонування митного контролю, в т. ч. на етапі усунення виявлених порушень. Це має зменшити ризики виникнення аналогічних недоліків у сфері митного контролю в майбутньому.

Ключові слова: державний фінансовий контроль, митна політика, митний контроль, митні платежі, контролюючі органи, аудит ефективності.

ОЦЕНКА РИСКОВ И ЗАДАНИЯ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ В УКРАИНЕ

Огонь Ц.Г.,
Ломейко Ю.А.

Предметом исследования является состояние организации и результаты исполнения основ функционирования и реализации таможенного контроля в Украине.

Целью исследования является установление качества и оценка результатов таможенного контроля в Украине; поиски инструментов упреждения нарушений, выявление возможных направлений его усовершенствования, в частности путём улучшения уровня взаимодействия между государственными органами в процессе реализации правовых основ в сфере таможенного дела.

Методы, использованные для достижения цели исследования, это: диалектический, дедуктивный, индуктивный, абстракции и конкретизации, сравнительного анализа и синтеза.

Результаты работы: По результатам проведённого исследования состояния организации и осуществления таможенного контроля было выявлено, что эффективный таможенный контроль должен обеспечить соблюдение таможенного законодательства, результатами чего являются динамика макро-показателей, совокупного объёма таможенных платежей, уменьшение объёмов контрабандных и контрафактных товаров. Вместе с тем, несмотря на наличие разных форм таможенного контроля и таможенных формальностей, важным инструментом, который влияет на его эффективность, являются расходы бюджета на обеспечение прозрачной и действенного работы таможенных органов, поскольку именно к их функциям относится его реализация. Было сопоставлено показатели экспорта и импорта товаров и таможенных платежей с расходами Государственного бюджета на органы таможенного контроля. Выявлено, что анализ непосредственно статистических показателей недостаточен для того, чтобы оценить эффективность работы таможенных органов в сфере таможенного дела, в том числе при осуществлении контроля. Исследование эффективности управленческих решений, которые привели к конкретным результатам, важно проводить путём проведения аудита эффективности.

Сфера применения результатов. Результаты данного исследования могут быть использованы в сфере государственных финансов, управления и контроля.

Выводы. На основе проведённого исследования можем заключить, что взаимодействие таможенных органов и органов, которые осуществляют деятельность в сфере определения эффективности таможенного контроля, имеет диалектическую природу. Результатом осуществления как таможенного контроля, так и его анализа и оценки, должно быть достижение цели таможенной политики государства, а именно: обеспечение положительного влияния внешнеэкономических отношений на социально-экономическое развитие государства. Усовершенствование взаимодействия таможенных органов и органов, которые проводят аудит эффективности, должно осуществляться на всех этапах функционирования таможенного контроля, в том числе на этапе ликвидации выявленных нарушений. Это должно уменьшить риски возникновения аналогичных недостатков в будущем.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль, таможенная политика, таможенный контроль, таможенные платежи, контролирующие органы, аудит эффективности.

RISKS EVALUATION AND THE TASKS OF CUSTOMS CONTROL IN UKRAINE

Ohon Ts.G.
Lomeiko Yu.A.

The subject of the research is the state of customs control organization and the results of its basic principles realization in Ukraine.

The purpose of the article is to determine quality and to evaluate the results of customs control in Ukraine; to research the instruments that anticipate the violation in the field of customs control; to determine possible

ways of its development, in particular by improvement the level of interaction among government bodies that realize the principles of customs affairs in Ukraine.

Methods used to meet the purpose of this research are: dialectical, deductive, inductive methods; abstraction and concretization; comparative analysis and synthesis.

The results of research. As the result of research it was determined that effective customs control has to provide observance of customs legislation that should reflect dynamic of macroeconomic indicators and total volume of export and import of goods; volume of customs payments; decrease of smuggled and counterfeit goods volume. At the same time government budget costs envisaged to provide transparent and productive work of customs bodies stay the important instrument that influences customs control efficiency despite of different customs formalities and its forms availability. It was compared the indicators of export and import goods and customs payments with government budget expenditures on customs bodies. It was revealed that to analyze just only statistic indicators is not enough to evaluate efficiency of customs bodies work in the field of customs affairs, including customs control. It is important to make the research of managerial decisions efficiency which lead to the certain results by providing the efficiency audit.

Field of the results application. The results of the research may be used in the area of government finance, management and control.

Conclusions. It is possible to make the generalization based on the research carried out that interaction between customs bodies and other government bodies that active in the field of determination of customs control efficiency has the dialectical nature. The result of customs control implementation as well as implementation of its analysis and evaluation has to be the achievement the customs policy goal, namely: providing the positive effect of the foreign trade activity on the social and economic development of the country. Improvement of interaction between customs bodies and government bodies that make the efficiency audit has to be implemented in all the stages of customs control functioning including the stage of eliminating transgression. It has to reduce the risks of the same violations appearance in the future.

Key words: government financial control, customs policy, customs control, customs payments, controlling bodies, efficiency audit.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в сучасних умовах, коли в Україні спостерігається стрімкий розвиток зовнішньоекономічних відносин, та розпочата активна робота по проведенню адміністративних, податкових і митних реформ, важливого значення набуває оцінювання якості заходів в сфері державного управління. Тільки за можливості вчасно виявляти та усувати недоліки митного контролю, можна очікувати відсутність порушень митного законодавства та, як наслідок, досягнення мети митної політики в середньостроковій перспективі.

В сучасній науці досить широко представлені результати досліджень функціонування державного фінансового контролю в цілому, і в його складі – аудиту ефективності. Крім того, достатньо уваги приділено і окремим аспектам митного контролю.

Питання визначення сутності та призначення митного контролю було досліджено такими представниками сучасної науки: І.Г. Бережнюком, А.Д. Войцещуком, О.П. Гребельником, П.В. Пашком, К.К. Сандровским, В.Я. Настюком, В.А. Туржанським, Р.Б. Шишкою, В.М. Гаращуком та іншими.

Дослідженням державного фінансового контролю в цілому, формою якого є аудит ефективності, займалися такі вітчизняні і зарубіжні науковці, як: В.К. Симоненко, В.М. Федосов, Т.М. Боголіб, Т.І. Єфименко, В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик, Жак Ціллер, Гаррі Гавенс та інші.

На нашу думку, додаткового вивчення потребує застосування найбільш дієвих контрольно-аналітичних заходів з метою оцінки результативності митного контролю з урахуванням притаманних лише йому особливостей та ризиків у сфері митної справи.

Предметом дослідження є особливості діяльності держави у сфері реалізації митної політики в сучасних умовах та проведення її оцінки та аналізу.

Мета дослідження полягає у визначенні напрямів вдосконалення митного контролю, пошуку інструментів упередження порушень митного законодавства, покращення рівня взаємодії між митними та іншими державними органами.

Завданнями дослідження, виходячи з поставленої мети, є: 1) оцінка стану та результатів митного контролю як функції державного управління; 2) визначення завдань аудиту ефективності в контексті їх застосування для оцінки результативності управлінських рішень в сфері митного контролю; 3) аналіз результатів проведення аудиту ефективності діяльності органів митного контролю Рахунковою палатою, як Вищим органом фінансового контролю в Україні.

Для проведення дослідження було застосовано такі **методи наукового пізнання**: діалектичний, дедуктивний, індуктивний, абстрагування та конкретизації, порівняльного аналізу та синтезу.

Постановка проблеми. Значна сукупність видів і форм митного контролю, як функції державного управління, потребує застосування дієвих заходів для його оцінювання. Розглянемо завдання аудиту ефективності на предмет оцінки стану митного контролю та прийняття управлінських рішень у сфері митної справи. Водночас необхідно зазначити, що взаємодія органів митного контролю та органів, уповноважених здійснювати його аналіз та оцінку, має діалектичну природу, з огляду на те, що вони є складовими державного фінансового контролю. Слід зазначити, що чинне законодавство, яким регламентується

здійснення державного фінансового контролю, потребує вдосконалення, що має, серед іншого, позитивно вплинути і на засади здійснення аудиту ефективності стану організації та здійснення митного контролю.

Результати дослідження. Серед науковців, які займаються вивченням цієї проблематики, підіймаються різні питання, зокрема, П. В. Пашко зазначає [19, с. 7]: «усі міжнародні індекси та показники, що займають особливе місце в системі оцінювання ефективності здійснення митної справи, зорієнтовані саме на оцінювання ефективності митної діяльності з позиції умов ведення бізнесу та обтяжливості правових норм в кожній окремій державі (логістичний індекс (LPI), Індекс легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index), Індекс сприяння торгівлі Всесвітнього економічного форуму (ETI), Митний індекс Європейської Бізнес Асоціації (EBA – European Business Association))».

Н.В. Архирейська [1] розглядає чотири основні підходи до визначення ефективності митного контролю, зокрема: 1) ефективність як співвідношення результатів діяльності та витрат (даний підхід спирається на співвідношення результатів, пов'язаних з наданням послуг з митного оформлення і контролю, справляння податків і зборів, тощо та залучених для досягнення таких результатів ресурсів (грошових, трудових); 2) ефективність як ступінь досягнення відповідної мети (результативність) (даний підхід можливо застосовувати лише тоді, коли цілі визначені однозначно і точно); 3) ефективність як ступінь відповідності еталону (даний підхід відомий в тому числі під назвою «бенчмаркінг»; при використанні цього підходу ми порівнюємо показники діяльності митних органів з деяким еталоном, наприклад з показниками діяльності митних органів ЄС); 4) ефективність як ступінь задоволеності процесом його учасників, (при цьому задоволеність залежить від ступеня реалізації інтересів учасників у процесі. При застосуванні цього підходу до оцінки ефективності необхідно виділити групи, що беруть участь у процесі (суб'єкти ЗЕД, керівники митних органів, службовці, суспільство та ін.)

М. Харкавий [24] зазначає: «ефективність і результативність пост-митного аудиту залежить напряду від сформованої доказової бази на етапі підготовки і проведення документальних перевірок; як вже неодноразово зазначалось, фіскальні органи повинні підсилювати ефективність доперевірочних заходів у напрямку збору та аналізу інформації, яка свідчить про факти порушення норм митного та податкового законодавства України». Зауваження автора щодо важливості складених матеріалів за результатами митного постаудиту (документальних перевірок) та якості доказової бази набуває особливого значення в контексті різниці між: 1) нарахованими та 2) сплаченими митними платежами та штрафними санкціями. Результатом донарахованих штрафних санкцій має бути їх сплата, що залежить від якості перевірки, на яку, в свою чергу, впливає кількість витрачених ресурсів (професійний рівень особового складу митних органів, якість програмного забезпечення тощо, а отже – витрати державного бюджету).

На думку І.Г. Бережнюка [2, с. 447]: «оцінювати ефективність роботи митної системи необхідно не за сумою стягнутих платежів, а за повнотою цих стягнень». Іншими словами, важливим є не обсяг сплачених митних платежів в абсолютному вимірі, а рівень їх сплати відносно нарахованих показників.

Таким чином, вищезазначені авторами окремі підходи щодо оцінки ефективності митного контролю, не передбачають в повній мірі встановлення відповідності результатів митного контролю меті митної політики. Крім того, додаткового дослідження потребує оцінка результативності управлінських рішень митних органів в рамках дослідження ефективності діяльності у цій сфері.

Зауважимо, що митний контроль є одночасно: 1) важливим інструментом митної політики, 2) однією із функцій державного управління, 3) видом державного фінансового контролю. Перше зумовлює те, що призначенням митного контролю є забезпечення досягнення мети митної політики, друге – те, що фінансування органів, що здійснюють митний контроль, забезпечується за рахунок коштів державного бюджету (далі – ДБУ), третє – те, що необхідним є поділ митного контролю за часом проведення на: попередній, поточний, наступний (митний пост-аудит), як це передбачено для державного фінансового контролю в цілому.

Крім того, відповідно до п. 318.1 ст. 318 Митного кодексу України (далі – МКУ) від 13.03.2012 р. № 4495-VI [15]: «Митному контролю підлягають усі товари, транспортні засоби комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України».

Водночас відповідно до ст. 320 МКУ: «Форми та обсяги контролю, достатнього для забезпечення додержання законодавства з питань державної митної справи та міжнародних договорів України при митному оформленні, обираються митницями (митними постами) на підставі результатів застосування системи управління ризиками». Також ст. 361 МКУ регламентує: «Управління ризиками – це робота органів доходів і зборів з аналізу ризиків, виявлення та оцінки ризиків, розроблення та практичної реалізації заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків, оцінки ефективності та контролю застосування цих заходів. Під ризиком розуміється ймовірність недотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи».

Зауважимо, що формами митного контролю згідно ст. 336 МКУ є: «1) перевірка документів та відомостей під час переміщення товарів та транспортних засобів; 2) митний огляд/переогляд; 3) огляд території та приміщень складів тимчасового зберігання; 4) облік товарів та транспортних засобів; 5) перевірка обліку товарів та транспортних засобів; 6) усне опитування; 7) проведення документальних перевірок; 8) направлення запитів до інших державних органів, установ та організацій, уповноважених органів іноземних держав». Крім того, на нашу думку, митний контроль починається ще в момент отримання митним органом митної декларації для її оформлення, отже і перевірка документів та відомостей при митному декларуванні є формою митного контролю.

Також відповідно до ст. 4 МКУ: «митна формальність – це сукупність дій, що підлягають виконанню відповідними особами і органами доходів і зборів з метою дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи». Також МКУ містить окремі положення щодо митних формальностей: 1) на морському та річковому транспорті; 2) на авіатранспорті; 3) на залізничному транспорті; 4) на автотранспорті; 5) щодо припасів; 6) на трубопровідному транспорті та лініях електропередач.

Таким чином, виходячи з сутності понять «митна формальність» та «форма митного контролю», необхідно зауважити, що будь-яка форма митного контролю складається з митних формальностей (конкретних дій митних органів). Водночас здійснення окремої митної формальності може бути недостатнім для того, щоб вважати реалізованою окрему форму митного контролю.

З огляду на наведені окремі положення митного законодавства, розглянемо більш детально особливості їх практичної реалізації. Так, Наказом Міністерства фінансів України від 31.07.2015 р. № 684 [16] (далі – Наказ № 684) затверджено Порядок здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю.

Відповідно до положень Наказу 684 за результатами системи управління ризиками, митницею (митним постом) формується перелік митних формальностей, який містить: 1) назву митної формальності, 2) підрозділ/посадову особу – ініціатора включення митної формальності до переліку, прізвище, ініціали посадової особи, яка безпосередньо доповнила перелік; 3) підстави включення митної формальності до переліку; 4) вид митної формальності (обов'язкова, обов'язкова за умови; у разі потреби); 5) повідомлення до митної формальності. Водночас Наказом № 684 передбачено, що перелік таких митних формальностей за результатами застосування системи управління ризиками може бути не сформований взагалі, або містити тільки повідомлення без зазначення митної формальності.

Зауважимо, що управління митними ризиками, на наш погляд, передбачає аналіз та оцінку стану та встановлення підстав для здійснення тієї чи іншої форми митного контролю. Вчинення окремих митних формальностей, враховуючи окремі особливості переміщення товарів різними видами транспорту, – може бути лише проміжним етапом між аналізом митного ризику та проведенням окремої форми митного контролю (див. Рисунок).

Зважаючи на особливості здійснення митного контролю при переміщенні товарів різними видами транспорту (див. Рисунок) вважаємо за можливе визначення за результатами застосування системи управління ризиками окремих митних формальностей, які слід класифікувати як конкретну форму митного контролю, обрання якої і є призначенням аналізу митних ризиків. Водночас зауважимо, що будь-яка формальність та будь-яка форма митного контролю як функції державного управління може бути здійснена тільки митними органами. Важливими факторами, які створюють додаткову мотивацію для виконання ними своїх функцій та забезпечують ефективне функціонування митного контролю, є: узгоджене законодавство у сфері митної справи, якісне інформаційно-аналітичне забезпечення, обґрунтовані в достатньому обсягу видатки ДБУ. У ст. 87 Бюджетного кодексу України (далі – БКУ) від 08.07.2010 р. № 2456-VI [3] передбачено, що видатки з ДБУ здійснюються, серед іншого, на виконавчу владу в складі державного управління.

Наявність ризику		Здійснення митних формальностей		Проведення форм митного контролю
Розподіл операцій з переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон за ступенем ризику на: 1) Із незначним ступенем ризику; 2) Із середнім ступенем ризику; 3) Із значним ступенем ризику	Приводить до:	Здійснення митними органами дій, окремих для кожного виду транспорту: 1) Автомобільного; 2) Залізничного; 3) Повітряного; 4) Морського та річкового; 5) Ліній електропередач та трубопровідного транспортом	Має бути класифіковано як:	Проведення конкретних форм митного контролю: 1) Перевірки документів та відомостей при митному декларуванні та митному оформленні; 2) Митного огляду; 3) Обліку товарів та транспортних засобів; 4) Усного опитування; 5) Огляду територій та приміщень складів тимчасового зберігання; 6) Перевірки обліку товарів та транспортних засобів; 7) Проведення документальних перевірок; 8) Направлення запитів до інших державних органів, установ та організацій, уповноважених органів іноземних держав

Взаємозв'язок аналізу митних ризиків із митними формальностями та формами митного контролю

Джерело: складено авторами за даними [15], [16].

В свою чергу до результатів, які можуть свідчити про відсутність порушень митного законодавства, а отже про досконалість, прозорість та якість митного контролю в цілому, відносяться: 1) обсяг сплачених митних платежів; 2) динаміка та сумарний обсяг товарного експорту-імпорту; 3) наявність та/або відсутність контрабандних та контрафактних товарів. Динаміку обсягів переміщених через кордон товарів; обсягів митних платежів за переліком МКУ: ввізного та вивізного мита, акцизного податку з ввезених товарів та податку на додану вартість з ввезених товарів (враховуючи, що і штрафні фінансові санкції обліковуються разом із основною сумою податків згідно Наказу Міністерства фінансів України від 07.04.2016 р. № 422 [17]); видатків ДБУ окремо на органи митного контролю до 2012 р. та фіскальні органи в цілому наведено в Таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка товарообороту, митних платежів та обсягів державних видатків на фіскальні органи (млн. грн.)

	Видатки ДБУ на Державну митну службу України	Видатки ДБУ на фіскальні органи*	МИТНІ ПЛАТЕЖІ ЗБУ	Товарооборот (експорт та імпорт товарів разом)	Співвідношення товарообороту та видатків ДБУ на митну службу	Співвідношення товарообороту та видатків ДБУ на фіскальні органи	Співвідношення митних платежів та видатків ДБУ на митну службу	Співвідношення товарообороту та митних платежів
	1	2	3	4	5=4/1	6=4/2	7=3/1	8=4/3
2004	497,7	2 123,9	17 325,1	328 026,3	659,0	154,4	34,8	18,9
2005	860,3	3 229,3	30 152,8	360 921,6	419,6	111,8	35,1	12,0
2006	1 200,9	4 256,6	40 191,8	421 181,1	350,7	98,9	33,5	10,5
2007	1 302,0	4 807,6	53 061,4	555 085,8	426,3	115,5	40,8	10,5
2008	1 606,3	6 272,5	95 690,4	803 197,3	500,0	128,1	59,6	8,4
2009	1 597,6	5 705,5	83 556,8	663 333,9	415,2	116,3	52,3	7,9
2010	1 508,5	6 207,7	86 802,3	890 144,7	590,1	143,4	57,5	10,3
2011	1 472,0	6 006,1	115 621,1	1 203 121,4	817,3	200,3	78,5	10,4
2012	1 293,7	5 717,5	124 558,6	1 226 366,3	948,0	214,5	96,3	9,8
2013		5 976,1	118 833,1	1 121 226,0		187,6		9,4
2014		5 467,7	136 751,4	1 287 269,8		235,4		9,4
2015		5 098,0	203 392,0	1 652 269,2		324,1		8,1
2016		6 256,2	236 830,5	1 931 972,4		308,8		8,2

*-- 1) 2004 - 2012 р.р. - разом ДМСУ та ДПАУ, 2) 2013 - 2014 р.р. - Міністерство доходів і зборів України, 3) 2015 р. - Державна фіскальна служба

Джерело: складено авторами за даними [10], [18], [23].

Протягом 2004 – 2016 р. р. для отримання до Зведеного бюджету України (далі – ЗБУ) 1 гривні митних платежів необхідно було забезпечити перетин товарами державного кордону на суму від 8,1 грн в 2015 р., до 18,9 грн. в 2004 р. Зазначене може свідчити як про вдосконалення правового поля у митній сфері, так і про поступове підвищення ефективності митного контролю та про підвищення податкового навантаження на суб'єкти ЗЕД. Водночас на 1 гривню видатків ДБУ на митні органи протягом 2004 – 2012 р. р. можна було забезпечити здійснення митного контролю товарів вартістю від 350,7 грн. в 2006 р. до 948,0 грн. в 2012 р. Зазначене свідчить, перш за все, про підвищення пропускнує спроможності кордону та покращення процедур контролю. Крім того, при пропуску спрможності кордону, визначений, як 948,0 грн. товарообороту на 1 грн. видатків на митний контроль, в 2012 р. для отримання 1 гривні митних платежів, необхідно було забезпечити перетин кордону товарами вартістю лише 9,8 грн. Це свідчить, що у 2012 р. можна було спостерігати суттєве збільшення ефективності митного контролю, як з точки зору підвищення пропускнує спроможності кордону, так і з точки зору наповнення бюджету митними платежами (Таблиця 1). Водночас, зауважимо, що аналіз статистичних даних для визначення якості роботи органів митного контролю, на нашу думку, не є достатнім. Важливо досліджувати управлінські рішення, які призвели до зазначених результатів, прийнятих в тих, чи інших умовах. Аудит ефективності дає можливість забезпечити таку оцінку та вирішення даного завдання.

Слід зазначити, що аудит ефективності, як форма державного зовнішнього фінансового контролю, окремо передбачена Законом «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII [4]. Однак, контроль за ефективним використанням бюджетних коштів покладено і на Державну аудиторську службу України (далі – ДАСУ) [20], [5], і на підрозділи внутрішнього аудиту в бюджетних установах в рамках контролю та здійснення фінансового аудиту [3], [21]. На нашу думку, для органів внутрішнього фінансового контролю на законодавчому рівні також слід чітко визначити повноваження в сфері фінансового аудиту та аудиту ефективності, як це вже передбачено для Рахункової палати, з метою недопущення дублювання функцій державних органів.

Саме до завдань аудиту ефективності мають бути віднесені: 1) оцінка ефективності; 2) оцінка продуктивності; 3) оцінка результативності; 4) оцінка законності, повноти, своєчасності прийняття управлінських рішень; 5) оцінка стану внутрішнього контролю, як це передбачено Законом України «Про Рахункову палату».

Зауважимо, що існують окремі особливості проведення аудитів ефективності діяльності державних органів у сфері адміністрування надходжень бюджету.

Так, Рахункова палата, здійснюючи аудит ефективності діяльності Державної фіскальної служби України (далі – ДФС), в частині адміністрування податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету як мету, розглядає встановлення фактичного стану справ та оцінку якості виконання повноважень ДФС в частині контролю за повнотою нарахування та своєчасністю сплати до ДБУ відповідних надходжень [6], [7], [8], [9].

При цьому, застосовуються такі критерії, як: 1) законність – відповідність управлінських рішень і розпорядчих документів, прийнятих ДФС та її територіальними органами, вимогам чинного законодавства в частині виконання повноважень щодо застосування (нарахування) та сплати (стягнення) до ДБУ відповідних надходжень; 2) повнота та своєчасність – відповідність стану нарахування, сплати (стягнення) та своєчасності надходження до бюджету відповідних надходжень вимогам чинного законодавства; 3) результативність – стан фактичних результатів рішень ДФС із забезпечення застосування (нарахування) та стягнення відповідних надходжень до бюджету; 4) продуктивність – оцінка співвідношення результатів

діяльності ДФСУ щодо забезпечення надходжень відповідних податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету з використаними для досягнення таких результатів коштами ДБУ; 5) ефективність – стан виконання ДФСУ завдань із забезпечення надходжень до бюджетів усіх рівнів податків і зборів і досягнення цілей діяльності ДФСУ, затверджених відповідними бюджетними програмами.

Для проведення аудитів ефективності адміністрування надходжень коштів до бюджету використовуються такі методи: 1) моніторинг нормативно-правових актів, розпорядчих, інших актів та документів; 2) обробка даних інформаційних систем органів державної влади; 3) аналіз інформації, одержаної на відповідні запити контрольних груп Рахункової палати; 4) опрацювання статистичної, аналітичної інформації, ознайомлення, опитування, обстеження.

Проведені Рахунковою палатою аудити ефективності окремих питань у сфері державного митного контролю в рамках діяльності органів ДФСУ за 2016 рік засвідчують про наявність ряду проблемних питань, які неврегульовані законодавством, і мають місце на всіх стадіях митного контролю. Не дивлячись на деякі напрями покращення процедури митного оформлення, спрощення переміщення товарів через митний кордон, завдання, що постає на сьогодні, це – не лише забезпечити прозорість та законність перетину кордону. Час вимагає домогтися стати країною, коли перетин кордону громадянами, ввезення (вивезення) товарів робіт, послуг перестане бути тіньовим бізнесом, а бюджет держави від цієї сфери буде зростати реальними кроками. Це необхідно щодня змінювати в свідомості контролюючих (митних) органів, громадян України та нерезидентів.

Таблиця 2. Перелік проведених Рахунковою палатою важливих аудитів ефективності діяльності органів ДФСУ у сфері митної справи

2016 РІК			
	Назва	Рішення Про затвердження Звіту	Інформаційне повідомлення щодо реагування підконтрольних органів на рекомендації РП
11	Аудит ефективності використання коштів державного бюджету, виділених на виконання повноважень Державній фіскальній службі України	Звіт Про результати аудиту затверджено Рішенням Рахункової палати від 09.03.2016 р. № 4-5	1) Лист Міністерства фінансів України від 16.05.2016 № 31-11230-05-13/13964; 2) Лист ДФС України від 06.05.2016 р. № 7788/5/99-99-05-01-02-16; 3) Лист ДФС України від 16.05.2016 р. № 8209/5/99-99-05-01-02-16 4) Лист ДФС України від 24.05.2016 р. № 10870/5/99-99-05-01-02-16
22	Аудит ефективності виконання повноважень територіальними органами Державної фіскальної служби у Дніпропетровській та Запорізькій областях за дотриманням суб'єктами господарювання, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, законодавства України з питань державної митної справи	Звіт Про результати аудиту затверджено Рішенням Рахункової палати від 22.03.2016 № 5-7	1) Лист Міністерства фінансів України від 10.05.2016 р. № 31-11320-01-2/13237; 2) Лист Міністерства фінансів України від 12.05.2016 р. № 31-11320-02-3/13644; 3) Лист ДФС України від 05.05.2016 р. № 7670/5/99-99-14-04-02-16; 4) Лист ДФС України від 16.05.2016 р. № 1203/2/99-99-14-01-02-10
33	Аудит ефективності забезпечення органами Державної фіскальної служби повноти та своєчасності сплати (стягнення) штрафних санкцій і пені до державного бюджету	Звіт Про результати аудиту затверджено Рішенням Рахункової палати від 16 червня 2016 року № 12-7	1) Лист Міністерства фінансів України від 12.08.2016 р. № 31-11230-05-13/23635 2) Лист ДФС України від 02.08.2016 р. № 13299/5/99-99-12-03-06-16
44	Аудит ефективності виконання повноважень територіальними органами Державної фіскальної служби у Одеській, Миколаївській та Херсонській областях в частині контролю за повнотою нарахування та своєчасністю сплати до державного бюджету митних платежів суб'єктами підприємницької діяльності	Звіт Про результати аудиту затверджено Рішенням Рахункової палати від 30.06.2016 № 13-5	1) Лист Міністерства фінансів України від лист від 25.08.2016 р. № 31-11320-06-13/24524 2) Лист ДФС України від 22.07.2016 р. № 12610/5/99-99-19-01-03-16, 3) Лист ДФС України від від 19.12.2016 р. № 21994/5/99-99-19-01-03-16
55	Аудит ефективності забезпечення повноти податкових надходжень до державного бюджету органами Державної фіскальної служби на території Кіровоградської та Хмельницької областей	Звіт Про результати аудиту затверджено Рішенням Рахункової палати від 12 липня 2016 року № 14-4	

Джерело: складено авторами за даними [6], [7], [8], [9], [11], [12], [13], [14], [22]

Узагальнюючи дані проведених аудитів ефективності, наведених в Таблиці 2, зазначимо, що до вагомих недоліків реалізації митного контролю в Україні відносяться:

I. На етапі організації: 1) неврегулювання на законодавчому рівні правового статусу Центрального офісу з обслуговування великих платників податків (далі – ЦООВПП) та підпорядкованих йому Спеціалізованих державних податкових інспекцій (далі – СДПІ) як контролюючих органів [8, с. 9]; 2) недосконалість структури та недостатність чисельності підрозділів митного аудиту Головних управлінь (далі – ГУ) ДФСУ (Міндоходів), відсутність належного досвіду роботи з питань державної митної справи у фахівців підрозділів митного аудиту [8, с. 16-17]; 3) недоліки нормативно-правового забезпечення застосування митного режиму переробки на митній території України, зокрема в частині визначення обсягу продукції та відходів, що за результатами такої переробки, які мають бути реекспортовані або знищені відповідно. Також відсутність штрафних санкцій (пені) при зміні митного режиму переробки на митній території на митний режим імпорту, що призводить до безпідставного відстрочення сплати митних платежів в разі такої зміни [8, с. 29-31]; 4) недосконалість Порядку, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2013 № 139, в частині встановлення проведення державної реєстрації іноземних інвестицій після їх фактичного ввезення та після проведення митного оформлення, в той час як пільга зі сплати ввізного мита надається під час митного оформлення іноземних інвестицій [7, с. 11 – 12]; 5) неврегулювання питання визначення дати, на яку має бути відсутній податковий борг у платника, що подав заяву про повернення з бюджету митних та інших платежів, недосконалість механізму взаємодії територіальних органів ДФСУ з цього питання [7, с. 36]; 6) неузгодженість назв кодів доходів бюджету, які забезпечуються митницями, наведених в Класифікації доходів бюджету, затвердженої Наказом Міністерства фінансів України від 04.01.2011 р. № 11 «Про бюджетну класифікацію», та в Класифікаторі видів надходжень бюджету, затвердженому Наказом Міністерства фінансів України від 20.09.2012 р. № 1011 «Про затвердження відомчих класифікаторів інформації з питань державної митної справи, які використовуються у процесі оформлення митних декларацій»; 7) відсутність форми реєстрів сум митних платежів, належних до перерахування [7, с. 36]; 8) відсутність нормативно-правового акту, в якому має бути визначено повний перелік штрафів за всіма видами правопорушень, передбачених законодавством України, що повинні обліковуватись за кодом класифікації доходів бюджету 21081100 «Адміністративні штрафи та інші санкції», з метою запровадження реального обліку всіх видів штрафів за цим кодом [9, с. 44]; 9) відсутність концепції реформування органів ДФСУ; 10) відсутність Концепції створення та впровадження автоматизованої системи контролю за обігом підакцизних товарів (алкогольних напоїв та тютюнових виробів) «Електронна акцизна марка» з урахуванням світового досвіду [9, с. 48]; 11) відсутність результативних показників у паспорті бюджетної програми за КПКВК 3301010 «Керівництво та управління у сфері фіскальної політики», які мають надати можливість здійснити об'єктивну оцінку та моніторинг ефективності її виконання [9, с. 47].

II. На етапі здійснення: 1) незалучення відділів митного аудиту ГУ ДФСУ (Міндоходів) до формування планів графіків, що не сприяє ефективності їх контрольно-перевірочної діяльності та свідчить про невикористання системи управління ризиками [8, с. 21]; 2) недосконалість застосування методу визначення митної вартості за ціною на аналогічні (або подібні) товари, що призводить до встановлення різних цін на одній й ті самі товари на різних митницях [7, с. 7]; 3) визначення прогнозних показників надходжень до державного бюджету митних платежів здебільшого з огляду на перспективи зовнішньоекономічної діяльності великих платників податків та обсяги платежів, фактично сплачених ними, заснованих на даних митних постів [7, с. 12]; 4) відсутність інформації щодо платників, які перебувають на обліку та тих, які здійснюють митне оформлення товарів на кожній окремій митниці [7, с. 15]; 5) недостатній рівень контролю за цільовим використанням товарів, ввезених на митну територію в пільговому режимі та звільнених від оподаткування митними платежами [8, с. 23]; 6) відсутність порядку заповнення додатків № 19 та № 20 Звіту Аудит-1, в яких відображається інформація щодо донарахованих узгоджених та неузгоджених грошових зобов'язань. Як наслідок: включення до показників роботи відділів митного аудиту ГУ ДФСУ результатів документальних перевірок, проведених ними у попередніх роках, та досягнень підрозділів митного аудиту, які діяли у складі митниць, а також не врегулювання питання відображення нерезультативних перевірок окремо від загальної кількості [8, с. 29-31]; 7) неправомірне надання цільових пільг при імпорті товарів для виробництва окремих видів продукції, а саме без врахування положень нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, зокрема: надання пільги з митних платежів з імпорту при ввезенні тютюнової сировини підприємству, яке не мало ліцензії на виробництво тютюнової продукції; [7, с. 17]; 8) недостатній рівень узгодженості роботи і взаємодії між ДФСУ та її територіальними органами в частині обліку даних щодо кількості суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюють митне оформлення товарів [7, с. 36]; 9) відсутність можливості формування в системі «Податковий блок» звітної інформації про застосовані (нараховані) і сплачені до державного бюджету штрафи і пеню в розрізі податків і зборів та інших штрафів за порушення законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи ДФСУ [6, с. 44].

Стан виконання об'єктами контролю рекомендацій Рахункової палати, наданих за результатами контрольного заходу і зокрема аудиту ефективності залишається важливим етапом в реалізації рішень Рахункової палати, які мають бути обґрунтованими, відповідати вимогам часу та сприяти упередженню встановленим порушенням в перспективі. Водночас важливою, на нашу думку, є вдосконалення механізмів взаємодії Рахункової палати та підконтрольних організацій під час такого виконання, з метою недопущення реалізації пропозицій лише формально і повторення аналогічних недоліків в майбутньому.

На виконання рішень Рахункової палати (Таблиця 2) підконтрольними об'єктами було вжито заходи, зокрема до таких основних заходів слід віднести:

1) «з метою врегулювання правового статусу Державної фіскальної служби України та її територіальних органів Міністерство фінансів України було розроблено та подало на розгляд до Верховної Ради України законопроекти «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо мінімізації впливу на адміністрування надходжень до бюджету» (реєстр. № 4516) та «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо оптимізації територіальних органів державної фіскальної служби» (реєстр. № 4515)» [11], [12], [14];

2) «з метою підвищення рівня методологічного забезпечення та якості контрольно-перевірочної роботи з питань дотримання митного законодавства ДФС України розробляється проект наказу «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку взаємодії між підрозділами органів державної фіскальної служби при організації, проведенні та реалізації матеріалів документальних перевірок дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи»» [11];

3) «ДФС України здійснюються заходи щодо впровадження програмно-інформаційного комплексу «Система відбору суб'єктів господарювання для митного аудиту» для виявлення високо ризикових підприємств» [11], [14];

4) «з метою вирішення питання впровадження автоматизованої системи контролю за обігом підакцизних товарів Міністерством фінансів України і Державною фіскальною службою України розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення та впровадження автоматизованої системи контролю за обігом підакцизних товарів (алкогольних напоїв та тютюнових виробів) «Електронна акцизна марка»», яке затверджено 06.07.2016 р. № 497-р.» [12];

5) «з метою розширення напрямів використання бюджетних коштів, отриманих від реалізації марок акцизного збору, готується проект постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до додатка до постанови Кабінету Міністрів України від 25 червня 2001 року № 702», запропоновані зміни дали б змогу використовувати кошти від реалізації марок акцизного податку на виробництво, реалізацію, транспортування і зберігання марок акцизного податку, фінансування заходів для виконання основних функцій органів ДФСУ, які не забезпечені коштами загального фонду державного бюджету за відповідною бюджетною програмою, за винятком видатків на оплату праці» [12];

6) «для усунення недоліків і порушень, встановлених за підсумками аудиту, розроблена уніфікована форма звітності територіальних органів ДФСУ про результати проведення контрольно-перевірочної роботи» [13];

Інформація підконтрольних об'єктів щодо реагування на рішення Рахункової палати за результатами проведених аудитів ефективності надає їй можливість моніторити процес усунення виявлених порушень з метою упередження прийняття неефективних управлінських рішень та перенесення негативних тенденцій в майбутнє.

Висновки. За результатами проведеного дослідження зауважимо, що митний контроль як важлива функція державного управління, в першу чергу, має забезпечити дотримання митного законодавства та упередження його порушень в наступних періодах. Це має сприяти досягненню мети митної політики – позитивному іміджу України його впливу на розвиток зовнішньоекономічних відносин та соціально-економічний розвиток держави в цілому, а відтак і реальне наповнення бюджету митними платежами. Водночас, враховуючи, що митному контролю підлягають всі товари та транспортні засоби, а ресурси на його проведення є обмеженими у складі видатків ДБУ, застосування системи управління ризиками є необхідною умовою для дієвості та ефективності митного контролю. Система управління ризиками передбачає обрання доцільної форми митного контролю. Порядок аналізу митних ризиків регламентує за результатом його здійснення визначення необхідної митної формальності, що є складовою форми митного контролю. Це ускладнює оцінку якості та результативності митного контролю в цілому, оскільки саме результати здійснення форм митного контролю, а не митних формальностей, мають бути відображені в конкретних документах (актах, протоколах, довідках). Проведений аналіз ефективності діяльності органів митного контролю засвідчив, що можливості в прирості доходів бюджету є досить високими. Саме для детального аналізу митного контролю, як функції державного управління, а також оцінки законності управлінських рішень, які призвели до конкретних результатів, в тих чи інших умовах з урахуванням законодавчої бази, має застосовуватись аудит ефективності, як одна із форм державного фінансового контролю.

Також зауважимо, що використання висновків та рекомендацій Рахункової палати за результатами проведених контрольних заходів вимагає вдосконалення нормативно-правового забезпечення. Аудит ефективності, який проводиться з метою аналізу та оцінки стану організації та проведення митного контролю може виявити, серед інших недоліків, прогалини безпосередньо в законодавстві з питань державної митної справи, включаючи аспекти відповідальності усіх учасників митних відносин. Рекомендації Рахункової палати мають бути враховані при визначенні напрямів вдосконалення організаційно-правових засад функціонування митного контролю в Україні.

Список використаних джерел

1. Архірейська Н.В. / Аналіз підходів до оцінювання ефективності митної справи / Н. В. Архірейська // *Ефективна економіка. Електронний журнал* – 2014 – № 7. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua
2. Бережнюк І. Г. *Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія* / І. Г. Бережнюк. — Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 543С.

3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/paran527#n527>
4. Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII «Про Рахункову палату». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>
5. Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-12/paran14#n14>
6. Звіт Рахункової палати «Про результати аудиту ефективності забезпечення органами ДФС повноти та своєчасності сплати (стягнення) штрафних санкцій і пені до державного бюджету», затверджений Рішенням Рахункової палати від 16.06.2016 р. № 12-7. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16749618/Zvit_12-7.pdf?subportal=main
7. Звіт Рахункової палати «Про результати аудиту ефективності виконання повноважень органами Державної фіскальної служби у Одеській, Миколаївській та Херсонській областях в частині контролю за повнотою нарахування та своєчасністю сплати до державного бюджету митних платежів суб'єктами підприємницької діяльності», затверджений Рішенням Рахункової палати від 30.06.2016 р. № 13-5 // Рахункова палата. Офіційний сайт Рахункової палати. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16749609/Zvit_13-5.pdf?subportal=main
8. Звіт Рахункової палати «Про результати аудиту ефективності виконання повноважень територіальними органами ДФСУ у Дніпропетровській та Запорізькій областях за дотриманням суб'єктами господарювання, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, законодавства України з питань державної митної справи», затверджений Рішенням Рахункової палати від 22.03.2016 р. № 5-7 // Рахункова палата. Офіційний сайт Рахункової палати. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16749201/Zvit_5-7.pdf?subportal=main
9. Звіт Рахункової палати «Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, виділених на виконання повноважень Державній фіскальній службі України за 2014 р. та січень-вересень 2015 р.», затверджений Рішенням Рахункової палати від 09.03.2016 р. № 4-5 // Рахункова палата. Офіційний сайт Рахункової палати. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16748645/Zvit_4-5.pdf?subportal=main
10. Звітність про виконання бюджетів // Виконання бюджетів // Державна казначейська служби України. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>
11. Інформаційне повідомлення на виконання Рішення Рахункової палати від 22.03.2016 № 5-7 щодо Звіту про результати аудиту ефективності виконання повноважень територіальними органами Державної фіскальної служби у Дніпропетровській та Запорізькій областях за дотриманням суб'єктами господарювання, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, законодавства України з питань державної митної справи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16749214>
12. Інформаційне повідомлення на виконання Рішення Рахункової палати від 09.03.2016 р. № 4-5 щодо Звіту про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, виділених на виконання повноважень Державній фіскальній службі України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16750651>
13. Інформаційне повідомлення на виконання рішення Рахункової палати від 16.06.2016 р. № 12-7 щодо Звіту про результати аудиту ефективності забезпечення органами Державної фіскальної служби повноти та своєчасності сплати (стягнення) штрафних санкцій і пені до державного бюджету. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16750879>
14. Інформаційне повідомлення на виконання рішення Рахункової палати від 30.06.2016 р. № 13-5 щодо Звіту про результати аудиту ефективності виконання повноважень територіальними органами Державної фіскальної служби у Одеській, Миколаївській та Херсонській областях в частині контролю за повнотою нарахування та своєчасністю сплати до державного бюджету митних платежів суб'єктами підприємницької діяльності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16750896>
15. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran3118#n3118>
16. Наказ Міністерства фінансів України від 31.07.2015 р. № 684 «Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15>
17. Наказ міністерства Доходів і зборів України «Про затвердження Порядку ведення органами Державної фіскальної служби України оперативного обліку податків і зборів, митних та інших платежів до бюджету, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 07.04.2016 р. № 422. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0751-16>
18. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період) // Статистика зовнішнього сектору // Статистика // Національний банк України. Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>

19. Пашко П. В. *Захист митних інтересів як критерій оцінювання ефективності митних органів* / П. В. Пашко // *Дослідження теоретичних аспектів та розробка системи оцінювання ефективності митних процедур*. Науково-практична заочна конференція: збірник тез. – м. Хмельницький, 2014 р. – С. 6 – 9.

20. *Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43 Положення «Про Положення Про Державну аудиторську службу»*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF>

21. *Постанова Кабінету Міністрів України від 28.09.2011 р. № 1001 «Деякі питання утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади»*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-%D0%BF>

22. *Рішення Рахункової палати від 12.07.2016 р. «Про результати аудиту ефективності забезпечення повноти податкових надходжень до державного бюджету органами ДФС на території Кіровоградської та Хмельницької областей»*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16749481/R_RP_14-4.pdf?subportal=main

23. *Товарна структура зовнішньої торгівлі України // Зовнішньоекономічна діяльність // Державна служба статистики України*. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

24. Харкавий М. «Оцінка ефективності пост-митного аудиту в Україні» Науковий клуб Sophus/ 2014_11_25_Lviv » Секція_4_2014_11_25/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2014_11_25_lviv/sekcija_4_2014_11_25/ocinka_efektivnosti_post_mitnogo_auditu_v_ukrajini/70-1-0-1089

References

1. Arhireiska N.V. *Analiz pidhodiv do otsinuvannia efektyvnosti mytnoi spravy* [Analysis of the ways of customs affair efficiency evaluation]. *Effective economy*. 2014 №7. www.economy.nayka.com.ua

2. Berezhniuk, I.H. *Mytne rehuliuвання Ukrainy: natsionalni ta mizhnarodni aspekty* [Customs Ukraine: national and international aspects]. Dnipropetrovsk: Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy, 2009

3. *Budzhetni kodeksi Ukrainy* [Budget Code of Ukraine], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/paran527#n527> (Accessed 08 July 2010)

4. The law of Ukraine «About the Accounting chamber», available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (Accessed 02 July 2015)

5. The law of Ukraine «About the main principles of the government financial control implementation in Ukraine», available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-12/paran14#n14> (Accessed 26 January 1993)

6. The report of the Accounting chamber of Ukraine, available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16749618/Zvit_12-7.pdf?subportal=main (The Decision № 12-7 accessed 16 June 2016)

7. The report of the Accounting chamber of Ukraine, available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16749609/Zvit_13-5.pdf?subportal=main (The Decision № 13-5 accessed 30 June 2016)

8. The report of the Accounting chamber of Ukraine, available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16749201/Zvit_5-7.pdf?subportal=main (The Decision № 5-7 accessed 22 March 2016)

9. The report of the Accounting chamber of Ukraine, available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16748645/Zvit_4-5.pdf?subportal=main (The Decision № 4-5 accessed 09 March 2016)

10. The State Treasury Service of Ukraine. Reporting on budget execution, available at: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>

11. The information report on the execution of the Decision of the Accounting chamber of Ukraine № 5-7 from the 22 of March 2016, available at: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16749214>

12. The information report on the execution of the Decision of the Accounting chamber of Ukraine № 4-5 from the 09 of March 2016, available at: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16750651>

13. The information report on the execution of the Decision of the Accounting chamber of Ukraine № 12-7 from the 16 of June 2016, available at: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16750879>

14. The information report on the execution of the Decision of the Accounting chamber of Ukraine № 13-5 from the 30 of June 2016, available at: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16750896>

15. *Mytni kodeksi Ukrainy* [Customs Code of Ukraine], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran3118#n3118> (Accessed 13 March 2012)

16. The Order of the Ministry of Finance of Ukraine № 684, available at: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16750879> (Accessed 31 of July 2015)

17. The Order of the Ministry of incomes and taxes of Ukraine № 422, available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0751-16> (Accessed 07 of April 2016)

18. The reporting of The National Bank of Ukraine on the exchange rates, available at: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>

19. Pashko P.V. *Zahyst mytnyh interesiv iiak kryterii otsinuvannia efektyvnosti mytnyh organiv*. [Protection of the national interests as the criteria of the customs bodies work]. Scientific and practical conference: «Research of the theoretical aspects and working out the evaluation of the customs procedures efficiency». Khmelnytskyi. 2014

20. The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 43 accessed on the 03 of February 2016, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF>

21. The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1001, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-%D0%BF> (Accessed 28 of September 2011)

22. The Decision of the Accounting Chamber of Ukraine, available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16749481/R_RP_14-4.pdf?subportal=main (Accessed 12 of July 2016)

23. The reporting of the State Statistics Service of Ukraine about the structure of external trade of goods. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

24. Kharkavyi M. «Otsenka efektyvnosti post-mytnogo auditu v Ukraini» [Evaluation of the post-customs audit efficiency in Ukraine]. Scientific club Sophus. 2014. Available at: http://sophus.at.ua/publ/2014_11_25_lviv/sekcija_4_2014_11_25/ocinka_efektivnosti_post_mitnogo_auditu_v_ukrajini/70-1-0-1089

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Огонь Цезарь Григорович доктор економічних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри фінансів,

Ломейко Юлія Андріївна, аспірант кафедри фінансів

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, проспект Перемоги 54/1, м. Київ, 03680, Україна

e-mail: yulya797979@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Огонь Цезарь Григорьевич доктор экономических наук, профессор, заслуженный юрист Украины, профессор кафедры финансов,

Ломейко Юлия Андреевна, аспирант кафедры финансов

Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана, проспект Победы 54/1, г. Киев, 03680, Украина

e-mail: yulya797979@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Ohon Tsezar Grigorievich Doctor of Economic Sciences, Fullprofessor, honoured lawyer of Ukraine, Professor of the department of finances,

Lomeiko Yuliia Andreevna, Graduate student of the department of finances,

of the Kyiv national economic university

54/1 Prospect Peremogy 03680 Kyiv Ukraine

e-mail: yulya797979@ukr.net

ЗМІСТ

Економіка знань, інноваційна економіка

БІЛА С.О. Новітні тренди розвитку глобалізаційних процесів.....	7
ВОЛОСОВИЧ С.В. Домінанти технологічних інновацій у фінансовій сфері	15
ГУДКОВА А.О., ТУРКО Т.І. Аналіз інноваційного і технологічного розвитку Російської Федерації	22
ДРОК П.В. Застосування інноваційних інформаційно-технічних засобів у освітній діяльності.....	33
КУЛІЧЕНКО В.О. Становлення та розвиток системи управління інноваційними проектами і програмами в бюджетній сфері в Україні	37
РІЗНИК В.В. Проблеми трансформації та перспективи розвитку вищої освіти України в контексті глобалізації	45
РОМАНИШИН В.О. Нагромадження капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України	54
ФЕДУЛОВА Л.І. Інноваційний фактор забезпечення сталого розвитку регіонів України.....	62

Економіка та управління

ДОБРОСКОК І.І., КАРПОВИЧ М.Г. Туризм в Україні: занепад чи низький старт?.....	72
ІЗМАЙЛОВИЧ С.В. Особливості управління господарськими ризиками організації промислового сектору економіки	79
КАРПЕНКО О.М., КАРПЕНКО В.М., ПАВЛОВА Д.О. Можливості розвитку агротуризму в Білорусі та фактори, що на нього впливають	86
КОРСАК М.М., СУРДО А.П. Вдосконалення прогнозування соціально-економічного розвитку: досвід Республіки Білорусь.....	93
КОСТІН Ю.Д., ТЕЛЕГІН В.С. Реформування ринку електроенергії України.....	101
КОШУЛЬКО О.П. Виклики та стратегії поведінки українських іммігранток за кордоном	108
ЛИСИЦЯ К.С. Конкурентоспроможність країн СНД: показники та фактори росту	115
МАНАКОВ А.Г., СУВОРКОВ П.Е., СТАНАЙТИС С.А. Аналіз демографічних процесів в Естонії, Латвії і Литві з середини ХХ століття і прогноз до кінця ХХІ століття.....	125
МИЧИНСЬКА-КОВАЛЬСЬКА М. Специфіка сучасного ринку праці в Польщі	135
ОЖИГІНА В.В. Зони вільної торгівлі Ізраїлю: досвід проектування та перспективи для Євразійського Економічного Союзу і України.....	142
ПЕТРЕНКО Н.В. Місце інституційної корупції в системі економічної безпеки держави	154
ПРИПУТА Н.В. Компоненти механізму регулювання розвитку ринків молока та молочної продукції України	162
СЕМЕНЕНКО О.Г. Аналіз розвитку харчової промисловості України	168
ТЕТЕРИНЕЦЬ Т.А., ЧИЖ Д.А. Актуальні проблеми і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Республіці Білорусь.....	182
ТУРБАН Г.В. Міжнародна торгівля послугами та особливості її розвитку в Республіці Білорусь	191
ШЕФЕР М., ГЕТЬМАН О. Передумови нестандартної зайнятості в ЄС та Україні: порівняльний аналіз.....	200
ШИМЧЕНКО Л.А. Оптимізація зовнішньоторгівельного розвитку України в військово-політичних умовах.....	212

Економічна теорія

ГОРДЕЙ О.Д., ПАЦАЙ Б.Д. Еволюційні трансформації соціально-економічних систем	218
КОВАЛЬ С.П. Регулювання зайнятості населення в умовах розвитку підприємництва в Україні	225
КУЧМЕНКО В.О. Економічна сутність поняття капіталу підприємства та його структури	232
ТАРАСЕВИЧ В.М., ЛЕОНІДОВ І.Л. Власність і привласнення як основа інтелектуального розвитку	237
ШЕВЧЕНКО О.В. Стратегічне регулювання регіональних диспропорцій та методика оцінки його ефективності	248
ШКУТЬКО О.Н. Торгівельна дипломатія як форма зовнішньоторгівельної політики держави.....	257
ШУЛЬГА О.А. Система соціально-економічних відносин та технологічні способи виробництва: діалектика взаємовпливів.....	264

Фінанси, грошовий обіг, кредит

БОГОЛІБ Т.М. Бюджет для громадян як пріоритет державної бюджетної політики	274
ВОРОНКОВА О.М., КІШИК Т.В. Аналіз діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України: комплексний підхід.....	284
ДОВГАНЬ Л.П., СУРЖЕНКО А.В. Оцінка вартості бізнесу в умовах впровадження вартісно-орієнтованого управління фінансами підприємств	293
ДУЛЬСЬКА І.В. Місце технологічної політики у системі державних фінансів	302
ЄВТУШЕНКО Н.М., ВІНОГРАДНЯ В.М. Управління акумуляцією та витратами бюджетних коштів	314
ЗЮЗІН В.О. Теоретичні засади фінансового забезпечення реалізації соціальних програм в Україні та світі	327
КОСОВА Т.Д., СЛОБОДЯНЮК О.В. Формалізація розвитку сегменту майнового та ризикового страхування.....	336
КУЖЕЛЄВ М.О., ГОЛОВЕНКО І.П. Фондові біржі як елемент інфраструктури національного ринку цінних паперів: тенденції розвитку.....	343
ЛЕВАЄВА Л.Ю., КУЧЕРЕНКО С.Ю. Необхідність забезпечення прозорості бюджетного процесу	350
МАЛИШКО В.В., ПУЧКО А.О., ЦАРУК А.Ю. Аналіз виконання державного та місцевих бюджетів України	354
ПАСІЧНИЙ М.Д. Перспективне прогнозування і планування у системі бюджетних відносин.....	361
ПРАНЕВИЧ А.О., ПРОКОПОВИЧ В.О. Регіональна взаємодія у валютній сфері: передумови, форми, можливості і витрати організації	368
САКАЛЬ О.В. Механізм фінансування сталого розвитку на різних інституційних рівнях	377
САЛЬНИКОВА Т.В. Державний борг України: оцінка та напрями підвищення ефективності управління.....	385
СОКОЛОВСЬКА О.В. Міжнародні стандарти митного пост-аудиту	394
ТРОПІНА В.Б. Сучасні тенденції розвитку зарубіжних пенсійних систем	403
ЧЕРЕП А.В., СЬОМЧЕНКО В.В., СЬОМЧЕНКО А.А. Системний характер та специфічні риси функціонування та розвитку банківської системи України	411
ШЕВЧУК Ю.В. Розвиток державно-приватного партнерства у контексті вдосконалення фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я.....	416
ОГОНЬ Ц.Г., ЛОМЕЙКО Ю.А. Оцінка ризиків та завдання митного контролю в Україні	428

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика знаний, инновационная экономика

БЕЛАЯ С.А. Новые тренды развития глобализационных процессов	7
ВОЛОСОВИЧ С.В. Доминанты технологических инноваций в финансовой сфере	15
ГУДКОВА А.А., ТУРКО Т.И. Анализ инновационного и технологического развития Российской Федерации	22
ДРОК П.В. Применение инновационных информационно-технических средств в образовательной деятельности	33
КУЛИЧЕНКО В.О. Становление и развитие системы управления инновационными проектами и программив бюджетной сфере в Украине	37
РЕЗНИК В.В. Проблемы трансформации и перспективы развития высшего образования Украины в контексте глобализации	45
РОМАНИШИН В.О. Накопление капитала в обеспечении инновационного развития экономики Украины	54
ФЕДУЛОВА Л.И. Инновационный фактор обеспечения устойчивого развития регионов Украины	62

Экономика и управление

ДОБРОСКОК И.И., КАРПОВИЧ М.Г. Туризм в Украине: упадок или низкий старт?	72
ИЗМАЙЛОВИЧ С.В. Особенности управления хозяйственными рисками организаций промышленного сектора экономики	79
КАРПЕНКО Е.М., КАРПЕНКО В.М., ПАВЛОВА Д.А. Возможности развития агротуризма в Беларуси и факторы его определяющие	86
КОРСАК М.М., СУРДО А.П. Совершенствование прогнозирования социально-экономического развития: опыт Республики Беларусь	93
КОСТИН Ю.Д., ТЕЛЕГИН В.С. Реформирование рынка электроэнергии Украины	101
КОШУЛЬКО О.П. Вызовы и стратегии поведения украинских иммигрантов за рубежом	108
ЛИСИЦА Е.С. Конкурентоспособность стран СНГ: показатели и факторы роста	115
МАНАКОВ А.Г., СУВОРКОВ П.Э., СТАНАЙТИС С.А. Анализ демографических процессов в Эстонии, Латвии и Литве с середины XX века и прогноз до конца XXI века	125
МИЧИНСКАЯ-КОВАЛЬСКАЯ М. Специфика труда на современном рынке в Польше	135
ОЖИГИНА В.В. Зоны свободной торговли Израиля: опыт проектирования и перспективы для Евразийского Экономического Союза и Украины	142
ПЕТРЕНКО Н.В. Место институциональной коррупции в системе экономической безопасности государства	154
ПРИПУТА Н.В. Компоненты механизма регулирования развития рынков молока и молочной продукции Украины	162
СЕМЕНЕНКО Е.Г. Анализ развития пищевой промышленности Украины	168
ТЕТЕРИНЕЦ Т.А., ЧИЖ Д.А. Актуальные проблемы и перспективы развития малого и среднего предпринимательства в Республике Беларусь	182
ТУРБАН Г.В. Международная торговля услугами и особенности её развития в Республике Беларусь	191
ШЕФЕР М., ГЕТЬМАН О. Предпосылки нестандартной занятости в ЕС и Украине: сравнительный анализ	200
ШИМЧЕНКО Л.А. Оптимизация внешнеторгового развития Украины ввоенно-политических условиях	212

Экономическая теория

ГОРДЕЙ О.Д., ПАЦАЙ Б.Д. Эволюционные трансформации социально-экономических систем	218
КОВАЛЬ С.П. Регулирование занятости населения в условиях развития предпринимательства в Украине	225
КУЧМЕНКО В.А. Экономическая сущность понятия капитала предприятия и его структуры	232
ТАРАСЕВИЧ В.Н., ЛЕОНИДОВ И.Л. Собственность и присвоение как основа интеллектуального развития	237
ШЕВЧЕНКО О.В. Стратегическое регулирование региональных диспропорций и методика оценки его эффективности	248
ШКУТЬКО О.Н. Торговая дипломатия как форма внешнеторговой политики государства	257
ШУЛЬГА О.А. Система социально-экономических отношений и технологические способы производства: диалектика взаимовлияния	264

Финансы, денежное обращение, кредит

БОГОЛИБ Т.М. Бюджет для граждан как приоритет государственной бюджетной политики	274
ВОРОНКОВА Е.Н., КИШИК Т.В. Анализ деятельности страховых компаний на финансовом рынке Украины: комплексный подход	284
ДОВГАНЬ Л.П., СУРЖЕНКО А.В. Оценка стоимости бизнеса в условиях внедрения стоимостно-ориентированного управления финансами предприятий	293
ДУЛЬСКАЯ И.В. Место технологической политики в системе государственных финансов	302
ЕВТУШЕНКО Н.Н., ВІНОГРАДНАЯ В.М. Управление аккумуляцией и расходованием бюджетных средств	314
ЗЮЗИН В.О. Теоретические основы финансового обеспечения реализации социальных программ в Украине и мире	327
КОСОВА Т.Д., СЛОБОДЯНЮК О.В. Формализация развития сегмента имущественного и рискованного страхования	336
КУЖЕЛЕВ М.А., ГОЛОВЕНКО И.П. Фондовые биржи как элемент инфраструктуры национального рынка ценных бумаг:тенденции развития	343
ЛЕВАЕВА Л.Ю., Кучеренко С.Ю. Необходимость обеспечения прозрачности бюджетного процесса	250
МАЛЫШКО В.В., ПУЧКО А.А., ЦАРУК А.Ю. Анализ выполнения государственного и местных бюджетов Украины	254
ПАСЕЧНЫЙ Н.Д. Среднесрочное прогнозирование и планирование в системе бюджетных отношений	261
ПРАНЕВИЧ А.А., ПРОКОПОВИЧ В.О. Региональное взаимодействие в валютной сфере: предпосылки, формы, возможности и издержки организации	368
САКАЛЬ О.В. Механизм финансирования устойчивого развития на разных институциональных уровнях	377
САЛЬНИКОВА Т.В. Государственный долг Украины: оценка и направления повышения эффективности управления	385
СОКОЛОВСКАЯ Е.В. Международные стандарты таможенного пост-аудита	394
ТРОПИНА В.Б. Современные тенденции развития зарубежных пенсионных систем	403
ЧЕРЕП А.В., СЕМЧЕНКО В.В., СЕМЧЕНКО А.А. Системный характер и специфические черты функционирования и развития банковской системы Украины	411
ШЕВЧУК Ю.В. Развитие государственно-частного партнерства в контексте совершенствования финансового обеспечения сферы здравоохранения	416
ОГОНЬ Ц.Г., ЛОМЕЙКО Ю.А. Оценка рисков и задания таможенного контроля в Украине	428

CONTENTS

Economy knowledge, Innovative economy

BILA S.O. Newest trends of globalization processes development	7
VOLOSOVICH S.V. Dominants of technological innovations in the financial sphere	15
GUDKOVA A.A., TURKO T.I. Analysis of innovation and technological of the Russian Federation	22
DROK P.V. Application of innovative informational-technical means in educational activity	33
KULICHENKO V.O. Formation and development of the innovative project and program management system in the budgetary sphere in Ukraine	37
RIZNYK V.V. Problems of transformation and prospects for development of Ukraines higher education in the context of globalization	45
ROMANYSHYN V.O. Capital accumulation provision in innovatively development of economy of Ukraine	54
FEDULOVA L.I. Innovative factor of sustainable development of Ukraine regions	62

Economy and Management

DOBROSKOK I.I., KARPOVYCH M.G. Tourism in Ukraine: decline or a slow start?	72
IZMAILOVICH S.V. Peculiarities of managing of economic risks organizations of industrial sector of economics	79
KARPENKA E.M., KARPENKA V.M., PAVLOVA D.A. The possibility of agrotourism development in Belarus and determinant factors	86
KORSAK M.M., SURDO A.P. Improvement of forecasting social and economic development: experience of the Republic of Belarus	93
KOSTIN YU.D., TELEGIN V.S. The reform of the electricity market of Ukraine	101
KOSHULKO O.P. Challenges and strategies of behavior of Ukrainian female immigrants abroad	108
LISITSA E.S. CIS countries competitiveness: measurement and drivers	115
MANAKOV A., SUVORKOV P., STANAITIS S. Analysis of demographic processes in Estonia, Latvia and Lithuania from the middle of the 20th century and the forecast before the end of the XXI century	125
MICZYŃSKA – KOWALSKA M. The specificity of the modern labour market in Poland	135
OZHIGINA V.V. Free trade areas of israel: design experience and prospects for Eurasian Economic Union and Ukraine	142
PETRENKO N.V. Role Institutional corruption in the economic security	154
PRYPUTA N.V. Components of mechanism of regulation of development of markets milk and dairy products in Ukraine	162
SEMENENKO O.H. Analysis of development of food industry in Ukraine	168
TSETSIARYNETS T.A., CHYZH D.A. Essential problems and prospects of development of small and average business in the Republic of Belarus	182
TURBAN G.V. International trade of services and features of its development in Republic of Belarus	191
SCHAEFER M., HETMAN O. Preconditions of non-standard employment in the EU and Ukraine: comparative analysis	200
SHIMCHENKO L.A. Optimization and development of Ukraine's foreign trade in military and political conditions	212

Economic theory

HORDEI O.D., PATSAJ B.D. Evolutionary transformations of social and economic systems	218
KOVAL' S.P. The regulation of employment in terms of entrepreneurship development in Ukraine	225
KUCHMENKO V.O. Economic essence concept capital enterprise and its structure	232
TARASEVICH V.N., LEONIDOV I.L. ownership and appropriation as base of intellectual development	237
SHEVCHENKO O.V. Strategic administration of regional unevenness and estimation of its effectiveness	248
SHKUTSKO A.N. Trade diplomacy as form of foreign trade policy of the state	257
SHULGA O.A. The system of socio-economic relations and technological mode of production: dialectics interference	264

Finance, Monetary circulation and Credit

BOGOLIB T.M. The citizens budget as a priority of state fiscal policy	274
VORONKOVA O.M., KISHUK T.V. Analysis of insurance companies' activity in the financial market of Ukraine: the comprehensive approach	284
DOVHAN L.P., SURZHENKO A.V. Cost of business in the implementation of value-oriented financial management of enterprises	293
DULSKA I.V. Place of technological policies in the system of public finances	302
YEVTUSHENKO N.M., VYNOGRADNYA V.M. Management accumulation and budget expenditures	314
ZIUZIN V.O. Theoretical principles of financial support social programs in Ukraine and in the world	327
KOSOVA T.D., SLOBODYANYUK O.V. Formalization of the development of the segment of property and risk insurance	336
KUZHELIEV M.O., GOLOVENKO I.P. Stock exchange as an element of national infrastructure securities market: trends	343
LEVAIEVA L.YU., KUCHERENKO S.YU. The Necessity of insuring the budget process transparency	350
MALYSHKO V.V., PUCHKO A.O., TSARUK A.YU. Analysis of the implementation of state and local budgets of Ukraine	354
PASICHNIY M.D. Medium-term planning and forecasting in the system of fiscal relation	361
PRANEVICH A.A., PROKOPOVICH V.O. Regional interaction in the monetary sphere: the prerequisites, forms, opportunities and costs of the organization for the participating countries	368
SAKAL O.V. Mechanism for financing sustainable development at various institutional levels	377
SALNIKOVA T.V. National debt of Ukraine: estimation and directions of management efficiency increase	385
SOKOLOVSKA O.V. International standards of post-clearance audit	394
TROPINA V.B. Modern trends of foreign pension systems' development	403
CHEREP A.V., SOMCHENKO V.V., SOMCHENKO A.A. The system nature and specific features of operation and development of the banking system of Ukraine	411
SHEVCHUK Y.V. Development of public-private partnership as part of improvement of healthcare system funding	416
OHON T.S.G., LOMEIKO YU.A. Risks evaluation and the tasks of customs control in Ukraine	428

До авторів збірника Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди приймає до друку у науковому збірнику «Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

1. Умови опублікування статті.

1.1. Подана до публікації стаття повинна актуальною, мати новизну, містити постановку завдань (проблем), опис основних результатів дослідження, отриманих автором, висновки.

1.2. Відповідати правилам оформлення.

2. Правила оформлення.

2.1. Рекомендований обсяг статті – 8-12 сторінок, формату А4 через інтервал 1. Поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см. Абзац – 1 см. Шрифт; Arial. Розмір – 12. Вирівнювання тексту по ширині. Автоматична розстановка переносів включена. Нумерація сторінок не ведеться. Мова – українська, російська, англійська. Текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними. Формули чіткі, із загальноприйнятим використанням символів. Таблиці компактні, з назвою та нумерацією. Ілюстративні матеріали повинні бути якісними, розміщуються в тексті.

2.2. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті (не посилатися на підручники та застарілу літературу; роботи не тільки вітчизняних, а й зарубіжних авторів). Посилання на інших дослідників та на ту чи іншу роботу повинні позначатися в тексті у квадратних дужках порядковим номером.

2.3. Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему.

2.4. Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним.

2.5. Рубрикація тексту – необхідний елемент всіх статей. Стаття має містити вступ: актуальність, ступінь дослідження даної проблеми вченими, предмет дослідження, мету дослідження, завдання дослідження, методи, постановку проблеми, результати дослідження, висновки.

2.6. Стаття має обов'язково містити:

Блок 1 – українською мовою: УДК; назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 2 – російською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 3 – англійською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

За умови, якщо стаття подається російською чи англійською мовою анотація українською мовою не подається.

Блок 4 – повний текст статті.

Блок 5 – бібліографічні дані.

Блок 6. – бібліографічні дані в романському алфавіті (References). Бібліографічне посилання містить: прізвище, ім'я, по-батькові (всіх авторів в транслітерації). Транслітерація назви статті [Назва статті англійською мовою]. Транслітерація назви журналу, том, випуск, рік видання, сторінки.

Блок 7. – дані про автора: прізвище, ім'я, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, (додатково: службовий та домашній телефони);

Блок 8 – дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

Анотація має включати наступні аспекти:

- предмет, мету роботи;
- метод або методологію проведення роботи;
- результати роботи;
- галузь застосування результатів;
- висновки.

Обсяг анотації до 1 сторінки формату А4.

Анотація подається українською, російською та англійською мовами.

Англійська анотація має бути написана якісною англійською мовою, без використання on-line – перекладачів. У разі використання on-line – перекладачів стаття до друку не приймається.

Цитовані посилання мають бути подані літерами латинського алфавіту.

3. Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

4. Назви файлів повинні відповідати прізвищам авторів.

5. У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної комісії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Довідки за телефонами; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua Електронна адреса: ekon.dek@mail.ru,
ekon.dek@ukr.net

Редакційна колегія

**К авторам сборника
Уважаемые авторы!**

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий
государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном
сборнике «Экономический вестник университета» статьи по экономической тематике

1. Условия опубликования статьи.

1.1. Представленная к публикации статья должна быть актуальной, обладать новизной, содержать постановку задач (проблем), описание основных результатов исследования, полученных автором, выводы.

1.2. Отвечать правилам оформления.

2. Правила оформления.

2.1. Рекомендуемый объем статьи - 8-12 страниц, формата А4 через интервал 1. Поля: верхнее, нижнее, левое, правое - 2 см. Абзац - 1 см. Шрифт: Arial. Размер - 12. Выравнивание текста по ширине. Автоматическая расстановка переносов включена. Нумерация страниц не ведется. Язык - украинский, русский, английский. Текстовый шрифт и шрифт формул должны быть разными. Формулы четкие, с общепринятым использованием символов. Таблицы компактные, с названием и нумерацией. Иллюстративные материалы должны быть качественными, размещаются в тексте.

2.2. В конце статьи помещается Список использованных источников (не ссылаться на учебники и устаревшую литературу; работы не только отечественных, но и зарубежных авторов). Ссылки на других исследователей и на ту или иную работу должны обозначаться в тексте в квадратных скобках порядковым номером.

2.3. Название статьи должно быть коротким, но максимально точно отражать исследуемую проблему.

2.4. Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

2.5. Рубрикация текста – необходимый элемент всех статей. Статья должна содержать введение: актуальность, степень исследования данной проблемы учеными, предмет исследования, цель исследования, задачи исследования, методы, постановку проблемы, результаты исследования, выводы.

2.6. Статья должна обязательно содержать:

Блок 1 - на украинском языке: УДК; название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 2 - на русском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 3 - на английском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

При условии, если статья представляется на русском или английском языке аннотация на украинском языке не подается.

Блок 4 - полный текст статьи.

Блок 5 - библиографические данные.

Блок 6. - Библиографические данные в романском алфавите (References). Библиографическая ссылка содержит: фамилию, имя, отчество (всех авторов в транслитерации). Транслитерация названия статьи [Название статьи на английском языке]. Транслитерация названия журнала, том, выпуск, год издания, страницы.

Блок 7. - Данные об авторе: фамилия, имя, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, (дополнительно: служебный и домашний телефоны);

Блок 8 - данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

Аннотация должна включать следующие аспекты:

- предмет, цель работы;
- метод или методологию проведения работы;
- результаты работы;
- область применения результатов;
- выводы.

Объем аннотации - 1 страницы формата А4.

Аннотация подается на украинском, русском и английском языках.

Англоязычная аннотация должна быть написана качественной английской языком, без использования on-line - переводчиков. При использовании on-line - переводчиков статья в печать не принимается.

Цитируемые ссылки должны быть представлены буквами латинского алфавита.

3. Обязательными являются рецензии специалиста в соответствующей области науки, для аспирантов и соискателей - виза научного руководителя.

4. Названия файлов должны соответствовать фамилиям авторов.

5. В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной комиссии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Справки по телефонам; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068) 3558320

Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua. Электронный адрес: ekon.dek@mail.ru,
ekon.dek@ukr.net

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin

Dear authors!

State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda» accepts economic articles for printing in the scientific collection «University Economic Bulletin»

1. Conditions of publishing the article.

1.1. Article for publication shall be up-to-date, have novelty and contain description of tasks (problems), the main results of research and conclusions.

1.2. The article shall comply with the designing rules.

2. Designing rules:

2.1. Recommended size of article is 8-12 pages of format A4 with interval 1. Fields: upper, lower, left, right – 2 sm. Indent – 1 sm. Font: Arial. Size – 12. Text justification is on width. Automatic hyphenation is on. Pages are not numbered. Languages are Ukrainian, Russian and English. Text font and formula font shall be different. Formulae shall be clear with generally accepted symbols. Tables are compact with name and numbering. Text shall contain qualitative illustrative materials.

2.2. Presence of list of references at the end of the article is obligatory (please do not refer to manuals and old sources; refer not only to the works of Ukrainian, but also to the works of foreign authors). References to other researchers or to other works shall be marked in the text by the sequence number in square brackets.

2.3. Name of the article shall be short and shall maximally reflect the object of research.

2.4. Text of the article shall be proof-read, understandable and concise.

2.5. Headings of the text constitute necessary element of all the articles. The article shall contain introduction: actuality, volumes of researches performed on the problem, subject of research, aim of research, tasks of research, methods, formulation of problem, results of research, conclusions.

2.6. The article shall contain:

Block 1 – in Ukrainian: UDK; name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 2 – in Russian: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 3 – in English: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

On condition of submitting the article in Russian or English, annotation in Ukrainian is not necessary.

Block 4 – complete text of article.

Block 5 – bibliography.

Block 6. – bibliography in Latin letters (References). Bibliographic reference shall contain: surname, name, patronymic (all the authors in transliteration). Transliteration of the article name [Name of the article in English]. Transliteration of name of magazine, volume, issue, year of issue, pages.

Block 7. – information about the author: surname, name, position, science degree, address, employment (educational institution, e-mail, (additionally working and home phone numbers).

Block 8 – information about the author in the same sequence in Russian and English.

Annotation shall include the following aspects:

- subject and aim of research;
- method or methodology of research;
- results of research;
- application of results;
- conclusions.

Volume of annotation should not exceed 1 page of A4 format.

Annotation is provided in Ukrainian, Russian and English.

Annotation in English shall be written in good English, without using the on-line translators. In case of using on-line – translators, the article is not accepted for printing.

Citations shall be given in Latin letters.

3. Review of the specialist in the corresponding branch of science, for post-graduate students and doctoral candidates – visa of research advisor are obligatory.

4. Name of files shall correspond to the surnames of authors.

5. In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

Tel.: +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua E-mail: ekon.dek@mail.ru, ekon.dek@ukr.net

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 33/1

Головний редактор Т. М. Боголіб

Переяслав-Хмельницький
2017

Підписано до друку 22 березня 2017 року. Формат 60х84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.–вид. арк. 51,74.
Ум. др. арк. 52,08. Наклад 300 примірників.

Министерство образования и науки Украины

ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 33/1

Главный редактор Т. М. Боголиб

Переяслав–Хмельницкий
2017

Подписан к печати 22 марта 2017. Формат 60x84/8.
Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Обл.–изд. л. 51,74.
Ус. п.л. 52,08. Тираж 300 экземпляров.

Ministry of Education and Science of Ukraine
SHEE «Pereyaslav–Khmelnyskiy State Pedagogical University after
Grygoriy Skovoroda»

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post–graduate students

ISSUE 33/1

Chief editor T. M. Bogolib

Pereyaslav–Khmelnyskiy
2017

Signed for print on March 22, 2017. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 51,74.
Issued sheets 52,08. 300 copies.